

FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE CHRISTIANITATIS

IZVOARELE ISTORIEI CREȘTINISMULUI ROMÂNESC

Lucrare publicată în cadrul grantului CNCSIS 1205 / 2006-2008

(director: prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU)

ISBN 978-973-703-378-9

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008
700511 Iași, Str. Păcurari nr. 9, tel./fax ++ 40 232 314947

UNIVERSITAS IASSIENSIS „ALEXANDRU IOAN CUZA”
FACULTAS HISTORIAE
CENTRUM STUDIIS CLASSICIS CHRISTIANISQUE FOVENDIS

FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE CHRISTIANITATIS

Dacoromanice primum verterunt

MIHAELA PARASCHIV, CLAUDIA TĂRNĂUCEANU,
WILHELM DANCĂ

Versionum revisio

MIHAELA PARASCHIV

Textuum revisio

CLAUDIA TĂRNĂUCEANU

Textus collegit, praefationem, notas, commentarios indicesque composuit

NELU ZUGRAVU

AEDES EDITRICES UNIVERSITATIS „ALEXANDRU IOAN CUZA”
IASSIIS, MMVIII

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

IZVOARELE ISTORIEI CREȘTINISMULUI ROMÂNESC

Traduceri inedite din latină și greacă
de

MIHAELA PARASCHIV, CLAUDIA TĂRNĂUCEANU,
WILHELM DANCĂ

Revizuirea traducerilor

MIHAELA PARASCHIV

Revizuirea textelor

CLAUDIA TĂRNĂUCEANU

Selecția textelor, studiu introductiv, notițe bibliografice,
note și comentarii, indice

NELU ZUGRAVU

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
IAȘI, 2008

BIBLIOTHECA PATRISTICA IASSIENSIS I

Conditor / Fondator: Nelu Zugravu

Pe supracopertă: *Al doilea conciliu ecumenic de la Constantinopolis – pictură din pronaosul bisericii mănăstirii Sucevița*

Redactor: Dana Lungu

Tehnoredactor: Nelu Zugravu

Supracoperta: Manuela Oboroceanu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Fontes historiae Daco-romanae christianitatis = Izvoarele istoriei creștinismului românesc, trad. inedite din lat. și grc. de Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu, Wilhelm Dancă; selecția textelor, studiu introductiv, notițe bibliografice, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu – Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008
Bibliogr.

Index.

ISBN 978-973-703-378-9

I. Paraschiv, Mihaela (trad.)

II. Tărnăuceanu, Claudia (trad.)

III. Dancă, Wilhelm (trad.)

IV. Zugravu, Nelu (ed. șt)

281.95

CUPRINS

Abrevieri / 9

Cuvânt înainte / 15

Studiu introductiv: Câteva probleme ale creștinismului din spațiul românesc în mileniul I în lumina izvoarelor literare / 17

- I. Originea „apostolică” a creștinismului din spațiul românesc / 18**
 - 1. Apostolatul sfântului Andrei în *Scythia* / 20**
 - 2. Apostolatul sfântului Filip în *Scythia* / 53**
- II. Metafora convertirii – creștinarea sciților și a dacilor / 65**
- III. Problema participării episcopului scit la conciliul de la *Nicaea* (325) / 71**
- IV. Structuri și ierarhii ecleziastice / 74**
- V. Ortodoxie și abateri dogmatice în regiunea Dunării de Jos / 106**
- VI. Problema jurisdicției superioare / 126**

Ediții de izvoare literare folosite / 133

Notă asupra ediției / 139

***Fontes historiae Daco-romanae Christianitatis* / Izvoarele istoriei creștinismului românesc / 141**

- I. TERTULLIANUS (Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 142**
- II. HIPPOLYTUS (Claudia Tărnăuceanu) / 150**
- III. GREGORIUS DE NEOCAESAREA, THAUMATURGUS (Mihaela Paraschiv) / 154**
- IV. COMMODIANUS (Claudia Tărnăuceanu) / 158**
- V. EUSEBIUS DE CAESAREA (Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 162**
- VI. CONCILIUL ECUMENIC DE LA NICAEA (20 mai – 25 iulie 325) (Claudia Tărnăuceanu) / 170**
- VII. ITINERARIUM BURDIGALENSE (333/4) (Claudia Tărnăuceanu) / 178**
- VIII. CARTEA GENEZEI (334) (Claudia Tărnăuceanu) / 182**
- IX. CONCILIUL DE LA SARDICA (343) (Mihaela Paraschiv) / 186**
- X. CONCILIUL DE LA ARIMINIUM (359) (Claudia Tărnăuceanu) / 196**
- XI. CONCILIUL DE LA PARIS (360) (Mihaela Paraschiv) / 202**
- XII. CONCILIUL DE LA ALEXANDRIA (august 363) (Mihaela Paraschiv) / 204**
- XIII. SINODUL DIN ILLYRICUM (365) (Mihaela Paraschiv) / 206**
- XIV. ADUNAREA ARIENILOR DE LA SINGEDINUM (366) (Mihaela Paraschiv) / 208**
- XV. ATHANASIUS, ARHIEPISCOP DE ALEXANDRIA (Mihaela Paraschiv) / 212**
- XVI. HILARIUS DE PICTAVIUM (Claudia Tărnăuceanu) / 216**
- XVII. PSEUDO-HEGESIPPUS (Mihaela Paraschiv) / 222**
- XVIII. CEL DINTÂI CONCILIU DE LA CONSTANTINOPOLIS, AL DOILEA ECUMENIC (mai – iulie 381) (Mihaela Paraschiv) / 224**
- XIX. CYRILLUS, ARHIEPISCOP DE HIEROSOLYMA / 228**

- XX. VASILE, ARHIEPISCOP DE CAESAREA CAPPADOCIAE** / 230
- XXI. GREGORIUS THEOLOGUS, EPISCOP DE NAZIANZUS** (Claudia Tărnăuceanu) / 234
- XXII. AMBROSIUS DE MEDIOLANUM** / 238
- XXIII. GAUDENTIUS DE BRIXIA** (Claudia Tărnăuceanu) / 246
- XXIV. ASTERIUS, EPISCOP DE AMASEIA** (Mihaela Paraschiv) / 248
- XXV. ULFILA** (Wilhelm Dancă) / 250
- XXVI. CHROMATIUS DE AQUILEIA** (Claudia Tărnăuceanu) / 254
- XXVII. AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS** (Claudia Tărnăuceanu) / 258
- XXVIII. SULPICIUS SEVERUS** (Claudia Tărnăuceanu) / 264
- XXIX. EPIPHANIOS** / 266
- XXX. IOANNES CHRYSOSTOMOS, ARHIEPISCOP DE CONSTANTINOPOLIS**
(Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 268
- XXXI. RUFINUS DIN AQUILEIA** (Claudia Tărnăuceanu) / 298
- XXXII. EUSEBIUS HIERONYMUS** (Claudia Tărnăuceanu) / 304
- XXXIII. FILASTRIUS DE BRIXIA** (Mihaela Paraschiv) / 312
- XXXIV. PSEUDO-CLEMENT** (Claudia Tărnăuceanu) / 318
- XXXV. AMBROSIASTER** (Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 320
- XXXVI. PACIANUS DE BARCINO** (Claudia Tărnăuceanu) / 322
- XXXVII. FRAGMENTE ARIENE** (Claudia Tărnăuceanu) / 324
- XXXVIII. QUODVULTDEUS DE CARTHAGO** (Claudia Tărnăuceanu) / 326
- XXXIX. CALENDARUL GOTIC** / 328
- XL. PALLADIUS DE HELENOPOLIS** / 332
- XLI. ORIGINEA NEAMULUI OMENESC** (Claudia Tărnăuceanu) / 338
- XLII. PAPA INNOCENTIUS I** (Mihaela Paraschiv) / 340
- XLIII. PAPA BONIFACIUS I** (Mihaela Paraschiv) / 346
- XLIV. THEODORETOS, EPISCOP DE CYROS** (Claudia Tărnăuceanu, Mihaela Paraschiv) / 352
- XLV. CONCILIUL ECUMENIC DE LA EPHESUS** (iunie – august 431) (Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 358
- XLVI. CODEX THEODOSIANUS** (Claudia Tărnăuceanu) / 376
- XLVII. SOCRATES SCHOLASTICOS** (Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu) / 382
- XLVIII. SOZOMENOS** / 388
- XLIX. IOANNES, EPISCOPUL ORAȘULUI TOMIS** (Mihaela Paraschiv) / 392
- L. CONCILIUL DE LA CONSTANTINOPOLIS** (8 noiembrie 448) (Mihaela Paraschiv) / 396
- LI. CONCILIUL TÂLHĂRESC DE LA EPHESUS** (8-22 august 449) (Mihaela Paraschiv) / 398
- LII. MARTIROLOGIUL HIERONIMIAN** (Claudia Tărnăuceanu) / 400
- LIII. CONCILIUL ECUMENIC DE LA CHALCEDON** (8 octombrie – 1 noiembrie 451) (Mihaela Paraschiv) / 416

- LIV.** CRONICILE GALICE (452) (Claudia Tărnăuceanu) / 420
LV. CONCILIUL DE LA CONSTANTINOPOLIS (458) (Mihaela Paraschiv) / 422
LVI. VASILE, ARHIEPISCOP DE SELEUCIA ISAUURIAE (Claudia Tărnăuceanu) / 424
LVII. THEOTIMUS II DE SCYTHIA (Mihaela Paraschiv, Wilhelm Dancă) / 426
LVIII. SCRISOAREA EPISCOPIILOR MYSIEI SECUNDA CĂTRE ÎMPĂRATUL LEON (Mihaela Paraschiv, Wilhelm Dancă) / 432
LIX. POLEMIIUS SILVIUS (Claudia Tărnăuceanu) / 436
LX. VINCENTIUS DIN LERINA / 438
LXI. PROSPER TIRO (Mihaela Paraschiv) / 442
LXII. SIDONIUS APOLLINARIS (Claudia Tărnăuceanu) / 462
LXIII. HYDATIUS DE AQUAE FLAVIAE (Claudia Tărnăuceanu) / 470
LXIV. CAELIUS SEDULIUS (Claudia Tărnăuceanu) / 478
LXV. MARTIANUS CAPELLA (Claudia Tărnăuceanu) / 480
LXVI. CONSULARIA CONSTANTINOPOLITANA (Claudia Tărnăuceanu) / 484
LXVII. GELASIUS DIN CYZICUS (Mihaela Paraschiv) / 496
LXVIII. GENNADIUS DIN MASSILIA (Claudia Tărnăuceanu) / 500
LXIX. PAPA GELASIUS (Mihaela Paraschiv) / 506
LXX. PAPA SYMMACHUS (Mihaela Paraschiv) / 508
LXXI. MAGNUS FELIX ENNODIUS (Claudia Tărnăuceanu) / 510
LXXII. DIONISIUS EXIGUUS / 514
LXXIII. CASSIODORUS / 522
LXXIV. PRISCIANUS DIN CAESAREA (Claudia Tărnăuceanu) / 532
LXXV. FAPTELE PAPEI LIBERIUS (Mihaela Paraschiv) / 536
LXXVI. PAPA HORMISDAS (Mihaela Paraschiv) / 540
LXXVII. CĂLUGĂRII SCIȚI (Mihaela Paraschiv) / 546
LXXVIII. TRIFOLIUS (Mihaela Paraschiv) / 574
LXXIX. FLAVIUS CRESCONIUS CORIPPUS (Claudia Tărnăuceanu) / 582
LXXX. VERECUNDUS DE IUNCA (Claudia Tărnăuceanu) / 588
LXXXI. FACUNDUS DE HERMIANE (Claudia Tărnăuceanu) / 590
LXXXII. MARTINUS DIN BRACARA (Claudia Tărnăuceanu) / 598
LXXXIII. VENANTIUS FORTUNATUS (Claudia Tărnăuceanu) / 600
LXXXIV. IOHANNES DE BICLARO (Mihaela Paraschiv) / 604
LXXXV. ISIDORUS DE HISPALIS (Claudia Tărnăuceanu) / 610
LXXXVI. PAPA GREGORIUS MAGNUS (Claudia Tărnăuceanu) / 614
LXXXVII. PSEUDO-ABDIAS / 620
LXXXVIII. EXCERPTA LATINA BARBARI (Claudia Tărnăuceanu) / 624
LXXXIX. MIRACOLELE SFÂNTULUI DIMITRIE (Claudia Tărnăuceanu, Mihaela Paraschiv) / 628
XC. LISTELE EPISCOPATELOR BISERICII DIN CONSTANTINOPOLIS (Mihaela Paraschiv) / 632
XCI. BEDA VENERABILIS (Mihaela Paraschiv) / 646
XCII. DESCRIEREA PĂMÂNTURILOR (Mihaela Paraschiv) / 662

XCIII. LIBER SACRAMENTORUM GELLONENSIS	(Claudia Tărnăuceanu) / 664
XCIV. MARTYRIUM ANDREAE PRIUS	(Mihaela Paraschiv) / 666
XCV. HARTA LUMII	(Claudia Tărnăuceanu) / 668
XCVI. RABANUS MAURUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 670
XCVII. NARRATIO	(Mihaela Paraschiv) / 674
XCVIII. PSEUDO-SOPHRONIUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 676
XCIX. HARTA LUMII	(Claudia Tărnăuceanu) / 680
C. VERSURI DESPRE ASIA ȘI DESPRE ROATA ÎNTREGII LUMI	(Claudia Tărnăuceanu) / 682
CI. LIBER SACRAMENTORUM AUGUSTODUNENSIS	(Claudia Tărnăuceanu) / 684
CII. PSEUDO-HIPPOLYTUS	(Mihaela Paraschiv) / 686
CIII. PSEUDO-PROCOPIUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 688
CIV. EPIPHANIOS MONACHOS	(Mihaela Paraschiv) / 690
CV. ADON DE VIENNE	(Claudia Tărnăuceanu) / 694
CVI. USUARDUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 706
CVII. WALAFRIDUS STRABUS	/ 714
CVIII. PAPA NICOLAE I	(Mihaela Paraschiv) / 716
CIX. PAPA HADRIANUS II	(Mihaela Paraschiv) / 722
CX. NOTKERIUS BALBULUS	(Mihaela Paraschiv) / 726
CXI. SYNODICON VETUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 734
CXII. ANONYMUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 744
CXIII. CALENDAR PALESTINIANO-GEORGIAN	(Claudia Tărnăuceanu) / 746
CXIV. SINAXARUL BISERICII DIN CONSTANTINOPOLIS	(Claudia Tărnăuceanu) / 750
CXV. CALENDARE ȘI MARTIROLOGII STRĂVECHI (901-1000)	(Mihaela Paraschiv) / 754
CXVI. MOISE DE BERGAM	(Claudia Tărnăuceanu) / 764
CXVII. PSEUDO-IERONIMUS	(Claudia Tărnăuceanu) / 766
CXVIII. IACOBUS DE VORAGINE	(Mihaela Paraschiv) / 768
CXIX. NIKEPHOROS KALLISTOS XANTHOPOULOS	(Claudia Tărnăuceanu) / 772
CXX. MARTIROLOGIUL ROMAN	(Claudia Tărnăuceanu) / 774
CXXI. PĂTIMIREA LUI EPICTETUS ȘI ASTION	/ 784
CXXII. ACTA SANCTORUM	(Mihaela Paraschiv) / 794
CXXIII. TRATATUL DESPRE TRANSFERURI	(Mihaela Paraschiv) / 798
Indice	/ 801
Addenda	(Mihaela Paraschiv) / 812

ABREVIERI

1. Dicționare, enciclopedii

<i>BS</i>	<i>Bibliotheca Sanctorum</i> , Roma, 1965
<i>DACL</i> , I/1-2; IV/1; V/1; XI/1; XIII/1; XV/1	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i> , Paris, I/1, A – Amende, I/2, Amict – Azymes, 1924; IV/1, D – Domestici, 1920; V/1, Encaustique – Feux, 1922; XI/1, Maximin (Édit de) – Miniatu- ristes, 1933; XIII/1, Os – Papyrus, 1937; XV/1, Ronchinne – Smedt (de), Paris, 1950
<i>DB</i>	<i>Dicționar biblic</i> , traducători: L. Pup, J. Tipei, Oradea, 1995
<i>DECA</i> , I-II	<i>Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien</i> , sous la di- rection de A. di Berardino, adaptation française sous la direction de F. Vial, I, A-I; II, J-Z, 1990
<i>DELIC</i>	R. Rus, <i>Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu</i> , București, 2003
<i>DHGE</i> , II; XIII; XXIV	<i>Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques</i> , Paris, II, Alcaïni – Aneurin, 1914; XIII, Clinge – Czorna, 1956; XXIV, Herlet – Hubert, 1993
<i>DHP</i>	<i>Dictionnaire historique de la Papauté</i> , sous la direction de Ph. Levillain, Paris, 1994
<i>DIVR</i>	<i>Dicționar de istorie veche a României (paleolitic – secolul X)</i> , coordonator D. M. Pippidi, București, 1976
<i>DPAC</i> , I	<i>Dizionario patristico e di antichità cristiane</i> , diretto da A. Di Berardino, I, A-F, Roma, 1983
<i>DTC</i> , 11/1	<i>Dictionnaire de théologie catholique</i> , 11/1 (Naasséniens – Orda- lies), Paris, 1931
<i>EAIVR</i> , 1-2	<i>Enciclopedia și arheologia istoriei vechi a României</i> , coordonator C. Preda, București, 1, A-C, 1994; 2, D-L, 1996
<i>EC</i> , VI, X	<i>Enciclopedia cattolica</i> , Città del Vaticano, VI, Geni – Inna, 1951; X, Pri – Sbi, 1953
<i>EEC</i>	<i>Encyclopedia of Early Christianity</i> , Second Edition, Editor E. Ferguson, Associate Editors M. P. McHugh, F. W. Norris, New York and London, 1998
<i>G-ELNT</i>	<i>A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature</i> , a translation and adaptation of Walter Bauer's <i>Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur</i> , fourth revised and augmented edition, 1952, by William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich, Chicago-Cambridge, 1957
<i>GLS</i> , I-III	<i>Il grande libro dei santi. Dizionario enciclopedico</i> , diretto da C. Leonardi, A. Riccardi, G. Zarri, a cura di E. Guerriero, D. Tuniz,

	I, A-F, II, G-M, III, N-Z, seconda edizione, Torino, 2002
LALC	<i>Lexicon der antiken christlichen Literatur</i> , Herausgegeben von S. Döpp und W. Geerlings unter Mitarbeit von P. Bruns, G. Röwekamp und M. Skeb, Freiburg im Bresgau – Basel – Wien, 1998
LTK, I	<i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> ² , I, A bis Bartholomäer, Freiburg im Bresgau, 1930
NDPAC, I-III	<i>Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane</i> , diretto de A. Di Berardino, I, A-E, II, F-O, III, P-Z, II edizione aggiornata e aumentata, Genova-Bologna, 2006
ODB, 1-3	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , A. P. Kazhdan, editor in chief, 1-3, New York – Oxford, 1991
RE	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa, Stuttgart
ThRE, 24	<i>Theologische Realenzyklopädie</i> , 24, <i>Napoleonische Epoche – Obrigkeit</i> , Berlin-New York, 1994

2. Colecții de izvoare

ACO, II-1/1-3	<i>Acta Conciliorum Oecumenicorum</i> edidit Eduardus Schwartz, II, <i>Concilium universale Chalcedonense</i> , 1-1, <i>Epistularum collectiones. Actio prima</i> ; 1-2, <i>Actio secunda. Epistularum collectio B. Actiones III-VII</i> ; 1-3, <i>Actiones VIII-XVII. 18-31</i> , Berlin-Leipzig, 1933
A-NF, VIII	<i>The Ante-Nicene Fathers: translations of The Writings of the Fathers down to A.D. 325</i> , A. Roberts and J. Donaldson editors, revised and chronologically arranged, with brief prefaces and occasional notes by A. Cleveland Coxe, VIII, <i>Fathers of the Third and Fourth Centuries. The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementina, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Ages</i> , Michigan, 1978
BHG	<i>Bibliotheca Hagiographica Graeca</i>
Biblia Epigraphica	A. E. Felle, <i>Biblia Epigraphica. La Sacra Scrittura nella documentazione epigrafica dell'Orbis christianus antiquus (III-VIII secolo)</i> , Bari, 2006
CBO ²	I. N. Floca, <i>Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii</i> , Sibiu, 1993
CCCM	<i>Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis</i> , Turnhout
CCSA	<i>Corpus Christianorum. Series Apocryphorum</i> , Turnhout
CCSG	<i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i> , Turnhout
CCSL	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i> , Berlin
CI	<i>Corpus iuris civilis</i> , II, <i>Codex Iustinianus recognovit et retrac-</i>

- tavit P. Krueger, Frankfurt am Main, 1967
- CIL* *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin
- COD* *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, a cura di G. Alberigo, G. L. Dossetti, P. P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consulenza di H. Jedni, edizione bilingue, Bologna, 1991
- CSEA* *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, CSEA-Aquileia
- CSEL* *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien
- CTh* *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis*, edidit adsumpto apparatu K.T. Mommsen, I, Berlin, 1905
- EDH* *Epigraphische Datenbank Heidelberg. Forschungsstelle der Heidelberger Akademie der Wissenschaften* – <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/>
- FHDR, I-II* *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, București, I (1964), II (1970)
- FHDRCh* *Fontes historiae Daco-romanae Christianitatis*
- GCS* *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte*, Berlin-Leipzig
- IAA* E. Sironen, *The Late Roman and Early Byzantine Inscriptions of Athens and Attica*, Helsinki, 1997
- ICS* A. M. Corda, *Le iscrizioni cristiane della Sardegna anteriori al VII secolo*, Città del Vaticano, 1999
- IDRE, II* *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines Daciae repertae Graecae et Latinae (sec. I.II.III)*, II, *Illyricum–Oriens–Africa septentrionalis (IDRE, II)*, collegit, commentariis indicibusque intruxit Constantinus C. Petolescu, Bucarest, 2000
- IGCVO* *Inscriptiones graecae christianae veteris Occidentis* edidit C. Wessel, curaverunt A. Ferrua – C. Carletti, Bari, 1989
- IGLR* *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, ed. Em. Popescu, București, 1976
- IPel* D. Feissel et A. Philippidis-Braat, *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, III. Inscriptions de Péloponnèse (à l'exception de Mistra)*, în *T&MByz*, 9, 1985, p. 267-395
- ISM, I* *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, I, *Histria și împrejurimile*, culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983
- LP* L. Duchesne, *Le Liber pontificalis*, I, Paris, 1955
- Mansi, 2-8, 15-16 J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, ristampa anastatica, Graz, 1960
- MGH* *Monumenta Germaniae Historica* editit Theodorus Mommsen, Berlin, ²1961
- PG* *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Paris

PL	<i>Patrologiae cursus completus. Series Latina</i> , Paris
PSB	<i>Părinți și scriitori bisericești</i> , București
SC	<i>Sources chrétiennes</i> , Lyon
SHA	<i>Scriptores Historiae Augustae (Histoire auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles</i> , édition bilingue latin-français, traduction du latin par A. Chastagnol, Paris, 1994)
SSIB	<i>Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien</i> , Herausgegeben V. Beševliev, Berlin, 1964
TU	<i>Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur</i> , Leipzig
VRP	<i>Vitae romanorum pontificum a beato Petro ad sanctum Paulum I Perductae</i> , în PL 128, col. 1405-1424

3. Reviste¹

ABan	<i>Altarul Banatului</i> . Revista eparhiilor din Mitropolia Banatului, Arhiepiscopia Timișoarei, Episcopia Aradului și Episcopia Caransebeșului, Timișoara
AIAC	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie</i> , Cluj-Napoca
ArhBulg	<i>Archaeologia Bulgarica</i> , Sofia
ArhVest	<i>Arheološki vestnik</i> , Ljubljana
ARR	<i>Arheološki radovi i rasprave</i> , Zagreb
BOR	<i>Biserica Ortodoxă Română</i> . Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BP	<i>Balkanica Posnaniensia. Acta et Studia</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
Cl&Chr	<i>Classica et Christiana</i> . Periodico annuale del Centro di Studi Classici e Cristiani, Iași
Dacoromania	<i>Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität</i> , Freiburg/München
Diadora	<i>Diadora</i> . Glasilo arheološkoga Muzeja u Zadru, Zadar
EphNap	<i>Ephemeris Napocensis</i> , Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
GB	<i>Glasul Bisericii</i> . Revistă oficială a Sfintei Mitropoliei a Ungrovlahiei, București
MA	<i>Mitropolia Ardealului</i> . Revistă oficială a Mitropoliei Ardealului, Sibiu
MB	<i>Mitropolia Banatului</i> . Revistă oficială a Mitropoliei Banatului și a Arhiepiscopiei Caransebeșului și Episcopiei Aradului, Timișoara
MemAntiq	<i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul muzeal județean Neamț, Muzeul de Istorie Piatra-Neamț

¹ Cu excepția celor din *L'Année philologique*.

<i>MiscBulg</i>	<i>Miscellanea Bulgarica</i> , Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich, Wien
<i>MO</i>	<i>Mitropolia Olteniei</i> . Revistă oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și a Episcopiei Râmnicului și Argeșului, Craiova
<i>Pontica</i>	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
<i>Radovi</i>	<i>Radovi. Razdio povijesnih znanosti</i> , Sveučilište u Splitu, Filozofski Fakultet, Zadar
<i>RT</i>	<i>Revista teologică</i> . Revista oficială a Mitropoliei Ardealului, Sibiu
<i>SAA</i>	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „Al. I. Cuza” Iași
<i>SAI</i>	<i>Studii și articole de istorie</i> , Societatea de științe istorice, București
<i>SCIVA</i>	<i>Studii și cercetări de istorie veche și arheologie</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București
<i>ST</i>	<i>Studii teologice</i> , București
<i>SUBB. Th. Cath.</i>	<i>Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica</i> , Cluj-Napoca
<i>TD</i>	<i>Thraco-Dacica</i> , Institutul Român de Tracologie București
<i>TV</i>	<i>Teologie și viață</i> , S. N., Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Iași

4. Volume

<i>ANRW</i>	<i>Ausstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , II, Prinzipat, Berlin-New York
<i>DID, II</i>	R. Vulpe, I. Barnea, <i>Din istoria Dobrogei</i> , II, <i>Romanii la Dunărea de Jos</i> , București, 1968
<i>HEO, I-II</i>	G. Fedalto, <i>Hierarchia Ecclesiastica Orientalis</i> , I, <i>Patriarchatus Constantinopolitanus</i> , II, <i>Patriarchatus Alexandrinus</i> , <i>Antiochenus</i> , <i>Hierosolymitanus</i> , Padova, 1988
<i>PCBE, 1, 2/1-2</i>	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i> , 1, <i>Prosopographie de l'Africa chrétienne (303-533)</i> , sous la direction de A. Mandouze, Paris, 1982; 2, <i>Prosopographie de l'Italie chrétienne (313-604)</i> , sous la direction de Ch. Pietri et L. Pietri, 1, A-K, 2, L-Z, par J. Desmulliez, Ch. Fraisse-Coué, É. Paoli-Lafaye, Ch. Pietri, L. Pietri, C. Sotinel, Paris-Roma, 1999
<i>PIB, I</i>	S. Cosentino, <i>Prosopografia dell'Italia bizantina (493-804)</i> , I, A-F, Bologna, 1996
<i>PIR</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani Saec. I.II.III</i> , Berlin
<i>PLRE, I-III A-B</i>	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i> , Cambridge, I, A. D. 260-395, by A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, 1971; II, A. D. 395-527, by J. R. Martindale, 1980 [2006]; III A-B, A. D. 527-641, by J. R. Martindale, 1992 [2006]

CUVÂNT ÎNAINTE

Editarea izvoarelor reprezintă unul dintre obiectivele fundamentale ale oricărei istoriografii. În cazul celei românești, importanța editării e mult sporită datorită numărului redus al surselor, anumite perioade, precum Antichitatea și intervalul subsecvent, de trecere spre medievalitate, caracterizându-se printr-o penurie exasperantă de informații, cele existente fiind adeseori prolixе, posterioare evenimentelor și contradictorii. Chiar și de-o asemenea calitate, ele trebuie cunoscute, pe cât posibil, în integralitatea lor, interpretate în contextul istoric și cultural și corelate cu date de altă natură (epigrafică, arheologică, numismatică, sfragistică etc.), putându-se reconstitui astfel, fie și parțial, dar credibil, momente, personalități, idei. De aceea, excerptarea și adunarea în *corpora* a acestor fărâme de mențiuni sunt absolut necesare, dar nu ușor de realizat. Exemplul clasic este cel al lui G. Popa-Lisseanu, care în perioada interbelică, singur, a adunat extrase din autorii clasici și postclasici referitoare la istoria „Daciei”. După cea de-a doua conflagrație mondială, proiectul *Izvoare privind istoria României. Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes (FHDR)* început în 1964 sub auspiciile Academiei, la care au colaborat clasiciști, bizantinologi și medievaliști de prestigiu, încă de-o mare utilitate, ar fi trebuit să constituie un stimulent pentru întreprinderi similare, tematice. Sfârșitul acestuia în 1982, după patru tomuri, a însemnat și încetarea a aproape oricărei inițiative în domeniu. Este drept însă că, prin străduințele unor filologi clasici erudiți, posedând o solidă cultură istorică, au văzut lumina tiparului ediții ale operelor unor autori latini și greci care conțin referințe la istoria antică și postantică a spațiului românesc.

Totuși, în contextul în care, la posibilitățile actuale oferite de cultura română, publicarea integrală a izvoarelor antice este, practic, imposibilă, realizarea unor *corpora* tematice rămâne un deziderat mereu actual. E un demers pe care și-l permit chiar și medii istoriografice cu tradiții îndelungate în editarea surselor. Dar a forma astăzi un colectiv care să se preocupe de tălmăcirea și editarea după standarde cât de cât comparabile cu cele ale unor mari edituri a scrierilor antice sau care să-și asume sarcina căutării cu răbdare prin colecții de surse, periodice, ediții vechi sau noi știri mărunte, lacunare, unele infime, dar care pot consolida demonstrații încă fragile, genera interpretări noi sau evidenția șubrezenia unor prejudecăți considerate adevărate axiome ține de domeniul fanteziei. Într-o vreme în care studiile clasice riscă să-și piardă chiar statutul universitar, doar pasiunea nedisimulată mai poate motiva angajarea la finalizarea unui proiect precum cel de față.

Fontes historiae Daco-romanae Christianitatis. Izvoarele istoriei creștinismului românesc (FHDRCh), realizat în cadrul Centrului de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași prin colaborarea dintre un istoric al Antichității, doi filologi clasici și un teolog, încheie eforturile a șase ani de documentare prin biblioteci din Germania, Italia, Grecia și România și de eforturi de traducere, înțelegere și comentare a peste o sută de texte grecești și latinești. Cele mai multe dintre ele, extrase din scrieri care n-au fost in-

cluse în *FHDR*, I-IV, unele necunoscute în istoriografia românească sau utilizate prin intermediari, traduse acum pentru prima dată în cultura română, conțin informații despre creștinismul din regiunea Dunării Inferioare în mileniul I – origini, martiri, participanți la concilii, clerici, dispute doctrinare etc. Câteva dintre cele mai importante probleme ale acestui important fenomen istoric, cultural și lingvistic le-am discutat în *Studiul introductiv*. Sunt însă și fragmente din diferiți autori – tălmăcite, de asemenea, pentru întâia oară în românește – care se referă la evenimente petrecute în Antichitatea clasică și târzie în spațiul de referință sau în proximitatea acestuia, prezintă diferite populații care au locuit un timp mai mult sau mai puțin îndelungat aici, înfățișează genealogii biblice, descriu itinerarii și spații geografice, amintesc de aspecte de viață religioasă și spirituală precreștină ș.a., completând datele din izvoarele narative recenzate în *FHDR*, I-IV.

Corpus-ul de față nu este unul exhaustiv. Sunt numeroase alte surse grecești și latinești care trebuie excerptate, ca să nu mai vorbim de cele în limbile orientale (coptă, siriacă, armeană, georgiană), complet necunoscute în istoriografia românească. Cel puțin pentru acestea din urmă, ar trebui pregătiți tineri filologi și istorici, care să cunoască idiomurile respective și apoi să-și asume dificila sarcină a identificării, excerptării și traducerii izvoarelor respective. Sperăm însă că, punând la îndemâna istoriografiei naționale acest instrument de lucru, să stimulăm întreprinderi de același gen și să contribuim la aprofundarea studierii creștinismului din spațiul românesc în mileniul I.

Nelu Zugravu

STUDIU INTRODUCATIV

CÂTEVA PROBLEME ALE CREȘTINISMULUI DIN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN MILENIUL I ÎN LUMINA IZVOARELOR LITERARE

Cercetarea creștinismului din regiunea Dunării de Jos în mileniul I are o vârstă deja seculară. Interesul a sporit constant, pe măsură ce descoperirile arheologice, epigrafice și sfragistice se înmulțeau, ridicând noi probleme¹. În ultimul deceniu și jumătate însă, paralel cu reanalizarea izvoarelor literare cunoscute, au fost puse în circulație și surse nevalorificate sau mai rar utilizate în istoriografia românească, care au permis reluarea dezbaterii asupra unor aspecte controversate ale istoriei creștinismului timpuriu din aria menționată – misionarism și convertire, martiri², aspecte doctrinare și de disciplină ecleziastică³, jurisdicție⁴, terminologie⁵, ierarhie și organizare ecleziastică⁶, personalități și scrieri bisericești⁷ ș.a. Astfel,

¹ Vezi, în ultimă instanță, E. Popescu, *Aperçu sur l'archéologie et l'épigraphie chrétienne au XXe siècle en Roumanie*, în *Civilisation grecque et culture antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, edité par A. Avram et M. Babeș, Bucarest, 2000, p. 349-358; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Cluj-Napoca, 2002; N. Zugravu, *Creștinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în *SAI*, 67, 2002, p. 79-81; R. Ardevan, *Christliche Denkmäler in der Provinz Dakien. Heutiger Forschungsstand*, estratto da *Acta Congressus internationalis XIV archaeologiae christianae*, editionem curaverunt R. Harreither, Ph. Pergola, R. Pillinger, A. Pülz, Città del Vaticano-Wien, 2006, p. 817-823.

² N. Zugravu, E. Setnic, *Câteva considerații privind martirii din Scythia Minor*, în *MemAntiq*, 20, 1995, p. 239-247; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 214-224; idem, *Martyrs d'Occident vénérés en Scythie Mineure*, în *SAA*, V, 1998, p. 73-80; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003; vezi și *infra*.

³ N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 85-87.

⁴ Vezi *infra*.

⁵ T. Diaconescu, *Termenul creștin basilica. Studiu de lexicologie diacronică în spațiul roman*, în *Philologos*, Iași, 3-4, 2005, p. 31-42; S. Goicu, V. Goicu, *Cuvântul „Crăciun” în onomastica românească*, în *ABan*, 7 (46), 1996, 10-12, p. 58-65; I. Ionescu, *Începuturile creștinismului românesc daco-roman (sec. II-VI, VII)*, București, 1998; idem, *Începuturile creștinismului românesc (sec. II-VII)*, ediția a II-a, Bârda, 2003; S. Goicu, *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, 1999; C. Opreanu, *Paganus și basilica. Puncte de vedere referitoare la vechimea înțelesului creștin în limba română*, în *EphNap*, 11, 2001, p. 67-74; idem, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*, cu colaborarea lui C. Gaiu, Cluj-Napoca, 2003, p. 30-41; N. Zugravu *Din nou despre basilica-biserică*, în *Cl&Chr*, 2, 2007, p. 251-303; idem, *Din nou despre basilica-biserică*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, editori: S. Nemeti, F. Fodorean, E. Nemeth, S. Cociș, I. Nemeti, M. Pîslaru, Cluj-Napoca, 2007, p. 473-489; idem, *Di nuovo dal latino basilica al romeno biserică*, în *InvLuc*, 29, 2007, p. 289-308. Vezi și *infra*.

⁶ I. Holubeanu, *The Byzantine monachism in Scythia Minor-Dobruja in the IVth-XVth centuries*, în *Études byzantines et post-byzantines*, V, București, 2006, p. 243-289. Vezi și *infra*.

⁷ Th. Damian, *Some Critical Considerations and New Arguments Reviewing the Problem of St. John Cassian's Birthplace*, în *OCP*, 57, 1991, p. 257-280; C. Zuckerman, *Cappadocian Fathers*

dacă excludem lucrările mai puțin reușite⁸, se poate spune, pe ansamblu, că istoriografia temei a făcut progrese notabile. Desigur, unele aspecte rămân insuficient fundamentate, fapt explicabil, în parte, prin condițiile istorice specifice de dezvoltare a creștinismului din spațiul carpato-dunărean (bulversările etno-demografice și politice, absența unor structuri ecleziastice superioare, încetarea culturii creștine scrise). Acestea au dus la puncte de vedere a căror viabilitate a generat scepticismul îndreptățit al unor istorici⁹.

Unele subiecte pot fi încă analizate, publicarea prezentului *corpus* constituind un bun prilej pentru o nouă reflecție asupra lor.

I. ORIGINEA „APOSTOLICĂ” A CREȘTINISMULUI DIN SPAȚIUL ROMÂNESC

Dintre toate problemele repuse în discuție, cea mai spectaculoasă și cu impactul cel mai puternic dincolo de sfera mediului științific este așa-zisa origine apostolică a creștinismului din spațiul românesc. Meritul incontestabil îl are preotul Nicolae Dănilă, care a valorificat pentru prima dată informații ignorate până la el¹⁰, acestea având darul de a da un nou impuls reflecției pe seama temei amintite, creionând astfel mai ferm tendințele divergente afirmate anterior în această privință, respectiv cea care susține posibilitatea prezenței unuia sau chiar a doi dintre apostolii Mântuitorului în teritoriul menționat și cea care o neagă. Lăsând deoparte convingerile inoculate ale unor teologi¹¹, producțiile purtând girul interesat al unor înalte

and the Goths. A Scythian Presbyter Ascholiuss, the Biographer of St. Sabas, în *T&MByz* 11, 1991, p. 473-479; E. Popescu, *Cine a fost autorul Actului martiric al Sfântului Sava „Gotul”? Considerații pe marginea unei ipoteze*, în *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 515-523 = *Qui est l'auteur de l'Acte du martyre de Saint Sabas "le Goth"? Quelques considérations autour d'une nouvelle hypothèse*, în *Études byzantines et post-byzantines*, IV, recueillies et publiées par E. Popescu et T. Teoteoi, Iași, 2001, p. 7-19; I. Holubeanu, *Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean*, în *Studia historica et theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 229-254; C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident. Actes du colloque international organisé par le New Europe College en collaboration avec la Ludwig Boltzmann Gesellschaft (Bucarest, 27-28 septembre 2001)*, Iași, 2003; M. Girardi, *Basilio di Cesarea, la passio di S. Saba «il Goto» e la propagazione del cristianesimo nella regione del Basso Danubio fra III e IV sec.*, în *Italia e Romania. Storia, Cultura e Civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di Studi italo-romeno (Bari, 21-23 ottobre 2002)*, a cura di S. Santelia, Bari, 2004, p. 157-171.

⁸ Vezi, de exemplu, M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, București, 1999; V. Itineanț, *Viața creștină la Dunărea de Jos (secolele IV-VI d. Hr.)*, Timișoara, 2006; A.-C. Cîteia, *Instițuții ecleziastice pe litoralul vest-pontic, în lumina izvoarelor arheologice, literare și epigrafice în secolele IV-VII*, Constanța, 2006; M. Turcu, *Religie și cultură în spațiul românesc în secolele II-VI*, Piatra-Neamț, 2008.

⁹ A. Andrei Rusu, *Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității*, în *Vocația Istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, volum îngrijit de O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p. 39-67.

¹⁰ Vezi *infra*.

¹¹ Vezi, mai nou, N. Cojocaru, *Cultul în comunitățile creștine de pe teritoriul țării noastre în primele veacuri*, în *TV*, 5 (71), 1995, 10-12, p. 129-130; S. Verzan, *Sfântul Apostol Andrei, Con-*

fețe bisericești¹² sau păreriile celor mai puțin orientați în domeniu¹³, să-l amintim în acest context pe cel mai dărz apărător al apostolicității creștinismului românesc, Emilian Popescu, care și-a pus întreaga știință în slujba demonstrării cu orice chip a acestei idei. Cum vom avea prilejul să arătam mai jos, metoda Domniei sale nu e dintre cele mai reușite, căci adesea informațiile din surse sunt contorsionate, elementele care nu-i convin sunt camuflate în note, regulile logicii sunt încălcate, contri-

stanța, 1998, p. 173-197; A. Isvoranu, *Cuvântul lui Dumnezeu propovăduit de Sfântul Apostol Andrei strămoșilor neamului românesc*, în *MO*, 52, 2000, 5-6, p. 97-105; A. Gabor, *Biserica și statul în primele patru secole*, București, 2003, p. 55-58; N. Morlova, *Sfântul Andrei, părintele creștinismului românesc*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 11-28; Petroniu Sălăjanul, *Începuturile vieții creștine la „gurile Dunării”*, în *Omagiu Profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, Constanța, 2006, p. 573-575; N. V. Dură, „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. *Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)*, București, 2005, *passim*; V. Itineanț, *op. cit.*, p. 36-44; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, Iași, 2004, p. 58-60, 128; S. Dumitru, *Creștinismul românesc din primele secole. Puncte de vedere*, în *Revista Teologică*, Sibiu, 2, 2008 (<http://www.revistateologica.ro/blog.php?id=143>). Vezi și *infra*.

¹² Vezi fantasmagoriile publicistului Dumitru Manolache (*Andrei, apostolul lupilor*, București, 2000 – „carte apărută cu binecuvântarea Î. P. S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului”; *Sfântul Apostol Andrei la Dunărea de Jos*, Galați, 2001 – „tipărită cu binecuvântarea P. S. dr. Casian Crăciun, Episcopul Dunării de Jos”; *Sfântul Apostol Andrei în tradiția populară*, în *Creștinismul – sufletul neamului românesc. Lucrările simpozionului național „Sfântul Andrei – Apostolul românilor”, ediția I, Mănăstirea Brâncoveanu*, 2002, Făgăraș, 2004, p. 50-59; *Sfântul Andrei, praznic creștin, dar și un adevărat Halloween românesc*, în *Gardianul*, 30 noiembrie 2006; *Mărturii despre cele mai vechi biserici creștine din lume*, în *Gardianul*, 24 februarie 2007) și Ștefan Mărculeț (*Apostolul care L-a adus pe Hristos românilor*, în *Ziarul Lumina*, 19 iunie 2008, p. 1) sau articolele demne de romanele science-fiction ale lui Petru David (*Despre originea geto-dacilor și începutul creștinării lor*, în *MO*, 30, 1978, 1-3, p. 154-161; *Moș Andrei, părintele spiritual al strămoșilor noștri*, în *idem*, *Din istoria sfinților poporului român*, București, 1992, p. 4; *Sfinți români în calendarul creștin. Sf. Apostol Andrei*, în *Magazin istoric*, S.N., anul XXV, nr. 8 (293), august 1991, p. 67).

¹³ Vezi bibliografia citată în N. Zugravu, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 81 (notele 23-24), 82 (nota 25); adaugă V. Lungu, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Sibiu-Constanța, 2000, 14-15, p. 90, 100-101; *idem*, *Începuturile creștinismului în Scythia Minor în lumina descoperirilor arheologice*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 41-42; R. Negrilă, *Sfântul Andrei, apostolul românilor (considerații istorice)*, în *Analele Universității „Dimitrie Cantemir”*. *Seria Istorie*, 2, 1998, p. 229-232; M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 407-414; P. Zugun, *Un fapt istoric excepțional: primii europeni creștinați de apostolul Pavel au fost strămoși ai viitorilor români*, în *Revista română*, Iași, VI, 2000, nr. 1 (19), p. 4; *idem*, *Strămoși ai viitorilor români au fost primii europeni creștinați de Apostolul Pavel*, în *România liberă*, 26 iulie 2003, p. 6; *idem*, *Protoromâni în „Faptele apostolilor” și în epistole ale „Noului Testament”*, în *România din afara granițelor țării. Coordonate istorice și naționale în cadrul european, Iași-Cahul-Chișinău, 1-4 noiembrie 2007*, volum editat de I. Pruteanu-Isăcescu și M.-C. Ghenghea, prefață de I. Prutescu-Isăcescu, postfață de Gh. Zbucnea, Iași, 2007, p. 231-235; V. V. Muntean, *Creștinism primar la Dunărea inferioară. Noi revizui*, în *Slujitor al Bisericii și al neamului. Părintele Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2002, p. 203-207; D. Gh. Teodor, *Unele precizări privind începuturile creștinismului la est și sud de Carpați*, în *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, Galați, 2005, p. 13; L. Trofin, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, București, 2005, p. 121-125; *idem*, *Istoria creștinismului la nordul Dunării de Jos (secolele I-XIV) (Curs universitar)*, București, 2008, p. 52-55; M. Turcu, *op. cit.*, p. 71, 80-82, 84, 100-101.

buşiile altor cercetători nu sunt apreciate iar prioritatea pe care o au unii dintre ei în exprimarea anumitor puncte de vedere nu este recunoscută¹⁴.

Asupra așa-zisului caracter apostolic al creştinismului ne-am pronunţat şi noi acum mai bine de un deceniu¹⁵, editarea volumului de faţă oferindu-mi prilejul de a relua discuţia.

1. APOSTOLATUL SFÂNTULUI ANDREI ÎN SCYTHIA

Punctul de plecare al dezbaterii privitoare la așa-zisa origine apostolică a creştinismului din spaţiul românesc îl reprezintă un pasaj din *Istoria bisericească* a lui Eusebius din *Caesarea*, redactată în mai multe versiuni în primul sfert al veacului al IV-lea: Τὰ μὲν δὴ κατὰ Ἰουδαίους ἐν τοῦτοις ἦν τῶν δὲ ἱερῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τε καὶ μαθητῶν ἐφ' ἅπασαν κατασπαρέντων τὴν οἰκουμένην, Θωμᾶς μὲν, ὡς ἡ παράδοσις περιέχει, τὴν Παρθίαν εἴληχεν, Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν, Ἰωάννης τὴν Ἀσίαν, πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐν Ἐφέσῳ τελευτᾷ, Πέτρος δ' ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ, Καππαδοκίᾳ τε καὶ Ἀσίᾳ κεκηρυχέναι τοῖς [ἐν] διασπορᾷ Ἰουδαίοις ἔοικεν ὅς καὶ ἐπὶ τέλει ἐν Ῥώμῃ γενόμενος, ἀνεσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, οὕτως αὐτὸς ἀξιώσας ποθεῖν. Τί δεῖ περὶ Παύλου λέγειν, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκότος τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερον ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μεμαρτυρηκότος; Ταῦτα Ὁριγένης κατὰ λέξιν ἐν τρίτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικῶν εἴρηται („Așa stăteau lucrurile în aceste privințe la iudei, în timp ce sfinții apostoli ai Mântuitorului precum și ucenicii lor s-au împrăștiat în toată lumea locuită pe atunci. După Tradiție, lui Toma i-a fost dat să meargă în Parthia, lui Andrei în Scythia, lui Ioan în Asia, unde a și petrecut vreme mai îndelungată murind în orașul Ephesus. Petru pare a fi predicat iudeilor din diaspora, în Pontus, Galatia, Bithynia, Cappadocia și Asia, în cele din urmă, ajungând la Roma, a fost răstignit cu capul în jos, așa cum el a socotit de cuviință să pătimească. Ce se cuvine să mai zicem de Paul, care, începând «de la Ierusalim și împrejurimi și până în Illyricum»¹⁶ a plinit Evanghelia lui Hristos și a dat mărturie despre Domnul pe vremea lui Nero la Roma? Așa ne spune textual Origene în cea de a treia carte a Comentariului său la Cartea Facerii.”)¹⁷.

¹⁴ Vehiculându-și opiniile în medii sociale și culturale și în mijloace de informare diverse și beneficiind de sprijinul necondiționat al slujitorilor altarului și al numeroșilor compilatori din cinul preoțesc cu titluri universitare și doctori în teologie unși chiar de el, Emilian Popescu trebuie să fi fost unul dintre inspiratorii forurilor eclesiastice care în 1995 l-au înscris pe apostolul Andrei în calendar cu cruce roșie, considerându-l unul dintre marii sfinți ai Ortodoxiei, apoi în 1997 l-au proclamat „Ocotitorul României” iar în 2001 au instituit drept „sărbătoare bisericească națională” celebrarea sa de la 30 noiembrie – vezi N. V. Dură, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ N. Zugravu, *Apostolul Sfântului Andrei în „Sciția”. Geneza și evoluția unei tradiții*, în *MemAntiq*, 20, 1995, p. 215-238; idem, *Geneza...*, p. 143-155, 160-171; vezi și idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 82-85.

¹⁶ *Rom* 15,19.

¹⁷ *Eus., HE*, III, 1, 1-3 (*FHDRCh*, V.2).

Atât informația în ansamblul ei, cât și aria misionară a Sfântului Andrei au trezit interesul îndreptățit al numeroși învățați, care au formulat puncte de vedere diferite cu privire la valoarea relatării istoricului din *Caesarea Palestinae* pentru expansiunea creștinismului în *Scythia*. Astfel, unii consideră că Eusebius nu este suficient de clar în citarea lui Origene și, deci, prezența apostolului în *Scythia*, echivalentă – avant la lettre – cu provincia dioclețiană cu același nume, așadar, în linii generale, cu Dobrogea, e acceptată doar ca pe o simplă posibilitate¹⁸. Mulți teologi și istorici apreciază că știrea scriitorului bisericesc se face ecoul unei tradiții care circula demult în mediile creștine, astfel încât ea poate fi apreciată ca veridică, identificând, astfel, *Scythia*, fie cu regiunea de la nordul Mării Negre, fie cu ținutul dobrogean, în special zona coloniilor grecești vest-pontice, fie cu un teritoriu mult mai vast, care ar include, deopotrivă, atât regiunea dobrogeană, cât și spațiul danubiano-pontic septentrional¹⁹.

Sunt și învățați care au adoptat un punct de vedere mai nuanțat față de eventualitatea misionarismului lui Andrei în *Scythia* – în ținuturile românești în special. Ei nu resping în totalitate acest fapt, considerând că informația lui Eusebius

¹⁸ Vezi N. Zugravu, *Geneza...*, p. 143, 161 (notele 5-9, bibliografia).

¹⁹ În afara bibliografiei citate *supra* și *ibidem*, p. 143-144, 161-162 (notele 10-14), vezi P. B. T. Bilaniuk, *The Apostolic Origin of the Ukrainian Church*, Ohio, 1988, p. 61-70; idem, *Die religiöse Lage an der skythischen Schwarzmeerküste und ihr Einfluß auf Westeuropa in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, în R. Pillinger, A. Pültz, H. Vetters (Hrsg.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter. Referate des dritten, vom 16. Bis 19. Oktober 1990 durch die Antiquarische Abteilung der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und das Bulgarische Forschungsinstitut in Österreich veranstalteten Symposions*, Wien, 1992, p. 128-129 (cu trimiterile de la notele 27-29); R. Netzhammer, *Antichitățile creștine din Dobrogea*, în românește de G. Guțu, ediție îngrijită de A. Barnea, București, 2005, p. 5-7; E. Popescu, *Creștinismul la români. Rădăcinile lui răsăritene*, în *BOR*, 109, 1991, 4-6, p. 100; idem, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc: Sfântul Apostol Andrei și Tomisul*, în *ST*, 46, 1994, 1, p. 80-88; idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, Bucurest, 1994, p. 74-91, 201, 204; idem, *Sources concernant la mission du Saint apôtre André sur le territoire de la Roumanie*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, Bucurest, 1997, p. 9-18; idem, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României. 1. Originile apostolice. 2. Bizanțul sau Roma?*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, Iași, 2000, p. 195-206; idem, *Apostolicitatea creștinismului românesc*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 7-15 = în *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 11-24; idem, *La mission chrétiennes aux premiers siècles dans le sud-est européen (aperçu historique)*, în *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Age*, edited by V. Cojocaru and V. Spinei, Iași, 2004, p. 232; K. Ilski, *Pierwsza misja chrześcijańska nad dolnym Dunajem*, în *Studia Moesiaca*, II, editores L. Mrozwicz et K. Ilski, Poznań, 1994, 85-91; A. Suceveanu, *Contributo alla storia del cristianesimo nella Scizia Minore*, în *Timpul istoriei, I. Memorie și patrimoniu*, București, 1997, p. 174-174; idem, *Cercetări recente în Histria creștină*, în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, coordonator P. H. Stahl, II, București, 2002, p. 282-283; idem, *L'évolution du christianisme histrien*, în *Histria. Les résultats des fouilles*, XIII. *La basilique épiscopale*, par A. Suceveanu avec la collaboration de l'architecte G. Milošević, O. Bounegru, C. Mușeteanu et Gh. Poenaru Bordea et la participation de A. Băltăc, M. Dima et I. Iațcu, Bucurest, 2007, p. 130-131; L. Trofin, *Viața spirituală a comunităților de la nordul Dunării în lumina izvoarelor scrise în secolele IV-XI*, în *Analele Universității «Dimitrie Cantemir»*. Seria Istorie, 3, 1999, p. 150-152; *DELCS*, p. 47 (*Andrei, Sf. Apostol*); V. H. Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004, p. 32-33.

trebuie privită ca atare, respectiv ca o consemnare a unei tradiţii (παράδοσις) care, fie nu are valoare probatorie²⁰, fie e necesar să fie confirmată prin date mai sigure²¹.

În sfârşit, există cercetători care apreciază că informaţia lui Eusebius este „difícil de verificat” (J. Daniélou), astel încât tradiţia care s-a format despre misionarismul Sfântului Andrei în ținuturile scitice, cu precădere în zona dunăreană, „frizează legenda” (P. Ş. Năsturel); Protocletul – consideră ei – trebuie legat mai ales de pământul elenic, unde a fost martirizat²².

Revenind la prezenţa lui Andrei în *Scythia*, în afara surselor literare asupra cărora ne vom opri mai jos, adepţi dintr-o grupare sau alta au invocat în sprijinul tezei lor şi alte argumente, precum tradiţia ecleziastică menţionată pentru prima dată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei († 1693) în *Proloagele* sale pe luna noiembrie sau anumite creaţii folclorice, credinţe populare şi toponime din Dobrogea şi sudul Moldovei („pârâiaşul Sfântului Andrei”, „Apa Sfântului”, „Peştera Sfântului Andrei”)²³. Recent, s-a accentuat asupra faptului că *Scythia* menţionată de Eusebius trebuie să fie identificată fără rezerve cu Dobrogea, întrucât „teritoriul dintre Mare Neagră şi Dunăre a purtat întotdeauna numele de Scythia”, cum o arată un document epigrafic histrian – „deci inatacabil” – de pe la aprox. 200 î. H.²⁴ şi Strabon²⁵. Nici unul dintre aceste argumente nu rezistă. Astfel, consemnarea învăţatului prelat moldovean nu se sprijină pe o tradiţie antică locală, izvorâtă din conştiinţa credincioşilor est-carpatici despre misionarismul apostolului Andrei în zonă, ci are un caracter cult, originându-se în literatura ecleziastică bizantină. Absenţa tradiţiei despre care vorbeam se observă şi din aceea că pe parcursul Evului Mediu, când multe aspecte ale vieţii publice şi private purtau amprenta unei simbolistici creştine indiscutabile, Cel dintâi chemat nu s-a bucurat de o cinstire deosebită printre românii ortodocşi, nefiindu-i închinată nici o ctitorie iar numele neregăsindu-i-se în repertoriul onomastic al familiilor voievodale sau având o incidenţă foarte scăzută printre credincioşii de rând²⁶. Cât priveşte creaţiile folclorice, ele n-au nici o valoa-

²⁰ J.-M. Prieur, *Praefatio*, în *Acta Andreae. Praefatio-Commentarius*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 5), p. 88-89; N. Dănilă, *Sfântul apostol Andrei şi Scythia Minor*, în *Viaţa creştină*, anul IV, nr. 9 (79), mai, 1993, p. 5; idem, *Martyrologium Daco-Romanum*, p. 69, nota 7.

²¹ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 144, 163 (nota 17, bibliografie).

²² Idem, *op. cit.*, în *MemAntiq*, 20, 1995, p. 215-238; idem, *Geneza...*, p. 143-155, cu bibliografie; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 82-85; A. Madgearu, *Rolul creştinismului în formarea poporului român*, Bucureşti, 2001, p. 18. Vezi şi *infra*.

²³ N. Dascălu, în *Sfântul Andrei, apostolul românilor*, Iaşi, 1996, p. 13-18; S. Verzan, *Sfinţii Apostoli în faţa îndatoririi de a propovădui Evanghelia la toate neamurile*, în *ST*, 48, 1996, 1-2, p. 11-12; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 144, 163 (notele 15-16, bibliografia); E. Popescu, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 9-10, cu bibliografie; V. Chirica, *Creştinismul la est de Carpaţi. Secolele II-X*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 215; L. Trofin, *Romanitate şi creştinism...*, p. 129; N. Morlova, *op. cit.*, p. 14, 20-26; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 59-60; V. Itineanţ, *op. cit.*, p. 44.

²⁴ *ISM*, I, 15.

²⁵ Str., VII, 4, 5; 12; L. Trofin, *op. cit.*, p. 128-129; A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 131.

²⁶ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 154, 171 (notele 131-133, bibliografia). Cauzele invocate de Lilia-Trofin în explicarea absenţei numelui Andrei – „trecerea timpului”, „deplasările de populaţii”,

re pentru demonstrarea apostolatului lui Andrei în spațiul românesc²⁷, cei care le utilizează acoperindu-se de ridicol. În sfârșit, părerea că „Dobrogea actuală” a fost sinonimă cu *Scythia* (*Mikrā Skythia*) e mai mult decât o exagerare, căci noțiunea din urmă desemna, așa cum a demonstrat și mai recent Mihai Irimia pe baze arheologice, numismatice și literare, doar o zonă restrânsă din proximitatea coloniilor grecești, *cele din urmă aflându-se în afara ei*²⁸; o probă, în acest sens, o constituie însuși decretul epigrafic invocat – *ISM*, I, 15 –, din care aflăm, într-adevăr, că tracii lui Zoltes pătrunseseră „în *Scythia*, *către orașele grecești*”²⁹, dar acestea, deși aflate „sub oblăduirea regelui Rhemaxos”³⁰, erau entități separate, compuse, după toate regulile unei *polis*, din orașul propriu-zis și teritoriu (τῆν [τε] χώραν καὶ τὴν [πόλιν])³¹, administrate și apărate de grecii înșiși³², dincolo de care se găseau „țara străină” și „pământurile mai multor noroade” ([διὰ τῆς] πολέμιας ἔθνη πλείονα)³³. Strabon însuși face distincție între „μικρὰ Σκυθία”³⁴ și „partea de pe țărmul Pontului, de la «gura sacră» a Istrului până la șirul de munți Haemus și strâmtoarea Bizanțului” (ἡ Ποντικὴ παραλία, ἡ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ στόματος τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τῆς περὶ τὸν Αἴμον ὀρεινῆς καὶ μέχρι τοῦ στόματος τοῦ κατὰ Βυζάντιον), unde se găseau orașele grecești³⁵. În context, este absurd să credem că grecii vest-pontici au avut vreodată conștiința că sunt altceva decât „poporul histrienilor” (δῆμος Ἰστριηνῶν) și că locuiesc în *Scythia*, iar nu în „cetatea histrienilor” (Ἰστριηνῶν πόλις)³⁶; raționamentul este valabil, credem, și pentru locuitorii autohtoni din interiorul sau de pe malul dunărean al ținutului dintre Dunăre și Mare. De altfel, pe vremea împăratului Tiberius și a urmașilor acestuia, când apostolul trebuie să fi săvârșit călătoriile sale misionare și când orașele grecești fuseseră deja incluse în Imperiu, o unitate administrativă romană cu numele *Scythia* nu exista. Este drept că, uneori, Ovidius folosește acest termen pentru ținutul exilului său³⁷, dar aceeași

„distrugerile efectuate de migratori”, „fenomenul «roirii» satelor”, „calamitățile naturale”, „noile realități etnice și culturale dintr-o anumită epocă”, „sporul negativ înregistrat în diferitele etape istorice”, „necunoașterea unor aspecte ale vieții bisericești în perioada formării statelor medievale românești”, „caracterul oficial al documentelor de cancelarie și al cronicilor medievale” (*op. cit.*, p. 128-129) – sunt simple clișee.

²⁷ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 154, 171 (notele 129-130, bibliografia).

²⁸ M. Irimia, *Despre sciți și Sciția Mică în ultimele secole ale mileniului I a. Chr.*, în *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 299-317; idem, *Das Gebiet Skythia Minor in hellenistischer Zeit*, în *Studia historiae et religionis daco-romanae. In honorem Silvii Sanie*, ediderunt L. Mihailescu-Bîrliaba, O. Bounegru, București, 2006, p. 69-97.

²⁹ R. 15-16, subl. n.

³⁰ R. 16-17.

³¹ R. 10.

³² R. 10-14.

³³ R. 16-17.

³⁴ VII, 4, 5; 5, 12.

³⁵ VII, 6, 1.

³⁶ *ISM*, I, 89-93.

³⁷ *Trist.*, I, 3, 61; 8, 40; II, 1, 3; III, 2, 1; 4, 49 etc.

denominaţie o aplică şi spaţiului nord-pontic³⁸, şi pentru el, „oraşele greceşti” (*Graiae urbes*) erau unităţi distincte³⁹, aşezate pe ţărmul stâng al Pontului (*cum maris Euxini positos ad laeua Tomitas*)⁴⁰. *Scythia* diocleţiană nu a fost echivalentă cu *Scythia* preromană dobrogeană, denumirea fiind una livrescă⁴¹, fără valoare pentru istoria timpurie a creştinismului dobrogean.

Aşa cum am arătat din momentul în care am început să ne ocupăm de istoria creştinismului în mileniul I, acum peste un deceniu, acceptarea sau respingerea ideii originii apostolice a creştinismului din spaţiul românesc depind strict de vechimea şi calitatea izvoarelor literare, ale căror informaţii trebuie analizate critic şi cât mai detaliat, secol cu secol, în contextul istoric, al genului literar şi al operei autorului în ansamblul său. S-a reproşat celor care neagă prezenţa lui Andrei în arealul menţionat faptul că exagerează importanţa surselor care nu pomenesc misiunea acestuia în *Scythia* comparativ cu cele care o afirmă⁴², dar fenomenul este exact invers. Noi înşine am subliniat necesitatea ca, indiferent de mediu de provenienţă, caracter, conţinut şi vechime, izvoarelor să li se acorde un credit egal, fiind tratate cu un spirit critic nediscriminatoriu⁴³. Exagerarea se întâlneşte, negreşit, la cei care absolutizează fără nici un discernământ datele despre prezenţa lui Andrei în *Scythia* din surse de cea mai îndoielnică probitate, sacrificând calitatea în favoarea cantităţii; mai mult, s-a ajuns până acolo, încât găsesc dovezi în sensul misiunii Protocletului chiar şi în surse care nu conţin nici măcar o aluzie la aşa ceva sau a căror seriozitate e discutabilă.

Astfel, unii istorici de formaţie teologică au pretenţia de a fi „găsit” „argumente noutestamentare în favoarea sfinţilor apostoli pe teritoriul României”⁴⁴. Care sunt aceste aşa-zise „argumente”? În afara unor pasaje din diverse scrisori pauline, din Evanghelii şi din *Faptele apostolilor* care pentru problema noastră nu au nici o relevanţă, ci doar ajută la înţelegerea a ceea ce a însemnat trecerea în general de la *Ecclesia ex circumcisione* la *Ecclesia ex gentibus*⁴⁵, se apelează la paragraful 3,10-11 din *Epistola către coloseni* a lui Paul, în care acesta scria despre „omul nou” „care se înnoieşte după chipul creatorului pentru a ajunge la cunoaştere, unde nu mai este nici grec, nici iudeu, nici circumcizie, nici necircumcizie, nici barbar, nici scit, nici sclav, nici liber, ci Hristos care este totul în toate” (subl. n.). Nu încape

³⁸ *Trist.*, III, 4, 49; *Epist. ex Ponto*, III, 2, 45-47.

³⁹ *Trist.*, III, 9, 1-4.

⁴⁰ *Trist.*, IV, 10, 97.

⁴¹ Vezi şi M. Irimia, *op. cit.*, *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 308; idem, *op. cit.*, în *Studia historiae et religionis daco-romanae...*, p. 83.

⁴² A. Suceveanu, *op. cit.*

⁴³ N. Zugravu, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 82-83.

⁴⁴ S. Verzan, *Propovăduirea Evangheliei în Sciția Mică (Dobrogea). Argumente şi temeuri noutestamentare*, în *ST*, 47, 1995, 4-6, p. 79-118; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 197-198 (citatul de la p. 197).

⁴⁵ B. Seboiţă, *Ecclesia ex circumcisione, Ecclesia ex gentibus*, în *Istina*, 36, 1991, p. 182-201; S. Verzan, *op. cit.*, în *ST*, 48, 1996, 1-2, p. 3-32.

nici o îndoială că invocarea lui în sprijinul creștinării timpurii a „scîiților” (mijlocul secolului I) – prin extensie, a locuitorilor din Dobrogea și de la nordul Gurilor Dunării⁴⁶ – e mai mult decât ridicolă, mesajul apostolului neamurilor fiind cu totul altul, anume identitatea noii umanități în credința întru Hristos, care, eliminând orice barieră etnică, socială, culturală, face posibilă o nouă demnitate⁴⁷. Cum era firesc, ideea paulină a avut un ecou considerabil în literatura ecleziastică ulterioară, numeroși scriitori bisericești, dintre care unii au fost incluși în volumul de față, reproducând pasajul din *Col.* 3,11 sau augmentându-i conținutul cu nume ale altor populații care puteau accede la mesajul evanghelic; „scîiții” devin astfel un nume generic al comuniunii universale creștine⁴⁸.

Nu există nici o informație în izvoarele neotestamentare (în primul rând scrisorile pauline și *Acta Apostolorum*) despre traseul parcurs de Andrei în misiunea de propovăduire a mesajului evanghelic. Ultima mențiune despre el se referă la momentul când se găsea cu ceilalți apostoli, după Înălțare, așteptând coborârea Sfântului Duh⁴⁹. Anumiți cercetători, pornind de la sugestiile unor izvoare despre misionarismul apostolic binar⁵⁰, au presupus că ar fi însoțit pe fratele său Petru în *Pontus, Galatia, Cappadocia, Asia, Bithynia*⁵¹, iar, după plecarea acestuia la *Roma*, s-ar fi îndreptat spre popoarele „din jurul Mării Negre”⁵², dar aceasta nu e decât o simplă supoziție. Putem fi siguri că până în momentul redactării *Faptelor apostolilor* – cel mai devreme în 65 și cel mai târziu în 80-85 sau 93-95⁵³ – nu există date despre prezența lui Andrei în *Scythia*.

⁴⁶ I. I. Rămureanu, *Predicarea Sfintei Evanghelii la poporul român*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 102, 113; D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 51; idem, *op. cit.*, în *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, p. 13-15; S. Verzan, *Câteva date introductive asupra Sfintei Scripturi*, în *ST*, 44, 1992, 3-4, p. 31; P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 128; E. Popescu, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14, 15 (nota 46) = în *Creștinismul – suflul neamului românesc...*, p. 21, 24 (nota 46); N. Morlova, *op. cit.*, p. 13; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁷ H. Leclercq, *Scythie*, în *DACL*, XV/1, col. 1100: „Cette allusion aux Scythes (Col. 3, 11) prouve que S. Paul voyait déjà le christianisme substituant à l'unité de la communauté judaïque, de la civilisation hellénique et de l'empire romain, une unité nouvelle, plus compréhensive et plus profonde. Les peuples les plus barbares, dont les Scythes sont le type, sont appelés à y entrer comme les autres”; aceeași idee și în idem, *Mésie*, în *DACL*, XI/1, col. 501; vezi și M. Girardi, *Gli «sciti» fra mito e storia nei Cappadoci*, în *Cl&Chr*, 1, 2006, p. 112-113.

⁴⁸ Vezi *infra*.

⁴⁹ *Fap* 1,13; R. E. Nixon, *Andrei*, în *DB*, p. 38.

⁵⁰ De exemplu, *Ath*, 1 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, *Acta Philippi et Acta Thomae accedunt Acta Barnabae*, editid M. Bonnet, Hildesheim-New York, 1972, p. 99-100 = în *Écrits apocryphes chrétiens*, I, édition publiée sous la direction de F. Bovon et P. Geoltrain, index établis par S. J. Voicu, Gallimard-Brepols, 1997, p. 1331); *Epiph. Mon.*, VA, 3 (*FHDRCh*, CIV).

⁵¹ *IPt*, 1,1; *Eus.*, *HE*, III, 1, 2; 4, 2; *Hier.*, *Vir. ill.*, I; *Nik.*, *HE*, II, 39 (*FHDRCh*, CXIX).

⁵² B. Zimmermann, *André (Saint)*, în *DACL*, I/2, col. 2031-2032; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of Apostle Andrew*, Cambridge (Massachusetts), 1958, p. 199; P. I. David, *op. cit.*, în *Magazin istoric*, S. N., anul XXV, nr. 8 (293), august 1991, p. 67.

⁵³ F. F. Bruce, *Faptele Apostolilor*, în *DB*, p. 442; L. M. McDonald, *Acts of Apostles*, în *EEC*, p. 14.

Rămânând însă în epoca apostolică, trebuie să ne referim la o opinie foarte recentă a lui Emilian Popescu, care, grăbit, ignorând regulile oricărui demers științific onest și uzând de-o logică foarte curioasă, proclamă descoperirea unui nou „argument” în favoarea prezenței lui Andrei în *Scythia* (Dobrogea). Este vorba despre o informație din *Martyrologium*-ul lui Usuardus (cca 800 – cca 877), compus între cca 850 și cca 865, cu numeroase retușuri ulterioare, informație aflată în dreptul datei de 30 noiembrie: *In civitate Patras, provinciae Achaiae, natalis sancti Andree apostoli, qui etiam Scythiam praedicavit. Hic beatissimus ab Egea proconsule comprehensus, primo in carcere est clausus, ac deinde gravissime caesus, ad ultimum vero in cruce appensus, biduo inibi supervixit.* („În orașul Patras, din provincia Achaia, ziua de pomenire a sfântului Andrei apostolul, care a evanghelizat chiar și Scythia. Acest preafericit, arestat de proconsulul Egea, mai întâi a fost închis în temniță și apoi bătut groaznic, atârnat în cele din urmă pe cruce, a supraviețuit tot acolo timp de două zile.”)⁵⁴. Cercetând prosopografia Imperiului roman din secolul I, Emilian Popescu a ajuns la concluzia că guvernatorul Egea ar putea fi identificat cu un personaj istoric – eventual C. Eggus Marull[us] din ginta *Eggii*-lor, care, după ce în timpul lui Claudius (41-54), între 41 și 47, exercitase magistratura de *curator riparum et alvei Tiberis*⁵⁵, pe timpul lui Nero, poate după anul 62, a devenit *proconsul Achaiae*, „implicându-se” „în martiriul Sfântului Apostol Andrei”; pe cale de consecință inversă, dacă notița lui Usuardus conține un element autentic⁵⁶, înseamnă că și celelalte date pot fi caracterizate aidoma, inclusiv cea despre aria misionară a apostolului; am avea, astfel, o dovadă foarte veche despre „activitatea sfântului Andrei în Scythia”⁵⁷.

Opinia e vulnerabilă din cel puțin două puncte de vedere. Astfel, crucificarea lui Andrei de către C. Eggus Marull[us], identic cu Egea, *după 62* este discutabilă, întrucât, conform unor scrieri apocrife, apostolul murise *înainte de sfârșitul domniei lui Tiberius* (14-37)⁵⁸. Prin urmare, el n-a luat parte la conciliul de la Ierusalim de la începutul lui 48, când – susțin unii teologi – s-ar fi făcut tragerea la sorți

⁵⁴ *FHDRCh*, CVI.

⁵⁵ *CIL*, VI, 31545; *PIR*², E 7.

⁵⁶ Nu există însă nici o informație că vreun membru din *domus Eggiorum* ar fi fost în acea vreme guvernator al provinciei *Achaia*, dar, desigur, faptul nu este exclus.

⁵⁷ E. Popescu, *Din pătimirile Sfântului Apostol Andrei la Patras: guvernatorul roman care l-a condamnat la moarte pe cruce, în Slujitor al Bisericii și al neamului...*, p. 225-230, citatele fiind de la p. 227, respectiv 226.

⁵⁸ De exemplu, în evanghelia apocrifă *Cuvântul Sfântului Ioan Teologul despre Adormirea preasfintei Născătoare de Dumnezeu*, care ar data din veacul al IV-lea, se spune că, pentru a participa la momentul adormirii Mariei, „Andrei, fratele lui Petru, Filip, Luca, Simon Cananeanul și Tadeu, care erau morți, au fost sculați din mormintele lor de către Duhul Sfânt” (subl. n.); evenimentul s-a petrecut în timpul „Cezarului Tiberius”, pe care evreii îl invocau pentru a-l determina pe guvernator „să-i alunge pe apostoli din Bethleem” – *Cuvântul Sfântului Ioan Teologul despre Adormirea preasfintei Născătoare de Dumnezeu*, XIII, respectiv XXX – cf. *Evanghelii apocrife*, traducere, studiu introductiv, note și prezentări de C. Bădiliță, ediția a IV-a adăugită, Iași, 2007, p. 237, 241; despre datare, cf. C. Bădiliță, în *ibidem*, p. 231.

a teritoriilor de misionat între apostoli⁵⁹, dar la care n-au participat decât apostolii și preoții din orașul amintit și delegația Bisericii din *Antiochia* (Antakye, Turcia) condusă de Paul și Barnaba și al cărui scop a fost rezolvarea problemei statutului convertiților dintre neamuri⁶⁰.

Dacă această cronologie poate fi contestată – data morții apostolului e nesigură⁶¹, unele scrieri apocrife amintesc împărțirea regiunilor de misionat între apostoli prin tragere la sorți la Ierusalim⁶² –, analiza informației din martirologiul lui Usuardus arată mult mai bine șubrezenia ei. Fără să țină seama de observațiile pertinente ale editorului scrierii respective, Jacques Dubois, care a făcut o critică internă foarte amănunțită a datelor din scrierea călugărului de la Saint-Germain-des-Près, arătând numeroasele greșeli comise de acesta („abrevierea”, „extinderea”, „divizarea” sau „fuzionarea” informațiilor, „lecturi inexacte”, „înrudiri fanteziste” între personaje, „erori de transcriere”, „apropieri forțate”, „ipoteze nedemonstrabile”) și subliniind, astfel, caracterul mediocru al acestei compilații, inferioară izvoarelor din care s-a inspirat⁶³, Emilian Popescu, pentru a da greutate opiniei sale, scrie că „lucrarea lui /a lui Usuardus – n.n./ este considerată foarte valoroasă”, „un document istoric demn de crezare”, iar despre sursele folosite de autor pentru pasajul citat mai sus – „este greu, dacă nu imposibil, de detectat în izvoarele utilizate de Usuardus pentru alcătuirea martirologiului său, care dintre ele a stat, de fapt, la baza informației care ne interesează și cât de veche a fost”⁶⁴. Se știe însă cu precizie de unde s-a inspirat Usuardus pentru ziua de 30 noiembrie: prima parte a informației, respectiv cea despre locul de pomenire și despre predicarea în *Scythia*, provine din martirologiul lui Florus (790-860), alcătuit în jurul anului 837⁶⁵, și din cel al lui Adon (799-875), redactat către 855 și republicat, cu adăugiri, în 859⁶⁶, așa cum a arătat J. Dubois⁶⁷; aceștia, la rândul lor, s-au inspirat din surse mai vechi, printre care *Martyrologium Hieronymianum* (jumătatea secolului al V-lea, cu adăugiri de la sfârșitul secolului al VI-lea)⁶⁸. Cea de-a doua, respectiv pătımirea sub Egea, este preluată după martirologiul lui Beda Venerabilul (672/3-735), care – fapt necunoscut

⁵⁹ S. Verzan, *op. cit.*, în *ST*, 47, 1995, 4-6, p. 80-81, 117-118; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 197; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 15.

⁶⁰ *Fap 15*; F. F. Bruce, *Conciliul din Ierusalim*, în *DB*, p. 250-251; G. Ogg, *Cronologia Noului Testament*, în *DB*, p. 302-303.

⁶¹ Unii istorici o plasează la 30 noiembrie 60 – B. Kraft, *Andreas*, în *LTK*, I, col. 411.

⁶² *Ath*, 1 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 99 = în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1331).

⁶³ J. Dubois, *Le martyrologe d'Usuard*, texte et commentaire, Bruxelles, 1965 (*Subsidia Hagiographica* 40), p. 38-52, în special p. 39, 120-122, de unde provin și expresiile dintre ghilimele.

⁶⁴ E. Popescu, *op. cit.*, p. 225, 226-227, 230. Vezi și idem, *Sfântul Apostol Filip – misionar pe pământul românesc*, în *Logos. Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Cluj-Napoca, 2001, p. 397.

⁶⁵ *FHDRCh*, *Addenda 1*.

⁶⁶ *FHDRCh*, *CV.1-2*.

⁶⁷ J. Dubois, *op. cit.*, p. 351.

⁶⁸ *FHDRCh*, *LIII*.

lui E. Popescu – conține și numele proconsulului – Egeus; iată textul: *Prid. kal. decemb. In civitate Patras provinciae Achaiae, natale beati Andreae Apostoli, qui interpretatur virilis, vel decorus, frater Petri. Hic praedicavit in Scythia, qui ab Egeo proconsule comprehensus, cum perseveranter in fide Christi et Evangelio duraret, carcerem clausus primum, inde coram proconsule gravissime caesus, ad ultimum cruce ligatis manibus et pedibus, funibusque toto corpore tenus, ut longius cruciaretur, biduo inibi supervixit, non cessans ea quae Dei sunt, populum docere.* („30 Noiembrie. În orașul Patras din provincia Achaia, ziua de pomenire a fericitului apostol Andrei, al cărui nume înseamnă „bărbătescul” sau „arătosul”, fratele lui Petru. Acesta a predicat în Scythia; prins de proconsul Egeus, fiindcă persista cu încăpățănare în credința în Hristos și în Evanghelie, mai întâi a fost închis în temniță, apoi a fost lovit cu cruzime de față cu proconsulul, în cele din urmă, pe cruce, cu mâinile și picioarele legate, cetluit cu funii pe tot corpul, ca să se chinuie mai îndelung, a supraviețuit acolo vreme de două zile, neîncetând să-i învețe pe oameni cele dumnezeiești.”)⁶⁹. Prin urmare, Usuardus a mixat informații disparate, preluate din surse diverse, care nu permit stabilirea unor legături de cauzalitate între ele în interiorul noii construcții. Nici chiar faptul că Beda, al cărui martirologiu e mai vechi decât cel al lui Usuardus, pomeneste predica lui Andrei în *Scythia* și numele proconsulului, pe care trebuie să-l fi preluat din scrieri latinești anterioare – de exemplu, *Passio sancti Andreae apostoli (PA)* (începutul secolului al VI-lea)⁷⁰, epitoma *Liber de Miraculis Beati Andreae Apostoli (Virtutes Andreae)* a lui Gregorius Turonensis (540-594)⁷¹ sau *De fide contra Manichaeos* a lui Evodius, episcop de Uzali (astăzi, Bordj Bou Chateaur, în Tunisia) până pe la cca 426/7⁷² –, nu îngăduie o asemenea conexiune. O lege nescrisă, depistabilă în multe creații hagiografice, este colportarea informațiilor corecte și fanteziste, a numelor reale și inventate, probând fenomenul interesat de prelucrare și elaborare operat de mulți autori de-a lungul timpului și care nu poate da decât o credibilitate relativă acestor compilații. Un exemplu concludent îl reprezintă chiar apocrifa reconstituită *Acta Andreae*, datând din veacul al II-lea⁷³, care, alături de numele proconsulului – *Aegeas* (Αἰγεάτης), face cunoscute și pe cele – cu siguranță, inventate – ale altor membri ai familiei acestuia: *Stratocles* – fratele său (nume grecesc într-o *gens* lati-

⁶⁹ *FHDRCh, XCL2.*

⁷⁰ *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, *Passio Andreae, Ex Actis Andreae, Martyria Andreae, Acta Andreae et Matthiae, Acta Petri et Andreae, Passio Bartholomei, Acta Ioannis, Martyrium Matthaei*, edidit M. Bonnet, Hildesheim, 1972, p. 3-37; J.-M. Prieur, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André: Présentation de diverses traditions apocryphes en état de la question*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4397-4398; Aegeas.

⁷¹ Greg. Tur., VA, 30-36; Aegeas (*CCSA* 6, p. 642-649; *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 963-972; *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation based on M. R. James*, edited by J. K. Elliott, Oxford University Press, 1993, p. 282-283).

⁷² Evodius, *De fide contra Manichaeos*, 38; Egetes (*CSEL*, XXV/2, Praga-Vindobona-Leipzig, 1892, p. 968-969); despre Evodius, vezi V. Saxer, *Evodius d'Uzali*, în *DECA*, I, p. 938; *PBCE*, I, p. 366-373 (*Evodius I*).

⁷³ Vezi *infra*.

nă la mijlocul veacului I!), *Maximilla* – soția, *Iphidam(i)a* (*Efidama*) – sora acesteia, *Euclia* – sclava Maximillei, *Alcman* – sclavul lui Stratocles⁷⁴. Prin urmare, *numele proconsulului care l-a crucificat pe Andrei din martirologiul lui Beda și din cel al lui Usuardus*, dar care apare și în alte surse târzii⁷⁵, *nu este sub nici o formă un argument în favoarea misiunii lui Andrei în Scythia*, opinia lui Emilian Popescu fiind forțată și în afara unui demers științific corect. Nu-i rămâne decât să caute și „istoricitatea” predecesorilor lui Egeas – Virinus (Varianus) și Lesbios (Lesbios)!⁷⁶

În concluzie, *în veacul I al erei creștine nu exista o tradiție a evanghelizării Scythiei de către Andrei*. Este de presupus însă că, din a doua jumătate a secolului amintit, cultul sfântului Andrei trebuie să se fi dezvoltat la *Patras*, locul pămîntirii, întrucât se știe că, de timpuriu, comunitățile creștine păstrau un registru de episcopi și martiri pentru a celebra amintirea lor (*natalia*)⁷⁷.

Secolul al II-lea marchează nașterea literaturii apocrife (*Evanghelii, Fapte, Epistole, Apocalipse*), printre ale cărei obiective s-a aflat, așa cum au arătat patrologii, crearea unor tradiții paralele celei a Bisericii, menite să justifice vechimea apostolică și „ortodoxia” unor comunități iudeo-creștine și eretice⁷⁸. Tot după opinia specialiștilor, dintre genurile enumerate mai sus, *Faptele apostolilor* utilizează cel mai puțin „materialul tradițional”, „elementele preexistente”, „prevalentă” fiind „invenția literară”; motivul central al narațiunii era „călătoria”, punctată de fapte miraculoase, săvârșită de apostoli prin ținuturi îndepărtate și printre populații străi-

⁷⁴ AP, 11; 13; 15 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 26, 29, 35, 36); *Ex actis Andreae* (*ibidem*, p. 38-45); *Martyrium Andreae alterum* (*ibidem*, p. 58-64); CCSA 6, *passim*; *The Apocryphal New Testament...*, p. 232-283.

⁷⁵ De exemplu, *Martyrium Andreae prius*, 7-18 (secolul al VIII-lea) (CCSA 6, p. 694-703), *Narratio* (către jumătatea secolului al VIII-lea sau începutul secolului al IX-lea) (**FHDRCh, XCVII: Aegeates**), la Epiphanius monahul (prima jumătate a secolului al IX-lea) (PG 120, col. 221: *Egeates, Egea*), Pseudo-Sofronius (secolul al IX-lea) (**FHDRCh, XCVIII: Aegaea**), Pseudo-Procopius (cca 800) (**FHDRCh, CIII: Egea**), *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (secolul al X-lea?) (**FHDRCh, CXIV.1: Aigeatos**), Moise de Bergam (secolul al XII-lea) (**FHDRCh, CXVI: Egea**); Iacobus de Voragine (1230-1298), *Legenda Aurea, De Sancto Andrea Apostolo* (<http://www.thelatinlibrary.com/voragine/andrea.shtml>: *Aegeas*, tradus *Egeu* în ediția românească – Jacques de Voragine, *Legenda de aur*, I, traducere, îngrijire și prefață de L. Titieni, Cluj-Napoca, 1998, p. 29-32); *Martyrologium Romanum* (secolul al XVI-lea) (**FHDRCh, CXX: Aegea**). Vezi și J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les textes apparentés*, Namur, 1911, p. 71, 78, 178, 179; *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 309-310 (*Index graecus: Αἰγέας, Αἰγέατης*), 383 (*Index latinus: Aegeas, Aegeata*); CCSA 6, *passim*; E. Popescu, *op. cit.*, p. 228, nota 16.

⁷⁶ Greg. Tur., VA, 18, 22-26; 30; *Pap. Utrecht I; Martyrium Andreae prius*, 4; 6-8 *Laud.*, 35 (CCSA 6, p. 606-607, 620-621, 622-623, 630-631, 634-635, 642-643, 656-659, 686-691, 720-723; *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 951-952, 957-963; *The Apocryphal New Testament...*, p. 278-281).

⁷⁷ N. Zugravu, *Geneza...*, p. 145, 164 (nota 28, bibliografie).

⁷⁸ Eus., HE, III, 25, 6; S. G. Papadopoulos, *Patrologie, I, Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 192-195. Despre apocrife, vezi și bibliografia citată în N. Zugravu, *Geneza...*, p. 164-165, nota 37 (bibliografia).

ne şi ostile⁷⁹. Printre creaţiile amintite se numără şi *Acta Andreae* (gr. *Ἠπάξεις Ἀνδρέου*) (AA)⁸⁰. Deşi menţionate pentru prima dată de Eusebius de *Caesarea*⁸¹, sunt indicii indirecte că aceste *Fapte* erau cunoscute la începutul secolului al III-lea⁸², data compunerii lor coborând în veacul anterior, după unii – mai aproape de anul 150, după alţii – nu mai târziu de 190⁸³; locul redactării ar putea fi Grecia, Asia Mică, *Syria* sau, cu mai multă probabilitate, Egipt (*Alexandria*)⁸⁴. Din perspectiva problemei care ne interesează aici, această apocrifă, păstrată parţial în textul grecesc primitiv, dar reconstituită pe baza mai multor scrieri şi recenzii din secolele VI-XV redactate în latină, greacă, coptă sau armeană (în special, biografia lui Gregorius Turonensis)⁸⁵, este importantă prin faptul că *Scythia nu figurează în aria misionară a apostolului*. Acesta şi-a început activitatea în oraşele din *Pontus* – *Amasea* (unde a înviat pe sclavul unui anume Demetrius, l-a salvat pe un creştin Sostratus de la legătura incestuoasă cu mama sa şi a convertit proconsulul şi familia acestuia), *Sinope* (unde a exorcizat pe fiul lui Gratinus), *Nicaea* (unde l-a sfinţit episcop pe Callistus) şi *Nicomedia* (unde a înviat un mort), a poposit apoi la *Byzantium* împlânzind marea, a parcurs *Thracia*, ajungând în oraşul *Perinthus*, de unde s-a imbarcat spre *Macedonia*, vizitând de cel puţin două ori *Philippi* şi *Thessalonica* (unde a săvârşit mai multe minuni) – în sfârşit, pe mare, a ajuns în *Achaia*, la *Patras*, a vizitat *Corinthus* şi *Megara* (unde a exorcizat mai multe persoane) şi a revenit la

⁷⁹ C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creştine vechi greceşti şi latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănciulescu şi G. Sauciu, ediţie îngrijită de I.-F. Florescu, Iaşi, 2001, p. 175-180, citatele fiind de la p. 177.

⁸⁰ Despre ele, vezi *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. XI-XIV, 1-127; J. Flamion, *op. cit.*; *Écrits apocryphes sur les Apôtres*, traduction de l'édition arménienne de Venise, I, *Pierre, Paul, André, Jacques, Jean*, par Dom Louis Leloir, Brepols-Turnhout, 1986 (CCSA 3), p. 191-265; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în ANRW, II/25.6, 1988, p. 4384-4414; *Acta Andreae. Praefatio-Commentarius* (CCSA 5); *Acta Andreae. Textus*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 6); J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 231-283; *Actes de l'apôtre André; Écrits apocryphes chrétiens*, p. 877-972; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 179; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 305-306.

⁸¹ Eus., *HE*, III, 25, 6; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 97-98; idem, *Introduction*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 18-19; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 878.

⁸² Idem, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 93; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 18; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 878.

⁸³ Către 150: J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 413-414; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 51-53; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 881; nu mai târziu de 190: S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 306; sfârşitul secolului al II-lea: F. W. Norris, *Acts of Andrew*, în *EEC*, p. 10; secolul al II-lea: C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*; s-a propus însă şi începutul secolului al III-lea – J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 236; *DELCL*, p. 47 (*Andrei, Faptele Sf. Apostol*).

⁸⁴ J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 414-416; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 53; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 881; vezi şi J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 235; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*

⁸⁵ J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 55-61; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 882-883; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 232-235.

Patras, unde a fost răstignit de proconsulul Aegeates⁸⁶. Unii istorici au afirmat că prezența *Scythiei*, respectiv regiunea de la nordul Mării Negre, printre ținuturile parcurse de Andrei trebuie subînțeleasă, așa explicându-se debutul misiunii sale în *Pontus*⁸⁷, însă, după cum a arătat Jean-Marc Prieur, o asemenea ipoteză ignoră „dificultatea” pe care o ridică: „pourquoi – scrie el –, s’il était informé, le narrateur n’a-t-il pas éprouvé le besoin de raconter également le passage d’André en Scythie?”; și conchide: „L’objection nous semble avoir du poids”⁸⁸.

În concluzie, în cea mai veche scriere apocrifă privitoare la Andrei, databilă între cca 150 și 190, nu există nici o informație despre trecerea apostolului prin *Scythia*.

Însă caracterul său „propagandistic”, dat de focalizarea pe activitatea misionară a apostolului⁸⁹, i-a asigurat, cum au arătat exegeții, o largă difuziune în secolele III-IX (*Africa*, *Egipt*, *Palaestina*, *Syria*, *Armenia*, *Asia Mică*, *Grecia*, *Italia*, *Gallia*, *Hispania*), influențând, totodată, alte *Acta* apocrife⁹⁰. Aceste aspecte au contribuit la dilatarea treptată a traseului protagonistului, inclusiv în afara spațiului roman. Astfel, două apocrife inspirate din AA realizate în spațiul egiptean – una intitulată *Acta Andreae et Matthaei apud antropophagos* (gr. Πράξεις Ἀνδρέου καὶ Ματθαίου εἰς τὴν πόλιν τῶν ἀνθρωποφάγων) (*AAMt*), datând de pe la cca 400 sau, după aprecieri mai recente, din secolul al III-lea, iar cealaltă numită *Acta Petri et Andreae* (gr. Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἀνδρέα) (*APeA*), compusă, de asemenea, pe la anul 400⁹¹ – fac pentru prima dată aluzie la prezența apostolului într-un oraș populat de antropofagi. Varianta grecească a scrierii apocrife *Martyrium Matthaei* desemnează localitatea respectivă Μύρνη (Μυρμήνη) (*Myrna*, *Myrmene*), pe când cea latinească – *Mermidonia* (*Mirmidonia*)⁹². În ultimul deceniu al secolului

⁸⁶ CCSA 6; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 39-55; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 55-203; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 882-972.

⁸⁷ F. Dvornik, *op. cit.*, p. 208; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 71-72; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 236.

⁸⁸ J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 72.

⁸⁹ Idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 15-17.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 26; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 91, 92-94.

⁹¹ Despre *AAMt*: *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 65-116; J. Flamion, *op. cit.*, p. 311, 318; *Écrits apocryphes sur les Apôtres*, I, p. 191, 205-227; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 94; D. R. MacDonald, *The Acts of Andrew and the Acts of Andrew and Matthias in the City of the Cannibals*, Atlanta, 1990; *The Apocryphal New Testament...*, p. 240, 283-299; A. Hilhorst and P. J. Lalleman, *The Acts of Andrew and Matthais: Is it part of original Acts of Andrew?*, în *The Apocryphal Acts of Andrew*, J. N. Bremmer (ed.), Peeters, Leuven, 2000, p. 1-14; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 244. Despre *APeA*: *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 117-127; J. Flamion, *op. cit.*, p. 311; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 94; *The Apocryphal New Testament...*, p. 240, 242-243, 299-301; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*

⁹² *MMt*, 4; 9 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 220, 227), respectiv *AMt*; F. Dvornik, *op. cit.*, p. 205; D. R. MacDonald, *op. cit.*, p. 35; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 240, 251.

al VI-lea, în epitoma *Virtutes Andreae*, Gregorius Turonensis (540-594) o numea *Mermidona*⁹³. Două veacuri mai târziu, în apocrifa *Martyrium Andreae prius* apare Μυρμηνίδα (*Myrmenida*)⁹⁴. În scrierea unui anonim irlandez din ultima parte a secolului al VIII-lea apare ca *Mervedonia*⁹⁵. Puţin după mijlocul veacului al XIII-lea, Iacobus de Voragine (1230-1298) vorbea despre *Margundia*⁹⁶. În sfârşit, în prima treime a secolului al XIV-lea, Nikephoros Kallistos Xanthopoulos (înainte de 1256 – cca 1335) amintea forma veche *Myrmene*⁹⁷. Unii istorici au echivalat oraşul respectiv cu aşezarea Μυρμηκίων (*Myrmekion*) din Chersonesul tauric, întemeiată de greci la nord de *Panticapaeum* în prima jumătate a secolului al VI-lea î. H.⁹⁸. Cu alte cuvinte, acţiunea din *AAMt* şi *APeA* s-ar desfăşura la nordul Mării Negre, apocrifa confirmând o tradiţie orală despre activitatea lui Andrei în *Scythia*⁹⁹. S-a demonstrat însă că *AAMt* reprezintă o interesantă juxtaponere de arhaism istoric (misterioşii antropofagi)¹⁰⁰, geografie imaginară (oraşul antropofagilor), *topoi* proveniţi din romanul antic şi eposul homeric (voiajul pe mare, mirmidonii) sau de sorginte biblică (mesagerul divin, intervenţia lui Iisus), care fac din ea o compoziţie literară lipsită de valoare istorică¹⁰¹. Pe de altă parte, cea mai veche dovadă a prezenţei creştinismului în Chersonesul tauric nu e mai timpurie de secolul al IV-lea, deşi elemente evreieşti sunt atestate din veacul I d.H.¹⁰². În acest caz, echivalenţa antro-

⁹³ Greg. Tur., VA, 1 (CCSA 6, p. 568-571; *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 936); F. Dvornik, *op. cit.*

⁹⁴ *Martyrium Andreae prius*, 2 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 47; CCSA 6, p. 685).

⁹⁵ *FHDRCh, Addenda 3*.

⁹⁶ *FHDRCh, CXVIII*.

⁹⁷ *HE*, II, 41 (PG 145, col. 865); F. Dvornik, *op. cit.*, p. 205, nota 69.

⁹⁸ F. Dvornik, *op. cit.*, p. 202, 205-206; despre oraşul respectiv, cf. Str., VII, 4, 5; XI, 2, 6 şi 8; J. Boardman, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu*, traducere de M. Alexandrescu-Vianu şi P. Alexandrescu, introducere, note, dosar pentru Marea Neagră şi glosar de P. Alexandrescu, Bucureşti, 1988, p. 332. Această localizare l-a condus pe B. Zimmerman la formularea opiniei că adevăratul loc de martiraj al apostolului ar fi avut loc la aheenii Tauridei (pentru ei, vezi Str., XI, 2, 1; 2, 12-14; XVII, 3, 21; Amm., XXII, 8, 25), dar la sfârşitul secolului al III-lea sau la începutul celui următor s-a produs confuzia între *Achaia* puţin cunoscută din *Taurida* şi cea din Peloponez, astfel încât cei mai mulţi Părinţi ai Bisericii admit misiunea Protocletului în Grecia continentală – *op. cit.*, col. 2032.

⁹⁹ F. Dvornik, *op. cit.*, p. 205 şi nota 69; P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 129; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 69 (cu bibliografie).

¹⁰⁰ Izvoarele îi localizează dincolo de extremitatea răsăriteană a *Scythiei*, în apropierea serilor (chinezilor) – Amm., XXII, 6, 66; XXXI, 2, 15.

¹⁰¹ J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 68-69, cu bibliografie; D. R. MacDonald, *The Acts of Andrew...*; idem, *Christianizing Homer. The Odyssey, Plato and The Acts of Andrew*, New York and Oxford, 1994; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 145; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 244-245.

¹⁰² R. Pillinger, *Die Anfänge des Christentums auf der taurischen Chersones (Krim) demonstriert am Beispiel von Pantikapaion / Bospor / Kerč*, în *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, Herausgegeben von F. Blakolmer, K. R. Krierer, F. Krinzing, A. Landskron-Dinstl, H. D. Szemethy, K. Zhuber-Okrog, Wien, II, 1996, p. 309, 311; P. D. Diatroptov, *The Spread of Christianity in the Bosporus in the 3rd-6th Centuries*, în ACSS, 5, 1993, 3, p. 224-227.

pofagi–sciți este neîndreptățită, chiar dacă, pe urmele lui Herodot, numeroși autori antici, inclusiv creștini, au vorbit despre canibalismul sciților¹⁰³. Abia mai târziu, pe măsură ce popularitatea apocrifei în discuție a crescut, fiind tradusă în latină, siriacă, coptă, georgiană, etiopiană, armeană, arabă, contaminată de alte scrieri apropiate ca tematică sau utilizată în compunerea altora, tradiției despre prezența lui Andrei printre antropofagi i-au fost adăugate elemente „istorice”. Astfel, pe la 550, un pelerin în Țara Sfântă pe nume Theodosius identifica *Myrmidona* cu *Sinope* din *Pontus*¹⁰⁴. Către mijlocul secolului al VIII-lea sau la începutul celui următor, un autor anonim al unei compilații cunoscute sub titlul *Narratio* caracteriza locuitorii aceluiași oraș „sângeroși”¹⁰⁵. În prima jumătate a secolului al IX-lea, călugărul Epiphanius restrângea comportamentul antropofag doar la evreei sinopeeni¹⁰⁶. O variantă armeană prescurtată și târzie a apocrifei *AAMt* menționa trecerea apostolului prin *Byzantium*, unde l-ar fi consacrat episcop pe Eustakius – unul dintre cei 70 de discipoli ai Mântuitorului¹⁰⁷. În sfârșit, abia în secolul al XIV-lea, Nikephoros Kallistos Xanthopoulos echivala „țara antropofagilor” cu „pustiul sciților”¹⁰⁸.

În concluzie, *pe baza AAMt și APeA nu se poate susține nici prezența lui Andrei în Scythia, nici existența în secolul al III-lea – în spațiul egiptean, cel puțin – a unei tradiții despre misionarismul scitic al Protocletului.*

Prin contribuțiile dedicate „în anii din urmă” așa-zisei „origini apostolice” a creștinismului românesc, Emilian Popescu a introdus în istoriografie opinia potrivit căreia „un temei puternic” în favoarea acceptării misiunii lui Andrei la sciți ar fi o informație din lucrarea *Περὶ τῶν ἸΒ' ἀποστόλων* (lat. *De duodecim apostolis*), atribuită lui Hippolytus (?170-236)¹⁰⁹, după care Ἀνδρέας, Σκύθαις, Θράκαις κηρύξας, ἐσταυρώθη ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας ἐπὶ ἐλαίας ὄρθιος, καὶ θάπτεται ἐκεῖ... („Andrei, după ce a predicat la sciți și la traci, a fost crucificat în <orașul> Patras din Achaia, <fiind> ridicat pe un măslin și este îngropat acolo...”)¹¹⁰. Alăturând pe sciți și traci și „provinciile” *Scythia* și *Thracia*, Hippolytus – conchide amintitul istoric – „are meritul de a confirma activitatea sfântului Andrei în Scythia Minor”¹¹¹. Întreaga demonstrație arată modul defectuos în care Emilian Po-

¹⁰³ Hdt., IV, 100; Str., VII, 3, 6; VII, 3, 7 și 9; despre antropofagia sciților la autorii creștini vezi M. Girardi, *op. cit.*, p. 116-118, cu trimeri. Unii cercetători, pornind de la faptul că *AAMt* au fost compuse în Egipt, presupun că regiunea unde s-a deplasat Andrei ar fi cea din sudul Egiptului Superior, ocupată de triburile etiopiene, caracterizate în unele izvoare ca antropofage (Ptol., IV, 8, 3; Plin., VI, 195; Phil., VA, VI, 25) – F. Dvornik, *op. cit.*, p. 204, cu bibliografie.

¹⁰⁴ Theod., *De situ Terrae Sanctae (Itinera Hierosolymitana)*, editat P. Geyer, Viena, 1898 (*CSEL XXXIX*), p. 144); F. Dvornik, *op. cit.*, p. 206.

¹⁰⁵ J. Flamion, *op. cit.*, p. 64; F. Dvornik, *op. cit.*, p. 206-207

¹⁰⁶ Epiph. Mon., VA, 3-4 (*FHDRCh*, CIV); F. Dvornik, *op. cit.*, p. 207.

¹⁰⁷ *Écrits apocryphes sur les Apôtres*, I, p. 265.

¹⁰⁸ Nik., *HE*, II, 39 (*FHDRCh*, CXIX).

¹⁰⁹ Vezi și *FHDR*, I, p. 712-713.

¹¹⁰ *FHDRCh*, CII.

¹¹¹ E. Popescu, *Christianitas...*, p. 76, 201; idem, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 15-16; idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 200-201; idem, *op. cit.*,

pescu înțelege să se abată de la cercetarea critică a izvoarelor și trecerea sub tăcere a exegezei care nu-i convine; prin urmare, ea evidențiază grave deficiențe de metodă. Invocarea acestui catalog de apostoli în atribuirea amintită ca argument al evanghelizării apostolice a teritoriului românesc¹¹² este un abuz nepermis din următoarele motive: *scrierea respectivă nu aparține teologului roman*¹¹³, cum, cu obstinență și eronat, susține Emilian Popescu¹¹⁴; *ci, așa cum au demonstrat patrologii, unui autor anonim de pe la cca 800*¹¹⁵; *alăturarea sciților și tracilor e un loc comun în izvoare*¹¹⁶; *a susține că sursa respectivă menționează una lângă alta „provinciile” Scythia și Thracia este fals, întrucât – chiar dacă am accepta atribuirea catalogului respectiv lui Hippolytus – acesta nu vorbește de nici o „provincie”*; mai mult, *în primele decenii ale veacului al III-lea nu exista provincia Scythia*; în sfârșit, nici în perioada romană târzie, când a fost creată această provincie, ea nu era vecină cu Thracia, ci cu Moesia Secunda.

O altă scriere creștină timpurie invocată în sprijinul misionarismului lui Andrei în Scythia este *Didascalia apostolorum syriaca* (*Învățătura siriacă a apostolilor*), compusă de un creștin (episcop?) de extracție iudaică în primele decenii ale secolului al III-lea și destinată unei comunități de curând convertite din Syria septentrională¹¹⁷. Într-un manuscris achiziționat de British Museum de la Mănăstirea Nitria din Egipt (*Cod. Add. 14,644, fol. 10 = A*) care conține o variantă a acestei scrieri¹¹⁸, se afirmă că apostolul Andrei a consacrat preoții din Nicaea, Nicomedia, întreaga Bithynie, Gothia și toate ținuturile din jur¹¹⁹. În timp ce Dionisie M. Pippidi considera că mențiunea respectivă reprezintă „o revenire ... într-o formă învăluită”

în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 12 = în *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 17, de unde provin expresiile dintre ghilimele.

¹¹² Vezi și D. Gh. Teodor, *Creștinismul...*, p. 50; M. Păcurariu, *Sfântul apostol Andrei, propovăduitorul Evangheliei în Scythia Minor (Dobrogea)*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, p. 21; M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 408-409; N. Morlova, *op. cit.*, p. 12; A. Gabor, *op. cit.*, p. 56; L. Trofin, *op. cit.*, p. 121-122; idem, *Istoria creștinismului...*, p. 54-55; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 58; V. Itineanț, *op. cit.*, p. 42-43. El este invocat și pentru a susține originea apostolică a altor populații nord-pontice – P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 128.

¹¹³ Vezi lista operelor lui Hippolytus la M. Simonetti, *Ippolito (170 ca. – 235 ca.)*, în *NDPAC*, II, col. 2584-2593; I. G. Coman, *Patrologie*, II, București, 1985, p. 51-62; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 261-266; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 355-359.

¹¹⁴ Conștient însă că o asemenea opinie greșită nu poate fi pe placul cercetătorilor serioși, Emilian Popescu are grijă să menționeze în *notele* studiilor sale că acel catalog este inserat de patrologi la categoria *dubia*.

¹¹⁵ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 146, 165 (nota 41, bibliografia).

¹¹⁶ Vezi și *infra*.

¹¹⁷ Despre această scriere, cf. F. Nau, *Introduction*, în *La didascalie des douze apôtres*, traduit du syriaque pour la première fois par F. Nau, deuxième édition revue et augmentée de la traduction, Paris, 1912, p. XX-XXIII; J. Quasten, *Patrologia*, I, *I primi due secoli (II-III)*, Roma, 1983, p. 407-411; I. G. Coman, *op. cit.*, p. 518-519; P. Nautin, *Didascalia degli apostoli*, în *DPAC*, I, col. 947; *DELC*, p. 174-175 (*Didascalia Apostolorum*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 152; II/1, p. 213-219; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 361-362.

¹¹⁸ *A-NF*, VIII, p. 667, nota 1.

¹¹⁹ *Did. Add.*, IV, 11, ed. F. Nau, p. 232; *A-NF*, VIII, p. 671.

la tradiția eusebiană, fără a-i acorda însă credit¹²⁰, Emilian Popescu și compilatorii săi au preluat-o întocmai, incluzând-o printre „argumentele” despre prezența lui Andrei în spațiul românesc antic, *Gothia* definind mai ales „teritoriile din răsăritul Daciei, până la Nistru”¹²¹. În lucrarea *Geneza creștinismului popular al românilor* publicată în 1997, am avansat ipoteza că termenul *Gothia* nu poate fi decât o interpolare târzie, făcută de vreun eretic audian, știut fiind că grupul audianilor utiliza această constituție apostolică și că membrii săi au fost exilați de împăratul Constantius II (337-361) „prin părțile Scythiei” sau în „Gothia”, de unde, în timpul persecuțiilor declanșate în jurul anului 370 de Athanaricus, au fost alungați pe teritoriul roman¹²². Consultând, între timp, ediția franceză a lui F. Nau din 1912 și reeditarea americană din 1978 a scrierii respective, am găsit un element mult mai convingător pentru a respinge acest izvor dintre „dovezile” apostolatului sfântului Andrei în *Scythia*: lecțiunea *Gothia* aparține lui W. Cureton, editorul din 1864 al *Didascaliei*, fiind determinată de imprecizia manuscrisului A, forma corectă trebuind să fie *Galatia* – „accidentally omitted” din A –, așa cum o arată manuscrisul *Cod. Add. 14,173, fol. 37 = C* al scrierii respective¹²³, unde se citește „Galatia interioară”¹²⁴. Autorul anonim a împrumutat datele despre aria misionară a lui Andrei în primul rând din apocrifă *Acta Andreae*, analizată mai sus, unde apar orașele *Nicaea* și *Nicomedia*, includerea provinciilor *Bithynia* și *Galatia* datorându-se, foarte probabil, ideii că Andrei l-a însoțit pe Petru¹²⁵. De altfel, lectura pasajelor *Învățăturii* despre răspândirea Evangheliei și întemeierea de comunități de către apostoli „în cele patru colțuri ale lumii”¹²⁶ nu lasă nici un dubiu că autorul anonim s-a inspirat atât din literatura neotestamentară, cât și din cea vehiculată de diferite producții heterodoxe. Interesante sunt, în acest context, nu numai faptul că teritoriile acceptate prin tradiție ca fiind misionate de Andrei (*Thessalonica*, regiunea Corintului, *Achaia* și zonele adiacente) sunt încredințate evanghelistului Ioan¹²⁷, ci și următoarea informație: „Au primit sacerdoțiul apostolilor: Byzantium, toate ținuturile Thraciei și din apropierea ei până la fluviul Dunăre /în unele manuscrise, „marele fluviu” – n.n./, care desparte Thracia de barbari, de la Luca, discipolul apostolilor, care le-a întemeiat o Biserică și le-a fost conducător”¹²⁸. O asemenea tradiție să stea la baza mențiunii dintre-o variantă a *Martiologiului hieronimian*, inspirat din *Breviarium Sy-*

¹²⁰ D. M. Pippidi, *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman*, în idem, *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a doua revăzută și mult sporită, București, 1967, p. 489.

¹²¹ E. Popescu, *op. cit.*, în ST, 46, 1994, 1, p. 84; *Christianitas...*, p. 76; idem, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 13, nota 30; I. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 108; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 50, de unde provine citatul; N. Morlova, *op. cit.*, p. 12; L. Trofin, *Romanitate și creștinism ...*, p. 122; V. Itineanț, *op. cit.*, p. 40.

¹²² Epiph., *Pan.*, 70, 14, 5; 15, 4-5; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 146-147. Vezi și F. Nau, *op. cit.*, p. XX-XXI.

¹²³ *A-NF*, VIII, p. 667, nota 1.

¹²⁴ *Did. Add.*, ed. cit., p. 232, nota 10; *A-NF*, VIII, p. 671.

¹²⁵ *IPt* 1,1.

¹²⁶ *Did. Add.*, III, 5, ed. F. Nau, p. 231; *A-NF*, VIII, p. 671.

¹²⁷ *Did. Add.*, III, 6, ed. F. Nau, p. 232; *A-NF*, VIII, p. 671.

¹²⁸ *Did. Add.*, IV, 8, ed. F. Nau, p. 232; *A-NF*, VIII, p. 671.

riacum, conform căreia la 18 octombrie *in Axiopoli natale Lucae evangelistae* („În Axiopolis, ziua de prăznuire a lui Luca evanghelistul”) ¹²⁹? Cu siguranță, aceste date vor răsturna sau – cine știe? – vor complica teoria adeptilor despre prezența lui Andrei în spațiul dunărean!

Printre informațiile din literatura creștină cultă a veacurilor II-III aduse în discuție în problema apostolatului lui Andrei în *Scythia* se numără și un fragment din *Comentariile la Geneză* ale lui Origene (?184-253) conservat în *Istoria bisericească* a lui Eusebius, pe care l-am citat mai sus. Cum tratatul teologului alexandrin nu s-a păstrat, iar paragraful din istoria eusebiană ridică semne de întrebare în privința acurateței, problema fundamentală în stabilirea paternității informației este relația dintre textul eusebian și opera lui Origene. Istoriografia, atât cea străină, cât și cea românească, este divizată, unii cercetători susținând că Eusebius nu e suficient de clar în citarea cuvintelor lui Origene, inspirându-se și din tradiție (παράδοσις), pe când alții consideră că pasajul din *HE*, III, 1, 1-3 e unitar, fiind preluat integral din *Comentariile* alexandrinului ¹³⁰. Din grupul celor dintâi, amintim aici, dintre istoricii străini, doar pe Adolf Harnack, care aprecia că informația lui Eusebius e eterogenă din punct de vedere al surselor ei, putându-se distinge o parte provenită din tradiția anonimă, respectiv pasajul despre apostolii Toma, Andrei și Ioan, și alta de la Origene, anume precizările despre Petru și Paul ¹³¹, iar, dintre cei români, pe Dionisie M. Pippidi, care, urmându-l pe învățatul german, a susținut aceeași idee ¹³². Noi înșine am împărtășit opinia lor ¹³³. Dintre adeptyi coerenței fragmentului eusebian și al dependenței lui integrale de *Comentariile* lui Origene vom menționa, dintre cercetătorii străini, pe Éric Junod, iar dintre cei români pe Emilian Popescu, deși mulți alții împărtășesc aceeași opinie ¹³⁴. Cel dintâi a ajuns la concluzia că citatul de la „Toma” la „Nero” din Eus., *HE*, I, 1, 1-3 se găsea efectiv la Origene, care, pentru Paul, și-a cules informațiile din apocrifa *Acta Pauli* și *Rom.* 15,19, pentru Petru – din

¹²⁹ *FHDRCh*, LII.

¹³⁰ Vezi, în ultimă instanță, E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 198-200; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11-12 = în *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 16-17; idem, *Adolf von Harnack și începuturile creștinismului românesc. Sfârșitul unei epoci*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, volum îngrijit de I. Căndea, P. Cernovodeanu și Gh. Lazăr, Brăila, 2003, p. 521-530.

¹³¹ *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderte*, I, Leipzig, 1924, p. 109-110; II, p. 548.

¹³² În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman, în idem, *Contribuții la istoria veche a României*, p. 486-488, studiu apărut inițial în limba italiană în *RHSEE*, 20, 1943.

¹³³ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 146; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 83.

¹³⁴ Pentru istoriografia străină, vezi F. Dvornik, *op. cit.*, p. 197-200; P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 128-129, cu bibliografia de la nota 24; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 198-199; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11 = în *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 16; idem, *op. cit.* în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel...*, p. 526-528. Pentru istoriografia românească, vezi *FHDR*, I, p. 716-717; Origene, *Omiliile la Cartea Facerii*, *Omilia IX* (PSB 6, p. 41-48); Origene, *Omiliile, comentarii și adnotări la Geneză*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de A. Muraru, Iași, 2006, 514-515; D. Gh. Teodor, *op. cit.*; M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 409; A. Gabor, *op. cit.*; N. Morlova, *op. cit.*, p. 12-13; V. Itinean, *op. cit.*, p. 41-43.

apocrifa *Acta Petri* și *1Pt* 1,1, în schimb, pentru Toma, Andrei și Ioan, ale căror teritorii de misionat nu corespund datelor din apocrifele *Acta Thomae* (*India*), *Acta Andreae* (din *Pontus* în *Achaia*) și *Acta Iohannis* (*Ephesus*)¹³⁵, a citat o „tradiție” (παράδοσις) de origine edesiană¹³⁶. În ceea ce-l privește pe Emilian Popescu, el a criticat opțiunea noastră¹³⁷, un tratament asemănător aplicându-l și celei a lui Dionisie M. Pippidi¹³⁸, al cărui prestigiu științific ar fi „paralizat” – după el – timp de jumătate de secol orice progres în cercetarea serioasă a textului eusebian¹³⁹. Mai mult, el l-a pus la zid și pe Adolf Harnack – personalitate științifică și socială „uriasă”, a cărei carte despre *Misiunea și răspândirea creștinismului în primele trei veacuri* este „cea mai bună lucrare în domeniu”¹⁴⁰, dar care, totuși, a făcut o „mică greșală”¹⁴¹ – „s-a înșelat”¹⁴² exact în legătură cu pasajul din Eusebius care se referă la misiunea lui Andrei, nerecunoscându-i „paternitatea origenistă”¹⁴³. Și pentru a spulbera această poziție „subredă”, „singulară” și „exagerată”¹⁴⁴, a invocat autoritatea specialiștilor care au susținut omogenitatea textului și a adus drept „argument hotărâtor”, „neobservat până acum”¹⁴⁵, expresia *kata lexin* („întocmai”) de la finalul lui, prin care istoricul bisericesc ar fi dorit să sublinieze că totul a fost preluat de la Origen; astfel a pus capăt „unei epoci” – cea dominată de renumitul profesor și teolog german – în cercetarea începuturilor creștinismului românesc¹⁴⁶.

Noi credem că opinia lui Harnack nu și-a pierdut actualitatea. Indicarea tradiției (παράδοσις, παλαιὸς κατέχει λόγος etc.) și citarea „literară” a surselor (κατὰ

¹³⁵ După unii istorici, această scriere apocrifă a fost redactată în a doua jumătate a secolului al II-lea, iar după alții – în a doua jumătate a veacului următor în Egipt, Siria sau Asia Mică – J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 303-310; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 179; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 453-454. Conținutul ei în *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 151-216; *Acta Iohannis*, cura É. Junod, J.-D. Kaestli, Brepols-Turnhout, 1983 (CCSA 1-2); *The Apocryphal New Testament...*, p. 310-347.

¹³⁶ É. Junod, *Origène, Eusèbe et la tradition sur la répartition des champs de mission des apôtres* (*Eusèbe, Histoire ecclésiastique*, III, 1-3), în F. Bovon et alii, *Les actes apocryphes des Apôtres. Christianisme et monde païen*, Genève, 1981, p. 233-248; vezi și J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 68, 96; E. Popescu, *op. cit.*, p. 528-529.

¹³⁷ Idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 198; idem, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel...*, p. 525, 529-530.

¹³⁸ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 486-488, studiu apărut inițial în 1943.

¹³⁹ E. Popescu, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 15; idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 198, 199-200; idem, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, p. 524-526, 529-530. Vezi și idem, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 388; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 16-17.

¹⁴⁰ Idem, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel...*, p. 523.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 526.

¹⁴² Idem, *op. cit.*, *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 16.

¹⁴³ Idem, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel...*, p. 524.

¹⁴⁴ Idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 199; idem, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel...*, p. 526.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 521-530; vezi și idem, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 15; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 11-12 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 16.

λέξις, ὥδὲ πως γράφων κατὰ λέξις, ὥδὲ πως γράφων, ὥδὲ πως λέγων etc.) fac parte din ceea ce Hervé Inglebert a numit „metoda demonstrației erudite” create de Eusebius¹⁴⁷; ambele procedee sunt întâlnite în numeroase pagini din *Istoria bisericească*¹⁴⁸. În III, 1, 1-3, o parte a informațiilor e preluată din tradiția Bisericii, iar alta din *Commentaria in Genesis* ale lui Origene. E neîndoielnic că știrea despre aria misionară a lui Andrei provine din *paradosis*. Admițând însă că Eusebius datorează întregul pasaj exegetului alexandrin, al cărui admirator devotat a fost¹⁴⁹, *Origene însuși utilizează tradiția ca izvor în lucrările sale, cum o arată clar chiar istoricul bisericesc*¹⁵⁰; or, și în acest caz, știrea despre prezența Protocletului în *Scythia* își are originea tot în tradiție¹⁵¹.

O întrebare, însă, nu poate fi evitată: putem accepta că, într-adevăr, această παραδόσις a fost introdusă de teologul alexandrin în cartea a III-a a *Comentariile* sale, redactate în 229/30¹⁵², și, astfel, că el ar fi avut cunoștință despre un creștinism atât de vechi printre sciți? Un principiu elementar de metodă cere ca orice informație dintr-o lucrare a unui scriitor bisericesc să fie judecată în contextul operei acestuia, pentru a vedea în ce măsură corespunde altor date similare care să-i sporească credibilitatea. Or, lucrurile nu se întâmplă astfel la Origene. Într-un fragment păstrat în latină din *Comentariile la Matei*, compuse în 249¹⁵³, asupra cărora vom mai reveni, el scrie că, dintre „barbarii daci, sarmați și sciți”, „cei mai mulți încă n-au auzit cuvântul Evangheliei” (*quorum plurimi nondum audierunt Evangelii verbum*)¹⁵⁴. Nici încercarea mai veche, a lui Anton D. Velcu, nici cea mai nouă, a lui Emilian Popescu și Mihai-Ovidiu Cățoi, pe marginea acestui text¹⁵⁵ nu pot ob-

¹⁴⁷ H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 170.

¹⁴⁸ *Paradosis*: HE, II, 9, 2; III, 4, 6; 19; 20, 9; 23, 4; 28, 3; 36, 4; 37, 4; 39, 7; 39, 8; 39, 11; IV, 5, 1; 8, 2; 14, 4; V, 6, 5; 8, 1; 23, 1; 24, 1; 24, 6; 24, 11; 25; VI, 9, 1; 13, 2; 13, 9; 14, 5; VII, 7, 1; *kata lexin*: HE, III, 10, 8; 29, 1; IV, 25, 1; 25, 3; 38; VII, 25, 4.

¹⁴⁹ Fapt atestat clar în cartea a VI-a din HE; vezi și L. Perrone, *Eusebius of Caesarea as a Christian Writer*, în *Caesarea Maritima. A Retrospective after Two Millennia*, edited by A. Raban and K. G. Holum, Leiden-New York-Köln, 1996, p. 516-518.

¹⁵⁰ Eus., HE, VII, 25, 3-4: „În primul volum /din *Explanatio* a psalmului întâi – n.n./, *Despre Evanghelia după Matei*, el /Origene – n.n./ păstrează ordinea canonică bisericească dovedind că n-a cunoscut decât patru Evanghelii, scriind *textual*: «După cum am prins din *tradiție*... ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν... - n.n./» (subl. n.) (textul românesc după PSB 13, p. 248; textul grecesc după SC 31).

¹⁵¹ Vezi *supra*; adaugă S. Verzan, *op. cit.*, în ST, 48, 1996, 1-2, 8 (nota 2), 9, 10; E. Popescu, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel*..., p. 528; A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 130-131.

¹⁵² C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 304; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 391.

¹⁵³ C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 396.

¹⁵⁴ *In Matth.*, 39 [858], în FHDR, I, p. 717, subl. n.

¹⁵⁵ În linii generale, toți trei consideră că pasajul trebuie interpretat în sensul că o parte dintre sciți auzise Evanghelia, cealaltă urmând s-o audă (A. D. Velcu, *Contribuții la studiul creștinismului daco-roman în secolele I-IV d. Hr.*, București, 1936, p. 20; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 200; idem, *op. cit.*, în MO, 54, 2002, 1-4, p. 12 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc*..., p. 17; M.-O. Cățoi, *Tertullian și Origene, izvoare ale creștinismului românesc?*, în *Studia historica et theologica*..., p. 151-153; vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 62). Pe drept cuvânt Dionisie M. Pippidi, în consens cu alți exegeți, a respins această interpretare (*op. cit.*, p. 482-483),

nubila realitatea: când un autor scrie într-un loc că sciții au primit Cuvântul cel Bun de la un apostol al Mântuitorului, iar în alt loc că încă nu-l cunosc, atunci, fie una dintre informații nu-i aparține, fie ceea ce spune nu poate fi, *în nici un caz*, crezut. După opinia noastră, tradiția despre apostolatul lui Andrei în *Scythia* nu provine de la Origen, fiind citată direct (dacă n-a fost inventată) de către Eusebius. Am arătat mai sus că, începând din a doua jumătate a secolului al II-lea și pe parcursul veacului următor, teritoriul respectiv nu este menționat în scrierile apocrife sau în literatura cultă ca fiind misionat al Protoclet. Putem admite, împreună cu Éric Junod amintit mai sus, că, la un moment dat, la *Edessa* (astăzi, Urfa, în sud-estul Turciei), capitala micului regat aramaic *Osrhoene* (*Mesopotamia* Superioară), unde au circulat mai multe tradiții despre evanghelizările întreprinse de diferiți apostoli – Toma, Bartolomeu, Matei, Filip, Simon Cananeanul, Iuda – fratele lui Iacob, Addai, Mari¹⁵⁶ –, a putut fi compusă și una despre trecerea lui Andrei prin *Scythia*. În acest caz, ea era o tradiție locală, nonapostolică, a cărei valoare istorică este – cum scria Jean-Marc Prieur – „incontrolabilă”¹⁵⁷. De altfel, Eusebius însuși era foarte atent la nuanțe, făcând o distincție clară între tradiția autentică a Bisericii, de origine apostolică sau păstrată și transmisă de ucenici ai apostolilor¹⁵⁸, dar care poate fi uneori confuză¹⁵⁹, și „tradițiile eretice” – pline de nelegiuii¹⁶⁰, sau cele locale, orale¹⁶¹, care suferă de imprecizii¹⁶² sau pot colporta „unele pilde stranii ale Mântuitorului, precum și unele învățături ciudate și alte fapte cu totul legendare”¹⁶³, inclusiv despre apostoli¹⁶⁴, și, deci, nu trebuie să li se dea crezare, în ciuda vechimii lor¹⁶⁵. Asemenea tradiții erau vehiculate mai ales de apocrife, izvorâte, cum am spus deja, din medii eretice, care, prin antedatate și pseudonimie, urmăreau să-și justifice vechimea și ortodoxia învățăturii. Or, *Eusebius respingea apocrifele, inclusiv Acta Andreae, considerându-le „ab-*

căci textul este ambiguu: nu știm *care* dintre „barbarii daci, sarmați și sciți” auziseră și care nu auziseră cuvântul Evangheliei.

¹⁵⁶ M.-L. Caumont, *La christianisation de l'Empire iranien des origines aux grandes persécutions du IVe siècle*, Louvain, 1988, p. 9-29; S. H. Griffith, *Doctrine of Addai*, în *ODB*, 1, p. 643.

¹⁵⁷ J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 71, 88.

¹⁵⁸ El folosește mai multe expresii: „tradiția înaintașilor” (*HE*, II, 9, 1), „tradiția Bisericii” (*HE*, II, 13, 6; III, 24, 5; 36, 3; IV, 14, 4; V, 8, 1), „tradițiile celor care fuseseră ei înșiși privitori și slujitori ai cuvântului” (*HE*, III, 4, 6) (după *Lc* 1,2), „vechea tradiție creștină” (*HE*, III, 19; 20,9; VII, 2-3), „tradiția apostolică” (*HE*, III, 23, 4; V, 23, 1), „tradiția bisericească” (*HE*, III, 25, 6; VI, 25, 4), „tradiția de demult” (*HE*, III, 28, 3), „tradiția apostolilor” (*HE*, III, 36, 4; V, 6, 5), „tradiția vestirii evanghelice” (*HE*, III, 37, 4), „tradiția nefalsificată a învățăturii apostolice” (*HE*, IV, 8, 2), „tradiția cea adevărată, care vine direct de la sfinții apostoli” (*HE*, V, 11, 4), „tradiția vechilor presbiteri” (*HE*, VI, 13, 2; 13, 9; 14, 5).

¹⁵⁹ *HE*, VI, 25, 14.

¹⁶⁰ *HE*, VII, 7, 1.

¹⁶¹ *HE*, II, 1, 13; III, 39, 7-8; V, 18, 4; 19, 1; 23, 1; 24, 1; 24, 6; 24, 11; 24, 14-16; 25; VI, 9, 1.

¹⁶² *HE*, IV, 5, 1.

¹⁶³ *HE*, III, 39, 11.

¹⁶⁴ *HE*, III, 25, 6; 39, 12; 39, 14.

¹⁶⁵ *HE*, III, 25, 6; 39, 13.

*surde şi nelegiuite*¹⁶⁶. Dacă *Scythia* lui Andrei a luat-o dintr-o scriere de acest gen, nu e de mirare că el n-a mai amintit-o niciodată în opera sa, ceea ce înseamnă că a acordat puţin credit sursei sale. Atitudinea respectivă este de presupus dacă o comparăm cu cea manifestată faţă de AA: din *Istoria bisericească* deducem că prelatul din *Caesarea Palaestinae* nu a utilizat sub nici o formă datele ei, căci, dacă ar fi acceptat că Andrei a trecut prin *Byzantium* şi ar fi întemeiat o comunitate, atunci ar fi fost imposibil ca el, apropiatul împăratului Constantin I, admiratorul oraşului ce purta numele suveranului şi al edificiilor sale creştine (inclusiv Biserica Sfinţilor Apostoli)¹⁶⁷ şi autorul ideologiei imperiale bizantine¹⁶⁸, să nu fi pomenit nimic despre apostolicitatea Constantinopolului. Or, în opera sa, aminteşte apostolii întemeietori de Biserici şi urmaşii lor din *Hierosolyma*¹⁶⁹, *Edessa*¹⁷⁰, *Roma*¹⁷¹, *Caesarea Palaestinae*¹⁷², *Antiochia*¹⁷³, *Alexandria*¹⁷⁴, *Corinthus*¹⁷⁵, *Ephesus*¹⁷⁶, *Creta*¹⁷⁷, pe ucenicii apostolilor sau pe cei care „zideau Biserici «pe temeliiile apostolilor»”¹⁷⁸ prin diferite alte zone¹⁷⁹, evocă „numele celor pe care tradiţia vestirii evanghelice” i-a transmis până în vremea sa¹⁸⁰, dar păstrează totală tăcere în privinţa Bisericii Constantinopolului, la fel cum procedează cu activitatea misionară a apostolului Andrei, comparativ cu cea a lui Toma, Ioan, Petru şi Paul¹⁸¹. Nu era singurul; în anul 203,

¹⁶⁶ HE, III, 25, 6; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 97-98; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 18-19; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 878.

¹⁶⁷ VC, III, 48-49; *Tricenn.*, 9, 8; 9, 14; G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, 2e édition, préface par P. Lemerle, Paris, 1984, p. 391-408; M. A. Crippa, *La première architecture chrétienne. IVe – Ve siècle*, în M. A. Crippa, M. Zibawi, *L'art chrétien. Des origines à Byzance*, Introduction de J. Ries, Milan, 1998, p. 213, 215, il. 180a.

¹⁶⁸ T. D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge (Mass.) – London, 1981, p. 261-271; idem, *From Eusebius to Augustine. Selected Papers 1982-1993*, Variorum, 1994, nr. XI; H. Ahrweiler, *Eusebius of Caesarea and Imperial Christian Idea*, în *Caesarea Maritima. A Retrospective after Two Millennia*, edited by A. Raban and K. G. Holum, Leiden-New York-Köln, 1996, p. 541-546; V. Saxer, *L'Église et l'empire chrétien au IVe siècle. La difficile séparation des compétences devant les problèmes doctrinaux et ecclésiologiques*, în *RSR*, 77, 2003, 1, p. 20-21.

¹⁶⁹ HE, II, 1, 2; 23, 1; III, 5, 2; 11; 32, 1-6; 35; IV, 5, 1-4; 22, 4; V, 12, 1-2; 22; 23, 3; 25; VI, 8, 7; 9-11; 27; 39, 2; VII, 14; 28, 1; 32, 29.

¹⁷⁰ HE, I, 13, 4 şi 11; II, 1, 6-7.

¹⁷¹ HE, III, 2; 4, 8-9; 13; 15; 34; IV, 1; 4; 5, 5; 10; 11, 6-7; 19; 23, 9-10; V, *Proem.*, 1; 3, 1; 6, 1-4; 22; 23, 3; 24, 1; 24, 9-10; 27, 3; VI, 21, 1-2; 23, 3; 36, 4; 39, 1; VII, 2; 14; 32, 1.

¹⁷² HE, II, 3, 3; V, 22; 23, 3; 25; VI, 27; VII, 14; 28, 1.

¹⁷³ HE, II, 3, 3; III, 22; 36, 2; IV, 19; 24; V, 22; VI, 21, 2; 23, 3; 29, 4; 39, 4; VII, 14; 32, 2; 32, 4.

¹⁷⁴ HE, II, 16, 1; 24, 1; III, 14; 21; IV, 1; 4; 5, 5; 11, 6; 19; V, 9; 22; VI, 26; 29, 4; 35; VII, 28, 3; 32, 30-31; VIII, 13, 7.

¹⁷⁵ HE, II, 25, 8; III, 4, 10; IV, 21; 23, 1; V, 22; 23, 3.

¹⁷⁶ HE, III, 4, 5; 23, 4; V, 22.

¹⁷⁷ HE, III, 4, 5; IV, 21; 23, 5; 25.

¹⁷⁸ HE, III, 37, 3.

¹⁷⁹ HE, III, 4, 8; 36, 1; IV, 14, 3; V, 23, 3; 24, 11.

¹⁸⁰ HE, III, 37, 4.

¹⁸¹ Toma: HE, I, 13, 4; 13, 11; II, 1, 6; Ioan: HE, III, 18, 1; 23; Petru: HE, II, 14-15; 25, 5; 25, 8; III, 4, 2; Paul: HE, II, 22; 25, 5; 25, 8; III, 4, 1; 4, 8. Vezi şi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 149.

când a redactat *De praescriptione haereticorum* (*Despre respingere ereticilor*)¹⁸², Tertullianus nu avea cunoștință despre existența la *Byzantium* a unui *thronos* apostolic: „Tu – își îndemna el cititorul –, cel care voiești să-ți îndrepti spre lucrarea mântuirii tale năzuința către o cunoștință cât mai adâncă, mergi în Bisericiile apostolilor, unde până astăzi scaunele apostolilor stau în locurile cele mai de cinste, unde sunt citite și scrierile lor proprii, care fac să răsunе cuvintele lor și ne înfățișează chipul fiecăruia dintre ei. Dacă e mai aproape de tine Achaia, ai Corinthus; dacă nu ești departe de Macedonia, ai Philippi; dacă poți trece în Asia, ai Ephesus, iar dacă se află lângă tine Italia, ai Roma, a cărei autoritate ne este nouă sprijin”¹⁸³. Nici nu e de mirare: apologetul respingea categoric erezia, a cărei învățătură, raportată la cea a Bisericii, o considera ilegală¹⁸⁴ și, prin urmare, „contesta” lucrările provenite din mediul eretic, fapt care constituie o dovadă indirectă că și pentru el tradițiile care ar fi putut circula în acea vreme despre originea andreană a scaunului bizantin (vezi AA) și, prin extensie, despre posibila trecere a Celui dintâi chemat prin *Scythia* n-aveau nici o valoare. Și autori eclesiastici din veacurile IV-V recunosc apostolicitatea Romei¹⁸⁵, dar scriu despre Biserica din *Constantinopolis* ca una recent întemeiată¹⁸⁶.

Revenind la *Scythia* din textul eusebian, se pune întrebarea unde se găsea aceasta? Dacă, așa cum a presupus Éric Junod, tradiția se originează la *Edessa*, la fel ca și cea care-i atribuie lui Toma *Parthia* în loc de *India*, atunci *Scythia* nu poate fi decât teritoriul din proximitatea Parthiei, așadar cel de la nordul Mării Negre, căci izvoarele antice consemnează această vecinătate¹⁸⁷. O asemenea soluție oferă, de altfel, însuși Eusebius din *Caesarea*. Astfel, în cartea a VI-a din *Praeparatio evangelica*, redactată între 314 și 320, așadar la puțin timp după finalizarea *Istoriei bisericești*¹⁸⁸, el localizează *precis Scythia pe țărmul septentrional al Pontului*, în vecinătatea Sarmatiei și a Alaniei: ... καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ Σαρματία καὶ ἐν τῇ Σκυθία καὶ ἐν πάσι τοῖς ἐξ ἄρκτικῶν μερῶν τοῦ Πόντου ἔθνεσι καὶ ὅλῃ τῇ Ἀλλανία... („și în Sarmatia superioară și în *Scythia* și la toate neamurile din nordul Pontului, și în întreaga Allanie ...”)¹⁸⁹. La fel, în *Vita Constantini* scria despre „întreg ținutul sciților cel fărâmițat spre

¹⁸² S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 345.

¹⁸³ Tert., *De praes. haer.*, XXXVI, 1-2 (PSB 3, p. 164).

¹⁸⁴ S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 346.

¹⁸⁵ Hier, *Contra Vigil.*, 2 (PL 23, col. 341).

¹⁸⁶ Theod., *HE*, V, 9, 15.

¹⁸⁷ Vezi, de exemplu, Epiphanius de *Salamis*, în *De XII gemmis: Inveniuntur autem lapis isti in interiore barbarie Scytharum. Scythiam vero soliti sunt veteres appellare cunctam septemtrionalem plagam, ubi sunt Gothi et Dauni, Venni et Aarii usque ad Germanorum Amazonumque regionem* („Iar pietrele acestea se găsesc în interiorul ținutului barbar al sciților. Cei vechi au obișnuit să numească *Scythia* toată partea dinspre miazănoapte, unde sunt goți și dauni, venii și aarii, până în regiunea germanilor și amazoanelor”) – Epiph. *De XII gemmis*, CCXLIV, 36 (FHDR, II, p. 174-175).

¹⁸⁸ *Istoria* a fost finalizată în 313 – cf. T. D. Barnes, *The Editions of Eusebius Ecclesiastical History*, în *GRBS*, 21, 1980, p. 191-201.

¹⁸⁹ Eus., *Praep. ev.*, VI, 10, 31 (FHDRCh, V.1.d).

miazănoapte între mii de neamuri barbare nestatornice”¹⁹⁰. De asemenea, urmând o veche tradiție istoriografică, menționa că la sciți s-a născut vestitul filosof Anacharsis și că aici se practicaau sacrificiile umane și antropofagia, rituri abandonate o dată cu răspândirea cuvântului lui Hristos¹⁹¹. Prin urmare, *Scythia* misionată de Andrei conform *HE*, I, 1, 1-3 pare a fi *teritoriul care s-a numit întotdeauna așa – cel nord-pontic*, unde prezența populației evreiești este atestată din veacul I d.H.¹⁹². Mai ales *acesteia* putea apostolul să-i transmită mesajul evanghelic, cum lasă să se înțeleagă și unele surse – e drept, destul de târzii¹⁹³. Dar și o asemenea localizare – împărtășită și de alți învățați¹⁹⁴ – este incertă, despre creștinismul de aici Eusebius însuși nemaiștiind nimic altceva; în schimb, despre progresele acestuia în alte regiuni este bine informat. Cum am arătat în alt loc într-o analiză detaliată a paragrafului tocmai menționat, *Scythia* episcopului din *Caesarea Palaestinae* e mai degrabă produsul unei geografii imaginare, valabilă doar într-o istorie a Mântuirii¹⁹⁵. În ciuda criticilor care ni s-au adus, neîntemeiate însă pe exegeza serioasă a textului eusebian, după mai bine de un deceniu de la formularea acestei opinii, nu avem convingerea că trebuie să renunțăm la ea.

Prin urmare, până la Istoria bisericească a lui Eusebius, nu există nici un izvor literar care să vorbească explicit despre apostolatul sfântului Andrei în Scythia.

Oficializarea creștinismului și triumful acestuia în veacul al IV-lea, cultul sfinților și devoțiunea față de relicve, instituirea sărbătorilor cu valoare universală și alcătuirea calendarelor locale, integrarea în creștinătate a noi populații, afirmarea treptată a pretențiile la întâietate ale scaunului constantinopolitan și conflictul generat în acest sens cu *thronos*-ul roman și alte aspecte legate de dezvoltarea ascendentă a creștinismului și a Bisericii în mileniul I au constituit premisele dezvoltării fără precedent a tradițiilor referitoare la apostoli. Datele primare, conținute în scrierile neotestamentare, apocrife sau de altă natură, au fost juxtapuse și îmbogățite, faptele reale sau imaginare au fost dezvoltate și extrapolate la comunități diverse, aria misionară a fost substanțial îmbogățită. Creativitatea populară debordantă, ignoranța autorilor în materie de istorie sacră și de geografie antică, greșelile de transcriere și, nu în ultimul timp, interesele meschine (rivalități între comunități, pretenții de vechime și întâietate, justifi-

¹⁹⁰ Eus., *VC*, I, 8, 2 (*PSB* 14, p. 66, subl. n.).

¹⁹¹ Anacharsis: Eus., *Praep. ev.*, XII, 49, 6 (*SC* 307, p. 172); sacrificiile și antropofagia: Eus., *Praep. ev.*, I, 4, 6; IV, 16, 9; 17, 3-4 (*FHDRCh*, V.1a-c); *De sepulchro Christi*, 13, 8; 16, 9 (*PSB* 14, p. 231, 242-243); vezi și M. Girardi, *op. cit.*, p. 117 (nota 13), 118 (nota 21).

¹⁹² R. Pillinger, *op. cit.*, p. 309; P. D. Diatroptov, *op. cit.*, p. 217-222; D. I. Dan'shin, *The Jewish Community of Phanagoria*, în *ACSS*, 3, 1996, 2-3, p. 133-138.

¹⁹³ Epiph. Mon., VA, 4 (*FHDRCh*, CIV).

¹⁹⁴ F. Dvornik, *op. cit.*, p. 196-208. Emilian Popescu a respins această atribuire în următorii termeni: „ceho-americanul” Francisc Dvornik, „slavofil înveterat”, a făcut „greșeala” de a limita *Scythia* „doar la zona rusească a Crimeii și Mării de Azov” și de a fi redus misiunea Protocletului doar la „sudul Rusiei și al Ucrainei de astăzi”, excluzând „*Scythia Mică (Dobrogea)*” – E. Popescu, *op. cit.*, în *Închinare lui Petre Ș. Năstrucel*..., p. 527-528; cf., de asemenea, idem, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 13, nota 30.

¹⁹⁵ N. Zugravu, *Geneza*..., 147-149, 166-168 (notele 54-73, izvoare și bibliografie).

careia posesiunii unor relicve ș.a.), au făcut ca numeroase *Vitae, Passiones*, martirologii, cronici și alte scrieri ecleziastice compuse în diferite locuri ale lumii creștine să colporteze, fără prea multe complexe de scrupulozitate, tradiții de autenticitate îndoielnică și informații de caracter legendar, pe care sursele literare credibile și descoperirile arheologice le contrazic categoric¹⁹⁶.

Din acest punct de vedere, „istoria” misiunii apostolului Andrei a suferit același proces treptat de amplificare întâmplat și cu alte personaje biblice sau din perioada postapostolică. Astfel, un pas important în nașterea ulterioară a legendei despre misionarismul său extins l-a constituit dezvoltarea deosebită, începând de la mijlocul secolului al IV-lea, a cultului moaștelor. Se știe, în acest sens, că în anul 357, împăratul Constantius II (337-361) i-a transferat relicvele de la *Patras* la *Constantinopolis*, în Biserica Sfinții Apostoli¹⁹⁷. De asemenea, conform unor surse, spre sfârșitul aceluiași veac și în secolele următoare, fragmente din relicvele sale au ajuns în diferite locuri din Occident (*Aquileia, Mediolanum* ș.a.)¹⁹⁸. În egală măsură, popularitatea cultului s-a materializat în introducerea sărbătorii de la 30 noiembrie în toate calendarele, inclusiv în cel al populației gotice de curând convertite la creștinismul arian¹⁹⁹. Cinstirea s-a tradus și în închinarea unor lăcașuri de cult²⁰⁰, în reprezentarea chipului și inscrip-

¹⁹⁶ Vezi F. Dvornik, *op. cit.*; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 150.

¹⁹⁷ Paul. Nol., *Carm. XIX*, 336-338 (*CSEL XXX/2*, p. 130); Hier., *Contra Vigil.*, 3 (*PL* 23, col. 343); Philostorg., *HE*, III, 2; *Cons. Const.*, a. 357 (**FHDRCh, LXVI**); Prosper Tiro, *Chron.*, a. 357; Florus, *Martyrologium: II Kalendas Decembris* [30 nov.]: *Cujus sacra ossa, vigesimo Constantii imperatore anno, Constantinopolis translata sunt* (J. Dubois et G. Renaud, *Edition pratique des martyrologes de Bede, de l'Anonyme lyonnais et de Florus*, Paris, 1976, p. 217) (**FHDRCh, Addenda I**); *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (**FHDRCh, CXIV.1**); B. Zimmerman, *op. cit.*, col. 2033; E. Peretto, *Andrea apostolo*, în *NDPAC*, I, col. 285; F. Dvornik, *op. cit.*, subcap. *The transfer of Andrew's relics and its meaning*; G. Dagron, *op. cit.*, p. 401-408; P. Maraval, *Lieux Saint et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris, 1985, p. 49, 93J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (*CCSA* 5, p. 76-78).

¹⁹⁸ *Martyrologium Hieronymianum: VII id. Mai* [9 mai]. *Mediolano de ingressu reliquiarum apostolorum Iohannis Andreae et Thomae in basilica ad portam Romanam; III non. Sept.* [3 sept.] în *Aquileia dedicatio basilicae et ingressio reliquiarum sanctorum Andreae apostoli; K kal. Dec.* [26 nov.] în *Mediolano, Lucae, Andreae, Ioannis ...* (**FHDRCh, LII**); J. V. Saxer, *L'utilisation par la liturgie de l'espace urbain et suburbain: l'exemple de Rome dans l'Antiquité et le Haut Moyen Âge*, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986)*, II, Roma, 1989, p. 1022; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 151, 168 (nota 85, bibliografie).

¹⁹⁹ **FHDRCh, XXXIX.**

²⁰⁰ *Exempli gratia: Italia: Roma* (sub papii Simplicius (468-483) (*LP*, XLIX, 1; Anast. Bibl., *Hist. VRP*, XLIX, în *PL* 128, col. 363), Gelasius (492-496) (*LP*, LI, 5) și Symmachus (498-514) (*LP*, LIII, 6; 8; Anast. Bibl., *Hist. VRP*, în *PL* 128, col. 452); *PL* 30, col. 481 (*Martyrologium Hieronymianum*); N. Zugravu, *op. cit.*, p. 168-169, nota 93 (bibliografie); L. Reekmans, *L'implantation monumentale chrétienne dans le paysage urbain de Rome de 300 à 850*, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne...*, II, p. 868, 869); *Ravenna* (Ravenna, Italia) (sec. V) (G. Cuscito, *Vescovo e cattedrale nella documentazione epigrafica in Occidente*, în *ibidem*, p. 764); **Venetia et Histria: Betika** (sec. V) (B. Marušić, *Kršćanstvo i paganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću*, în *ArhVest*, 29, 1978, p. 566, fig. 15; B. Marušić, J. Šašel, *De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj*, în *ArhVest*, 37, 1986, p. 307-342); *Pola* (Pula, Slovenia) (sec. VI) (R. Bratož,

ţionarea numelui pe diferite monumente de artă majoră sau minoră²⁰¹, în creşterea incidenţei antroponimului *Andrei* în onomastică²⁰².

Este locul să ne întrebăm dacă, în această conjunctură, cultul sfântului Andrei s-a bucurat de o atenţie specială în provincia *Scythia* sau printre creştinii nord-danubieni, atenţie care să divulge amintirea unei evanghelizări a teritoriului de către Protoclet. *În stadiul actual al informaţiei, răspunsul este categoric negativ*. Înscrierea sa de către Nicolae Dănilă într-un *Martyrologium Daco-Romanum* alcătuit artificial e, desigur, o exagerare²⁰³. Încă înainte de prima conflagraţie mondială, Hippolyte Delehaye constata în studiul *Saints de Thrace et de Mésie* lipsa oricărui indiciu pentru o veneraţie aparte a Celui dintâi chemat în regiune²⁰⁴, iar analizele mai recente, bazate pe inscripţii, asupra cultului lui Iisus Hristos, al Maicii Domnului, al sfinţilor şi al apostoli-

The development of the early Christian research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne...*, III, p. 2375); **Dalmatia**: Iader (Zadar, Croaţia) (sec. V-VI) (I. Petricioli, S. Vučnović, *Crke Sv. Andrija i Sv. Petar Stari u Zadaru*, în *Diadora*, 5, 1970, p. 177-202; *Salona II. Recherches archéologiques franco-croates à Salone*, P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe – VIIe s.)* [*En dehors de la capitale, Salona*], 1, *Catalogue*, Rome-Split, 1995, p. 112-114; A. Uglešić, L. Črina, *Istraživanje crkve sv. Andrije u Zatonu kod Zadra*, în *Radovi*, 36 (23), 1998, p. 89-99), *Tarsatica* (Rijeka, Croaţia) (sec. V-VI) (*Salona II...*, p. 27), Pumat (Croaţia) (sec. VII) (*ibidem*, p. 37), Spliska (Croaţia) (sec. VI) (*ibidem*, p. 274-276), Čiovo, Nerežišća, Split (Lovret), Vrgada, Filipjakov, Jadrtovac, Preko, Split (Grad) (B. Migotti, *Naslovsnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji*, în *ARR*, 12 (1995), 1996, p. 215-216); **Praevalis**: Krimovice (sec. VI) (P. Mijović, *Ranohrišćanski spomenici Praevalisa*, în *ArhVest*, 29, 1978, p. 651-652, fig. 7); **Pannonia II**: Emona (Ljubljana, Slovenia) (sec. VI) (I. Petricioli, *I più antichi edifici cristiani a Zadar (Zara)*, în *ArchVest*, 23, 1972, p. 334, fig. 3); **Dacia Mediterranea**: Sardica (Sofia) (sec. V-VI) (*SSIB*, 14).

²⁰¹ *Exempli gratia*: Las Vegas de Pueblamueva (Spania) (H. Schlunk und Th. Hauschild, *Hispania antiqua. Die Denkmäler der frühchristlichen und westgotischen Zeit*, Mainz am Rhein, 1978, p. 129, Taf. 21a), Roma (IGCVO, 421), Ravenna, Bylis (*Epirus*) (S. Muçaj, *Les mosaïques de Bylis et leur place en Epir*, estratto da *XL Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 29 aprile / 5 maggio 1993, p. 592), *Salona (Dalmatia)* (Solin, Croaţia) (sec. VI) (*Repertorium der christlich-antiken Sarkophage*, II, *Italien mit einem Nachtrag Rom und Ostia, Dalmatien, Museen der Welt*, Bearbeitet von J. Dresken-Weiland, Vorarbeiten von G. Bovini und H. Brangenburg, Mainz am Rhein, 1998, nr. 366, p. 166, Taf. 106/3 = *Biblia Epigraphica*, 584), *Philippi (Macedonia)* (Grecia) (G. Gounaris, G. Velenis, *Casa paleocristiana di Philippi*, în *Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae, Split-Poreč (25.9. – 1.10.1994)*, III, editionem curaverunt N. Cambi et E. Marin, Città del Vaticano – Split, 1998, p. 357, fig. 8); vezi şi J. Irmsher, A. Kazhdan, A. Weyl Carr, Andrew, în *ODB*, 1, p. 92; R. Pillinger, *Der Apostel Andreas. Ein Heiliger von Ost und West im Bild der frühen Kirche (Ikonographisch-ikonologische Studie)*, Wien, 1994.

²⁰² I. Kajanto, *Onomastic Studies in the Early Christian Inscriptions of Rome and Carthage*, Helsinki, 1963, p. 95; *PLRE*, I, p. 63; II, p. 87-88; III A, p. 74-80. Câteva exemple pe provincii: **Lusitania**: Myrtilis (Mertola, Portugalia) (a. 525) (*Biblia Epigraphica*, 785); **Sardinia**: Carales (Cagliari, Italia) (ICS, CAR 006); **Sicilia**: Syracusae (Siracusa, Italia) (IGCVO, 41); **Italia**: Roma (IGCVO, 1275); *PCBE*, 2/1, p. 125-137; *PIB*, I; **Africa**: PBCE, 1, p. 69; **Cilicia**: Korykos (Korgos, Turcia) (*Biblia Epigraphica*, 137); **Palaestina** (Y. E. Meimaris, *Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine*, Athens, 1986, p. 115).

²⁰³ N. Dănilă, *op. cit.*, p. 60, 67-68.

²⁰⁴ H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *AB*, 31, 1912, p. 277.

lor în provincia dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră au ajuns la aceeași concluzie²⁰⁵. Fără îndoială, apostolul era cunoscut, căci se bucura de o deosebită venerație în Orient²⁰⁶, dar reprezentarea sa apare pe puține obiecte²⁰⁷, numele *Andrei* are o incidență extrem de redusă în onomastica regiunii²⁰⁸ iar bisericile purtând hramul său lipsesc. Dimpotrivă, *toate datele arată cinstirea excepțională pe care Întâiul chemat o avea pe pământul elenic. Numeroși scriitori bisericești de limbă greacă și latină din veacurile IV-VI vorbesc despre apostolatul său în Achaia și despre martirajul de la Patras*²⁰⁹. Nu e de mirare, prin urmare, că în veacurile III-VII cel mai popular antroponim creștin din Peloponez și Attica este *Andrei* [Ἀνδρέας]²¹⁰, că *Martyrologium Hieronymianum* consemnează, pe lângă alte aspecte legate de sărbătorirea Protocletului în orașul amintit, o informație cu totul singulară despre orânduirea lui ca episcop de *Patras*²¹¹ – informație întâlnită și mai târziu, la Notkerius Balbulus (840-912)²¹² – și că hagiografia medievală debordează de legende despre minunile săvârșite de apostol aici²¹³. Pe de altă parte, cercetări mai vechi sau mai recente ale surselor patristice din secolele menționate subliniază la unison faptul că, în ciuda ocurențelor ridicate ale termenilor *scit(ți)* și *Scythia*, ele păstrează tăcerea privitor la even-

²⁰⁵ I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 284-294.

²⁰⁶ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 513.

²⁰⁷ *IGLR*, 53, 54 (= *Biblia Epigraphica*, 525).

²⁰⁸ Un martir cu acest nume atestat de *Martyrologium Hieronymianum*: VIII id. Iun. [6 iun.] *Niveduno Amanti Luci Alexandri Andreae Donati Peregrinae* („Cu opt zile înainte de idele lui iunie [6 iunie] La Nivedunum, <ziua de prăznuire> a lui Amantus, Lucius, Alexander, Andrei, Donatus, Peregrina”) – *FHDRCh*, LII. Vezi și N. Dănilă, *op. cit.*, p. 38; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 152, 376-377; A. Barnea, *Prosopographia Scythiae Minoris nach den epigraphischen und sphragistischen Quellen von 284 bis zum 7. Jh.*, în *Siegel und Siegler. Akten des 8. Internationalen Symposium der Byzantinische Sigillographie*, Frankfurt am Main, 2005, p. 5.

²⁰⁹ Greg. Naz., *Or.* XXXIII, 11 (*PG* 36, col. 228); Theod., *In Ps. CXVI*, 1 (*PG* 80, col. 1805-1806); Ps.-Chrys., *Sermo in duod. apost.* (*PG* 64, col. 495); Gaud. Brix., *Trac.*, XVII, 11 (*FHDRCh*, XXIII); Hier., *Ep.* LIX, 4, 4 (*FHDRCh*, XXXII.1); Paul. Nol., *Carm.* XXVII, 406-410 (*CSEL* XXX/2, p. 280); Greg. Magn., *In Evan.*, II, 17 (*PL* 76, vol. 1148 B). Vezi și B. Zimmerman, *op. cit.*, col. 2032; H. Leclercq, *Achaïe*, III. *Récits légendaires*, în *DACL*, I/1, col. 329; B. Kraft, *op. cit.*, col. 410-411; B. Zimmerman, *op. cit.*, col. 2032; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 488-489; F. Dvornik, *op. cit.*, subcap. *St. Gregory of Nazianus, Cyril of Jerusalem, Theodoret and Basil of Seleucia on Andrew, Western writers on Andrew*; E. Pareto, *op. cit.*, p. 121; N. Dănilă, *op. cit.*, în „Viața creștină”, anul IV, nr. 9 (79), mai, 1993, p. 3.

²¹⁰ *IPel*, 20; *IAA*, 80, 87, 110, 113, 118, 121, 122, 132, 148, 169, 179, 192, 231, 242, 257, 282, 286, 303, 317; M. Guarducci, *Epigrafia greca*, IV, *Epigrafi sacre pagane e cristiane*, Roma, 1978, p. 304 (nota 1), 331.

²¹¹ *Non. Feb. In Oriente Patras civitate ordinatio episcopatus sancti Andreae apostoli* („5 februarie. În Orient, în orașul Patras, orânduirea ca episcop a sfântului Andrei apostolul”) – *FHDRCh*, LII.

²¹² *FHDRCh*, CX: *Non. Febr. In civitate Patris ordinatio episcopatus S. Andreae apostoli*.

²¹³ S. Turley, *The Legendary Motif in the Tradition of Patras. St. Andrew and the Dedication of the Slavs to the Patras Church*, în *Byzantinoslavica*, 60, 1999, p. 374-399.

*tuala evanghelizare de către Andrei a sciţilor (Scythiei)*²¹⁴. Aceasta e o dovadă mai mult decât de „prudentă” faţă de o tradiţie care purta girul unui istoric precum Eusebius, dar care rămânea necredibilă²¹⁵. De asemenea, foarte mulţi Părinţi ai Bisericii din mileniul I, inclusiv din spaţiul grecesc, au respins categoric informaţiile colportate de diferite apocrife despre „călătoriile” misionare ale Celui dintâi chemat²¹⁶.

Dar pentru un apărător al originii apostolice a creştinismului din spaţiul românesc precum Emilian Popescu toate aceste elemente au puţină importanţă. Faptul că scriitorii bisericeşti din veacurile IV-VI stabilesc misiunea lui Andrei în sudul Peninsulei Balcanice nu are drept consecinţă – după el – pierderea din credibilitate a tradiţiei despre evanghelizarea de către Protoclet a teritoriului dunărean, întrucât aria misionară putea fi mai largă²¹⁷. Şi, pentru a-şi susţine părerea, a adus în discuţie informaţii neanalizate critic şi distorsionate în mod grosolan de la sensul lor. Aşa a procedat cu notiţa aflată sub data de 29 noiembrie din *Calendarul gotic* (a doua jumătate a secolului al IV-lea sau începutul celui următor) – *Andriins apaustaulus*²¹⁸. Încă Jacques Zeiller se întreba dacă „această menţiune a sfântului Andrei nu este un ecou al tradiţiei care face din el apostolul Thraciei şi Scythiei”; răspunsul era negativ²¹⁹. Emilian Popescu însă, aplicând o logică având principii doar de el ştiute, a făcut din consemnarea tocmai citată un alt „argument” în favoarea „apostolicităţii creştinismului românesc”: „propovăduirea sfântului Andrei în Dobrogea (*Scythia*) – scrie el – şi-a găsit ecou şi la goţii din nordul Dunării, căci în cel mai vechi calendar al lor se face menţiune despre acest lucru”²²⁰; după el, germanicii l-ar fi înscris în calendar pe Andrei ca urmare a influenţei populaţiei din provincia *Scythia*, „cu care goţii nord-dunăreni erau în raporturi religioase şi economice”, iar Protocletul ar fi

²¹⁴ F. Dvornik, *op. cit.*, subcap. *No trace of Andrew tradition in Chrysostom's writings, The Andrew Legend unknown in the sixth century*; M. Girardi, *op. cit.*, p. 111-126, în special 118. Vezi şi *infra*.

²¹⁵ M. Girardi, *op. cit.*, p. 118.

²¹⁶ Eus., *HE*, III, 25, 6; Filastrius, *Diversarum hereseon liber*, LXXXVIII [60], 1-7 (**FHDRCh**, XXXIII); Epiph., *Pan.*, 47, 1, 5; 61, 1, 5; 63, 2, 1; Evodius, *De fide contra Manichaeos*, 38, ed. cit.; Aug., *Contra Adimantum*, 17 (recensuit I. Zycha, Praga-Viena-Leipzig, 1892 (CSEL XXV/2), p. 166); idem, *Contra Felicem de natura boni*, II, 6 (*ibidem*, p. 833); idem, *De sermone Domini in monte secundum Mathaeum*, 65 (PL 34, col. 1261); idem, *Contra adversarium legis et prophetarum*, I, 20, 39 (PL 42, col. 626); Innocentius I, *Ep.* VI, 7, 15 (PL 20, col. 501-502); Turribius, *Epistola ad Idacium et Ceponium episcopos*, 5 (PL 54, col. 694); Theod., *Haer. fabul. comp.*, III, 4 (PG 83, col. 405); Leon I, *Ep.* XV, 15 (PL 54, col. 688); Gelasius, *Decreta*, V (PL 59, col. 162); Ioan de Thessalonica, *Adormirea stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu şi-n veci fecioară Maria*, I (*Evaghelii apocrife*, p. 260). Vezi şi J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andrae...* (CCSA 5), p. 25-28, 91-128; idem, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, introduction, traduction et notes par J.-M. Prieur, Brepols, 1995, p. 18-26; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 878-879; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 231-232.

²¹⁷ E. Popescu, *Christianitas...*, p. 76.

²¹⁸ **FHDRCh**, XXXIX.

²¹⁹ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 513, nota 1.

²²⁰ E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 201 (în general, p. 200-201). Vezi şi idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 13 (în general, p. 12-13) = *Creştinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 18 (în general, p. 17-18). Despre Filip vom discuta mai jos.

predicat „aici”²²¹. Unii s-au și grăbit să-i împărtășească opinia²²². E neîndoielnic că totul este o invenție a lui Emilian Popescu, un istoric serios neputând accepta acest raționament eronat. Tot astfel, nu putem fi de acord cu înscrierea apostolului într-un *Martyrologium Daco-Romanum* neautentic²²³. *Din notița amintită nu se poate extrage nici o informație despre eventuala prezență a lui Andrei în Scythia* (noțiune care nici nu apare în sursa respectivă!), înscrierea lui în calendar fiind firească, căci sărbătoarea sa, ca și a celorlalți apostoli, era una dintre marile celebrări ale Bisericii de pretutindeni. Până târziu, în mediul germanic arian, Andrei, simbolul credinciosului ales a fi întâiul discipol al Mântuitorului, „primul misionar în țara lui și primul misionar printre străini”²²⁴, s-a bucurat de o cinstită deosebită, așa cum o dovedește ridicarea la *Ravenna*, de către regele Theodoricus (474-526), a unei biserici și a unei mănăstiri puse sub patronajul Protocletului²²⁵. *Dar un lucru este sărbătoarea lui Andrei și altceva este misionarismul acestuia*²²⁶.

Rămânând în același spațiu geografic – regiunea nord- și sud-dunăreană – și aproximativ în aceeași perioadă – secolul al IV-lea –, să amintim o altă opinie – de data aceasta, ceva mai reținută – privitoare la legătura dintre Andrei și *Scythia*. Într-o variantă a actului martiric al sfinților goți Inna, Rimma și Pinna²²⁷, aceștia sunt prezentați ca discipoli ai apostolului Andrei și locuitori ai unui ținut barbar²²⁸. Unii istorici au văzut în această informație o dovadă a evanghelizării Crimeii de către Întâiul chemat²²⁹. Nicolae Dănilă scria că știrea respectivă „este interesantă, indicând o supraviețuire a tradiției predicării apostolului în *Scythia* sau o preluare a acesteia în mediul sud-dunărean, imperial bizantin”²³⁰. Lăsând deoparte anacronismul (cei trei nu puteau fi ucenici ai apostolului) și faptul că *Scythia* nu e menționată în mod explicit, ele însele suficiente pentru a respinge o supoziție precum cea tocmai citată, să precizăm că se cunosc și alte scrieri hagiografice redactate târziu care vorbesc despre discipoli ai lui Andrei și care din punct de vedere istoric n-au nici o valoare, slujind didacticii binecunoscute a producțiilor ecleziastice de acest gen. De exemplu, o *Passio* din 1065 a sfinților Zoticus, Hereneus și Iacintus vorbește despre ucenici ai lui Andrei veniți din *Achaia*, pe care cei trei i-ar fi întâlnit la *Roma*, unde au fost martirizați sub Decius

²²¹ Idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 202.

²²² L. Trofin, *op. cit.*, p. 123-124; V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 32.

²²³ N. Dănilă, *op. cit.*, p. 59, 75.

²²⁴ *In* 1,42; 12,21-22; R. E. Nixon, *op. cit.*, de unde provine citatul.

²²⁵ G. D. Gordini, *Andrea, apostolo, sancto*, în *BS*, I, col. 1098.

²²⁶ Tocmai *vechimea sărbătorii, nu a misionarismului*, explică perpetuarea în limba română a unei forme foarte arhaice a numelui Andrei – *Undrea, Udrea, Îndrea* – P. Ș. Năsturel, *Pentru ce luna Decembrie se chiamă și Undrea*, în *Dorul*, Aalborg, VII, 1997, p. 27.

²²⁷ *FHDRCh*, CXIV.2.

²²⁸ *FHDRCh*, CXIV.4.

²²⁹ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 410; F. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Prague, 1933, p. 190-197.

²³⁰ N. Dănilă, *op. cit.*, p. 73.

(!)²³¹. De asemenea, într-un elogiu al sfintei Horevzela realizat în primele decenii ale secolului al XIV-lea de Constantin Akropolites († înainte de mai 1324) se arată că protagonistă era o discipolă a Celui dintâi chemat, care ar fi convertit numeroşi păgâni la *Byzantium*, devenit capitală a Imperiului; ea ar fi murit tot pe vremea lui Decius (!)²³². În sfârşit, trebuie spus că *goŭii, un conglomerat etnic, n-au avut niciodată conştiinŭa că locuiesc în Scythia sau c  se numesc sciŭi*; *Kalendarium Gothicum* din a doua jumătate a secolului al IV-lea sau începutul celui următor vorbeşte clar de *Gutþiuda* (*Gutthiuda*)²³³.

Printre informaŭiile din izvoarele patristice invocate de unii istorici pentru a susŭine prezenŭa lui Andrei  n *Scythia* este şi cea conŭinut  într-o omilie atribuită mult timp unui Pseudo-Athanasius (*Encomium in sanctum Andream apostolum*), dar care s-a dovedit a aparŭine lui Vasile de *Seleucia* (*Isauria*) (? – după 468)²³⁴; conform acesteia, după ce apostolii şi-au  mp rŭtit lumea locuită (τὴν οἰκουμένην διαλαβόντες), Andrei „a umplut de har deopotrivă Elada şi <neamul> barbar” (Ελλάδα τε ὁμοῦ καὶ β ρβαρον  μπλήσας τῆς χ ριτος), convertind apoi *Achaia*²³⁵. Dacă pentru Dionisie M. Pippidi ştirea era „vagă”²³⁶, pentru Emilian Popescu şi compilatorii săi teologi printre „barbarii (sic !)” la care face aceasta referire s-ar putea  nŭelege şi sciŭi²³⁷. Noi am respins acest izvor din seria „argumentelor” despre misionarismul lui Andrei, dar explicaŭia ne apare astăzi complicată şi neverosimil ²³⁸. Jean-Marc Prieur aprecia că termenul „barbar” ar putea fi o manieră de a desemna „nordul Mării Negre”, dar cum scrierea despre care tocmai vorbim descinde din apocrifa *AAMt*, conchi-dea: „il n’est pas possible de tirer grand chose de cette information”²³⁹. Accept nd întrutotul această observaŭie, noi adăugăm şi opinia că, la fel ca în alte scrieri de limbă greacă, termenul *barbar*, aflat în conjuncŭie cu *Elada*, desemnează pe *non-grec* din Imperiul roman²⁴⁰, iar nu o populaŭie din afara acestuia.

Aşadar, după Eusebius de *Caesarea*, pe parcursul secolelor IV-V, nu există nici o scriere patristică în care să se reia ideea misiunii scitice a apostolului Andrei.  n schimb, a a cum am menŭionat mai sus, în intervalul amintit şi în veacurile urmă-

²³¹ F. Dolbeau, *Notes sur deux collections hagiographiques conservées   la Bibliothèque Vaticane*,  n *MEFRM*, 87, 1975, 2, p. 419.

²³² F. Halkin, *L’ loge de sainte Hor vz le par Constantin Acropolite BHG 2180*, în idem, *Six inédits d’hagiologie byzantine*, Bruxelles, 1987 (*Subsidia hagiographica* 74), p. 6-13.

²³³ *FHDRCh*, XXXIX.

²³⁴ Despre Andrei în omiletica lui Vasile de *Seleucia*, cf. F. Dvornik, *The Idea...*, cap. IV, subcap. *St. Gregory of Nazianzus, Cyril of Jerusalem, Theodore and Basil of Seleucia on Andrew*.

²³⁵ *FHDRCh*, LVI.

²³⁶ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 489.

²³⁷ E. Popescu, *op. cit.*, în * tudes byzantines et post-byzantines*, III, p. 13. Vezi şi N. Morlova, *op. cit.*, p. 13; V. Itineanŭ, *op. cit.*, p. 40.

²³⁸ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 150-151.

²³⁹ J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 70-71.

²⁴⁰ Vezi, de exemplu: *Epistola către Diognet*, V, 4 (PSB 1, p. 340); Iustin Martirul şi Filosoful, *Apologia  nt i*, LXI (PSB 2, p. 67); Origen, *Filocalia*, I, 1 (PSB 7, p. 340); idem, *Peri arhon*, IV, 1, 1 (PSB 8, p. 263); idem, *Contra lui Celsus*, VIII, 72 (PSB 9, p. 567). Vezi şi *infra*.

toare au continuat să circule diferite apocrife care localizau călătoria evanghelizatoare a apostolului fie în teritoriul roman, fie înafara granițelor Imperiului. Acest din urmă aspect a fost reluat de cataloagele de apostoli întocmite în Bizanț, de *Sinaxarul Bisericii din Constantinopolis* și de hagiografi și istorici orientali. Creativitatea din jurul lui Andrei a fost favorizată în Imperiul oriental de rivalitatea, devenită în timp din ce în ce mai ascutită, dintre *Roma* și *Constantinopolis* pentru supremație în Biserica universală, pe parcursul veacurilor VII-IX născându-se și difuzându-se legenda originii apostolice a patriarhiei de pe malurile Bosforului, respectiv sfințirea de către Andrei drept episcop de *Byzantium* a lui Stachys – unul dintre cei 70 (72) de discipoli ai lui Hristos²⁴¹. Substratul politic și ideologic al acestei invenții este evident: dacă scaunul roman își revendica originea de la apostolul Petru, tot astfel cel constantinopolitan își susținea cu egală îndreptățire anterioritatea de la Cel dintâi chemat ca apostol; sunt elemente pe care istoriografia le-a reliefat convingător și asupra cărora nu este cazul să insistăm²⁴². Sub influența acestor factori, spațiul parcurs de apostol s-a dilatat considerabil, cuprinzând provincii și orașe stăpânite de Imperiu (*Achaia, Bithynia, Pontus, Asia, Cappadocia, Galatia, Thracia, Macedonia, Thessalia, Ephesus, Nicaea, Nicomedia, Daphnousia, Amastris, Sinope, Amisos, Sebastopolis, Neocaesarea, Samosata, Byzantium, Odyssopolis, Patras* ș.a.)²⁴³, dar și populații îndepărtate, străvechi, unele dispărute de mult timp, altele imaginare, având obiceiuri sălbatice – sciți, sogdiani, gorsini, saci, sousi, etiopi „din interior” (?), „fusti” (?), evrei canibali (?), antropofagi (?) ș.a.²⁴⁴. Niciodată în aceste texte termenul *scit* nu desemnează populația din

²⁴¹ *Narratio* (J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4400); Ps.-Hipp., *De LXX apostolis*, 23 (**FHDRCh, CII**); Nik., *HE*, II, 39 (**FHDRCh, CXIX**); *Propheten- und Apostollegenden nebst Jünger katalogen des Dorotheus und verwander Texte*, bearbeitet von Th. Schermann, Leipzig, 1907 (*TU* 31/3), p. 292-321, 347 (nr. 125); B. Zimmerman, *op. cit.*, col. 2032; L. Clugnet, *André (Saint)*, în *DHGE*, II, col. 1601; J. Irmscher, A. Kazhdan, A. Weyl Carr, *Andrew*, în *ODB*, I, p. 92; S. W. Reinert, *Constantinople, Patriarchate of*, în *ODB*, I, p. 520; F. Dvornik, *op. cit.*, cap. IV (*The Birth of the Andrew Tradition Concerning Byzantium*), VI (*The Growth of the Andrew Legend*); E. Popescu, *op. cit.*, în *Aspects of Spiritual Life...*, p. 231.

²⁴² F. Dvornik, *op. cit.*; J. H. Hussey, *Le monde de Byzance*, traduction de F. Vaudon, Paris, 1958, p. 20, nota 1; F. Dölger, *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*, în *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt, 1964, p. 111-115; A. Ducellier, *Le drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976, p. 186; idem, *Bizantinii. Istorie și cultură*, traducere din limba franceză de S. Nicolae, București, 1997, p. 61; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 150-151, 152-153.

²⁴³ De exemplu: *Martyrium Andrae prius* (secolul al VIII-lea) (**FHDRCh, XCIV**), *Martyrium Andrae alterum* (secolul al IX-lea) (J. Flamion, *op. cit.*, p. 56-57; *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 58-64; J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 4399; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 233).

²⁴⁴ Vezi *Narratio* (către mijlocul secolului al VIII-lea sau începutul celui de-al IX-lea) (**FHDRCh, XCVII**), Pseudo-Sophronius (secolul al IX-lea) (**FHDRCh, XCVIII**), Pseudo-Hippolytus (cca 800) (**FHDRCh, CII**), Pseudo-Procopius (cca 800) (**FHDRCh, CIII**), Epiphanius Monachos (prima jumătate a secolului al IX-lea) (**FHDRCh, CIV**), Niketas David Paphlagon (sfârșitul secolului al IX-lea – începutul secolului al X-lea) (J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 4402-4403; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 233), *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (secolul al X-lea?) (**FHDRCh, CXIV.1**), Symeon Metaphrastes (sfârșitul secolului al X-lea) (J. Flamion, *op. cit.*, p. 85-87; J. M. Prieur, *op. cit.*, p. 4403), Moise de Bergam (secolul al XII-lea) (**FHDRCh, CXVI**), Pseudo-Ieronimus (către mijlocul secolului al XII-lea) (**FHDRCh, CXVII**), Nikephoros Kallistos Xantho-

provincia romano-bizantină *Scythia*, ci, prin arhaismul lui, se referă la seminția de origine iraniană nord-pontică.

În sfârșit, intrarea în sfera de influență a Imperiului bizantin și a Bisericii constantinopolitane a unor populații răsăritene și traducerea în limba acestora a unora dintre scrierile apocrife referitoare la activitatea apostolului au generat, la rândul-le, apariția legendelor creștinării de către Protoclet a slavilor răsăriteni sau a altor neamuri din proximitatea țărmului nord- și est-pontic²⁴⁵.

În ceea ce privește spațiul occidental al creștinătății, din secolul al VI-lea apare în mod explicit ideea misionarismului lui Andrei în *Scythia*. Faptul nu este întâmplător: sub impulsul venit de la *Roma*, unde cultul lui Andrei, alături de cel al lui Petru și Paul, se bucura de o atenție specială²⁴⁶, sărbătoarea sa de la 30 noiembrie a devenit în Bisericele vestice „cea mai importantă și cea mai răspândită” dintre celebrările consacrate apostolilor²⁴⁷. Prin urmare, faptele sale – reale sau inventate – trebuiau cunoscute. Astfel, traducerilor latinești ale AA care circulau în Occident din

poulos (înainte de 1256 – cca 1335) (**FHDRCh, CXIX**), *Martiriul Sfintului Andrei în Scythia* – scriere hagiografică în limba etiopiană realizată după un model din coptă trecut prin arabă (J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 244), literatură ecleziastică siriană (*Propheten- und Apostollegenden...*, p. 249; **FHDRCh, Addenda 2**) ș.a.; vezi și F. Dvornik, *op. cit.*, cap. VI (*The Growth of the Andrew Legend*); R. W. Thomson, *Sebastopolis*, în *ODB*, 3, p. 1862; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 153-154.

²⁴⁵ Vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 154, 161 (nota 12), 171 (notele 123-128); adaugă: G. D. Dragas, *Andrew*, în *EEC*, p. 51; V. Vodoff, *Naissance de la Chrétienté russe. La conversion du prince Vladimir de Kiev (988) et ses conséquences (XIe – XIIIe siècles)*, Paris, 1988, p. 291-294; I. S. Chichurov, *Khozhdenie apostolata Andreja' v vizantijskoj i drevnerusskoj literaturnoj traditsii*, în *The Legacy of Saints Cyril and Methodius to Kiev and Moscow: Proceedings of the International Congress on the Millennium of the Conversion of Rus' to Christianity, Thessaloniki, 26-28 November 1988*, edited by A.-E. N. Tachiaos, Thessaloniki, 1992, p. 195-213; G. Fedalto, *La Chiesa d'Oriente da Giustiniano alla caduta di Costantinopoli*, secunda edizione italiana riveduta e aggiornata ottobre 1991, Milano, 1991, p. 26-27; O. Alexandropoulou, *The Legend of the Arrival of St. Andrew the Apostle in Rus': A Greek Detail from the Seventeenth Century*, în *Cyrrilomethodianum. Recherches sur l'histoire des relations helléno-slaves*, Thessaloniki, 17-18, 1993-1994, p. 163-172; A. A. Tuallagov, *Alaniya (Osetiya) i missionerskaya deytel'nost' sv. Andrey*, în *Alania. Istoria i kul'tura (Alanika III)*, Vladikavkaz, 1995, p. 59-64; I. Arzhantseva, *The Christianization of North Caucasus (Religious Dualism Among the Alans)*, în *Die Christianisierung des Kaukasus. The Christianization of Caucas (Armenia, Georgia, Albania). Referate des Internationalen Symposions (Wien, 9.-12. Dezember 1999)*, Herausgegeben W. Seibt, Wien, 2002, p. 18.

²⁴⁶ *Martyrologium Hieronymianum* consemnează nu mai puțin de șase sărbători închinat lui Andrei: 5 februarie: ordonarea ca episcop la *Patras*; 9 mai: depunerea moaștelor, împreună cu cele ale lui Ioan și Toma, în biserica de la *Porta Romana* din *Mediolanum*; 3 septembrie: sfințirea bisericii din *Aquileia* unde au fost depuse moaștele apostolului Andrei, ale lui Luca și Ioan Evanghelistul; 3 noiembrie: sfințirea bisericii Sf. Andrei apostolul; 26 noiembrie: celebrarea la *Mediolanum* împreună cu Luca și Ioan; 30 noiembrie – *natalis* la *Patras* – **FHDRCh, LII**. Vezi și Greg. Magn., *Antiqui Libri Rituales Sanctae Romanae Ecclesiae* (PL 78, col. 851-1408); idem, *Liber Sacramentorum* (PL 78, col. 25-240).

²⁴⁷ L. Duchesne, *Origines du culte chrétien. Étude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, cinquième édition, revue et augmentée, Paris, 1925, p. 299-300.

veacul al IV-lea²⁴⁸ li s-au adăugat, din secolul al VI-lea, mai multe scrieri care, eliminând elementele doctrinare incomode din *Faptele* andreene, au acceptat minunile²⁴⁹, narând „cu o credulitate ce atinge limitele neverosimilului și naivității”²⁵⁰ călătoriile misionare pline de peripeții ale apostolului pe pământul elenic sau în afara Imperiului roman. Este vorba despre apocrifa *Passio sancti Andreae apostoli* (*Passio Andreae*) redactată în *Sardinia*, la începutul secolului, sub forma unei scrisori adresate de toți preoții și diaconii Bisericii din *Achaia uniuersis ecclesiis quae sunt in oriente et occidente et meridiano et semptetrione*²⁵¹ și *Conversante et docente et praedicante verbum dei beato apostolo apud Achaia*m, integrată unei culegeri de *passiones* ale apostolilor compuse în *Gallia* la mijlocul veacului²⁵², și epitoma lui Gregorius Turonensis (540-594) la *Acta Andreae* intitulată *Liber de Miraculis Beati Andreae Apostoli* (*Virtutes Andreae*), bazată, foarte probabil, pe o mai timpurie *De virtutibus S. Andreae* și scrisă prin 592²⁵³. Cele din urmă au fost încorporate, spre sfârșitul secolului, în așa-numita „colecție Pseudo-Abdias” întocmită de un autor anonim din spațiul galic (?)²⁵⁴. Așa se explică faptul că printre adaosurile făcute la finele veacului al VI-lea în mediul galic la *Martyrologium Hieronymianum*, în *incipit*-ul acestuia apare și mențiunea: *Andreas qui interpretaetur virilis vel decorus, frater Petri; hic praedicavit Scythiam et Achaia*m ibique in civitate Patras cruce suspensus occubuit pridie kalendas decembres („Andrei, care se traduce „barbătescul” sau „arătosul”, fratele lui Petru; acesta a predicat în Scythia și Achaia și acolo a murit ridicat pe cruce, în orașul Patras, cu o zi înaintea calendelor lui decembrie”)²⁵⁵. Din literatura apocrifă, din traducerea rufiniană ((401-)403) a *Istoriei bisericești* eusebiene, unde apărea notița despre tragerea la sorți a *Scythiei* de către Andrei²⁵⁶, din *incipit*-ul *Martirologiului hieronimian*, din epitoma lui Gregorius sau din „colecția Pseudo-Abdias” ideea evanghelizării *Scythiei* de către Protoclet a trecut în martirologiile redactate de Beda Venera-

²⁴⁸ Filastrius de *Brixia*, *Diversarum haereseon liber*, LXXXVIII [60], 6 (*FHDRCh*, XXXIII); J.-M. Prieur, în *Acta Andreae*... (CCSA 5), p. 104-105.

²⁴⁹ Așa cum declară în mod explicit Pseudo-Meliton în *Passio Iohannis* – cf. *ibidem*, p. 118.

²⁵⁰ C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 178.

²⁵¹ J. Flamion, *op. cit.*, p. 3-43; *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 1-37; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4397-4398; *idem*, *op. cit.*, în *Acta Andreae*... (CCSA 5), p. 13-14, 117; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament*..., p. 233-234.

²⁵² J. Flamion, *op. cit.*, p. 43-50; J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 14, ; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament*..., p. 234.

²⁵³ CCSA 6, p. 562-651; J. Flamion, *op. cit.*, p. 50-55; J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 119; *Acta Andreae. Textus*, p. 569-651; *Actes de l'apôtre André*, p. 55-58, 67-125; *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 936-972; *The Apocryphal New Testament*..., p. 272-283; J. K. Elliott, în *ibidem*, p. 232.

²⁵⁴ J.-M. Prieur, *op. cit.*; vezi și *infra*.

²⁵⁵ *FHDRCh*, LII.

²⁵⁶ Ruf., *HE*, I, 1: *Thomas, sicut nobis traditum est, sortius est Parthos, Matthaeus Aethiopiam, Bartholomaeus Indiam citeriorem, Andreas Scythiam, Iohannes Assiam, unde apud Ephesum et commoratus est et defunctus. Petrus Pontum, Galatiam, Bithyniam, Cappadociam ceterasque confines provincias Iudaeis dumtaxat praedicans circumcisse deprehenditur...* (PL 21).

bilis (672/3-735)²⁵⁷, Florus de Lyon (790-860)²⁵⁸, Rabanus Maurus (cca 780 – 856)²⁵⁹ şi Usuardus (cca 800 – cca 877)²⁶⁰, în cel compus în secolul al X-lea la mănăstirea Saint-Benoît-sur-Loire, Fleury²⁶¹, în *Liber de ortu et obitu patriarcharum* a unui autor anonim irlandez din ultima parte a secolului al VIII-lea²⁶², în diferite *Cărţi de sărbători* – de exemplu, *Liber Sacramentorum Gellonensis* (secolul al VIII-lea)²⁶³, *Liber Sacramentorum Augustodunensis* (cca 800)²⁶⁴ şi *Libellus de festivitatibus sanctorum apostolorum et reliquorum qui discipuli aut vicini successoresque ipsorum apostolorum fuerunt* (Opusculul spre sărbătorile sfinţilor apostoli şi ale celorlalţi care au fost discipoli sau apropiaţi şi urmaşi ai apostolilor înşişi) a lui Adon de Vienne (799-875)²⁶⁵ –, iar mai târziu în creaţii precum *Legenda Sanctorum* a lui Iacobus de Voragine (1230-1298)²⁶⁶ şi în *Martyrologium Romanum* (secolul al XVI-lea)²⁶⁷. Mai mult, la fel ca şi în Orient, popularitatea a stimulat creativitatea, alimentată pe alocuri de pretenţiile originii apostolice ale unor comunităţi, ducând la apariţia şi largă circulaţie a unor legende despre prezenţa sfântului Andrei în Spania, Burgundia, Franţa, Anglia şi Scoţia, cea din urmă ţară revendicându-l până astăzi drept apostolul şi patronul ei²⁶⁸. Dar din această bogăţie de surse nu trebuie să deducem că ideea misionarismului lui Andrei în *Scythia* era unanim acceptată în Occidentul creştin; existau scrieri care, urmând cea mai veche şi autentică tradiţie patristică, limitau aria evanghelizatoare a apostolului la *Achaia* – de exemplu, în *Missa in natali sancti Andreae apostoli* dintr-o colecţie de rugăciuni cunoscută sub titlul *Missale Gothicum* compilată în jurul anului 700 în *Gallia* merovingiană²⁶⁹, în *Liber de mortu et obitu patriarcharum* a unui irlandez (ultimele decenii ale secolului al VIII-lea)²⁷⁰, în *Liber Generationis* a lui *Christianus dictus Stabulensis* (sfârşitul

²⁵⁷ *FHDRCh*, **XCL2**.

²⁵⁸ *In civitate Patras, provinciae Achaiae, natale beati Andreae apostoli, qui etiam apud Scythiam praedicavit* – J. Dubois et G. Renaud, *op. cit.*, p. 217 (*FHDRCh*, **Addenda I**); vezi şi E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 203, nota 54; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 13 = *Creştinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 18-19.

²⁵⁹ *FHDRCh*, **XCVI**; vezi şi E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 203; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 13-14 = *Creştinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 19.

²⁶⁰ *FHDRCh*, **CVI**; vezi şi E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 203; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14 = *Creştinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 19.

²⁶¹ *FHDRCh*,

²⁶² *FHDRCh*, **Addenda 3**.

²⁶³ *FHDRCh*, **XCIII**.

²⁶⁴ *FHDRCh*, **CI**.

²⁶⁵ *FHDRCh*, **CV.1**.

²⁶⁶ *FHDRCh*, **CXVII**.

²⁶⁷ *FHDRCh*, **CXX**.

²⁶⁸ Vezi bibliografia la N. Zugravu, *op. cit.*, p. 169, nota 96; adaugă *DELC*, p. 47 (*Andrei, Sf. Apostol*).

²⁶⁹ *Missale Gothicum*, XVII, 128 – cf. *Missale Gothicum e codice Vaticano Reginensi latino 317 editum*, cura et studio Els Rose, Turnhout, 2005 (CCSL CLIX D), p. 402.

²⁷⁰ *FHDRCh*, **Addenda 3**.

secolului al IX-lea)²⁷¹ și în *Summa de ecclesiasticis officiis* a lui Iohannes Belet (secolul al XII-lea)²⁷².

În concluzie, privite în contextul spiritual și literar specific spațiului creștin occidental în ultimele secole ale mileniului I și judecate din perspectiva dependenței lor unele din altele, a caracterului encomiastic și moralizator al unora dintre ele și al conținutului legendar, scrierile amintite mai sus *nu reprezintă „izvoare credibile cu privire la propovăduirea sfântului Andrei în Scythia (Dobrogea)” și, deci, nu pot fi considerate „un temei puternic în favoarea apostolicității”*, cum scria Emilian Popescu²⁷³. Cine-i împărtășește opiniile²⁷⁴ ar trebui să dea dovadă de mai mult spirit critic.

Prin urmare, apostolatul sfântului Andrei în *Scythia* nu este decât o frumoasă poveste hagiografică.

2. APOSTOLATUL SFÂNTULUI FILIP ÎN SCYTHIA

Una dintre cele mai valoroase contribuții din ultimele două decenii aduse la cercetarea creștinismului antic din spațiul românesc este punerea în circuitul științific de către Nicolae Dănilă a unor izvoare necunoscute, provenite din spațiul literar al Occidentului premedieval și medieval, care vorbesc despre misiunea în *Scythia* a unui alt apostol – Filip²⁷⁵. Reacția asupra valorii informațiilor conținute de aceste surse nu s-a lăsat așteptată. În 1997, la nivelul de informare avut atunci la dispoziție, realizând analiza internă a datelor din cea mai veche scriere care relatează despre prezența lui Filip în *Scythia*, anume apocrifa cu titlul neautentic *De histo-*

²⁷¹ LG, 10: *Praedicavit in Achaia, occisus in Patras, ubi et sepultus est, sed Constantino (sic!) defendere in Constantinopolim iacet* – Christianus dictus Stabulensis, *Liber generationis*, édition critique par R. B. C. Huygens, Turnhout, 2008 (CCCM 224), p. 216.

²⁷² În *Capitulum 164. De festo Andree et Thome apostolorum* (Capitolul 164. Despre sărbătoarea apostolilor Andrei și Toma) scria: *Predicavit autem in Achaia et Athenis et circa partes illas („A predicat în Achaia și Athena și în jurul acelor părți”)* – Iohannis Belet *Summa de ecclesiasticis officiis* edita ab Heriberto Douteil, Brepols, 1976 (CCCM XLI A) (**traducere:** Claudia Tărnăuceanu).

²⁷³ E. Popescu, *op. cit.*, p. 204; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 19.

²⁷⁴ V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 32-33.

²⁷⁵ N. Dănilă, *A predicat Apostolul Filip în Scythia Minor?*, în *Unirea*. Revistă editată de Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, cu sediul la Blaj, S. N., anul VII, nr. 5 (58), mai 1996, p. 5; *Din nou despre predica Apostolului Filip în Scythia Minor*, în *ibidem*, nr. 8 (61), august 1996, p. 5; Addenda et corrigenda la *predica Apostolului Filip în Scythia*, în *ibidem*, nr. 10 (63), octombrie 1996, p. 5; *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc (I)*, în *Credința străbună*. Foaie religioasă editată de Episcopia ortodoxă română a Albei Iuliei, anul VII, nr. 9 (126), septembrie 1996, p. 4, 5; (II), în *ibidem*, nr. 10 (127), octombrie 1996, p. 3; (III), în *ibidem*, nr. 11 (128), noiembrie 1996, p. 2, 5; (IV), în *ibidem*, nr. 12 (129), noiembrie 1996, p. 4; (V), în *ibidem*, anul VIII, nr. 1 (130), ianuarie 1997, p. 7; *Un nou document despre predica Apostolului Filip în Scythia Minor*, în *ibidem*, anul IX, 11 (152), noiembrie 1997, p. 7; *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 33-49; Passio Sancti Philippi Apostoli (BHL 6814) și începuturile creștinismului în *Scythia Minor*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Studia Theologica Graeco-Catolica Varadiensis*, 1, 2002 (*non vidi*). Vezi **FHDRCh**, LXXXVII, CVII, CX, CXV, CXVII.

ria certaminis apostolici din secolul al VI-lea²⁷⁶, din care s-au inspirat autori ulteriori, am ajuns la concluzia că ştirile respective sunt neverosimile iar așa-zisul apostolat – „o simplă tradiție, mai degrabă legendară”²⁷⁷. Opinia noastră a fost acceptată de unii cercetători²⁷⁸. În schimb, cum era de așteptat, istoricii de formație teologică, au îmbrățișat ideea²⁷⁹, părerea lor fiind preluată și de cei lipsiți de orientare în privința criticii de text²⁸⁰.

Vom urma aceeași cale de analiză ca și în cazul lui Andrei, încercând să stabilim când, unde și în ce împrejurări s-a făcut legătura dintre Filip și *Scythia*. Aprofundarea problemei în timpul deceniului care s-a scurs de la prima discuție pe marginea subiectului ne-a condus la nuanțarea punctului de vedere formulat anterior.

În *Noul Testament* sunt amintite două personaje care poartă numele Filip: unul din *Betsaida (Galileia)*, ajuns între cei doisprezece apostoli²⁸¹, și altul din *Hierosolyma*, inclus printre cei șapte diaconi ai Bisericii din Cetatea Sfântă²⁸². Cum a remarcat și Frédéric Amsler, prezența apostolului în scrierile neotestamentare este foarte „discretă”²⁸³. El joacă un rol mai important în *Evangelhia după Ioan*, unde, o dată îndemnat de Iisus să-l urmeze a doua zi după chemarea lui Andrei și Simon-Petru²⁸⁴, îl aduce pe Natanael (Bartolomei?) la Mântuitor²⁸⁵ iar apoi, asociat cu

²⁷⁶ *FHDRCh, LXXXVII*.

²⁷⁷ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 155-160, 171-174 (notele 135-180); idem, *Apostolatul Sfântului Filip în „Scythia”*, în *Timpul istoriei*, I, *Memorie și patrimoniu*, București, 1997, p. 192-202; vezi și idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 82-84.

²⁷⁸ N. Gudea, *Creștinismul vechi românesc între mit și realitate. I. Despre legenda referitoare la predicarea apostolului Filip în Dobrogea*, în *SUBB. Theol. Cat.*, 44, 1999, 2, p. 127-132; A. Suceveanu, *op. cit.*, în *Omagiu Virgil Cândea...*, p. 283; L. Trofin, *Romanitate și creștinism...*, p. 126.

²⁷⁹ Nicolae Dănilă a avut o atitudine oscilantă – vezi lucrările citate *supra*, la care adaugă idem, *Martyrologium Daco-Romanum*, p. 69 (nota 7). Emilian Popescu, care, altădată, habar nu avea despre Filip și *Scythia*, căci altfel nu l-ar fi declarat pe Andrei „părintele creștinismului românesc” (*op. cit.*, în *BOR*, 109, 1991, 4-6, p. 100), a îmbrățișat necondiționat ideea (*op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 204-205; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14-15 = în *Creștinismul - sufletul neamului românesc...*, p. 19-21; idem, *op. cit.* în *Logos...*, p. 386-398; idem, *op. cit.*, în *Aspects of Spiritual Life...*, p. 232). Vezi, de asemenea, A. Gabor, *op. cit.*, p. 58-60; V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 206; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 60; V. Itineanț, *op. cit.*, p. 44.

²⁸⁰ M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 418-423; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, p. 13.

²⁸¹ Vezi și F. Spadafora, *Filippo, apostolo, santo*, în *BS*, V, col. 706-711; R. Trevijano, *Philippe, Apôtre*, în *DECA*, II, p. 2012-2014; D. H. Wheaton, *Filip*, în *DB*, p. 457; *DELCL*, p. 268 (*Filip, Apostolul*); F. Amsler, *Introduction*, în *Actes de l'apôtre Philippe*, introduction et notes par F. Amsler, traductions par F. Bovon, B. Bouvier et F. Amsler, Brepols, 1996, p. 16; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1181; N. Zugravu, *op. cit.*, în *Timpul istoriei*, p. 194, 195.

²⁸² *Fap* 6,5; D. H. Wheaton, *op. cit.*, p. 458; F. Amsler, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre Philippe*, p. 16; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1181; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 194; B. Kollmann, *Philippus der Evangelist und die Anfänge der Heidenmission*, în *Biblica*, 81. 2000, 4, p. 551-565 (<http://www.bsw.org/?l=71811&a=Ani21.html>).

²⁸³ *Mt* 10,2-4; *Mc* 3,16-19; *Lc* 6,14-16; *Fap* 1,13; F. Amsler, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre Philippe*, p. 16.

²⁸⁴ *In* 1,43.

²⁸⁵ *In* 1,45-48.

Andrei, intervine în episodul multiplicării pâinilor²⁸⁶, îi conduce pe greci la Iisus²⁸⁷ și, în sfârșit, oferă acestuia ocazia de a se numi Fiul Tatălui²⁸⁸. În schimb, despre cel de-al doilea informațiile sunt mai numeroase, accentul căzând pe misiunea sa – răspândirea Cuvântului cel Bun în *Samaria*²⁸⁹, botezul eunucului etiopian²⁹⁰, predica în *Azotus* și în cetățile de pe coasta palestiniană²⁹¹ –, fapt care l-a determinat pe Paul să-l numească „evangelistul”²⁹²; stabilindu-se la *Caesarea Maritima*²⁹³, alături de cele patru fiice, l-a primit pe Paul, care venea de la *Ptolemais*²⁹⁴. Prin urmare, *nu există nici o informație despre itinerariul parcurs de Filip apostolul în scrierile neotestamentare*, orice știre despre el încetând, ca și în cazul lui Andrei, din momentul în care, împreună cu ceilalți apostoli, dar asociat cu Toma, aștepta Coborârea Sfântului Duh²⁹⁵. Așadar, în secolul I nu se formase o tradiție despre prezența lui Filip în *Scythia*.

„Discreția” Evangheliilor cu privire la apostolul Filip a fost, foarte probabil, cauza pentru care în veacurile II-III nu sunt atestate scrieri apocrife despre *Faptele* sale, cum este cazul altor apostoli. În schimb, s-a produs un alt fenomen – *confuzia dintre apostol și diacon chiar în scrierile patristice*, fapt ce a condus la îmbogățirea biografiei celui dintâi, „atribuirea” unei arii misionare și nașterea, pe seama sa, a unor „istorii” catalogate de Eusebius de *Caesarea* ca „ieșite din comun” și „miraculoase”²⁹⁶. Astfel, Papias, episcop de *Hierapolis*, în *Phrygia* (astăzi, Pamukkale, Turcia), în timpul împăratului Hadrianus (117-138), pe care istoricul bisericesc amintit îl caracteriza ca „foarte mărginit”²⁹⁷ și îl făcea responsabil de a fi vehiculat, „încrezându-se în vechimea lor”²⁹⁸, „fapte cu totul legendare” despre Mântuitor și apostoli²⁹⁹, consemna primul existența unei tradiții despre prezența lui Filip și a fiicelor sale înzestrate cu puteri supraomenești în orașul episcopatului său³⁰⁰. Spre sfârșitul secolului al II-lea, Polycrates, episcop de *Ephesus*, bazat pe aceleași tradiții anecdotice, menționa pentru prima dată moartea la *Hierapolis* a apostolului și a fiicelor sale

²⁸⁶ *In* 6,5-7.

²⁸⁷ *In* 12, 20-22.

²⁸⁸ *In* 14,8-9.

²⁸⁹ *Fap* 8,5-13.

²⁹⁰ *Fap* 8,26-39.

²⁹¹ *Fap* 8,40.

²⁹² *Fap* 21,8.

²⁹³ *Fap* 8,40.

²⁹⁴ *Fap* 21,9.

²⁹⁵ *Fap* 1,13.

²⁹⁶ Eus., *HE*, III, 39, 8; 39, 9.

²⁹⁷ Eus., *HE*, III, 39, 13.

²⁹⁸ Eus., *HE*, III, 39, 13.

²⁹⁹ Eus., *HE*, III, 39, 11. Vezi și Hier., *Vir. ill.*, XVIII.

³⁰⁰ Eus., *HE*, III, 39, 9; F. Bovon, *Les Actes de Philippe*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4457; F. Amsler, *op. cit.*, p. 17-18; B. Kollmann, *op. cit.*, p. 561; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 183.

(două sau trei) „îmbătrânite în fecioria lor”³⁰¹. Pe vremea papei Zephyrinus (199-217), Gaius, autorul unei lucrări intitulate *Dialog cu Proclus*, în care combate erezia montanistă³⁰², foarte răspândită în *Phrygia*³⁰³, aducea un element în plus: conform ereticului Proclus, la *Hierapolis* se găsea mormântul lui Filip și al fiicelor sale proorocițe³⁰⁴. În sfârșit, Clemens de *Alexandria* (cca 140/50 – cca 215/6) scria că Filip și-a măritat cele două fete „cu doi bărbați”³⁰⁵.

Figura apostolului apare episodic în diferite scrieri gnostice – *Evanghelia după Filip* (*Κατὰ Φίλιππον Εὐαγγέλιον*) (spre sau puțin după mijlocul secolului al II-lea), *Epistola lui Petru pe care a trimis-o lui Filip* (*Ἐπιστολὴ Πέτρου, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν εἰς Φίλιππον*) (secolul al II-lea), *Pistis-Sophia* (*Πίστις σοφία*) (secolul al III-lea), *Înțelepciunea lui Iisus Hristos* (*Σοφία Ἰησοῦ Χριστοῦ*) (a doua jumătate a secolului al II-lea sau începutul celui de-al III-lea)³⁰⁶ –, dar informațiile conținute de ele nu au relevanță pentru problema discutată aici.

La fel de „discretă” (F. Bovon) este prezența lui Filip în vechile *Acta apocrife* ale apostolilor; el apare doar în *Faptele lui Iuda Toma [numit] și Geamănul* (*Πράξεις Ἰούδα Θωμᾶ τοῦ καὶ Διδύμου*) (lat. *Acta Thomae*) (*ATH*) (începutul sau prima jumătate a secolului al III-lea), unde, în episodul tragerii la sorți a regiunilor de misionat, este alături de Bartolomeu³⁰⁷.

Prin urmare, în veacul al II-lea și în prima parte a celui de-al III-lea, se stabilise o relație specială între Filip apostolul și *Hierapolis*, ceea ce conduce la ideea că apostolatul său trebuie să se fi desfășurat aici și, prin extensie, în provincia *Phrygia*³⁰⁸. Cum a arătat Bernd Kollmann, prezența lui Filip în orașul amintit nu trebuie să fi fost întâmplătoare, de vreme ce aici se găsea o importantă comunitate

³⁰¹ Eus., *HE*, III, 31, 3; V, 24, 2; Hier., *Vir. ill.*, XLV, conform căruia cea de-a treia fiică a fost înmormântată la *Ephesus*; F. Bovon, *op. cit.*; F. Amsler, *op. cit.*, p. 19; B. Kollmann, *op. cit.*, p. 562; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*

³⁰² Eus., *HE*, II, 25, 6; Hier., *Vir. ill.*, LIX; *DELC*, p. 288 (*Gaius sau Caius*); S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 317.

³⁰³ *The „Christians for Christians”. Inscriptions of Phrygia*, Greek Text, Translation and Commentary by E. Gibson, Ann Arbor, 1978; W. Tabbernee, *Montanist Inscriptions and Testimonia. Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism*, Mercer University Press, Macon, 1997.

³⁰⁴ Eus., *HE*, III, 31, 4; V, 17, 3; Hier., *Ep.* XLI, 2: Filip a avut patru fete proorocițe; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4456, 4457-4458; F. Amsler, *op. cit.*, p. 20-21; B. Kollmann, *op. cit.*

³⁰⁵ Eus., *HE*, III, 30, 1; Clem., *Strom.* III, 52, 5; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4458; F. Amsler, *op. cit.*, p. 21-22.

³⁰⁶ F. Bovon, *op. cit.*, p. 4458-4459, 4465; J. Hartenstein, *Die zweite Lehre. Erscheinungen des Auferstandenen als Rahmenerzählungen frühchristlicher Dialoge*, Berlin, 2000 (*TU* 146), p. 48, 137-142. Pentru datarea scrierilor respective, cf. S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 200 (*Pistis-Sophia*), 206 (*Evanghelia după Filip*), 213 (*Epistola lui Petru către Filip*), 306-307 (*Înțelepciunea lui Iisus Hristos*).

³⁰⁷ *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 99; *The Apocryphal New Testament...*, p. 450; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4459. Pentru date, vezi C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 179; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 369.

³⁰⁸ Vezi și F. Bovon, *op. cit.*

evreiască, din rândurile căreia se recrutaseră, foarte probabil, primii creștini³⁰⁹. Toate informațiile ulterioare, provenite atât din scrieri heterodoxe, cât și din cele patristice, au făcut referință la acest element definitoriu și, neîndoielnic, real al misiunii lui Filip – *Hierapolis*, orașul unde ar fi fost martirizat³¹⁰, în amintirea acestui eveniment dedicându-i-se, la sfârșitul secolului al IV-lea sau la începutul celui următor, un *martyrium*³¹¹.

La finele veacului al III-lea (sau începutul celui de-al IV-lea?), într-un psalm dintr-o culegere maniheană de psalmi, apare o scurtă mențiune despre prezența lui Filip în afara cadrului teritorial tocmai amintit, anume *în țara antropofagilor*³¹². Ea nu permite însă nici o conexiune cu misiunea lui Andrei printre antropofagi (vezi *AAMt* (cca 400) discutată mai sus), întrucât *în același psalm* rândurile care amintesc de Protoclet fac aluzie la prezența lui în *Achaia*, la *Patras*³¹³. Este dificil de spus cum s-a născut această tradiție, *independentă de cea a lui Andrei*, despre misiunea lui Filip printre canibali și la fel de greu este de știut ce ținut și ce populație avea în vedere autorul anonim³¹⁴. Putem presupune doar că ea a fost cunoscută de unele comunități ortodoxe. Abia mai târziu, după anul 400, de când datează *AAMt*, cele două tradiții s-au putut intersecta; aceasta e o simplă presupunere.

Oficializarea creștinismului în secolul al IV-lea și consecințele sale pentru dezvoltarea cultului trebuie să fi determinat o schimbare și în privința devoțiunii față de Filip, dar elementele ei se proiectează într-un registru minor. Cum arăta Frédéric Amsler, figura lui e aproape „ignorată” în Occident și „mai mult decât discretă” în Orient³¹⁵. În acest sens, e sugestiv faptul că *în sursele patristice din veacurile IV-V mențiunile sunt aproape absente*³¹⁶. Exceptând *Hierapolis*, unde, cum s-a spus deja, amintirea martirajului a generat venerarea timpurie a mormântului³¹⁷ și instituirea unor celebrări la 22 aprilie și 1 mai³¹⁸, *abia din secolul al VI-lea se*

³⁰⁹ Col. 4,13; B. Kollmann, *op. cit.*, p. 562-563.

³¹⁰ Conform unei variante din *Acta Philippi*, evenimentul s-a produs în timpul celui de-al optulea an al domniei lui Traianus, așadar 105 sau 106 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 41-90; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4438-4441, 4448, 4493-4521; *The Apocryphal New Testament...*, p. 512, 517-518; F. Amsler, *op. cit.*, p. 52-80; *Actes de Philippe*, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1286-1299; *Acta Philippi. Textus*, a cura di F. Bovon, B. Bouvier, F. Amsler, Turnhout, 1999 (CCSA 11), p. 342-343).

³¹¹ F. Spadafora, *op. cit.*, col. 708; D. De Bernadi Ferrero, *Asie Mineure. Archéologie*, în *DECA*, I, p. 269; F. Amsler, *op. cit.*, p. 79-80; B. Kollmann, *op. cit.*, p. 564.

³¹² F. Bovon, *op. cit.*, p. 4459, 4467; pentru datare, vezi și J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 100.

³¹³ *Ibidem*, p. 101-102.

³¹⁴ Să fie responsabilă contaminarea dintre apostol și diacon, acesta din urmă convertind eunucul etiopian, așadar reprezentantul unei populații cunoscute ca antropofagă (Ptol., IV, 8, 3; Plin., VI, 195; Phil., VA, VI, 25)?

³¹⁵ F. Amsler, *op. cit.*, p. 22; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1182.

³¹⁶ Vezi Hier., *Vir. ill.*, XLV, dar care redă informația transmisă de Polycratus de *Ephesus*; Paul. Nol., *Carm.* XIX, 82; *Phryges acceperunt Philippum* (CSEL XXX/2, p. 121).

³¹⁷ *Supra*; vezi și BS, I, col. 711.

³¹⁸ *Martyrologium Hieronymianum (FHDRCh, LII)*.

constată o creştere a interesului faţă de acest apostol în plan liturgic. Astfel, în Răsărit, o dată cu ridicarea de către împăratul Anastasius I (491-518) a *apostoleion*-ului său din cartierul Meltiadou din *Constantinopolis*, s-a instituit şi sărbătoarea de la 14 noiembrie, care marca debutul ciclului Nativităţii³¹⁹. În Occident, *natalis* de la 1 mai era celebrată la *Roma* probabil de timpuriu, cum a încercat să demonstreze Frédéric Amsler, dar răspândirea sa treptată în această arie a creştinătăţii s-a făcut abia sub impulsul recuceririi bizantine de la mijlocul secolului al VI-lea şi al depunerii relicvelor sale de la *Hierapolis*, împreună cu cele ale lui Iacob cel Mic aduse de la *Hierosolyma*, în biserica purtând numele celor doi apostoli începută de papa Pelagius I (556-561) şi finalizată de urmaşul său, Ioannes III (561-574)³²⁰, iar apoi al altor fragmente *in variis ecclesiae* vestice³²¹. Nu întâmplător, de exemplu, toate lăcaşurile sfinte construite în *Dalmatia*, eparhie dependentă de scaunul roman, poartă hramul Sfinţii Filip şi Iacob³²², pe mozaicurile de la San Vitale din *Ravenna* cei doi sunt figuraţi împreună³²³, iar *kalendaria* şi *martyrologia* de la începutul Evului Mediu consemnează celebrarea comună la 1 mai³²⁴.

Cât priveşte *Scythia Minor*, nu există nici o informaţie care să reflecte vreo cinstire specială acordată apostolului şi care să amintească de misionarismul său³²⁵, deşi, în mod firesc, era cunoscut în regiune³²⁶. Incluzându-l într-un *Martyrologium Daco-Romanum* reconstituit ca fiind cinstit în *Scythia* la 1 mai, Nicolae Dănilă a creat un fals³²⁷. Uzând de aceeaşi logică greşită şi distorsionând conţinutul surselor, Emilian Popescu a poluat recent istoriografia problemei afirmând că fragmentul din *Kalendarium Gothicum* amintit deja în cazul lui Andrei este „cel mai vechi izvor care atestă propovăduirea sfântului Filip în *Scythia*”³²⁸, slujindu-se în acest sens de indicaţia aflată în dreptul datei de 15 noiembrie – *Filippaus apaustaulus in Jaurupu-*

³¹⁹ J. Irmscher, A. Kazhdan, A. Cutler, *Philip*, în *ODB*, 3, p. 1651; F. Amsler, *op. cit.*

³²⁰ *VRP*, LXII-LXIII (PL 128, col. 1418); Anas. Bibl., *Hist. VRP*, LXII-LXIII (PL 127, col. 613, 623); F. Amsler, *Remarques sur la réception liturgique et folklorique des Actes de Philippe (Aph VIII-XV et Martyre)*, în *Apocrypha*, 8, 1997, p. 251-264; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 195, 200-201 (nota 30, bibliografia).

³²¹ *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur quae ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis, collegit, digessit, notis illustravit Ioannes Bollandus, Theologus, editio novissima, curante Joanne Cormanet, Paris, Maii*, I, p. 11-12.

³²² B. Migotti, *op. cit.*, în *ArhVest*, 12 (1995), 1996, p. 221.

³²³ M. L. Casanova, *Fillipo, apostolo, santo. Iconografia*, în *BS*, V, col. 712-713.

³²⁴ Vezi, de exemplu, *Kalendarium Stabulense* (PL 138, col. 1196), *Martyrologium Ecclesiae Antissiodorensis* (PL 138, 1225 = *FHDRCh*, CXV.2), *Kalendarium Mantuanum* (PL 138, col. 1260), *Fragmentum alterium multo antiquioris Vallumbrosani kalendarii* (PL 138, col. 1287).

³²⁵ Încă J. Zeiller scria că acest apostol n-a avut „de relations spéciales” cu acest teritoriu – *op. cit.*, p. 513, nota 1.

³²⁶ Un opaiţ din secolele IV-V cu reprezentarea colegiului apostolului în jurul Mântuitorului la *Tomis* (*IGLR*, 53, 54 (= *Biblia Epigraphica*, 525)); un relicvariu de argint din secolul al IV-lea de la *Jabalkovo* (Bulgaria), care are pe una dintre laturi inscripţia *Andreas-Phili(i)ppos* (R. Pillinger, *Der Apostel Andreas...*, p. 8).

³²⁷ N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, p. 31, 67-68.

³²⁸ E. Popescu, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 394.

lai³²⁹. După el, înscrierea acestei sărbători în calendar s-ar fi datorat, ca și în cazul celei dedicate lui Andrei de la 29 noiembrie, nu „ecoului” „influenței populației din Thracia”, unde s-au așezat germanicii, „ci a celei din Scythia, cu care goții nord-dunăreni erau în strânse raporturi religioase și economice, iar cei doi apostoli au predicat aici”³³⁰. Ideea lui a pătruns deja în literatura de specialitate³³¹. După cum se poate lesne observa, *mențiunea respectivă nu face sub nici o formă referire la misiionarismul lui Filip în Scythia*; dimpotrivă, ea arată cinstirea deosebită acordată acestuia în orașul din Phrygia, unde tradiția păstrase amintirea apostolatului și martiriului său. Mai mult, faptul că sărbătoarea din calendarul gotic nu este plasată la 22 aprilie sau 1 mai, când, conform unui izvor relativ contemporan, *Martyrologium Hieronymianum*, se celebra *In Frigia civitate Hierapoli Philippi apostoli*, respectiv *Natale sancti Philippi apostoli in civitate Hierapoli provinciae Asiae*³³², ci la 15 noiembrie, cu o zi după cea stabilită la începutul secolului al VI-lea la Constantinopolis (14 noiembrie), ne dă convingerea că *ea trebuie să fie un adaos tardiv, realizat în comunitățile gotice sud-balcanice sub influența Bisericii din Capitala Imperiului oriental*. Supoziția lui Emilian Popescu, după care „înscrierea sfântului Filip în Calendarul gotic putea să aibă loc chiar înainte de refugiarea goților în sudul Dunării, în ultimul sfert al secolului al IV-lea”, este, ca mai toate opiniile sale, o speculație exagerată, neîntemeiată și, deci, lipsită de valoare.

În concluzie, *Calendarul gotic trebuie exclus categoric dintre sursele privind așa-zisa apostolicitate a creștinismului din spațiul românesc*.

Dar dacă în Biserica oficială figura apostolului Filip a „câștigat” teren treptat, ea s-a bucurat de o atenție specială în mediile heterodoxe, mai ales în cele monastice encratiste microasiatice, ostile autorităților ecleziastice. Așa se face că între a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima parte a celui de-al V-lea, în aceste comunități mănăstirești contaminate de influențe gnostice și inspirate de tradiții apocrife, au fost „redactate sau rescrise” *Faptele apocrife ale lui Filip* (lat. *Acta Philippi*) (APh)³³³. Îmbinând piese inițial autonome, redactorul anonim, „en peine d’inspiration” (F. Bovon), a mixat elemente preluate mai ales din alte *Acta* neoficiale, realizând confuzia definitivă dintre apostol și diacon și, pentru a-și atinge obiectivul teologic, a inventat evenimente, întâmplări și personaje, ignorând complet ade-

³²⁹ *FHDRCh*, XXXIX.

³³⁰ E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 202.

³³¹ A. Gabor, *op. cit.*, p. 60.

³³² *FHDRCh*, LII.

³³³ R. Trevijano, *op. cit.*; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4522; F. Amsler, *op. cit.*, în *Actes de l’apôtre Philippe*, p. 80; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1184; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 512-513; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 246; I. Ramelli, *Mansuetudine, grazie e salvezza negli Acta Philippi*, în *InvLuc*, 29, 2007, p. 215-216. Bazat pe o bibliografie depășită, Emilian Popescu scrie că „timpul de redactare al Faptelor lui Filip este fixat cel mai devreme la începutul sau la mijlocul secolului al III-lea” – E. Popescu, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 392.

vărul istoric³³⁴. Din perspectiva problemei discutate aici, trebuie menţionat că din spaţiul misionar destul de vast atribuit lui Filip (*Galileia*, ἐν τῇ Ἑλλάδι τῶν Ἀθηνῶν („Ellada Athenei”), *Parthia*, oraşele *Azotus* şi *Nicatera* („oraş din Ellada”), „ţara elenilor”, εἰς τὴν χώραν τῶν Ὀφριανῶν („ţara ofianilor”), „oraşele şi satele *Lydiei*”, ἐν πόλει Ὀφιορύμῃ, ἧτις καλεῖται Ἱεράπολις τῆς Ἀσίας („în oraşul Ophiorymé, numit şi Hierapolis din Asia”), *Scythia* sau *oricare alt indiciu care ar putea fi pus în legătură cu acest teritoriu lipsesc*³³⁵. Nici în traduceriile făcute ulterior acestor *Acta* în coptă, arabă, etiopiană, siriacă, armeană, georgiană, slavă, irlandeză sau în alte variante greceşti târzii, care, uneori, au adăugat noi puncte itinerariului (*Samaria*, *Caesarea*, *Carthagera* (*Martagera*) (!), „care este în *Azotus*” (!), *Phrygia*, *Syria*, *Africa* (*Afrika*) (!), *Assakia* (!), *Armenia*, *Gallia*)³³⁶, *Scythia* nu figurează. De asemenea, în ciuda „intersecţiei”, pe alocuri, a itinerariului apostolic cu cel al lui Andrei, cunoscut din alte apocrife (*Grecia*, *Asia*, *Phrygia*, *Hierapolis*)³³⁷, sau a similitudinii unor personaje (*Stachys* din *Hierapolis* (= *Ophiorymé*)³³⁸ – *Stachys* din *Byzantium*), nu există elemente care să susţină deplasarea împreună a celor doi. Observaţia este valabilă şi pentru scrierile de acelaşi gen contemporane sau mai târzii dedicate lui Andrei unde apare Filip – *Acta Petri et Andreae* (cca 400)³³⁹ sau *Martyrium Andreae prius* (secolul al VIII-lea)³⁴⁰. Apostolul însoţitor cvasiprezent este Bartolomeu; episodic, apar Petru, Ioan Evanghelistul şi Iacob cel Mic³⁴¹. Prin urmare, opinia lui Emilian Popescu conform căreia „Sfântul Andrei l-a ajutat pe Filip, concetăţeanul şi prietenul său, în misiunea desfăşurată de acesta în Phrygia”³⁴² nu se întemeiază pe nimic. Mai mult, în conformitate cu alte scrieri patristice şi apocrife, *Acta Philippi* VIII precizează că lui Andrei i s-a repartizat spre misiune *Achaia* (Ἀνδρέαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν; Ἀνδρέας δὲ εἰς τὴν Ἀχαΐαν)³⁴³.

O situaţie aparte, diferită de cea înfăţişată de variantele greceşti, se întâlneşte în versiunea latină a *Faptelor lui Filip*, inserată într-o culegere de texte relative la

³³⁴ F. Bovon, *op. cit.*, p. 4525: „ils /les Actes de Philippe – n.n./ pèchent théologiquement, ils font fi de la vérité historique”.

³³⁵ Vezi *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 3-90; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4475-4521; *Actes de l'apôtre Philippe; Écrits apocryphes chrétiens*, p. 1189-1299; *The Apocryphal New Testament...*, p. 513; *Acta Philippi. Textus*, a cura di F. Bovon, B. Bouvier, F. Amsler, Turnhout, 1999 (CCSA 11).

³³⁶ F. Bovon, *op. cit.*, p. 4438-4456.

³³⁷ De exemplu, *Phrygia* apare în *Didascalia apostolorum syriaca* (*Did. Add.*, III, 4, ed. F. Nau, p. 230; *A-NF*, VIII, p. 670). Vezi şi J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreae...* (CCSA 5), p. 81-89.

³³⁸ *APh* XIV (CCSA 11, p. 318-329), XV (CCSA 11, p. 330-341), *Mart.* (CCSA 11, p. 342-431).

³³⁹ *APeA*, 16 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 124); C. Moreschi, E. Norelli, *op. cit.*, p. 244.

³⁴⁰ *MAP*, 2 (*Acta Apostolorum Apocrypha*, II/1, p. 47); F. Bovon, *op. cit.*, p. 4459-4460.

³⁴¹ Vezi ediţiile citate *supra* şi F. Bovon, *op. cit.*, p. 4439-4440, 4465-4466.

³⁴² E. Popescu, *op. cit.*, p. 398; vezi şi idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 15 = *Creştinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 20; idem, *op. cit.*, în *Priveghind şi lucrând pentru mântuire*, p. 204.

³⁴³ *APh* VIII, 1 (CCSA 11, p. 237, 239).

viețile celor doisprezece apostoli cunoscută actualmente drept „colecția Pseudo-Abdias”. Autorul și titlul acesteia i-au fost atribuite de primul editor, Wolfgang Lazius, în a doua ediție a acesteia, publicată la Bâle în 1552 – *Abdiae Babyloniae episcopi et apostolorum discipuli de historia certaminis apostolici libri decem*. Tot Lazius a compus, pornind de la fragmentele autentice, o prefață falsă, pusă sub numele lui Abdias, și a ordonat diferitele texte, „deși această ordine nu este nici antică, nici autentică”³⁴⁴. De fapt, așa cum au arătat specialiștii, compilația provine din mediul franc (galic) (sau irlandez?) și a fost compusă după mijlocul ultimului deceniu al secolului al VI-lea, întrucât ea încorporează epitoma lui Gregorius Turonensis (540-594) *Liber de Miraculis Beati Andreae Apostoli* încheiată prin 592³⁴⁵. După unii exegeți recenți, prin viziunea pe care o propun asupra vieții și societății, proprie culturii medievale (clișee ale geografiei legendare, structuri de guvernământ, gustul pentru miraculos ș.a.), anumite elemente ale culegerii ar putea fi datate chiar mai târziu, în secolele IX-X³⁴⁶. Este însă plauzibil să credem că redactorul anonim a putut cunoaște un *Actus nomine Philippi apostoli apocryphi* anterior, de vreme ce acesta apare în mod explicit în așa-numitul *Decret gelasian* (*Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*), text originar din Gallia meridională și datat în secolul al VI-lea, care conține o listă de cărți compuse și citite de eretici și schismatici, respinse însă ca apocrife de către Biserică³⁴⁷.

Notița despre Filip menționează pentru prima dată Scythia ca teritoriu misionat de apostol. Pentru acuratețea analizei, iată rezumatul ei: Filip a predicat Evanghelia timp de douăzeci de ani păgânilor din *Scythia*; prins de autorități, a fost dus în fața statuii lui Marte și pus să sacrifice, moment în care de sub simulacru divinității a ieșit un demon (șarpe), ucigând pe fiul preotului și „pe doi tribuni care se aflau în fruntea provinciei” și provocând multora suferință; apostolul i-a convins să distrugă statuia și să pună în loc, pentru a fi adorată, crucea lui Hristos, alungând, în același timp, pe demon în loc pustiu; drept urmare, cei morți au înviat, cei bolnavi s-au însănătoșit, cu toții au făcut penitență; apostolul i-a învățat timp de un an dogmele religiei sale, convertind și botezând „multe mii de oameni”, care au distrus statuia lui Marte; Filip le-a hirotonisit preoți și diaconi și chiar le-a consacrat un epis-

³⁴⁴ Pentru toate acestea, vezi G. Besson, *La collection dite du Pseudo-Abdias. Un essai de définition à partir de l'étude des manuscrits*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 181-183, citatul fiind de la p. 183. Vezi și E. Popescu, *op. cit.*, p. 390-391; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 243-245.

³⁴⁵ P. Bruns, G. Röwekamp, *Ps.-Abdias (von Babylon)*, în *LACL*, p. 1; E. Popescu, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 391-392; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 243, 245. Despre data compoziției epitomei lui Gregorius, cf. J. Flamion, *op. cit.*, p. 52; J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre André*, p. 24; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 178-179.

³⁴⁶ D. Alibert, *Vision du monde et imaginaire dans quelques textes de la collection dite du Pseudo-Abdias*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 207-226.

³⁴⁷ Gelasius, *Decreta*, V (*PL* 59, col. 162, 175, 176); J.-M. Prieur, *op. cit.*, în *Acta Andreeae...* (CCSA 5), p. 115-116.

cop, a întemeiat comunități (Biserici); în urma unei revelații, s-a reîntors în *Asia*, la *Hierapolis*, unde a combătut erezia ebionită și a murit de moarte naturală³⁴⁸.

Apelând la o bibliografie învechită, Emilian Popescu tinde să dea crezare multora dintre elementele narațiunii de mai sus³⁴⁹. Așa cum a demonstrat recent Michèle Brossard-Dandré, notița despre Filip din colecția Pseudo-Abdias este nu numai „la plus brève”, dar și „la moins originale”³⁵⁰, o biografie „«pauvre», composé avec un amalgame de «topoi», qui se contente de proposer une histoire pour un nom”³⁵¹. Necunoscând legenda apostolului și în contradicție cu tradițiile orientale despre acesta, redactorul a inventat, pe de o parte, teritoriul de misionat, trimițându-l „vers un peuple dont le nom même atteste, dans l’imaginaire latin, le statut de barbare: celui de Scythes”³⁵², iar, pe de alta, sfârșitul natural, copiind „son récit sur la mort du seul autre des Douze à ne pas avoir connu le martyre, c’est-à-dire Jean”³⁵³.

Toate acestea ar fi suficiente pentru a respinge autenticitatea informației despre apostolatul lui Filip în *Scythia*, teritoriu care, asemenea Indiei, Arabiei, Persiei și Ethiopiei din celelalte „biografii” ale culegerii, este descris după „clișeele legendare” formulate în Evul Mediu despre aceste țărâmurî îndepărtate³⁵⁴. Dar sunt și alte elemente de conținut care pledează în același sens, așa cum am arătat acum mai bine de un deceniu³⁵⁵. În ciuda criticilor neîntemeiate ale lui Emilian Popescu³⁵⁶ și ale diletantului universitar Vasile V. Muntean³⁵⁷, analiza noastră nu și-a pierdut consistența; iată, cu minime adăugiri, determinate de observațiile eronate ale celor doi, principalele idei: în secolul I d. H. nu exista o provincie romană cu numele *Scythia*; nici un moment din istoria administrației romane la Dunărea de Jos provincia nu a fost condusă de doi tribuni; în primul veac al stăpânirii romane cultul lui Marte nu se răspândise; divinitatea menționată n-are nici o legătură cu religia geto-dacică, așa cum susțin greșit Popescu și Muntean pe baza lui Vergilius și Ovidius³⁵⁸, informațiile celor doi autori latini fiind simple metafore³⁵⁹; distrugerea statuii unei zeități oficiale și adorarea, în locul ei, a

³⁴⁸ *FHDRCh*, LXXXVII. Completează cu F. Bovon, *op. cit.*, p. 4437-4438.

³⁴⁹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 392-393.

³⁵⁰ M. Brossard-Dandré, *La collection du Pseudo-Abdias. Approche narrative et cohérence interne*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 201.

³⁵¹ *Ibidem*, p. 202.

³⁵² *Ibidem*, p. 201.

³⁵³ *Ibidem*. Acest fapt era în contradicție cu însăși tradiția Bisericii occidentale, care accepta martirajul cu capul în jos amintit de unele apocrife, așa cum o arată nu numai textele, dar și arta – cf. F. Bovon, *op. cit.*, p. 4438.

³⁵⁴ D. Alibert, *op. cit.*, p. 209-210.

³⁵⁵ N. Zugravu, *Geneza...*, p. 158-159; idem, *op. cit.*, în *Timpul istoriei*, p. 196-197.

³⁵⁶ E. Popescu, *op. cit.*, p. 393-394.

³⁵⁷ V. V. Munteanu, *op. cit.*

³⁵⁸ E. Popescu, *op. cit.*, p. 393; V. V. Muntean, *op. cit.*

³⁵⁹ Am demonstrat acest lucru de peste două decenii (*Despre Marte la geto-daci (pe marginea unor opinii)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 7-8, 1985-1986, p. 187-193; *În legătură cu Ares la traci*, în *Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988, p. 463-466), opinia noastră fiind confirmată de analiza mai recentă, bazată pe surse mai numeroase, întreprinsă de colegul Dan Dana (*Mars Geticus. Realitate istorică sau literară?*, în *EphNap*, 11, 2001,

crucii chiar de către reprezentanții autorității imperiale nu pot fi decât scenarii izvorâte dintr-o ignoranță completă în privința religiei romane; dogmele inserate în propovăduirea lui Filip sunt foarte târzii. Din „istoria” lui Filip înfățișată de Pseudo-Abdias, doar două aspecte pot fi – raportate la tradiția orientală – considerate autentice, provenite din nucleul primar al *Faptelor*: menționarea dragonului (șarpelui) și deplasarea apostolului la *Hierapolis*. În unele surse orașul amintit este numit și *Ophiorymos*, iar *Phrygia* – „țara ofianilor” – așadar, orașul și, respectiv, țara șerpilor, iar în altele se povestește despre o viperă adorată la *Hierapolis* și ucisă apoi de apostol; informațiile respective au fost raportate de exegeți la cultul Cybelei practicat în *Phrygia*³⁶⁰.

Explicației date de Michèle Brossard-Dandré privind relația Filip-*Scythia* i s-ar putea găsi alternative? Cândva am avansat ideea că ea s-ar datora asocierii făcute în Evangheliile între Andrei și Filip³⁶¹, idee preluată și de alții, inclusiv de Emilian Popescu, care nu i-a recunoscut paternitatea³⁶². Nu credem că astăzi ea mai poate fi susținută. Avem acum un alt element, pe care l-am amintit deja mai sus: apostolatul lui Filip printre antropofagi menționat de culegerea maniheană de psalmi – explicație deja formulată de François Bovon³⁶³. Maniheii au constituit o problemă în Occidentul latin, mai mulți pontifici romani din secolele IV-VI procedând la expulzarea lor, la condamnarea și arderea publică a scrierilor acestora³⁶⁴. În context, este credibilă cunoașterea activității lui Filip printre antropofagi, identificați adesea, chiar în scrierile patristice, cu sciții, prin intermediul maniheilor, știut fiind că aceștia au realizat de timpuriu o culegere a faptelor apostolilor, care s-a bucurat de atenție chiar și în mediile ortodoxe, *mai ales mănăstirești*³⁶⁵.

În concluzie, *notația despre Filip din colecția Pseudo-Abdias nu reprezintă un izvor demn de încredere pentru a susține apostolatul lui Filip în Scythia*. De altfel, este interesant de observat că, chiar în vremea când s-a pus în circulație ideea misiunii

p. 15-39; vezi și idem, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*, prefată de Z. Petre, Iași, 2008, p. 353).

³⁶⁰ Cf. *Acta Apostolorum Apocrypha*, II/2, p. 41; F. Bovon, *op. cit.*, p. 4440, 4448, 4451; F. Amsler, *op. cit.*, în *Actes de l'apôtre Philippe*, p. 55-69; J. K. Elliott, în *The Apocryphal New Testament...*, p. 515; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 246.

³⁶¹ N. Zugravu, *Geneza...*, p. 157-158; idem, *op. cit.*, în *Timpul istoriei*, p. 195.

³⁶² E. Popescu, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 398; L. Trofin, *Romanitate și creștinism...*, p. 126.

³⁶³ F. Bovon, *op. cit.*, p. 4437.

³⁶⁴ Așa au procedat papii Miltiades (310/1-314) (Anast. Bibl., *Hist.VRP*, XXXIII, în *PL* 127, col. 1003), Siricius (384-399) (*Epistola Maximi imperatoris ad Siricium papam*, în *PL* 13, col. 592; Anast. Bibl., *Hist.VRP*, XL, în *PL* 128, col. 109), Anastasius I (399-402) (Anast. Bibl., *Hist.VRP*, XLI, în *PL* 128, col. 129; Rabanus Maurus, *Martyrologium*, în *PL* 110, col. 1141), Gelasius I (492-496) (Anast. Bibl., *Hist.VRP*, LI, în *PL* 128, col. 413: *Quorum codices ante fores basilicae sanctae Mariae incendio concremavit*), Symmachus (498-514) (Anast. Bibl., *Hist.VRP*, LIII, în *PL* 128, col. 451: *... vel codices ante fores basilicae Constantinianae incendio concremavit*...), Hormisdas (514-523) (Anast. Bibl., *Hist.VRP*, LIV, în *PL* 128, col. 475: *Quorum codices ante fores basilicae Constantinianae incendio concremavit*).

³⁶⁵ Phot., *Contra Manich.*, I, 14 (PG 102, col. 41); Pt. Sic., *Hist. Manich.*, XVI (PG 104, col. 1265); J.-M. Prieur, *op. cit.*, p. 102, 103, 126; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, I, p. 179-180; II/1, p. 243.

scitice a lui Filip, *Martyrologium Hieronymianum* nu a reținut demn de încredere acest fapt, indicând în *breviarium* pe gali /citește – corect – galati/ drept populație evanghelizată de apostol³⁶⁶.

Dar această culegere, care satisfăcea interesul pentru miraculos al omului medieval și, drept urmare, a avut destui cititori, *mai cu seamă în mănăstiri*, a stat la baza preluării, uneori integrale, a „istoriei” lui Filip în *Scythia* în mai multe scrieri eclesiastice, redactate în special în mediul abațial: *Martyrologium*-ul benedictinului Beda Venerabilis (672/3-735)³⁶⁷, *Libellus de festivitatibus sanctorum apostolorum et reliquorum qui discipuli aut vicini successoresque ipsorum apostolorum fuerunt* (*Opuscul despre sărbătorile sfinților apostoli și ale celorlalți care au fost discipoli sau apropiați și urmași ai apostolilor înșiși*) al arhiepiscopului (fost călugăr) Adon de Vienne (799-875)³⁶⁸, *Martyrologium*-ul benedictinului Usuardus (cca 800 – cca 877)³⁶⁹, *Poeziile* benedictinului Walafrid Strabo (808-849)³⁷⁰, *Martyrologium*-ul benedictinului Notkerius Balbulus (840-912)³⁷¹, *Vitae Sanctorum* din secolele X-XII³⁷², *Legenda sanctorum* ale lui Iacobus de Voragine (1230-1298)³⁷³, *Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis voluminibus collectus* (*Catalogul sfinților și al faptelor lor întocmit după diverse volume*) al lui Petrus de Natalibus († 1406)³⁷⁴, *Martyrologium Romanum* (secolul al XVI-lea)³⁷⁵. Că „povestea” misiunii scitice a lui Pseudo-Abdias era foarte populară se poate vedea și din următoarea epigrafă parietală datând din secolul al XII-lea aflată la San Marco, în Veneția: *Mars ruit. Anguis abit. Sergunt. Gens scitica credit – Scythe. S(an)c(tu)s Philippus Apostolus rediens a Scitis Iherapoli in pace quievit*³⁷⁶. Dar, ca și în cazul apostolului Andrei, nici despre Filip nu exista o unanimitate cu privire la misiunea sa în *Scythia*: de exemplu, *Liber Sacramentorum Gellonesis* (secolul al VIII-lea), *Liber Sacramentorum Augustodunensis* (cca 800) și *Liber de mortu et obitu patriarcharum* conservau însemnarea din *Martyrologium Hieronymianum* despre apostolatul său printre „gali” (corect, galati)³⁷⁷, o recenzie a martirologiului lui Florus

³⁶⁶ *FHDRCh*, LII.

³⁶⁷ *FHDRCh*, XCI.2.

³⁶⁸ *FHDRCh*, CV.1; N. Dănilă, *op. cit.*, în *Cultura creștină*, S. N., 3, 1997, 1, p. 35-36; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 204; idem, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 395-397; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 19-20.

³⁶⁹ *FHDRCh*, CVI; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 36; E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 204; idem, *op. cit.*, în *Logos...*, p. 397-398; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 14-15 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 20.

³⁷⁰ *FHDRCh*, CVII; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 35.

³⁷¹ *FHDRCh*, CX; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 36.

³⁷² *Ibidem*, p. 38, 42-44.

³⁷³ *FHDRCh*, CXVII; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 38.

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 38, 40.

³⁷⁵ *FHDRCh*, CXX; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 40.

³⁷⁶ J. Ronke, *Wenn aus Götten Götzen werden*, în *Rom und die Provinzen. Gedenschrift für Hanns Gabelmann*, herausgegeben von G. Brands, J.-N. Andrikopoulou-Strack, D. Dexheimer und G. Bauchhenß, Mainz, 2001, p. 135, Taf. 31/1-2.

³⁷⁷ *FHDRCh*, XCIII, CI, *Addenda* 3.

(790-860) posteroară anului 837 menționa decesul apostolului la *Hierapolis*³⁷⁸, călugărul fuldens Rabanus Maurus (cca 780 – 856) păstra din apocrifă doar informația despre combaterea ereziei ebionite (*qui Ebionitarum haeresin exstinxit*) și decesul în pace al apostolului la *Hierapolis*³⁷⁹, *Christianus dictus Stabulensis* (sfârșitul secolului al IX-lea) scria că Filip în *Galatia praedicauit, in Gerapoli urbe lapidatus et crucifixus ibi sepultus est*³⁸⁰, iar Moise de Bergam (secolul al XII-lea) reducea, conform datelor tradiției, propovăduirea Evangheliei doar la „Phrigia Superior”³⁸¹.

În concluzie, *apostolatul lui Filip în Scythia este o creație de la începuturile medievalității, lipsită de orice suport real*. Că între acest apostol și teritoriul românesc n-a existat nici o conexiune se reflectă și în absența oricărei biserici purtând hramul Sf. Filip în mediul ortodox medieval, răspândirea mai mult decât infimă a antroponiomului³⁸² și inexistența vreunei consemnări în scrierile bisericești despre misiunea lui Filip în *Scythia*.

Prin urmare, *așa-zisa origine apostolică a creștinismului românesc este una dintre marile erori istoriografice*.

II. METAFORA CONVERTIRII – CREȘTINAREA SCIȚILOR ȘI A DACILOR³⁸³

Pentru istoria creștinismului din spațiul carpato-pontic înainte de „pacea Bisericii” două texte, neincluse în *corpus*-ul de față, fiind deja editate în *FHDR*, I, au devenit cu adevărat „celebre” – ca să utilizăm un determinativ aplicat lor recent³⁸⁴ – prin atenția îndreptățită care li s-a acordat în istoriografia românească. Primul dintre ele este un pasaj din *Adversus Iudaeos* (*Împotriva iudeilor*), scris în vara anului 197, al apologetului Tertullianus (cca 150/60 – cca 240/60), unde acesta se întreba: *In quem enim alium universae gentes crediderunt nisi in Christum qui iam venit? Cui etenim crediderunt gentes...*, «*Parthi, Medi, Elamitae, et qui habitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphylia; immorantes Aegyptum, et regiones Africae quae est trans Cyrenen inhabitantes, Romani et incolae; tunc et in Hierusalem Iudaei*»³⁸⁵ *et ceterae gentes: ut iam Gaetulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et abditarum multarum gentium et*

³⁷⁸ Florus, *Martyrologium*, în J. Dubois et G. Renaud, *op. cit.*, p. 77 (*FHDRCh*, *Addenda I*).

³⁷⁹ Rabanus Maurus, *Martyrologium*, în *PL* 110, col. 1142 = *CCCM*, XLIV, p. 41.

³⁸⁰ *LG*, 10 (*CCCM* 224, p. 217).

³⁸¹ *FHDRCh*, CXVI.

³⁸² N. Zugravu, *Geneza...*, p. 160, 174 (nota 179, bibliografia); idem, *op. cit.*, în *Timpul istoriei*, p. 197, 202 (nota 52, bibliografia).

³⁸³ Capitol dezvoltat din contribuția noastră *Histria XIII și câteva probleme ale creștinismului timpuriu dobrogean*, în *Cl&Chr*, 3, 2008, p. 274-278.

³⁸⁴ A. Suceveanu, *op. cit.*, în *Histria...*, XIII, p. 132.

³⁸⁵ *Fap*, 2,9-11.

provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum et quae enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat („Căci în cine altul au crezut toate neamurile decât în Hristos care a venit? Căci în cine altul s-au încrezut neamurile? ... diferitele neamuri ale galilor și britanilor inaccesibile romanilor, dar supuse lui Hristos, și cele ale sarmaților, și dacilor, și germanilor, și sciților și ale multor altor neamuri și provincii îndepărtate și ale multor insule necunoscute nouă și pe care abia putem să le enumerăm? În toate aceste locuri <este cinstit> numele lui Hristos care a venit și stăpânește”) ³⁸⁶. Cel de-al doilea este un pasaj dintr-o copie latină a *Comentariilor la Evanghelia după Matei* redactate în 249 de Origene (218-253), unde acesta scria: *Non enim fertur praedicatum esse Evangelium apud omnes Aethiopes, maxime apud eos qui sunt ultra flumen; sed nec apud Seras, nec apud Orientem audierunt Christianitatis sermonem. Quid autem dicamus de Britannis, aut Germanis, qui sunt circa Oceanum, vel apud Barbaros Dacos et Sarmatas et Scythas, quorum plurimi nondum audierunt Evangelii verbum, audituri sunt autem in ipsa saeculi consummatione* („Căci nu se spune că Evanghelia a fost propovăduită la toți etiopienii, mai ales la cei care sunt dincolo de fluviu; nici la seri, nici la cei din răsărit nu s-a auzit cuvântul creștinătății. Ce să mai spunem de britani sau de germani, care locuiesc lângă Ocean; ori de barbarii daci, sarmați sau sciți, dintre care cei mai mulți n-au auzit cuvântul Evangheliei, dar îl vor auzi, chiar la sfârșitul lumii”) ³⁸⁷.

Despre valoarea mențiunilor respective pentru istoria creștinismului din spațiul românesc a curs multă cerneală, unii cercetători, observând contradicția dintre ele, acceptându-le, fie și parțial, alții, dimpotrivă, considerându-le îndoielnice ³⁸⁸. Și în alte spații istoriografice se observă aceeași oscilație ³⁸⁹. O contribuție originală la studierea celor două informații a adus în ultimii ani Alexandru Suceveanu, care a ajuns la încheierea că, departe de a se contrazice, ele se completează ³⁹⁰. Referindu-se doar la mențiunile despre sciți, el respinge „cette inadmissible – tant du point de vue méthodologique, que de celui historique – confusion entre les messages des deux sources” ³⁹¹, arătând că Tertullianus, utilizând o terminologie specifică limbajului administrativ roman (*provinciae, fines, termini*), îi are în vedere pe sciții din provincie, „autrement dit de cette partie de la province *Moesia Inferior* qui a porté

³⁸⁶ Tert., *Adv. Iud.*, VII, 4: text latin după PL 2, col. 610-611; text românesc tradus parțial după FHDR, I, p. 641.

³⁸⁷ *In Math.*, 39 [858] (FHDR, II, p. 716-717).

³⁸⁸ Cf., în ultimă instanță, D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 481-483; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 175, 195 (notele 5-6, bibliografia); M.-O. Cătoi, *Tertullian și Origene, izvoare ale creștinismului românesc?*, în *Studia historica et theologica...*, p. 135-156. Adaugă: A. Madgearu, *op. cit.*, p. 18-19; L. Trofin, *op. cit.*, p. 119; M- Păcurariu, *op. cit.*, p. 62; E. Popescu, *op. cit.*, în *Aspects of Spiritual Life...*, p. 248.

³⁸⁹ Vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 175, 195 (nota 7, bibliografia).

³⁹⁰ A. Suceveanu, *op. cit.*, în *Timpul istoriei*, p. 172-173; idem, *op. cit.*, în *Omagiu Virgil Cândea...*, p. 284; idem, *Considerații asupra vieții spirituale*, în A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *Halmyris. Monografie arheologică*, I, Cluj-Napoca, 2003, p. 108-109.

³⁹¹ Idem, *op. cit.*, în *Histria...*, XIII, p. 133.

depuis longtemps le nom de Scythie”³⁹², care, deci, „auraient pu être christianisés”³⁹³, pe când, scriind despre „barbarii sciți” care n-au auzit încă Vestea cea Bună, „il est clair qu’Origène nous parle des Scythes vivants en dehors de l’Empire, sans doute ceux du nord de la Mer Noire”³⁹⁴. Aceeași „armonie” între cei doi autori vede și Emilian Popescu³⁹⁵.

Pentru a stabili dacă știrile respective au vreo relevanță pentru istoria timpurie a creștinismului din spațiul românesc ele trebuie judecate atât în contextul scrierilor în cauză și al operelor celor doi autori, cât și din perspectiva literaturii ecleziastice în general. *Noi afirmăm de la început că ambele texte desemnează populații din afara Imperiului și au un caracter retoric, fără valoare în realitatea istorică.* Iată argumentele noastre. Despre lipsa de identitate dintre *Scythia* și Dobrogea am vorbit mai sus, răspunzând astfel și lui Emilian Popescu, care apără similitudinea³⁹⁶. Apoi, împărtaşim opinia mai tânărului coleg Mihai-Ovidiu Cătoi, conform căreia cei doi autori ecleziastici „nu pot fi comentați în paralel, ci numai individual, deoarece nu ne permite genul literar, motivul, scopul și destinatarii lucrărilor care, în ambele cazuri, diferă”³⁹⁷. Dar chiar admitând că *Scythia* e totuna cu partea dobrogeană a *Moesiei Inferior* și aplicând metoda cercetării paralele, între cele două surse incongruența e evidentă, dată de înțelesul ambiguu al etnonimelor „sciți” și „daci”. Căci, dacă aceștia sunt „barbari”, așa cum îi califică Origene, atunci trebuie să admitem că cei doi scriitori *nu au în vedere locuitorii Scythiei (Dobrogei romane) și ai Daciei*; dacă sunt „barbari” din statul roman, *adică alte neamuri decât grecii*, cum, fără echivoc, se poate vedea din semnificația dată termenului respectiv de Origene în opera sa³⁹⁸, atunci incongruența e la fel de evidentă, căci Tertullianus arată că *populațiile amintite sunt „îndeștate” și „necunoscute”*. De asemenea, din analiza internă și a contextului în cazul textului apologetului nord-african, singura posibilă, cel al teologului egiptean fiind fragmentar, se desprinde fără echivoc că autorul îi avea în vedere pe sciții *extra fines*. Astfel, în finalul paragrafului, el menționează pe „sciți” alături de multe alte „neamuri și provincii îndeștate” (*abditarum multarum gentium et provinciarum*) și de multe insule „necunoscute” romanilor și, din acest motiv, dificil de enumerat (*insularum multarum nobis ignotarum et quae enumerare minus possumus*). Mai departe, în aceeași notă retorică specifică întregului tratat teologic, arată că numele lui

³⁹² *Ibidem*, p. 132.

³⁹³ *Ibidem*, p. 133.

³⁹⁴ *Ibidem*.

³⁹⁵ E. Popescu, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 200, 208; idem, *op. cit.*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 12 = *Creștinismul – sufletul neamului românesc...*, p. 17.

³⁹⁶ E. Popescu, *op. cit.*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, p. 16-17.

³⁹⁷ M.-O. Cătoi, *op. cit.*, p. 153.

³⁹⁸ Origene, *Filocalia*, I, 1: „... în întreaga Grece și în ținuturile barbare din întreaga lume” (*PSB* 7, p. 90, subl. n.); idem, *Peri arhon*, IV, 1, 1 (*PSB* 8, p. 263); idem, *Contra lui Celsus*, VIII, 72: „Iată, dar, ce am socotit potrivit să amintesc cu cuviință și fără sublnieri amănunțite din pricina cuvântului lui Celsus, care crede că nu-i cu puțință ca locuitorii Asiei, Europei și Asiei /= Imperiul roman – n.n./, eleni și barbari, să se înțeleagă și să adopte o singură limbă” (*PSB* 9, p. 567, subl. n.).

Hristos domnește pretutindeni – „în toate locurile” (*omnibus locis*), lui deschizându-i-se porțile tuturor orașelor (*ante quem omnium civitatum portae sunt apertae*)³⁹⁹. Căci cine ar fi putut domni în toate locurile – se întreabă, în continuare, Tertullianus – dacă nu Hristos, fiul lui Dumnezeu, despre care s-a prevestit că va domni veșnic peste toate neamurile? (*Quis enim omnibus gentibus regnare potuisset, nisi Christus dei filius qui omnibus regnaturus in aeternum nuntiabatur?*)⁴⁰⁰. Toate celelalte domnii au fost limitate spațial: a lui Solomon doar în *Iudaea*, stăpânirea sa întinzându-se de la *Beerșeba* la hotarele lui Dan; Darius i-a condus pe babilonieni și parți, neputând supune toate populațiile; Faraon și urmașii săi s-au limitat la *Aegyptus*; Nabuchodonosor și „regisorii” săi n-au depășit *India* și *Aethiopia*; dacă Alexandru Macedon a stăpânit pentru un timp *Asia* toată și regiunile adiacente, cei de după el nu le-au putut menține (*Nam si Solomon regnavit, sed in finibus Iudaeae tantum: a Bersabee usque Dan termini regni eius signantur; si vero Babylonii et Parthis regnavit Darius, ulterius ultra fines regni sui non habuit potestatem in omnibus gentibus; si Aegyptiis Pharaon vel quisque ei in hereditario regno successit, illic tantum potitus est regni sui dominium; si Nabuchodonosor cum suis regulis, ab India usque Aethiopiam habuit regni sui terminos; si Alexander Macedo, non amplius quam Asiam universam et ceteras regiones quas postea devicerat tenuit*)⁴⁰¹. Acest fapt se adevărește și în cazul unor *gentes* externe precum germanii, britanii, maurii și getulii, ca și în cel al romanilor înșiși, care nu-și pot extinde dominația asupra populațiile amintite (*si Germani, adhuc usque limites suos transgredi non sinuntur. Britanni intra oceani sui ambitum clausi sunt, Maurorum gentes et Gaetulorum barbariae a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant. Quid de ipsis Romanis dicam, qui legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt?*) („dacă germanii încă nu-i lasă pe alții să treacă peste hotarele lor. Britanii au fost închiși în împresurarea Oceanului lor, neamurile maurilor și getulilor barbari sunt blocate de romani ca nu cumva să depășească hotarele ținuturilor lor. Ce să spun despre romanii înșiși care își întăresc puterea legiunilor lor cu posturi de apărare și nu pot să-și întindă forțele dominației lor *dincolo* de aceste neamuri?”)⁴⁰². Or, chiar folosind noțiuni din sfera administrației romane (*limites, fines*), este cât se poate de clar că, enumerând aceste populații, *alături de care în pasajul VII, 4 figurau și sciții*, Tertullianus nu are în vedere „les provinces et les habitants des celles-ci”⁴⁰³, ci locuitorii unor ținuturi din afara Imperiului. De altfel, *toate incidențele termenului „scit” din opera apologetului din Carthago privesc exclusiv cunoscuta populație de origine iraniană din spațiul nord-pontic: sciții trăiesc într-o zonă cu aer rece (Ceterum si aeris rigor*

³⁹⁹ Tert., *Adv. Iud.*, VII, 5.

⁴⁰⁰ Tert., *Adv. Iud.*, VII, 6.

⁴⁰¹ Tert., *Adv. Iud.*, VII, 7.

⁴⁰² Tert., *Adv. Iud.*, VII, 8, subl. n.; **traducere**: Claudia Tărnăuceanu.

⁴⁰³ A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 132.

thesaurus est animae, extra... Scythias... nemo debuit nasci)⁴⁰⁴; la ei, se sacrifică victime omenești Diane (Sed enim Scytharum Dianam ... hominum victima plecari apud saeculi licuit)⁴⁰⁵, slujită de preotese de-o abstenență absolută (*Sunt et quae de tota continentia iudicent nos... Dianae Scythicae*)⁴⁰⁶; se spune că acolo cel mort este mâncat de ai săi (*Aiunt et apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi*)⁴⁰⁷; ei au invadat teritoriile parților (*Scythae Parthicas*)⁴⁰⁸, covârșindu-i ca număr pe perși (*Scythae exuberant Persas*)⁴⁰⁹; nu filosofează (*quasi non et Scythae... philosophentur*)⁴¹⁰? dimpotrivă, aici a trăit Anacharsis, care a preferat filosofia domniei asupra Scythiei (*An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praeuertit?*)⁴¹¹; la ei, se găsesc pietre prețioase (*Scythicas... gemmas*)⁴¹²; mai detestabil decât un scit a fost ereticul Marcion, născut în Pontus (*apud Pontum quam quod illic Marcion natus est, Scythia tetrrior*)⁴¹³.

În concluzie, rezultă că, într-adevăr, între textele lui Tertullianus și Origene există „armonie” – ca să folosim acest cuvânt foarte potrivit al lui Emilian Popescu –, dar în sensul că ambele se referă la sciții „barbari”; dezacordul se observă în faptul că scriitorul african susține creștinarea lor⁴¹⁴, pe când teologul alexandrin o neagă. Astfel, informațiile tocmai discutate nu sunt relevante pentru istoria creștinismului din spațiul românesc în timpul Principatului, fără ca aceasta să însemne că nu pot fi găsite elemente – indirecte, desigur – în sursele contemporane care să lase posibilitatea acceptării ideii prezenței unor adepți ai religiei creștine în provinciile dunărene⁴¹⁵.

Modul în care informațiile tocmai discutate integrează așa-zisa creștinare a sciților și dacilor în geografia convertirii reprezintă o caracteristică a multor scrieri

⁴⁰⁴ Tert., *De anima*, XXV, 7 (FHDRCh, I.6).

⁴⁰⁵ Tert., *Scorpiace*, VII, 6 (FHDRCh, I.2).

⁴⁰⁶ Tert., *Monog.*, XVII, 7 (FHDRCh, I.7).

⁴⁰⁷ Tert., *Apol.*, IX, 9 (FHDRCh, I.1).

⁴⁰⁸ Tert., *De anima*, XXX, 2.

⁴⁰⁹ Tert., *Pall.*, II, 6 (FHDRCh, I.3).

⁴¹⁰ Tert., *De anima*, XXXI, 6 (FHDRCh, I.4).

⁴¹¹ Tert., *Pall.*, V, 1 (FHDRCh, I.3).

⁴¹² Tert., *Resurr. carnis*, VII, 8 (FHDRCh, I.5).

⁴¹³ Tert., *Adv. Marc.*, I, 1, 4 (FHDRCh, I.6).

⁴¹⁴ Vezi și Tert., *Adv. Iud.*, VII, 9: *Christi autem nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur; omnibus ubique tribuitur aequaliter; non regis apud illum maior gratia, non barbari alicuius inferior laetitia; non dignitatum vel natalium cuiusquam discreta merita; omnibus aequalis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus deus et dominus est. Nec dubites credere quod adseveramus, cum videas fieri.* („Numele lui Hristos însă se întinde peste tot, este crezut peste tot, este cinstit pretutindeni de toate neamurile enumerate mai sus, domnește pretutindeni, e adorat în orice loc; în mod egal e acordat tuturor oriunde; pe lângă El, nu <este> mai mare recunoștința unui rege, nu <este> mai mică bucuria unui barbar oarecare; meritele demnităților sau ale originii cuiva nu <sunt> deosebite; este la fel pentru toți, rege pentru toți, judecător pentru toți, Dumnezeu și Domn tuturor. Să nu stai la îndoială să crezi ceea ce susținem, deoarece vezi că există.”); **traducere:** Claudia Tărnăuceanu.

⁴¹⁵ Vezi chiar Tert., *Apol.*, XXXVII, 4-5 (PSB 3, p. 90).

bisericești. Asupra ei a atras atenția Ursula Maiburg, care, analizând listele de populații și ținuturi creștinate menționate de autori din secolele II-IV, a stabilit că, fundamentată atât pe surse profane (geografice, filosofice, istoriografice etc.), dar mai ales vetero- și neotestamentare (*Ps.* 19,5⁴¹⁶; *Rom* 10,12⁴¹⁷; *1Cor* 12,13⁴¹⁸; *Gal* 3, 28⁴¹⁹; *Col* 3,11⁴²⁰; *Fap* 1,8⁴²¹ și 2,9-11⁴²²), cele din urmă imprimate cu o pronunțată tentă eshatologică, „enumerarea popoarelor barbare” („die Aufzählung von Barbarenvölkern”) trecute la noua religie are mai mult o „funcție stilistică” („die stilische Funktion”), un „efect retoric” („die rhetorische Wirkung”) – pe scurt, în scrierile patristice geografia reală s-a transformat adesea într-o geografie a mântuirii⁴²³. La opinii apropiate au ajuns și alți exegeți, precum Françoise Thelamon⁴²⁴, Bruno Luiselli⁴²⁵, Mario Girardi⁴²⁶ și noi înșine într-un studiu dedicat sciților în omiletica lui Ioannes Chrysostomos⁴²⁷. Numeroase texte, care coboară în perioada apologeticii⁴²⁸ și ajung până la începuturile Evului Mediu, vin în sprijinul ideii de mai sus; unele dintre cele care pomenesc populații de pe teritoriul românesc antic (daci, sciți, traci, sauromați, goți) au fost inserate în *corpus*-ul de față⁴²⁹. Iată aici două exemple semni-

⁴¹⁶ „Pe tot pământul a răsunat glasul lor / și cuvintele lor până la marginile lumii”.

⁴¹⁷ „Într-adevăr, nu este o deosebire între iudeu și grec, căci el este Domnul tuturor, darnic față de toți cei care îl invocă”.

⁴¹⁸ „Căci noi toți am fost botezați într-un singur Duh spre a forma un singur trup, fie iudei, fie greci, fie sclavi, fie liberi, și toți am fost adăpați într-un singur Duh”.

⁴¹⁹ „Așadar, nu mai este nici iudeu, nici grec, nici sclav, nici liber, nici bărbat și nici femeie: voi toți sunteți una în Hristos Iisus”.

⁴²⁰ „Unde nu mai este nici grec, nici iudeu, nici circumcizie, nici necircumcizie, nici barbar, nici scit, nici sclav, nici liber, ci Hristos care este totul în toate”.

⁴²¹ „Însă, când va veni Duhul Sfânt asupra voastră, voi veți primi o putere și îmi veți fi martori în Ierusalim, în toată Iudeea și Samaria, și până la marginile pământului”.

⁴²² „Parți, mezi, elamiți și locuitori din Mesopotamia, Iudeea și Cappadocia, din Pontus și Asia, din Phrygia și Pamphylia, din Egipt și din părțile Libyei, care sunt aproape de Cyrene, romani în trecere, atât iudei cât și prozeliti, cretani și arabi îi auzim vorbind în limbile noastre despre faptele minunate ale lui Dumnezeu”.

⁴²³ U. Maiburg, »Und bis an die Grenzen der Erde...«. *Die Ausbreitung des Christentums in den Länderlisten und deren Verwendung in Antike und Christentum*, în *JbAC*, 26, 1983, p. 38-53.

⁴²⁴ F. Thelamon, *Païens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l' "Histoire ecclésiastique" de Rufin d'Aquilée*, Paris, 1981, p. 58-60, 148-149.

⁴²⁵ B. Luiselli, *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico*, Roma, 1992, p. 478.

⁴²⁶ M. Girardi, *op. cit.*, p. 111-126.

⁴²⁷ N. Zugravu, *Gli Sciti nella geografia e nella retorica della conversione*, în *Cl&Chr*, 4, 2009 (sub tipar).

⁴²⁸ Vezi, de exemplu, Ign. Ant., *Eph.* 3,2; Iust., *Dial.* 117, 5; *I Apol.*, 1, 39; 1, 50; Theoph. Antioch., *Ad Autol.* 2, 32; Iren., *Haer.*, 1, 10, 1-2; Arnob., *Nat.*, I, 4, 3; 16, 1; II, 12; IV, 14, 1; 25, 1; VI, 11, 1 etc.; vezi și U. Maiburg, *op. cit.*, p. 45-51.

⁴²⁹ Vezi **FHDRCh, I** (Tertullianus), **V.1.a** (Eusebius de Caesarea), **XV** (Athanasius, arhiepiscop de Alexandria), **XVI.3** (Hilarius de Pictavium), **XIX** (Cyrillus, arhiepiscop de Hierosolyma), **XX.2** (Vasile, arhiepiscop de Caesarea Cappadociae), **XXI.2** (Gregorius Theologus, episcop de Nazianzus), **XXII.1.4** (Ambrosius de Mediolanum), **XXIV** (Asterius de Amaseia), **XXVII.2-3** (Aurelius Prudentius Clemens), **XXX** (Ioannes Chrysostomos, arhiepiscop de Constantinopolis), **XXXII.2-4, 7**

ficative. Referindu-se la apostolatul lui Paul, Ioannes Chrysostomos (cca 347-407) scria în *Homilia de capto Eutropio*: „Străbătea Paul lumea și tăia spinii necredinței, arunca semințele credinței celei drepte /ecou din *Parabola semănătorului* din Evangheliile sinoptice – n.n./⁴³⁰ având, ca un minunat plugar, plugul învățaturii. – Și la cine s-a dus? – La traci, la sciți, la inzi, la mauri, la sarzi, la goți, la animale sălbatice, și le-a schimbat pe toate ... S-a dus pe râuri, s-a dus în locurile pustii de pe întinsul întregii lumi. Nu este pământ, nu este mare lipsită de faptele lui mari”⁴³¹. Iată „l'amplificatio retorică”, despre care scria Girardi⁴³²: Paul n-a convertit nici pe traci, nici pe sciți, nici pe inzi, nici pe mauri, nici pe sarzi, nici pe goți /la acea dată goții nici nu existau – n.n./; acest catalog de populații vizitate de Paul nu e mai mult decât o figură de stil. La rândul-i, scriind despre răspândirea mesajului evanghelic, Theodoretos de Cyros (393 – cca 460/6) menționa: „Pescarii noștri și colecatorii de taxe și cizmarul au adus tuturor oamenilor legile Evangheliei. Și au convins nu numai pe romani și pe cei care au ajuns în puterea lor, ci și neamurile scitice și saurmatice și pe inzi, etiopieni, perși, seri, hircani și bactrieni, bretoni, cimbri și germani și, într-un cuvânt, orice popor și rasă de oameni să primească legile celui Crucificat, nu folosindu-se de arme și de multe mii de soldați, nici folosindu-se de violența cruzimii persane, ci convingând și dezvăluind legile avantajoase și făcând aceasta nu fără riscuri ...”⁴³³.

Atragem astfel atenția asupra prudenței de care trebuie dată dovadă în folosirea informațiilor de acest gen. Ele trebuie considerate elemente ale unui discurs retoric, menit să evidențieze dimensiunile ecumenice ale răspândirii mesajului evanghelic, puterea integrativă, supraetnică, suprasocială și supraculturală a Bisericii, proporțiile nelimitate spațial, lingvistic și etnic ale misiunii apostolilor, iar nu dovezi ale creștinării efective a populațiilor enumerate.

III. PROBLEMA PARTICIPĂRII EPISCOPULUI SCIT LA CONCILIUL DE LA NICAEEA (325)

Într-un pasaj din *Vita Constantini*, istoricul bisericesc Eusebius de Caesarea, enumerând episcopii participanți la primul conciliu ecumenic de la Nicaea (Iznik,

(Eusebius Hieronymus), **XXXV.1** (Ambrosiaster), **XXXVI** (Pacianus de Barcino), **XLIV.1** (Theodoretos, episcop de Cyros), **LXXI.1** (Magnus Felix Enmodius), **LXXX** (Verecundus de Iunca), **LXXXII** (Martinus de Bracara), **CXII** (Anonymus). Vezi și Rabanus Maurus, *Homilia LXXVIII. Feria IV. Lectio Epistolae B. Pauli apostoli ad Colossenses* (PL 110, col. 299); Cosmas Indicopluestes, *Topogr. chr.*, III, 169 C-D (FHDR, II, p. 398-399).

⁴³⁰ Mt 13,3b-9; Mc 4,3-9; Lc 8,5-8.

⁴³¹ *Homilia de capto Eutropio*, 14 (Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăjduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2008, p. 116; parțial în **FHDRCh**, **XXX**).

⁴³² M. Girardi, *op. cit.*, p. 119.

⁴³³ Theod., *Ther.*, IX, 15 (**FHDRCh**, **XLIV.1**).

Turia) din 325, scria că „nu lipsea din ceată nici cel al sciţilor”⁴³⁴. La începutul secolului trecut, Jacques Zeiller aprecia că acest prelat anonim era titularul unui scaun al unei populaţii creştine din afara Imperiului, foarte probabil goţii din Crimeia⁴³⁵. A. A. Vasiliev îl echivala chiar cu Theophilus *Gothiae*, aceasta din urmă fiind însă localizată în regiunea de la nordul Dunării de Jos⁴³⁶. Alţi cercetători au plasat scaunul acestui episcop fără nume în provincia dintre fluviu şi mare, denumită în Antichitatea târzie *Scythia Minor*. Încă Raymund Netzhammer împărtăşea asemenea opinie⁴³⁷, iar după el mulţi alţii, printre care se numără istoricii de orientare ecleziastică din România, dar şi cei de formaţie laică⁴³⁸. Pornind de la o idee a lui Jacques Zeiller, Emilian Popescu a făcut o adevărată echilibristică printre surse, cu scopul de a-l identifica pe „scitul” eusebian cu Marcus de *Comea*, pomenit de unele manuscrise ale listelor de Părinţi niceeni⁴³⁹, toponimul din urmă fiind considerat o coruptelă de la *Tomea-Tomis*⁴⁴⁰. Doar A. A. Bolşacov-Ghimpu considera că „scitul” lui Eusebius nu era episcop nici din *Scythia Minor*, nici din Crimeia, ci din „Scythia” situată în zona de stepă ce se întindea din Ucraina până în Asia Centrală⁴⁴¹, idee prezentă şi la Petro B. T. Bilaniuk⁴⁴².

După părerea noastră, nu e deloc sigur că la sinodul general din 325 *Scythia Minor* a fost reprezentată, în listele de participanţi reconstruite nefigurând vreun prelat din această provincie⁴⁴³. Apoi, în ciuda a ceea ce susţine aproape la unison istoriografia românească, biografia eusebiană nu e izvorul cel mai potrivit pentru a postula o eventuală participare a unui prelat din *Scythia Minor* la adunarea conciliară de la *Nicaea*, aşa cum am atras atenţia în mai multe rânduri, avertizând, totodată, asupra unui principiu metodologic elementar după care trebuie judecată informaţia transmisă de Eusebius, anume în contextul ei⁴⁴⁴.

⁴³⁴ Eus., VC, III, 7, 1 (*FHDRCh*, V.3).

⁴³⁵ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 172.

⁴³⁶ V. V. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge (Massachusetts), 1936, p. 18-19.

⁴³⁷ R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 10, 11, 26, 75 = ed. rom., 2005, p. 8, 9, 22, 64.

⁴³⁸ *Exempli gratia*: HEO, I, p. 340; Ş. Nicolae, *Pătrunderea şi dezvoltarea creştinismului în Scythia Minor*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi, ²1979, p. 29; I. G. Coman, *op. cit.*, p. 87, 300-301; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 54; I. I. Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, Bucureşti, 1992, p. 111, 125; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 108, 129; E. Popescu, *op. cit.*, p. 181-182, 186, 202; V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 207-208; A. Gabor, *op. cit.*, p. 214; N. V. Dură, *op. cit.*, p. 18, 65; L. Trofin, *op. cit.*, p. 170; idem, *Istoria creştinismului...*, p. 150-151; V. Itineanţ, *op. cit.*, p. 192; A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 207.

⁴³⁹ *FHDRCh*, VI.2, 4, 5, 7.

⁴⁴⁰ E. Popescu, *Christianitas...*, p. 186, 202, 214; vezi şi V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 207-208; N. V. Dură, *op. cit.*, p. 106-107; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 108, 129.

⁴⁴¹ A. A. Bolşacov-Ghimpu, *Episcopul de Tomis a participat la sinodul I ecumenic de la Niceea (325)?*, în *GB*, 33, 1974, 5-6, p. 443-444.

⁴⁴² P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁴³ *FHDRCh*, VI; vezi şi Socr., HE, VI, 13, 11-12 (*FHDRCh*, XLVII).

⁴⁴⁴ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 239; idem, *Erezii şi schisme...*, p. 50-51; idem, *Regiunea Gurilor Dunării şi Asia Mică în secolele IV-VI*, în *MemAntiq*, 22, 2001, p. 481-482; idem, *O notă despre*

Punctul de plecare îl constituie, așadar, pasajul din *Vita Constantini*, III, 7, 1, a cărui lectură integrală și atentă nu lasă nici un dubiu că „scitul” era un prelat din afara Imperiului; iată-l însoțit de comentariile noastre: după ce arată că la *Nicaea Bithyniae* au venit reprezentanți ai tuturor Bisericii din Imperiu (τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τὴν Εὐρώπην ἄπασαν Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια – „s-au adunat acolo, laolaltă, trimiși de toate Bisericele, care umpleau Europa întreagă, Libya și Asia, cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu”), Eusebius începe enumerarea lor cu sinodalii din provinciile Orientului semitic (εἰς τ’ οἶκος εὐκτήριος ὥσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικίας, Φοινίκας τε καὶ Ἀραβίους καὶ Παλαιστινούς – „în una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni, și cilicieni, și fenicieni, și arabi, și palestinieni”), continuă cu cei din Africa nordică grecească (ἐπὶ τούτας Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας – „iar o dată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni”), după care revine la prelații orientali, amintindu-i întâi pe cei „veniți tocmai din Mesopotamia” (τούς τ’ ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὁρμωμένους); de aici, prezentarea urmează același criteriu al proximității geografice: astfel, în mod firesc, lângă ultimul ținut amintit localizează *Persia* (ἤδη καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν – „mai era de față și un episcop al Persiei”), apoi, vecina acesteia, cum se cunoaște din toate izvoarele antice, anume *Scythia*, care nu poate fi decât cea nord-pontică, nu provincia ecleziastică dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră (οὐδὲ Σκύθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας – „nu lipsea din adunare nici cel al sciților”); revenind în Imperiu, cum era normal, înșiruie participanții din diocesele microasiatice (Πόντος τε καὶ Γαλατία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία, Φρυγία τε καὶ Παμφυλία τοὺς παρ’ αὐτοῖς παρεῖχον ἐκκρίτους – „Pontus, Galatia, Cappadocia și Asia, Phrygia și Pamphylia își aveau și ele trimișii lor”), abia apoi înfățișându-le pe cele europene, începând cu cele din zona balcanică și sfârșind cu cele din extremitatea vestică (ἀλλὰ καὶ Θράκες καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοί τε καὶ Ἑπειῶται, ταύτων θ’ οἱ ἔτι προσωτάτω οἰκοῦντες ἀπὴντων, αὐτῶν τε Σπάνιον ὁ πάνυ βοώμενος εἰς ἣν τοῖς πολλοῖς ἅμα συνεδρεῖται – „la fel tracii și macedonenii, aheii și epiroții, precum și celelalte neamuri, aflate încă și mai departe; până și foarte cunoscutul episcop de Hispania era unul dintre cei care se alăturaseră laolaltă mulțimii”)⁴⁴⁵. Această enumerare de-o corectitudine geografică impecabilă a fost reluată întocmai de Socrates Scolasticus (cca 380 – cca 450)⁴⁴⁶ și, după el, de Gelasius din *Cyzicus* (Erdek, Turcia) (secolul al V-lea)⁴⁴⁷ și Cassiodorus (cca 485 – cca 580)⁴⁴⁸.

episcopul „scit” participant la Conciliul de la Nicaea (325), *Tyragetia*, Chișinău, S. N., 2 (17), 2008, 1, p. 293-296; idem, *op. cit.*, în *Cl&Chr*, 3, 2008, p. 278-282.

⁴⁴⁵ *FHDRCh*, V.3.

⁴⁴⁶ *FHDRCh*, XLVII.

⁴⁴⁷ *FHDRCh*, LXVII.

⁴⁴⁸ Cassiod., *HE*, II, 1 (*PSB* 75, p. 82).

Pentru a susţine participarea episcopului din *Scythia* la conciliul universal de la *Nicaea*, Emilian Popescu şi Vasile V. Muntean au invocat şi o informaţie furnizată de Gelasius din *Cyzicus*, autor prin 475 al unei *Istории bisericeşti* compilate după scrierile similare ale lui Eusebius de *Caesarea*, Rufinus de *Aquileia*, Socrates de *Constantinopolis* şi, poate, Gelasius de *Caesarea*, dar modul cum au făcut-o dovedeşte în mod clar necunoaşterea contextului în care aceasta apare⁴⁴⁹. O redăm în prezentul *corpus* în varianta latină din cunoscuta colecţie Mansi. Gelasius ne informează că printre episcopii semnatari ai credinţei stabilite la *Nicaea* (*subscriptiones episcoporum fidei approbatum*) prin intermediul cărora sinodalii au informat comunităţile din întreaga lume cu cele hotărâte (*catalogus sanctorum episcoporum, per quos sancta, magna et universalis synodus Nicaeae coacta, misit omnibus in toto orbe terrarum Dei ecclesiis ea, quae ab ipsis per Spiritum sanctum in ea constituta sunt*) se afla şi Alexander de *Thessalonica*, care a trimis scrisori Bisericii (*ecclesiae*) din mai multe dioceze (*Macedonia I et II, Graecia, Europa tota, Illyricum, Thessalia, Achaia*), inclusiv în *utraque Scythia* („din cele două *Scythiae*”)⁴⁵⁰. Dacă istoricul bisericesc a avut în vedere aici *Scythia Maior* şi *Scythia Minor*, iar nu *Gothia* şi *Bosporus*, ai căror titulari – Theophilos, respectiv Cadmos – figurează pe listele de participanţi de la *Nicaea*⁴⁵¹, atunci e neîndoielnic că reprezentantul diocezei dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră *nu luase parte la conciliu*, de vreme ce prelatul tesalonican îi trimisese o epistolă de notificare a hotărârilor adunării episcopale. Aşadar, „siguranţa” celor care susţin prezenţa episcopului din *Scythia Minor* la primul conciliu ecumenic de la *Nicaea* e serios subminată.

Cât priveşte identificarea episcopului respectiv cu *Marcus* (*Markos*) de *Coma*, respectiv *Tomea*, acest fapt nu se poate susţine, sursele latineşti localizându-l în provincia *Europa*⁴⁵², pe când cele greceşti şi siriene – în *Dacia*, ca episcop de *Calabria* (!)⁴⁵³. De asemenea, Gelasius din *Cyzicus* afirmă foarte clar: întâistătătorii din cele două *Scythiae* au primit scrisori din partea lui Alexander de *Thessalonica*, pe când cei din *Dacia* şi *Calabria* – de la Protogenes de *Sardica* (*Sofia, Bulgaria*)⁴⁵⁴.

IV. STRUCTURI ŞI IERARHII ECLEZIASTICE

Cercetată, iniţial, pornindu-se de la sursele literare, ierarhia ecleziastică şi structurile corespunzătoare de pe teritoriul antic al României, ca şi de pe linia Dunării, în general, au fost întregite pe baza unor epigrafe, astfel încât, astăzi, aceste probleme

⁴⁴⁹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 186; V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 208.

⁴⁵⁰ *FHDRCh*, LXVII.

⁴⁵¹ *FHDRCh*, VI.

⁴⁵² *FHDRCh*, VI.4.

⁴⁵³ *FHDRCh*, VI.2 şi 5, XLVII.

⁴⁵⁴ *FHDRCh*, LXVII.

sunt relativ bine cunoscute⁴⁵⁵. Prin urmare, nu este locul să le reluăm aici, oprindu-ne doar asupra unor aspecte care comportă încă discuții.

Astfel, în ceea ce privește *Scythia Minor*, descoperirea recentă a unui *martyricon* la Murighiol (fost Independența, jud. Tulcea), anticul *Halmyris*⁴⁵⁶, constituie un argument convingător pentru autenticitatea unor date din *Passio Epicteti et Astionis*, printre care și existența episcopului Evangelicus și a preotului Bonosus din *Halmyris* (?)⁴⁵⁷. De asemenea, actul martiric respectiv demonstrează faptul că în jurul anului 300 începuse procesul de suprapunere dintre circumscripția administrativ-civilă și provincia ecleziastică (ἐπαρχία), căci *Passio* menționează: *cujus provinciae tunc pon-*

⁴⁵⁵ Ch. Auner, *Dobrogea*, în *DACL*, IV/1, col. 1240-1260; H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 506-508; idem, *Pannonie*, în *DACL*, XIII/1, col. 1054-1055; idem, *op. cit.*, în *DACL*, XV/1, col. 1100-1102; I. Barnea, *Scythie Mineure*, în *DECA*, II, p. 2254; idem, *Date despre Mitropolia Tomisului*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 277-282 = *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 203-209; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911 = în idem, *Studii de istoria culturii antice*, ediție, studiu introductiv, note, comentarii, indice de N. Zugravu, cuvânt înainte de A. Zub, București, 1992, p. 182-201 (trimiterile se vor face la această ediție); R. Netzhhammer, *op. cit.*, p. 18-58; J. Zeiller, *op. cit.*, *passim*; idem, *Sur l'ancien évêché de Sirmium*, în *OCP*, 13, 1947, p. 669-674; J. Śrutwa, *Starożytna organizacja kościelna na terenach dzisiejszej Bulgarii*, în *BP*, 1, 1984, p. 311-312; E. Popescu, *Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române: Tomisul, arhiepiscopie autocefală*, în *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985*, București, 1987, p. 327-353 = *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 171-200 = *Christianitas...*, p. 124-186, 200-234; P. Schreiner, *Das Christentum in Bulgarien vor 864*, în *MiscBulg*, 5, 1987, p. 51-57; R. Hošek, *Das Christentum in Thrakien und Mösien vor der Entstehung der Reichskirche*, în *BP*, 5, 1990, p. 309-323, în special p. 316-318; K. Ilski, *W sprawie uzupełnienia listy biskupów mezyjskich*, în *Studia Moesiaca*, editores L. Mrozewicz et K. Ilski, Poznań, 1994, p. 137-140; R. Popović, *Le christianisme sur le sol de l'Illyricum Oriental jusqu'à l'arrivée des Slaves*, Thessaloniki, 1996; K. Dimitrov, *Novae on the Lower Danube as an Early Christian Centre (5th – 6th Century AD)*, în *Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn, 22. – 28. September 1991*, II, Città del Vaticano-Münster, 1995, p. 700-704; N. Zugravu, *Geneza...*, *passim*; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 98-99, 105-107, 108, 109, 128-135; C. D. Mateș, *Viața bisericească în sudul Dunării și relațiile cu nordul Dunării în secolele IV-VI p. Chr.*, Deva, 2005; G. Atanasov, *Dorostorum and the Dorostorum Bishopric through the Early Byzantine Period (end of the 4th-7th Century)*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *The Ancient Dorostorum*, I, Silistra-Sofia, 2006 (în bulgară și engleză), p. 317-334; idem, *The Christian Durostorum-Drastar*, Varna, 2007 (în bulgară, cu rezumat în engleză), p. 79-95 (text bulgar), 399-400 (text englez).

⁴⁵⁶ M. Zahariade, O. Bounegru, *The Basilica Episcopalis and the Martyrs' Tombs from Halmyris*, în *Studia historica et theologica...*, p. 157-162; idem, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos: Martyrium-ul de la Halmyris*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 115-126; A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 81, 108; V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 48-49, 55-58.

⁴⁵⁷ *FHDRCh*, CXXI: Evangelicus – *Passio*, III, 26; IV, 47; Bonosus – *Passio*, IV, 43; 47; 48. Existența acestora fusese acceptată încă de Vasile Pârvan (*op. cit.*, p. 161, 199) și Raymund Netzhhammer (*op. cit.*, p. 18-21), în timp ce Jacques Zeiller, nedând credit actului martiric, refuza să-l recunoască pe Evangelicus (*Les origines...*, p. 171). Vezi și E. Braniște, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 47-49; I. Barnea, *op. cit.*; E. Popescu, *Christianitas...*, p. 92-99, 201-202, 214; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 184, 238; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 129. Semnul de înțebare din paranteză se explică prin faptul că, așa cum ne informează *Passio*, la un moment dat, Bonosus a plecat în cetatea părinților lui Astion (IV, 48).

tifex et praepositus sanctorum Dei ecclesiarum, beatissimus Euangelicus habebatur („În acea provincie era pe atunci episcop, păzitor al sfintelor lui Dumnezeu Biserici, preafericitul Evangelicus”) ⁴⁵⁸. Mai mult, arătând că, după opt zile petrecute la *Halmyris*, timp în care s-a informat despre pătimirea credincioșilor de origine răsăriteană Epictetus și Astion ⁴⁵⁹ și a botezat pe părinții celui din urmă ⁴⁶⁰, prelatul s-a dus „în alt oraș, care era în apropiere” (*in aliam civitatem, quae in proximo habetur, remeavit*) ⁴⁶¹, *Passio* evidențiază o caracteristică a evoluției ecleziastice din acel moment, anume organizarea din punct de vedere ierarhic și cultic a tinerelor „filiale” dependente de „Biserica-mamă” din orașul de reședință al provinciei ⁴⁶². Se confirmă, în acest mod, existența, și în provincia dunăreană, a așa-numitului „episcopat monarhic” ⁴⁶³. În actul martiric, comunitățile subordonate Bisericii episcopale sunt numite *ecclesiae* – perfect concordant cu terminologia epocii ⁴⁶⁴ – și erau conduse de *presbyteri*, precum Bonosus de la *Halmyris* (?). În scrierile vremii, mai sunt numite *dioecesis* (διοίκησις), apoi *paroecia* (παροικία); după modelul celor din alte părți – cazul roman e cel mai bine documentat –, putem presupune că ele erau autonome iar preoții sfințiți pentru bisericile lor aveau „dreptul de a conferi botezul” ⁴⁶⁵. Un asemenea *clericus* ar putea fi Sераpio de la *Tomis*, amintit în mai multe *martyrologia* ca fiind martirizat la 27 august ⁴⁶⁶.

Cum s-a creat scaunul de *Tomis*, cum a fost consacrat titularul, cum și-a delimitat teritorial circumscripția, care a fost rolul nucleelor ș.a. sunt întrebări la care sursele nu ne dau nici cel mai vag răspuns, lăsând loc ipotezelor ⁴⁶⁷. Situația e comparabi-

⁴⁵⁸ *Passio*, III, 26 (**FHDRCh**, CXXI).

⁴⁵⁹ *Passio*, IV, 49 (**FHDRCh**, CXXI).

⁴⁶⁰ *Passio*, IV, 47 (**FHDRCh**, CXXI).

⁴⁶¹ *Passio*, IV, 47 (**FHDRCh**, CXXI).

⁴⁶² O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, I. *Diocèses*; III. *Provinces ecclésiastiques*, în *DECA*, II, p. 1821, 1822.

⁴⁶³ H. Leclercq, *Épiscopat*, în *DACL*, V/1, col. 226-233. Pentru cazul special al *Scythie Minor* vezi A. Suceveanu, *Contribuții la istoria orașelor romane din Dobrogea. Note de geografie istorică*, în *Historia urbana*, 1, 1993, 2, p. 146; idem, *op. cit.*, în *Omagiu Virgil Cândea...*, p. 285; idem, *op. cit.*, în *Histria*, XIII, p. 134-135; A. Suceveanu, Iuliana Barnea, *Contributions à l'histoire des villes romaines de la Dobroudja*, în *Dacia*, N. S., 37, 1993, p. 176.

⁴⁶⁴ Clem. Alex., *Ped.*, 10, 2 (*PSB* 4, p. 172); *Str.* VII, 28, 4 (*PSB* 4, p. 493); O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, I. *Diocèses*, în *DECA*, II, p. 1820; N. Zugravu, *op. cit.*, în *Cl&Chr*, 2, 2007, p. 251, 253, 271.

⁴⁶⁵ O. Pasquato, *op. cit.*; H. J. Vogt, *Organisation ecclésiastique*, II. *Paroisses*, în *DECA*, II, p. 1822. Nu este cazul lui Bonosus, botezul fiind administrat de episcopul Evangelicus – vezi *supra*.

⁴⁶⁶ **FHDRCh**, LII (*Martyrologium Hieronymianum*), CV.2 (*Adon de Vienne*), CVI (*Usuardus*) (fără indicarea funcției clericale), CX (*Notkerius Balbulus*), CXV.2 (*Martyrologium Ecclesiae Antissiodorensis*), CXX (*Martyrologium Romanum*) (fără indicarea funcției clericale), **Addenda 1**; vezi și E. Braniște, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 41; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, p. 51, 65. Doar în *ASS* sunt menționați ca originari din *Oxyrynchus*, în Egipt – E. Braniște, *op. cit.*; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁶⁷ De exemplu, noi am presupus că, având în vedere menținerea timp îndelungat (până sub împăratul Anastasius I) în *Scythia Minor* a „episcopatului monarhic”, după modelul egiptean și sirian, întemeierea *thronos*-ului din Pontul Stâng s-ar fi datorat unor impulsuri venite dinspre spațiul ecle-

lă chiar și cu acele teritorii unde creștinismul era deosebit de înfloritor, cum e cazul provinciilor africane, unde izvoarele atestă la mijlocul secolului al III-lea peste 150 de episcopate, însă, așa cum scria Yvette Duval, „les modalités de l’insertion locale de l’évêque dans son territoire nous échappent complètement”⁴⁶⁸. Putem încerca să soluționăm însă alte două probleme: când a păstorit Evangelicus și dacă a purtat și un alt titlu decât cel de *episcopus*. În legătură cu prima dintre ele, *Passio* nu e suficient de explicită, arătând doar că Epictetus și Astion au pățimit pe vremea împăratului Diocletianus (284-305) – *temporibus Diocletiani*⁴⁶⁹; *temporibus Diocletiani tyranni, sub duce Latroniano*⁴⁷⁰. Cea din urmă precizare nu e de vreun folos: cum s-a observat deja⁴⁷¹, nici un *dux* Latronianus nu este inventariat în cunoscutul *corpus* de antroponime *PLRE*, în schimb apare un Domitius Latronianus, v.c., *corrector Siciliae* puțin înainte de 314, apoi *proconsul Africae* sub Constantinus I, probabil pe la 314/324⁴⁷²; dacă e să judecăm după informațiile din *Passio*, *dux* Latronianus „și-a dat duhul” la scurt timp după uciderea celor doi creștini⁴⁷³. Nu e de mirare, așadar, că istoricii contemporani oscilează între (8 iulie⁴⁷⁴) 290 sau 303⁴⁷⁵. Cea din urmă dată pare mai plauzibilă⁴⁷⁶: în actul martiric se spune că Epictetus și Astion au viețuit împreună 17 ani⁴⁷⁷ pe vremea împăratului Diocletianus; domnia acestuia se plasează între 20 noiembrie 284 și 1 mai 305⁴⁷⁸, cel de-al șaptesprezecelea an căzând între 20 noiembrie 301 și 19 noiembrie 302. A credita însă autorul anonim cu acuratețe cronologică e prea mult; putem accepta că martirajul s-a produs după promulgarea primului edict de persecuție din 23 februarie 303⁴⁷⁹. Prin urmare, Evangelicus era titular de *Tomis* la începutul veacului al IV-lea⁴⁸⁰.

ziastic egipteano-sirian (*Geneza...*, p. 241). Ideea a fost preluată aproape cuvânt cu cuvânt, fără să citeze, de Adriana Câteia (*op. cit.*, p. 322).

⁴⁶⁸ Y. Duval, *Densité et répartition des évêchés dans les provinces africaines au temps de Cyprien*, în *MEFRA*, 96, 1984, 1, p. 521.

⁴⁶⁹ *Passio*, I, 1 (**FHDRCh, CXXI**).

⁴⁷⁰ *Passio*, IV, 49 (**FHDRCh, CXXI**).

⁴⁷¹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 99, nota 25; A. Sucevenau, *op. cit.*, p. 134, nota 224.

⁴⁷² *PLRE*, II, p. 496 (Domitius Latronianus 2).

⁴⁷³ *Passio*, IV, 32 (**FHDRCh, CXXI**).

⁴⁷⁴ Cf. *Passio*, IV, 49 (**FHDRCh, CXXI**).

⁴⁷⁵ Vezi, în ultimă instanță, E. Popescu, *Martiri și sfinți din Dobrogea (I)*, în *ST*, 41, 1989, 3, p. 46, 53-54 (290); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 71, notele 12-13 (303); A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 134 (290); N. V. Dură, *op. cit.*, p. 17 (290), 136 (8 martie (sic!) 303); V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 47 (290); I. Holubeanu, *Lista ierarhilor care au păstorit în Dobrogea și a scaunelor ierarhice dobrogene*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 419 (303); N. Zugravu, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cathol.*, 52, 2007, 3, p. 9, 11 (303); I. Holubeanu, *Despre aria misionară a Sfântului Episcop Mucenic Ephraim*, în *Pontica*, 40, 2007, p. 423 (anii 303-304).

⁴⁷⁶ Pornim de la sugestia lui N. Dănilă, *op. cit.*, p. 71, nota 13.

⁴⁷⁷ *Passio*, III, 30 (**FHDRCh, CXXI**).

⁴⁷⁸ Vezi N. Zugravu, în *Aur. Vict., Caes.*, p. 440 (nota 727), 458 (nota 782), 495.

⁴⁷⁹ *Lact., Mort.*, XIII, 1; *Eus., HE*, VIII, 2, 4-5; *Mart. Pal., prooem.*, 1-2.

⁴⁸⁰ Fără nici un temei, N. V. Dură scrie că acesta „a păstorit între anii 290-300” – *op. cit.*, p. 139.

Cât priveşte titlul său, *Passio* nu-l numeşte altfel decât *pontifex et paepositus* sau *sacerdos Domini*⁴⁸¹. Dintr-o lucrare recentă a lui Nicolae V. Dură deducem că Evangelicus trebuie să fi purtat şi titlul de *arhiepiscop*, „care era în vigoare” înainte de conciliul de la *Nicaea* din 325 „pentru ierarhii principalelor metropole ale lumii creştine”⁴⁸². Cu o nuanţă uşor nesigură, aceeaşi titulatură o propune şi Alexandru Suceveanu, sprijinindu-se pe o afirmaţie care s-ar găsi, după el, într-o scrisoare din 256 a lui Firmilianus de *Caesarea Cappadociae* (230-268) adresată lui Cyprianus de *Carthago* (248/9-258), conform căreia episcopii metropolelor civile aveau titlul de *arhiepiscop*; or, din epoca lui Antoninus Pius (138-161), *Tomis* s-a intitulat *metropolis*, încât Evangelicus, „având probabil predecesori pe scaunul episcopal de *Tomis*”, era „potenţial arhiepiscop”⁴⁸³. *Epistula* la care face trimitere Alexandru Suceveanu – a 75-a în *corpus*-ul cyprianic – nu conţine nici o informaţie în acest sens⁴⁸⁴. Specialiştii în drept canonic afirmă că titlul de ἁρχιεπίσκοπος apare în secolul al IV-lea, fiind folosit iniţial pentru a desemna episcopii celor mai vechi şi mai ilustre centre – *Antiochia*, *Alexandria*⁴⁸⁵, *Roma*, iar din secolul al V-lea, o dată cu ridicarea la statutul patriarhal a scaunelor de *Constantinopolis* şi *Aelia Capitolina (Hierosolyma)*, aplicându-se aproape exclusiv acestora; uneori, însă, titlul este asociat mitropoliţilor sau episcopilor unor centre mai importante, autonome sau independente – *Ephesus*, *Caesarea Palaestinae*, *Thessalonica*, *Seleucia-Ctesiphon*, *Athens*, *Cypros* (începând din 431) ş.a.⁴⁸⁶. Atât cât cunoaştem astăzi, până după mijlocul veacului al IV-lea, episcopia de *Tomis* nu s-a remarcat prin nimic între celelalte sedii episcopale, încât e puţin probabil ca titularul ei să-şi fi asumat calitatea de *archiepiscopus* înainte de „pacea Bisericii”.

La data de 7 martie, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* şi *Acta Sanctorum* menţionează că, sub împăratul Diocletianus (284-305) – după unele manuscrise, în cel de-al şaisprezecelea an al domniei [20 noiembrie 300-19 noiembrie 301] –, Hermon al Ierusalimului (300-314) a trimis mai mulţi episcopi, printre care şi pe Ephraem, a cărui destinaţie a fost *Scythia*; scopul nu este clar precizat, notiţa respectivă incluzându-l în şirul episcopilor care au păstorit şi pătimit în *Chersonesus*⁴⁸⁷. Unii istorici îl consideră pe Ephraem o „fantomă”, alţii îl leagă de teritoriul nordic al Mării Negre, în timp cei mulţi îl încadrează în şirul episcopilor din provincia diocleţiană ca predecesor sau urmaş al lui Evangelicus, fiind martiziră la 7 martie 304⁴⁸⁸.

⁴⁸¹ *Passio*, IV, 47 (**FHDRCh**, CXXI).

⁴⁸² N. V. Dură, *op. cit.*, p. 12, 18 (de unde provine citatul), 31, 48, 49, 55, 65, 83, 105, 124.

⁴⁸³ A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 135.

⁴⁸⁴ Sancti Cypriani Episcopi *epistularum* edidit G. F. Diercks, Turnholt, 1996 (CCSL III C), p. 581-604.

⁴⁸⁵ Aşa îl numeşte Epiphanius de *Salamis (Constantia) (Cypros)* (cca 315-403) pe Petrus de *Alexandria* (300-311) – *Pan.*, 3, 140, 11.

⁴⁸⁶ A. Di Berardino, *Archevêque – ἁρχιεπίσκοπος*, în *DECA*, I, p. 221; A. Papadakis, *Archbishop*, în *ODB*, I, p. 155.

⁴⁸⁷ **FHDRCh**, CXIV.3 = CXXII.2.1. Vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 20-21, 86.

⁴⁸⁸ Vezi bibliografia la N. Zugravu, *op. cit.*, p. 261-262, notele 90 şi 92; I. Holubeanu, *op. cit.*, p. 416-417, 423. Vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 20-21, 66; M. Păcurariu, *op. cit.*; L. Trofin, *Romanitate şi creştinism...*, p. 169; idem, *Istoria creştinismului...*, p. 147.

Pentru a-i face loc în „schema ierarhiei ecleziastice” întocmite de el, Emilian Popescu a situat episcopatul lui Evangelicus „env. 290”, deși tot el arăta că nu există nici o „justificare” pentru a susține această dată, iar pe cel al lui Ephraem - „début IVe siècle, env. 300-304”⁴⁸⁹. Foarte recent, discutând mai amănunțit informația din *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Ionuț Holubeanu vedea în Ephraem un contemporan al lui Evangelicus de Tomis, dar fără să dețină vreun scaun, ci un simplu „episcop misionar” în *Scythia Minor* pe la cca 303-304⁴⁹⁰. Asemenea opinie este greșită din mai multe motive: de la sfârșitul secolului I, episcopatul era în relație strictă cu un *territorium* precis delimitat (*fines episcopatus*)⁴⁹¹; nu se sfințea niciodată un episcop pentru a fi trimis într-o misiune de evanghelizare, ci pentru a organiza nucleele deja existente, așa cum au procedat, spre exemplu, Athanasius de *Alexandria* (328-373) cu Frumentius pentru *Ethiopia* și Eusebius de *Nicomedia-Constantinopolis* (cca 318 – cca 341) cu Ulfila pentru *Gothia*⁴⁹²; chiar și la această dată timpurie, când încă nu se stabiliseră prin canoane cu valoare universală principiul stabilității și cel al teritorialității⁴⁹³, interferențele jurisdicționale sunt greu de admis; trimiterea de către un episcop de Ierusalim a unui misionar tocmai în provincia de la Dunărea de Jos fără o motivație serioasă (care nu se degajă de nicăieri) e lipsită de orice logică. Există, apoi, și alte elemente, care se desprind din analiza informațiilor din *Synaxarium*: în preambul, Ephraem figurează ultimul, după Aetherius, care ar fi fost trimis ἐκ τῆς χώρας Χερσονόου („în țara Chersonesului”) sub Constantinus Magnus (306-337)⁴⁹⁴, eveniment care nu poate fi datat decât după preluarea de către acesta a controlului asupra Orientului, așadar după 324, dar despre care se știe sigur că a semnat actele celui de-al doilea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din mai-iulie 381 ca episcop de *Chersonesus* (Aetherius *Ter-sonitanus*)⁴⁹⁵; în fraza următoare, în schimb, Ephraem este menționat primul, iar Aetherius – ultimul; prin urmare, lista de episcopi e suspectă. În unele manuscrise ale *Synaxarului*, se specifică faptul că Ephraem a fost trimis ἐπὶ τὴν τῶν Ταυροσκοιτῶν χώραν („în țara tauroscitilor”) sau chiar μὲν εἰς Τουρκίαν („în Tourkia”)⁴⁹⁶. În *Tau-*

⁴⁸⁹ E. Popescu, *Christianitas...*, p. 99, 201, 214.

⁴⁹⁰ I. Holubeanu, *op. cit.*, p. 415-428; idem, *op. cit.*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 419.

⁴⁹¹ O. Pasquato, *op. cit.*; R. P. Crouzel, *Les origines de l'épiscopat: fin du Ier siècle, début de IIe*, în *L'évêque dans l'histoire de l'Eglise. Actes de la Septième rencontre d'Histoire religieuse tenue à Fonrevraud les 14 et 15 octobre 1983*, Presses de l'Université d'Angers, 1984, p. 13-20.

⁴⁹² Ruf., *HE*, I, 9; Sozom., *HE*, II, 24; Socr., *HE*, I, 19; *FHDRCh*, XXV; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur le Concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (SC 267), p. 147; F. Thelamon, *op. cit.*, p. 85-122; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 91; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 296.

⁴⁹³ *Ibidem*, cu trimiteri.

⁴⁹⁴ *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano*, opera et studio Hippolyti Delahaye, Bruxelles, 1902, col. 517-518; vezi și I. Holubeanu, *op. cit.*, în *Pontica*, 40, 2007, p. 418, 422.

⁴⁹⁵ *FHDRCh*, XVIII.

⁴⁹⁶ *Propylaeum...*, col. 516, respectiv 515; vezi și I. Holubeanu, *op. cit.*, p. 424-425.

roscythicam regionem apare şi în *Acta Sanctorum*⁴⁹⁷. Informaţia respectivă se circumscrie unei literaturi hagiografice care a proliferat foarte mult în secolele IX-X şi în care evanghelizarea *Scythiei* şi a altor teritorii sau populaţii cu nume arhaice ocupă un loc aparte⁴⁹⁸. În concluzie, ar fi corect, credem, să eliminăm pe Ephraem din istoria ierarhiei ecleziastice a *Scythiei Minor* şi să acceptăm, eventual, ceea ce spun alte scrieri bisericeşti, anume prezenţa lui într-o localitate de pe litoralul nordic al Mării Negre⁴⁹⁹.

Dacă e să dăm crezare surselor ecleziastice, neunitare din punct de vedere al consistenţei informaţiilor şi cu o cronologie care lasă mult de dorit, în *Scythia Minor* erau prăznuiţi mai mulţi episcopi care au suferit martirajul – Eutricius la *Tomis* (27 mai)⁵⁰⁰, Cyrinus şi Rusticus la „*Nividunum*” (*Noviodunum*) (4 iunie)⁵⁰¹, Cyrillus la *Axiopolis* (9 mai)⁵⁰² şi „*Thomis*” (9 iulie)⁵⁰³, Philus (Filus) sau Titus la *Tomis* (3 ianuarie)⁵⁰⁴, Gordianus la „*Nivedunum*” (*Noviodunum*) (17 septembrie)⁵⁰⁵ şi „*Thomis*” (15 septembrie)⁵⁰⁶. *Niciunul dintre prelaţii tocmai amintiţi nu poate fi inclus în şirul episcopilor din Scythia*⁵⁰⁷. Cyrinus este Quirinus, episcop de *Siscia* (Sisak, Slovenia), în provincia *Savia*, iar Rusticus este Rustulus (Rustilus, Rutulus), ambii pătîmind în *Savaria* (Szombathely, Ungaria) (*Pannonia II*)⁵⁰⁸. Gordianus este sigur de origine

⁴⁹⁷ **FHDRCh, CXXII.2.1.**

⁴⁹⁸ Vezi *supra*.

⁴⁹⁹ *Martyrologium Romanum: Quarto Nonas Martii* [4 martie]. *Apud Chersonesum passio sanctorum Episcoporum Basilii, Eugenii, Agathodori, Elpidii, Aetherii, Capitonis, Ephraem, Nestoris et Arcadii* (<http://members.aol.com/liturgialatina/martyrologium/13.htm>); vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 20. Pentru alte scrieri bisericeşti care fac aceeaşi precizare, cf. *ibidem*, p. 21; I. Holubeanu, *op. cit.*, p. 425.

⁵⁰⁰ **FHDRCh, XCI.2** (*Beda Venerabilis*); vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁰¹ **FHDRCh, LII** (*Martyrologium Hieronymianum*); vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 37, 69.

⁵⁰² **FHDRCh, LII** (*Martyrologium Hieronymianum*) (fără titlul episcopal), **XCVI** (*Rabanus Maurus*) (fără titlul episcopal); *ASS, Apr.*, III, 419 (**FHDR**, II, p. 718-719) (fără titlul episcopal); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 21, 22, 30, 31.

⁵⁰³ **FHDRCh, LII** (*Martyrologium Hieronymianum*); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 44, 45, 47, 65.

⁵⁰⁴ *ASS, Ian.*, I, 133-134 (**FHDR**, II, p. 704-705, 706-707); **FHDRCh, LII** (*Martyrologium Hieronymianum*), **XCVI** (*Rabanus Maurus*), **CX** (*Notkerius Balbulus*); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 14, 65-66.

⁵⁰⁵ **FHDRCh, CV.2** (*Adon de Vienne*) (fără titlul episcopal; localizat într-un *Noviodunum* din *Gallia*), **CVI** (*Usuadrus*) (fără titlul episcopal), **CX** (*Notkerius Balbulus*) (fără titlu episcopal), **CXX** (*Martyrologium Romanum*) (fără titlul episcopal); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 54.

⁵⁰⁶ **FHDRCh, LII** (într-o variantă din *Martyrologium Hieronymianum*); *ASS, Sept.*, IV, 55 (**FHDR**, II, p. 718-719) (fără titlul episcopal); *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (**FHDR**, II, p. 720-721) (fără titlul episcopal); N. Dănilă, *op. cit.*, 45, 52, 53, 65.

⁵⁰⁷ Pentru existenţa unora dintre ei ca episcopi tomitani s-au pronunţat, printre alţii: E. Branişte, *op. cit.*, p. 36 (Gordianus), 38-39 (Filius (Filus, Titus)); E. Popescu, *op. cit.*, în *ST*, 41, 1989, 3, p. 56 (Gordianus), 57 (Titus (Philus)); idem, *Christianitas...*, p. 214 (Gordianus, Titus (Philus)), 215 (Cyrillus de la *Axiopolis*); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 65-66, nota 1 (acceptă pe Philus); L. Trofin, *op. cit.*, p. 131-132 (Gordianus, Titus, Philus); V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 50-51 (Philus sau Titus); I. Holubeanu, *op. cit.*, în *Izvoarele creştinismului românesc*, p. 419 (Titus (Tit) sau Philus); M. Păcurariu, *op. cit.* (Titus).

⁵⁰⁸ **FHDRCh, LII** (*Martyrologium Hieronymianum*); *Prid. non. Iun.* [4 iunie]: *In Sabaria civitate Pannoniae Quirini... Rustuli Camae ... in Sabaria civitate Rutuli cum aliis duobus; Martyro-*

microasiatică (*Paphlagonia*), fiind doar exilat în *Scythia*, unde a suferit martirul, cum spune foarte clar *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*⁵⁰⁹. Eutricius apare doar la Beda Venerabilis (*In Tomis Heliae, Luciani, Eutrici episcopi*), dar, inspirându-se din *Martyrologium Hieronymianum*, unde lista este mai completă (*in Thomis Heliae Luciani Zotici Marcialis Victuri et Murinae*)⁵¹⁰, a comprimat informația, creând o coruptelă. Cyrillus de la Tomis apare doar în *Martirologiul hieronimian*, alte surse localizându-l fără echivoc la *Gortyna*, în *Creta*⁵¹¹. Martirul cu nume similar de la *Axiopolis*, care nu pare a fi același cu anteriorul, de vreme ce se bucura de o cinstită deosebită⁵¹², fapt confirmat epigrafic⁵¹³, ridică, într-adevăr, o problemă. Dacă a fost episcop – titlul apare doar într-un manuscris al martirologiului hieronimian⁵¹⁴ – și a fost martirizat sub Diocletianus (284-305) prin 303-304, cum se presupune⁵¹⁵, atunci e, neîndoielnic, că episcopatul său se suprapune peste cel al lui Evangelicus de Tomis, venind în contradicție cu informația din *Passio Epicteti et Astionis*, conform căreia prelatul tomitan era singurul episcop din provincie⁵¹⁶. Este mult mai plauzibil să credem că a fost un credincios local, titlul episcopal fiind atribuit prin contaminare cu vreun episcop martir

logium Romanum: Pridie Nonas Iunii [4 iunie]: Sisciae, in Illyrico, sancti Quirini Episcopi, qui, sub Galerio Praeside, pro fide Christi (ut Prudentius scribit), molari saxo ad collum ligato, in flumen praecipitatus est; sed, lapide supernatante, cum circumstantes Christianos, ne ejus terrentur supplicio neve titubarent in fide, diu fuisset hortatus, ipse, ut martyrii gloriam assequeretur, precibus a Deo, ut mergeretur, obtinuit... In Pannonia sanctorum Martyrum Rutili et sociorum. (<http://members.aol.com/liturgialatina/martyrologium/16.htm>); *Acta Quirini*, în *Passiones et acta martyrum*, curavit Anda Gonzato, Città Nuova, 2002 (CSEA II), p. 151-159; **FHDRCh, XCI.2, CX**; vezi și M. Jarak, *Martyres Pannoniae. The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, în *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*, R. Bratož (Hrsg.), Ljubljana, 1996, p. 278-280; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 37, 82-83.

⁵⁰⁹ **FHDR**, II, p. 720-721; N. Zugravu, *op. cit.*, în *MemAntiq*, 22, 2001, p. 474; idem, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cathol.*, 52, 2007, 3, p. 24. Nu pare întâmplător, în acest sens, că el era aniversat și în alte așezări din Asia Mică – *Ancyra (Galatia)* (N. Dănilă, *op. cit.*, p. 52), „*Calcedonia Bithiniae*” (**FHDRCh, LII: Martyrologium Hieronymianum).**

⁵¹⁰ **FHDRCh, LII.**

⁵¹¹ *Martyrologium Romanum: Septimo Idus Iulii [9 iulie]: Gortynae, in Creta, sancti Cyrilli Episcopi, qui, in persecutione Decii, sub Lucio Præsede, flammis est injectus, et, cum ab igne, incensus vinculis, illaesus evasisset, ac stupore tanti miraculi a iudice dimissus esset, rursus ab eodem, pro instanti et alacri fidei praedicatione facta de Christo, comprehensus et capite plexus est.* (<http://members.aol.com/liturgialatina/martyrologium/17.htm>); vezi și E. Braniște, *op. cit.*, p. 41; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 216; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 44.

⁵¹² Era sărbătorit la 8, 9 și 11 martie, 26 aprilie, 9, 10 și 12 mai – vezi *supra*; adaugă: E. Braniște, *op. cit.*, p. 42-43; E. Popescu, *op. cit. (II)*, în *ST*, 41, 1989, 4, p. 64-67; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 21-22, 30, 31, 72; V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 51-53.

⁵¹³ *IGLR*, 194.

⁵¹⁴ Ch. Auner, *op. cit.*, col. 1240; E. Braniște, *op. cit.*, p. 44, 59 (nota 65).

⁵¹⁵ N. Dănilă, *op. cit.*, p. 72.

⁵¹⁶ În *IGLR*, p. 205, Emilian Popescu scria că informația care îl arată pe Cyrillus ca episcop „trebuie privită cu rezervă, întrucât înainte de sfârșitul secolului al V-lea nu pare să fi existat un alt episcopat în Scythia, în afară de cel de la Tomis”; mai târziu, pare să-și fi modificat opinia (*Christianitas...*, p. 215).

omonim⁵¹⁷. În sfârşit, un episcop cu numele Philus sau Titus nu a existat⁵¹⁸. Cercetătorii au fost induşi în eroare de inconsecvenţa surselor, dar şi pentru că nu le-au corelat între ele. Această fantomă antroponimică apare întotdeauna în relaţie cu trei fraţi martiri – Argaeus, Narcissus şi Marcellinus, căzuţi sub Licinius (308-324)⁵¹⁹, însă numai despre cel din urmă unele izvoare oferă detalii, printre care şi că era „fiul episcopului”. Dar această indicaţie e redată uneori greşit din punct de vedere gramatical, precum în martirologiul lui Rabanus Maurus (cca 780 – 856) – *Fili episcopi* (cu varianta *Titi episcopi*)⁵²⁰, sau în cel al lui Notkerius Balbulus (840-912) – *Phili episcopi*⁵²¹, când, corect, ar fi fost *fili episcopi*, întrucât întreaga naraţiune subsecventă se referă la martirajul lui Marcellinus. Informaţia corectă se găseşte în *Martyrologium Hieronymianum*, care este şi cel mai vechi izvor care pomeneşte *passio* respectivă: *et in civitate Tomis Claudionis Eugenii Rodi et trium fratrum Argei Narcissi et Marcellini pueri christiani filii episcopi qui sub Licinio inter tyrones comprehensus cum nollet militare caesus ad mortem carcere mancipatus missus in ceppo est donec relatione esset responsum demersoque in mare delato corpore eius in litore a religiosissimis viris depositum est in villa Amanti religiosi viri ubi fiunt orationes magnae* („Şi în oraşul Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Claudio, Eugenii, Rodus şi a celor trei fraţi, Argeus, Narcissus şi Marcellinus, tânărul creştin, fiul episcopului, care, luat între recruţi sub Licinius, cum nu voia să servească la oaste, lovit de moarte, aruncat în închisoare, a fost pus în lanţuri până să se primească răspuns la raport⁵²² şi, după ce a fost scufundat în mare, fiind adus la mal corpul acestuia, a fost înmormântat de nişte oameni foarte credincioşi în gospodăria de la ţară a lui Amantus, un bărbat pios, unde s-au făcut mari rugăciuni”)⁵²³. Putem conchide, aşadar, că la Tomis, cândva între

⁵¹⁷ Este interesant de observat că la 9 şi 10 mai era sărbătorit împreună cu Zenon (*FHDRCh*, **LII**, **XCVI**; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 31, 72), care era celebrat şi la Tomis la 9 iulie alături de Cyrillus, episcopul din Gortyna (*FHDRCh*, **LII**; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 44). Un alt episcop Cyrillus a fost martirizat şi aniversat în Africa la 8 martie (cf. *Martyrologium Hieronymianum* – *PL* 30, col. 447; *Martyrologium Romanum* – <http://members.aol.com/liturgialatina/martyrologium/13.htm>) (vezi şi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 21-22).

⁵¹⁸ Existenţa lui a fost presupusă şi pe baza unei epigrafe greceşti tomitane (*IGLR*, 22; vezi bibliografia citată de noi în *Geneza...*, p. 262, nota 94), dar Petre Ş. Năsturel i-a dat acesteia o nouă lectură, mult mai plauzibilă, eliminând-o dintre argumentele atestării acestui prelat (P. Ş. Năsturel, *De la o inscripţie creştină din Tomis la pătimirea Sf. Teogene*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 283-286 = idem, *Înşiruire istorice*, I, Aalborg, 2000, p. 59-64).

⁵¹⁹ ASS, *Ian.*, I, 82 (*FHDR*, II, p. 704-705); *FHDRCh*, **LII** (*Martyrologium Hieronymianum*), **XCI** (*Beda Venerabilis*), **XCVI** (*Rabanus Maurus*), **CV.2-3** (*Adon de Vienne*), **CVI** (*Usuardus*), **CX** (*Notkerius Balbulus*), **CXV.2** (*Martyrologium Ecclesiae Antissiodorensis*), **CXX** (*Martyrologium Romanum*), **Addenda 1** (Florus, *Martyrologium: IV Nonas Ianuarii* [2 ian.] – J. Dubois et G. Renaud, *op. cit.*, p. 6). Vezi şi E. Branişte, *op. cit.*, p. 38-39; E. Popescu, *op. cit.*, în *ST*, 41, 1989, 3, p. 57; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 13-14, 66.

⁵²⁰ *FHDRCh*, **XCVI**.

⁵²¹ *FHDRCh*, **CX**.

⁵²² Este vorba despre raportul tribunului trimis împăratului Licinius.

⁵²³ *FHDRCh*, **LII**, subl. n.

308 și 324, când *Scythia Minor* a intrat în domeniul controlat de Licinius⁵²⁴, a existat un episcop al cărui nume rămâne, deocamdată, necunoscut⁵²⁵.

O problemă care a suscitat discuții este cea a statutului episcopilor tomitani, mai precis de când aceștia au primit titlurile de arhiepiscop și de mitropolit. Cum am menționat deja mai sus, unii istorici coboară la o dată timpurie, respectiv înainte de „pacea Bisericii”, asumarea de către scaunul tomitan a statutului de arhiepiscopat. Emilian Popescu a presupus, inițial, că acest lucru s-ar fi putut întâmpla în timpul păstoririi lui Gerontius (Terentius) (Terennius) (- 381 -) sau Theotimus I (cca 390 – cca 407) sau poate mai târziu, optând în cele din urmă pentru Gerontius⁵²⁶. Noi am considerat că evenimentul s-a produs sub Theotimus I (cca 390 – cca 407), atunci când a avut loc și instituirea jurisdicției arhiepiscopiei constantinopolitane asupra *Scythiei Minor*⁵²⁷. Cât privește titlul de mitropolit, Nicolae V. Dură apreciază că ierarhul din Pontul Stâng s-a intitulat astfel imediat după cel dintâi conciliu ecumenic de la *Nicaea* din 325, invocând în sprijin canoanele 4-7 ale acestuia⁵²⁸, în timp ce alții, inclusiv noi, au optat pentru perioada domniei lui Anastasius I (491-518), primul mitropolit tomitan cunoscut fiind Paternus (498-520)⁵²⁹. Aceste divergențe au drept cauze, printre altele, lacunele și inconsecvențele din izvoarele ecleziastice, dintre care multe sunt incluse în *corpus*-ul de față.

Din punct de vedere al istoriei titlurilor și structurilor ecleziastice câteva aspecte sunt destul de bine evidențiate de specialiști pe baza prevederilor conciliare și a altor scrieri bisericești: titlurile de mitropolit și de arhiepiscop apar, în această ordine, din secolul al IV-lea, în contextul nașterii unor noi centre episcopale organizate de „Biserica episcopală centrală” (O. Pasquato) dintr-un teritoriu și, deci, a dezvoltării din ce în ce mai complexe și mai ierarhizate a provinciei ecleziastice (gr. ἐπαρχία, lat. *provincia*); în context, episcopul Bisericii-mame (μυτρόπολις) se numește mitropolit (ἐπισκοπος μητροπολίτης), iar mai târziu arhiepiscop (ἀρχιεπίσκοπος), având sub jurisdicție alți episcopi (ἐπαρχιῶται)⁵³⁰. Mitropolitul confirma alegerea unui episcop, convoca și prezida sinoadele eparhiale⁵³¹.

Privită din această perspectivă, situația din *Scythia Minor* nu e suficient de clară. Iată un tablou al informațiilor despre statutul ierarhic al prelaților din eparhia dunăreană:

⁵²⁴ Anonymus Valesii, *Origo Consta.*, V, 18 (*FHDR*, II, p. 46-47).

⁵²⁵ Unii istorici au presupus că ar putea fi vorba de episcopul „scit” participant la conciliul de la *Nicaea* (325) (Ch. Auner, *op. cit.*; E. Braniște, *op. cit.*, p. 38), dar, pe baza demonstrației făcute *supra*, asemenea posibilitate trebuie exclusă.

⁵²⁶ E. Popescu, *Christianitas...*, p. 153, 214.

⁵²⁷ N. Zugravu, *Geneza...*, p. 241-243, 364-365.

⁵²⁸ N. V. Dură, *op. cit.*, *passim*.

⁵²⁹ I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 278; E. Popescu, *op. cit.*, p. 154-155, 214; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 365; A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 140-141.

⁵³⁰ O. Pasquato, *op. cit.*, p. 1822-1823.

⁵³¹ C. 4-5 *Nicaea* (325) (*CBO*², p. 53-54 = *COD*, p. 7-8), c. 20 *Antiochia* (*CBO*², p. 213), c. 12 *Laodicea* (343) (*CBO*², p. 219); c. 1 și 37 apostolic (după 381) (*CBO*², p. 7, 28); vezi și O. Pasquato, *op. cit.*, p. 1823; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 240.

Anul	Nume	Titlul	Poziția	Sursa
cca 303/4	Evangelicus (- 303/4 -)	<i>pontifex et praepositus san- tarum Dei ecclesiarum; pon- tifex</i>		FHDRCh, CXXI
cca 308- 324	Anonymus	<i>episcopus</i>		FHDRCh, LII
368/9	Bretanio (- 368/9 -)	τοῦ παντὸς ἔθνους ἓνα τὰς ἐκκλησίας ἐπισκοπεῖν; ἐπίσκοπος;		Sozom., <i>HE</i> , VI, 21, 3 ⁵³² Sozom., <i>HE</i> , VI, 21, 6 ⁵³³ Sozom., <i>HE</i> , VII, 19, 2 ⁵³⁴ Theod., <i>HE</i> , IV, 35, 1 ⁵³⁵ ASS, <i>Ian.</i> , III, 235 ⁵³⁶ ASS, <i>Ian.</i> , III, 235 ⁵³⁷
		ἓνα πάντες ἐπίσκοπον ἔχουσιν; πάσης δὲ τῆς Σκυθίας τὰς πόλεις ἀρχιερατικῶς; <i>episcopus;</i> <i>ut unus Episcopus totius illius gentis Ecclesiis praesit</i>		
04-07. 381	Gerontius (- 381 -)	<i>Gerontius Tomensis [episco- pus]</i>		FHDRCh, XVIII
30.07. 381	Terennius (- 381 -)	<i>episcopus Scythiae</i>		FHDRCh, XLVI
30.07.381	Terentius (- 381 -)	καὶ Σκυθίαν Τερεντίω τῷ Τομέων		Sozom., <i>HE</i> , VII, 9, 6 ⁵³⁸
392	Theotimus I (cca 390 - cca 407)	<i>Theotimus, Scythiae Tomo- rum episcopus</i>		Hier., <i>Vir. ill.</i> , CXXXI ⁵³⁹
1.09.399- 31.08.400		ἐπίσκοπος; μητροπολίτης;	poz. 1 din 22	FHDRCh, XL
cca 400		δὲ Τόμεως καὶ τῆς ἄλλης Σκυθίας τὴν ἐκκλησίαν ἐπετρόπευε Θεότιμος Σκύ- θης		Sozom., <i>HE</i> , VII, 26, 6 ⁵⁴⁰
402		Θεότιμος ὁ Σκυθίας ἐπίσ- κοπος;		FHDRCh, XLVII
402		Θεότιμος δὲ ὁ Σκυθίας ἐπίσ- κόπος;		FHDRCh, XLVIII
sub ini-		<i>Theotimus Episcopus; Tomi-</i>		ASS, <i>Apr.</i> , II, 53 ⁵⁴¹

⁵³² *FHDR*, II, p. 224.⁵³³ *FHDR*, II, p. 224.⁵³⁴ *FHDR*, II, p. 228.⁵³⁵ *FHDR*, II, p. 234.⁵³⁶ *FHDR*, II, p. 706, 708.⁵³⁷ *FHDR*, II, p. 706, 708.⁵³⁸ *FHDR*, II, p. 226.⁵³⁹ *FHDR*, II, p. 185.⁵⁴⁰ *FHDR*, II, p. 228.⁵⁴¹ *FHDR*, II, p. 710.

<i>tium sae- culi V</i>		<i>tanam et reliquae Scythiae Eclesiam gubernabat Theoti- mus Scythia</i>		
451		<i>sanctus Theotimus in Tomis</i>		FHDRCh, LIII.2
29.06.547-		<i>Theotimus Tomitianus Scy- thiae</i>		FHDRCh, LXXXI
11.04.548				
Sec. IV-V	Anonymus	ἐπίσκοπος]		IGLR, 22
22.06.431	Timotheus (- 431 -)	<i>Timotheus episcopus provin- ciae Scythiae / Τιμόθεος ἐπίσκοπος ... ἐπαρχίας Σκυθῶν</i>	173	FHDRCh, XLV.I.1.a
22.07.431		<i>Τιμόθεος ἐπίσκοπος ἐπαρ- χίας Σκυθίας</i>	172	FHDRCh, XLV.II.1
22.07.431		<i>Τιμόθεος ἐπίσκοπος ἐπαρ- χίας Σκυθίας πόλεως Το- μέων</i>	173	FHDRCh, XLV.II.4
22.07.431		<i>Timotheus episcopus provin- ciae Scythiae civitatis Tomo- rum</i>	170	FHDRCh, XLV.II.5
22.07.431		<i>Timotheus episcopus prouinciae Scythiae ciuitatis Tomorum</i>	173	FHDRCh, XLV.II.6
22.07.431		<i>Timotheus episcopus prouin- ciae Scythiae ciuitatis Tomo- rum</i>	168	FHDRCh, XLV. II.7
06-07.431		<i>Timotheus episcopus provin- ciae Scythiae civitatis Tomo- rum</i>	171	FHDRCh, XLV.I.3.a
06-07.431		<i>Timotheus episcopus prouin- ciae Scythiae ciuitatis Tomo- rum</i>		FHDRCh, XLV.II.6
445/6-448	Ioannes (445/6-448)	<i>Ioannes Tomitanae urbis episcopi provinciae Scythiae</i>		FHDRCh, XLIX, nota 1
8.11.448	Alexander (448-452)	<i>Alexander reverendissimus episcopus Tomitanorum civi- tatis, provinciae Scythiae</i>	7	FHDRCh, L
13.10.451		<i>Alexander episcopus Tomi- tanorum, provinciae Scy- thiae</i>		FHDRCh, LIII.1
458	Theotimus II (- 458 -)	<i>episcopus metropolitanus; Theotimo reuerentissimo epis- copo Tomitano</i>	65	FHDRCh, LVII.1
		<i>Theotimus humilis Scythiae regionis episcopus</i>		FHDRCh, LVII.2
480	-	<i>Πᾶσαν πόλιν εἴτε ἀνανεω- θεῖσαν κατὰ τοὺς προλα-</i>		CI, I, 3, 35 (36)⁵⁴²

⁵⁴² FHDR, II, p. 372.

βόντας χρόνους εἴτε οὐκ οὔσαν μὲν πρότερον, διὰ δὲ βασιλικῆς φιλοτιμίας ἀποδειχθεῖσαν πόλιν ἔχειν ἐκ παντὸς τρόπου ἀχώριστον καὶ ἴδιον τὸν ἐπιμελησόμενον τῶν κατ' αὔσῃν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπισκοπον θεσπίζομεν ... τῶν ἁγιωτάτων ἐκκλησιῶν τῶν διακειμένων ὑπὸ Τόμιν τῆς τῶν Σκυθῶν ἐπαρχίας καὶ ὅτι οὐκ ἐγχοεῖ τὰς αὐτὰς ἁγιωτάτας ἐκκλησίας συνεχέσι βαρβάρων ἐπιδρομαῖς καταβλαπτομένας ἢ καὶ ἄλλως πῶς πενία συζώσας ἐτέρως διασώζεσθαι, εἰ μὴ διὰ τῆς θεοφιλοῦς ἐπισκόπου Τόμεος, ἥτις ἐστὶ καὶ τοῦ ἔθνους μητρόπολις, τυγχάνοιεν προμηθείας, θεσπίζομεν ὑπεξαίρεϊσθαι τῆς παρούσης θείας νομοθεσίας καὶ μηδαμῶς αὐτὰς ὑπάγεσθαι τῇ ταύτης ἀνάγκῃ, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος μένειν.

după nov. 496	Petrus (- 496 -) ⁵⁴³	<i>Petrus episcopus</i>	FHDRCh, LXXII.1
sec. V?, VI?		ἐπίσκοπος Π(έ)τρος (?)	<i>IGLR</i> , 89 [<i>Callatis</i>]
498-518	Paternus (498-520)	<i>Paternus reverentissi(imus) episc(opus)</i>	<i>IGLR</i> , 64
29.06.519		<i>Paternus Tomitanae civitatis</i>	Horm., <i>Ep.</i> 217, 6-

⁵⁴³ Episcopatul acestuia, puțin cunoscut în istoriografia Dobrogei romano-bizantine, a fost datat de Emilian Popescu între cca 470 și 496 (E. Popescu, *Christianitas...*, p. 212 (nota 60), 214), în funcție de biografia lui Dionisius Exiguus. Astfel, pentru momentul de început, s-a pornit de la dedicația din *Prefața la traducerea latinească a «Epistolei sinodale» a sfântului Cyrillus, episcopul Alexandriei, împotriva lui Nestorius*, făcută „preafericitului stăpân, părintele episcop Petrus”, drept mulțumire pentru „sfintele strădanii cheltuite cu mine pentru a mă îndruma când eram mic” (**FHDRCh, LXXII.1**); or, Dionisius s-a născut pe la cca 460/70, dar nu există nici o rațiune pentru a considera că acum a debutat episcopatul lui Petrus. Pentru final, s-a avut în vedere anul când Dionisius a ajuns la Roma – 496. Trebuie arătat însă că monahul scit a ajuns la Roma după noiembrie 496 (*PCBE*, 2/1, p. 566, *Dionysius Exiguus* 4), traducerea *Epistolei sinodale* și *Prefața* neputând fi expediate lui Petrus mai devreme de 497. Putem presupune că a rămas în scaun până în 498, când și-a început magisteriul Paternus, dar nici acest eveniment nu e sigur.

9.09.520		<i>antistes; Paternus episcopus Paternus misericordia Dei episcopus prouinciae Scythiae metropolitus</i>	7 ⁵⁴⁴ FHDRCh, LXXVI.4
29.06.519 sec. VI		<i>provincia episcopos episcopi [episcopus] Stefanus</i>	Horm., <i>Ep. 217, 7</i> <i>IGLR, 91 [Callatis]</i>
15.03.553 sec. VII- VIII prima treime a sec. IX sec. IX sec. IX sec. IX sec. IX sec. X-XI sec. XI	Valentinianus (- 550, 553 -) - - - - - - Anicetus Vasile	<i>Valentinianus episcopus de Tomis provinciae Scythiae</i> <i>ὁ αὐτοκεφάλος ἀρχιεπισκόπος</i> <i>ὁ αὐτοκεφάλος ἀρχιεπισκόπος</i> <i>ὁ αὐτοκεφάλος</i> <i>ὁ αὐτοκεφάλος ἀρχιεπισκόπος</i> <i>Τόμη μητρόπολις</i> <i>Ἀνικήτω μητροπολί(τη) Τόμεως</i> <i>Βασιλείω μ[η]τροπολ(ίτη) Τόμε[ως]</i>	Vigil., <i>Ep. ad Valent. episc. tomit.</i> ⁵⁴⁵ FHDRCh, XC.1 FHDRCh, XC.2 FHDRCh, XC.4 ⁵⁴⁶ FHDRCh, XC.5 FHDRCh, XC.3 I. Barnea, în <i>Pontica</i> , 24, 1991, p. 279-280 I. Barnea, în <i>Pontica</i> , 24, 1991, p. 280

După cum se poate lesne observa, fie că este vorba de acte oficiale, purtând sau nu semnătura prelaților sciți, fie că sunt scrieri sau însemnări particulare, titularii scaunului tomitan poartă în majoritatea zdrobotoare a cazurilor titlul de episcop, însoțit uneori de epitete onorifice. Alexandru Suceveanu, care, așa cum am amintit deja, apreciază că titlul de arhiepiscop putea fi purtat încă din secolul al III-lea, pornind de la informația lui Theodoretos de *Cyros* (393 – cca 490/6) conform căreia Bretanio (- 368/9 -) „conducea ca episcop orașele întregii Sciții” (πάσης δὲ τῆς Σκυθίας τὰς πόλεις ἀρχιερατικῶς), considera că acesta ar fi „posedat” rangul arhiepiscopal⁵⁴⁷, dar există câteva elemente care nu permit o asemenea apreciere. Întâi, fiind un titlu acordat de împărat, el nu putea fi conferit unui episcop ortodox – cum, după exemplul lui Bretanio, bănuim că au fost și ceilalți *pontifices* tomitani – de către suveranii arieni Constantius II (337-361) și Valens (364-378)⁵⁴⁸. Nici episcopii de *Constantinopolis* nu-l puteau conferi, căci până la 381 au depins de *Heraclea Thraciae* și au fost eretici arieni și, deci, în divergență cu *Roma*, *Alexandria* și *Antiochia*⁵⁴⁹. Nici în actele concii-

⁵⁴⁴ *FHDR*, II, p. 330; Fr. Glorie, *Prolegomena*, în *Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanæ urbis episcopi Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholti, 1978 (CCSL LXXXX A), p. XXVII.

⁵⁴⁵ *FHDR*, II, p. 400.

⁵⁴⁶ Vezi aici lista episcopatelor subordonate.

⁵⁴⁷ A. Suceveanu, *op. cit.*, în *Historia urbana*, I, 1993, 2, p. 145; A. Suceveanu, Iuliana Barnea, *op. cit.*, p. 175.

⁵⁴⁸ Vezi *infra*.

⁵⁴⁹ G. Dagron, *op. cit.*, p. 410-453; E. Popescu, *op. cit.*, p. 93.

liilor ecumenice – o altă instanță care putea recunoaște statutul respectiv – din secolul al IV-lea nu există vreo informație în acest sens. În sfârșit, titlul de arhiepiscop autocefal apare în mod explicit abia într-o *notitia* datată în secolele VII-VIII, când eparhia *Scythia Minor* ieșise, practic, de sub controlul Imperiului, dar care, după aprecierea unor specialiști, ar conține elemente mai vechi, ce pot coborî până la sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al V-lea⁵⁵⁰. Or, din punct de vedere al istoriei ierarhiilor din *Scythia*, acest fapt ar corespunde episcopatului lui Theotimus I (cca 390 – cca 407). Într-adevăr, la finele veacului al IV-lea, au existat anumite circumstanțe care țin de evoluția Bisericii orientale ce au îngăduit afirmarea episcopului tomitan. Astfel, primul împărat catolic care a recunoscut prestigiul în plan dogmatic al conducătorului bisericesc al *Scythiei Minor* a fost Theodosius I (379-395), care într-un decret din 30 iulie 381 includea pe Terennius, *episcopus Scythiae* (- 381 -), printre garanții ortodoxiei din Orient. În același an, prelatul amintit semna actele celui de-al II-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* împreună cu apărătorii credinței adevărate. Recunoașterea primatului de onoare (τὰ προεβεία τῆς τιμῆς), după scaunul roman, pentru episcopul din *Constantinopolis* prin canonul 3 al celui de-al doilea conciliu ecumenic din mai-iulie 381, pe motivul că rezida în noua Romă (νέα Ῥώμη; *iunior Roma*)⁵⁵¹, a dus nu numai la creșterea influenței și autorității *thronos*-ului de pe malurile Bosforului⁵⁵², dar și la începutul ofensivei pentru instituirea jurisdicției superioare asupra diocезelor orientale, printre care *Thracia*, din care făcea parte și *Scythia Minor*, fenomen care a cunoscut o amploare deosebită în timpul lui Ioannes Chrysostomos (398-404)⁵⁵³. Dintre episcopii tomitani, primul care s-a bucurat de o faimă deosebită a fost Theotimus I (cca 390 – cca 407), care s-a remarcat printre contemporanii atât din Orient, cât și din Occident prin înțelepciunea, lucrările teologice și fidelitatea față de crezul nicean⁵⁵⁴, dar și prin relația specială avută cu Ioannes Chrysostomos (398-404), de a cărui parte s-a situat în timpul sinodului constantinopolitan din 400 dedicat clarificării situației eparhiilor din dioceza *Asia*, asupra căreia întreprinzătorul arhiepiscop își extin-

⁵⁵⁰ În ultimă instanță, E. Popescu, *op. cit.*, p. 139-150 = *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 171-189.

⁵⁵¹ *CBO*², p. 93 = *COD*, p. 100; Evagr., *HE*, II, 4; *Novella CXXXI*; R. Janin, *Constantinople, II. Patriarcat grec*, în *DHGE*, XIII, col. 638; O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, IV. *Patriarcats*, în *DECA*, II, p. 1824.

⁵⁵² Ch. Pietri, *Damase et Théodose. Communion orthodoxe et géographie politique*, în idem, *Christiana Respublica. Éléments d'une enquête sur le christianisme antique*, I, Rome, 1997, p. 347-354; R. Malcolm Errington, *Church and State in the First Years of Theodosius*, în *Chiron*, 27, 1997, p. 62.

⁵⁵³ Vezi Pallad., *Dial.*, XIII-XIV; Socr., *HE*, VI, 11; 15; Sozom., *HE*, VIII, 6; Theod., *HE*, V, 28, 2; Cassiod., *HE*, X, 4; 10; R. Janin, *op. cit.*, col. 638-639; G. Dagron, *op. cit.*, p. 454-473; N. Zugravu, *Cu privire la jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni în secolele II-VII*, în *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 173-174; idem, *Geneza...*, p. 241-243, cu bibliografie; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 88-89; vezi și *infra*.

⁵⁵⁴ Sozom., *HE*, VII, 26, 6; 26, 9; Hier., *Vir. ill.*, CXXXI; *ASS*, Apr., III, 753; *FHDRCh*, **LIII.2, LXXXI, CXX**; *PSB* 11, p. 342-351; E. Popescu, *op. cit.*, p. 118-123, 203, 214, 228; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 241-243.

sese controlul⁵⁵⁵, și din 402 în privința origenismului⁵⁵⁶. În context, să notăm efortul deosebit depus de patriarhul Ioannes Chrysostomos (398-404) pentru convertirea și organizarea structurilor ierarhice ale „sciților” de la nordul Gurilor Dunării și al Mării Negre⁵⁵⁷, acțiune în care a implicat și pe conducătorul spiritual al *Scythiei*, Theotimus I de *Tomis*⁵⁵⁸. De asemenea, trebuie evidențiată preocuparea arhiepiscopilor constantinopolitani pentru uniformizarea celebrărilor religioase în Orient, precum sărbătoarea Nativității de la 25 decembrie⁵⁵⁹, data, liturghia și practicile ciclului pascal⁵⁶⁰, Cincizeci-mea (Rusaliile) ca amintire a Coborârii Sfântului Duh asupra apostolilor și Bisericii⁵⁶¹, care trebuie să fi rezonat și în eparhia dunăreană.

Întrebarea legitimă care se pune este: în condițiile tocmai amintite, episcopului de *Tomis* i s-a acordat titlul de *arhiepiscop*? Cum am spus și mai sus, răspunsul ar putea fi afirmativ, deși nu există nici o dovadă indubitabilă care să-l susțină. În acest caz, imediat, o altă întrebare se naște: era arhiepiscopul tomitan autocefal? Pe urmele lui Emilian Popescu, am admis și acest fapt, dar acum ne îndoim de o asemenea posibilitate, întrucât ea s-a bazat pe o eroare metodologică. Conform dreptului canonic, titlul de *αὐτοκέφαλος* desemna, în ultimă instanță, dreptul fiecărei eparhii de a-și alege propriul primat (*kephale*) și de a consacra proprii episcopi – cu alte cuvinte, autogovernarea sau independența sacramentară și administrativă. Inițial, toți întâistătătorii unei eparhii erau autocefali, fiind orânduți de propriul sinod⁵⁶². Din secolul al V-lea însă, pe măsura creării unităților ecleziastice superioare (patriarhatele), acest statut era acordat de către un conciliu ecumenic (*Cypros* în 431⁵⁶³), de împărat (*Prima Iustiniana* (Caričin Grad, Serbia) în 535⁵⁶⁴; Bulgaria în secolul al X-lea) sau Biserica-mamă (*Georgia* în secolul al VIII-lea)⁵⁶⁵. Astfel, titlul de arhiepiscop autocefal a ajuns superior celui de mitropolit. Isidorus de *Hispalis* (cca 560/70-636) distingea, în acest sens, patru categorii de episcopi (*ordo episcoporum*): patriarhi (*patriarcha*), arhiepiscopi (*archiepiscopi*), mitropoliți (*metropolitani*) și episcopi (*episcopi*); arhiepiscopul era numit *summus episcoporum* sau *princeps episcoporum*, întrucât avea preeminență

⁵⁵⁵ *FHDRCh*, XL; N. Zugravu, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 14.

⁵⁵⁶ *FHDRCh*, XLVII, XLVIII; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 15-16.

⁵⁵⁷ *FHDRCh*, XXX, CXX; Theod., *HE*, V, 31; V. Grumel, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople*, I/1, *Les actes de patriarches. Les registres de 381 à 715*, Paris, 1972, nr. 17, 17a (p. 16); J. Zeiller, *op. cit.*, p. 415, 544-547; V. Gh. Sibiescu, *Activitatea misionară a Sfântului Ioan Hrisostom printre goți*, în *GB*, 32, 1973, 3-4, p. 375-388; G. Dagron, *op. cit.*, p. 463, 465, 466; E. Popescu, *op. cit.*, p. 65, 187-194; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 242.

⁵⁵⁸ Sozom., *HE*, VII, 26, 6-8; *ASS, Apr.*, II, 753; N. Zugravu, *op. cit.*, 241, 265 (nota 129, bibliografie).

⁵⁵⁹ V. Grumel, *op. cit.*, nr. 33 (p. 25).

⁵⁶⁰ W. Rordorf, *Pâques*, II. *La célébration de la fête*, în *DECA*, II, p. 1904.

⁵⁶¹ V. Saxer, F. Cocchini, *Pentecôte*, în *DECA*, II, p. 1989-1991.

⁵⁶² Cf. c. 4 *Nicaea* (*CBO*² = *COD*, p. 7); c. 9 *Antiochia* (341) (*CBO*², p. 209); c. 2 *Constantinopolis* (381) (*CBO*², p. 65-66 = *COD*, p. 31-32); c. 34 ap. (*CBO*², p. 26).

⁵⁶³ C.8 *Ephesus* (*COD*², p. 75-76 = *COD*, p. 66-67).

⁵⁶⁴ *Novella XI* (*FHDR*, II, p. 376-377).

⁵⁶⁵ A. Papadakis, *Autocephalous*, în *ODB*, 1, p. 234-235.

asupra mitropoliților și a altor episcopi (*Tenet enim vicem apostolicam et praesidet tam metropolitanis quam episcopis ceteris*), în timp ce mitropolitul își limita aria de competență doar la o provincie (*singulis enim provinciis praeeminet, quorum auctoritati et doctrinae ceteri sacerdotes subiecti sunt*)⁵⁶⁶. În listele episcopale constantinopolitane arhiepiscopii autocefali figurează uneori după mitropoliți⁵⁶⁷.

Pentru ca toate aceste aspecte să fie îndeplinite, pentru ca un episcop să poată fi arhiepiscop autocefal, trebuia ca o eparhie să îndeplinească o condiție indispensabilă, stabilită ferm de cel de-al 4-lea canon al primului conciliu ecumenic de la Nicaea din 325 – *existența a cel puțin trei episcopi care să aleagă și să hirotonisească capul Bisericii lor autocefale*⁵⁶⁸. Or, cum se desprinde foarte clar din *Istoria bisericească* a lui Sozomenos (cca 380 – înainte de 448) și din legea împăratului Zenon din 480, în secolele IV-V *Scythia Minor* nu îndeplinea această condiție sine qua non a obținerii autocefaliei, aici menținându-se „vechiul obicei” (ἔθος παλαιόν, *vetus consuetudo*) al coincidenței dintre episcopat și eparhie, funcționând doar *thronos*-ul tomitan. *Sfințirea episcopului trebuie să fi avut loc în afara eparhiei*. Mai mult, de la sfârșitul secolului al IV-lea, există suficiente elemente care denotă *dependența* episcopiei tomitane de o instanță superioară, respectiv arhiepiscopia constantinopolitană. Astfel, așa cum am amintit deja, intrarea *Scythiei Minor* sub jurisdicția scaunului de pe malurile Bosforului poate fi acceptată ca efectivă sub păstorirea lui Ioannes Chrysostomos (398-404), de vreme ce istoricul bisericesc Theodoretos de *Cyros* (393 – cca 460/6) scria că acesta își exercita autoritatea asupra tuturor celor șase eparhii din *Thracia*⁵⁶⁹. Faptul era pe deplin acceptat în secolul al V-lea, așa cum o atestă Socrates Scholasticos (cca 380 – cca 450) prin 439/40, când a redactat *Historia ecclesiastica*⁵⁷⁰, și canonul 28 al celui de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon* din 451⁵⁷¹. De asemenea, începând cu episcopatul lui Theotimus I (cca 390 – cca 407), contemporanul și apropiatul lui Ioannes Chrysostomos, titularul din orașul vest-pontic este atestat adesea la *Constantinopolis* (la conciliile din 400, 402, 448 și 520), demonstrând participarea acestuia la sinodul permanent (σύνodoς ἐνδημοῦσα) prezidat de arhiepiscopul Capitalei – una dintre practicile prin care acesta din urmă și-a consolidat „puterea efectivă”⁵⁷². În sfârșit, faptul că în anul 519 călugării sciți, adepți ai formulei theopas-

⁵⁶⁶ Isid., *Etym.*, VII, 12, 4-10; vezi și A. Di Berardino, *op. cit.*; A. Papadakis, *op. cit.*, p. 235.

⁵⁶⁷ **FHDRCh, XC.**

⁵⁶⁸ *CBO*², p. 53 = *COD*, p. 7.

⁵⁶⁹ Theod., *HE*, V, 28, 2; R. Janin, *op. cit.*, col. 640.

⁵⁷⁰ Socr., *HE*, V, 8; R. Janin, *op. cit.*, col. 639.

⁵⁷¹ *CBO*², p. 93 = *COD*, p. 100; Evagr., *HE*, II, 4; G. Dagron, *op. cit.*, p. 477-478; P. Maraval, *Le concile de Chalcédoine*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 102-104; Ch. Fraisse-Coué, *L'incompréhension croissante entre l'Orient et l'Occident*, în *ibidem*, p. 150-153; B. Flusin, *Évêque et patriarches. Les structures de l'Église impériale*, în *ibidem*, p. 513-525.

⁵⁷² Despre această instituție, cf. c. 9 IV *Chalcedon* (451) (*CBO*², p. 83 = *COD*, p. 91); O Pasquato, *op. cit.*; R. Janin, *op. cit.*, col. 642-643; A. Papadakis, *Endemousa synodos*, în *ODB*, I, p.

chite *Unus de Trinitate passus est*, despre care va fi vorba mai jos, i-au acuzat pe episcopii din provincie, în frunte cu Paternus de *Tomis* (498-520), în fața patriarhului Ioannes II (518-520), determinându-l pe prelatul scit să vină în Capitală⁵⁷³, aplicând astfel hotărârile canoanelor 9 și 17 ale celui de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon* din 451 privind apelul la „scaunul împărăteștii cetăți a Constantinopolului” ca ultimă instanță în caz de litigiu în materie de dogmă și disciplină în interiorul unei eparhii⁵⁷⁴, e o dovadă a subordonării mitropolitului scit. În concluzie, începând de la sfârșitul secolului al IV-lea, este posibil ca *uneori* episcopii de *Tomis*, singurii prelați de acest rang din provincia *Scythia Minor*, să fi purtat titlul *onorific* de *arhiepiscop*, dar nu au fost *arhiepiscopi autocefali*. Despre momentul când s-a putut întâmpla acest lucru vom vorbi îndată.

În ceea ce privește titlul de *mitropolit*, așa cum se poate observa din tabelul de mai sus, el este aplicat pentru prima dată lui Theotimus I (cca 390 – cca 407) în *Dialogul istoric* despre viața lui Ioannes Chrysostomos scris prin 405-408 de un apropiat al arhiepiscopului *Constantinopolului*, contemporan și, probabil, cunoscut al prelatului tomitan, Palladius de *Helenopolis* (363/4 – înainte de 431). Autorul arată că la conciliul din 400 au participat mai mulți episcopi din *Asia*, alături de care s-au aflat și „Theotimus din *Scythia*, Ammonius Egipteanul din *Thracia* și Arabianus din *Galatia*, toți mitropoliți bătrâni (πάντων μητροπολιτῶν γεγηρακότων)”⁵⁷⁵. Informația n-a fost valorificată până acum de istoriografia românească. Ea este confirmată, într-o manieră oarecum indirectă, de scrisoarea împăratului Leon I Tracul (457-474) din 458 adresată *metropolitanis totius orbis episcopis* („episcopilor metropolitani din întreaga lume”), printre care este menționat și Theotimus II de *Tomis* (- 458 -), dar care, în scrisoarea de răspuns, semnează ca *Theotimus humilis Scythiae regionis episcopus* („Theotimus, episcopul smerit al regiunii *Scythia*”). Cum am arătat deja, titlul de mitropolit e în strânsă conexiune cu existența într-o eparhie a altor episcopi. Or, în *Scythia Minor*, abia în anii 519-20 izvoarele consemnează explicit atât funcționarea în eparhie a mai multor scaune episcopale, cât și titlul de *metropolitanus* pentru episcopul Paternus de *Tomis* (498-520). Dacă informația din *Dialogul* lui Palladius și cea din epistola împărătească reflectă realitatea, rămâne de explicat cum un episcop fără *ἐπαρχιώται* a primit sau doar a fost asimilat rangului de mitropolit⁵⁷⁶. Cert este că, la începutul secolului al VI-lea, tabloul ecleziastic al eparhiei dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră era modificat, în sensul existenței a

697; P. J. Hajjar, *Le Synode permanent (ΣΥΝΟΔΟΣ ΕΝΑΕΜΟΥΣΑ) dans l'Église byzantine des origines au Xe siècle*, Roma, 1962; G. Dagron, *op. cit.*, p. 475-476; B. Flusin, *op. cit.*, p. 522-523.

⁵⁷³ Horm., *Ep.* 217, 6-7 (29.VI.519), 224, 1 (15.X.519) (*FHDR*, II, p. 330-331, 332-333); Fr. Glorie, *op. cit.*, p. XXIV-XXXIV; M. Salamon, *Mnisi scytyjsy w Konstantynopolu (519-520 r.)*, în *BP*, I, 1984, p. 325-338.

⁵⁷⁴ *CBO*², p. 83, 87-88 = *COD*, p. 91, 95; R. Janin, *op. cit.*, col. 643; P. J. Hajjar, *op. cit.*, p. 80-114.

⁵⁷⁵ Pallad., *Dial.*, XIII, 150-156 (*FHDRCh*, XL, subl. n.).

⁵⁷⁶ Emilian Popescu considera că episcopul *Tomis*-ului „era privit ca un «mitropolit de onoare»” – *Christianitas...*, p. 154 = *op. cit.*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, p. 197.

cincisprezece episcopate în frunte cu cel de *Tomis*, care purta și titlul de *mitropolit*. Reorganizarea s-a datorat împăratului Anastasius I (491-518), intervenind atât pe fondul unor evoluții firești (progresul evanghelizării, stabilitatea politică și militară, reactivarea vieții urbane, creșterea importanței episcopului în viața civică)⁵⁷⁷, cât mai ales în contextul tulburărilor cu substrat religios, economic și social care au afectat *Scythia* și *Moesia Secunda* între anii 513-518 și care au îmbrăcat forma armată, concretizată în revolta condusă de Vitalianus⁵⁷⁸. Cum a arătat recent Ventzislav Dintchev, introducând o „diferențiere administrativă” între localitățile *Scythiei*, „provincie limitrofă și militarizată”, autoritatea imperială a încercat să stingă mișcarea și să prevină răbufniri similare viitoare⁵⁷⁹.

Prin urmare, singurul element cert privitor la evoluția titulaturii episcopului de *Tomis* este că la începutul veacului al VI-lea acesta purta titlul de *mitropolit*. A devenit însă *arhiepiscop autocefal*? Cum rezultă din tabelul de mai sus, mai multe *notitiae* constantinopolitane din secolele VII-IX rânduiesc scaunul tomitan din eparhia *Scythia* printre arhiepiscopii autocefali dependenți de patriarhia de *Constantinopolis*. Acest statut trebuie conexasă cu o măsură de ordin administrativ-bisericesc instituită de autoritatea imperială sau de un conciliu ecumenic *posterior ridicării la rangul de mitropolit*, întrucât, așa cum am arătat, sub Anastasius I, scaunul tomitan depindea încă de *thronos*-ul de pe malurile Bosforului, și *înainte de sfârșitul secolului al VI-lea-începutul celui al VII-lea*, când întreaga textură ecleziastică dunăreană a fost bulversată, eparhia *Scythia Minor* încetând să mai existe. Cum cel de-al V-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din 553 n-a adoptat nici o hotărâre de natură administrativă, ci doar măsuri de ordin teologic⁵⁸⁰, rezultă că, dacă, într-adevăr, mitropolitul de *Tomis* a devenit arhiepiscop autocefal, atunci acest lucru nu se putea întâmpla decât sub Iustinianus I (527-565), în contextul măsurilor de reorganizare teritorială, militară și ecleziastică a zonei balcanice luate o dată cu declanșarea războiului pentru recucerirea Italiei în 535, care a dus la slăbirea apărării provinciilor de pe *limes*-ul danubian. Se știe, în acest sens, că, paralel cu activitatea edilitară, de fortificare a frontierei și a ținuturilor din interior⁵⁸¹, împăratul a procedat la modificări în geografia civilă și ecleziastică

⁵⁷⁷ N. Zugravu, *op. cit.*, 241, 365-366, 387-389 (bibliografie).

⁵⁷⁸ I. Miculescu, *Revolta lui Vitalian în contextul politicii religioase și economice a lui Anastasius I (491-518)*, în *GB*, 63, 1987, 3, p. 569-583; N. Zugravu, *Erezi și schisme...*, p. 101-103, cu izvoare și bibliografie; vezi și *infra*.

⁵⁷⁹ V. Dintchev, *Sur les limites de la forme de vie urbaine dans les diocèses de Thracia et de Dacia au Basse Antiquité: les centres surestimés*, în *APXEOΛΟΓΙΑ*, 40, 1999, 1-2, p. 13-31 (în bulgară, cu rezumat francez).

⁵⁸⁰ O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2001, p. 529-533.

⁵⁸¹ Proc., *De aedif.*, IV, 5-7; 11, 14; 11, 20; V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977, *passim*; P. Petrović and M. Vasić, *The Roman Frontier in Upper Moesia: archaeological investigations in the Iron Gate area – Main Results*, în *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, edited by P. Petrović, Belgrade, 1996, p. 22-23; M. Mirković, *The Legionary Camps at Sigidunum and Viminacium in the Defensive System in the fourth and sixth Centuries: Romans and Barbarians*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th*

a regiunii. Astfel, la 14 aprilie 535, a creat arhiepiscopia autocefală *Prima Iustiniana*, căreia i-a pus sub „oblăduire” (*sub eius auctoritate*) eparhiile *Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis*, *Moesia Prima*, *Praevalis*, *Macedonia Secunda* și „partea din *Pannonia Secunda* care se află în *civitas Bacensis*”⁵⁸². Cu același prilej, episcopia de *Aquae* (Prahovo, Serbia) din *Dacia Ripensis*, pe malul drept al Dunării, a fost emancipată de sub autoritatea celei de la *Meridium* (Rimski Grad, Šarkamen, Serbia), sporindu-i-se, totodată, controlul asupra propriei cetăți și a tuturor fortificațiilor, teritoriilor și bisericilor ei (*omnia eius castella et territoria et ecclesias*)⁵⁸³. Un an mai târziu, prin *Novella XLI* din 18 mai 536, suveranul a desființat *vicarium Thraciarum*, instituind o vastă unitate administrativă, economică, militară și financiară, numită *quaestura Iustiniana exercitus*, formată din provinciile *Scythia* și *Moesia Secunda* din regiunea dunăreană, *Caria* din Asia Mică, *Cypros* și insulele Cyclade, având în frunte un *quaestor Iustinianus exercitus* ce rezida la *Odessos* (Varna, Bulgaria)⁵⁸⁴. *Acesta trebuie să fi fost momentul când Tomisul a fost ridicat la rangul de arhiepiscopat autocefal*. Este interesant de observat că în cea mai veche *notitia* în care episcopul tomitan apare cu acest statut, un alt sediu episcopal, *Odessos*, este menționat cu același rang, ocupând poziția a 39-a, înaintea *Tomis*-ului, aflat pe cea de-a 40-a treaptă⁵⁸⁵, fapt perfect explicabil prin aceea că *Odessos* era sediul noului „prefect al *Scythiei*”⁵⁸⁶ – acel *quaestor Iustinianus exercitus*. Că e vorba, neîndoielnic, de o intervenție imperială, făcută în acord cu noul context administrativ al regiunii, se poate ușor verifica în cazul *Odessos*-ului. Astfel, în 458, acesta figurează printre episcopii din *Moesia Secunda* semnatari ai scrisorii de răspuns adresate împăratului Leon I Tracul (457-474) în legătură cu alegerea ca episcop de *Alexandria* a monofizitului Timotheos Aelurus (457-458/60; 476-477) și cu hotărârile conciliului de la *Chalcedon* din 451, titularul semnând *Dizza – episcopus ciuitatis Odyssae Scythiae*⁵⁸⁷. Iustinianus a procedat la sustragerea

centuries. The second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24 August 1996), Bucharest, 1998, p. 117-120; Ph. Rousseau, *Procopius' Buildings and Justinian's Pride*, în *Byzantion*, 68, 1998, 1, p. 121-130; *De aedificiis: le texte de Procope et les réalités*, în *AntTard*, 8, 2000; O. Mazal, *op. cit.*, p. 341-343; F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, traducere: E. S. Teodor, Târgoviște, 2006, p. 130-164.

⁵⁸² *Novella XI (FHDR, II, p. 376-377)*; A. A. Munteanu, *Arhiepiscopia Justiniana Prima și jurisdicția ei*, în *ST*, 14, 1962, 7-8, p. 441-470; Gh. Ștefan, *Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e. n.*, în *Drobeta*, 1, 1974, p. 65-70; Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 48-50; E. Băbuș, *Justiniana Prima în lumina noilor cercetări*, în *ST*, 39, 1987, 1, p. 84-92; R. Popović, *op. cit.*, p. 216-217; O. Mazal, *op. cit.*, p. 357-358; F. Curta, *op. cit.*, p. 67; vezi și *infra*.

⁵⁸³ *Novella XI, 5 (FHDR, II, p. 378-379)*; F. Curta, *op. cit.*, p. 67-68.

⁵⁸⁴ *Novella XLI, 5-30*; Ioan. Lyd., *Mag.*, II, 28; III, 29; S. Torbatov, *Quaestura Exercitus: Moesia Secunda and Scythia Minor under Justinian*, în *ArhBulg*, 1, 1997, 3, p. 78-87; O. Mazal, *op. cit.*, p. 187, 316, 359-360; F. Curta, *op. cit.*

⁵⁸⁵ *FHDRCh, XC.1.*

⁵⁸⁶ F. Curta, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸⁷ *FHDRCh, LVIII.*

Odessos-ului de sub autoritatea mitropolitului *Moesiei Secunda*, episcopul de *Marcianopolis*, căci în *notitia* despre care am amintit acesta din urmă apare al 37-lea cu titlul mitropolitan, dar fără *Odessos* ca sugrafan, devenit arhiepiscopat autocefal subordonat patriarhiei de *Constantinopolis*⁵⁸⁸.

Cumularea titlului de mitropolit şi a celui de arhiepiscop nu era contrară practicilor bisericeşti⁵⁸⁹. Astfel, prin *novella* de înfiinţare a arhiepiscopiei *Prima Iustiniana*, împăratul hotăra ca titularul ei (*sacrosanctus antistes*) „să devină nu numai mitropolit, ci şi arhiepiscop” (*non solum metropolitanus, sed etiam arhiepiscopus fiat*)⁵⁹⁰, având asupra provinciilor sale întreaga autoritate şi libertate în problemele de natură sacramentară şi instituţională, fără nici o legătură cu vicarul apostolic de *Thessalonica*⁵⁹¹. Aceasta ar putea fi un argument în plus că măsura de care tocmai vorbim în cazul *Tomis*-ului s-a petrecut sub Iustinianus. Ea trebuie integrată politicii mai largi a suveranului de transfer a unor importante atribuţii de natură administrativă, militară şi financiară din sfera administraţiei civile provinciale şi urbane în cea a episcopilor, acţiune începută sub Anastasius I, în timpul căruia capii bisericilor din oraşe deveniseră ἑκδοικοὶ τῆς πόλεως (*defensores civitatis*), fiind însărcinaţi cu distribuirea prestaţiilor anonare destinate trupelor staţionate în centrele de reşedinţă⁵⁹². Iustinianus a mers mai departe, printr-o serie de legi din 535 (*Novella VIII*), 538 (*Novella LXV*) şi 545 (*Novella CXXVIII*) făcând din episcopi conducătorii deplin ai administraţiei urbane şi adevăraţi reprezentanţi ai puterii imperiale în teritoriu, iar din centrele eclesiastice importanţi poli în jurul cărora „gravitau” provincii şi „regiuni” întregi⁵⁹³. Episcopatul tomitan poate fi considerat un asemenea pol, ridicarea la statutul de arhiepiscop autocefal contribuind la creşterea prestigiului şi rolului său în regiunea Dunării de Jos.

Autocefalia despre care vorbim nu echivala însă cu o sustragere totală de sub autoritatea patriarhiei constantinopolitane. Comparaţia cea mai potrivită o oferă tot arhiepiscopia *Prima Iustiniana*. Hotărând prin *Novella CXXXI*, c. 3 din 545 ca „preafericitul arhiepiscop” „să aibă acelaşi rang cu scaunul apostolic din Roma în conformitate cu hotărârile date de sfântul papă Vigilius”, împăratul ţinea să precizeze că privilegiul respectiv era valabil doar „în eparhiile supuse lui” (ἐν αὐταῖς ταῖς ὑποκειμέναις

⁵⁸⁸ *FHDRCh*, XC.1.

⁵⁸⁹ De exemplu, la conciliile provinciale din anii 530 şi 533, episcopul Honorius II de *Salona* (Split, Croaţia) (527-547) semna ca arhiepiscop şi mitropolit – cf. J. Lučić, *Illyricum*, în *DHGE*, XXIV, col. 864.

⁵⁹⁰ *Novella XI* (*FHDR*, II, p. 376-377).

⁵⁹¹ *Novella XI*, 4 (*FHDR*, II, p. 378-378).

⁵⁹² H. Leclercq, *Defensor civitatis*, în *DACL*, IV/1, col. 406-427; A. Di Berardino, *Defensor*, I. *Defensor civitatis*, în *DECA*, I, p. 640-641; C. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491-518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità*, Roma, 1969, p. 149; D. Feissel, *L'évêque, titres et fonctions d'après les inscriptions grecques jusqu'au VIe siècle*, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne...*, II, p. 819.

⁵⁹³ F. Curta, *op. cit.*, p. 106-107. Pentru situaţia generală din Balcani în secolul al VI-lea vezi D. Claude, *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, München, 1969, p. 131-132; V. Gjuzelev, *Städte und Wegnetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, în *MiscBulg*, 2, 1986, p. 62-63, 65-66; D. Feissel, *op. cit.*, p. 801-828.

αὐτῷ ἐπαρχίας)⁵⁹⁴. Așadar, nu era impietată în mod esențial jurisdicția superioară a *thronos*-ului petrin, manifestată, de altfel, încă din momentul înființării arhiepiscopiei de către papa Agapetus I (13 mai 535 – 25 aprilie 536)⁵⁹⁵, aceasta devenind, cum o demonstrează *novella* amintită și documentele emise de pontifii romani în secolul al VI-lea și la începutul celui de-al VII-lea, un al doilea vicariat papal în centrul și vestul Peninsulei Balcanice (*locum obtinere... sedis apostolicae Romae*)⁵⁹⁶. Același lucru trebuie să fi fost valabil și pentru arhiepiscopia autocefală de *Tomis* în relația sa cu patriarhia de *Constantinopolis*. Nu există nici o dovadă particulară, dar faptul că prin două legi civile – *Novella CXXIII*, c. 22 și *Novella CXXXI*, c.2 din 545 – Iustinianus a confirmat canonul 9 al conciliului de la *Chalcedon* privind sinodul permanent și caracterul de instanță ultimă a episcopului de *Constantinopolis* și, respectiv, canonul 28 al aceluiași conciliu care stipula jurisdicția superioară a episcopului Noii Rome asupra diocезelor *Thracia*, *Asia* și *Pontus*⁵⁹⁷ nu lasă nici un dubiu despre autoritatea scaunului din Capitală asupra mitropolitului și arhiepiscopului autocefal de la *Tomis*.

În concluzie, *este posibil ca episcopul de Tomis, mitropolitul Scythiei Minor, să fi devenit arhiepiscopat autocefal în timpul lui Iustinianus*. Aceasta ar corespunde perfect dezvoltării generale a provinciei în vremea suveranului respectiv⁵⁹⁸.

În ceea ce privește treptele eclesiastice inferioare din *Scythia Minor*, cunoscute mai ales pe baze epigrafice⁵⁹⁹, în *corpus*-ul de față sunt inventariate și altele. Este vorba, mai întâi, de un *uenerator* pe nume Sanctulus, prin intermediul căruia Dionisius Exiguus (cca 460/70 – cca 527/45) a trimis de la *Roma* episcopului Petrus de *Tomis* (- 496 -) traducerea latinească a *Epistolei sinodale* a lui Cyrillus de *Alexandria* împotriva lui Nestorius⁶⁰⁰. Nu este exclus ca, în contextul dezbaterilor teologice care au animat secolul al V-lea, acesta – foarte probabil un călugăr, cum o arată calificativul *frater*⁶⁰¹, să fi fost un trimis al prelatului tomitan pe lângă scaunul roman, un fel de

⁵⁹⁴ *Novella CXXXI*, III (*FHDR*, II, p. 382-382).

⁵⁹⁵ Ch. Fraisse-Coué, *Agapet Ier ou Agapit*, în *DHP*, p. 58; J. Hofmann, *Der hl. Papst Agapit I. und die Kirche von Byzanz*, în *OS*, 40, 1991, 2/3, p. 119, 131.

⁵⁹⁶ *FHDRCh*, LXXVI.2. L. Duchesne, *Autonomies ecclésiastiques. Églises séparées*, Paris, 1896, p. 242-243; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 50; Ch. Frazee, *The Popes and the Balkan Churches Justinian to Gregory the Great, 525-604*, în *ByzF*, 20, 1994, p. 53-54; B. Flusin, *op. cit.*, p. 539. În istoriografia română se consideră că arhiepiscopul de *Prima Iustiniana* nu a fost vicar, ci doar „locțiitor” al papei (*locum tenens*; τόπον ἐπέχων) – A. A. Munteanu, *op. cit.*, p. 452; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁹⁷ R. Janin, *op. cit.*, col. 638, 643.

⁵⁹⁸ A. Barnea, *Une province chrétienne sous Justinien: la Scythie Mineure*, în *Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae...*, II, p. 809-812; idem, *Scythia minor unter Justinian*, în *MiscBulg*, 11, 1997, p. 40-45.

⁵⁹⁹ *IGLR*, 27, 32, 45, 48, 67; *SSIB*, 84; E. Popescu, *Christianitas...*, p. 215; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 244, 367.

⁶⁰⁰ *FHDRCh*, LXXII.1; *PBCE*, 2/2, *Sanctulus 4*.

⁶⁰¹ Tot astfel îi numește Dionisius pe doi dintre monahii care făceau parte din delegația venită la *Roma* în 519-520 – *FHDRCh*, LXII.2.

apocrisiar, cum știm că avea la *Constantinopolis* episcopul Valentinianus⁶⁰². De asemenea, din epistolarul păstrat de la călugării sciți, aflăm despre un Petrus *diaconus*, un Ioannes *diaconus* și un Ioannes *lector*⁶⁰³.

În sfârșit, textele adunate în volumul de față permit, împreună cu cele publicate deja în *FHDR*, II și în culegerea de *Scrieri ale «călugărilor sciți»*⁶⁰⁴, întregirea listei monahilor implicați în disputa din jurul formulei theopaschite prin anii 519-520⁶⁰⁵; aceștia sunt: Achilles⁶⁰⁶, Io(h)annes⁶⁰⁷ (= Ioannes Maxentius *abbas*)⁶⁰⁸ (?), alt Ioannes⁶⁰⁹, Ioannes *lector*⁶¹⁰, Leontius⁶¹¹ (identificat de unii specialiști cu teologul origenist Leontius de *Byzantium* (cca 480/90-543)⁶¹² iar de alții, mult mai plauzibil, cu Leontius de Ierusalim (prima jumătate a secolului al VI-lea)⁶¹³), Mauritius⁶¹⁴, Petrus *diaconus*⁶¹⁵, Ioannes *diaconus*⁶¹⁶.

⁶⁰² E. Popescu, *Biserica Tomisului în vremea mitropolitului Valentinian. Ambasada (apocrisiarul) de la Constantinopol*, în *Pontica*, 40, 2007, p. 407-414 = în *Dacia*, 51, 2007 (în limba franceză).

⁶⁰³ *FHDRCh*, LXXVII.3.

⁶⁰⁴ *Scrieri ale «călugărilor sciți» daco-romani din secolul al VI-lea*, introducere de D. Stăniloae, traducere de N. Petrescu și D. Popescu, Craiova, 2006, unde sunt adunate traducerile publicate anterior în *MO*, 37, 1985, 3-4, p. 244-254; 5-6, p. 391-400; 9-10, p. 683-707; 11-12, p. 783-792.

⁶⁰⁵ Vezi *infra*.

⁶⁰⁶ Horm., *Ep.* 187, 3 (*FHDR*, II, p. 326-327); *PIB*, I, p. 92 (Achilles); E. Popescu, *Christianitas...*, p. 231, 232.

⁶⁰⁷ Horm., *Ep.* 187, 3 (*FHDR*, II, p. 326-327) = *FHDRCh*, LXXII.2 (?) = *FHDRCh*, LXXVII.3 (?) = *FHDRCh*, LXXVIII (?).

⁶⁰⁸ Maxentius: Horm., *Ep.* 187, 3 (*FHDR*, II, p. 326-327), 224, 11 (*FHDR*, II, p. 332-333); Ioannes Maxentius: *CCSL*, LXXXV A, p. 5-25 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 87-104), 29-30 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 105-106), 33-36 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 107-109), 39-40 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 110-111), 43-47 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 112-117), 51-72 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 118-191), 123-153 (= *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 197-223 = *FHDRCh*, LXXVII.1); E. Popescu, *op. cit.*, p. 231-232. Despre Ioannes Maxentius și opera sa vezi M. Simonetti, *Jean Maxence*, în *DECA*, I, p. 1314; idem, *Giovanni Massenzio*, în *NDPAC*, II, col. 2245-2246; M. P. McHugh, *John Maxentius (sixth century)*, în *EEC*, p. 624; *DELIC*, p. 415-418 (Ioan Maxențiu); J. Meyendorff, *Cristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba engleză de N. Buga, București, 1997, p. 75, 77-78; D. Stăniloae, *Introducere*, în *Scrieri ale «călugărilor sciți»...*, p. 32-79.

⁶⁰⁹ *FHDRCh*, LXXVII.2-3.

⁶¹⁰ În epistola călugărilor sciți către episcopii africani exilați în *Sardinia* el semnează explicit Ioannes *lector*, dar în răspunsul prelaților gradul ecleziastic nu mai apare, fiind indicat de expeditori prin „alt Ioannes” – *FHDRCh*, LXXVII.3; E. Popescu, *op. cit.*, p. 232.

⁶¹¹ Horm., *Ep.* 187, 3 (*FHDR*, II, p. 326-327), 216, 6 (*FHDR*, II, p. 328-329); *FHDRCh*, LXXII.2, LXXVII.3; E. Popescu, *op. cit.*, p. 231, 232.

⁶¹² L. Perrone, *Léonce de Byzance*, în *DECA*, II, p. 1427-1429; *DELIC*, p. 498 (Leonțiu de Bizanț); J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 64-65; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 278-282.

⁶¹³ L. Perrone, *Léonce de Jérusalem*, în *DECA*, II, p. 1429-1430; *DELIC*, p. 500 (Leonțiu de Ierusalim); J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 64-65, 78; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 282-285.

⁶¹⁴ Horm., *Ep.* 187, 3 (29.VI.519) (*FHDR*, II, p. 326-327); E. Popescu, *op. cit.*, p. 231, 232.

⁶¹⁵ *FHDRCh*, LXXVII.3; E. Popescu, *op. cit.*, p. 231, 232.

⁶¹⁶ *FHDRCh*, LXXVII.3; E. Popescu, *op. cit.*

Ierarhia și structura ecleziastică din spațiul nord-danubian sunt mai greu de creionat, datorită prolixității izvoarelor scrise; reconstituiri propuse pentru anumite segmente teritoriale și cronologice se sprijină mai ales pe dovezi indirecte (arheologice, epigrafice, lingvistice), dar și pe exploatarea puținelor informații literare⁶¹⁷. Nu vom insista aici din motive lesne de înțeles, subliniind doar câteva elemente. Astfel, pentru secolul al III-lea, în afara teritoriului roman nord-dunărean, respectiv în mediul barbar din stânga fluviului și de la nordul Mării Negre, textele demonstrează prezența captivilor creștini originari mai ales din provinciile balcanice și microasiatice, printre care se găseau și clerici⁶¹⁸; nu sunt alte date despre eventuale structuri ecleziastice. Credem însă, cum am susținut în alt loc, că acest fapt a stat la baza formării tradiției legăturilor dintre această *diaspora* și locurile de origine, confirmate pe deplin în veacul al IV-lea de „dosarul epistolar” din jurul lui Sava Gotul și de transferurile de relicve din *Gothia* în așezări din Imperiu⁶¹⁹. Nici pentru perioada postromană (secolele IV-VII) sursele nu sunt foarte generoase în informații despre ierarhi și organizarea credincioșilor daco-romani și romanici. Putem accepta fără nici un dubiu progresul – nu întotdeauna linear însă – al creștinismului atât în fosta provincie romană *Dacia*, cât și în spațiul extracarpatic fie datorită dezvoltării și expansiunii nucleelor deja existente, fie datorită unor factori adjuvanți care au stimulat convertirea – proximitatea *limes*-ului, refugieri de creștini din Imperiu, deplasări voluntare, deportări efectuate de barbari, perindarea negustorilor romani ș.a.⁶²⁰. În context, putem de asemenea accepta fără pro-

⁶¹⁷ Vezi *supra*, la care adaugă: E. Popescu, *op. cit.*, p. 157-176, 178-186, 204-211, 215-216, 407-420; N. Zugravu, *Geneza...*, *passim*; idem, *Deux notes de géographie ecclésiastique. I. „Les Tomitans” de Walafrid Strabus. 2. L'Évêché des Avars*, în *Cercetări istorice*, Iași, 17, 1998, 1, p. 151-161; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV. Interferențe spirituale*, Timișoara, 1999, p. 138-155; M. O. Cătoi, *Un cleric „scit” de pe teritoriul României într-un manuscris bizantin din secolul al XII-lea*, în *GB*, 64, 2005, 5-8, p. 141-162 = *Études byzantines et post-byzantines*, V, p. 223-242; S. Marțian, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit și cult*, Târgu Lăpus, 2006, p. 119-127.

⁶¹⁸ Philostorg, *HE*, II, 5 (*FHDR*, II, p. 200-201); *FHDRCh*, IV, XXI, XLVIII. Analiza acestor surse la H. Wolfram, *op. cit.*, p. 91; E. Popescu, *op. cit.*, p. 77-79, 158-161; P. D. Diatroptov, *op. cit.*, p. 223; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 184-185, 204-205; A. Schwarcz, *Cult and Religion among the Tervingi and the Visigoths and their Conversion to Christianity*, în *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective*, edited by P. Heather, San Marino, 1999, p. 450; E. Prinzivalli, *L'arinismo: la prima divisione fra i romani e la prima assimilazione dei popoli germanici*, în *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprile 2003, I, Spoleto, 2004, p. 47-48.

⁶¹⁹ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 185, 335; idem, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 17-18, 20-21; M. Girardi, *op. cit.*, în *Italia e Romania...*, p. 157-171.

⁶²⁰ *FHDRCh*, LXXXIX; M. Maas, *Fugitives and ethnography in Priscus of Panion*, în *BMGS*, 19, 1995, p. 146-160; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 287-288, 331, 332, 410-412; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 33-137; idem, *Expansiunea creștinismului în afara mediului post-urban din Dacia (secolele IV-VI)*, în *Slujitor al Bisericii și al neamului...*, p. 191-202; idem, *The Spreading of the Christianity in the Rural Areas of Post-Roman Dacia (4th-7th Centuries)*, în *Archaeus*, București, 8, 2004, 1-4, p. 41-59; D. Gh. Teodor, *Realités ethno-culturelles du nord du Bas-Danube aux Ve-VIIe siècles ap. J.-C.*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, edited by V. Cojocaru, Iași, 2005, p. 417-423; F. Curta, *Before Cyril and Me-*

bleme că nucleele creştine nord-fluviale posedau o anumită ierarhie, cum o dovedesc descoperirea unor biserici (Slăveni, jud. Olt – secolul al IV-lea⁶²¹, *Porolissum* (Moi-grad, jud. Zalău) – sfârşitul secolului al IV-lea⁶²², *Sucidava* (Celei, jud. Olt) – secolul al VI-lea⁶²³) sau posibilitatea funcţionării altora în diferite puncte din teritoriul intra- şi extracarpatic, mai ales în veacurile al IV-lea şi al VI-lea, caracterizate printr-o relativă prosperitate şi dezvoltare a comunităţilor autohtone⁶²⁴, vechimea unor vocabule referitoare la ierarhia ecleziastică şi la clădirea de cult – „piscup” < *episcopus*, „preot” < *presbyter*, „biserică” < *basilica* ş.a.⁶²⁵ – ori, cu probabilitate, unele indicii epigrafice⁶²⁶, însă gradul, modalitatea de alegere şi aria jurisdicţională a membrilor ei rămân necunoscute⁶²⁷. Izvoarele ecleziastice sau de altă natură nu consemnează nici un prelat nord-danubian participant la vreun conciliu

thodius: Christianity and Barbarians beyond the Sixth- and Seventh-Century Danube Frontier, în *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, edited by F. Curta, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2005, p. 181-219.

⁶²¹ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 288-289; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 200; D. Benea, *op. cit.*, p. 121, fig. 23/2.

⁶²² N. Zugravu, *op. cit.*, p. 289; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 199-200; N. Gudea, *Das dakisch-römische Christentum. 2. Der Klech von Moigrad und die Frage der Verbreitung des Christentums auf dem Gebiet der Ehemaligen dakischen Provinzen im 4. Jh. (275-380 n. Chr.)*, în *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr.)*, Herausgeber: A. Rustoiu und A. Ursuţiu, mit einem Vortwort von N. Gudea, Cluj-Napoca, 2002, p. 161, fig. 11; D. Benea, *op. cit.*, p. 122-132.

⁶²³ O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, Bucureşti, 1987, p. 219-220, fig. 22/2; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 413, 422; D. Benea, *op. cit.*, p. 132-133, fig. 26; P. Gherghe, *Bazilica de la Sucidava-Celei*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 91-95; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 203-204.

⁶²⁴ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 290-291, 337, 414-416; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 202 (bazilicile (?) de la *Drobeta*); D. Benea, *op. cit.*, p. 114-117 (bazilica de la *Tibiscum*), 117-119 (bazilica din aşezarea rurală de la Gornea, dar caracterul creştin al acestui habitat a fost respins de N. Gudea, *Notiţe de arheologie creştină. 1. O clădire din aşezarea rurală de la Gornea între locuirea rustică şi basilica creştină*, în *Banatica*, 16/I, 1993, 263-272); I. Stângă, *O bazilică paleocreştină la Izvoarele (judeţul Mehedinţi). Consideraţii preliminare*, în *Drobeta*, 17, 2007, p. 178-189.

⁶²⁵ I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, 1985, p. 152; I. Ionescu, *op. cit.*, p. 35-36, 39-40, 64; N. Zugravu, *op. cit.*, în *Cl&Chr*, 2, 2007, p. 249-299. După unii, şi cuvântul „popă” provine din latină (< *popa* – „sacrificator”) (I. Popinceanu, *Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache*, Nürnberg, 1964, p. 62-67), pe când, după alţii, îşi are originea în bulgară veche (P. Ş. Năsturel, *De unde se trage românescul POPĂ?*, în *Mărturie ortodoxă*, Haga, 11, 1992, 16, p. 26-29 = *Verbum*, Bucureşti, 3-4, 1992-1993, p. 159-161).

⁶²⁶ Ne gândim la posibilitatea ca Zenovius atestat pe *donarium*-ul de la Biertan (jud. Sibiu) (N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 136-138; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 290, 312; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 115) şi Paulus sau tot Zenovius de pe un fragment de vas de la *Porolissum* (N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 138-140; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 289; A. Madgearu, *op. cit.*) să fi fost doi prelaţi (N. Zugravu, *op. cit.*, p. 296; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 41). Preoţii de la *Sucidava* sunt atestaţi epigrafic pe vase de import (*IGLR*, 316, 332, 342, 382, 392) şi, deci, nu pot fi consideraţi sacerdoţi locali, cum susţine E. Popescu (*op. cit.*, p. 211, 216).

⁶²⁷ Am făcut anumite sugestii pe baza canoanelor bisericeşti şi a studierii structurilor administrativ-bisericeşti de la Dunărea Inferioară în lucrarea noastră *Geneza creştinismului...*, p. 294-296, 418-422.

ecumenic⁶²⁸ sau măcar la vreo adunare bisericească desfășurată în așezări din proximitatea frontierei romane – *Sardica* (343)⁶²⁹, *Sirmium* (Srijemska Mitrovica, Serbia) (347, 351, 357, 358, 359, 377-378)⁶³⁰ sau *Singidunum* (Belgrad, Serbia) (366)⁶³¹.

Informații mai satisfăcătoare se găsesc în legătură cu Biserica din *Gutthiuda* (*Gutthiuda*)⁶³² (*Gothia*)⁶³³ – termen insuficient de bine conturat din punct de vedere geografic, vizând un spațiu destul de vast, întins de pe litoralul crimean până în zona nord-danubiană⁶³⁴; asupra ei istoriografia a insistat îndeajuns. Trebuie subliniat însă, ca pe o caracteristică a organizării ecleziastice a teritoriului pomenit, existența unor structuri ecleziastice paralele, specifice confesiunilor diferite împărțășite de membrii diversele comunități⁶³⁵. Astfel, cea mai veche „Biserică” de dincolo de Istru a fost cea catolică. După unii istorici, în cel dintâi sfert al secolului al IV-lea, aceasta era deja organizată într-un episcopat, în fruntea căruia se găsea Theophilus, participant la sinodul ecumenic de la *Nicaea* din 325⁶³⁶. Dacă este greu să acceptăm că prelatul amintit își avea scaunul în proximitatea fluviului, el rezidând în Crimeia⁶³⁷, putem fi siguri că, pe parcursul veacului respectiv, în condițiile favorabile ale încheierii *foedus*-ului cu goții în 332⁶³⁸, în regiunea extracarpatică s-

⁶²⁸ Petru I. David scria despre păstorirea la *Romula* a mai multor episcopi: Ștefan – la anul 328, Valentin, care ar fi participat la cel de-al III-lea conciliu ecumenic de la *Ephesus* (431), și Chrisippus, martor la sinodul universal de la *Chalcedon* (451) – *Coincidențe și relații generale (indirecte) între tracodaci-celtobritani și Anglia-Dacoromania (sec. IV – sec. XIII d. Hr.)*, în *BOR*, 93, 1975, 5-6, p. 766. Această opinie a fost respinsă de N. Dănilă, *Viața creștină în Oltenia în secolele IV-VI în lumina documentelor romano-bizantine*, în *MO*, 36, 1984, 5-6, p. 329 = idem, *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*, București, 2001, p. 49. Fantoma antroponimică Valentin are la bază, foarte probabil, informația din actele conciliului, unde este pomenit un Valeanius din *Moesia* (*FHDRCh*, **XLV.5**), care, însă, după H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 508, ar fi putut ocupa scaunul de *Odyssos*, *Nicopolis* sau *Appiaria*.

⁶²⁹ *FHDRCh*, **IX**.

⁶³⁰ M. Simoneti, *Sirmium*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II, p. 2300-2301; R. Gryson, *op. cit.*, p. 107-121.

⁶³¹ *FHDRCh*, **XIV**.

⁶³² Termenul gotic specific pentru denumirea propriei „țări” – *FHDRCh*, **XXXIX**.

⁶³³ Termenul circula la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea inclusiv în mediul creștin din *Scythia Minor* – *IDRE*, II, 384; E. Popescu, *Un militar creștin în armata Scythiei Minor la sfârșitul secolului al III-lea*, în *TV*, S.N., 9 (75), 1999, 1-6, p. 29-42.

⁶³⁴ Echivalat în unele izvoare cu *Dacia* – Iord., *Get.*, 74; Isid., *Etyim.*, XIV, 4, 3; *FHDRCh*, **XCII**.

⁶³⁵ Vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 334-337.

⁶³⁶ *FHDRCh*, **VI**; *Pătimirea Sf. Niceta*, 2 și 4 (*FHDR*, II, p. 722-723); E. Popescu, *Christianitas...*, p. 178-186, 206, 215; idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 207.

⁶³⁷ Vezi, mai recent, P. Heather, *Goths and Romans*, Oxford-Malden, 1991, p. 93; A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 450-451.

⁶³⁸ Socr., *HE*, I, 18, 4; Theod., *HE*, I, 25, 12; Cassiod., *HE*, III, 3; Theoph. Conf., *Chron.*, anul 5818 (326); E. K. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 53-64; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 74-76; E. Popescu, *op. cit.*, p. 84, 162, 206-207; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 333; E. L. Wheeler, *Constantine's Gothic Treaty of 332: A Reconsideration of Eusebius VC 4,5-6*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th centuries*.

au format mai multe parohii ortodoxe (catolice), diseminate în interiorul diferitelor triburi germanice (*kunja*). Ele se aflau sub jurisdicția unei episcopii, al cărei sediu se găsea, foarte probabil, în „regatul” (*reiks*) lui Aorich și Athanaricus, localizat de Herwig Wolfram în Moldova, de o parte și de alta a Prutului⁶³⁹. Aici este menționat un episcop pe nume Goddas (cca 348)⁶⁴⁰, ai cărui predecesori și urmași nu sunt cunoscuți⁶⁴¹; în caz de vacanță a *thronos*-ului, conducerea o avea un *presbyterium*⁶⁴². Legăturile foarte strânse, bazate pe rădăcini mai vechi, ale Bisericii din *Gothia* cu cea din *Cappadocia*, atestate foarte clar de izvoare (epistolarul basilian, *Passio s. Sabae Gothi*)⁶⁴³, lasă să se întrevadă posibilitatea ca sfințirea înțâistătorului să se fi făcut de către episcopi din provincia microasiatică. Deși nu există informații concrete, este de presupus că, la rândul lui, episcopul ordona preoții pentru grupurile creștine locale, izvoarele amintind pe Sansalas, Guththicas⁶⁴⁴, Bathusios și Vercas⁶⁴⁵. Ei erau sprijiniți de cler inferior, precum lectorul Ulfila⁶⁴⁶. În sfârșit, atestarea unui eremit pe nume Arpyla⁶⁴⁷ demonstrează întemeierea unor structuri monastice. Având în vedere întinderea destul de mare a ariei jurisdicționale a episcopului, bănuim că unele servicii liturgice și taine care, în mod normal, erau săvârșite de acesta, fuseseră preluate de preoți⁶⁴⁸; interdicțiile conciliare sau, dimpotrivă, concesiile făcute de autoritățile ecleziastice superioare arată că asemenea practici aveau loc și în Imperiu⁶⁴⁹. Biseri-

The second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24 August 1996), Bucharest, 1998, p. 81-94.

⁶³⁹ H. Wolfram, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁴⁰ Acest episcop este atestat cu prilejul martirajului credincioșilor Inna, Rhimma și Pinna (*FHDRCh*, CXIV.4, CXXII.1), petrecut, foarte probabil, în 348; sunt și istorici care cred că pătimitura celor trei a avut loc în 369-372, fixând episcopatul lui Goddas în deceniul opt al secolului al IV-lea – vezi J. Zeiller, *op. cit.*, p. 438, 439, 601; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 93, 95; E. Popescu, *op. cit.*, p. 207-208 (nota 40), 215; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 334, 351 (nota 194).

⁶⁴¹ Unii istorici români apreciază – cu totul greșit – că Goddas, un episcop ortodox, ar fi fost succesorul lui Ulfila, un episcop arian – vezi I. G. Coman, *op. cit.*, p. 241, 242; E. Popescu, *Christianitas...*, p. 167, 171, 207, 215.

⁶⁴² *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, VIII, 2 (*PSB* 11, p. 324); I. G. Coman, *op. cit.*, p. 251, 252; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 334-335.

⁶⁴³ M. Girardi, *op. cit.*

⁶⁴⁴ *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, IV, 1-2; 4-5; VI, 1; VII, 1 (*PSB* 11, p. 321, 322, 324 = *FHDR*, II, p. 712-713); E. Popescu, *op. cit.*, p. 208, 209, 215; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 335.

⁶⁴⁵ *Martyres Gothorum Ecclesiae* (*FHDR*, II, p. 726-727); *FHDRCh*, XXXIX, CXXII.2.2; N. Zugravu, *op. cit.*

⁶⁴⁶ *FHDRCh*, XXV; E. Popescu, *op. cit.*, p. 209, 216. Poate că pe aceeași treaptă clericală s-a aflat și Sava, despre care actul de martiraj spunea că, încă din tinerețe, „cânta psalmi în biserică” – *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, II, 2 (*PSB* 11, p. 312).

⁶⁴⁷ *Martyres Gothorum Ecclesiae* (*FHDR*, II, p. 726-727); *FHDRCh*, CXXII.2.2; E. Popescu, *op. cit.*, p. 209, 223.

⁶⁴⁸ Despre Sansalas se spune că revenise din „țara romanilor” „în patrie” „pentru sfânta sărbătoare a Paștelui” (*FHDR*, II, p. 713), ceea ce presupune săvârșirea tuturor riturilor pe care le impunea această mare celebrare.

⁶⁴⁹ C. 18 *Nicaea* (325) (*COD*, p. 14 = *CBO2*, p. 62); c. 21 și 25 *Laodicea* (343) (*CBO2*, p. 221, 222); *Test. Dom.*, I, 28; II, 10; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 317, nota 195.

ca ortodoxă a Gothiei și-a încetat existența o dată cu trecerea vizigoților în Imperiu sub presiunea hunilor (375-381), rămând la nord de fluviu doar mici comunități dispersate. Foarte probabil că și la acestea se gândiseră Părinții reuniți în cel de-al doilea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din 381, când hotărâau: *Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit iuxta consuetutidem, quae est patribus instituta*⁶⁵⁰.

Alături de o episcopie catolică, în *Gothia* a luat ființă și una eretică, ariană. Primul titular al acesteia a fost Ulfila (311-383)⁶⁵¹. Scriitori bisericești din veacul al V-lea și, pe urmele lor, unii istorici contemporani susțin că Ulfila a succedat ortodoxului Theophilus de *Gothia*, dar că, din rațiuni politice, a fost nevoit să îmbrățișeze erezia abia la conciliul arian din 360 de la *Constantinopolis*⁶⁵². Că a provenit dintr-o familie ortodoxă, poate fi acceptat, dar că a succedat lui Theophilus, rezident printre goții din Crimeia, trebuie respins ca pe o legendă a istoriografiei „ortodoxiei triumfante”, cum scria Roger Gryson, nedispusă să accepte că un act atât de important precum convertirea goților s-ar fi putut datora unui eretic⁶⁵³. Mai mult, așa cum a precizat recent Andreas Schwarcz, între mandatele lui Theophilus și cel al lui Ulfila trebuie să fi fost un interval de timp semnificativ, determinat și de statutul diferit al lor față de Imperiu, căci, deși ambii au fost episcopi *intra gentes*, Ulfila a păstorit peste goții federați (*Tervingi*), pe când Theophilus și-a exercitat ministeriul independent de politica imperială față de barbari, respectiv asupra părților sudice ale teritoriului controlat de *Greuthungi*, deci în spațiul nord-pontic⁶⁵⁴. Cât privește momentul consacrării lui Ulfila, cercetătorii sunt divizați, dintre anii propuși – 336, 337, 338, 341 – primul și ultimul având cei mai numeroși adepți⁶⁵⁵. Dar indiferent că se optează pentru 336, integrându-l șirului evenimentelor glorioase care au marcat *tricennalia* celebrate de Constantinus I (306-337), fie pentru 341, în conexiune cu urmările conciliului arian de la *Antiochia*⁶⁵⁶, spre care înclinăm și noi,

⁶⁵⁰ COD, p. 32.

⁶⁵¹ *FHDRCh*, XXV.

⁶⁵² Socr., *HE*, II, 41, 23; Sozom., *HE*, IV, 24, 1; VI, 37, 8-9; Theod., *HE*, IV, 37, 3; *Pătımirea Sf. Nichita*, 4 (*FHDR*, II, p. 722-723); R. Gryson, *op. cit.*, p. 165-167; E. Popescu, *op. cit.*, p. 86, 168-170, 206; idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 207.

⁶⁵³ R. Gryson, *op. cit.*, p. 167, de unde provine și expresia dintre ghilimele; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁵⁴ A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 451.

⁶⁵⁵ Sursele acestei dispute sunt Philostorg., *HE*, II, 5 (*FHDR*, II, p. 200-201) și Auxentius de *Durostorum*, *Epistola de fide, vita et obitu Ulfilae* (*FHDR*, II, p. 110-113); vezi E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966, p. XV-XVII; R. Gryson, *op. cit.*, p. 146; K. Schäferdiek, *Wulfila. Vom Bischof von Gotien zum Gotenbischof*, în *ZKG*, 90, 1979, p. 253-292; T. D. Barnes, *The consecration of Ulfila*, în *JThS*, N.S., 41, 1990, p. 541-545 = idem, *From Eusebius to Augustine. Selected Papers 1982-1993*, Variorum, 1994, nr. X; E. Popescu, *Christianitas...*, p. 164, 169, 206, 215; H. Sivan, *Ulfila's Own Conversion*, în *HThS*, 89, 1996, p. 373-386; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 333, 336; A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 453; M. Guidetti, *Vivere tra i barbari. Vivere con i romani. Germani e arabi nella società tardoantica IV-VI secolo d.C.*, Milano, 2007, p. 67-68.

⁶⁵⁶ Athan., *De synodis*, 25, 1; Socr., *HE*, II, 8; Sozom., *HE*, III, 5-6; vezi și *infra*.

sfințirea ca episcop a fost făcută în momentul de apogeu al influenței cunoscutului șef al partidei antiniceene Eusebius, episcop de *Berytos (Phoenicia)*, apoi de *Nicomedia (Bithynia I)* (cca 318) și *Constantinopolis* (cca 338/9), omul de încredere al suveranilor Constantinus I (306-337), pe care l-a și botezat ca arian la 12 mai 337, și Constantius II (337-361)⁶⁵⁷. Din această perspectivă trebuie înțeleasă aserțiunea istoricului bisericesc Philostorgios (368-439), adept al ereziei lui Arius, conform căreia Ulfila a fost „primul episcop” al goților⁶⁵⁸. *Credo*-ul său nu lasă nici un dubiu asupra confesiunii împărtășite⁶⁵⁹.

Răspândirea noii religii a fost văzută ca o subminare a valorilor tradiționale ale societății germanice și ca o imixtiune a Imperiului, încât creștinii din *Gutthiuda* au fost persecutați și alungați, prima acțiune de acest gen fiind declanșată de regele Aorich în 348⁶⁶⁰. Ulfila a fost nevoit să treacă în *România*, așezându-se, împreună cu fideliile săi, în *Moesia*, „în regiunea Nicopolis, la picioarele Haeminontului”⁶⁶¹.

Cea de-a doua evanghelizare ariană a început sub împăratul Valens (364-378), care, trimițând „episcopi” și „propovăduitori” ai învățăturii lui Arius, a convertit pe Fritigern, conducătorul unei facțiuni gotice situate în apropierea Dunării, care, la rândul său, îi sili „și pe cei de sub ascultarea sa să facă acest lucru”; evenimentul s-a petrecut în jur de 376⁶⁶². Noua Biserică ariană a fost desființată la scurt timp, o dată cu invazia hunilor; conform informațiilor, ea reușise să-și creeze structuri proprii, în frunte cu episcopi, preoți, monahi⁶⁶³; în schimb, este dificil să i se atribuie artefacte și monumente creștine⁶⁶⁴.

⁶⁵⁷ Vezi izvoarele și bibliografia despre el în *FHDRCh*, IX.2, nota 3; aici doar Ch. Kanengiesser, *Eusèbe de Nicomédie*, în *DECA*, I, p. 920-922; idem, *Eusebio di Nicomedia*, în *NDPAC*, I, col. 1857-1860; *DELIC*, p. 243 (*Eusebiu de Nicomedia*).

⁶⁵⁸ Philostorg., *HE*, II, 5 (*FHDR*, II, p. 200-201).

⁶⁵⁹ *FHDRCh*, XXV.

⁶⁶⁰ *FHDRCh*, CXXII.1; *Dissertatio Maximini*, 59 (*SC* 267, p. 246-247 = *FHDR*, II, p. 112-113); Philostorg., *HE*, II, 5; Aug., *Civ.*, XVII, 52; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 334; A. Schwarcz, *op. cit.*; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 16, 41, 72; M. Guidetti, *op. cit.*, p. 69.

⁶⁶¹ Iod., *Get.*, LI, 267. Vezi și *infra*.

⁶⁶² *FHDRCh*, XXXIX; Socr., *HE*, IV, 33, 4; Theod., *HE*, IV, 37, 1-3; Cassiod., *HE*, VIII, 13; Iord., *Get.*, XXV, 131-132; Oros., VII, 33, 19; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 277; Theoph. Conf., *Chron.*, anul 5869 (377); Leo Gramm., *Chron.*; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 424; Z. Rubin, *The Conversion of the Visigoths to Christianity*, în *MH*, 38, 1981, 1, p. 34-54, în special 53; P. Heather, *The crossing of the Danube and the Gothic conversion*, în *GRBS*, 27, 1986, p. 289-318; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 94-95; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 333-334; Ph. Régerat, *La conversion d'un prince germanique au IVe siècle: Fritigern et les Goths*, în Clovis. *Histoire et mémoire*, I, *Le baptême de Clovis, l'événement*, sous la direction de M. Rouche, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1997, p. 171-184; A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 454-455; M. Guidetti, *op. cit.*, p. 70-72.

⁶⁶³ Oros., VII, 33, 19; Eunapius, *Istoria după Dexip*, frg. 55 (*FHDR*, II, p. 244-245); Amm., XXXI, 12, 8-9; 15, 6; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁶⁴ Germanicilor li s-au atribuit mai multe așa-zise „biserici”: astfel, Dan Gh. Teodor a presupus că locuința A1 descoperită în așezarea de la Iași-Nicolina ar fi putut servi, datorită dimensiunilor sale, ca locaș creștin de cult (*Creștinismul...*, p. 81, 158-159), dar, după opinia noastră, ea este o locuință germanică de tip *Stallhaus* (N. Zugravu, *Geneza...*, p. 354, nota 235). De asemenea, Octavian Liviu Șovan a propus aceeași destinație unei construcții de piatră din partea sud-vestică a necropolei

În sfârșit, la nord de Dunăre, în *Gothia*, foarte probabil în deceniile IV-VII ale secolului al IV-lea, a fost întemeiată și o Biserică a adepților lui Audius, ascet din *Mesopotamia* ale cărui idei au parcurs traseul de la schismă la erezie⁶⁶⁵. Astfel, conform unei informații destul de confuze a lui Epiphanius de *Salamis* (*Constantia*) (*Cypros*) (cca 315-403), împăratul Constantius al II-lea (337-361) l-a exilat pe Audius „prin părțile Scythiei /*Scythia Minor* – n.n./”⁶⁶⁶, unde a stat o perioadă nedefinită. De aici, a trecut la nordul fluviului, în „țara goților”, unde a desfășurat acțiuni de misionarism, instruind „pe mulți dintre goți în lucrurile credinței”, și a întemeiat mănăstiri „în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie și o asceză deosebit de severă”⁶⁶⁷. Comunitățile audiane nord-dunărene s-au dezvoltat continuu, formându-și structuri episcopale proprii. După moartea lui Audius, ucenicii acestuia au atras de partea lor mai mulți episcopi, printre care Uranios din *Mesopotamia* și Silvanus. Despre cel dintâi, Epiphanius scria că era „cel

de la Mihălășeni (jud. Botoșani) (*Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1998, p. 2, 23; *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Târgoviște, 2005, p. 147, 229-231, 285, 337), dar noi ne-am exprimat categoric îndoiala față de o asemenea atribuire, care e o ipoteză nefericită a autorului (N. Zugravu, *Erezi și schisme...*, p. 65, nota 249). În sfârșit, Alexandru Popa a avansat opinia că un edificiu de piatră că la Sobari (Republica Moldova) ar putea reprezenta „les vestiges d’une «basilique sans absides»” (A. Popa, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în *Germania*, 75, 1997, 1, p. 119-131; idem, *Le complexe de Sobari (R. Moldova) datant de la période romaine tardive et Ulfila, l’évêque de Gothes*, în *Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie. Tracii și lumea circumponică. IX-th International Congress of Thracology. Thracians and Circumpontic World (Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 sept. 2004)*. *Rezumate-Summaries*, Chișinău, 2004, 133-134, de unde provine citatul). Ion Ioniță s-a străduit să descopere „elemente creștine” în materialele arheologice atribuite goților, în special în riturile funerare, dar concluziile nu sunt altceva decât banalități, izvorâte dintr-o lipsă de informare minimă în materie de creștinism în lumea barbară și de istorie a doctrinei și a riturilor de înmormântare specifice creștinismului (*Elemente creștine în practica riturilor de înmormântare din Moldova în secolele IV-V e.n.*, în *TV, N.S.*, 3 (69), 1993, 3-4, p. 59 = *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 262; *Archéologie des Goths en Roumanie: paganisme et christianisme*, în *Clovis. Histoire et mémoire*, I, p. 159-170) (opinia recentă a lui Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 62-66, despre caracterul creștin al unor morminte orientate V-E și lipsite de inventar trebuie privită cu reticență). În sfârșit, Rolf Hachmann, acceptând lectura lui E. Seebold *gutano [ing]wi hailag* a cunoscutei inscripții latino-runice de pe unul dintre colanele tezaurului de la Pietroașele (jud. Buzău), a avansat ipoteza că ea conține particula *Ing*, interpretată ca o formă germanică a numelui sacru Hristos, ceea ce ar fi un indiciu indubitabil al creștinismului arian propovăduit de Ulfila (*Goten und Runen. Die gotischen Runeninschriften und die Schrift des Ulfilas*, în *Dacia*, N.S., 38-39, 1994-1995, p. 163-183, în special 167-169, 180), dar este mult mai plauzibilă descifrarea lui Hermann Reichert bazată pe lecțiunea *gutane jer weih hailag* – „binecuvântare pentru un an bogat și prosper”, așadar o urare păgână (*Gutani? Wihailag*, în *Sprache*, 35, 1991-1993, p. 235-247 *apud* A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 450). Despre obiectele creștine de la est și sud de Carpați din secolul al IV-lea, cf. N. Zugravu, *op. cit.*, p. 337-338; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 66-68, 117, 119-120.

⁶⁶⁵ Vezi *infra*.

⁶⁶⁶ Epiph., *Pan.*, 70, 14, 5; I. Rămureanu, *Mișcarea audienilor în Dacia pontică și nord-dunăreană (sec. IV-V)*, în *BOR*, 96, 1978, 9-10, p. 1062-1063.

⁶⁶⁷ Epiph., *Pan.*, 70, 14, 5-6; I. G. Coman, *Misionari creștini în Scythia Minor și Dacia în secolele III-VI*, în *MO*, 31, 1979, 4-6, p. 264-265; E. Popescu, *op. cit.*, p. 166-167, 208, 215, 222-223; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 337; A. Schwarcz, *op. cit.*, p. 452.

mai de seamă dintre toţi episcopii” din *Gothia* şi „se bucura de un mare renume în sânul acelei tagme”; el a sfinţit episcopi chiar dintre localnici⁶⁶⁸, fapt care demonstrează amploarea luată de comunitatea audiană. Declinul Bisericii audiane a început o dată cu dispariţia episcopilor Uranios şi Silvanus, mulţi adepţi părăsind gruparea⁶⁶⁹, fenomenul accelerându-se cu prilejul persecuţiilor declanşate împotriva creştinilor de către conducătorii diferitelor clanuri germanice în al treilea sfert al secolului al IV-lea; „într-adevăr – scria Epiphanius –, din *Gothia* cei mai mulţi audiani au fost alungaţi ... fiindcă se iscase prigoana regelui Hellenos”⁶⁷⁰. Adepţii s-au retras în Imperiu, în *Chalcis* şi în regiunea Eufratului⁶⁷¹, unde au continuat să vieţuiască în secolele V-VI, aşa cum o probează menţiunile exprese sau aluzive din scrierile vremii⁶⁷².

Aşadar, pe parcursul veacului al IV-lea, în spaţiul extracarpatic izvoarele consemnează o interesantă coexistenţă de structuri ecleziastice cu doctrine diferite. Acestei caracteristici i se adaugă încă una – caracterul polietnic al comunităţilor creştine, fapt dovedit nu numai arheologic, dar şi antroponimic; în acest sens, sursele atestă nume de origine germanică (Goddas, Guththicas, Bathusis, Vereca, Sansalas, Fritigern ş.a.), greacă (Niceta), latină (Constans, Therma, Virgo, Anna, Dulcilla) şi, eventual, geto-dacică (Egathrax?, Sigetza?)⁶⁷³.

Anumite similitudini cu situaţia din *Gothia* se regăsesc în regiunea centrală şi vestică a teritoriului nord-danubian pe parcursul secolelor V-VII, până la invazia slavilor. Astfel, în perioada amintită, în spaţiul fostei provincii *Dacia* au continuat să supravieţuiască şi să se dezvolte nuclee creştine daco-romane adevrate, cu multă probabilitate, ale credinţei ortodoxe şi având în frunte o ierarhie inferioară⁶⁷⁴. După mijlocul secolului al V-lea însă, misionarii vizigoţi au răspândit erezia lui Arius printre conaţionalii lor ostrogoţi şi gepizi⁶⁷⁵, astfel încât arianismul a reînviat în regiunea dunăreană în timpul staţionării ostrogoţilor în *Pannonia*, *Dacia Ripensis* şi *Moesia Secunda* (456-488), apoi după formarea regatului gepidic şi a episcopiei *Gepidiei* (474-567) cu centrul în *Pannonia*, la *Sirmium*⁶⁷⁶; singurul episcop cunoscut al acesteia, Trasaricus (- 567 -), s-a refugiat la *Constantinopolis* împreună cu Rep-

⁶⁶⁸ Epiph., *Pan.*, 70, 15, 2; E. Popescu, *op. cit.*, p. 208, 215; N. Zugravu, *op. cit.*

⁶⁶⁹ Epiph., *Pan.*, 70, 15, 3.

⁶⁷⁰ Epiph., *Pan.*, 70, 15, 4.

⁶⁷¹ Epiph., *Pan.*, 70, 15, 3; 15, 5.

⁶⁷² *CTh*, XVI, 10, 24 (= *CI*, I, 11, 6) (8 iunie 423); XVI, 5, 65 (= *CI*, I, 5, 5; I, 6, 3) (30 mai 428); Theod., *HE*, IV, 10, 4; Cassiod., *HE*, VII, 11.

⁶⁷³ *FHDRCh*, XXXIX, CXIII, CXXIII, 2.2; *FHDR*, II, p. 712-713, 720-727; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 24, 57, 72-74; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁷⁴ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 410-418.

⁶⁷⁵ Iord., *Get.*, XXV, 133; Proc., *De bellis*, III, 2, 5.

⁶⁷⁶ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 542; W. Pohl, *Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich*, Hrg. von H. Wolfram und F. Daim, Wien, 1982, p. 240-306; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 418, 439 (notele 212-217, bibliografie).

tila, fiul regelui Cunimundus (560-567)⁶⁷⁷. Tot pentru etapa regatului gepidic, s-a presupus că în podișul Transilvaniei (bazinul Someșului) a putut exista o episcopie catolică a acestui neam germanic, aflată în raporturi strânse cu Imperiul⁶⁷⁸. S-a adus în sprijin vestitul tezaur din mormântul nr. I de la Apahida, interpretat de Mircea Rusu ca aparținând unui episcop – Omharus – înmormântat cu însemnele sale⁶⁷⁹, dar e neîndoielnic că obiectele respective pot fi catalogate ca „insigne de autoritate” (σύμβολα) trimise de autoritățile imperiale unui conducător germanic intracarpatic⁶⁸⁰. Izvoarele literare și descoperirile arheologice oferă numeroase exemple în acest sens⁶⁸¹. Oricum,

⁶⁷⁷ *FHDRCh*, LXXXIV; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 538, 585, 601.

⁶⁷⁸ M. Rusu, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în *AIAC*, 26, 1983-1984, p. 35-39, 45, 50-51; M. Sâmpetru, *Vestul României în secolele IV-X e.n.*, în *TD*, 13, 1992, 1-2, p. 143; C. Opreanu, *Creștinismul și neamurile germanice în secolele IV-V în Transilvania*, în *EphNap*, 5, 1995, p. 245-246.

⁶⁷⁹ M. Rusu, *op. cit.*, p. 35-39. Autorul consideră că cele trei inele găsite în mormânt, dintre care două au inscripție – Omharus, Marcus (*IGLR*, 437a-b) –, au aparținut la trei episcopi, stabilind o adevărată succesiune episcopală, formată din titulari îmbrățișând dogme diverse. Astfel, Omharus ar fi fost un episcop catolic got (ostrogot) hirotonit pe la 404 de către Ioannes Chrysostomos, care ar fi părăsit peste ostrogoții „aflați în Transilvania ca federați sau aliați credinșii hunilor” (*op. cit.*, p. 38, 46), dar la acea dată ostrogoții nu se găseau în Transilvania și nici hunii nu-și aveau centrul de putere în zonă. El ar putea fi, totodată, un discipol al lui Ulfila (*ibidem*) – deci un arian – sau „unul dintre episcopii nenominalizați, hirotonit de către episcopii audieni Uranius sau Silvanus” (*ibidem*) – așadar, un audian. Marcus ar fi fost „episcopul novațienilor din Scythia” (localizată și în Dobrogea!) pe la 438 (*op. cit.*, p. 37, 47), care și-ar fi exercitat ministeriul după Omharus (vezi critica și la N. Zugravu, *op. cit.*, p. 440, nota 227). Noi considerăm că inelele au aparținut unuia și aceluiași personaj – Omharus (Omahar, după lectura lui Coriolan Opreanu), antroponimul Marcus fiind forma latinizată a celui germanic. Se cunosc numeroase exemple de barbari care și-au latinizat numele (J. H. W. G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 2001, p. 8), inclusiv după creștinare: Grod, prințul hunilor nomazi din Bosforul cimerian, a devenit Gordius, herulul Grepes sau Gretes apare ca Agrippa, prințesa ostrogotă Erelieua (Ereriliua) a primit numele de botez Eusebia (*Gothica catholica quidem erat, quae in baptismo Eusebia dicta*) – J. Zeiller, *op. cit.*, p. 577, 578; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 439-440, nota 225; I. König, *Aus der Zeit Theodorichs des Grossen*, Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar einer anonymen Quelle, Darmstadt, 1997, p. 78; *The Chronicle of Zugnīn, Parts III and IV A. D. 488-775*, Translated from Syriac with Notes and Introduction by A. Harrak, Toronto, Ontario, 1999, p. 74-75.

⁶⁸⁰ A. Kiss, *Über ein Insigne des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenburgen)*, în *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, Herausgegeben von W. Schuller, Köln-Weimar-Wien-Böhlau, 1994, p. 145-169; idem, *Die «barbarischen» Könige des 4.-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als Verbündeten des Römischen bzw. Byzantinischen Reiches*, în *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*, textes réunis par F. Vallet et M. Kazanski, Condé-sur-Noireau, 1995, p. 182-183; C. Opreanu, *op. cit.*, p. 237-248; idem, *Transilvania la sfârșitul antichității...*, p. 172-180 = în idem, *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, coordonatori: Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, București, 2005, p. 9-17; M. Eggers, *Das siebenbürgische „Omharus“-Grab (Apahida 1) und seine Beziehungen zur altenglischen und altnordischen Helden-sage*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 22, 1999, 2, p. 157-174; R. Harhoiu, D. Gora, *Aurul migrațiilor / Das Gold der Völkerwanderungszeit*, București, 2000, p. 38-44.

⁶⁸¹ Greg. Tur., *HF*, II, 38; *Proc.*, *BV*, I, 25, 3-8; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 440; C. Morrison, *Les insignes du pouvoir impérial au Ve et au VIe siècle*, în *Clovis. Histoire et mémoire*, I, *Le baptême de Clovis, l'événement*, sous la direction de M. Rouché, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1997, p. 764-767; M. Schmauder, *Imperial representation or barbaric imitation? The imperial broches*

prezența gepizilor în spațiul intracarpatic și în nord-vestul României între mijlocul secolului al V-lea și prima treime a celui de-al VII-lea a fost o realitate⁶⁸², obiectele având caracter creștin atribuite acestui neam germanic fiind destul de consistente⁶⁸³, ceea ce poate fi un indiciu al existenței unei structuri ecleziastice de genul episcopatului (catolic).

V. ORTODOXIE ȘI ABATERI DOGMATICE ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS⁶⁸⁴

Comunitățile creștine din regiunea dunăreană au cunoscut, în linii generale, aceleași avataruri la care a fost supusă întreaga Biserică universală în mileniul I. Creștinismul din acest spațiu a fost, indiscutabil, o parte a creștinismului catolic și ortodox, așa cum o dovedesc, printre altele, profesiunea de credință a unora dintre martirii de pe linia fluviului⁶⁸⁵, consecvența de care au dat dovadă în apărarea teologiei adevărate episcopii de *Tomis* ori din alte centre ale eparhiilor dunărene în veacurile IV-VI⁶⁸⁶ sau statornicia în valorile Bisericii a unor simpli fidei din provinciile nord-balcanice și din comunitățile din stânga fluviului⁶⁸⁷. În acest sens, în *corpus*-ul de față au fost adunate câteva surse, cele mai multe traduse pentru prima dată în limba română, care, împreună cu cele publicate anterior în volumul al II-lea

(*Kaiserfibeln*), în *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, edited by W. Pohl with H. Reimitz, Leiden-Boston-Köln, 1998, p. 281-296; G. Ripoll López, *Symbolic Life and Signs of Identity in Visigothic Times*, în *The Visigoths...*, p. 403-431, în special 424-426; O. Mazal, *op. cit.*, p. 248-249.

⁶⁸² Iord., *Get.*, 74; Ravenn. Anon., *Cosm.*, IV, 14; Theoph. Conf., *Chron.*, anul 6085 (593). În ceea ce privește descoperirile arheologice, în afară de bibliografia citată de noi în *Geneza...*, p. 70-71, 73, 75, 418-419, adaugă A. Madgearu, *op. cit.*, p. 86-87, 88; S. A. Luca, Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, A. Georgescu, D. Diaconescu, *Descoperiri gepide la Miercurea Sibiului-Petriș (jud. Sibiu)*, în *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, p. 19-28; S. Nemeti, *Gepizii și „Potaissa” (sec. VI d. Hr.)*, în *ibidem*, p. 33-39; S. Dumitrașcu, F. Sfîrengu, *Relațiile interetnice din Dacia occidentală în secolele IV-VI*, în *Relații interetnice în spațiul românesc*, II, *Populații și grupuri etnice (sec. II î.Hr. – V d.Hr.)*, coordonatori: I. M. Țiplic, S. I. Purece, Alba Iulia, 2006, p. 195-217; S. Marțian, *op. cit.*, p. 36-38; F. Curta, *Apariția slavilor...*, p. 166-178.

⁶⁸³ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 419; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 86.

⁶⁸⁴ Despre această problemă am tratat pe larg în lucrarea *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999; reluăm aici câteva probleme reieșite din izvoarele literare.

⁶⁸⁵ ASS, *Apr.*, 2, 8* (968), 2-4 și 8-9 (FHDR, II, p. 716-719); *Sept.*, 5, 29 (FHDR, II, p. 718-719); FHDRCh, CXXI; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 189.

⁶⁸⁶ Sozom., HE, VI, 21, 2-6; VII, 9, 5-7; Socr., HE, IV, 17; Theod., HE, IV, 35, 1; Cassiod., HE, VIII, 13; X, 11; Vigilius, *Epistola (olim XII) ad Valentinianus episcopum Tomitanum* (FHDR, II, p. 400-405); ASS, *Ian.*, 3, 235 (FHDR, II, p. 706-709); *Apr.*, 2, 753 (FHDR, II, p. 710-711); PSB 11, p. 335-341; I. G. Coman, *Scriitori bisericești...*, p. 72-73, 87-88, 281-314; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 239, 241, 263 (nota 103, bibliografie), 264 (notele 122-123, bibliografia), 365, 372; A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 143-144, 151-152, pl. LXII/9. Vezi și *infra*.

⁶⁸⁷ IGLR, 45, 140; Sozom., HE, VI, 31, 3; ASS, *Ian.*, III, 235 (FHDR, II, p. 706-707); *Apr.*, 2, 2 (= 962) (FHDR, II, p. 710-715); *Pătimirea Sf. Nichita* (FHDR, II, p. 722-725); N. Zugravu, *op. cit.*, *passim*.

din *FHDR*, permit cunoașterea mai profundă a implicării credincioșilor din regiunea ponto-danubiană în dezbaterile teologice din veacurile IV-VI: liste cu prelați participanți la conciliile ecumenice de la *Nicaea* (325)⁶⁸⁸, *Constantinopolis* (381)⁶⁸⁹, *Ephesus* (431)⁶⁹⁰ și *Chalcedon* (451)⁶⁹¹ sau la cele locale de la *Sardica* (343)⁶⁹², *Singedunum* (366)⁶⁹³ și *Constantinopolis* (noiembrie 448)⁶⁹⁴, care au subscris condamnarea diferitelor erezii sau, dimpotrivă, au apărat pe promotorii acestora sau au avansat propriile abateri doctrinare; decretul împăratului Theodosius I (379-395) din 30 iulie 381, unde episcopul Terennius al *Scythiei* figurează printre garanții ortodoxiei în Orient⁶⁹⁵; fragmentul (în limba latină) din *Epistola archimandritarum ad Chalcedonense Concilium* în care arhimandritul Carosus laudă credința niceană a episcopului Theotimus I de *Tomis* (cca 390 – cca 407)⁶⁹⁶; micul tratat, concis și clar, al lui Ioannes de *Tomis* (445/6–448) despre ereziile nestoriană și eutihiană⁶⁹⁷; epistola de răspuns a lui Theotimus II de *Scythia* (- 458 -) și cea a episcopilor *Moesiei Secunda* adresate în 458 împăratului Leon I Tracul (457-474) în care își afirmau azeziunea la hotărârile conciliului de la *Chalcedon* din 451 și denunțau alegerea ca patriarh de *Alexandria* a monofizitului Timotheos Aelurus (457–458/60; 476-477)⁶⁹⁸; scriitori eclesiastici despre atitudinea unora dintre prelații tomitani față de diferite devianțe doctrinare – Palladius de *Helenopolis* (363/4 – înainte de 451), Socrates Scolasticos (cca 380 – cca 450) și Sozomenos (cca 380 – cca 448) despre poziția lui Theotimus I de *Tomis* (cca 390 – cca 407) cu privire la acuzațiile de origenism aduse lui Ioannes Chrysostomos și la ortodoxia învățăturilor teologului alexandrin⁶⁹⁹, Facundus de *Hermiane* (? – puțin după 571) despre opinia aceluiași episcop privind operele lui Diodorus de *Tarsus* (cca 378 – cca 394) și Theodoros de *Mopsuestia* (392-428)⁷⁰⁰; „schiță” biografică a lui Dionisius Exiguus (cca 460/70 – cca 527/45) făcută de Cassiodorus (cca 485 – cca 580), în care denunță „vicleniile celor necinstiți” în privința „regulilor credinței” împărtășite de monahul scit⁷⁰¹; *Prefața la traducerea în latinește a celor două epistole ale Sfântului Cyrillus, episcop de Alexandria, adresate episcopului Successus* a lui Dionisius Exiguus (cca 460/70 – cca 527/45), în care acesta elogiază „puterea neștirbită” pe care „dogmele dreptei-credințe” au avut-o

⁶⁸⁸ *FHDRCh*, VI.

⁶⁸⁹ *FHDRCh*, XVIII.

⁶⁹⁰ *FHDRCh*, XLV.

⁶⁹¹ *FHDRCh*, LIII.

⁶⁹² *FHDRCh*, IX, CXI.

⁶⁹³ *FHDRCh*, XIV.

⁶⁹⁴ *FHDRCh*, L.

⁶⁹⁵ *FHDRCh*, XLVI.

⁶⁹⁶ *FHDRCh*, LIII.

⁶⁹⁷ *FHDRCh*, XLIX.

⁶⁹⁸ *FHDRCh*, LVII, LVIII.

⁶⁹⁹ *FHDRCh*, XL, XLVII, XLVIII.

⁷⁰⁰ *FHDRCh*, LXXXI.

⁷⁰¹ *FHDRCh*, LXXIII.2.

printre locuitorii *Scythiei*⁷⁰²; fragmente din *Răspunsul* lui Ioannes Maxentius, unul dintre călugării sciți, dat scrisorii adresate de papa Hormisdas (20 iulie 514 – 6 aprilie 523) la 13 august 520 episcopului Possessor de *Zabensis (Byzacaena)* (484-520), în care pontiful roman vorbea în termeni negativi despre monahii sciți și teologia lor⁷⁰³, și din *Scrisoarea* adresată de călugării din *Scythia* episcopilor africani exilați în *Sardinia* și răspunsul acestora, în care este aprobată ca ortodoxă învățătura acestora despre Întrupare⁷⁰⁴; *Epistola* preotului roman Trifolius (prima jumătate a secolului al VI-lea) către senatorul Faustus în legătură cu formula theopaschită a călugărilor sciți⁷⁰⁵ ș.a.

Zona Dunării Inferioare nu s-a putut sustrage disputelor doctrinare manifestate imediat după „pacea Bisericii”. Prima dintre ele a fost, neîndoindnic, erezia ariană. „Aproape întreg Orientul – scria Vasile de *Caesarea Cappadociae* în 371 – (și prin Orient înțeleg ținuturile din Egipt până în Illyricum) e bântuit și zgduit de o puternică furtună, din pricina ereziei semănate altădată de acel dușman al adevărului, care a fost Arius”⁷⁰⁶. Dar în eparhiile dunărene, la fel ca și în alte părți ale lumii creștine, conducătorii bisericilor și comunitățile au avut atitudini diferite față de învățătura „propusă” de „preotul din cetatea Alexandriei din Egipt”⁷⁰⁷. Astfel, în provincia *Scythia Minor*, informațiile referitoare la evoluția creștinismului în veacul al IV-lea conduc la concluzia că Biserica de aici, condusă de episcopii de *Tomis*, a fost atașată valorilor credinței adevărate, chiar dacă participarea întâistătătorului „scit” la cel dintâi conciliu ecumenic de la *Nicaea* din 325, la care s-a condamnat erezia ariană, nu e convingătoare⁷⁰⁸ iar implicarea prelaților tomitani în disputele ce au opus pe ortodocși arienilor la sinoadele desfășurate în provinciile sud-est-europene, în special la *Sardica*, nu e suficient de bine documentată⁷⁰⁹. Se știe însă că, prin 368-369, pe când împăratul Valens (364-378), adept al arianismului⁷¹⁰, se afla în provincie pentru a pregăti războiul cu goții nord-dunăreni, episcopul Bretanio de *Tomis* (- 368/9 -), „barbat destoinic și renumit prin virtutea vieții sale”, a refuzat să

⁷⁰² *FHDRCh*, LXXII.2.

⁷⁰³ *FHDRCh*, LXXVII.1

⁷⁰⁴ *FHDRCh*, LXXVII.2-3.

⁷⁰⁵ *FHDRCh*, LXXVIII.

⁷⁰⁶ Vasile cel Mare, *Ep.* 70 (*PSB* 12, p. 241).

⁷⁰⁷ Sozom., *HE*, I, 15, 1.

⁷⁰⁸ Vezi *supra*.

⁷⁰⁹ Conform izvoarelor, printre episcopii care l-au sprijinit pe Athanasius de *Alexandria* s-au numărat și cei din *Thracia*, termen prin care trebuie să înțelegem dioceza civilă, din care făcea parte și *Scythia Minor* – Athan., *Apol. contra Arianos*, 1 (*FHDR*, II, p. 41); Theod., *HE*, II, 8, 1; Cassiod., *HE*, IV, 24 (*FHDRCh*, LXXIII.1); *FHDRCh*, IX.1-2 (*Concilium Sardicense*), CXI (*Synodicon Vetus*, 45); R. Popović, *op. cit.*, p. 153-165.

⁷¹⁰ Sfântul Vasile cel Mare, *Ep.* 59, 3 (*PSB* 12, p. 228); *Ep.* 70 (*PSB* 12, p. 241); *Ep.* 90, 2 (*PSB* 12, p. 264); *Ep.* 242, 2 (*PSB* 12, p. 501); Ruf., *HE*, II, 13 (*FHDRCh*, XXXI); Oros., VII, 33, 1-4; Socr., *HE*, IV, 2-9; Theod., *HE*, IV; Cassiod., *HE*, VII-VIII; Ioann. Anioch., *Hist. chron.*, frg. 274; 278; N. Lenski, *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley-Los Angeles-London, 2002, p. 211-263.

împărtășească credința principelui, afirmându-și atașamentul pentru învățătura niceană; exilat pentru aceasta, a fost repede repus în scaun, datorită nemulțumirii celor păstoriți de el⁷¹¹.

Este de presupus, prin urmare, că majoritatea locuitorilor provinciei dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, urmând modelul înfiistătorilor lor, au împărtășit credința statornicită la *Nicaea*⁷¹². Arianismul a putut găsi totuși ecou atât printre provinciali, cât mai ales în rândurile străinilor ajunși din diferite motive în ținutul respectiv. Astfel, conform unei informații a istoricului bisericesc Philostorgios (368-439), episcopul Leontius de *Tripolis* (*Lydia*) (- 340 -), „devotat ... al nebuniei sale ariene”, era „moesian de neam, din cei care locuiesc lângă Istru”⁷¹³. Scriitorul nu e suficient de clar privitor la originea prelatului; acesta putea proveni atât din *Moesia* (*I* sau *II*), dar tot atât de bine și din *Scythia Minor*. Supoziția noastră pornește tot de la o știre a lui Philostorgios, după care episcopul Eunomius de *Cyzicus* († 394), susținător fervent al formulei semiariene Fiul este „asemănător <Tatălui> în toate” (ὁμοιος κατὰ πάντα) consacrată în ședința din 22 mai 359 a conciliului de la *Sirmium*⁷¹⁴, a fost exilat de împăratul Theodosius I (378-395) la *Halmyris* – „un loc al Mysiei din Europa situat în ținutul Istrului”⁷¹⁵; or, *Halmyris* era un oraș aflat „la extremitatea *Scythiei* /*Minor* – n.n./”, cum scria Procopius din *Caesarea*⁷¹⁶, identificat cu Murighiol (fost Independența) (jud. Tulcea)⁷¹⁷. Prezența lui Leontius și Eunomius nu trebuie să fi avut vreo consecință notabilă asupra profesiunii de credință a locuitorilor provinciei.

Textele adunate în volumul de față permit să se observe și atitudinea față de arianism a episcopilor din celelalte eparhii situate de-a lungul Dunării. Astfel, Pistus, episcop de *Marcianopolis* (Devnia, Bulgaria), în *Moesia Secunda*, a semnat actele conciliului de la *Nicaea*, îmbrățișând ortodoxia⁷¹⁸, dar urmașul său atestat de

⁷¹¹ Sozom., *HE*, VI, 21, 2-6; Socr., *HE*, IV, 17; Theod., *HE*, IV, 35, 1; Cassiod., *HE*, VIII, 13; ASS, *Ian.*, 3, 235 (*FHDR*, II, p. 706-709); *FHDRCh*, CXX; *PSB* 11, p. 335-341; E. Popescu, *op. cit.*, p. 111-116; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, p. 17; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 129-130; N. Zugravu, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 24-25.

⁷¹² Indiciile „polemicii antiariene” nu sunt foarte numeroase în *Scythia Minor* (A. Ferrua, *La polemica antiariana nei monumenti paleocristiani*, Città del Vaticano, 1991, nr. 146, p. 147-148), situație similară cu cea din provincia învecinată *Moesia Secunda* (*SSIB*, 114 = A. Ferrua, *op. cit.*, nr. 345, p. 258).

⁷¹³ Philostorg., *HE*, VII, 6 (*FHDR*, II, p. 203).

⁷¹⁴ Sfântul Vasile cel Mare, *Împotriva lui Eunomie*, traducere și note de L. Carp, Piatra Neamț, 2007; Epiph., *Ank.*, 13; Hier., *Vir. ill.*, CXX; *Contra Vigil.*, 8; Ruf., *HE*, I, 25; Sozom., *HE*, IV, 25, 6; Socr., *HE*, IV, 7; Theod., *HE*, II, 27, 21; II, 29; V, 11, 2; Vincent. Lerin., *Comm.*, II; Cassiod., *HE*, V, 37; 42; 43; VII, 19; IX, 16; *COD*, p. 31; *CBO*², p. 64, 72; B. Studer, *Homoiosis Theô*, în *DECA*, I, p. 1189-1190; M. Simonetti, *Sirmium. Concile*, în *DECA*, II, p. 2301; *DELC*, p. 233-235 (*Eunomiu de Cyzic*).

⁷¹⁵ Philostorg., *HE*, X, 6 (*FHDR*, II, p. 204-205).

⁷¹⁶ Proc., *De aedif.*, IV, 7, 20 (*FHDR*, II, p. 470-471).

⁷¹⁷ Vezi *supra*.

⁷¹⁸ *FHDRCh*, VI.1-2, 4-5, 7; H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 507.

izvoare, Domninus (- 367 -), a fost protectorul arianului Eunomius amintit mai sus pe lângă împăratul Valens⁷¹⁹.

Erezia ariană a avut o mare aderență în eparhiile panonice, moesice și dacice din prefectura *Illyricum*, unde Arius și adepții săi au fost exilați între 325 și 335⁷²⁰. Unii dintre episcopi au rămas fideli taberei catolice, chiar cu riscul intrării în conflict cu autoritatea imperială⁷²¹; este cazul titularilor de *Sirmium (Pannonia II)* Domnus (cca 325-335)⁷²², Eutherius (cca 335-347)⁷²³ și Anemius (376-392)⁷²⁴, al lui Zosimos (- 343 -) de *Horreum Margi* (Čuprija, Serbia)⁷²⁵, al celor de la *Viminacium* (Kostolac, Serbia) (*Moesia I*) – Amantius (- 343 -)⁷²⁶ și Cyriacus (- 356 -)⁷²⁷, al celor din *Dacia Ripensis* de la *Ratiaria* (Arčar, Bulgaria) – Paulinus (până la 340)⁷²⁸ și Silvestrus (340-346)⁷²⁹, de la *Oescus* (Ghigen, Bulgaria) – Valens (- 343 -)⁷³⁰, de la *Aquae* (Prahovo, Serbia) – Vitalis (- 343 -)⁷³¹ și de la *Castra Martis* (lângă Kula, Bulgaria) – Calvus (- 343 -)⁷³², al celor din *Dacia Mediterranea* – Protogenes de *Sardica* (316-343)⁷³³ și Gaudentius de *Naissus* (- 343 -)⁷³⁴. Alții, în schimb, au aderat la învățătura lui Arius sau formulele apropiate acesteia apărute în urma disputelor din numeroasele concilii desfășurate pe parcursul veacului al IV-lea, așa cum se poate vedea și din documentele editate în acest volum. Cei mai cunoscuți adepți ai ideii nonconsubstanțialității Fiului cu Tatăl au fost episcopii Gaius de *Savaria*, în

⁷¹⁹ *Ibidem*.

⁷²⁰ **FHDRCh, LXXXIII**; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 1: *nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi... in perfidia eorum coniurauerunt*; 40, 2; VM, 6, 4; Ambr., *Ep. III*, 3 (PSB 53, p. 76); *De fide [Ad Gratianum Augustum]*, II, 16, 140 (PL 16, col. 613); H. Leclercq, *Pannonie*, în *DACL*, XIII/1, co. 1059; R. Gryson, *op. cit.*, p. 101-172; R. Popović, *op. cit.*, p. 146-187; N. Zugravu, *Erezii și schisme...*, p. 54-59.

⁷²¹ Athan., *Apol. contra Arianos*, 1; 36 (FHDR, II, p. p. 41); *Hist. Arian.*, 28 (FHDR, II, p. 41); *Ep. 91* (PSB 12, p. 265); Theod., *HE*, II, 8, 1; IV, 3, 8; Cassiod., *HE*, IV, 24; VII, 3; **FHDRCh, IX.1-2, XII, CXI**.

⁷²² **FHDRCh, VI.1-2, 4-5, 7**.

⁷²³ **FHDRCh, IX.3**.

⁷²⁴ Ambr., *Ep. VIII*; Paul., *Vita Ambr.*, 11 (PL 14, col. 32); H. Leclercq, *op. cit.*, col. 1054; *Scolies ariennes...*, p. 228; R. Popović, *op. cit.*, p. 65, 180, 184-185, 187.

⁷²⁵ H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 506; R. Popović, *op. cit.*, p. 156.

⁷²⁶ H. Leclercq, *op. cit.*; R. Popović, *op. cit.*, p. 95, 156, 184.

⁷²⁷ H. Leclercq, *op. cit.*; R. Popović, *op. cit.*, p. 96.

⁷²⁸ H. Leclercq, *op. cit.*, R. Popović, *op. cit.*, p. 108.

⁷²⁹ Athan., *Apol. contra Arianos* (FHDR, II, p. 40-41); H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507; R. Popović, *op. cit.*

⁷³⁰ **FHDRCh, IX.1, 3**.

⁷³¹ **FHDRCh, IX.3**.

⁷³² **FHDRCh, IX.3**.

⁷³³ Athan., *Apol. contra Arianos* (FHDR, II, p. 40-41); Theoph. Conf., *Chron.*, anul 5849 (357); **FHDRCh, VI.1-2, 4-5, 7** (*Concilium Nicaenum Generale*), **IX.3** (*Concilium Sardicense*), **LXVII** (*Gelasius de Cyzicus*), **CXI** (*Synodicon Vetus*); A. Di Berardino, *Protogene di Serdica*, în *NDPAC*, III, col. 4378-4379; S. Stoytcheva, *Protogenes of Serdica: his life and theological view (335-351)*, în *ByzSlav*, 60, 1999, p. 308-314.

⁷³⁴ **FHDRCh, IX.1**.

*Pannonia I*⁷³⁵, Valens de *Mursa* (Osijek, Croația) (cca 335 – cca 370/5)⁷³⁶ și Germinius de *Sirmium* (351-376)⁷³⁷ din *Pannonia II*, Ursacius de *Singidunum* (cca 335 – 370/5)⁷³⁸ și urmașul său Secundianus (cca 370/5–381)⁷³⁹ din *Moesia Prima* și Palladius de *Ratiaria* (346 – după 383) din *Dacia Ripensis*⁷⁴⁰. Aceștia, ca și alții, mai puțin notorii, deși condamnați de ortodocși la conciliile de la *Sardica* (343)⁷⁴¹, *Ariminum* (Rimini, Italia)⁷⁴², *Lutaecia Parisiorum* (Paris, Franța) (360)⁷⁴³ și din *Illyricum* (365)⁷⁴⁴, oscilând adesea în funcție de conjunctura politică și de hotărârea partidei catolice în apărarea dogmei niceene⁷⁴⁵, au fost foarte activi mai ales în intervalul 351-360 – „perioada de glorie” a arianismului iliric, cum scria Roger Gryson⁷⁴⁶, căci atunci s-au bucurat și de sprijinul împăratului Constantius al II-lea (337-361), adept al ereziei⁷⁴⁷, aflat în prefectura *Illyricum*⁷⁴⁸. Astfel ei au reușit să

⁷³⁵ Faust., *De confessione verae fidei*, 14; Socr., *HE*, II, 37; Sozom., *HE*, IV, 17, 3; 17, 7; 18, 8; Theod., *HE*, II, 19, 7; Cassiod., *HE*, V, 20.

⁷³⁶ M. Simonetti, *Valens de Mursa et Ursace de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2506-2507; idem, *Valente de Mursa e Ursacio di Singidunum*, în *NDPAC*, III, col. 5525-5527; R. Popović, *op. cit.*, p. 145, 149, 155-158, 166-171, 173-176, 178, 180, 187.

⁷³⁷ **FHDRCh, XIV**; Faust., *De confessione verae fidei*, 14; Socr., *HE*, II, 37; Sozom., IV, 12, 6-7, 15, 2; 17, 3; 17, 7; 18, 8; 24, 6; Theod., *HE*, II, 19, 7; Cassiod., *HE*, V, 8; 20; M. Simonetti, *Germinius de Sirmium*, în *DECA*, I, p. 1053-1054; idem, *Germinio di Sirmio*, în *NDPAC*, II, col. 2106-2107; *DELIC*, p. 298-299 (*Germinius de Sirmium*); R. Popović, *op. cit.*, p. 65, 168, 171, 174, 175-181, 183, 187.

⁷³⁸ M. Simonetti, *Valens de Mursa et Ursace de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2506-2507; idem, *Valente de Mursa e Ursacio di Singidunum*, în *NDPAC*, III, col. 5525-5527; R. Popović, *op. cit.*, p. 104, 155-158, 166-171, 173-177, 178, 180, 187.

⁷³⁹ M. Simonetti, *Secundianus de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2256; *DELIC*, p. 760 (*Secundianus de Singidunum*); R. Popović, *op. cit.*, p. 104, 181, 183-187.

⁷⁴⁰ Ambr., *Ep.* VIII; M. Simonetti, *Palladius de Ratiaria*, în *DECA*, II, p. 1870; idem, *Palladio di Ratiaria*, în *NDPAC*, II, col. 3784; *DELIC*, p. 738-639 (*Palladiu de Ratiaria*); R. Gryson, *op. cit.*, p. 81-83; R. Popović, *op. cit.*, p. 104, 108, 169, 179, 183-185; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 295; II/2, p. 78.

⁷⁴¹ **FHDRCh, IX, LXXIII.1, CXI.**

⁷⁴² **FHDRCh, X**; Hilar., *Frg. hist.*, A.V.1, 3, 1 (5); A.VII.

⁷⁴³ **FHDRCh, XI.**

⁷⁴⁴ **FHDRCh, XIII.**

⁷⁴⁵ **FHDRCh, IX.1**; Hilar., *Frg. hist.*, B.II.6 (*Exemplum epistulae, quam post renuntiationem Orientalium Athanasium reum non esse in Urbe Roma olografa manum Valens perscripsit et Ursacius subscripsit*) (= Athan., *Apol. contra Arianos*, 58), B.II.8 (*Epistola Valentis et Ursacii ad Athanasium* [a. 349]) (= Athan., *Apol. contra Arianos*, 58 = *PL* 13, col. 563-564); Sozom., *HE*, III, 2; Socr., *HE*, 24, 4-8.

⁷⁴⁶ R. Gryson, *op. cit.*, p. 101.

⁷⁴⁷ Athan., *Apol. contra Arianos*, 89; Hilar., *In Constantium*; Socr., *HE*, II-III, *passim*; Ruf., *HE*, I, 15; 19; Sozom., *HE*, II-IV, *passim*; Theod., *HE*, II, *passim*; Oros., VII, 29, 2-4; Cassiod., *HE*, IV-V, *passim*; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5849 (357); **FHDRCh, CXI**; M. Michaels-Mudd, *The Arian Policy of Constantius II and its Impact on Church-State Relations in the Fourth Century Roman Empire*, în *Byzantine Studies*, Pittsburg, 6, 1979, 1-2, p. 95-111; Ch. Pietri, *La politique de Constance II: un premier 'césaropapisme' ou l'imitatio Constantini?*, în idem, *Christiana Respublica...*, p. 281-340; V. Saxer, *L'Église et l'empire chrétien au IVe siècle. La difficile séparation des compétences devant les problèmes doctrinaux et ecclésiologiques*, în *RSR*, 72, 2003, 1, p. 23-25.

abată de la dreapta-credință numeroși credincioși din *Italia, Illyricum* și Orient⁷⁴⁹, să domine conciliile desfășurate la *Tyros* (Tyre, Liban) (335)⁷⁵⁰, *Arelate* (Arles, Franța) (353)⁷⁵¹, *Mediolanum* (Milano, Italia) (355)⁷⁵², *Sirmium* (351, 357, 358-359)⁷⁵³ și *Nikè* (*Thracia*) (359)⁷⁵⁴, să determine exilarea mai multor ortodocși din provinciile occidentale, să întronizeze în reședințele imperiale de la *Mediolanum* și *Sirmium* episcopi arieni – Auxentius din *Cappadocia* (345-374)⁷⁵⁵, respectiv Germinius de *Cyzicus* (351-376)⁷⁵⁶, să impună la sinoadele din 359 de la *Ariminium* și *Seleucia* (Sifilke, Turcia) o formulă care declara că „Fiul este asemenea în toate /gr. *hómoios katà pánton*; lat. *similis per omnia* – n.n./ Celui ce l-a născut” și să proscrie termenii *ousia*, *homoousios* și *homoiousios*⁷⁵⁷.

În acest context, este normal ca, în zona despre care vorbim, să există indicii materiale care atestă, pe de o parte, adeziunea unor creștini la doctrina lui Arius⁷⁵⁸, iar, pe de alta, „polemica antiariană”⁷⁵⁹.

După moartea lui Constantius II în 361, sub noua dinastie valentiniană, arianismul a început să decadă⁷⁶⁰, fenomenul accentuându-se după dispariția împăratului

⁷⁴⁸ Aur. Vict., *Caes.*, 41, 1-5; 42, 10; 42, 21; Amm., XVII, 12-13; XIX, 11; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 3; Socr., *HE*, II, 29, 23; 31, 5; 32, 2.

⁷⁴⁹ Sulp. Sev., *Chron.*, II, 40, 2: *Nam Italiam, Illyricum atque Orientalem Valens et Vrsatius ceterique... infecerant.*

⁷⁵⁰ Sozom., *HE*, II, 25, 19; 28, 13; M. Simonetti, *Tyr*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II; p. 2498.

⁷⁵¹ Sulp. Sev., *Chron.*, II, 39; *Conciles gaulois du IVe siècle*, texte latin de l'édition C. Munier, introduction, traduction et notes par J. Gaudemet, Paris, 1977 (SC 241), p. 82.

⁷⁵² Ruf., *HE*, I, 20; Sozom., *HE*, IV, 8-9; Sozom., *HE*, II, 36; Theod., *HE*, II, 15; Cassiod., *HE*, V, 15; A. Di Berardino, *Milan*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II, p. 1641-1642.

⁷⁵³ *FHDRCh*, XVI.2; Philostorg., *HE*, IV, 3; Socr., *HE*, II, 29-31; Sozom., *HE*, IV, 6; 16, 6-7; 15, 2; 17, 3; Cassiod., *HE*, V, 6-8; M. Simonetti, *Sirmium*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II, p. 2300-2301; R. Popović, *op. cit.*, p. 168-175; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 277.

⁷⁵⁴ Socr., *HE*, II, 37, 90-92; 37, 95-97; Sozom., *HE*, IV, 19, 4-8; VI, 11, 3; Theod., *HE*, II, 21; 26, 1-3; Cassiod., *HE*, V, 25; 29; R. Popović, *op. cit.*, p. 176.

⁷⁵⁵ Hilar., *Liber contra Auxentium* (PL X, col. 610-618); Socr., *HE*, II, 37, 14; 37, 28; 37, 51; 37, 64; IV, 30; Sozom., *HE*, III, 13, 3; 14, 39; IV, 17, 3; 17, 7; 18, 8; Theod., *HE*, II, 19, 7; 22, 5; 23, 4; Cassiod., *HE*, V, 20; 25; *FHDRCh*, XI, XXII.1.1; *PCBE*, 2/1, p. 238-241 (*Auxentius I*); M. Simonetti, *Aussenzio di Milano*, în *NDPAC*, I, col. 662-663; *DELIC*, p. 100 (*Auxențiu I de Milan*).

⁷⁵⁶ Vezi *supra*.

⁷⁵⁷ *FHDRCh*, X; citatul este din Theod., *HE*, II, 18, 2.

⁷⁵⁸ În legătură cu acest aspect a fost pusă o cărămidă datând din ultima treime a secolului al IV-lea descoperită într-un mormânt din așezarea panonică de la Kisdorog (Ungaria), care are incizată o figură masculină costumată cu o *dalmatica* decorată cu *clavi* și aflată în poziție orantă – așadar, un cleric –, deasupra având inscripția *ARIO* („lui Arius”); s-a presupus că ea a fost utilizată la decorarea vreunui edificiu de cult arian (E. B. Thomas, în A. Lengyel and G. T. B. Radan editors, *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest, 1980, p. 201, 203-204, fig. 5, pl. CL-CLI). Totuși, aceasta nu e o dovadă sigură, unii epigrafiști citind *ARSQ(ue)* sau, mai degrabă, *ARCO* (< *ARCUS*) și coborând datarea piesei în secolul al III-lea – Gáspár Dorottya, *Pannóniai téglakarcolatok*, extras din *Pannóniai Kutatások*, Wosinsky Mór Múzeum Szekszárd, 1999, p. 37-44.

⁷⁵⁹ *SSIB*, 35; A. Ferrua, *op. cit.*, nr. 113-116 (p. 128-129), 347 (p. 259-260).

⁷⁶⁰ *FHDRCh*, XII-XIV.

Valens în 378⁷⁶¹ și urcarea pe tron a lui Theodosius I (379-395)⁷⁶². Astfel, după ce noul suveran a impus în Orient alinierea tuturor Bisericilor la credința împărtășită de cei mai cunoscuți titulari, printre care figurau și episcopul marcianopolitan și cel scitic⁷⁶³, al II-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din 381, la care au participat și episcopii Martyrius de *Marcianopolis* și Gerontius de *Tomis*⁷⁶⁴, întărea prin canonul 1 sentința stabilită la *Nicaea*, în 325, de condamnare a oricărei forme a învățăturii ariene⁷⁶⁵, iar prin canoanele 5, 7 și 8 hotăra primirea în rândurile comunității catolice a arienilor, ca și a altor eretici, dacă dădeau anatemei erezia pe care o împărtășiseră până atunci (*dantes quidem libellos, et omnem haeresim anathematizantes, quae non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica ecclesia...*)⁷⁶⁶. În *Illyricum*, soarta adepților lui Arius a fost pecetluită prin conciliul de la *Aquileia* din toamna anului 381, aici fiind convocați, judecați și depuși doi dintre cei mai recalcitranți arieni – Palladius de *Ratiaria* (*Dacia Ripensis*) și Secundianus de *Singidunum* (*Moesia Prima*), acesta din urmă împreună cu preotul său Attalos⁷⁶⁷. Cu toate acestea, arianismul nu a dispărut complet din regiune. Prin 395, un adept al acestuia, episcopul Maximinus (cca 360/5 – după 428), a criticat într-o *Dissertatio* pe Ambrosius de *Mediolanum* (339-397), conducătorul conciliului aquileiens, și actele acestuia⁷⁶⁸; culegerea lui Maximinus se numără printre puținele scrieri ariene semnate de teologi de această orientare din zona dunăreană care s-au păstrat⁷⁶⁹.

Erezia ariană a supraviețuit timp mai îndelungat în regiunea danubiană datorită triburilor germanice⁷⁷⁰. Cum s-a arătat deja, convertirea vizigoților nord-fluviali sub semnul arianismului s-a datorat lui Ulfila (311-383), fiind continuată, după trecerea acestuia în Imperiu, de „episcopii” și „propovăduitorii” învățăturii lui Arius veniți sub împăratul Valens (364-378). Fidelii întemeietorului Bisericii ariene din *Guththiuda* trecuți în Imperiu în 348 au supraviețuit până cel puțin în secolul al VI-lea în *Moesia*, fiind cunoscuți drept *Gothi minores*; despre aceștia, istoricul Iordanes

⁷⁶¹ *FHDRCh*, XXXI, XXXII.2, LXVI; A. Barbero, 9 agosto 378 il giorno dei barbari, Roma-Bari, 2007.

⁷⁶² *FHDRCh*, LXI, LXVI, CXI; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999; A. Gabor, *Biserică și stat în timpul lui Teodosie cel Mare (379-395)*, București, f.a.

⁷⁶³ *FHDRCh*, XLVI.

⁷⁶⁴ *FHDRCh*, XVIII.

⁷⁶⁵ *COD*, p. 31; *CBO*², p. 64.

⁷⁶⁶ *COD*, p. 32, 35; *CBO*², p. 68, 70-71.

⁷⁶⁷ *FHDRCh*, XXII.1.2-3, CXI; *PL* 13, col. 387-390; Ambr., *Ep.* VIII-XII; Theod., *HE*, V, 8; 9, 9; Mansi, 4, col. 599-618; G. Cuscito, *Aquileia*, II. *Concilio*, în *NDPAC*, I, col. 455-457; R. Gryson, *op. cit.*, p. 121-143; Y.-M. Duval, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325-400)*, în *Aquileia, la Dalmazia e l'Illyricum*, II, Udine, 1985, p. 372-377; V. Saxer, *op. cit.*, p. 26-27; R. Popović, *op. cit.*, p. 182-185, 187; A. Gabor, *op. cit.*, p. 266-268; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 295-296.

⁷⁶⁸ *SC* 267; *DELCL*, p. 563-565 (*Maximin*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 295, 314.

⁷⁶⁹ *FHDRCh*, XXXVII.

⁷⁷⁰ Vezi și K. Schäferdiek, *L'arianisme germanique et ses conséquences*, în *Clovis. Histoire et mémoire*, I, p. 185-197; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 61-76.

(secolul al VI-lea) scria că formau „un popor mare, dar sărac și nerăzboinic, neavând altă bogăție decât turme de diferite feluri, pășuni și păduri cu lemne” (*gens multa, sed paupera et inbellis nihilque habundans nisi armenta diuersi generis pecorum et pascua siluaque lignarum*)⁷⁷¹. Germanicii arieni ajunși după 376 pe solul roman, în proximitatea Dunării, aflați o vreme sub păstorirea lui Mercurinus, discipolul lui Ulfila, au ajuns în nordul Italiei, unde episcopul lor, cu numele schimbat în Auxentius, s-a bucurat de sprijinul împărătesei Iustina, intrând în conflict cu Ambrosius de *Mediolanum* (339-397)⁷⁷². Spre deosebire de alte teritorii, la sud de Dunăre nu se cunosc edificii de cult sau obiecte liturgice care să fi aparținut germanicilor arieni⁷⁷³. În schimb, sunt indicii epigrafice că unii dintre alogeni au îmbrățișat la un moment dat dreapta-credință: este vorba despre un epitaf latin din secolele IV-V de la *Tomis*, pus pentru un anume Terentius, fiul germanicului Gaione⁷⁷⁴, înmormântarea la *Axiopolis*, cândva în veacurile V-VI, într-o capelă atașată bazilicii care adăpostea osemintele martirilor Cyrillus, Chindeas și Dasius, a comitelui federat Gibastes și a fiicei sale Anthusa⁷⁷⁵ și o inscripție creștină de la *Odessos* din secolul al VI-lea, care conține un nume germanic terminat în -ιγλδι (-ιγλδη)⁷⁷⁶.

Marea divergență dintre catolicism și arianism era de natură teologico-dogmatică și viza natura persoanelor Treimii și raporturile dintre ele. Din acest punct de vedere, pe baza documentelor inserate în culegerea lui Maximinus amintită mai sus, între care se găsește și biografia episcopului got Ulfila semnată de Auxentius de *Durostorum*, specialiștii au încercat să încadreze teologia prelatului germanic în una dintre diversele curente ariene. Conform mărturiei lui Auxentius și a *Credoului* reprodus de noi în volum, Ulfila susținea că, după Tradiție și învățătura Sfintei Scripturi, Tatăl este singurul Dumnezeu adevărat și nenăscut, Dumnezeuul tuturor,

⁷⁷¹ Iord., *Get.*, LI, 267; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 528; V. Velkov, *Wulfila und die Gothi minores in Moesien*, în *Klio*, 71, 1989, 2, p. 525-527; idem, *Der Wohnsitz der Gothi minores (der Wulfilagenoten) in Moesien*, în *Studia in honorem Georgii Mihailov*, Sofia, 1995, p. 491-496; M. Kazanski, *Les Goths (Ier – VIIe siècles ap. J.-C.)*, Paris, 1991, p. 117.

⁷⁷² **FHDRCh**, XXII.1.1; Ruf., *HE*, II, 15; M. Simonetti, *Aussenzio di Durostorum*, în *NDPAC*, I, col. 662; *PCBE*, 2/1, p. 241-243 (*Auxentius (Mercurinus) 3*); *DELCL*, p. 99-100 (*Auxențiu de Durostor*); G. Atanasov, *op. cit.*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *op. cit.* p. 321-325, 333; idem, *The Christian Durostorum-Drastar*, p. 81-86, 399.

⁷⁷³ O singură informație ar putea fi luată în calcul: este vorba despre acea „clădire a creștinilor cu drept de azil” aflată în afara zidurilor orașului *Tomis*, unde s-au refugiat goții federați atacați în 386 de generalul Gerontius (Zos., IV, 40, 5; *PLRE*, I, p. 393-394 (*Gerontius 4*)); e posibil ca ea să fi slujit cultului arian, de vreme ce se afla *extramuros*. În alte provincii sunt informații literare și arheologice despre monumente și obiecte de cult ariene – Greg. Tur., *HF*, III, 31; R. Giordani, *Hérétiques (Monuments)*, în *DECA*, I, p. 1141-1143; B. Gabričević, *Les origines du christianisme sur la côte orientale de l'Adriatique*, în *Radovi*, 16 (1976/1977), 1977, p. 215; M. Cecchelli, *Edifici di culto ariano in Italia*, în *Attes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne...*, I, p. 233-243; M. Duval, *L'évêque et la cathédrale en Afrique du Nord*, în *ibidem*, p. 346; G. Bertelli, *L'arianismo nell'Italia meridionale longobarda: il caso di Benevento*, în *ibidem*, p. 244-247.

⁷⁷⁴ *IGLR*, 30.

⁷⁷⁵ *IGLR*, 41.

⁷⁷⁶ *SSIB*, 92.

Dumnezeul Dumnezeului nostru, cu o divinitate deosebită de cea a Fiului, unul născut, Domnul și Dumnezeu nostru, care este creatorul tuturor creaturilor și căruia nimeni nu-i este asemenea, supus și ascultător în toate de Dumnezeu Tatăl, iar Sfântul Duh nu este nici Tată, nici Fiu, nici principiu, nici creator, nici Dumnezeu, nici Dumnezeu nostru, nici primul, nici al doilea, ci al treilea, făcut de primul prin cel de-al doilea, nici nenăscut, nici născut, ci creat de nenăscut prin unul născut, puterea luminătoare și sfințitoare anunțată de Hristos apostolilor săi după Înviere, învățător, conducător, ajutător, mângâietor, creat de Tatăl înaintea tuturor lucrurilor prin intermediul Fiului, al cărui slujitor și ascultător este⁷⁷⁷. „C'est l'arianisme le plus net", scria Jacques Zeiller⁷⁷⁸, iar analize mai recente, datorate lui Manlio Simonetti și Knut Schäferdiek, au ajuns la încheieri apropiate: Ulfila profesa un arianism de tip subordinaționist, apropiat de cea de-a doua formulă de credință (*ekthesis*) adoptată la conciliul din 341 de la *Antiochia*⁷⁷⁹; prin ambiguitatea sa, prin apelul constant la citate din Biblie, aceasta din urmă nu dădea posibilitatea nici partizanilor lui Arius, nici celor ai credinței niceene să o atace prea puternic, mai ales că declara pe Hristos Dumnezeu, Fiu unul născut (τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Θεόν), imaginea perfect asemănătoare a divinității, esența, puterea, voința și gloria Tatălui (ἀναλλοίωτον τῆς θεότητος, οὐσίας τε καὶ δυνάμεως καὶ βουλῆς καὶ δόξης τοῦ πατρὸς ἀναράλλακτον εἰκόνα)⁷⁸⁰. Din formula lui Ulfila s-au tras anumite concluzii privitoare la originea cuvântului *Crăciun* în limba română (< *creatio, dies Creationis Christi* din doctrina ariană)⁷⁸¹, respinse însă de analize foarte recente⁷⁸².

⁷⁷⁷ Cf. *FHDRCh*, XXV, la care adaugă *Dissertatio Maximini*, 42-52: *Secundum traditionem et auctoritatem diuinarum scripturarum hunc /Hristos – n.n./ secundum d(eu)m et auctorem omnium a Patre et post Patrem et propter Patrem et ad [g]loriam Patris esse numquam celauit... differentia[m] esse diuinitatis Patris et Fili, D(e)i i[n]geniti et d(e)i unigeniti, et Patrem quidem creatorem esse creatoris, Filium uer[o] creatorem esse totius creationis, et Patrem esse D(eu)m D(omi)ni, Filium autem d(eu)m uniuersa(e) creature... et Sp(iritu)m S(an)c(tu)m non esse nec Patre(m) nec Filium, sed a Padre per Filium ante omnia factum, non esse primum nec secundum, sed a primo secundum in tertio gradu subbstitutu(m), non esse ingenitum nec genitum, sed ab ingenito per unigenitum in tertio gradu creatum... non auctor neque creator, sed inluminator, sed sanctificator, doctor et ducator, adiutor et postulator... Cr(ist)i minister et gratiarum diuisor* (SC 267, p. 236, 238, 240, 242); J. Zeiller, *op. cit.*, p. 451; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 339; idem, *Erezii și schisme...*, p. 74.

⁷⁷⁸ J. Zeiller, *op. cit.*

⁷⁷⁹ M. Simonetti, *L'arianesimo di Ulfila*, în *RomBar*, 1, 1976, p. 297-323; K. Schäferdiek, *Gotien. Eine Kirche in Vorfeld des frühbyzantinischen Reiches*, în *JbAC*, 33, 1990, p. 37, 49.

⁷⁸⁰ Această formulă a fost transmisă de Athanas., *De synodis*, 23, 2-10 și de Socr., *HE*, II, 10, 10-18, de unde provin cuvintele grecești; la Sozom., *HE*, III, 5, 8 se găsește un rezumat.

⁷⁸¹ T. Diaconescu, *Motivația semantică a cuvântului românesc Crăciun «Noël»*. *Studiu asupra terminologiei creștine din Romania Orientală*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, 32 A, 1988-1991, p. 29-69, în special p. 42-53 = în *SAA*, 5, 1998, p. 165-174, în special p. 167-170 (în limba italiană); N. Zugravu, *Geneza...*, p. 340; idem, *Păgâni și creștini în spațiul extracarpatic în veacul al IV-lea (II)*, în *AIAX*, 34, 1997, p. 317-318; idem, *Erezii și schisme...*, p. 75.

⁷⁸² M. Cățoi, *Sur une opinion concernant la signification sémantique du terme Crăciun (Noël)*, în *Pontica*, 40, 2007, p. 429-446.

Pe vremea când la *Nicaea* se întrunea primul conciliu ecumenic, un călugăr din *Mesopotamia* pe nume Audius (Audios) sau Uda, vestit pentru viaţa sa ascetică exemplară şi pentru ţinuta morală deosebită⁷⁸³, întemeia o grupare religioasă pe care izvoarele o califică fie „schismă”, fie „sectă”, fie „erezie”⁷⁸⁴. Cert este că, despărţindu-se de Biserica catolică şi formându-şi propria *tagma*⁷⁸⁵, Audius n-a contestat iniţial doctrina recunoscută. Cu timpul însă, audianii (odianii) au început să împărtăşească idei şi să desfăşoare anumite practici culturale care intrau în contradicţie cu dogma ortodoxă, precum antropomorfismul dumnezeirii, dualismul de inspiraţie maniheană, celebrarea Paştelui după obiceiul evreiesc la 14 Nissân (aprilie) şi săvârşirea tainelor după reguli bizare; astfel s-a deschis calea ereziei⁷⁸⁶. Cum am amintit deja, Biserici audiane s-au întemeiat şi în ţinuturile dunărene, dar în *corpus*-ul de faţă nu am inclus texte despre acestea, ele fiind deja editate în volumul al II-lea din *FHDR*. Consecinţele acestei erezii pentru credinţa creştinilor din regiunea dunăreană au fost minore.

În tomul pe care tocmai îl edităm se găsesc doar câteva dintre numeroasele izvoare care fac referire la o altă erezie manifestată în regiunea dunăreană, mai precis în *Pannonia Secunda*, anume cea a episcopului Photinus de *Sirmium* (343-351, 361-364). Este vorba despre texte care prezintă personalitatea şi doctrina prelatului panonic⁷⁸⁷. Posedând o vastă cultură teologică şi având un discurs foarte elocvent, el considera că Logosul nu este decât raţiunea personală a lui Dumnezeu, extinderea sau dilatarea dumnezeirii care se manifestă în lume prin intermediul lui Hristos – omul cu virtute superioară –, după care se contractă sau se restrânge în forma indistinctă iniţială. Mântuitorul poate fi numit, de aceea, Λογοπατωρ, adică Logos (Cuvânt) şi Tată în acelaşi timp. Astfel, ereticul panonic nega, în ultimă instanţă, divinitatea lui Iisus Hristos, accentuând asupra naturii sale umane⁷⁸⁸. Această teologie s-a bucurat în *Pannonia* şi în provinciile învecinate de o aderenţă deloc de neglijat. Photinus a fost depus şi exilat⁷⁸⁹, iar erezia a fost condamnată de conciliile

⁷⁸³ Epiph., *Pan.*, 70, 1, 1-2.

⁷⁸⁴ Epiph., *Pan.*, 70, 1, 1; *Ank.*, 13-14; Theod., *HE*, IV, 10, 1; Cassiod., *HE*, VII, 11.

⁷⁸⁵ Epiph., *Pan.*, 70, 1, 1.

⁷⁸⁶ Epiph., *Ank.*, 14; Ps.-Epiph., *Anak.*, 70; Ioann. Chrys., *Omiliile la Facere. Omilia a VIII-a*, 3 (*PSB* 21, p. 101); Aug., *Ep. CXLVIII* (*PL* 33, col. 622-630); Theod., *HE*, IV, 10, 2; 10, 4; *Haer. fab. comp.*, IV, 83 (*PG* 83, col. 428-429); Cassiod., *HE*, VII, 11; T. Orlandi, *Audiens*, în *DECA*, I, p. 296; *DELIC*, p. 91 (*Audiani*); N. Zugravu, *op. cit.*, p. 122-123.

⁷⁸⁷ *FHDRCh*, XVI.1, XXVI, XXXIII, LX.

⁷⁸⁸ Vezi şi Lucif. Calarit., *De non parcendo in deum delinquentibus*, XVIII, 1-10; XXVI, 4-8; XXVIII, 42-45; Leon Magn., *Serm.*, 4 (XXIV) (*Nativitate Domini sermo IV*), 5; Marius Mercator, *Appendix ad contradictionem XII anathematismi nestoriani* (*PL* 48, col. 927-930); Theod., *Haer. fab. comp.*, II, 10 (*PG* 83, col. 397); Sozom., *HE*, IV, 6, 1; Socr., *HE*, II, 18, 7; *Consultationum Zacchaei christiani et Apollonii philosophi*, II, 11; 13 (*PL* 20, col. 1127, 1131-1132); Arnob. iun., *Praed.*, I, 44-45; Cassiod., *HE*, V, 5; M. Simonetti, *Photin de Sirmium*, în *DECA*, II, p. 2025-2026; *DELIC*, p. 702 (*Photinos de Sirmium*); N. Zugravu, *op. cit.*, p. 77-78; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 68-69.

⁷⁸⁹ G. Fernández, *La deposición de Fotino de Sirmio*, în *Gerión*, 16, 1998, p. 338-343.

locale de la *Antiochia* (344)⁷⁹⁰, *Mediolanum* (345, 347, 355)⁷⁹¹, *Sirmium* (347, 351, 357)⁷⁹², *Ancyra* (Ankara, Turcia) (358)⁷⁹³, din *Illyricum* (365)⁷⁹⁴ și de la *Arelate* (442)⁷⁹⁵, de sinoadele universale de la *Constantinopolis* (381)⁷⁹⁶ și *Ephesus* (431)⁷⁹⁷, de legislația imperială⁷⁹⁸ și de numeroși Părinți și scriitori bisericești⁷⁹⁹; printre aceștia din urmă se numără și Ioannes Cassianus (cca 360/5 – în jur de 435), teolog originar din *Scythia Minor*⁸⁰⁰.

Spre sfârșitul secolului al IV-lea, Biserica din *Illyricum* era din nou agitată, de data aceasta de episcopul Bonosus de *Naissus* (Niș, Serbia) sau de *Sardica* (cca 344 – cca 391) din *Dacia Mediterranea*⁸⁰¹. Elementul nou introdus de prelatul dacic față de erezia lui Photinus, de care o legau teologii vremii, era negarea virginității perpetue a Mariei, care, după nașterea lui Iisus, ar fi avut alți copii de la Iosif; cu alte cuvinte, Bonosus invoca un nou argument pentru a pune sub semnul îndoielii divinitatea deplină a lui Hristos⁸⁰². Necombătută cu suficientă determinare la conciliile de la *Thessalonica* (389), *Capua* (iarna lui 391-392) și *Mediolanum* (392)⁸⁰³,

⁷⁹⁰ Sozom., *HE*, III, 23, 4; Socr., *HE*, II, 19, 16.

⁷⁹¹ Sozom., *HE*, IV, 8-9.

⁷⁹² **FHDRCh, XVI.2**; Sozom., *HE*, IV, 6, 4-5; 6, 14-16; 15, 2; Socr., *HE*, II, 29; 30, 42-48; VII, 1; Cassiod., *HE*, V, 6; 8; Mansi, 3, col. 179-196.

⁷⁹³ Mansi, 3, col. 270.

⁷⁹⁴ **FHDRCh, XIII.**

⁷⁹⁵ C. 16 (CCSL CXLVIII, p. 117).

⁷⁹⁶ *CBO*², p. 64; Theod., *HE*, V, 9, 19.

⁷⁹⁷ Mansi, 5, col. 972.

⁷⁹⁸ *CTh*, XVI, 5, 6 (= *CI*, I, 1, 2) (10 ian. 381); XVI, 5, 65 (= *CI*, I, 5, 5; 6, 3) (30 mai 428); Socr., *HE*, V, 2; Cassiod., *HE*, IX, 2; 14; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 278.

⁷⁹⁹ **FHDRCh, LXII.2**; Eus. Vercell., *Trin.*, III, 39; 55; Faust., *De Trinitate*, 41 (V, 4); Lucif. Calarit., *De non conveniendo cum haereticis*, IX, 41; *De non parcendo in deum delinquentibus*, XVIII, 1-10; Ps.-Hegem., *Adv. haer.*; Ruf., *Exp. symb.*, 1; 37; Appon., *In Cant. Cant.*, II (I, 6), 10; 12; IX (VI, 8), 28; XII (VIII, 6), 12-13; Damasus, *Ep.* IV, 5 (*PL* 13, col. 359); Epiph., *Ank.*, 13 Ps.-Epiph., *Anak.*, III, 1, 71; Hier., *Vir. ill.*, CVII; Ambr., *Ep.* XLVIII, 5; Aug., *De baptismo*, IV, 16, 23; idem, *Despre adevărata religie*, V, 9 (traducere din latină de C. Beja, studiu introductiv și note de A. Tat, control științific al traducerii de L. Wald, București, 2007, p. 46-47); Papa Innocentius I, *Ep.* VII, 14 (*PL* 20, col. 535-536), XXII (Mansi, 3, col. 1062-1063); Sozom., *HE*, VI, 11, 3; Theod., *HE*, V, 11, 3; Leporius, *Libellus emendationis*, 10; Caes. Arel., *Sermo XCVI*, 5; Papa Felix, *Ep.* III (*PL* 58, col. 909); Cassiod., *HE*, IX, 16; Facund. Herm., *Pro def. trium cap.*, VIII, 7, 18; Iohann. Caesar., *Apol.*, 65; Eus. Gall., *Hom. XXIV* (23), *De latrone beato*, 5; XXVIII (27), *De Ascensione Domini*, II, 2; LXXXVIa, *De symbolo*, 3 etc.; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 45, 289; II/2, p. 78, 246.

⁸⁰⁰ *DI*, I, 2, 3.

⁸⁰¹ Marius Mercator (sec. V) scrie *Sardicensis Bonosus* (*Appendix ad contradictionem XII anathematismi nestoriani*, în *PL* 48, col. 928); vezi și M. Gara, *Bonosus*, în *DECA*, I, p. 583.

⁸⁰² Marius Mercator, *Appendix ad contradictionem XII anathematismi nestoriani* (*PL* 48, col. 928); Ambr., *Ep.* LXV; Greg. Magn., *Ep.* LXVII; Isid., *Vir. ill.*, XXXII; M. Gara, *op. cit.*; *DELIC*, p. 116-117 (*Bonosus*); N. Zugravu, *op. cit.*, p. 79-81.

⁸⁰³ Siricius, *Ep.* IX (*PL* 13, col. 1176-1178); Ambr., *Scrisoare despre procesul lui Bonosus, care trebuie judecat potrivit hotărârilor date de sinodul de la Capua* (*PSB* 53, p. 236-237) = *Ep.* LXXI (56a) (*CCSL* LXXXII, p. 7-10); Mansi, 3, col. 683-686, 689-690; E. Pelekanidou, C. Nordi, *Thessalonique*, I. *Cité et christianisme*, în *DECA*, II, p. 2437.

această învățătură s-a răspândit atât printre locuitorii provinciilor ilirice⁸⁰⁴, cât și printre germanici, care au transplatat-o în vestul Europei, unde a supraviețuit până în secolul al VII-lea, fiind combătută de *concilium Arelatense* din 442⁸⁰⁵, *concilium Aurelianense* (Orleans, Franța) din 538⁸⁰⁶ și *concilium Clippiacense* (Chalons sur Saône, Franța) din 27 septembrie 626 sau 627⁸⁰⁷. Ea este amintită în zona dunăreană în *Novella XI* din 16 aprilie 535 a împăratului Iustinianus I (527-565), prin care noul episcop rânduit la *Aquae*, în *Dacia Ripensis*, de către arhiepiscopul de *Prima Iustiniana* (Caričin Grad, Serbia)⁸⁰⁸, trebuia să aibă sub jurisdicție „numita cetate și toate castelele, teritoriile și bisericile ei, spre a putea izgoni din acea cetate și de pe acel pământ fărădelegea bonosiacilor și a o aduce la credința cea mai adevărată” (*Aquiensis autem episcopus habeat praefatam civitatem et omnia castella et territoria et ecclesias, ut possit Bonosiacorum scelus, ex ea civitate et terra repellere vel in orthodoxam fidem transformare*)⁸⁰⁹.

Un impact mai redus a avut în zona dunăreană o altă erezie trinitară, apărută în jurul anului 360 în sânul unei grupări ariene în frunte cu episcopul Macedonius de *Constantinopolis* (342-362) și Marathionius de *Nicomedia* (342-358), anume cea a macedonienilor sau a pneumatomaților. Aceasta nega divinitatea Sfântului Duh, susținând că el nu este de aceeași substanță (*ousía*) și putere (*exousía*) cu Tatăl și Fiul, fiind creat (*ktistós*)⁸¹⁰. Ea a fost condamnată de Părinți ai Bisericii⁸¹¹ și de mai multe concilii, prin care și unul desfășurat la *Sirmium*, în *Pannonia Secunda*, în 378, care nu a făcut decât să confirme regula de credință elaborată de conciliile de la *Roma* din 369 și 370 conduse de papa Damasus I (366-384), prin care se stabilise că „Tatăl și Fiul sunt de o ființă, de o dumnezeire, de o putere și de o singură înfățișare. Și de același ipostas și ființă este și Duhul Sfânt”⁸¹². Această profesiune de credință a provocat reacția violentă a unuia dintre cei mai înverșunați arieni illyrici – Palladius de *Ratiaria* (*Dacia Ripensis*) –, care a calificat învățătura de la *Sirmium* despre consubstanțialitatea celor trei persoane ale Treimii drept *blasphemia*⁸¹³. Macedonismul (pneumatomahismul) a fost condamnat de cel de-al doilea conciliu general de la *Constantinopolis* din 381, care statua ca regulă universală dumnezeirea

⁸⁰⁴ Papa Innocentius I, *Ep.* XVI, XXI-XXII (Mansi, 3, col. 1057-1063).

⁸⁰⁵ C. 17 (CCSL CXLVIII, p. 117).

⁸⁰⁶ C. 34 (31) (CCSL CXLVIII A, p. 126).

⁸⁰⁷ C. 5 (CCSL CXLVIII A, p. 292).

⁸⁰⁸ *FHDRCh*, LXXXVI.

⁸⁰⁹ *Novella XI*, 5 (*FHDR*, II, p. 378-379). N. Zugravu, *op. cit.*, p. 80.

⁸¹⁰ Ps.-Epiph., *Anak.*, III, 1, 74; Ioann. Cass., *DI*, I, 1, 3; Sozom., *HE*, II, 25, 19; III-IV; V, 14, 1; VI, 22; Socr., *HE*, II, 12-13; 16; 28; 45, 1-7; III, 10, 4-11; Theod., *HE*, II, 6; V, 11, 1; Cassiod., *HE*, IV, 22; M. Simonetti, *Macedonius-Macédoniens*, în *DECA*, II, p. 1515; idem, *Pneumatomaques*, în *DECA*, II, p. 2078-2079; idem, *Semi-ariani*, în *DECA*, II, p. 2261-2262; *DELC*, p. 521-522 (*Macedoniu*); A. Gabor, *Biserica și statul...*, p. 220-221.

⁸¹¹ *Ibidem*.

⁸¹² Sozom., *HE*, VI, 10, 3; Theod., *HE*, II, 22, 7.

⁸¹³ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 315.

Sfântului Duh⁸¹⁴. Printre cei 150 de participanți care au subscris această profesiune s-au numărat episcopii Martyrius de *Marcianopolis* și Gerontius de *Tomis*⁸¹⁵. De asemenea, într-una din scrierile sale, *Despre Întruparea Domnului*, Ioannes Cassianus (cca 360/5 – cca 435) o includea printre „firele de neghină înăbușitoare /erezile – n.n./” care au năpădit „semănătura de pe ogorul Domnului /dreapta-credință – n.n./”, propovăduitorilor lor rostind „cu îngrozitoare lipsă de evlavie cuvinte de hulă împotriva Sfântului Duh”⁸¹⁶.

Pe fondul discuțiilor referitoare la natura persoanelor Treimii și la relațiile dintre ele, s-a născut o altă controversă, al cărei obiect era raportul dintre cele două firi – divină și umană – ale lui Iisus Hristos; consecința directă privea maternitatea divină sau umană a Mariei⁸¹⁷. Astfel s-au născut așa-numitele erezii cristologice, care au provocat puternice convulsii și în Bisericele din regiunea Dunării Inferioare. Prima dintre ele a fost nestorianismul sau dioprosopismul, al cărei inițiator a fost călugărul antiochian Nestorius (381-451), ajuns patriarh de *Constantinopolis* în 428. În ultimă instanță, acesta susținea că Hristos este unul, o persoană (*prosôpon*), dar în care există două firi distincte – cea divină și cea umană, istorică, născută din Fecioara Maria, unită prin „asociere” cu Dumnezeu; fiind „om” și, deci, „cu totul imposibil ca Dumnezeu să fie născut de un om”, Maria nu poate fi numită Născătoare de Dumnezeu, ci mama lui Hristos⁸¹⁸. Această erezie a fost violent combătută de Cyrillus de *Alexandria* (episcop între 412-444) și condamnată de sinodul roman din 10 august 430 desfășurat sub conducerea papei Caelestinus I (422-432) și de cel de-al III-lea conciliu ecumenic de la *Ephesus* din 431⁸¹⁹.

În eparhiile din zona Dunării Inferioare, în „războiul Bisericii” declanșat odată cu erezia lui Nestorius, cum scria istoricul Evagrios⁸²⁰, conducătorii comunităților au avut o atitudine oscilantă, așa cum se poate observa și din *acta* ale conciliului de la *Ephesus*. Printre apărătorii patriarhului s-au numărat Dorotheus de *Marcianopolis* – mitropolitul din *Moesia Secunda*, și sufraganii săi Iacobus de *Durostorum* (Silistra, Bulgaria) (- 431 -), Marcianus de *Abritus* (Razgrad, Bulgaria) (cca 431 – cca 458), Petronius de *Novae* (către 431) și alți doi întâistătători, ale căror reședințe

⁸¹⁴ COD, p. 24: *Expositio fidei CL patrum: ... et in spiritum sanctum, dominum et vivificantem, ex patre procedentem, cum patre et filio coadorandum et conglorificandum, qui locutus est per prophetas...*; **FHDRCh, XVIII**; A. Gabor, *op. cit.*, p. 221-224; idem, *Biserică și stat...*, p. 231-265.

⁸¹⁵ **FHDRCh, XVIII**.

⁸¹⁶ *DI*, I, 2, 3.

⁸¹⁷ În ultimă instanță, *DELCh*, p. 594-597 (*Nestorianism, Nestorie*); C. Schönborn, *Icoana lui Cristos. O introducere teologică*, traducere și prefață de V. Răducă, 1996, p. 68-93; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 9-17, 74; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 85; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 223-228. Vezi și bibliografia citată în **FHDRCh, XLV**.

⁸¹⁸ *Nestorii epistula altera ad Cyrillum*, în COD, p. 45-49; Cassiod., *HE*, XII, 4, de unde provine citatul; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 86-87.

⁸¹⁹ **FHDRCh, XLV**; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 87-88; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 194-211, 218-219, 243-244.

⁸²⁰ Evagr., *HE*, I, 2.

nu se cunosc – Valeanius (Baleanius) (- 431 -) şi Eudocius (- 431 -)⁸²¹. Alături de titularul scaunului constantinopolitan au fost şi Iulianus de *Sardica* (424-431) – mitropolitul din *Dacia Mediterranea*, şi Timotheus – *episcopus provinciae Scythiae*⁸²². Atitudinea lor reprezintă mai degrabă o reacţie împotriva grabei lui Cyrillus de *Alexandria* de a-l depune pe Nestorius, respectiv înaintea ajungerii orientalilor conduşi de Ioannes de *Antiochia* (429-441/2), decât o convingere cu substrat dogmatic, fapt care explică trecerea, la un moment dat, cel puţin a prelatului scit, în tabăra catolicilor şi adeziunea sa la sentinţa de condamnare dată de conciliu⁸²³. Lui i s-au alăturat Saturninus de *Marcianopolis* (431-448), înlocuitorul lui Dorotheus⁸²⁴, şi Polycarpus de *Sexanta* (*Sexaginta*) *Prista* (Ruse, Bulgaria) (- 431 -), transferat apoi la *Nicopolis ad Istrum* (Nikup, Bulgaria)⁸²⁵.

În contextul disputei provocate de nestorianism, care trebuie să fi afectat şi o parte a credincioşilor de rând din eparhiile pomenite mai sus⁸²⁶, amintim şi scrierile episcopului Ioannes de *Tomis* (445/6-448), foarte apreciate pentru claritatea şi consistenţa lor⁸²⁷, tratatul cristologic *Despre Întruparea Domnului* al lui Ioannes Cassianus (cca 360/5 – cca 435)⁸²⁸ – în sfârşit, mărturisirile de credinţă şi epistolele călugărilor sciţi⁸²⁹.

O erezie cu ramificaţii mult mai întinse şi consecinţe mult mai mari a fost eutihianismul sau monofizitismul, iniţiată de călugărul constantinopolitan Eutyches (cca 378-454). Exagerând învăţătura antinestoriană a lui Cyrillus de *Alexandria* (412-444) despre unirea celor două firi din persoana Mântuitorului, el a ajuns să susţină că, după Întruparea din Fecioara Maria, firea dumnezeiască a absorbit-o total pe cea umană; prin urmare, Hristos a avut doar o singură fire (μονοφυσίς) – cea dumnezeiască, concluzie ce conducea în mod automat la negarea consubstanţialităţii naturii sale umane cu umanitatea noastră, făcând astfel imposibilă mântuirea. Această învăţătură a fost percepută în mod aparte în diferitele colţuri ale lumii creştine, ceea ce a făcut ca aprecierea caracterului său – eretic sau ortodox – să urmeze

⁸²¹ *FHDRCh*, XLIV.2, XLV.I.1.b-c, 2, 3.b-c, 4a, 5-6, II.2, 3, 6; H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 508; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 89.

⁸²² *FHDRCh*, XLV.II.6; N. Zugravu, *op. cit.*; idem, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 13-14.

⁸²³ *FHDRCh*, XLV.1a, 3a, II.1, 4-7.

⁸²⁴ *FHDRCh*, L.

⁸²⁵ Socr., *HE*, VII, 36, 18; J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, în *REByz*, 42, 1984, p. 173, nr. 10.

⁸²⁶ N. Zugravu, *Erezii şi schisme...*, p. 90-92, cu trimiteri la surse epigrafice.

⁸²⁷ *FHDRCh*, XLIX.

⁸²⁸ *DI*, în *MO*, 37, 1985, 7-8, p. 577-606; 38, 1986, 1, p. 44-83; 38, 1986, 3, p. 71-94; M.-A. Vannier, *Le De Incarnatione Domini de Jean Cassien*, în C. Bădiliţă et A. Jakab (éd.), *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident. Actes du colloque international organisé par le New Europe College en collaboration avec la Ludwig Boltzmann Gesellschaft* (Bucarest, 27-28 septembre 2001), Iaşi, 2003, p. 49-63; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 87-88.

⁸²⁹ *FHDRCh*, LXXVII; *Scrieri ale «călugărilor sciţi»...*, *passim*.

un drum sinuos⁸³⁰. Ne mărginim să evocăm aici doar momentele în care au fost implicați și prelații din regiunea dunăreană. Astfel, Eutyches a fost condamnat de sinodul local de la *Constantinopolis* din noiembrie 448, la care au participat și au subscris depunerea și episcopii Saturninus de *Marcianopolis* (431-448) și Alexander *reverendissimus episcopus Tomitanorum civitatis, provinciae Scythiae* (449-452)⁸³¹. Prelatul din urmă a succedat lui Ioannes (445/6-448), care dezavuase noua erezie într-o *disputatio* foarte apreciată de ortodocși⁸³². În 449, la conciliul de la *Ephesus* condus de episcopul Dioscorus de *Alexandria* (444-454), conciliu numit de papa Leon I (440-461) *latrocinium*, ereziarhul a fost reabilitat, printre semnatori numărându-se și Diogenianus, episcop de *Remesiana* (Bela Palanka, Serbia)⁸³³. Monofizitismul a fost condamnat la cel de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon* din 451, ale cărui acte din ședința din 13 octombrie (*Actio tertia*), prin care era condamnat Dioscorus, le-a semnat și episcopul Alexander, *episcopus Tomitanorum, provinciae Scythiae* (449-452)⁸³⁴; un an mai târziu, le-a subscris pe toate celelalte⁸³⁵.

În ciuda măsurilor punitive luate împotriva monofizitismului, inclusiv printr-o lege civilă din 1 august 455⁸³⁶, erezia a cuprins numeroase comunități, divizând Orientul creștin⁸³⁷. Aceasta a determinat autoritatea imperială să intervină, dar soluțiile propuse n-au fost întotdeauna dintre cele mai fericite, adâncind neînțelegerile. Astfel, împăratul Leon I Tracul (457-474) a adresat în 458 o scrisoare *metropolitanis totius orbis episcopis* („episcopilor metropolitani din întreaga lume”), prin care sonda opinia prelaților în legătură cu alegerea ca patriarh de *Alexandria* a monofizitului Timotheus Aelurus („Motanul”) (457-458/60; 476-477) și cu hotărârile conciliului de la *Chalcedon* din 451; printre destinatari, se aflau Valerianus, *reuerentissimus episcopus Marcianopolis* (- 458 -), și Theotimus, *reuerentissimus episcopus Tomitanus* (Theotimus II) (- 458 -)⁸³⁸. Răspunsurile au fost în zdrobitoare majoritate în favoarea păstrării regulii de credință stabilită de adunarea episcopală și pentru înlăturarea noului întâistătător alexandrin. Aceeași poziție au avut episcopul tomitan⁸³⁹ și mitropolitul marcionopolitan împreună cu sufraganii săi Marcianus – *episcopus ciuitatis Abryti* (431-458), Martialis – *episcopus ciuitatis*

⁸³⁰ Vezi bibliografia citată în *FHDRCh*, L.

⁸³¹ *FHDRCh*, L; N. Zugravu, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cathol.*, 52, 2007, 3, p. 15.

⁸³² *FHDRCh*, XLIX.

⁸³³ *FHDRCh*, LI.

⁸³⁴ *FHDRCh*, LIII.1.

⁸³⁵ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 14.

⁸³⁶ *CI*, I, 5, 8.

⁸³⁷ J. Meyendorff, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, traduction de l'anglais par F. Lhoest, revue par l'auteur, Paris, 1993, p. 185-312; P. Maraval, *L'échec en Orient: le développement des Églises dissidentes dans l'Empire*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, p. 457-481.

⁸³⁸ *FHDRCh*, LVII.1.

⁸³⁹ *FHDRCh*, LVII.2.

Appiarenensis (- 458 -), Monophilus – *episcopus ciuitatis Dorostoli* (- 458 -), Marcellus – *episcopus ciuitatis Nicopoleos* (- 458 -), Petrus – *episcopus ciuitatis Nouensis* (- 458 -), Dizza – *episcopus ciuitatis Odyssae Scythiae* (!) (- 458 -)⁸⁴⁰. După ce uzurpatorul Basiliscus (ianuarie 475 – august 476) și-a manifestat deschis atitudinea promonofizită⁸⁴¹, Zenon (a doua oară, 476-491) a încercat o soluție de compromis, publicând la 28 ianuarie 482, cu sprijinul patriarhului Acacius (472-489), un „edict al unirii” (*Echtesis*) – celebrul *Henotikon* –, dar acesta n-a făcut decât să sporească nemulțumirea simultană a monofiziților și diofiziților și, în același timp, să declanșeze prima schismă dintre Orient și Occident, cunoscută ca „schisma lui Acacius” (484-519)⁸⁴². Cu această ocazie, o parte dintre episcopii din provinciile ilirice (*Pannonia Secunda*, *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*, *Dardania*), aflate din a doua jumătate a secolului al IV-lea sub obediența scaunului roman prin intermediul vicariatului apostolic de *Thessalonica*⁸⁴³, a îmbrățișat poziția patriarhului constantinopolitan, ieșind de sub jurisdicția scaunului petrin; așa lasă să se înțeleagă o scrisoare a papei Symmachus (498-514) din 8 octombrie 511 și alte două, din 515 și, respectiv, 517, ale papei Hormisdas (514-523), prin care pontifii notificau revenirea lor la unitatea romană⁸⁴⁴.

În momentul urcării pe tron a lui Anastasius I (491-518), „dezbinarea era generală în Biserici”, nota istoricul bisericesc Evagrius (536/7-594)⁸⁴⁵. Noul princip, deși a jurat că va respecta ortodoxia⁸⁴⁶, a alunecat treptat spre o politică promonofizită, dând satisfacție creștinilor sirieni și copti, dar adâncind și mai mult divergențele dintre *Constantinopolis* și *Roma*⁸⁴⁷. În teritoriile dunărene ale *Thraciei* a provocat o ostilitate generală, care, amplificată și de alte cauze, s-a materializat într-o revoltă armată condusă de scitul Vitalianus, „feciorul lui Patriciolus, originar din Zaldapa /Abtaat, Bulgaria – n.n./, un mic orașel din Moesia Inferioară”⁸⁴⁸, izbuc-

⁸⁴⁰ *FHDRCh*, LVIII; N. Zugravu, *Erezii și schisme...*, p. 100, cu bibliografie.

⁸⁴¹ Marc. Comes, *Chron.*, a. 476 (*PL* 51, col. 932); M. Redies, *Die Usurpation des Basiliskos (475-476) im Kontext der aufsteigenden monophysitischen Kirche*, în *AntTard*, 5, 1997, p. 211-221; P. Maraval, *La réception de Chalcédoine dans l'empire d'Orient*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, p. 115-117; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 231.

⁸⁴² Evagr., *HE*, III, 14; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 214-222; P. Maraval, *op. cit.*, p. 119-122; Ch. Fraisse-Coué, *op. cit.*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, p. 167-188; D. Plakale, *The Schismes Between the Eastern and Western Church. A Contribution to Their Study*, în *BYZANTINOS AOMOS*, Thessalonike, 10-11, 1998-2000, p. 182-185; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 232.

⁸⁴³ *FHDRCh*, XLII.

⁸⁴⁴ *FHDRCh*, LXX, LXXVI.1-2; Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique...*, p. 37-44; Ch. Fraisse-Coué, *op. cit.*, p. 179-180, 189-191.

⁸⁴⁵ Evagr., *HE*, III, 14.

⁸⁴⁶ Theod. Lect., *HE*, II.

⁸⁴⁷ Marc. Comes, *Chron.*, a. 494 (*PL* 51, col. 934); C. Capizzi, *op. cit.*, p. 100-137; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 222-226; P. Maraval, *op. cit.*, p. 123-133; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 232-233.

⁸⁴⁸ Ioann. Antioch., *Chron.*, 214 e.

nită în 513/4 și care s-a prelungit până în timpul domniei lui Iustinianus I (527-565)⁸⁴⁹. Revolta a găsit simpatizanți nu numai în rândurile călugărilor din provincia *Scythia*, ci și printre unii dintre episcopii dunăreni, precum Domnio de *Sardica*, Alcissus de *Nicopolis*, Gaianus de *Naissus* și Evangelus de *Pautalia* (Kjustendil, Bulgaria) – toți trei suportând în 516 răzbunarea împăratului Anastasius⁸⁵⁰. Recent, s-a avansat opinia că și episcopul Paternus de *Tomis* (498-520) ar fi îmbrățișat orientarea suveranului⁸⁵¹, dar nu există nici o informație care să probeze monofizitismul acestuia⁸⁵².

Noua politică religioasă a împăratului Iustinus I (518-527), bazată pe restaurarea doctrinei chalcedoniene, reconcilierea cu *Roma* și sfârșitul schismei acaciene în 518-519⁸⁵³, a găsit episcopatul dunărean în tabăra ortodoxă. Astfel, asemenea patriarhului Ioannes II de *Constantinopolis* (518-520) și legaților papali din capitala Imperiului, Paternus a respins în 519 formula theopaschită *unus de Trinitate passus est* (*unus de Trinitate crucifixus; unus de Trinitate passus est carne pro nobis*), pe care călugării din dioceza sa o integrău efortului de a impune ortodoxia unei alte sintagme – „Hristos este unul din Treime (*unus ex Trinitate*)”⁸⁵⁴, care amintea însă de expresia aproape similară „Unul din Treime a suferit în trup” din *Henotikon*-ul împăratului Zenon (476-491) din 482 și din textele apolinariste, așadar, în ultimă instanță, de monofizitismul împotriva căruia luptaseră episcopii adunați la *Chalcedon*⁸⁵⁵. În același an, aflat la *Constantinopolis*, a reușit, datorită stăruințelor împăratului Iustinus I (518-527), să se reconcilieze cu generalul Vitalianus, sprijinitor al monahilor

⁸⁴⁹ *FHDRCh*, LXXIV; Marc. Comes, *Chron.*, a. 514-517; Vict. Tonn., *Chron.*, a. 510-511, 514; Iord., *Rom.*, 360; Ioann. Lyd., *Despre semnele cerești*, 6; Ioann. Malalas, *Chron.*, XVI; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 311; *PLRE*, II, p. 1171-1176 (*Fl. Vitalianus* 2); I. Barnea, în *DID*, II, p. 412-414; I. Miculescu, *Revolta lui Vitalian în contextul politicii religioase și economice a lui Anastasius I (491-518)*, în *GB*, 63, 1987, 3, p. 569-583; P. Maraval, *op. cit.*, p. 132; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 101-103; O. Mazal, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁵⁰ Marc. Comes, *Chron.*, a. 516 (*PL* 51, col. 939).

⁸⁵¹ A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 143. Vezi și N. V. Dură, *op. cit.*, p. 45.

⁸⁵² Într-o scrisoare din 516 sau 517 a papei Hormisdas (514-523) se vorbește despre „convertirea provinciilor” *Dardania*, *Illyricum* și *Scythia* (*FHDRCh*, LXXVI.1), dar nu există nici o certitudine că indicația respectivă privește revenirea episcopului Paternus la ortodoxism.

⁸⁵³ Evagr., *HE*, V, 4; M. V. Anastos, *The Emperor Justin. Its Role in the Restoration of Chalcedonian Doctrine, 518-519*, în *Byzantina*, 13, 1985, 1, p. 125-139; J. Speigl, *Synoden im Gefolge der Wende der Religionspolitik unter Kaiser Justinus (518)*, în *OS*, 45, 1996, p. 3-20; P. Maraval, *op. cit.*, p. 133-145; C. Capizzi, *La politica religiosa ed ecclesiastica di Giustiniano*, în *The Christian East, Its Institutions and Its Thought. A Critical Reflection. Papers of the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute Rome, 30 May – 5 June 1993*, edited by R. F. Taft, Roma, 1996, p. 62-64; K.-H. Uthemann, *Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe*, în *Augustinianum*, 39, 1999, 1, p. 7-10; O. Mazal, *op. cit.*, p. 38-41.

⁸⁵⁴ Horm., *Ep.* 188, 2 (15.X.519); 216, 6 (29.VI.519); 217, 7 (29.VI.519); 224, 5 (15.X.519); *FHDRCh*, LXXVII, cu bibliografie; Maxentii aliorumque..., *passim*; *Scrieri ale «călugărilor sciți»*..., *passim*.

⁸⁵⁵ C. Sotinel, *Hormisdas*, în *DHP*, p. 827; J. Meyendorff, *Cristos*..., p. 75; Ch. Fraisse-Coué, *op. cit.*, p. 191-192; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 106-113; O. Mazal, *op. cit.*, p. 37-38.

sciți, dar nu s-a putut pune de acord cu aceștia din urmă⁸⁵⁶. În sfârșit, a participat la sinodul din 520 de la *Constantinopolis*, în urma căruia a fost ales patriarh Epiphanius (520-535), semnând apoi, împreună cu alți episcopi, scrisoarea din 9 septembrie 520 prin care papa Hormisdas (514-523) era informat despre hotărârea respectivă⁸⁵⁷. Cum se știe, acest fapt a dus la reconcilierea dintre Biserica romană și cea constantinopolitană, luând sfârșit așa-numita „schismă a lui Acacius”, titularii celor două scaune putându-și conjuga eforturile împotriva monofizitismului și tuturor devianțelor neochalcedoniene, printre care și theopaschitismul călugărilor sciți. Nu întâmplător, demersul acestora era considerat periculos pentru unitatea abia restabilită a Bisericii⁸⁵⁸, formula lor era privită ca o inovație⁸⁵⁹ iar pledoaria făcută de reprezentanții lor în 519-520 la Roma pentru ortodoxia acesteia⁸⁶⁰ n-a avut nici un succes, papa, convins că sintagma susținută împarte Treimea, deci este nestoriană și eretică, alungându-i pe monahi din Cetatea Eternă⁸⁶¹. Mai multe texte reunite în acest volum fac cunoscută o parte din complicatul „dosar” al călugărilor sciți.

„Pacea” fragilă stabilită sub Iustinus I a fost repede tulburată de intervențiile în disputele teologice ale urmașului său, Iustinianus I (527-565)⁸⁶². Acesta, deși atașat profund valorilor credinței catolice, a stârnit o adevărată furtună în încercarea, bine intenționată, de altfel, de a elimina divergențele dintre diferitele facțiuni din sânul Bisericii. Astfel, el a propus în mai multe etape (august 527, 15 martie 533, 551) o *formula* theopaschită (σαρκωθέντος τοῦ ἐνὸς τῆς τριάδος θεοῦ λόγῳ) care a întâmpinat refuzul a numeroși clerici și monahi, mulți dintre aceștia fiind scoși din funcție⁸⁶³. La 6 august 536, a emis o *Ordonanță* care confirma hotărârile unui

⁸⁵⁶ Horm., *Ep.* 216, 5-6 (29.VI.519); 217, 6-11 (29.VI.519); *FHDRCh*, LXXVI.3; Fr. Glorie, *op. cit.*, p. XXVI-XXVII.

⁸⁵⁷ *FHDRCh*, LXXVI.4.

⁸⁵⁸ Horm., *Ep.* 187, 4 (29.VI.519); J. Spiegel, *Formula Iustiniani. Kircheneinigung mit kaiserlichen Glaubensbekenntnissen* (Codex Iustinianus I 1, 5-8), în *OS*, 44, 1995, p. 107-111.

⁸⁵⁹ Horm., *Ep.* 231, 8 (13.VIII.520); *FHDRCh*, LXXVII.1, LXXVIII.

⁸⁶⁰ Horm., *Ep.* 231, 9 (13.VIII.520); *FHDRCh*, LXXII, LXXVII.1; Fr. Glorie, *op. cit.*, p. XXXVI; Ch. Fraisse-Coué, *op. cit.*, p. 192-194; N. Zugravu, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cathol.*, 52, 2007, 3, p. 16-17.

⁸⁶¹ Horm., *Ep.* 187 (29.VI.519), 188 (15.X.519), 189 (2.IX.519), 190 (2.IX.519), 216 (29.VI.519), 217 (29.VI.519), 227 (3.XII.519), 231 (13.VIII.520); *FHDRCh*, LXXVII.1; Fr. Glorie, *op. cit.*, p. XXVI-XXIX, XXX-XXXI, XXXII-XXXIII, XXXVI; C. Sotinel, *op. cit.*; C. Capizzi, *op. cit.*, p. 66; Ch. Fraisse-Coué, *op. cit.*, p. 195; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 17; P. Maraval, *op. cit.*, p. 136-137.

⁸⁶² Despre politica religioasă a lui Iustinianus I vezi, în ultimă instanță, C. Capizzi, *op. cit.*, p. 55-84; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 359-360, cu izvoare și bogată bibliografie; adaugă: J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 49-98; idem, *Unité de l'Empire...*, p. 227-270; P. Maraval, *La politique religieuse de Justinien*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, p. 389-426; idem, *L'empereur Justinien*, Paris, 1999, p. 106-120; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 5-83; O. Mazal, *op. cit.*, p. 195-252; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 234-236, 273-276.

⁸⁶³ *CI*, I, 1, 5-8; I, 8, 14; Vict. Tunn., *Chron.*, a. 529; J. Speigl, *op. cit.*, p. 105-134; C. Capizzi, *op. cit.*, p. 64-67; J. Meyendorff, *Cristos...*, p. 88-90; P. Maraval, *op. cit.*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A.

sinod ținut la *Constantinopolis* în același an de anatemizare a unor adepți ai monofizitismului, nemulțumind pe adepții acestei erezii⁸⁶⁴. La sfârșitul lui 542 sau începutul lui 543 și în martie sau aprilie 553, a condamnat ideile cosmologice, antropologice și eshatologice ale lui Origene, trezind ostilitatea mediului monahal⁸⁶⁵. În 544-545 și apoi în 551, a proclamat anatema împotriva așa-ziselor „Trei Capitoale” (scierile suspecte de nestorianism ale lui Theodoros de *Mopsuestia*, Theodoretos de *Cyros* și Ibas de *Edessa*), prin care făcea concesii monofiziților⁸⁶⁶. În această privință, a reușit să-l determine și pe papa Vigilius (537-555) să accepte condamnarea prin *Iudicatum*-ul din 11 aprilie 548 și, parțial, prin *Constitutum*-ul din 14 mai 553, producând un val de indignare și fronde în rândurile episcopilor sufragani ai scaunului roman⁸⁶⁷. În sfârșit, prin cel de-al V-lea conciliu ecumenic deschis la *Constantinopolis* în 5 mai 553, punându-se în lumină importanța unirii ipostatice a Cuvântului întrupat, s-a realizat o sinteză între diferitele concepții dogmatice afirmate timp de peste un secol, fără însă să se reușească restabilirea unității Bisericii⁸⁶⁸.

Această politică religioasă și ecleziastică foarte intensă a reverberat și în spațiul dunărean. Astfel, cu acceptarea, în cele din urmă, de către împărat a formulei theopaschite a călugărilor sciți, zbuciumul acestora s-a văzut răsplătit; cea de-a zecea anatematismă a celui de-al V-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din 553 va marca introducerea oficială a theopaschitismului în dogma creștină – *Si qui non confitetur Dominum nostrum Iesum Christum, qui crucifixus est carne, Deum esse verum, et Dominum gloriae, et unum de sancta Trinitate, talis a.e.*⁸⁶⁹. În schimb, *Iudicatum*-ul papei Vigilius (537-555) a dus la reacția episcopilor ilirici, care au ținut un conciliu în 549, depunându-l pe Benenatus de *Prima Iustiniana*, superiorul lor, adept al politicii concesioniste pontificale, unii separându-se defini-

Vauchez, M. Venard, III, p. 399-402; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 16-24, 34-37; O. Mazal, *op. cit.*, p. 206; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 234, 273-274.

⁸⁶⁴ P. Maraval, *op. cit.*, p. 405-406; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 38-44; O. Mazal, *op. cit.*, p. 206-209; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 274.

⁸⁶⁵ C. Capizzi, *op. cit.*, p. 69-70; J. Meyendorff, *Unité de l'Empire...*, p. 250-255; idem, *Cristos...*, p. 49-72; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 71-72, 75-76; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 234-236, 275-276; O. Mazal, *op. cit.*, p. 211-215, 229.

⁸⁶⁶ *FHDRCh, LXXXI*, cu bibliografia citată la nota 1; adaugă: C. Capizzi, *op. cit.*, p. 70-77; J. Meyendorff, *Unité de l'Empire...*, p. 255-264; idem, *Cristos...*, p. 87; P. Maraval, *op. cit.*, p. 414-417; C. Sotinel, *L'échec en Occident: l'affaire de Trois Chapitres*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, p. 426-455; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 65-68; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 236, 274-275.

⁸⁶⁷ Mansi, 9, col. 923-927 (*Concilium Gradense*); *PBCE*, 2/2, p. 1617 (*Patricius 6*); J. Meyendorff, *Unité de l'Empire...*, p. 255-264; C. Capizzi, *op. cit.*; K. Schatz, *Der päpstliche Primat*, Würzburg, 1990, p. 72-74; P. Maraval, *op. cit.*, p. 416-417; K.-H. Uthemann, *op. cit.*; O. Mazal, *op. cit.*, p. 221-223, 232-233; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 274, 275.

⁸⁶⁸ *COD*, p. 107-122; Evagr., *HE*, IV, 38; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 260-264; idem, *Cristos...*, p. 90-98; C. Capizzi, *op. cit.*, p. 76-77; P. Maraval, *op. cit.*, p. 419-422; K.-H. Uthemann, *op. cit.*, p. 73-75; O. Mazal, *op. cit.*, p. 529-533; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 275.

⁸⁶⁹ *COD*, p. 118; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 90.

tiv de Biserica romană şi intrând în comuniune cu scunul schismatic de *Aquileia*⁸⁷⁰. O atitudine negativă a stârnit documentul papal şi în rândurile prelaţilor din *Scythia Minor*⁸⁷¹, fapt care l-a determinat pe mitropolitul Valentinianus de *Tomis* (cca 550-553) să ceară explicaţii. Din răspunsul suveranului pontif se poate deduce că atât episcopul Valentinianus, cât şi alţii aflaţi sub autoritatea sa (*universos ad tuam pertinentes ordinationem commoneas*) primeau „scrieri” (*scripta*) din partea lui Rusticus şi Sebastianus, însoţitori ai papei la *Constantinopolis* care protestaseră împotriva *Iudicatum*-ului, dar şi de la alţii care le împărtăşeau atitudinea, înaltul prelat sfătuindu-l să nu mai accepte asemenea mesaje (*hoc quoque fraternitatem tuam credimus adhortandam, ne ulterius praedictorum Rustici et Sebastiani, aut illorum qui pravae eorum praesumptionis probans esse participes, scripta suscipiat*)⁸⁷².

Din evocarea acestor momente din lupta desfăşurată între ortodoxism şi monofizitism se poate deduce ataşamentul conducătorilor Bisericii din *Scythia*, dar şi din alte eparhii dunărene la dogmele catolice, în speţă la cele stabilite la cel de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon*. Aceeaşi poziţie a avut şi cinul monahal din eparhia scitică, aşa cum o demonstrează mai multe epistole şi mărturisiri de credinţă⁸⁷³. În sfârşit, atitudinea antimonofizită se poate observa şi din alte mărturii, precum formula καθολικῇ ἐκκλησίᾳ de pe un epitaf al unui ἀναγνώστης al bisericii tomitane⁸⁷⁴, imnul *trisagion* reprodus pe reversul unui fragment de cruce de marmură de la *Callatis*⁸⁷⁵ sau pe un platou de marmură descoperit în biserica episcopală de la *Histria*⁸⁷⁶ şi expresiile apropiate Σω[τήρ] κύ(ριος?) ἁθά(νατος) („Mântuitorul, Stăpânul fără de moarte...”) de pe o amforă fragmentară de la *Histria*⁸⁷⁷ şi Χρ(ιστέ), σ(ῶσον), ἐ(λέησον) („Hristoase, mântuieşte, miluieşte!”) de pe un vas de granit de la *Noviodunum*⁸⁷⁸.

VI. PROBLEMA JURISDICŢIEI SUPERIOARE

Problema jurisdicţiei superioare în spaţiul creştinătăţii ponto-danubiene în mileniul I nu are o istoriografie foarte abundentă. Faptul se explică prin preponde-

⁸⁷⁰ Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 53-59; R. Popović, *op. cit.*, p. 213; C. Sotinel, *op. cit.*, p. 431; O. Mazal, *op. cit.*, p. 240-241; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 274, 275.

⁸⁷¹ Aşa rezultă din scrisoarea adresată de Vigilius lui Valentinianus: *et convocatus eos quos scandalizari diversis rumoribus retulisti* – Vigilius, *Epistola (olim XII) ad Valentinianus episcopum Tomitanum* (FHDR, II, p. 400).

⁸⁷² Vigilius, *Epistola (olim XII) ad Valentinianus episcopum Tomitanum* (FHDR, II, p. 400-405); R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 52-58; N. Zugravu, *op. cit.*, în *SUBB. Th. Cathol.*, 52, 2007, 3, p. 19-20.

⁸⁷³ **FHDRCh, LXXVII.2**; *Scrieri ale «călugărilor sciţi» ...*, *passim*; N. Zugravu, *Erezii şi schisme...*, p. 104-105.

⁸⁷⁴ *IGLR*, 45.

⁸⁷⁵ I. Barnea, *Note de epigrafie romano-bizantină*, în *Pontica*, 10, 1977, nr. 10.

⁸⁷⁶ A. Suceveanu, *op. cit.*, p. 143-144, 151-152, pl. LXII/9.

⁸⁷⁷ *IGLR*, 140; E. Popescu, *Christianitas...*, p. 383-384, nr. 2.

⁸⁷⁸ I. Barnea, *op. cit.*, *Pontica*, 10, 1977, nr. 24.

rența ortodoxă a populației voievodatelor medievale, a României moderne și contemporane și prin legăturile canonice cu Patriarhia de *Constantinopolis*, care au dus, în plan epistemic, la acceptarea tacită a aceleiași jurisdicții și pentru vremurile de la sfârșitul Antichității și începutul Evului Mediu. Contribuțiile pe această temă, datorate aproape exclusiv istoricilor de formație teologică, nu au depășit respectiva prejudecată, crisparea, îmbinată cu atitudinea evazivă, intervenind atunci când dovezile sunt categoric împotriva ei⁸⁷⁹. Este meritul lui Dimitrie Onciul de a fi atras atenția, acum peste un secol, pe baza tradiției consemnate în cronicistica medievală, asupra unui „moment catolic” în istoria bisericească a poporului român⁸⁸⁰, idee reluată apoi de Vasile Pârvan⁸⁸¹ și de alți cercetători⁸⁸². Începând din 1995, noi înșine am pus în discuție de mai multe ori problematica dependenței canonice a comunităților creștine sud- și nord-dunărene în mileniul I, aducând anumite contribuții în domeniu⁸⁸³, motiv pentru care nu vom sublinia aici decât puține elemente. Pe de altă parte, sperăm ca textele incluse în prezentul volum pe această temă să constituie un stimulent pentru ca alți istorici să aprofundeze subiectul.

Din punct de vedere metodologic, jurisdicția superioară nu trebuie abordată într-o manieră globală, valabilă pentru întreaga regiune a Dunării Inferioare, întrucât evoluția istorică n-a fost unitară, geografia administrativă și ecleziastică a fluc-

⁸⁷⁹ M. Seșan, *Iliricul între Roma și Bizanț*, în *MA*, 5, 1960, 3-4, p. 211-215; *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1987, în special p. 327-353; E. Popescu, *op. cit.*, în *BOR*, 109, 1991, 4-6, p. 102; idem, *Christianitas...*, *passim*; idem, *op. cit.*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 206, 209-210; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 40-42, în special p. 41: afirmațiile unor istorici că Biserica „daco-romană” a fost „sub jurisdicția Romei” sunt „netemeinice”; „Adevărul este că Biserica daco-romană și apoi cea românească – deși de limbă latină – s-a dezvoltat în strânse legături și în dependență canonică față de Patriarhia de Constantinopolis, atât înainte cât și după 1054. Cu alte cuvinte, poporul român a fost legat de Roma numai prin *origine și limbă*, iar prin *credință* a fost integrat în spațiul sud-est european, mai precis în Patriarhia de Constantinopolis”; idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 121-123, 158; M. Cojoc, *Teritoriile illyro-danubiene după sinodul IV ecumenic și până la reformele lui Justinian*, în *MO*, 54, 2002, 9-12, p. 65-82; idem, *Papa Grigorie cel Mare și Illyricul Oriental*, în *Studia historica et theologica...*, p. 255-271.

⁸⁸⁰ D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în idem, *Scrieri istorice*, II, ediție critică îngrijită de A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 5-18; vezi și *ibidem*, p. 161-163.

⁸⁸¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 273, 256 (nota 734), 283.

⁸⁸² A. Sacerdoțeanu, *Barbari, sciți sau români în anul 865*, în *Revista macedo-română*, 3, 1931, p. 54-69 (extras); idem, *Români și barbari în secolul IX. Un început de diferențiere*, în *Revista arhivelor*, 4, 1937, 1, p. 108-122; I. C. Drăgan, *Istoria românilor*, București, 1993, p. 58; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1993, p. 77-81; B. Mihoc, *Din relațiile românilor cu papalitatea (de la origini până la autocefalia Bisericii Ortodoxe din 1885)*, în *Crisia*, 25, 1995, p. 95-116; A. Falangas, *Tradition and reality in the Romanian chronicles of the 16th-17th centuries. The legend of Roman and Vlahata*, în *In memoriam – Eiς μνήμην Alexandru Elian. Omagiere postumă a reputatului istoric și teolog, la zece ani de la trecerea sa în veșnicie (8 ianuarie 1998)*, volum îngrijit de V. V. Muntean, Arhiepiscopia Timișoarei, 2008, p. 214-220.

⁸⁸³ N. Zugravu, *op. cit.*, în *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 163-181; idem, *Geneza...*, p. 241-243, 296-297, 334, 367, 421-422, 488-489; idem, *Erezii și schisme...*, p. 127-132; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 87-90.

tuat, opţiunile doctrinare au fost diverse. Din această perspectivă, situaţia cea mai deosebită o prezintă nucleeele situate în stânga fluviului, al căror statut canonic, real sau ipotetic, a fost determinat de frământările politico-militare şi demografice din zonă. Pe de altă parte, instituirea instanţelor de preeminenţă canonică reprezintă finalizarea treptată a procesului – nu lipsit de asperităţi – de concentrare şi ierarhizare a unităţilor bisericeşti locale şi provinciale în jurul unor scaune episcopale de prestigiu – capitale imperiale, centre apostolice, sedii de prefecturi sau dioceze civile (*Roma, Mediolanum, Ravenna, Augusta Treverorum, Aquileia, Sirmium, Alexandria* ş.a.) –, în urma căruia se vor naşte patriarhatele de *Roma, Alexandria, Antiochia, Constantinopolis* şi *Aelia Capitolina (Hierosolyma)*⁸⁸⁴. În context, comunităţile dunărene s-au aflat la interfeţa de interese a celor doi poli ai creştinătăţii – scaunul roman şi cel constantinopolitan –, care-şi vor disputa jurisdicţia asupra lor timp îndelungat, implicând şi autoritatea imperială, dar s-au găsit şi într-un spaţiu de manifestare a unor divergenţe teologice, care, cel puţin în anumite momente, au determinat opţiuni diferite în planul dependenţei canonice din partea unora dintre Bisericile locale.

Având ca punct de plecare aceste elemente, vom sublinia doar câteva aspecte. Astfel, aşa cum se desprinde din izvoarele vremii, despre o jurisdicţie superioară în regiunea Dunării Inferioare se poate vorbi abia de la sfârşitul secolului al IV-lea şi în prima parte a celui de-al V-lea, o dată cu extinderea, în urma unui proces de câteva decenii, a ariei jurisdicţionale a episcopiei de *Constantinopolis* asupra diocezei civile *Thracia* şi a „ţinuturile barbare” dependente de aceasta⁸⁸⁵ şi a scaunului roman asupra diocezei *Illyricum (Illyricum occidental)* şi a prefecturii cu acelaşi nume (diocezele *Dacia* şi *Macedonia*) (*Illyricum oriental*) prin intermediul vicariatului de *Thessalonica*⁸⁸⁶. În consecinţă, eparhiile *Scythia Minor* şi *Moesia Secunda* şi nucleeele catolice situate la nord de fluviu în spaţiul controlat direct sau indirect de acestea au intrat sub obedienţa episcopului constantinopolitan, pe când provinciile ecleziastice *Dacia Ripensis* şi *Moesia Prima*, împreună cu centrele daco-romane din stânga Dunării, s-au găsit sub autoritatea pontifilor romani⁸⁸⁷. În

⁸⁸⁴ H. Leclercq, *op. cit.*, col. 233-237; O. Pasquato, H. J. Vogt, *Organisation ecclésiastique*, în *DECA*, II, p. 1820-1826; F. R. Gahbauer, *Die Pentarchie-Theorie. Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main, 1993; B. Flusin, *op. cit.*, p. 485-543.

⁸⁸⁵ Vezi *supra*.

⁸⁸⁶ Vezi **FHDRCh, XLII** (*Papa Innocentius I*) şi **CVIII.1**, cu trimerile aferente, la care adaugă *Papa Innocentius I*, *Ep. XVI (PL 20, col. 519-521), XVII (PL 20, col. 526-537)*; L. Duchesne, *op. cit.*, p. 229-279; W. Völker, *Studien zur päpstlichen Vikariatspolitik*, în *ZKG*, 46, 1927, p. 370-380; R. Honig, *Beiträge zur Entwicklung des Kirchenrechts*, Göttingen, 1954; V. Grumel, *Le vicariat de Thessalonique et le premier rattachement de l'Illyricum oriental au patriarcat de Constantinople*, în *Annuaire de l'École de Législations Religieuses*, Paris, 1952, p. 48-63 (extras); O. Pasquato, *op. cit.*, în *DECA*, II, p. 1823, 1825; Ch. Pietri, *Roma Christiana. Recherches sur l'Eglise de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III (311-440)*, II, Roma, 1976, p. 1077, 1172-1173; idem, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique...*, p. 24-27; J. Gaudemet, *Vicariat apostolique*, în *DHP*, p. 1718-1719; B. Flusin, *op. cit.*, p. 538.

⁸⁸⁷ N. Zugravu, *op. cit.*, în *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 174, 175; idem, *Geneza...*, p. 241-243, 296-297; idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 89.

ciuda tensiunilor generate de divergențe doctrinare și jurisdicționale dintre cele două centre creștine, a intervențiilor puterii seculare, a modificărilor din geografia administrativă și ecleziastică a Peninsulei Balcanice, a perturbărilor etno-demografice, acest statut canonic binar al ținutului amintit a rămas neschimbat până la mijlocul secolului al VIII-lea. Istoricii români ai Bisericii Ortodoxe – clerici de formație – susțin însă că, din veacul al V-lea, toată regiunea balcano-dunăreană a intrat sub jurisdicția scaunului de *Constantinopolis*, context în care și creștinii din dreapta și din stânga fluviului ar fi trecut sub aceeași dependență. Se aduce în sprijin o constituție promulgată de împăratul Theodosius II (408-450) la 12 iulie 421 la inspirația patriarhului Atticus (407-425), dar care are un evident substrat politic, generat de conflictul pentru controlul *Illyricum*-ului oriental, prin care provinciile din această prefectură, supuse – canonic – urmașului lui Petru, erau atribuite *thronos*-ului de pe malurile Bosforului⁸⁸⁸. Dar, așa cum a demonstrat acum mai bine de un secol L. Duchesne⁸⁸⁹, *această lege a rămas literă moartă în chiar anul promulgării ei*, întrucât, la protestele papei Bonifacius I (418-422), împăratul Honorius (395-423) a cerut anularea ei⁸⁹⁰, fapt pe care Theodosius II l-a și făcut, hotărând „a fi respectată în mod deosebit vechea rânduială ... pentru ca preasfânta venerabilă Biserică a Romei să nu piardă privilegiile hotărâte de cei de demult, ea care ne-a hărăzit domnia veșnică în numelui său” (*antiquum ordinem specialiter faciant custodiri: ne venerabilis ecclesia sanctissima Urbis privilegia a veteribus constituta amittat, quae perenne nobis sui nominis consecravit imperium*)⁸⁹¹. O scrisoare din 11 martie 422 adresată de papa Bonifacius „preacinstiților frați Rufus și celorlați episcopi rânduieți în Macedonia, Achaia, Thessalia, Epirus Vetus, Epirus Nova, Praevalis și Dacia” (*Dilectissimis fratribus Rufo et caeteris episcopis per Macedoniam, Achaiam, Thessaliam, Epirum veterem, Epirum novam, Praevalis et Daciam constitutis*) arată pe deplin restabilirea autorității pontificale în *Illyricum*⁸⁹². Prin urmare, a mai susține astăzi ideea preconcepută a întinderii ariei jurisdicționale a arhiepiscopiei constantinopolitane în spațiul balcanic într-o perioadă atât de timpurie este nefondat; *ea trebuie definitiv abandonată*.

Este drept că în secolele V-VI raporturile dintre episcopul Romei și cei din eparhiile ilirice au trecut prin momente tensionate, că s-au manifestat uneori divergențe teologice, abateri disciplinare și tendințe schismatice⁸⁹³, că intervențiile autorității civile au pus în umbră prestigiul pontifului roman⁸⁹⁴, că patriarhul Proclus de

⁸⁸⁸ *FHDRCh*, XLIII.1.

⁸⁸⁹ L. Duchesne, *op. cit.*, p. 229-279; vezi și R. Janin, *op. cit.*, col. 640, 649; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 24-27.

⁸⁹⁰ *FHDRCh*, XLIII.2.

⁸⁹¹ *FHDRCh*, XLIII.3; B. Flusin, *op. cit.*

⁸⁹² *FHDRCh*, XLIII.4.

⁸⁹³ Vezi *supra*.

⁸⁹⁴ De exemplu, *Illyricum* oriental a fost definitiv trecut sub administrația Imperiului de la *Constantinopolis*, iar între 437-441 sediul prefecturii a fost mutat de la *Thessalonica* la *Sirmium* – Ch. Pietri, *Roma Christiana...*, p. 1132, 1134; idem, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique...*, p. 49.

Constantinopolis (434-466) a cerut explicit respectarea decretului teodosian din 421⁸⁹⁵, că raidurile populaţiilor barbare au bulversat organizarea ecleziastică ş.a., care au slăbit poziţiile scaunului petrin în Balcani, dar niciodată titularii acestuia nu şi-au pus problema abandonării controlului asupra regiunii, găsind de fiecare dată resurse pentru a-l reînnoi: apelul la tradiţie şi la respectarea regulilor bisericeşti, încurajarea la rezistenţă a unor prelaţi şi la respingerea devianţelor doctrinare ale orientailor⁸⁹⁶, confirmarea alegerilor locale prin trimiterea *pallium*-ului⁸⁹⁷, convocarea în faţa curiei a unor clerici indisciplinaţi, trimiterea unor *rectores*, susţinerea întrunirii unor concilii la *Thessalonica*, solicitarea respectării ierarhiei scaunelor apostolice⁸⁹⁸, respingerea pretenţiilor universaliste ale arhiepiscopilor constantinopolitani, bazate pe raţiuni politice (δευτέρα Ρώμη, νέα Ρώμη, βασιλεύουσα)⁸⁹⁹ etc. O bogată corespondenţă papală probează pe deplin acest fapt⁹⁰⁰, evidenţiind, totodată, crearea în jurul vicariatului a unei adevărate teologii de inspiraţie paulină, ce-l făcea intangibil în raport cu scaunul constantinopolitan: Biserica romană era capul, iar cea tesalonicană şi cea ilirică – mădulele⁹⁰¹. Conciliul desfăşurat sub Bonifacius II (530-

⁸⁹⁵ Aceasta a trezit reacţia vehementă a lui Sixtus III (432-440) – *Ep. IX* din 18.12.437 *ad Proclum Constantinopolitanum episcopum* (PL 50, col. 612-613 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. XIII, p. 39-40); *Ep. X* din aceeaşi dată *ad totius Illyrici episcopos* (PL 50, col. 617-618 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. XIV, p. 41-43); J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 1719; Ch. Pietri, *Roma Christiana...*, p. 1145.

⁸⁹⁶ Gelasius, *Ep. LXXIX*, 4-11: *apud Graecos, quibus multas haereses abundare non dubium est... qui talibus communicauerint meritoque secundum Calchedonensis decreta concilii ab apostolica sede damnati sunt obstinatisque in eadem damnatione defuncti, pernicioso furore defendunt et eorum recitationem ecclesiae catholicae moluntur ingerere... ut et, quae orthodoxae definitioni competunt, intemerata seruentur est, quatenus errantibus deceat subueniri, rationabili deliberatione noscatur. haec autem uestra dilectio etiam ad contiguas sibi quasque prouincias uicinosque pontifices prudentur faciat peruenire, ut ecclesiarum praesules uniuersi ueritatis instructione percepta mortiferam declinare ualeant falsitatem* – *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab A. CCCLXVII usque ad A. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, I, *Prolegomena. Epistulae I-CIV*, recensuit commentario critico instruxit indices adiecit Otto Guenther, *Praga-Viena-Leipzig*, 1895 (CSEL XXXV), p. 223.

⁸⁹⁷ **FHDRCh, LXXXVI.2.**

⁸⁹⁸ Vezi Damasus, *De explanatio fidei* (PL 13, col. 374-376); Innocentius I, *Decreta ex epistola ex concilio Nicaeno*, VI şi VIII (PL 20, col. 624); Leon Magn., *Ep. CVI*, 5 (PL 54, col. 1007); Gelasius, *Ep. XCV*, 21 (*Epistulae imperatorum pontificum...*, p. 380). E interesant de observat că în scrisoarea de răspuns adresată împăratului Leon I Tracul, episcopii din *Meosia Secunda* numeau pe urmaşul lui Petru – „cu adevărat, capul episcopilor” (*qui uere caput est episcoporum*) (**FHDRCh, LVIII**).

⁸⁹⁹ **FHDRCh, LXIX**; R. Janin, *op. cit.*, col. 644-645; F. Gahbauer, *Die Teilung des Imperium Romanum als Ursache für die ost-westliche Kirchenspaltung*, în *OS*, 34, 1985, 2/3, p. 110-112; O. Pasquato, *op. cit.*, p. 1826; Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique...*, p. 57; Ch. Frazee, *op. cit.*, p. 55-57.

⁹⁰⁰ **FHDRCh, LXX, LXXVI.1-2, LXXXVI, CVIII.1** (trimiteri); Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 24-59.

⁹⁰¹ Sixtus, *Ep. X*: *Nullum corpus est, quod capite non regatur... Sed ut omne corpus capite regitur, ita ipsam caput, nisi suo corpore sustentetur firmiter, et vigorem suum perdit, et non tenet quam habuerat dignitatem* (PL 50, col. 617, 618 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. XIV, p. 42, 43); J. Speigl, *Die Päpste in der Reichskirche des 4. und früheren 5. Jahrhunderts*, în *Das Papsttum*, I, *Von den Anfängen bis zu den Päpsten in Avignon*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1984, p. 54.

532) în 7 și 9 decembrie 531 a reexaminat autenticitatea documentelor adunate de episcopul Stephanus de *Larissa* care susțineau vechimea instituției vicariale și atribuțiile titularului, combătând intervențiile celei de-a doua Rome⁹⁰². Iustinianus I însuși, deși în 529 a integrat decretul lui Theodosius II în *Codex*-ul său⁹⁰³ și a redesenat geografia ecleziastică a *Illyricum*-ului prin înființarea arhiepiscopiei *Prima Iustiniana*⁹⁰⁴, a confirmat prin *Novella CXXXI* din 545 canonul 3 al celui de-al II-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* (381) și canonul 28 al celui de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon* (451), care recunoșteau, pe de o parte, preeminența de onoare a episcopului constantinopolitan, *după cel roman*, și, pe de alta, autoritatea *doar* asupra diocезelor *orientale Thracia, Asia și Pontus*⁹⁰⁵. Încercările de a atrage în sfera de influență a întăistătorului Capitalei cel puțin a episcopatului grec din *Illyricum* s-au soldat cu succese mediocre, în cele din urmă această politică imperială dând faliment⁹⁰⁶. Abia spre mijlocul secolului al VIII-lea, prin 732/3, 741 sau 756, jurisdicția papală încetează în *Illyricum*-ul oriental și se instituie cea constantinopolitană, în strânsă determinare cu divergențele de natură teologică dintre cele două sfere ale creștinătății, respectiv criza iconoclastă⁹⁰⁷, dar și cu politica bazileilor isaurieni de orientare a resurselor provinciilor ecleziastice din *Illyricum*, ca și din *Sicilia* și *Calabria*, către *Constantinopolis*, în condițiile nevoilor economice impuse de luptele împotriva arabilor și bulgarilor. Cu toate acestea, confruntarea dintre papalitate și patriarhi pentru jurisdicția asupra teritoriului balcanic s-a prelungit până în Evul Mediu sub forma competiției pentru creștinarea slavilor și bulgarilor sau pentru câștigarea unuia sau altuia dintre statele din regiune pentru ritul latin sau cel oriental⁹⁰⁸.

În sfârșit, pentru a încheia acest subcapitol al jurisdicției superioare, trebuie arătat, urmând concluziile lui K. Schäferdiek, că atât episcopia gotică ariană de la nord de Dunăre condusă de Ulfilă între 341-348 și Biserica așa-numiților *Gothi minores* din *Moesia Secunda* păstorită până în 383 de același prelat, ca și cea a tervingilor lui Fritigern din stânga fluviului și cea vizigotă care i-a succedat în dreapta

⁹⁰² Mansi, 8, col. 739-772; C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, p. XIII; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 51-52.

⁹⁰³ *CI*, I, 2, 6 = *FHDRCh*, XLIII.1; R. Janin, *op. cit.*, col. 649; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 50; B. Flusin, *op. cit.*

⁹⁰⁴ Vezi *supra*.

⁹⁰⁵ R. Janin, *op. cit.*, col. 638, 643.

⁹⁰⁶ Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 50-54, cu exemple.

⁹⁰⁷ *FHDRCh*, CIX; R. Janin, *op. cit.*, col. 649-651; E. Popescu, *op. cit.*, p. 397-406; F. Gabbauer, *op. cit.*, p. 121; N. Zugravu, *Geneza...*, p. 489, 514 (nota 180, bibliografia).

⁹⁰⁸ *FHDRCh*, CVIII, CIX; V. Grumel, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I, *Les actes de patriarches*, fasc. II et III, *Les registes de 715 à 1206*, deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès, Paris, 1989, N. 496 [480] (p. 119), 987 [481] (p. 119-121), 498 [482] (p. 121), 501 [485] (p. 122), 562 [531] (p. 151); G. Fedalto, *op. cit.*, p. 83-98, 109-113; Ch. A. Frazze, *The Balkans between Rome and Constantinople in the Early Middle Ages 600-900*, A. D., în *Balkan Studies*, Thessaloniki, 34, 1993, 2, p. 213-228; V. Gjuselev, *Notizen über die Rolle des Papsttums in der bulgarischen Geschichte im Mittelalter*, în *Thracia*, Sardica, 11, 1995, p. 517-526; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 489-490, cu bibliografie; idem, *Erezii și schisme...*, p. 127-132, cu bibliografie; D. Plakale, *op. cit.*, p. 185-192.

acestui până în momentul deplasării în Occident a goţilor depindeau de episcopia ariană de *Constantinopolis*, care a subzistat până după anul 430⁹⁰⁹.

Sperăm ca textele reunite între copertile acestui *corpus* să fie puncte de plecare pentru aprofundarea altor probleme ale istoriei creştinismului din spaţiul românesc în mileniul I.

Nelu Zugravu

⁹⁰⁹ K. Schäferdiek, *op. cit.*, în *Clovis. Histoire et mémoire*, I, p. 187.

EDIȚII DE IZVOARE LITERARE FOLOSITE¹

- Acta Andreae. Textus*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 6)
- Actele martirice*, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de I. Rămureanu, București, 1982 (PSB 11)
- Anastasius Bibliothecarius Abbas, *Historia de vitis romanorum pontificum* (PL 127, col. 1003-1527; 128, col. 9-1403)
- Sancti Ambrosii *Opera*, VIII, *De fide [Ad Gratianum Augustum]*, recensuit O. Falles, Viena, 1962 (CSEL LXXVIII)
- Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, studiu introductiv, traducere, note și indice de D. Popescu, București, 1982
- Apologeți de limbă greacă*, traducere, introducere, note și indice de T. Bodogae, O. Căciulă, D. Fecioru, București, 1980 (PSB 2)
- Apologeți de limbă latină*, traducere de N. Chițescu, E. Constantinescu, P. Papadopol și D. Popescu, introducere, note și indici de N. Chițescu, București, 1981 (PSB 3)
- Apponii *In Canticum Canticorum expositionem* ediderunt B. de Vregille et L. Neyrand, Turnholt-Brepols, 1986 (CCSL XIX)
- Arnobius, *Adversus nationes libri VII* (<http://www.thelatinlibrary.com/arnobius.html>)
- Arnobii iunioris *Opera omnia*, III, *Praedestinatus qui dicitur*, cura et studio F. Gori, Turnhout, 2000 (CCSL XXV B)
- Athanasius *Werke*, II/1, H.-G. Opitz, *Die Apologien*, Berlin-Leipzig, 1934
- Athanase d'Alexandrie, *Deux apologies à l'empereur Constance pour sa fuite*, introduction, texte critique, traduction et notes de J. M. Szymusiak, édition revue et corrigée, Paris, 1987 (SC 56 bis)
- Sancti Aurelii Augustini *Scripta contra donatistas*, I, recensuit M. Petschenig, Viena-Leipzig, 1908 [1963] (CSEL LI)
- Aureliu Augustin, *Despre Cetatea lui Dumnezeu*, I, studiu introductiv de Gh. Vlăduțescu, traducere din limba latină, notiță introductivă, note și tabel cronologic de P. Găleşanu, București, 1998
- Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis*, traducere de M. Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de N. Zugravu, Iași, 2006
- Pseudo-Aurélius Victor, *Abrégé des Césars*, texte établi, traduit et commenté par M. Festy, Paris, 1999
- Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Societatea Biblică, f.a.
- Sancti Caesarii Arelatensis *Opera*, I/1, studio et diligentia D. Germani Morin, editio altera, Turnholt, 1970 (CCSL CIII)

¹ Altele decât cele menționate în mod expres în *Corpus*. Prescurtările sunt cele cunoscute din dicționarele și lucrările de specialitate.

- Cassius Dio, *Istoria romană*, III, studiu introductiv Gh. Ștefan, traducere și note A. Piatkowski, București, 1985
- Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, Leipzig, 1893
- Claudien, *Oeuvres complètes*, I-II, traduction nouvelle de V. Crépin, Paris, s.a.
- Clement Alexandrinul, *Scrieri*, I-II, traducere, cuvânt înainte, note și indici de D. Fecioru, București, 1982 (PSB 4-5)
- Concilia Galliae* A. 314 – A. 506, cura et studio C. Munier, Turnholt, 1963 (CCSL CXLVIII)
- Concilia Galliae* A. 511 – A. 695, cura et studio Caroli De Clercq, Turnholt, 1963 (CCSL CXLVIII A)
- Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, a cura di G. Alberigo, G. L. Dossetti, P. P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consulenza di H. Jedni, edizione bilingue, Bologna, 1991
- Corpus iuris civilis*, II, *Codex Iustinianus*, recognovit et retractavit Paulus Krueger, Dublin/Zürich, 1967
- C. Codoñer Merino, *El „De viris illustribus” de Isidoro de Sevilla. Estudio y edicion critica*, Salamanca, 1964
- Ephipanius, *Ancoratus und Panarion*, I-II/1-2, Herausgegeben von K. Holl, Bearbeitete Auflage herausgegeben von J. Dummer, Leipzig, 1915 (GCS 25); Berlin, 1980 (GCS 31/1-2)
- Idem, *Anakephalaiosis* (Auszug aus den *Panarion*), aus dem griechischen übersetzt von J. Hörmann, Kempten und Muenchen, 1919
- Eugippe, *Vie de Saint Sévèrin*, introduction, texte latin, traduction, notes et index par Ph. Régerat, Paris, 1991 (SC 374)
- Eusebius, *Werke*, VII, *Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon*, Herausgegeben und in zweiter Auflage bearbeitet von R. Helm, Berlin, 1956
- Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Livres XII-XIII*, introduction, texte grec, traduction et annotation par É des Places, Paris, 1983 (SC 307)
- Eusebiu de Cezarea, *Despre Sfântul Mormânt*, în idem, *Scrieri*, II, *Viața lui Constantin cel Mare*, studiu introductiv de E. Popescu, traducere și note de R. Alexandrescu, București, 1991 (PSB 14)
- Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique*, introduction de F. Richard, traduction de G. Bardy revue par L. Neyrand et une équipe, Paris, 2003 (*Sagesses chrétiennes*)
- Eusebii Vercellensis *De Trinitate* edidit Vincentius Bulhart, Turnholt-Brepols, 1957 (CCSL IX)
- Eusebius ‘Gallicanus’ *Collectio Homiliarum* edidit Fr. Glorie, Turnhout, 1970 (CCSL CI), 1971 (CCSL CI A)
- Flavius Eutropius, *Breviar de la întemeierea Romei*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii de Gh. I. Șerban, Brăila, 1997
- Evagrius Scholasticus, *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*, I-II, Herausgegeben A. Hübner, Bochum, 2007 (*Fontes Christiani* 57/1-2)
- Idem, *Istoria bisericească*, traducere în românește de I. Gheorghian, București, 1899

- Evangelii apocrife*, traducere, studiu introductiv, note și prezentări de C. Bădiliță, ediția a IV-a adăugită, Iași, 2007
- Faustini *Opera* edidit M. Simonetti, Brepols, 1967 (CCSL LXIX)
- Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani. Scurtă istorie a poporului roman, editio bilinguis*, traducere de M. Alexianu și R. Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, indice de N. Zugravu, Iași, 2003
- Filostorg, *Istoria bisericească*, tradusă în românește de I. Gheorghian, București, 1899
- Filostrat, *Viața lui Apollonios din Tyana*, traducere de M. Alexianu, prezentare și note de A. Piatkowski, Iași, 1997
- Fontes ad historiam Dacoromaniae perinentes*, București, I, *Ad Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini*, 1964; II, *De la anul 300 până la anul 1000*, 1970
- Gennadii Massiliensis *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* (PL 58, col. 1059-1120)
- Grègoire de Tours, *Histoire des Francs*, I-II, texte traduit du latin par R. Latouche, Paris, 1963
- Sancti Gregorii Magni romani pontificis *XL homiliarum in Evangelia* (PL 76, col. 1075-1312)
- Sancti Gregorii Magni romani pontificis *Liber Sacramentorum* (PL 78, col. 25-240)
- Sancti Gregorii Magni romani pontificis *Antiqui Libri Rituales Sanctae Romanae Ecclesiae* (PL 78, col. 851-1408)
- Pseudo-Hegemonii *Adversus haereses*, cura et studio A. Hoste, Turnholt-Brepols, 1957 (CCSL IX)
- Herodot, *Istoriei*, studiu introductiv A. Piatkowski, cărțile I, III, VII, VIII traducere, notițe istorice și note A. Piatkowski, cărțile II, IV, V, VI, X traducere, notițe istorice și note F. Vanț-Ștef, indice F. Vanț-Ștef, București, I (1961), II (1964)
- S. Hieronymi presbyteri *Opera*, III/4, *Altercatio luciferiani et orthodoxi* edidit A. Canellis, Turnhout, 2000 (CCSL LXXIX B)
- Sfântul Ieronim, *Despre bărbații iluștri. Despre viețile apostolilor. Despre cei doisprezece învățători*, introduceri, traduceri și note de D. Negrescu, București, 1997
- Idem, *Împotriva lui Vigilantiu*, în idem, *Apologie și rânduială*, studii introductive, traduceri și note de D. Negrescu, București, 2008 (PL 23, col. 339-352)
- San Girolamo, *Le lettere*, introduzione, traduzione note di S. Cola, Roma, I, *Lettere I-LII* (1996); II, *Lettere LIII-LXXIX* (1997); III, *Lettere LXXX-CXVI* (1997); IV, *Lettere CXVII-CLVII. Indici dei quattro volumi* (1997)
- Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, édition bilingue latin-français, traduction du latin par A. Chastagnol, Paris, 1994
- Ildefonsi Toletani episcopi *De viris illustribus* edidit C. Codoñer Merino, Turnhout, 2007 (CCSL CXIV A)
- Sfântul Ioan Casian, *Scrieri alese. Așezămintele mănăstirești și convorbiri duhovnicești*, traducere de V. Cojocaru și D. Popescu, prefață, studiu introductiv și note de N. Chițescu, București, 1990 (PSB 57)

- Idem, *Despre întruparea Domnului*, traducere de D. Popescu, în *MO*, 37, 1985, 7-8, p. 577-606; 38, 1986, 1, p. 44-83; 38, 1986, 3, p. 71-94.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Către o femeie rămasă văduvă de tânără*, în idem, *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă veche și note de D. Fecioru, București, 2007, p. 146-163
- Ioannis Antiocheni *Fragmenta ex Historia chronica*, introduzione, edizione critica e traduzione a cura di U. Roberto, Berlin-New York, 2005 (TU 154)
- Iohannis Caesariensis presbyteri et grammatici *Opera quae supersunt* edidit Marcellus Richard, appendicem suppeditante Michael Aubineau, Turnhout-Brepols, 1977 (CCSG 1)
- Iordanes, *De origine actibusque Getarum. Despre originea și faptele geților*, ediție bilingvă latină-română, traducere de D. Popescu, ediție îngrijită, studiu introductiv, notă asupra ediției G. Gheorghe, București, 2001
- Irineo di Lione, *Contro le eresie e gli altri scritti*, introduzione, traduzione, note e indici a cura di E. Bellini, Milano, 1979
- M. Iuniani Iustini *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, accedunt prologi in Pompeium Trogum, post Franciscum Ruehl iterum edidit Otto Seel, Stutgardiae, 1985 (*Bibliotheca Scriptorum Graecarum et Romanorum Teubneriana*)
- Jacques de Voragine, *Legenda de aur*, I, traducere, îngrijire și prefață de L. Titieni, Cluj-Napoca, 1998
- Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, prefață de R. Theodorescu, traducere de G. Wolf și I. Acsan, cuvânt asupra ediției și note explicative de I. Acsan, București, 1997
- L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, II/2, *Discours de Julien Empereur*, texte établi et traduit par Ch. Lacombrade, Paris, 1964
- Lactantius, *De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de C. T. Arieșan, Timișoara, 2000
- Idem, *Instituțiile divine*, traducere de P. Pistol, studiu introductiv de C. T. Arieșan, Timișoara, 2004
- Le Liber pontificalis*, I, ed. L. Duchesne, Paris, 1955
- Léon le Grand, *Sermons*, I, introduction de Dom J. Leclercq, traduction et notes de D. R. Dolle, Paris, 1947 (SC 22)
- Leporii *Libellus emendationis*, cura et studio R. Demeulenaere, Brepols, 1985 (CCSL LXIV)
- Luciferi Calaritani *Opera quae supersunt* edidit G. F. Diercks, Turnhout-Brepols, 1978 (CCSL VIII)
- J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, ristampa anastatica, Graz, 1960
- Marcellini Comitis v.c. *Chronicon* (PL 51, col. 917-948)
- Noul Testament*, traducere, introduceri și note A. Bulai, A. Budău, Iași, 2002

- Origene, *Scrieri alese*, traduceri de T. Bodogae, N. Neaga, Z. Lațcu, C. Galeriu, N. Chircă, studiu introductiv și note de T. Bodogae, București, I (PSB 6, 1981), II (PSB 7, 1982), III (PSB 8, 1982), IV (PSB 9, 1984)
- Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, III, *Livre VII. Index*, Paris, 1991
- Panegirici Latini*, a cura di D. Lassandro e G. Micunco, Torino, 2000
- Paulini notarii *Vita sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi* (PL 14, col. 29-50)
- Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum* – http://www.thelatinlibrary.com/paul_deacon.html
- Photius, *Bibliothèque*, I-II, texte établi et traduit par R. Henry, Paris, 1959-1960
- Plinius, *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, I, *Cosmologia. Geografia*, traducere de I. Costa și T. Dinu, ediție îngrijită, prefață și note de I. Costa, indice și note lingvistice de T. Dinu, Iași, 2001
- Sancti Pontii Meropii Paulini Nolani *Carmina. Indices voluminum XXVIII et XXX* edidit Guilelmus de Hartel, editio altera supplementis aucta, curante Margit Kampfner, Viena, 1999 (CSEL XXX/2)
- Procopius de Caesarea, *De aedificiis*, text, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, 1939
- Idem, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1963
- Procopie de Césarée, *Guerres de Justinien, Livres III et IV, La guerre contre les Vandales*, traduit et commenté par D. Roques, Paris, 1990
- Publius Ovidius Naso, *Opere*, Chișinău, 2001
- Scrierile părinților apostolici*, traducere, note și indice de D. Fecioru, București, 1979 (PSB 1)
- Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique. Livre I*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, notes par P. Maraval, Paris, 2004 (SC 477); *Livres II et III*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, notes par P. Maraval, Paris, 2005 (SC 493); *Livres IV-VI*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, introduction et notes par P. Maraval, Paris, 2006 (SC 505); *Livre VII*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, introduction, notes et index par P. Maraval, Paris, 2007 (SC 506).
- Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livres I-II*, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction par B. Grillet et G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière, annotation par G. Sabbah, Paris, 1983 (SC 306); *Livres III-IV*, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction et annotation par G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière, revue par B. Grillet, Paris, 1996 (SC 418); *Livres V-VI*, texte grec de l'édition J. Bidez – G. C. Hansen (GCS), introduction et annotation par G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière et B. Grillet, Paris, 2005 (SC 495); *Livre VII-IX*, texte grec de l'édition J. Bidez – G. C. Hansen (GCS), introduc-

- tion par G. Sabbah, annotation par L. Angliviel de la Beaumelle, G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière et B. Grillet, Paris, 2008 (SC 516)
- Strabon, *Geografia*, traducere, notițe introductive, note și indice F. Vanț-Ștef, București, I, f.a.; II, 1974; III, f.a.
- C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*, traducere din limba latină, prefață și anexe Gh. Ceaușescu, Debrecen, 1998
- Sulpice Sévère, *Vie de Saint Martin*, I, introduction, texte et traduction par J. Fontaine, Paris, 1967 (SC 133)
- Teodor Citețul, *Istoria bisericească*, traducere de I. Gheorghian, București, 1899
- Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, traducere, introducere și indice de H. Mihăescu, București, 1985.
- Tertulian, *Către Scapula*, în idem, *Tratate dogmatice și apologetice*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de D. Pîrvuloiu, Iași, 2007
- Testamentum Domini nostri Jesu Christi. Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos*, ediție bilingvă, traducere, note și studiu introductiv de N. Achimescu, Iași, 1996
- Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*, I (*Livres I-II*), texte grec de L. Parmentier et G. C. Hansen (GCS, NF 5, 1998³) avec annotation par J. Bouffartique, introduction A. Martin, traduction P. Canivet, revue et annotée par J. Bouffartique, A. Martin, L. Pietri et F. Thelamon, Paris, 2006 (SC 501)
- Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis* edidit adsumpto apparatu K. T. Mommsen, I, Berlin, 1905
- Tyranni Rufini *Opera*, recognovit Manlius Simonetti, Turnholt-Brepols, 1961 (CCSL XX)
- Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, în *Scrieri*, I, *Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii și cuvântări*, traducere, introducere, note și indici de D. Fecioru, București, 1986 (PSB 17)
- Idem, *Corespondență (Epistole)*, în idem, *Scrieri*, III, traducere, introducere, note și indici de C. Cornițescu și T. Bodogae, București, 1988 (PSB 12)
- Publius Vergilius Maro, *Eneida*, prefață și traducere din limba latină Gh. I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar I. Leric, Timișoara, 1994
- Vitae romanorum pontificum a beato Petro ad sanctum Paulum I Perductae* (PL 128, col. 1405-1425)
- Zonaras, *Epitome Historiarum*, Herausgegeben Th. Büttner-Wobst, Bonn, 1897
- Zosime, *Histoire nouvelle*, texte établi et traduit par F. Paschoud, Paris, I (*Livres I et II*), 1971; II/1 (*Livres III*), 1979; III/1 (*Livres V*), 2003

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Corpus-ul de față cuprinde texte privitoare la istoria creștinismului, dar și la cea politică, etnico-demografică și culturală a spațiului românesc și a regiunii Dunării de Jos în mileniul I, neincluse în cele patru volume din *FHDR* editate de Academia Română sau – în foarte puține cazuri – care au fost excerptate acolo doar fragmentar. Cele mai multe dintre ele au fost selectate după edițiile realizate în marile colecții recunoscute pe plan internațional – *Corpus Christianorum. Series Latina*, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, *Corpus Christianorum. Series Apocryphorum*, *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, *Sources chrétiennes*, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte*. Când acestea au lipsit, s-a apelat la mai vechile și încă foarte utilele *Collectio* a lui Mansi, *Patrologia Latina* și *Patrologia Graeca*. Cum era firesc, am indicat de fiecare dată ediția folosită, dar și, acolo unde a fost cazul, pe cele – bilingve sau nu – consultate, care au ajutat la realizarea unei lecțiuni mai adecvate sau la înțelegerea mai corectă a sensului și ideaticii unui text. Din acest punct de vedere, traducerile din latină și din greacă ale tuturor acestor excerpte au un caracter inedit în cultura română, numele traducătorului fiind indicat atât în *Cuprins*, cât și în volum. Totodată, în *corpus* au fost incluse și unele texte care beneficiază deja de o tălmăcire românească, dar care, în cvasimajoritatea cazurilor, nu sunt însoțite de corespondentul latin sau grec. În asemenea cazuri, urmând principiul editării bilingve asumat prin prezentul proiect, paralel cu atașarea textelor în limbile antice, au fost verificate traducerile, procedându-se fie la păstrarea acestora (chiar și în cazul unor minime intervenții), indicându-se în interiorul volumului, nu și la *Cuprins*, ediția folosită și numele traducătorului, respectând astfel proprietatea intelectuală, fie la înlocuirea unora, mai puțin exacte, cu noile tălmăciri, datorate Mihaelei Paraschiv.

Textele au fost ordonate cronologic, urmându-se succesiunea autorilor, scrierilor și evenimentelor ecleziastice. Acest din urmă aspect explică selectarea și gruparea laolaltă, indiferent de momentul când au fost redactate, a informațiilor privitoare la desfășurarea unor concilii generale sau locale, ce îngăduie cunoașterea mai rapidă a implicării prelaților din zona Dunării de Jos în dezbaterile teologice dintr-un anumit moment.

În ceea ce privește onomastica antică, atât în traduceri, în notițele bibliografice și în notele și comentariile ce le însoțesc, cât și în *Studiul introductiv* și *Indice*, am preferat redarea acesteia în forma originară, inclusiv în variante specifice impreciziei grafice antice târzii și medievale, respectiv toponime (*Constantinopolis*, *Hispania*, *Pannonia*, *Thomis-Tomis*, *Noviodunum-Nividunum-Nivedunum-Nevedunum* etc.), hidronime (*Phasis* etc.), antroponime (*Ioannes Chrysostomos*, *Gregorius*, *Philippus* etc.). Fac excepție cele foarte cunoscute (*Egipt*, *Nil*, *Rin*, *Vasile*, *Dimitrie*) și numele apostolilor (*Petru*, *Paul*, *Andrei*, *Filip*, *Luca*, *Timotei* etc.). Unele inconsecvențe (*Dunăre-Danubius*, *Alexander-Alexandru*, *Iohannes-Ioannes*, *Hristos-Cristos*, *Filip-Phi-*

lippus ș.a.) se datorează fie oscilațiilor existente în texte, fie preferinței traducătorilor pentru unul dintre lexeme. Urmând acest principiu, am intervenit tacit în traduceri deja existente sau în citările din istoriografie, uniformizând onomastica. Nu același tratament au avut etnonimele sau derivatele de la toponime și antroponime, care au fost transcrise conform regulilor actuale ale limbii române (*panoni, sirieni, etiopieni, goți, nicean, antiohieni, capadocian, hieronimian, eutihian, apolinarism* etc.), excepțiile fiind destul de puține (ex.: *moesi, chaldei, ephesenii, chati, colchidieni, chalcedonian, monothelit*). La fel am procedat cu diferenții termeni tehnici (*prefect al pretorului, cvestor* etc.).

Relativ la traducerea unor noțiuni cu multiple sensuri, am preferat adoptarea celui înțeles mai apropiat de realitățile epocii. De exemplu, *civitas* a fost redat frecvent prin *oraș*, deși în Antichitatea târzie el desemna și *cetatea*, având în vedere că fortificația devenise unul dintre criteriile caracterului urban al unei așezări. De asemenea, *natalis dies* sau *natale* au fost traduse prin *ziua de prăznuire*, expresia *ziua de naștere* (pentru viața veșnică), utilizată în *FHDR*, II, părându-ni-se debordantă.

Având în vedere bogăția de surse folosite în toate secțiunile volumului, am considerat util, pentru a evita citarea repetată, să realizăm o listă a edițiilor utilizate, altele decât cele din care s-au preluat textele ce compun *corpus*-ul, menționate la fiecare autor în parte. Abrevierile sunt cele uzitate în dicționarele, periodicile sau volumele de specialitate. Când în *Studiul introductiv* sau în părțile complementare ce însoțesc traduceri nu apare în mod explicit indicarea ediției din care s-a făcut trimiterea la o sursă (ex.: Caes. Arel., *Sermo XCVI*, 5; Philostorg., *HE*, II, 5), cititorul va trebui să știe că, în aceste cazuri, fie s-a folosit tomul I sau II din *FHDR*, fie una dintre edițiile din lista amintită.

Sperăm ca volumul de față, apărut într-o nouă serie – *Bibliotheca Patristica Iassiensis* – patronată de Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, să reprezinte un instrument de lucru util pentru istoricii creștinismului antic și postantic din spațiul românesc.

**FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE
CHRISTIANITATIS**

**IZVOARELE ISTORIEI CREȘTINISMULUI
ROMÂNESC**

I. TERTULLIANI

I. TERTULLIANUS

(cca 150/60 – cca 225/40)

Autorul. În ultimele decenii, biografia lui Septimius Tertullianus – căci acesta i-a fost numele, după propria-i mărturisire (*Vir. vel.*, XVII, 9) – a fost epurată de elemente îndoielnice și neverosimile. Sigur este că s-a născut la *Carthago* într-o familie de păgâni, dar tatăl său nu era centurion, cum se credea, după informația lui Hieronymus (*Vir. ill.*, LIII), că, așa cum o arată opera sa, a făcut studii de drept, retorică și filosofie, dar nu a practicat vreodată avocatura la *Roma*, că a trecut la creștinism sub impresia tăriei de credință a credincioșilor martirizați, dar nu a fost hirotonit preot, cum, iarăși, scria Hieronymus (*Vir. ill.*, LIII), că, rigorist, inflexibil și veșnic nemulțumit, a căzut în erezia antisocială și antistatală a montaniștilor, fără însă a-și crea propria grupare, numită de Augustinus „a tertullianiștilor” (*Haer.*, 86). În sfârșit, la fel de sigur este că a murit bătrân – „la vârsta sleirii de minte” (Hier., *Vir. ill.*, LIII) –, dezamăgit de tot și uitat aproape de toți.

Opera. Tertullianus a fost un spirit extrem de fecund, fiind autorul a numeroase lucrări, redactate în latină și greacă (acestea din urmă, pierdute), având caracter apologetic, dogmatic, moral, polemic etc. Printre marile merite ale acestei bogate opere, în care se resimt puternic instrumentele formației sale juridice, retorice și filosofice, se numără, așa cum au arătat specialiștii, crearea unei terminologii teologice în limba latină foarte clare, în special în domeniul triadologiei și hristologiei.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, LIII; P. Siniscalco, *Tertullien*, în *DECA*, II, p. 2390-2397; DELC, p. 834-839 (*Tertullian, Quintus Septimius Florens*); M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, 1994², p. 1211-1231; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 79103; A. I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină. Secolele I-VIII*, Iași, 1997, p. 165-203; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciuc, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 364-389; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții latini ai Bisericii*, I, traducere din germană de M.-M. Anghelescu revăzută de Anca Manolescu, București, 2005, p. 13-57; S. G. Papadopoulos, *Patrologie*, I, *Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 339-351; D. Pîrvuloiu, *Studiu introductiv*, în Tertulian, *Tratate dogmatice și apologetice, Către martiri. Către Scapula. Despre trupul lui Hristos. Împotriva lui Hermoghen. Împotriva lui Praxeas*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de D. Pîrvuloiu, Iași, 2007, p. 39-177.

1. APOLOGETICUM

IX, 9. Aiunt et apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi.

Ediția folosită: *PL* 1, col. 321

2. SCORPIACE

VII, 6. Quis enim, inquit, cognouit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat, aut uiam intelligentiae quis demonstraui illi? Sed enim Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium aut Afrorum Saturnum hominum uictima placari apud saeculum licuit, et Latio ad hodiernum Ioui media in urbe humanus sanguis ingustatur, nec quisquam retractat aut non rationem praesumit aliquam aut inaestimabilem dei sui uoluntatem.

Ediția folosită: *PL* 2, col. 136.

3. DE PALLIO

II, 6. Scythae exuberant Persas ...

V, 1. Tamen, inquis, ita a toga ad pallium? Quid enim, si et a diademate et a sceptro? An aliter mutauit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praeuertit?

Ediția folosită: *PL* 2, col. 1035, 1045.

1. CUVÂNT DE APĂRARE¹

IX, 9. Se spune și că, la unele neamuri ale sciților, cel mort este mâncat de ai săi.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Tertullian, *Apologeticum*, traducere de Eliodor Constantinescu, în idem, *Despre idolatrie și alte scrieri morale*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Claudiu T. Arieșan, postfață de Marius Lazurca, Timișoara, 2001, p. 194.

2. LEACUL ÎMPOTRIVA VENINULUI DE SCORPION²

Într-adevăr, zice, cine a cunoscut gândul Domnului? Sau cine a fost sfătuitorul Lui, care să-l învețe pe El, sau cine i-a arătat Lui calea cunoașterii? Dar, într-adevăr, într-o vreme a fost permis ca Diana sciților sau Mercurius al galilor sau Saturnus al africanilor să fie potoliți cu o victimă umană, și până astăzi, în Latium, i se dă de gustat lui Iuppiter sânge omenesc în mijlocul orașului³; și nimeni nu se opune; nici nu anticipează vreun motiv anume sau dorința nemăsurată a zeului său.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

3. DESPRE PALLIUM⁴

II, 6. Sciții îi covârșesc ca număr pe perși ...

V, 1. Totuși, spui, <să trecem> astfel de la togă la *pallium*? Căci ce <ar fi> dacă <s-ar trece> și de la coroană și sceptru? Oare Anacharsis a făcut vreo schimbare în alt fel când a pus filosofia înaintea regatului Scythiei?⁵

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Compus în toamna anului 197 sau în 198 – cf. S. G. Papadopoulos, *Patrologie*, I, *Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 345.

² Redactat la sfârșitul anului 203 sau începutul lui 204 – *ibidem*, p. 346.

³ Vez și Lact., *Inst. Div.*, I, 21, 2-3 și 9.

⁴ Datează din anul 205 – S. G. Papadopoulos, *op. cit.*

⁵ Anacharsis – personaj semilegendar care ar fi trăit pe vremea lui Solon (secolul al VII-lea î.H.). Admirat încă de Herodot, anticii l-au inclus printre cei șapte înțelepți. Conform legendei, a fost ucis de ai săi pentru că își însușise cultura, costumația și credințele grecilor (Hdt., IV, 46; 76-77; Str., VII, 3, 8 etc.). La rândul lor, teologii creștini l-au considerat un model de înțelepciune, superior chiar elenilor (Clem., *Protr.*, II, 24, 1; *Strom.*, I, 14, 59, 1-2; 15, 72, 3; 16, 77, 3; V, 8, 44, 5; Eus., *Praep. ev.*, XII, 49, 6; Ioann. Chrys., *Adversus oppugnatores vitae monasticae* (PG 47, col. 367); Theod., *Therap.*, I, 25).

4. DE ANIMA

XXV, 7. Ceterum si aeris rigor thesaurus est animae, extra Germanias et Scythias et Alpes et Argaeos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridiam temperaturam et ingenia expeditiora, omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus.

XXXI, 6. Aut si priuilegium philosophorum est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philosophentur, cur neminem se retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissemus ob mella facundiae?

Ediția folosită: *PL* 2, col. 692, 701.

5. DE RESURRECTIONIE CARNIS

VII, 8. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas, et rubentis maris grana candentia ... oblaquees...

Ediția folosită: *PL* 2, col. 804.

6. ADUERSUS MARCIONEM

I, 4. Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum quam quod illic Marcion natus est, Scythia tetrios... Histro fallacior...

Ediția folosită: Tertullien, *Contre Marcion*, I (*Livre I*), introduction, texte critique, traduction et notes par René Braun, Paris, 1990 (*SC* 365)

4. DESPRE SUFLET⁶

XXV, 7. De altfel, dacă răceala aerului este o comoară pentru suflet, ar fi trebuit ca în afara Germaniei și a Scythiei, a <munților> Alpi și Argei, să nu se nască nimeni. Dimpotrivă, <sunt> mai numeroase popoarele care trăiesc în ținuturile orientale și meridionale și au spirite mai agere, în vreme ce toți sarmații sunt înceți la minte.

XXXI, 6. Sau, dacă există un privilegiu al filosofilor, în orice caz al celor greci, ca și cum sciții și inzii n-ar filosofa, de ce Epicurus nu amintește să existe cineva înaintea sa, nici Chrysippus, nici Zenon, nici măcar Platon, pe care l-am fi crezut poate un Nestor datorită dulceții vorbirii?

Traducere: Mihaela Paraschiv

5. DESPRE ÎNVIEREA TRUPULUI⁷

VII, 8. Nu ești mai destoinic decât Dumnezeu, fiindcă tu ... montezi pietre prețioase scitice și indiene și perlele alb-strălucitoare ale Mării Roșii ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

6. ÎMPOTRIVA LUI MARCION⁸

I, 4. Dar nu a fost nimic atât de barbar și de jalnic în Pontus decât că acolo s-a născut Marcion⁹, mai respingător decât un scit ... mai perfid decât un istrian.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Compus în 206 sau 207 – S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 346.

⁷ Datează din 206 sau 207 – *ibidem*.

⁸ Scris între aprilie 207 și aprilie 208 – *ibidem*.

⁹ Marcion (cca 85 – cca 160), originar din orașul Sinope, în Pontus, deși fiu de episcop, a susținut, spre mijlocul secolului al II-lea, concepții eretice, de factură dualistă, antiudaică și docetistă, care i-au adus condamnarea de către presbiteriul Bisericii romane; erezia sa a avut o largă răspândire, adepții săi fiind amintiți până la începutul Evului Mediu – Iraen., *Adv. haer.*, I, 27, 2-4; Tert., *De praesc. haer.*, VII, 3; X, 7; XXIX-XXX, 1-9; XXXIII, 3-6; 11; XXXIV, 3; XXXVIII, 8-9; XLII, 8; Eus., *HE*, IV, 11, 8; *DELCS*, p. 538-541 (*Marcion*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciuc, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 188-192; S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 222-225.

7. DE MONOGAMIA

XVII, 5. Sunt et quae de tota continentia iudicent nos, virgines Vestae et Iunonis Achaicae et Dianae Scythicae et Apollinis Pythii; etiam bovis illius Aegyptii antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt.

Ediția folosită: *PL* 2, col. 953.

7. DESPRE CĂSĂTORIA UNICĂ¹⁰

XVII, 5. Există și unele care să ne judece în privința abstenenței totale, fecioarele Vestei și ale Iunonei din Achaia, ale Dianei din Scythia și ale lui Apollo Pythianul; chiar și preoții acelui bou din Egipt¹¹ vor judeca slăbiciunea creștinilor în privința abstenenței.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹⁰ Compus între 210 și 211 – S. G. Papadopoulos, *op. cit.*, p. 347.

¹¹ Apis.

II. ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

CHRONICON

H₁ (≈ 234/5)

56. Υιοὶ Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε· ...
62 (6) Μοσόχ, ἀφ' οὗ οἱ Ἰλυριοί' ...
63 (7) Θήρας, ἀφ' οὗ οἱ Θρᾷκες ...
64 (8) Χαταίν, ἀφ' οὗ οἱ Μακεδόνες ...
66 (9) Ἀσχανάθ, ἀφ' οὗ Σαρμάται¹ ...

¹ In H₂ (din 334) ἀπαρὲς Ῥιφάν, Ῥιφάθ ἀφ' οὗ Σαυρομάται.

II. HIPPOLYTUS

(cca 170 – 236)

Authorul. Hippolytus s-a născut în jurul anului 170 în spațiul grecesc, dar a trăit la Roma, unde a făcut parte din cler, activând sub mai mulți papi. Datorită formației sale intelectuale, spiritului său entuziast și pragmatic și ortodoxiei consecvente, s-a bucurat de un prestigiu deosebit în rândurile comunității creștine romane, candidând chiar pentru scaunul episcopal. A murit în *Sardinia*, unde fusese exilat împreună cu episcopul Pontianus de *Roma* (230-235).

Opera. Hippolytus a fost teolog de limbă greacă, autor al mai multor lucrări, unele cunoscute din catalogul existent pe o statuie datând din 224 – de exegeză la capitole din Biblie, omiletice, antieretice etc., asupra cărora patrologia contemporană nu manifestă consens. Printre ele, se numără și *Adunarea timpurilor și anilor de la zidirea lumii până în aceste zile* (gr. *Συναγωγή χρόνων καὶ ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως ἕως τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας*) – pe scurt, *Cronica* (*Chronicon*), ce înfățișează perioadele devenirii omenirii – 10 la număr – de la Adam până sub domnia lui Severus Alexander (222-235) – în total, 5738 de ani. Hippolytus a fost interesat de răspândirea popoarelor în timp, începând cu descendența din Noe și fiii săi (*Diamerismos*), și în spațiu (*Stadiasmos*). Hronograful său, realizat în 234/5 (**H₁**), a fost copiat și prelucrat pe parcursul secolului al IV-lea în mediul grec alexandrin, în cel latin occidental fiind realizată o traducere din care au derivat alte două cronici, scrise către 334 (**H₂**) (cf. *FHDRCh*, **VIII**) și 354.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, LXI; Eus., *HE*, VI, 20, 2; 22; P. Nautin, *Hippolyte*, în *DECA*, I, p. 1160-1164; *DELC*, p. 432-435 (*Ipolit* sau *Ipolit Romanul*); A. Bauer, *Einleitung*, în Hippolytus, *Werke*, IV, *Die Chronik*, hergestellt von Adolf Bauer, Berlin, 1955 (*GCS*), p. IX-XXX; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 65-66, 191; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciu, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 261-276; S. G. Papadopoulos, *Patrologie*, I, *Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 351-361.

CRONICĂ

H₁ (≈ 234/5)

- 56. Fiii lui Iapheth, al treilea fiu al lui Noe ...²
- 62 (6) Mosoch, din care <se trag> ilirii ...
- 63 (7) Theras, din care <se trag> tracii ...³
- 64 (8) Chatain, din care <se trag> macedonenii ...
- 66 (9) Aschanath, din care <se trag> sarmații ...

² Actualizare a paragrafului din *Gen* 10,2-3.

³ Vezi și: *Liber Generationis* (*FHDRCh*, **VIII**); *Filastrius de Brixia* (*FHDRCh*, **XXXIII**); *Origo humani generis* (*FHDRCh*, **XLI**); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**); Isid., *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (*FHDR*, II, p. 572-573); XIV, 4, 6 (*FHDRCh*, **LXXXV**); Anonymus, *Or. contra Ioud.*, XI (*FHDRCh*, **CXII**).

79. Ταῦτα δὲ τὰ τοῦ Ἰάφεθ, ἔθνη ἀπὸ Μηδίας ἕως τοῦ ἐσπερίου κατέσπαρται ὠκεανοῦ βλέποντα πρὸς βορρᾶν... <(16) Σαρμάται (17) Σαυρομάται ... (19) Σκύθες (20) Ταῦριοι> (21) Θρᾶκες (22) Βασταρνοί (23) Ἰλλυριοί (24) Μακεδόνες ...

84. Αἱ δὲ χῶραί εἰσιν αὗται· ... (13) Σαρματίς (14) Ταυριανή (15) Βασταρνίς (16) Σκυθία (17) Θράκη (18) Μακεδονία (19) Δελματία ...

131. Τὰ δὲ ἔθνη, ἃ διέσπειρε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς ἐν ταῖς ἡμέραις Φαλὲκ καὶ Ἰεκτὰν τῶν δύο ἀδελφῶν κατὰ τὰς ἰδίας γλώσσας αὐτῶν ἐν τῇ πυργοποιίᾳ, ὅτε συνεχύθησαν αἱ γλώσσαι αὐτῶν, ἐστὶ ταῦτα· ... (49) Θρᾶκες (50) Μυσοί (51) Βέσσοι (52) Δάρδανοι (53) Σαρμάται (54) Γερμανοί (55) Παννώνιοι οἱ καὶ Παίονες (56) Νώρικοι· (57) Δελμάται ...

237. Ποταμοὶ οὖν εἰσιν ὀνομαστοὶ τεσσαράκοντα ἐν τῇ γῇ αὗται· ... (34) Ὑστρος

Ediția folosită: Hippolytus, *Werke*, IV, *Die Chronik*, hergestellt von Adolf Bauer, Berlin, 1955 (GCS), p. 11, 12, 14, 15, 31, 41.

79. Iar aceste neamuri ale lui Iapheth s-au răspândit din Media până la Oceanul din vest, îndreptându-se spre nord ... (16) sarmații, (17) sauromații ... (19) sciții, (20) taurii, (21) tracii, (22) bastarnii, (23) ilirii, (24) macedonenii ...⁴

84. Ținuturile sunt acestea: ...(13) Sarmatia, (14) Tauriana, (15) Bastarnia, (16) Scythia, (17) Thracia, (18) Macedonia, (19) Delmatia ...⁵

131. Acestea sunt neamurile pe care Domnul Dumnezeu le-a răspândit pe fața întregului pământ după limbile proprii lor în zilele celor doi frați Phalec și Iectan, la construirea turnului, când au fost amestecate limbile acestora: ... (49) tracii, (50) misii, (51) besii, (52) dardanii, (53) sarmații, (54) germanii, (55) panoonii, cei <numiți> și paioni, (56) noricii, (57) delmații...⁶

237. Așadar, sunt numite patruzeci de fluvii pe acest teritoriu ... (34) Istros.⁷

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁴ Vezi și Epiph., *Ank.*, 113 (*FHDRCh*, **XXIX**); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**); *Chron. Pasch.*, I, 47, 13-18 (*FHDR*, II, p. 582-583).

⁵ Vezi și *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (*FHDR*, II, p. 582-583); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**).

⁶ Vezi și *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**); *Chron. Pasch.*, I, 56, 12-27 – 57, 1-9 (*FHDR*, II, p. 582-583).

⁷ Dezvoltare a paragrafului despre fluviile Paradisului din *Gen* 2,11-14; vezi și *Liber Generationis* (*FHDRCh*, **VIII**); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**); *Chron. Pasch.*, I, 61, 16-21 – 62, 1-4 (*FHDR*, II, p. 582-583).

III. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΗΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΡΓΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΝΟΝΙΚΗ

Canon V. Ἄλλοι δὲ ἑαυτοὺς ἐξαπατῶσιν, ἀντὶ τῶν ἰδίων τῶν ἀπολομένων ἃ εὖρον ἀλλότρια κατέχοντες· ἵνα ἐπειδὴ αὐτοῖς Βοράδοι καὶ Γότθοι τὰ τοῦ πολέμου εἰργασαντο, αὐτοὶ ἄλλοις Βοράδοι καὶ Γότθοι γίνωνται. Ἀπεστείλαμεν οὖν τὸν ἀδελφὸν καὶ συγγέροντα Εὐφρόσυνον διὰ

III. GREGORIUS DE NEOCAESAREA, THAUMATURGUS

(cca 210/3 – cca 275)

Autorul. S-a născut într-o familie păgână din *Neocaesarea* (astăzi, Nicsar, Turcia), în *Pontus*, purtând numele Theodoros. Plecat în 233 împreună cu fratele său Ahenodorus să-și desăvârșească studiile la *Berytus* (Beirut, Liban), l-a cunoscut la *Caesarea Palaestinae* pe Origene, care a avut un rol decisiv în convertirea sa. Reîntors în localitatea natală în 238, a fost consacrat episcop cândva între 240 și 250, contribuind la creșterea numărului de adepți de aici. A fost martorul persecuției lui Decius din 251 și al invaziei germanicilor în provinciile microasiatice. S-a stins din viață în timpul împăratului Aurelianus (270-275).

Opera. Gregorius este autorul mai multor lucrări, printre care și așa-zisa *Epistola canonica* – de fapt, o serie de canoane adresate unui episcop necunoscut, în care vorbește, printre altele, despre complicitatea dintre creștinii din *Cappadocia* și *Pontus* și goții și boradii invadatori.

Bibliografie: Eus., *HE*, VI, 30; VII, 14; 28, 1-2; Hier., *Vir. ill.*, LXV; Socr., *HE*, IV, 27; M. Simonetti, *Gregorio il Taumaturgo*, în *NDPAC*, II, col. 2474-477; F. W. Norris, *Gregory Thaumaturgus (ca. 210-260)*, în *EEC*, p. 499-500; *DELC*, p. 337-339 (*Grigorie Taumaturgul sau Făcătorul de Minuni*); C. Cornițescu, *Studiu introductiv*, în Sfântul Grigorie Taumaturgul și Metodiu de Olimp, *Scrieri*, studiu introductiv, traducere, note și indici de C. Cornițescu, București, 1984 (*PSB* 10), p. 9-13; *HEO*, I, p. 68; M. Hinterberger, *Autobiographische Traditionen in Byzanz*, Wien, 1999, p. 67; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel la Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănciulescu și G. Sauciuc, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 339-342; S. G. Papadopoulos, *Patrologie*, I, *Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 434-438.

SCRISOARE CANONICĂ

Canonul V. Alții, însă, se amăgesc pe ei înșiși, acaparând în schimbul celor pierdute pe cele străine pe care le-au găsit; asta pentru ca, de vreme ce boradii¹ și goții² s-au războit cu ei, ei să devină pentru alții boradi și goți³. Prin urmare, am trimis la voi pentru acestea pe fratele și tovarășul de bătrânețe Euphrosynus, pentru

¹ Aceiași cu *Boranoi* menționați de Zosimos (I, 27; 31, 1; 34).

² Despre invaziile boranilor și goților împreună cu urgunzii și carpii în provinciile balcanice și microasiatice desfășurate în 258, vezi Zos., I, 27-28; 31, 1; 33, 1-3; M. Salamon, *The Chronology of Gothic Incursions into Asia Minor in the IIIrd Century AD*, în *Eos*, 59, 1971, p. 109-139; E. Olshausen, *Die Anfänge der grossen Völkerwanderung im 3. Jahrhundert n. Chr. am Schwarzen Meer – Zur Frage der inner Struktur wandernder Stämme*, în R. Pillinger, A. Pültz, H. Vettters (Hrsg.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter. Referate des dritten, vom 16. Bis 19. Oktober 1990 durch die Antiquarische Abteilung der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und das Bulgarische Forschungsinstitut in Österreich veranstalteten Symposions*, Wien, 1992, p. 19-12.

³ Despre ajutorul dat barbarilor de către locuitorii din *Bosporus* și despre utilizarea de către germanici a prizonierilor, cf. Zos., I, 31, 1; 34, 1.

ταῦτα πρὸς ὑμᾶς, ἵνα καταδεῖ τὰς κατὰ τὸν ἐνθάδε τύπον καὶ αὐτὸς δώῃ ὁμοίως καὶ ὧν δεῖ τὰς κατηγορίας προσίεσθαι, καὶ οὕς δεῖ ἐκκηρύξαι τῶν εὐχῶν.

Canon VII. Περὶ τῶν ἐγκαταλεχθέντων τοῖς βαρβάροις καὶ ἄτοπά τινα κατὰ τῶν ὁμοφύλων τολμησάντων. Τοὺς μὲν οὖν ἐγκαταλεχθέντας τοῖς βαρβάροις καὶ μετ' αὐτῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐπελθόντας, ἐπιλαθομένους ὅτι ἦσαν Ποντικοὶ καὶ Χριστιανοὶ, ἐκβαρβαρωθέντας δὲ ὡς καὶ φονεύειν τοὺς ὁμοφύλους ἢ ξύλῳ ἢ ἀγχόνῃ, ὑποδεικνύναι δὲ ἢ ὁδοὺς ἢ οἰκίας ἀγνοοῦσι τοῖς βαρβάροις, καὶ τῆς ἀκροάσεως ἀπεῖρξαι δεῖ, μέχρις ἂν κοινῇ περὶ αὐτῶν τι δόξη συνελθοῦσι τοῖς ἀγίοις, καὶ πρὸ αὐτῶν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Ediția folosită: *PG* 10, col. 1037 C.

ca, după felul <de procedare> de aici, să înfăptuiască <acolo unul> așisderea și să primească acuzațiile de care e nevoie și să-i oprească de la rugăciuni pe cei ce trebuie <opriți>.

Canonul VII. Prin urmare, cei ce s-au înrolat între barbari și merg cu ei în trupa prizonierilor de război, uitând că au fost o dată din Pontus și creștini, și s-au barbarizat într-atât, încât îiucid chiar pe cei de-un neam cu ei, fie prin <punere pe> lemnul <crucii>, fie prin sugrumare, și arată barbarilor necunoscători fie drumurile, fie casele⁴, aceștia trebuie opriți de la ascultarea lecturii <sacre>, până ce, în privința lor, s-ar hotărî ceva în comun de către sfinții <Părinți> reuniți, iar în favoarea lor de către Duhul Sfânt.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: CBO², p. 323-324.

⁴ Informație prețioasă privind prezența creștinilor în mediul germanic la mijlocul secolului al III-lea (vezi și Philostorg., *HE*, II, 5) și despre solidaritatea dintre aceștia și barbari (E. Prinzivalli, *L'arianismo: la prima divisione fra i romani e la prima assimilazione dei popoli germanici*, în *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprile 2003, I, Spoleto, 2004, p. 47-48). În timp ce o parte a istoriografiei plasează prezența acestor prizonieri în spațiul extracarpatic (N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 184-185, 204-205 (nota 159, bibliografia)), alți istorici o localizează în nordul Mării Negre (P. D. Diatroptov, *The Spread of Christianity in the Bosporus in the 3rd-6th Centuries*, în *ACSS*, 5, 1993, 3, p. 223, cu bibliografie).

IV. COMMODIANI**CARMEN DE DVOBUS POPVLIS**

- 807 Multa quidem signa fient tantae termini pesti,
Sed erit initium septima persecutio nostra.
Ecce <iam> ianua<m> pulsatur et cogitur esse,
810 Quae cito traiciet Gothis inrumpentibus amne.
Rex Apollion erit cum ipsis, nomine dirus,
Qui persecutionem dissipet sanctorum in armis.
Pergit ad Romam cum multa milia gentis
Decretoque Dei captiuat ex parte subactos.
815 Multi senatorum tunc enim captiui deflebunt
Et Deum caelorum blasphemant a barbaro uicti.
Hi tamen gentiles pascunt Christianos ubique,
Quos magis ut fratres requirunt gaudio pleni.

IV. COMMODIANUS

(între mijlocul secolului al III-lea și mijlocul secolului al V-lea)

Autorul. Despre autor și momentul când a trăit nu se știe prea multe lucruri. Se presupune că este un poet de limbă latină originar din *Gallia Narbonensis, Roma, Africa, Illyricum* sau *Syria*, care a scris între jumătatea secolului al III-lea și jumătatea secolului al V-lea; mulți istorici înclină pentru prima perioadă, întrucât în poezia sa s-ar surprinde atmosfera persecuției din vremea împăraților Traianus Decius (249-251) și Valerianus (253-260).

Opera. Gennadius de *Massilia* scria despre Commodianus că a compus *mediocri sermone quasi uersu*. Este autorul lui *Carmen apologeticum* (*Cântarea apologetică*), cunoscută și sub numele de *Carmen de duobus populis* (*Cântarea despre cele două popoare*), îndreptată împotriva păgânilor, a evreilor și a creștinilor iudaizați. Viziunea sa este una apocaliptică, dar inspirată din evenimente contemporane, în care unii exegeți au descifrat ecouri ale persecuțiilor de la mijlocul veacului al III-lea.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, XV; A. V. Nazzaro, *Commodiano*, în *NDPAC*, I, col. 1133-1134; M. P. McHugh, *Commodian (third, fourth, or fifth century)*, în *EEC*, p. 271; *DELC*, p. 151-152 (*Commodian*); M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 65; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel la Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănciulescu și G. Sauciuc, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 413-415; M. Sordi, I. Ramelli, *Commodiano era di Roma?*, în *RIL*, 138, 2004, p. 3-23.

CÂNTAREA DESPRE CELE DOUĂ POPOARE

- 807 Fără îndoială, pentru o atât de mare nenorocire vor fi multe semne ale sfârșitului,
Dar a șaptea persecuție a noastră va fi începutul.¹
Iată că deja bate la ușă și e forțată să aibă loc,
- 810 Aceasta va trece repede, deoarece goții dau năvală pe fluviu.
Cu ei va fi regele Apollion, de temut după renume,
Ca să oprească cu armele persecuția sfinților.
Înaintează spre Roma în timp ce ia în captivitate multe mii de păgâni,
Înfrânți în parte și din porunca lui Dumnezeu.
- 815 Căci, <deveniți> prizonieri, mulți senatori vor plânge atunci
Și, învinși de barbar, îl blestemă pe Dumnezeu cel din ceruri.
Totuși acești păgâni îi întrețin peste tot pe creștinii
Pe care mai curând ca frați îi caută plini de bucurie,

¹ După o tradiție ce coboară la Eusebius de *Caesarea*, a șaptea persecuție a fost datată în timpul lui Decius (249-251) – Eus., *Chron.*, a. 2269; Hier., *Chron.*, a. 250; Aug., *Civ.*, XVIII, 52; Hier., *Vir. ill.*, LXII; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 250; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 32, 2; vezi și M. Sordi, *La data dell'editto di Decio e il significato della persecuzione anticristiana*, în idem, *Impero Romano e Cristianesimo. Scritti scelti*, Roma, 2006, p. 449-462.

Nam luxuriosos et idola uana colentes
820 Persequuntur enim et senatum sub iugo mittunt.

Ediția folosită: Commodiani *Carmina*, cura et studio Iosephi Martin, Turnhout, 1960 (CCSL CXXVIII), p. 102-103.

Ediția consultată: Commodianus, *Carmen Apologeticum*, în Manlio Simonetti, Emanuela Prinzivalli, *Letteratura cristiana antica. Antologia di testi*, I, *Dalle origini al terzo secolo*, Forlì, 1996, p. 952.

820 Căci pe cei desfrânați și care venerează idoli falși
Îi urmăresc, într-adevăr, și trec Senatul pe sub furci.²

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

² Conform opiniei unor specialiști, v. 817-820 exprimă ostilitatea autorului față de Imperiul persecutor condus de Decius și Valerianus și solidaritatea dintre goții *gentiles* și creștini – E. Prinzi-valli, *L'arinismo: la prima divisione fra i romani e la prima assimilazione dei popoli germanici*, în *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprile 2003, I, Spoleto, 2004, p. 46.

Υ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

1. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

α. I, 4, 6 ... μηδ' ἀνθρωποβορεῖν Σκύθας διὰ τὸν καὶ μέχρις αὐτῶν ἐλθόντα τοῦ Χριστοῦ λόγον...

Ediția folosită: Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Introduction générale. Livre I*, introduction, texte grec, traduction et commentaire par Jean Sirinelli et Édouard des Places, Paris, 1974 (SC 206), p. 122.

V. EUSEBIUS DE CAESAREA

(cca 260 – cca 340)

Authorul. Eusebius s-a născut la *Caesarea*, în *Palaestina*, în jurul anului 260, formându-se în atmosfera intelectuală purtând pecetea personalității lui Origen din orașul natal. Îndrumător i-a fost Pamphilus, martirizat la 6 februarie 310. Eusebius i-a cinstit memoria preluându-i numele și redactându-i biografia. După încetarea persecuțiilor tetraharilor, în 313, a fost ales episcop de *Caesarea*. Bucurându-se de favorurile lui Constantin I (306-337), a devenit unul dintre cei mai influenți prelați în cercurile Palatului, contribuind cu știința și cultura sa teologică la adaptarea Bisericii la noile realități generate de legalizarea creștinismului și la fundamentarea ideologiei imperiale creștine. În disputa ariană care a sfâșiat Biserica primelor decenii ale veacului al IV-lea, a manifestat o poziție oscilantă, sfârșind în cele din urmă în semiarianism. A murit prin 339/40.

Opera. Cu o cultură vastă, Eusebius a creat o operă impresionantă, fiind un deschizător de drumuri în unele domenii (istoria bisericească, biografia imperială creștină) și în tehnica cercetării științifice; ea cuprinde opere istorice, apologetice, exegetice, dogmatice etc. *Praeparatio evangelica* face parte dintr-un „proiect” mai amplu destinat combaterii păgânismului și explicării învățăturii creștine; a fost realizată cândva între 312/4-321/2. *Istoria bisericească*, lucrare inovativă ca gen istoriografic și metodă de lucru, a avut mai multe versiuni, ultima datând din 324/5. *Vita Constantini*, în care portretul creștin al lui Constantin I (306-337) este exagerat conturat, a fost redactată după moartea împăratului, survenită în 337.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, LXXV; LXXXI; *Ep.* XXXIV, 1; Phot., *Bibl.*, cod. 13, 27, 127; C. Curti, *Eusèbe de Césarée*, în *DECA*, II, p. 912-918; A. Kazhdan, B. Baldwin, *Eusebios of Caesarea*, în *ODB*, 1, p. 751-752; *DELC*, p. 236-240 (*Eusebiu al Cezareei*); T. D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge (Mass.) – London, 1981, p. 81-188; M. Gödecke, *Geschichte als Mythos Eusebs „Kirchengeschichte”*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987; *HEO*, II, p. 1014; A. Louth, *The date of Eusebius’ Historia ecclesiastica*, în *JThS*, 41, 1990, 1, p. 111-123; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l’histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l’Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 153-175; R. W. Burgess, *The dates and editions of Eusebius’ Chronici canones and Historia ecclesiastica*, în *JThS*, 49, 1997, 2, p. 471-504; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 122-142; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciuc, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 444-460; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de M.-M. Anghelescu, București, 2005, p. 90-106.

1. PREGĂTIRE EVANGHELICĂ

a. I, 4, 6. Sciții, datorită cuvântului lui Hristos care a ajuns până la ei, nu au mai mâncat oameni.

Traducere: Claudia Tărânceanu

b. IV, 16, 9 ... καὶ παρὶνι Θραῦκας καὶ Σκύθας

c. IV, 17, 3-4. Μὴ παρίδης μὴδὲ τοὺς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν τοὺς τε Θραῦκας καὶ τοὺς Σκύθας τὰ ὅμοια πράττοντας ταῖς αὐταῖς τῶν δαιμόνων ὑπῆλθαι μανίας ἀποφαίνεσθαι... Εἰ γὰρ ... καὶ παρὰ Θραῦξι καὶ Σκύθαις ἀποδέδεικται τὰ τῆς δαιμονικῆς ἀνθρωποκτονίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐπιτελούμενα καὶ μέχρι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παρατείναντα...

Ediția folosită: Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Livres IV-V, 1-17*, introduction, traduction et annotation par Odile Zink, texte grec révisé par Édouard des Places, Paris, 1979 (SC 262), p. 166, 168, 192.

d. VI, 10, 31 ... καὶ παρὰ Ταιηνοῖς καὶ Σαρακηνοῖς καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Λιβύῃ καὶ παρὰ Μαύροις καὶ παρὰ τοῖς περὶ τὸ στόμα τοῦ ὠκεανοῦ Νομάσι καὶ ἐν τῇ ἐξωτερᾷ Γερμανίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Σαρματία καὶ ἐν τῇ Σκυθία καὶ ἐν πάσι τοῖς ἐξ ἀρκτικῶν μερῶν τοῦ Πόντου ἔθνεσι καὶ ὅλῃ τῇ Ἀλλανία καὶ Ἀλβανία καὶ Ὠτηνῇ καὶ ἐν Σαυνία καὶ ἐν Χρυσῇ οὐκ ἔστιν ἰδεῖν οὐ τραπεζίτην, οὐ πλάτην, οὐ ζωγράφον, οὐκ ἀρχιτέκτονα, οὐ γεωμέτρην, οὐ φώνασκον, οὐχ ὑποκριτὴν ποιημάτων, ἀλλ' ἐστέρηται ὁ τῆς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἐνεργείας τρόπος ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τούτῳ τῆς οἰκουμένης

Ediția folosită: Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Livres V, 18-36 – VI*, introduction, texte grec, traduction et annotation par Édouard des Places, Paris, 1980 (SC 266), p. 224.

e. XIV, 7, 7. Οὐ μέντοι ἀλλὰ οἱ τε παῖδες φόρτακες ἦσαν καὶ οὐ θατέρᾳ ληπτοί, οἳ δὲ οὗτοι οἱ κωμωδικοὶ [τεκαὶ] Γέται τε καὶ Δακοὶ καὶ τῆς Δακικῆς λαλεῖν στωμυλήθρας κατεγλωτισμένοι, ἐπεὶ γε τοῖς στωϊκοῖς τὰ σοφίσματα ἤκουσαν...

Ediția folosită: Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Livres XIV-XV*, introduction, texte grec, traduction et annotation par Édouard des Places, Paris, 1987 (SC 338), p. 86.

2. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

III, 1, 1-3. Τὰ μὲν δὴ κατὰ Ἰουδαίους ἐν τούτοις ἦν τῶν δὲ ἱερῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τε καὶ μαθητῶν ἐφ' ἅσας κατασπαρέντων τὴν οἰκουμένην, Θωμᾶς μὲν, ὡς ἡ παράδοσις περιέχει, τὴν Παρθίαν εἵληγεν, Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν, Ἰωάννης τὴν Ἀσίαν, πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐν Ἐφέσῳ τελευτᾷ, Πέτρος δ' ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατία καὶ Βιθυνία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία κεκηρυχέναι τοῖς [ἐν] διασποράς Ἰουδαίοις ἔοικεν ὅς καὶ ἐπὶ τέλει ἐν Ῥώμῃ γενόμενος, ἀνεσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, οὕτως αὐτὸς ἀξιώσας

b. IV, 16, 9 ... și nu vorbesc de traci, nici de sciți

c. IV, 17, 3-4. Să nu treci cu vederea faptul că e evident că cei din Africa, traci și sciții, care comit <lucruri> asemănătoare, sunt atrași de aceleași nebunii ale demonilor ... Căci dacă și la traci și la sciți s-au descoperit <ritualuri> ale demonicej sacrificări de oameni, care se îndeplineau din timpuri străvechi și au durat până la Mântuitorul nostru.

Traducere: Mihaela Paraschiv

d. VI, 10, 31 ... Și la taieni, și la saraceni, în Libya de Sus și la mauri, la numizii de la gura Oceanului și în Germania exterioară, și în Sarmatia superioară, și în Scythia, și la toate neamurile din nordul Pontului, și în întreaga Allanie, și în Albania, și în Otene, în Saunia, și în Chryse nu se poate vedea nici un zaraf, nici un sculptor, nici un pictor, nici un arhitect, nici un topograf, nici un profesor de oratorie, nici un declamator de poezie, ci felul de activitate al lui Hermes și al Afroditei lipsește în toată această zonă a lumii locuite.¹

Traducere: Claudia Tămăuceanu

e. XIV, 7, 7. Negreșit, copiii erau grosolani și nu erau atrași nici de celelalte lucruri, precum acești geți și daci de comedie, care-și rafinează vorbirea, <renunțând> la flecăreala lor dacică, după ce le-au ascultat stoicilor sofisme.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. ISTORIA BISERICESCĂ

III, 1, 1-3. Așa stăteau lucrurile în aceste privințe la iudei, în timp ce sfinții apostoli ai Mântuitorului precum și ucenicii lor s-au împrăștiat în toată lumea locuită pe atunci. După Tradiție, lui Toma i-a fost dat să meargă în Parthia, lui Andrei în Scythia, lui Ioan în Asia, unde a și petrecut vreme mai îndelungată murind în orașul Ephesus. Petru pare a fi predicat iudeilor din dispora, în Pontus, Galatia, Bithynia, Cappadocia și Asia, în cele din urmă, ajungând la Roma, a fost

¹ Aceeași idee la Ps.-Clem., *Recogn.*, IX, 24, 5 (*FHDRCh*, XXXIV); Ps.-Caes., *Erot.*, II, 109.

παθεῖν. Τί δεῖ περὶ Παύλου λέγειν, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκότος τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερον ἐν τῇ Ῥωμῇ ἐπὶ Νέρωνος μεμαρτυρηκότος; Ταῦτα Ὠριγένης κατὰ λέξιν ἐν τρίτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικῶν εὔρηται

Ediția folosită: Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique*, I, *Livres I-IV*, texte grec, traduction et annotation par Georges Bardy, nouveau tirage, Paris, 1978 (SC 31), p. 97.

Ediții consultate: *FHDR*, II, p. 14; Origen, *Omilii, comentarii și adnotări la Geneză*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de Adrian Muraru, Iași, 2006, p. 514.

3. VITA CONSTANTINI

III, 7, 1. Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια, εἷς τ' οἶκος εὐκτήριος ὥσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικας, Φοίνικας τε καὶ Ἀραβίος καὶ Παλαιστινούς, ἐπὶ τούτας Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας, τοὺς τ' ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὀρμωμένους· ἥδη καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν, οὐδὲ Σκύθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας, Πόντος τε καὶ Γαλατία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία, Φρυγία τε καὶ Παμφυλία τοὺς παρ' αὐτοῖς παρεῖχον ἐκκρίτους· ἀλλὰ καὶ Θράκες καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοὶ τε καὶ Ἑπειῶται, ταύτων θ' οἱ ἔτι προσωτάτω οἰκοῦντες ἀπὴντων, αὐτῶν τε Σπάνιον ὁ πάνυ βοώμενος εἷς ἦν τοῖς πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων.

răstignit cu capul în jos, așa cum el a socotit de cuviință să pătimească. Ce se cuvine să mai zicem de Paul, care, începând «de la Ierusalim și împrejurimi și până în Illyricum»² a plinit Evanghelia lui Hristos și a dat mărturie despre Domnul pe vremea lui Nero la Roma? Așa ne spune textual Origene în cea de a treia carte a Comentariului său la Cartea Facerii.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediții consultate: *FHDR*, I, p. 717; II, p. 15; Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, I, *Istoria bisericească. Martirii din Palestina*, traducere, studiu, note și comentarii de Teodor Bodogae, București, 1987 (*PSB* 13), p. 99; Origen, *Omilii, comentarii și adnotări la Geneză*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de Adrian Muraru, Iași, 2006, p. 515.

3. VIAȚA LUI CONSTANTINUS

III, 7, 1. S-au adunat acolo, laolaltă, trimiși de toate Bisericile, care umpleau Europa întreagă, Libya și Asia, cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni, și cilicieni, și fenicieni, și arabi, și palestinieni (de parcă însuși Dumnezeu ar fi făcut-o deodată mai încăpătoare), iar o dată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni și trimișii veniți tocmai din Mesopotamia; mai era de față și un episcop al Persiei; nu lipsea din adunare nici cel al sciților; Pontus, Galatia, Cappadocia și Asia, Phrygia și Pamphylia își aveau și ele trimișii lor; la fel tracii și macedonenii, aheii și epiroții, precum și celelalte neamuri, aflate încă și mai departe; până și foarte cunoscutul episcop de Hispania era unul dintre cei care se alăturaseră laolaltă mulțimii³.

² *Rom* 15,19.

³ Osius de *Corduba* (cca 257 – după 357), apropiat al împăratului Constantinus I (306-337), participant și conducător al conciliului de la *Nicaea* (325) – Eus., *VC*, II, 63; III, 7, 1; Athan., *Apol. de fuga*, 5; Socr., *HE*, I, 7, 1; 8, 6; 13, 12; II, 20, 8; 29, 3; 31, 1-4; Sozom., *HE*, I, 10, 1; 16, 5; III, 11, 7; 12, 1; 12, 6; IV, 6, 4; 6, 13; 12, 6-7; 15, 3; Philostorg., *HE*, I, 7; IV, 3; Theod., *HE*, II, 8, 8; 15, 5; 15, 9; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 40, 2; Cassiod., *HE*, I, 10; 20; II, 1; V, 6; 9; M. Simonetti, *Ossius*, în *DECA*, II, p. 1845-1846; *DELIC*, p. 631-632 (*Osie* sau *Osiu de Cordova*); J. Fernández-Ubiña, *Osiu de Córdoba, el Imperio e la Iglesia del Siglo IV*, în *Gerión*, 18, 2000, p. 439-473. Vezi, de asemenea, *FHDRCh*, XVI (*Hilarius de Pictavium*), CX (*Synodicon vetus*).

IV, 43, 2-3 ... ἐπὶ ταὐτὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις συνηγμένων τῶν ἐξ ἀπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν ἐπισκόπων. Μακεδόνες μὲν γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως παρέπεμπον, Παννόνιοί τε καὶ Μυσοὶ τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθοῦντα κάλλη τῆς τοῦ θεοῦ νεολαίας ...

Ediția folosită: Eusebius, *Werke*, I/1, *Über des Leben des Kaisers Konstantin*, Herausgegeben von Friedhelm Winkelmann, Berlin, 1975, p. 84, 138.

Ediția consultată: Eusebius, *Life of Constantine*, Introduction, translation, and commentary by Averil Cameron and Stuard G. Hall, Oxford, 1999.

IV, 43, 2-3 ... pentru aceasta adunându-se la Ierusalim, laolaltă, din fiecare eparhie, iluștrii episcopi⁴. Căci macedonenii l-au trimis pe cel din metropola lor, iar cei din Pannonia și Mysia <și-au trimis> frumusețile înfloritoare din tânăra ceată a lui Dumnezeu.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Eusebiu de Cezarea, *Scrieri*, II, *Viața lui Constantin cel Mare*, studiu introductiv de Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, 1991 (PSB 14), p. 128, 176.

⁴ Este vorba despre conciliul de la *Aelia Capitolina* (Ierusalim) din 17 septembrie 335, unde a fost citită o scrisoare a împăratului Constantin I (306-337), în care acesta vorbea despre dialogul avut cu Arius privitor la profesiunea de credință – Socr., *HE*, I, 27, 1; 32, 1; Sozom., *HE*, II, 27, 1; 27, 13-14; Theod., *HE*, I, 31, 1; Cassiod., *HE*, III, 6; M. Simonetti, *Gerusalemme*, V. *Concili*, în *NDPAC*, II, col. 2121-2122.

VI. CONCILIUM NICAENUM GENERALE**PATRUM NICAENORUM NOMINA LATINE GRAECE COPTICE
SYRIACE ARABICE ARMENIACE****1. Surse grecești**

poz. 205	Δακίας	Πρωτογένης Σαρδικής
poz. 207	Μυσίας	Πιστὸς Μαρκιανουπόλεως
poz. 217	Παννονίας	Δόμνος Παννονίας
poz. 219	Γοτθίας	Θεόφιλος Γοτθίας
poz. 220	Βοσπόρου	Κάδμος Βοσπόρου

VI. CONCILIUL ECUMENIC DE LA NICAEA

(20 mai – 25 iulie 325)

Conciliul de la *Nicaea* (astăzi, Iznik, Turcia), în *Bithynia*, a fost convocat din inițiativa lui Constantin I (306-337) și a dezbătut erezia ariană, stabilind dogma consubstanțialității Fiului cu Tatăl. Tot acum au fost discutate schisma meletiană din Egipt și data sărbătorii Paștilor. Actele nu s-au păstrat în totalitate, ceea ce face dificilă reconstituirea listelor de participanți – 318, după tradiție (Greg. Naz., *Or.* 21, 14)¹.

Bibliografie: *CBO*², p. 51-64; *COD*, p. 5-16; Eus., *VC*, III, 6-23; Athan., *De synod.*; Ruf., *HE*, I, 2-6; Socr., *HE*, I, 8, 1-34; 9, 1-66; 13, 10-12; Sozom., *HE*, I, 15; 17-25; Theod., *HE*, I, 2; 3-12; Cassiod., *HE*, II, 1-3; 5-14; Ch. Kannengiesser, *Nicea, II. Concilio di 325*, în *NDPAC*, II, col. 3487-3489; *DELIC*, p. 597-599 (*Niceea, Sinodul întâi ecumenic de la*); E. Honigmann, *Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople*, în *Byzantion* 11, 1936, 2, p. 429-430; idem, *Sur les listes des évêques participants aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcédoine*, în *Byzantion* 12, 1937, 1, p. 335-338; idem, *La liste originale des Pères de Nicée*, în *Byzantion* 14, 1939, 1, p. 17-76; idem, *The original list of the members of the council of Nicaea, the robbersynod and the council of Chalcedon*, în *Byzantion*, 16, 1942, 1, p. 20-80; idem, *Une liste inédite des Pères de Nicée Cod. Vatic. 1587*, în *Byzantion*, 20, 1950, 1, p. 63-61; *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumeige, 1, I. Ortiz de Urbina, *Nicée et Constantinople*, Paris, 1963, p. 15-136; V. Ruggieri, *The IV Century Greek Episcopal Lists in the Mar din Syriac. 7 (olim Mardin Orth. 309/9)*, în *OCF* 59, 1993, 2, p. 327-342.

NUMELE PĂRINȚILOR NICEENI ÎN LATINĂ, GREACĂ, COPTĂ, SIRIANĂ, ARABĂ, ARMEANĂ

1. Surse grecești

poz. 205	Din Dacia	Protogenes de Sardica ²
poz. 207	Din Mysia	Pistos de Marcianopolis ³
poz. 217	Din Pannonia	Domnos de Pannonia
poz. 219	Din Gothia	Theophilus de Gothia ⁴
poz. 220	Din Bosporus	Kadmos de Bosporus ⁵

¹ Despre semnificația acestui număr vezi M. Aubineau, *Les 318 serviteurs d'Abraham* (Gen. XIV, 14) et le nombre des Pères au concile de Nicée (325), în *RHE*, 61, 1966, p. 5-43; H. Chadwick, *Les 318 Pères de Nicée*, în *RHE*, 61, 1966, p. 808-811; E. Lucchesi, *318 ou 319 Pères de Nicée?*, în *AB*, 102, 1984, p. 394-396.

² Episcop de *Sardica* (Sofia, Bulgaria) în prima jumătate a secolului al IV-lea, apropiat al împăratului Constantin I (306-337), care îl menționează într-un *rescriptum* din 316 sau 323 (*CI*, I, 13, 1). A păstorit până după 343, când a participat la conciliul din orașul său, prezidat de Osius de Corduba – A. Di Berardino, *Protogene di Serdica*, în *NDPAC*, III, col. 4378-4379; S. Stoytcheva, *Protogenes of Serdica: his life and theological view (335-351)*, în *ByzSlav*, 60, 1999, p. 308-314. Vezi și *Gelasius de Cyzicus (FHDRCh, LXVII)*.

³ *HEO*, I, p. 341.

⁴ *HEO*, I, p. 345. E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 178-186.

⁵ *HEO*, I, p. 391.

2. Theodoros Anagnostes (sec. VI)

XXXII	Δακίας	poz. 198	Πρωτογένης Σαρδικής
		poz. 199	Μάρκος Καλαβρίας
XXXIII	Μυσίας	poz. 200	Πιστὸς Μαρκιανουπόλεως
XL	Παννονίας	poz. 209	Δόμνος
XLII	Γοτθίας	poz. 211	Θεόφιλος
XLIII	Βοσπόρου	poz. 212	Κάδιος

3. Index libri Vaticanus

poz. 88	Θεόφιλος Γοτθίας
poz. 161	Κάδμος Βοσπόρου

4. Surse latine

Provinciae Daciae [Daciai]	poz. 203	Protogenes [Protenogenos] Sardicensis [Sardicae] [Sardicensis]
Provinciae Europae	poz. 202	Marcus Comeonsis ⁶ / Marcus Comeensis ⁷
Provinciae Moesiae	poz. 205	Pistos [Pistus] Marcianopolitanus
	poz. 190	Pistus Marcianopolitanus ⁸
Provinciae Pannoniae	poz. 214	Domnus metropolitanus ⁹ / Domnus Pannoniae ¹⁰
	poz. 217	Domnus Pannonienis ¹¹

⁶ Cu această grafie figurează, alături de Paederos *Heracliae*, în manuscrise din sec. VI/VII (*H* = *Paris*. 12097; *N* = *Bodleian*. 3687), VIII (*G* = *Veron*. LIX; *L* = *Paris*. 3836), IX (*I* = *Burgund*. 8789-8793; *O* = *Barberin*. XIV. 52; *P* = *Vatic*. 1342), IX/X (*M* = *Paris*. 1451), X (*K* = *Paris* 1455) – cf. *Patrum Nicaenorum...*, p. XI (datarea manuscriselor), 50.

⁷ Cu această grafie figurează, alături de Pedorus *Heracliae*, în manuscrise din sec. IX (*Q* = *Monac*. 6243; *T* = *Sangall*. 682), IX/X (*R* = *Vatic*. Reg. 1997: Meensis; *S* = *Paris*. 1454: Comeenses; *U* = *Vindob*. 2147) – cf. ed. cit., p. XIII (datarea manuscriselor), 51.

⁸ În această poziție figurează în manuscrise din sec. VI/VII (*Y* = *Paris*. 12097), VII (*X* = *Colon*. 212 (*Darmstad*. 2326)) – cf. ed. cit., p. XIV (datarea manuscriselor), 52.

⁹ În această poziție și grafie în manuscrise din sec. IX (*A* = *Vatic*. Reg. 1021), IX/X (*D* = *Sessor*. LXIII), X (*B* = *Vatic*. Reg. 1043; *E* = *Vallicell*. A5), X/XI (*C* = *Vatic*. *Ottobon*. 312), X-XI (*F*¹ = *Urgelitanus*), XI (*F*² = *Gerundensis*) – cf. ed. cit., p. VIII-IX (datarea manuscriselor), 56.

¹⁰ În această poziție și cu această grafie în manuscrise din sec. VI/VII (*H* = *Paris*. 12097; *N* = *Bodleian*. 3687), VIII (*G* = *Veron*. LIX; *L* = *Paris*. 3836), IX (*I* = *Burgund*. 8789-8793; *O* = *Barberin*. XIV. 52; *P* = *Vatic*. 1342), IX/X (*M* = *Paris*. 1451), X (*K* = *Paris* 1455) – cf. ed. cit., p. XI (datarea manuscriselor), 56.

¹¹ În această poziție și cu această grafie figurează, alături de Pedorus *Heracliae*, în manuscrise din sec. IX (*Q* = *Monac*. 6243; *T* = *Sangall*. 682), IX/X (*R* = *Vatic*. Reg. 1997: Meensis; *S* = *Paris*. 1454: Comeenses; *U* = *Vindob*. 2147) – cf. ed. cit., p. XIII (datarea manuscriselor), 57.

2. Theodoros Anagnostes (sec. VI)¹²

XXXII	Din Dacia	poz. 198	Protogenes de Sardica
		poz. 199	Markos de Calabria
XXXIII	Din Mysia	poz. 200	Pistos de Marcianopolis
XL	Din Pannonia	poz. 209	Domnos
XLII	Din Gothia	poz. 211	Theophilos
XLIII	Din Bosporus	poz. 212	Kadios

3. Index libri Vaticanus¹³

poz. 88	Theofilus de Gothia
poz. 161	Kadmos de Bosporus

4. Surse latine

Din provincia Dacia	poz. 203	Protogenes [Protogenos] de Sardica
Din provincia Europa	poz. 202	Marcus de Comum / Comea
Din provincia Moesia	poz. 205	Pistos [Pistus] de Marcianopolis
	poz. 190	Pistus de Marcianopolis
Din provincia Pannonia	poz. 214	Domnus mitropolitul / de Pannonia
	poz. 217	Domnus Pannonianul

¹² Theodoros *Anagnostes* – citeț la Biserica Sf. Sofia din *Constantinopolis*, autor al unei compilații din scrierile lui Socrates, Sozomenos și Theodoretos intitulată *Istoria tripartită*, care descria situația Bisericii de la Constantinus I la 439, și o alta, cu titlul *Istoria bisericească*, ce înfățișa evoluția Bisericii între 439 și 518 – L. Perrone, *Théodore le Lecteur*, în *DECA*, II, p. 2406-2407; B. Baldwin, *Theodore lector*, în *ODB*, 3, p. 2042; *DELC*, p. 806-807 (*Teodor Citețul*); G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 323.

¹³ Datează din sec. al XIV-lea și cuprinde codexuri grecești.

poz. 216	Theophilus Gutthias ¹⁴ / Theophilus Gutthiae ¹⁵
poz. 219	Theofilus Gotiae ¹⁶
poz. 217	Cadmus Bosphoron ¹⁷ / Cathmus Bosphorensis ¹⁸

5. Surse siriene

a. Codex Coenobius Nitriensis (sec. VI)

XXX	Daciae	2	poz. 204	Protogenes Sardicae
			poz. 205	Marcus Calabriae
XXXI	Mysiae	1	poz. 206	Pistus Marcianopoleos
XXXVII	Pannoniae	1	poz. 215	Domnus Pannoniae
XXXIX	Gothiae	1	poz. 217	Theophilus Gothiae
XL	Bospori	1	poz. 218	Cadmus Bospori

b. Colecția de canoane sinodale a lui Ebediesu Sobensis († 1318)

XXX	Dacia	poz. 207	Protogenes Sardicae
		poz. 208	Marcus Calabriae
XXXI	Mysiae	poz. 209	Pistus Marcianopoleos
XXXIX	Gothorum	poz. 220	Theophilus Gothorum
XL	Bospori	poz. 221	Marcus Bospori

6. Surse arabe

poz. 156	Theophilus Gotthopolis
poz. 157	Casimius [Pyrrhus? Aces Acussapoleos?] Cosporū

¹⁴ Cu această grafie în manuscrise din sec. IX (A = *Vatic. Reg. 1021*), IX/X (D = *Sessor. LXIII*), X (B = *Vatic. Reg. 1043*; E = *Vallicell. A5*), X/XI (C = *Vatic. Ottobon. 312*), X-XI (F¹ = *Urgelitanus*), XI (F² = *Gerundensis*) – cf. ed. cit., p. VIII-IX (datarea manuscriselor), 56.

¹⁵ Cu această grafie în manuscrise din sec. VI/VII (H = *Paris. 12097*; N = *Bodleian. 3687*), VIII (G = *Veron. LIX*; L = *Paris. 3836*), IX (I = *Burgund. 8789-8793*; O = *Barberin. XIV. 52*; P = *Vatic. 1342*), IX/X (M = *Paris. 1451*), X (K = *Paris 1455*) – cf. ed. cit., p. XI (datarea manuscriselor), 56.

¹⁶ În această poziție și cu această grafie în manuscrise din sec. IX (Q = *Monac. 6243*; T = *Sangall. 682*), IX/X (R = *Vatic. Reg. 1997*; Meensis; S = *Paris. 1454*; Comeenses; U = *Vindob. 2147*) – cf. ed. cit., p. XIII (datarea manuscriselor), 57.

¹⁷ Cu această grafie în manuscrise din sec. IX (A = *Vatic. Reg. 1021*), IX/X (D = *Sessor. LXIII*), X (B = *Vatic. Reg. 1043*; E = *Vallicell. A5*), X/XI (C = *Vatic. Ottobon. 312*), X-XI (F¹ = *Urgelitanus*), XI (F² = *Gerundensis*) – cf. ed. cit., p. VIII-IX (datarea manuscriselor), 57.

¹⁸ În această grafie în manuscrise din sec. VI/VII (H = *Paris. 12097*; N = *Bodleian. 3687*), VIII (G = *Veron. LIX*; L = *Paris. 3836*), IX (I = *Burgund. 8789-8793*; O = *Barberin. XIV. 52*; P = *Vatic. 1342*), IX/X (M = *Paris. 1451*), X (K = *Paris 1455*) – cf. ed. cit., p. XI (datarea manuscriselor), 56.

poz. 216	Theophilus de Gutthia / al Gutthiei
poz. 219	Theofilus Gotiae
poz. 217	Cadmus / Cathmus de Bosphorus

5. Surse siriene

a. Codex Coenobius Nitriensis (sec. VI)

XXX	Din Dacia	2	poz. 204	Protogenes de Sardica
			poz. 205	Marcus de Calabria
XXXI	Din Mysia	1	poz. 206	Pistus de Marcianopolis
XXXVII	Din Pannonia	1	poz. 215	Domnus de Pannonia
XXXIX	Din Gothia	1	poz. 217	Theophilus de Gothia
XL	Din Bosporus	1	poz. 218	Cadmus de Bosporus

b. Colecția de canoane sinodale a lui Ebediesu Sobensis († 1318)

XXX	Din Dacia	poz. 207	Protogenes de Sardica
		poz. 208	Marcus de Calabria
XXXI	Din Mysia	poz. 209	Pistus de Marcianopolis
XXXIX	De la goți	poz. 220	Theophilus al goților
XL	Din Bosporus	poz. 221	Marcus de Bosporus

6. Surse arabe

poz. 156	Theophilus de Gotthopolis
poz. 157	Casimius [Pyrrhus? Aces Acussapoleos?] de Cosporus

7. Surse armene

XXX	Dacia	poz. 197	Protonē i Sardikē Thrakacvoc: Protoneus e Sardica Thracum
XXXII	Mysis	poz. 199	Pistos i Markianupolsē: Pistus e Marciano-poli
XXXIX	Pannoniorum regione	poz. 208	Domnos i Panonē: Domnus e Pannonia
XLI	Gotthorum (Gthaç) pago	poz. 210	Thēophilos i Gthaç: Theophilus e Gothis
XLII	Bosporanorum (Posphoraçvoc) regione	poz. 211	Kadmos i Bosporē: Cadmus e Bosporo

Ediția folosită: *Patrum Nicaenorum Nomina latine graece coptice syriace arabice armeniace*. Sociata opera ediderunt Henricus Gelzer, Henricus Hilgenfeld, Otto Cuntz. Adiecta est tabula geographica. Mit einem Nachwort von Christoph Marksches. Neudruck der 1. Auflage (1898), Stuttgart und Leipzig, 1995 (*Bibliotheca Scriptorum et Romanorum Teubneriana*), p. LXIV, 50, 51, 52, 56, 57, 69-70, 73, 75, 117, 139, 163, 213, 215.

Ediție consultată: Mansi, 2, col. 692, 696.

7. Surse armene

XXX	Din Dacia	poz. 197	Protoneus din Sardica tracilor
XXXII	Din Mysii	poz. 199	Pistus din Marcianopolis
XXXIX	Din regiunea Pannoniilor	poz. 208	Domnus din Pannonia
XLI	Din ținutul goților	poz. 210	Theophilus din Gothii
XLII	Din regiunea Bosporului	poz. 211	Cadmus din Bosporus

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

VII. ITINERARIUM BURDIGALENSE

		ITALIA – NORICUM – PANNONIA – MOESIA	
562	8	intras Pannoniam Superiorem	
...			
563	7	Civitas Sirmium	mil. VIII
	8	fit ab Aquileia Sirmium usque milia CCCXII	
	9	mansiones XVII, mutationes XXXVIII.	
	10	mutatio Fossis	mil. VIII
	11	Civitas Bassianis	mil. X
	12	mutatio Noviciani	mil. XII
	13	mutatio Altina	mil. XI
	14	Civitas Singiduno	mil. VIII
564	1	finis Pannoniae et Misiae	
	2	mutatio Ad Sextum	mil. VI
	3	mutatio Tricornia Castra	mil. VI
	4	mutatio Ad Sextum Milliare	mil. VII
	5	Civitas Aurea Monte	mil. VI
	6	mutatio Vingeio	mil. VI
	7	Civitas Margo	mil. VIII
	8	Civitas Viminacio	mil. X

VII. ITINERARIUM BURDIGALENSE

(333/4)

Autorul și opera. *Itinerarium Burdigalense*, cunoscut și ca *Itinerarium Hierosolymitanum*, a fost realizat de un pelerin anonim din *Burdigala* (Bordeaux), în *Gallia*, care a vizitat Țara Sfântă în 333/4. El descrie traseul dintre *Burdigala* și *Hierosolyma*, *via Mediolanum*, *Aquileia*, vestul Balcanilor, *Constantinopolis*, Asia Mică, *Syria*, *Hierosolyma*; la întoarcere, trece prin *Macedonia*, *Italia*, *Roma*, oprindu-se la *Mediolanum*; sunt menționate în total peste 300 de *mutationes* (stații poștale), *mansiones* (locuri de popas) și *civitates* (orașe). Este un *itinerarium* care a fost folosit mai târziu pentru pelerinajul la Locurile Sfinte.

Bibliografie: M. Maritano, *Itinerarium Burgidalse*, în *NDPAC*, II, col. 2714-2715; L. Douglass, *A New Look at the Itinerarium Burdigalense*, în *JECS*, 4, 1996, 3, p. 313-333; J. Elsner, *The Itinerarium Burdigalense: Politics and Salvation in the Geography of Constantine's Empire*, în *JRS*, 90, 2000, p. 181-195; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 384.

ITALIA – NORICUM – PANNONIA – MOESIA

562	8	intri în Pannonia Superior	
...			
563	7	Orașul Sirmium	8 mile
	8	se fac de la Aquileia la Sirmium 312 mile	
	9	17 locuri de popas ¹ , 39 de stații poștale.	
	10	stația poștală Fossis	9 mile
	11	Orașul Bassianis	10 mile
	12	stația poștală Noviciani	12 mile
	13	stația poștală Altina	11 mile
	14	Orașul Singidunum	8 mile
564	1	hotarele Pannoniei și Misiei	
	2	stația poștală Ad Sextum	6 mile
	3	stația poștală Tricornia Castra	6 mile
	4	stația poștală Ad Sextum Milliare	7 mile
	5	Orașul Aurea Mons	6 mile
	6	stația poștală Vingeium	6 mile
	7	Orașul Margum	9 mile
	8	Orașul Viminacium	10 mile

¹ *Mansio* – loc de popas, han.

	9	ubi Diocletiano occidit Carinum	
	10	mutatio Ad Nonum	mil. VIII
...			
		MOESIA – DACIA – THRACIA – BITHYNIA	
...			
565	7	finis Myssiae et Asiae	
	8	mutatio Sarmatorum	mil. XII

Ediția folosită: *Itineraria Romana, I, Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, edidit Otto Cuntz, accedit Tabula geographica, editio stereotypa editionis primae (MCMXXIX), conspectum librorum, recentiorum adiecit Gerhard Wirth, Stuttgart, 1990, p. 89, 90.

	9	unde Diocletianus l-a ucis pe Carinus ²	
	10	stația poștală Ad Nonum	8 mile
...			
		MOESIA – DACIA – THRACIA – BITHYNIA	
...			
565	7	hotarele Myssiei și Asiei	
	8	stația poștală Sarmatorum	12 mile

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

² Bătălia dintre Carinus (283-285), fiul lui Carus (282-283), și Diocletianus, proclamat împărat la 20 noiembrie 284, a avut loc în august-septembrie 285 *apud Margum... inter Viminacium atque Aureum montem* („lângă râul Margus... între Viminacium și Muntele de Aur”) (Eutr., IX, 20, 2), victoria fiind a celui dintâi (Aur. Vict., *Caes.*, 39, 11-12). Contrar realității, Eutropius (IX, 20, 2) și *Historia Augusta* (*Car.*, XVIII, 2) susțin că învingător a fost cel de-al doilea. Trădat însă de prefectul pretoriului Aristobulus, Carinus a fost masacrat de soldați – *Chronogr.* 354; Aur. Vict., *Caes.*, 39, 12; Eutr., IX, 20, 2; *SHA, Car.*, XVIII, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXVIII, 7-8; Hier., *Chron.*, a. 285; Oros., VII, 25, 1; Zos., I, 73, 3; Zon., XII, 30; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 246; *PIR*², A 1475; *PLRE*, I, p. 181 (*M. Aurelius Carinus*); N. Zugravu, *Note și Comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 443-444, nota 736, cu bibliografie.

VIII. LIBER GENERATIONIS

Filii Iafeth: ... Thiras, unde Traces...

Filii Gamer: Ascanaz, de quo Sarmatae.
Rifan, de quo Sauromatae...

Et hac gentes Iafet a Media usque uesperum oceani diffusae sunt adtendentes usque ad borram: ... Sarmatae, Sauromatae ... Scythes, Tauri, Thraces, Bastarni, Illuri, Macedones...

Terrae autem eorum haec sunt: ... Sarmatia, Tauriana, Scythia, Bastarnia, Thracia, Machedonia...

Gentes autem, quae linguas suas habent, haec sunt: ... Traces, Mysi, Bessi, Dardani, Sarmatae, Germani, Pannonis, Peones, Norici, Dalmatae, Romani qui et Latini...

Υἱοὶ Ἰάφεθ· ... Θιράς, ὅθεν Θοῤ᾽κες...
Καὶ υἱοὶ Γαμέρ· Ἀσχανάζ, ἐξ οὗ Σαρμάται. Ῥιφάθ, ἐξ οὗ Σαυρομάται...

Καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη Ἰάφεθ ἀπὸ Μηδίας ἕως τοῦ ἐσπερίου Ὠκεανοῦ κατέσπαρται βλέποντα πρὸς βορρᾶν...
Σαρμάται, Σαυρομάται ... Σκύθαι, Ταῦροι, Θοῤ᾽κες, Βασταρνοί, Ἰλλυριοί, Μακεδόνες...

Αἱ δὲ χῶραι αὐτῶν εἰσιν αὗται· ... Σαρματία, Ταυριανή, Σκυθία, Βασταρνίς, Θοῤ᾽κη, Μακεδονία...

Τὰ δὲ ἔθνη ἰδίας γλώσσας ἔχοντα ταῦτά ἐστιν· ... Θοῤ᾽κες, Μυσοί, Βέσσοι, Δάρδανοι, Σαρμάται, Γερμανοί, Παννῶνιοι, Παῖονες, Νῶρικοι, Δαλμάται, Ῥωμαῖοι οἱ καὶ Λατῖνοι...

VIII. CARTEA GENEZEI (334)

Opera. Operă a unui cleric roman anonim cu tentă anticonstantinopolitană, care traduce *Chronicon*-ul lui Hippolytus (cca 170-236) (**FHDRCh, II**). Înfățișează succesiunea generațiilor de la Adam la Hristos.

Bibliografie: C. Frick, în *Chronica minora collegit et emendavit Carolus Frick, I, Accedunt Hyppolyti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)*, Leipzig, 1893, p. V-LXVII; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 191-193; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine, I, De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciu, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 268.

Fiii lui Iafeth ... Thiras, din care <se trag> tracii ...¹

Și fiii lui Gamer: Ascanaz², din care <se trag> sarmații³; Rifan⁴, din care <se trag> sauromații...

Și aceste neamuri ale lui Iafet s-au răspândit din Media până la Oceanul din vest, îndreptându-se spre nord: ... sarmații, sauromații ... sciții, taurii, tracii, bastarnii, ilirii, macedonenii ...⁵

Iar ținuturile lor sunt acestea: ... Sarmatia, Tauriana, Scythia, Bastarnia, Thracia, Macedonia ...⁶

Iar neamurile care-și au propriile limbi sunt acestea: ... tracii, misii, besii, dardanii, sarmații, germanii, panonii, peonii, noricii, dalmații, romanii cei <numiți> și latini ...⁷

¹ Vezi și Hipp., *Chron.*, 63 (7) (**FHDRCh, II**); *Origo humani generis* (**FHDRCh, XLI**); Isid., *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (**FHDR, II**, p. 572-573); XIV, 4, 6 (**FHDRCh, LXXXV**); *Excerpta Latina Barbari* (**FHDRCh, LXXXVIII**); Anonymus, *Or. contra Ioud.*, XI (**FHDRCh, CXII**).

² Corect, Gomer și Ascenez – *Gen.* 10,2-3.

³ Vezi Hipp., *Chron.*, 66 (9) (**FHDRCh, II**).

⁴ Corect, Rifat – *Gen.*, 10,3.

⁵ Vezi și Hipp., *Chron.*, 63 (7) (**FHDRCh, II**); Epiph., *Ank.*, 113 (**FHDRCh, XXIV**); *Excerpta Latina Barbari* (**FHDRCh, LXXXVIII**); *Chron. Pasch.*, I, 47, 13-18 (**FHDR, II**, p. 582-583).

⁶ Vezi și Hipp., *Chron.*, 84 (**FHDRCh, II**); *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (**FHDR, II**, p. 582-583); *Excerpta Latina Barbari* (**FHDRCh, LXXXVIII**).

⁷ Vezi și *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (**FHDR, II**, p. 582-583).

Flumina autem sunt magna et nominata	Ποταμοὶ δὲ εἰσιν μεγάλοι καὶ ὀνο-
XLI: Indos qui et Fison, Nilus qui et	μαστοὶ μὲν Ἰνδὸς ὁ καὶ Φισὼν, Νεῖλος
Geon... Ister Illurius qui et Danubius	ὁ καὶ Γεὼν... Ἴστρος ὁ καὶ Δανούβιος

Ediþia folosită: *Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, Accedunt Hyppolyti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1893, p. 10-15, 26-27, 34-35.

Iar fluviile sunt mari și sunt menționate 40⁸: Indos, cel <numit> și Fison, Nil, cel <numit> și Geon..., Istrul iliric, cel <numit> și Danubius.⁹

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁸ În textul latin, apare, greșit, cifra 41.

⁹ Dezvoltare a paragrafului despre fluviile Paradisului din *Gen* 2,11-14; vezi și *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, **LXXXVIII**); *Chron. Pasch.*, I, 61, 16-21 – 62, 1-4 (*FHDR*, II, p. 582-583).

IX. CONCILIUM SARDICENSE

1. FIDES SECUNDUM ORIENTIS SYNODUM

Hilarius, *Fragmenta historica*, AIV.2. Sancta synodus in Sardica congregata ex diuersis prouinciis Orientalium partium... Europae, Thraciae, Emimonto, Mysia, Pannoniis duabus, hanc exposuimus fidem...¹

3. [Subscriptiones]

(73) Valens episcopus a Mursa, opto uos in domino bene ualere

¹ Versiunea latină *cod. Ueronensis LX* (W) (sec. VII): *Sancta synodus congregata est Sardicae ex diuersis prouinciis de partibus Orientis... Europae, Thraciae, Hemimonti, Pannoniae, Moesiae, Daciae, hanc exposuerunt* – cf. S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (*CSEL LXV*), p. 68-69.

Varianta siriacă din *cod. Parisino syr.* 622 (= r): Σύνοδος, ἥ ἐν Σαρδικῇ συνεδροίσθη ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων ἐκ τῶν τόπων τῆς...: Εὐρώπης, Θράκης Ἡμμόντου, Παννονίας, Μυσίας, Δακίας, τήνδε τὴν πίστιν ἔθηκεν – *ibidem*.

IX. CONCILIUL DE LA SARDICA (343)

Acest conciliu a fost convocat la inițiativa episcopilor din provinciile vestice și a împăratului ortodox Constans (337-350), cu scopul de a pune capăt disensiunilor apărute între occidentali și orientali în problema ariană în urma sinoadelor de la *Roma* și *Antiochia* din 341. Cei dintâi, conduși de Osius de *Corduba* și Protogenes de *Sardica*, au solicitat ca să fie acceptați la întrunire și Athanasius de *Alexandria*, Marcellus de *Ancyra*, Asclepas de *Gaza* și alți episcopi orientali condamnați pentru antiarianism la *Antiochia* și reabilitați de către conciliul de la *Roma* convocat de papa Iulius I (337-352) în primăvara lui 341. Refuzând, orientalii au părăsit *Sardica* după ce au redactat o scrisoare acuzatoare și de excomunicare a principalilor reprezentanți occidentali. Aceștia din urmă și-au continuat lucrările, reabilitând pe prelații amintiți mai sus, prezentând mediului ecleziastic occidental propria lor variantă a faptelor și publicând un text doctrinar nu tocmai ortodox, căci afirma o singură ipostază a Tatălui și Fiului. Prin urmare, în loc să apropie slujitorii celor două ramuri ale creștinătății, conciliul sardicens a adâncit ruptura. La sinod au participat și episcopi din zona dunăreană.

Bibliografie: Hilar., *In Constantium*; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 37, 3; Socr., *HE*, II, 8; 20-22; Sozom., *HE*, III, 5-13; Theod., *HE*, II, 4, 2; 4, 6; 7-8; Cassiod., *HE*, IV, 10-11; 15; 21-25; M. Simonetti, *Antioche de Syrie*, II. *Conciles*, în *DECA*, I, p. 155; idem, *Sardique*, II. *Le concile*, în *DECA*, II, p. 2244-2245; idem, *Antiochia di Siria*, II. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 348-349; idem, *Serdica*, II. *Concilio*, în *NDPAC*, III, col. 4860-4861; U. Dionisi, *Rome*, II. *Conciles*, în *DECA*, II, p. 2191-2193; A. Papdakis, *Antioch, local concils of*, în *ODB*, 1, p. 116; I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în *ST*, 14, 1962, 3-4, p. 146-182; N. Stanev, *Le Concile de Sardique (343): étapes nouvelle dans la lutte des idées au IVe siècle*, în *Thracia*, 11, 1995; H. Hess, *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*, Oxford, 2002; O. Albert, *The Council from Sardica (343) – crossing point between West and East*, în *SAA*, 12, 2006, p. 95-100.

1. CREDINȚA POTRIVIT SINODULUI DIN ORIENT

Hilarius, *Fragmente istorice*, A.IV.2. Sfântul sinod întrunit la Sardica din diferitele provincii ale ținuturilor orientale ... Europa, Thracia, Emimontus, Mysia, cele două Pannonii, am făcut cunoscută această credință ...

3. [Semnături]

(73) Valens, episcop de Mursa, vă urez sănătate întru Domnul.

2. EPISTOLA SYNODI SARDICENSIS OCCIDENTALIUM²

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.II.1. Sancta synodus secundum dei gratiam apud Sardicam collecta ex Roma, Hispaniis, Gallis, Italia, Campania, Calabria, Africa, Sardinia, Pannonia, Moesia, Dacia, Dardania, altera Dacia, Macedonia, Thessalia, Achaia, Epiro, Thracia, Europe, Palestina, Arabia, ubique episcopis comministris catholicae et apostolicae ecclesiae, dilectissimis fratribus

...

2. Olim itaque scribentibus Eusebio, Mari, Theodoro, Theogene,

² După versiunea din *cod. Ueronensis LX* (W) – *ibidem*.

2. SCRISOAREA SINODULUI OCCIDENTALILOR DE LA SARDICA

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.II.1. Sfântul sinod, prin mila lui Dumnezeu întrunit la Sardica, din Roma, Hispanii, Gallii, Italia, Campania, Calabria, Africa, Sardinia, Pannonia, Moesia, Dacia, Dardania, cealaltă Dacia, Macedonia, Thesalia, Achaia, Epirus, Thracia, Europa, Palestina, Arabia, de pretutindeni unde se află episcopi dimpreunăslujitori ai Bisericii catolice și apostolice, preaiubiților <noștri> frați.

...
2. Scriindu-i așadar odinioară Eusebius³, Maris⁴, Theodorus⁵, Theogene⁶,

³ Eusebius, episcop de Berytos (Phoenicia), apoi de Nicomedia (Bithynia I) (cca 318) și Constantinopolis (cca 338/9), apărător al lui Arius, dușman al lui Alexandru de Alexandria și Athanasius de Alexandria, principalul oponent al termenului *homoousios* acceptat la conciliul de la Nicaea din 325, om de încredere al împăraților Constantin I (306-337) și Constantius II (337-361), organizator al mai multor concilii locale, care l-au depus pe Athanasius; l-a consacrat pe Ulfila ca episcop arian de Gothia; a murit pe la cca 341 – Athas., *De synod.*, 17; Hilar., *Frg. hist.*, B.II.1, 7-8; Socr., *HE*, I, 6, 2; 6, 6-7; 6, 31-34; 6, 40; 13, 12; 14, 1; 14, 7; 23, 1-4; 24, 9; 27, 2; 27, 6-7; 27, 21; 31, 3; 35, 2; II, 2, 1; 7, 2; 8; 10, 1; 12, 3; Sozom., *HE*, I, 15, 9-10; 21, 2-3; 21, 5; II, 16; 18, 2; 21; 25; 28, 13; 29; 32, 7-8; III, 1, 2-5; 4, 3; 5; 19, 2; Philostorg., *HE*, I, 8-9; II, 3; 7; 10-11; 14-16; Theod., *HE*, I, 19-21; 28, 2; II, 2, 5; 3, 8; 8, 6; Cassiod., *HE*, II, 9-10; 17; 22-23; III, 8; IV, 1; 5; 24; Ch. Kannengiesser, *Eusèbe de Nicomédie*, în *DECA*, I, p. 920-922; idem, *Eusebio di Nicomedia*, în *NDPAC*, I, col. 1857-1860; *DELIC*, p. 243 (*Eusebiu de Nicomedia*); *HEO*, I, p. 712; II, p. 96.

⁴ Maris, episcop de Chalcedon (Bithynia I) (înainte de 325 – după 362), partizan al lui Arius la Nicaea, adept constant al formulelor antiortodoxe, dușman al lui Athanasius – Athas., *De synod.*, 17; 25; Hil., *Frg. hist.*, B.II.1, 7-8; Socr., *HE*, I, 8, 13; 13, 12; 27, 6; 31, 3; 35, 2; II, 12, 3; 16, 11; 18, 2; III, 12, 1-4; Sozom., *HE*, I, 21, 2; II, 25, 19; 28, 13; IV, 24, 1; V, 4, 8-9; Theod., *HE*, I, 30, 12; II, 8, 6; 16, 11; Philostorg., *HE*, I, 8; II, 7; 14-15; IV, 12; V, 3; VIII, 4; Cassiod., *HE*, II, 9; IV, 24; M. Simonetti, *Maride di Calcedonia*, în *NDPAC*, II, col. 3058; *HEO*, I, p. 98.

⁵ Theodorus, episcop de Perinthos (Heraclaea) (Europa) († cca 355), adversar constant al lui Athanasius, unul dintre membrii partidei antiniceene reunite în jurul lui Eusebius – Athanas., *De synod.*, 25; Hilar., *Frg. hist.*, B.II.1, 7-8; Hier., *Vir. ill.*, XC; Socr., *HE*, I, 27, 7; 31, 3; 35, 1; II, 12, 3; 18, 2; Sozom., *HE*, II, 25, 19; 28, 13; III, 5, 10; 7, 4; 12, 3; Theod., *HE*, I, 28, 2; 30, 12; II, 3, 8; 8, 6; 8, 28; 8, 33; 16, 11; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 2; Cassiod., *HE*, IV, 5; 24; E. Valeriani, *Teodoro di Eraclea*, în *NDPAC*, III, col. 5247-5249; *DELIC*, p. 808 (*Teodor de Heraclea*); *HEO*, I, p. 277.

⁶ Corect, Theognis sau Theognios, episcop de Nicaea (Bithynia II), partizan al lui Arius, adversar al lui Athanasius și cel mai apropiat colaborator al lui Eusebius de Nicomedia – Socr., *HE*, I, 8, 31; 8, 34; 13, 12; 14, 1; 14, 7; 23, 1-4; 27, 21; 31, 3; 35, 2; II, 2, 1; 12, 3; Sozom., *HE*, I, 21, 2-3; 21, 5; II, 16; 21; 25, 19; 28, 13; 32, 7-8; III, 2-5; 7, 4; 19, 2; 23, 1; Philostorg., *HE*, I, 8; II, 7; 14-15; Theod., *HE*, I, 7, 14; 19, 3; 20; 21, 3; 28, 2; 30, 12; II, 2, 5; 3, 8; 8, 6; 8, 14; 16, 11; Cassiod., *HE*, II, 5; 9-10; 17; III, 8; IV, 1; 5; 24; M. Simonetti, *Theognis*, în *DECA*, II, p. 2424; idem, *Teognide di Nicea*, în *NDPAC*, III, col. 5282; *DELIC*, p. 831 (*Teognis*); *HEO*, II, p. 108.

Ursacio, Ualente, Minophanto et Stephano Iulio consacerdoti, Romanae ecclesiae episcopo, aduersus praedictos conministros nostros, hoc est Athanasium episcopum Alexandriae et Marcellum episcopum Ancyrae Galatiae ...

Ursacius⁷, Valens⁸, Minophantus⁹ și Stephanus¹⁰ confratelui lor de preoție Iulius, episcop al Bisericii romane¹¹, împotriva sus-numiților dimpreunăslujitori ai noștri, anume Athanasius, episcop de Alexandria¹², și Marcellus, episcop de Ancyra, în Galatia¹³ ...

⁷ Ursacius de Singidunum (*Moesia I*) (cca 335 – 370/75) – M. Simonetti, *Valens de Mursa et Ursace de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2506-2507; idem, *Valente di Mursa e Ursacio di Singidunum*, în *NDPAC*, III, col. 5525-5527. Vezi și *Studiul introductiv*.

⁸ Valens de Mursa (*Pannonia II*) (cca 335 – 370/75) – M. Simonetti, *Valens de Mursa et Ursace de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2506-2507; idem, *Valente di Mursa e Ursacio di Singidunum*, în *NDPAC*, III, col. 5525-5527. Vezi și *Studiul introductiv*.

⁹ Minophantes (Menophantes), episcop de *Ephesus (Asia)* (cca 325–356), partizan al lui Arius și Eusebius de *Nicomedia* – Hilar., *Frg. hist.*, B.II.1, 7-8; Sozom., *HE*, III, 12, 3; Theod., *HE*, I, 7, 14; II, 8, 6; 8, 28; 8, 33; Philostorg., *HE*, II, 14; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 2; Cassiod., *HE*, II, 5; IV, 24; *HEO*, II, p. 113.

¹⁰ Stephanus, episcop de *Antiochia*, arian, membru al partidei eusebiene – Hilar., *Frg. hist.*, B.II.1, 7-8; Sozom., *HE*, III, 20, 4; Theod., *HE*, II, 8, 6; 8, 28; 8, 33; 8, 55; 9-10; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 2; Cassiod., *HE*, IV, 24; *HEO*, II, p. 687.

¹¹ Episcop al Romei între 337-352, apărător al lui Athanasius contra eusebienilor, fapt confirmat prin sinodul roman din 340/1; la *Sardica*, partida episcopilor occidentali a aprobat decizia lui Iulius I, fiind excomunicați de orientali – *LP*, XXXVI; *VRP*, XXXVI; Anast. Bibl., *Hist.VRP*, XXXVI; Socr., *HE*, II, 17; Sozom., *HE*, III, 8; 10; 12; Theod., *HE*, II, 4, 2; 8, 7; Genn., *Vir. ill.*, II; Cassiod., IV, 24; B. Studer, *Jules Ier. Pape (337-352)*, în *DECA*, II, p. 1368; idem, *Giulio I*, în *NDPAC*, II, col. Col. 2317-2318; U. Dionisi, *Rome, II. Conciles*, în *DECA*, II, p. 2191; G. Pilara, *Roma, II. Concili*, în *NDPAC*, III, col. 4592; *PCBE*, 2/1, p. 1201 (*Iulius I*); A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 48-50.

¹² Despre el, vezi în volum – *FHDRCh*, XV.

¹³ Participant la conciliul de la *Nicaea* din 325, apărător al ortodoxiei alături de Athanasius, acuzat de către eusebieni de sabelianism, depus și trimis în exil de două ori; împotriva lui, Eusebius de *Caesarea* a scris un tratat intitulat *Contra Marcellum*; a avut ca discipol, printre alții, pe Photinus de *Sirmium*; va fi condamnat postum ca eretic de conciliul universal de la *Constantinopolis* din 381 – Athan., *De synod.*, 17; Hier., *Vir. ill.*, LXXXVI; Socr., *HE*, I, 13, 12; 36; II, 15; 18, 7; 19, 16; 20, 12; 20, 14; 21; 23, 39-42; 26, 6; Sozom., *HE*, II, 33; III, 8, 1; 11, 7-8; 12, 2; 24, 3; IV, 2, 1; Theod., *HE*, II, 7, 1; 8, 6-7; 8, 14; 8, 17; 8, 24; 8, 32; 15, 8; 25, 3; idem, *Haer. fab. comp.*, II, 10 (*PG* 83, col. 396-397); Sulp. Sev., *Chron.*, II, 36, 1-3; 37, 1-3; Cassiod., *HE*, III, 9; IV, 30; Ch. Kannengiesser, *Marcel d'Ancyra*, în *DECA*, II, p. 1536-1537; idem, *Marcello di Ancira*, în *NDPAC*, II, col. 3015-3017; *DELC*, p. 535-536 (*Marcel de Ancyra*); *HEO*, I, p. 55; A. H. B. Logan, *Marcellus of Ancyra and the Councils of AD 325: Antioch, Ancyra and Nicaea*, în *JThS*, 43, 1992, 2, p. 428-446; K. Siebt, *Die Theologie des Markell von Ankyra*, Berlin, 1994; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 43-45, 67-68; J. T. Lienhard, *Two Friends of Athanasius: Marcellus of Ancyra and Apollinaris of Laodicea*, *ZAC*, 10, 2006, 56-66.

7. Sunt autem post Eusebium et eius socios nunc primates Theodorus de Eraclea, Narcissus a Maronia Ciliciae, Stephanus Antiochiae, Acacius Caesareae Palaestinae, Minophantus Ephesi Asiae, Ursacius Singiduni Moesiae, Ualens Mursae Pannoniae. Qui illos, cum quibus de Oriente uenerunt, neque aput Asiam, in concilio uenire nec ad ecclesiam dei penitus accedere permittebant ...

8. Theodorum Heracleatum Europae cum suis... Ursacium Singidunensem Moesiae et Ualentem Mursensem Pannoniae... licet timens non adfuerit de Oriente, tamen eo, quod a beato Alexandro episcopo Alexandriae depositus sit, propter se ac suos collegas Arrianos et ob eis inflata crimina – omnes sancta synodus deposit episcopatu et statuimus non solum eos episcopos non esse, sed nec communionem cum fidelibus mereri.

7. Iar după Eusebius și tovarășii acestuia, fruntașii <sectei> sunt Theodorus de Eraclea, Narcissus de Maronia, în Cilicia¹⁴, Stephanus de Antiochia, Acacius de Caesarea, în Palaestina¹⁵, Minophantus de Ephesus, în Asia, Ursacius de Singidunum, în Moesia, Valens de Mursa, în Pannonia. Aceștia nu îngăduiau ca acei împreună cu care au venit din Orient, nici să meargă în Asia, la conciliu, nici să se apropie cu totul de Biserica Domnului ...

8. Cu toate că, temându-se, nu-i susținuse în Orient, pe Theodorus de Eraclea, în Europa, împreună cu ai săi ... pe Ursacius de Singidunum, în Moesia, și pe Valens de Mursa, în Pannonia, totuși, din cauză că fusese depus de fericitul Alexandru, episcop de Alexandria, din cauza sa și a tovarășilor săi arieni și din pricina învinuirilor imputate lor¹⁶ – sfântul sinod i-a depus pe toți din episcopat și am hotărât ca ei nu doar să nu mai fie episcopi, dar nici să nu se mai învrednicească de vreo legătură cu credincioșii lor¹⁷.

¹⁴ Corect, Narcissus de Neronias (*Irenopolis*), în *Cilicia II* (cca † 360), partizan al lui Arius, cu o atitudine oscilantă în privința teologiei consubstanțialității: la *Nicaea*, a subscris *Credo*-ul ortodox, dar imediat a trecut în partida ariană, activând în slujba ei până după mijlocul secolului al IV-lea – Socr., *HE*, I, 13, 12; II, 9, 9; 17, 1; 26, 9; Sozom., *HE*, III, 6, 5; 10, 4; Theod., *HE*, I, 7, 14; II, 8, 28; 8, 33; V, 7, 1; Philostorg., *HE*, IV, 10; Sulp. Sev., *Chr.*, II, 38, 2; Cassiod., *HE*, II, 5; III, 5; IV, 24; V, 14; M. Simonetti, *Narcisse de Néronias*, în *DECA*, II, p. 1708; idem, *Narcisso di Neroniade*, în *NDPAC*, II, col. 3414-3415; *HEO*, II, p. 765.

¹⁵ Acacius, episcop de *Caesarea Palaestinae*, succesor de la cca 340 al lui Eusebius până la cca 365, antiortodox moderat, condamnat la *Sardica* (343), afirmat la conciliile de la *Antiochia* (357), *Seleucia* (359), *Constantinopolis* (360); l-a rânduit ca episcop de *Roma* pe Felix II (355-365) – Hier., *Vir. ill.*, XCVIII; Socr., *HE*, II, 4; Sozom., *HE*, III, 2, 9; 12, 3; 14, 42; IV, 12, 5; 16, 21; 20, 1; 22; 24, 2; 25, 2-4; 26, 2; 27, 1; Philostorg., *HE*, IV, 12; V, 1; Theod., *HE*, II, 8, 28; 8, 33; 28, 2 (5); 28 (27), 1; 32 (31), 7; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 38, 2; 42, 3; Cassiod., *HE*, IV, 24; 30; 37-39; M. Simonetti, *Acace de Césarée*, în *DECA*, I, p. 14; idem, *Acacio di Cesarea*, în *NDPAC*, I, col. 36-37; *DELIC*, p. 6-7 (*Acaciu de Cezareea*); *HEO*, II, p. 1014; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 67.

¹⁶ Alexandru, episcop de *Alexandria* între 313-328. El a denunțat, din 319, erezia preotului său Arius în corespondența cu alți prelați, în sinodul local de la *Alexandria* din 321/2 și în cel universal de la *Nicaea* din 325 – Epiph., *Pan.*, 69; Philostorg., *HE*, I, 3-4; 7; II, 1; 7; 10-11; Socr., *HE*, I, 5, 1; 6, 3-41; 7; 8, 1; 9, 7; 9, 11; 13, 12; 15, 1; 15, 3; Sozom., *HE*, I, 2, 1; 15; 16, 2-4; 17, 2; 17, 7; II, 17; 21, 1; 25, 4; 27, 2; Theod., *HE*, I, 2, 10-12; 3, 3-4; 4, 1-2; 5, 1; 8, 6; 9, 1; 9, 7; 9, 11; 14, 3; 14, 9-10; 26, 1-3; II, 8, 33; 34, 10; V, 40, 6; Cassiod., *HE*, I, 4; 12-15; 18-19; II, 1; 4; 12; III, 4; Ch. Kannengiesser, *Alexandre d'Alexandrie*, în *DECA*, I, p. 64-65; idem, *Alessandro di Alessandria*, în *NDPAC*, I, col. 202-204; A. Psapadakis, *Alexander*, în *ODB*, I, p. 56; *DELIC*, p. 31-32 (*Alexandru*); *HEO*, II, p. 582 C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 36-39, 40-44.

¹⁷ Aceeași scrisoare și în Athan., *Apol. contra Arianos*, în S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, p. 103-125 (= *FHDR*, II, p. 40-41); Sozom., *HE*, III, 12, 3 (*SC* 418, p. 106-109) (fragmentar în *FHDR*, II, p. 222-225); Theod., *HE*, II, 8, 1-52 (*SC* 501, p. 350-375 = *PSB* 44, p. 85-93) (fragmentar în *FHDR*, II, p. 232-233); Cassiod., *HE*, IV, 24 (*PSB* 75, p. 143-150).

3. EPISTOLA SYNODII SARDICENSIS AD IULIUM

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.II.2. ... 4 (12) Quid autem de impiis et de imperitis adolescentibus Ursacio et Ualente statutum sit, accipe, quia manifestum erat eos non cessare adulterinae doctrinae letalia semina spargere et quod Ualens relicta ecclesia ecclesiam aliam inuadere uoluisset. ...

B.II.3. [Item nomina hereticorum]

(1) Ursacius a Singiduno

(2) Ualens a Mirsa

...

B.II.4. [Item nomina episcoporum infra, qui in synodo fuerunt et suscripserunt idem <in> iudicio]

...

(16) Protogenes a Dacia de Serdica

...

(28) Uitalis a Dacia Ripensi de Aquis

...

(32) Gaudentius a Dacia de Naiso

...

(36) Caluus a Dacia Ripensi de Castramartis

...

(40) Euterio a Pannoniis

...

(54) Ualens a Dacia Ripensi de Isco

Ediția folosită: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (*CSEL* LXV), p. 68-69, 72, 103, 106, 119, 123, 129, 131, 134, 135, 136, 137, 139.

Ediția consultată: Mansi, 3, col. 41-42, 63-74.

3. SCRISOAREA SINODULUI DE LA SARDICA CĂTRE IULIUS

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.II.2. ... 4 (12) Află dară ce s-a hotărât în privința necredincioșilor și nepricepuților tineri Ursacius și Valens, întrucât se văzuse că ei nu renunță a împrăștia semințele primejdioase ale învățaturii lor false și pentru că Valens, părăsind biserica, voise să intre în altă biserică ...

B.II.3. [De asemenea, numele ereticilor]

(1) Ursacius de Singidunum

(2) Valens de Mirsa

...

B.II.4. [De asemenea, mai jos, numele episcopilor care au fost în sinod și au subscris la aceeași hotărâre.]

...

(16) Protogenes de Serdica, din Dacia¹⁸

...

(28) Vitalis de Aquae, din Dacia Ripensis¹⁹

...

(32) Gaudentius de Naisus, din Dacia²⁰

...

(36) Calvus de Castramartis, din Dacia Ripensis²¹

...

(40) Euterius din Pannonii

...

(54) Valens de Iscus, din Dacia Ripensis

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹⁸ Vezi *Conciliul ecumenic de la Nicaea (325) (FHDRCh, VI)*.

¹⁹ *HEO*, I, p. 556.

²⁰ *HEO*, I, p. 561.

²¹ *HEO*, I, p. 556.

X. CONCILIUM ARIMINENSE

1. EPISTULA SYNODII ARIMINENSIS

Hilarius, *Fragmenta historica*, A.V.1: Beatissimo et gloriosissimo Augusto
Constantio synodus Ariminensis

2 ... Ideo Ursatius et Ualens in suspicionem eiusdem haereseos Arrianae

X. CONCILIUL DE LA ARIMINIUM (359)

Conciliul de la *Ariminium* (Rimini, Italia) s-a întrunit la 28 mai 359 la solicitarea împăratului Constantius II (337-361), fiind urmat de cel de la *Seleucia* (Sifilke, Turcia), în *Isauria*, deschis la 27 septembrie 359, și avea ca scop restabilirea liniștii în Biserică după controversele aprinse dintre anii 357-358. Cum apreciază specialiștii, el reprezintă o „mare victorie a arianismului” (M. Simonetti), întrucât, sub presiune, partida proariană condusă de Valens de *Mursa*, Ursacius de *Singidunum*, Germinius de *Sirmium* și Gaius de *Sabaria* – prelați, inițial, depuși (21 iulie 359) – a reușit, în cele din urmă, cu sprijinul suveranului și al prefectului pretoriului Taurus, să impună formula de credință conform căreia „Fiul este asemănător în toate (*homoion kata panta*) cu Tatăl, după Scripturi” și să proscrie termenii *ousia*, *homoousios* și *homoiousios*. Astfel se confirma cea de-a patra formulă de credință (omiană sau acaciană) stabilită la conciliul de la *Sirmium* din 22 mai 359, care devenise un adevărat *Credo* oficial. Acest fapt a determinat pe papa Damasus (366-384), Athanasius de *Alexandria* (328-373) și Hilarius de *Pictavium* (cca 350-367) să-și exprime dezaprobarea.

Bibliografie: Athan., *De synod.*; *Epistola despre Sinoadele ce s-au ținut la Rimini, în Italia, și Seleucia, în Isauria* (PSB 16, p. 108-167); Hilar., *Liber aduersus Valentem et Ursacium, historiam Ariminensis et Seleucensis synodi continens*; Ambr., *Ep.* XXI, 13-14; Hier., *Altercatio luciferiani et orthodoxi*; Ruf., *HE*, I, 21; Socr., *HE*, II, 37, 1-8, 12-98; 39-41; Sozom., *HE*, IV, 16, 18-22; 17-19; 22-24; Theod., *HE*, II, 18-23, 27; Philostorg., *HE*, IV, 10; V, 1; X, 2; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 41-45; Cassiod., *HE*, V, 20-25, 29-30, 34-36; M. Simonetti, *Rimini (Concile)*, în *DECA*, II, p. 2179-2180; idem, *Séleucie d'Isaurie (Concile)*, în *DECA*, II, p. 2260-2261; idem, *Sirmium, II. Les conciles*, în *DECA*, II, p. 2300-2301; idem, *Rimini (concilio)*, în *NDPAC*, III, col. 4509-4511; idem, *Seleucia d'Isauria (concilio)*, în *NDPAC*, III, col. 4843-4844; idem, *Sirmium, III, Concili*, în *NDPAC*, III, p. 5024-5026; F. W. Norris, *Rimini / Seleucia, Concils of*, în *EEC*, p. 988-989; M. Meslin, *Les ariens d'Occident 335-430*, Paris, 1967; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (SC 267), p. 101-102.

1. SCRISOAREA SINODULUI DE LA ARIMINIUM¹

Hilarius, *Fragmente istorice*, A.V.1: Preafericitului și preagloriosului Augustus Constantius, sinodul de la Ariminium <îi transmite salutări>

2 ... De aceea Ursatius și Valens au ajuns până la urmă să fie bănuși de

¹ În limba greacă, scrisoarea se păstrează la Athan., *De synodis*, 10; Socr., *HE*, II, 37, 54-74; Sozom., *HE*, IV, 18, 2-15; Theod., *HE*, II, 19, 1-13 (variantă latină la Cassiod., *HE*, V, 21).

uenerunt aliquando et suspensi erant a communione et rogauerunt ueniam, sicut eorum continent scripta, quam meruerant tunc temporis a concilio Mediolanensi assistentibus etiam legatis Romanae ecclesiae... ut et sapientia tua cognosceret non hoc, quod promiserant supradicti Ualens, Ursacius, Germinius et Gaius, si <aliquid rectorum> sublatum fuisset, pacem posse compleri. magis enim turbatio cunctis regionibus et ecclesiae Romanae inmissa est.

2. DAMNATIO HAERETICORUM

Hilarius, *Fragmenta historica*, A.IX.3: ... Cum apud locum Ariminensem episcoporum synodus fuisset collecta et tractatum fuisset de fide et sedisset animo, quid agi deberet, Grecianus episcopus a Calle dixit: 'Quantum decuit, fratres carissimi, catholica synodus patientiam habuit et piam ecclesiam totiens <se> exhibuit iuxta Ursacium et Ualentem, Germinium, Gaium, qui totiens mutando, quod crediderant, omnes ecclesias turbauerunt et nunc conantur hereticum animum suum inserere animis Christianis...' uniuersi episcopi dixerunt: 'Placet, ut heretici superscripti damnentur, quo possit ecclesia fide inconcussa, quae uere catholica est, in pace perpetua permanere'

aceeași erezie ariană și au fost excluși din comuniune² și au cerut iertarea, așa cum menționează scrierile acestora, pe care au dobândit-o de la conciliul de la Mediolanum din vremea de atunci, fiind de față chiar și solii Bisericii romane³... ca să cunoască și Înțelepciunea Ta acest lucru, pe care îl promiseseră sus-numiții Valens, Ursacius, Germinius⁴ și Gaius⁵, că, dacă ar fi fost înlăturat ceva din cele drepte, ar fi putut fi desăvârșită pacea. Căci tulburarea a fost mai degrabă stârnită împotriva tuturor regiunilor și a Bisericii romane.

2. CONDAMNAREA ERETICILOR

Hilarius, *Fragmente istorice*, A.IX.3: ... După ce se adunase sinodul episcopilor în localitatea Ariminum și se discutase despre credință și pusese la cale ce trebuia să fie făcut, episcopul Grecianus de Cales⁶ a spus: „Pe cât s-a convenit, preaiubiți frați, sinodul catolic a avut răbdare și de atâtea ori s-a arătat o adunare pioasă față de Ursacius și Valens, Germinius, Gaius, care, schimbând tot de atâtea ori ceea ce crezuseră, au tulburat toate Bisericile și acum încearcă să înrădăcineze în cugetele creștine cugetul lor eretic...”. Toți episcopii au zis: „Suntem de părere ca erecicii mai sus-numiți să fie condamnați, ca să poată Biserica, care este cu adevărat catolică, cu credință nezdruccinată să rămână în neconținută pace”.

² Ursacius de *Singidunum* (*Moesia Prima*) (cca 335 – 370/75) și Valens de *Mursa* (*Pannonia Secunda*) (cca 335 – 370/75), adepți ai arianismului, excomunicați la conciliul de la Sardica din 343 de către partida episcopilor occidentali în frunte cu Osius de *Corduba*, dar și la *Ariminum* – Sozom., *HE*, III, 12, 3; Theod., *HE*, II, 8, 33; 8, 37; Cassiod., *HE*, IV, 24; V, 8; 17, 20; 24-25; 30; 33; M. Meslin, *Les ariens d'Occident 335-430*, Paris, 1967, p. 71-84; M. Simonetti, *Valens de Mursa et Ursace de Singidunum*, în *DECA*, II, p. 2506-2507; idem, *Valente di Mursa e Ursacio di Sindigunum*, în *NDPAC*, III, col. 5525-5526; A. Di Berardino, *Singidunum*, în *NDPAC*, III, col. 4997-4998.

³ Conciliul de la *Mediolanum* s-a desfășurat în 347 (după unii, în 349); Ursacius de *Singidunum* și Valens de *Mursa* au trimis o *retractatio* conciliului, pe baza căreia au fost absolviți de excomunicarea pronunțată la *Sardica* (343), fără însă a fi restabiliți în scaunele episcopale, apoi o scrisoare episcopului Iulius I de *Roma* (337-352) prin care, fără a se ralia integral doctrinei consubstanțialității stabilite la *Nicaea*, condamnavă pe Arius și pe adepții săi și mărturiseau că au fost induși în eroare în legătură cu Athanasius de *Alexandria* – cf. Athan., *Apol. contra Arianos*, 58; Hilar., *Frg. hist.*, B.II.6; II.8; Ruf., *HE*, I, 20; Socr., *HE*, II, 24, 4-6; Sozom., *HE*, III, 23-24; IV, 18, 5; Theod., *HE*, II, 16, 11; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 36, 3; 39, 2; A. Di Berardino, *Milan*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II, p. 1641; idem, *Milano*, III. *Concili*, în *NDPCA*, II, col. 3277.

⁴ Germinius, episcop de *Sirmium* (*Pannonia Secunda*) între 351 și cca 374; transferat de la *Cyzicus* cu sprijinul lui Ursacius și Valens, condamnat și el la *Ariminum* – Socr., *HE*, II, 37; Sozom., IV, 12, 6-7, 15, 2; 17, 3; 17, 7; 18, 8; 24, 6; Theod., *HE*, II, 19, 7; Cassiod., *HE*, V, 8; 20; M. Meslin, *op. cit.*, p. 67-71; M. Simonetti, *Germinius de Sirmium*, în *DECA*, I, p. 1053-1054; idem, *Germinio di Sirmio*, în *NDPAC*, II, col. 2106-2107; *DELC*, p. 298-299 (*Germinius de Sirmium*).

⁵ Gaius de *Sabaria* (*Pannonia I*), arian apropiat al lui Ursacius și Valens, condamnat de catolicii occidentali – Socr., *HE*, II, 37; Sozom., *HE*, IV, 17, 3; 17, 7; 18, 8; Theod., *HE*, II, 19, 7; Cassiod., *HE*, V, 20; M. Meslin, *op. cit.*, p. 64-66.

⁶ *PCBE*, 2/1, p. 936-937 (*Graecianus*); *Cales* – oraș în *Campania*, astăzi, Calvi-vecchio, Benevento.

**3. EXEMPLUM EPISULAE ORIENTALIUM EPISCOPORUM, QUAM
REVERSI AB ARIMINO LEGATIS DEDERUNT
[EPISTULA LEGATORUM SYN. SELEUCIENSIS]**

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.VIII.1: Dilectissimis fratribus Ursatio, Valentinus... Germinio, Gaio... Ariminensis synodi legatis... in domino salutem...

Ediția folosită: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (*CSEL* LXV), p. 80-83, 96-97, 174-175.

Ediții consultate: Mansi, 3, col. 297-310; *PL* 13, col. 565-570.

3. CONȚINUTUL SCRISORII EPISCOPILOR DIN RĂSĂRIT PE CARE AU TRIMIS-O SOLILOR INTORȘI DE LA ARIMINUM [SCRISOAREA TRIMIȘILOR SINODULUI DIN SELEUCIA]⁷

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.VIII.1: Preiubiților frați Ursatius, Valens...
Germinius, Gaius... trimișilor sinodului de la Ariminium... sănătate întru Domnul.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁷ Conciliul de la *Seleucia* a aprobat tot o formulă neortodoxă (Greg. Naz., *Or.* 21, 22).

XI. CONCILIUM PARISIENSE

EPISTULA SYNODI PARISIENSIS

Hilarius, *Fragmenta historica*, A.I, 4: Auxentium et Ursacium ac Ualentem, Gaium, Megasium et Iustinum excommunicatos habemus secundum litteras uestras et certe, ut diximus, iuxta fratris nostri Hilarii professionem, qui se pacem cum his, qui horum sectarentur errores, [se] habiturum negauit.

Ediția folosită: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (CSEL LXV), p. 45.

Ediții consultate: Mansi, 3, col. 359; *Concilia Galliae A. 314 – A. 506*, cura et studio C. Munier, Turnholt, 1963 (CCSL CXLVIII), p. 34; *Conciles gaulois du IVe siècle*, texte latin de l'édition C. Munier, introduction, traduction et notes par J. Gaudemet, Paris, 1977 (SC 241), p. 96.

XI. CONCILIUL DE LA PARIS (360)

Reunit în vara anului 360, conciliul episcopilor din *Galliae* a respins actele sinodului de la *Ariminium* (Rimini) din 359 și a reafirmat adeziunea la crezul nicean.

Bibliografie: Sulp. Sev., *Chr.*, II, 45, 3-4; M. Meslin, *Les ariens d'Occident 335-430*, Paris, 1967, p. 62, 65, 83; Ch. Munier, *Paris (Concile de)*, în *DECA*, II, p. 1917; idem, *Parigi (concilio)*, în *NDPAC*, III, col. 3928.

SCRISOAREA SINODULUI PARISIAN

Hilarius, *Fragmente istorice*, A.I, 4: pe Auxentius¹ și pe Ursacius², și pe Valens³, Gaius⁴, Megasius⁵ și pe Iustinus⁶ i-am excomunicat, conform înscrisului vostru și, de bună seamă, așa cum am spus, conform declarației fratelui nostru Hilarius, care a spus că nu va avea pace cu cei ce ar urma greșelile acestora.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Auxentius, originar din *Cappadocia*, fost preot al Bisericii ariene din *Alexandria* (23 martie 339 – 29 iunie 345), devine, cu sprijinul împăratului Constantius II (337-361) și folosind forța armată, episcop de *Mediolanum* (345-374). Calificat de Sulpicius Severus ca *auctor et princeps Ariariorum* (*VM*, VI, 6). Condamnat la 21 iulie 359, împreună cu Ursacius, Valens, Gaius și Demophilos de *Beroe*, de către episcopii catolici adunați la *Ariminium* și apoi de către *concilium Parisiense* (360) – Hilar., *Liber contra Auxentium* (*PL* X, col. 610-618); Socr., *HE*, II, 37, 14; 37, 28; 37, 51; 37, 64; IV, 30; Sozom., *HE*, III, 13, 3; 14, 39; IV, 17, 3; 17, 7; 18, 8; Theod., *HE*, II, 19, 7; 22, 5; 23, 4; Cassiod., *HE*, V, 20; 25; *PCBE*, 2/1, p. 238-241 (*Auxentius I*); M. Simonetti, *Aussenzio di Milano*, în *NDPAC*, I, col. 662-663; *DELIC*, p. 100 (*Auxențiu I de Milan*); M. Meslin, *Les ariens d'Occident 335-430*, Paris, 1967, p. 42, 439.

² Vezi *Conciliul de la Arimini (359) (FHDRCh, X)*.

³ Vezi *Conciliul de la Arimini (359) (FHDRCh, X)*.

⁴ Vezi *Conciliul de la Arimini (359) (FHDRCh, X)*.

⁵ Nu se cunoaște scaunul episcopal unde rezida.

⁶ Nu se cunoaște scaunul episcopal unde rezida.

XII. CONCILIUM ALEXANDRINUM

EPISTULA SINODALIS

Religiosissimo et clementissimo Victori Augusto Ioviano Athanasius et episcopi, qui nomine omnium, Aegypti, Thebaidis, et Lybiae episcoporum in unum convenerunt, salutem

... Cognosce igitur, religiosissime Auguste, hanc esse, quae a condito aevo praedicata fuit, et quam Nicaeae patres congregati agnoverunt, eiusque suffragatrices esse omnibus in locis ecclesias, sine in Hispania sint, siue in Britannia, Gallia, Italia universa, Dalmatia, Dacia, Mysia...

Ediția folosită: Mansi, 3, col. 366-367.

XII. CONCILIUL DE LA ALEXANDRIA

(august 363)

Acest conciliu, reunit la sfârșitul lui august 363, se reduce, în fapt, la o scrisoare sinodală trimisă de Athanasius de *Alexandria* împăratului Iovianus (363-364), aflat la *Antiochia* (*Ad Iovianum de fide*), în numele episcopilor proniceeni din Egipt, *Thebais* și *Libya* exilați de Constantius II (337-361), care se reuniseră tot la *Alexandria* în 362; ea reafirmă adevăru-nea la profesiunea de credință stabilită la primul conciliu universal din 325.

Bibliografie: Geg. Naz., *Or.* 21, 33; Theod., *HE*, IV, 3, 1-14; Mansi, 3, col. 363-370; M. Simonetti, *Alexandrie*, III. *Les conciles*, în *DECA*, I, p. 75; idem, *Alessandria*, III. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 190.

SCRISOAREA SINODALĂ

Preacredinciosului și preaîndurătorului triumfător Augustus Iovianus¹, Athanasius și episcopii care, în numele tuturor episcopilor din Egipt, Thebais și Lybia, s-au adunat laolaltă, salutare.

... Află dară, preaevlavioase Augustus, că aceasta este <credința> care a fost predicată de la întemeierea erei <creștine> și pe care Părinții adunați la Nicaea au recunoscut-o și <află> că există în toate locurile Biserici susținătoare ale ei, fie că sunt în Hispania, fie în Britannia, Gallia, în toată Italia, Dalmatia, Mysia ...²

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Flavius Claudius Iovianus, împărat între 27 iunie 363 – 17 februarie 364 – *PLRE*, I, p. 461 (*Fl. Iovianus* 3); D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996, p. 326; M. Grant, *Gli imperatori romani. Storia e segreti*, Roma, 2004, p. 335-336.

² Varianta grecească a scrisorii la Theod., *HE*, IV, 3, 1-14 (în *FHDR*, II, p. 232-235), tradusă în latină de Cassiod., *HE*, VII, 3; vezi, de asemenea, Mansi, 3, col. 365-370.

XIII. ILLYRICA SYNODUS

EPISTULA EPISCOPORUM ITALIAE

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.IV.2: Dilectissimis fratribus per Inlyricum fidem paternam retinentibus episcopi Italiae in domino aeternam salutem.

1 (3) ... Nicheni tractatus aduersus Arrium Sabelliumque, cuius Fotinus partiaria hereditate damnatur, decreta seruamus... Auctores autem heresis Arrianae uel Aecianae Ualentem et Ursatium ceterosque eorundem consortes non nunc et quod manifestari apud Inlyricum coeperunt, sed olim condemnatos esse manifestum est.

Ediția folosită: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (*CSEL* LXV), p. 158-159.

Ediții consultate: Mansi, 3, col. 391-392; *PL* 13, col. 571-572.

XIII. SINODUL DIN ILLYRICUM (365)

Acest sinod a fost convocat de către împăratul Valentinianus I (364-375). El a reafirmat credința ortodoxă stabilită la *Nicaea* în 325 și a condamnat mai mulți episcopi arieni din *Illyricum*.

Bibliografie: Theod., *HE*, IV, 7, 6-7; 8-9; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur les conciles d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (*SC* 267), p. 101-121, în special p. 103-104, 108.

SCRISOAREA EPISCOPIILOR DIN ITALIA

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.IV.2: Preaiubiților frați care apără credința strămoșească în cuprinsul Illyricumului, episcopii Italiei <le urează> mântuire veșnică întru Domnul.

1 (3) ... Respectăm hotărârile conciliului de la *Nicaea* împotriva lui Arius și Sabellius¹, în virtutea căruia Photinus este condamnat la înjumătățirea moștenirii. Este însă neîndoios că autorii ereziei ariene sau ețiene, Valens și Ursacius, și ceilalți tovarăși ai lor, nu acum au început să fie dați pe față în Illyricum, ci mai demult au fost dezaprobați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Vezi *Filastrius de Brixia* (*FHDRCh*, XXXIII).

XIV. CONCILIABULUM ARIANORUM SINGEDINUM

1. EPISTULA VALENTIS ET URSACII AD GERMINIUM

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.V: Domino religiosissimo fratri Germinio Ualens, Ursatius, Gaius et Paulus, salutem

... propterea in unum apud Singedinuum congregati, iterum his commonefacimus sanctitatem tuam, ut omni occasione ambigui exclusa, digneris rursus rescribere nobis, si a fide catholica, quae Arimini a sancto concilio exposita conformataque est, cui etiam universi Orientis episcopi consenserunt, sicut iam professus es, te non recessum, apertus quaeritur significes...

2. EPISTULA GERMINII AD RUFIANUM, PALLADIUM ET CETEROS

Hilarius, *Fragmenta historica*, B.VI: Dominis fratribus religiosissimis Rufiano, Palladio, Severiano, Nichae, Heliodoro, Romulo, Muciano, et Stercorio, Germinius in domino salutem

XIV. ADUNAREA ARIENILOR DE LA SINGEDINUM (366)

Întrunirea episcopilor arieni de la *Singidunum* a urmat sinodului iliric din 365 reunit la porunca împăratului Valentinianus I (364-375), care afirmase credința niceană și depusese șase episcopi arieni din regiune (**FHDRCh**, XIII). Cu acest prilej, cei doi campioni ai arianismului iliric, Valens de *Mursa* și Ursacius de *Singidunum*, au solicitat arienilor oscilanți, înclinați pentru un anumit compromis cu niceenii, să rămână fideli profesiei de credință stabilite la conciliul de la *Ariminium* din 359.

Bibliografie: Hilar., *Frg. hist.*, B.IV.2; Theod., *HE*, IV, 7, 6; 9; *PL* 13, col. 571-572; M. Meslin, *Les Ariens d'Occident. 335-430*, Paris, 1967, p. 85-92, 111-134; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur les concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (*SC* 267), p. 101-121, în special p. 103-104, 108; M. Simonetti, *Germinio di Sirmio*, în *NDPAC*, II, col. 2107.

1. SCRISOAREA LUI VALENS ȘI URSACIUS CĂTRE GERMINIUS

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.V: Stăpânului preaevlavios, fratelui Germinius¹, Valens², Ursacius³, Gaius⁴ și Paulus îi urează sănătate!

... deoarece ne-am adunat laolaltă la Singedinum, reamintim prin această <scrisoare> Sanctității Tale, că orice pretext de șovăire fiind exclus, să binevoiești a ne trimite iar răspuns, dacă de la credința universală, care a fost expusă și întărită la Ariminum de către sfântul conciliu, la care au consimțit toți episcopii din Orient⁵, precum ai declarat deja, nu te-ai îndepărtat; se cere să arăți deslușit.

2. SCRISOAREA LUI GERMINIUS CĂTRE RUFIANUS, PALLADIUS ȘI ALȚII

Hilarius, *Fragmente istorice*, B.VI: Stăpânilor preaevlavioși, fraților Rufianus, Palladius⁶, Severianus, Nicha⁷, Heliodorus, Romulus, Mucianus și Stercorius, Germinius <le urează> sănătate întru Domnul.

¹ Vezi **FHDRCh**, X.

² Vezi **FHDRCh**, X.

³ Vezi **FHDRCh**, X.

⁴ Vezi **FHDRCh**, X.

⁵ Conciliul din 359 – vezi **FHDRCh**, X.

⁶ Palladius, episcop de *Ratiaria*, în *Dacia Ripensis* (346 – după 383), șeful partidei ariene din *Illyricum*. A fost condamnat și depus de conciliul de la *Aquileia* din 381. În 383, împreună cu Ulfila, a cerut împăratului Theodosius I anularea deciziei aquileiense, dar fără succes – M. Simonetti, *Palladius de Ratiaria*, în *DECA*, II, p. 1870; idem, *Palladio di Ratiaria*, în *NDPAC*, II, col. 3784; *DELIC*, p. 738-639 (*Palladiu de Ratiaria*); R. Gryson, *op. cit.*, p. 81-83.

⁷ Autor al unui *Tractatus adversus Arrium Sabelliumque* – cf. Hilar., *Frg. hist.*, B.IV.2, 1 (3).

Vitalis nunc militantis in officio sublimis praefecture relatione comperimus, desiderare sanctitatem vestram significari vobis aperte, quid est quod de fide nostra Valenti, Ursacio, Gaio et Paulo displiceat.

Ediția folosită: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, IV, recensuit, commentario critico instruxit, praefatus est indicesque adiecit Alfredus Feder, Viena-Leipzig, 1916 [1966] (*CSEL* 65), p. 159-164.

Ediții consultate: Mansi, 3, col. 399-400; *PL* 13, col. 571-576.

Din relatarea lui Vitalis, care se află acum în serviciul glorioasei prefecturi⁸, am aflat că Sanctitatea Voastră dorește să vă fie arătat deslușit din ce pricină Valens, Ursacius, Gaius și Paulus nu sunt mulțumiți de credința noastră⁹.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁸ Este singura informație despre acest *officialis* – *PLRE*, I, p. 970 (*Vitalis* 2).

⁹ Germinius era cunoscut ca un arian radical. El și-a reafirmat credința în cadrul unei dezbatere publice, desfășurate la 13 ianuarie 366 la *Sirmium*, având ca oponent pe laicul Heraclianus din *Nicaea*, care urmărea să-l pună în dificultate pe prelat, dar era să fie linșat – M. Simonetti, *Altercatio Heracliani*, în *DECA*, I, p. 81; idem, *Altercatio Heracliani*, în *NDPAC*, I, col. 220-221.

ΧV. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ**ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΩΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ**

51, 2. Τίς πάποτε ἀνθρώπων ἡδυνήθη διαβῆναι τοσοῦτον, καὶ εἰς Σκύθας καὶ Αἰθίοπας, ἢ Πέρσας, ἢ Ἀρμενίους, ἢ Γότθους, ἢ τοὺς ἐπέκεινα τοῦ Ὠκεανοῦ λεγομένους, ἢ τοὺς ὑπὲρ τὴν Ὑρκανίαν ὄντας, ἢ ὅλως τοὺς

XV. ATHANASIUS, ARHIEPISCOP DE ALEXANDRIA (295 – 373)

Autorul. Athanasius s-a născut în 295 la *Alexandria*. Dar, deși trebuie să se fi format la școala teologică de veche tradiție de aici, adevărata „patrie spirituală” (H. Freiherr von Campenhausen), care i-a călit personalitatea în direcția perseverenței și a atitudinii intransigente, a fost serviciul în slujba chestiunilor practice al Bisericii – administrația și cultul. Astfel, ca secretar și apropiat al episcopului Alexandru (313-328), care-l hirotonise ca diacon în 319, a luat parte activă la lupta dusă de superiorul său împotriva arienilor atât la conciliul local din 321, dar și la cel ecumenic de la *Nicaea* din 325. Consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, aspect teologic care exprimă, în ultimă instanță, însăși ideea posibilității mântuirii omului, a fost pentru Athanasius o adevărată obsesie, pe care n-a abandonat-o niciodată. Dimpotrivă, devenit episcop de *Alexandria* în 328, și-a pus toată energia în slujba apărării ei, sfidând autoritatea imperială și opinia coslujitorilor săi. Faptul i-a atras nu mai puțin de cinci exiluri (335-337, 339-346, 356-362, 362-363, 365-366) și patru condamnări sinodale (*Tyros* – 335, *Antiochia* – 339, *Arelate* – 353, *Mediolanum* – 355), care l-au îndepărtat de scaunul său peste 17 ani. Astfel, a refuzat să accepte ideea eusebiană că Biserica, o dată devenită liberă, este un instrument al statului universal. A murit la 2 mai 373.

Opera. Indiferent de natura lor – dogmatică, istorică, exegetică, apologetică – cele mai multe lucrări ale lui Athanasius au un caracter polemic, fiind îndreptate împotriva arienilor. Tratatul *De incarnatione Verbi* (*Despre întruparea Cuvântului*) a fost scris în 335 sau 336, dezvoltând ideea că Întruparea Domnului este singura cale ce-i oferă omului mântuirea.

Bibliografie: Greg. Naz., *Or.* 21; Hier., *Vir. ill.*, LXXXVII; Ruf., *HE*, I, 14, 33-34; II, 3; Sozom., *HE*, II, 17-19; 22-23; 25; 28; 30-31; III, 2; 5; 6, 9-11; 9, 5; 10; 20-24; IV, 2; 8-10; V, 6; 15; VI, 5; 12, 5-12; 19, 1; Theod., *HE*, I, 14; 26-31; II, 1-2; 4; 7-8; 11-15; 23; III, 4, 2; 9; IV, 2-3; 20; Philostorg., *HE*, II, 10; G. C. Stead, *Athanasie*, în *DECA*, I, p. 285-291; A. Campiani, *Atanasio di Alessandria*, în *NDPAC*, I, col. 614-636; Ch. Kannengiesser, *Athanasius* (ca. 300-373), în *EEC*, p. 137-140; *DELIC*, p. 84-87 (*Atanasie cel Mare*, Sf.); D. Stăniloae, *Introducere*, în Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, I, traducere din grecește, introducere și note de D. Stăniloae, București, 1987 (*PSB* 15), p. 5-26; *HEO*, II, p. 582; Ch. Kannengiesser, *Arius und Athanasius. Two Alexandrian Theologians*, Variorum, 1991; A. Martin, *Athanasie d'Alexandrie et l'Église d'Égypte au IVe siècle (328-373)*, Roma, 1996; A. I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină. Secolele I-VIII*, Iași, 1997, p. 204-223; M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 95-96; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 46-62; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de M.-M. Anghelescu, București, 2005, p. 107-126.

DESPRE ÎNTRUPAREA CUVÂNTULUI

51, 2. Cine dintre oameni a putut străbate vreodată așa de departe, încât să ajungă și la sciți și la etiopieni, sau la persi, sau la armeni, sau la goți, sau la cei de care se spune că locuiesc dincolo de Ocean, sau la cei ce sunt peste Hyrcania, sau

Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους παρλθεῖν, τοὺς φρονοῦντας μὲν μαγικά, δεισιδαίμονας δὲ ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ ἀγρίους τοῖς τρόποις, καὶ ὅλως κηρύξαι περὶ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης καὶ τῆς κατὰ εἰδώλων θρησκείας, ὡς ὁ πάντων Κύριος, ἡ τοῦ Θεοῦ Δύναμις, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός;

Ediția folosită: Athanase d'Alexandrie, *Sur l'incarnation du Verbe*, traduction, texte critique, traduction, notes et index par Charles Kannengiesser, Paris, 1973 (SC 199), p. 450.

la egipteni și chaldei, care cred în vrăji și sunt peste măsură de superstițioși și de sălbatici în obiceiurile lor, ca să propovăduiască despre virtute și înțelepciune și despre un cult potrivit idolilor, cum a făcut Domnul tuturor, Puterea lui Dumnezeu, Domnul nostru Iisus Hristos?

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, I, traducere din grecește, introducere și note de Dumitru Stăniloae, București, 1987 (*PSB* 15), p. 149.

XVI. HILARII PICTAVIENSIS**1. DE TRINITATE**

VII, 3 ... Natum quoque Dei Filium ex Maria dicturo Hebion, quod est Fotinus, adsistit, auctoritatem mendacii sui ex professionis ueritate sumpturus...

XVI. HILARIUS DE PICTAVIUM

(310/20 – 367)

Autorul. Hilarius s-a născut în *Pictavium* (Poitiers) cândva între 310 și 320 într-o familie de păgâni. Convertit și botezat către 345, a ajuns episcop către 350. Ortodox fervent, a intrat în conflict cu partida ariană sprijinită de împăratul Constantius II (337-361), fiind depus din scaun de sinodul semiarian de la *Baeterra* (Béziers, Franța) din 356 și trimis de suveran în exil în provincia microasiatică *Phrygia*, unde a rămas până în 360. Revenit în *Gallia*, a participat la *concilium Parisiensis* din 360 (*FHDRCh*, XI), care a pus capăt arianismului din provincia amintită. A murit la 1 noiembrie 367.

Opera. Cea mai mare parte a operei lui Hilarius este dedicată combaterii arianismului. Menționăm: *De Trinitate* (*Despre Treime*) (între 356-360), *Liber aduersus Valentem et Ursacium, historiam Ariminensis et Seleucensis synodi continens* (357/8), *De synodiis* (*Despre sinoade*) (primele luni ale lui 359), *Liber I ad Constantium* (*Prima carte către Constantius*) (359), *Liber II ad Constantium* (*A doua carte către Constantius*) (359), *Liber contra Constantium* (*Liber în Constantium inperatorem*) (*Carte împotriva împăratului Constantius*) (360-361), *Contra Auxentium* (*Contra lui Auxentius*) (364), *Liber Mysteriorum* (*Cartea tainelor*) (364-367) ș.a.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, C; Ruf., *HE*, I, 30-31; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 356; M. Simonetti, *Hilaire de Poitiers*, în *DECA*, II, p. 1154-1158; *DELC*, p. 382-384 (*Ilarie Pictavianul sau Ilarie de Poitiers*); A. Rocher, *Introduction*, în *Hilaire de Poitiers, Contre Constance*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par André Rocher, Paris, 1986 (*SC* 334), p. 9-38; M. Figura et J. Doignon, *Introduction*, în *Hilaire de Poitiers, La Trinité*, I (*Livres I-III*), texte critique par P. Smulders, introduction par M. Figura et J. Doignon, traduction par G. M. de Durand et Ch. Morel et G. Pelland, notes par G. Pelland, Paris, 1999 (*SC* 443), p. 11-188; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 183; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, 1994², p. 1289-1293; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 277-285.

1. DESPRE TREIME

VII, 3 ... și celui care va spune că chiar Fiul lui Dumnezeu s-a născut din Maria, Hebion¹, adică Fotinus, îi stă alături ca să-și capete temeiul minciunii lui

¹ Personificare a numelui unei secte iudeo-creștine din primele veacuri, care susținea, printre altele, că Iisus Hristos a fost fiul lui Iosif și al Mariei, iar nu Fiul lui Dumnezeu – așadar, nega divinitatea lui Hristos și a Fecioarei Maria: Iraen., *Adv. Haer.*, I, 26, 2; IV, 33, 4; Tert., *De praesc. haeret.*, X, 8; XXX, 5; Eus., *HE*, III, 27; A. F. J. Klijn, *Ēbionites*, în *DECA*, I, p. 737-738; *DELC*, p. 200-201 (*Ebionit-ți*).

Hoc uero damnatum et abiectum licet frequenter, sed internum hodie adhuc malum est... Pestifere natum Iesum Christum ex Maria Pannonia defendit.

Ediția folosită: Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, II (*Livres IV-VIII*), texte critique par P. Smulders, traduction et notes par G. M. de Durand, Ch. Morel et G. Pelland, Paris, 2000 (SC 448), p. 280-281.

Ediția consultată: Sancti Hilarii Pictaviensis episcopi *De trinitate*, cura e studio P. Smulder, I, *Praefatio. Libri I-VII*, Brepols, 1979 (CCSL LXII), p. 262.

2. LIBER IN CONSTANTIIUM IMPERATOREM

23. Post synodum deinde Serdicensem, omnem rursum aduersum Fotinum Sirmium catholicae doctrinae tuae conuocare curam... Suscipis etiam aduersum deliramenta Osii et incrementa Vrsaci et Valenti emendationem tuarum damnationes...

26. Mandas tibi subscriptiones Afrorum, quibus blasphemiam Vrsaci et Valentis condemnauerant, reddi.

Ediția folosită: Hilaire de Poitiers, *Contre Constance*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par André Rocher, Paris, 1986 (SC 334), p. 214, 218.

din adevărul mărturisirii... Acest <lucru>, cu toate că a fost deseori dezaprobat și respins, este însă încă și astăzi un rău intern... Pannonia susține în chip nesănătos că Iisus Hristos s-a născut din Maria.²

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. CARTE ÎMPOTRIVA ÎMPĂRATULUI CONSTANTIU

23. Apoi, după sinodul din Serdica³, pui din nou în mișcare la Sirmium împotriva lui Fotinus toată îngrijorarea învățaturii tale catolice...⁴ Chiar îți asumi propriile condamnări împotriva aiurelilor lui Osius⁵, a sporirilor <aduse de> Ursacius și a corectării <făcute de> Valens...

26. Ordoni să-ți fie date înapoi subscrierile la acuzare ale africanilor, care condamnaseră blasfemia lui Ursacius și a lui Valens.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

² Despre Fotinus și conținutul complet al doctrinei sale, vezi **FHDRCh, XXVI** (*Chromatius de Aquileia*), **XXXIII** (*Filastrius de Brixia*), **LX** (*Vincentius de Lerina*). Vezi și Studiul introductiv.

³ Vezi **FHDRCh, IX** și **CXI**.

⁴ Fotinus a fost condamnat de sinodul de la *Sirmium* desfășurat în prezența lui Constantius II (337-361) către sfârșitul anului 351, la care au participat episcopi orientali și din *Illyricum*; ereziarhul a fost trimis în exil, fiind înlocuit cu Germinius de *Cyzicus*, un arian radical – Socr., *HE*, II, 29-30; Sozom., *HE*, IV, 6, 4; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 36, 2; M. Simonetti, *Sirmium*, II. *Les conciles*, în *DECA*, II, p. 2300; I. I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în *ST*, 15, 1963, 5-6, p. 287-299; G. Fernández, *La deposición de Fotino de Sirmio*, în *Gerión*, 16, 1998, p. 523-527; M. Figura et J. Doignon, *Introduction*, în Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, I (*Livres I-III*), texte critique par P. Smulders (*CCL*), introduction par M. Figura et J. Doignon, traduction par G. M. de Durand, Ch. Morel et G. Pelland, notes par G. Pelland, Paris, 1999 (*SC* 443), p. 25-27.

⁵ Osius de *Corduba* (cca 257 – după 357), apropiat al împăratului Constantin I (306-337), participant și conducător al conciliului de la *Nicaea* (325) și al conciliului de la *Sardica* (343); exilat (?) de către Constantius II (337-361), a fost forțat să semneze cea de-a treia formulă, semiariană, propusă la *Sirmium*, în 357, de Ursacius de *Singidunum*, Valens de *Mursa* și Germinius de *Sirmium* – Eus., *VC*, II, 63; III, 7, 1; Athan., *Apol. de fuga*, 5; Eus. Vercell., *Trin.*, I, 60; Socr., *HE*, I, 7, 1; 8, 6; 13, 12; II, 20, 8; 29, 3; 31, 1-4; Sozom., *HE*, I, 10, 1; 16, 5; III, 11, 7; 12, 1; 12, 6; IV, 6, 4; 6, 13; 12, 6-7; 15, 3; Philostorg., *HE*, I, 7; IV, 3; Theod., *HE*, II, 8, 8; 15, 5; 15, 9; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 40, 2; Cassiod., *HE*, I, 10; 20; II, 1; V, 6; 9; M. Simonetti, *Ossius*, în *DECA*, II, p. 1845-1846; *DELC*, p. 631-632 (*Osie* sau *Osiu de Cordova*); I. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 299-307; J. Ulrich, *Einige Bemerkungen zum angeblichen Exil des Ossius*, în *ZKG*, 105, 1994, p. 143-155; J. Fernández-Ubiña, *Osio de Córdoba, el Imperio e la Iglesia del Siglo IV*, în *Gerión*, 18, 2000, p. 439-473. Vezi, de asemenea, **FHDRCh, V** (*Eusebius de Caesarea*) și **CXI** (*Synodicon vetus*).

3. TRACTATUS MYSTERIORUM

I, 5. Et quia Iudaeus et Graecus, barbarus et Scythia, seruus et liber, masculus et femina, omnes in Christo unum sunt.

Ediția folosită: Hilaire de Poitiers, *Traité des Mystères*, texte établi et traduit avec introduction et notes par Jean-Paul Brisson, Paris, 1967 (SC 19 bis), p. 84.

3. CARTEA TAINELOR

I, 5. Și pentru că iudeul și greul, barbarul și scitul, sclavul și omul liber, bărbatul și femeia, toți sunt la fel în fața lui Hristos.⁶

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Ecouri din *Col* 3,11, *Gal* 3,28, *1 Cor* 12,13 și *Rom* 10,12 privind universalitatea creștinismului.

XVII. PSEUDO-HEGESIPPI

HISTORIAE

II, 9, 1. Hister in septentrionalibus partibus inter saeuas innumeras profluus gentes obsides suscipit, hostes coeracet.

V, 29, 2. Antonium quoque praecepit praefectum tertio ordini militari qui erat in Moesia in inaparatam se Italiam effundere, priusquam Vitelliani sese mouerent.

V, 30, 2. Primus quoque, id enim Antonio cognomentum erat, quattuor milia quingentos de Mesiatis militibus amisit, quoniam desperatione salutis ulcisci se uolentes Vitelliani ubi circumuentos uidere, haut incruentam et ipsi Antonianis uictoriam cessere.

Ediția folosită: Hegesippi qui dicitur *Historiae libri V*, recensuit et praefatione, commentario critico, indicibus instruxit Vincentius Vssani, I, *Textum criticum continens*, Viena-Leipzig, 1932 (CSEL LXVI), p. 154, 287, 289-290.

XVII. PSEUDO-HEGESIPPUS

(367 – 369)

Autorul și opera. Așa cum arată specialiștii, sub acest nume, derivat din lat. *Iosippus* (< gr. *Ιώσηπος*), ne-a parvenit o traducere liberă a lucrării lui Flavius Josephus *De bello Iudaico*, realizată sub pontificatul papei Damasus (366-384), prin 367-369 (după Charles Piétri), dar care în manuscrise apare sub numele lui Ambrosius de *Mediolanum*. Autorul anonim a redus la cinci cele șapte cărți ale scrierii antice, abreviind sau dezvoltând textul grecesc și impregnându-l cu accente antiiudaice și filocreștine.

Bibliografie: B. Studer, *Hégésippe (Pseudo-)*, în *DECA*, I, p. 1126; *DELC*, p. 345 *Hegesip (Pseudo-)*; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 196; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 309.

ISTORII

II, 9, 1. Istrul, care curge din abundență în părțile nordice, ia ostatici, îi ține la distanță pe dușmani.¹

V, 29, 2. L-a îndemnat și pe Antonius, prefect al celei de-a III-a legiuni de soldați, care se afla în Moesia, să pornească înspre Italia cea nepregătită de luptă, mai înainte ca oamenii lui Vitellius să se pună în mișcare.²

V, 30, 2. Chiar Primus, căci acesta era cognomen-ul lui Antonius, a pierdut 4500 dintre soldații din Moesia, deoarece oamenii lui Vitellius, pierzând speranța salvării, voind să se răzbune, atunci când s-au văzut înconjurați, n-au cedat nici ei oamenilor lui Antonius o victorie fără vărsare de sânge.³

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Cf. Ios., *BI*, II, 16, 4.

² Cf. Ios., *BI*, IV, 11, 2.

³ Cf. Ios., *BI*, IV, 11, 3.

XVIII. CONCILIUM PRIMUM CONSTANTINOPOLITANUM GENERALE SECUNDUM

Expositio fidei centum quinquaginta sanctorum patrum, qui Constantino-
poli congregatio sunt...

Et subscripserunt episcopi centum quinquaginta, qui in eodem concilio
convenerunt...

Provinciae Mysiae
Martyrius Marcianopolis

XVIII. CEL DINTÂI CONCILIU DE LA CONSTANTINOPOLIS, AL DOILEA ECUMENIC (mai-iulie 381)

Conciliul a fost convocat din inițiativa împăratului Theodosius I (379-395) și a reunit doar episcopi orientali. Caracterul universal i-a fost recunoscut ulterior. El a condamnat decisiv arianismul, care înflorise sub împărații proarieni Constantius II (337-361) și Valens (363-378), dar și noua erezie propovăduită de Macedonius, episcop arian (cu întrepreri) de *Constantinopolis* (342-362), care nega consubstanțialitatea Sfântului Duh cu Tatăl și Fiul; astfel, a întregit *Crezul* stabilit la *Nicaea* în 325. De asemenea, a statuat primatul de onoare al scaunului constantinopolitan, după cel roman. Și în cazul acestui conciliu, slab atestat în surse, lista celor 150 de participanți este dificil de reconstituit.

Bibliografie: *COD*, p. 24; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, IV, 7; VI, 22; VII, 7-9; Theod., *HE*, II, 6; V, 8-9; 11, 1; *Haer. fab. comp.*, IV, 5 (*PG*, 83, col. 424); Cassiod., *HE*, IX, 12; 14; 16; Marc. Comes, *Chron.*, a. 381 (*PL* 51, col. 918); A. Papadakis, *Constantinople, Concils of*, în *ODB*, 1, p. 512; Ch. Kannengiesser, *Constantinopoli, II. Concili*, în *NDPAC*, I, col. 1234-1238; *DELC*, p. 152 (*Constantinopol* sau *Noua Romă*); E. Honigmann, *Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople*, în *Byzantion* 11, 1936, 2, p. 429-430; idem, *Sur les listes des évêques participants aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcédoine*, în *Byzantion* 12, 1937, 1, p. 335-338; V. Loichița, *Hotărârile și definițiile dogmatice de credință ale celor șase sinoade ecumenice*, în *MB*, 9, 1959, 1-2, p. 29-30; *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumeige, 1, I. Ortiz de Urbina, *Nicée et Constantinople*, Paris, 1963, p. 139-242; V. Ruggieri, *The IV Century Greek Episcopal Lists in the Mar din Syriac. 7 (olim Mardin Orth. 309/9)*, în *OCP* 59, 1993, 2, p. 327-342; Ch. Pietri, *Le débat pneumatologique à la veille du Concile de Constantinople (358-381)*, în idem, *Christiana Respublica. Éléments d'une enquête sur le christianisme antique*, I, Rome, 1997, p. 665-697; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 82-83; A. Gabor, *Biserica și statul în primele patru secole*, București, 2003, p. 220-224; idem, *Biserică și stat în timpul lui Teodosie cel Mare (379-395)*, București, f.a., p. 230-265.

Expunerea credinței celor 150 de sfinți Părinți care s-au reunit la Constantinopolis...

Și au iscălit cei 150 de episcopi care s-au întrunit la același conciliu...

Din provincia Mysia
Martyrius de Marcianopolis¹

¹ Martyrius (Martyrios) sau Marmarius – *CTh*, XVI, 1, 3; Sozom., *HE*, VII, 9, 6; *HEO*, I, p. 341; J. Śtruwa, *Starożytna organizacja kościelna na terenach dzisiejszej Bułgarii*, în *BP*, 1, 1984, p. 312. Vezi și *Codex Theodosianus (FHDRCh, XLVI)*.

Provinciae Scythiae
Gerontius Tomensis
Aetherius Tersonitanus /Chersonessi – n.n./

Ediția folosită: Mansi, 3, col. 567, 568, 572.

Din provincia Scythia
Gerontius de Tomis²
Aetherius Tersonitanus /de Chersonessus – n.n./³

Traducere: Mihaela Paraschiv

² Gerontius (Gerontios) sau Terentius (381) – *CTh*, XVI, 1, 3; Sozom., *HE*, VII, 9, 6; *HEO*, I, p. 340. Vezi și *Codex Theodosianus* (*FHDRCh*, XLVI).

³ *HEO*, I, p. 392.

XIX. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

ΚΑΤΗΧΗΣΕΩΝ ΦΩΤΙΖΟΜΕΝΩΝ

X, 19 ... Πέρσαι καὶ Γότθοι καὶ πάντες οἱ ἐξ ἐθνῶν μαρτυροῦσιν, ὑπεραποθνήσκοντες τούτου, ὃν σαρκὸς ὀφθαλμοῖς οὐκ ἐθεώρησαν.

XIII, 40 ... τοῦτο Πέρσας ἐδουλαγώγησε καὶ Σκύθας ἡμέρωσε...

XVI, 22 ... Καὶ πλάτυνον τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας εἰς τὴν Ῥωμαίων πᾶσαν βασιλείαν. καὶ ἐκ ταύτης βλέπε μοι πάντα τὸν κόσμον, Περσῶν γένη καὶ Ἰνδῶν ἔθνη, Γότθους καὶ Σαυρομάτας, Γάλλους καὶ Ἰσπανοὺς καὶ Μαύρους, Λίβυας καὶ Αἰθίοπας καὶ τοὺς λοιποὺς τοὺς ἀκατωνομάστους ἡμῖν. Πολλὰ γὰρ τῶν ἐθνῶν οὐδ' εἰς ὀνομασίαν ἡμῖν ἦλθεν. Βλέπε μοι ἐκάστου ἔθνους ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους, διακόνους, μονάζοντας, παρθένους καὶ λοιποὺς λαϊκοὺς.

XVIII, 3. Σοὶ τῷ ἀνθρώπῳ μικροτάτῳ ὄντι καὶ ἀσθενεῖ μακρὰν τῆς Γοτθίας ἢ Ἰνδικῆ, καὶ Σπανία Περσίδος.

Ediția folosită: PG 33, col. 688, 821, 948-949, 1019.

XIX. CYRILLUS, ARHIEPISCOP DE HIEROSOLYMA (313/5 – 386)

Autorul. Cyrillus s-a născut prin 313-315 într-o familie creștină din *Hierosolyma*, care i-a asigurat o educație corespunzătoare. A parcurs treptele ecleziastice în comunitatea natală, ajungând episcop în 348. Ca toți întâistătătorii contemporani, a fost implicat în disputele doctrinare, poziția sa oscilând între ortodoxism și arianism, fapt care i-a adus nu mai puțin de trei exiluri. La conciliul II ecumenic de la *Constantinopolis* din 381 și-a mărturisit fidelitatea față de credința ortodoxă. A murit în 386.

Opera. Opera principală a lui Cyrillus este formată din *Cateheze*, rostite în perioada de început a episcopatului; aveau menirea de a pregăti catehumenii și neofii pentru a intra în creștinism.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, CXII; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, III, 14, 42; IV, 5; 20; 22; 24; 30, 3; Philostorg., *HE*, IV, 12; M. Simonetti, *Cirillo di Gerusalemme*, în *NDPAC*, I, col. 1050-1052; *DELIC*, p. 135-137 (*Chiril al Ierusalimului*); *HEO*, II, p. 1000; A. Doval, *The date of Cyril of Jerusalem's Catecheses*, în *JThS*, 48, 1997, 1, p. 129-132; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începutul Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 63-65; J. W. Drijvers, *Cyril of Jerusalem: bishop and city*, Leiden-Boston, 2004; P. Van Nuffelen, *The Career of Cyril of Jerusalem (C.348-87): A Reassessment*, în *JThS*, 58, 2007, 1, p. 134-146.

CATEHEZE CĂTRE CEI CARE AU SĂ SE LUMINEZE

X, 19 ... Mărturisesc perșii și goții și toți păgânii, care au murit pentru Acela pe Care nu L-au văzut cu ochii trupului.

XIII, 40 ... Crucea i-a robit pe perși și i-a îmblânzit pe sciți!

XVI, 22 ... Întinde-ți mintea din eparhia aceasta /Palaestina – n.n./ în întreaga împărăție a romanilor; iar din aceasta, uită-mi-te în toată lumea: la neamurile perșilor, la neamurile inzilor, la goți, saurmați¹, gali, hispani, mauri, libieni, etiopieni și la ceilalți oameni nenumiți din noi, căci multe dintre popoare n-au ajuns până la noi nici cu numele. Vezi-mi pe episcopii, preoții, diaconii, monahii, fecioarele și pe ceilalți laici ai fiecărui popor.

XVIII, 3. Pentru tine, om mic și neputincios, este, într-adevăr, departe India de Gothia și Hispania de Persia.

Ediția folosită: Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, traducere din limba greacă și note de Dumitru Fecioru, București, 2003, p. 144, 220, 286, 321.

¹ În ediția românească, „sarmați”.

**XX. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ**

1. ΟΜΙΛΙΑΙ ΤΗΝ ΕΞΗΜΕΡΟΝ

Ομιλία γ'. Περί τοῦ στερεώματος

6 Ἀπὸ δὲ δυσμῶν τῶν θερινῶν ὑπὸ τὸ Πυρηναῖον ὄρος Ταρτησός τε
καὶ Ἰστρός· ὧν ὁ μὲν ἐπὶ τὴν ἔξω Στηλῶν ἀφίεται θάλασσαν· ὁ δὲ Ἰστρός

XX. VASILE, ARHIEPISCOP DE CAESAREA CAPPADOCIAE (330 – 379)

Authorul. Vasile provine dintr-o familie creștină cu o „bogăție satrapică” (H. Freiherr von Campenhausen) din *Caesarea Cappadociae*. Aceasta i-a asigurat o educație superioară, fundamentată pe tradiția creștinismului nicean, dar și pe idealul paideutic elen, cel din urmă însușit prin frecventarea școlilor de prestigiu ale vremii din orașul natal, *Antiochia* (?), *Constantinopolis* și *Athena*. Revenit la *Caesarea*, la scurt timp s-a botezat și s-a dedicat vieții monastice, după ce a călătorit prin ținuturile siro-egiptene unde eremiți vestiți își dedicaseră viața slujirii solitare și pline de nevoințe a Mântuitorului. Deși în 360 a fost nevoit să renunțe la monahism, ascetismul a rămas pentru el idealul de viațuire creștină. În 362, a fost hirotonit preot, în 370 devenind episcop de *Caesarea* Cappadociei. Ca întâistătător, a împletit activitatea pastorală, sacerdotală, scriitoricească și socială, în acest ultim domeniu rămânând un exemplu de devoțiune față de săraci, bolnavi, străini. A apărut cu demnitate teologia ortodoxă în fața autorităților imperiale proariene, a facțiunilor ereziei lui Arius sau a pneumatomașilor. A murit la 1 ianuarie 379 epuizat fizic, măcinat de o maladie hepatică.

Opera. Vasile a lăsat o operă impresionantă, formată din scrieri dogmatice, moral-ascetice, didactice, epistolare care, împreună cu cele ale fratelui său mai mic Gregorius de *Nyssa* și ale lui Gregorius de *Nazianzus*, formează marele tezaur al gândirii teologice capadociene. În lucrările sale, Vasile apără dumnezeirea Fiului, subliniind diferența dintre esență și ipostas (*Împotriva lui Eunomius*) (cca 364), dar și pe cea a Duhului Sfânt (*Despre Duhul Sfânt*) (375), stabilește regulile vieții ascetice, explică Scriptura sau recomandă norme morale. *Omiliile la Hexaemeron*, în care explică *Geneza*, au fost rostite în 370 sau, după analize mai recente, în 378. Tot un scop didactic au și *Omiliile la Psalmi*, datând, conform unor cercetători, din perioada anterioară episcopatului.

Bibliografie: Hier., *Virl. ill.*, CXVI; Socr., *HE*, IV, 26; Sozom., *HE*, V, 18, 3 și 8; VI, 15-17; Theod., *HE*, IV, 19; Philostorg., *HE*, VIII, 11-13; J. Gribomont, *Basile de Césarée de Cappadoce*, în *DECA*, I, p. 349-353; B. Baldwin, A. Kazhdan, *Basil the Great*, în *ODB*, I, p. 269; *DELCS*, p. 868-875 (*Vasile cel Mare*); *HEO*, I, p. 21; A. I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină. Secolele I-VIII*, Iași, 1997, p. 225-243; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începutul Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 99-107, 111-123; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de M.-M. Anghelescu, revăzută de A. Manolescu, București, 2005, p. 127-150.

1. OMILII LA HEXAEMERON

OMILIA A III-A. DESPRE TĂRIE

6. În părțile dinspre miazănoapte și apus, de sub munții Pirinei, râurile Tartessos¹ și Istros, dintre care primul se varsă în marea cea de dincolo de Coloane, iar

¹ *Tartessos* era denumirea antică (până pe la cca 200 î.H.) a râului *Baetis* – astăzi, Guadalquivir, Spania.

διὰ τῆς Εὐρώπης ῥέων, ἐπὶ τὸν Πόντον ἐκδίδωσι. Καὶ τί δεῖ τοὺς ἄλλους ἀπαριθμεῖσθαι οὕς αἱ Ῥῖπαι γεννῶσι, τὰ ὑπὲρ τῆς ἐνδοτάτῳ Σκυθίας ὄρη;

Ediția folosită: Basile de Césarée, *Homélies sur l'Hexaéméron*, texte grec, introduction et traduction de Stanislas Giet, Paris, 1949 (SC 26), p. 218.

2. ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΝ Ζ΄ ΨΑΛΜΟΝ

Κύριος κρινεῖ λαούς. Ἄλλως τὸν Ἰουδαῖον, καὶ ἄλλως τὸν Σκύθην ... Σκύθαι δὲ Νομάδες, ἀνημέροις καὶ ἀπανθρώποις συντραφέτες ἦθυσιν, ἀρπαγαῖς καὶ βιάις ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐνειθισμένοι, ἀκρατῶς μὲν ἔχοντες θυμοῦ, καὶ εὐκόλως εἰς τοὺς κατ' ἀλλήλων παροξυσμοὺς ἐρεθιζόμενοι, πᾶσαν δὲ φιλονεικίαν σιδήρῳ κρίνειν συνειθισμένοι, καὶ αἷματι τὰς μάχας λύειν δεδιδαγμένοι, ἐάν τι πρὸς ἀλλήλους φιλάνθρωπον καὶ χρηστὸν ἐπιδείξωνταί, ἡμῖν βαρυτέραν διὰ τῶν ιδίων κατορθωμάτων τὴν τιμωρίαν παρασκευάζοισι.

Ediția folosită: PG 29, col. 240.

Istros curge prin Europa și se varsă în Pontos. Dar pentru ce mai e nevoie să enumăr râurile care izvorăsc din munții Ripei, care sunt dincolo de cele mai adânci părți ale Scythiei?

Ediția folosită: Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron*, traducere și note de Dumitru Fecioru, București, 2004, p. 73-74.

2. OMILIE LA PSALMUL VII

5 ... „Domnul va judeca pe popoare”². Într-un chip va judeca pe iudeu și în alt chip pe scit... Sciții sunt nomazi, crescuți în moravuri sălbatice și neome-nești, obișnuiți să judece certurile dintre ei cu sabia, pentru că sunt învățați ca prin sânge să pună capăt luptelor. Ei bine, dacă sciții vor fi unii cu alții omenoși și îngăduitori, atunci, prin aceste purtări ale lor, ne vor face nouă și mai grea pedeapsa.³

Ediția folosită: Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuire duhovnicească la Psalmi*, traducere și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 31-32.

² Ps 7,9.

³ Pentru semnificația pasajului respectiv în concepția eshatologică a lui Vasile cel Mare, cf. M. Girardi, *Gli «sciti» fra mito e storia nei Cappadoci*, în *Cl&Chr*, 1, 2006, p. 115-116.

XXI. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΟΥ**1. ΚΑΤΑ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ ΣΤΗΛΑΙΤΕΥΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ Α**

86. Ἵνα γὰρ ἐάσω τὰ κατὰ τῶν ἁγίων οἴκων προστάγματα... ὥς ἂν ἀντὶ Περσῶν καὶ Σκυθῶν καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων ἡμᾶς παραστήσωνται, ἵνα μὴ ταῦτα λέγω...

Ediția folosită: Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5. Contre Julien*, introduction, texte critique, traduction et notes par Jean Bernardi, Paris, 1983 (SC 309), p. 216.

Ediția consultată: Gregorio di Nazianzo, *Tutte le orazioni*, a cura di Claudio Moreschini, traduzione italiana con testo a fronte e note di Chiara Sani e Maria Vincelli, introduzione di Claudio Moreschini, pregazioni di Carmelo Crimi e Chiara Sani, Milano, 2002, p. 146.

XXI. GREGORIUS THEOLOGUS, EPISCOP DE NAZIANZUS

(329/30 – 389/90)

Authorul. Gregorius s-a născut într-o familie creștină foarte bogată din *Arianzus*, în *Cappadocia*. A beneficiat de o educație foarte aleasă, începută în familie și continuată prin frecventarea școlilor din *Caesarea Cappadociae*, *Alexandria* și *Athena*; ea avea la bază atât valorile creștinismului, cât și cele ale culturii clasice. În perioada studiilor a legat o strânsă prietenie cu Vasile de *Caesarea*, alături de care a petrecut un timp viață ascetică în codrii din *Pontus* (358-360). Dar, spre deosebire de acesta, n-a avut seninătatea, calmul și tăria asumării sarcinilor ecleziastice, eșuând în toate angajamentele sacerdotale – ca preot la *Nazianzus* (361), ca episcop de *Sasima* (372) și de *Nazianzus* (374), ca arhiepiscop de *Constantinopolis* (noiembrie 380 – iunie 381). S-a stins din viață prin 389/90.

Opera. Gregorius de *Nazianzus* (Teologul) este unul dintre Doctorii Bisericii, formând, împreună cu Vasile de *Caesarea* și Gregorius de *Nyssa*, triada Părinților capadocieni. Dimensiunea clasică a formației sale intelectuale se resimte în diferitele sale scrieri, mai ales în opera versificată. Printre numeroasele sale discursuri se numără și cele polemice, nerostite însă în public, îndreptate împotriva scrierilor împăratului Iulianus Apostata (361-363) privitoare la creștini, în special *Contra Galilaeos* (362/3).

Bibliografie: Greg. Naz., *Or.* 12; 18, 37; 34; 42; Ambr., *Ep.* XIII, 4; Hier., *Vir. ill.*, CXVII; Ruf., *HE*, II, 9; Socr., *HE*, IV, 26; V, 6-8; Sozom., *HE*, V, 18, 3; VI, 17; 27, 1-6; VII, 7; Philostorg., *HE*, VIII, 11; 13; Cassiod., *HE*, XII, 8; J. Gribomont, *Grégoire de Nazianze*, în *DECA*, I, p. 1108-1111; idem, *Gregorio di Nazianzo*, în *NDPAC*, II, col. 2461-2466; *DELIC*, p. 317-325 (*Grigorie de Nazianz*); F. W. Norris, *Gregory of Nazianzus (ca. 329-390)*, în *EEC*, p. 491-495; *HEO*, I, p. 3, 27, 34; J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, în *REByz*, 42, 1984, p. 171 (nr. 2), 191; A. I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină. Secolele I-VIII*, Iași, 1997, p. 260-285; M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 104-106; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începutul Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 99-102, 107-109, 126-136; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de M.-M. Anghelescu, revăzută de A. Manolescu, București, 2005, p. 151-170.

1. ÎMPOTRIVA LUI IULIANUS. DISCURSUL I¹

86. Căci, ca să trec cu vederea ordinele <date> împotriva edificiilor sfinte ... ca să ne supună pe noi în locul perșilor, al sciților² și al altor barbari, ca să nu pomenesc acestea ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Scris cândva între iulie 363 și aprilie 364, discursul se referă la represaliile care au urmat incendierii templului din *Daphne* la 22 octombrie 362, act atribuit de împăratul Iulianus Apostata creștinilor – Amm., XXII, 1-3.

² Prin sciți, aici trebuie înțeles goți, aflați în bune relații cu împăratul Iulianus – cf. Eun., *Hist.*, frg. 37.

2. ΕΙΣ ΚΑΙΣΑΡΙΟΝ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ ΑΔΕΛΦΟΝ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

23 ... ἵνα μηκέτι ὤμεν ἄρρεν καὶ θῆλυ, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος

Ediția folosită: Grégoire de Nazianze, *Discours 6-12*, introduction, texte critique, traduction et notes par Marie-Ange Calvet-Sebasti, Paris, 1983 (SC 309), p. 241.

Ediția consultată: Gregorio di Nazianzo, *Tutte le orazioni*, a cura di Claudio Moreschini, traduzione italiana con testo a fronte e note di Chiara Sani e Maria Vincelli, introduzione di Claudio Moreschini, pregazioni di Carmelo Crimi e Chiara Sani, Milano, 2002, p. 274, 276.

2. ELOGIU FUNEBRU PENTRU FRATELE SĂU KAISARIOS³

23 ... ca să nu mai fim nicidecum parte bărbătească și parte femeiască, barbar și scit, sclav și om liber ...⁴

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

³ Rostit la 11 octombrie 368.

⁴ Ecou din *Col.* 3,11, întâlnit și în alte scrieri ale lui Gregorius, dar și în cele ale altor Părinți capadocieni – M. Girardi, *Gli «sciti» fra mito e storia nei cappadoci*, în *Cl&Chr*, 1, 2006, p. 111-126. Vezi și *Studiul introductiv*.

XXII. AMBROSII MEDIOLANENSIS

XXII. AMBROSIUS DE MEDIOLANUM

(339 – 397)

Autorul. Ambrosius s-a născut în 339 la *Augusta Treverorum* (Trier), ca fiu al lui Aurelius Ambrosius. Ca membru al unei *gens* aristocrate (*Aurelia*), a primit o educație strălucită și a urmat o prodigioasă carieră civilă. În 374, pe când era *consularis Aemiliae et Liguriaie*, a fost ales episcop de *Mediolanum*, consacându-și eforturile unui întreg scop: apărarea teologiei ortodoxe prin eradicarea arianismului, fapt împlinit prin conciliul de la *Aquileia* din 381, pe care l-a condus autoritar; combaterea încercărilor de restaurare a religiei romane tradiționale, finalizată cu blocarea inițiativei din 384 a partidei senatoriale păgâne conduse de Symmachus de reintroducere a altarului Victoriei în Curie; apărarea autonomiei juridice și a prestigiului Bisericii în fața puterii imperiale, așa cum o arată incidentele cu guvernul de la *Mediolanum* al lui Valentinianus II (385, 386), când a rezistat cererilor acestuia de a ceda o biserică goșilor arieni, și cu Theodosius I (388, 390), pus la penitență pentru masacrele de la *Thessalonica*. Toate acestea i-au adus o mare autoritate în epocă, eclipsând astfel scaunul roman. A murit la 4 aprilie 397.

Opera. Ambrosius a scris numeroase epistole, lucrări teologice (*De fide – Despre credință*, *De Spiritu Sancto – Despre Sfântul Duh*, *De incarnationis dominicae sacramentum – Despre Taina întrupării Domnului*), catehetice (*De mysteriis – Despre Taine*, *De sacramentis – despre Sfintele Taine*), omilii, imnuri, discursuri funebre.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, CXXIV; Paul., *Vita Ambr.* (PL 14, col. 29-50); Ruf., *HE*, II, 11; 15; Socr., *HE*, IV, 30; V, 11; Sozom., *HE*, VI, 24, 1-5; VII, 13; 25; Theod., *HE*, IV, 7, 1-4; V, 13; 17-18; *PLRE*, I, p. 52 (Ambrosius 3); M. G. Mara, *Ambroise de Milan*, în *DECA*, I, p. 84-88; idem, *Ambrogio di Milano*, în *NDPAC*, I, col. 229-235; T. E. Gregory, *Ambrose*, în *ODB*, 1, p. 76-7; *DELC*, p. 36-38 (*Ambrozie*, *Sf.*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 183-186; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, ²1994, p. 1293-1304; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 297-309; H. Savon, *Ambroise de Milan (340-397)*, Paris, 1997; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămos-teanu, Iași, 2004, p. 291-310; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții latini ai Bisericii*, I, traducere din germană de M.-M. Anghelescu revăzută de A. Manolescu, București, 2005, p. 129-185.

1. EPISTULAE

1. *Ep. LXXVa* (21 a) [*Contra Auxentius de basilicis tradentis*] [a. 386]: 22. Ergo Auxentius eicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est et duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum, ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arrianus, ad decipiendam plebem quam ille tenuerat se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit; exiit lupum et induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen, quid sit agnoscitur. Alius in Scythiae partibus dicebatur, alius hic vocatur, nomina pro regionibus habet. Habet ergo iam duo nomina et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut mancat ei vocabulum ab tanti sceleris indicium? Minora fecit in Scythia et ita erubuit ut mutaret vocabulum; sceleratiora hic ausus est et volet: quocumque perrexerit nomine suo prodi? Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet et poterit consistere animo? 23. Paucos excludebat dominus Iesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo flagello eicit, Auxentius gladio, Iesus flagello, Mercurinus securi.

Ediția folosită: Sancti Ambrosii *Opera*, X, *Epistulae et Acta*, III, *Epistularum liber decimus, Epistulae extra collectionem, Gesta concilii Aquileienseis*, recensuit Michaela Zelzer, Viena, 1982 (CSEL LXXXII), p. 96-97.

2. *Extra collectionem 5 (11)* [*Imperatoribus clementissimis et principibus Christianis gloriosissimis ac beatissimis Gratiano Valentino et Theodosio sanctum concilium quod convenit Aquileiae*] [a. 381]: 1. Provisum est quidem, clementissimi principes, vestrae tranquillitatis statutis, me Arrianorum perfidia ulterius possit vel latere vel serpere; etenim effectum concilii decretis putamus minime defuturum, sed tamen quantum ad partes spectat occidentis duo tantum reperti sunt qui

1. SCRISORI

1. *Scrisoarea a LXXV-a* (21 a) [Împotriva lui Auxentius despre predarea bisericilor] [anul 386]¹: 22. Așadar, este alungat Auxentius, este dat afară Mercurinus. Este un om primejdios cu două nume. Ca să nu fie cunoscut cine este, și-a schimbat numele; fiindcă aici fusese un episcop arian Auxentius, se numește și el Auxentius, ca să amăgească mulțimea pe care o avusese acela înainte. Și-a schimbat numele, dar nu și necredința. Și-a scos pielea de lup și a îmbrăcat alta tot de lup. Nu-i e de nici un folos că și-a schimbat numele; se știe cine este. Într-un fel i se zicea în părțile Scythiei și în alt fel este numit aici. Are nume după regiuni. Are, așadar, până acum, două nume. Și dacă va pleca de aici în altă parte, va avea și pe al treilea. Căci cum ar răbda să-i rămână numele care arată o atât de mare nelegiuire? În Scythia a făcut nelegiuiri mai mici și a roșit așa de tare², încât și-a schimbat numele. Aici a îndrăznit să facă altele mai mari; dar va voi, oriunde se va duce, să fie trădat după nume? Va scrie cu mâna sa să se verse sângele atâtor popoare și va putea să stea cu sufletul liniștit? 23. Domnul Iisus îi alunga pe puțini din templul Său, Auxentius nu lasă nici unul. Iisus l-a dat afară din templul Său cu biciul, Auxentius cu sabia. Iisus cu biciul, Mercurinus cu securea.

Ediția folosită: Sfântul Ambrozie, *Scrieri*, II, *Despre sfintele Taine*, traducere, introducere și note de Ene Braniște, *Scrisori*, traducere și note de David Popescu, *Imnuri*, traducere și introducere de Dan Negrescu, București, 1994 (PSB 53), p. 121.

2. Scrisoare înafara colecției 5 (11)³ [Preabunilor împărați și principii creștini, preaslăviților și preafericiților Gratianus, Valentinianus și Theodosius, despre conciliul care s-a ținut la Aquileia] [anul 381]: 1. S-au luat măsuri, preabuni principii, prin hotărârile Seninătății Voastre, ca erezia arienilor să nu mai poată sta ascunsă și nici să se răspândească mai departe. Căci socotim că, în poruncile pe care le veți da, veți ține întru totul seama de hotărârile conciliului. În ceea ce privește

¹ Este vorba de Auxentius, inițial episcop arian de *Durostorum*, în *Moesia II*, sub numele Mercurinus. A fost discipol al episcopului got arian Ulfila (*FHDRCh*, XXV), căruia în 383 i-a redactat biografia (*Epistula de fide et de obitu Vlfilae*). Scos din scaun foarte probabil în urma edictului lui Theodosius I din 25 iulie 383 (*CTh*, XVI, 5, 11), s-a transferat la *Mediolanum*, la curtea împărătesei Iustina, soția lui Valentinianus I (375-392), care împărtășea erezia ariană în varianta stabilită la conciliul de la *Arimini* (Rimini) (*FHDRCh*, X). Aici a abandonat vechiul nume teoforic și l-a luat pe cel al predecesorului arian de *Mediolanum* – Auxentius (345-374) (*FHDRCh*, XI). A solicitat, cu sprijinul Curții, o biserică suburbană (*basilica noua* sau *Portiana*?) pentru celebrarea, împreună cu fideli săi eretici, a sărbătorilor pascale, fapt care l-a adus în conflict cu episcopul catolic de *Mediolanum* – Ambrosius; acțiunea nu a avut succes. Vezi Ambr., *Ep. LXXV* (21); Hier., *Ep. I*, 1, 15; Ruf., *HE*, II, 15; M. Simonetti, *Aussenzio di Durostorum*, în *NDPAC*, I, col. 662; idem, *Aussenzio di Milano*, în *NDPAC*, I, col. 662-663; *PCBE*, 2/1, p. 241-243 (*Auxentius (Mercurinus)* 3); *DELCL*, p. 99-100 (*Auxențiu de Durostor*); *HEO*, I, p. 344.

² Nu se știe despre ce „nelegiuiri” este vorba.

³ În ediția românească figurează ca *Scrisoarea a XI-a*.

auderent profanis et impiis vocibus obviare concilio, vix angulum Ripensis Daciae turbare consueti.

Ediția folosită: Sancti Ambrosii *Opera*, X, *Epistulae et Acta*, III, *Epistularum liber decimus, Epistulae extra collectionem, Gesta concilii Aquileienseis*, recensuit Michaela Zelzer, Viena, 1982 (CSEL LXXXII), p. 182.

3. Extra collectionem 6 (12) [*Imperatoribus clementissimis Christianisque et gloriosis beatissimisque principibus Gratiano Valentiniano et Theodosio sanctum concilium quod convenit Aquileiae*] [a. 381]: 3. Equidem per occidentales partes duobus in angulis tantum hoc est in latere Daciae Ripensis ac Moesiae fidei obstrepi videbatur; quibus tamen nunc post concilii sententiam vestrae favore clementiae opinamur ilico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones a Thracorum claustris usque ad Oceanum manet intemerata fidelium atque una communio. In orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque laetitia eiectis Arrianis, qui ecclesias violenter invaserant, sacra dei templa per solos catholicos frequentari.

Ediția folosită: Sancti Ambrosii *Opera*, X, *Epistulae et Acta*, III, *Epistularum liber decimus, Epistulae extra collectionem, Gesta concilii Aquileienseis*, recensuit Michaela Zelzer, Viena, 1982 (CSEL LXXXII), p. 188.

4. Extra collectionem 14 (63) [*Ambrosius servus Christi vocatus episcopus Vercellensi ecclesiae et his qui invocant nomen domini nostri Iesu*] [a. 396]: 85. Qualis forma fuerit domini talis totius domus est status. Quod si domi quaeruntur ista, quanto magis in ecclesia ubi et dives et pauper, *servus et liber, Graecus et Scythia* (Col. 3,11), honoratus et plebeius, *omnes in Christo unum sumus* (1 Petr. 1,19).

Ediția folosită: Sancti Ambrosii *Opera*, X, *Epistulae et Acta*, III, *Epistularum liber decimus, Epistulae extra collectionem, Gesta concilii Aquileienseis*, recensuit Michaela Zelzer, Viena, 1982 (CSEL LXXXII), p. 281.

2. HEXAEMERON

II, 3, 12: ... Danubius de occidentalibus partibus, Barbarorum atque Romanorum intersecans populos, donec Ponto ipse condatur, Rhenus de jugo

părțile Occidentului, au fost descoperiți doi rătăciți care au îndrăznit, prin cuvinte păgânești și lipsite de evlavie, să se arate împotriva conciliului, obișnuiți doar să tulbure o parte a Daciei Ripensis.

Ediția folosită: Sfântul Ambrozie, *Scrieri*, II, *Despre sfintele Taine*, traducere, introducere și note de Ene Braniște, *Scrisori*, traducere și note de David Popescu, *Imnuri*, traducere și introducere de Dan Negrescu, București, 1994 (PSB 53), p. 74.

3. Scrisoare înafara colecției 6 (12)⁴ [Preabunilor și creștinilor împărați, preaslăviților și preafericiților principi Gratianus, Valentinianus și Theodosius, despre conciliul care s-a ținut la Aquileia] [anul 381]: 3. Prin părțile occidentale numai în două colțuri, adică în partea Daciei Ripensis și a Moesiei, părea a fi primejduită credința. Suntem de părere că acum, după hotărârile conciliului, cu ajutorul Bunătății Voastre, să ne sfătuim și privitor la cele de acolo. Prin toate ținuturile și regiunile de la strâmtoarea tracică⁵ până la Ocean, rămâne una și nestrîcată comunitatea credincioșilor. Iar în părțile orientale, am aflat cu mare bucurie și mulțumire că, după alungarea arienilor, care pătrunseseră cu sila în biserici, sfintele lăcașuri ale lui Dumnezeu sunt frecventate numai de dreptcredincioși.

Ediția folosită: Sfântul Ambrozie, *Scrieri*, II, *Despre sfintele Taine*, traducere, introducere și note de Ene Braniște, *Scrisori*, traducere și note de David Popescu, *Imnuri*, traducere și introducere de Dan Negrescu, București, 1994 (PSB 53), p. 76.

4. Scrisoare înafara colecției 16 (63)⁶ [Episcopul Ambrosius, slujitor al lui Hristos, către Biserica din Vercellae⁷ și către cei ce se roagă Domnului nostru Iisus] [anul 396]: 85. Și dacă acestea se cer acasă, cu atât mai mult este nevoie de ele în Biserică, unde și bogat și sărac, „și rob și liber, și grec și scit” (*Col. 3,11*), și cu rang și fără rang, „toți suntem în Hristos” (*1 Petr. 1, 19*).

Ediția folosită: Sfântul Ambrozie, *Scrieri*, II, *Despre sfintele Taine*, traducere, introducere și note de Ene Braniște, *Scrisori*, traducere și note de David Popescu, *Imnuri*, traducere și introducere de Dan Negrescu, București, 1994 (PSB 53), p. 264.

2. HEXAEMERON

II, 3, 12: Danubius, izvorând din părțile de Apus, desparte neamul barbarilor de cel al romanilor, până se varsă în Marea Neagră. Rinul își îndreaptă curgerea

⁴ În ediția românească figurează ca *Scrisoarea a XII-a*.

⁵ Expresia *a Thracorum claustris* nu este tradusă în ediția românească.

⁶ În ediția românească figurează ca *Scrisoarea a LXIII-a*.

⁷ Astăzi, Vercelli, Italia.

Alpinum usque in Oceani profunda cursus suos dirigens, Romani memorandus
adversus feras gentes murus imperii ...

Ediția folosită: *PL* 14, col. 151.

sa din înălțimea Alpilor până în adâncul Oceanului, ca o stavilă de temut a Imperiului roman împotriva noroadelor barbare.

Ediția folosită: Sfântul Ambrozie cel Mare, *Tâlcuiri la Facere*, I, traducere din limba latină Andreea Stănciulescu, Galați, 2007, p. 68-69.

XXIII. GAUDENTII BRIXIENSIS**TRACTATUS**

XVII, 11 ... Andreas et Lucas apud Patras Achaiae civitatem consummati referuntur.

Ediția folosită: S. Gaudentii episcopi Brixienensis *Tractatus*. Ad fidem codicum recensuit Ambrosius Glueck, Viena-Leipzig, 1936 (*CSEL* LXVIII), p. 144.

XXIII. GAUDENTIUS DE BRIXIA

(? – după 406 și până în 410)

Autorul. Despre Gaudentius se știe că a ocupat postul de *notarius* (secretar) al împăratului Valentinianus I (364-375) și că după 379 a călătorit prin Orient. În 390 sau 391, la solicitarea lui Ambrosius de *Mediolanum* și a altor episcopi din Italia, a acceptat să ocupe scaunul episcopal de *Brixia* (Brescia), rămas vacant după moartea lui Filastrius. În această calitate, a fondat o biserică destinată adăpostirii unor relicve sfinte aparținând lui Ioan Botezătorul, Andrei, Toma, Luca, Gervasius și Protasius. În anul 406, a fost trimis, împreună cu alți episcopi, de împăratul Honorius la Curtea de la *Constantinopolis*, pentru a cere lui Arcadius să convoace un conciliu la *Thessalonica* destinat reexaminării „dosarului” Ioannes Chrysostomos, care fusese depus și exilat; misiunea a fost un eșec. Lui i-a dedicat Rufinus de *Aquileia* traducerea făcută înainte de 410 a *Recunoștințelor* pseudo-clementine.

Opera. După cum au arătat exegeții, Gaudentius s-a format în atmosfera intelectuală din jurul lui Ambrosius de *Mediolanum*, fiind autorul unor omilii (*Sermones*), dintre care zece sunt dedicate săptămânii sfinte (*decem tractatos paschales*).

Bibliografie: A. Glueck, *Prolegomena*, în S. Gaudentii episcopi Brixienis *Tractatus*. Ad fiedem codicum recensuit Ambrosius Glueck, Viena-Leipzig, 1936 (*CSEL* LXVIII), p. V-XIII; M. Simonetti, *Gaudentius de Brescia*, în *DECA*, I, p. 1015-1016; *PCBE*, 2/1, p. 887-890 (*Gaudentius* 3); *DELC*, p. 289-290 (*Geudențiu*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 311.

COMENTARIU

XVII, 11 ... Se spune că Andrei și Luca au sfârșit în orașul Patras al Achaiei.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

XXIV. ΑΣΤΕΡΙΟΥ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ**ΟΜΙΛΙΑΙ****Θ. Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν**

12, 2. καὶ πάντες οἱ ἀγριώτατοι Σκύθαι, ὅσοι δὴ τὴν ἀντιπέρασ τοῦ
Εὐξείνου πόντου ἥειρον νέμονται ... πάντες οὗτοι δορυφοροῦσι τῷ κηπουρῷ·

Ediția folosită: *PG* 40, col. 313.

XXIV. ASTERIUS, EPISCOP DE AMASEIA

(? – cca 400/431)

Autorul. Nu se cunosc cu exactitate data de naștere și cea de moarte. Înainte de a ajunge episcop de *Amaseia*, în *Helenopontus*, pe la 380, Asterius a fost avocat, posedând o frumoasă cultură clasică și stăpânind bine arta oratorică. A murit pe la cca 400/431.

Opera. Moștenirea scriitoricească a episcopului Asterius este formată din omilii la martiri și predici.

Bibliografie: S. J. Voicu, *Asterius d'Amasée*, în *DECA*, I, p. 281-282; idem, *Asterio di Amasea*, în *NDPAC*, I, col. 610; B. Baldwin, *Asterios of Amaseia*, în *ODB*, I, p. 213; *DELG*, p. 82 (*Asterie de Amasea*); D. Fecioru, *Introducere*, în *Asterie al Amasiei, Omilii și predici*, traducere, cu un cuvânt înainte și o introducere de D. Fecioru, București, 1946, p. 15-36; *HEO*, I, p. 76.

OMILII**IX. Cuvânt de laudă la sfântul mucenic Phocas¹**

12, 2. Și toți sciții cei foarte sălbatici, câți locuiesc continentul de dincolo de Marea Neagră ... toți aceștia slujesc grădinarului.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: *Asterie al Amasiei, Omilii și predici*, traducere, cu un cuvânt înainte și o introducere de Dumitru Fecioru, București, 1946.

¹ Asterius este primul care amintește de Phocas, arătând că a fost un grădinar creștin din *Sinope* care, denunțat ca creștin, a fost decapitat după ce și-a săpat singur groapa; nu pomenește însă data martirajului său. Într-o legendă târzie apare ca episcop executat sub Traianus (98-117) – vezi A. P. Kazhdan, *Phokas*, în *ODB*, 3, p. 1666-1667.

XXV. ULFILAE

XXV. ULFILA (311 – 383)

Autorul. Ulfila descinde dintr-o familie mixtă goto-romană (strămoșii mamei sale erau prizonieri creștini luați de goți la mijlocul veacului al III-lea din *Cappadocia*) din *Gothia* nord-dunăreană. S-a născut pe la 311 (după alții, în 295), fiind crescut în credința creștină, în tinerețe fiind *lector* al Bisericii sale. Unii istorici bisericești din veacurile V-VI transmit informația că a fost discipol și urmaș al episcopului ortodox Theophilus de *Gothia*, participând la conciliul ecumenic de la *Nicaea* din 325, dar că mai apoi, din rațiuni politice, a îmbrățișat arianismul. *Credo*-ul demonstrează arianismul său. A fost ordonat „episcop al creștinilor din țara getică” (Philostorg., *HE*, II, 5) de către arianul Eusebius de *Nicomedia* în 341 (după alții în 336 sau în 338), conducând episcopia ariană a Gothiei nord-dunărene până în 348. În acest an, datorită ostilității manifestate de conducătorii goți, a trecut în Imperiu, așezându-se, împreună cu fideli săi, în *Moesia Secunda*, „în regiunea Nicopolis, la picioarele Haemimontului”, formând grupul așa-numiților *Gothi minores* (Iord., *Get.*, LI, 267). A participat la conciliul semiarian de la *Constantinopolis* din 360, care a confirmat formula de la *Ariminium* (359) (*FHDRCh*, X), și a contribuit la răspândirea creștinismului de orientare ariană printre goții nord-dunăreni și cei trecuți în Imperiu în 376. A murit în momentul când la *Constantinopolis* se deschidea „sinodul tuturor sectelor” (Socr., *HE*, V, 10) în iunie 383.

Opera. Meritul excepțional al lui Ulfila este traducerea Bibliei în limba gotică. După cum ne informează discipolul său, Auxentius, episcop de *Durostorum* și apoi de *Mediolanum* între 383-386 (*FHDRCh*, XXII.1), Ulfila a scris în limba greacă, latină și gotică „mai multe tratate și o mulțime de comentarii” (*plures tractatus et multas interpretationes*) (Auxentius, *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae*), dar care n-au ajuns până la noi. Crezul său s-a păstrat într-un comentariu polemic compus pe la cca 395 de episcopul arian Maximinus din *Illyricum* (cca 360/5-după 395) îndreptat împotriva conciliului de la *Aquileia* din 381, intitulat *Dissertatio Maximini contra Ambrosium* (*Disertația lui Maximinus împotriva lui Ambrosius*); după autor, Ulfila a propovăduit această profesiune de credință prin predicile și tratatele sale (*per sermones et tractatus suos[s]*) (*Diss. Max.*, 42).

Bibliografie: Auxent., *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae* (*FHDR*, II, p. 110-113); Philostorg., *HE*, II, 5; Socr., *HE*, II, 41, 23; IV, 33, 6-7; Sozom., *HE*, IV, 24, 1; VI, 37, 8-11; Theod., *HE*, IV, 37, 3-5; Cassiod., *HE*, V, 37; 38; VIII, 13; Iord., *Get.*, LI, 267; *Pătimirea Sf. Nichita*, 4 (*FHDR*, II, p. 722-723); M. Simonetti, *Ulfila*, în *DECA*, II, p. 2501; M. P. McHugh, *Ulfilas* (ca. 311- ca. 383), în *EEC*, p. 1149; *PCBE*, 2/1, p. 241-242 (Auxentius (*Mercurius* 3)); *DELC*, p. 563-565 (*Maximin*), 860-861 (*Ulfila*); M. Simonetti, *L'arianesimo di Ulfila*, în *RomBarb*, 1, 1976, p. 297-323; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur le Concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (*SC* 267), p. 143-172; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 88-98; T. D. Barnes, *From Eusebius to Augustine. Selected Papers 1982-1993*, Variorum, 1994, nr. X; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 295, 314.

<CREDO>

63. Qui et in exitu suo usque in ipso mortis monumento per testamentum fidem suam conscribtam populo sibi credito dereliquit ita d[i]cens: «Ego Vlfile episkopus et confessor semper sic credidi et in hac fide sola et uera transitum facio ad d(omi)n(u)m meum. Credo unum esse D(eu)m Patrem, solum ingenitum et inuisibilem, et in unigenitum Filium eius, d(omi)n(u)m et d(eu)m n(ostrum), opificem et factorem uniuerse creature, non habentem similem suum, – ideo unus est omnium D(eu)s Pater, qui et dei nostri est D(eu)s, – et unum Sp(iritu)m S(an)c(tu)m, uirtutem inluminantem et sanctificantem, ut ait Cr(istu)s post resurrectionem ad apostolos suos: *Ecce ego mitto promissum Patris mei in uobis, uos autem sedete in ciuitatem Hierusalem quoadusque induamini uirtutem ab alto*, item et: *Accipietis uirtutem superuenientem in uos S(an)c(t)o Sp(irit)u*, nec D(eu)m nec d(eu)m n(ostrum), sed ministrum Cr(ist)i [...8...] [...9...] subd[i]tum et oboedient[em] in omnibus Fili[o], et Filium subdit[um] et oboedientem e[t] in omnibus D(e)o Pat[ri]que suo [.]e[.]s[.]c[.]eri[.]s[.]i[.]i[.....] per Cr(istu)m e[i]us [in] Sp(irit)u S(an)c(t)o o[r]di[n]auit.»

Ediția folosită: *Scolies ariennes sur le Concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par Roger Gryson, Paris, 1980 (SC 267), p. 250.

<CREZUL>

63. În momentul plecării sale, până chiar și pe monumentul său funerar, el a lăsat prin testament poporului încredințat lui mărturisirea de credință scrisă în următorii termeni: „Eu, Ulfila, episcop și mărturisitor, așa am crezut întotdeauna și în această credință, singura adevărată, trec la Domnul meu. Cred că este un singur Dumnezeu, Tatăl, singurul nenăscut și invizibil; de asemenea, cred în Fiul său, unul născut, Domnul și Dumnezeuul nostru, lucrător și ziditor al întregii creații, care nu are pe nimeni asemenea lui – așadar, unul este Dumnezeuul tuturor, Tatăl, care este și Dumnezeuul Dumnezeuului nostru – și unul Duhul Sfânt, puterea iluminatoare și sfînșitoare, așa cum a spus Cristos, după Înviere, apostolilor săi: *Iată că trimit asupra voastră pe cel făgăduit de Tatăl meu, iar voi să rămâneți în orașul Ierusalim până când veți fi îmbrăcați cu putere de sus*¹; și încă: *Veți primi puterea ce va veni pe neașteptate în voi prin Duhul Sfânt*², care nu este nici Dumnezeu, nici Dumnezeuul nostru, ci servitorul lui Cristos ... supus și ascultător în toate lucrurile de Fiul ... și Fiul este supus și ascultător în toate de Dumnezeu Tatăl care ... prin Cristosul lui în Duhul Sfânt le-a orânduit”.

Traducere: Wilhelm Dancă

¹ Lc 24,49.

² Fap 1,8.

XXVI. CHROMATII AQUILEIENSIS

1. SERMO XI

4. Unde aliquanti haeretici qui Christum hominem solummodo confitentur, denegata eius diuinitate, ut Fotinus, pedes quidem tenent sed caput non habent, quia caput fidei amiserunt.

Ediția folosită: Chromace d'Aquilée, *Sermons*, I (*Sermons 1-17 A*), introduction, texte critique, notes et index par Joseph Lemarié, traduction par Henri Tardif, Paris, 1969 (*SC* 154), p. 220.

Ediția consultată: Chromatii Aquileiensis *Opera*, cura et studio R. Étaix et J. Lemarié, Turnholt-Brepols, 1974 (*CCSL* IX A).

XXVI. CHROMATIUS DE AQUILEIA

(335/40 – 407/8)

Autorul. Prin 370, Chromatius este atestat ca preot al Bisericii din *Aquileia*, fapt care nu înseamnă că provenea din acest oraș. În 381, a participat la conciliul antiarian de la *Aquileia* alături de episcopul Valerianus (368?-387/8), căruia i-a succedat în scaun prin 388/9, fiind hirotonit de Ambrosius de *Mediolanum* (339-397). L-a sprijinit financiar pe Hieronymus (cca 347 – 419/20), căruia i-a solicitat *commentarii* și traduceri. Rufinus de *Aquileia* (cca 345 – cca 410) i-a dedicat tălmăcirea latină a *Istoriei bisericești* a lui Eusebius de *Caesarea* (cca 260 – cca 340). S-a aflat în corespondență cu Ioannes Chrysostomos (398-407) și a sprijinit, împreună cu papa Innocentius I (402-417) și alți episcopi italici, restabilirea acestuia pe scaunul constantinopolitan. A murit prin 407/8.

Opera. Ca și alți scriitori eclesiastici din epocă (Filastrius, Gaudentius), Chromatius s-a format în mediul intelectual din jurul lui Ambrosius de *Mediolanum*. Este autorul a peste 40 de omilii (*sermones*) pastorale și al altor 59, rostite între 400-407, în care comentează *Evangelia după Matei* (I-XVIII, 35) (*Tractatus in Mathaeum*).

Bibliografie: Chromatii Aquileiensis *Opera*, cura et studio R. Étaix et J. Lemarié, Turnholt-Brepols, 1974 (CCSL IX A), p. V-VII; B. Studer, *Chromarius d'Aquilée*, în *DECA*, I, p. 476; idem, *Cromazio di Aquileia*, în *NDPAC*, I, col. 1298-1299; *PCBE*, 2/1, p. 432-436 (*Chromatius*); *DELC*, p. 138 (*Chromatius de Aquileia*); H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 353-355; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 311.

1. PREDICA A XI-A

4. De unde, destul de mulți eretici care îl declară pe Hristos doar om, negând dumnezeirea acestuia, precum Fotinus¹; au picioare, fără îndoială, dar nu au cap, căci au pierdut capul credinței.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Despre Fotinus și doctrina sa, în afara fragmentelor de mai jos, vezi **FHDRCh**, XVI.1 (*Hilarius de Pictavium*), XXXIII (*Flastrius de Brixia*) și LX (*Vincentius de Lerina*).

2. SERMO XXI

3. Amaricauit Iohannem Fotinus, qui Christum Deum credere noluit, quem ille Deum evidenter ostendit dicendo ...

Ediție folosită: Chromace d'Aquilée, *Sermons*, II (*Sermons 18-41*), texte critique, notes et index par Joseph Lemarié, traduction par Henri Tardif, Paris, 1971 (*SC 164*), p. 44.

Ediția consultată: Chromatii Aquileiensis *Opera*, cura et studio R. Étaix et J. Lemarié, Turnholt-Brepols, 1974 (*CCSL IX A*).

3. TRACTATUS IN MATHAEUM

IV, 3 ... ut non exinde secundum Fotinum habere Dominus initium putaretur, ex quo natus ex uirgine est...

XXXV, 3. Et quia hoc ita sit uideamus. In uestitu ouis iamdudum uenit Fotinus, id est sub praedicatione nominis Christi, et in tantum uestitu ouis fefellit ut a catholicis uiris etiam episcopus ordinaretur; sed intus lupus erat, qui pro fide perfidiam in corde tenebat, quam postea prodidit. Denique apud Sirmium ouile Dei tamquam pastor ingressus est, sed tamquam lupus rapax gregem Christi sacrilego ore uastauit.

4. Fotinus etenim Christum Dominum ac Saluatorem nostrum hominem solummodo asseruit... Non enim in hominem credimus ut Fotinus, sed in Deum. Lupus est itaque Fotinus.

Ediția folosită: Chromatii Aquileiensis *Opera*, cura et studio R. Étaix et J. Lemarié, Turnholt-Brepols, 1974 (*CCSL IX A*), p. 213, 369-370.

2. PREDICA A XXI-A

3. Pe Ioan s-a mâniat Fotinus, care nu a vrut să-l considere Dumnezeu pe Hristos, pe care acela îl arăta clar ca Dumnezeu² zicând ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

3. COMENTARIU LA MATEI

IV, 3 ... încât, după Fotinus, s-a considerat că Domnul nu are început, din moment ce s-a născut dintr-o fecioară ...

XXXV, 3. Și să vedem pentru ce e acest lucru astfel. Încă de mult a venit Fotinus în haină de oaie, adică sub propovăduirea numelui lui Hristos, și atât de mult a înșelat în veșmântul de oaie, încât a fost orânduie de către catolici chiar episcop; dar pe dinăuntru era un lup care avea în inimă, în loc de credință, perfidia, pe care și-a dat-o la iveală mai apoi. În cele din urmă a intrat la Sirmium ca păstor pentru staulul de oi al lui Dumnezeu, dar, cu vorbe nelegiuite, a devastat turma lui Hristos precum un lup hrăpăreț.

4. Fotinus, într-adevăr, a susținut că Hristos, Domnul și Mântuitorul nostru, <a fost> doar om ... De fapt, nu credem în om, precum Fotinus, ci în Dumnezeu. Prin urmare, Fotinus este lupul.

Traduceri: Claudia Tărnăuceanu

² *In* 1,1.

XXVII. AURELII PRUDENTI CLEMENTIS

XXVII. AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS

(348 – după 405)

Autorul. Despre viața lui Prudentius cele mai multe date se găsesc în scrierile sale. S-a născut în anul 348 în *Hispania Tarraconensis*, poate în orașul *Calahorra* (Calagurris) sau *Caesaraugusta* (Zaragoza), într-o bogată familie creștină. A studiat la școala unui gramatician, apoi a unui retor. A practicat avocatura, intrând apoi în administrație și ajungând la Curtea imperială. Spre bătrânețe, s-a retras din viața publică, dedicându-se preamăririi lui Dumnezeu. Nu se cunosc nici data, nici locul morții.

Opera. Cum au arătat specialiștii, opera poetică a lui Prudentius, scrisă pentru un public cult, cuprinde o parte lirică și alta didactică. Din cea dintâi face parte *Cathemerinon liber* (*Cartea orelor zilei*) – respectiv o „culegere” de imnuri pentru diferite ore ale zilei sau pentru sărbători de peste an. În cea de-a doua se înscriu *Apotheosis* (*Tratatul despre natura lui Dumnezeu*), *Contra Symmachum* (*Împotriva lui Symmachus*), *Psychomachia* (*Lupta sufletului*) ș.a. *Apotheosis* este un poem didactic, compus către 400, în care se explică dogma trinității. *Contra Symmachum* a fost scris în 402/3, ca o reacție la controversa din jurul altarului Victoriei din Senat, al cărei reprezentant din partea păgânismului a fost cunoscutul om politic roman Quintus Aurelius Symmachus (cca 345-402); în ansamblu, ea reprezintă un „atac virulent” (M. Lavarenne) la adresa religiei păgâne, laudând pe împăratul Theodosius I pentru că a proscris cultele păgâne.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, XIII; J. Berman, în *Aurelii Prudenti Clementis Carmina*, recensuit et prolegumenis, commentario critico, indicibus instruxit Ioannes Bergman, Viena-Leipzig, 1926 [reprint 1979] (CSEL LXI), p. V- XIX; M. Lavarenne, *Introduction*, în *Prudence, I, Cathemerinon liber (Livre d'heures)*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, Paris, 1943, p. V-XXXIV; idem, *Notice*, în *Prudence, II, Apotheosis (Traité de la nature de Dieu). Hamartigenia (De l'origine du mal)*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, deuxième tirage revu et corrigé, Paris, 1945, p. V-XIV; idem, *Notice*, în *Prudence, III, Psychomachie. Contre Symmaque*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, deuxième tirage revu et corrigé, Paris, 1963, p. 7-46, 85-106; *PLRE*, II, p. 214 (*Aur. Prudentius Clemens* 4); J. Fontaine, *Prudence*, în *DECA*, II, p. 2133-2136; *DELC*, p. 726-727 (*Prudentius Aurelius Clemens*); M. Fuhrmann, *Rom in der Späantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 232-257; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 309-322; M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 125-127; Ch. Pietsch, *Aeternus temptare vias. Zur Romidee im Werk des Prudentius*, în *Hermes*, 129, 2001, p. 259-275; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 363-371.

1. CONTRA SYMMACHUM

- II 294 praecipitet Scythica iuuenis pietate uietum
uotiuo de ponte patrem – sic mos fuit olim –,
caedibus infantum fument Saturnia sacra
297 flebilibusque truces resonent uagitibus arae!
...
602 hanc frenaturus rabiem deus undique gentes
inclinare caput docuit sub legibus hisdem
Romanosque omnes fieri, quos Rhenus et Hister,
quos Tagus aurifluus, quos magnus inundat Hiberus,
corniger Hesperidum quos interlabitur et quos
607 Ganges alit tepidique lauant septem ostia Nili.
...
696 Temptauit Geticus nuper delere tyrannus
Italiam patrio ueniens iuratus ab Histro,
has arces aequare solo, tecta aurea flammis
699 soluere, mastrucis procures uestire togatos
...
808 denique Romanus, Dacia, Sarmata, Vandalus, Hunnus,
Gaetulus, Garamanus, Alamannus, Saxo, Galaulas,
una omnes gradiuntur humo, caelum omnibus unum est,
811 unus et oceanus, nostrum qui continet orbem.

Ediția folosită: Aurelii Prudenti Clementis *Carmina*, recensuit et prolegumenis, commentario critico, indicibus instruxit Ioannes Bergman, Viena-Leipzig, 1926 [reprint 1979] (CSEL LXI), p. 169, 257, 272, 276.

Ediția consultată: Prudence, III, *Psychomachie. Contre Symmaque*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, deuxième tirage revu et corrigé, Paris, 1963, p. 169, 179, 182, 186.

1. ÎMPOTRIVA LUI SYMMACHUS¹

II, 294-297. Cu pietate scitică să-l arunce tânărul de pe puntea închinată divinității pe părintele decrepit – așa a fost odinioară obiceiul –, prin sacrificarea pruncilor să fumege saturnienele sacrificii și de jalnice vaiete să răsunе cumplitеle altare!

602-607. Ca să-nfrâneze această turbare, Dumnezeu a-nvățat neamurile de pretutindeni să plece capul sub aceleași legi și să devină romani toți cei pe care <îi scaldă> Rinul și Histrul, cei pe care <îi udă> Tagus cel care duce aur², pe care îi inundă Hebrus cel mare³, cei printre care alunecă <fluviul> cel cornut din <ținuturile> occidentale⁴ și cei pe care îi hrănește Gangele și cei pe care îi scaldă cele șapte guri ale Nilului călduț...

696-699. A încercat tiranul get⁵ de curând să distrugă Italia, dinspre părintescul Histru venind, legat prin jurământ cetățile acestea să le facă una cu pământul, aco-perișurile de aur în flăcări să le topească, în cojoace de oaie căpeteniile purtătoare de togă să le îmbrace⁶.

808-811. Până la urmă, romanul, dahul, sarmatul, vandalul, hunul, gețulul, garamantul, alamanul, saxonul, galaulul, toți pe același pământ pășesc, cerul pentru toți același este, același și Oceanul cel care cuprindea lumea noastră.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Q. Aurelius Symmachus (cca 345-402), cunoscut om politic roman, adept al păgânismului, conducător în 384, în calitate de *prafaectus urbis Romae*, al unei delegații senatoriale romane la Curtea de la *Mediolanum*, cerând restabilirea altarului Victoriei în clădirea Senatului; misiunea n-a avut succes, datorită intervenției episcopului Ambrosius – Symm., *Rel.* 3; Ambr., *Ep.* XVII-XVIII; *PLRE*, I, p. 865-872 (Q. Aurelius Symmachus signo Eusebius 4); *PCBE*, 2/2, p. 2142-2143 (Q. Aurelius Symmachus Eusebius 1); D. Lassandro, *Una disputa religiosa tra il prefetto pagano Simmaco ed il vescovo Ambrogio sul finire del IV secolo d.C.*, în *Euphrosyne*, 35, 2007, p. 231-240.

² Astăzi, sp. Tajo, port. Tejo.

³ Astăzi, Marița, Bulgaria.

⁴ Cf. Verg., *Aen.*, VIII, 77.

⁵ „Get” pentru „got” – *topos* în scrierile Antichității târzii; vezi și în volum.

⁶ Prudentius se referă la campania din nordul Italiei din anii 401-402 a goților conduși de regele Alaricus (391-410), care a provocat o puternică neliniște în peninsula; a fost întreruptă de victoriile lui Stilicho de la *Pollentia* și *Verona* din iulie-august 402 – Claud., *De bello Getico*; *De VI consulatu Honorii*, *passim*; Oros., VII, 37, 2; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 400, 402; Philostorg., *HE*, XII, 2; Iord., *Get.*, XXIX, 147; XXX, 154-155; *PLRE*, I, p. 856 (Flavius Stilicho); II, p. 45-46 (Alaricus I); T. E. Gregory, *Alaric*, în *ODB*, I, p. 52; *PCBE*, 2/1, p. 73 (Alaricus); H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 164-167; P. Heather, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 270; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinien la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 164-166; Ph. Matyszak, *Duşmanii Romei. De la Hannibal la Attila*, traducere de G. Tudor, Bucureşti, 2008, p. 247.

2. LIBER APOTHEOSIS

- 426 Laxauit Scythicas uerbo penetrante pruinas
 uox euangelica, Hyrcanas quoque feruida brumas
 Soluit, ut exutus glacie iam mollior amnis
 430 Caucasea de cote fluat Rodopeius Hebrus,
 mansueuere Getae feritasque cruenta Geloni
 lacte mero sitiens exsanguia pocula miscet
 libatura sacros Christi de sanguine potus,
 nouit et Atlantis pridem plaga perfida Mauri
 435 dedere crinitos ad Christi altaria reges.

Ediția folosită: Aurelii Prudenti Clementis *Carmina*, recensuit et prolegumenis, commentario critico, indicibus instruxit Ioannes Bergman, Viena-Leipzig, 1926 [reprint 1979] (CSEL LXI), p. 98-99.

Ediția consultată: Prudence, II, *Apotheosis (Traité de la nature de Dieu)*. *Hamartigenia (De l'origine du mal)*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, deuxième tirage revu et corrigé, Paris, 1945, p. 18-19.

3. LIBER CATHEMERINON

- XII 201 Gaudete, quidquid gentium est,
 Iudaea, Roma et Graecia,
 Aegypte, Thrax, Persa, Scythia:
 204 rex unus omnes possidet

Ediția folosită: Aurelii Prudenti Clementis *Carmina*, recensuit et prolegumenis, commentario critico, indicibus instruxit Ioannes Bergman, Viena-Leipzig, 1926 [reprint 1979] (CSEL LXI), p. 76.

Ediția consultată: Prudence, I, *Cathemerinon liber (Livre d'heures)*, texte établi et traduit par M. Lavarenne, Paris, 1943, p. 75.

2. CARTEA DESPRE NATURA LUI DUMNEZEU

426-435. Pătrunzând propovăduirea <lui Dumnezeu>, cuvântul Evangheliei a micșorat gerurile scitice, înflăcărat, a înmuiat chiar iernile hircaniene, încât, lipsit de gheață, râu mai mlădios acum, de pe caucaziana stâncă curge Hebrus rodopic; geții s-au îmblânzit și sălbăticia sângeroasă a gelonului, însetată de lapte curat, pregătește cupele goale de sânge ca să soarbă băuturile sfinte din sângele lui Hristos; a cunoscut <Cuvântul> și ținutul altădată de rea-credință al Atlasului maur și regii pletoși s-au dedicat altarelor lui Hristos.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

3. CARTEA ORELOR ZILEI

XII	201	Bucurați-vă, oricare dintre neamuri ar fi,
Iudaea, Roma și Grecia,
egipteanule, tracule, persanule, scitule:
	204	un singur rege pe toți ne stăpânește.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

XXVIII. SULPICII SEVERI**CHRONICA**

II, 9, 2. Post Darium Medum quem duodeuiginti annos regnasse significauimus, Cyrus uno et triginta annis rerum potitus est. Scythis bellum inferens in proelio cecidit, secundo anno postquam Tarquinius Superbus Romae regnare coeperat.

Ediția folosită: Sulpice Sévère, *Chroniques*, introduction, texte critique, traduction et commentaire par Ghislaine De Senneville-Grave, Paris, 1999 (SC 441), p. 242.

XXVIII. SULPICIUS SEVERUS

(cca 360 – cca 420/5)

Authorul. Sulpicius Severus s-a născut în jurul anului 360 în provincia *Aquitania*, într-o familie galo-romană aristocratică formată la școala culturii greco-latine, dar convertită la creștinism. A studiat cu poetul Ausonius (310-394), ca și Paulinus de *Nola* (353/4-431), de care l-a legat o strânsă prietenie. S-a dedicat unei vieți ascetice pe domeniul său de la *Primuliacum* (astăzi, Naurouze), în *Gallia Narbonensis*, însă lipsită de rigorismul așezămintelor monastice, încât unii cercetători îl consideră mai degrabă „un joc religios decât un ascetism veritabil”. Nici credința sa n-a fost atât de fermă, alunecând, la un moment dat, în pelagianism. A murit cândva între 420-425.

Opera. Sulpicius Severus a compus, probabil în 397, o *Vita* a sfântului Martinus – „modelul ascetismului galic” (J. Fontaine), între 400 și, foarte probabil, 403/4, o *Cronică* în două cărți, în care înfățișează istoria de la crearea lumii la consulatul lui Stilicho din 400, iar în 404 două *Dialoguri*. De asemenea, de la el provin câteva *epistulae*. În *Chronica* a folosit numeroase surse latine (Sallustius, Titus Livius, Iustinus-Trogus Pompeius, Tacitus), dar și scrieri ecleziastice.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, XIX; *PLRE*, II, p. 1006 (*Sulpicius Severus* 20); J. Fontaine, *Sulpice Sévère*, în *DECA*, II, p. 2336-2338; *DELCL*, p. 36-38 (*Sulpicius Severus*); F. Ghizzoni, *Sulpicio Severo*, Parma, 1983; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, 1994², p. 1097-1098; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 365-385; S. Weber, *Die Chronik des Sulpicius Severus. Charakteristika und Intentionen*, Trier, 1997; Ghislaine De Senneville-Grave, *Introduction*, în Sulpice Sévère, *Chroniques*, introduction, texte critique, traduction et commentaire par Ghislaine De Senneville-Grave, Paris, 1999 (*SC* 441), p. 7-68; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 376-378.

CRONICI

II, 9, 2. După Darius medul, despre care am arătat că a domnit optsprezece ani¹, Cyrus a avut supremația treizeci și unu de ani². A căzut în luptă, purtând război împotriva sciților³, în al doilea an după ce Tarquinius Superbus a început să domnească la Roma⁴.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Cf. II, 7, 3.

² Hdt., I, 214: 29 de ani; Iust., *Hist.*, I, 8, 14: 30 de ani. Cyrus II cel Mare a domnit între 559-529 î. H.

³ Alte izvoare vorbesc despre războiul împotriva masageților – Str., XI, 6, 2; Ios., *AI*, XI, 20; Philostr., *Her.*, 6, 5. Despre conflictul cu sciții, cf. Iust., *Hist.*, II, 3, 3; XXXVII, 3, 2.

⁴ Eus.-Hier., *Chron.*: Tarquinius Superbus a domnit la 13 ani după Cyrus. De fapt, domnia lui L. Tarquinius Superbus se plasează între 534-510 î.H.

XXIX. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ

Ἀγκυπωτός

113 Τῷ οὖν Σῆμ γίνονται παῖδες καὶ παίδων παῖδες κε' ἕως ὅτε διεμερίσθησαν αἱ γλῶσσαι: καὶ εἰσὶ διεσπαρμένοι ἐν γλώσσαις καὶ φυλαῖς καὶ βασιλείαις. τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν ἐστὶ τάδε: ... Παῖονες ... Γερμανοί ... Σκύθαι ...

Ἰάφεθ δὲ τῷ τρίτῳ παῖδες καὶ παίδων παῖδες δεκαπέντε ἕως τοῦ αὐτῶν διαμερισμοῦ τῶν γλῶσσῶν: ... Σαυρομάται Γερμανοί ... Σκύθαι ... Θρᾷκες Βαστέρνοι Ἰλλυριοὶ ...

Ediția folosită: Epifanie al Salaminei, *Ancoratus*, ediție bilingvă, traducere și note de Oana Coman, studiu introductiv de Dragoș Mîrșanu, ediție îngrijită de Adrian Marcu, Iași, 2007, p. 316, 318.

XXIX. EPIPHANIOS

(cca 315 – 403)

Autorul. Epiphanius s-a născut pe la cca 315, fiind originar dintr-un sat de lângă *Eleutherepolis*, în *Palaestina*. Timp de zece ani, între 340-350, a trăit printre asceții egipteni, după care s-a întors în ținutul natal, unde a fost hirotonit preot cândva între 350-366. În 365 (după unii, în 366), a fost consacrat episcop de *Salamis-Constantia* (astăzi, Famagusta), în *Cypros*. Credincios sincer, dar intransigent, obtuz și ușor manevrabil, s-a bucurat de prestigiu, implicându-se în disputele dogmatice din epocă, fapt care l-a pus în conflict cu episcopul Ioannes II de *Hierosolyma* (386-417) și cu arhiepiscopul Ioannes de *Constantinopolis* (397-403). A murit în 403 (după unii, în 402), în drum spre orașul insular unde era păstor.

Opera. Epiphanius a rămas în istoria literaturii creștine în primul rând prin „catalogul” foarte extins al ereziilor cunoscute până la el, realizat în două lucrări masive – *Ancoratus* (*Ancoratul*) (în 374) și *Panarion* (*Cutia cu leacuri*) (între 374-377).

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, CIV; Phot., *Bibl.*, cod. 122; B Baldwin, A.-M. Talbot, *Epiphanius*, în *ODB*, 1, p. 714; C. Riggi, *Epifanio di Salamina*, în *NDPAC*, I, col. 1670-1673; *DELC*, p. 220-223 (*Epifanie*, *Sf. (Epifanie de Salamis sau Salamina)*); *HEO*, I, p. 875; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 69-72; D. Mîrșanu, *Studiu introductiv*, în *Epifanie al Salaminei, Ancoratus*, ediție bilingvă, traducere și note de O. Coman, studiu introductiv de D. Mîrșanu, ediție îngrijită de A. Muraru, Iași, 2007, p. 17-38.

ANCORATUL

113. Și a avut Sem douăzeci și cinci de copii și nepoți, până când limbile s-au despărțit. Și erau fărâmițați în limbi și triburi și regate. Iar numele lor sunt acestea: ... peonii ... germanii ... sciții ...¹

Iafet, cel de-al treilea, a avut cincisprezece copii și nepoți, până la aceeași împărțire a limbilor: ... sauomații, germanii ... sciții, tracii, bastarnii, ilirii ...²

Ediția folosită: *Epifanie al Salaminei, Ancoratus*, ediție bilingvă, traducere și note de Oana Coman, studiu introductiv de Dragoș Mîrșanu, ediție îngrijită de Adrian Marcu, Iași, 2007, p. 317, 319.

¹ Amplificare a paragrafului din *Gen.*, 10,21-31.

² Dezvoltare a paragrafului din *Gen.*, 10,2. Vezi și Hipp., *Chron.*, 131 (*FHDRCh*, II); *Liber Generationis* (*FHDRCh*, VIII); *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (*FHDR*, II, p. 582-583).

**XXX. ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ**

XXX. IOANNES CHRYSOSTOMOS, ARHIEPISCOP DE CONSTANTINOPOLIS

(cca 347 – 407)

Autorul. Ioannes s-a născut cândva între 344-354 (după unii, în 347; după alții, în 348) la *Antiochia*. Prin grija mamei sale, a beneficiat de o educație aleasă, studiind, printre alții, cu vestitul retor Libanios. Totodată, și-a însușit excelente cunoștințe biblice și de cercetare filologică a textului Sfintei Scripturi de la Diodoros din *Tarsus (Cilicia)*, un teolog de mare profunzime din școala de la *Antiochia*. Câțiva ani a practicat o asceză riguroasă, fapt care i-a afectat sănătatea. În 381, a fost sfințit diacon, iar în 386 – hirononit preot, fiind admirat pentru predicile sale. Cu acceptul împăratului Arcadius (395-408), a fost ales arhiepiscop de *Constantinopolis* la 26 februarie 398, fapt care a nemulțumit pe Theophilus de *Alexandria*. Atitudinea mai rezervată față de Curtea imperială decât cea a predecesorilor săi, critica luxului potențailor constantinopolitani, inclusiv al împărătesei, intervențiile în afacerile diocelzelor asiatice, depășind granițele jurisdicționale, rigorismul moral, lipsa de tact și de diplomatie în raporturile cu Palatul, ca și mașinațiunile partidei alexandrine i-au atras antipatia, soldată, în cele din urmă, cu condamnarea de către sinodul din august 403 *Ad Quercum* („La Stejar”) (o suburbie a orașului *Chalcedon*), fiind apoi destituit la 20 iunie 404. Trimis inițial în exil în satul *Kukusos* din *Armenia*, în 407 a fost transferat la *Pityus*, pe coasta orientală a Mării Negre, dar n-a mai ajuns aici, murind din cauza epuizării la *Comana*, în *Pontus*, la 14 septembrie 407.

Opera. Ioannes Chrysostomos nu este un teolog de talia Doctorilor capadocieni, dar a rămas în istoria literaturii ecleziastice mai ales prin omiliile sale „atât de morale, de simple și sobre” (Hans Freiherr von Campenhausen), care degajă o mare forță persuasivă, o deosebită subtilitate în interpretarea cuvântului Evangheliei și o sinceritate neprefăcută a credinței.

Bibliografie: Pall., *Dial.*; Socr., *HE*, VI, 2-6; 8; 14-18; 21; VII, 45; Sozom., *HE*, VIII, 2-3; 5-10; 12-22; Theod., *HE*, V, 27, 1; 28-34; 36; Zos., V, 23, 2-6; 24, 1-5; Genn., *Vir. ill.*, XXX; Marc. Comes, *Chron.*, a. 403 (PL 51, col. 922); Phot., *Bibl.*, cod. 59; A.-M. Malingrey, *Jean Chrysostome*, în *DECA*, I, p. 1295-1300; R. Wilken, *John Chrysostom (ca. 347-407)*, în *EEC*, p. 622-624; *DELC*, p. 402-413 (*Ioan Hrisostom* sau *Ioan Gură de Aur*); G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, préface par P. Lemerle, 2e édition, Paris, 1984, p. 425-442; J. H. W. G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 2001, p. 166-216; *HEO*, I, p. 3; C. Tiersch, *Johannes Chrysostomos in Konstantinopel (398-404). Weltschicht und Wirken eines Bischofs in der Hauptstadt des Oströmischen Reiches*, Tübingen, 2002; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începutul Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 162-178; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de M.-M. Anghelescu, București, 2005, p. 205-230; K. Ilski, *Johannes Chrysostomus und Kaiser Theodosius II*, în *Giovanni Crisostomo: Oriente e Occidente tra IV e V secolo. XXXIII Incontro di Studiosi dell'Antichità Cristiana, Augustinianum 6-8 maggio 2004, Roma*, Roma (Studia Ephemeridis Augustinianum 93), 2005, p. 848-862; V. Gheorghiu, *Gură de Aur – atletul lui Hristos*, ediția a II-a, traducere M.-C. Ică jr., Sibiu, 2008.

Εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Βαβύλαν¹

5. Κοινοὶ γάρ εἰσι τῆς φύσεως νόμοι παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις κείμενοι, τὸν ἀπελθόντα τῇ γῇ κρύπτεσθαι καὶ ταφῇ παραδίδοσθαι καὶ τοῖς κόλποις τῆς πάντων μητρὸς περιστέλλεσθαι γῆς. Καὶ τούτους οὐχ Ἑλλήν, οὐ βάρβαρος, οὐ Σθύθης, οὐκ εἴ τις ἐκείνων ἀγριώτερος ἐκίνησε τοὺς νόμους ποτέ, ἀλλ' αἰδοῦνται καὶ φυλάττουσιν ἅπαντες, καὶ οὕτως εἰσὶν ἱεροὶ καὶ πᾶσιν αἰδέσιμοι.

Ediția folosită: Jean Chrysostome, *Homélie sur Babylas*, introduction, texte critique, traduction et notes par Bernard Grillet et Jean-Noël Guinot, Paris, 1990 (SC 362), p. 305.

Τοῦ αὐτοῦ ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον² λόγος δ'

10. Ἄνθρωπος γάρ ἐπ' ἀγορᾶς ἐστηκώς, περὶ δέρματα τὴν τέχνην ἔχων, τοσοῦτον ἴσχυσεν, ὥς καὶ Ῥωμαίους, καὶ Πέρσας, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ Σκύθας, καὶ Αἰθίοπας, καὶ Σαυρομάτας, καὶ Πάρθους, καὶ Μήδους, καὶ Σαρακηνοὺς, καὶ ἅπαν ἀπλῶς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπαναγαγεῖν ἐν ἔτεσιν οὐδὲ ὅλοις τριάκοντα.

Ediția folosită: Jean Chrysostome, *Panegyriques de S. Paul*, introduction, texte critique, traduction et notes par Auguste Piédagnel, Paris, 1982 (SC 300), p. 202.

¹ Lat. *De sancto hieromartyre Babyla*.

² Lat. *De laudibus sancti Pauli apostoli*.

Cuvânt de laudă la sfântul sfințit mucenic Babylas³

5. Că sunt legi de obște ale firii, la toți oamenii, ca acela care pleacă <din lumea aceasta> să fie pus în pământ, să fie dat mormântului și să fie îngropat în sâmurile pământului, mama tuturor. Și n-a călcat niciodată aceste legi nici elinul, nici barbarul, nici scitul, nici un altul mai sălbatic decât ei; dimpotrivă, le cinstesc, le păzesc toți; atât de sfinte și de vrednice de cinstire sunt socotite de toți.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 296.

Cuvântul al IV-lea la sfântul apostol Paul⁴

10. Un om care stătea în piață și se îndeletnicea cu meșteșugul pielăritului, atât de mare putere a avut, că a reîntors la adevăr, nici în treizeci de ani de toți, pe romani, pe perși, pe inzi⁵, pe sciți, pe etiopieni, pe sauromați⁶, pe parți, pe mezi, pe saraceni, într-un cuvânt, tot neamul omenesc!

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 249.

³ Omilie pronunțată puțin după hirotonirea ca preot în 386. Babylas – creștin martirizat la Antiochia sub Traianus Decius (249-251) (Eus., *HE*, VI, 39, 4) sau, după texte hagiografice, sub Numerianus (282-283) – A. Kazhdan, *Babylas*, în *ODB*, 1, p. 243.

⁴ Rostit în perioada antiohiană.

⁵ În ediția românească, „indieni”.

⁶ În traducerea românească, „sarmați”.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸ πολλῶν ἡμερῶν πρὸς Ἀνομοίους εἰπόντος εἶτα πρὸς Ἰουδαίους, εἶτα σιγήσαντος διὰ παρουσίαν ἐπισκόπων καὶ μαρτύρων μνήμας πολλῶν γενομένας, νῦν πάλιν πρὸς Ἀνομοίους περὶ ἀκαταλήπτου λόγος β⁷

255-256 ... νῦν δέ φησιν· «πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου ἐναντίον αὐτοῦ». Μὴ ἀπλῶς παρέλθῃς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀνάπτυσον τὸ εἰρημένον καλῶς καὶ ἐξέτασον· ἀναλόγισαι πάντα τὰ ἔθνη Σύρους, Κίλικίας, Καππαδόκας, Βιθυνούς, τοὺς τὸν Εὐξείνιον πόντον οἰκοῦντας, Θράκην, Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, τοὺς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, τοὺς ὑπὲρ τὴν κατ' ἡμᾶς οἰκουμένην, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταῖς Βρεττανικαῖς, Σαυρομάτας, Ἰϋδοῦς, τοὺς τὴν τῶν Περσῶν οἰκοῦντας γῆν, τὰ ἄλλα τὰ ἄπειρα γένη καὶ φύλα ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν· ἄλλα πάντα ταῦτα τὰ ἔθνη «... ὡς σταγὼν, φησὶν, ἀπὸ κάδου ἐναντίον αὐτοῦ».

Ediția folosită: Jean Chrysostome, *Sur l'incompréhensibilité de Dieu*, I (*Homilies I-V*), 2e édition, introduction de Jean Daniélou, texte critique et notes de Anne-Marie Malingrey, traduction de Robert Flacelière, Paris, 1970 (SC 28 bis), p. 162, 164.

Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄδηλον μὲν ἔτι οὖσαν τότε, πρὸ δὲ ὀλίγων ἐτῶν γνωρισθεῖσαν παρὰ τινῶν τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐλθόντων καὶ ἀναγγειλάντων⁸

1 ... τῶν προφητῶν ἤδη προειπόντων περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ ἄνωθεν τοῖς ἀπὸ Θπάκης μέχρι Γαδεῖρων οἰκοῦσι κατάδηλος καὶ ἐπίσημος γέγονε.

Ediția folosită: PG 49, col. 352.

⁷ Omilie din ciclul *De incomprehensibili dei natura* pronunțată la Antiochia în 386-387 împotriva direcției ariene radicale, cunoscute ca erezia anomeană. Ea a fost expusă de Eunomius de Cyzicus († 394) într-o *Apologia* din 361 și susținea că esența divină este incognoscibilă și necomunicabilă, Tatăl singur posedând divinitatea, Verbului, creația sa, comunicându-i nu divinitatea, ci energia, activitatea sa. Prelatul antiohian arată în omilia sa că esența lui Dumnezeu este incomprehensibilă tuturor existențelor, putând fi cunoscute doar manifestările – cf. Jean Daniélou, *Introduction*, în Jean Chrysostome, *Sur l'incompréhensibilité de Dieu*, I (*Homilies I-V*), 2e édition, introduction de Jean Daniélou, texte critique et notes de Anne-Marie Malingrey, traduction de Robert Flacelière, Paris, 1970 (SC 28 bis); Eunome, *Apologie*, în Basile de Césarée, *Contre Eunome* suivi de Eunome, *Apologie*, introduction, traduction et notes par Bernard Seboiie avec la collaboration pour le texte et l'introduction critiques de Georges-Matthieu de Durand et Louis Doutreleau, II, Paris, 1983 (SC 305); M. Simonetti, *Eunomius de Cyzique*, în DECA, I, p. 909; DELC, p. 233-235 (*Eunomiu de Cyzic*).

⁸ Lat. *In diem natalem*.

Al aceluiași, care vorbise cu multe zile înainte către anomei, apoi către iudei, apoi a tăcut din pricina prezenței episcopilor și din pricină că au fost pomeniri ale multor mucenici, acum iarăși către anomei, despre firea de neînțeles a lui Dumnezeu, cuvântul II

4 ... alteori spune „*Ca o picătură dintr-o găleată toate neamurile înaintea Lui*”⁹. Să nu treci cu ușurință peste aceste cuvinte, ci desfă bine spusese și le cercețează. Treci pe dinaintea minții tale toate neamurile: sirienii, cilicienii, capadocienii, bitinii, pe toți locuitorii Mării Negre, din Thracia, din Macedonia, din întreaga Grecia, pe cei din insule, pe cei din Italia, pe cei de dincolo de pământul locuit de noi, pe cei din insulele britanice, pe sauromați¹⁰, pe inzi¹¹, pe cei ce locuiesc pământul perșilor și toate celelalte neamuri și seminții, pe care nici din nume nu le cunoaștem. Și toate aceste neamuri sunt înaintea lui Dumnezeu, zice Profetul, „*ca o picătură*”.

Ediția folosită: *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 32.

Cuvânt la ziua Nașterii Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care era necunoscută atunci, dar a fost făcută cunoscută cu pușini ani înainte de către unii care au venit din Apus și au vestit-o¹²

1 ... că profeții au prezis nașterea Lui și că din vechime a fost cunoscută și cinstită de toți locuitorii din Thracia până în Gadira.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 9.

⁹ Is 40,15.

¹⁰ În ediția românească, „sarmați”.

¹¹ În ediția românească, „indieni”.

¹² Omilia, rostită la 25 decembrie 386, se referă la introducerea la *Antiochia* a sărbătorii Nașterii Mântuitorului (Crăciunul) la 25 decembrie, după modelul roman, unde se celebra la această dată încă din 325. Până atunci, urmând tradiția sărbătorii păgâne orientale a nașterii Timpului nou (*Aiōn*), ea se aniversa la 6 ianuarie, o dată cu Botezul Domnului (*Epiphaneia*) – vezi V. Saxer, *Épiphanie*, în *DECA*, I, p. 843; idem, *Noël (Fête de)*, în *DECA*, II, p. 1759.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ¹³. Ὁμιλία α΄

IV. Ὁ βαπτιζόμενος εὐθέως ἐφθέγγετο τῇ τῶν Ἰνδῶν φωνῇ, τῇ τῶν Αἰγυπτίων, τῇ τῶν Περσῶν, τῇ τῶν Σκυθῶν, τῇ τῶν Θρακῶν, καὶ εἰς ἄνθρωπος πολλὰς ἐλάμβανε γλώσσας

Ediſia folosită: PG 50, col. 459.

ΟΜΙΛΙΑ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΗ

Εἰς τὸν ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Μελέτιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συνελθόντων¹⁴

3 ... καλεῖ δὲ αὐτὸν οὐκ ἐγγὺς που οὐδὲ πλησίον, ἀλλ' εἰς τὴν Θράκην αὐτὴν, ἵνα καὶ Γαλάται, καὶ Βιθυνοὶ, καὶ Κίλικες, καὶ Καππαδόκαι, καὶ οἱ τὴν Θράκην προσοικοῦντες ἅπαντες τὰ ἡμέτερα μάθωσιν ἀγαθὰ·

Ediſia folosită: PG 50, col. 518.

ΕΓΚΩΜΙΟΝ Εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν
Εὐστάθιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης¹⁵

2 ... Τὸ μὲν γὰρ σῶμα τοῦ μάρτυρος κεῖται ἐν Θράκῃ, ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐν Θράκῃ διατρίβοντες, ἀλλὰ πολὺ τῆς χώρας...

Ediſia folosită: PG 50, col. 601.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΜΑΘΑΙΟΝ ΤΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΝ¹⁶

a. XXVI, 6 ... καὶ ὅτι καὶ τοῖς ἔξω νομοθέταις, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ χρησιμοῖς, καὶ τοῖς τῆς φύσεως λογισμοῖς, καὶ τῇ κοινῇ πάντων ἀνθρώπων δόξῃ, καὶ βαρβάρους, καὶ Σκύθαις, καὶ Θραξὶ

¹³ Lat. *De sancta pentacoste*.

¹⁴ Lat. *De sancto Meletio Antiocheno*.

¹⁵ Lat. *In sanctum Eustathium Antiochenum*.

¹⁶ Lat. *In Matthaum*.

OMILIA I LA RUSALII¹⁷

IV. Cel botezat grația îndată în limba indiană, în limba egipteană, în limba persană, în limba scită, în limba tracă și un om primea harul grăirii în multe limbi.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 208.

CUVÂNT DE LAUDĂ

la cel întru sfinți Părintele nostru Meletie, arhiepiscopul Antiohiei celei Mari, și despre râvna celor ce s-au adunat la această prăznuire

3 ... Și l-a chemat nu undeva aproape, alături, ci chiar în Thracia; pentru ca și Galatia, și Bithynia, și Cilicia, și Cappadocia și toți cei care locuiesc lângă Thracia să cunoască bunătățile noastre.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 284.

CUVÂNT DE LAUDĂ

la cel întru sfinți Părintele nostru Eustathius, arhiepiscopul Antiohiei celei Mari¹⁸

3 ... Trupul mucenicului se află în Thracia; voi nu locuiți în Thracia, ci departe de țara aceea.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 388.

COMENTARIU LA SFÂNTUL MATEI EVANGHELISTUL¹⁹

a. XXVI, 6 ... legiuitorilor păgâni, poruncilor lui Dumnezeu, dreptei rațiuni, credinței comune a tuturor oamenilor și a barbarilor și sciților și a tracilor...²⁰

¹⁷ Rostită în 388.

¹⁸ Arhiepiscop între 324/5-330 – *HEO*, II, p. 682.

¹⁹ Rostit probabil în 390.

²⁰ Ioannes Chrysostomos are în vedere pe manihei și pe cei care cred în destin, care, prin învățătura lor, se opun tuturor legilor raționale.

b. LXIX, 3. Ὑποκούσων οἷος τῶν ἀμαξοβίων Σκυθῶν ὁ βίος, οἷαν τοὺς νομάδας φασὶν ἔχειν διαγωγὴν.

c. LXXX, 2. ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Σκύθαι, καὶ Θρᾷκες, καὶ Σαυρομάται, καὶ τὸ Μαύρων γένος, καὶ οἱ τὰς Βρεττανικὰς νήσους οἰκοῦντες, τὸ ἐν Ἰουδαίᾳ γενόμενον λάθρα ἐν οἰκίᾳ παρὰ γυναικὸς πεπορνυμένης περιφέρουσι.

Ediția folosită: PG 57, col. 340; 58, col. 652, 725.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ. Λόγος α²¹

Πρὸ τούτου Γότθοι πατέρας ἀπέκτειναν·

Ediția folosită: PG 52, col. 808.

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑΣ ΟΜΙΛΙΑΙ ΚΑ΄ ΕΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ΛΕΧΘΕΙΣΑΙ²²

IX, 2 ... καὶ ὁ μὲν εὖπορος ἐπρίατο ἂν τὸ βιβλίον, ὁ δὲ πένης οὐκ ἂν ἴσχυσε κτήσασθαι· πάλιν ὁ μὲν τὴν φωνὴν ἐκείνην εἰδὼς τὴν διὰ τῶν γραμμάτων σημαυνομένην ἔγνω ἂν τὰ ἐγκείμενα, ὁ δὲ Σκύθης, καὶ ὁ βάρβαρος, καὶ ὁ Ἰνδὸς, καὶ ὁ Αἰγύπτιος, καὶ πάντες οἱ τῆς γλώττης ἐκείνης ἀπεστερημένοι ἀπῆλθον ἂν μηδὲν μαθόντες· ἐπὶ δὲ τοῦ οὐρνοῦ οὐκ ἔστι τοῦτο εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ Σκύθης, καὶ βάρβαρος, καὶ Ἰνδὸς, καὶ Αἰγύπτιος, καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς βαδίζων ταύτης ἀκούσεται τῆς φωνῆς·

X, 2 ... καὶ ιδιώταις καὶ σοφοῖς, καὶ πένης καὶ πλουσίοις, καὶ Σκύθαις καὶ βαρβάροις, καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς τὴν γῆν οἰκοῦσι χρήσιμον, βιβλίον πολὺ μεῖζον τοῦ πλήθους τῶν διδασκομένων ὄν.

XVI, 3 ... τὸ δὲ τοῦ δεσμίου τούτου ὄνομα τοῦ μακαρίου Παύλου πολὺ μὲν ἐνταῦθα, πολὺ δὲ ἐν τῇ βαρβάρων χώρα, πολὺ δὲ παρὰ Σκύθαις καὶ Ἰνδοῖς, κἂν πρὸς αὐτὰ τῆς οἰκουμένης ἔλθῃς τὰ πέρατα, ταύτης ἀκοῦσῃ τῆς προσηγορίας, καὶ ὅπουπερ ἦν τις ἀφίκεται, Παῦλον πανταχοῦ ἐν τοῖς ἀπάντων στόμασι πειφερόμενον εἴσεται.

Ediția folosită: PG 49, col. 106, 112, 165.

²¹ Lat. *In pentacostem Sermo I.*

²² Lat. *Ad populum Antiochenum*. Rostite în 387, în contextul vestitei „afaceri a statuiilor” – vezi D. French, *Rhetoric and the rebellion of A.D. 387 in Antioch*, în *Historia*, 47, 1998, p. 468-484.

b. LXIX, 3. Ai auzit ce viață duc sciții! Trăiesc tot timpul în căruță.

c. LXXX, 2. Perși și inzi²³, sciți și traci, sauromați²⁴ și mauri și locuitorii insulelor britanice trâmbițează ce s-a făcut pe ascuns într-o casă din Iudaea de o femeie păcătoasă.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri, III, Omilii la Matei*, traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, București, 1994 (PSB 23), p. 338, 798, 907.

OMILIA I LA RUSALII

Înainte de asta, goții își omorau tații.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

XXI OMILII LA STATUI ROSTITE ÎN ANTIOHIA

IX, 2 ... cel bogat ar fi putut cumpăra cartea, dar cel sărac n-ar fi putut s-o dobândească. Și iarăși: ar fi cunoscut cele scrise în carte cel ce cunoaște limba în care-i scrisă cartea, scitul, însă, barbarul, indul, egipteanul și toți care nu cunosc limba aceea s-ar fi uitat la ea fără să înțeleagă ceva. Dar despre cer nu putem spune asta, ci atât scitul, cât și barbarul, și indul, și egipteanul și orice om care calcă pe pământ va auzi glasul acesta.

X, 2 ... și învățaților și neînvințaților, și bogaților și săracilor, și sciților și barbarilor, carte de folos tuturor celor ce locuiesc pământul, carte mult mai mare decât mulțimea celor ce au de învățat pe ea.

XVI, 3 ... însă numele acestui înlănțuit, al fericitului Paul, este foarte cunoscut aici, foarte cunoscut și în țările barbare, foarte cunoscut și la sciți și la inzi²⁵, și de ai merge chiar până la marginile lumii, și acolo vei auzi numele acesta, oriunde te-ai duce, Paul este în gurile tuturor.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 163, 174, 267.

²³ În ediția românească, „indieni”.

²⁴ În ediția românească, „sarmați”.

²⁵ În ediția românească, „indieni”.

Τοῦ αὐτοῦ τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι κατήχησις ἐσχάτη. Λόγος γ'²⁶

ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε ἄρσεν οὔτε θήλυ, οὐ Σκύθης, οὐ βάρβαρος, οὐκ Ἰουδαῖος, οὐχ Ἑλλήν·

Ediția folosita: PG 49, col. 171.

SERMONES IN ANNAM

ΛΟΓΟΣ Δ'. Πρὸς τοὺς τὰς συνάξεις καταλιμπάνοντας, καὶ εἰς τὰ θέατρα ἀναβαίνοντας, καὶ ὅτι οὐ μόνον χρησιμωτέρα τῆς ἐν θεάτροις διαγωγῆς ἢ ἐν ἐκκλησίᾳ διατριβῇ, ἀλλὰ καὶ ἡδίων· καὶ εἰς τε τὴν δευτέραν ῥῆσιν τῆς εὐχῆς τῆς Ἑννης, καὶ εἰς τὸ δεῖν συνεχῶς εὐχεσθαι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, κἂν ἐν ἀγορᾷ ὦμεν, κἂν ἐνὸδῳ, κἂν ἐπὶ κλίνης

3 ... αὕτη δὲ ἡ γυνὴ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἄδεται νῦν· κἂν εἰς Σκυθίαν ἀπέλθῃς, κἂν εἰς Αἴγυπτον, κἂν εἰς Ἰνδοὺς, κἂν εἰς αὐτὰ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, πάντων ἀκούσῃ τὰ κατορθώματα τῆς γυναικὸς ταύτης ὁδόντων, καὶ πᾶσαν ἀπλῶς, ὅσῃν ἡλῖος ἐφωρᾷ γῆν, ἢ δόξα τῆς Ἑννης καταλαμβάνει.

Ediția folosită: PG 54, col. 664.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΛΥΣΙΝ ΤΗΣ ΧΑΝΑΝΑΙΑΣ²⁷

Ἐρρήθη δὲ μετὰ τὸ ὑποστρέψαι αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας

6 ... ἡ δὲ οἰκουμένη πᾶσα ἔρημος, Σκύθαι, Θρᾷκες, Ἰνδοὶ, Μαῦροι, Κίλικες, Καππάδοκες, Σύροι, Φοίνικες, ὅσῃν ὁ ἡλῖος ἐφορᾷ γῆν;

Ediția folosită: PG 52, col. 453.

²⁶ Cateheză din ciclul *Catechesis ultima ad baptizandos*.

²⁷ Lat. *De chananaea*.

Al aceluiași, ultima cateheză cu privire la cei ce urmează a se lumina.

Omilia a III-a²⁸

... căci în fața lui Iisus Hristos <nu există> nici parte bărbătească, nici parte femeiască, nici scit, nici barbar, nici iudeu, nici grec ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

OMILII LA ANNA

Omilia a IV-a. Către cei ce lasă slujbele bisericești și se duc la teatru; șederea în biserică nu e numai folositoare, ci și mai plăcută decât șederea la teatru; la a doua spusă din rugăciunea Annei; trebuie să ne rugăm des și în orice loc, fie că suntem în piață, pe drum sau în pat²⁹

3 ... Despre femeia aceasta /Anna – n.n./ însă se vorbește în toată lumea. De te-ai duce în Scythia, în Egipt, în India și chiar la marginile pământului, vei auzi pe toți vorbind despre faptele ei mari; într-un cuvânt, slava Annei a cuprins tot pământul de sub soare.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ana. Omilii la David și Saul. Omilii la Serafimi*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 57.

**Omilie la slobozirea canaaneencei
(a fost rostită după întoarcerea din exil³⁰)**

6 ... <Să fie oare> întreaga lume pustie, sciții, tracii, inzii³¹, maurii, cilicienii, capadocienii, sirienii, fenicienii <nu există> în cuprinsul pământului pe care soarele îl luminează?

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2008, p. 170.

²⁸ Rostită în 388.

²⁹ Rostită între 386-387.

³⁰ Este vorba despre scurtul exil din *Bithynia* care a urmat conciliului din 403 – vezi *infra*.

³¹ În ediția românească, „indieni”.

Εἰς τὸ ἵπποδρόμιον λόγος³²

Εἷς ὁ κατὰ τὴν ἀλήθειαν λαός τοῦ Χριστοῦ, εἷς ἐν Χριστῷ βαπτισθεῖς, καὶ Χριστὸν ἐνδυσάμενος· καὶ μηκέτι Ἰουδαῖος μήθ' Ἑλλήν, ἄρσεν καὶ θήλυ, δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, Σκύθης, Ἄρειος, Εὐνόμιος, Μαραθώνιος, ἀλλ' εἷς ἐν Χριστῷ.

Ediția folosită: PG 59, col. 569.

De prophetiarum obscuritate

Ἔτι εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ
φιλανθρωπίαν, καὶ περὶ τοῦ μὴ κατηγορεῖν ἀλλήλων³³

3 ... Οὐκ ἦν ἑτερόγλωσσος ἀπ' ἀρχῆς, οὐκ ἦν ἑτερόφωνος, οὐκ ἦν Ἰνδὸς, οὔτε Θραξ, οὔτε Σκύθης, ἀλλὰ πάντες μιᾷ διελέγοντο γλῶσση.

Ediția folosită: PG 56, col. 179.

ΕΚΛΟΓΑΙ ΑΠΟ ΔΙΑΘΟΡΩΝ ΛΟΓΩΝ³⁴

ΛΟΓΟΣ ΛΒ. Περί ἀνδρείας καὶ ἰσχύος³⁵

οὐχὶ ἐκείνου μὲν οὐδ' ὄνομα ἴσασιν οἱ πολλοὶ, τοῦτον δὲ καὶ Ἕλληνες καὶ βάρβαροι καὶ Σκύθαι καὶ οἱ πρὸς αὐτὰ τῆς οἰκουμένης τὰ τέρατα καθ' ἑκάστην ἄδουσι τὴν ἡμέραν;

Ediția folosită: PG 63, col. 816.

³² Lat. *De circo*.

³³ Rostită în perioada 386-387.

³⁴ Lat. *Eclogae ex diversis homiliis*.

³⁵ Lat. *De Magnanimitate et Fortitudine*.

Omilie la circ

Unul <este>, după adevăr, poporul lui Hristos, unul care s-a botezat întru Hristos și care l-a îmbrăcat pe Hristos. Și nu <este> nici iudeu, nici grec, parte bărbătească sau femeiască, sclav sau om liber, scit, nici <atletul> lui Areios, nici Eunomios, nici cel de la Marathon, ci unul în fața lui Hristos.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Despre învăluirea profețiilor.

Încă despre umbrirea Vechiului Testament; despre iubirea de oameni a lui Dumnezeu; și despre a nu ne vorbi de rău unii pe alții

3 ... La început nu era vreun vorbitor de altă limbă, nici vreunul care să aibă limba sa, nu era îndul, nici tracul, nici scitul, ci toți vorbeau într-o singură limbă.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ana. Omilii la David și Saul. Omilii la Serafimi*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 263.

SELECȚII DIN DIVERSE OMILII

OMILIA A XXXII-A. DESPRE CURAJ ȘI TĂRIE

Cei mulți nu cunosc nici măcar numele aceluia, însă pe acesta și grecii și barbarii și sciții și cei de la înseși hotarele lumii locuite îl cântă în fiecare zi.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

ΕΙΣ ΤΟ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΝ ΡΗΤΟΝ Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον³⁶

3 ... Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐ δοῦλος, οὐκ ἐλεύθερος, οὐ βάρβαρος, οὐ Σκύθης, οὐ σοφός, οὐκ ἄσοφος, ἀλλὰ πᾶσα ἀξίας ἀνωμαλία βιωτικῆς ἀνήρηται.

Ediția folosită: PG 51, col. 246.

ΟΜΙΛΙΑ ΕΙΣ ΕΥΤΡΟΠΙΟΝ ΕΥΝΟΥΧΟΝ ΠΑΤΡΙΚΙΟΝ ΚΑΙ ΥΠΑΤΟΝ³⁷
ΟΜΙΛΙΑ Ὅτε τῆς ἐκκλησίας ἔξω εὐρεθεῖς Εὐτρόπιος ἀπεσπάθη, καὶ περὶ παραδείσου καὶ Γραφῶν, καὶ εἰς τὸ, “Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου.”³⁸

14 ... Καὶ πρὸς τίνας ἦλθε; Πρὸς Θρᾷκας, πρὸς Σκύθας, πρὸς Ἰνδοὺς, πρὸς Μαύρους, πρὸς Σαρδόνιους, πρὸς Γοτθοὺς, πρὸς θηρία ἄγρια, καὶ μετέβαλε πάντα.

Ediția folosită: PG 52, col. 409.

ΟΜΙΛΙΑ Η΄. Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐπὶ Παύλου, Γότθων ἀναγνόντων, καὶ πρεσβυτέρου Γότθου προομιλήσαντος³⁹

1 ... καὶ Σκύθαι καὶ Θρᾷκες καὶ Σαυρομάται καὶ Μαῦροι καὶ Ἰνδοὶ καὶ οἱ πρὸς αὐτὰς ἀπωκισμένοι τὰς ἐσχατίας τῆς οἰκουμένης, πρὸς τὴν οἰκείαν ἕκαστος μεταβαλόντες γλῶτταν, τὰ εἰρημένα φιλοσοφοῦσι ταῦτα·

Ediția folosită: PG 63, col. 501.

³⁶ Lat. *In apostolicum dictum, Nolo vos ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per mare transierunt.*

³⁷ Lat. *Homilia in Eutropium eunuchum patricium ac consulem.*

³⁸ Lat. *Homilia de capto Eutropio.*

³⁹ Lat. *Eiusdem homilia habita in ecclesia Pauli, Gothis legentibus, postquam presbyter Gothus concionatus fuerat.*

La cuvântul apostolic: „Nu vreau să nu știți, fraților, că părinții noștri toți au fost sub nor și toți prin mare au trecut”⁴⁰

3 ... În Hristos Iisus nu mai e nici rob, nici liber, nici barbar, nici scit, nici înțelept, nici neînțelept⁴¹, ci a dispărut toată inegalitatea dintre oameni.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre schimbarea numelor. Despre răbdare. Despre milostenie- Despre tăria credinței. Despre propovăduirea Evangheliei și alte omilii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 223.

OMILIE LA EUNUCUL EUTROPIUS, PATRICIU ȘI CONSUL
Omilie rostită când Eutropius a fost ridicat, fiind găsit afară din biserică⁴²;
și despre rai; și despre Scriptură;
și la cuvintele: „Șezut-a Împărăteasa de-a dreapta Ta”⁴³

14 ... Și la cine s-a dus /Paul – n.n./? La traci, la sciți, la inzi⁴⁴, la mauri, la sarzi⁴⁵, la goți, la animalele sălbatice, și le-a schimbat pe toate.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăjduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2008, p. 116.

OMILIA A VIII-A. A aceluiași, omilie rostită în Biserica Sf. Paul când au citit goții și după ce a predicat preotul got

1... și sciții și tracii, sauromații, maurii și inzii și cei care s-au stabilit chiar la marginile lumii locuite, fiecare, tălmăcindu-le în limba proprie, meditează la aceste spuse.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁴⁰ *1 Cor* 10,1.

⁴¹ *Gal* 3,28.

⁴² Eutropius – personaj atotputernic în Imperiul oriental al lui Arcadius (395-408); *praepositus sacri cubiculi* între cca 395-399, consul și *patricius* în 399. A căzut în dizgrație în toamna lui 399, în condițiile revoltei goților conduși de Gainas și Tribigildus. Refugiat, inițial, în Biserica Sf. Sofia, a fost apoi exilat în *Cyprus*, fiind în cele din urmă acuzat de trădare și executat la *Chalcedon* – *PLRE*, II, p. 440-444 (*Eutropius I*); J. H. W. G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 2001, p. 93-110.

⁴³ *Ps* 44,11.

⁴⁴ În ediția românească, „indieni”.

⁴⁵ În ediția românească, „sardinieni”.

IN GENESIM

VI, 1 ... Εἰ δὲ ἡμεῖς τοῦτο ἴσμεν νῦν, οὐχ ἡμεῖς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ Σκύθαι καὶ βάρβαροι, πολλῶ μᾶλλον ὁ ἄνθρωπος τότε ἐκεῖνος πρὸ τῆς ἀμαπτίας τοῦτο ἐγνώκει.⁴⁶

Ediția folosită: PG 54, col. 606.

EXPOSITIO IN PSALMUM

1. EPMHNEIA EIS TON Δ΄ ΨΑΛΜΟΝ⁴⁷

12. Οὐ γὰρ οὕτω Σκύθαι, οὐδὲ Θρᾷκες, οὐ Σαυρομάται, καὶ Ἴνδοι, καὶ Μαῦροι, καὶ ὅσα ἄγρια ἔθνη πολεμεῖν εἰωθασιν, ὥς λογισμὸς ἀτοπώτατος ἐνδομυχῶν τῇ ψυχῇ, καὶ ἐπιθυμία ἀκόλαστος, καὶ χρημάτων ἔρως, καὶ δυναστείας πόθος, καὶ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἡ προσπάθεια.

2. EIS TON ΜΔ΄ ΨΑΛΜΟΝ⁴⁸

3. Τοῦτο γοῦν καὶ ἐξέβη. Πᾶσα γὰρ ἡ οἰκουμένη ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐδέξατο ἐκεῖνου. Ἦρξατο μὲν γὰρ ἐκ Παλαιστίνης τὸ δῶρον· προῆλθε δὲ εἰς Αἴγυπτον, εἰς Φοινίκην, τὴν τῶν Σύρων, τὴν Κιλικῶν, τὸν Εὐφράτην, τὴν Μέσην τῶν ποταμῶν, τὴν Καππαδοκῶν, τὴν Γαλατῶν, τὴν Σκυθῶν, τὴν Θρακῶν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Γάλλων, τὴν Ἰταλῶν, τὴν Λιβύην ἅπασαν, τὴν Εὐρώπην, τὴν Ἀσίαν, εἰς αὐτὸν τὸν Ὀκεανόν... 13 ... Ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς οὐκ ἂν δύνατο νομοθετεῖν Πέρσαις, οὐδὲ ὁ Περσῶν Ῥωμαίοις· οἱ δὲ Παλαιστινοὶ οὗτοι καὶ Πέρσαις, καὶ Ῥωμαίοις, καὶ Θραξί, καὶ Σκύθαις, καὶ Ἰνδοῖς, καὶ Μαύροις, καὶ πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ νόμους ἔθηκαν·

⁴⁶ Rostită în 388 sau 395.

⁴⁷ Lat. *Expositio in Psalmum IV*

⁴⁸ Lat. *In Psalmum XLIV*.

CUVÂNTĂRI LA GENEZĂ

VI, 1 ... Iar dacă noi știm acum lucrul acesta /ce este viciul și virtutea, răul și binele – n.n./ – și nu numai noi, ci și sciții și barbarii –, apoi cu mult mai mult știa lucrul acesta omul acela înainte de păcat.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăjduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2008, p. 334.

CUVÂNTĂRI LA PSALMI⁴⁹

1. CUVÂNTARE LA PSALMUL IV

12. Căci nici sciții, nici tracii, sauromații și inzii și maurii și câte neamuri sălbătice obișnuiesc să poarte războaie <nu sunt> așa ca gândul cel mai nesăbuit, ascuns în străfundul sufletului, și ca pofa nestăpânită și dragostea de avuții și ca dorința de putere și pasiunea pentru lucrurile lumești.

2. LA PSALMUL XLIV

3 ... Și acest lucru s-a întâmplat cu siguranță. Căci toată lumea locuită a primit din acel duh. Într-adevăr, darul a început din Palaestina, a pornit spre Egipt, spre Phoenicia, către <țara> sirienilor, a cilicienilor, spre Eufrat, Mesopotamia, spre <ținutul> capadocienilor, către al galatilor, al sciților, tracilor, spre Hellada, către <ținutul> galilor, al italicilor, spre întreaga Libye, spre Europa, Asia, spre Oceanul însuși ... 13. Împăratul romanilor nu ar putea da legi perșilor, nici cel al perșilor romanilor. Acești palestinieni însă au rostuit legi și perșilor și romanilor, tracilor, sciților, inzilor și maurilor și întregii lumi locuite.

⁴⁹ Rostite spre sfârșitul perioadei antiohiene – 386-397.

3. ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΜΓ΄ ΨΑΛΜΟΝ⁵⁰

3 ... Κἂν ἀδελφὸν ἔχῃς ὁμοπάτριον καὶ ὁμομήτριον, καὶ μὴ κοινωνήσῃ σοι κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας νόμον, ἔστω σοι τοῦ Σκύθου βαρβαρικώτερος· κἂν Σκύθης, κἂν Σαυρομάτης ᾗ, τῶν δογμάτων δὲ εἰδῇ τὴν ἀκρίβειαν, καὶ πιστεύῃ τοῦτο ὃ καὶ αὐτὸς σὺ, αὐτοῦ τοῦ τὰς αὐτὰς ὠδῖνας σοὶ λύσαντος οἰκειότερος ἔστω καὶ ἐγγύτερος·

Ediția folosită: PG 55, col. 58, 186, 203, 461.

ΥΠΟΜΝΙΜΑ Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν⁵¹

VIII, 1 ... Ἡ μὲν γὰρ χάρις εἰς πάντας ἐκκέχυται, οὐκ Ἰουδαῖον, οὐκ Ἕλληνα, οὐκ βάρβαρον, οὐκ Σκύθην, οὐκ ἐλεύθερον, οὐκ δοῦλον, οὐκ ἄνδρα, οὐκ γυναῖκα, οὐκ πρεσβύτην, οὐκ νέον ἀποστρεφόμενη· πάντας δὲ ὁμοίως προσιεμένη, καὶ μετὰ τῆς ἴσης καλοῦσα τιμῆς.

X, 1 ... Κἂν δοῦλοι, κἂν ἐλεύθεροι, κἂν Ἕλληνες, κἂν βάρβαροι, κἂν Σκύθαι, κἂν ἄσοφοι, κἂν σοφοὶ, κἂν γυναῖκες, κἂν ἄνδρες, κἂν παιδία, κἂν πρεσβῦται, κἂν ἄτιμοι, κἂν ἔντιμοι, κἂν πλούσιοι, κἂν πένητες, κἂν ἄρχοντες, κἂν ἰδιῶται, φησὶ, πάντες τῆς αὐτῆς ἡξίωται τιμῆς.

Ediția folosită: PG 59, col. 65, 75.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΚΟΛΟΣΣΑΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ⁵²

VIII, 2 ... Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλληνα καὶ Ἰουδαῖον, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

Ediția folosită: PG 62, col. 353.

⁵⁰ Lat. *In Psalmum CXLIII*.

⁵¹ Lat. *Commentarius in sanctum Joannem Apostolum et Evangelistam*. Omilii rostite în 391.

⁵² Lat. *In Epistolam ad Colossenses commentarius*. Conform exegezei recente, ele au fost rostite la Antiochia – P. Allen, W. Mayer, *Chrysostom and the preaching of homilies in series: A new approach to the twelve homilies* In *epistolam ad Colossenses (CPG 4433)*, în *OCP*, 60, 1994, p. 21-39.

3. LA PSALMUL CXLIII

3 ... Și de-ai avea un frate din același tată și aceeași mamă și nu ți s-ar alătura în legea adevărului, să fie pentru tine mai barbar decât un scit. Și de-ar fi scit sau sauromat, dar ar cunoaște rigoarea dogmelor și ar crede acest lucru pe care îl crezi tu însuși, să-ți fie mai familiar și mai apropiat decât cel care ți-a pricinuit aceleași suferințe.

Traduceri: Mihaela Paraschiv

Comentariu la Sfântul Ioan Apostolul și Evanghelistul

VIII, 1 ... Căci, într-adevăr, harul se revarsă în toți, nedisprețuindu-l nici pe evreu, nici pe grec, barbar sau scit, nici pe omul liber, pe sclav, pe bărbat, pe femeie, pe bătrân sau pe tânăr, ci apropiindu-se de toți la fel și chemându-i pe nume cu cinstire egală.

X, 1 ... Și de-ar fi sclavi, liberi, greci, barbari, sciți, neghiobi sau înțelepți, femei sau bărbați, copii, bătrâni, chiar dacă <ar fi> dezonoarați sau plini de cinste, bogați, săraci, conducători sau oameni simpli, spune, toți sunt considerați demni de aceeași cinstire.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

A CELUI ÎNTRU SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU IOANNES CHRYSOSTOMOS, ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLISULUI, COMENTARIILE *EPISTOLEI CĂTRE COLOSENI*

VIII, 2 ... De aceea nu este grec și iudeu, circumcizie și necircumcizie, barbar, scit, sclav sau om liber, ci toate și în toate <este> Hristos.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

**ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ
ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ⁵³**

XXXV, 2 ... Τουτέστι, Τοσαῦται γλῶσσαι, τοσαῦται φωναὶ, Σκυθῶν, Θρακῶν, Ῥωμαίων, Περσῶν, Μαύρων, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων, ἑτέρων μυρίων ἔθνων.

Ediția folosită: *PG* 61, col. 298-299.

**ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ⁵⁴**

IV, 3 ... οὐχὶ ἐκείνου μὲν οὐδὲ ὄνομα ἴσασιν οἱ πολλοὶ, τοῦτον δὲ καὶ Ἕλληνες καὶ βάρβαροι καὶ Σκύθαι καὶ οἱ πρὸς αὐτὰ τῆς οἰκουμένης τὰ τέρατα καθ' ἑκάστην ἄδουσι τὴν ἡμέραν;

Ediția folosită: *PG* 62, col. 622.

**ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ⁵⁵**

XV, 3 ... Τοιούτους τοὺς ἀμαξοβίους εἶναι φασι, τοὺς παρὰ Σκύθαις νομάδας, τοὺς γυμνοσοφιστὰς τοὺς τῶν Ἰνδῶν.

Ediția folosită: *PG* 61, col. 506.

⁵³ Lat. *In Epistolam I ad Corinthios*.

⁵⁴ Lat. *In Epistolam II ad Timotheum commentarius*.

⁵⁵ Lat. *In Epistolam II ad Corinthios*.

**A CELUI ÎNTRU SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU IOANNES
CHRYSTOMOS, ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLISULUI,
TÂLCUIREA EPISTOLEI ÎNTÂI CĂTRE CORINTENI⁵⁶**

XXXV, 2 ... adică atâtea limbi, atâtea glasuri; a sciților, a tracilor, a românilor, a perșilor, a maurilor, a inzilor⁵⁷, a egiptenilor și a altor mii de neamuri.

Ediția folosită: *Comentariile sau tâlcuirea Epistolei întâi către corinteni a celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Hrisostom, Arhiepiscopul Constantinopolului*, traducere din limba elină de Theodosie Athanasie, ediție revizuită de Constantin Făgețan, București, 2005, p. 374.

**COMENTARIILE EPISTOLEI A DOUA CĂTRE TIMOTEI A CELUI ÎNTRU
SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU IOAN GURĂ DE AUR, ARHIEPISCOPUL
CONSTANTINOPOLISULUI⁵⁸**

IV, 3 ... Oare nu cei mai mulți nici nu cunosc numele lui Nero, pe când pe Paul și elinii, și barbarii, și sciții, ba până și chiar cei de la marginea pământului îl cântă și slăvesc în fiecare zi?

Ediția folosită: *Sfântul Ioan Gură de Aur, Tâlcuiri la Epistola a două către Timotei, Epistola către Tit, Epistola către Filimon ale Sfântului Apostol Pavel*, București, 2005, p. 49⁵⁹.

**A CELUI ÎNTRU SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU IOANNES
CHRYSTOMOS, ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLISULUI,
COMENTARIILE EPISTOLEI A DOUA CĂTRE CORINTENI⁶⁰**

XV, 3 ... Se zice că de acest fel sunt nomazii cei de sub stăpânirea sciților, care trăiesc viața întreagă în căruțe, cum și filosoffii cei doi ai inzilor⁶¹.

Ediția folosită: *Comentariile sau tâlcuirea Epistolei a doua către corinteni a celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Hrisostom, Arhiepiscopul Constantinopolului*, traducere din limba elină de Theodosie Athanasie, ediție revizuită de Constantin Făgețan, București, 2007, p. 147.

⁵⁶ Rostită în perioada 381-398.

⁵⁷ În ediția românească, „a indienilor”.

⁵⁸ Rostită în perioada antiohiană.

⁵⁹ În ediție nu este indicat numele traducătorului.

⁶⁰ Rostită în perioada 381-398.

⁶¹ În ediția românească, „ai indienilor”.

**ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ⁶²**

I, 3 ... ἀλλ' ὥσπερ, φησὶ, τοῖς ἔθνεσι πᾶσι κηρύττομεν, οὗτο καὶ ὑμῖν, μετὰ Σκυθῶν καὶ Θρακῶν αὐτοὺς ἀριθμῶν.

II, 4 ... Εἰ γὰρ συμβαίη ποτὲ καὶ γένοιτο, ὃ μὴ γένοιτο, ἀπενεχθέντας εἰς τὴν Περσῶν γῆν ἢ Σκυθῶν ἢ βαρβάρων ἐτέρων διεσπάρθαι κατὰ δύο καὶ τρεῖς ἐν ἐκείναις ταῖς πόλεσιν, εἴτα ἐξαίφνης τινὰ τῶν ἐντεῦθεν ἰδεῖν ἐπελθόντα, ἐννόησον ὅσῃν ἂν ἐκαρπώσάμεθα τὴν παραμυθίαν... 5 ... Κἂν γὰρ Ἑλλήν ἦς, κἂν πᾶσαν ἐπελθὼν κακίαν, κἂν Σκύθης, κἂν βάρβαρος, κἂν αὐτοθηρίον, κἂν πάσης ἀλογίας γέμων, καὶ μυρία ἁμαρτημάτων ἐπιφερόμενος φορτία, ἅμα τὸν περὶ σταυροῦ λόγον κατεδέξω καὶ ἐβαπτίσθης, καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐξήλειψας.

III, 2 ... ἀλλ' ὃ φωνῆς αὐτοὺς ἐφέλκεσθαι μᾶλλον ἢ δύνατο, τοῦτο ἐποίησε, τὴν κτίσιν εἰς μέσον προθεῖς, ὥστε καὶ σοφὸν καὶ ἰδιώτην, καὶ Σκύθην καὶ βάρβαρον διὰ τῆς ὅψεως καταμαθόντα τῶν ὁπωμένων τὸ κάλλος, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναβαίνειν.

VII, 2 ... Οὐ γὰρ ἐστὶ διαστολή· πάντες γὰρ ἡμαρτον. Μὴ γάρ μοι εἴπῃς, ὅτι ὁ δεῖνα ὁ Ἑλλήν, ὁ δεῖνα ὁ Σκύθης, ὁ δεῖνα ὁ Θράξ· ἐν γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἅπαντες.

XIII, 7 ... Καὶ οὐ παρ' ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ Σκύθαις καὶ Θραξὶ καὶ Ἰνδοῖς καὶ Πέρσαις, καὶ ἑτέροις δὲ βαρβάροις πλείοσι, καὶ παρθένων χοροὶ καὶ μαρτύρων δῆμοι καὶ μοναχῶν συμμορίαι, καὶ πλείους οὗτοι λοιπὸν τῶν γεγαμηκότων εἰσὶ, καὶ νηστείας ἐπίτασις καὶ ἀκτημοσύνης ὑπερβολή·

XVI, 10 ... Πᾶς γὰρ, φησὶ, κἂν Ἰουδαῖος, κἂν Ἑλλήν, κἂν Σκύθης, κἂν Θράξ, κἂν ὅστισοῦν ἕτερος ἢ πιστεύσας, πολλῆς ἀπολαύσεται τῆς παύσεως.

XIX, 8 ... Οὕτω καὶ ὁ Σκύθης τοῦ Ἀβραάμ γίνεται παῖς, καὶ ὁ ἐκείνου παῖς τοῦ Σκύθου πάλιν ἀλλοτριώτερος καθίσταται.

XXX, 3 ... καὶ Πέρσαις καὶ Σκύθαις καὶ Θράξ, καὶ οἱ τὰς ἐσχατίας οἰκοῦντες, ἄδουσι τῆς γυναικὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ μακαρίζουσι.

Ediția folosită: PG 60, col. 399, 405, 408, 412, 444, 517, 564, 593, 665.

⁶² Lat. *Commentarius in Epistolam ad Romanos*. Rostită în perioada 381-398.

**COMENTARIUL LA EPISTOLA CĂTRE ROMANI AL CELUI ÎNTRU
SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU IOANNES CHRYSOSTOMOS,
ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLISULUI**

I, 3 ... ci „precum, zise, facem cunoscut tuturor neamurilor, așa <vi-i facem cunoscuți> pe aceștia și vouă, împreună cu mulțimile sciților și ale tracilor” ...

II, 4 ... Căci de-ar surveni și s-ar întâmpla vreodată, ceea ce să nu se întâmple, ca, fiind duși în țara perșilor sau a sciților sau a altor barbari, să fim risipiți câte doi sau trei în acele cetăți, mai apoi, pe neașteptate, să vedem sosind pe cineva, dintre cei de aici, imaginează-ți de câtă consolare am avea parte... 5 ... Căci, chiar de-ai fi grec, și chiar de-ai fi trecut prin toată răutatea, chiar de-ai fi scit sau barbar, o brută veritabilă de-ai fi, chiar de-ai fi împovărat de tot disprețul și ai purta nenumărate poveri ale păcatelor, o dată ce ai primit cuvântul crucii și ai fost botezat, ti-ai și șters toate acele <păcate>.

III, 2 ... ci, ceea ce a putut mai mult decât vocea să-i atragă pe aceștia, acest lucru a făcut, punând la îndemână zidirea, astfel, încât să-i ridice la Dumnezeu și pe știutor și pe ignorant, și pe scit și pe barbar, o dată ce au constatat cu privire la frumusețea celor văzute.

VII, 2 ... Într-adevăr, nu există deosebire, căci toți au păcătuit: să nu-mi spui că cutare-i grec, cutare-i scit, cutare-i trac, căci toți <sunt> cu aceleași <păcate>.

XIII, 7 ... Și nu doar la noi, ci și la sciți și traci, inzi și perși și la mulți alți barbari <există> adunări de fecioare și mulțimi de martiri și confrerii de călugări și aceștia sunt chiar mai numeroși decât cei însurați și <există> o frenezie a postirii și un orgoliu al sărăciei.

XVI, 10 ... Căci oricine, zice, fie el iudeu, grec, scit, trac sau oricare altul, o dată ce a crezut, se va bucura de multă libertate de vorbire.

XIX, 8 ... În acest chip /în duh – n.n./ și scitul devine fiul lui Avraam și, dimpotrivă, fiul <trupesc al> aceluia /al lui Avraam – n.n./ se arată mai străin decât un scit.

XXX, 3 ... și perșii, și sciții, și tracii, și cei ce locuiesc pe la capătul <lumii> cântă și preaslăvesc înțelepciunea femeii⁶³.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Comentariile sau explicarea Epistolei către Romani a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Chrisostom, Arhiepiscopul Constantinopolei*, traducere din limba elină de Theodosie Athanasie, evizuită și îngrijită de Cezar Păvălașcu și Cristian Untea, București, 2005.

⁶³ Priscila

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΦΗΤΙΚΗΝ ΠΗΞΙΝ Τὴν λέγουσαν· "Εγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐποίησα φῶς καὶ σκότος, ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακά."⁶⁴

1 ... ὁ δὲ Σκύθης, καὶ ὁ Θραῖξ, καὶ ὁ Μαῦρος, καὶ ὁ Ἰνδὸς οὐκέτι· ἡ γὰρ διαφορὰ τῆς γλώττης οὐκ ἀφίησιν εὖσημον αὐτῷ γενέσθαι τὴν ἐμὴν διάλεξιν... 2 Πάλιν ἐγὼ τοῦ Σκύθου καὶ τοῦ Θρακὸς διαλεγο μένου οὐ δυνήσομαι ἀκούειν, οὐδὲ ἕτερος τῆς ἑτέρου γλώττης· ... ἀλλὰ καὶ ὁ Σκύθης, καὶ ὁ Θραῖξ, καὶ ὁ Μαῦρος, καὶ ὁ Ἰνδὸς, καὶ ὁ Σαυρομάτης, καὶ πᾶσα λαλιὰ, καὶ πᾶσα γλῶττα, καὶ πᾶν ἔθνος δυνήσεται ταύτης ὑπακούειν τῆς φωνῆς ... Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔστιν ἀκοῇ ταῦτα μαθεῖν, ἀλλ' ὅψει καὶ θεωπία, ὅψις δὲ πᾶσι μία, εἰ καὶ ἡ γλῶττα διάφορος, καὶ βάρβαρος, καὶ Σκύθαι, καὶ Θραῖκες, καὶ Μαῦροι, καὶ Ἰνδοὶ ταύτης ἀκούουσι τῆς φωνῆς, τουτέστι, τὸ θαῦμα βλέποντες, τὸ κάλλος ἐκπληττόμενοι, τὴν φαιδρότητα, τὸ μέγεθος, τὰ ἄλλα ἅπαντα τὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν, δόξαν ἀνα φέρουσι τῷ Δημιουργῷ οἱ καλῶς φρονοῦντες.

Ediția folosită: PG 56, col. 143-144.

ΟΜΙΛΙΑ εἰς τὸ Ὅ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι⁶⁵

Χ, 2 ... Σκύθαι μὲν γὰρ καὶ Θραῖκες καὶ Μαῦροι καὶ Ἰνδοὶ καὶ Πέρσαι καὶ Σαυρομάται, καὶ οἱ τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ Ἑπειρον οἰκοῦντες, καὶ πᾶσα, ὥς εἰπεῖν, ἡ ὑφ' ἡλίῳ τοῖς δαίμοσιν ἐτελεῖτο, καὶ ὑπὸ τῶν ἀλαστόρων ἐκείνων ἐξεβακχεύετο καὶ χῶρα καὶ πόλις καὶ ἔρημος, γῆ καὶ θάλαττα, καὶ βάρβαρος καὶ Ἑλλὰς, καὶ ὄρη καὶ νάπαι καὶ βουνοί·

Ediția folosită: PG 63, col. 519.

ΟΜΙΛΙΑ Πρὸς τοὺς ἐγκαταλείψαντας τῇ συνάξει τῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὸ μὴ παρατρέχειν τὰς ἐπιγραφὰς τῶν θείων Γραφῶν, καὶ εἰς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ βωμοῦ, καὶ εἰς τοὺς νεοφωτίστους⁶⁶

4 ... Τούτων τοίνυν τοὺς μὲν παρὰ πατέπων εἶχον δεξάμενοι, τοὺς δὲ ἀπὸ τῶν πλησίων ἐθνῶν, οἷον ἀπὸ Σκυθῶν, ἀπὸ Θρακῶν, ἀπὸ Αἰγυπτίων·

Ediția folosită: PG 51, col. 73.

⁶⁴ Lat. *In propheticum dictum illud, Ego dominus deus feci lumen et tenebras, faciens pacem, et creans mala*. Rostitiță în 386-387.

⁶⁵ Lat. *Homilia in illud: Messis quidem multa, operarii autem pauci* (Mt 9, 37).

⁶⁶ Omilie din ciclul *In principium Actorum*. Rostitiță în perioada antiohiană.

La cuvântul profetic care zice: „Eu sunt Domnul Dumnezeu, Cel ce am făcut lumină și întuneric, Cel ce fac pace și zidesc rele”⁶⁷

1 ... scitul, tracul, maurul și indul nu /înțeleg limba greacă – n.n./, pentru că deosebirea de limbă nu-i lasă să înțeleagă limba mea. 2 La fel și eu nu pot înțelege când vorbește un scit sau un trac, nici un altul, limba altuia... și scitul, și tracul, și maurul, și indul, și sauromatul⁶⁸, orice grai, orice limbă, orice popor poate înțelege glasul acesta /al elementelor naturii – n.n./... Că acest glas nu se înțelege cu auzul, ci cu privirea, cu contemplarea, iar privirea este una la toți oamenii, chiar dacă limba e diferită; și barbarul, și sciții, și tracii, și inzii⁶⁹ înțeleg acest glas, adică toți aceștia văzând minunea, rămân uimiți de frumusețea, strălucirea și măreția cerului și de toate cele ale lui, iar cei care judecă bine înalță slavă Creatorului.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ana. Omilii la David și Saul. Omilii la Serafimi*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 206, 207.

Omilia aceluiași la: „grâul este mult, însă lucrătorii puțini”

Căci sciții și tracii, maurii, inzii, perșii, sauromații și cei care locuiesc în Ellada și în Epirus și tot, ca să zic așa, <pământul> de sub soare cinsteau pe zeii păgâni și erau tulburați de acele genii rele și ținuturile și orașele și deșertul, pământul și marea, barbarul și elenul, și munții, văile împădurite și colinele.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Omilie împotriva celor care n-au venit la biserică; să nu trecem cu nepăsare pe lângă titlurile cărților dumnezeieștilor Scripturi; despre inscripția de pe altarul din Atena și către cei de curând luminați

4 ... Pe unii dintre acești idoli atenienii i-au moștenit de la părinți, pe alții i-au luat de la neamurile vecine, de la sciți, de la tracii, de la egipteni.

Ediția folosită: Sfântul Iona Gură de Aur, *Omilii la săracul Lazăr. Despre soartă și providență. Despre rugăciune. Despre viețuirea după Dumnezeu și alte omilii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2005, p. 306.

⁶⁷ Is 45,7.

⁶⁸ În ediția românească, „sarmatul”.

⁶⁹ În ediția românească, „indienii”.

“Οτι χρήσιμος ἡ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις, καὶ ὅτι δουλεία καὶ περιστάσει πραγμάτων ἀχείπτωτον ποιεῖ τὸν προσέχοντα, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν ἀποστόλων πολλῶν ἐστὶν ἀξιωματῶν ὄνομα, καὶ ὅτι τῶν ἔξωθεν ἀρχόντων καὶ αὐτῶν τῶν βασιλευόντων πολλῶ μείζονα κέκτηνται δύναμιν οἱ ἀπόστολοι καὶ ἐξουσίαν· καὶ πρὸς τῷ τέλει πρὸς νεοφωτίστους⁷⁰

1 ... Kἂν πρὸς Ἰνδοὺς ἀπέλθῃς, οὓς πρώτους ἀνίσχων ὁ ἥλιος ὁρᾷ, κἂν εἰς τὸν ὠκεανὸν ἀπέλθῃς, κἂν πρὸς τὰς Βρετανικὰς νήσους ἐκείνας, κἂν εἰς τὸν Εὐξείνιον πλεύσης πόντον, κἂν πρὸς τὰ νότια ἀπέλθῃς μέρη, πάντων ἀκούσῃ πανταχοῦ τὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς φιλοσοφούντων, φωνὴ μὲν ἑτέρα, πίστει δὲ οὐχ ἑτέρα, καὶ γλώσση μὲν διαφόρῳ, διανοία δὲ συμφώνῳ. Ὁ μὲν γὰρ φθόγγος τῆς γλώσσης, ἐνήλλακται, ὁ δὲ τρόπος τῆς εὐσεβείας οὐκ ἐνήλλακται· καὶ βαρβαρίζουσι μὲν τῇ γλώττῃ, φιλοσοφοῦσι δὲ τῇ γνώμῃ· καὶ σολοικίζουσι μὲν τῷ φθόγγῳ, εὐσεβοῦσι δὲ τῷ τρόπῳ.

4 ... καὶ ὁ βαπτισθεὶς εὐθέως καὶ τῇ ἡμετέρῃ γλώσσῃ, καὶ τῇ τῶν Περσῶν, καὶ τῇ τῶν Ἰνδῶν, καὶ τῇ τῶν Σκυθῶν ἐφθέγγετο, ὥστε μαθεῖν καὶ τοὺς ἀπίστους, ὅτι Πνεύματος ἁγίου ἠξίωτο.

Ediția folosită: PG 51, col. 87-88, 92.

Πρὸς τε Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας ἀπόδειξις, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ὁ Χριστὸς, ἐκ τῶν παρὰ τοῖς προφήταις πολλαχοῦ περὶ αὐτοῦ εἰρηγμένων⁷¹

6 ... Ἀλλὰ περὶ τῶν ἀγπίων τὸν τρόπον ἀνθρώπων λέγει, περὶ Σκυθῶν, περὶ Θρακῶν, περὶ Μαύρων, περὶ Ἰνδῶν, περὶ Σαυρομάτων, περὶ Περσῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη ὑπὸ ἓνα ἄγεται ζυγὸν καὶ ἄλλος προφήτης δηλῶν ἔλεγε·...

7 ... ὁ μίαν γλῶτταν ἔχον τὴν Ἰουδαϊκὴν, πῶς τὸν Σκύθην καὶ τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Σαυρομάτην καὶ τὸν Θρακὰ ἔπεισε;

11 ... καὶ πανταχοῦ θυσιαστήρια ἀναστήσαι, ἐν τῇ Πωμαίων χώρᾳ, ἐν τῇ Περσῶν, ἐν τῇ Σκυθῶν, ἐν τῇ Μαύρων, ἐν τῇ Ἰνδῶν·

Ediția folosită: PG 48, col. 822, 830.

⁷⁰ Omilie din ciclul *In principium Actorum*, III. *De utilitate lectionis Scripturarum*. Rostită în perioada antiohiană.

⁷¹ Lat. *Adversus Iudaeos et gentiles demonstratio, quod Christus sit Deus, ex iis, quae multis in locis de illo dicta sunt apud prophetas*

Că folositoare este citirea Scripturii; că robia și greutățile vieții nu înfrâng pe cel cu luare-aminte; că numele de apostol este nume de mari vrednicii și că apostolii au mai mare putere și autoritate decât căpeteniile lumești, și chiar decât împărații; iar la sfârșit, către cei nou-luminați

1 ... De te-ai duce la inzi⁷², cei pe care îi vede întâi soarele la răsăritul lui, de te-ai duce în părțile scăldate de Ocean, de te-ai duce în insulele britanice, de ai călători spre Marea Neagră, de te-ai duce spre părțile de miazăzi, pretutindeni vei auzi că oamenii cugetă la cele spuse de Scriptură; cu alt glas, dar nu cu altă credință, în limbi deosebite, dar cu același gând. Sunetul limbii e altul, dar nu-i altul chipul credinței. Cu limba vorbesc în graiuri barbare, dar cu mintea cugetă în credință; cu glasul fac greșeli de grai, dar cu viața trăiesc dreapta-credință.

4 ... astfel, cel botezat grăia îndată și în limba noastră, și în limba perșilor, și în limba inzilor⁷³, și în limba sciților, ca să afle și necredincioșii că au fost învredniciți de harul Duhului Sfânt.

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la săracul Lazăr. Despre soartă și providență. Despre rugăciune. Despre viețuirea după Dumnezeu și alte omilii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2005, p. 330-331, 337.

Dovedire către iudei și elini că Hristos este Dumnezeu. Dovedire din cele spuse despre El de către profeți în multe locuri

6 ... Nu, în acest loc e vorba de purtările oamenilor sălbatici, e vorba de sciți, de traci, de mauri, de inzi⁷⁴, de sauromați⁷⁵, de perși. Că toate aceste neamuri vor fi puse sub un singur jug, a arătat-o și un alt profet, spunând...⁷⁶

7 ... Cum i-au convins pe scit, pe ind, pe sauromat⁷⁷ și pe trac, când nu știau decât o singură limbă, pe cea iudaică?

11 ... și, pretutindeni, /Hristos – n.n./ să ridice altare, în țara romanilor, în țara perșilor, în țara sciților, în țara maurilor, în țara inzilor⁷⁸!

Ediția folosită: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 212, 213, 227.

⁷² În ediția românească, „indieni”.

⁷³ În ediția românească, „limba indienilor”.

⁷⁴ În ediția românească, „indieni”.

⁷⁵ În ediția românească, „sarmați”.

⁷⁶ Urmează un citat din *Sof* 3,9-10.

⁷⁷ În ediția românească, „sarmat”.

⁷⁸ În ediția românească, „țara indienilor”.

EPISTOLAE

1. INNOKENTIΩ ΕΠΙΣΚΟΠΩ ΡΩΜΗΣ

Τῷ δεσπότῃ μου τῷ αἰδεσιμωτάτῳ, καὶ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Ἰννοκεντίῳ Ἰωάννης ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Οὐδὲ ἐν τοῖς ἔξω μὲν οὖν δικαστηρίοις τοιαῦτα ἐτολμήθη ποτὲ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκ βαρβαρικῶ δικαστηρίῳ, οὐδὲ Σκύθαι, οὐδὲ Σαυρομάται οὕτως ἂν ποτε ἐδίκασαν ἐκ μιᾶς μοίρας κρίναντες, ἀπόντος τοῦ αἰτιωμένου, παραιτουμένου οὐ κρίσιν, ἀλλ' ἀπέχθειαν, καλοῦντος δικαστὰς μυρίους, ἀνεύθυνον ἑαυτὸν εἶναι λέγοντος, καὶ τῆς οἰκουμένης παρούσης ἀποδύσασθαι τὰς αἰτίας, καὶ δεῖξαι ἑαυτὸν ἐν ἅπασιν ἀθῶον ὄντα.

Ediția folosită: PG 52, col. 535⁷⁹.

2. EPISTOLAE AD OLYMPIADEM

IX (XIV), 5b ... Ἐδήλωσάν μοι οἱ μονάζοντες οἱ Μαρσεῖς, οἱ Γότθοι, ἔνθα αἰὲν κέκρυπτο Σεραπίων ὁ ἐπίσκοπος ὅτι Οὐνίλας ὁ ἐπίσκοπος ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος ὃν πρόνῃ ἐχειροτόνησα καὶ ἔπεμψα εἰς Γοτθίαν, πολλά καὶ μεγάλα κατορθώσας ἐκοιμήθη· καὶ ἦλθε φέρων γράμματα τοῦ ῥηγὸς τῶν Γότθων ἀξιοῦντα πεμφθῆναι αὐτοῖς ἐπίσκοπον.

Ediția folosită: Jean Chrysostome, *Lettres à Olympias*, introduction et traduction de Anne-Marie Malingrey, Paris, 1947 (SC 13), p. 151.

⁷⁹ Vezi și forma latină în Mansi, 3, col. 1093: *Neque in gentilium iudiciis, immo neque in barbarico tribunali talia umquam acta sunt; ac neque Scythae, neque Sarmatae ita umquam iudicarunt, iudicium ab una parte ferentes, absente eo qui innumeros, et extra culpam se esse dicente, cum toto orbe terrarum crimina depellere paratus sit, atque in omnibus se insontem demonstrare.*

SCRISORI

1. LUI INNOCENTIUS, EPISCOPUL ROMEI⁸⁰

Stăpânului meu preavenerabil și mult iubit de Dumnezeu, episcopului Innocentius, Ioannes îi dorește bucurie întru Domnul.

Într-adevăr, nici la judecățile din afara <Bisericii creștine> nu s-au îndrăznit vreodată astfel de lucruri, mai mult, nici la tribunalul barbar, nici sciții, nici sauromații nu au ținut proces vreodată astfel, judecând de o singură parte, cel acuzat fiind absent, refuzând nu judecata, ci ura, chemând numeroși judecători <și> spunând că el nu este vinovat și că, în fața lumii, s-a lepădat de învinuiri și s-a arătat ca fiind nevinovat în toate.⁸¹

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. SCRISORI CĂTRE OLYMPIADA⁸²

IX, 5b: Monahii marși, goți, unde se ascundea Serapion episcopul⁸³, mi-au dat de știre că a venit diaconul Moduorios cu vestea că Unila, minunatul episcop pe care l-am hirotonit mai înainte și l-am trimis în Gothia și a realizat lucruri multe și mari, a adormit [în Domnul]. Și el a venit putrând scrisori ale regelui goților care cerea să li se trimită episcop.⁸⁴

Ediția folosită: Ioan Gură de Aur, *Scrisori din exil*, volum realizat de Ioan I. Ică jr., Sibiu, f.a., p. 181.

⁸⁰ Despre Innocentius I (402-417), cf. *FHDRCh*, **XLII**. Scrisoarea, datând din 404, a fost adusă de preotul Germanus (358/9? – cândva între 405-415) și diaconul Ioannes Cassianus (360/5 – cca 435), originari din *Scythia* – cf. Pall., *Dial.*, III, 19; Sozom., *HE*, VIII, 26, 8; C. Broc, *Jean Cassien, „disciple” de Jean Chrysostome*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *Jean Cassien entre l’Orient et l’Occident. Actes du colloque international organisé par le New Europe College en collaboration avec Ludwig Boltzmann Gesellschaft (Bucarest, 27-28 septembre 2001)*, Paris-Iași, 2003, p. 34-35, 37-39.

⁸¹ Referiri la sinodul din toamna anului 403 *Ad Quercum* („La Stejar”), pe malul asiatic al Bosforului, în apropiere de *Chalcedon*, unde, în absență, arhiepiscopul constantinopolitan a fost acuzat, printre altele, de înstrăinarea bisericilor către barbari, de depășirea limitelor jurisdicționale și de susținerea origenismului – Mansi, 3, col. 1141-1148; Pallad., *Dial.*, VIII; Socr., *HE*, VI, 11; 15; Sozom., *HE*, VIII, 17; Theod., *HE*, V, 34, 3; Cassiod., *HE*, X, 11; 14; J. H. W. G. Liebeschuetz, *op. cit.*, p. 198-216.

⁸² Anul 404.

⁸³ Fost diacon din *Constantinopolis*, consacrat de Ioannes episcop de *Heraclea (Thracia)*.

⁸⁴ Despre misionarismul coordonat de Ioannes Chrysostomos printre goții nord-pontici, cf. Theod., *HE*, V, 31; V. Grumel, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople, I/1, Les actes de patriarches. Les registes de 381 à 715*, Paris, nr. 17, 17a (p. 16); J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l’Empire romain*, Paris, 1918, p. 415, 544-547; V. Gh. Sibiescu, *Activitatea misionară a Sfântului Ioan Hrisostom printre goți*, în *GB*, 32, 1973, 3-4, p. 375-388; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 65, 187-194; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 242.

XXXI. RUFINI AQUILEIENSIS**HISTORIA ECCLESIASTICA**

II, 12. Interea cum ad bellum Sarmaticum Valentinianus de Galliae parti-

XXXI. RUFINUS DIN AQUILEIA

(cca 345 – cca 410)

Autorul. Tyrranius Rufinus s-a născut la *Concordia*, în apropiere de *Aquileia*, într-o familie de bună condiție. A studiat la Roma, primind o educație specifică timpului, adică orientată spre gramatică și retorică. În 371/2, a fost botezat, fiind apoi atras de idealul ascetic. A intrat în aceeași mănăstire cu Hieronymus, de care l-a legat apoi o lungă prietenie cu tribulații, după care, cel mai devreme în 373 și cel mai târziu în 375, a plecat în Egipt, unde a rămas șase ani. În 379, era în *Mesopotamia*, a revenit în Egipt, apoi a ajuns la *Hierosolyma*, unde s-a consacrat ascezei și studiilor. Aici a fost hirotonit preot. În 397, s-a întors în Italia, unde divergențele cu Hieronymus pe seama operei lui Origene au acutizat polemica dintre ei (Ruf., *Apol.*, II, 37, în *PL*, 21, col. 616; Hier., *Ep.* LXXXI; CX). Ultimii ani au fost marcați de peregrinări prin nordul Italiei, datorate situației politice create de invazia goților lui Alaricus. A murit la *Messina* după jefuirea Romei în 410.

Opera. Gennadius de *Massilia* scria despre Rufinus că *non minima pars fuit doctum Ecclesiae* (*Vir. ill.*, XVII, în *PL* 58, col. 1069-1070). Rufinus este cunoscut atât ca autor al unor lucrări exegetice și polemice (*Comentariu la simbolul apostolilor*, *Apologia* etc.), dar mai ales ca traducător al unor opere semnate de Origene, Vasile de *Cappadocia*, Gregorius de *Nazianzus* ș.a. În (401-)403, a transpus în latină *Istoria bisericească* a lui Eusebius de *Caesarea*, pe care a continuat-o cu descrierea evenimentelor dintre 324-395 (cărțile X-XI).

Bibliografie: Theod., *HL*, 46; Genn., *Vir. ill.*, XVII; J. Gribomont, *Rufin d'Aquilée*, în *DECA*, II, p. 2197-2198; H. M. P. McHugh, *Rufinus of Aquileia (ca. 345 – 410)*, în *EEC*, p. 1002-1003; *PCBE*, 2/2, p. 1925-1940 (Tyrranius Rufinus 3); *DELC*, p. 745-746 (*Rufin*); A. de Vogüé, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'Antiquité*, III, *Jérôme, Augustin et Rufin au tournant du siècle (391-405)*, Paris, 1996, p. 247-316; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 325-355; R. Drobner, *Tirannio Rufino di Concordia (Aquileia). Bibliografia*, în *Augustinianum*, 40, 2000, 2, p. 461-517; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 158-184; P. Franco Beatrice, *De Rufin à Cassiodore. La réception des Histoires ecclésiastiques grecques dans l'Occident latin*, în *L'Historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. Pouderon et Y.-M. Duval, préface de M. Quesnel, Paris, 2001, p. 237-242; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 345-349.

ISTORIA BISERICEASCĂ

II, 12. Între timp, după ce a venit din părțile Galliei în Illyricum pentru răz-

bus venisset Illyricum, ibi vixdum coepto bello aegritudine subita oppressus diem obiit, relictis heredibus in imperio filiis Gratiano Augusto Valentinianoque admodum parvulo et nondum regiis insignibus initiato ...

13. Per idem tempus in orientis regno Gothorum gens sedibus suis pulsa per omnes se Thracias infudit armisque urbes et agros vastare feraliter coepit. Tum vero Valentis bella, quae ecclesiis inferebat, in hostem coepta converti ... Ipse

boiul sarmatic¹, Valentinianus a murit acolo, lovit de o boală subită², când abia fusese început conflictul, lăsând moștenitori în imperiu pe Gratianus Augustus³ și pe Valentinianus, foarte mic și încă neinițiat în treburile însemnate ale domniei⁴.

13. În aceeași vreme, în regatul goților din Orient, neamul, alungat din sălășurile sale, s-a răspândit prin toată Thracia și, cu armele, a început să pustiască sălbatic orașele și ogoarele. Atunci, de fapt, războaiele pe care Valens le purta cu Bisericele⁵ au

¹ Este vorba despre expediția de pedepsire din august-septembrie 375 declanșată de Valentinianus I (364-375) împotriva sarmaților asociați cu cvazii, care în 374 făcuseră incursiuni în provinciile panonice – Amm., XXIX, 6, 1-16; XXX, 6; Ps. Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLV, 8; Hier., *Chron.*, a. 375; Socr., *HE*, III, 12; Sozom., *HE*, VI, 36, 1-2; Zos., IV, 16, 4-6; 17, 2; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5867 (375); R. Seager, *Roman Policy on the Rhine and Danube in Ammianus*, în *CQ*, 49, 1999, p. 597-599; Ch. von Hoof, *Valentinian I, în Împărați romani*. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian editate de M. Clauss, traducere din limba germană și note de A. Armbruster, București, 2001, p. 397-398; M. Grant, *Gli imperatori romani. Storia e segreti*, Roma, 2004, p. 3388; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 73-74.

² Flavius Valentinianus I (364-375) a murit la 17 noiembrie 375 la *Brigetio* (Szöny, Ungaria) în urma unui atac de apoplexie – Amm., XXX, 6, 1-6; Hier., *Chron.*, a. 375; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLV, 8; Oros., VII, 32, 14; Socr., *HE*, IV, 31; Sozom., *HE*, VI, 36, 3-4; Zos., IV, 17; Theoph. Conf., *Chron.*, anul 5867 (375); Georgios Mon., *Chron.*, IX, 7; Leo Gramm., *Chron.*; *PLRE*, I, p. 934 (*Fl. Valentinianus* 7); D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Gründung einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996, p. 327; Ch. von Hoof, *op. cit.*, p. 398; M. Grant, *op. cit.*; A. Husar, *op. cit.*, p. 74.

³ Flavius Gratianus era fiul mai mare al lui Valentinianus I (364-375), născut la 18 aprilie 359 din căsătoria cu Marina Severa; a fost proclamat *Augustus* de către tatăl său la 24 august 367 în fața trupelor adunate la *Ambiani* (Amiens, Franța) – Amm., XXVII, 6, 4-16; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVI, 1; Oros., VII, 32, 8; 34, 1; Socr., *HE*, IV, 11, 3; 31, 10; Sozom., *HE*, VI, 10, 1; VII, 13, 9; Philostorg., *HE*, VIII, 8; IX, 16; Zos., IV, 12, 2; *PLRE*, I, p. 401 (*Fl. Gratianus* 2), 1130 (*Stemmata* 4. *Family of Valentinian I*); D. Kienast, *op. cit.*, p. 333; Ch. von Hoof, *op. cit.*, p. 396; K. M. Girardet, *Grațian, în Împărați romani...*, p. 408; M. Grant, *op. cit.*, p. 339, 347.

⁴ Flavius Valentinianus II, născut la 2 iulie 371 de cea doua soție a lui Valentinianus I (364-375), Iustina; proclamat *Augustus* la 22 noiembrie 375, așadar doar la patru ani, printr-o hotărâre a armatei – Amm., XXX, 10, 1-5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLV, 10; Oros., VII, 32, 15; Zos., IV, 19, 1; Socr., *HE*, IV, 10, 31, 7; Sozom., *HE*, VI, 10, 1; 36, 5; Philost., *HE*, 9, 16; *PLRE*, I, p. 934-935 (*Flavius Valentinianus* 8), 1130 (*Stemmata* 4. *Family of Valentinian I*).

⁵ Valens (364-378) era arian, persecutând sub diverse forme prelații, monahii și comunitățile ortodoxe – Vasile cel Mare, *Ep.* 59, 3; 70, 2; 242, 2; Socr., *HE*, III-IV, *passim*; Sozom., *HE*, VI, 6, 10-40; Theod., *HE*, IV, *passim*; Oros., VII, 33, 1-4; 9; Cassiod., *HE*, VII-IX, *passim*; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 274; 278; M. G. Mara, *Valens. Empereur*, în *DECA*, II, p. 2506; H. Leppin, *Von Constantian dem Großen zu Theodosius II. Das christliche Kaisertum bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret*, Göttingen, 1996, p. 60-66; R. Malcolm Errington, *Valens, în Împărați romani...*, p. 405; N. Lenski, *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley-Los Angeles-London, 2002, p. 211-263; A. Husar, *op. cit.*, p. 117-124.

tamen ab hostibus circumventus in praedio, quo ex bello trepidus confugerat, impietatis suae poenas igni exustus dedit, annis in imperio cum fratre primo et post cum fratris filiis quattuordecim pariter exactis. Quae pugna initium mali Romano imperio tunc et deinceps fuit.

Ediția folosită: Tyranii Rufini *Scripta varia*, curavit Manlius Simonetti, Città Nuova, 2000 (CSEA V/2), p. 282.

Ediția consultată: Eusebius, *Werke*, II/2, *Die Kirchengeschichte. Die Bücher VI bis X. Über die Märtyren in Palästina*, Herausgegeben von Eduard Schwartz, die lateinische Übersetzung des Rufinus von Theodor Mommsen, Leipzig, 1908 (GCS), p. 1019-1020.

început a fi întoarse împotriva dușmanului...; oricum el însuși, încercuit de dușmani pe terenul unde fugise tremurând din luptă, ars, și-a plătit prin foc pedeapsa impietății sale⁶, petrecând la domnie paisprezece ani, în mod egal, mai întâi împreună cu fratele, apoi împreună cu fiii fratelui⁷. Această luptă a fost pentru Imperiul roman începutul răului atunci și în continuare⁸.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Flavius Valens a murit în timpul bătăliei de la *Hadrianopolis* din 9 august 378 – după unele surse chiar pe câmpul de luptă, după altele, într-o casă unde fusese transportat din cauza rănilor și pe care germanicii au incendiat-o – Amm., XXXI, 13, 12-15; Hier., *Chron.*, a. 378; *Ep.* LX, 15, 2; Ioann. Chrysost., *Către o femeie rămasă văduvă de tânără*, 5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.* XLVI, 2; Oros., VII, 33, 15; 19; Socr., *HE*, IV, 38; Theod., *HE*, IV, 36, 2; V, 4, 10; Philostorg., *HE*, IX, 17; Zos., IV, 24, 2; Zon., XIII, 16, 24-25; *Cons. Const.*, a. 378; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Theoph. Conf., *Chron.*, anul 5869 (378); Leo Gramm., *Chron.*; N. Lenski, *op. cit.*; vezi și *infra*.

⁷ Valens a domnit între 28 martie 364 și 9 august 378, deci 14 ani și 5 luni (Hier., *Chron.*, a. 378; date greșite la Amm., XXXI, 14, 1; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVI, 1; Zon., XIII, 16, 42), dintre care doar 11 ani și 8 luni cu fratele său Valentinianus I (364-375); D. Kienast, *op. cit.*, p. 330.

⁸ Este vorba despre dezastrul armatei romane de la *Hadrianopolis* din 9 august 378, pe care Ammianus Marcellinus nu ezita să-l compare cu vestita bătălie de la Cannae (2 august 216 î.H.) – Amm., XXXI, 3-16; Hier., *Chron.*, a. 378; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVI, 2; Oros., VII, 33, 13-15; Socr., *HE*, IV, 38; Sozom., *HE*, 40, 2-5; Theod., *HE*, IV, 36, 1-2; V, 4, 10; Zos., IV, 24; Prosper Tiro, *Chorn.*, a. 377; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Iord., *Get.*, XXVI, 136-138; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5870 (378); Zon., XIII, 16; I. Barnea, în *DID*, II, p. 393-401; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, 131-144; R. Malcolm Errington, *op. cit.*, p. 406-407; N. Lenski, *op. cit.*; P. Heather, *I Goti dal Baltico al Mediterraneo. La storia dei barbari che sconfissero Roma*, Genova, 2005, p. 139-144; idem, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 211-228; A. Barbero, *9 agosto 378 il giorno dei barbari*, Roma-Bari, 2007; A. Husar, *op. cit.*, p. 88-106.

XXXII. EUSEBII HIERONYMI**1. EPISTULA LIX**

(Ad Marcellam de quinque novi testamenti quaestionibus)

4, 4. in omnibus locis uersabatur: cum Thoma in India, cum Petro Romae, cum Paulo in Illyrico, cum Tito in Creta, cum Andrea in Achaia, cum singulis

XXXII. EUSEBIUS HIERONYMUS

(cca 347 – 419/20)

Autorul. După propria-i mărturie, Eusebius Hieronymus s-a născut în 331 în *oppidum Stridonis*, aflat la granița dintre provinciile *Dalmatia* și *Pannonia*, distrus de goți în 376. Data nașterii e însă greșită, cel mai probabil aceasta plasându-se cândva în jurul lui 347. După studii literare la *Roma* și un stagiul funcționăresc la Curtea imperială de la *Augusta Treverorum*, către 370 s-a retras într-o comunitate monastică de la *Aquileia*, după care, aceasta dizolvându-se, a plecat în *Syria*, stabilindu-se în 374 în deșertul de la *Chalcis*. În Orient a învățat greaca și ebraica și a cunoscut mari personalități ale teologiei orientale, precum Epiphanius de *Salamis* (365-403) și Gregorius de *Nazianzus* (329/30-389/90). Întors la *Roma*, a fost secretarul papei Damasus I (366-384), după moartea acestuia făcând un lung pelerinaj prin *Chypros*, *Syria*, *Palaestina*, Egipt, stabilindu-se în 386 la *Bethleem*. Aici a înființat o mănăstire și a desfășurat o bogată activitate literară. A murit în 419 sau 420.

Opera. Exegeții opereii hieronimiene au clasificat scrierile în mai multe categorii: a) versiuni biblice, dintre care cea mai importantă realizare este traducerea în latină, după originalul grec, între 393-405, a Bibliei, numită din secolul al IX-lea *Vulgata*; b) opere de erudiție, precum traducerea, adaptarea și continuarea până la anul 378 a *Cronicii* lui Eusebius sau *De viris illustribus* (*Despre bărbații iluștri*), scrisă în 392; c) comentarii biblice și sinteze teologice; d) traduceri din opere polemice ale unor teologi orientali, precum Epiphanius de *Salamis*; e) opere hagiografice – *Vita S. Pauli primi eremitae* (*Viața sfântului Paul, primul eremit*), *Vita S. Hilarioni* (*Viața sfântului Ilarion*), *Vita Malchi monachi captivi* (*Viața lui Malchus, monahul rob*) ș.a.; f) corespondență; g) tratate polemice.

Bibliografie: Hier., *Vir. ill.*, CXXXV; J. N. D. Kelly, *Jerome. His Life, Writings, and Controversies*, London, 1975; J. Gribomont, *Jérôme (347 env. – 419)*, în *DECA*, II, p. 1320-1324; *DELCL*, p. 377-379 (*Ieronim, Fericitul*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 51, 111-112, 187-195, 228-230; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, ²1994, p. 1096-1097, 1305-1317; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 205-295; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 321-345; H. Freiherr von Campenhausen, *Părinții latini ai Bisericii*, II, traducere din germană de M.-M. Anghelescu revăzută de A. Manolescu, București, 2005, p. 5-78.

1. SCRISOAREA A LIX-A**(Marcellei, despre cinci probleme ale Noului Testament)¹**

4, 4. Se ducea în toate locurile: cu Toma în India, cu Petru la Roma, cu Paul în Illyricum, cu Titus în Creta, cu Andrei în Achaia, cu fiecare apostol în parte și cu

¹ Scrisoare adresată din *Bethleem*, la o dată incertă (câtre 394), Marcellei, cunoscută și din alte epistole ale lui Hieronymus – vezi *PCBE*, 2/2, p. 1357-1362 (*Marcella I*).

apostolis et apostolicis uiris in singulis cunctisque regionibus.

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, I, *Epistulae I-LXX*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LIV), p. 546-547.

2. EPISTULA LX

(Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani)

4, 2. immortalem animam et post dissolutionem corporis subsistentem, quod Pythagoras somniauit, Democritus non credidit, in consolationem damnationis suae Socrates disputauit in carcere, Indus, Persa, Gothus, Aegyptus philosophantur. Bessorum feritas et pellitorum turba populorum, qui mortuorum quondam inferiis homines immolabant, stridorem suum in dulce crucis fregerunt melos et totius mundi una uox Christus est.

15, 3. huius germanus Ualens Gothico bello uictus in Thracia eundem locum et mortis habuit et sepulchri.

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, I, *Epistulae I-LXX*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LIV), p. 553, 569.

3. EPISTULA CVI

(Ad Sunniam et Fretelam de psalterio, quae de LXX interpretum editione corrupta sint)

1, 1. Uere in uobis apostolicus et propheticus sermo completus est in omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum. quis hoc crederet, ut barbara Getarum lingua Hebraicam quaereret ueritatem et dormitantibus, immo contententibus Graecis ipsa Germania spiritus sancti eloquia scrutaretur?

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, II, *Epistulae LXXI-CXX*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LV), p. 247.

prieteni ai apostolilor în fiecare și în toate ținuturile.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. SCRISOAREA A LX-A (Lui Heliodorus. Epitaful lui Nepotianus)²

4, 2. Inzii, perșii, goții, egiptenii filozofează asupra sufletului nemuritor care trăiește și după distrugerea corpului, <lucru> pe care Pythagoras îl visa, Democritus nu l-a crezut, Socrates l-a dezbătut în închisoare spre a-și consola pedepsirea. Neamul sălbătic al besilor și mulțimea populațiilor acoperite cu piei de animale, care sacrificau odinioară oameni zeilor infernali ai morților, au renunțat la țipătul lor ascuțit pentru dulcele cântec al crucii și Hrisos este singura voce a întregii lumi.

15, 3. Fratele lui, Valens, învins în războiul gotic în Thracia, a murit și a fost și înmormântat în același loc³.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

3. SCRISOAREA A CVI-A (Lui Sunnias și Fretela, despre Psaltire, acele <lucruri> care ar fi fost corupte în ediția Septuagintei)⁴

1. 1. Cu adevărat în voi s-a desăvârșit limbajul apostolic și profetic; cuvântul acestora s-a răspândit în lumea întreagă și vorbele lor <au ajuns> până la capătul pământului⁵. Cine ar fi crezut că limba barbară a geților ar căuta adevărul ebraic și că Germania însăși ar cerceta vorbele Sfântului Duh, în timp ce grecii moțăie, ba chiar încă se întrec.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

² Epistolă expedită în 396 din *Bethleem* lui Heliodorus de *Altinum*, al cărui nepot de soră, Nepotianus, ordonat proet, tocmai murise – *PCBE*, 2/1 (*Heliodorus* 2); 2/2, p. 1535-1536 (*Nepotianus*).

³ Hieronymus se referă la dezastrul din 9 august 378 de la *Hadrianopolis*, în urma căruia împăratul Valens (364-378), fratele lui Valentinianus I (364-375), a pierit pe câmpul de luptă – *Amm.*, XXXI, 13, 12-15; *Hier.*, *Chron.*, a. 378; *Ioann. Chrysost.*, *Către o femeie rămasă văduvă de tânără*, 5; *Ps.-Aur. Vict.*, *Epit. Caes.* XLVI, 2; *Oros.*, VII, 33, 15; 19; *Ruf.*, *HE*, II, 13; *Socr.*, *HE*, IV, 38; *Theod.*, *HE*, V, 4, 10; 36, 2; *Zos.*, IV, 24, 2; *Zon.*, XIII, 16, 24-25; *Cons. Const.*, a. 378, 3; *Cassiod.*, *Chron.*, a. 378; *Theoph. Confess.*, *Chron.*, anul 5869 (378); *Leo Gramm.*, *Chron.*; *A. Barbero*, 9 agosto 378 il giorno dei barbari, Roma-Bari, 2007. Vezi și *FHDRCh*, XXXI (*Rufinus de Aquileia*), LXI (*Prosper Tiro*), LXVI (*Consularia Constantinopolitana*).

⁴ Trimisă din *Bethleem* cândva între 386 și 410, scrisoarea are ca destinatari doi credincioși goți.

⁵ *Ps* 18,5; *Rom* 10,18.

4. EPISTULA CVII (Ad Laetam de institutione filiae)

2, 3. iam et Aegyptius Serapis factus est Christianus; Marnas Gazae luget inclusus et euersionem templi iugiter pertremescit. De India, Perside et Aethiopia monachorum cotidie turbas suscipimus; deposuit faretras Armenius, Huni discunt psalterium, Scythiae frigora feruent calore fidei: Getarum rutilus et flavus exercitus ecclesiarum circumfert tentoria et ideo forsitan contra nos aequa pugnat acie, quia pari religione confidunt.

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, II, *Epistulae LXXI-CXX*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LV), p. 292.

5. EPISTULA CXX (Ad Hedybiam de quaestionibus duodecim)

1, 14. quid, in Scythiae frigora sint et Alpinae niues, quae non duabus et tribus tunicis, sed uix pecudum pellibus repelluntur?

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, II, *Epistulae LXXI-CXX*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LV), p. 478.

6. EPISTULA CXXIII (Ad Geruchiam de monogamia)

16, 1. Cetera taceo, ne uidear de dei desperare clementia olim a mari Pontico usque ad Alpes Iulias non erant nostra, quae nostra sunt, et per annos triginta fracto Danubi limite in mediis Romani imperii regionibus pugnabatur.

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, III, *Epistulae CXXI-CLIV*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LVI/1), p. 93.

4. SCRISOAREA A CVII-A (Către Laeta, despre educația fiicei)⁶

2, 3. Acum și egipteanul Serapis a devenit creștin, jalește Marnas în Gaza închis și se teme fără-ncetare de distrugerea templului⁷. Primum în fiecare zi mulțimi de călugări din India, Persia și Aethiopia; armeanul a renunțat la tolbele cu săgeți, hunii învață psaltirea, frigurile Scythiei clocotesc de ardoarea credinței: arma ta roșcată și blondă a geților⁸ înconjoară corturile Bisericii și de aceea, poate, luptă cu succes egal împotriva noastră, fiindcă ei cred cu aceeași pietate.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Ediția consultată: *FHDR*, II, p. 187.

5. SCRISOAREA A CXX-A (Către Hedybia, despre douăsprezece întrebări)⁹

1, 14. Ce, ia să fie în frigurile din Scythia și în zăpezile alpine, care cu greu sunt suportate nu cu două și trei tunici, ci cu blănuri?

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

6. SCRISOAREA A CXXIII-A (Către Geruchia, despre monogamie)¹⁰

16, 1. Tac în privința celorlalte, ca să nu par că nu mai am speranță în îndurarea lui Dumnezeu; odinioară, de la Marea Neagră până la Alpii Iulieni nu erau ale noastre cele care <acum> ne aparțin și, timp de treizeci de ani, după ce a fost călcată granița Dunării, lupta se purta în ținuturile din mijlocul Imperiului roman.¹¹

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Scrisoare datând din 400/1 și expediată din *Bethleem* aristocratei romane Laeta, care promisese să-și călugărească fiica; ea îmbracă forma unui „veritabil tratat” pedagogic – *PBCE*, 2/2, p. 1227-1229 (*Laeta*).

⁷ Hieronymus are în vedere, neîndoienic, distrugerea *Serapeum*-ului în 391 de către creștinii din *Alexandria* conduși de episcopul Theophilus (385-412) – Hier., *Vir. ill.*, CXXXIV; Ruf., *HE*, II, 22-23; Socr., *HE*, III, 2; V, 16-17; Sozom., *HE*, V, 7; VII, 15; Theod., *HE*, V, 22; Cassiod., *HE*, IX, 27-29; F. Thelamon, *Paiens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l' "Histoire ecclésiastique" de Rufin d'Aquilée*, Paris, 1981, p. 160, 165-205, 246, 255-257.

⁸ „Geți” pentru „goți” – motiv foarte răspândit în literatura Antichității târzii – C. C. Petolescu, *Confuzia dintre geți și goți în Antichitatea târzie*, în *TD*, 4, 1983, p. 147-149 = idem, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, p. 289-292, 333.

⁹ Anul 407; scrisoare de răspuns întrebărilor puse de o creștină din *Gallia*.

¹⁰ Anul 409; destinatarul e o tânără văduvă din *Roma*, care refuza a doua căsătorie.

¹¹ Vezi și *Ep. LX*, 16 (*FHDR*, II, p. 187).

7. EPISTULA CXXXIII (Ad Ctesiphontem)

9, 4. neque enim Britanni, fertilis prouincia tyrannorum, et Scythiae gentes omnesque usque ad oceanum per circuitum barbarae nationes Moysen prophetasque cognouerant.

Ediția folosită: Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*, III, *Epistulae CXXI-CLIV*, edidit Isidorus Hilberg, editio altera supplementis aucta, Viena, 1996 (*CSEL* LVI/1), p. 255.

7. SCRISOAREA A CXXXIII-A (Lui Ctesiphon)¹²

9, 4. Căci nici britanii, provincie bogată în tirani¹³, și neamurile Scythiei și toate populațiile barbare de jur împrejur până la Ocean nu cunoscuseră pe Moise și profeții.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹² Ca toate scrisorile excerptate, și aceasta a fost trimisă din *Bethleem* cândva între ultimele luni ale anul 414 și începutul anului 415. Destinatarul este un admirator al doctrinei lui Pelagius, căruia Hieronymus îi explică în ce constă această erezie – *PCBE*, 2/1, p. 509-510 (*Ctesiphon*).

¹³ Hieronymus se referă, foarte probabil, la uzurpările succesive din *Britannia* ale lui Marcus (406), Gratianus (406-407) și Fl. Claudius Constantinus (407-411), determinate de exasperarea populației locale lăsate pradă incursiunilor piraților saxoni și irlandezi în urma retragerii celor mai bune trupe de către Stilichon în 402 – vezi Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVII, 7; Oros., VII, 40, 2; Sozom., *HE*, IX, 11; Zos., IV, 35, 4-6; V, 27, 2-3; *PLRE*, II, p. 316-317 (Fl. Claudius Constantinus 21), 518-519 (Gratianus 3), 719-720 (Marcus 2); C. E. Stevens, *Marcus, Gratian, Constantine*, în *Athenaeum*, 35, 1957, p. 316-347; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 143-146, 170.

XXXIII. FILASTRII BRIXIENSIS**DIVERSARUM HAERESEON LIBER**

LXI [37] Post istum Fotinus doctrinam eius secutus in omnibus similiter praedicabat, inque hoc mendacio perseuerans proiectus est de ecclesia Sirmiensium ciuitatis, a sanctis episcopis superatus.

LXXXVIII [60], 6. Nam Manichei apocryfa beati Andreae apostoli, id est Actus quos fecit ueniens de Ponto in Greciam quos conscripserunt tunc discipuli sequentes beatum apostolum, unde et habent Manichei et alii tales Andreae beati et

XXXIII. FILASTRIUS DE BRIxia

(a doua jumătate a secolului al IV-lea)

Autorul. Locul de origine și data nașterii lui Filastrius nu se cunosc. Se știe, în schimb, că și-a părăsit pământul natal și familia, pentru a îmbrățișa viața ascetică. A fost ordonat preot, aflându-se cândva între 355 și 374 la *Mediolanum*, unde s-a opus episcopului arian Auxentius, după care a mers la Roma, iar apoi a întreprins o amplă campanie misionară *per uicos et castella diuersarum regionum* (Gaud. Brix., *Tract.*, 21, 6-7). Înainte de 381, a fost ales episcop de *Brixia* (Brescia, Italia), în anul respectiv semnând actele conciliului de la *Aquileia*, care pune capăt ereziei ariene în *Illyricum*. Între octombrie 384 și sfârșitul lui august 387 s-a aflat la *Mediolanum*, în anturajul lui Ambrosius, unde l-a întâlnit pe Augustinus. A murit cel mai devreme în 387 și cel mai târziu în 396.

Opera. Specialiștii îl consideră pe Filastrius un autor creștin mediocru din punct de vedere al profunzimii gândirii teologice. El a scris cândva între 383 și 391 o carte despre diversele erezii (*Diuersarum haereseon liber*), superficială și inferioară altor „tratate” similare compuse de ereziologi precum Iraeneus de *Lugdunum* sau Epiphanius de *Salamis*. A fost reeditată în 430.

Bibliografie: Gaud. Brix., *Tract.*, 21; Filastrii episcopi Brixienensis *Diversarum haereseon liber*, cura et studio F. Heylen (CCSL IX), Turnholt-Brepols, 1957, p. 209-210; M. Simonetti, *Philastre*, în *DECA*, II, p. 2011-2012; idem, *Filastrio*, în *NDPAC*, II, col. 1942-1943; *PCBE*, 2/1, p. 817-819 (*Filaster*); *DELC*, p. 267 (*Filaster, Filastrius sau Philaster*); H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 199-200; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 310-311.

CARTEA FELURITELOR EREZII

LXI [37] După acesta, Fotinus, îmbrățișându-i doctrina, predica la fel în toate și, perseverând în această minciună, a fost alungat din biserica cetății Sirmium, fiind biruit de sfinții episcopi.¹

LXXXVIII [60], 6. Căci maniheii <dețin> scrierile apocrife ale fericitului apostol Andrei, adică *Faptele* pe care le-a săvârșit venind din Pontus în Grecia, pe care le-au consemnat atunci în scris discipolii care-l urmau pe fericitul apostol, de unde și dețin maniheii și alții asemenea *Faptele* fericitului Andrei și ale fericitului evan-

¹ Vezi *infra*.

Iohannis Actus euangelistae beati, et Petri similiter beatissimi apostoli, et Pauli pariter beati apostoli.

XCI [63], 2 ... Et Fotinus ergo laudandus est hereticus, qui Christum deum negat esse ante saecula cum patre, et omnis heresis quae blasphematur aut in patrem aut in filium aut in spiritum.

XCIII [65], 5. Cum enim dicit mittere patrem filium et filium mittere sanctum spiritum, personarum causa dicit, non loci separatione disiunctos ostendit, propter Sabellium scilicet et Fotinum hereticos, qui condigne de deo intellegere uoluerunt...

ghelist Ioan și ale lui Petru, la fel preafericit apostol, și ale lui Paul, și el fericit apostol.²

XCI [63], 2 ... Și Fotinus ereticul trebuie dară lăudat, el care neagă că Hristos există înaintea veacurilor împreună cu Tatăl și <trebuie lăudată> orice erezie care hulește împotriva Tatălui, sau a Fiului sau a Duhului <Sfânt>.³

XCIII [65], 5. Căci atunci când spune că Tatăl îl trimite pe Fiu și Fiul îl trimite pe Sfântul Duh, o spune pentru a preciza rolurile, nu arată că ei au fost dezbi-nați printr-o separare a locului, desigur din cauza ereticilor Sabellius⁴ și Fotinus, care au voit să-l înțeleagă pe Dumnezeu cum era de așteptat.

² Circulația așa-numitelor *Acta Andreae*, dar și a altor *Fapte* apocrife ale apostolilor în mediul maniheist este atestată de la sfârșitul secolului al III-lea într-o culegere de psalmi traduși din greacă în coptă, dar care, la origine, erau redactați în siriacă. De asemenea, apocrife privitoare la faptele apostolilor au circulat de timpuriu printre diferitele grupări eretice creștine (encratiști, apostolici sau apotactici, origeniști, quartodecimani, priscilianiști), Părinții Bisericii și prelați de rang înalt respingându-le ca neautentice, absurde și impii. Vezi Eus., *HE*, III, 25, 6; Epiph., *Pan.*, 47, 1, 5; 61, 1, 5; 63, 2, 1; Aug., *Contra Adimantum*, 17 (recensuit I. Zycha, Praga-Viena-Leipzig, 1892 (CSEL XXV/2), p. 166); idem, *Contra Felicem de natura boni*, II, 6 (*ibidem*, p. 833); idem, *De sermone Domini in monte secundum Mathaeum*, 65 (PL 34, col. 1261); idem, *Contra adversarium legis et prophetarum*, I, 20, 39 (PL 42, col. 626); Innocentius I, *Ep.* VI, 7, 15 (PL 20, col. 501-502); Turribius, *Epistola ad Idacium et Ceponium episcopos*, 5 (PL 54, col. 694); Evodius, *De fide contra Manichaeos*, 38 (recensuit I. Zycha, Praga-Viena-Leipzig, 1892 (CSEL, XXV/2), p. 968-969); Theod., *Haer. fabul. comp.*, III, 4 (PG 83, col. 405); Leon I, *Ep.* XV, 15 (PL 54, col. 688); Gelasius, *Decreta*, V (PL 59, col. 162, 175, 176); J.-M. Prieur, *La réception des Actes d'André du IIIe au IXe siècle*, în *Acta Andreae. Praefatio-Commentarius*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 5), p. 91-128; idem, *Introduction*, în *Actes de l'apôtre André*, introduction, traduction et notes par J.-M. Prieur, Brepols, 1995, p. 18-26; idem, în *Écrits apocryphes chrétiens*, édition publiée sous la direction de F. Bovon et P. Geoltrain, index établis par S. J. Voicu, Gallimard-Brepols, 1997, p. 878-879. Vezi și *Studiul introductiv*.

³ Despre Fotinus și doctrina sa, vezi *FHDRCh*, XVI.1, XXVI și LX. Vezi și *Studiul introductiv*.

⁴ Sabellius a fost episcop al orașului *Ptolemais* din *Cyrenaica* la începutul secolului al III-lea. El este întemeietorul ereziei antitrinitariste sau monarhianiste, care nega existența celor trei persoane (ipostasuri) ale Treimii, susținând că dumnezeirea este asemenea unei monade (*monas*) indistincte. Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt doar fețe, chipuri, moduri (*prosôpa*) de manifestare succesivă ale aceluiași Dumnezeu Unul în raporturile cu lumea (istoria), respectiv Tată în creație (Creator), Fiu în viața lui Iisus, de la Naștere la Înălțare (Mântuitor), Duh Sfânt ca dătător de viață (Sfîntitor). A fost combătută de mulți Părinți ai Bisericii și condamnată la cel de-al II-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* (381) (*FHDRCh*, XVIII). Vezi Filastr., *Haer.*, LIV [30]; Eus., *HE*, VII, 6; Sf. Vasile cel Mare, *Omilia a XXIV-a. Împotriva sabelienilor, a lui Arie și a anomeilor* (PSB 17, p. 589-599); *Diss. Max.*, 74; c. 1 și 7 II *Constantinopolis* (CBO², p. 64, 70-71); Hier., *Vir. ill.*, LXIX; Ps.-Epiph., *Anakeph.*, II, 1, 62; Sozom., *HE*, II, 18, 3-4; III, 6, 7; IV, 6, 6; V, 12, 4; VI, 11, 3; Theod., *HE*, I, 4, 46; V, 9, 11; 9, 19; 11, 2; idem, *Haer. fab. comp.*, II, 8 (PG 83, col. 396); Vinc. Ler., *Comm.*, VII; Cassiod., *HE*, I, 14; IX, 14; 16; M. Simonetti, *Sabellius-Sabelliens*, în *DECA*, II, p. 2205-2206; idem, *Sabellio-Sabelliani*, în *NDPAC*, III, col. 4631-4632; *DELC*, p. 750 (*Sabelianism*), 750-751 (*Sabelius* sau *Sabelie*); S. G. Papadopoulos, *Patrologie, I. Introducere, Secolele II și III*, traducere de A. Marinescu, București, 2006, p. 364-365.

CXXI [93], 4. Tertio autem, Iaphet nomine, Cappadociam ingredientibus atque a Cilicia exeuntibus loca frigida, quae sunt Armeniae, Bosfori, Ponti, Thraciae, Pannoniarum, Illyrici, Italiae, et occidentis universas partes iussu diuino ei statuendo adtribuit.

Ediția folosită: Filastrii episcopi Brixienensis *Diversarum haereseon liber*, cura et studio F. Heylen (CCSL IX), Turnholt-Brepols, 1957, p. 244, 256, 257, 259, 285.

Ediția consultată: PL 12, col. 1199-1200.

CXXI [93], 4. Iar celui de-al treilea, pe nume Iaphet, în timp ce intrau în Capadocia și plecau din Cilicia, i-a atribuit locurile friguroase care se află în Armenia, Bosforus, Pontus, Thracia, Pannonii, Illyricum, Italia și toate părțile din Occident, conform poruncii divine pe care trebuia să o respecte.⁵

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁵ Dezvoltare a paragrafului biblic din *Gen* 10,2-3; vezi *FHDRCh*, II.

XXXIV. PSEUDO-CLEMENTIS

RECOGNATIONES

IX, 24, 5. Apud Saracenos et superiores Libes et Mauros et circa ora maris Oceani habitantes, set et in extremis Germaniae partibus et apud Sarmatas vel Scythas atque omnes que sub axe septentrionis iacent Pontici litoris gentes, et in Chrysea insula numquam invenitur trapezita nec sculptor aut pictor aut architectus aut geometres aut tragoedus aut poeta; ergo deficit apud eo Mercurii Venerisque constellatio.

Ediția folosită: *Die Pseudoklementinen*, II, *Rekognitionen* in Rufins, Übersetzung, Herausgegeben von Bernhard Rehm, 2., verbesserte Auflage von Georg Strecker, Berlin, 1994 (GCS 51/2), p. 292.

Ediția consultată: *Les Reconnaissances du pseudo-Clément. Roman chrétien des premiers siècles*, introduction et notes par Luigi Cirillo, traduction par André Schneider, Turnhout, 1999, p. 462.

XXXIV. PSEUDO-CLEMENT

(secolul al IV-lea)

Autorul și opera. Pe seama lui Clement Romanul (92-101) (*LP*, IV) a fost pus un text păstrat într-o recenzie greacă și în alta tradusă în latină pe la 406 de către Rufinus de *Aquileia* (cca 354 – cca 410) conținând douăzeci de *Omilii*, *Prescurtarea* lor și *Recunoașterile* (lat. *Recognitiones*); toate formează așa-numitele *Pseudo-clementine*. Între cercetători există divergențe notabile cu privire la autorul, momentul și locul realizării acestui „roman”. Cele mai recente opinii în problemă susțin că, la origine, *Recognitiones* a fost compus de un eretic arian în greacă, în regiunea *Syria-Palaestina* (*Tripolis?*, *Caesarea?*), într-un interval de timp cuprins între 330 și 360, fiind interpolat de un eretic eunomian între 370 și 380.

Bibliografie: R. Trevijano, *Clementine (pseudo)*, în *NDPAC*, I, col. 1077-1084; *DELCS*, p. 149 (*Clemenetină, Literatura*); J. Wehnert, *Abriß der Entstehungsgeschichte des pseudo-klementischen Romans*, în *Apocrypha*, 3, 1992, p. 228-235; L. Cirillo, *Introduction*, în *Les Reconnaissances du pseudo Clément. Roman chrétien des premiers siècles*, introduction et notes par L. Cirillo, traduction par A. Schneider, Turnhout, 1999, p. 18-23; M. Vielerberg, *Klemens in den Pseudoklementinischen Rekognitionem. Studien zur literarischen Form des spätantiken Romans*, Berlin, 2000 (*TU* 145) C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria letteratura creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 248-251.

RECUNOAȘTERI

IX, 24. La saraceni, la libienii de sus, la mauri, la locuitorii de la Gurile Oceanului și în regiunile îndepărtate ale Germaniei, la sarmați și la sciți, la toate neamurile ce locuiesc în regiunile țărmului pontic și pe insula Chrysea nu se află nici zaraf, nici sculptor, nici pictor, nici arhitect, nici topograf, nici autor de tragedie, nici poet; prin urmare, influența lui Mercur și a lui Venus trebuie să lipsească de la ei.¹

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Ediția consultată: Sfântul Clement Romanul, *Memorii*, traducere din engleză de Cornel Savu, Cluj-Napoca, 2006, p. 353-354.

¹ Vezi, de asemenea, Eus., *Praep. evan.*, VI, 10, 31 (*FHDRCh*, V.1.d).

XXXV. AMBROSIASTRI

1. COMMENTARIUS IN EPISTULAS PAULINAS

Ad Colosenses, 3, 11, 5: barbarum tamen ab Scythia segregavit, sicut servum a libero, non utique in Christo, in quo omnes unum sunt, sed in morum feritate et {in} gentis inmanitate.

Ediția folosită: Ambrosiastri qui dicitur *Commentarius in Epistulas Paulinas*, III, recensuit Henricus Iosephus Vogels, Viena, 1969 (CSEL LXXXI), p. 197.

2. QUAESTIONES VETERIS ET NOVI TESTAMENTI CXXVII

CXV, 74. Traduntur enim mulieres Scytharum, quae Amazonae dictae sunt, cum uiri earum occupati bello longinquo diu abessent...

Ediția folosită: Pseudo-Augustini *Quaestiones veteres et novi testamenti CXXVII* accedit appendix continens alterius editionis quaestiones selectas, recensuit Alexander Souter, Viena-Leipzig, 1908 [1963] (CSEL L), p. 344.

XXXV. AMBROSIASTER

(a doua jumătate a secolului al IV-lea)

Autorul și opera. Sub acest nume, dat în secolul al XVII-lea de doi editori ai operei lui Ambrosius de *Mediolanum*, se ascunde un autor necunoscut (s-au propus numeroase variante), care, în epoca pontificatului lui Damasus (366-384), a realizat la Roma un *Commentarius* la 13 scrisori ale apostolului Paul, dar care, începând din veacul al VI-lea și până în Evul Mediu, a fost pus pe seama episcopului milanez. De fapt, se pare că e vorba de un păgân sau un evreu convertit. Tot lui i-a fost atribuită recent o bună parte dintre textele grupate sub titlul *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* (*Probleme în legătură cu Vechiul și Noul Testament*), redactate cândva după 372/4 și înainte de 382. Se pare că spre ultimii ani ai secolului al IV-lea era încă în viață.

Bibliografie: A. Pollastri, *Ambrosiaster*, în *DECA*, I, p. 88-90; idem, *Ambrosiaster*, în *NDPAC*, I, col. 239-241; *PCBE*, 2/1, p. 102-104 (*Ambrosiaster*); *DELC*, p. 36 (*Ambrosiaster sau Pseudo-Ambrozie*); M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 76, 118-119; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 319-321.

1. COMENTARIU LA EPISTOLELE PAULINE

Către Coloseni, 3, 11, 5: Totuși, barbarul se deosebește de scit, așa precum sclavul de omul liber, fără îndoială nu în fața lui Hristos, pentru care toți sunt unul, ci în ce privește sălbăcia obiceiurilor și cruzimea neamului.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. 127 DE PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU VECHIUL ȘI NOUL TESTAMENT

CXV, 74. Se povestește că femeile sciților, care sunt numite amazoane, întrucât bărbații lor lipseau multă vreme, ocupați cu un război de durată ...

Traducere: Mihaela Paraschiv

XXXVI. PACIANI BARCINENSIS**EPISTULA II**

Pacianus Episcopus Simproniano fratri salutem

...

IV, 5. Sic peccamus exemplo, nec rhetores sumus, sed quamcumque uocem copiam Dei credimus. Latium, Aegyptus, Athenae, Thraces, Arabes, Hispani Deum confitentur, omnes linguas Spiritus Sanctus intellegit.

Ediția folosită: Pacien de Barcelone, *Écrits*, introduction, texte critique, commentaire et index par Carmelo Granado, traduction par Chantal Épistalon et Michel Lestienne, Paris, 1995 (SC 410), p. 194.

XXXVI. PACIANUS DE BARCINO

(a doua jumătate a secolului al IV-lea)

Autorul. Pacianus, episcop de *Barcino* (Barcelona), în *Hispania*, s-a născut, foarte probabil, la începutul secolului al IV-lea, murind, cum scria Hieronymus, „la adânci bătrâneți, în timpul lui Theodosius” (*Vir. ill.*, CVI) – după unii exegeți, în 391, după alții, între 379-393.

Opera. Pacianus este autorul mai multor „scurte lucrări” (*Hier.*, *Vir. ill.*, CVI), precum *De Paenitentibus* (*Despre pocăință*), *De Baptismo* (*Despre botez*), *Ceruulus* (*Cerbul*), *Contra Tractatus Nouatianorum* (*Împotriva cărții novațienilor*). Cum au arătat exegeții, el a fost un autor care s-a inspirat atât din literatura clasică (Cicero, Vergilius, Horatius, Ovidius), cât și din cea creștină (Tertullianus, Cyprianus, Lactantius).

Bibliografie: *Hier.*, *Vir. ill.*, CVI; M. Simonetti, *Pacien*, în *DECA*, II, p. 1850; *DEL*C, p. 634 (*Pacien*); C. Granado, *Introduction*, în *Pacien de Barcelone, Écrits*, introduction, texte critique, commentaire et index par C. Granado, traduction par Ch. Épistalon et M. Lestienne, Paris, 1995 (*SC* 410), p. 23-115; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 312-313.

SCRISOAREA A II-A

Episcopul Pacianus <transmite> salutări fratelui Simpronianus¹

...

IV, 5. Păcătuim astfel, spre exemplu; și nu suntem retori, dar socotim orice cuvânt avere de la Dumnezeu. Latium, Egipt, Athena, tracii, arabii, hispanii îl mărturisesc pe Dumnezeu; Sfântul Duh înțelege toate limbile.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Destinatarul era un *clarissimus* adept al schismei novațiene – A. Di Berardino, *Sympronianus*, în *DECA*, II, p. 2349; *DEL*C, p. 793 (*Sympronianus*).

XXXVII. FRAGMENTA ARRIANA

Ms. VERONA, *Bibl. Capit.*, LI (49), XV/ f. 3^r = 106^r

4. Nam de Marte quid dicam, qui aput Tracias natus ibi e<s>t defunctus, et ipse adulterii crimine maculosus, quique Venerem Vulcani uxorem inlicito amore contaminare temptauit?

Ediția folosită: *Scripta Arriana Latina*, I, *Collectio Veronensis Scholia in Concilium Aquileiense, fragmenta in Lucam rescripta, fragmenta theologica rescripta*, cura et studio R. Gryson, Turnholt, 1982 (CCSL LXXXVII).

XXXVII. FRAGMENTE ARIENE

(secolele IV-V)

Opera. Din literatura ariană a secolelor IV-V s-au păstrat și câteva fragmente de tratate dogmatice și omilii; printre ele, un tratat contra păgânilor, realizat în două forme ușor diferite.

Bibliografie: DELC, p. 563-565 (*Maximin*); R. Gryson, *Introduction*, în *Scripta Arriana Latina*, I, *Collectio Veronensis Scholia in Concilium Aquileiense, fragmenta in Lucam rescripta, fragmenta theologica rescripta*, cura et studio R. Gryson, Turnholt, 1982 (CCSL LXXXVII), p. XVIII-XIX; C. Moerschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 314.

4. Dar ce să spun despre Marte, cel care, născut în Thracia, a murit aici¹; pătat și el de vina adulterului și care a căutat să o corupă pe Venus, soția lui Vulcan, printr-o dragoste neîngăduită?

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Motiv de veche sorginte despre originea tracică a lui Marte; vezi, în ultimă instanță, D. Dana, Mars Geticus. *Realitate istorică sau literară?*, în *EphNap*, 11, 2001, p. 15-39.

XXXVIII. QUODVULTDEO CARTHAGINIENSI**LIBER DE PROMISSIONIBUS ET PRAEDITIONIBUS DEI**

*Dimidium temporis in signis Antichristi, XIII, 22 ... quibus ciuitatem sanctam calcari, *** ut aestimatur, ab haereticiis et maxime Arrianis qui tunc plurimum poterunt, Gog et Magog, ut quidam dixerunt, Gotos et Mauros, Getas et Massagetas, per quorum saeuitiam ipse iam diabolus ecclesiam uastat et tunc amplius persequetur, cessare etiam faciens iuge sacrificium.*

Ediția folosită: Quodvultdeus, *Livre des promesses et des prédictions de Dieu*, II, introduction, texte latine, traduction et notes par René Braun, Paris, 1964 (SC 102), p. 634.

Ediția consultată: *Opera Quodvultdeo Carthaginiensi episcopo tributu*, edidit R. Braun, Brepols, 1976 (CCSL LX), p. 207.

XXXVIII. QUODVULTDEUS DE CARTHAGO

(380/90 – înainte de 25 octombrie 454)

Autorul. S-a născut probabil în *Carthago*, devenind diacon al Bisericii de aici și, cândva între 431 și 439, episcop. S-a aflat în corespondență cu Aurelius Augustinus, acesta dedicându-i tratatul *De haeresibus*, compus în 428-429. După ocuparea Africii de către vandali la 19 octombrie 439, are norocul de a scăpa de pe corabia deteriorată pe care regele Geisericus (428-447) îl îmbarcase împreună cu alți opozanți, ajungând în Italia, la *Neapolis*, unde s-a dedicat luptei împotriva ereziei pelagiene. A murit în exil, înainte de 25 octombrie 454.

Opera. Quodvultdeus este autorul mai multor predici, în care, fie explică simbolul de credință, fie denunță situația grea a creștinilor supuși vandalilor cuceritori și arieni, fie combate păgânismul, iudaismul și ereziile. Cea mai importantă operă a sa – unii exegeți o pun pe seama lui Prosperius de *Aquitania* sau a unui anonim – este *Liber promissionibus et praedictorum Dei* (titlu atribuit din 1539), compusă între 444/5-451, în care judecă istoria omenirii din perspectiva predicțiilor făcute de Dumnezeu de la începuturile lumii. În acest scop, el folosește numeroase pasaje din *Cartea lui Daniel* și din *Apocalipsă*.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, LXXVIII; R. Braun, *Introduction*, în Quodvultdeus, *Livre des promesses et des prédictions de Dieu*, II, introduction, texte latine, traduction et notes par René Braun, Paris, 1964 (SC 102), p. 1-125; A. V. Nazzaro, *Quodvultdeus*, în *NDPAC*, III, col. 4449-4453; *PCBE*, I, p. 947-949 (*Quodvultdeus* 5); *DELC*, p. 734 (*Quodvultdeus*); H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 611-622; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 68-70; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 49-52, 269.

CARTE DESPRE FĂGĂDUINȚELE ȘI PREVESTIRILE LUI DUMNEZEU

Jumătate din timp în semnele Antichistului, XIII, 22 ... cei cărora le este călcată cetatea sfântă, după cum se crede, de către eretici și mai cu seamă de arieni care vor fi foarte puternici pe vremea aceea, Gog și Magog, cum au spus unii, îi va urmări și atunci mai aprig pe goți și pe mauri, pe geți și pe masageți¹, prin a căror cruzime însuși diavolul deja devastează Biserica, făcând chiar să înceteze *sacrificiul neîntrerupt*².

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Extindere a informațiilor din *Gen* 10,2-3; vezi *FHDRCh*, II.

² *Dan* 2,31.

XXXIX. KALENDARIUM GOTHICUM

·kg· þize ana Gutþiudai managaize marwtre jah Friþareikei[kei]s.

·kd·

·ke·

·kq·

·kz·

·kh·

·kp· gaminþi marwtre þize bi Werekan papan jah Batwin bilaif. aikklesjons
fullaizos ana Gutþiudai gabrannidai.

·l·

Naubaimbair: fruma Jiuleis ·l·

·a·

·b·

·g· Kuantanteinus þiudanis

·d·

·e·

·q· Dauripaius aipisks.

·z·

·h·

·þ·

·i·

·ia·

·ib·

·ig·

·id·

·ie· Filippaus apaustaulus in
Jairupulai.

·iq·

·iz·

·ih·

·ip· þizo alþjono in[e] Bairaujai

·m· samana.

·k·

·ka·

·kb·

·kg·

·kd·

·ke·

·kq·

·kz·

·kh·

·kp· Andriins apaustaulus.

·l·

Ediția folosită: Bruno Luiselli, *Dall'arianesimo dei Visigoti di Costantinopoli all'arianesimo degli Ostrogoti d'Italia, în Ravenna da capitale imperiale a capitale esarcale. Atti del XVII Congresso internazionale di studio sull'alto medioevo, Ravenna, 6-12 giugno 2004*, II, Spoleto, 2005, tav. I.

Ediția consultată: PL 18, col. 877-889.

XXXIX. CALENDARUL GOTIC¹

(a doua jumătate a secolului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea;
adăugiri ulterioare?)

Asupra momentului când a fost compus acest calendar – păstrat, cum se vede, fragmentar (o parte dintre sărbătorile din lunile octombrie și noiembrie – *Naubaimbair*) – specialiștii nu s-au pus de acord: după unii, el a fost realizat în a doua jumătate a secolului al IV-lea, după convertirea vizigoților, așadar în momentul când aceștia se găseau încă la nord de Dunăre; după alții, redactarea s-a produs în ultimele decenii ale veacului amintit ori mai degrabă după anii 407 sau 419, când goții deveniseră deja *foederati* ai Imperiului, căci el menționează sub data de 19 noiembrie numele orașului *Beroea* (*Bairauja*) (astăzi, Stara Zagora, Bulgaria) din *Thracia*, în proximitatea căruia în secolele V-VI sunt amintiți așa-numiții *Gothi minores* (Iord., *Get.*, LI, 267)². În orice caz, el sistematizează unele sărbători celebrate în bisericile (*aikklesjons*) din *Gothia* încă de pe vremea când goții se aflau în stânga fluviului. Din fragmentul conservat, se observă cinstirea unor martiri (*marwtre*) cunoscuți și din alte surse (*Werekān*, *Batwin*) (29 oct.)³, care căzuseră în timpul persecuțiilor de la mijlocul veacului al IV-lea în *Gutþiuda*, așadar în teritoriul nord-dunărean, a împăratului arian Constantius II (*Kuatanteinus*) (337-361) (3 nov.), în timpul căruia, cel mai probabil în 341, a fost sfințit episcop al goților Ulfila și l-a primit pe acesta în Imperiu în 348 (Philostorg., *HE*, II, 5; Sozom., *HE*, VI, 37, 9; Theod., *HE*, IV, 37, 3), a conducătorului got Fritigern (*Friþareikei[kei]s*) (23 oct.), convertit pe la 376 de misionarii trimiși de împăratul Valens (364-378) (Socr., *HE*, IV, 33, 4; 7; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5869 (377))⁴, a unui

¹ Niciunul dintre îngrijitorii acestui volum necunoscând gotica, am preferat să lăsăm netradus textul calendarului, menționând în scurtul comentariu doar termenii recunoscuți în istoriografie.

² V. Velkov, *Wulfila und die Gothi minores in Moesien*, în *Klio*, 71, 1989, 2, p. 525-527; idem, *Der Wohnsitz der Gothi minores (der Wulfilagoten) in Moesien*, în *Studia in honorem Georgii Mihailov*, Sofia, 1995, p. 491-496; M. Kazanski, *Les Goths (Ier – VIIe siècles ap. J.-C.)*, Paris, 1991, p. 117.

³ *FHDRCh*, CXXII.2.2; *Martyres Gothorum Ecclesiae*, în *FHDR*, II, p. 726-727; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 24, 57, 73, 74; M. Guidetti, *Vivere tra i barbari. Vivere con i romani. Germani e arabi nella società tardoantica IV-VI secolo d.C.*, Milano, 2007, p. 73.

⁴ Ph. Régerat, *La conversion d'un prince germanique au IVe siècle: Fritigern et les Goths*, în *Clovis. Histoire et mémoire*, I, *Le baptême de Clovis, l'événement*, sous la direction de M. Rouche, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1997, p. 171-184; A. Schwarcz, *Cult and Religion among the Tervingi and the Visigoths and their Conversion to Christianity*, în *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective*, edited by P. Heather, San Marino, 1999, p. 454-455. Vezi și *Studiul introductiv*.

episcop pe nume *Dauripaius* (Dorotheus)⁵ (6 nov.) și a apostolilor Filip (*Filippaus apaustaulus*) (15 nov.) și Andrei (*Andriins apaustaulus*) (29 nov.)⁶.

Bibliografie: H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *AB*, 31, 1912, p. 276; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 419, nota 314; E. Popescu, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, Iași, 2000, p. 201-202; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 24, 57, 58, 59-60, 72-75; M. Todd, *I Germani. Dalla tarda Repubblica romana all'epoca carolingia*, traduzione di E. Siccardi e C. Ghibellini, Genova, 2004, p. 27.

⁵ Probabil episcopul Dorotheus de *Heraclea (Thracia)*, devenit cândva între 375-378, după moartea lui Euzoius, episcop de *Antiochia*. Scos din scaun prin edictul imperial din 381 contra arienilor, s-a refugiat pe lângă Demophilus, episcopul arian de *Constantinopolis*, revenind pe *thronos*-ul său în 388; a murit la 6 noiembrie 407 la vârsta de 119 ani. Din punct de vedere doctrinar, era un arian moderat; secta sa a subzistat până în 420. Pentru toate acestea, vezi Socr., *HE*, IV, 36, 4; V, 12, 8; 23, 4-5; VII, 6, 1; Sozom., *HE*, VI, 37, 15; VII, 17; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 512, 513; M. Simonetti, în *DECA*, I, p. 726.

⁶ Despre ei, vezi *Studiul introductiv*.

XL. ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

**Διάλογος ἱστορικὸς Παλλადίου, ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως, γενόμενος πρὸς
Θεόδωρον, διάκονον Ῥώμης, περὶ βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου
Ἰωάννου, ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Χρυσοστόμου**

III, 19-20 ... μετὰ τὸν Παλλάδιον Γερμανὸς πρεσβύτερος ἅμα Κασ-
σιανῷ διακόνῳ τῶν Ἰωάννου, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἐπιδόντες γράμματα παντὸς
τοῦ κλήρου Ἰωάννου «ἐπέστησαν»· ὅπου γράφουσι βίαν καὶ τυραννίδα
ὑπομεμενηκέναι αὐτῶν τὴν ἐκκλησίαν, τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν στρατιωτικῇ

XL. PALLADIUS DE HELENOPOLIS

(363/4 – înainte de 431)

Autorul. Palladius s-a născut în 363/4 în *Galatia*. La 20 de ani, a intrat în mănăstire, pelerinajul din 388 punându-l în contact cu eremiții din deșertul Egiptului. Numit episcop de *Helenopolis*, în *Bithynia I* (cca 400), a fost unul dintre susținătorii lui Ioannes Chrysostomos, pledându-i cauza în 404 în fața papei Innocentius I (402-417). Faptul i-a adus arestarea în 405 și depunerea în 406. În 412, a fost numit episcop de *Aspona*, în *Galatia I*, stingându-se înainte de 431.

Opera. Palladius este autorul a două lucrări – *Dialogul istoric cu diaconul Theodoros din Roma despre viața și felul de a fi al fericitului Ioannes Chrysostomos, episcopul Constantinopolisului*, compus între 405-408, și *Historia Lausiaca*, realizată în 420, care descrie viețile celor mai vestiți călugări ai vremii.

Bibliografie: S. Zincone, *Palladius d'Helenopolis*, în *DECA*, II, p. 1869-1870; B. Baldwin, *Palladios*, *DELCS*, p. 637-638 (*Palladiu de Helenopolis*); *HEO*, I, p. 102; J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, în *REByz*, 42, 1984, p. 172 (nr. 7), 192; A.-M. Malingray, *Introduction*, în *Palladios, Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome*, I, introduction, texte critique, traduction et notes par A.-M. Malingray avec la collaboration de Ph. Leclercq, Paris, 1988 (*SC* 341), p. 7-42; N. McLynn, *The 'Apology' of Palladius; nature and purpose*, în *JThS*, 42, 1991, p. 52-76; Père Nicolas Molinier, *Introduction*, în *Pallade d'Hélénopolis, Histoire lausique*, introduction, traduction et notes du Père Nicolas Molinier, Abbaye de Bellefontaine, 1999, p. 9-32; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 297-301.

Dialogul istoric al lui Palladius, episcopul de Helenopolis, cu diaconul Theodoros al Romei despre viața și felul de a fi ale fericitului Ioannes Chrysostomos, episcopul Constantinopolisului

III, 19-20 ... După Palladius (a venit) preotul Germanus împreună cu diaconul Cassianus, (doi) bărbați cucernici, (care făceau parte) dintre (adeptii) lui Ioannes, și au predat (papei) scrisorile întregului cler al lui Ioannes¹; în aceste (scrisori) se descrie violența și tirania la care a fost supusă Biserica lor, faptul că episco-

¹ Este vorba despre preotul Germanus (358/9? – cândva între 405/15) și diaconul Ioannes Cassianus (360/5 – cca 435) originari din *Scythia*. Ei au ajuns la *Constantinopolis* venind din Egipt, unde fuseseră în pelerinaj (cca 386 – 399/400) (*Conl.*, I, 2, 3), după care au mers la *Roma* la papa Innocentius I (402-417), căruia i-au prezentat scrisorile despre care vorbește Palladius (de asemenea, Sozom., *HE*, VIII, 26, 8) – *DELCS*, p. 127 (*Cassian, Ioan*); N. Chițescu, *Studiu introductiv*, în *PSB* 57, 1990, p. 38-43; A. Plămădeală, *Sfântul Gherman din Dacia Pontică, un străromân ignorat (Mai mult decât o ipoteză)*, în *MA*, 34, 1989, 5, p. 3-19; A. Jakab, *L'Egypte chrétienne au temps de Jean Cassien*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident. Actes du colloque international organisé par le New Europe College en collaboration avec Ludwig Boltzmann Gesellschaft (Bucarest, 27-28 septembre 2001)*, Paris-Iași, 2003, p. 1-14; C. Broc, *Jean Cassien, „disciple” de Jean Chrysostome*, în *ibidem*, p. 34-35, 37-39; N. Zugravu, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 27. Vezi și *FHDRCh*, XXX și LXVIII.

βοηθεία ἐκληθέντος, καὶ εἰς ἐξορίαν πεμφθέντος κατὰ συσκευὴν Ἀκακίου Βερούας, καὶ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, καὶ Ἀντιόχου Πτολεμαῖδος, καὶ Σευηριανοῦ Γαβάλων· ἐν οἷς καὶ βρέβιον ἐπέδειξαν οἱ προειρημένοι, ὅπου τὰ κειμήλια παρα δίδοασιν ὑπὸ μάρτυσι τοῖς δικασταῖς, Στουδίου ἐπάρχου πόλεως, καὶ Εὐτυχιανοῦ τῶν πραιτωρίων, καὶ Ἰωάννου κόμητος θησαυρῶν,

pul le-a fost alungat cu ajutor militar și că a fost trimis în exil² la intrigile lui Aca-
cius al Beroei³, Theophilus al Alexandriei⁴, Antiochus al Ptolemaidei⁵ și Severia-
nus al Gabalei⁶. În același timp, mai înainte numiții au arătat un scurt document în
care (se spunea) că obiectele prețioase au fost predate înaintea judecătorilor, a pre-
fectului orașului⁷ Studius⁸, a prefectului pretoriului Eutychianus⁹, a supraveghe-

² Vezi *FHDRCh*, XXX.

³ Acacius, episcop de *Berrhoea* (Alep), în *Syria*, între 378-436. Deși, inițial, l-a susținut pe Ioannes pentru ocuparea *thronos*-ului de *Constantinopolis*, cu timpul i-a devenit un dușman înverșunat, contribuind decisiv la exilarea acestuia și solicitând papei Innocentius condamnarea lui – Theodor Trim., *Vita Ioann. Chrysost.*, 16; 19; 30; Socr., *HE*, VI, 18, 6; Sozom., *HE*, VII, 7; 28; VIII, 3; 20; Theod., *HE*, IV, 27, 1; V, 4, 5; 27, 4; Marc. Comes, *Chron.*, a. 398 (*PL* 51, col. 921); Cassiod., *HE*, XI, 17; M. Simonetti, *Acace de Bérée*, în *DECA*, I, p. 13-14; idem, *Acacio di Beroea*, în *NDPAC*, I, col. 36; B. Baldwin, *Akakios*, în *ODB*, I, p. 43; *DELC*, p. 5-6 (*Acaciu de Beroea (Alep)*); *HEO*, II, p. 693; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 240-241.

⁴ Theophilus, episcop de *Alexandria* între 385-412, „personaj energic și autoritar” (Attila Jakab), teolog prolific, adversar violent al păgânismului, persecutor al călugărilor deșertului și dușman neînduplecat al lui Ioannes Chrysostomos, pe care, dorind să-l depună, a folosit tot felul de mijloace. Pentru aceasta și-a atras antipatia populației din Capitală și a fost caterisit de papa Innocentius – Zos., V, 23, 3; Genn., *Vir. ill.*, LVI; Theodor Trim., *Vita Ioann. Chrysost.*, 5-14; 16-23; 26; 28; 32; Socr., *HE*, VI, 2, 5; 2, 9-10; 15, 5; 5; Sozom., *HE*, VII, 14; VIII, 1; 2; 13; 14; 17-18; Theod., *HE*, II, 22, 12; V, 22, 1-6; 40, 6; Marc. Comes, *Chron.*, a. 398 (*PL* 51, col. 921); Cassiod., *HE*, IX, 22; X, 3; 4; 7; 10-11; 13-14; A. De Nicola, *Théophile d’Alexandrie*, în *DECA*, II, p. 2426-2427; idem, *Teofilo*, în *NDPAC*, III, col. 5277-5278; *DELC*, p. 827-828 (*Teofil al Alexandriei*); *HEO*, II, p. 582; A. Jakab, *op. cit.*, p. 3; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 172-175, 198-201; *ibidem* II/2, p. 191-194.

⁵ Episcop de *Ptolemais (Phoenicia I)* până pe la cca 408; vestit orator, devenit opozant al episcopului de *Constantinopolis* – Socr., *HE*, VI, 11, 2; Sozom., *HE*, VIII, 10; Marc. Comes, *Chron.*, a. 398 (*PL* 51, col. 921); Cassiod., *HE*, X, 10; A. De Nicola, *Antioche de Ptolémaïs*, în *DECA*, I, p. 163-164; idem, *Antiocho di Tolemaide*, în *NDPAC*, I, col. 364; *DELC*, p. 54-55 (*Antioch de Ptolemais*); *HEO*, II, p. 724; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 173, 193; II/2, p. 240.

⁶ Episcop de *Gabala*, localitate din *Syria I* situată la sud de *Laodicea* (astăzi, Jebel-Ğabla), în ultimul deceniu al secolului al IV-lea și în primii ani ai celui de-al V-lea. A fost un protejat al împărătesei Eudoxia. Aflat, inițial, în raporturi cordiale cu Ioannes, în 401 a devenit un opozant al patriarhului, contribuind la destituirea acestuia în cadrul sinodului din 403 (*Ad Quercum*) și la exilarea definitivă din 404 – Theodor Trim., *Vita Ioann. Chrysost.*, 16; 19; Socr., *HE*, VI, 11, 1-3; 11, 6-7; 11, 9-20; 15, 5; 16, 4; Sozom., *HE*, VIII, 10; 16; 18; Marc. Comes, *Chron.*, a. 398 (*PL* 51, col. 921); Cassiod., *HE*, X, 10; Genn., *Vir. ill.*, XXI; S. J. Voicu, *Sévérien de Gabala*, în *DECA*, II, p. 2283-2284; idem, *Severiano di Gabala*, în *NDPAC*, III, col. 4907-4910; *DELC*, p. 771-772 (*Severian de Gabala*); *HEO*, II, p. 702; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 173, 177, 193-195.

⁷ În ediția românească expresia *ἐπαρχος πόλεως* a fost tradusă „guvernator provincial”.

⁸ Posibil identic cu Studius (Iraeneus), guvernator provincial în Vest, destinat al două scrisori ambrosiene în 386 (Ambr., *Ep.* XXV-XXV); în 404, era *praefectus urbis Constantinopoleos* (Ioann. Chrysost., *Ep.* 197; Socr., *HE*, VI, 18, 18) – *PLRE*, I, p. 859 (*Studius*); II, p. 1036 (*Studius I*), 1255.

⁹ În ediția românească apare traducerea ciudată „a comandatului gărzii de pretorienii Evlisios”. De fapt, este vorba despre *praefectus praetorio Orientis* Flavius Eutychianus (404-405) – *PLRE*, I, p. 319-321 (*Flavius Eutychianus 5*); II, p. 1250.

καὶ Εὐσταθίου κυαίστορος καὶ ταβουλαρίου, ἔν τε χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ ἀμφίοις, ἀποτριψάμενοι τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου τὴν συκοφαντίαν.

XIII, 150-156 ... Ἐπὶ τῆς τρισκαιδεκάτης ἐπανεμήσεως ἐν τῇ Κωνσταντινοπόλει ἐλθόντες οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας τινῶν ἔνεκα ἀναγκαίων διέτριβον σὺν ἡμῖν, παρόντων καὶ ἐτέρων ἐπισκόπων, τῶν τε ἀπὸ Σκυθίας, Θεοτίμου λέγω, καὶ ἀπὸ Θράκης Ἀμμωνος τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἀπὸ Γαλατίας Ἀραβιανοῦ, πάντων μητροπολιτῶν γεγενηρακότων, συντεινόντων εἰς εἴκοσι δύο ἐπισκόπους.

Ediția folosită: Palladius, *Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome*, I, introduction, texte critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingray avec la collaboration de Philippe Leclercq, Paris, 1988 (SC 341), p. 86, 274.

torului tezaurului Ioannes¹⁰, a cvestorului Eustathius¹¹ și a altor funcționari, respingând (astfel) calomnia (adusă episcopului) referitoare la aur, argint și veșminte.

XIII, 150-156 ... În al treisprezecelea indiction¹² au venit din Asia în Constantinopolis cu treburi (niște episcopi) și au petrecut împreună cu noi. (Alături de ei) s-au aflat și alți episcopi, adică Theotimus din Scythia¹³, Ammonius Egipteanul din Thracia¹⁴ și Arabianus din Galatia¹⁵, toți mitropoliți bătrâni, ridicându-se numărul lor la 22 de episcopi.¹⁶

Ediția folosită: *Dialogul istoric al lui Palladios, episcopul de Helenopolis, cu diaconul Theodoros al Romei despre viața și felul de a fi ale fericitului Ioannes Chrysostomos, episcopul Constantinopolului, în Viața sfântului Ioan Gură de Aur în relatările istoricilor bisericești Paladie, Teodor al Trinitundei, Socrates, Sozomen și Fer. Teodoret al Cirului*, traducere din limba greacă, introducere și note de Constantin Cornițescu, București, 2001, p. 39, 99.

¹⁰ Este vorba despre Ioannes, *comes sacrarum largitionum* în Imperiul oriental în anul 404 – PLRE, II, p. 593 (Ioannes I), 1261.

¹¹ Eustathius era *quaestor sacri palatii*, titlul dat de Palladius fiind „imposibil”, întrucât *tabularii* erau inferiori unui QSP – PLRE, II, p. 434 (Eustathius I), 1259.

¹² 1 septembrie 399 – 31 august 400.

¹³ Theotimus I de Tomis, episcop între cca 390 – cca 407: Hier., *Vir. ill.*, CXXXI; ASS, Apr., 2, 753; Sozom., HE, VII, 26, 6-9; G. Ladocsi, S. Samulowitz, *Teotimo di Tomi*, în NDPAC, III, col. 5296; DELC, p. 832-833 (*Teotim sau Theodim de Tomis*); HEO, I, p. 340; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 118-123, 203, 214, 228; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 241-243, 264-265 (bibliografia). Vezi și **FHDRCh**, XLVII., XLVIII., LIII.2 și *Studiul introductiv*.

¹⁴ Episcop de Hadrianopolis, în Thracia, la sfârșitul secolului al IV-lea. L-a îndemnat pe Epiphanius de Salamis (Cypros), aflat în contradicție cu Ioannes Chrysostomos pe tema caracterului operei lui Origene, să nu critice doar din auzite – Sozom., HE, VIII, 15; E. Prinziavalli, *Amon d'Hadrianopolis*, în DECA, I, p. 98; DELC, p. 40 (*Amon de Adrianpolis*); HEO, I, p. 312.

¹⁵ Episcop de Ancyra Galatiae Primaie (înainte de 394 – după 400) – HEO, I, p. 55.

¹⁶ Este vorba despre un sinod local din 400, dedicat discutării problemelor eparhiilor din diocesa Asia, în care intervenise Ioannes, extinzându-și jurisdicția – Mansi, 3, col. 691-692; Pall., *Dial.*, XIII-XV; Socr., HE, VI, 11, 15; Sozom., HE, VIII, 6; Theod., HE, V, 28, 2; Cassiod., HE, X, 4, 10; R. Janin, *Constantinople, II. Patriarcat grec*, în DHGE, XIII, col. 640.

XLI. ORIGO HUMANI GENERIS

Gentes uero, quae de ipsi (sic!) sunt... Mussi.

Iafet genuit... octauum Thiras, id est lancinator, ex quo Trace set Tyrii, qui optinuerunt Carthaginem ut coloni.

Ediția folosită: *Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, Accedunt Hyppolyti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1893, p. 139, 140.

XLI. ORIGINEA NEAMULUI OMENESC

(începutul secolul al V-lea)

Opera. Această *Cronică* a fost compusă de un autor necunoscut din nordul Africii la începutul secolul al V-lea. Ea înfățișează succesiunea generațiilor de la Adam până la Hristos.

Bibliografie: V. Loi, B. Amata, *Liber Genealogus*, în *NDPAC*, II, col. 2816-2817; *DELIC*, p. 503 (*Liber Genealogus*). C. Frick, în *Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, *Accedunt Hyppolyti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica* (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1893, p. LXVII.

Iar neamurile care se trag din aceștia sunt... musii.

Iafet l-a făcut... pe al optulea, Thiras, care înseamnă jupuitor, din care se trag tracii¹, dar și tirienii, care au avut în stăpânire Carthagina în calitate de coloni.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Vezi și Hipp., *Chron.*, 63 (7) (*FHDRCh*, II); *Filastrius de Brixia* (*FHDRCh*, XXXIII); Isid., *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (*FHDR*, II, p. 572-573); XIV, 4, 6 (*FHDRCh*, LXXXV); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, LXXXVIII); Anonymus, *Or. contra Ioud.*, XI (*FHDRCh*, CXII).

XLII. INNOCENTII PAPAE**EPISTOLA XIII**

Dilectissimo fratri Rufo Innocentius

2. Divinitus ergo haec procurrens gratia ita longis intervallis disternatis a me ecclesiis discat consulendum, ut prudentiae gravitatieque tuae committendam curam causasque, si quae exoriantur per Achaiae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, et Cretae, Daciae Mediterraneae, Daciae Ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevali ecclesias, Christo Domino annuente, censeam. Vere enim eius sacratissimis monitis lectissimae sinceritatis tuae providentiae ac virtuti hanc iniungimus sollicitudinem; non primitus haec ita statuentes, sed praecessores nostros apostoli

XLII. PAPA INNOCENTIUS I

(402 – 417)

Autorul. Episcop de Roma între 402 și 12 martie 417. A afirmat cu tărie primatul papal în probleme teologice (condamnând pelagianismul), ca instanță de apel supremă (sprijinindu-l pe Ioannes Chrysostomos) și în chestiuni de jurisdicție (numindu-l în iunie 412 pe Rufus de *Thessalonica* vicarul său în *Illyricum*). Această nouă instituție ecleziastică este atestată prin decretul din 13 decembrie 414¹.

Bibliografie: *LP*, XLII; Genn., *Vir. ill.*, XLIII; Socr., *HE*, VII, 9; Sozom., *HE*, VIII, 26; 28; B. Studer, *Innocent Ier. Pape (402-417)*, în *DECA*, p. 1225-1226; P. Marone, *Rufo di Tessalonica*, în *NDPAC*, III, col. 4617; *PCBE*, 2/1, p. 1045 (*Innocentius 7*); *DELC*, p. 386 (*Inocențiu I*); N. Gauthier, *Innocent Ier*, în *DHP*, p. 873-875; J. Gaudement, *Vicariat apostolique. Le vicariat de Thessalonique*, în *DHP*, p. 1719; R. Popović, *Le christianisme sur le sol de l'Illyricum oriental jusqu'à l'arrivée des Slaves*, Thessaloniki, 1996, p. 190-191; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 57-59; B. Flusin, *Évêque et patriarches. Les structures de l'Église impériale*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 538-539; L. Dattrino, *Sollecitudine pastorale di Innocenzo I, papa di Roma, per la Chiesa sorella di Costantinopoli*, în *Lateranum*, N.S., 64, 1998, p. 221-225; G. D. Dunn, *Roman primacy in the correspondence between Innocent I and John Chrysostom*, în *Giovanni Crisostomo: Oriente e Occidente tra IV e V secolo. XXXIII Incontro di Studiosi dell'Antichità Cristiana, Augustinianum 6-8 maggio 2004, Roma*, Roma (Studia Ephemeridis Augustinianum 93), 2005, p. 687-698.

SCRISOAREA A XIII-A

Innocentius către preaiubitul frate Rufus²

2. Mila lui Dumnezeu care veghează acestea mă povățuiește că trebuie purtat de grijă Bisericilor despărțite de mine prin mari distanțe, așa că sunt de părere, cu încuviințarea lui Hristos, că trebuie lăsate în seama înțelepciunii și seriozității tale purtarea de grijă și pricinile care s-ar ivi în Bisericile Achaiei, Thessaliei, Epirului vechi, Epirului nou și al Cretei, Daciei Mediterranea, Daciei Ripensis, Moesiei, Dardaniei și Praevalisului. Căci, cu adevărat, la îndemnurile lui preasfinte, de o mare prealeasă curățenie, punem această grijă în seama chibzuinței și virtuții tale; nu hotărând noi prima oară acestea, ci imitându-i pe predecesorii noștri apostolici,

¹ *Ep.* XVII, în *PL* 20, col. 526.

² Rufus, episcop de *Thessalonica* între cca 412-434, vicar papal în *Illyricum* din 412 – Socr., *HE*, VII, 39; P. Marone, *Rufo di Tessalonica*, în *NDPAC*, III, col. 4617; *HEO*, I, p. 421.

cos imitati, qui beatissimis Acholio et Anyzio iniungi pro eorum meritis ista voluerunt. Iustissimum est enim ita bene meritos honoribus decorari, ut arrogantes necessarium videtur obtundi. Placet ergo in bonis praemium, et in minus bonis censio. sic enim et iste corrigitur, et ille nobilitatur.

3. Arripe itaque, dilectissime frater, nostra vice per suprascriptas Ecclesias, salvo earum primatu, curam: et inter ipsos primates primus, quidquid eos ad nos necesse fuerit mittere, non sine tuo postulent arbitratu. Ita enim aut per tuam experientiam quidquid illud est finietur; aut tuo consilio ad nos usque perveniendum esse mandamus. Licitum autem et apostolicae sedis favore permissum tuae fraternitati cognosce, ut cum aliqua ecclesiastica ratio vel in tua vel in memoritis provinciis agitanda cognoscendaque fuerit, quos velis episcoporum socios quibuscumque de Ecclesiis assumas tecum, quorum et fide et moderatione quidquid necessitas causae flagitaverit, optimus dirigas arbiter, et praecipuus, quippe a nobis lectus, definias intercessor. Omnem sane instructionem chartarum in causa archivorum cum presbytero Senecione, viro admodum maturo, fieri iussimus. Itaque et ex priore

care au voit să fie puse acestea în seamna preafiericilor Acholius³ și Anysius⁴, pentru meritele lor, căci este pe deplin cuvenit să fie dăruii într-atât cu cinstiri cei binemerituoși, încât să pară de trebuință ca cei trufași să fie loviți. Se cuvine deci celor buni răsplata, iar celor mai puțini buni pedeapsă. Căci așa, unul se corectează, celălalt se înobilează.

3. Asumă-ți dară, preaiubite frate, purtarea de grijă, în locul nostru, în Bisericele mai sus amintite, fără a le vătămă prioritatea: și între prioritățile lor, cea dintâi <este> ca orice le-ar fi de trebuință să trimită către noi, să nu solicite fără a-ți cere părerea. Căci astfel, acel lucru, oricare este, fie va fi rezolvat în baza experienței tale, fie încredințăm hotărârii tale dacă el trebuie să ajungă la noi. Căci să știi că e îngăduit și, prin bunăvoința scaunului apostolic, îi este permis Frăției Tale ca, atunci când ar trebui dezbătută și anchetată vreo pricină de ordin religios, fie în provincia ta, fie în cele amintite, să iei cu tine pe însoțitorii episcopilor din fiecare Biserică, pe care i-ai voi, prin a căror credință și cumpătare <s-ar rezolva> orice ar reclama nevoia sau situația, să te porți ca un judecător desăvârșit și să decizi ca un mijlocitor de seamă, ca unul care ai fost ales de noi. Am poruncit ca toată rânduiala documentelor, în problema arhivării lor, să se facă împreună cu preotul Senecio, un bărbat foarte chibzuit⁵. Prin urmare, ia seama, atât din scrisoarea noastră dinainte

³ Acholius, episcop de *Thessalonica* († 383), l-a botezat pe împăratul Theodosius I (379-395) la 28 februarie 380 (Ambr., *Ep.* XV-XVI; Socr., *HE*, V, 6; Sozom., *HE*, VII, 4; Cassiod., *HE*, IX, 6); a participat la cel de-al II-lea conciliu universal de la *Constantinopolis* (Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 7). Două scrisori ale papei Damasus (366-384) adresate lui (*Ep.* V-VI, în *PL* 13, col. 365-370) sunt considerate punctul de plecare al delegării puterii pontificale în *Illyricum* către un vicar – E. Prinzivalli, *Acholius*, în *DECA*, I, p. 24; *HEO*, I, p. 423; J. Gaudemet, *Vicariat apostolique. Le vicariat de Thessalonique*, în *DHP*, p. 1718.

⁴ Anysius, discipol și succesor al lui Acholius ca episcop de *Thessalonica* (384-407) (Ambr., *Ep.* XV, 9; XVI); este primul prelat căruia papa Siricius (384-399) i-a încredințat, cu titlu „strict personal”, privilegiul de a-și da asentimentul pentru consacrarea episcopilor ilirici și pentru problemele disciplinare din *Illyricum* (*Ep.* IV, în *PL* 13, col. 1148-1149 = C. Silva-Tarouca, *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos. Collectio Thessalonicensis ad fidem codicis Vat. Lat. 5751*, Roma, 1937, nr. III, p. 19). În această calitate, conciliul de la *Capua* din 391 l-a însărcinat cu instrumentarea cazului ereticului Bonosus de *Naissus* (cca 344 – cca 391) (Ambr., *Ep.* LVI); pe baza instrucțiunilor primite de la papă (*Ep.* IX, în *PL* 13, col. 1176-1178), Anysius l-a condamnat pe ereziarh, dar a confirmat preoții sfințiți de el. Tot lui i-a scris papa Innocentius I în decembrie 401 sau ianuarie 402, înștiințându-l de alegerea sa (*Ep.* I, în *PL* 20, col. 463-464 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. IV, p. 20-21) – cf. E. Prinzivalli, *Anysius. Évêque de Thessalonique*, în *DECA*, I, p. 170-171; B. Studer, *Sirice. Pape (384-399)*, în *DECA*, II, p. 2299; *HEO*, I, p. 422; J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 1719; *PCBE*, 2/2, p. 2086 (*Siricius I*); *DELIC*, p. 783 (*Siricius*); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 57.

⁵ Cunoscut doar din acest document. El a fost însărcinat de papă să adune în arhivă documentele referitoare la relațiile Bisericii romane cu cea tesalonicană – *PCBE*, 2/2, p. 2025 (*Senecio I*).

nostra epistola, et ex his chartulis, bene recensens quid agere debeas, recognosce. Nam voluntatem hanc nostram per unamquamque provinciam satis, ut decebat, literis manifestavimus. Data XV kalendas Iulias Honorio IX et Theodosio V augustis consulibus.

Ediția folosită: *PL* 20, col. 515-517.

Ediția consultată: C. Silva-Tarauca, *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos. Collectio Thessalonicensis ad fidem codicis Vat. Lat. 5751*, Roma, 1937, nr. V, p. 21-22.

cât și din aceste scrisorele, examinându-le cu atenție, ce ai de făcut. Căci ne-am făcut cunoscută prin înscrisuri această vrere a noastră, așa cum se cuvenea, în cuprinsul fiecărei provincii. Dată cu 15 zile înainte de calendele lui iulie sub consulatul împăraților Honorius, consul pentru a IX-a oară, și Theodosius, consul pentru a V-a oară⁶.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁶ 17 iunie 412, consulii fiind împărații Honorius (395-423) și Theodosius II (408-450) – *PLRE*, I, p. 1242; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987.

XLIII. BONIFACII PAPAE**1. EPISTOLA IX = CTH, XVI, 2, 45 = CI, I, 2, 6**

IDEM AA. PHILIPPO P(RAEFECTO) P(RAETORIO) ILLYRICI. Omni innovatione cessante vetustatem et canones pristinos ecclesiasticos, qui nunc usque tenuerunt, per omnes Illyrici provincias servari praecipimus. Tum si quid dubietatis emerit, id oporteat non absque scientia viri reverentissimi sacrosanctae legis antistitis || urbis Constantinopolitanae, quae Romae veteris praerogativa laetatur ||¹, conventui sacerdotali sanctoque iudicio reservari. DAT. PRID. ID. IVL. EVSTATHIO ET AGRICOLA CONSS.

Ediția folosită: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis* edidit adsumpto apparatu K. T. Mommsen, I, Berlin, 1905, p. 852.

Ediția consultată: *PL* 20, col. 769.

¹ În *CI*, I, 2, 6, fragmentul dintre bare a fost înlocuit cu: *Urbs Constantinopolitana non solum iuris Italici, sed etiam ipsius Romae veteris praerogativa laetetur.*

XLIII. PAPA BONIFACIUS I

(418 – 422)

Autorul. Până la pontificat, Bonifacius a fost *presbyter* al Bisericii romane, fiind unul dintre legații împăratului occidental Honorius (395-423) și ai papei Innocentius I (402-417) trimiși în primăvara lui 406 la *Constantinopolis* pentru a pleda cauza episcopului Ioannes Chrysostomos (398-404), alungat abuziv din scaun. A succedat – nu fără probleme – lui Zosimos, mort la 26 decembrie 418. Unul dintre aspectele importante ale pontificatului său a fost reușita conservării sub autoritatea scaunului roman a recent înființatului vicariat de *Thessalonica* și a întregului *Illyricum* occidental, acesta din urmă amenințat, datorită mașinațiunilor patriarhului Atticus (406-425), să fie trecut de Theodosius II (408-450) sub jurisdicția constantinopolitană.

Bibliografie: *LP*, XLIV; *Socr.*, *HE*, VII, 11; Bonif., *Ep.* IV, V, IX-XI, XIII-XV (*PL* 20, col. 760-763, 769-771, 774-784, 1120-1130); M. Spinelli, *Bonifacio I papa*, în *NDPAC*, I, col. 802-803; *PBCE*, 2/1, p. 318-319 (*Bonifacius* 3); *DELCS*, p. 116 (*Bonifacius*); J. Gaudemet, *Vicariat apostolique. Le vicariat de Thessalonique*, în *DHP*, p. 1119; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserica*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 60-61.

1. SCRISOAREA A IX-A = CTH, XVI, 2, 45 = CI, I, 2, 6

Aceiași împărați² lui Philippus, prefectul pretoriului Illyricumului³. Orice inovație încetând, poruncim să fie respectate vechea tradiție și străvechile reguli bisericesti, care au durat până acum, în cuprinsul tuturor provinciilor din Illyricum. Iar dacă s-ar ivi vreo îndoială, s-ar cuveni ca ea să fie lăsată în seama adunării sacerdotale și a sfântului tribunal, nu fără știința preavenerabilului bărbat, păstrătorul sfintei legi din orașul Constantinopolis, <oraș> care se bucură de privilegiul Vechii Rome. Dată în ajunul idelor lui iulie, sub consulatul lui Eusthatius și Agricola⁴.

Traducere: Mihaela Paraschiv

² Împărații sunt Honorius (395-423) și Theodosius II (408-450).

³ *PLRE*, II, p. 874 (*Philippus* 2).

⁴ 14 iulie 421. Consulii sunt Agricola (în Occident) și Flavius Eustathius (în Orient) – *PLRE*, II, p. 36-37 (*Agricola* 1), 436 (*Fl. Eustathius* 12), 1242; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987.

2. EPISTOLA X

... In qua parte respicit Serenitas tua, nihil vetustis decretis, si quae cano-
num conscripta sunt regulis, penitus derogandum; nec tot iam saeculorum reveren-
tiam novellis praeiudiciis sauciendam, domine. Unde Majestas tua, recensitis nos-
trae pietatis affatibus, Christianitatis memor, quam pectoribus nostris misericordia
coelestis infundit, universis remotis quae diversorum episcoporum subreptionibus
per Illyricum impetrari dicuntur; antiquum ordinem praecipiat custodiri: ne sub
principibus christianis Romana perdat Ecclesia quod aliis imperatoribus non amisit.

Ediția folosită: *PL* 20, col. 770

3. EPISTOLA XI

[seu rescriptum Theodosii Augusti ad Honorium Augusti]

... Unde omni supplicantium episcoporum per Illyricum subreptione remo-
ta, statuimus observari quod prisca apostolica disciplina et canones veteres eloqu-
untur. Super qua re, secundam formam oraculi Perennitatis tuae, ad viros illustres
praefectos praetorii Illyrici nostri scripta porreximus, ut cessantibus episcoporum
subreptionibus, antiquum ordinem specialiter faciant custodiri: ne venerabilis ec-
clesia sanctissima Urbis privilegia a veteribus constituta amittat, quae perenne
nobis sui nominis consecravit imperium.

Ediția folosită: *PL* 20, col. 771.

4. EPISTOLA XV

Dilectissimis fratribus Rufo et caeteris episcopis per Macedoniam, Achaiam,
Thessaliam, Epirum veterem, Epirum novam, Praevalis et Daciam constitutis,
Bonifacius.

...

2. SCRISOAREA A X-A⁵

... În această privință, Luminăția Ta vede că nimic din vechile hotărâri nu trebuie cu totul anulat, dacă ele au fost consemnate după regulile normelor <religioase> și nu trebuie lezat, stăpâne, prin noi prejudicii, respectul atâtor veacuri. De aceea, Maiestatea Ta, luând seama la vorbele Cuvioșiei Noastre, ca unul care nu uită de calitatea de creștin pe care mila cerească a revărsat-o în inimile noastre, îndepărtând toate cele care se spune că sunt dobândite prin înșelătoriile feluriților episcopi în cuprinsul Illyricumului, să poruncească a fi păstrată vechea rânduială, ca nu cumva sub împărații creștini Biserica Romană să piardă ceea ce nu a pierdut sub alți împărați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

3. SCRISOAREA A XI-A

[sau răspunsul împăratului Theodosius către împăratul Honorius]⁶

... De aceea, îndepărtând orice înșelătorie a episcopilor suplicanți în cuprinsul Illyricumului, am hotărât să respectăm ceea ce spun vechea învățătură apostolică și vechile norme. Despre acest lucru, în conformitate cu conținutul poruncii Perpetuității Tale, am trimis înscrisuri iluștrilor bărbați, prefectii pretoriului din Illyricumul nostru, ca să dispună a fi respectată în mod deosebit vechea rânduială, o dată cu încetarea înșelătoriilor episcopilor, pentru ca preasfânta venerabilă Biserică a Romei să nu piardă privilegiile hotărâte de cei de demult, ea care ne-a hărăzit domnia veșnică în numele său.

Traducere: Mihaela Paraschiv

4. SCRISOAREA A XV-A⁷

Preacinstiților frați Rufus⁸ și celorlați episcopi rânduți în Macedonia, Achaia, Thessalia, Epirus Vetus, Epirus Nova, Praevalis și Dacia, Bonifacius.

...

⁵ Scrisoare a împăratului Honorius (395-423) adresată lui Theodosius II (408-450), prin care solicita retragerea decretului din 421.

⁶ Cu totul nejustificat, Evangelos Chrysos pune în discuție autenticitatea răspunsului împăratului bizantin, susținând că nu este exclusă falsificarea sa ulterioară, în secolul al VI-lea (!) – *Zur Echtheit des Rescriptum Theodosii ad Honorium in der Collectio Thessalonicensis*, în *Kleronomia*, 4, 1972, p. 240-250

⁷ Din 11 martie 422.

⁸ Vezi *FHDRCh*, **XLII** (*Papa Innocentius I*).

8. Sane quoniam servandus accusatori locus est, ne audentiam penitus incitare videamur, si quid ab eodem postquam episcopus nostris est auctoritatibus constitutus, contra disciplinam et propositum sacerdotii fertur admissum, coepiscopus noster Rufus, cui ad vicem nostram cuncta committimus, cum caeteris fratribus quos ipse delegerit, negotium curabit audire; ad nostram relaturus omnia notionem, quaecumque cognitioni eius rerum cursus et ordo monstravit...

Ediția folosită: *PL* 20, col. 779, 784.

Ediția consultată: C. Silva-Tarauca, *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos. Collectio Thessalonicensis ad fidem codicis Vat. Lat. 5751*, Roma, 1937, nr. V, p. 37-32.

8. Întrucât trebuie, de bună seamă, rezervat un rol acuzatorului, ca să nu părem a încuraja cu totul îndrăzneala, de vreme ce se spune că a fost înfăptuit ceva de către același, contrar disciplinei și rostului preoției, după ce un episcop a fost rânduit din înputernicirea noastră⁹, coepiscopul nostru Rufus, căruia, ca locțiitor al nostru, îi încredințăm toate, împreună cu ceilalți frați pe care i-a ales el însuși, se va îngriji să examineze situația, urmând a ne aduce la cunoștință orice lucru pe care mersul și șirul evenimentelor l-au oferit cunoașterii lui.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁹ Papa se referă la scandalul produs de alegerea episcopului Perigenes de *Corinthus* drept titular de *Patras* – Socr., *HE*, VII, 36; Cassiod., *HE*, XII, 8; J. Darrouzès, *Le traité de transferts. Édition critique et commentaire*, în *REB*, 42, 1984, p. 171, 188, 190; R. Popović, *Le christianisme sur le sol de l'Illyricum oriental jusqu'à l'arrivée des Slaves*, Thessaloniki, 1996, p. 191; Ch. Pietri, *Roma Christiana. Recherches sur l'Eglise de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III (311-440)*, II, Roma, 1997, p. 1107-1130.

XLIV. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ**1. ἙΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ**

Προθεωρία, 12. Προύργου δὲ φήθην καὶ τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ὀνομασ-
τοτάτοις γεγενημένοις νομοθέταις τοὺς ἡμετέρους παρεξετάσαι, τοὺς ἀλιέας
λέγω καὶ τὸν σκυτοτόμον καὶ τοὺς τελώνας, καὶ δεῖξαι πάλιν ἐκ συγκρίσεως
τὸ διάφορον, καὶ ὡς ἐκεῖνοι μὲν οἱ νόμοι μετὰ τῶν τεθεικότων τῷ τῆς λήθης

XLIV. THEODORETOS, EPISCOP DE CYROS

(393 – cca 460/6)

Autorul. Theodoretos s-a născut la *Antiochia*, în *Syria*, în 393, într-o familie de bună condiție socială. S-a format în mediul monastic sirian (la 23 de ani s-a călugărit, trăind într-o mănăstire din *Apameia* (astăzi, Kala'at el Medik) timp de șapte ani), pe care-l va evoca mai târziu ca model de viață creștină autentică. Însușindu-și o cultură creștină solidă, dar dovedindu-se și un bun cunoscător al celei clasice, a devenit unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai școlii teologice antiohiene. În 423, a fost ales episcop al micului oraș *Cyros* (astăzi, Kuros) de lângă *Antiochia*, fiind implicat, în mod inevitabil, în controversele generate de ereziile nestoriană și monofizită. Poziția sa a fost oscilantă, ceea ce i-a atras condamnarea în mai multe rânduri și chiar destituirea de către conciliul „tălăhăresc” de la *Ephesus* din 449. Reabilitat în ședința din 26 octombrie 451 a conciliului de la *Chalcedon*, a revenit în scaun, exercitându-și episcopatul *usque ad imperium Leonis senioris* (Genn., *Vir. ill.*, LXXXIX), cel mai târziu până în 466, când a murit.

Opera. Theodoretos a lăsat o operă bogată, formată din scrieri exegetice, apologetice, dogmatice, polemice, pastorale, istoriografice, epistolare. Lucrarea *Graecarum affectionum curatio* (*Terapeutica suferințelor grecești*) a fost scrisă între 420-423, fiind o replică târzie la lucrările filosofilor păgâni anticreștini, în special ale lui Iulianus Apostata (361-363). Cu o „mare risipă de erudiție” (Pierre Canivet), el critică diferitele curente filosofice antice, politeismul, riturile și oracolele păgâne, opunându-le concepția creștină despre Dumnezeu, Providență și Întrupare, cultul sfinților și al martirilor, angelologia, eshatologia, practica vieții specifice creștinismului.

Bibliografie: Evagr., *HE*, I, 11; Genn., *Vir. ill.*, LXXXIX; Phot., *Bibl.*, cod. 31; E. Cavalcanti, *Théodoret de Cyr*, în *DECA*, II, p. 2414-2416; *DELC*, p. 818-821 (*Teodoret de Cyr*); M. Fiedrowicz, *Apologie in frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2000, p. 112-114; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 215-216, 220-224, 230-231; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămos-teanu, Iași, 2004, p. 179-191; II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 360-361; A. Martin, *Introduction*, în *Théodoret de Cyr, Histoire ecclésiastique*, I (*Livres I - II*), texte grec de L. Parmentier et G. C. Hansen (GCS, NF 5, 1998³) avec annotation par J. Bouffartigue, introduction A. Martin, traduction P. Canivet, revue et annotée par J. Bouffartigue, A. Martin, L. Pietri et F. Thelamon, Paris, 2006 (SC 501), p. 11-92.

1. TERAPEUTICA SUFERINȚELOR GRECEȘTI

Introducere, 12. Am considerat util și a-i compara cu legiuitorii care au fost cei mai renumiți la greci pe ai noștri, pe pescari, zic, și pe cizmar și pe colectorii de taxe, și a arăta din nou, în urma comparației, deosebirea, și, așa cum acele legi au fost lăsate în seama tenebrei uitării împreună cu cei care le-au stabilit, cele ale

παρεδόθησαν ζόφω, οἱ δὲ τῶν ἀλιέων ἀνθοῦσιν οὐ μόνον παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ Σκύθαις καὶ Σαυρομάταις καὶ Πέρσαις καὶ τοῖς ἄλλοις βαρβάροις.

I, 10. Καὶ τέχνης μὲν ἐκάστης δρεπόμενοι τοὺς καριτούς, τὰς τῶν τεχνιτῶν οὐ περιεργάζονται γλώττας· οὐδὲ γὰρ Ἀττικοὺς εἶναι τοὺς σκυτοτόμους ἀπαιτοῦσιν ἢ τοὺς χαλκέας ἢ τοὺς τέκτονας ἢ τοὺς ζωγράφους ἢ τοὺς ναυπηγοὺς ἢ τοὺς κυβερνήτας, ἀλλὰ κἂν Σκύθαι ὧσι, κἂν Σαυρομάταις, κἂν Ἰβηρες, κἂν Αἰγύπτιοι, μεθ' ἡδονῆς ἀπολαύουσι τῶν τεχνῶν ἀπαιτοῦντες τὴν τούτων ἀκρίβειαν, τὴν δὴ τῶν ἐθνῶν διαφορὰν ἥκιστα δυσχεραίνουσιν.

V, 55. Ὡς ἂν δὲ μὴ τις ὑπολάβῃ ἄλλως μὲν Ἑλληνας φῦναι, ἄλλως δὲ Ῥωμαίους, καὶ Αἰγυπτίους ἑτέρως, καὶ Πέρσας καὶ Μασσαγέτας καὶ Σκύθας καὶ Σαυρομάτας ἄλλης οὐσίας μετεिल्χέναι, ἐδίδαξεν ὁ τὴν κοσμογονίαν συγγράψας τὴν ἡμετέραν...

V, 66. Καὶ ἡ Ἑβραίων φωνὴ οὐ μόνον εἰς τὴν Ἑλλήνων μετεβλήθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ῥωμαίων καὶ Αἰγυπτίων καὶ Περσῶν καὶ Ἰνδῶν καὶ Ἀρμενίων καὶ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν εἰς ἀπάσας τὰς γλώττας, αἷς ἅπαντα τὰ ἔθνη κεχρημένα διατελεῖ.

Ediția folosită: Théodoret de Cyr, *Thérapeutique des maladies helléniques*, I, texte critique, introduction, traduction et notes de Pierre Canivet, Paris, 1958 (SC 57), p. 102, 106, 224, 248.

VIII, 6. ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν, ὅφ' οὗ κατεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι γε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγον καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαις καὶ Σκύθαις καὶ Μασσαγέταις καὶ Σαυρομάταις καὶ Ἰνδοῖς καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρατα.

IX, 15. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀλιεῖς καὶ οἱ τελῶναι καὶ ὁ σκυτοτόμος ἅπασιν ἀνθρώποις τοὺς εὐαγγελικοὺς προσενηνόχασιν νόμους. Καὶ οὐ μόνον Ῥωμαίους καὶ τοὺς ὑπὸ τούτοις τελοῦντας, ἀλλὰ καὶ τὰ Σκυθικὰ καὶ τὰ Σαυροματικὰ ἔθνη καὶ Ἰνδοὺς καὶ Αἰθίοπας καὶ Πέρσας καὶ Σῆρας καὶ Ὑρκανοὺς καὶ Βακτριανοὺς καὶ Βρεττανοὺς καὶ Κίμβρους καὶ Γερμανοὺς καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων δέξασθαι τοῦ σταυρωθέντος τοὺς νόμους ἀνέπεισαν, οὐχ ὅπλως χρησάμενοι καὶ πολλαῖς μυριάσι λογάδων οὐδὲ τῇ τῆς Περσικῆς ὁμότητος χρώμενοι βίᾳ, ἀλλὰ πείθοντες καὶ δεικνύντες ὀνησιφόρους τοὺς νόμους, καὶ οὐδὲ δίχα κινδύνων τοῦτο ποιοῦντες...

pescarilor înfloresc nu numai la greci și la romani, ci și la sciți, și la sauromați, la perși și la alți barbari.

I, 10. Și cei care culeg roadele fiecărui meșteșug nu dau atenție limbilor artizanilor, căci nici nu pretind ca cizmarii să fie din Attica sau cei care lucrează în bronz sau dulgherii, zugravii, constructorii de nave sau cârmacii, ci, chiar de sunt sciți, sauromați, iberi și egipteni, profită bucuros de meșteșugurile <lor>, pretinzându-le doar precizie, iar de diferența etnică sunt prea puțin deranjați.

V, 55. Că cineva n-ar înțelege că grecii s-au născut într-un fel, romanii în alt fel și egiptenii în altul și că perșii, masageții, sciții și sauromații au primit o altă esență, <ne>-a învățat cel care a scris cosmogonia noastră...

V, 66. Și cuvântul evreilor a fost tradus nu numai în <limba> elenilor, ci și în a romanilor și în a egiptenilor, perșilor, inzilor și armenilor, și în a sciților și a sauromaților și, într-un cuvânt, în toate limbile de care toate neamurile continuă să se folosească.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu, Mihaela Paraschiv

VIII, 6. Când au plecat la Acela, de către care au fost trimiși, toți au profitat fără încetare de ei, nu numai romanii și cei care au acceptat jugul lor și sunt conduși de ei, ci și perșii și sciții, masageții, sauromații și inzii, egiptenii și, într-un cuvânt, toate extremitățile lumii locuite.

IX, 15. Pescarii noștri și colecatorii de taxe și cizmarul au adus tuturor oamenilor legile Evangheliei. Și au convins nu numai pe romani și pe cei care au ajuns în puterea lor, ci și neamurile scitice și sauromatice și pe inzi, etiopieni, perși, seri, hircani și bactrieni, bretoni, cimbri și germani și, într-un cuvânt, orice popor și rasă de oameni să primească legile celui Crucificat, nu folosindu-se de arme și de multe mii de soldați, nici folosindu-se de violența cruzimii persane, ci convingând și dezvăluind legile avantajoase și făcând aceasta nu fără riscuri ...

17. Πρὸς γάρ τοι Πέρσας καὶ Σκύθας καὶ τᾶλλα βάρβαρα ἔθνη μετὰ τὴν ἐκεῖνων οἱ νόμοι διέβησαν τελευτήν·

36 ... οὔτε Σκύθαι τοῖς τετελευτηκόσι ξυγκατορύπτουσι ζῶντας, οὐς ἡγάπων ἐκεῖνοι.

Ediția folosită: Théodoret de Cyr, *Thérapeutique des maladies helléniques*, II, *Livres VII-XII*, texte critique, introduction, traduction et notes de Pierre Canivet, Paris, 1958 (SC 57), p. 312, 340, 347.

Ediția consultată: *FHDR*, II, p. 236-237.

2. EPISTULAE

Ep. 26 (Coll. Cas. 226): Epistula, inquit, Theodoreti episcopi ad Dorotheum Moesiae metropolitam

Audientes uestram fortitudinem roboramur et in uos intenti segnitiem deponimus. Exemplar enim principale uirtutis omnibus qui imitari uoluerint, uos certaminibus his praesidens proposuit Deus, ut per imitationem uestris insigniamur characteribus.

Ediția folosită: Théodoret de Cyr, *Correspondance*, IV (*Collections conciliaires*), texte critique de E. Schwartz, introduction, traduction, notes et index par Yvan Azéma, Paris, 1998 (SC 429), p. 278.

17. Căci la perși și la sciți și la alte neamuri barbare, după moartea acelora, legile au mers mai departe...

36 ... nici sciții nu îi îngroapă cu morții pe cei în viață, pe care aceia i-au iubit...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. SCRISORI

*Ep. 26*¹. Scrisoarea-zisă a episcopului Theodoretus către mitropolitul Moesiei, Dorotheus²

Auzind de tăria voastră sufletească, ne întărim și, luând seama la voi, renunțăm la nepăsare. Căci Dumnezeu, care veghează la aceste dispute, v-a propus ca principal exemplu de virtute pentru toți cei care ar voi să <vă> imite, astfel ca prin imitare să fim și noi marcați de calitățile voastre.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Primăvara lui 434.

² Dorotheus, episcop de *Marcianopolis* și mitropolit al provinciei *Moesia Secunda*, partizan al lui Nestorius, episcopul eretic de *Constantinopolis* – vezi **FHDRCh, XLV** (*Conciliul ecumenic de la Ephesus (431)*).

XLV. CONCILIUM UNIVERSALE EPHESENUM**I.****1. ACTIO PRIMA****a. Sententia depositionis a sancta synodo contra Nestorium data**

Igitur dominus noster Iesus Christus, quem suis ille blasphemis vocibus impetivit, per sanctissimam hanc synodum eundem Nestorium episcopali dignitate privatum, et ab universo sacerdotum consortio et coetu alienum esse definit.

...

173	Timotheus episcopus [civitatis Tomorum] ¹ provinciae Scythiae decernans subscripsi	Τιμόθεος ἐπίσκοπος... ἐπαρχίας Σκυθῶν ὑπέγραψα ἀποφηνάμενος

¹ Adăugire a editorului.

XLV. CONCILIUL ECUMENIC DE LA EPHEBUS

(iunie – august 431)

Cel de-al treilea conciliu ecumenic a fost convocat de împăratul Theodosius II (408-450), având loc la *Ephesus* în lunile iunie-august 431. Desfășurat în ședințe nu lipsite de tensiuni și contradicții între gruparea condusă de Cyrillus de *Alexandria* (412-444) și cea în frunte cu Ioannes de *Antiochia* (429-441/2), conciliul nu a promulgat un simbol, dar a respins erezia lui Nestorius, patriarh de *Constantinopolis* din 10 aprilie 428 (suspendat la 22 iunie 431), care nega calitatea de Născătoare de Dumnezeu a Fecioarei Maria, statuând una dintre dogmele fundamentale ale creștinismului, anume că „din Fecioara Maria se naște ... Fiul lui Dumnezeu însuși, ca persoană a firii omenesti”². Episcopii din eparhiile dunărene au avut față de Nestorius o atitudine oscilantă, motivată uneori de elemente extradogmatice.

Bibliografie: COD, p. 69-70; Socr., *HE*, VII, 29; 31-34; Evagr., *HE*, I, 2-7; 11; Theod., *Haer. fab. comp.*, IV, 12 (PG 83, col. 432-437); Cassiod., *HE*, XII, 4-6; Genn., *Virl. ill.*, LIV; LVII; M. Simoneti, *Éphèse*, II. *Conciles*, în *DECA*, I, p. 822-823; idem, *Nestorius-Nestorianisme*, în *DECA*, II, p. 1742-1745; idem, *Cyrille d'Alexandrie*, în *DECA*, I, p. 609-612; idem, *Efeso*, II. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 1582-1584; idem, *Cirillo di Alessandria*, în *NDPAC*, I, col. 1044-1049; idem, *Nestorio-Nestorianesimo*, în *NDPAC*, II, col. 3482-3485; E. Paretto, *Theotokos*, în *DECA*, II, p. 2431; A. Papadakis, *Ephesus, Concils of*, în *ODB*, I, p. 707; idem, *Nestorianism*, în *ODB*, 2, p. 1459-1460; A. Kazhdan, *Nestorios*, în *ODB*, 2, p. 1460; S. Ashbrook Harvey, *Nestorianism*, în *EEC*, p. 806-809; idem, *Nestorius (ca. 381-451)*, în *EEC*, p. 809-810; *DELC*, p. 132 (*Chiril al Alexandriei*), 205-206 (*Efes, Sinodul de la*), 594-596 (*Nestorianism*), 596-597 (*Nestorie*); V. Loichița, *Hotărârile și definițiile dogmatice de credință ale celor șase sinoade ecumenice*, în *MB*, 9, 1959, 1-2, p. 30-32; *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumeige, 2, P.-Th. Camelot, *Éphèse et Chalcédoine*, Paris, 1962, p. 13-75; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 86-92; C. Moerschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 194-211, 218-219, 223-228, 243-244.

I.

1. PRIMA DEZBATERE

a. Sentința de depunere dată de sfântul sinod împotriva lui Nestorius³

Prin urmare, Domnul nostru Iisus Hristos, pe care acela l-a atacat cu vorbele sale hulitoare, prin mijlocirea acestui preasfânt sinod hotărăște ca același Nestorius să fie depozat de rangul episcopal și înstrăinat de întreaga comunitate și tagmă a preoților.

...

poz. 173 Timotheus episcopul [orașului tomilor] din provincia Scythia am iscălit declarându-ne împotriva⁴

² D. Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, 2, ediția a doua, București, 1997, p. 53.

³ Din 22 iunie 431.

⁴ *HEO*, I, p. 340.

**b. Nestorii et episcoporum qui cum illo erant, de actis sancte synodi relatio,
antequam Ioannes Antiochenus episcopus Ephesum venisset,
ad imperatores scripta**

...

Sunt autem qui subscripserunt

- 1 Nestorius episcopus Constantinopolitanus
- 10 Dorotheus Marcianopolis Mysie episcopus

**c. Acta adversus Cyrillum
Sententia**

Sancta synodus per Dei gratiam, piissimorumque ac Christianissimorum
imperatorum nostrorum decretum in Ephesiorum civitate congregata, quae hic sub-
iunguntur, promulgavit

...

Qui autem subscripserunt, hi sunt

- 1 Ioannes episcopus Antiochenus
- 3 Dorotheus Marcianopolis metropolitanus
- 16 Iacobus Dorostoli
- 38 Marcianus Abryti

Ediția folosită: Mansi, 4, col. 1211, 1223, 1224, 1231, 1235, 1267, 1270.

b. Relatarea lui Nestorius și a episcopilor care sunt în rătăcire împreună cu el, scrisă către împărați, în legătură cu actele sfântului sinod, înainte de venirea la Ephesus a episcopului Ioannes de Antiochia

...

Iară cei care au iscălit <sunt>:

- poz. 1 Nestorius, episcop de Constantinopolis
poz. 10 Dorotheus, episcop de Marcianopolis, în Mysia⁵

c. Actele împotriva lui Cyrillus
Sentința

Sfântul sinod, prin milostivirea Domnului întrunit în cetatea ephesenilor din ordinul preacucernicilor și preacreștinilor noștri împărați, a adus la cunoștință cele ce urmează aici mai jos⁶

...

Iară cei care au iscălit sunt următorii:

- poz. 1 Ioannes, episcop de Antiochia⁷
poz. 3 Dorotheus de Marcianopolis, mitropolit
poz. 16 Iacobus de Dorostolum⁸
poz. 38 Marcianus de Abrytus⁹

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁵ Dorotheus a fost partizan al lui Nestorius și adversar înverșunat al titlului de *Theotokos* aplicat Mariei, idee pe care a susținut-o chiar la *Constantinopolis* înainte de 431. Succesorul lui Nestorius, Maximianus (431-434), l-a condamnat și depus împreună cu alți episcopi orientali, dar înlocuirea sa cu Saturninus n-a fost posibilă, întrucât credincioșii n-au acceptat acest fapt. În cele din urmă, a fost exilat de împăratul Theodosius II (408-450) în *Caesarea Cappadociae* – Theod., *Ep.* 26 (*Coll. Cas.* 226) (*SC* 429, p. 278-279); M. Simonetti, *Doroteo di Marcianopoli*, în *NDPAC*, I, col. 1509; *DELIC*, p. 197 (*Dorotei de Marcianopolis*); *HEO*, I, p. 341; V. Grumal, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I/1, *Les actes de patriarches. Les regestes de 381 à 715*, Paris, 1972, nr. 71-72 (p. 59), 77 (p. 63); Y. Azéma, *Introduction*, în Théodoret de Cyr, *Correspondance*, IV (*Collections conciliaires*), texte critique de E. Schwartz, introduction, traduction, notes et index par Y. Azéma, Paris, 1998 (*SC* 429), p. 29-30.

⁶ Urmează anatimizarea lui Cyrillus de *Alexandria*.

⁷ Ioannes, episcop de *Antiochia* între 429-441/2, prieten și apărător al lui Nestorius, adversar al lui Cyrillus de *Alexandria*. Ajungând cu întârziere la conciliu (24 iunie), a fost scandalizat de graba cu care Cyrillus l-a condamnat pe Nestorius (22 iunie); în consecință, a contestat decizia, organizând un contraconciliu format din 43 sau 50 de participanți, depunându-l pe Cyrillus și pe adepții lui și absolvindu-l pe Nestorius; hotărârile le-a comunicat oficialităților imperiale – Socr., *HE*, VII, 34; Evagr., *HE*, I, 5-6; II, 18; Cassiod., *HE*, XII, 5-6; D. Stiernon, *Jean d'Antioche*, în *DECA*, II, p. 1290-1291; idem, *Giovanni di Antiochia*, în *NDPAC*, II, col. 2195-2197; A. Papadakis, *John I*, în *ODB*, 2, p. 1043-1044; *DELIC*, p. 390 (*Ioan de Antiochia*); *HEO*, II, p. 683; Y. Azéma, *op. cit.*, p. 32-34; C. Morreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 196, 208-209.

⁸ *HEO*, I, p. 344.

⁹ Episcop între cca 431 – cca 458 – *HEO*, I, p. 342.

2. ACTIO QUINTA

Sancta synodus dixit... interim quidem in praesenti, iuxta ea quae iam decreta sunt, idem Ioannes, et qui cum eo facinus hoc moliti sunt, videlicet Ioannes Damasci... Dorotheus Marcianopolis...

Ediția folosită: Mansi, 4, col. 1323.

3. ACTIO SEXTA

a. Synodi decretum de fide

...

Et subscriptiones omnes

...

171 Timotheus episcopus provinciae Scythiae civitatis Tomorum subscripsi

b. Sancta synodus Ephesi congregata piisimis sanctissimisque Joanni Antiochenorum magne civitatis arhiepiscopo, et Ioanni Damascenorum episcopo metropolitano... praesentes praesentibus, quae subiecta sunt, mandavimus

...

Dorotheus episcopus Marcianopolis secunda Mysiae, similiter mandans, sicut supra positum est, subscripsi...

c. Epistola quorundam orientalium, qui Constantinopolim missi fuerant, ad Rufum episcopum

Deo dilectissimo santissimoque comministero Rufo, Ioannes, Himerius, Theodoretus, et reliqui episcopi in domino salut

...

Nos autem in dogmatibus beatorum patrum, qui apud Nicaeam convenerunt,

2. DEZBATEREA A V-A

Sfântul sinod a spus ... în momentul de față, pe lângă cele ce au fost deja hotărâte, același Ioannes și cei care împreună cu el au pus la cale această nelegiuire, anume Ioannes de Damascus¹⁰, Dorotheus de Marcianopolis ...

Traducere: Mihaela Paraschiv

3. DEZBATEREA A VI-A

a. Decretul sinodului în privința credinței

...

Și toate iscăliturile

...

poz. 171 Timotheus, episcopul orașului tomilor din provincia Scythia, am iscălit.

b. Sfântul sinod întrunit la Ephesus, preacucernicilor și preasfinților Ioannes, arhiepiscop al mării cetăți a antiohienilor, și Ioannes, episcop mitropolitan al damaschinilor... noi cei de față le-am încredințat celor de față cele ce au fost expuse mai jos

...

Dorotheus, episcop de Marcianopolis din Mysia Secunda, încredințând așijderea, am iscălit în conformitate cu ce s-a expus mai sus.

c. Scrisoarea unor răsăriteni, care fuseseră trimiși la Constantinopolis, către episcopul Rufus

Preaiubitului întru Dumnezeu și preasfințitului coslujitor Rufus¹¹, Ioannes, Himerius¹², Theodoretus¹³ și ceilalți episcopi, salutare întru Domnul.

...

Iară noi rămânem neclintiți în preceptele fericitorilor Părinți care s-au întrunit

¹⁰ *HEO*, II, p. 729.

¹¹ Rufus, episcop de *Thessalonica* (înainte de 412 – 434), a primit, împreună cu alți prelați, înștiințarea episcopilor orientali privind adeziunea la credința niceană – P. Marone, *Rufo di Tessalonica*, în *NDPAC*, III, col. 4617; *HEO*, I, p. 423. Vezi și *FHDRCh*, XLII.

¹² Himerius de *Nicomedia Bithyniae Primae* în al doilea sfert al secolului al V-lea; la *Ephesus*, a făcut parte din partida lui Ioannes de *Antiochia*, protestând împotriva condamnării lui Nestorius – Theod., *Ep.* 13 a-b (*Coll. Cas.* 160, *Coll. Pal.* 47) (*SC* 429, p. 186-195); *Ep.* 16 (*Coll. Cas.* 175) (*SC* 429, p. 206-207); *HEO*, I, p. 94; Y. Azéma, *op. cit.*, p. 31.

¹³ Theodoretos, episcop de *Cyros* (423 – cca 466), pentru care vezi în volum (*FHDRCh*, XLIV).

et eorum qui post illos doctrina claruerunt, Eustathii Antiocheni, Basilii Caesariensis, et Gregorii, et Ioannis, et Athanasii, et Theophili, et Damasi Romani, et Ambrosii Mediolanensis, et reliquorum qui cum his eadem docuerunt, perseveramus, piisque illorum vestigiis insistimus; quippe qui evangelica et apostolica et prophetica verba sequentes, exactam orthodoxae fidei regulam nobis tradiderint: quam regulam nos inconcussam inflexamque retinere studemus omnes qui in oriente habitamus; similiter qui Bithyniam, et Paphlagoniam, et Cappadociam secundam, et Pisidiam, et Thessaliam, et Mysiam, Rhodopenque incolunt, et alii quamplurimi diversarum provinciarum.

la Nicaea și ale celor care s-au făcut cunoscuți după ei prin învățătură, anume Eustathius din Antiochia¹⁴, Vasile din Caesarea¹⁵ și Gregorius¹⁶, și Ioannes¹⁷, și Athanasius¹⁸, și Theophilus¹⁹, și Damasus din Roma²⁰, și Ambrosius din Mediolanum²¹ și ceilalți care împreună cu ei au dat învățătură despre aceleași lucruri, și ne ținem pe urmele lor cucernice, întrucât ei, urmând evanghelicele, apostolicele și profeticele cuvinte, ne-au transmis norma desăvârșită a credinței ortodoxe; pe care normă dorim să o păstrăm nezdruccinată și neschimbată noi toți cei care locuim în Răsărit; așijderea <doresc> cei care locuiesc în Bithynia și în Paphlagonia, și în Cappadocia Secunda, și în Pisidia, și în Thessalia, și în Mysia, și în Rhodope, precum și alții, foarte numeroși, din diferite provincii.

¹⁴ Eustathius, episcop de Berrhoea (Alep) (*Syria I*), apoi, de la cca 323/4, de Antiochia, unul dintre apărătorii credinței ortodoxe la Nicaea (325), autorul mai multor lucrări îndreptate împotriva arienilor; depus de sinodul arian de la Antiochia din 326? (327?, 328?, 330?) prezidat de Eusebius de Caesarea și trimis imediat în exil la Traianopolis, în Thracia. A murit cu puțin înainte de 337, când fusese rechemat din exil, sau, conform altor opinii, după 343. Vezi Eus., *VC*, III, 59-61; Hier., *Vir. ill.*, LXXXV; Socr., *HE*, I, 8, 12; 24; Sozom., *HE*, I, 2, 2, 17, 2; II, 15, 8; 18, 4; 19, 1-3; 19, 6; III, 6, 2; 11, 7; 20, 4; 20, 7-8; VII, 7; Theod., *HE*, I, 4, 62; 7, 10; 7, 18; 8; 21-22; 25, 15; III, 4, 3-5; Cassiod., *HE*, II, 1; 6; 24-25; M. Simonetti, *Eustathe d'Antioche*, în *DECA*, I, p. 924; idem, *Eustazio di Antiochia*, în *NDPAC*, I, col. 1862-1863; *DELIC*, p. 245 (*Eustațiu de Antiohia* sau *Eustatie*); *HEO*, II, p. 682, 692; R. W. Burgess, *The date of the deposition of Eustathius of Antioch*, în *JThS*, 51, 2000, 1, p. 150-160; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începutul Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămos-teanu, Iași, 2004, p. 44-46.

¹⁵ Vezi în volum – **FHDRCh, XX**.

¹⁶ Gregorius de Nyssa – vezi *Codex Theodosianus* (**FHDRCh, XLVI**) și *Facundus de Hermiane* (**FHDRCh, LXXX**).

¹⁷ Ioannes Chrysostomos – vezi în volum (**FHDRCh, XXX**).

¹⁸ Athanasius de Alexandria – vezi în volum (**FHDRCh, XV**).

¹⁹ Patriarh de Alexandria între 385 și 412, teolog prolific, adversar al păgânismului – Genn., *Vir. ill.*, LVI; Socr., *HE*, V, 16; Theod., *HE*, V, 22; Cassiod., *HE*, IX, 22; 27-28; A. De Nicola, *Théophile d'Alexandrie*, în *DECA*, II, p. 2426-2427; idem, *Teofilo*, în *NDPAC*, III, col. 5277-5278; *DELIC*, p. 827-828 (*Teofil al Alexandriei*); *HEO*, II, p. 582; A. Jakab, *op. cit.*, p. 3; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/2, p. 191-194. Vezi și **FHDRCh, XL**.

²⁰ Damasus a fost episcop al Romei între 1 octombrie 366 și 11 decembrie 384. A refuzat să intre în comuniune cu ereticul Priscillianus, a condamnat apolinarismul și alte erezii și a întreținut contacte cu Părinții capadocieni. Prin edictul *de fide catholica* din 28 februarie 380, împăratul Theodosius I (379-395) îl lua drept etalon al credinței niceene – *CTh*, XVI, 1, 2; Hier., *Vir. ill.*, CIII; Socr., *HE*, IV, 29; V, 2; VII, 9; Sozom., *HE*, VII, 4; Theod., *HE*, V, 10-11; Cassiod., *HE*, IX, 2; 15-16; *LP*, XXXIX; *VRP*, XXXIX; Anast. Bibl., *Hist. VRP*, XXXIX; Ch. Pietri, *Damase*, în *DECA*, I, p. 621-623; Ch. Pietri, M. Gilardi, *Damaso*, în *NDPAC*, I, col. 1325-1329; F. Monfrin, *Damase Ier*, în *DHP*, p. 535-539; *PBCE*, 2/1, p. 530 (*Damasus*); *DELIC*, p. 161-162 (*Damasus*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, II/1, p. 319; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserica*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 51-53; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999, p. 84; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 133. Vezi și **FHDRCh, CVIII** și **CIX**.

²¹ Vezi în volum – **FHDRCh, XXII**.

d. Epistola catholicorum, quibus Schismaticorum praecedentes doli refelluntur

Piissimis, Deoque devotissimis Theodosio et Valentiniano, victoribus, triumphatoribus, semper Augustis, sancta synodus, quae per Dei gratiam vestraque maiestatis nutum in Ephesiorum metropoli convenit [iulie 431]

...

Schismaticorum autem nomina haec sunt. Ioannes episcopus Antiochiae Syriae... Dorotheus... Iacobus...

Ediția folosită: Mansi, 4, col. 1368, 1399, 1402, 1422, 1426.

4. ACTIO SEPTIMA**a. Cannones ducentorum sanctorum ac beatorum patrum, qui Ephesi convenerunt**

Sancta et ecumenica synodus ex decreto piissimorum imperatorum Ephesi congregata, singularum provinciarum ac civitatum episcopis, presbyteris, diaconis, et universo populo

Cum effemus Ephesi secundum pias (imperatorum) literas congregati, defecerunt quidam a nobis numero paulo plus triginta, defectionis suae antesignanum Ioannem Antiochenum episcopum habentes. Horum nomina haec sunt. Primus ipse Ioannes Antiochiae Syriae episcopus, Ioannes Damasci episcopus... Dorotheus Marcianopolis...

Ediția folosită: Mansi, 4, col. 1470.

5. Episcopi pronestorieni exilati (Quanti, inquit, a sanctis Ecclesiis eierunt, nolentes suam conscientiam vulnerare, neque acquiescere factis Cyrilli, seu eius sustinere communionem)

III. Dorotheus Marcianopolitanus Metropolitanus Moesiae. Iste ejectus, exiliatus est in Caesarea Cappadociae.

IV. et V. Vaeianus, et Eudocius Moesiae, qui sub eodem Dorotheo existentes, ultro ab Ecclesiis recesserunt.

Ediția folosită: Mansi, 5, col. 965.

d. Scrisorile catolicilor, în care sunt respinse vicleniile anterioare ale schismaticilor

Preacucernicilor și preadevotaților lui Dumnezeu Theodosius și Valentinianus, victorioși, triumfători, pururi Auguști, sfântul sinod care s-a întrunit din mila lui Dumnezeu și cu încuviințarea Maiestății Voastre în metropola ephesenilor

...

Iară numele schismaticilor sunt acestea: Ioannes, episcopul din Antiochia Syriei ... Dorotheus ... Iacobus

Traducere: Mihaela Paraschiv

4. DEZBATEREA A VII-A

a. Canoanele celor două sute de sfinți și fericiți Părinți care s-au întrunit la Ephesus

Sfântul și ecumenicul sinod întrunit la Ephesus din ordinul preacucernicilor împărați către episcopii, preoții, diaconii și tot poporul din fiecare provincie și cetate.

După ce ne-am întrunit la Ephesus, conform piosului înscris (al împăraților), câțiva, puțin peste treizeci la număr, s-au despărțit de noi, avându-l pe episcopul Ioannes de Antiochia drept instigator al dezertării lor. Numele lor sunt acestea. Cel dintâi <e> însuși Ioannes, episcopul din Antiochia Syriei, Ioannes, episcop de Damascus ... Dorotheus de Marcianopolis...²²

Traducere: Mihaela Paraschiv

5. Episcopi pronestorieneni exilați (câți, zice-se, au ieșit din sfintele Biserici, nevrând să-și rănească conștiința, nici să încuviințeze faptele lui Cyrillus ori să suporte comuniunea cu el)

III. Dorotheus, episcopul mitropolitan de Marcianopolis, în Moesia. Acesta, o dată exclus, a fost exilat în Caesarea Cappadociei.

IV. și V. Valeanius și Eudocius din Moesia; aceștia, care se aflau sub conducerea aceluiași Dorotheus, s-au depărtat din proprie inițiativă de Biserici.

Traducere: Mihaela Paraschiv

²² Este vorba despre grupul de episcopi în frunte cu Ioannes de *Antiochia*, care, refuzând să participe la conciliu după ce-l depusese pe Cyrillus, a fost excomunicat.

6. Translatum ex codice monasterii Acaemetensis

... Nobis secundum pias literas congregatis in Ephesa civitate, recesserunt nonnulli ex nobis numero paulo amplius quam triginta, principem suae apostasiae habentes Antiochenorum Episcopum Ioannem, quorum et nomina haec sunt, id est... Dorotheus, Iacobus...

Ediția folosită: Mansi, 5, col. 1010.

II.

1. ACTA GRAECA, COLLECTIO VATICANA 33-80

33 (Catalogul episcopilor participanți la ședința din 22 iulie 431 care au semnat împotriva blasfemiei lui Nestorius)²³

62	160	Ἀθανάσιος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Δούελτον καὶ Σωζόπολιν ἁγίας τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας ὑπέγραψα ἀποφηνάμενος ἅμα τῇ ἁγίαι συνόδῳ
	172	Τιμόθεος ἐπίσκοπος ἐπαρχίας Σκυθίας ὑπέγραψα ἀποφηνάμενος ἅμα τῇ ἁγίαι συνόδῳ

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 1-2, *Acta Graeca, Collectio Vaticana 33-80*, Berlin-Leipzig, 1927, p. 62.

2. ACTA GRAECA, COLLECTIO VATICANA 81-119

90 (Catalogul episcopilor din 17 iulie 431)

90	10	Δωρόθεος Μαρκιανουπόλεως
91,1	9	Δωρόθεος Μαρκιανουπόλεως

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 1-3, *Acta Graeca, Collectio Vaticana 81-119*, Berlin-Leipzig, 1927, p. 25, 26.

²³ Ἀπόφαισις ἐξενεχθεῖσα κατὰ Νεστορίου ἢ καθιροῦσα αὐτόν – *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 1-2, *Acta Graeca, Collectio Vaticana 33-80*, Berlin-Leipzig, 1922, p. 54.

6. Traducere din codicele mănăstirii achimiților

După ce ne-am întrunit în cetatea Ephesus, conform pioasului înscris, câțiva, cu puțin peste 30 la număr, s-au despărțit de noi, avându-l drept căpetenie a apostaziei lor pe episcopul Ioannes al antiohienilor și ale căror nume sunt acestea, anume ... Dorotheus, Iacobus...

Traducere: Mihaela Paraschiv

II.

1. ACTELE GRECEȘTI, COLLECTIO VATICANA 33-80

33 (Catalogul episcopilor participanți la ședința din 22 iulie 431 care au semnat împotriva blasfemiei lui Nestorius)

- 62 poz. 160 Athanasios, episcop al sfintei Biserici a lui Dumnezeu în Douel-
tos și Sozopolis, am iscălit, declarându-ne împotriva, în confor-
mitate cu sfântul sinod.
- poz. 172 Timotheos, episcop al provinciei Scythia, am iscălit, declarându-
ne împotriva, în conformitate cu sfântul sinod.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. ACTELE GRECEȘTI, COLLECTIO VATICANA 81-119

90 (Catalogul episcopilor din 17 iulie 431)

- 90 poz. 10 Dorotheos de Marcianopolis
- 91,1 poz. 9 Dorotheos de Marcianopolis

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

3. ACTA GRAECA, COLLECTIO VATICANA 140-164

146 (Relatio Nestorii)

146, 6 Δωρόθεος επίσκοπος Μαρκιανουπόλεως τῆς Μυσίας

151 (Gesta Ephesi ab Orientalibus)

151, 16 6 Δωρόθεος Μαρκιανουπόλεως μητροπολίτης
34 Ἰάκωβος Δοροστόλου
35 Μαρκιανὸς Ἀβρύτου

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 1-5, *Acta Graeca, Collectio Vaticana 140-164*, Berlin-Leipzig, 1927, p. 15, 123, 124.

4. ACTA GRAECA, COLLECTIO ATHENIENSIS

73 (Gesta Ephesi d. 22 m. Iul. a .431)

79 173 Τιμόθεος επίσκοπος επαρχίας Σκυθίας πόλεως Τομέων
υπέγραψα

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 1-7, *Acta Graeca, Collectio Seguierana. Collectio Atheniensis. Collectiones minores*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 116.

5. COLLECTIO VERONENSIS

11 (Exemplaria gestorum quae acta sunt in sancta synodo Ephesena metropoli de recta fide) (22 iulie 431)

19, 11 170 Timotheus episcopus provinciae Scythiae civitatis Tomorum subscripti

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 2, *Collectio Veronensis*, Berlin-Leipzig, 1925-1926, p. 74.

3. ACTELE GRECEȘTI, COLLECTIO VATICANA 140-164**146 (Darea de seamă a lui Nestorius)**

146, 6 Dorotheos, episcop de Marcianopolis, din Mysia

151 (Faptele importante de la Ephesus din partea orientalilor)

151, 16 poz. 6 Dorotheos mitropolit de Marcianopolis
poz. 34 Iacobos de Dorostolos
poz. 35 Marcianos de Abrytos

Traducere: Claudia Tămăuțeanu

4. ACTELE GRECEȘTI, COLLECTIO ATHENIENSIS**73 (Faptele importante de la Ephesus pe 22 iulie 431)**

79 poz. 173 Timotheos, episcop al orașului tomilor din provincia Scythia, am
iscălit

Traducere: Claudia Tămăuțeanu

5. COLLECTIO VERONENSIS**11 (Copii ale faptelor importante ce s-au săvârșit la sfântul sinod din metropola
ephesiană în privința dreptei-credințe) (22 iulie 431)**

19, 11 poz. 170 Timotheus, episcop al orașului tomilor din provincia Scythia,
am iscălit

Traducere: Claudia Tămăuțeanu

6. COLLECTIONIS CASINENSIS

24 (Episcopi de recte fide)

46, 43 173 Timotheus episcopus prouinciae Scythiae ciuitatis Tomorum subscripsi

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum, I, Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 3-1, *Collectionis Casinensis siue synodici a Rustico compositi*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 139.

82 (Contestatio directa beato Cyrillo et his qui cum eo conuenerant)

XII Dorotheus episcopus Marcianupoleos Mysiae secundae subscripsi
 XV Timotheus episcopus Scythiae subscripsi
 XXI Iulianus episcopus Sardicae Daciensis subscripsi
 XXIII Iacobus episcopus Dorostoli Mysiae subscripsi
 XXVIII Athanasius episcopus Diuelti Mysiae secundae subscripsi

83 (Epistola Nestorii et eorum qui cum ipso, ad imperatorem Theodosium de his quae tunc in Epheso gesta sunt)

Et subscriptiones...

83, 6 Iulianus episcopus Sardicensis metropolitanus
 Dorotheus episcopus Marcianupolitanus Mysiae metropolitanus

88 (Sententia totius synodi quae cum Ioanne Antiocheno conuenit episcopo)

6 Dorotheus episcopus Marcianupolitanus metropolitus subscripsi
 12 Iulianus episcopus Serdicae metropolitanus subscripsi
 37 Iacobus episcopus Dorostoli subscripsi
 38 Marcianus episcopus Abryti subscripsi

6. COLLECTIONIS CASINENSIS**24 (Episcopi de dreaptă-credință)**

46, 43 poz. 175 Timotheus, episcop al orașului tomilor din provincia Scythia, am iscălit

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

82 (Contestatio directă adresată fericitului Cyrillus și celor care veniseră cu el)²⁴

XII Dorotheus, episcop de Marcianupoleos din Mysia Secunda, am iscălit
 XV Timotheus, episcop al Scythiei, am iscălit
 XXI Iulianus, episcop de Sardica din Dacia, am iscălit²⁵
 XXIII Iacobus, episcop de Dorostolum din Mysia, am iscălit
 XXVIII Athanasius, episcop de Diueltum din Mysia secunda, am iscălit

83 (Scrisoarea lui Nestorius și a celor care sunt cu el către împăratul Theodosius, despre cele care s-au petrecut atunci în Ephesus)

Și semnăturile...

83, 6 Iulianus, episcop mitropolit de Sardica
 Dorotheus, episcop mitropolit de Marcianupolis din Mysia

88 (Sentința întregului sinod care s-a întrunit împreună cu episcopul Ioannes de Antiochia)²⁶

poz. 6 Dorotheus, episcop mitropolit de Marcianupolis, am iscălit...
 poz. 12 Iulianus, episcop mitropolit de Sardica, am iscălit...
 poz. 37 Iacobus, episcop de Dorostolum, am iscălit...
 poz. 38 Marcianus, episcop de Abrytus, am iscălit...

²⁴ Semnături ai unei *contestatio* adresată la 21 iunie 431 lui Cyrillus de Alexandria și aliaților săi din alte provincii împotriva măsurilor luate contra lui Nestorius pentru așteptarea lui Ioannes de Antiochia.

²⁵ Episcop de *Sardica* în prima jumătate a secolului al V-lea, membru al grupului condus de Ioannes de *Antiochia* – S. Borzi, *Giuliano di Sardica*, în *NDPAC*, II, col. 2315; *HEO*, I, p. 554.

²⁶ Împotriva lui Cyrillus.

96 (Dominis [et reuerendis] honorandis presbyteris et diaconis et reliquis clericis et amico Christi populo in Ierapoli Eufratesiae sancta synodus Orientalium et eorum qui ex diuersis regionibus atque prouinciis per gratiam dei in Ehesum conuenerunt, in domino gaudere)

- 12 Iulianus episcopus Sardicae metropolitanus
- 21 Dorotheus episcopus Marcianopolitanus metropolitus
- 31 Iacobus episcopus Dorostoli
- 39 Marcianus episcopus Abryti

116 (Item epistula ab episcopis Orientalibus et consortibus eorum ab Epheso, per quam respondetur ad litteras supra scripas)

- III Iulianus episcopus Sardicae
- XI Dorotheus episcopus Marcianupolis
- XX Marcianus episcopus Abryti
- XXVIII Iacobus episcopus Dorostoli

311 (Epistula, inquit, tractoria siue generalis a sanctissimo et uniuersali concilio)

- 3 Iulianus
- 22 Dorotheus
- 23 Iacobus

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 4-2, *Collectionis Casinensis siue synodici a Rustico compositi*, Berlin-Leipzig, 1922-1923, p. 28, 31, 37, 38, 45-46, 67, 242.

Ediție consultată: Mansi, 5, col. 765, 766, 767, 770, 776.

7. COLLECTIO PALATINA PRIMARIA

38 (Incipit excerpta antistitum quae recitata sunt contra Nestorium in synodo Ephesiorum)

- 168 Timotheus episcopus prouinciae Scythiae ciuitatis Tomorum subscripsi

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, *Concilium universale Ephesenum* edidit Eduardus Schwartz, 5-1, *Collectio Pallatina siue qui Fertur Marius Mercator*, Berlin-Leipzig, 1924-1925, p. 115.

96 (Dumnealor, onorabililor și venerabililor preoți și diaconi, și celorlalți clerici și norodului iubitor de Hristos din Hierapolisul Eufratesiei, sfântul sinod al orientalilor și al celor care, prin bunăvoința lui Dumnezeu, s-au adunat în Ephesus din diverse regiuni și provincii le transmite salutări întru Domnul)

- poz. 12 Iulianus, episcop mitropolit de Sardica
poz. 21 Dorotheus, episcop mitropolit de Marcianupolis
poz. 31 Iacobus, episcop de Dorostolum
poz. 39 Marcianus, episcop de Abrytus

116 (De asemenea, scrisorile de la episcopii orientali și de la tovarășii acestora de la Epheus, prin care se dă răspuns la epistola notată mai sus)

- IV Iulianus, episcop de Sardica
XI Dorotheus, episcop de Marcianupolis
XX Marcianus, episcop de Abrytus
XXVIII Iacobus, episcop de Dorostolum

311 (Scrisoarea, zice-se, circulară sau generală de la preasfântul și ecumenicul conciliu)

- poz. 3 Iacobus
poz. 22 Dorotheus
poz. 23 Iacobus

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

7. COLLECTIO PALATINA PRIMARIA

38 (Încep cele selectate de episcopi, care au fost rostite împotriva lui Nestorius în sinodul efesenilor)

- poz. 168 Timotheus, episcop al orașului tomilor din provincia Scythia, am iscălit

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

XLVI. CODEX THEODOSIANUS

XVI, 1, 3

IDEM AAA. AD AUXONIUM, PROCONSULEM ASIAE.

Episcopis tradi omnes ecclesias mox iubemus, qui unius maiestatis atque virtutis Patrem et Filium et Spiritum sanctum confitentur eiusdem gloriae, claritatis unius, nihil dissonum profana divisione facientes, sed Trinitatis ordinem personarum adsertione et divinitatis unitate, quos constabit communioni Nectari, episc(opi) Constantinopolitanae ecclesiae, nec non Timothei intra Aegyptum Alexandrinae

XLVI. CODEX THEODOSIANUS (438)

Cunoscuta culegere de legi, care sistematiza stufoasa legislație imperială, a fost elaborată între 429-438 de un grup de juriști, sub patronajul împăratului Theodosius II (408-450); a fost promulgată la 15 februarie 438, intrând în vigoare în întregul Imperiu la 1 ianuarie 439.

Bibliografie: A. Sminck, *Codex Theodosianus*, în *ODB*, 1, p. 475; J. Harries, I. Wood (eds.), *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, London, 1993; M. Forlin Patrucco, *Codice di Teodosio*, în *NDPAC*, I, col. 1095-1097; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 222-224.

XVI, 1, 3

Aceeași împărați¹ către Auxonius, proconsulul Asiei.²

Poruncim ca toate Bisericile să fie curând încredințate episcopilor care mărturisesc că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh <sunt> de aceeași mărire și virtute, de aceeași glorie, de o unică strălucire, <episcopi> care nu fac nimic nepotrivit printr-o separare profană, ci <susțin> regula Trinității prin afirmarea persoanelor și prin identitatea dumnezeirii, cei despre care se va ști că s-au alăturat comunității lui Nectarius, episcopul Bisericii constantinopolitane³, și, de asemenea, lui Timotheus, episcopul orașului Alexandria, în Egipt⁴; în plus, cei care <s-au alăturat>, în părțile

¹ Împărații sunt Gratianus (367-383), Valentinianus II (375-392) și Theodosius I (379-395).

² Este singura informație despre acest personaj – *PLRE*, I, p. 143 (Auxonius 2).

³ Nectarius – arhiepiscop de *Constantinopolis* între iunie 381 și 27 septembrie 397, ales după demisia lui Gregorius de *Nazianzus* – Socr., *HE*, V, 8; 10; VI, 2; Sozom., *HE*, VI, 27, 1; VII, 8; 9, 5-6; Theod., *HE*, V, 8, 8; 9, 15; 40, 8; Cassiod., *HE*, IX, 13; 19; X, 3; D. Stiernon, *Nectaire*, în *DECA*, II, p. 1714-1715; *DELIC*, p. 590-591 (*Nectarie*); *HEO*, I, p. 3; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999, p. 87-88.

⁴ Timotheus I, episcop de *Alexandria* între 381 și 385, adversar al lui Gregorius de *Nazianzus* ca patriarh, hirotonind pe Maximus Cynicus (380-382); participant la conciliul de la *Constantinopolis* din 381, unde s-a opus cu succes alegerii episcopilor partizani ai lui Gregorius – Ruf., *HE*, II, 21; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 9; Theod., *HE*, V, 8, 3; 40, 6; M. Simonetti, *Timothée Ier d'Alexandrie*, în *DECA*, II, p. 2451; idem, *Timoteo I di Alessandria*, în *NDPAC*, III, col. 5357-5358; *DELIC*, p. 844-845 (*Timotei I de Alexandria*); *HEO*, II, p. 582.

urbis episcopi esse sociatos; quos etiam in Orientis partibus Pelagio, episcopo Laodicensi, et Diodoro, episcopo Tarsensi. In Asia nec non proconsulari adque Asiana dioecesi, Amphilochio, episcopo Iconiensi et Optimo, episcopo Antiocheno. In Pontica dioecesi, Helladio, episcopo Caesariensi et Otreio, Meliteno et Gregorio, episcopo Nysseno, Terennio, episcopo Scythiae, Marmario, episcopo Marcianopolitano communicare constiterit. Hos ad optinendas catholicas ecclesias ex commu-

Orientului, lui Pelagius, episcop de Laodicea⁵, și lui Diodorus, episcop de Tarsus⁶. De asemenea, în Asia proconsulară și în dioceza Asiana, <cei care> se va ști că sunt în legătură cu Amphilochius, episcopul de Iconium⁷, cu Optimus, episcop de Antiochia⁸; în dioceza Pontica, cu Helladius, episcop de Caesarea⁹, cu Otreius de Melitene¹⁰ și cu Gregorius, episcop de Nyssa¹¹, cu Terennius, episcopul Scythiei¹², cu

⁵ Pelagius, episcop de *Laodicea Syriae Primae* (cca 360 – cca 382), apărător al *Credo*-ului de la *Nicaea* și al formulei *homoousios* la conciliile locale de la *Antiochia* (363) și *Tyana Cappadociae* (366 sau 367), drept pentru care a fost exilat în 367 de împăratul Valens (364-378) în *Arabia*; participant la conciliul universal din 381 – Hier., *Vir. ill.*, CIV; Socr., *HE*, III, 25, 18; V, 8; Sozom., *HE*, VI, 4, 6; 12, 2; VII, 8; Theod., *HE*, V, 8, 5; 27, 3; Philostorg., *HE*, V, 1; G. Ladocsi, S. Samulowitz, *Pelagio di Laodicea*, în *NDPAC*, III, col. 4005; *HEO*, II, p. 704; J. Zachhuber, *The Antiochene Synod of AD 363 and the Beginnings of Neo-Niceism*, în *ZAC*, 4, 2000, p. 83-101.

⁶ Episcop de *Tarsus* (Tarsus Çayı), în *Cilicia I* (378 – înainte de 394), apărător al ortodoxiei în provincia sa, exilat de împărații Constantius II (337-361) și Valens (364-378), participant la conciliul II ecumenic, faimos exeget și teolog – Hier., *Vir. ill.*, CXIX; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 8; Theod., *HE*, IV, 25; V, 4, 2; 8, 4; M. Simonetti, *Diodore de Tars*, în *DECA*, I, p. 694-695; idem, *Diodoro di Tarso*, în *NDPAC*, I, col. 1426-1427; B. Baldwin, A. Kazhdan, *Diodoros*, în *ODB*, I, p. 626-627; *DELC*, p. 178-181 (*Diodor de Tars*); *HEO*, II, p. 754; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 154-156.

⁷ Amphilochius de *Iconium Lycaoniae* (340/5–398/404) – episcop între 374/4-398/404, cunoscut ca un adversar al ereticilor, pe care i-a combătut la conciliul general de la *Constantinopolis* (381) și la sinoadele locale de la *Iconium* (376) și *Side* (383), dar și printr-un tratat intitulat *Contra haereticos* – Hier., *Vir. ill.*, CXXXIII; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 9; Theod., *HE*, V, 16; Cassiod., *HE*, IX, 13; 25; S. J. Voicu, *Amphiloque d'Iconium*, în *DECA*, I, p. 104; idem, *Amphilochio d'Iconio*, în *NDPAC*, I, col. 290-291; B. Baldwin, *Amphilochios of Ikonion*, în *ODB*, I, p. 80; *DELC*, p. 39 (*Amphilohie*, *Sf.*); *HEO*, I, p. 266; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 147-148.

⁸ Optimus era episcop de *Antiochia Pisidiae*, participant la conciliul din 381 – Socr., *HE*, V, 8; Theod., *HE*, IV, 30, 3; V, 8, 4; *HEO*, I, p. 254.

⁹ Helladius, urmașul, în 379, al lui Vasile cel Mare pe *thronos*-ul din *Caesarea Cappadociae Primae* – Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 9; VIII, 6; E. Prinzivalli, *Elladio di Cesarea*, în *NDPAC*, I, col. 1633; *HEO*, I, p. 21.

¹⁰ Otre(i)us de *Melitene (Armenia)*, participant la conciliul din 366 sau 367 de la *Tyana (Cappadocia)*, unde s-a apărât termenul *homoousios*, și la conciliul universal de la *Constantinopolis* (381) – Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VI, 12, 2; VII, 9; *HEO*, I, p. 39.

¹¹ Gregorius de *Nyssa* (335-395), fratele lui Vasile de *Caesarea*, unul dintre marii teologi capadocieni, autor al numeroase lucrări antieretice – Hier., *Vir. ill.*, CXXXVIII; Socr., *HE*, V, 8; Sozom., *HE*, VII, 9; Theod., *HE*, IV, 30, 1-2; V, 8, 4; J. Gribomont, *Grégoire de Nyse*, în *DECA*, I, p. 1111-1116; idem, *Gregorio di Nissa*, în *NDPAC*, II, col. 2466-2473; *DELC*, p. 325-336 (*Grigorie de Nyssa*); *HEO*, I, p. 27; A. I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină. Secolele I-VIII*, Iași, 1997, p. 244-259; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, 99-101, 109-111, 124-130, 136-147.

¹² Terennius, Terentius sau Gerontius (Gerontios), episcop de *Tomis* (– 381 –), participant la conciliul II universal de la *Constantinopolis* – Sozom., *HE*, VII, 9, 6; Mansi, III, col. 368; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 16-118; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 241, 264 (nota 122, bibliografie).

nione et consortio probabilium sacerdotum oportebit admitti. Omnes autem, qui ab eorum, quos commemoratio specialis expressit, fidei communione dissentiunt, ut manifestos haereticos ab ecclesiis expelli, neque his penitus posthac obtinendarum ecclesiarum pontificium facultatemque permitti, ut verae ac Nicaenae fidei sacerdotia casta permaneant, nec post evidentem praecepti nostri formam malignae locus detur astutiae.

DAT. III KAL. AVG., HERACLEAE, EVCHERIO ET SYAGRIO CONSS.

Ediția folosită: *Le Codex Théodosien. Livre XVI et sa réception au Moyen Âge*, Texte latin de l'édition Mommsen et traduction française, introduction, notes et index par Élisabeth Magnou-Nortie, préface de Michel Rouche, Paris, 2002 (*Sources canoniques* 2), p. 98.

Marmarius, episcop marcianopolitan¹³. Va trebui ca aceștia să fie acceptați de comunitatea și societatea preoților demni de laudă ca să capete conducerea Bisericii catolice. Iar toți cei care nu sunt de acord cu împărtășirea credinței acestora, pe care i-a pomenit menționarea specială, <va trebui> să fie alungați din Biserici, ca eretici dovediți și, de-acum înainte, să nu le fie îngăduite deloc preoția și posibilitatea de a căpăta Biserici, pentru ca sacerdoțiul credinței adevărate și niceene să rămână neîntinat și nici, după dispoziția clară a ordinului nostru, să nu fie lăsat loc <vreunei> viclenii primejdioase.

Dat în a treia zi înainte de calendele lui august, la Heraclea, în timpul consulilor Eucherius și Syagrius¹⁴.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹³ Marmarius sau Martyrius (Martyrios) de *Marcianopolis*, în *Moesia II* (381) – Sozom., *HE*, VII, 9, 6; Mansi, III, col. 568; *HEO*, I, p. 341; J. Śtruwa, *Starożytna organizacja kościelna na terenach dzisiejszej Bułgarii*, în *BP*, 1, 1984, p. 312.

¹⁴ 30 iulie 381. Consulii sunt Flavius Syagrius și Flavius Eucherius – *PLRE*, I, p. 288 (*Flavius Eucherius* 2), 862 (*Flavius Syagrius* 3), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987.

XLVII. ΣΟΚΡΑΤΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ**ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

I, 8, 4 ... Παρήσαν τε ἐκ πολλῶν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων οἱ ἐπίσκοποι, περὶ ὧν ὁ Παμφίλου Εὐσέβιος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν εἰς τὸν Κωνσταντίνου βίου τάδε κατὰ λέξιν φησὶν·

5. «Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνήκτο τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια, εἷς τ' οἶκος εὐκτήριος ὥσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικας, Φοινικὰς τε καὶ Ἀραβίος καὶ Παλαισ-

XLVII. SOCRATES SCHOLASTICOS

(cca 380 – cca 450)

Autorul. Despre Socrates se știu puține lucruri – atâtea câte menționează el însuși în opera sa. S-a născut la *Constantinopolis* cândva în jur de 380. Într-un manuscris grec și în versiunea armeană a operei sale *Istoria ecleziastică* numele său e însoțit de apelativul *σχολαστικός*, tradus de unii învățați ca „procurator legal” sau „avocat”, dar care, după Pierre Maraval, semnifică mai degrabă faptul că Socrates a frecventat școlile care i-au îngăduit asimilarea culturii grecești, aspect care transpare din scrierea sa; prin urmare, era un „școlit”, un „erudit”. Nu se știe dacă a rămas laic sau a intrat în rândurile Bisericii, deși anumite elemente din *Historia ecclesiastica* au îndemnat pe exegeți să-l încadreze, cu probabilitate, într-un grup creștin disident – poate novațian. A murit cândva între 439, ultimul an descris în *Istorie*, și 450, data decesului împăratului Theodosius II (408-450), care în aceeași scriere e menționat ca fiind încă în viață.

Opera. Socrates este cunoscut ca autorul unei *Istории bisericești*, redactată în cel puțin două etape și publicată prin 439/440. Ea descrie evenimentele petrecute în special în viața Bisericii între 305, anul abdicării lui Diocletianus, și 439. Sursele sale sunt *Vita Constantini* a lui Eusebius de *Caesarea*, din care a copiat pasaje întregi, *Historia ecclesiastica* a lui Rufinus de *Aquileia* și, poate, cea a lui Gelasius de *Caesarea*, scrieri ale lui Athanasius de *Alexandria*, discursuri ale retorului Libanios, opere anticreștine ale lui Iulianus Apostata, documente orale ș.a.

Bibliografie: Phot., *Bibl.*, cod. 28; A. Labate, *Socrate le Scolastique*, în *DECA*, II, p. 2304-2305; B. Baldwin, *Sokrates*, în *ODB*, 2, p. 1923; *DELC*, p. 784-785 (*Socrate*); G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 214, 217-218, 224-225, 233; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 352-355; P. Maraval, *Introduction*, în *Socrate de Constantinople, Histoire ecclésiastique. Livre I, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS)*, traduction par P. Périchon et P. Maraval, introduction et notes par P. Maraval, Paris, 2004 (*SC* 477), p. 9-32; idem, *Avant-propos*, în idem, *Histoire ecclésiastique. Livres II et III*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (*GCS*), traduction par P. Périchon et P. Maraval, notes par P. Maraval, Paris, 2005 (*SC* 493), p. 7-10.

ISTORIA BISERICEASCĂ

I, 8, 4 ... Un număr mare de episcopi veniră acolo din diferite cetăți și din diferite provincii, după cum mărturisește Eusebius a lui Pamphilos în următorii termeni în cartea a treia a vieții lui Constantin.

5. «S-au adunat acolo, laolaltă, trimiși de toate Bisericile, care umpleau Europa întreagă, Libya și Asia, cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni, și cilicieni, și fenicieni, și

τινούς, ἐπὶ τούτας Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας, τοὺς τ' ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὁρμωμένους· ἤδη καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν, οὐδὲ Σκύθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας, Πόντος τε καὶ Γαλατία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία, Φρυγία τε καὶ Παμφυλία τοὺς παρ' αὐτοῖς παρεῖχον ἐκκρίτους· ἀλλὰ καὶ Θραῖκες καὶ Μακεδόνες, 6. Ἀχαιοί τε καὶ Ἑπειῶται, ταύτων θ' οἱ ἔτι προσωτάτω οἰκοῦντες ἀπῆντων, αὐτῶν τε Σπάνιον ὁ πάνυ βοώμενος εἰς ἣν τοις πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων...» ...

13, 11 ... Φιλομαθείας δὲ εἶναι νομίζω καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἐπισκόπων, ὧν εὗρεῖν ἠδυνήθην, καὶ ἥς ἕκαστος ἐπαρχίας τε καὶ πόλεως ἦν, καὶ τὸν χρόνον, ἐν ᾧ συνῆλθον, παραθέσθαι ἐνταῦθα.

12 ...

Δακίας

Πρωτογένης Σαρδικῆς, Μάρκος Καλαβρίας

Μυσίας

Πιστὸς Μαρκιανουπόλεως

...

Γοτθίας

Θεόφιλος

Βοσπόρου

Κάδμος

Ediția folosită: Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique. Livre I*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par Pierre Périchon et Pierre Maraval, introduction et notes par Pierre Maraval, Paris, 2004 (SC 477), p. 90, 152, 162, 164.

IV, 23, 10. ἐπικρατεῖ γὰρ τὸ μὲν θυμικὸν παρὰ Σκύθαις καὶ Θραξίν

VI, 12, 4-7. ὧν ἦν καὶ Θεότιμος ὁ Σκυθίας ἐπίσκοπος, ὃς πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον τοιάδε ἀπεκρίνατο· »ἐγώ«, ἔφη, »ὦ Ἐπιφάνιε, οὔτε τῶν πάλαι καλῶς κεκοιμημένων καθυβρίζειν αἰροῦμαι οὔτε βλάβημον ἐπιχειρεῖν πράγμα τολμῶ, ἐκβάλλων ἃ οἱ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἠθέτησαν, ἄλλως τε μήτε κακὴν διδασκαλίαν ἐν τοῖς Ὠριγένους βιβλίοις εὐρών.« προκομίσας τε βιβλίον <τι> Ὠριγένους ὑπανέγνω καὶ ἐδείκνυν ἐκκλησιαστικὰς τὰς ἐκθέσεις, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπῆγε λέγων· »οἱ ταῦτα ὑβρίσαντες εἰς τὰ περὶ ὧν οἱ λόγοι ἐξυβρίσαντες ἔλαθον ἐαυτούς.«

arabi, și palestinieni (de parcă însuși Dumnezeu ar fi făcut-o deodată mai încăpătoare), iar o dată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni și trimișii veniți tocmai din Mesopotamia; mai era de față și un episcop al Persiei; nu lipsea din adunare nici cel al sciților; Pontus, Galatia, Cappadocia și Asia, Phrygia și Pamphylia își aveau și ele trimișii lor; la fel tracii și macedonenii, aheii și epiroții, precum și celelalte neamuri, aflate încă și mai departe; până și foarte cunoscutul episcop de Hispania era unul dintre cei care se alăturaseră laolaltă mulțimii...»...¹

13, 11 ... Cred că ține de dorința de cunoaștere să prezint acolo și numele episcopilor care s-au întâlnit la Nicaea, <episcopi> ale căror <nume> le-am putut găsi, și din ce provincie și oraș era fiecare și perioada în care s-au întâlnit.²

12 ...

Dacia

Protophotes de Sardica, Marcus de Calabria

Mysia

Pistus de Marcianopolis

...

Gothia

Theophilus

Bosporus

Cadmos³

Traducere: Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu

Ediții consultate: Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, traducere de Iosif Gheorghian, București, 1899; Eusebiu de Cezarea, *Scrieri*, II, *Viața lui Constantin cel Mare*, studiu introductiv de Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, 1991 (PSB 14), p. 128.

IV, 23, 10. La sciți și la traci predomină curajul.

VI, 12, 4-7. Între cei (care n-au iscălit) a fost Theotimos, episcopul Scythiei⁴, care i-a zis lui Epiphanius⁵: «Eu, Epiphanius, nu vreau să dezonorez (memoria unui om) care a adormit întru sfințenie, nici nu îndrăznesc să săvârșesc un lucru nelegiuit, (adică) să condamn (cărțile) pe care înaintașii noștri nu le-au condamnat. De altfel, a zis, nici nu există idei greșite în învățătura lui Origene». Și, aducând o carte a lui Origene, a citit și a arătat că (este conformă) cu dogmele bisericești. După aceasta, el a adăugat: «Cei care necinstesc aceste (scrieri) uită că necinstesc (Scripturile) din care (au fost inspirate) scrierile (lui Origene).»

¹ Eus., VC, III, 7, 1 = *FHDRCh*, V.3.

² Pasaj tradus de Claudia Tărnăuceanu.

³ Vezi lista participanților în *FHDRCh*, VI (Conciliul ecumenic de la Nicaea (325)).

⁴ Vezi *FHDRCh*, XL (Palladius de Helenopolis) și Studiul introductiv.

⁵ Despre el, vezi *FHDRCh*, XXIX.

Ταῦτα μὲν ὁ ἐπ' ευλαβείᾳ καὶ βίου ὀρθότητι περιβόητος Θεότιμος
πρὸς Ἐπιφάνιον ἀπεκρίνατο.

Ediția folosită: Socrates, *Kirchengeschichte*, Herausgegeben von Günther Christian Hansen, mit Beiträgen von Marija Širinjan, Berlin, 1995 (*GCS* 1), p. 264, 333-334.

Acestea a răspuns lui Epiphanius Theotimos, care era renumit pentru evlavie și corectitudinea (vieții sale).⁶

Ediția folosită: *Viața sfântului Ioan Gură de Aur în relatările istoricilor bisericești Paladie, Teodor al Trimitundei, Socrates, Sozomen și Fer. Teodoret al Cirului*, traducere din limba greacă, introducere și note de Constantin Cornițescu, București, 2001, p. 199.

⁶ Despre el, vezi trimerile în *FHDRCh*, **XL** (*Palladius de Helenopolis*), **XLVIII** (*Sozomenos*), **LIII.2** (*Conciliul ecumenic de la Chalcedon (451)*) și Studiul introductiv.

XLVIII. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ**ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

II, 6, 2 ... Ἐπεὶ γὰρ τότε πλῆθος ἄφατον μιγάδων ἐθνῶν ἐκ τῆς Θράκης περαιωθὲν τὴν Ἀσίαν κατέδραμεν ἄλλοι τε ἀλλαγῇ βάρβαροι ταυτὸν εἰργάσαντο τοὺς παρακειμένους Ῥωμαίους, πολλοὶ τῶν ἱερέων τοῦ Χριστοῦ αἰχμάλωτοι γενόμενοι σὺν αὐτοῖς ἦσαν. 3 Ὡς δὲ τοὺς αὐτόθι νοσοῦντας ἰῶντο καὶ τοὺς δαμονῶντας ἐκάθαιρον Χριστὸν μόνον ὀνομάζοντες καὶ υἱὸν θεοῦ ἐπικαλούμενοι, προσέτι δὲ καὶ πολιτείαν ἄμεμπτον ἐφιλοσόφουν καὶ ταῖς ἀρεταῖς τὸν μῶμον ἐπίκων, θαυμάσαντες οἱ βάρβαροι τοὺς ἄνδρας τοῦ βίου καὶ τῶν παραδόξων ἔργων εὖ φρονεῖν συνείδον καὶ τὸν θεὸν ἴλεων ἔχειν, εἰ τοὺς ἀμείνους φανέντας μιμήσαντο καὶ ὁμοίως αὐτοῖς τὸ κρεῖττον

XLVIII. SOZOMENOS

(cca 380 – înainte de 448)

Autorul. Despre Salamanes Hermeias Sozomenos, cum îl numește Photius (*Bibl.*, cod. 30), se cunoaște atât cât oferă el însuși în opera sa *Historia ecclesiastica*. S-a născut la *Bethelea*, localitate situată aproape de *Gaza*, în *Palaestina*, pe la aprox. 380. După anumite aluzii autobiografice, se presupune că a primit o educație monastică, după care a efectuat studii de retorică și de drept (poate la *Berytus*), exercitând apoi profesiunea de *scholasticos* („avocat, jurisconsult”) la *Constatinopolis*. Foarte probabil a călătorit la *Roma* și în locuri vestite ale Orientului creștin. A murit cândva înainte de 448.

Opera. De la Sozomenos ne-a parvenit o *Istorie ecleziastică* în nouă cărți, care descrie evenimentele dintre 324, anul celui de-al treilea consulat al lui Constantinus I Augustus (306-337) și Crispus Caesar (cca 305-326), și 439, anul celui de-al XVII-lea consulat al lui Theodosius II (408-450). Cea mai mare parte a ei a fost realizată în 443, ultima carte – a IX-a – fiind compusă puțin înainte de 448. Sozomenos a avut ca model *Historia ecclesiastica* a lui Socrates, utilizând uneori aceleași surse ca și acesta (Eusebius, Athanasius, Rufinus din *Aquileia*), dar și izvoare independente (*passiones* ale unor martiri orientali, *Historia lausiaca* a lui Palladius ș.a.).

Bibliografie: Phot., *Bibl.*, cod. 30; A. Labate, *Sozomene*, în *DECA*, II, p. 2313-2313; B. Baldwin, *Sozomenos*, în *ODB*, 3, p. 1932-1933; *DELC*, p. 787-788 (*Sozomen*); B. Grillet et G. Sabbah, *Introduction*, în *Sozomène, Histoire ecclésiastique. Livres I-II*, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction par B. Grillet et G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière, annotation par Guy Sabbah, Paris, 1983 (*SC* 306), p. 9-87; Ch. Roueché, *Theodosius II, the cities, and the date of the 'Church history' of Sozomen*, în *JThS*, 37, 1986, 1, p. 130-132; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 214-215, 218-220, 225-228, 230; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 355-360.

ISTORIA BISERICEASCĂ

II, 6, 2-3. Căci o mulțime însemnată, compusă din deosebite neamuri trecând în acel timp în Thracia și Asia¹ și făcând acolo o îngrozitoare stricăciune, mai mulți preoți ce fuseseră aduși captivi vindecară bolnavii și izgoniră demonii cu singur numele lui Iisus Hristos, duseră o viață sfântă și corectă și biruiră invidia prin virtutea lor, astfel că aceste popoare crezură că nu pot face nimic mai bine decât să-i imite și să recunoască pe Dumnezeu pe care ei îl adorau. Fiind deci

¹ Referire la invaziile de la mijlocul veacului al III-lea, vezi *FHDRCh*, IV și XXI.

θεραπεύοιεν. Προβαλλόμενοι οὖν αὐτοὺς τοῦ πρακτέου καθηγητὰς ἐδιδάσκοντο καὶ ἐβαπτίζοντο, καὶ ἀκολουθῶς ἐκκλησιάζον.

Ediția folosită: Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livres I-II*, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction par Bernard Grillet et Guy Sabbah, traduction par André-Jean Festugière, annotation par Guy Sabbah, Paris, 1983 (SC 306), p. 256.

VIII, 14, 8. Θεότιμος δὲ ὁ Σκυθίας ἐπίσκοπος καὶ ἄντικρυς Ἐπιφανίου καθήψατο. Οὔτε γὰρ ἔφη ὅσιον εἶναι τὸν πάλαι τετελευτηκότα ὑβρίζειν οὔτε βλασφημίας ἐκτὸς τὴν τῶν παλαιοτέρων διαβάλλειν κρίσιν καὶ τὰ παρ' ἐκείνων δεδοκιμασμένα ἀθετεῖν. Ἄμα τε λέγων καὶ βιβλίον τι τῶν Ὀριγένους προκομίσας διεξήει, καὶ χρειώδη ταῖς ἐκκλησίαις τὰ ἀνεγνωσμένα δείξας « Ἄτοπον, ἔφη, ὑπομένουσιν οἱ ταῦτα διαβάλλοντες· κινδυνεύοσι γὰρ ταῦτα ὑβρίζειν, περὶ ὧν οἱ λόγοι.»

26, 8. Ἐκ τῶν γραμμάτων τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἅτινα διὰ Γερμανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Κασσιανοῦ τοῦ διακόνου ἀπεστάλκατε, τὴν σκηνὴν τῶν κακῶν, ἣν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐθήκατε, ἐμμερίμῳ φροντίδι κατέμαθον·

Ediția folosită: Sozomèn, *Histoire ecclésiastique. Livres VII-IX*, texte grec de l'édition J. Bidez – G. C. Hansen (GCS), introduction de Guy Sabbah, annotation par Laurent Angliviel de la Beaumelle, Guy Sabbah, traduction par André-Jean Festugière et Bernard Grillet, Paris, 2008, p. 296, 350.

Ediția consultată: *FHDR*, II, p. 228.

introduși de ei în adevărurile religiei noastre, ei primiră din mâna lor sfântul botez și fură primiți la împărțășirea Bisericii.

VIII, 14, 8. Theotimos, episcopul Scythiei², s-a opus pe față lui Epiphanius³. „Căci, a zis el, nu este lucru corect a dezónora pe (cineva) care a murit de mult, nici a dezaproba judecata celor de demult referitoare la el”. După ce a vorbit așa, aducând o carte a lui Origene și citind, a arătat folosul celor citite pentru Biserică și a zis: „Cei care condamnă acestea fac un lucru absurd. Iar cei care aduc insultă acestora, (insultă) pe aceia despre care este vorba”⁴.

26, 8. ... Datorită grijii și iubirii (care vă mistuie), am aflat din scrisorile pe care mi le-ați trimis prin preotul Germanus și prin diaconul Cassianus⁵ – (scrisori) pe care le-am citit de mai multe ori – despre ororile pe care le-ați trăit, despre chinurile și durerile (la care ați fost supuși voi) și credința voastră ...⁶

Ediții folosite: Sozomen, *Istoria bisericească*, tradusă în românește de Iosif Gheorghian, București, 1897, p. 47-48; *Viața sfântului Ioan Gură de Aur în relatările istoricilor bisericești Paladie, Teodor al Trimitundei, Socrates, Sozomen și Fer. Teodoreț al Cirului*, traducere din limba greacă, introducere și note de Constantin Cornițescu, București, 2001, p. 218, 227-228; *FHDR*, II, p. 229.

² Vezi *FHDRCh*, **XL** (*Palladius de Helenopolis*), **XLVII** (*Socrates Scolasticos*), **LIII.2** (*Conciliul ecumenic de la Chalcedon (451)*) și *Studiul introductiv*.

³ Vezi *FHDRCh*, **XXIX**.

⁴ Întâmplarea a avut loc la *Constantinopolis* în 402, fiind generată de solicitarea lui Epiphanius, adresată lui Ioannes Chrysostomos și episcopilor aflați în Capitală, de a condamna scrierile lui Origene. Atât patriarhul, cât și ceilalți prelați au refuzat să dea curs inițiativei episcopului de *Constantia* (*Salamis*) – Socr., *HE*, VI, 10, 3; 10, 6; 12, 3-7; Cassiod., *HE*, X, 11; N. Zugravu, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 15-16; D. Mîrșanu, *op. cit.*, p. 26-27.

⁵ Preotul Germanus (358/9? – cândva între 405-415) și diaconul Ioannes Cassianus (360/5 – cca 435) originari din *Scythia*; despre ei vezi *FHDRCh*, **XXX** (*Ioannes Chrysostomos*), **XL** (*Palladius de Helenopolis*), **LXVIII** (*Gennadius din Massilia*).

⁶ Fragment din cea de-a doua scrisoare a papei Innocentius I (402-417) adresată lui Ioannes Chrysostomos și clerului din *Constantinopolis*.

XLIX. IOANNIS TOMITANAE VRBIS EPISCOPI**DISPVATIO DE NESTORIANIS ET EVTYCHIANIS**

(58¹.) Nestoriani [sunt] a Nestorio, quondam Constantinopolitanae urbis episcopo; qui asseuerabat: sanctam uirginem Mariam theodoc<h>on, non theotocon, id est, susceptricem dei esse, non genetricem. Non enim unum atque eundem, deum hominemque, Christum dei filium credit, sed alterum de deo patre dicit genitum, alterum de matre uirgine separat procreatum. Indignum etenim aestimat confiteri, quod idem ipse dei filius in utero uirginis conceptus et incarnatus sit; sed: hominem tantum in utero formatum, et, postmodum deo coniunctum, Christum factum esse, pronuntiat.

Hoc argumentationis colore et scelus suae impietatis obliniens: „Si dixerimus” inquit „Mariam genuisse deum, dabimus matrem deo – quod fecere gentiles –; genuit ergo templum dei, non ipsum qui in templo dignanter inhabitat”. Quam sententiam catholici nequaquam ferre potuerunt, quae non unum Christum, ex utraque natura inconfuse atque indiscrete, pronuntiat, sed geminum, quod nefas est, asseuerat.

Quem Nestorium, in hac obstinationis suae blasphemia perdurantem, sancta synodus apud Ephesum congregata, damnauit. Cui damnationi et papa Caecilius, Romanae praesul ecclesiae, et omnes Orientis Occidentisque pontifices praebuere consensum.

(58².) Eutyc<h>iani ab Eutyc<h>e nuncupati sunt, presbytero monasterii apud Constantinopolim constituti. Quae perfidia, licet posterior ceteris, ad deuorandas, prope cunctas superstitiones pestiferas antecellit – nam nulla [non] fere haere-

XLIX. IOANNES, EPISCOPUL ORAȘULUI TOMIS (445/6-448)

Authorul și opera. Despre viața și activitatea lui Ioannes nu există informații bogate. A compus omilii și tratate dogmatice, nepăstrate integral. Cele îndreptate împotriva ereziilor nestoriană și eutihiană au fost foarte apreciate în epocă¹.

Bibliografie: E. Prinzivalli, *Jean de Tomi*, în *DECA*, II, 1320; I. Barnea, *Ioan*, în *EAIVR*, II, p. 262; *DELIC*, 428 (*Ioan de Tomis*); N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 387 (nota 20, bibliografie).

DEZBATEREA ÎN PRIVINȚA NESTORIENILOR ȘI A EUTIHINIENILOR

(58¹). Nestorienii [au fost numiți] după Nestorius, fost episcop al orașului Constantinopolis; acesta susținea că Sfânta Fecioară Maria a fost *theodochos*, nu *theotocos*, adică primitoare, nu Născătoare de Dumnezeu. Căci el nu crede că Hristos, Fiul lui Dumnezeu este unul și același, Dumnezeu și om, ci spune că unul este născut din Dumnezeu Tatăl, pe celălalt îl separă ca fiind zămislit de o mamă fecioară. Căci el consideră nedemn să recunoască că însuși același Fiu al lui Dumnezeu s-a zămislit în pântec de fecioară și s-a întrupat, ci afirmă că numai omul s-a zămislit în pântec și mai apoi, unindu-se cu Dumnezeu, a devenit Hristosul.

Mânjindu-și cu sulemeneala aceasta a argumentării și fărădelegea necredinței sale, zice: „*Dacă am spune că Maria l-a născut pe Dumnezeu, îi vom da lui Dumnezeu o mamă – ceea ce au făcut păgânii –; prin urmare, ea a născut lăcașul lui Dumnezeu, nu pe cel care binevoiește a locui în locaș*”. Credincioșii nu au putut nicidecum îngădui această părere, care nu recunoaște că Hristos este unul, întrunind în chip armonios și inseparabil o dublă natură, ci susține că este dublu, ceea ce e un sacrilegiu.

Pe acest Nestorius, care a persistat în astă hulă a îndârjirii sale, sfântul sinod întrunit la Ephesus l-a condamnat. La această condamnare și-au dat acordul și papa Caelestinus, capul Bisericii romane², și toți ierarhii Orientului și ai Occidentului.

(58²). Eutihienii au fost numiți după Eutyches, parohul mănăstirii întemiate lângă Constantinopolis. Această rea-credință, chiar dacă posterioară celorlalte, întrece aproape toate superstițiile nesănătoase, în ce privește ravagiile, căci aproape

¹ Marius Mercator (390-451), *Fragmentum Ex Eutherii Nestoriani sermone adversus S. Cyrillum, Epilogus: necessarium profecto credidimus utramque pravitatem sua per plurimos ignorantia serpentem beatissimi Patris Ioannis Tomitanae urbis episcopi provinciae Scythiae, sermonibus prodere* (PL 48, col. 1088) („Negreșit, considerăm că este de trebuință ca cele două stricăciuni care se insinuează pe nesimțite în rândul multora, din cauza neștiinței lor, să fie date în vileag prin predicile preafericitului părinte Ioannes, episcopul orașului Tomis din provincia Scythia” – **traducere:** Mihaela Paraschiv).

² Papă între 10 septembrie 422 și 27 iulie 432; despre el, vezi trimiterile la **FHDRCh**, LXXVII.2 și CVIII.

sis aduersus ecclesiam catholicam ita se pugnaciter extulit, ut ista nunc usque saeuit nefanda saepe perfidia.

Apollinarem namque contentiosum seu potius perniciosum secutus haereticum, ita interpretatur illud euangelistae, quod ait: *Verbum caro factum est, et habitauit in nobis*, quasi uerbi essentia in carnis sit conuersa natura. Dum enim nimis Nestorio uidetur obsistere et timet utraque in dei filio substantiam confiteri, ne quartam inducat in trinitate personam: impia confusione, dei filium a diuinitatis suae substantia pronuntiat immutatum; et quod nostrae naturae ueraciter integreque suscepit, id totum ad deitatis eius essentiam transferre non metuit. Atque hoc modo inconuertibilem impassibilemque substantiam passionibus subdidit, et immortalem morti subicit; et quae non cecidit – nec enim fas erat, absque incarnationis arcano, deum in natura suae deitatis occumbere –, in hac eum resurrexisse contendit.

(58³.) Alii uero eiusdem sectae pronuntiant: quod filius dei non ex Maria uirgine naturam sumpserit carnis, sed passibilem unde uoluit in utero sibi ipse formauerit.

Alii: de caelestibus eum et spiritalibus carnem sibi | coaeternam ||

Ediția folosită: Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanæ urbis episcopi *Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholti, 1978 (CCSL LXXXV A), p. 235-239.

nici o erezie nu s-a ridicat cu atâta înverșunare împotriva Bisericii catolice, așa cum și acum se sumește astă blestemată rea-credință.

Căci, urmându-l pe gâlcevitorul sau mai bine zis pe vătămătorul eretic Apollinaris³, așa interpretează spusa Evanghelistului, care afirmă: „*Cuvântul s-a făcut trup și a locuit între noi*”⁴, ca și cum natura Cuvântului s-ar fi preschimbat în natura trupului. Căci, de vreme ce i se pare extraordinar să i se împotrivească lui Nestorius și se teme să recunoască în Fiul lui Dumnezeu o dublă natură, ca să nu introducă în Treime o a patra persoană, printr-o ticăloasă învălmășire afirmă ca Fiul lui Dumnezeu s-a schimbat de la natura dumnezeirii sale; și ceea ce a primit cu adevărat și fără stricare din natura noastră, nu a pregetat să-l transpună în totalitate în natura dumnezeirii lui. Și în acest fel a supus pătimirilor o natură fără de schimbare și fără de pătimire și, deși fără de moarte, a hărăzit-o morții; și în această <natură> care nu a murit – căci nu era legiuit, afară de taina Întrupării, ca Dumnezeu să moară în <natură> dumnezeirii sale – pretinde că el a înviat.

(58³). Alții însă, din aceeași sectă, afirmă că Fiul lui Dumnezeu nu de la Fecioara Maria ar fi primit natura trupului, ci că El însuși și-ar fi zămislit într-un pânțec, unde i-a fost voia, o natură supusă pătimirii.

Alții spun că din cele cerești și spirituale are El trupu-i coetern.

Traducere: Mihaela Paraschiv

³ Apollinarius din *Laodicea* (*Syria I*) (cca 310 – cca 390), mare teolog format la școala alexandrină. Deși adversar înverșunat al arianismului și al restaurației păgâne a lui Iulianus (361-363), ideile sale greșite despre Hristos întrupat (natura umană a lui Iisus a fost înglobată în unitatea Logosului divin devenit om) au făcut din el un eretic condamnat periodic de sinoade și teologi ortodocși – Hier., *Vir. ill.*, CIV; Socr., *HE*, II, 46; Sozom., *HE*, V, 18, 2-5; VI, 22, 3; 25; 27; Theod., *HE*, V, 3, 1-9; *Haer. fab. comp.*, IV, 8-9 (PG 83, col. 427-428); Vinc. Ler., *Comm.*, *passim*; Cassiod., *HE*, IX, 3; 15; Ch. Kannengiesser, *Apollinare di Laodicea (apollinarismo)*, în *NDPAC*, I, col. 417-421; *DELC*, p. 63-65 (*Apollinarie de Laodicea*); B. Baldwin, A. Kazhdan, *Apollinaris*, în *ODB*, I, p. 136; *HEO*, II, p. 704; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 83-86.

⁴ *In* 1,14.

L. CONCILIUM CONSTANTINOPOLITANUM**ACTA CONSTANTINOPOLI POST EUTYCHETIS DEPOSITIONEM, IN
EPHESO LECTA SUB DIOSCORO (ET CALCHEDONE RELECTA)**

...

Saturninus episcopus Marcianopolis, iudicans subscripsi.¹

...

Alexander reverendissimus episcopus Tomitanorum civitatis, provinciae
Scythiae.²

...

Saturninus reverendissimus episcopus Marcianopolitanus.³

Ediția folosită: Mansi, 6, col. 750, 755, 759.

¹ Semnează al doilea după patriarhul Flavianus; gr. Σατορνίνος ἐπίσκοπος Μαρκιανουπόλεως ὁρίσας ὑπέγραψα – *ACO*, II-1/1, p. 145.

² Semnează al șaptelea, după patriarhul Flavianus, într-un document din 13 aprilie 448; gr. Ἀλεξάνδρου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου τῆς Τομέων πόλεως ἐπαρχίας Σκυθίας – *ACO*, II-1/1, p. 148.

³ Semnează al cincilea, după patriarhul Flavianus, într-un document din 8 aprilie 448; gr. Σατορνίνου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου τῆς Μαρκιανουπόλεως – *ACO*, II-1/1, p. 150.

L. CONCILIUL DE LA CONSTANTINOPOLIS (8 noiembrie 448)

Conciliul a fost convocat și prezidat de patriarhul Flavianus (iulie 446 – 11 august 449), hotărând, printre altele, condamnarea călugărului Eutyches (cca 378-454), bun teolog și dușman al ereziei nestoriene, dar care propovăduia absorbirea totală a naturii umane de către cea dumnezeiască după Întrupare; cu alte cuvinte, declanșase erezia monofizită. Printre episcopii semnatari ai condamnării s-au numărat și cei din *Moesia Secunda* și *Scythia Minor*.

Bibliografie: Evagr., *HE*, I, 9; A. Di Berardino, *Eutychès*, în *DECA*, I, p. 929-930; idem, *Eutiche*, în *NDPAC*, I, col. 1871; M. Simonetti, *Costantinopoli*, II. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 1239-1240; A. Kazhdan, *Flavian*, în *ODB*, 2, p. 789; *DELC*, p. 249-251 (*Eutihie* sau *Eutyches*); *HEO*, I, p. 4; Ch. Fraisse-Coué, *D'Éphèse à Chalcédoine: «la paix trompeuse» (433-451)*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 40-43; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 93-94, 99; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 251.

ACTELE DE LA CONSTANTINOPOLIS, DUPĂ DEPUNEREA LUI EUTYCHES, CITITE LA EPHESUS SUB DIOSCORUS⁴ (ȘI RECITITE LA CHALCEDON⁵)⁶

...

Saturninus, episcopul de Marcianopolis⁷, declarându-l vinovat, am iscălit.

...

Alexander, preacinstitul episcop al orașului tomitanilor din provincia Scythia⁸.

...

Saturninus, preacinstitul episcop din Marcianopolis.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁴ La „conciliul tâlhăresc” din 449 – *FHDRCh*, LI.

⁵ La conciliul din 451 – *FHDRCh*, LIII.

⁶ Cf. Mansi, 6, col. 503.

⁷ Episcop între 431-448 – *HEO*, I, p. 341.

⁸ Episcop între 448-452 – *HEO*, I, p. 340; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 387 (nota 21, bibliografia); idem, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 15.

LI. CONCILIUM LATROCINIUM EPHESINUM

78 poz. 64 καὶ Διογενοῦ Ῥεμεσιανῆς τῆς Δακίας

Ediția folosită: *ACO*, II, *Concilium universale Chalcedonense* edidit Eduardus Schwartz, 1/1, *Epistularum Collectiones. Actio Prima*, Berlin et Leipzig, 1933, p. 80.

LI. CONCILIUL TÂLHĂRESC DE LA EPHESUS (8 – 22 august 449)

Conciliul a fost decretat de împăratul Theodosius II (408-450) la solicitarea călugărului Eutyches (cca 378 – 454), care fusese condamnat pentru ideile sale eretice (monofizite) de către conciliul local de la *Constantinopolis* din noiembrie 448 prezidat de patriarhul Flavianus (iulie 446-11 august 449) (*FHDRCh*, L). Deschis la 8 august 449, conciliul de la *Ephesus*, condus de violentul Dioscorus de *Alexandria* (444-454), a reabilitat pe Eutyches, a aclamat cele douăsprezece anatematisme ale lui Cyrillus, a condamnat și depus pe Flavianus, Theodoretos de *Cyros* și alți episcopi orientali diofiziți, a insultat legații papali. Desfășurat într-o atmosferă de presiune și teroare, el a fost numit de papa Leon I (440-461) *non iudicium, sed latrocinium*¹. Dintre prelații din zona dunăreană, a participat doar Diogenianus de *Remesiana* (Bela Palanka, Serbia), din *Dacia Mediterranea*.

Bibliografie: Evagr., *HE*, I, 9-10; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 447, 449; Marc. Comes, *Chron.*, a. 449 (*PL* 51, col. 928); M. Simonetti, *Éphèse*, II. *Concils*, în *DECA*, I, p. 823-824; idem, *Efeso*, II. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 1584-1585; A. Papadakis, *Ephesus, Concils of*, în *ODB*, I, p. 707; *DELC*, p. 206 (*Efes, Sinodul tâlhăresc de la*); *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumeige, 2, P.-Th. Camelot, *Éphèse et Chalcédoine*, Paris, 1962, p. 79-111; Ch. Fraisse-Coué, *D'Éphèse à Chalcédoine: «la paix trompeuse» (433-451)*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 40-43, 51-65; C. Morreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 229-230.

78 poz. 64 și Diogenianus de Remesiana din Dacia²

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ *Ep.* XCV, 2 (*PL* 54, col. 942); *Ep.* XLVIII, 1 (*PL* 54, col. 824).

² *HEO*, I, p. 557.

LII. MARTYROLOGIUM HIERONYMIANUM

Notitia de locis sanctorum Apostolorum

II kal. decembr. Natale sancti Andreae apostoli in civitate Patras provinciae Achaiae ...

Kal. mai. Natale sancti Philippi apostoli in civitate Hierapoli provinciae Asiae.

Incipiunt festa omnium Apostolorum

Prid. kl. decembr. Natale Andreae apostoli in civitate Patras provinciae Achaiae.

Kl. mai. Depositio Philippi apostoli in civitate Hierapoli provinciae Asiae.

Incipit breviarium Apostolorum ex nomine vel locis ubi praedicaverunt, orti vel obiti sunt

Andreas qui interpretaetur virilis vel decorus, frater Petri; hic praedicavit Scythiam et Achaïam ibique in civitate Patras cruce suspensus occubuit pridie kalendas decembres ...

Philippus qui interpretaetur os lampadis a Bethsaida civitate ortus, unde et Petrus, Gallis praedicavit Christum, deinde in Hierapuli Frigiae provinciae crucifixus et lapidatus obiit ibique cum filiabus suis quiescit; cuius natalicium kalendis maii celebratur.

LII. MARTIROLOGIUL HIERONIMIAN

(jumătatea secolului al V-lea, cu adăugiri de la sfârșitul secolul al VI-lea)

Acest *martyrologium* a fost atribuit pe nedrept lui Hieronymus (cca 347 – 419/20). De fapt, el a fost redactat către jumătatea secolului al V-lea (între anii 431-450) în Italia nord-estică, fiind îmbogățit informativ în mediul galic în ultimul deceniu al secolului al VI-lea. Sursele sale principale sunt *Chronograful* compus de Furius Dionysius Filocalus în 336 și *Calendarul din Nicomedia* redactat către 363, dar păstrat într-un rezumat sirian din 411 cunoscut ca *Breviarium Syriacum*. Forma în care s-a păstrat este extrem de coruptă, încât unele părți sunt aproape imposibil de înțeles.

Bibliografie: DELC, p. 552-553 (*Martirologiu*); M. Augé, *Il calendario liturgico*, în *Anàmnesis. Introduzione storico-teologico alla liturgia*, 6, *L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*, Marietti, 1989, p. 61; <http://en.wikipedia.org/wiki/Martyrology>.

Listă de locuri <de pomenire> ale sfinților apostoli

În ziua a doua înainte de calendele lui decembrie [29 noiembrie]. Ziua de prăznuire a sfântului apostol Andrei în orașul Patras din provincia Achaia.

La calendele lui mai [1 mai]. Ziua de prăznuire a sfântului apostol Filip în orașul Hierapolis din provincia Asia.

Încep sărbătorile tuturor apostolilor

În ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie]. Ziua de prăznuire a sfântului apostol Andrei în orașul Patras din provincia Achaia.

La calendele lui mai [1 mai]. Însmormântarea apostolului Filip în orașul Hierapolis din provincia Asia.

Începe breviarul apostolilor după numele sau locurile unde au predicat, s-au născut ori au murit

Andrei, care se traduce „barbătescul” sau „arătosul”¹, fratele lui Petru; acesta a predicat în Scythia și Achaia și acolo a murit ridicat pe cruce, în orașul Patras, cu o zi înaintea calendelor lui decembrie [30 noiembrie]...

Filip, care se traduce „gură de lumină”², născut în orașul Bethsaida, de unde <era> și Petru, a predicat pe Hristos galilor³, apoi a murit în Hierapolis din provincia Frigia, crucificat și ucis cu pietre, și se odihnește acolo împreună cu fiii-
cele sale; prăznuirea acestuia este celebrată la calendele lui mai [1 mai].

¹ Cf. gr. ἀνδρεῖος, εἶα, εἶον – „bărbătesc, puternic” – *G-ELNT*, p. 63, s.v.; R. E. Nixon, *Andrei*, în *DB*, p. 38.

² Etimologie fantezistă, întrucât gr. *phillippos* înseamnă „iubitor de cai” – D. H. Wheaton, *Filip*, în *DB*, p. 457.

³ Citește „galati”.

VIII kal. Ian. [25 dec.]

Romae ... Simforiani Saturnini ... et Sirmi Anastasiae quae de Roma sanctos secuta qui ad martyrium ducebantur haec gloriosam pertulit passionem ... Constantinopoli sancti Anastasi.

VII kal. Ian. [26 dec.]

et alibi Heliae Dorostoli.

IV non. Ian. [2 ian.]

et in alio loco Stratonic.

III non. Ian. [3 ian.]

et in civitate Tomis Claudionis Eugenii Rodi et trium fratrum Argei Narcissi et Marcellini pueri christiani filii episcopi qui sub Licinio inter tyrones comprehensus cum nollet militare caesus ad mortem carcere mancipatus missus in ceppo est donec relatione esset responsum demersoque in mare delato corpore eius in litore a religiosissimis viris depositum est in villa Amanti religiosi viri ubi fiunt orationes magnae.

Prid. non. Ian. [4 ian.]

in Oriente civitate Bononia Hermetis Aggei et Gai.

VIII id. Ian. [6 ian.]

apud Sirmium Anastasiae.

VI id. Ian. [8 ian.]

In Grecia ... Anastasiae.

Non. Feb. [5 febr.]

In Oriente Patras civitate ordinatio episcopatus sancti Andreae apostoli.

Cu opt zile înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]

La Roma ... <ziua de prăznuire> a lui Simforianus, Saturninus ... și la Sirmium a Anastasiei care a urmat din Roma pe sfinții care au fost duși la martiriu; aceasta a îndurat patimile demne de glorie ... La Constantinopolis, <ziua de prăznuire> a sfintei Anastasia.⁴

Cu șapte zile înainte de calendele lui ianuarie [26 decembrie]

și, în alt loc, la Dorostolum, <ziua de prăznuire> a lui Helias.

Cu șase zile înainte de nonele lui ianuarie [2 ianuarie]

și în alt loc, <ziua de prăznuire> a lui Stratonicus.⁵

Cu trei zile înainte de nonele lui ianuarie [3 ianuarie]

Și în orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Claudio, Eugenius, Rodus și a celor trei frați, Argeus, Narcissus și Marcellinus, tânărul creștin, fiul episcopului, care, luat între recruți sub Licinius, cum nu voia să servească la oaste, lovit de moarte, aruncat în închisoare, a fost pus în lanțuri până să se primească răspuns la raport⁶ și, după ce a fost scufundat în mare, fiind adus la mal corpul acestuia, a fost înmormântat de niște oameni foarte credincioși în gospodăria de la țară a lui Amantus, un bărbat pios, unde s-au făcut mari rugăciuni.

În ajunul nonelor lui ianuarie [4 ianuarie]

În Orient, în orașul Bononia, <ziua de prăznuire> a lui Hermes, Aggeus și Gaius.

Cu opt zile înainte de idele lui ianuarie [6 ianuarie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a Anastasiei.

Cu șase zile înainte de idele lui ianuarie [8 ianuarie]

În Grecia ... <ziua de prăznuire> a Anastasiei.⁷

La nonele lui februarie [5 februarie]

În Orient, în orașul Patras, orânduirea ca episcop a sfântului Andrei apostolul.⁸

⁴ Relicvele sfintei Anastasia au fost transferate de la *Sirmium* de patriarhul Gelasius (458-471) în timpul invaziilor barbare – J. Lučić, *Illyricum*, în *DHGE*, XIII, col. 863.

⁵ La *Tomis*.

⁶ Este vorba despre raportul tribunului trimis împăratului Licinius.

⁷ Anastasia de la *Sirmium*.

⁸ Informație greșită, apostolul Andrei nefiind episcop de *Patras*.

VIII kal. Mart. [22 febr.]

Sirmi natale sancti Seneri et aliorum XVI.

VII kal. Mart. [23 febr.]

In Sirmi⁹ Sinerotis Antigoni Rutili Libii.

VII kal. Apr. [26 mart.]

In Sirmia Montani presbiteri de Lingidonis cum Sirmium fugisset comprehensus est et missus est in fluvium nono lapide inventum est corpus eius et Maximae uxoris eius.

III non. April. [3 april.]

In Syciana Thome natale Evagri Benigni Chresti Aresti Sinnidiaie Rufi Patrici.

VIII id. April. [6 april.]

Sirmi Herenei episcopi ... Sirmi Donati.

V id. April. [9 april.]

In Sirmia natale VII virginum quorum nomina Deus novit et alibi ... Sirmionis Furtunati.

IV id. April. [10 april.]

In Tracia Gaiani.

X kal. Mai. [22 april.]

In Frigia civitate Hierapoli Philippi apostoli.

VI kal. Mai. [26 april.]

In Axiopoli Aureli.

Kal. Mai. [1 mai]

Natale sanctorum apostolorum Philippi et Iacobi.

⁹ Într-o altă variantă apare *in Pannoniis*.

Cu opt zile înainte de calendele lui martie [22 februarie]
La Sirmium, ziua de prăznuire a sfântului Senerus și a altor șaisprezece.

Cu șapte zile înainte de calendele lui martie [23 februarie]
În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Sineros, Antigonus, Rutilus, Libius.

Cu șapte zile înainte de calendele lui aprilie [26 martie]
În Sirmia, <ziua de prăznuire> a lui Montanus, preot din Lingidonis¹⁰; după ce a fugit la Sirmium, a fost prins și aruncat în fluviu, corpul lui fiind găsit la a noua milă; și <ziua de prăznuire> a soției lui, Maxima.

Cu trei zile înainte de nonele lui aprilie [3 aprilie]
În Syciana¹¹, la Thomis, ziua de prăznuire a lui Evagrius, Benignus, Chrestus, Arestus, a Sinnidiei, a lui Rufus <și> Patricus.

Cu opt zile înainte de idele lui aprilie [6 aprilie]
În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Hereneus episcopul ... În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Donatus.

Cu cinci zile înainte de idele lui aprilie [9 aprilie]
În Sirmia, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare, ale căror nume le cunoaște Dumnezeu, și, în alt loc, <ziua de prăznuire> a lui ... Sirmio¹² <și> Fortunatus.

Cu patru zile înainte de idele lui aprilie [10 aprilie]
În Tracia¹³, <ziua de prăznuire> a lui Gaianus.

Cu zece zile înainte de calendele lui mai [22 aprilie]
În Frigia, în orașul Hierapolis, <ziua de prăznuire> a apostolului Filip.

Cu șase zile înainte de calendele lui mai [26 aprilie]
În Axiopolis, <ziua de prăznuire> a lui Aurelius.

La calendele lui mai [1 mai]
Ziua de prăznuire a sfinților apostoli Filip și Iacob.

¹⁰ Deformare de la *Singidunum*.

¹¹ Coruptela de la *Scythia*.

¹² Desigur, aici nu e vorba de un martir, ci de o coruptelă a numelui localității *Sirmium*.

¹³ De fapt, în *Dacia Ripensis*.

VII id. Mai. [9 mai]

In Axiopoli Quirilli Gindei Zenonis ... Mediolano de ingressu reliquiarum apostolorum Iohannis Andreae et Thomae in basilica ad portam Romanam.

VI id. Mai. [10 mai]

Axiopoli Cyrilli Cendis Dioni Acaici Crispionis Zenonis.

V id. Mai. [11 mai]

in Sirmi Montani.

Prid. id. Mai. [14 mai]

in ... Denecutiae¹⁴ Alexandri Proculi Aframi item Adaucti Adeodati.

Id. Mai. [15 mai]

In Sirmio Timothei et VII virginum. Et alibi Alexandri Digni Chottiae¹⁵.

XVI kal. Iun. [17 mai]

Nividuno Heracli Pauli Mineri Aquilini Victoris.

X kal. Iun. [23 mai]

In Spaniis Epictiti et Aptoni... item Aptoni. in Africa ... Almeridae Asti... Firmi Montani ...

VIII kal. Iun. [25 mai]

... Dorostori ...

VI kal. Iun. [27 mai]

in Thomis Heliae Luciani Zotici Marcialis Victuri et Murinae.

¹⁴ Deformare de la *Dinogetia*.

¹⁵ *Digni Chottiae* este, neîndoienic, o coruptelă de la *Dinogetia*, localitatea din nordul *Scythiei Minor*, astăzi, Garvăn, jud. Tulcea.

În ziua a șaptea înainte de idele lui mai [9 mai]

În Axiopolis, <ziua de prăznuire> a lui Quirillus, Gindeus, Zenon ... La Mediolanum, <sărbătoarea> intrării moaștelor apostolilor Ioan, Andrei și Toma în biserica de la poarta romană.

Cu șase zile înainte de idele lui mai [10 mai]

la Axiopolis, <ziua de prăznuire> a lui Cyrillus, Cendis, Dionus, Acaicus, Crispio, Zenon.

Cu cinci zile înainte de idele lui mai [11 mai]

În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Montanus.

În ajunul idelor lui mai [14 mai]

în ... Denecutia, <ziua de prăznuire> a lui Alexander, Proculus, Aframus și, de asemenea, a lui Adactus și a lui Adeodatus.

La idele lui mai [15 mai]

În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Timotheus și a celor șapte fecioare. Și, în alt loc, a lui Alexander, Dignus <și> Chottia.

Cu șaisprezece zile înainte de calendele lui iunie [17 mai]

la Nividunum, <ziua de prăznuire> a lui Heraclius, Paulus, Minerus, Aquilinus <și> Victor.

Cu zece zile înainte de calendele lui iunie [23 mai]

În Spanii, <ziua de prăznuire> a lui Epictetus și Aptonus ... de asemenea, a lui Aptonus. În Africa ... la Almerida, <ziua de prăznuire> a lui Astus ... ¹⁶. La Firmum ¹⁷, <ziua de prăznuire> a lui Montanus.

Cu opt zile înainte de calendele lui iunie [25 mai]

... la Dorostorum ...

Cu șase zile înainte de calendele lui iunie [27 mai]

În Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Helia, Lucianus, Zoticus, Marcialis, Victurus și Murina.

¹⁶ Vezi discuția asupra problemelor legate de locul de martiraj al lui Epictetus și Astion la N. Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi «Pătimirea sfinților Epictet și Astion» (de la cumpăna secolelor III-IV)*, Craiova, 1990, p. 5-10, 110-116, 176-181. Vezi și **FHDRCh**, **XCI** (*Beda Venerabilis*), **CXXI** (*Pătimirea lui Epictetus și Astion*).

¹⁷ Deformare de la *Sirmium*.

Prid. non. Iun. [4 iun.]

Nividuno¹⁸ civitate Zotici Attali Eutici Camasi Quirinae Iuliae Saturnae Galduni Ninittae Furtunionis et aliorum XXV Cyrini episcopi Ebusti Rustici episcopi. In Sabaria civitate Pannoniae Quirini... Rustuli Camae ... in Sabaria civitate Rutuli cum aliis duobus.

Non. Iun. [5 iun.]

In Aegypto Marciani Nicandri et Apolloni quorum gesta habentur.

VIII id. Iun. [6 iun.]

Niveduno¹⁹ Amanti Luci Alexandri Andreae Donati Peregrinae. in Africa Itali Zotici Camari Philippi Attali.

VI id. Iun. [8 iun.]

in Dorostoro civitate natale Marci ... Dorostoli Cresti Marciae Muciani Helii Luciani Zotici.

XVII kal. Iul. [15 iun.]

In Dorostoro civitate natale sancti Ysici.

XV kal. Iul. [17 iun.]

Dorostoli Ysici.

XII kal. Iul. [20 iun.]

In Thomis civitate Pauli Cyrici ...

III non. Iul. [5 iul.]

et in Tomis Meronae Rodiviae Secundini. item in Thomis Mafrimi item Rodopiae.

¹⁸ Într-o altă versiune apare *In Ninive*.

¹⁹ Într-o altă versiune apare *In Africa*.

În ajunul nonelor lui iunie [4 iunie]

În orașul Nividunum, <ziua de prăznuire> a lui Zoticus, Attalus, Camasus, Quirina, Iulia, Saturna, Galdunus, Ninitta, Furtunio și a altor douăzecișicinci, a lui Cyrinus episcopul, a lui Ebustus <și> a lui Rusticus episcopul. În orașul Sabaria din Pannonia, <ziua de prăznuire> a lui Quirinus ... la Rustulum, <ziua de prăznuire> a lui Camas ... în orașul Sabaria, <ziua de prăznuire> a lui Rutulus împreună cu alți doi.

La nonele lui iunie [5 iunie]

În Egipt, <ziua de prăznuire> a lui Marcianus, Nicander și Apollo²⁰, ale căror fapte sunt cunoscute.

Cu opt zile înainte de idele lui iunie [6 iunie]

La Nivedunum, <ziua de prăznuire> a lui Amantus, Lucius, Alexander, Andreas, Donatus, Peregrina. În Africa, <ziua de prăznuire> a lui Italus, Zoticus, Camarus, Philippus, Attalus.²¹

Cu șase zile înainte de idele lui iunie [8 iunie]

În orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a lui Marcus ... La Dorostolum, <ziua de prăznuire> a lui Crestus, Marcia, Mucianus, Helius, Lucianus, Zoticus.

Cu șaptesprezece zile înainte de calendele lui iulie [15 iunie]

În orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului Ysicus.

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui iulie [17 iunie]

La Dorostolum, <ziua de prăznuire> a lui Ysicus.

Cu douăsprezece zile înainte de calendele lui iulie [20 iunie]

În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Paulus <și> a lui Cyricus ...

Cu trei zile înainte de nonele lui iulie [5 iulie]

și în Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Merona²², Rodivia²³, Secundinus. De asemenea, în Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Mafrimus²⁴, la fel a Rodopiei²⁵.

²⁰ Toți sunt de la *Durostorum*.

²¹ Martiri de la *Noviodunum*.

²² Deformare de la Macrobi, Marini, Macrini.

²³ Coruptelă de la Sodopae.

²⁴ Deformare de la Macrobi, Marini, Macrini.

²⁵ Coruptelă de la Sodopae.

Prid. non. Iul. [6 iul.]
Neveduno Zotici Amanti Arteris.

VIII id. Iul. [8 iul.]
in Sirmio natale Ostrati Spiri Eracli et sanctorum.

VII id. Iul. [9 iul.]
in Thomis natale Zenonis Minniae Vitalis Rufinae Evangelii Uris Aunitis
Cyrilli episcopi igne traditi.

VI id. Iul. [10 iul.]
in civitate Thomis Marciani Domni Diomedi Iohannis Sissini Aureliani
Emiliani et aliorum numero XXXVIII.

id. Iul. [15 iul.]
et in Sirmi Agrippini Secundi Maximi Furtunati Marcialis.

XV kal. Aug. [18 iul.]
in Dorostoro natale Emiliani.

XIII kal. Aug. [20 iul.]
Sandi²⁶ Acripiani²⁷ Medaduli Respectae cum aliis numero XXII.

III non. Aug. [3 aug.]
et alibi Hermili martyris.

Non. Aug. [5 aug.]
in Axiopoli Hirenei Eracli Dasi.

V id. Aug. [9 aug.]
In Sirmi²⁸ Rustici.

²⁶ Coruptelă de la Secundini.

²⁷ Deformare de la Agrippiani.

²⁸ În a doua versiune apare *in Oriente Firmi*.

În ajunul nonelor lui iulie [6 iulie]

La Nevedunum, <ziua de prăznuire> a lui Zoticus, Amantus <și> Arteres.

Cu opt zile înainte de idele lui iulie [8 iulie]

În Sirmium, ziua de prăznuire a lui Ostratus²⁹, Spirus³⁰, Eraclius și a <altor> sfinți.

Cu șapte zile înainte de idele lui iulie [9 iulie]

în Thomis, ziua de prăznuire a lui Zenon, Minnia, Vitalis, Rufina, Evangelus, Uris, Aunites, Cyrillus episcopul, aruncați în foc.

Cu șase zile înainte de idele lui iulie [10 iulie]

în orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Marcianus, Domnus, Diomedus, Iohannes, Sissinus, Aurelianus, Emilianus și a altora, 39 la număr.

La idele lui iulie [15 iulie]

și în Sirmum, <ziua de prăznuire> a lui Agrippinus, Secundus, Maximus, Furtunatus, Marcialis.³¹

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui august [18 iulie]

în Dorostorum, ziua de prăznuire a lui Emilianus.

Cu treisprezece zile înainte de calendele lui august [20 iulie]

<ziua de prăznuire> a lui Sandus, Aciprianus, Medadulus³², Respecta, împreună cu alții, 22 la număr.

Cu trei zile înainte de nonele lui august [3 august]

și, în alt loc, <ziua de prăznuire> a martirului Hermilus.³³

La nonele lui august [5 august]

în Axiopolis, <ziua de prăznuire> a lui Hireneus, Eraclius <și> Dasus.

Cu cinci zile înainte de idele lui august [9 august]

În Sirmum, <ziua de prăznuire> a lui Rusticus.

²⁹ Coruptelă de la Nicostratus.

³⁰ Coruptelă de la Hesperius.

³¹ Toți sunt de la *Sirmium*.

³² Deformare de la Macedonius.

³³ Martir de la *Singidunum*.

VI kal. Sept. [27 aug.]

In Thomis civitate Marcellini tribuni et Manis uxoris cum filiis Iohanne Petro³⁴.

IV kal. Sept. [29 aug.]

in Sirmia Basillae virginis.

III non. Sept. [3 sept.]

in Aquileia dedicatio basilicae et ingressio reliquiarum sanctorum Andreae apostoli, Lucae, Ioannis evangelistarum.

XVII kal. Oct. [15 sept.]

et in Thomis civitate natali Stratonis³⁵ Macrobi³⁶.

XV kal. Oct. [17 sept.]

in Neveduno Valeriani Macrini Gurdiani. Calcedonia Bithiniae ... Macrobi Gaudiani Ysici.

Kal. Oct. [1 oct.]

In Thomis civitate Prisci³⁷ et Evagri Denegotiae³⁸ Faustini Marcialis Ianuari Alexandri Eutropi Pigrae Cotiae³⁹ Saturnini Spei Casti Primi Donati item Digne⁴⁰. Thomis civitate Charisti.

IV non. Oct. [4 oct.]

in Axiopoli Dassi.

XV kal. Nov. [18 oct.]

In Axiopoli natale Lucae evangelistae Filipi martyris et Hermetis⁴¹.

³⁴ ‡ În a doua recenzie a martirologiului apare *Iohannis et Serapionis Clerici et Petri militis*.

³⁵ ‡ În a doua versiune, *Valeri*.

³⁶ ‡ În a doua versiune, *et Gordiani episcopi*.

³⁷ ‡ În a doua recenzie, *Criscenti*.

³⁸ Desigur că nu poate fi vorba de o martiră cu acest nume, ci de localitatea *Dinogetia* din nordul *Scythiei Minor*; în acest caz, dacă acceptăm însă că *Denegotiae* e o formă de locativ, atunci toți martirii menționați ulterior provin de la *Denegotia (Dinogetia)*.

³⁹ ‡ *Pigrae Cottiae* – iarăși o coruptelă de la *Dinogetiae*.

⁴⁰ ‡ În a doua recenzie, *Cotiae item Cotiae Passi Eoprepi*.

⁴¹ ‡ În a doua recenzie, *In Oriente translatio corporis sancti Lucae evangelistae... in Axiopoli Hermetis et Taxii*.

Cu șase zile înainte de calendele lui septembrie [27 august]
În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a tribunului Marcellinus și a soției
Manis, împreună cu fiii Iohannes <și> Petrus.

Cu patru zile înainte de calendele lui septembrie [29 august]
În Sirmia, <ziua de prăznuire> a fecioarei Basilla.

Cu trei zile înainte de nonele lui septembrie [3 septembrie]
În Aquileia, <sărbătoarea> sfințirii bisericii și a intrării moaștelor sfinților
Andrei apostolul, Luca și Ioan Evanghelistul.

Cu șaptesprezece zile înainte de calendele lui octombrie [15 septembrie]
și în orașul Thomis, ziua de prăznuire a lui Strato <și> a lui Macrobus.

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui octombrie [17 septembrie]
în Nevedunum, <ziua de prăznuire> a lui Valerianus, Macrinus, Gurdianus.
În Calcedonia Bithiniei ... <ziua de prăznuire> a lui Macrobus, Gaudianus <și> a
lui Ysicus.

La calendele lui octombrie [1 octombrie]
În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Priscus și Evagrius, Denegotia,
Faustinus, Marcialis, Ianuarius, Alexander, Eutropus, Pigra, Cotia, Saturninus,
Speus, Castus, Primus, Donatus și, de asemenea, Digna. În orașul Thomis, <ziua de
prăznuire> a lui Charistus.

Cu patru zile înainte de nonele lui octombrie [4 octombrie]
În Axiopolis, <ziua de prăznuire> a lui Dassus.

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui noiembrie [18 octombrie]
În Axiopolis, ziua de prăznuire a lui Luca evanghelistul, a lui Filipus marti-
rul și a lui Hermes.

III non. Novemb. [3 nov.]

Dedicatio basilicae sancti Andreae apostoli.

VI idus Novemb. [8 nov.]

Romae, natalis sanctorum Simplicii, Sympronii, Claudii, Custori, Nicos-trati, et sanctorum quatuor coronatorum, Severi, Severiani, Carpophori, Victorini.

V kal. Dec. [26 nov.]

In Mediolano, Lucae, Andreae, Ioannis ...

Prid. Kal. Dec. [30 nov.]

In provincia Achaia civitate Patras natale sancti Andreae apostoli.

Ediția folosită: *Acta Sanctorum. Novembris*, II/2, Bruxellis, 1931, p. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 22, 23, 25, 27, 28, 31, 32, 78, 108, 110, 111, 162, 172, 176, 177, 180, 181, 202, 210, 215, 222, 241, 243, 245, 247, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 268, 269, 271, 276-277, 280-281, 302-304, 304, 307, 309, 310, 319, 322, 327, 353, 354, 355, 358, 360-361, 362, 365, 375, 376, 382, 383, 386, 414, 415, 418, 427, 469, 471, 474, 475, 485, 507, 508, 513, 514, 534-536, 540-541, 560, 561, 567, 629.

Ediții consultate: *PL* 30, col. 437-486; *FHDR*, II, p. 704, 706, 708, 718.

Cu trei zile înainte de nonele lui noiembrie [3 noiembrie]

Sfințirea bisericii Sf. Andrei apostolul.⁴²

Cu șase zile înainte de idele lui noiembrie [8 noiembrie]

La Roma, ziua de prăznuire a sfinților Simplicius, Sympronius, Claudius, Custorus, Nicostratus și a celor patru sfinți încoronați Severus, Severianus, Carphorus, Victorinus.⁴³

Cu cinci zile înainte de calendele lui decembrie [26 noiembrie]

În Mediolanum, <ziua de prăznuire> a <apostolilor> Luca, Andrei, Ioan ...

În ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie]

În provincia Achaia, în orașul Patras, ziua de prăznuire a sfântului Andrei apostolul.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Ediția consultată: *FHDR*, II, p. 705, 707, 709, 719.

⁴² La Roma.

⁴³ Cultul acestor sfinți de origine panonică uciși lângă *Sirmium*, la Fruška Gora, în 293, dar ale căror moaște au ajuns la Roma, fiind depuse în catacomba lui Marcellinus și Petrus, s-a bucurat de multă popularitate în Evul Mediu, la fel ca și *passio* a lor – vezi *FHDRCh*, **XCI** (*Beda Venerabilis*), **CV.2-3** (*Adon de Vienne*), **CVI** (*Usuardus*), **CX** (*Notkerius Balbulus*), **CXV.1-8** (*Kalendarium martyrologiaque antiqua*), **CXX** (*Martyrologium Romanum*); V. Pavan, *Pannonia, I. Storia*, în *NDPAC*, II, col. 3813; J. van der Straeten, *Les manuscrits hagiographiques de Charleville, Verdun et Saint-Mihiel avec plusieurs textes inédits*, Bruxelles, 1974, p. 44; idem, *Les manuscrits hagiographiques d'Orléans, Tours et Angers avec plusieurs textes inédits*, Bruxelles, 1982, p. 112; T. Bogodae, *Sfinții mucenici Claudiu, Castor, Sempronian și Nicostrat*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987, p. 205-207; M. Tomović, *The Passio Sanctorum IV Coronatorum and the Fruška Gora hypothesis in the light of archaeological evidence*, în *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Celje 8.-12. Mai 1995*, Hrsg. B. Djurić, I. Lazar, Narodni Muzej Slovenje, 1997, p. 229-239; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 43-44, 58, 81-82.

LIII. CONCILIUM UNIVERSALE CHALCEDONENSE

1. ACTIO SECUNDA

Litterae directae a sancto synodo ad Dioscorum, quibus iam tertio vocatus est

...

Iovinus episcopus Develtensis dixit: Dioscorum magnae Alexandriae civitatis quondam episcopum, in multis et diversis accusatum criminibus, insuper et perfidiam Eutychis secutum, et iuste a sancta et magna synodo damnatum, concors

LIII. CONCILIUL ECUMENIC DE LA CHALCEDON

(8 octombrie – 1 noiembrie 451)

Cel de-al IV-lea conciliu ecumenic a fost convocat de către împăratul Marcianus (450-457) la 17 mai 451 și s-a desfășurat în orașul *Chalcedon*, combătând erezia monofizită și stabilind că Hristos este unul și același *in duabus naturis* („în două naturi”) *inconfuse* („neamestecate”), *immutabiliter* („neschimbate”), *indivise* („neîmpărțite”), *inseparabiliter* („nedespărțite”), *perfectum in deitate, perfectum in humanitate* („desăvârșit în dumnezeire, desăvârșit în umanitate”), Dumnezeu adevărat și om adevărat. De asemenea, a elaborat o serie de canoane, dintre care cel de-al 28-lea, care stabilea locul și aria jurisdicțională a scaunului de *Constantinopolis*, a stârnit protestul legaților papali. Episcopii din regiunea Dunării de Jos nu sunt atestați, întrucât eparhiile lor erau afectate de invaziile hunice.

Bibliografie: COD, p. 77-103; Evagr., *HE*, II, 2-4; 18; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 453; Genn., *Vir. ill.*, LXX; LP, XLVII, 2-5; Anast. Bibl., *Hist. VRP*, XLVII; M. Simonetti, *Calcedonia, I. Concilio*, în *NDPAC*, I, col. 828-830; A. Papadakis, *Chalcedon, Concil of*, în *ODB*, 1, p. 404; A. Kazhdan, *Monophysitism*, în *ODB*, 2, p. 1398-1399; DELC, p. 122-123 (*Chalcedon, sinodul*); V. Loichița, *Hotărârile și definițiile dogmatice de credință ale celor șase sinoade ecumenice*, în *MB*, 9, 1959, 1-2, p. 32-35; *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumeige, 2, P.-Th. Camelot, *Éphèse et Chalcedoine*, Paris, 1962, p. 79-173; K. Iłski, *Udział biskupów trackich w obradach soboru chelcedońskiego (451)*, în *BP*, 3, 1984, p. 417-420; P. Maraval, *Le concile de Chalcedoine*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 79-106; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 93-94; C. Moerschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 230-231.

1. DEZBATEREA A II-A

Scrisoarea trimisă de sfântul sinod lui Dioscorus, prin care este chemat deja a treia oară¹

...

Iovinus, episcop de Develtus², a spus: pe Dioscorus, fost episcop al marelui oraș Alexandria, acuzat de multe și felurite fărâdelegi, care, pe deasupra, a fost și adept al ereziei lui Eutyches, condamnat cu dreptate de sfântul și marele sinod, în

¹ Din 13 octombrie 451.

² Iovinus, episcop de *Debeltus*, în *Haemimontus* (înainte de 448 – după 451) – *HEO*, I, p. 320. Menționat al 63-lea în lista participanților la dezbateri – *ACO*, II-1/2, p. 31.

et eo effectus, ab omni eum episcopali ministerio existimo alienum...

Et cum omnes sanctissimi episcopi interlocuti fuissent, subscripserunt in hunc modum...

Iovianus episcopus Develtene civitatis, subscripsi...

Hi omnes similiter subscripserunt hac inscriptione, id est, definiens in damnatione Dioscori, subscripsi...

Alexander episcopus Tomitanorum, provinciae Scythiae, subscripsi.

Ediția folosită: Mansi, 6, col. 1060, 1080, 1090, 1091, 1094.

2. ACTIO QVARTA

Epistola archimandritarum ad Chalcedonense Concilium pro Dioscori rehabilitatione

De clericis et monachis, qui semetipsos a communione suspendunt

...

Carosus, reverendissimus archimandrita dixit: Fidem trecentorum decem et octo patrum qui convenerunt apud Nicaeam, in qua et baptizatus sum, novi: nam ego aliam fidem nescio. Episcopi sunt: potestatem habent et excommunicare et damnare et quidquid volunt, potestatem habent. amplius ab hoc ego aliud nescio. Me sanctus Theotimus in Tomis baptizavit: iussit mihi nihil aliud sapere.³

Ediția folosită: Mansi, 7, col. 74.

³ Gr. Κάρωσος ὁ εὐλαβέστατος ἀρχιμανδρίτης εἶπεν· Τὴν τῶν τῆ τῶν ἐν Νικαίᾳ γενομένων πατέρων πίστιν, ἐν ἧ καὶ ἐβαπτίσθην, οἶδα, ἐπεὶ ἐγὼ ἄλλην πίστιν οὐκ οἶδα. ἐπίσκοποι εἰσὶν· ἐξουσίαν ἔχουσι καὶ ἀφορίσαι καὶ καθαιρῆσαι καὶ εἴ τι θέλουσιν, ἐξουσίαν ἔχουσιν. πλείω ταύτης ἐγὼ ἄλλην οὐκ οἶδα. ἐμὲ ὁ ἅγιος Θεότιμος ἐν Τόμοις ὅτε ἐβάπτισεν, ἐκέλευσέ μοι ἄλλο τί ποτε μὴ φρονῆσαι. – ACO, II/1-2, p. 118. Acest arhimandrit va fi, în cele din urmă, condamnat în ședința din 20 octombrie 451 (*Actio XVII*) – ACO, II/1-3, p. 99-101.

acord cu acesta și din împuternicirea lui, îl socot cu totul nepotrivit pentru slujirea episcopală⁴ ...

Și, după ce toți preasfinții episcopi au pronunțat sentința, au iscălit astfel ...

Iovianus, episcop al orașului Develtus, am iscălit ...

Toți aceștia au iscălit la fel cu aceeași precizare, anume „hotărând în privința condamnării lui Dioscorus, am iscălit” ...

Alexander, episcopul de Tomis din provincia Scythia⁵, am iscălit.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. DEZBATEREA A IV-A

Scrisoarea arhimandriților către conciliul de la Chalcedon pentru reabilitarea lui Dioscorus⁶

În privința clericilor și a călugărilor care se exclud pe ei înșiși din comunitate

...

Preavenerabilul arhimandrit Carosus⁷ a spus: îmi e cunoscută credința celor 318 Părinți care s-au întrunit la Nicaea, <credință> în care am fost și eu botezat; căci eu unul nu cunosc o altă credință. Ei sunt episcopi: au puterea și de a excomunica, și de a condamna, și orice voiesc ei <să facă> le stă în putere. Pe mine m-a botezat sfântul Theotimus de Tomis⁸; el mi-a poruncit să nu cunosc nimic altceva.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁴ Dioscorus, patriarh de *Alexandria* între 444-451, succesor al marelui Cyrillus, adversar înverșunat al doctrinei diofizite și apărător al lui Eutyches, promotorul monofizitismului; personaj vulcanic, a condus lucrările așa-numitului *concilium latrocinium Ephesinum* (august 449), obținând abilitarea lui Eutyches și condamnarea episcopului Flavianus de *Constantinopolis* (vezi **FHDRCh**, **LI**). La *Chalcedon*, a fost depus și exilat la *Gangra* (*Paphlagonia*) (astăzi, Çankırı, Turcia), unde a murit la 4 septembrie 454 – T. E. Gregory, *Dioskoros*, în *ODB*, 1, p. 632-633.

⁵ Episcop între cca 448-452, dar prezența sa la conciliu este problematică – *HEO*, I, p. 340; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 398 (nota 21, bibliografie); idem, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 14. Vezi și **FHDRCh**, **L**.

⁶ Mansi, 7, col. 69-76 = *ACO*, II/1-2, p. 118-119.

⁷ Amintit și în **FHDRCh**, **LXXVIII**.

⁸ Theotimus I, episcop de *Tomis* între cca 390 – cca 407, vestit atât pentru credința și viața sa cumpătată, cât și pentru opera teologică – Hier., *Vir. ill.*, CXXXI; Sozom., *HE*, VII, 26, 6-9; vezi bibliografia în **FHDRCh**, **XL** (*Palladius de Helenopolis*), la care adaugă: I. V. Dură, *Sfântul Teotim I, episcopul Tomisului, invocat drept autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor sinodului IV eumenic (451)*, în *BOR*, 106, 1988, 5-6, p. 92-96. Vezi și *Studiul introductiv*.

LIV. CHRONICA GALLICA A. CCCCLII

- OL. CCCVII 130 XXII Thracia Chunorum incursione concutitur. [a. 445]
- 131 XXII Chunorum rex Attilae fratris fraude percutitur, cui
 ipse succedit. [a. 446]
- 132 XXIII Nova iterum Orienti consurgit ruina, qua septua-
 ginta non minus civitates Chunorum depraedatione
 vastatae, cum nulla ab Occidentalibus ferrentur
 auxilia. [a. 447]

Ediția folosită: *MGH, Chronica minora saec. IV.V.VI.VII.*, editit Theodorus Mommsen, vol. I, Berlin, 1961², p. 660, 662.

LIV. CRONICILE GALICE

(452)

Autorul și opera: Autorul este un anonim, cronica înfățișând istoria omenirii de la Adam la anul 452.

Bibliografie: S. Muhlberger, *Looking back from mid century: the Gallic chronicler of 452 and the crisis of Honorius reign*, în *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, edited by J. Drinkwater and H. Elton, Cambridge, 1992, p. 28-37; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 605-606.

- În timpul olim- 130 XXII Thracia e zguduită de năvălirea hunilor. [a. 445]¹
piadei 307
- 131 XXII Regele hunilor e ucis prin perfidia fratelui Attila;
acestuia el însuși îi urmează. [a. 446]²
- 132 XXIII Iarăși pentru Orient apare un nou dezastru, în care nu
mai puțin de șaptezeci de cetăți sunt ruinate de al
hunilor jaf, deoarece nu e primit nici un ajutor de la
occidentali. [a. 447]³

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Incursiunile hunilor au fost determinate de suspendarea plății subsidiilor anuale în 444 – Priscus Panites, *Hist.*, frg. 7-8; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5942 (450); P. Heather, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 375; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 209-210.

² Uciderea lui Bleda, care domnea împreună cu Attila din 435, a avut loc în 445 – Prosper Tiro, *Chron.*, a. 444; Marc. Comes, *Chron.*, a. 445; Iord., *Get.*, XXXV, 180-181; *Chron. Pasch.*, I, 583, 12-15 (a. 442); Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5942 (450); *PLRE*, II, p. 230 (Bleda); T. E. Gregory, *Attila*, în *ODB*, I, p. 230; Ph. Matyszak, *Dușmanii Romei. De la Hannibal la Attila*, traducere de G. Tudor, București, 2008, p. 256. Vezi și **FHDRCh**, **LXI** (Prosper Tiro).

³ Priscus Panites, *Hist.*, frg. 3; Marc. Comes, *Chron.*, a. 447, 2; *Chron. Pasch.*, I, 586, 3-7 (a. 447); T. E. Gregory, *op. cit.*, p. 231; P. Heather, *op. cit.*, p. 376-380; A. Husar, *op. cit.*, p. 210.

LV. CONCILIUM CONSTANTINOPOLITANUM**EPISTOLA ENCICLICA GENNADII PATRIARCHAE
CONSTANTINOPOLITANI, ET SYNODI CUM IPSO, AD OMNES
SANCTISSIMOS METROPOLITAS, ET AD PAPAM ROMAE**

...

Decretum Concilii. Subscriptiones:

Gennadius Episcopus Constantinopoleos novae Romae subscripsi

...

Paulus Episcopus metropoleos Marcianopolis subscripsi ...

Ediția folosită: Mansi, 7, col. 911, 915, 919.

LV. CONCILIUL DE LA CONSTANTINOPOLIS (458)

Acest conciliu local, la care au participat 81 de episcopi, a fost convocat și prezidat de către patriarhul Gennadius I (august/septembrie 458 – 20 noiembrie 471). El a invalidat alegerile frauduloase făcute în *Galatia*. Cu acest prilej, episcopul constantinopolitan a emis o *epistola encyclica*, din care aflăm și numele prelaților participanți.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, XCI; Mansi, 7, col. 912-920; M. Simonetti, *Constantinople*, II. *Les Conciles*, în *DECA*, I, p. 457; idem, *Costantinopoli*, II. *Concili*, în *NDPAC*, I, col. 1240; S. J. Voicu, *Gennade de Constantinople. Patriarche (458-471)*, în *DECA*, I, p. 1028-1029; idem, *Gennadio di Costantinopoli*, în *NDPAC*, II, col. 2074-2075; A. Kazhdan, *Gennadius I*, în *ODB*, 2, p. 830; *DELC*, p. 302 (*Ghenadie de Constantinopol*); *HEO*, I, p. 4.

SCRISOAREA ENCICLICĂ A PATRIARHULUI CONSTANTINOPOLITAN GENNADIUS ȘI, DIMPREUNĂ CU EL, A SINODULUI CĂTRE TOȚI PREASFINȚII MITROPOLIȚI ȘI CĂTRE PAPA DE LA ROMA¹

...

Hotărârea conciliului. Semnături:

Gennadius, episcop de Constantinopolis, Noua Romă, am iscălit.

...

Paulus, episcop al metropolei Marcianopolis², am iscălit ...

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Papă era Leon I cel Mare (29 septembrie 440 – 10 noiembrie 461) – vezi *FHDRCh*, LXXVII și CVIII.

² Corect, Valerianus – *HEO*, I, p. 341; despre acesta, vezi *FHDTCh*, LVII.1.

LVI. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΕΛΕΥΚΕΙΑΣ**ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΑΝΔΡΕΑΝ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ**

6. ... απόστολοι δὲ, τὴν οἰκουμένην διαλαβόντες, καὶ τοῖς σώμασι με-
ρισθέντες, ἄλλος ἀλλαχόσε τὰ τῆς χάριτος μετοχετεύων νάματα. Ἐνταῦθα
τοῖν ὁ μακάριος οὗτος Ἀνδρέας, Ἑλλάδα τε ὁμοῦ καὶ βάρβαρον ἐμπλήσας
τῆς χάριτος καὶ δυσωπήσας πρὸς πίστιν τὰ ἔθνη τοῖς θαύμασιν, ἐπὶ τὸ τῆς
ἀπιστίας μαχιμώτατον, τὴν Ἀχαΐαν λέγω, ἐπεστέλλετο.¹

Ediția folosită: PG 28, col. 1108.

¹ Text latin: PG 28, col. 1107: *Encomium in sanctum Andream apostolum, 6 ... Apostoli autem, diviso inter se terrarum orbe, ac corpore seiuncti, alius alium in locum gratiae fluentia derivabat. Tum vero beatus iste Andreas cum Graeciam simul et barbarorum terras gratia implevisset, ac miraculis suis gentes in stuporem ac pudorem eductas ad fidem convertisset, ad pugnacissimam incredulitatis regionem, Achaïam dico, missus est.*

LVI. VASILE, ARHIEPISCOP DE SELEUCIA ISAURIAE (? – după 468)

Autorul. Nu se cunosc prea multe date despre viața lui Vasile. Pe la cca 440, a devenit arhiepiscop de *Seleucia*, în *Isauria*, remarcându-se prin atitudinea sa oscilantă în disputa dintre diofiziți și monofiziți: în 448, la conciliul local de la *Constantinopolis*, i-a condamnat pe cei din urmă, în 449, la conciliul „tâlhăresc” de la *Ephesus*, i-a sprijinit, iar în 451, la conciliul ecumenic de la *Chalcedon*, a acceptat excomunicarea lor. Până la sfârșitul vieții, a rămas atașat doctrinei ortodoxe.

Opera. Sub numele lui Vasile s-au conservat 41 de omilii, dar nu toate îi aparțin. Printre ele se numără și șase atribuite până nu demult lui Athanasius de *Alexandria* (PG 28, 1047-1061, 1073-1108), dintre care face parte și *Encomium in sanctum Andream apostolum* (PG 28, col. 1108).

Bibliografie: Phot., *Bibl.*, cod. 168; S. J. Voicu, *Basile de Seleucie*, în *DECA*, II, p. 354-355; B. Baldwin, A. M. Talbot, *Basil*, în *ODB*, I, p. 260; *DELIC*, p. 876-877 (*Vasile de Seleucia*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 254-255.

LAUDĂ SFÂNTULUI ANDREI APOSTOLUL

6. ... Iar apostolii, primind câte o parte a lumii locuite și separându-se tru-pește, fiecare a orientat în altă direcție curenții de apă ai harului. Acolo, într-ade-văr, acest fericit Andrei, după ce a umplut de har deopotrivă Elada și <neamul> barbar și a convertit pe păgâni la credință prin miracole, a fost trimis la cel mai în-verșunat <ținut> luptător al necredinței, vorbesc despre Achaia.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

LVII. THEOTIMI SCYTHIAE**1. <EPISTOLA LEONIS IMPERATORIS>**

...

Quibuscumque scriptum est a Leone piisimo principe, simul cum eius literis sunt adnexae duae petitiones episcoporum Aegypti et clericorum Alexandrinae ciuitatis et eorum qui ex persona Timothei Eluri preces similiter obtulerunt nec non et litterae Anatolii Constantinopolitanae ciuitatis archiepiscopi et sic ubique directae sunt metropolitanis totius orbis episcopis. quorum etiam omnium epistulae siue relationes per ordinem sunt conscriptae condemnantium quidem Timotheum Elurum tamquam adulterum et homicidam pariter et haereticum, adprobantium uero et concordiam confitentium Chalcedonensis sancti concilii cum trecentorum XVIII et centum quinquaginta sanctorum iudicio patrum.

LVII. THEOTIMUS II DE SCYTHIA (458)

Autorul și opera. Despre viața, formația și cariera lui Theotimus de *Tomis*, al doilea episcop cu acest nume din *Scythia Minor*, nu sunt informații în alte surse. De la el s-a păstrat o scrisoare din 458, care reprezintă răspunsul dat epistolei adresate de împăratul Leon I Thracul (457-474) în legătură cu alegerea ca episcop de *Alexandria* a monofizitului Timotheus Aelurus („Motanul”) (457-458/60; 476-477) și cu hotărârile conciliului de la *Chalcedon* din 451.

Bibliografie: Evagr., *HE*, II, 9-10; J. Irmscher, *Leon Ier. Empereur d'Orient* (457-474), în *DECA*, II, p. 1422; *DELIC*, p. 833-834 (*Teotim II* sau *Theotim II de Tomis*); J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 173, 600; *HEO*, I, p. 340; II, p. 583, 586; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 212 (nota 60), 214; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 387 (nota 22); idem, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 95, 100; P. Maraval, *La réception de Chalcedoine dans l'empire d'Orient*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident* (432-610), sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 112-115.

1. <SCRISOAREA ÎMPĂRATULUI LEON>

...
Celor cărora li s-a scris de către preacucernicul împărat Leon, la scrisoarea lui au fost alăturate două plângeri, a episcopilor Egiptului și a clericilor din orașul *Alexandria* și a celor care au formulat în același chip rugăminți cu privire la Timotheus Elurus¹, precum și scrisoarea lui Anatolius, arhiepiscop al orașului *Constantinopolis*², și astfel au fost trimise pretutindeni episcopilor metropolitani din întreaga lume³. Au fost consemnate în ordine scrisorile sau relatările tuturor celor care îl condamnă pe Timotheus Elurus ca necredincios și deopotrivă ucigaș și eretic, dar care aprobă și mărturisesc înțelegerea sfântului conciliu de la *Chalcedon* cu participarea a 318 și cu hotărârea a 140 de sfinți Părinți.

¹ Timotheus Elurus (Aelurus) a fost impus în 457 pe *thronos*-ul *Alexandriei* de partea monofizită, fapt care a avut drept consecință asasinarea episcopului chalcedonian Proterius (451-457). A fost exilat de împăratul Leon I (457-474) la *Gangra* (în 460), apoi la *Chersonesus* (în 464). A fost rechemat în scaun de împăratul Basiliscus (475-476), unde a rămas până la moartea sa din 31 iulie 477 – M. Simonetti, *Timoteo II di Alessandria*, în *NDPAC*, III, col. 5358-5359; *DELIC*, p. 845 (*Timotei II de Alexandria Aelurus*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 255-256.

² Anatolius, patriarh de *Constantinopolis* între noiembrie 449 – 31 iulie 458 – A. De Nicola, *Anatole de Constantinople*, în *DECA*, I, p. 118; idem, *Anatolio di Costantinopoli*, în *NDPAC*, I, col. 280-281; *DELIC*, p. 46 (*Anatolie de Constantinopol*); *HEO*, I, p. 4; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 230.

³ În același sens, Marc. Comes, *Chron.*, a. 458 (*PL* 51, col. 930).

Scriptum est enim his qui subter adnexi sunt
 1 Leoni reuerentissimo urbis Romae pontifici
 2 Anatolio reuerentissimo Constantinopolitanae ciuitatis episcopo
 ...
 53 Valeriano reuerentissimo episcopo Marcianopolis
 ...
 65 Theotimo reuerentissimo episcopo Tomitano
 et ceteris episcopis metropolitanis.

Ediția folosită: *Concilium universale Chalcedonense* edidit Eduardus Schwartz, V, *Collectio Sangermanensis*, Berlin et Leipzig, 1936, p. 22, 24.

Ediția consultată: Mansi, 7, col. 537, 523, 524.

2. EPISTOLA THEOTIMI EPISCOPI SCYTHIAE AD LEONEM IMPERATOREM

Domino piissimo et Christianissimo imperatori nostro Leoni, Theotimus humilis Scythiae regionis episcopus.

Decet tuam pietatem, uenerabilis imperator auguste, ecclesiarum tranquillitate gaudere et tribulationes populi conturbati et tempestates tranquillissimis uestris allocutionibus ad pacis iura transferre. propterea siquidem uos deus caelitus diuino nutu suo muniuit, ut ea quidem quae sana sunt, imperiali potestate integra semper saluaque custodiatis, quae uero uexata sunt atque corrupta, uestrae pietatis medicina curetis. nihil itaque deo amabilius est, nihil acceptius, quam ut illa uos sapiatis quae a dei patris sapientia didicistis, et illa doceatis quae ab ipsis fidei uestrae incunabulis saluberrime estis eruditi. et quoniam sacratissimis uestris syllabis admonuistis, ut quae sapimus de sancto Chalcedonensi concilio, nostris litteris referamus ad uestrae notitiam pietatis, cognoscat uestra serenitas quoniam nihil amplius, nihil minus quam quae in * * Epheseno concilio a sanctis patribus integre atque perfecte definita sunt, credimus aut consentimus; neque enim aliud nos ultra sapere quam ea quae tantorum patrum termino sanctus spiritus erudiuit. unde, mansuetissime imperator, et ego et omnis ecclesia dei sic sapimus et in consensu nostro sanctorum patrum definitiones fide et deuota confessione firmamus. de Timotheo uero sic sapimus: quoniam secundum uirtutem precum adhuc uiuo existente episcopo inpuidenti intentione ab excommunicatis est ordinatus, exordinatum et

S-a scris acestora care au fost adăugați mai jos.

1 Lui Leon, preavenerabilul pontif al orașului Roma.⁴

2 Lui Anatolius, preavenerabilul episcop al orașului Constantinopolis.

...

53 Lui Valerianus, preavenerabilul episcop de Marcianopolis

...

65 Lui Theotimus, preavenerabilul episcop al Tomisului
și celorlalți episcopi metropolitani.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. SCRISOAREA LUI THEOTIMUS, EPISCOPUL SCYTHIEL, CĂTRE ÎMPĂRATUL LEON

Stăpânului preacucernic și preacreștin, împăratului nostru Leon, Theotimus, episcopul smerit al regiunii Scythia.

Venerabile împărat, Auguste, se cuvine Pietății Tale să te bucuri de liniștea Bisericii, iar suferințele poporului tulburat și furtunile să le readuci la normalitatea păcii prin cuvântările tale liniștitoare. De aceea, de vreme ce Dumnezeu din ceruri te-a întărit cu bunăvoința sa, acelea care sunt sănătoase, cu puterea ta imperia-lă, să le păzești mereu nevătămate și tefere, iar pe acelea care sunt vătămate și slăbite să le îngrijești cu leacurile pietății tale. Așadar, nimic nu-i este mai plăcut lui Dumnezeu și mai bine primit decât să știi cele pe care le-ai deprins de la înțelepciunea lui Dumnezeu Tatăl și pe acelea să-i înveți și pe alții pe care ți le-ai însușit în chip foarte sănătos încă de la primele noțiuni ale credinței. Și pentru că în preasacrele tale scrisori prescurtate ai îndemnat ca acelea pe care le știm despre sfântul conciliu de la Chalcedon să le aducem la cunoștință Pietății Tale prin scrisorile noastre, să știe Luminăția Ta că noi, nimic mai mult, nimic mai puțin, credem sau consimțim, decât acelea care au fost stabilite, în întregime și desăvârșit, în conciliul de la Ephesus de către sfinții Părinți. Căci nici nu dorim să știm nimic altceva afară de acelea pe care Duhul Sfânt le-a făcut cunoscute prin hotărnicirea atâtor Părinți. Deci, preabunule împărat, și eu, și întreaga Biserică a lui Dumnezeu, așa știm și prin consimțământul nostru întărim prin credință și cucernică mărturisire definițiile sfinților Părinți. Iară despre Timotheus, așa știm că, în virtutea cererilor, încă de când

⁴ Leon I cel Mare, episcop de Roma între 29 septembrie 440 și 10 noiembrie 461 – bibliografia despre el în *FHDRCh*, LXXVII.2 și CVIII.

excommunicatum ecclesiastica regula eum esse decernit neque manus inpositionem illorum episcoporum in sancta ecclesia permittit quandam habere uirtutem, qui Christi fidem uiolantes ordinationem inpositam sibimet amiserunt. nunc igitur nostrae confessionis uerbum facientes saluberrimis uestris auribus manifestum deposcimus dominum nostrum Iesum Christum ut uestrum imperium catholicae fidei robore confortatum, et crucis uirtute munitum ab omni suspicionem bellorum intactum semper custodire dignetur.

Optamus uestram tranquillitatem diuina prudentia semper incolumem et coronam imperii uestri intemeratam et ipollutam multis annis nobis diuinitas donare dignetur, domine sacratissime et uenerabilis imperator.

Ediția folosită: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, VI, ed. Ed. Schwarz, Berlin-Leipzig, 1938, p. 31.

Ediția consultată: Mansi, 7, col. 545.

episcopul era în viață⁵, cu un gând necinstit fiind consacrat de către excomunicați, rânduiala bisericească a hotărât să fie considerat în afara legii și excomunicat și nu permite ca punerea mâinii acelor episcopi să aibă vreo putere în sfânta Biserică, pentru că aceia care pângăresc credința lui Cristos au pierdut consacrarea oferită lor. Acum, deci, făcând cunoscută auzului tău preaprielnice spusa mărturisirii noastre, cerem cu stăruință Domnului nostru Isus Cristos ca stăpânirea ta, întărită de puterea credinței catolice și a crucii, să binevoiască a o păzi mereu ferită de toată primejdia războaielor.

Dorim ca, prin providența-i divină, Dumnezeu să binevoiască a hărăzi ca liniștea ta să fie mereu netulburată și coroana imperiului tău să fie neprihănită și nepângărită întru mulți ani.

Traducere: Wilhelm Dancă

⁵ Este vorba despre predecesorul lui Timotheus, episcopul Proterius (noiembrie 451 – 28 martie 457), asasinat de mulțime – K. den Biesen, *Proterio Alessandrino*, în *NDPAC*, III, col. 4378; M. Simonetti, *Timoteo II di Alessandria*, în *NDPAC*, III, col. 5358; *HEO*, II, p. 583; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 231, 256.

**LVIII. EPISTOLA EPISCOPORUM MYSIAE SECUNDAE AD
LEONEM IMPERATOREM**

Domino piissimo uictori semper Augusto Leoni Marcianus Martialis Monophilus Marcellus Petrus et Dizas episcopi secundae Mysiae.

Tranquillissime principum desiderium habens pii propositi uerbum fidei quam tenes, tibi fieri manifestum, sacris litteris hoc a nostra humilitate fieri praecepistis ut uobis aperte significaret de sancta et incomprehensibili deitate, quam humana lingua nec comprehendere nec scribere potest, sed potius cum mundo corde colere debet et fide colere debet et adorare. hoc autem adstruimus confiteri nos et perdurare in fide quam in urbe Nicaena trecenti decem et octo patres condemnata impietate Arrii tradiderunt in toto orbe terrarum nec non et quae a sanctis centum quinquaginta patribus in urbe Constantinopolitana de sancto spiritu pro delenda Macedonii persona prolata est, insuper et quae in Ephesia ad depositionem impietatis Nestorianae formam accepit, super haec autem et quae ad peremptionem Eutychi-anae uesaniae de humanatione saluatoris in Chalcedonensium ciuitate multis sanctis episcopis conuenientibus per iussionem Leonis Romani pontificis, qui uere caput est episcoporum, et uenerabilis sacerdotis et patriarchae Anatolii concilio celebrato

LVIII. SCRISOAREA EPISCOPIILOR MYSIEI SECUNDA CĂTRE ÎMPĂRATUL LEON (458)

Scrisoarea reprezintă răspunsul dat de episcopii din *Moesia II* împăratului Leon I Thracul (457-474) la scrisoarea adresată mitropoliților și episcopilor din întreaga lume, prin care sonda opinia acestora în legătură cu alegerea ca episcop de *Alexandria* a monofizitului Timotheus Aelurus (457-458/60; 476-477) și cu hotărârile conciliului de la *Chalcedon* din 451 (*FHDRCh*, LVII.1). Ca și alți prelați, cei moesici au pledat pentru înlăturarea noului patriarh alexandrin și păstrarea regulii de credință stabilite de adunarea conciliară amintită.

Bibliografie: Evagr., *HE*, II, 9; J. Irmscher, *Leon Ier. Empereur d'Orient (457-474)*, în *DECA*, II, p. 1422; *HEO*, II, p. 586; K. Ilski, *Korespondencya biskupów mezyjskich*, în *Studia Moesiaca*, editores L. Mrozewicz et K. Ilski, Poznań, 1994, p. 131-132; P. Maraval, *La réception de Chalcedoine dans l'empire d'Orient*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 112-115; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 95, 100; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 230.

Stăpânului preacucernic, biruitorului, pururea Augustului Leon, episcopii Marcianus, Martialis, Monophilus, Marcellus, Petrus și Dizas din Mysia Secunda.

Preasenine între principii, nutrind tu dorința, de cucernică intenție, de a-ți fi făcut cunoscut cuvântul credinței pe care o ai, ai dispus prin sacre scrisori ca aceasta să o facă umilința noastră, ca să-ți explice deslușit despre sfânta și necuprinsa dumnezeire pe care limba omenească nu o poate cuprinde sau descrie, ci se cuvine mai degrabă s-o cinstească cu credință și s-o adore. Iar aceasta ne și străduim noi să mărturisim și să stăruim în credința pe care, în orașul Nicaea, după condamnarea impietății lui Arrius, 318 Părinți au încredințat-o întregii lumi și care a fost făcută cunoscută în orașul Constantinopolis de 150 de sfinți Părinți, pentru a anula rolul lui Macedonius în privința Sfântului Duh, mai mult, cea care a căpătat formă la Ephesus întru depunerea impietății lui Nestorius; iar dincolo de acestea, cea care a fost întărită, întru pierzania smintelii lui Eutyches cu privire la omenitatea Mântuitorului, în orașul Chalcedon, când s-au întrunit numeroși sfinți episcopi la porunca pontifului roman Leon¹, care cu adevărat este capul episcopilor, și a venerabilului

¹ Leon I cel Mare, papă între 29 septembrie 440 – 10 noiembrie 461 – bibliografia despre el în *FHDRCh*, LXXVII.2.

sub duobus imperatoribus confirmata est. quod concilium nos cum omni clero et populo Christiano usque ad finem tenentes et possidentes in eo concupiscimus permanere. Timotheum uero, qui postea per odium atque crimen, sicut publicis libellis agnoscitur, scelestissime contra Proterium reuerendissimum uirum Alexandrinae ciuitatis episcopum operatus est et condemnatis uiris sibimet per obreptionem indigne episcopatus nomen inposuit, hunc cum his qui similia praesumpserunt, in ordine sacerdotum nec numerari, sed sub anathemate et inter Simoniacos reputandum esse decernimus. de synodo uero quam petunt fieri quidam post decretum patrum qui Chalcedone definierunt, nos nec optamus nec fieri consentimus, ne maiora scandala generentur, sed magis contra principes tanti sceleris ultionem proferri decernimus.

Marcianus episcopus ciuitatis Abryti confirmaui et subscripsi
Martialis episcopus ciuitatis Appiarenensis similiter
Monophilus episcopus ciuitatis Dorostoli similiter
Marcellus episcopus ciuitatis Nicopoleos similiter
Petrus episcopus ciuitatis Nouensis similiter
Dizza episcopus ciuitatis Odyssae Scythiae similiter

Ediția folosită: *Concilium universale Chalcedonense* edidit Eduardus Schwartz, V, *Collectio Sangermanensis*, Berlin et Leipzig, 1936, p. 32.

Ediția consultată: Mansi, 7, col. 546.

preot și patriarh Anatolius², conciliul având loc sub doi împărați³. Care conciliu, noi, împreună cu tot clerul și poporul creștin, respectându-l și însușindu-ni-l în întregime, dorim să rămânem în el. Iar cu privire la Timotheus⁴, care, mai apoi, prin ură și crimă, după cum se știe din înscrisuri, a lucrat cu sminteală împotriva lui Proterius, bărbat foarte cucernic, episcop al orașului Alexandria, și fără vrednicie și-a luat pe furiș numele de episcop cu ajutorul unor oameni condamnați⁵, am decis ca unul ca acesta, împreună cu cei care și-au atribuit lucruri asemănătoare, să nu fie numărați printre preoți, ci trebuie să fie socotiți sub afurisenie și ca simoniaci. Iar despre un sinod, pe care unii îl cer să se întrunească, în conformitate cu decizia Părinților care au hotărât la Chalcedon, noi nu dorim, nici nu consimțim să aibă loc, pentru a nu da naștere unor scandaluri și mai mari, ci mai bine am hotărât să pronunțăm pedeapsă împotriva corifeilor unei nelegiuiri așa de mari.

Marcianus, episcop al orașului Abrytus⁶, am întărit și am iscălit

Martialis, episcop al orașului Appiaria⁷, asemenea

Monophilus, episcop al orașului Durostorum⁸, asemenea

Marcellus, episcop al orașului Nicopolis⁹, asemenea

Petrus, episcop al orașului Novae¹⁰, asemenea

Dizza¹¹, episcop al orașului Odessa Scythiei¹², asemenea

Traducere: Mihaela Paraschiv, Wilhelm Dancă

² Vezi *FHDRCh*, LVII.

³ Este vorba despre împărații Marcianus (450-457) și Valentinianus III (425-455).

⁴ Vezi *FHDRCh*, LVII.

⁵ Vezi *FHDRCh*, LVII.

⁶ Episcop între cca 431 – cca 458 – *HEO*, I, p. 342.

⁷ *HEO*, I, p. 342.

⁸ *HEO*, I, p. 343.

⁹ *HEO*, I, p. 347.

¹⁰ *HEO*, I, p. 348.

¹¹ În unele manuscrise, *Ditta*.

¹² *HEO*, I, p. 348.

LIX. POLEMII SILVII**LATERCULUS**

II. Nomina provinciarum

5. In Illyrico XVIII

...

15. Scythia

...

6. In Thraciis VI

...

3. Mysia inferior

4. Scythia inferior

Ediția folosită: *MGH, Chronica minora saec. IV.V.VI.VII.*, editit Theodorus Mommsen, I, Berlin, 1961², p. 539, 540.

Ediția consultată: Th. Mommsen, *Philologische Schriften*, Berlin-Zürich, 1965, p. 654-655.

LIX. POLEMIUS SILVIUS

(prima jumătate a secolului al V-lea)

Autorul. Nu se cunosc prea multe date despre Polemius Silvius. Un timp, a fost în serviciul Palatului imperial din vestul Imperiului, după care s-a consacrat scrierii de lucrări religioase. A fost prieten al episcopului Hilarius de *Arelate* (403-449). În unele surse este catalogat ca instabil psihic.

Opera. De la Polemius s-a păstrat un *Laterculus*, compus în 448 și completat în 449, care conține o listă a împăraților romani de la Caesar la Valentinianus III (*Nomina omnium principum Romanorum*), una a provinciilor (*Nomina provinciarum*), alta de animale (patrupede, insecte, reptile), de unități de măsură și greutate etc. A fost dedicat episcopului Eucherius de *Lugdunum* (cca 434-450).

Bibliografie: Th. Mommsen, *Philologische Schriften*, Berlin-Zürich, 1965, p. 633-639; *PLRE*, II, p. 1012-1013 (*Polemius Silvius*); B. Baldwin, *Polenius Silvius*, în *ODB*, 3, p. 1691; V. Loi, B. Amata, *Polemio Silvio*, în *NDPAC*, III, col. 4210; *DELCL*, p. 708 (*Polemius Silvius*); H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 604-605.

ALMANAH

II. Numele provinciilor

5. În Illyricum, XVIII¹

...

15. Scythia²

...

6. În Thracii, VI³

...

3. Mysia inferior

4. Scythia inferior

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Izvoare anterioare menționează în *praefectura praetorio Illyrici* doar optsprezece provincii, fără ca *Scythia* să facă parte din ea – Fest., 8, 3; N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Fest., p. 292, nota 175 (bibliografia).

² În unele manuscrise apare *Scotta*, *Scothia*.

³ Într-adevăr, în *diocesis Thraciae* sunt atestate șase provincii, printre care *Moesia Inferior* (*Secunda*) și *Scythia (Minor)* – Fest., 9, 4; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 299, nota 200 (bibliografia).

LX. VINCENTII LERINENSIS

COMMONITORIUM

XI ... Velut apud Pannonias majorum memoria Photinus Ecclesiam Sirmitanam tentasse memoratur: ubi eum magno omnium favore in sacerdotium fuisset ascitus, et aliquandiu tanquam Catholicus administraret, subito, sicut malus ille propheta aut somniator quem Moyses significat, creditam sibi plebem Dei persuadere coepit ut sequeretur deos alienos, id est, errores extraneos, quos antea nesciebat. Sed hoc usitatum, illud vero perniciosum, quod ad tantum nefas non mediocribus adminiculis utebatur. Nam erat et ingenii viribus valens et doctrinae opibus excellens et eloquio praepotens; quippe qui utroque sermone copiose et graviter disputaret et scriberet: quod monumentis librorum suorum manifestatur, quos idem partim graeco, partim latino sermone composuit. Sed bene quod commissae ipsi oves Christi multum pro catholica fide vigilantes et caetae, cito ad praemonentis Moysi eloquia respexerunt, et prophetae atque pastoris sui licet admirarentur eloquentiam, tentationem tamen non ignorarunt. Nam quem antea quasi arietem gregis sequebantur, eundem deinceps veluti lupum fugere coeperunt ...

LX. VINCENTIUS DIN LERINA

(? – între 445-450)

Autorul. Vincentius a fost călugăr într-o mănăstire din insula *Lerina* (Lérins). De la Gennadius din *Massilia* aflăm că era *natione Gallus* și un foarte bun cunoscător al Sfintei Scripturi și al istoriei dogmelor. A murit cândva înainte de 450 – după R. Demeulenaere, între 445-450, iar după A. Hamman, poate în 435.

Opera. Călugărul lerinitan a redactat niște *Obiectiones* la teoria predestinării a lui Augustinus, iar în 434, sub pseudonimul Peregrinus, a scris două *commonitoria*, dintre care s-a păstrat doar unul. Ele erau un fel de instrucțiuni menite să ajute la păstrarea cu grijă a ceea ce nu trebuia uitat. Aveau menirea de a combate ereziile și de a sublinia că doctrina catolică trebuie să se fundamenteze pe autoritatea Legii divine (*divinae legis auctoritate*) și pe tradiția Bisericii Universale (*Ecclesiae catholicae traditione*) – cu alte cuvinte, pe vechime (*antiquitas*), universalitate (*universitas*) și unanimitate (*consensio*), excluzându-se categoric orice inovație (*novitas*). Printre abaterile de la credință analizate se numără și cea a episcopului Photinus de *Sirmium*.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, LXIV; M. Maritano, *Vincenzo di Lérins*, în *NDPAC*, III, col. 5627-5629; *DELC*, p. 886-887 (*Vinčențiu de Lerin*); R. Demeulenaere, în *Vincentii Lerinensis Commonitorium excerpta*, cura e studio R. Demeulenaere, Brepols, 1985 (*CCSL* LXIV), p. 127-133; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 96-97; M. F. Cricovan, *Introduce*, în *Vinčențiu din Lerini, Commonitorium*, studiu analitic și traducere de Mircea Florin Cricovan, cuvânt înainte de Constantin Voicu, Deva, 2006, p. 8-71; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 128.

MEMORIAL

XI ... Așa se amintește de strămoșii noștri despre Photinus, că a ispitit în Pannonia Biserica din Sirmium, unde, după ce fusese chemat la vrednicia de episcop cu mare de simpatie din partea tuturor și câtva timp și-a îndeplinit slujba ca un drept-credincios, deodată, ca acel rău prooroc sau văzător de vise pe care nouă îl arată Moise, a început să convingă poporul lui Dumnezeu care îi fusese încredințat să urmeze „alți dumnezei”, adică rătăcirii străine, de care acela nu știa nimic mai înainte. Așa ceva însă se întâmplă des. Dar nenorocirea era că pentru o nelegiuire atât de mare el nu dispunea de mijloace neînsemnate. Pentru că era și tare prin facultățile intelectuale, și remarcabil prin bogăția învățăturii, și în același timp cuceritor prin darul vorbirii, căci în amândouă limbile vorbea și scria curgător și cu gravitate. Aceasta se dovedește din cărțile sale, pe care le-a scris parte în grecește, parte în latinește. Însă din fericire, oile încredințate lui, foarte vigilente și prevăzătoare pentru dreapta lui credință, repede s-au gândit la cuvintele lui Moise care le preveneau și, deși admirau elocința profetului și păstorului lor, nu le-a rămas totuși necunoscută ispita pornită de la el. Căci dacă mai înainte îl urmau ca pe berbecul turmei, după aceea au început să fugă de el ca de un lup ...

XII ... Photini ergo secta haec est. Dicit Deum singulum esse et solitarium, et more Judaico confitendum. Trinitas plenitudinem negat, neque ullam Dei Verbi aut ullam Spiritus sancti putat esse personam. Christum vero hominem tantummodo solitarium adserit, cui principium adscribit ex Maria: et hoc omnimodis dogmatizat, solam nos personam Dei Patris et solum Christum hominem colere debere. Haes ergo Photinius ...

XIII. Haec ergo Nestorius, Apollinaris, Photinus adversus Catholicam fidem rabidi canes latrant: Photinus, Trinitatem non confitendo...

XVI ... Anathema igitur Photino non recipienti plenitudinem Trinitatis, et Christum hominem tantummodo solitarium praedicanti...

Ediția folosită: Vincențiu din Lerini, *Commonitorium*, studiu analitic și traducere de Mircea Florin Cricovan, cuvânt înainte de Constantin Voicu, Deva, 2006, p. 86-87, 89, 93.

Ediția consultată: Vincentii Lerinensis *Commonitorium excerpta*, cura e studio R. Demeulenaere, Brepols, 1985 (CCSL LXIV), p. 160, 161-162, 163, 168-169.

XII ... Deci iată care este învățătura lui Photinus. El zice că Dumnezeu este unic și solitar și că trebuie să-L mărturisim în felul iudeilor. Tăgăduiește deplinăitatea Treimii și nu socotește că există o persoană a Lui Dumnezeu Cuvântul sau a Duhului Sânt. Iar Hristos, susține el, este numai un simplu om, căruia îi atribuie începutul în Maria, și în toate chipurile stabilește dogma că noi trebuie să cinstim numai persoana lui Dumnezeu Tatăl și pe Hristos numai ca om. Deci, aceasta este doctrina lui Photinus ...

XIII. Așadar, iată ce latră, ca niște câini turbați, Nestorius, Apollinaris și Photinus împotriva dreptei-credințe: Photinus, nerecunoscând Treimea ...

XVI ... Deci, anatema lui Photinus, care nu primește deplinăitatea Treimii și pe Hristos îl declară simplu om ...

Ediția folosită: Vincențiu din Lerini, *Commonitorium*, studiu analitic și traducere de Mircea Florin Cricovan, cuvânt înainte de Constantin Voicu, Deva, 2006, p. 138-139, 140, 142, 148.

LXI. PROSPERI TIRONIS**CHRONICON**

FLAVIO ET TRAIANO [COSS.]

Domitianus plurimos senatorum in exsilium mittit, de Dacis et Germanis

LXI. PROSPER TIRO

(sfârșitul secolului al IV-lea – după 455)

Autorul. Prosper Tiro Lucentius provenea, după informația lui Gennadius din *Massilia*, din *Aquitania*, fiind născut spre sfârșitul veacului al IV-lea. A asimilat o solidă cultură clasică în *Gallia*. În 426, se găsea la *Massilia*, atras de viața monahală și de atmosfera teologică din jurul lui Victor de *Lerina*. Aici, s-a implicat în controversa semipelagiană și a redactat principalele sale scrieri. Spre 440, a plecat la *Roma*, unde a devenit secretarul (*notarius*) papei Leon I (440-461). A murit puțin după 455 (463?).

Opera. Prosper este autorul mai multor scrieri teologice, în care combate erezia pelagiană și apără teologia augustiniană, dar și a unor lucrări de factură istorică: *Epitomae Chronicae*, în care înfățișează istoria lumii de la origine până la 433, *Chronicon vulgatum*, care o prelungește pe cea anterioară până la 444 – în fine, *Chronicon integrum*, care adaugă precedentei evenimentele dintre 446-455; el a completat pe Eusebius și Hieronymus pentru perioada 378-455.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, LXXXIV; *PLRE*, II, p. 926-927 (*Prosper Tiro*); A. Hamman, *Prosper d'Aquitaine*, în *DECA*, II, p. 2121-2122; *DELC*, p. 725-726 (*Prosper Tiro de Aquitania*); C. Molè, *Prospettive universali e prospettive locali nella storiografia latina del V secolo*, în *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Atti del Convegno tenuto in Erice (3-8 XII 1978)*, Messina, 1980, p. 195-239; N. W. James, *Leo the Great and Prosper of Aquitaine: a fifth century pope and his adviser*, în *JThS*, 44, 1993, 2, p. 554-584; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 638-655; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography. Narratives of redistributive justice*, London and New York, 2000, p. 324, 328; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 70-74.

CRONICĂ

SUB CONSULATUL LUI FLAVIUS ȘI TRAIANUS¹Domitianus trimite în exil foarte mulți dintre senatori²; a reputat triumful

¹ După numele consulilor, datarea este dificilă. Flavius poate fi T. Flavius Sabinus, *consul ordinarius bis* în 82 (*PIR*², F 355), dar nici Traianus *pater*, nici Traianus *filius* nu au îndeplinit această magistratură în anul respectiv. Traianus *pater* a fost *consul suffectus* în septembrie-octombrie 70 (*PIR*¹, V 574; D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996, p. 125; W. Eck, *Ulpius [12] M. Ulpius Traianus*, în *NP*, 12/1, col. 984), iar Traianus *filius* a îndeplinit primul consulat ordinar în ianuarie 91 (Dio Cass., LXVII, 12; *PIR*¹, V 575; D. Kienast, *op. cit.*, p. 122; W. Eck, *Traianus [1]*, în *NP*, 12/1, col. 746). În 82, *cos. ord. prior* a fost, pentru a V-a oară, Domitianus (D. Kienast, *op. cit.*, p. 116).

² Pentru relațiile dintre Domitianus și Senat, vezi B. W. Jones, *Domitian and the Senatorial Order. A Prosopographical Study of Domitian's Relationship with the Senate, A.D. 81-96*, Philadelphia, 1979; N. Zgravu, *Note și comentarii*, în *Aur. Vict., Caes.*, p. 275 (nota 247), 278-279 (nota 260), cu izvoare și bibliografie.

triumphavit.

...

SENECIONE III ET SURA II [COSS.]

Traianus de Dacis et Scythis triumphavit.

...

GLABRIONE ET APRONIANO [COSS.]

Bellum gestum contra Sarmatas.

...

SEVERO ET POMPEIANO [COSS.]

In regione Quadorum exercitu Antonini imperatoris siti oppresso, pluvia divinitus missa est: cum a contrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur,

asupra dacilor și a germanilor³.

...

SUB CONSULATUL LUI SENECIO A III-A OARĂ ȘI AL LUI SURA A II-A OARĂ⁴

Traianus a repurtat triumful asupra dacilor și a sciților.⁵

...

SUB CONSULATUL LUI GLABRIO ȘI APRONIANUS⁶

S-a purtat război împotriva sarmaților.⁷

...

SUB CONSULATUL LUI SEVERUS ȘI POMPEIANUS [173]⁸

În ținutul cvazilor, după ce armata împăratului Antoninus fusese năpăstuită de sete, a fost trimisă ploia din vrerea divină, în vreme ce, dimpotrivă, asupra germanilor și a sarmaților se abăteau fulgere și îi ucideau pe foarte mulți dintre ei.

³ Domitianus și-a celebrat primul triumf asupra dacilor în martie sau aprilie 86, iar cel de-al doilea la sfârșitul anului 89 (K. Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, Bonn, 1989, p. 38-67; D. Kienast, *op. cit.*, p. 115; C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul Antichității*, București, 2000, 71-87; M. Grant, *Gli imperatori romani. Storia e segreti*, Roma, 2004, p. 84; N. Zugravu, *Studiu introductiv*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 72, cu izvoare și bibliografie). Asupra germanicilor a triumfat în 83, în urma conflictului cu chatii (Suet., *Dom.*, 6, 1-2; 7, 3; 10, 5; 13, 3; Dio Cass., LXVII, 4; 5; 11; Aur. Vict., *Caes.*, 11, 3; Eutr., VII, 23, 4; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XI, 9-10; Oros., VII, 10, 3; K. Strobel, *Der Chattenkrieg Domitians*, în *Germania*, 65, 1987, p. 423-452; D. Kienast, *op. cit.*; M. Grant, *op. cit.*; N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 276-277, notele 252-253).

⁴ Eroare a lui Prosper Tiro: el a inversat numărul de consulat al celor doi oameni politici; astfel, Q. Sos(s)ius Senecio a fost consul doar de două ori – în 99 și 107 (*PIR*¹, S 560), iar cel de-al doilea consulat al lui L. Licinius Sura datează din 102; a fost colegul de consulat al lui Senecio în 107, când a îndeplinit consulatul a III-a oară (*PIR*², L 253). Prin urmare, anul indicat de cronicar trebuie să fie 107.

⁵ Informația apare întocmai la Eus.-Hier., *Chron.*, dar sub anul 101; la fel la Georgios Syn-cellus (*FHDR*, II, p. 588-589). Este vorba despre cel de-al doilea triumf, din 106, al lui Traianus asupra dacilor și aliaților lor sarmați – vezi, în ultimă instanță, C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 105-156; idem, *Contribuția militară a provinciei Moesia Inferior la cucerirea Daciei*, în *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 353-354; M. Grant, *op. cit.*, p. 100; N. Zugravu, *Studiu introductiv*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 73-75; idem, *Note și comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 287-289, nota 286, cu izvoare și bibliografie.

⁶ Cel dintâi consul poate fi identificat cu M'. Acilius Glabrio, *cos. ord. prior* în 124 (*PIR*², A 68), iar cel de-al doilea, cu L. Venuleius Apronianus Octavius Priscus, *cos. ord.* în 123 (*PIR*¹, V 252).

⁷ Cronicarul se referă, foarte probabil, la războiul cu sarmații-iazigi, încheiat în vara lui 118 (Dio Cass., LXIX, 15; Oros., VII, 13, 3). Eusebius-Hieronymus amintește de un război cu sarmații în 120 (Eus.-Hier., *Chron.*, 198, 8); vezi, în ultimă instanță, E. Nemeth, *Politische und militärische Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien in der Römerzeit. Relațiile politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Cluj-Napoca, 2007, p. 102-103, 218-219.

⁸ Consulii sunt Cn. Claudius Severus II (*CIL*, VI, 2382; *PIR*², C 1024) și Tib. Claudius Pompeianus II (*ISM*, V, 146; *SHA, Marc.*, XX, 6; *PIR*², C 973).

et plurimos eorum interficerent. Extant litterae Germanicarum sitim, Christianorum militum precationi imbre concesso, discussam contestatur.

...

DECIO II ET RUSTICO [COSS.]

Decius cum filio in Abritto, quae est civitas Mysiae, occiditur.

...

VOLUSIANO II ET MAXIMO [COSS.]

Gallus et Volusianus adversus Aemilianum res novas in Moesia molientem

Există scrieri <în care> se adeverește că setea <legiunilor> din Germania a fost curmată după ce ploaia a fost îngăduită <de Dumnezeu> în urma rugăciunii soldaților creștini.⁹

...

SUB CONSULATUL LUI DECIUS A II-A OARĂ ȘI RUSTICUS¹⁰

Decius, împreună cu fiul său, este ucis la Abrittus, care este un oraș în Mysia.¹¹

...

SUB CONSULATUL LUI VOLUSIANUS A II-A OARĂ ȘI MAXIMUS [253]¹²

Gallus și Volusianus, plecând din Roma împotriva lui Aemilianus, care pu-

⁹ Prosper Tiro amintește aici cunoscutul „miracol al ploii”, datat de unii istorici în 173, dar care, se pare, s-a petrecut la 11 iunie 172, în timpul luptelor cu neamul germanic al cvazilor, la nord de orașul antic *Carnuntum* (astăzi, Petronell, Austria). Autorii păgâni l-au interpretat ca pe un miracol produs de Iuppiter (Dio Cass., LXXXI, 8-9; *SHA, Marc.*, XXIV, 4), pe când cei creștini – ca pe o intervenție a lui Dumnezeu în urma rugăciunilor soldaților creștini din *legio XII Fulminata* (Tert., *Apol.*, V, 6; *Ad Scap.*, IV, 6; Eus., *HE*, V, 5, 1-6; Hier., *Chron.*, a. 174; Ruf., *HE*, V, 5, 1-6; Oros., VII, 15) – N. Zugravu, O. Albert, *Scripta contra Christianos în secolele I-II (texte și comentarii)*, traduceri inedite din greacă și latină de M. Alexianu și R. Curcă, Iași, 2003, p. 198-206, cu bibliografie.

¹⁰ Traianus Decius (249-251) a fost consul a doua oară în anul 250 împreună cu Gaius (?) Vettius Gratus – *EDH*, 32561; *PIR*^I, V 328; D. Kienast, *op. cit.*, p. 204.

¹¹ Traianus Decius și fiul său Herennius Etruscus au căzut în bătălia dezastruoasă împotriva coaliției germanice conduse de regele Cniva (250-253) de la începutul lunii iunie 251 de la *Abrytus* (Razgrad, Bulgaria), în *Moesia Inferior* (deși nu este exclus ca cel de-al doilea să fi fost ucis într-o luptă anterioară) – Dexippus, *Hist.*, frg. 22 (16); Aur. Vict., *Caes.*, 29, 4; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXIX, 4; Hier., *Chron.*, a. 252; Iord., *Get.*, XVIII, 103; Zon., XII, 20; *PIR*², H 106, M 520; D. Kienast, *op. cit.*; M. Christol, *L'Empire romain du IIIe siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*, 2e tirage, Paris, 1997, p. 124, 167 (notele 8 și 11); A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, II, *De la Maximinus Thrax la dinastia lui Constantin*, Târgu Mureș, 2003, p. 128; M. Grant, *op. cit.*, p. 218; P. Heather, *I Goti dal Baltico al Mediterraneo. La storia dei barbari che sconfissero Roma*, prefazione di E. Roviada, Genova, 2005, p. 50; N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 392-393, nota 592, cu alte izvoare și bibliografie.

¹² Consulii sunt Imp. Caesar C. Vibius Afinius Gallus Volusianus Augustus II (251-253) și L. Valerius Publicola Balbinus Maximus – *EDH*, 1006; *PIR*^I, V 121, 376; D. Kienast, *op. cit.*, p. 210.

Roma profecti, Interamnae occisi sunt.

...

GALLIENO IV ET GENTIANO [COSS.]

Gallieno in omnem lasciviam dissoluto, Germani Ravennam usque venerunt. Alamani vastatis Gallis in Italiam transiere. Graecia, Macedonia, Pontus et Asia per Gothos depopolatae sunt. Quadi et Sarmatae Pannonias occupaverunt. Germa-

sese la cale în Moesia o răzmeriță, au fost uciși la Interamna.¹³

...

SUB CONSULATUL LUI GALLIENUS A IV-A OARĂ ȘI GENTIANUS¹⁴

Întrucât Gallienus se dedase cu totul la desfrâu¹⁵, germanii au ajuns până la Ravenna. Alamanii, după ce-i pustiiseră pe gali, au trecut în Italia¹⁶. Graecia, Macedonia, Pontus și Asia au fost pustiite de goți¹⁷. Cvazii și sarmații au ocupat Pan-

¹³ Spre sfârșitul lui iulie 253, M. Aemilius Aemilianus, guvernator al provinciei *Moesia Inferior*, care învinsese grupele de goți ce devastau teritoriul roman, a fost proclamat împărat de către soldați, fiind recunoscut imediat de provinciile balcanice și orientale (Aur. Vict., *Caes.*, 31, 1; Eutr., IX, 5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXI, 1; Zos., I, 28, 1-2; Ioann. Antioch., *Chron.*, frg. 150; Iord., *Get.*, XIX, 105; Leo Gramm., *Chronogr.*; Zon., XII, 21). Îndreptându-se spre Roma pentru a i se legitima alegerea (Zos., I, 28, 3; Zon., XII, 21), i-a învins pe Gallus și Volusianus, care s-au retras la *Interamna* (astăzi, Terni, în Umbria), localitate situată pe tronsonul estic al cunoscutei *Via Flaminia*, sau, după alți autori antici, la *Forum Flaminii*, aflat la nord de *Interamna*; aici au fost asasinați în august (?) 253 (Aur. Vict., *Caes.*, 31, 2; Eutr., IX, 5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXI, 1; Hier., *Chron.*, a. 253, 254; Oros., VII, 21, 6; Ioann. Antioch., *Chron.*, frg. 150; Zon., XII, 21) – *PIR*², A 330; V 376, 403; D. Kienast, *op. cit.*, p. 209, 210, 212; M. Christol, *op. cit.*, p. 167 (nota 12), 168 (nota 18); A. Husar, *op. cit.*, p. 130-131; M. Grant, *op. cit.*, p. 220, 221; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 394-396, notele 597-598, cu izvoare și bibliografie.

¹⁴ Gallienus (253-268) a fost consul a IV-a oară în 261, dar colegul de consulat i-a fost L. Petronius Taurus Volusianus – *CIL*, XI, 1836 = *IDRE*, I, 129; *SHA, Gall.*, I, 2; *PIR*², L 197; *PLRE*, I, p. 980 (*L. Petronius Taurus Volusianus* 6), 1041; D. Kienast, *op. cit.*, p. 219.

¹⁵ Multe surse latinești vorbesc despre indolența, dezinteresul pentru problemele statului, moliciunea, hedonismul lui Gallienus, care au dus, în cele din urmă, la erodarea autorității imperiale, secesiuni și grave pierderi teritoriale (*Pan.*, IV [8], 10; Aur. Vict., *Caes.*, 33, 3 și 6; Eutr., IX, 8, 1; *SHA, Gall.*, I, 1; *Tr. tyr., passim*; *Prob.*, VI, 4; Oros., VII, 22, 13). Autorii greci, în schimb, au o percepție mai nuanțată, uneori laudativă, la adresa împăratului (Zos. I, 36-39; Zon., XII, 25) – vezi și A. Chastagnol, în *SHA*, p. 798-801; D. Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2003, p. 189-205.

¹⁶ Autorul se referă la conflictele romano-germanice din anii 259-260. Astfel, în 259, alamanii conduși de regele Chrocus au trecut provinciile galice prin foc și sabie. În 260, iutungii au atins Italia, fiind zdrobiți de legiunile din *Raetia* ajutate de contingente din *Germaniae* sub conducerea generalului Marcus Simplicinius Genialis. În același an, Gallienus a raportat o victorie decisivă asupra alamanilor la *Mediolanum*, degajând Italia nordică de invadatori. Vezi și Aur. Vict., *Caes.*, 33, 3; Eutr., IX, 8, 2; Oros., VII, 22, 7; de asemenea, *Pan.*, IV [8], 10, 1-4; Hier., *Chron.*, a. 263; Zos., I, 37, 1-2; Zon., XII, 24; Greg. Tur., *HF*, I, 33-34; D. Kienast, *op. cit.*, p. 218, 219; M. Christol, *op. cit.*, p. 138, 139-141, 146, 171 (nota 6); A. Husar, *op. cit.*, p. 135, 136; M. Grant, *op. cit.*, p. 230; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 406-407, nota 620, cu altă bibliografie.

¹⁷ Vezi și Aur. Vict., *Caes.*, 33, 3; Eutr., IX, 8, 2; *SHA, Gall.*, IV, 7-8; V, 6; VI, 1-2; VII, 3; XI, 1; XII, 6; XIII, 6-9; Oros., VII, 22, 7; Hier., *Chron.*, a. 263; Zos., I, 28, 1; 30, 2; 31-35; 37, 1; 3; 39, 1; 40, 1; 42-43; Iord., *Get.*, XX, 107-109; Zon., XII, 24-26. Toate aceste informații au în vedere raidurile terestre și maritime ale goților împreună cu alți germanici sau barbari nord-pontici și nord-dunăreni (borani, heruli, gepizi, sarmați, peucini etc.) din anii 257-268, care s-au soldat cu devastarea provinciilor balcanice și pontice ale Imperiului (*FHDRCh*, III). Gallienus a reușit să-i învingă în 268 pe răul *Nestus* (Mesta) (în sudul Thraciei), fiind gratulat cu cea de-a XV-a salutație de *imperator* – D. Kienast, *op. cit.*, p. 219; M. Christol, *op. cit.*, p. 138, 141, 150, 153-154, 170-171 (nota 3), 172 (nota 10 și 1); D. Ruscu, *op. cit.*, p. 201-203; A. Husar, *op. cit.*, p. 133-134, 143; M. Grant, *op. cit.*, p. 229-230, 231-233; P. Heather, *op. cit.*, p. 50-51; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 404, nota 616, cu altă bibliografie.

nis Hispanias obtinentibus, Tarraco expugnata est. Parthi Mesopotamiam tenentes Syriam incursaverunt.

...

CLAUDIO ET PATERNO [COSS.]

Claudius Gothos Illyricum et Macedoniam vastantes superat.

...

ANTIOCHIANO ET ORPHITO [COSS.]

Claudius Sirmi moritur, cuius frater Quintillus ...

nonia¹⁸. În timp ce germanii ocupaseră Hispaniile, a fost cucerit orașul Tarraco¹⁹. Parții, care ocupaseră Mesopotamia, au atacat Syria²⁰.

...

SUB CONSULATUL LUI CLAUDIUS ȘI PATERNUS [269]²¹

Claudius îi învinge pe goții care pustiau Illyricum și Macedonia.²²

...

SUB CONSULATUL LUI ANTIOCHIANUS ȘI ORPHITUS [270]²³

Moare la Sirmium Claudius²⁴, al cărui frate, Quintillus²⁵ ...

¹⁸ Atacurile au avut loc în 258 și 260; vezi *Pan.*, IV [8], 10; *Eutr.*, IX, 8, 2; *SHA, Tr. tyr.*, IX, 1; X, 2; *Oros.*, VII, 22, 7; D. Ruscu, *op. cit.*, p. 174, 182, 191, 203-204; M. Grant, *op. cit.*, p. 230.

¹⁹ Este vorba despre expediția din 265-267 a francilor care, după ce distruseseră *Gallia*, au ocupat *Hispania*, unde au devastat *Tarraco* (azi, Tarragona), o parte dintre ei ajungând cu corăbiile până în *Africa* – cf. *Aur. Vict.*, *Caes.*, 33, 3; *Eutr.*, IX, 8, 2; *SHA, Gall.*, V, 6; *Hier.*, *Chron.*, a. 264; *Oros.*, VII, 22, 7-8; A. Husar, *op. cit.*, p. 135; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 407, nota 622, cu bibliografie.

²⁰ Prosper Tiro se referă la invazia armatei persane după capturarea lui Valerianus (iunie 260) în *Cappadocia*, *Syria* septentrională și *Cilicia*; *Edessa*, *Antiochia* și alte 37 de orașe au fost cucerite; au avut loc masive deportări de populație; regatul oriental și-a consolidat pozițiile între Eufrat și Tigris – vezi și *Aur. Vict.*, *Caes.*, 33, 3; *Eutr.*, IX, 8, 2; *Fest.*, 23, 2; *Oros.*, VII, 22, 7; de asemenea, *Pan.*, IV [8], 10, 2; *Hier.*, *Chron.*, a. 264; *Zos.*, I, 39, 1-2; *Zon.*, XII, 24; M. G. Angeli Bertinelli, *Roma e l'Oriente. Strategia, economia, società e cultura nelle relazioni politiche fra Roma, la Giudea e l'Iran*, Roma, 1979, p. 113-114; M. Christol, *op. cit.*, p. 141; E. Winter, B. Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfrontation und Koexistenz*, Berlin, 2001, p. 42, 257-267; A. Husar, *op. cit.*, p. 136; M. Grant, *op. cit.*, p. 231; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 404, nota 618, cu altă bibliografie.

²¹ Consulii sunt Imp. Caesar M. Aurelius Claudius Augustus (Claudius II) (268-270) și Nonius Paternus – *CIL*, III, 4289; *PIR*², P 156; *PLRE*, I, p. 672 (*Nonius Paternus* 8), 1041; D. Kienast, *op. cit.*, p. 231.

²² Este vorba despre războiul purtat de Claudius în 269 împotriva goților care devastau provinciile balcanice, finalizat în 270 cu victoria de la *Naissus* – cf. *Aur. Vict.*, *Caes.*, 34, 3-5; *Eutr.*, IX, 11, 2; *SHA, Claud.*, VI-IX; XI, 3-9; XII, 1; *Aurel.*, XVII, 2-4; *Hier.*, *Chron.*, a. 270; *Oros.*, VII, 23, 1; *Zos.*, I, 42-46; *Chron. Pasch.*, I, 508, 6-8; T. Kotula, *Cesarz Klaudiusz II i bellum Gothicum lat 269-270*, Wrocław, 1994; M. Christol, *op. cit.*, p. 157, 173 (nota 5); A. Husar, *op. cit.*, p. 172; M. Grant, *op. cit.*, p. 240; P. Heather, *op. cit.*, p. 51; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 420, nota 664, cu altă bibliografie.

²³ Consulii sunt Flavius Antiochianus II și Virius Orfitus – *EDH*, 23428, 35810; *PIR*², F 203; *PIR*¹, V 483; *PLRE*, I, 70 (*Flavius Antiochianus*), 651 (*Virius Orfitus* 2), p. 1041.

²⁴ Claudius II Gothicus a murit la 28 august 270 din cauza ciumei contactate la *Sirmium* (*Eutr.*, IX, 11, 2; *SHA, Claud.*, XII, 2; *Hier.*, *Chron.*, a. 271; *Oros.*, VII, 23, 2; *Zos.*, I, 46, 2; *Zon.*, XII, 26; *Chron. Pasch.*, a. 270), deși unele izvoare au dat o tentă eroică sfârșitului său (*Aur. Vict.*, *Caes.*, 34, 3-5; *Ps.-Aur. Vict.*, *Epit. Caes.*, XXXIV, 3; ecouri ale lui în *Amm.*, XVI, 10, 3; XXXI, 5, 17; *Iulian.*, *Caes.*, 313 D; *Pol. Silu.*, *Lat.*, 46) – D. Kienast, *op. cit.*, p. 231; M. Christol, *op. cit.*, p. 157, 173 (nota 5); A. Husar, *op. cit.*; M. Grant, *op. cit.*, p. 240-241; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 419-420, nota 663, cu altă bibliografie.

²⁵ Este vorba despre Marcus Aurelius Claudius Quintillus, fratele lui Claudius II, al cărui principat a durat doar în lunile august-septembrie 270 – *Chronogr.* 354; *Eutr.*, IX, 12; *SHA, Claud.*, XII, 3-6; *Aurel.*, XVI, 1; XXXVII, 5-6; *Ps.-Aur. Vict.*, *Epit. Caes.*, XXXIV, 5; *Hier.*, *Chron.*, a. 271; *Oros.*, VII, 23, 2; *Pol. Silu.*, *Lat.*, 47; *Zos.*, I, 47, 1; *Zon.*, XII, 26; *PIR*², A 1480; *PLRE*, I, p. 759 (*M. Aur. Claudius Quintillus I*); D. Kienast, *op. cit.*, p. 233; M. Christol, *op. cit.*, p. 158; M. Grant, *op. cit.*, p. 243-244; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 420, nota 667, cu altă bibliografie.

...

PACATIANO ET HILARIANO [COSS.]

Romani Gothos in Sarmatarum regione vicerunt.

...

MAMERTINO ET NEVITTA [COSS.]

Aemilianus ob ararum subversionem Dorostori a Vicario incenditur.

...

VALENTINIANO III ET VALENTE III [COSS.]

Athanaricus rex Gothorum in Christianos persecutione commota, plurimos

...

SUB CONSULATUL LUI PACATIANUS ȘI HILARIANUS [332]²⁶Romanii i-au învins pe goți în ținutul sarmaților.²⁷

...

SUB CONSULATUL LUI MAMERTINUS ȘI NEVITTA [362]²⁸Aemilianus este ars pe rug la Durostorum de către Vicarius din cauza distrugerii altarelor.²⁹

...

SUB CONSULATUL LUI VALENTINIANUS A III-A OARĂ ȘI AL LUI VALENS A III-A OARĂ [370]³⁰

Athanaricus, regele goților, dezlănțuind persecuția împotriva creștinilor,

²⁶ Consulii sunt L. Papius Pacatianus și Maecilius Hilarianus – *PLRE*, I, p. 433 (*M(a)ecilius Hilarianus* 3), 656 (*L. Papius Pacatianus* 2), 1043; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987.

²⁷ Este vorba despre victoria din 20 aprilie 332 asupra goților și a taifalilor de dincolo de Dunăre, care atacasă pe sarmații *Argaragantes*, obținută de către fiul lui Constantin I – Flavius Claudius Constantinus Caesar (Constantinus II). În urma acestui eveniment, soldat cu nimicirea a 100.000 de goți, s-a încheiat un tratat (*foedus*) cu germanicii, care aveau misiunea de a apăra granița Imperiului de la nord de fluviu – *CIL*, III, 733; Eus., *VC*, IV, 5-6; Aur. Vict., *Caes.*, 41, 13; Eutr., X, 7, 1; Fest., 26, 1; Iulian., *Caes.*, 42; Hier., *Chron.*, a. 332; Ruf., *HE*, X, 8; Oros., VII, 29, 29; *Cons. Const.*, a. 332; *Anon. Vales.*, VI, 31-32; Socr., *HE*, I, 18, 4; Sozom., *HE*, I, 8, 8; II, 34, 4; Zos., II, 31, 3; Iord., *Get.*, XXI, 112; E. K. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 53-64; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 73-74; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 59-60; E. L. Wheeler, *Constantine's Gothic Treaty of 332: A Reconsideration of Eusebius VC 4, 5-6*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th Centuries. The Second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24 August 1996)*, Bucharest, 1998, p. 81-94; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 339; A. Husar, *op. cit.*, p. 274; M. Grant, *op. cit.*, p. 315; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 485-486, nota 841, cu altă bibliografie. Vezi și **FHDRCh**, **LXVI**.

²⁸ Consulii sunt Claudius Mamertinus și Flavius Nevitta – *EDH*, 2863, 34769; *PLRE*, I, p. 540-541 (*Claudius Mamertinus* 2), 626-627 (*Flavius Nevitta*), 1044; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

²⁹ Aemilianus a fost martirizat la 18 iulie 362 – *PSB* 11, p. 304-307; Hier., *Chron.*, a. 363; *Chron. Pasch.*, a. 363; E. Popescu, *Sfântul mucenic Emilian de Durostorum*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987, p. 178-182; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 46, 77; G. Atanasov, *The Christian Durostorum-Drastar*, Varna, 2007, p. 31-41, 395-396 (în bulgară și engleză). Vezi și **FHDRCh**, **LII** (*Martyrologium Hieronymianum*), **LXXIII** (*Cassiodorus*). *Vicarius* nu e un nume propriu, cum, greșit, scrie Prosper, ci o funcție administrativă – vezi **FHDRCh**, **LXXIII**.

³⁰ Consulii sunt împărații frați Flavius Valentinianus (Valentinianus I) II (364-375) și Flavius Valens II (364-378) – *PLRE*, I, p. 930-931 (*Flavius Valens* 8), 933-934 (*Flavius Valentinianus* 7), 1044; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

interficit, et de propriis sedibus in Romanum solum expulit.

...

GRATIANO IV ET MEROBAUDE [COSS.]

Gens Hunnorum Gothos vastat, qui a Romanis sine armorum depositione suscepti rebellant.

...

pe foarte mulți îi ucide și <pe ceilalți> i-a alungat din propriile locuințe pe pământ roman.³¹

...

SUB CONSULATUL LUI GRATIANUS A IV-A OARĂ ȘI MERODAUDES [377]³²

Neamul hunilor îi pustiește pe goți care, după ce au fost primiți de romani fără a depune armele, se răscoală.³³

...

³¹ Această persecuție reprezintă o etapă din acțiunile punitive declanșate de Athanaricus împotriva creștinilor în anii 369-372 – cf. Oros., VII, 32, 9; Vasile cel Mare, *Ep.* 155, 164, 165; Epiph., *Pan.*, 70, 15, 4-5; Aug., *Civ.*, XVIII, 52; Hier., *Chron.*, a. 369; Socr., *HE*, IV, 33, 7; Sozom., *HE*, VI, 37, 12-14; *FHDR*, II, p. 706-707, 710-715, 720-721, 722-725; *PSB* 11, p. 311-324; I. Ionescu, *Sfântul Mare Mucenic Nichita. Pătimirea Sfântului Mare Mucenic Nichita*, în *ST*, 41, 1989, 5-6, p. 87-98; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mélu, préface de P. Riché, Paris, 1980, p. 82-83, 95-97; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 85-87, 167, 170-171, 223-224; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 334-335; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, 2003, p. 16, 24, 28, 29, 30, 52, 53, 56, 57, 59, 72-75; V. H. Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004, p. 77-82; M. Guidetti, *Vivere tra i barbari. Vivere con i romani. Germani e arabi nella società tardoantica IV-VI secolo d.C.*, Milano, 2007, p. 72-75. Vezi și *FHDRCh*, XXXIX.

³² Consulii sunt Flavius Gratianus Augustus IIII (375-383) și Flavius Merobaudes I – *EDH*, 4566, 32460; *PLRE*, I, p. 401 (*Fl. Gratianus* 2), 598 (*Flavius Merobaudes* 2), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

³³ Goții au fost trecuți peste Dunăre în dioceza *Thracia* în primăvara sau toamna anului 376 (Amm., XXXI, 3, 8; 4, 1-8; Eunap., *Hist.*, frg. 42-43, 55; Oros., VII, 33, 10; Socr., *HE*, IV, 34, 1-4; Sozom., *HE*, VI, 37, 5-6; *Cons. Const.*, a. 376, 1; Zos., IV, 20; Iord., *Rom.*, 313; *Get.*, XXV, 131-133), dar, din cauza abuzurilor funcționarilor romani, s-au răscolat, învingând armatele romane în mai multe rânduri (Amm., XXXI, 5-9; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Oros., VII, 33, 11-12; Zos., IV, 20, 6; *Cons. Const.*, a. 377; Cassiod., *Chron.*, a. 377; Iord., *Rom.*, 313; *Get.*, XXVI, 134-137; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5879 (377)); Leo Gramm., *Chron.*; vezi H. Wolfram, *op. cit.*, p. 131-137; T. Dvorski, *On the Battle at „Oppidum Salices” between Romans and Goths (AD 377). Some Considerations*, în *The Roman Frontier at Lower Danube 4th-6th Centuries...*, p. 177-179; R. Seager, *Roman Policy on the Rhine and the Danube in Ammianus*, în *CQ*, 49, 1999, 2, p. 601-604; R. Malcolm Errington, *Valens, în Împărați romani...*, p. 406; N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman state in the fourth century A.D.*, Berkeley-Los Angeles-London, 2002; P. Heather, *op. cit.*, p. 139-143; idem, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 200-211; A. Barbero, *9 agosto 378 il giorno dei barbari*, Roma-Bari, 2007, p. 51-131; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale, III, De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 93-99. Vezi și *FHDRCh*, LXVI (*Consularia Constantinopolitana*).

VALENTE VI ET VALENTINIANO II [COSS.]

...

Lacrimabile bellum in Thracia.

...

AUSONIO ET OLYBRIO [COSS.]

...

Theodosius summa felicitate multis atque ingentibus proeliis Gothos superat et a Thracia expellit.

...

SUB CONSULATUL LUI VALENS A VI-A OARĂ ȘI AL LUI VALENTINIANUS A II-A OARĂ [378]³⁴

...

Un război nefericit în Thracia.³⁵

...

SUB CONSULATUL LUI AUSONIUS ȘI OLYBRIUS [379]³⁶

...

Theodosius, după numeroase și importante lupte <purtate> cu deosebit succes, îi învinge pe goți și îi alungă din Thracia.³⁷

...

³⁴ Consulii sunt Flavius Valens Augustus VI și Flavius Valentinianus Augustus (Valentinianus II) II (375-392) – *PLRE*, I, p. 930-931 (*Flavius Valens* 8), 934-935 (*Flavius Valentinianus* 8), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

³⁵ După dezastrul pricinuit armatei romane la 9 august 378 (Amm., XXXI, 3-16; Ioann. Chrysost., *Către o femeie rămasă văduvă de tânără*, 4; Hier., *Chron.*, a. 378; *Ep.* LX, 15, 3; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVI, 2; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Oros., VII, 33, 13-15; Sozom., *HE*, VI, 40, 2-5; Theod., *HE*, IV, 36, 1-2; V, 4, 10; Zos., IV, 24; *Cons. Const.*, a. 378, 3; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Iord., *Get.*, XXVI, 136-138; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5870 (378); Zon., XIII, 16, 24-25), goții s-au răspândit prin dioceza *Thracia*, devastând-o (Amm., XXXI, 15, 2-15; 16, 4-7; Themist., *Or.* XVI; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Zos., IV, 24-25; *Cons. Const.*, a. 378, 4; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5870 (378)) – I. Barnea, în *DID*, II, p. 393-401; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 138-144; A. Barnea, în A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucurest, 1991, p. 180, 187, 205; M. Sâmpetru, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994, p. 76-79; P. Malcolm Errington, *Theodosius and the Goths*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 1-23; idem, *op. cit.*, în *Împărați romani...*, p. 406-407; N. Lenski, *op. cit.*; M. Grant, *op. cit.*, p. 344-345; P. Heather, *I Goti...*, p. 144; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 211-230; A. Barbero, *op. cit.*, p. 135-159, 163-179; A. Husar, *op. cit.*, p. 99-105, 126. Vezi și **FHDRCh**, **LXVI** (*Consularia Constantinopolitana*).

³⁶ Consulii sunt Decimus Magnus Ausonius și Q. Clodius Hermogenianus Olybrius – *PLRE*, I, p. 140-141 (*Decimus Magnus Ausonius* 7), 640-642 (*Q. Clodius Hermogenianus Olybrius* 3), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

³⁷ Theodosius, recent desemnat împărat de către Gratianus (*Pan.*, XII [2], 11, 2-3; 31, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVII, 3; XLVIII, 1; *Chron. Pasch.*, I, 561, 1-4, a. 378; Hyd., *Chron.*, 379, 1-2; *Cons. Const.*, a. 379, 1; Zos., IV, 24, 4; Oros., VII, 34, 2; Socr., *HE*, V, 26, 4; VI, 1, 1; Sozom., *HE*, VII, 2, 1; Theod., *HE*, V, 5, 1-6; 6, 1-3; Sid. Apoll., *Carm.*, V, 109-110; Zon., XIII, 17, 9-5; Marc. Comes, *Chron.*, a. 379; Cassiod., *HE*, IX, 4; *Chron. Pasch.*, I, 561, 1-4 (a. 378); *PLRE*, II, p. 904-905 (*Theodosius* 4); R. Malcolm Errington, *The Ascension of Theodosius I*, în *Klio*, 78, 1994, 2, p. 438-453; D. Kienast, *op. cit.*, p. 337; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999, p. 35-36; A. Lippold, *Theodosius I, în Împărați romani...*, p. 426; M. Grant, *op. cit.*, p. 353; A. Barbero, *op. cit.*, p. 183-186; A. Husar, *op. cit.*, p. 125-126), și-a stabilit cartierul general la *Thessalonica* și, concentrându-și efortul refacerii armatei prin recrutări forțate, înrolări de barbari și transferuri de trupe, în 379 a obținut primele victorii asupra goților care jefuiau provinciile balcanice și asupra grupurilor de goți, alani și huni conduse de Alatheus și Safrax (Eunap., *Hist.*, frg. 50; Zos., IV, 24-25; Oros., VII, 34, 5; *Cons. Const.*, a. 379, 2-3; Marc. Comes, *Chron.*, a. 379, 2; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 145; R. Malcolm Errington, *op. cit.*, p. 23-24; S. Williams, G. Friell, *op. cit.*, p. 45; A. Lippold, *op. cit.*, p. 426; P. Heather, *I Goti...*, p. 144; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 230-236; A. Barbero, *op. cit.*, p. 187-190; A. Husar, *op. cit.*, p. 126-127). Vezi, de asemenea, **FHDRCh**, **LXVI** (*Consularia Constantinopolitana*) și **CXI** (*Synodicon vetus*).

ANTONIO ET SYAGRIO [COSS.]

Athanaricus, rex Gothorum, apud Constantinopolim XV, quo fuerat susceptus, die occiditur.

...

THEODOSIO XIV ET MAXIMO [COSS.]

...

Ioannes Monachus cognomento Cassianus Massiliae insignis et facundus scriptor habetur.

...

DIOSCORO V.C. ET EUDOXIO [COSS.]

Hunnis Thraciam et Illyricum saeva depopulatione vastantibus.

...

SUB CONSULATUL LUI ANTONIUS ȘI SYAGRIUS [382]³⁸

Athararicus, regele goților, moare la Constantinopolis în a cincisprezecea zi de la primirea sa.³⁹

...

SUB CONSULATUL LUI THEODOSIUS A XIV-A OARĂ ȘI MAXIMUS [433]⁴⁰

...

Călugărul Ioannes, cu supranumele Cassianus, este considerat la Massilia un important și talentat scriitor.⁴¹

...

SUB CONSULATUL LUI DIOSCORUS V(ir) C(larissimus) ȘI EUDOXIUS [442]⁴²

Hunii pustiesc Thracia și Illyricum printr-o sălbatică devastare.⁴³

...

³⁸ Consulii sunt Flavius Claudius Antonius și Flavius Afranius Syagrius – *EDH*, 22707, 30258, 32705; *PLRE*, I, p. 77 (*Fl. Claudius Antonius* 5), 862 (*Flavius Afranius Syagrius* 2), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

³⁹ Datarea lui Prosper este greșită. Athararicus a intrat în *Constantinopolis* la 11 ianuarie 381, unde a fost primit cu onoruri excepționale, murind la 25 ianuarie același an – *Amm.*, XXVII, 5, 10; *Oros.*, VII, 34, 7; *Socr.*, *HE*, V, 10; *Zos.*, IV, 34, 4-5; *Hyd.*, *Chron.*, a. 381; *Cons. Const.*, a. 381, 1-2; *Cassiod.*, *Chron.*, a. 382; *Iord.*, *Get.*, XXVIII, 142-145; *Marc. Comes*, *Chron.*, a. 381, 2; *PLRE*, I, p. 120-121 (*Athararicus*); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 87, 146; S. Williams, G. Friell, *op. cit.*, p. 48; A. Barbero, *op. cit.*, p. 189. Vezi și **FHDRCh, LXVI** (*Consularia Constantinopolitana*).

⁴⁰ Consulii sunt Theodosius II Augustus, în Imperiul oriental, și Petronius Maximus, în Imperiul occidental – *EDH*, 32834; *PLRE*, II, p. 749-751 (*Petronius Maximus* 22), 1100 (*Theodosius* 6), 1243; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

⁴¹ Vezi Genn., *Vir. ill.*, LXI (**FHDRCh, LXVIII**); F. Bordonali, *Cassien, Jean*, în *DECA*, I, p. 429-430; *DELC*, p. 126-128 (*Cassian, Ioan*); V. Desprez, *Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Éphèse*, préface de P. Miguel, Abbaye de Bellefontaine, 1998, p. 518-519.

⁴² Consulii sunt Flavius Dioscorus, în Vest, și Flavius Eudoxius, în Est – *PLRE*, II, p. 368 (*Fl. Dioscorus* 6), 413 (*Fl. Eudoxius* 6), 1243; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

⁴³ Campania din 441/442 din Balcani a lui Attila s-a soldat, printre altele, cu distrugerea orașelor *Margus* (Dubravica), *Viminacium* (Kostolac) și *Naissus* (Niš) – *Chron. Pasch.*, I, 583, 12-15 (a. 442); T. E. Gregory, *Attila*, în *ODB*, I, p. 230-231; P. Heather, *op. cit.*, 365-373; A. Husar, *op. cit.*, p. 209, 240; Ph. Matyszak, *Dușmanii Romei. De la Hannibal la Attila*, traducere de G. Tudor, București, 2008, p. 257.

THEODOSIO XVIII ET ALBINO [COSS.]

...

Attila rex Hunnorum Bledam fratrem et consortem in regno suum perimit,
eiusque populos sibi parere compellit.

Ediția folosită: *PL* 51, col. 556, 558, 559, 564, 568, 569, 570, 576, 579, 580, 582,
583, 584, 585, 596, 599, 600.

SUB CONSULATUL LUI THEODOSIUS A XVIII-A OARĂ ȘI ALBINUS
[444]⁴⁴

...

Attila, regele hunilor, îl ucide pe Bleda, fratele și asociatul lui la domnie, și îi silește pe oamenii acestuia să i se supună.⁴⁵

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁴⁴ Consulii sunt Theodosius II Augustus, în Est, și Flavius Albinus, în Vest – *EDH*, 6661; *PLRE*, II, p. 53 (*Fl. Albinus* 10), 1100 (*Theodosius* 6), 1243; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

⁴⁵ După alte surse, Bleda a fost ucis în 442, dar evenimentul s-a produs în 445 – Marc. Comes, *Chron.*, a. 445; Iord., *Get.*, XXXV, 180-181; *Chron. Pasch.*, I, 583, 12-15 (a. 442); Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5942 (450); *PLRE*, II, p. 230 (*Bleda*); T. E. Gregory, *op. cit.*, p. 230; Ph. Matyszak, *op. cit.*, p. 256. Vezi și **FHDRCh**, **LIV** (*Cronicile galice*).

LXII. SIDONII APOLLINARIS**1. CARMINA**

V	107	Fertur, Pannoniae qua Martia pollet Acincus, Illyricum rexisse solum cum tractibus Histri
---	-----	--

LXII. SIDONIUS APOLLINARIS

(cca 431 – 489)

Autorul. Gaius Sollius (Modestus?) Apollinaris Sidonius s-a născut, foarte probabil, la 5 noiembrie 431 în *Gallia*, la *Lugdunum* (Lyon), într-o familie aristocrată, care i-a asigurat o educație clasică deosebită în orașul natal, apoi la *Arelate* (Arles). S-a căsătorit cu Papianilla, fiica uzurpatorului gallic Eucherius Avitus (455-456). Cariera sa politică dovedește oportunismul său, căci a elogiat trei împărați – Avitus (455-456) (*Carm.* VI-VII), Maiorianus (457-461) (*Carm.* IV-V, XIII) și Anthemius (467-472) (*Carm.* I-II) – toți răsplătindu-i loialitatea: în 456 – o statuie în forul lui Traianus (*Carm.* VIII, 8-10; *Ep.* IX, 16, 3), în 461 – *comes*, în 468 – *praefectus urbis Romae*, în același an sau în 469 – *patricius*. Foarte probabil în 469 a fost ales episcop de *Arverna* (Clermont-Ferrand, Franța), organizând apărarea împotriva atacurilor vizigoților dintre 473-475. Capturat de regele Euricus (466-484), a fost închis, apoi trimis în exil în 475/6. Eliberat câțiva ani mai târziu, a revenit în scaun, murind la 21 sau 23 august 489.

Opera. Despre episcopul Sidonius, Gennadius din *Massilia* menționa că *scripsit varia et grata opuscula, et sanae doctrinae* (Genn., *Vir. ill.*, XCII). El este autorul a peste douăzeci de *Carmina* (*Poezii*), dintre care opt sunt panegirice, și al mai multor epistole – acestea din urmă redactate după ce a devenit episcop. Cum au remarcat exegeții, stilul său literar este elegant și rafinat, dar artificial, impregnat de erudiție și mitologie, realitatea fiind ocultată de ficțiunea artistică.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, XCII; *PLRE*, II, p. 115-118 (*Gaius Sollius (Modestus?) Apollinaris Sidonius* 6); S. Pricoco, *Sidoine Apollinaire*, în *DECA*, II, p. 2291-2293; *DELCL*, p. 773 (*Sidonius Apollinaris*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 274-281, 298-299; J. Harries, *Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome AD 407-485*, Oxford, 1994; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 671-677; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 108-111; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 151-156, 280.

1. POEZII

V¹, 107-115: Se spune că în Acincus² din Pannonia unde domină războaiele,

¹ *Panegyricus Iulio Valerio Maioriano Augusto dictus*. A fost scris în decembrie 458, după intrarea împăratului Maiorianus (decembrie 457 – 2 august 461) în *Lugdunum* (Lyon, Franța) – *PLRE*, II, p. 702-703 (*Fl. Iulius Valerius Maiorianus*).

² Corect, *Acincum*; același cu *Aquincum* (Budapesta, Ungaria).

- cuius auus; nam Theodosius, quo tempore Sirmi
 110 Augustum sumpsit nomen, per utramque magistrum
 militiam ad partes regni uenturus Eoas,
 Maiorianum habuit. Latiis sunt condita fastis
 facta ducis, quoties Scythicis illata colonis
 classica presserunt Hypanim, Peucemque rigentem
 115 mente salutatis irrisit lixa pruinis.
 ...
 470 Illicet aggrederis quod nullus tempore nostro
 Augustus potuit: rigidum septemplicis Histri
 agmen in arma rapis. Nam quidquid languidus axis
 cardine Sithonio sub Parrhase parturit Ursa,
 hoc totum tua signa pavet; Bastarna, Suebus,
 475 Pannonicus, Neurus, Chunus, Geta, Dacus, Halanus,
 Bellonotus, Rugus, Burgundio, Vesus, Alites,
 Bisalta, Ostrogothus, Procrustes, Sarmata, Moschus
 Post aquilis venere tuas; tibi militat omnis
 479 Caucasus et Scythicae potor Tanaiticus undae
 VII 43 ... Rhene ... Scythiaeque uagis equitate cateruis
 Hister ...
 ...
 74 Indorum Ganges, Colchorum Phasis, Araxes
 Armeniae, Ger Aethiopum Tanaisque Getarum
 Thybrium tremuere meum.
 ...

bunicul acestuia a stăpânit pământul iliric cu cursurile Istrului; într-adevăr, Theodosius, în timpul în care și-a luat numele de Augustus la Sirmium³, l-a avut pe Maiorianus comandant peste ambele armate, ca să ajungă în părțile de răsărit ale domniei. Faptele generalului au fost scrise în analele Latiumului: de câte ori <razboaiele> navale purtate împotriva locuitorilor sciți au copleșit Hypanisul⁴ și Peuce care îngheață, soldatul a răs în gândul <său>, salutând iarna⁵.

470-479: Gata, pornești la ceea ce nu a putut nici un împărat în vremea noastră: cucerești cu arme cursul înghețat al Istrului cel înșeptit. De fapt, orice <neam> naște polul nord cel slăbit la hotarul sitonian, sub Ursa Mare, acesta în întregime se teme de steagurile tale; bastarnul, suebul, panonul, nervul, hunul, getul, dacul, alanol, belonotul, rugul, burgundul, vesul, alitul, bisaltul, ostrogotul, procrustul, sarmatul, moshul au venit după acvilele tale; întregul Caucaz și scitul care bea apa fluviului Tanais luptă pentru tine⁶.

VII⁷, 43-44: ... și <ție>, Rinule... și <ție>, Istru, care <ești> trecut călare de gloatele rătăcitoare ale Scythiei ...

74⁸-76: Gangele inzilor, Phasisul colchidienilor, Araxesul Armeniei, Ger al etiopienilor și Tanaisul geților au tremurat de frica Tibrului meu...⁹

³ Despre numirea lui Theodosius ca împărat, vezi *Pan.*, XII [2], 11, 2-3; 31, 2; *Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes.*, XLVII, 3; XLVIII, 1; *Cons. Const.*, a. 379, 1; *Chron. Pasch.*, I, 561, 1-4, a. 378; *Hyd., Chron.*, 379, 1-2; *Prosp. Tiro, Chron.*, a. 379; *Zos.*, IV, 24, 4; *Oros.*, VII, 34, 2; *Socr., HE*, V, 26, 4; VI, 1, 1; *Sozom., HE*, VII, 2, 1; *Theod., HE*, V, 5, 1-6; 6, 1-3; *Sid. Apoll., Carm.*, V, 109-110; *Zon.*, XIII, 17, 9-5; *Marc. Comes, Chron.*, a. 379; *Cassiod., HE*, IX, 4; *PLRE*, II, p. 904-905 (*Theodosius* 4); *R. Molcolm, The Ascension of Theodosius I*, în *Klio*, 78, 1994, 2, p. 438-453. Vezi și **FHDRCh**, LXVI (*Consularia Constantinopolitana*).

⁴ În izvoarele antice, *Hypanis* desemnează atât teritoriul scitic nord-pontic, cât și râul Bug – cf. *RE*, IX/1, col. 210-230 (Kiessling).

⁵ Versurile respective elogiază pe Maiorianus, bunicul patern al împăratului amintit anterior, care în 379 a fost *magister utriusque militiae* în *Illyricum*, servind sub Theodosius I (379-395) și luptând cu succes împotriva triburilor transdanubiene – *PLRE*, I, p. 537 (*Maiorianus*).

⁶ Cum a observat Rajko Bratož, catalogul populațiilor din acest poem (cf. și VII, 321-325) poate fi împărțit în trei: populații istorice, reale (*Pannonius* (?), *Suebus*, *Rugus*, *Ostrogothus*), anacronice la acel moment (*Bastarna*, *Dacus*, *Geta*, *Sarmata*) și mitologice sau fantastice (*Bisalta*, *Procrustes*, *Moschus*, *Bellonotus*, *Vesus*, *Alites*) – *R. Bratož, Severinus von Noricum und seine Zeit. Geschichtliche Anmerkungen*, Wien, 1983, p. 33, nota 129.

⁷ *Panegyricus* în cinstea împăratului Avitus (455-456), pronunțat la Roma la 1 ianuarie 456, cu prilejul preluării consulatului de către suveran.

⁸ În v. 45-122, autorul face elogiu Romei.

⁹ *Phasis* – Rioni; *Araxes* – Aras (georg. Rakhsi); *Tanais* – Don.

- 230 Aetium interea, Scythico quia saepe duello est
edoctus, sequeris ...
- ...
235 ... Vincitur illic
Cursu Herulus, Chunus iaculis Francusque natatu,
Sauromata clipeo, Salius pede, falce Gelonus ...
- ...
245 Litorius Scythicos equites tum forte subacto
celsus Aremorico Geticum rapiebat in agmen
Per terras, Aruerne, tuas ...
- ...
321 ... Pugnacem Rugum comitante Gelono
Gepida trux sequitur; Scirum Burgundio cogit;
Chunus, Bellonotus, Neurus, Bastarna, Toringus,
Bructerus, ulvosa vel quem Nicer alluit unda
325 prorumpit Francus...
...
- IX 34 cuius nec feritas subacta tunc est,
caesis milibus ante cum ducentis
in uallis Scythicae coactus artum
orbatae ad Tomyris ueniret urbem.
- ...
168 Non diuos specialibus fauentes
agris, urbibus insulisque canto,
...
177 Martem Thracibus ac Scythis Dianam

230¹⁰-231: Între timp, te ții pe urmele lui Aetius, fiindcă a fost de multe ori învățat cu războiul scitic...

235-237: Acolo este întrecut herulul în alergare, hunul la <aruncarea> lăncii și francul la înot, sauromatul în <mânuirea> scutului, salianul în <a-și folosi> picioarele, gelonul¹¹ la <mânuirea> securii.

245-247: Litorius, mândru de supunerea aremoricănilor, a dus după sine atunci cu forță călăreții sciți spre armata geților¹², prin ținuturile tale, arverne...¹³

321-325: Fiorosul gepid, însoțit de gelon, se ține pe urmele violentului rug; burgundul forțează scirul; dau năvală hunul, belonotul, nervul, bastarnul, toringul, bructerul, chiar cel pe care îl scaldă Nicer¹⁴ cu unda-i plină de papură, francul...¹⁵

IX¹⁶, 34-37: Cruzimea acestuia¹⁷ n-a fost atunci potolită când, fiind uciși mai înainte două sute de mii <de soldați> în strâmtoarea văii scitice, forțat, a venit în cetatea lui Tomyris cea lipsită de fiu.¹⁸

168: Nu-i cânt pe zeii care ocrotesc în special ogoarele, orașele și insulele...

177: Pe Marte pentru traci¹⁹, pe Diana pentru sciți ...

¹⁰ Versurile 230-294 amintesc faptele lui Avitus aflat sub ordinele generalului Aetius.

¹¹ *Geloni* – denumire a unui trib scitic: Plin., IV, 88; *RE*, VII/1, col. 1014-1018 (Kiessling).

¹² *Goșilor*; pentru confuzia dintre „geți” și „goți” în Antichitatea târzie, vezi C. C. Petolescu, *Confuzia dintre geți și goți în Antichitatea târzie*, în *TD*, 4, 1983, p. 147-149 = idem, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, p. 289-292, 333.

¹³ Litorius – *comes (rei militares)* în *Gallia* în 435-437; a fost însărcinat de Aetius să repriime împreună cu auxiliarii huni („sciți”) răscoala armoricanilor, după care s-a îndreptat spre *Narbo*, asediat de goți („geți”) – Prosper Tiro, *Chron.*, a. 436; *PLRE*, II, p. 684 (*Litorius*).

¹⁴ Neckar, affluent al Rinului.

¹⁵ Versurile pomenesc populațiile care l-au însoțit pe Attila în expediția din *Gallia* din 451 – vezi trimiterile la *Hydatius de Aquae Flaviae (FHDRCh, LXIII)*.

¹⁶ Poezie dedicată lui Magnus Felix, fiul consulului Magnus, *praefectus praetorio (Galliarum?)* în 469, *patricius*, prieten al poetului, el însuși poet – *PLRE*, II, p. 463-464 (*Magnus Felix 21*).

¹⁷ Sidonius se referă la cruzimea lui Cyrus, regele Persiei.

¹⁸ Cf. Hdt., I, 204-214; Iust., *Hist.*, I, 8, 9: Tomyris, regina masageților, al cărui fiu fusese ucis de Cyrus, l-a atras pe rege într-o ambuscadă, ucigându-l împreună cu întreaga armată.

¹⁹ Despre *Mars* ca divinitate tragică în izvoarele antice, cf. D. Dana, *Mars Geticus. Realitate istorică sau literară?*, în *EphNap*, 11, 2001, p. 15-39.

- 269 non qui tempore Caesaris secundi
aeterno incoluit Tomos reatu.
- XXIII 158 et te carmina per libidinosa
notum, Naso tener, Tomosque missum,
160 quondam Caesareae nimis puellae
ficto nomine subditum Corinnae?
- ...
- 241 Hinc si foedera soluerentur orbis,
Pacem te medio darent feroces
Chunus, Sauromates, Getes, Gelonus;
- ...
- 342 Non sic fulminis impetus trisulci,
non pulsa Scythico sagitta neruo

Ediția folosită: Sidoine Apollinaire, *Poèmes*, I, texte établi et traduit par André Loyen, Paris, 1960, p. 32, 46, 56, 57, 63, 64, 82, 87, 91, 150, 153, 157.

2. EPISTULAE

VI, 12, 4: ... cumque multa in statu fidei tuis dispositionibus augeantur, solum haereticorum numerum minui, teque quodam uenatu apostlico feras Fotinianorum mentes spiritalium praedicationum cassibus implicare ...

Ediția folosită: Sidoni Apol.linar, *Lletres*, II [*Llibres IV-VI*], introducció, text revisat i traducció de Joan Bellès, Barcelona, 1998, p. 166.

269²⁰-270: Nici cel care a locuit la Tomis în timpul celui de-al doilea Caesar²¹ din pricina unei vini eterne ...²²

XXIII²³, 158-161: ... și pe tine, gingașe Naso, cel cunoscut prin versuri lascive și trimis la Tomis, supus odinioară prea mult copilei împărătești sub numele plăsmuit de Corina? ...²⁴

241-243: De aici, dacă alianțele lumii ar fi slăbite, hunul, sauromatul, getul și gelonul cei sălbatici ar face pace prin mijlocirea ta...

342-343: Astfel nici dezlănțuirea fulgerului despicat în trei, nici săgeata pusă în mișcare de arc scitic ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. SCRISORI

VI²⁵, 12, 4 ... și că deoarece în privința statutului credinței sunt sporite multe prin dispozițiile tale, este diminuat doar numărul ereticilor și că, printr-un fel de vânătoare apostolică, tu înfășori în plasele de vânătoare ale predicilor spirituale sufletele sălbatice ale fotinienilor...²⁶

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

²⁰ V. 259-288 amintesc scriitorii pe care amicul său nu-i citește prin prezentul poem.

²¹ „Al doilea Caesar” este, aici, Augustus, întrucât pentru mulți autori antici dictatorul Caesar a fost primul împărat roman.

²² Este vorba de poetul Ovidius – cf. *Carm.* XXIII, 158-161 (*infra*).

²³ *Ad Consentium*; Consentius – *tribunus et notarius* prin 437/50, apoi *cura palatii* prin 455/6 în Imperiul occidental; poet ca și Sidonius și mai în vârstă decât acesta, posedă *ager Octavianus*, în *Narbonensis*, unde funcționa un cerc literar frecventat și de Sidonius – *PLRE*, II, p. 308-309 (*Consentius* 2).

²⁴ Cf. *Trist.*, IV, 10, 59; *Ars*, III, 538.

²⁵ Adresată lui Patientus în 471-472.

²⁶ Despre prezența adepților ereziei lui Photinus în Occident și combaterea lor vezi *Studiul introductiv*.

LXIII. HYDATI AQUAE FLAVIAE

LXIII. HYDATIUS DE AQUAE FLAVIAE

(cca 393/7 – cca 470)

Autorul. Cum mărturisește în prefața *Cronicii* sale, Hydatius s-a născut în provincia *Gallaecia*, în orașul *Lemica* (astăzi, Ginzo de Limia, Spania); data nașterii se plasează cândva între 393 și 397. În 406-7, a efectuat un pelerinaj în Țara Sfântă, întâlnindu-l, printre alții, pe Hieronymus, aflat la Bethleem. În anul 416, s-a convertit, a intrat în rândurile clerului și în 427 (după alții, în 428) a devenit episcop în orașul *Aquae Flaviae* (astăzi, Chaves, în Portugalia). A murit după 469, anul când se termină opera sa.

Opera. Hydatius a scris o *Cronică* ce continuă pe cea eusebiano-hieronimiană, înfățișând evenimentele dintre 379 și 469. Ea descrie situația dramatică a Imperiului roman occidental, în special a provinciilor iberice, după invazia barbară din 409 și până la războiul civil din regatul sueb dintre 455-469. Autorul s-a informat din surse diverse, valorificând, totodată, propria experiență. A utilizat un sistem cronologic complex – olimpiade, anii imperiali din Occident, anii consulari, era hispanică, succesiunea episcopală în marile centre ecleziastice etc.

Bibliografie: *PLRE*, II, p. 574-575 (*Hydatius*); M. Simonetti, *Idace*, în *DECA*, II, p. 1207-1208; *DELC*, p. 376-377 (*Idacius* sau *Idatius* (*Hydatius*)); A. Tranoy, *Introduction*, în Hydace, *Chronique*, I, introduction, texte critique, traduction par A. Tranoy, Paris, 1974 (*SC* 218), p. 9-95; B. Baldwin, *Hydatius*, în *ODB*, 2, p. 959; R. W. Burgess, *From Gallia Romana to Gallia Gothica: the view from Spain*, în *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, edited by J. Drinkwater and H. Elton, Cambridge, 1992, p. 19-27; idem, *Introduction*, în *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, edited with an English Translation by R. W. Burgess, Oxford, 1993, p. 3-66; C. Cardelle de Hartmann, *Philologische Studien zur Chronik des Hydatius von Chaves*, Stuttgart, 1994; H. Inglebert, *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*, Paris, 1996, p. 627-633; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 74-75.

CHRONICON

OLYMPI. CCLXXXIX

379 3. Inter Romanos et Gothos, multa certamina conseruntur

OLYMPI. CCLXXXX

381 6. III. Athanaricus, rex Gothorum, apud Constantinopolim XV die,
ex quo a Theodosio fuerat susceptus, interiit.

382 7. III. Gothi infida Romanis pace se tradunt.

OLYMPI. CCLXXXXI

386 13^a. VIII. Greothingorum gens a Theodosio superatur.

CRONICĂ

În timpul olimpiadei 289

379 3. Între romani și goți se încing multe lupte¹.

În timpul olimpiadei 230

381 6. III. Athanaricus, regele goților, a murit la Constantinopolis, în a cincisprezecea zi de când fusese primit <sub protecție> de Theodosius².

382 7. III. Goții se supun romanilor printr-o pace nesinceră³.

În timpul olimpiadei 291

386 13^a. VIII. Neamul greotingilor este învins de Theodosius⁴.

¹ Autorul se referă la conflictele care au urmat în Balcani după dezastrul de la *Hadrianopolis* din 9 august 378, încheiate cu pacea din 3 octombrie 382 – cf. Amm., XXXI, 3-16; Oros., VII, 34, 5; Zos., IV, 24-34; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 379; *Cons. Const.*, a. 378, 4 – 379, 1-3; Theoph. Confess., *Chron.*, a. 5870 (378); A. Tranoy, *Commentaire*, în Hydace, *Chronique*, II, *Commentaire et index* par A. Tranoy, Paris, 1974 (SC 219); I. Barnea, în *DID*, II, p. 393-401; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, 131-164; P. Malcolm Errington, *Theodosius and the Goths*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 1-23; P. Heather, *I Goti dal Baltico al Mediterraneo. La storia dei barbari che sconfissero Roma*, Genova, 2005, p. 139-146; idem, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 211-237; A. Barbero, *9 agosto 378 il giorno dei barbari*, Roma-Bari, 2007, p. 163-193; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 88-106, 126-131. Vezi, de asemenea, **FHDRCh**, XXXIII (Eusebius Hieronymus), LXI (Prosper Tyro) și LXVI (Consularia Constantinopolitana).

² Învinși de huni (Amm., XXXI, 3, 4 – 8, 13), Athanaricus a fost nevoit să treacă în Imperiu, ajungând la Constantinopolis la 11 ianuarie 381; a murit la 25 ianuarie, Theodosius I (379-395) făcându-i funeralii impresionante – Amm., XXVII, 5, 10; Oros., VII, 34, 7; Socr., HE, V, 10; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 382; Zos., IV, 34, 2-5; Cassiod., *Chron.*, a. 382; Iord., *Get.*, XXVIII, 142-145; *PLRE*, II, p. 120-121 (Athanaricus); A. Tranoy, *op. cit.*, p. 15; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 87, 146; A. Barbero, *op. cit.*, p. 189. Vezi, de asemenea, **FHDRCh**, LXI (Prosper Tyro) și LXVI (Consularia Constantinopolitana).

³ Este vorba despre *foedus*-ul din 3 octombrie 382 – cf. Them., *Or.* XVI, 208 D; XIX, 229B; Oros., VII, 34, 7; Zos., IV, 40; *Cons. Const.*, a. 382, 2; vezi bibliografia la nota 1; aici, doar A. Tranoy, *op. cit.*; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 148; P. Malcolm Errington, *op. cit.*, p. 23-27; A. Husar, *op. cit.*, p. 130.

⁴ Cf. Oros., VII, 34, 9; Zos., IV, 35, 1; 38-39; *Cons. Const.*, a. 386, 1; A. Tranoy, *op. cit.*, p. 18; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 148; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999; A. Husar, *op. cit.*, p. 130.

OLYMPI. CCCVII

- 451 150. Aera CCCCLX, gens Hunorum pace rupta depraedatur prouincias Galliarum. Plurimae ciuitates effractae. In campis Catalaunicis haud longe de ciuitate, quam effregerant, Mettis, Aetio duci et regi Theodorico, quibus erat in pace societas, aperto Marte confligens diuino

În timpul olimpiadei 307

451 150. În anul 460 al erei (hispanice), după ce a fost ruptă pacea, neamul hunilor devastează provinciile galice. Cele mai multe cetăți au fost zdrobite⁵. În Câmpiile Catalaunice, nu departe de cetatea pe care o înfrânseseră, Mettis⁶, <hunii>, luptând în câmp deschis, sunt învinși, doborâți cu ajutor divin, de generalul Aetius⁷ și de regele Theodoricus⁸, care erau aliați pe timp de pace: curând, noaptea întunecată a pus capăt luptei. Regele

⁵ Despre devastarea orașelor nord-galice *Divodurum* (Metz), *Augusta Treverorum* (Trier), *Cenobum* (Orléans), *Augustobona* (Troyes) în primăvara lui 451 vezi Priscus Panites, *Hist.*, frg. 9; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 451; Sid. Apoll., *Carm.*, VII, 319-328; *Ep.* VII, 12, 3; VIII, 15, 1; Greg. Tur., *HF*, II, 6; Iord., *Get.*, XXXIII, 176-228; *Chron. Pasch.*, I, 587, 7-12; T. E. Gregory, *Attila*, în *ODB*, I, p. 231; A. Tranoy, *op. cit.*, p. 93; S. Barnish, *Old Kaspars: Attila's invasion of Gaul in the literary sources*, în *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, edited by J. Drinkwater and H. Elton, Cambridge, 1992, p. 38-47; P. Heather, *op. cit.*, p. 403-409; A. Husar, *op. cit.*, p. 211-212; Ph. Matyszak, *Dușmanii Romei. De la Hannibal la Attila*, traducere de G. Tudor, București, 2008, p. 258-260.

⁶ Metz.

⁷ Despre Flavius Aetius (cca 390-454), *patricius* între 435-454, cf. Sid. Apoll., *Ep.* VII, 12, 3; Marc. Comes, *Chron.*, a. 454 (*PL* 51, col. 929); Iord., *Get.*, XXXIV, 176; *PLRE*, II, p. 21-29 (*Fl. Aetius* 7); T. E. Gregory, *Aetius*, în *ODB*, I, p. 31; T. Stickler, *Aëtius. Gestaltungsspielräume eines Heermeisters im ausgehenden Weströmischen Reich*, München, 2002; G. Atanasov, R. Ivanov, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, I, *The Ancient Durostorum*, Silistra-Sofia, 2006, p. 399-407 (în bulgară și engleză); A. Husar, *op. cit.*, p. 198-216.

⁸ Este vorba despre Theodoricus I, regele vizigoților între 418-451 – cf. *PLRE*, II, p. 1070-1071 (*Theodoricus* 2).

caesa superatur auxilio: bellum nox intempesta diremit. Rex illic
Theodoricus prostratus occubuit: CCC ferme milia hominum in eo
certamine cecidisse memorantur.

- 452 154. XXVIII. ... ad quas rex eorum /Hunnorum – n.n./ Attila mox
reuersus interiit.

Ediția folosită: Hydace, *Chronique*, I, introduction, texte critique, traduction par Alain Tranoy, Paris, 1974 (SC 218), p. 106, 108, 146, 148.

Ediția consultată: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, edited with an English Translation by R. W. Burgess, Oxford, 1993.

Theodoricus, doborât la pământ, a murit acolo. Se spune că au căzut în acea luptă aproape trei sute de mii de oameni⁹.

- 452 154. XXVIII. ... întors la acestea, regele lor /al hunilor – n.n./, Attila, a murit curând¹⁰.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁹ Bătălia de la *Campus Catalaunicus* (*Mauriacus*) (în Champagne, în apropiere de La Noblette) s-a desfășurat în septembrie 451; după unele surse, au căzut 165.000 de combatanți – cf. Prosper Tiro, *Chron.*, a. 451; *Chron. Gall.* 452, 139 (a. 451); Iord., *Get.*, XXXVI-XLI, 186-218; Sid. Apoll., *Carm.*, VII, 316-356; Greg. Tur., *HF*, II, 7; Cassiod., *Chron.*, a. 451; Marc. Comes, *Chron.*, a. 451; *Chron. Pasch.*, I, 587, 7-12 – 588, 1-6; T. E. Gregory, *op. cit.*, p. 231; A. Tranoy, *op. cit.*; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 97, 98; P. Heather, *I Goti...*, p. 196; idem, *La caduta...*, p. 409-411; T. Stickler, *op. cit.*, p. 135-145; A. Husar, *op. cit.*, p. 212; Ph. Matyszak, *op. cit.*, p. 260-261.

¹⁰ Attila a murit în noaptea nunții din 453 cu o tânără germanică pe nume Ildico în urma unei hemoragii – cf. Prosper Tiro, *Chron.*, a. 454; Iord., *Get.*, XLIX, 254-258; Eugipp., *VS*, I, 1; Vict. Tonn., *Chron.*, a. 453; Marc. Comes, *Chron.*, a. 454; *Chron. Pasch.*, I, 587, 7-12 – 588, 1-6; *PLRE*, II, p. 182-183 (*Attila*); T. E. Gregory, *op. cit.*; A. Tranoy, *op. cit.*, p. 95; T. Stickler, *op. cit.*, 150-154; Ph. Matyszak, *op. cit.*, p. 263-264.

LXIV. CAELIO SEDULII**PASCHALE CARMEN**

- I 17 Cum sua gentiles studeant figmenta poetae
 Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu
 Ridiculoque Geta seu qualibet arte canendi
 20 Saeua nefandarum renouent contagia rerum
 Et scelerum monumenta canant

Ediția folosită: Sedulii *Opera Omnia* recensuit et commentario critico intruxit Iohannes Huemer, Vienna, 1885 [1967] (*CSEL* X).

LXIV. CAELIUS SEDULIUS

(secolul al V-lea)

Autorul. Se știe foarte puține lucruri despre Sedulius: provenea, probabil, din *Italia*, *Gallia* meridională sau *Hispania* nordică, dusese în tinerețe o viață boemă, apoi s-a dedicat preoției, ajungând, după unii autori, chiar episcop. Activitatea sa se plasează în timpul domniilor lui Theodosius II și Valentinianus III, adică între 425-450.

Opera. Unii exegeți îl consideră pe Sedulius cel mai mare poet creștin din veacul al V-lea, deși Gennadius din *Massilia* nu-i acordă nici un rând în culegerea sa *De viris illustribus*. Opera sa principală este *Paschale Carmen* (*Cântul pascal*), în care, în forme amintind de poezia clasică (Lucanus, Vergilius, Claudianus), dar și creștină (Prudentius, Paulinus de Nola, Iuvencus), glorifică minunile Mântuitorului. Acest *Cânt* a fost apoi transpus în proză sub titlul *Opus Paschale* (*Opera pascală*). A mai compus imnuri.

Bibliografie: A. V. Nazzaro, *Sedulio*, în *NDPAC*, III, col. 4838-4841; *PCBE*, 2/2, p. 2018-2019 (*Sedulius*); *DELC*, p. 762-763 (*Sedulius*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 118-120.

CÂNTUL PASCAL

- I 17 Cum ale lor plăsmuiri se străduiesc păgânii poeți
 cu metri răsunători să-și orneze și cu un muget tragic
 și cu ridicolul get¹ sau cu orice mod de a cânta
 20 a unor lucruri nelegiuite reînnoiesc influența dăunătoare
 Și ale fărădelegilor amintiri le cântă ...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ „Get” pentru „got” – vezi C. C. Petolescu, *Confuzia dintre geți și goți în Antichitatea târzie*, în *TD*, 4, 1983, p. 147-149 = idem, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, p. 289-292, 333.

LXV. MARTIANI CAPELLAE**DE NUPTIIS PHILOGOGIAE ET MERCURII****VI. DE GEOMETRIA**

656 ... nam Hebrum Odrysiae nives complent, qui inter diversos barbaros fluens etiam Ciconas perluit, quorum confinio Haemus sex milibus passum cacumen extollens vicinia perflatur astrorum. cuius item terga diversae gentes tenent, inter quas Getae, Sarmatae, Scythae ... **662**... Hister fluvius, ortus in Germania de cacumine montis Abnovae, sexaginta amnes adsumens etiam Danuvius vocitatur. **663** dehinc litus Scythicum confertum multiplici diversitate barbarica; nam illic Getae, Daci, Sarmatae, Hamaxobii, Trogodytae, Alani, Germani. omnis tractus ab Histro ad Oceanum bis decies centum milium passuum est, in latitudinem milibus quadringentis usque ad Sarmatiae solitudines. nec procul fluvius, lacus, oppidum sub uno cuncta nomine Borysthenes; propter Achillis insula eius sepulchro celebrata. introrsus degunt Auchetae, apud quos Hypanis

LXV. MARTIANUS CAPELLA

(secolul al V-lea)

Autorul și opera. Nu se cunosc foarte multe date despre Martianus Minneus Felix Capella. Se știe că era păgân, provenea din *Carthago*, că a profesat avocatura și că spre bătrânețe a scris o lucrare în nouă cărți, în proză și în versuri, despre cele șapte arte liberale dedicată fiului său. Această enciclopedie este cunoscută cu titlul *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (*Despre căsătoria dintre Filologie și Mercur*) și a fost scrisă la o dată incertă (410?, 439?). Artele liberale sunt tratate, alegoric, ca „domnișoarele de onoare” (R. Rus) de la nunta lui Mercur, care simbolizează elocvența, și a Filologiei, semnificând înțelepciunea.

Bibliografie: PLRE, II, p. 259 (*Martianus Minneus Felix Capella*); DELC, p. 550-551 (*Martianus Capella*); J. Willis, *Praefatio*, în *Martianus Capella* edidit James Willis, Leipzig, 1983 (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), p. V-VII; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 95-96; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, 1994², p. 1184-1185; E. Cizek, *Istoria literaturii latine*, II, București, 1994, p. 733-734; I. Ramelli, *Introduzione*, în *Marziano Capella, Le nozze di Filologia e Mercurio*, testo latino a fronte, introduzione, traduzione, commentario e appendici di I. Ramelli, Milano, 2002, p. VII-CIV; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 42.

DESPRE CĂSĂTORIA DINTRE FILOLOGIE ȘI MERCUR

VI. DESPRE GEOMETRIE

656 ... de fapt, zăpezile Odrysiei umplu Hebrul, care, curgând printre diverși barbari, scaldă chiar și pe ciconi, la hotarul cărora Haemus, care își înalță vârful de șase mii de pași, este atins de vecinătatea astrelor. De asemenea, diverse neamuri stăpânesc <întiturile> din spatele acestuia¹... **662** ... Fluviul Hister, izvorât din vârful muntelui Abnova, adăugându-și șaizeci de cursuri de apă, este denumit și Danuvius². **663** Mai departe, malul scitic este plin de o mare diversitate <de neamuri> barbare: căci acolo <sunt> geții, dacii, sarmații, hamaxobii, troglodiții, alanii, germanii. Toată întinderea de la Hister la Ocean este de două milioane de pași, în lățime de patru sute de mii până la pustiurile Sarmatiei. Nu departe <se află> un fluviu, un lac, o cetate, toate sub singura denumire de Borysthenes; aproape <este> insula lui Achilles, cunoscută prin mormântul acestuia³. În interior locuiesc auheții, la care izvorăște

¹ După Plin., IV, 40-41; Sol., 10, 7.

² După Plin., IV, 79.

³ Insula *Leuké* (Albă) (Insula Șerpilor), cunoscută din secolul al VII-lea î. H. ca fiind dedicată lui Achilles (Arct., *Aeth.*; Pind., *Nem.*, IV, 50; Plin., IV, 80-83; Arr., *Peripl.*, 21-23; Philostr., *Her.*, 20, 32-41); în plină Antichitate târzie, această părere exista încă (Avien., *Descriptio orbis terrae*, 723-728; Amm., XXII, 8, 35; Ps.-Caes., III, 112); vezi și S. B. Okhotnikov, A. S. Ostroverkhov, *L'île de Leuké et le culte d'Achille*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 53-74.

nascitur, et Neuri, apud quos Borysthenes, Geloni, Agathyrsi, Anthropophagi et a tergo eorum Arimaspi; tunc Rhiphaei montes et regio caligantibus tenebris inumbrata. **664** post eosdem montes trans Aquilonem Hyperborei, apud quos mundi axis continua rotatione torquetur, gens moribus, prolixitate vitae, deorum cultu, aeris clementia, semestri die, fine etiam habitationis humanae praedicanda. verum Sarmatiae, Scythiae, Tauricae tractus in longitudine habet milia nongenta octoginta, latitudine septingenta decem. Iam nihil in Europa aestimo memorandum, quoniam et Hyperboreos sibi Asia vindicavit.

Ediția folosită: Marziano Capella, *Le nozze di Filologia e Mercurio*, testo latino a fronte, introduzione, traduzione, commentario e appendici di Ilaria Ramelli, Milano, 2002, p. 448, 452, 454.

Hypanis, și neurii, la care <izvorăște> Borythenes, <și> gelonii, agatârșii, antropofagii, iar în spatele lor arimaspii; doar atunci <urmează> munții Rhiphaei și zona umbrită de ceturi întunecate⁴. **664** După aceiași munți, dincolo <de partea> de nord, <se află> hiperboreii, la care axul lumii se răsucește cu o rotire continuă; populația trebuie pomenită pentru obiceiuri, pentru prolixitatea vieții, pentru cultul zeilor, blândețea cliimei, ziua de șase luni și chiar pentru linia de hotar a locuințelor omenești. Desigur, zona Sarmatiei, Scythiei, Chersonesului Tauric are în lungime nouă sute optzeci de mii <de pași>, în lățime șapte sute zece. Acum socotesc că nu trebuie amintit nimic în Europa, fiindcă Asia și-i reclamă și pe hiperborei⁵.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁴ După Plin., IV, 82-88; Str., XI, 6, 2. Vezi și Amm., XXII, 8, 26; 8, 31; XXXI, 2, 14-15.

⁵ După Plin., IV, 89-91.

LXVI. CONSULARIA CONSTANTINOPOLITANA

CCCXX Caro et Carino [283]

HIS CONSS. occisus est Probus Sirmium

CCCXXX Constantio et Maximiano [294]

HIS CONSS. castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia

LXVI. CONSULARIA CONSTANTINOPOLITANA

(secolul al V-lea)

Opera. Titlul *Consularia Constantinopolitana seu Descriptio Consulorum* a fost dat de Theodor Mommsen. Este vorba despre o listă de consuli începând cu anul 509 î.H. până în anul 468 d.H., adnotată cu numeroase date istorice. Așa cum arăta R. W. Burgess, ale cărui observații le urmăm aici, ea se împarte în șase secțiuni: I – lista consulară de la 509 la 113 î.H., cu anii neconsulari din timpul decemvirilor, al tribunilor militari cu putere consulară etc.; II – lista de consuli dintre 112-3 î.H.; III – lista de consuli dintre 2 î.H. – 260 d.H.; IV – lista de consuli dintre 261-389; V – lista de consuli dintre 390-455; VI – lista de consuli dintre 456-468, consulul celui din urmă an, Anthemius, fiind o interpolare. Autorul anonim s-a bazat pe mai multe surse – *Fasti Capitolini*, *Cronograful din 354*, compilații și recenzii ale unor *consulariae* vestice și estice.

Bibliografie: R. W. Burgess, *Introduction*, în *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, edited with an English Translation by R. W. Burgess, Oxford, 1993, p. 175-212.

În timpul olimpia- Sub consulatul lui Carus și Carinus [283]¹
dei 320

Sub acești consuli a fost ucis Probus la Sirmium².

În timpul olimpia- Sub consulatul lui Constantius și Maximianus [294]³
dei 330

Sub acești consuli au fost făcute castru în Sarmatia în fața <orașelor> Acincum și Bononia.⁴

¹ Consulii sunt Marcus Aurelius Carus Augustus II și Marcus Aurelius Carinus Caesar I – *PIR*², A 1473, 1475; *PLRE*, I, p. 181 (*M. Aurelius Carinus*), 183 (*M. Aurelius (? Numerius) Carus*), 1042.

² Marcus Aurelius Probus, împărat între iulie sau august 276 și septembrie sau octombrie 282, ucis de soldați la Sirmium, în *Pannonia Secunda*; prin urmare, datarea este greșită – Aur. Vict., *Caes.*, 37, 4; Eutr., IX, 17, 3; *SHA, Prob.*, XXI, 3; *Car.*, IV, 7; VI, 1; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXVII, 4; Oros., VII, 24, 3; Hier., *Chron.*, a. 283; Zos., I, 71, 4-5; Ioann. Mal., *Chron.*, XII; Zon., XII, 29; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 243; *PIR*², A 1583; *PLRE*, I, p. 736 (*M. Aurelius Probus* 3); D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996, p. 253; H. Brandt, *Probus*, în *Împărați romani. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian* editate de M. Clauss, traducere din limba germană și note de A. Armbruster, București, 2001, p. 295-296; M. Grant, *Gli imperatori romani. Storia e segreti*, Roma, 2004, p. 258.

³ Consulii sunt Flavius Valerius Constantius Caesar [Constantius I] I și Galerius Maximianus Caesar I – *PIR*², F 390; *PLRE*, I, p. 227-228 8 (*Fl. Val. Constantius* 12), 574-575 (*C. Galerius Valerius Maximianus* 9), 1042; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987, p. 122-123.

⁴ Castru au fost ridicate în fața celor de la Acumincum (*Acincum*) (Budapesta, Ungaria), Bononia (Vidin, Bulgaria) și Margum în urma conflictelor cu sarmații, desfășurate în 293-294 – *Pan. Lat.*, VIII [5], 5, 1; 10, 4; Eus., *HE*, VIII, 17, 3 (Maximianus – „*Sarmaticus Maximus* de cinci ori”); D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 50-51.

HIS CONSS. Tusco et Anolino [295]
Carporum gens uniuersa in Romania se tradidit

<CCCLXX> Pacatiano et Hilariano [332]

HIS CONSS. uicti Gothi ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die XII k.
Mai

Sub acești consuli	Sub consulatul lui Tuscus și Anolinus [295] ⁵ întregul neam al carpilor s-a pus sub protecția Imperiul roman ⁶
<În timpul olimpiadei 370>	Sub consulatul lui Pacatianus și Hilarianus [332] ⁷
Sub acești consuli	au fost învinși goții de către armata romană în ținuturile sarmaților în ziua a douăsprezecea înainte de calendele lui mai ⁸ .

⁵ Consulii sunt Nummius Tuscus și C. Annius Anullinus – *PIR*², A 632; *PLRE*, I, p. 79 (C. Annius Anullinus 3), 926-927 (Nummius Tuscus 1), 1042; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*, p. 124-125.

⁶ Conflictul cu carpicii au fost purtate de Diocletianus între 288 și 293, apoi împreună cu Maximianus și Galerius prin 294-297; luptele au fost reluate și purtate doar de Galerius între 306-311; alte izvoare vorbesc despre deportarea întregului neam al carpilor – *Pan. Lat.*, VIII [5], 5, 2; 10, 4; Eus., *HE*, VIII, 17, 3 (Maximianus – „*Carpicus Maximus* de șase ori”); Aur. Vict., *Caes.*, 39, 43; Eutr., IX, 25, 2; Amm., XXVII, 5, 5; XXVIII, 1, 5; Hier., *Chron.*, a. 295; Oros., VII, 25, 12; Iord., *Get.*, XVI, 91; *Rom.*, 299; J. Kolendo, *Les guerres contre les Carpes pendant les dernières années de la tétrarchie*, în *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 378-385 (extrait); N. Gostar, *Les titres impériaux Dacicus Maximus et Carpicus Maximus*, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques «Eirene»*, Cluj, 1972, București, 1975, p. 647; C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul Antichității*, București, 2000, p. 320-321, 337-338; W. Kuhoff, *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284 – 313 n. Chr.)*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2001, p. 95, 153, 164-165; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, II, *De la Maximinus Thrax la dinastia lui Constantin*, Târgu Mureș, 2003, p. 212-213; N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 454-455, nota 768, cu alte izvoare și bibliografie.

⁷ Consulii sunt L. Papius Pacatianus și Maecilius Hilarianus – *PLRE*, I, p. 433 (*M(a)ecilius Hilarianus* 3), 656 (*L. Papius Pacatianus* 2), 1043; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

⁸ Este vorba despre victoria din 20 aprilie 332 asupra goților și a taifalilor de dincolo de Dunăre, care atacasă pe sarmații *Argaragantes*, obținută de către fiul lui Constantin I – Flavius Claudius Constantinus Caesar (Constantinus II). În urma acestui eveniment, soldat cu nimicirea a 100.000 de goți, s-a încheiat un tratat (*foedus*) cu germanicii, care aveau misiune de a apăra granița Imperiului de la nord de fluviu – *CIL*, III, 733; Eus., *VC*, IV, 5-6; Aur. Vict., *Caes.*, 41, 13; Eutr., X, 7, 1; Fest., 26, 1; Iulian., *Caes.*, 42; Hier., *Chron.*, a. 332; Ruf., *HE*, X, 8; Oros., VII, 29, 29; Prosper Tyro, *Chron.*, a. 332; Anon. *Vales.*, VI, 31-32; Socr., *HE*, I, 18, 4; Sozom., *HE*, I, 8, 8; II, 34, 4; Zos., II, 31, 3; Iord., *Get.*, XXI, 112; E. K. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 53-64; H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 73-74; D. Benea, *op. cit.*, p. 59-60; E. L. Wheeler, *Constantine's Gothic Treaty of 332: A Reconsideration of Eusebius VC 4, 5-6*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th Centuries. The Second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24 August 1996)*, Bucharest, 1998, p. 81-94; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 339; A. Husar, *op. cit.*, p. 274; M. Grant, *op. cit.*, p. 315; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 485-486, nota 841, cu altă bibliografie. Vezi și *FHDRCh*, LXI (Prosper Tiro).

- Optato et Paulino [334]
HIS CONSS. Sarmatae serui uniuersa gens dominos suos in Romaniam expulerunt
- Constantio VIII et Iuliano Caes. II [357]
- HIS CONSS. introierunt Constantinopolim reliquiae sanctorum apostolorum Andreae et Lucae die V non. Mart. (1)
Valente Aug. V et Valentiniano iuniore Aug. [376]
- HIS CONSS. uicti et expulsi sunt Gothi a gente Vnorum et suscepti sunt in Romania pro misericordia iussione Aug. Valentis (1)

Sub acești consuli	Sub consulatul lui Optatus și Paulinus [334] ⁹ întregul neam al robilor sarmați i-a izgonit pe stăpânii lor în Imperiul roman ¹⁰ .
Sub acești consuli	Sub consulatul lui Constantius a IX-a oară și al lui Iulianus Caesar a II-a oară [357] ¹¹ au intrat în Constantinopolis moaștele sfinților apostoli Andrei și Luca în ziua a cincea înainte de nonele lui martie. (1) ¹²
Sub acești consuli	Sub consulatul lui Valens Augustus a V-a oară și al lui Valentinianus Iunior Augustus [376] ¹³ goții au fost învinși și alungați de neamul hunilor și, din milă, au fost primiți sub protecția Imperiului roman la porunca împăratului Valens. (1) ¹⁴

⁹ Consulii sunt Fl. Optatus și Amnius Manius Caesonius Nicomachus Anicius Paulinus – *PLRE*, I, p. 650 (*Flavius Optatus* 3), 679 (*Amnius Manius Caesonius Nicomachus Anicius Paulinus iunior* signo *Honorius* 14), 1043; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

¹⁰ Este vorba despre răscoala sarmaților *Limigantes* împotriva sarmaților *Argaragantes*, 300.000 dintre aceștia din urmă refugiindu-se în Imperiu și fiind repartizați în *Thracia*, *Scythia*, *Macedonia* și *Italia* – Eus., *VC*, IV, 6, 1-2; Amm., *XVII*, 11; Hier., *Chron.*, a. 334; *Anon. Vales.*, VI, 32; 34; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 76; D. Benea, *op. cit.*, p. 60-61; C. C. Petolescu, *op. cit.*

¹¹ Consulii sunt Flavius Iulius Constantius Augustus (Constantius II) și Flavius Claudius Iulianus Caesar – *PLRE*, I, p. 226 (*Fl. Iul. Constantius* 8), 477-478 (*Fl. Claudius Iulianus* 29), 1044; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

¹² Tot atunci a fost depus trupul lui Timotei de la *Ephesus* – Paul. Nol., *Poema XXX*, *Carm. XVIII* (*PL* 61, col. 672); Hier., *Contra Vigil.*, 3; Philostorg., *HE*, III, 2; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 357; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (**FHDRCh**, **CXIV**); Florus, *Martyrologium*; E. Peretto, *Andrea apostolo*, în *NDPAC*, I, col. 285; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge (Mass.), 1958, subcap. *The transfer of Andrew's relics and its meaning*; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 150, 168 (nota 77).

¹³ Consulii sunt Flavius Valens Augustus V și Flavius Valentinianus Augustus [Valentinianus II] I – *PLRE*, I, p. 930-931 (*Flavius Valens* 8), 934-935 (*Flavius Valentinianus* 8), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

¹⁴ În primăvara sau toamna anului 376, goții conduși de Fritigern și Alavivus – aproape 200.000, în afară de bărbății războinici – au trecut Dunărea în dioceza *Thracia* – Amm., *XXXI*, 3, 8; 4, 1-8; Eunap., *Hist.*, fig. 42-43, 55; Oros., *VII*, 33, 10; Socr., *HE*, IV, 34, 1-4; Sozom., *HE*, VI, 37, 5-6; Zos., *IV*, 20; Iord., *Rom.*, 313; *Get.*, *XXV*, 131-133; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 131-134; R. Seager, *Roman Policy on the Rhine and the Danube in Ammianus*, în *CQ*, 49, 1999, 2, p. 601-604; R. Malcolm Errington, *Valens*, în *Împărați romani...*, p. 406; N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman state in the fourth century A.D.*, Berkeley-Los Angeles-London, 2002; P. Heather, *I Goti dal Baltico al Mediterraneo. La storia dei barbari che sconfissero Roma*, Genova, 2005, p. 139-143; idem, *La caduta dell'Impero romano. Una nuova storia*, traduzione dall'inglese di S. Cherchi, Milano, 2006, p. 200-206; A. Barbero, *9 agosto 378 il giorno dei barbari*, Roma-Bari, 2007, p. 51-71; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 93-95.

Gratiano IIII et Merobaude [377]

HIS CONSS. gens Gothorum, qui pro misericordia suscepti sunt, rebellauerunt aduersus Romanos, ad quos expugnandos missi sunt comites cum militibus et pugnauerunt cum Gothis

CCCCXVI Valente VI et Valentiniano II [378]

HIS CONSS. ... et pugna magna fuit cum Romanis et Gothis miliario XII ab Hadrianopoli die V id. Aug. Ex ea die Valens Aug. nusquam apparuit (3)

- Sub consulatul lui Gratianus a IV-a oară și al lui Merobaudes [377]¹⁵
- Sub acești consuli neamul goților, care, din milă, a fost luat sub protecție, s-a răsculat împotriva romanilor; ca să-i supună, au fost trimiși demnitari împreună cu soldații și s-au luptat cu goții¹⁶.
- În timpul olimpiadei 416 Sub consulatul lui Valens a V-a oară și al lui Valentinianus a II-a oară [378]¹⁷
- Sub acești consuli ... și a fost o luptă mare între romani și goți la douăsprezece mile distanță de Hadrianopolis, în ziua a cincea înainte de idele lui august. Din acea zi Valens Augustus nu s-a mai arătat nicăieri. (3)¹⁸

¹⁵ Consulii sunt Flavius Gratianus Augustus III și Flavius Merobaudes I – *EDH*, 4566, 32460; *PLRE*, I, p. 401 (*Fl. Gratianus* 2), 598 (*Flavius Merobaudes* 2), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

¹⁶ Armatele romane restrânse ca număr, comandate de generali incapabili, au fost învinse de goți în mai multe rânduri, decisivă fiind bătălia de la *Ad Salices* (septembrie 377); germanicii s-au răspândit în *Thracia*, jefuind-o – Amm., XXXI, 5-9; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Oros., VII, 33, 11-12; Zos., IV, 20, 6; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 377; Cassiod., *Chron.*, a. 377; Iord., *Rom.*, 313; *Get.*, XXVI, 134-137; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5879 (377); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 134-137; T. Dvorski, *On the Battle at „Oppidum Salices” between Romans and Goths (AD 377). Some Considerations*, în *The Roman Frontier al Lower Danube 4th-6th Centuries...*, p. 177-179; N. Lenski, *op. cit.*; P. Heather, *I Goti...*, p. 143; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 206-211; A. Barbero, *op. cit.*, p. 75-131; A. Husar, *op. cit.*, p. 95-99. Vezi și Prosper Tiro (*FHDRCh*, LXI).

¹⁷ Consulii sunt Flavius Valens Augustus VI și Flavius Valentinianus Augustus [Valentinianus II] II – *PLRE*, I, p. 930-931 (*Flavius Valens* 8), 934-935 (*Flavius Valentinianus* 8), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

¹⁸ 9 august 378 – ziua dezastrului armatei romane la *Hadrianopolis*, soldat și cu dispariția împăratului Valens – Amm., XXXI, 3-16; Ioann. Chrysost., *Către o femeie rămasă văduvă de tânără*, 4; Hier., *Chron.*, a. 378; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVI, 2; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Hier., *Ep.* LX, 15, 3; Oros., VII, 33, 13-15; Socr., *HE*, IV, 38; Sozom., *HE*, VI, 40, 2-5; Theod., *HE*, IV, 36, 1-2; V, 4, 10; Philostorg., *HE*, IX, 17; Zos., IV, 24; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 378; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Iord., *Get.*, XXVI, 136-138; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5870 (378); Leo Gramm., *Chron.*; Zon., XIII, 16, 24-25; I. Barnea, în *DID*, II, p. 393-401; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 138-143; P. Malcolm Errington, *Theodosius and the Goths*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 1-23; idem, *op. cit.*, în *Împărați romani...*, p. 406-407; N. Lenski, *op. cit.*; M. Grant, *op. cit.*, p. 344-345; P. Heather, *I Goti...*, p. 144; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 211-228; A. Barbero, *op. cit.*, p. 135-159; A. Husar, *op. cit.*, p. 99-105. Vezi și *FHDRCh*, XXXI (*Rufinus de Aquileia*), LXI (*Prosper Tiro*).

et toto anno per diocesim Thraciam et Scythie et Moesiae Gothi habitauerunt simul et eas praedauerunt. Deinde usque ad portas urbis Constantinopolitane uenerunt (4)

Ausonio et Olibrio [379]

HIS CONSS. leuatus est Theodosius Aug. ab Augusto Gratiano die XIII kl. Feb. in ciuitate Syrmium (1)

Ipsa anno multa bella Romani cum Gothis commiserunt (2)

Deinde uictoriae nuntiatae sunt aduersus Gothos, Alanos, atque Hunos die XV k. Dec. (3)

și întregul an goții au locuit prin dioceza Thracia, prin Scythia și Moesia, și totodată le-au jefuit. Apoi au ajuns până la porțile orașului Constantinopolis. (4)¹⁹
 Sub consulatul lui Ausonius și Olibrius [379]²⁰
 Sub acești consuli a fost ridicat Theodosius Augustus de către Gratianus Augustus în ziua a paisprezecea înainte de calendele lui februarie, în cetatea Syrmium. (1)²¹
 Chiar în acel an, romanii au angajat multe războaie cu goții. (2)
 Apoi au fost anunțate victoriile împotriva goților, alanilor și hunilor, în ziua a cincisprezecea înainte de calendele lui decembrie. (3)²²

¹⁹ Cu toată rezistența unor orașe – *Hadrianopolis, Philippopolis, Perinthus* ș.a. – și a respingerii asaltului asupra Capitalei, raidurile goților în estul Balcanilor, rămas fără apărare, au fost catastrofale – Amm., XXXI, 15, 2-15; 16, 4-7; Themist., *Or.* XVI; Eunap., *Hist.*, frg. 42; Socr., *HE*, V, 1; Sozom., *HE*, VII, 1; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 378; Zos., IV, 24-25; Theod., *HE*, V, 4, 10; Cassiod., *Chron.*, a. 378; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5870 (378); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 143-144; A. Barnea, în A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucurest, 1991, p. 180, 187, 205; M. Sâmpetru, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994, p. 76-79; P. Malcolm Errington, *op. cit.*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 22-23; P. Heather, *op. cit.*, p. 228-230; A. Barbero, *op. cit.*, p. 163-179; A. Husar, *op. cit.*, p. 103-104, 126.

²⁰ Consulii sunt Decimus Magnus Ausonius și Q. Clodius Hermogenianus Olybrius – *PLRE*, I, p. 140-141 (*Decimus Magnus Ausonius* 7), 640-642 (*Q. Clodius Hermogenianus Olybrius* 3), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

²¹ După ce în 378 Gratianus îi conferise lui Theodosius un înalt comandament (*magister equitum*), l-a proclamat împărat la 19 ianuarie 379, dându-i spre administrare Orientul – Pan., XII [2], 11, 2-3; 31, 2; Themist., *Or.* XV, 198 A; XVI, 206 C; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLVII, 3; XLVIII, 1; *Chron. Pasch.*, I, 561, 1-4, a. 378; Hyd., *Chron.*, 379, 1-2; Prosp. Tiro, *Chron.*, a. 379; Zos., IV, 24, 4; Oros., VII, 34, 2; Socr., *HE*, V, 2; VI, 1, 1; Sozom., *HE*, VII, 2, 1; Theod., *HE*, V, 5, 1-6; 6, 1-3; Philostorg., *HE*, IX, 17; Sid. Apoll., *Carm.*, V, 109-110; Zon., XIII, 17, 9-5; Marc. Comes, *Chron.*, a. 379; Cassiod., *HE*, IX, 4; *Chron. Pasch.*, I, 561, 1-4 (a. 378); *PLRE*, II, p. 904-905 (*Theodosius* 4); R. Molcolm, *The Ascession of Theodosius I*, în *Klio*, 78, 1994, 2, p. 438-453; D. Kienast, *op. cit.*, p. 337; S. Williams, G. Friell, *Teodosio l'ultima sfida*, traduzione di S. Simonetta, Genova, 1999, p. 35-36; A. Lippold, *Theodosius I, în Împărați romani...*, p. 426; M. Grant, *op. cit.*, p. 353; A. Barbero, *op. cit.*, p. 183-186; A. Husar, *op. cit.*, p. 125-126. Vezi și **FHDRCh, CXI** (*Synodicon vetus*)

²² Noul împărat, care și-a stabilit cartierul general la *Thessalonica*, și-a concentrat efortul refacerii armatei prin recrutări forțate, înrolări de barbari și transferuri de trupe, astfel încât în 379 au fost obținute primele victorii asupra goților care jefuiau provinciile balcanice; în același an au fost înfrânte grupurile de goți, alani și huni conduse de Alatheus și Safrax, victoria fiind anunțată la 17 noiembrie – Eunap., *Hist.*, frg. 50; Themist., *Or.* XV, 193 D; XVI; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 379 (**FHDRCh, LI**); Zos., IV, 24-25; Oros., VII, 34, 5; Philostorg., *HE*, IX, 19; Marc. Comes, *Chron.*, a. 379, 2; Cassiod., *HE*, IX, 4; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 145; R. Malcolm Errington, *op. cit.*, p. 23-24; S. Williams, G. Friell, *op. cit.*, p. 45; A. Lippold, *op. cit.*, p. 426; P. Heather, *I Goti...*, p. 144; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 230-236; A. Barbero, *op. cit.*, p. 187-190; A. Husar, *op. cit.*, p. 126-127.

- Syagrio et Eucherio [381]
HIS CONSS. ingressus est Athanaricus rex Gothorum Constantinopolim die III
id. Ian. (1)
Eodem mense diem functus idem Athanaricus VIII kl. Feb. (2)
- CCCCXX Antonio et Syagrio [382]
- HIS CONSS. ... Ipso anno uniuersa gens Gothorum cum rege suo in Romaniam
se tradiderunt die V non. Oct. (2)
- Honorio nob. et Euvodius [386]
- HIS CONSS. uicti atque expugnati et in Romania captiui adducti gens Greothyn-
giorum a nostris Theodosio et Arcadio (1)

Ediția folosită: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, edited with an English Translation by R. W. Burgess, Oxford, 1993, p. 234, 236, 238, 240, 241, 242.

- Sub acești consuli Sub consulatul lui Syagrius și Eucherius [381]²³
 Athanaricus, regele goților, a intrat în Constantinopolis în a treia zi înainte de idele lui ianuarie. (1)
 În aceeași lună, același Athanaricus a murit < în ziua > a opta înainte de calendele lui februarie. (2)²⁴
- În timpul olimpia- Sub consulatul lui Antonius și Syagrius [382]²⁵
 dei 420
- Sub acești consuli ... În cest an, împreună cu regele său, întregul neam al goților s-a supus Imperiului roman în ziua a cincea înainte de nonele lui octombrie. (2)²⁶
 Sub consulatul lui Honorius *nobilissimus* și al lui Evodius [386]²⁷
- Sub acești consuli neamul greotungilor a fost învins și alungat; cucerit, a fost adus sub stăpânire romană de către (împărații) noștri Theodosius și Arcadius. (1)²⁸

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

²³ Consulii sunt Flavius Syagrius și Flavius Eucherius – *PLRE*, I, p. 288 (*Flavius Eucherius* 2), 862-863 (*Flavius Syagrius* 3), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

²⁴ Athanaricus a intrat în *Constantinopolis* la 11 ianuarie 381, unde a fost primit cu onoruri excepționale, murind la 25 ianuarie același an – Amm., XXVII, 5, 10; Oros., VII, 34, 7; Socr., *HE*, V, 10; Zos., IV, 34, 4-5; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 382 (*FHDRCh*, LI); Hyd., *Chron.*, a. 381; Cassiod., *Chron.*, a. 382; Iord., *Get.*, XXVIII, 142-145; Marc. Comes, *Chron.*, a. 381, 2; *PLRE*, II, p. 120-121 (*Athanaricus*); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 87, 146; S. Williams, G. Friell, *op. cit.*, p. 48; A. Barbero, *op. cit.*, p. 189.

²⁵ Consulii sunt Flavius Claudius Antonius și Flavius Afranius Syagrius – *EDH*, 22707, 30258, 32705; *PLRE*, I, p. 77 (*Fl. Claudius Antonius* 5), 862 (*Flavius Afranius Syagrius* 2), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

²⁶ 3 octombrie 382, când s-a încheiat *foedus*-ul ce statua prezența goților pe teritoriul Imperiului – Them., *Or.* XVI, 208 D; XIX, 229 B; Oros., VII, 34, 6; Zos., IV, 34; Hyd., *Chron.*, a. 382; Iord., *Get.*, XXVIII, 142-145; Marc. Comes, *Chron.*, a. 382, 2; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 87, 146; R. Malcolm Errington, *op. cit.*, p. 24-27; S. Williams, G. Friell, *op. cit.*, p. 49-50; A. Lippold, *op. cit.*, p. 426-427; P. Heather, *I Goți...*, p. 144-145; idem, *La caduta dell'Impero romano...*, p. 230-231; A. Barbero, *op. cit.*, p. 190-195; A. Husar, *op. cit.*, p. 129-130.

²⁷ Consulii sunt Flavius Honorius *nobilissimus puer* și Flavius Euodius – *PLRE*, I, p. 297 (*Flavius Euodius* 2), 442 (*Fl. Honorius* 3), 1045; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *op. cit.*

²⁸ Este vorba despre victoria lui Flavius Promotus, *magister peditum*, asupra greotungilor conduși de Odothaeus, care traversaseră Dunărea, ajungând până în *Thracia*; o parte a germanicilor a fost așezată în *Phrygia* – Zos., IV, 35, 1; 38-39; Marc. Comes, *Chron.*, a. 386, 1; *PLRE*, I, p. 639 (*Odothaeus*), 750 (*Flavius Promotus*); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 148; A. Husar, *op. cit.*, p. 130. Arcadius era fiul cel mai mic al lui Theodosius I, proclamat Augustus la 19 ianuarie 383 – Socr., *HE*, V, 10, 5; Sozom., *HE*, VII, 12, 2; Philostorg., *HE*, X, 5; *PLRE*, I, p. 99 (*Flavius Arcadius* 5).

LXVII. GELASII CYZICENI**HISTORIA ECCLESIASTICA**

II, 5. Aderant autem ex pluribus provinciis et civitatibus episcopi, de quibus Eusebius Pamphili libro tertio de vita Constantini, haec ipsa verba refert: Ex omnibus ecclesiis, quae frequentes in tota Europa, Africa et Asia extiterunt, Dei sacerdotes qui facile primas ferre putabantur, in unum convocantur; una etiam aedes sacra velut Dei nutu adaucta, intra parietes suos, Syros pariter et Cilices, Phonices et Arabes, et Palaestinos, Aegyptios porro, Thebanos, Afros, aliosque ex Mesopotamia profectos recepit. Aderat etiam una in concilio Persidis episcopus, nec ab hoc choro Scythia abfuit: Pontus item et Asia, Phrygiaque et Pamphylia viros apud se lectissimos suppeditarunt. Quin etiam Thraces, Macedones, Achaei, et Epirote, et quorum domicilia multo longiore locorum intervallo distrabant, eo adventarunt.

II, 27. Subscriptiones episcoporum fidem approbantium.

... Alexander Thessalonicae episcopus per eos qui sub ipso censentur, ecclesiis in Macedonia prima et secunda, cum iis quae in Graecia, et Europa tota, in utraque Scythia, et omnibus denique in Illyrico, Thessalia et Achaia...

Protopogenes ille admirabilis, Sardicae civitatis, sanctis Dei ecclesiis in Dacia, Calambria, Dardania, et provinciis vicinis...

LXVII. GELASIUS DIN CYZICUS

(secolul al V-lea)

Autorul. Singura informație certă este că Gelasius a fost fiul unui preot din *Cyzicus* (Erdek, Turcia) și că a trăit în *Bithynia*.

Opera. Gelasius este autorul unei *Istории a evenimentelor petrecute la sfântul sinod de la Niceea*, numite și *Istoria Conciliului de la Niceea* sau, mai simplu, *Istoria bisericească*. A fost compusă pe la 475 prin compilarea scrierilor similare ale lui Eusebius de *Caesarea*, Rufinus de *Aquileia*, Socrates de *Constantinopolis*, Theodoretos de *Cyros* și, poate, Gelasius de *Caesarea*. Cum au arătat specialiștii, această lucrare are meritul de a fi utilizat informații din surse care astăzi nu mai sunt accesibile.

Bibliografie: Phot., *Bibl.*, cod. 15 și 88; C. Curti, *Gélase de Cyzique*, în *DECA*, I, p. 1023; idem, *Gelasio di Cizico*, în *NDPAC*, II, col. 2064; A. Kazhdan, B. Baldwin, *Gelasios of Kyzikos*, în *ODB*, 2, p. 827; *DELIC*, p. 301-302 (*Ghelasie de Cyzic*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 361-364.

ISTORIA BISERICESCĂ

II, 5. Erau dară prezenți episcopi din mai multe provincii și cetăți, despre care Eusebius al lui Pamphilus, în cartea a III-a din *Despre viața lui Constantinus*, relatează acestea: Din toate Bisericele care au existat în număr mare în toată Europa, Africa și Asia, sunt chemați laolaltă preoții Domnului care se credea că le reprezintă neîndoielnic, pe cele mai importante: un singur lăcaș sacru, ca și cum s-ar fi mărit cu încuviințarea Domnului, i-a cuprins între zidurile sale deopotrivă pe sirieni și pe cilicieni, pe fenicieni și pe arabi, apoi pe egipteni, pe tebani, pe africani și pe alții proveniți din Mesopotamia. Era prezent totodată la conciliu și episcopul Persiei și nici Scythia nu a lipsit din acest conclav: la fel Pontus și Asia. Phrygia și Pamphylia i-a oferit pe bărbații cei mai distinși la ei. Mai mult, s-au grăbit într-acolo chiar tracii, macedonenii, aheii și epiroții, ale căror locuri de baștină se aflau la o distanță mult mai mare.¹

II, 27. Iscăliturile episcopilor care recunosc credința.

... Alexander, episcop de Thessalonica², prin mijlocirea celor care sunt socotiți a fi în subordinea sa, <a trimis> Bisericii din prima și a doua Macedonie, dimpreună cu cele din Grecia și din toată Europa, din cele două Scythii și mai apoi tuturor celor din Illyricum, din Thessalia și Achaia ...

Protogenes cel vrednic de minunare, din cetatea Sardica³, <a trimis> sfintelor Biserici ale Domnului din Dacia, Calabria, Dardania și din provinciile învecinate...

¹ Vezi Eusebius de Caesarea (*FHDRCh*, V.3).

² Alexander, episcop de Thessalonica în prima jumătate a secolului al IV-lea, participant la conciliul de la Tyros (Tyre, Liban) din 335 – Eus., VC, IV, 42; P. Marone, *Alessandro di Tessalonica*, în *NDPAC*, I, col. 209; *HEO*, I, p. 458.

³ Vezi Conciliul ecumenic de la Nicaea (3425) (*FHDRCh*, VI).

Pistus Marcianopolis episcopus, ecclesiis in Mysia, Athenarum, et Galliorum gentibus, et civitatibus quae his vicinae sunt.

II, 36. Catalogus sanctorum episcoporum, per quos sancta, magna et universalis synodus Nicaeae coacta, misit omnibus in toto orbe terrarum Dei ecclesiis ea, quae ab ipsis per Spiritum sanctum in ea constituta sunt.

... Alexander Thessalonicae, per eos qui sub ipso censentur, ecclesiis in Macedonia prima et secunda, cum iis quae in Graecia et Europa tota, in utraque Scythia, et omnibus denique in Illyrico, Thessalia et Achaia...

Protogenes ille admirabilis Sardicae, civitatis episcopus, in Dacia, Calabria, Dardania, et provinciis finitimis...

Pistus Marcianopolis episcopus, ecclesiis in Mysia, Athenarum, et Galliorum gentibus et civitatibus quae his vicinae sunt.

Ediția folosită: Mansi, 2, col. 806, 882, 927, 930.

Ediția consultată: *PG* 85, col. 1230, 1311, 1342, 1343.

Episcopul Pistus de Marcianopolis⁴ <a trimis> Bisericii din Mysia, Athena și de la neamurile galilor și din cetățile care sunt învecinate cu acestea.

II, 36. Lista sfinților episcopi prin mijlocirea cărora, sfântul, marele și ecumenicul sinod de la Nicaea a trimis tuturor Bisericii Domnului din întreaga lume cele ce au fost hotărâte de ei în acest <sinod> în numele Sfântului Duh ...

Alexander, episcop de Thessalonica, prin mijlocirea celor care sunt considerați a fi în subordinea sa, <a trimis> Bisericii din prima și a doua Macedonie, dimpreună cu cele din Grecia și din toată Europa, din cele două Scythii și, în cele din urmă, tuturor celor din Illyricum, din Thessalia și Achaia ...

Protoprotonotarul cel vrednic de minunare, din cetatea Sardica, <a trimis> sfintelor Biserici ale Domnului din Dacia, Calabria, Dardania și din provinciile învecinate...

Episcopul Pistus din Marcianopolis <a trimis> Bisericii din Mysia, Athena și de la neamurile galilor și din cetățile care sunt învecinate cu acestea.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁴ Vezi Conciliul ecumenic de la Nicaea (325) (*FHDRCh*, VI).

LXVIII. GENNADII MASSILIENSIS**LIBER DE SCRIPTORIBUS ECCLESIASTICIS
[DE VIRIS ILLUSTRIBUS]**

LXI. Cassianus natione Scytha, Constantinopoli a Ioanne Magno episcopo diaconus ordinatus, apud Massiliam presbyter condidit duo monasteria, id est, viro-
rum et mulierum, quae usque hodie exstant. Scripsit, experientia magistrante, litte-

LXVIII. GENNADIUS DIN MASSILIA

(a doua jumătate a secolului al V-lea)

Autorul. Nu se cunosc prea multe date despre Gennadius. După propria-i mărturisire, a fost *Massiliae presbyter* și a trăit pe vremea papei Gelasius (492-496).

Opera. Gennadius este autorul mai multor lucrări, dintre care s-a păstrat doar *De viris illustribus* (*Despre bărbații iluștri*) – un catalog de scriitori bisericești din veacul al V-lea, continuator al celui elaborat de Hieronymus în 392. Salvatore Pricoco apreciază că, de fapt, este o scriere anonimă, dar compusă într-un mediu literar apropiat lui Gennadius. Ea a fost realizată pe parcursul mai multor ani, ultimul capitol fiind redactat între 474-476.

Bibliografie: Genn., *Vir. ill.*, C; S. Pricoco, *Gennade de Marseille*, în *DECA*, I, p. 1029-1030; A. Kazhdan, *Gennadius of Marseilles*, în *ODB*, 2, p. 830-831; *DELC*, p. 302-303 (*Ghenadie de Marsilia*); S. Pricoco, *Storia ecclesiastica e storia letteraria: il de viris illustribus di Gennadio di Marsiglia*, în *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Atti del Convegno tenuto in Erice (3-8 XII 1978)*, Messina, 1980, p. 241-273; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 101-102.

CARTE DESPRE SCRITORII BISERICEȘTI [DESPRE BĂRBAȚII ILUȘTRI]

LXI. Cassianus, scit de neam¹, hirotonit de către episcopul Ioannes Magnus diacon la Constantinopolis², preot la Massilia³, a întemeiat două mănăstiri, anume <una> de bărbați și <una> de femei, care dăinuie până în ziua de azi⁴. Îndrumându-l

¹ *Scythia natione* și la Cassiod., *Inst.*, I, 23, 2 (*FHDRCh*, LXXIII.2). Mulți istorici consideră că locul de naștere al lui Ioannes Cassianus este *Scythia Minor* (H.-I. Marrou, *Patristică și umanism. Culegere de studii*, traducere din limba franceză de C. și C. Popescu, București, 1996, p. 435-456; Th. Damian, *Some Critical Considerations and New Arguments Reviewing the Problem of St. John Cassian's Birthplace*, în *OCF*, 57, 1991, p. 257-280), pe când alții îl plasează în *Scythia nord-pontică* (P. B. T. Bilaniuk, *Die religiöse Lage an der skythischen Schwarzmeerküste und ihr Einfluß auf Westeuropa in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, în R. Pillinger, A. Pültz, H. Vettters (Hrsg.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter. Referate des dritten, vom 16. Bis 19. Oktober 1990 durch die Antiquarische Abteilung der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und das Bulgarische Forschungsinstitut in Österreich veranstalteten Symposions*, Wien, 1992, p. 130).

² Cf. Ioann. Cass., *DI*, XXXI, 1; Pall., *Dial.*, III, 19. Ridicarea în treapta de diacon a avut loc după ce Cassianus, plecând din Egipt prin 399-400, a ajuns în Capitala Imperiului – în orice caz, înainte de 404 – vezi J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2207; C. Broc, *Jean Cassien, „disciple” de Jean Chrysostome*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident. Actes du colloque international organisé par le New Europe College en collaboration avec la Ludwig Boltzmann Gesellschaft* (Bucarest, 27-28 septembre 2001), Iași, 2003, p. 34-37.

³ Prosper Tiro, *Chron.*, a. 433 (*FHDRCh*, LXI); H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 459-471.

⁴ Întemeierea celor două mănăstiri a avut loc în 415, prima cunoscută mai târziu ca Saint-Victor, cea de-a doua ca Saint-Sauveur; vezi J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2207; H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 459; V. Desprez, *Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Éphèse*, préface de P. Miguel, Abbaye de Bellefontaine, 1998, p. 518-519.

rato sermone, et ut apertius dicam, sensu verba inveniens, et actione linguam movens, res omnium monachorum professioni necessarias: id est, de Habitu monachi, et de canonico orationum modo, atque psalmorum, qui in monasteriis Aegypti diu noctuque tenetur, libros tres; Institutionum librum unum: de Origine et qualitate ac remediis octo principalium vitiorum libros octo, singulos scilicet de singulis vitiis expediens. Digessit etiam Collationes cum Patribus Aegyptiis habitas, hoc est, de destinatione monachi ac fine, de discretione, de tribus ad serviendum Deo vocationibus; de pugna carnis adversus spiritum, et spiritus adversus carnem; de natura omnium vitiorum; de nece sanctorum, de mobilitate animae, de octo principalibus vitiis, de protectione Dei, de scientia spiritali, de divinis charismatibus, de amicitia, de definiendo vel non definiendo, de tribus antiquis generibus monachorum, et quarto nuper exorto, de fide coenobitae et eremitae, de satisfactione poenitentiae, de remissione Quinquagesimae, de nocturnis illusionibus; de eo quod dicit Apostolus, *Non enim quod volo, facio bonum, sed quod non malum, hoc ago* [Rom

experiența, într-un limbaj savant și, ca să spun mai pe șleau, inventând cuvinte prin sens și modificând limba prin fapt, a scris lucruri necesare ocupației tuturor monahilor; adică: trei cărți despre înfățișarea unui călugăr și despre ritmul canonic al rugăciunilor și al psalmilor care se țin zi și noapte în mănăstirile Egiptului; o carte despre așezămintele mănăstirești⁵; opt cărți despre originea și natura și despre remediile contra celor opt vicii capitale, tratând fiecare, desigur, despre câte un viciu⁶. A expus chiar și convorbirile avute cu Părinții egipteni, anume despre desemnarea și despre sfârșitul unui monah, despre prudență, despre cele trei chemări pentru a-i servi lui Dumnezeu⁷; despre lupta cărnii împotriva spiritului și a spiritului împotriva cărnii; despre natura tuturor viciilor; despre moartea sfinților, despre nestatornicia sufletului, despre cele opt vicii capitale, despre ocrotirea lui Dumnezeu, despre cunoașterea spirituală, despre harul divin⁸, despre prietenie, despre ceea ce trebuie desăvârșit și ceea ce nu, despre cele trei tipuri de călugări de altă dată și despre un al patrulea apărut de curând, despre credința unui cenobit și a unui eremit, despre împlinirea pocăinței, despre indulgența de Rusalii, despre nălucirile din timpul nopții; despre acest lucru pe care îl spune Apostolul: „căci nu fac binele pe care îl vreau, ci săvârșesc răul pe care nu-l vreau” [Rom 7,19]; despre mortificare. Și,

⁵ *De institutis caenobiorum*, operă compusă în 417-418; după alți cercetători, între 419-426 – J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2207; H.-I. Marrou, *op. cit.*

⁶ Despre concepția lui Ioannes Cassianus cu privire la cele opt păcate capitale – *gastrimargia* (lăcomia la mâncare), *fornicatio* (desfrânarea), *philargyria* (lăcomia, dragostea pentru bani), *ira* (mânia), *tristitia* (tristețea), *acedia* (lenea), *cenodoxia* (deșertăcinea), *superbia* (trufia), cf. Ioann. Cass., *Inst.*; *Conl.*, V; J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2208; C. Stewart, *John Cassian's Schema of Eight Principal Faults and his Debt to Origen and Evagrius*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *op. cit.*, p. 205-219.

⁷ *Collationes* (*Conlationes*), operă compusă în 420 sau între 420 și 429 – J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2207; H.-I. Marrou, *op. cit.*

⁸ Doctrina lui Ioannes Cassianus despre har o combate pe cea a lui Pelagius, dar într-o manieră complet diferită de Aurelius Augustinus; el însuși a fost considerat semipelagian – S. Taranto, *Giovanni Cassiano e Agostino: la dottrina della grazia*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *op. cit.*, p. 65-146; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 86-87.

7,19]; de mortificatione. Et ad extremum, rogatus a Leone urbis Romae episcopo, scripsit adversum Nestorium de Incarnatione Domini libros septem: et in his scribendi apud Massiliam et vivendi finem fecit Theodosio et Valentiniano regnantibus.

Ediția folosită: *PL* 58, col. 1094-1096.

la sfârșit, rugat de Leon, episcop al orașului Roma⁹, a scris șapte cărți despre Întruparea Domnului contra lui Nestorius¹⁰; și cu acestea a pus capăt scrisului și vieții la Massilia, în timpul domniei lui Theodosius și a lui Valentinianus¹¹.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁹ Ioann. Cass., *DI, Praef.* Este vorba despre viitorul papă Leon cel Mare (440-461), atunci arhidiacon (B. Studer, *Leone I papa*, în *NDPAC*, II, col. 2768-2772; *PCBE*, 2/2, p. 1271 (*Leo 7*); *DELC*, p. 493-495 (*Leon cel Mare*)), dar ipoteza solicitării făcute de acesta lui Ioannes Cassianus este considerată astăzi „peu vraisemblable” (M.-A. Vannier, *Le De Incarnatione Domini de Jean Cassien*, în C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *op. cit.*, p. 52).

¹⁰ *De Incarnatione Domini contra Nestorium* (titlu neautentic), tratat compus între 429-430 (după alții, între 428-431); vezi J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2207; H.-I. Marrou, *op. cit.*; M.-A. Vannier, *op. cit.*, p. 50-54; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 87-88.

¹¹ Anul 435, în timpul consulatului lui Theodosius II Augustus XV și Valentinianus III Augustus IV – *PLRE*, II, p. 1243.

Despre viața și opera lui Ioannes Cassianus, vezi încă F. Bordonali, *Cassien, Jean*, în *DECA*, I, p. 429-430; T. E. Gregory, A. Kazhdan, *Cassian, John*, în *ODB*, I, p. 387-388; J. Gribomont, *Giovanni Cassiano*, în *NDPAC*, II, col. 2206-2211; *DELC*, p. 126-128 (*Cassian, Ioan*); P. B. T. Bilaniuk, *op. cit.*, p. 130-132; C. Bădiliță et A. Jakab (éd.), *op. cit.*; C. Moerschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 84-88.

LXIX. GELASII PAPAE**EPISTULA XCV**

Gelasi episcopi Urbis Romane ad Dardanios

53. Risimus autem, quod praerogatiuam uolunt Acacio comparari, quia episcopus fuerit regiae ciuitatis. numquid apud Rauennam, apud Mediolanum, apud Sirmium, apud Triueros multis temporibus non constitit imperator?

Ediția folosită: *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab A. CCCLXVII usque ad A. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, I, *Prolegomena. Epistulae I-CIV*, recensuit commentario critico instruxit indices adiecit Otto Guenther, Praga-Viena-Leipzig, 1895 (*CSEL XXXV*), p. 387.

LXIX. PAPA GELASIUS

(492 – 496)

Authorul. Gelasius a făcut parte, foarte probabil, din clerul roman, succedând ca papă lui Felix al III-lea (483-492). Dionisius Exiguus are cuvinte extrem de laudative la adresa lui¹. A afirmat în mai multe scrisori și tratate independența autorității ecleziastice față de cea imperială și primatul roman. A urmărit restabilirea influenței scaunului roman în *Illyricum*.

Bibliografie: LP, LI; M. Spinelli, *Gelasio I papa*, în *NDPAC*, II, col. 2060-2061; *PCBE*, 2/1, p. 906 (*Gelasius 2*); *DELC*, p. 299-301 (*Ghelasie I*); Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 38-41; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 73-75; Ch. Fraisse-Coué, *L'incompréhension croissante entre l'Orient et l'Occident*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 171-178; M. Cojoc, *Teritoriile illyro-danubiene după Sinodul IV ecumenic până la reformele lui Justinian*, în *MO*, 54, 2002, 9-12, p. 77-82.

SCRISOAREA A XCV-A²

A lui Gelarius, episcopul Romei, către dardani

53. Am râs, dară, fiindcă vor să-i aranjeze un privilegiu lui Acacius³, pe motiv că ar fi episcopul cetății regale. Dar oare la Ravenna, Mediolanum, Sirmium, Treviri, nu a poposit de multe ori împăratul?⁴

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Dion. Ex., *Prefatio in collectione decretorum pontificum romanorum*, 3-7, în *Scriptores 'Illyrici' minores*, Turnholti, 1972 (CCSL LXXXV), p. 45-47.

² Din 1 febr. [13 mai?] 496.

³ Arhiepiscop de *Constantinopolis* între februarie 472 și 26 noiembrie 489 – M. Simonetti, *Acacio di Constantinopoli (scisma acaciano)*, în *NDPAC*, I, col. 37-38; *DELC*, p. 7 (*Acaciu de Constantinopol*); *HEO*, I, p. 4.

⁴ Gelasius ia în derâdere pretențiile episcopului de *Constantinopolis* la întâietate pe motivul că *thronos*-ul său se găsea într-un oraș imperial, arătând că și alte așezări au avut același privilegiu – Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 40. Pentru orașele unde au rezidat împărații în Antichitatea târzie, cf. *Sedes Regiae (ann. 400-800)*, edited by G. Ripoll, J. M. Gurt, Barcelona, 2000; T. J. Brown, *Emperors and imperial cities A.D. 284-423*, Oxford, 2000.

LXX. SYMMACHI PAPAE**EPISTULA CIV**

Dilectissimis fratribus uniuersis episcopis presbyteris diaconibus archimandritis et cuncto ordini uel plebi per Illyricum Dardaniam et utramque Daciam Symmachus

...

Data VIII. Idum Oct. post cons. Felicis u. c.

Ediția folosită: *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab A. CCCLXVII usque ad A. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, I, *Prolegomena*. *Epistulae I-CIV*, recensuit commentario critico instruxit indices adiecit Otto Guenther, Praga-Viena-Leipzig, 1895 (*CSEL XXXV*), p. 487, 493.

LXX. PAPA SYMMACHUS

(498 – 514)

Autorul. Episcopatul său a avut loc între 22 noiembrie 498 – 20 iulie 514, nefiind lipsit de contestații violente. Symmachus a întărit autoritatea papală în Occidentul creștin, s-a pronunțat în privința caracterului neortodox al *Henotikon*-ului emis de împăratul Zenon (a doua oară, 476-491) în 482, a persecutat pe manihei și a urmărit readucerea episcopilor ilirici în comuniune cu Roma. Sub pontificatul său au apărut așa-numitele „falsuri simahiene”, care justificau istoric și juridic imunitatea scaunului roman.

Bibliografie: LP, LIII; A. Kazhdan, *Symmacus*, în ODB, 3, p. 1988; B. Studer, *Simmaco papa*, în NDPAC, III, col. 4953-4954; PCBE, 2/2, p. 2145-2146 (*Symmachus 5*); DELC, p. 792 (*Symmachus de Roma*); A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 73-76; Ch. Fraisse-Coué, *L'incompréhension croissante entre l'Orient et l'Occident*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 178-180.

SCRISOAREA A CIV-A

Tuturor preaiubiților frați episcopi, preoți, diaconi, arhimandriți și întregului ordin, chiar plebei din cuprinsul Illyricumului, Dardaniei și al celor două Dacii, Symmachus

...

Dată cu opt zile înainte de idele lui octombrie, după consulatul lui Felix *u(ir) c(larissimus)*¹.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ 8 oct. 511. Consulul din Imperiul occidental este Flavius Felix – PLRE, II, p. 462-463 (*Fl. Felix 20*), 1245; R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta, 1987.

LXXI. MAGNI FELICIS ENNODII**1. CARMINA**

I¹ 13 17 Thrax Gallus Indus unus est

¹ *Hymnus de Pentecoste.*

LXXI. MAGNUS FELIX ENNODIUS

(473/4 – 521)

Autorul. Ennodius s-a născut în 473/4 într-o familie aristocratică originară, foarte probabil, din *Arelate* (Arles), care i-a asigurat o educație clasică foarte aleasă. A îmbrățișat cariera ecleziastică, fiind un apropiat al episcopului Epiphanius de *Ticinum* (438-496). În 513, cu sprijinul papei Symmachus (498-514), a ocupat scaunul de *Ticinum* (Pavia, în Lombardia) și, datorită faimei de care se bucura, papa Hormisdas (514-523) l-a trimis în 515 și 517 la *Constantinopolis*, la împăratul Anastasius (491-518), pentru a încerca să pună capăt „schismeii lui Acacius”. A murit în iulie 521.

Opera. Așa cum susțin exegeții, Ennodius este unul dintre reprezentanții străluciți – chiar dacă uneori superficial – ai culturii literare latine târzii din regatul ostrogot al lui Theodoricus (474-526), remarcându-se mai ales ca panegirist și poet, dar și ca prozator. Mesajul scrierilor sale este dublu – conservarea sintezei culturale păgâno-creștine și realizarea sincretismului romano-gotic. Nu întâmplător, a avut, ca și alți intelectuali ai epocii, o atitudine admirativă pentru regele Theodoricus Magnus, în cinstea căruia a compus prin 506, 507 sau 508 un *Panegyricus*². Printre operele în proză figurează biografia episcopului Epiphanius de *Ticinum*, scrisă prin 502-503, și cea a călugărului Antonius, redactată prin 508.

Bibliografie: *PLRE*, II, p. 393-394 (*Magnus Felix Ennodius 3*); L. Navarra, *Ennodius*, în *DECA*, I, p. 819-820; *PCBE*, 2/1, p. 620-623 (*Magnus Felix Ennodius*); *DELC*, p. 217-218 (*Ennodius, Magnus Felix*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 268-271, 334-336; S. A. H. Kennell, *Magnus Felix Ennodius. A Gentleman of the Church*, Ann Arbor, 2000; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiener-Wien, 2001, p. 435-436; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 145-147; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 87-93, 273-274.

1. POEZII

I 13 17 Tracul, galul, indul unul sunt.³

² *FHDR*, II, p. 344-349.

³ Ecou „dezvoltat” din *Col* 3,11, *Gal* 3,28, *1 Cor* 12,13 și *Rom* 10,12 privind universalitatea creștinismului. Vezi *Studiul introductiv*.

2. VITA BEATISSIMI VIRI EPIPHANI EPISCOPI TICINENSIS ECCLESIAE

simul nescio quae species fortior possit esse bellorum quam dimicare contra iracundiam et ferocissimi Getae pudorem onerare beneficiis... qui hoc namque ueterum retro principum fecit umquam, ut inter munera, quae pellito Getae dari necesse erat, pro quiete communi folia ponerentur? ... post quem ad regnum Nepos accessit. tunc inter eum et Tolosae, alumnos Getas, quos ferrea Euricus rex dominatione gubernabat, orta dissensio est ...

3. DE VITA BEATI ANTONI MONACHI

... Antonium tanta uirtutum dote sublimem circa Danubii fluminis ripas in ciuitate Valeria Secundino patre ...

Ediția folosită: Magni Felicis Ennodii *Opera Omnia*, recensuit et commentario critico instruxit Guilelmus Hartel, Viena, 1882 [1968] (*CSEL* VI), p. 347, 384-385.

2. VIAȚA FERICITULUI BĂRBAT EPIPHANIUS, EPISCOPUL BISERICII DIN TICINUM⁴

Totodată, nu știu ce pretext de război ar putea fi mai solid decât a lupta împotriva furiei și a copleși cu binefaceri fapta rușinoasă a preasălbaticului geț⁵ ... Căci care dintre vechii principii din trecut a făcut vreodată acest lucru, ca, între dărrurile pe care era necesar să le ofere getului îmblănit, să se pună frunze <de măs-lin> pentru pacea comună?⁶ ... După acesta a ajuns la domnie Nepos⁷. Atunci s-a iscat o dispută la Tolosa între el și discipolii geți pe care regele Euricus îi conducea cu o autoritate de fier⁸.

3. DESPRE VIAȚA FERICITULUI CĂLUGĂR ANTONIUS

... Antonius, înălțat prin atâta înzestrare de virtuți, <născut> pe lângă ma-lurile fluviului Dunărea, în cetatea Valeria⁹, din tatăl Secundinus ...¹⁰

Traduceri: Claudia Tărnăuceanu

⁴ Epiphanius, *episcopus Ticinensis* (Ticinum – Pavia, Italia) între 466/7 și 21 ianuarie 496. S-a bucurat de un prestigiu deosebit de sfințenie și de tact diplomatic; a fost mediatorul conflictului dintre *patricius* Ricimer (457-472) și împăratul Anthemius (467-472) (în 472), a condus delegația împăratului Iulius Nepos (474-475) care a încheiat pacea cu regele vizigot Euricus (466-484) (în 475) ș.a. – G. Pilara, *Epifanio di Pavia*, în *NDPAC*, I, col. 1670; *PCBE*, 2/1, p. 637-641 (*Epiphanius I*); *PLRE*, II, p. 944-945 (*Fl. Ricimer 2*).

⁵ Forma arhaizantă pentru goți (vizigoți); vezi alte exemple în volum.

⁶ Referință la pacea din 475 încheiată de regele vizigot Euricus (466-484) cu împăratul Iulius Nepos (474-475); vezi *infra*.

⁷ Iulius Nepos, *patricius* în 474; trimis de împăratul Leon I (457-474) să-l depună pe Glycerius (473-474), a fost proclamat *Augustus* la 19 sau 24 iunie 474, domnind până la 28 august 475 – Evagr., *HE*, II, 16; Iord., *Get.*, XLV, 239; 240; *PLRE*, II, p. 777-778 (*Iulius Nepos 3*), 1316 (*Stemmata 11*); T. E. Gregory, *Iulius Nepos*, în *ODB*, 2, p. 1081; M. Grant, *Gli imperatori romani. Storia e segreti*, Roma, 2004, 413-414; A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 267-270.

⁸ Euricus, ajuns rege al vizigoților în 466, după ce l-a ucis pe fratele său Theodericus II la Tolosa (astăzi, Vieille-Toulouse, Franța); a reușit să-și extindă controlul în sudul și vestul Galliei; în 475, ca urmare a unei ambasade conduse de episcopul Epiphanius de Ticinum la Tolosa, a acceptat un *foedus* cu Nepos, prin care, în schimbul părăsirii regiunii Provence, primea *civitas Arvernorum* (Clermont-Ferrand); a domnit până în 484 – Iord., *Get.*, XLV, 235; 237-238; 240; *PLRE*, II, p. 427-428 (*Euricus*), 1332 (*Stemmata 40*); *PCBE*, 2/1, p. 638; A. Husar, *op. cit.*, p. 268-269, 346-348.

Dissensio petrecută la Tolosa ar putea fi refuzul episcopului de a participa la un banchet dat de regele vizigot, pe motiv că s-ar fi asociat cu preoții arieni – *PCBE*, 2/1, p. 638 (*Epiphanius I*).

⁹ De fapt, în provincia Valeria.

¹⁰ *Monachus* Antonius (înainte de 482 – înainte de 521) era originar din provincia Valeria, fiind fiul unui anume Secundinus și nepotul episcopului Constantius de Lauriacum (*Noricum*) (Lorch, Austria), care l-a numit *exceptor* (notar) al Bisericii amintite. După invadarea orașului de către grupuri de franci, heruli și saxonii, s-a refugiat în Italia, consacrându-se, în cele din urmă, unei vieți ascetice în vecinătatea monumentului martirului Fidelis, aproape de lacul Côme. A murit în Gallia, în mănăstirea din *insula Lerinensis* (Lérins) – vezi *PCBE*, 2/1, p. 161 (*Antonius 5*).

LXXII. DIONISII EXIGVI**1. PRAEFATIO DIONISII EXIGVI INTERPRETIS IN EPISTVLAE
SYNODICAE SANCTI CYRILLI ALEXANDRINI EPISCOPI CONTRA
NESTORIVM TRANSLATIONE LATINA AD PETRVM EPISCOPVM**

Domino beatissimo patri Petro episcopo, Dionisius Exiguus in Domino salutem.

(1.) Beneficiorum uestrorum memor, uenerabilis pater et antistitum Christi decus egregium, semperque ante oculos mentis apponens sancta nutrimentorum uestrorum studia paruulo mihi depensa – quae nulla spatia locorum poterunt obliterare uel temporum –, quaero uicem referre gratiae, quam me scio reperire non posse.

LXXII. DIONISIUS EXIGUUS

(cca 460/70 – cca 527/45)

Autorul. Despre perioada timpurie a vieții lui Dionisius Exiguus nu s-au păstrat prea multe informații. S-a născut în *Scythia Minor* cândva între 460-470. Tot aici trebuie să se fi inițiat în viața monahală, beneficiind, totodată, de îndrumările episcopului Petrus de *Tomis* (– 496 –). Cassiodorus scrie că a fost stareț (*abbas*) (**FHDRCh, LXXIII.2**), dar nu se știe în ce mănăstire. După o călătorie la *Constantinopolis* (poate și în *Syria*), a mers în Italia, unde fusese chemat de papa Gelasius (492-496), pentru a traduce în latină scrieri ecleziastice grecești. Ajuns după decesul pontifului (noiembrie 496), și-a dus la îndeplinire sarcina sub următorii episcopi romani, timp de peste trei decenii, perioadă în care s-a bucurat de prețuirea unor notabilități laice și ecleziastice, printre care și Cassiodorus (cca 485 – cca 580) (**FHDRCh, LXXIII.2**). Data exactă a decesului nu se cunoaște.

Opera. Dionisius a stabilit principiile de calcul ale datei Paștelui, fixând anul Întrupării în 754 *a.V.c.* (**FHDRCh, Addenda 4**), a compus colecții de canoane conciliare traduse din greacă, a întocmit o culegere de decretale pontificale și a tălmăcit în latină scrieri de genuri diverse (epistole, tratate, biografii etc.) ale lui Cyrillus de *Alexandria*, Gregorius de *Nyssa*, Proclus de *Constantinopolis* ș.a

Bibliografie: Cassiod., *Instit.*, *passim*; B. Baldwin, *Dionysius Exiguus*, în *ODB*, 1, p. 631; V. Loi, B. Amata, *Dionigi il Piccolo*, în *NDPAC*, I, col. 1444-1445; *PCBE*, 2/1, p. 566-569 (*Dionysius Exiguus 4*); *DELCL*, p. 187-189 (*Dionisie cel Mic* sau *Dionisie Exiguus*); Gh. I. Drăgulin, *Cuviosul Dionisie Exiguul (Smeritul)*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987, p. 234-247; idem, în *MO*, 38, 1986, 2, p. 76-110; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 232-233; I. Holubeanu, *Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean*, în *Studia historica et theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 229-230; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 159.

1. PREFĂȚĂ LA TRADUCEREA LATINEASCĂ A «EPISTOLEI SINODALE» A SFÂNTULUI CYRILLUS, EPISCOPUL ALEXANDRIEI, ÎMPOTRIVA LUI NESTORIUS, LUI PETRUS EPISCOPUL¹

Dionisius Exiguus către preafericitul stăpân, părintele episcop Petrus²

(1.) Nu uit binefacerile voastre, preacinstite părinte și strălucită podoabă a ierarhilor lui Hristos, și, având întotdeauna în fața ochilor minții sfintele strădanii cheltuite cu mine pentru a mă îndruma când eram mic – care nu vor putea fi uitate nicăieri și niciodată –, vreau, la rândul-mi, să vă aduc mulțumirile mele, deși știu că eu nu le pot arăta pe măsura trebuitoare.

¹ *Ep. syn. S. Cyrilli contra Nestorium*, în *PL* 67, col. 11-17.

² Petrus, episcop de *Tomis* pe la 496 – N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 387 (nota 25); vezi și *Studiul introductiv*.

Sed quia plerumque perficitur uoto quod deesse uidetur officio, desiderium quod erga uestram paternitatem iugiter gero, quo possum studio pandere non desisto.

Atque ideo uobis epistulam synodicam sancti Cyrilli Alexandrini pontificis, Nestorio quondam Constantinopolitanae urbis episcopo destinata – cui duodecim sunt annexa capitula, blasphemia eiusdem Nestorii sub anathematis obsecratione damnantia –, quam nuper de graeco in latinum eloquiū<m> transtuli, per ueneratorem uestrum fratrem Sanctulum destinaui, oportuno prorsus hoc tempore existimans, quo tanti doctoris apostolica fide<s> – Graecis iam dudum bene comperta, sed ignorata Latinis hactenus – innotescat, ut Nestoriana labes euidenter agnoscatur ab hominibus et pro sua malignitate merito respuatur, quae, sub praetextu fidei, perfidiam insinuare non desinit, et, furore iudaico pariter et errore, tranquillitatem catholicae ecclesiae toto terrarum orbe diffusae trubare contendit.

Et, licet optime nouerim quod praecepta salubria nequissimi homines hostiliter audiant, suaque defendere consilia praua persistant, tamen omittenda non est quantalibet instructio, propter eos qui non contentionis amore sed quadam simplicitate falluntur – quia saepe contigit ut aspirante deo ueritati commodent studium, cum mendacio praebuere consensum.

(2.) Memorati ergo beati Cyrilli scripta praesentia, eundem Nestorium commonent: ut unigenitum dei filium de patre natum ante omnia saecula eiusdemque cuius est pater essentiae, qui propter nostram salutem descendit et incarnatus est de spiritu sancto ex Maria uirgine, non audeat in duos diuidere, nec solita calliditate coniunctionem quandam et societatem dei et hominis asseuerare nitatur, quae uocabula nulla<m> utriusque naturae inseparabilem unitatem nec singularitatem personae uel certe subsistentiae filii dei ab eo prolata<m> significant, sed duo quaedam uel plura potius, sub hac istorum nominum occasione, demonstrant sceleratamque diuisionem, quam nefarii dogmatis conditor, quam eius impiississimi sectatores, dignitate quadam et auctoritate necnon et relatione, sicut ipsi desipiunt, conectere moliantur.

(3.) Sed iam melius ista, saepe dicti patris assertionem pandantur beatitudini uestrae catholicae.

Pacem reintegrare propitius, nosque in membris eius uestris precibus custodire dignetur <dominus>.

Ediția folosită: *Scriptores 'Illyrici' minores. Asterius. Dionisius Exiguus. «Exempla sanctorum patrum». Trifolius. «Confessio» sive «Formula libelli fidei», Turnholti, 1972 (CCSL LXXXV), p. 59-60.*

Dar, fiindcă adesea se săvârșește cu dorința ceea ce pare că lipsește faptei, nu încetez să arăt, cu râvna cu care pot, dorul pe care-l port în suflet întotdeauna pentru Sfinția Voastră.

De aceea, *Epistola sinodală* a sfântului părinte Cyrillus din Alexandria adresată mai întâi lui Nestorius, episcop al orașului Constantinopolis, căruia îi sunt anexate douăsprezece capitole condamnând blasfemiile aceluiasi Nestorius sub pedeapsa anatemei, pe care am tradus-o de curând din grecește în latinește, v-am trimis-o prin fratele Sanctulus, administrator al vostru³, socotind potrivit, în acest timp în care se studiază credința apostolică a unui învățat atât de mare – destul de bine cunoscut de greci, dar nu și de latini –, să se recunoască bine de către oameni alunecarea nestoriană și să se respingă după cuviință pentru răutatea ei. Aceasta, sub pretextul credinței, nu încetează să răspândească necredința și, la fel ca rătăcirea și furia iudaică, se luptă să tulbure liniștea Bisericii drept-credincioșilor răspândită pe toată fața pământului.

Deși știu foarte bine că oamenii răi n-ascultă cu plăcere învățăturile cele bune și persistă să apere îndemnurile greșite, totuși nu trebuie lăsată laoparte orice învățătură, din pricina acelor care, nu din dragostea de comparație, ci din oarecare naivitate, se înșală, fiindcă adesea se întâmplă ca, sub insuflare dumnezeiască, să înțeleagă mai bine adevărul după ce au cunoscut minciuna.

(2.) Așadar, scrierile de față ale fericitului Cyrillus mai înainte pomenit îl amintesc pe același Nestorius; pentru ca Unul-născut Fiul lui Dumnezeu, din Tatăl născut mai înainte de toți vecii și deoființă cu Tatăl, Care pentru a noastră mântuire S-a pogorât și prin Duhul Sfânt S-a întrupat din Fecioara Maria, să nu-ndrăznească să-L despartă în două, nici să caute prin obișnuita viclenie să afirme vreo unire și tovărășie între Dumnezeu și om, cuvintele care nu arată unitatea inseparabilă a ambelor naturi, nici singularitatea persoanei sau esenței Fiului lui Dumnezeu deoființă cu Acesta, ci două sau chiar mai multe, sub aceste nume arătând o rătăcită despărțire, pe care, după întemeietorul nelegiuitei erezii, părtașii ei netrebnci, prin oarecare vrednicie, autoritate și legături, caută s-o răspândească precum înțeleg ei.

(3.) Dar acestea pot fi mai bine prezentate Fericirii Voastre drept-credincioase prin cele scrise de sfântul Părinte mai sus pomenit.

Să dea Domnul pace și, prin rugăciunile voastre, pe noi să ne păzească între slujitorii Săi.

Ediția folosită: *Prefață la traducerea latinească a «Epistolei sinodale» a episcopului Cyrillus*, traducere de David Popescu, în *MO*, 38, 1986, 2, p. 117-118.

³ Este singura informație despre acest slujitor bisericesc – N. Zugravu, *op. cit.*, p. 367.

2. PREFATIO DIONISII EXIGVI INTERPRETIS IN SANCTI CYRILLI ALEXANDRINI EPISCOPI DVARVM EPISTVLARVM AD SUCCESSVM EPISCOPVM TRANSLATIONE LATINA AD IOANNEM ET LEONTIVM

Dominis venerabilibus et carissimis fratribus Ioanni atque Leontio, Dionisius Exiguus.

(1.) Nouum forsitan uideatur ignaris, si Scythia, <quae> frigoribus simul et barbaris probatur esse terribilis, uiros semper eduxerit calore feruentes et morum placiditate mirabiles; nobis hoc ita esse non solum natiua quadam notitia uerum etiam experientia magistra compertum est, quos ibidem per dei gratiam constat exposita terrena congregatione sacramento renatos esse baptismatis, qui beatissimorum quoque patrum, quibus illa regio spiritali quodammodo fertilitate gloriatur, caelestem conuersionem in carne fragili meruimus intueri.

(2.) Quorum fides, operis conexatione resplendens, credebat omnibus uitae pariter et credulitatis exempla: hi, nullius prorsus mundanae sollicitudinis nexibus inuoluti, cum apostolo dicere poterant: *Nostra autem conuersatio in caelis est* – penes quos etiam catholicae fidei dogmata semper intemerata uiguere: nam etsi sermone fuerunt simplices, sed imperiti scientia non fuerunt.

Horum studia uestra sanctitas aemulata pro integritate fidei summis uiribus elaborat, inertiam quorundam uarietatemque despiciens, qui utilitatem praesentium rebus caelestibus anteponunt – quorum nos flexa fides et erga diuinum cultum foeda mobilitas ualde maestificat –, qui pro uoluptatibus principum suas sententias plerumque commutant – quasi diuina religio humanis umquam possit altercationibus immutari, cum dominicae promissionis ex apostolica traditione fixa maneat et inconcussa soliditas.

(3.) Quapropter de universali ecclesiae firmitate securus paruique pendens audaciam aut furorem Nestorianaе perfidiae, quae non solum conatibus manifestis uerum etiam clandestinis semper insidiis stabilitatem catholicae ueritatis oppugnare

2. PREFĂȚĂ LA TRADUCEREA ÎN LATINEȘTE A CELOR DOUĂ EPISTOLE ALE SFÂNTULUI CYRILLUS, EPISCOP DE ALEXANDRIA, ADRESATE EPISCOPULUI SUCCESSUS⁴, LUI IOANNES ȘI LEONTIUS

Dionisius Exiguus către preacinstiții stăpâni⁵ și preaiubiții frați Ioannes și Leontius⁶

(1.) Pentru necunoscători poate părea ceva nou că Scythia, care se dovedește a fi înspăimântătoare deopotrivă prin geruri ca și prin barbari, a crescut întotdeauna bărbați plini de ardoare și minunați prin bunătatea moravurilor. Noi știm că este așa nu numai din cunoașterea locurilor unde ne-am născut, ci chiar din experiența vieții trăite pe acele meleaguri. Este limpede că în adunarea cea pământească acolo, cu harul lui Dumnezeu, ne-am născut prin Taina Botezului și ne-am învrednicit să vedem din fragedă tinerețe felul de viață cerească al preafericiților Părinți cu care se mândrește oarecum acea regiune prin rodnicia ei duhovnicească.

(2.) Credința lor, strălucind prin legătura cu faptele, oferea tuturor pilde de viață și de credință totodată. Aceștia, slobozi de orice grijă omenească, puteau spune cu apostolul: *Cetatea noastră este în ceruri*⁷. La ei, dogmele dreptei-credințe au avut întotdeauna putere neștirbită; căci, deși au fost simpli prin cuvinte, n-au fost fără putere prin știință⁸.

În întrecere cu râvna acestora, Sfințiile Voastre vă străduiți din toate puterile pentru integritatea credinței, disprețuind lenea și ușurătatea unora care pun folosul celor prezente mai presus de bunurile cerești – a căror credință decăzută și josnică nestatornicie față de învățătura divină tare ne mâhnește –, care pentru plăcerile celor mari își schimbă adesea părerile lor, ca și cum religia cea dumnezească s-ar putea schimba prin certuri omenești, când de fapt tăria făgăduinței Domnului rămâne statornică și de neclintit încă din Tradiția apostolică.

(3.) De aceea, încredințat de tăria Bisericii universale și punând puțin preț pe îndrăzneala și furia rătăcirii nestoriene, care uneltește întotdeauna nu numai prin încercări pe față, ci chiar prin capcane meșteșugite să atace credința cea adevărată

⁴ Succesus, episcop de *Diocaesarea* (Ouzoundja-Bourdj), în *Isauria* († cca 440), căruia Cyrillus i-a adresat două scrisori prin care explica cele douăsprezece anatematisme – A. Labate, *Succesus*, în *DECA*, II, p. 2333; idem, *Successo*, în *NDPAC*, III, col. 5160-5161; *DELIC*, p. 789 (*Succensus de Diocezarea*).

⁵ Termenul *dominis* e netradus în ediția menționată mai jos.

⁶ Destinarii sunt doi dintre călugării sciți aflați în delegație la Roma în 519-520 în legătură cu formula *Unus de trinitate passus est* – *PCBE*, 2/1, p. 567 (*Dionysius Exiguus* 4); vezi și cap. *Călugării sciți (FHDRCh, LXXVII)* și *Studiul introductiv*.

⁷ *Fil* 3,20.

⁸ Despre viața monahală în *Scythia Minor* vezi, în ultimă instanță, E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 217-234; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 244, 267-268 (notele 163-167), 368; I. Holubeanu, *Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean*, în *Studia historica et theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 229-254; idem, *The Byzantine Monachism in Scythia Minor-Dobruja in the IVth-XVth Centuries*, în *Études Byzantines et Post-Byzantines*, V, recueillies et publiées par E. Popescu et T. Teoteoi, București, 2006, p. 243-267.

molitur, pro facultate, quam diuina gratia suggerit, armis eius feralibus salutare nitor munimem opponere.

Et ideo beatissimi Cyrilli Alexandrinae urbis episcopi duas epistulas ad Successum directas Isauriae Diocaesariensis antistitem, uobis potissimum commonentibus, de graeca nuper locutione transfudi.

Et quoniam singulari studio praefati doctoris nosse desideratis opuscula, tribuente Christo deo nostro, quaecumque ex his potuero, trasferre curabo, hanc a uobis specialiter uicissitudinem poscens: ut mihi precum uestrarum subsidia, sedulae mentis intentione, praestetis.

Ediția folosită: *Scriptores 'Illyrici' minores. Asterius. Dionisius Exiguus. «Exempla sanctorum patrum». Trifolius. «Confessio» sive «Formula libelli fidei», Turnholti, 1972 (CCSL LXXXV), p. 55-56.*

în stabilitatea ei, după puterile mele și cu ajutorul dumnezeiesc mă străduiesc să opun stavilă mântuitoare împotriva armelor nimicitoare ale ereziei.

În acest scop, am tradus de curând din grecește, mai ales la îndemnul vostru, cele două scrisori ale preafericitului Cyrillus, episcopul Alexandriei, adresate lui Successus, arhipăstorul Diocaesareei din Isauria.

Și fiindcă doriți cu râvnă deosebită să cunoașteți micile lucrări ale învățatului amintit, cu ajutorul lui Hristos, Dumnezeuul nostru, mă voi îngriji să traduc din acestea ce voi mai putea, cerându-vă în chip deosebit și eu să-mi acordați, prin rugăciunile voastre, ajutor pentru înfăptuirea celor începute.

Ediția folosită: *Prefață la traducerea în latinește a celor două epistole ale Sfântului Cyrillus, episcop de Alexandria, adresate episcopului Successus*, traducere de David Popescu, în *MO*, 38, 1986, 2, p. 116-117.

LXXIII. CASSIODORI**1. HISTORIA ECCLESIAITICA TRIPARTITA**

IV, 24 ... Sancta synodus Dei gratia Sardicae congregata ex urbe Roma, Hispaniis, Galliis, Italia, Campania, Calabria, Africa, Sardinia, Pannonia, Mysia, Dacia, Dardania, altera Dacia, Macedonia, Thessalia, Achaia, Epiris, Thracia,

LXXIII. CASSIODORUS

(cca 485 – cca 580)

Autorul. Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus s-a născut pe la cca 485 la *Scyllatium*, în *Calabria*. A fost unul dintre personajele politice importante din Italia ostrogotă a primelor trei decenii ale secolului al VI-lea. A parcurs treptele onorurilor vremii, devenind un apropiat al regelui Theodoricus Magnus (474-526). A militat constant pentru sinteza romano-germanică. După căderea regatului ostrogot în 537, s-a retras din viața publică, dedicându-se celei spirituale, încununată cu înființarea în 553, la 70 de ani, a mănăstirii *Vivarium* din *Calabria*.

Opera. Partea cea mai originală a operei lui Cassiodorus o reprezintă culegerea de documente ale activității sale publice – *Variae*, realizată între 537 și 538. Este, de asemenea, autorul unei *Cronici* (519) și al unei istorii a goților (*De origine actibusque Gothorum*) – astăzi, pierdută –, compusă între 526 și 533 la comanda regelui Theodoricus, rezumată în 551 de Iordanes. După reclusiunea din spațiul public, a scris, printre altele, *De anima*, *Institutiones divinarum litterarum* (între 554-563), *De orthographia* și a făcut mai multe traduceri, printre care colajul din istoricii bisericești Socrates Scholasticos, Sozomenos și Theodoretos de *Cyros*, cunoscută sub titlul *Historia ecclesiastica tripartita*. De fapt, aceasta a fost realizată de unul dintre secretarii (*scholasticus*) lui Cassiodorus de la *Vivarium* pe nume Epiphanius.

Bibliografie: PLRE, II, p. 265-268 (*Fl. Magnus Aurelius Cassiodorus Senator* 4); P. Siniscalco, *Épiphane le Scolastique. Moine*, în DECA, I, p. 843; M. L. Angrisani Sanfilippo, *Cassiodore (Flavius Magnus Aurelius)*, în DECA, II, p. 431-433; idem, *Cassiodoro*, în NDPAC, I, col. 896-899; PCBE, 2/1, p. 403-409 (*Fl. Magnus Aurelius Cassiodorus Senator* 2), 654 (*Epiphanius* 24); DELC, p. 124-126 (*Cassiodor*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 338-340; M. von Albrecht, *Geschichte der römische Literatur von Andronicus bis Boethius. Mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, II, München-New Providence-London-Paris, 1994², p. 1186-1190; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 472-476; P. Franco Beatrice, *De Rufin à Cassiodore. La réception des Histoires ecclésiastiques grecques dans l'Occident latin*, în *L'Historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. Pouderon et Y.-M. Duval, préface de M. Quesnel, Paris, 2001, p. 247-251; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 152-157; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 100-107, 274-275.

1. ISTORIA BISERICESCĂ TRIPARTITĂ

IV, 24 ... Sfântul sinod din Sardica¹, prin grația lui Dumnezeu întrunind pe cei din orașul Roma, din Hispania, din Gallia, din Italia, din Campania, Calabria, Africa, Sardinia, Pannonia, Mysia, Dacia, Dardania, cealaltă Dacia, Macedonia,

¹ Sinod ținut în 343 – vezi *FHDRCh*, IX și CIX.

Rhodope, Asia, Caria, Bithynia, Hellesponto, Phrygia, Pisidia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, altera Phrygia, Pamphylia, Lydia, Cycladae, Aegyptus, Thebais, Libya, Galatia, Palaestina et Arabia, universos episcopis et comministris sanctae et apostolicae ecclesiae, dilectissimis fratribus ib Domino salutem.

Multa quidem ac saepius ministri Arianæ vesaniae praesumpserunt adversus Dei servos et rectam idem custodientes... Dudum itaque Eusebius, et Maris, et Theodorus, atque Theogonius, Ursacius, et Valens, et Minophantus, et Stephanus, scripserunt Iulio comministro nostro Ecclesiae Romanae pontifici contra praedictos consacerdotes nostros, id est, Athanasium episcopum Alexandriae, et Marcellum episcopum Ancyrae Galatiae, et Asclepam Gazae.

Thessalia, Achaia, Epirus, Thracia, Rhodope, Asia, Caria, Bithynia, Hellespontus, Phrygia, Pisidia, Cappadocia, Pontus, Cilicia, cealaltă Phrygie, Pamphylia, Lydia, insulele Cyclade, Egipt, Thebais, Libya, Galatia, Palaestina și Arabia, trimite sănătate tuturor episcopilor și coslujitorilor sfintei și apostolicei Biserici, iubiții frați întru Domnul.

În adevăr, adeseori și multe rele au săvârșit adepții nebuleniei lui Arius împotriva celor care-l slujesc pe Dumnezeu și păzesc dreapta credință. Căci cei care propuneau o doctrină falsă au încercat să-i îndepărteze pe cei cu dreapta credință... Și așa, de curând, Eusebius² și Maris³, și Theodorus⁴, ca și Theognius⁵, Ursacius⁶, și Valens⁷, și Minophantes⁸, și Stephanus⁹ au scris lui Iulius, slujitor întru credința

² Vezi *FHDRCh*, IX.

³ În ediția românească e tradus „Marin” (această formă apare la Philostorgios); e vorba de Maris, episcop de *Chalcedon* – vezi *FHDRCh*, IX.

⁴ Vezi *FHDRCh*, IX.

⁵ Corect, Theognis sau Theognios, episcop de *Nicaea* – vezi *FHDRCh*, IX.

⁶ Vezi *FHDRCh*, IX.

⁷ Vezi *FHDRCh*, IX.

⁸ Vezi *FHDRCh*, IX.

⁹ Vezi *FHDRCh*, IX.

VI, 16. In Dorostolo vero, insigni Thraciae civitate, Aemilianus invictissimus decertator, a Capitolino universae Thraciae iudice igni traditus est.

Ediția folosită: *PL* 69/1, col. 968-969, 1040.

2. DE INSTITUTIONE DIVINARUM LITTERARUM I, 23. DE ABBA EUGIPPO ET ABBA DIONISIO

2. Generat etiam hodieque catholica ecclesia viros illustres probabilium dogmatum decore fulgentes. fuit enim nostris temporibus et Dionisius monachus, Scythia natione sed moribus omnino Romanus, in utraque lingua valde doctissimus, reddens actionibus suis quam in libris Domini legerat aequitatem. Scripturas divinas tanta curiositate discusserat atque intellexerat, ut, undecumque interrogatus fuisset, paratum haberet competens sine aliqua dilatione responsum. qui mecum dialecticam legit, et in exemplo gloriosi magisterii plurimos annos vitam suam

noastră, episcop al Bisericii Romei¹⁰, împotriva preoților de aceeași credință cu noi numiți mai înainte, adică Athanasius, episcopul Alexandriei¹¹, și Marcellus, episcopul Ancyrei din Galatia¹², și Asclepa din Gaza¹³.

VI, 16. În Durostorum, oraș însemnat în Thracia, Aemilianus, luptătorul niciodată învins, a fost dat focului de judecătorul Capitolinus al întregii Thracii¹⁴.

Ediția folosită: Casiodor, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, traducere de Liana și Anca Manolache, introducere și note de Ștefan Alexe, București, 1998 (PSB 75), p. 143, 144, 147, 234-235.

2. DESPRE ÎNVĂȚĂȚURA SCRIERILOR DIVINE

I, 23. DESPRE ABATELE EUGIPIUS ȘI DESPRE ABATELE DIONISIUS¹⁵

2. Chiar și azi Biserica catolică naște bărbați iluștri, strălucitori în strălucirea podoabei principiilor dovedite. Căci, chiar în vremurile noastre, a trăit și călugărul Dionisius, de neam scit¹⁶, dar cu totul roman prin obiceiuri și întru totul învățat în ambele limbi: a dat făptuirilor sale întreaga moderație pe care o aflase citind din cărțile Domnului. Scripturile divine le-a comentat și le-a înțeles cu o atât de mare dorință de cunoaștere, încât despre orice fragment ar fi fost întrebat, ar fi avut pregătit răspunsul, cunoscător și fără vreo amânare. A citit dialectica împreună cu mine și și-a petrecut cei mai mulți ani ai vieții sale în pilduitoarea-i conducere

¹⁰ Vezi **FHDRCh, IX**.

¹¹ Despre el, vezi **FHDRCh, XV**.

¹² Vezi **FHDRCh, IX**.

¹³ Asclepas (Asclepius), episcop de Gaza (*Palaestina*) († după 343), nicean, exilat în 326/7 și 328 de partizanii lui Eusebius de *Nicomedia*. După moartea lui Constantin I, a fost reabilitat de papa Iulius I (337-352) și conciliul roman din 340/1, confirmat de sinodul occidentalilor de la *Sardica* – Athan., *Apol. contra Arianos*, 44; Socr., *HE*, I, 13, 12; II, 15; 23, 39-42; Sozom., *HE*, III, 8, 1; 11, 7; 12, 2; 24, 3; Theod., *HE*, II, 8; M. Simonetti, *Asclepa di Gaza*, în *NDPAC*, I, col. 574-575; *HEO*, II, p. 1022.

¹⁴ Aemilianus a fost martirizat la 18 iulie 362 – *PSB*, 11, p. 304-307; Hier., *Chron.*, a. 363; Theod., *HE*, III, 7, 5; *Chron. Pasch.*, a. 363; E. Popescu, *Sfântul mucenic Emilian de Durostorum*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987, p. 178-182; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 46, 77; G. Atanasov, *The Christian Durostorum-Drastar*, Varna, 2007, p. 31-41, 395-396 (în bulgară și engleză). Despre Capitolinus, *vicarius Thraciarum* în 361/3, cf. *PLRE*, I, p. 180 (*Capitolinus* 2). Vezi și **FHDRCh, LXI** (*Prosper Tiro*), **CXX** (*Martyrologium Romanum*).

¹⁵ Dionisius Exiguus, pentru care vezi **FHDRCh, LXVIII** și **LXXII**.

¹⁶ Genn., *Vir. ill.*, LXI: *natione Scythia* (**FHDRCh, LXVIII**). Această afirmație l-a determinat pe Petro B. T. Bilaniuk să considere că Dionisius provenea din *Scythia* nord-pontică – *Die religiöse Lage an der skythischen Schwarzmeerküste und ihr Einfluß auf Westeuropa in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, în R. Pillinger, A. Pültz, H. Vetters (Hrsg.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter. Referate des dritten, vom 16. Bis 19. Oktober 1990 durch die Antiquarische Abteilung der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und das Bulgarische Forschungsinstitut in Österreich veranstalteten Symposions*, Wien, 1992, p. 130-134.

Domino praestante transegit. pudet me de consorte dicere, quod in me nequeo reperire. fuit enim in illo cum sapientia magna simplicitas, cum doctrina humilitas, cum facundia loquendi parcitas, ut in nullo se vel extremis famulis anteferebat, cum dignus esset regum sine dubitatione colloquiis. interveniat pro nobis qui nobiscum orare consueverat, ut cuius hic sumus oratione suffulti, eius possimus nunc meritis adiuvari. qui petitus ab Stephano, episcopo Salonitano, ex Graecis exemplaribus Canones ecclesiasticos moribus suis pares, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiae luce composuit, quos hodie usu celeberrimo ecclesia Romana complectitur. hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam salutare ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. alia quoque multa ex Graeco transtulit in Latinum, quae utilitati possunt ecclesiasticae convenire; qui tanta latinitatis et graecitatis peritia fungebatur, ut quoscumque libros Graecos in manibus acciperet, Latine sine offensione transcurreret, iterumque Latinos Attico sermone relegeret, ut crederes hoc esse conscriptum, quod os eius inoffensa velocitate fundebat.

3. Longum est de illo viro cuncta retexere. qui inter reliqua virtutes hoc habuisse probatur eximium, ut, cum se totum Deo tradidisset, non aspernaretur saecularium conservationibus interesse, castus nimium cum alienas cotidie videret uxores, mitis cum furentium vaesano turbine pulsaretur. fundebat lacrimas motus compunctione cum audiret garrula verba laetitiae, ieiunabat sine exprobatione prandentium, et adeo conviviiis gratanter intererat ut inter epulas corporales inquisitus spiritales semper copias exhiberet. quod si tamen aliquando comederet, parvo quidem cibo sed tamen escis communibus utebatur. unde summum genus aestimo patientiae inter humanas esse delicias et abstinentiae custodire mensuram. sed ut bona mentis eius infucata laude referamus, erat totus catholicus, totus paternis regulis perseveranter adiunctus, et quicquid possunt legentes per diversos quaerere, in

(Dumnezeu fiind călăuzitor) a glorioasei învățături. Mi-e rușine că spun despre părtaș ceea ce în mine nu reușesc să gădesc. Căci era în el, alături de o mare înțelepciune, și nefățărnicie, alături de învățătură, și modestie, alături de bogăția vorbirii, și măsură; încât nu se punea mai presus de nimeni, nici de cei mai umili servitori, dar era plin de demnitate fără echivoc în convorbirile purtate cu conducătorii. Să vină din nou printre noi cel ce obișnuiește să se roage cu noi, încât, după ce am fost sprijiniți de rugăciunea lui atunci, să putem acum să ne ajutăm cu meritele lui. El a fost chemat de Stephanus, episcopul din Salona¹⁷, pentru ca, din versiunile grecești, să transpună, după regulile proprii, canoanele bisericești, astfel încât, limpede și priceput fiind, le-a rânduit prin marea strălucire a elocinței sale pe cele ce astăzi le îmbrățișează Biserica romană, cu o folosință prea demnă de știrea tuturor¹⁸. Aceasta se cade să le citiți voi cu strădanie, să nu părem cumva că ignorăm cu vinovăție rânduieli bisericești atât de folositoare. A tradus de asemenea din greacă în latină multe altele ce-i pot servi folosinței bisericești¹⁹. El era dăruit cu o atât de mare pricepere a spiritului latinei și a limbii grecești, încât orice cărți grecești îi cădeau în mână le traducea în latină fără vreo poticnire, pentru ca apoi, din nou, pe cele latine deja să le recitească în greacă; încât credeai că sunt scrise la un loc versiunile pe care gura sa, cu o neștirbită iuțeală, le lăsa să curgă.

3. Îndelung ar trebui să rețes toate despre acel bărbat care, printre celelalte virtuți, e dovedit că a avut-o cu deosebire pe aceea de a se fi încredințat întreg lui Dumnezeu, fără să respingă însă a fi părtaș la convorbirile despre cele lumești. Cast peste măsură, ori de câte ori le vedea pe soțiile altora, era blând când se simțea izbit de vârtejul nebun al celor furioși. Vărsa lacrimi mișcat de căință când auzea cuvintele flecare ale veseliei; postea fără a le aduce reproșuri celor ce-și luau prânzul. De altfel, le era spre plăcere comesenilor, căci, printre bucatele hărăzite trupului, dădea mereu la iveală bogății ale spiritului, când era întrebat. Dacă totuși mânca puțin în acele ocazii, se atingea doar de bucatele obișnuite. De aceea, consider și eu că supremul fel al puterii de a îndura se află printre plăcerile omenești, precum și în a păstra măsura cumpătării. Dar, ca să arătăm bunurile gândirii sale, printr-o laudă firească, să spunem și că era cu totul nesmintit în credință, legat neîncetat de regulile Părinților; iar acei ce îl citesc pot întreba orice, căci se știa că prin știința

¹⁷ Stephanus, episcop de Salona (Solin, Croația) între 510 și 527 – J. Lučić, *Illyricum*, în *DHGE*, XXIV, col. 864.

¹⁸ Această culegere, realizată la cererea unui anume Laurentius frater și dedicată episcopului Stephanus de Salona, cuprindea canoanele apostolilor, ale conciliilor de la Nicaea (325), Ancyra (314), Neocaesarea (315), Gangra (340), Antiochia (341), Laodicea (343), Constantinopolis (381), ale primei ședințe a conciliului de la Carthago (419) și decretul conciliului de la Chalcedon (451) – cf. *PCBE*, 2/1, p. 567 (*Dionysius Exiguus* 4).

¹⁹ Este vorba despre: două scrisori ale lui Cyrillus de Alexandria adresate lui Succesus de Diocaesarea (*FHDRCh*, LXXII.2), cea de-a treia epistolă a aceluiași adresată lui Nestorius împreună cu cele douăsprezece anatematisme (*FHDRCh*, LXXII.1), tratatul *De conditione hominis* a lui Gregorius de Nyssa, *Tomos ad Armenios* al lui Proclus de Constantinopolis, *Relatio de inuentione capituli beati Iohannis Baptiste, Penitentiae sanctae Thaisis, Vita s. Pachomi abbatis* – cf. *ibidem*.

illius scientia cognoscebatur posse fulgere. cuius nomini glorioso aliqua pravi homines calumniose nituntur ingerere, unde sua videantur errata aliaquatenus excusare. sed ille iam saeculi perversitate derelicta, praestante Domino in ecclesiae pace susceptus, inter Dei famulos credendus est habere consortium.

4. Dicerem adhuc fortasse reliqua de sancto viro, quae nobis totius probationis veritate comperta sunt. sed necesse est ut propositum nostrum potius exsequamur, ne, cum simus debitores alterius promissionis, aliud diu referre importuna loquacitate videamur. || et ut vobis in regulis fidei nulla possit nocere subreptio, legite quas habetis in promptu synodum Ephesenam et Calchedonensem necnon et *Encyclia*, id est epistulas confirmationis supradicti concilii; quae si diligenter excurritis, versutiae improborum nulla vobis occasione praevallebunt. ||

Ediția folosită: Cassiodori senatoris *Institutiones*, edited from the manuscripts by R. A. B. Mynors, Oxford, 1937, p. 62-64.

Ediția consultată: *PL* 70, col. 1137-1138.

lui dobândești puterea de a străluci. Gloriosului său nume se străduiesc oameni de nimic să-i impună în mod rușinos unele lucruri, care să pară că ar trebui să-i fie scuzate, până la un punct, ca greșeli²⁰. Dar el, îndepărtată fiind fățarnicia veacului (Dumnezeu stând martor), înălțat în pacea Bisericii, trebuie socotit ca având însoțire printre slujitorii lui Dumnezeu.

4. Aș spune, desigur, despre sfântul bărbat și altele ce mi-au fost dezvăluite prin adevărul dovedirii întregi; se cuvine însă ca planul nostru să-l urmărim mai tenace, ca nu cumva să rămânem datori cu o altă promisiune și să nu părem a ne îndrepta spre altceva printr-o nemăsurată vorbărie. || Și, pentru ca nici o înșelătorie în regulile credinței să nu vă poată vătăma, citiți-le pe cele pe care le aveți la dispoziție în legătură cu sinodul din Ephesus și cu cel din Calchedon și, de asemenea, circularele, adică scrisorile de întărire ale sus-numitului conciliu; în ceea ce le privește pe acestea, dacă le veți parcurge cu atenție, vicleniile celor necinstiți nu vor avea putere asupra voastră cu nici un prilej. ||²¹

Ediția folosită: Cassiodor, *Despre învățătura scrierilor divine*, introducere și traducere de Dan Negrescu, în *Altarul Banatului*, S.N., 7(46), 1996, 1-3, p. 74-76.

²⁰ Dionisius a fost acuzat de erezie.

²¹ Textul dintre bare a fost tradus de Claudia Tărnăuceanu.

LXXIV. PRISCIANI CAESARIENSIS

LXXIV. PRISCIANUS DIN CAESAREA

(secolele V-VI)

Autorul. Locul de obârșie al lui Priscianus este disputat între specialiști: unii consideră că provenea din *Africa* vandală, pe când alții apreciază că se origina într-unul din orașele cu numele *Caesarea* din Orient (poate *Caesarea Palaestinae*) (Joseph Geiger); Patricia Coyne pledează pentru *Caesarea Mauretaniae*. A funcționat la *Constantinopolis* ca *grammaticus* și, poate, profesor de latină la Universitatea imperială.

Opera. Priscianus a scris sub trei împărați – Anastasius (491-518), Iustinus I (518-527) și Iustinianus I (527-565). Este autorul mai multor lucrări¹, cea mai importantă fiind *Institutio de arte grammatica*, redactată în 526. *De laude Anastasii* a fost compus, așa cum apreciază Patricia Coyne, foarte probabil în 513, în contextul rebeliunii lui Vitalianus în *Moesia II* și *Scythia*² și al crizei religioase din epocă, și are ca scop exaltarea imaginii suveranului, comparat cu „bunii împărați” ai Romei – Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Traianus.

Bibliografie: *PLRE*, II, p. 905 (*Priscianus* 2); L. Dattrino, *Priscien*, în *DECA*, II, p. 2106-2107; *DELCL*, p. 717-718 (*Priscianus*); M. Passalacqua, *Introduzione*, în *Prisciani Caesariensis Opuscula*, edizione critica a cura di M. Passalacqua, I, *De figuris numerorum, De metris Terentii, Praeexercitamina*, Roma, 1987, p. XIII-XLVII; P. Coyne, *Introduction*, în *Priscian of Caesarea's De laude Anastasii imperatoris*, Translated with Commentary and Introduction by Patricia Coyne, Lewiston-Queenston-Lampeter, 1991, p. 1-38; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 55, 87-88, 355; J. Geiger, *Some Latin authors from the Greek East*, în *CQ*, 49, 1999, 2, p. 606-610; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiener-Wien, 2001, p. 480; A. Luhtala, *Grammar and philosophy in Late Antiquity: a study in Priscian's sources*, Amsterdam, 2005.

¹ Un fragment din parafrizarea după *Periegesis* a lui Dionysius din *Alexandria* se găsește reprodus și tradus în G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, ediție îngrijită și prefată de I. Oprișan, București, 2007, p. 168-170.

² Vezi *FHDRCh*, LXXVI.3 și *Studiul introductiv*.

DE LAUDE ANASTASII IMPERATORIS

- 298 Hypatii vestri referam fortissima facta,
 Qui Scythicas gentes ripis depellit ab Histri,
300 Quem vidit validum Parthus sensitque timendum?

Ediția folosită: Priscian of Caesarea's *De laude Anastasii imperatoris*, Translated with Commentary and Introduction by Patricia Coyne, Lewiston-Queenston-Lampeter, 1991, p. 50.

DESPRE ELOGIUL ÎMPĂRATULUI ANASTASIUS

- 298 Voi consemna cele mai curajoase fapte ale lui Hypatius al vostru
Care alungă neamurile scitice de la malurile Istrului³,
300 Pe care partul l-a văzut puternic și l-a socotit de temut⁴.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

³ Avel Cameron consideră că Priscianus se referă aici la *fortissima facta* săvârșite de Hypatius, nepotul împăratului, împotriva protobulgarilor, care au devastat Peninsula Balcanică între anii 498-502. Dar alți cercetători, printre care și Patricia Coyne, pornind de la faptul că nici o sursă nu menționează vreo campanie a lui Hypatius împotriva neamului amintit, apreciază că poetul are în vedere succesele obținute inițial, în toamna lui 513, de către nepotul împăratului în calitate, poate, de *magister militum praesentalis*, asupra generalului Vitalianus, aflat în fruntea trupelor de federați (*Scythicas gentes*) – cf. Ioann. Antioch., *Chron.*, 214e, 1; Iord., *Rom.*, 358; *PLRE*, II, p. 579 (*Fl. Hypatius* 6); T. E. Gregory, *Hypatios*, în *ODB*, 2, p. 962-963; P. Coyne, în Priscian of Caesarea's *De laude Anastasii imperatoris*, Translated with Commentary and Introduction by Patricia Coyne, Lewiston-Queenston-Lampeter, 1991, p. 11-13 (*Introduction*), 192-193 (*Commentary*), cu izvoare.

⁴ După același editor citat în nota anterioară, Priscianus evocă aici un succes al lui Hypatius din campania orientală din anul 503 (Marc. Comes, *Chron.*, a. 503, în *PL* 51, col. 936) – *ibidem*, p. 13-14 (*Introduction*), 193 (*Commentary*). Vezi și *PLRE*, II, p. 578 (*Fl. Hypatius* 6); T. E. Gregory, *op. cit.*, p. 962; G. Greatrex, *Flavius Hypatius*, Quem vidit validum Parthus sensitque timendum. *An Investigation of his Career*, în *Byzantion*, 66, 1996, 1, p. 120-142.

LXXV. GESTA LIBERII PAPAE

6. Veniens autem eodem tempore bellum super Danubium ingestissima pars barbarorum quasi intra octavarum Paschae. Et audiens hoc Constans [lege: Constantius] dixit: «Videte hunc sacrilegium, quia quod numquam factum est, fecit superstitionem vanitatis. Ideo haec plaga multitudinis barbarorum ingens venit super Romania»; et ambulavit ad bellum, et profectus est cum grandi amaritudine, et di-

LXXV. FAPTELE PAPEI LIBERIUS

(începutul secolului al VI-lea)

Autorul și opera. *Gesta Liberii* face parte dintre așa-numitele „falsuri” sau „apocrife simahiene”, respectiv un grup de mai multe scrieri redactat sub pontificatul papei Symmachus (498-514), care, deși slujea, inițial, contracarării schismei provocate de alegerea antipapei Laurentius (498-506), a generat un principiu de drept cu implicații deosebite în veacurile următoare, anume *Prima Sedes a nemine iudicatur* („Primul Scaun nu e îngăduit a fi judecat de nimeni”). Una dintre figurile principale ale acestor *Fapte* este împăratul Constantinus I (306-337), care, lepros fiind, ar fi fost vindecat datorită bozetului ortodox săvârșit de papa Silvestrus I (314-335). Scrierea e plină de confuzii și elemente neautentice.

Bibliografie: LP, LIII; A. Kazhdan, *Symmachus*, în *ODB*, 3, p. 1988; B. Studer, *Simmaco papa*, în *NDPAC*, III, col. 4953-4954; DELC, p. 792 (*Symmachus de Roma*); E. Wirbelauer, *Zwei Päpste in Rom: der Konflikt zwischen Laurentius und Symmachus (498-514). Studien und Texte*, München, 1993, p. 248-260; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 77.

6. Abătându-se, dară, în acea vreme, război asupra Dunării, o trupă de barbari a năvălit cam pe la ora a opta a zilei de Paști¹. Și auzind aceasta, Constans² [corect, Constantius³ – n.n.] a spus: „Priviți-l pe acest profanator⁴, fiindcă ceea ce nu a fost înfăptuit vreodată a dus la o venerație a deșertăciunii. Din această pricină, s-a abătut asupra Romaniei imensa năpastă a mulțimii barbarilor” și <Constans>

¹ Autorul are în vedere, foarte probabil, izbucnirea conflictelor cu evazii și sarmații *Limigantes* din zona Dunării Mijlocii, desfășurate în anii 358 și 359 – Aur. Vict., *Caes.*, 42, 21; Amm., XVII, 12-13; XIX, 11; P. Barceló, *Constantius II. Und die Limigantes: Einige Präzisierungen zu Amm. XIX 11*, în *Klio*, 74, 1992, p. 422-430; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 61-69; R. Seager, *Roman policy on the Rhine and the Danube in Ammianus*, în *CQ*, 49, 1999, 2, p. 582-587; N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Aur. Vict., *Caes.*, p. 488, nota 891.

² Constans, cel de-al treilea fiu al lui Constantinus I și al Faustei, împărat între 9 septembrie 337 și 350 – *PLRE*, I, p. 220 (*Fl. Iul. Constans 3*). Vezi și **FHDRCh, CXI** (*Synodicon vetus*).

³ Constantius II, cel de-al doilea fiu al lui Constantinus I și al Faustei, împărat între 9 septembrie 337 și 3 noiembrie 361 – *PLRE*, I, p. 224 (*Fl. Iul. Constantius 8*). Vezi și **FHDRCh, CXI** (*Synodicon vetus*).

⁴ Vezi *infra*.

cebat, dum exiret portam civitatis: «Sacrilegium Liberium, qui dixit patruum meum fuisse leprosum, et baptizatum a Silvestro episcopo, et mundatum, dum abiero super quadrupedes Danubii, et concidero barbaros, rediens ad urbem Romam, volucris caeli et bestiis terrae carnes eius immolabo; ipsum solum Liberium, non enim alios: ne dicant et affirment me esse persecutorem». Dum esset autem in pugna Danubii, Constans [lege: Constantius] fortiter urgebatur.

Ediția folosită: *PL* 8, col. 1391.

Ediția consultată: Mansi, 2, col. 1264.

[Constantius – n.n.] a mers la război și a plecat cu mare amărăciune și, pe când ieșea pe poarta cetății, spunea: „Pe profanatorul Liberius⁵, care a spus că unchiul meu⁶ a fost lepros și că a fost botezat de episcopul Silvestrus⁷ și că a fost curățit⁸ <îl voi pedepsi>; după ce mă voi fi năpustit asupra patrupezilor de la Dunăre și îi voi fi nimicit pe barbari, întorcându-mă în orașul Roma, voi aduce jertfă păsărilor cerului și fiarelor pământului cărnurile lui; numai pe el, pe Liberius, <îl voi pedepsi>, nu și pe alții: ca să nu spună ei și să susțină că eu sunt un persecutor”⁹. Însă, pe când se afla în lupta de la Dunăre, Constans [citește, Constantius – n.n.] era strașnic muncit.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁵ Papa Liberius (352-366).

⁶ Aceași idee în *Gesta Liberii*, 2 (PL 8, col. 1389).

⁷ Silvestrus I, papă între 314-355; de numele lui este legată legenda „donației lui Constantinus” (*Donatio Constantini* sau *Constitutum Constantini*), conform căreia, în schimbul botezului care l-ar fi vindecat de lepră, împăratul ar fi acordat episcopului Romei primatul în Biserica universală și stăpânirea asupra teritoriilor occidentale ale Imperiului – LP, XXXIV; Iacobus de Voragine, *Legenda de aur*, I, traducere, îngrijire și prefață de L. Titieni, Cluj-Napoca, 1998, p. 84-93; A. Kazhdan, *Silester I*, în ODB, 3, p. 1900; B. Studer, *Silvestro I papa*, în NDPAC, III, col. 4938-4939; DELC, p. 194 (*Donatio Constantini*); A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 46-48, 77.

⁸ Despre legenda leprei lui Constantinus I, vindecarea prin botezul lui Silvestrus I și adevăratul botez arian săvârșit de Eusebius de Nicomedia vezi, în ultimă instanță, M. Amerise, *Il battesimo di Costantino il Grande. Storia di una scomoda eredità*, Stuttgart, 2005.

⁹ Sâmburele de adevăr al acestei anecdote este că împăratul Constantius II (337-361), pro-arian, l-a exilat în 355 pe Liberius, susținător al doctrinei niceene și al lui Athanasius; exilul a durat până în 358 – LP, XXXVII; Ruf., HE, I, 22; B. Studer, *Libère. Pape*, în DECA, II, p. 1441-1442; idem, *Liberio papa*, în NDPAC, II, col. 2822-2823; DELC, p. 505-506 (*Liberius*); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 50-51; T. D. Barnes, *The capitulation of Liberius and Hilary of Poitiers*, în idem, *From Eusebius to Augustine. Selected Papers 1982-1993*, Variorum, 1994; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 264-265.

LXXVI. HORMISDAE PAPAE**1. EPISTULA CXXXV**

Domino sancto meritis praecellentissimo in Christo gloriosissimo et apostolica sede dignissimo papae Hormisdæ Auitus

1... in quibus nos sicut per conuersionem prouinciarum, id est Dardaniae Hillyrici uel Scythiae, ad communionem gaudiorum prouocatis, sic admonitione cautiissima, ne quid per ignorantiam praeuenire possit, instruitis.

LXXVI. PAPA HORMISDAS (514 – 523)

Authorul. Hormisdas provenea dintr-o bogată familie originară din *Campania*. S-a născut în ultima parte a secolului al V-lea. *Diaconus* al Bisericii romane și apropiat al papei Symmachus (22 noiembrie 498 – 20 iulie 514), îi urmează acestuia în scaun între 20 iulie 514 și 6 aprilie 523¹. Printre meritele acestui papă se numără restabilirea comuniunii cu Biserica răsăriteană după ce, o dată cu domnia lui Iustinus I (518-527), a luat sfârșit așa-numita „schismă a lui Acacius” (484-519), și afirmarea primatului scaunului roman.

Bibliografie: *LP*, LIV; A. Di Berardino, *Hormisdas. Pape (514-523)*, în *DECA*, I, p. 1195-1196; A. Kazhdan, *Hormisdas*, în *ODB*, 2, p. 946; C. Sotinel, *Hormisdas*, în *DHP*, p. 825-827; *PCBE*, 2/1, p. 1015-1016 (*Hormisda*); *DELIC*, p. 363-364 (*Hormisda*); Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 41-48; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 79-80; Ch. Fraisse-Coué, *L'incompréhension croissante entre l'Orient et l'Occident*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 185-191.

1. SCRISOAREA A CXXXV-A²

Sfântului stăpân, preadistinsului prin merite, preagloriosului întru Hristos și preademnului de scaunul apostolic papă Hormisdas, Avitus³

1 ... în privința acestora, așa cum ne chemați la comuniunea bucuriilor prin convertirea provinciilor, anume Dardania, Illyricum sau Scythia⁴, tot așa, printr-o foarte prudentă îndemnare, ne pregătiți, ca să nu se poată întâmpla ceva din pricina neștiinței.

¹ După Claire Sotinel și Alexander Kazhdan, a fost episcop până la 6 august 523 – C. Sotinel, *Hormisdas*, în *DHP*, p. 825; A. Kahdan, *Hormisdas*, în *ODB*, 2, p. 946.

² Data: sfârșitul lui 516 sau 30 ianuarie 517.

³ Episcopul Alcimius Ecdicius Avitus, episcop de *Vienna* între cca 494 – cca 518 – cf. *PLRE*, II, p. 195-196 (*Alcimius Ecdicius Avitus 4*); M. Simonetti, *Avite de Vienne*, în *DECA*, I, p. 322; *DELIC*, p. 100-101 (*Avitus, Alcimius Aecdicus*).

⁴ Hormisdas se referă la păstrarea comuniunii cu *Roma* a Bisericilor din eparhiile amintite la conciliul de la *Heraclea* din 515 – Theoph. Con., *Chron.*, anul 6006 (514) (*FHDR*, II, p. 598-599); Papa Hormisdas, *Ep. 107*, 3 (*FHDR*, II, p. 322-323), *109*, 3 (*FHDR*, II, p. 324-325); Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 43, 45.

2. EPISTULA CXXXVII

Hormisdas Auito episcopo uel uniuersis episcopis prouinciae Uiennensis sub tua dioecesi constitentibus

... 10. Dardania et Hillyricus uicina Pannoniae a nobis, quod iam fecimus ubi necessarium fuit, ut sibi episcopi ordinarentur, expetiit, in tantum se a consortio perditorum separare gaudentes, ut remedia quaererent, dummodo commune cum transgressoribus nihil haberent.

3. EPISTULA CCXXIII

... 6. postea sine nobis magnificus uir Uitalianus magister militum inter se et episcopum Constantinopolitanum uocauerunt praedictum Uictorem; locuti sunt eo: quid definierunt inter se, nescimus.

4. EPISTULA CCXXXIII

(Exemplum relationis synodi Constantinopolitanae de ordinatione Epiphanii episcopi)

Domino nostro sancto ac beatissimo patri patrum archiepiscopo et patriarchae Hormisdas Theophilus Basiliscus Esaias Anastasius Paternus Marcianus et cetera sancta synodus quae in Constantinopolitana est ciuitate congregata ...

ET SUBSCRIPTIONES:

2. SCRISOAREA A CXXXVII-A⁵

Hormisdas, episcopului Avitus și tuturor episcopilor provinciei Vienna aflați în dioceza ta.

... 10. Dardania și Illyricum, vecin cu Pannonia, ne-au cerut să le orânduim episcopi, ceea ce noi am făcut atunci când a fost necesar, bucurându-se ele într-atât să se separe de tovărășia celor pierduți, încât să caute mijloace de apărare, numai să nu mai aibă nimic în comun cu cei ce încalcă legea.

3. SCRISOAREA A CCXXIV-A⁶

6. mai apoi, fără de noi, măritul bărbat Vitalianus, *magister militum*⁷, și episcopul din Constantinopolis⁸, <înțelegându-se> între ei, l-au chemat pe numitul mai sus Victor; au discutat cu el, dar ce au stabilit între ei, nu știm⁹.

4. SCRISOAREA A CCXXXIV-A¹⁰

(copia raportului sinodului constantinopolitan cu privire la numirea episcopului Epiphanius¹¹)

Stăpânului nostru sfânt și preafericitului părinte între părinți arhiepiscopului și patriarhului Hormisdas, Theophilus, Basiliscus, Esaias, Anastasius, Paternus¹², Marcianus și restul sfântului sinod care s-a întrunit în cetatea constantinopolitană...

Și semnăturile:

⁵ Data: 15 octombrie 515.

⁶ Este o scrisoare din 15 octombrie 519 a diaconului Dioscorus (?-530), unul dintre legații papali la Constantinopolis, primită de Hormisdas la 17 noiembrie 519 – cf. *PIB*, I, p. 363-366 (*Dioscorus*); *PCBE*, 2/1, p. 571-579 (*Dioscorus*), în special p. 574.

⁷ Flavius Vitalianus, *magister utriusque militiae per Thracias* în 514-515, *magister utriusque militiae praesentalis* între 518-520, consul în 520, conducătorul răscoalei *foederati*-lor declanșate în 513 împotriva lui Anastasius – *PLRE*, II, p. 1171-1176 (*Fl. Vitalianus* 2); T. E. Gregory, *Vitalian*, în *ODB*, 3, p. 2182; vezi și *Studiul introductiv*.

⁸ Ioannes II, patriarh între 17 aprilie 518 și februarie 520 – A. De Nicola, *Giovanni II di Costantinopoli il Cappadoce*, în *NDPAC*, II, col. 2214; *HEO*, I, p. 4.

⁹ Completare la *FHDR*, II, p. 332.

¹⁰ Scrisă la 9 septembrie 520, primită la 30 noiembrie 520.

¹¹ Epiphanius, episcop între februarie 520 și 5 iunie 535 – F. Cocchini, *Epifanio di Costantinopoli*, în *NDPAC*, I, col. 1669; *DELCS*, p. 219-220 (*Epifanie de Constantinopol*); *HEO*, I, p. 4.

¹² Episcopul de Tomis, mitropolitul *Scythiae Minor* (498-520) – cf. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 173, 384, 600; *HEO*, I, p. 340; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 212 (nota 60); N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 365, 387 (nota 26, cu bibliografie); idem, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Th. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 15. Vezi și *Studiul introductiv*.

... 13. Paternus misericordia Dei episcopus <Tomitanae ciuitatis>¹³ prouinciae Scythiae metropolitus ut supra.

Ediția folosită: *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab A. CCCLXVII usque ad A. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, II, *Epistulae CV-CCXXXVIII. Appendices. Indices*, recensuit commentario critico instruxit indices adiecit Otto Guenther, Praga-Viena-Leipzig, 1898 (*CSEL XXXV*), p. 559, 563, 686, 714.

Ediția consultată: Mansi, 8, col. 491, 492.

¹³ Text adăugat de editor.

13. Paternus, prin mila lui Dumnezeu, episcop <al orașului Tomis>, mitropolit al provinciei Scythia, cum <s-a arătat> mai sus¹⁴.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹⁴ Mitropolitul tomitan semnează al VII-lea, după *Iohannes, episcopus Claudiopolitanae ciuitatis prouinciae Isauriae*, și înaintea lui *Marcianus, episcopus Chalcedonensis ciuitatis metropolitus*.

LXXVII. SCYTHARUM MONACHORUM

LXXVII. CĂLUGĂRII SCIȚI

(prima jumătate a secolului al VI-lea)

Monahi din provincia *Scythia Minor*¹ care au propus formula theopaschită *unus de Trinitate passus est* (*unus de Trinitate crucifixus; unus de Trinitate passus est carne pro nobis*), pe care o integrau efortului de a impune ortodoxia unei alte sintagme – „Cristos este unul din Treime (*unus ex Trinitate*)”. Intenția lor, sprijinită de o producție teologică semnificativă, datorată mai ales abatelui Ioannes Maxentius, a dat naștere unei vii dispute între aceștia, autoritatea imperială și ierarhia ecleziastică de la *Constantinopolis* și *Roma*.

Bibliografie: Maxentii aliorumque Scytarum monachorum necnon Ioannis Tomitanæ urbis episcopi *Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholti, 1978 (CCSL LXXXX A); *Scrieri ale «călugărilor sciți» daco-romani din secolul al VI-lea*, introducere de D. Stăniloae, traducere de N. Petrescu și D. Popescu, Craiova, 2006; Anast. Bibl., *Hist. VRP*, LIV; M. Simonetti, *Néochalcédonisme*, în *DECA*, II, p. 1717; idem, *Neocalcedonismo*, în *NDPAC*, II, col. 3441; B. Studer, *Unus ex Trinitate passus est*, în *DECA*, II, p. 2502; idem, *Unus ex Trinitate passus est*, în *NDPAC*, III, col. 5511; idem, *Teopaschiti*, în *NDPAC*, III, col. 5291-5292; idem, *Theopaschite Formula*, în *EEC*, p. 1121-1122; J. Meyendorff, *Cristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba engleză de N. Buga, București, 1997, p. 75, 77-78; P. Maraval, *La réception de Chalcédoine dans l'empire d'Orient*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 136-137; Ch. Fraisse-Coué, *L'incompréhension croissante entre l'Orient et l'Occident*, în *ibidem*, p. 191-196; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos*, Iași, 1999, p. 109-110; K.-H. Uthemann, *Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe*, în *Augustinianum*, 39, 1999, 1, p. 16-24; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2001, p. 37-38; I. Holubeanu, *Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean*, în *Studia historica et theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 237-245; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 234.

¹ Petro B. T. Bilaniuk consideră că proveneau din *Scythia nord-pontică* – *Die religiöse Lage an der skythischen Schwarzmeerküste und ihr Einfluß auf Westeuropa in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, în R. Pillinger, A. Pültz, H. Vettters (Hrsg.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter. Referate des dritten, vom 16. Bis 19. Oktober 1990 durch die Antiquarische Abteilung der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und das Bulgarische Forschungsinstitut in Österreich veranstalteten Symposions*, Wien, 1992, p. 132.

**1. RESPONSIO MAXENTI<I> IOANNIS SERVI DEI ADVERSVS
EPISTVLAM QVAM AD POSSESSOREM A ROMANO EPISCOPO
DICVNT HAERETICI DESTINATAM**

(PROLOGVS)

...

(IV.) Quapropter, quoniam quaedam fertur ab inimicis ubique epistula quasi a Romano episcopo destinata, in qua multa inaniter contra Scytharum monachos digesta reperiuntur, necessari<o> consideraui ipsius epistulae dictis respondere, eosdemque monachos omni huiusmodi culpa liberos approbare. Nec me quilibet rite arguat ad scribendum pro eis leuiter prosiluisse, cum sciat nos debitores esse *pro fratribus* etiam *animas ponere*.

...

(RESPONSIO ADVERSVS EPISTVLAM)

I. (1.) ... (VI) ... Cum ergo non aliis, sed istis ipsis, aduersus quos haec scripta sunt, monachis responsum quaerentibus Romanus episcopus dare omnino distulerit, eosdemque, post multa maris pericula longique itineris uexationem necnon etiam afflictionem prolixi temporis quo eos apud se detinuit, uacuos et sine ullo effectum ad has partes uenire compulerit – quod omnibus paene catholicis notum est, nec ipsi queunt haeretici denegare –: quomodo non sibi ipsi reperitur in hac epistula scripsisse contraria? ...

(XVII.) ... (6.) Adiungit namque et dicit: „Vbi non uariae tentationis aculei? Quales super hunc fere iugem annum quorundam Scytharum, qui monachos praeferebant specie non ueritate, professione non opere, subtili tectas calliditate uersutias

1. RĂSPUNSUL LUI IOANNES MAXENTIUS², ROBUL LUI DUMNEZEU, LA EPISTOLA CARE, ZIC ERETICII, A FOST ADRESATĂ DE CĂTRE EPISCOPUL ROMEI CĂTRE POSSESSOR³

(PROLOG)

...

(IV.) De aceea, pentru că se răspândește o oarecare epistolă peste tot de la dușmani, ca și cum ar fi fost adresată de către episcopul Romei, epistolă în care se află multe expuneri fără temei împotriva monahilor sciți, am socotit necesar să răspund spuselor epistolei însăși și să dovedesc că aceiași monahi sunt liberi de orice culpă de acest fel. Să nu mă învinuiască cineva, după obicei, că eu m-am re-
pezit cu ușurință să scriu pentru ei, deși acel cineva știe că *noi suntem datori să ne punem sufletele pentru frați*⁴.

...

(CONTRARĂSPUNS LA EPISTOLĂ)

I. (1.) ... (VI) ... Așadar, de vreme ce episcopul Romei a amânat, în general, să dea un răspuns, nu altora, ci acestor monahi înșiși, care căutau acest răspuns și împotriva cărora au fost scrise acestea, și de vreme ce pe aceiași monahi i-a silit să vină în aceste părți goi și fără nici un rezultat, după multe pericole ale mării și după chinul unui drum lung⁵, chiar și după marea întristare, pentru un timp îndelungat în care episcopul i-a ținut la el – fapt care este cunoscut aproape de către toți credincioșii Bisericii universale și pe care nici ereticii înșiși nu pot să-l tăgăduiască – cum să nu se descopere că în această epistolă el a scris cele contrarii lui însuși?...

(XVII.) ... (6.) În continuare, adaugă și zice: „Unde nu există prilej pentru un imbold la felurite ispite? Așa s-a întâmplat cam cu puțin înainte de anul în curs⁶, din partea unor sciți care se arătau monahi după înfățișare, iar nu după adevăr, după mărturisire publică, iar nu după lucrare; noi am suportat otrăvurile lor sufletești, care slujesc simțămintelor de ură, și șireteniile lor ascunse cu o viclenie subtilă sub pretextul

² Despre Ioannes Maxentius și opera sa vezi M. Simonetti, *Jean Maxence*, în *DECA*, I, p. 1314; idem, *Giovanni Massenzio*, în *NDPAC*, II, col. 2245-2246; M. P. McHugh, *John Maxentius (sixth century)*, în *EEC*, p. 624; *DELC*, p. 415-418 (*Ioan Maxențiu*); J. Meyendorff, *Cristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba engleză de N. Buga, București, 1997, p. 75, 77-78; D. Stăniloae, *Introducere*, în *Scrieri ale «călugărilor sciți» daco-romani din secolul al VI-lea*, introduce-
re de D. Stăniloae, traducere de N. Petrescu și D. Popescu, Craiova, 2006, p. 32-79.

³ Este vorba despre o scrisoare adresată de papa Hormisdas (20 iulie 514 – 6 aprilie 523) la 13 august 520 episcopului Possessor de *Zabensis (Byzacaena)* (484-520), în care pontiful roman vorbea în termeni negativi despre monahii sciți și teologia lor – Horm., *Ep. 231* (13.VIII.520); P. Marone, *Possessore*, în *NDPAC*, III, col. 4238; *DELC*, p. 416-417 (*Ioan Maxențiu*), 713 (*Possessor*); Fr. Glorie, *Prolegomena*, în *Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanæ urbis episcopi Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholt, 1978 (*CCSL LXXXX A*), p. XXXVI; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 16.

⁴ *In* 3,16.

⁵ Monahii s-au întors la *Constantinopolis* prin august sau septembrie 520.

⁶ Anul 520.

et sub religionis obtentu famulantia odiis suis uenena pertulimus, studentes eos ab interno uulnere medicabilis patientiae moderatione sanare, beati Pauli monita non tacentes: *Noli uerbis contendere: ad nihil utile est, nisi ad subuersione<m> audientium.* (XVIII.) Principalis professio omnium in commune Christianorum est, uiam ueritatis et caritatis, duce Christo, uigilanter ingredi. Quapropter, si professione saltem aut specie esset iste catholicus, qui, specie et professione tantum, non opere et ueritate religiosos eos (contra quos agit) audet dicere monachos, credi forsitan poterat recto de eis haec et uero exaggerare iudicio. Ab uero, ubi inimicum eum catholicae ueritatis sua ipsius dicta redarguunt: quis ambigat haeretico eum spiritu exagitatum inique haec omnia aduersus eosdem monachos euomuisse? ... (XIX.) An forte non est catholicum, *Christum filium dei uiui* unum confiteri ex sancta et indiuidua trinitate? – pro hac etenim sola sententia Scytharum monachos constat ad Romanum fuisse profectos episcopum, sicut omnibus paene, non solum in hac regia urbe, uerum etiam in uniuersa Italia, catholicis notum est; nam et ipsi haeretici, ut superius dictum <est>, ad hoc ubique hanc ipsam (cui respondimus) epistulam proferunt: quatenus et saepe dictis monachis inuidiam concitent, et omnes quasi ex auctoritate eiusdem Romani episcopi prohibeantur Christum filium dei unum confiteri ex trinitate. Sed quis, hanc sententiam catholicam non esse, ausus est profiteri: quam uniuersa ueneratur et amplectitur dei ecclesia? – confidenter etenim dicere audeo, non quia <si> per epistulam, sed si uiua uoce, hic in praesente positus, idem Romanus prohiberet episcopus, Christum filium dei unum confiteri ex sancta et indiuidua trinitate, numquam eidem dei ecclesia acquiesceret, numquam ut episcopum catholicum ueneretur, sed omnino ut haeticum penitus exsecraretur, quia quisquis hoc non confitetur, non est dubium [esse] quod, Nestorianae perfidiae tenebris excaecatus, quartum, et extraneum a sancta et ineffabili trinitate, eum, qui pro nobis crucem sustinuit, praedicare contendat. (XX.) Sed absit ut ex qualibet parte catholicae professioni Romanus episcopus contradicat – numquam etenim Scytharum monachos, quos non simplici sermone, sed etiam scriptis, Christum filium dei unum ex trinitate nouerat confiteri, per quattuordecim paene menses, quamdiu eos ibi detinuit, <sibi> communicare permisisset, si – ut haeretici uolunt – hanc praedicationem catholicae fidei contrariam iudicare<t>; qui etiam, ut se a prauitate proprii legati purificaret, multis idoneis uiris praesentibus,

religiei și ne străduim să-i vindecăm de rana internă prin măsura cumpănită a răbdării vindecătoare, neocolind sfaturile Fericitului Paul, care spune: *Să nu vă certați pe cu-vinte, căci la nimic nu folosește, decât la pierzania ascultătorilor*⁷. (XVIII.) Mărturisirea originală a tuturor creștinilor este în comun, pornind cu grijă pe drumul adevărului și al iubirii, conducător fiind Hristos. De aceea, dacă acesta [autorul epistolei căruia i se răspunde – n.n.] ar fi un dreptcredincios, măcar prin mărturisire publică ori prin înfățișare, n-ar mai îndrăzni să spună că acești monahi (contra cărora vorbește) sunt religioși numai prin înfățișare și prin mărturisire publică și ar putea, probabil, să creadă, cu o dreaptă și adevărată judecată, că cele spuse despre ei îi înalță. Dar când cele spuse de el însuși combat pe acest dușman al adevărului Bisericii universale? ... (XIX.) Dar, oare, nu este un adevăr al dreptei învățături a mărturisi că *Hristos, Fiul lui Dumnezeu Cel viu*⁸, este Unul din Sfânta și nedespărțita Treime? Căci se constată că numai pentru această singură învățătură s-ar fi dus monahii sciților la episcopul Romei, precum le este cunoscut aproape tuturor dreptcredincioșilor nu numai în acest oraș împărătesc, dar chiar în întreaga Italie, căci și ereticii înșiși, cum s-a spus, răspândesc peste tot această epistolă (căreia îi răspundem noi). Ei merg până acolo că, adesea, atâta ura împotriva celor spuse de monahi și toți sunt opriți, ca și cum aceasta ar fi din autoritatea episcopului Romei, să mărturisească că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Unul din Treime. Dar cine a îndrăznit să mărturisească că această învățătură nu este a Bisericii universale, pe care întreaga Biserică a lui Dumnezeu o venerază și îmbrățișează? Eu îndrăznesc să spun cu curaj că, dacă nu prin epistolă, dar, dacă cu voce tare, fiind aici de față, același episcop al Romei ar interzice să se mărturisească că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Unul din Sfânta și nedespărțita Treime, niciodată nu și-ar mai găsi liniștea în aceeași Biserică a lui Dumnezeu, niciodată n-ar mai fi venerat ca episcop dreptcredincios, ci ar fi întru totul blestemat ca eretic, fiindcă oricine nu mărturisește aceasta nu mai încapă îndoială că, fiind orbit de întunericul perfidiei nestoriene, se luptă să predice că Domnul Hristos este al patrulea și în afara Sfintei și nespusei Treimi, El, care a purtat crucea pentru noi. (XX.) Dar să ferească Dumnezeu ca episcopul Romei să contrazică, în vreun punct oarecare, mărturisirea Bisericii universale – căci, într-adevăr, el nu știa că monahii sciților, care nu printr-un simplu cuvânt, ci chiar prin cele scrise, mărturisesc că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Unul din Treime; pe acești monahi episcopul i-a oprit acolo pe o durată de aproape patrusprezece luni⁹, ca să le dea putința să stea de vorbă împreună, dacă – așa cum voiesc ere-

⁷ 2Tim 2,14. Vezi Horm., *Ep. 231*, 6 (*FHDR*, II, p. 332-335).

⁸ Mt 16,16; In 11,27.

⁹ Așadar, monahii au ajuns la Roma prin iunie 519.

Romanum, uirum gloriosissimum magistrum militum, deprecatus est, quatenus sua uerba piissimo imperatori insinuaret, quae fuere huiusmodi: „Nisi Christum filium dei, qui pro nobis passus est carne, unum esse ex sancta et indiuidua trinitate fuerit confessus Dioscorus, pelago demergatur”... (XXIII.) Quocirca non est mirum, si catholica sanitas, uulnus ab haereticis aestimetur; sicut et ab hoc, qui studium medicabilis patientiae, moderatione adhibuisse se iactat, quo Scytharum monachos a proprio sanaret uulnere.

(7.) ... (XXIV.) ... Hinc denique beatus apostolus: *quibusdam odorem se dicit esse uitae in uitam, quibusdam uero odorem mortis in mortem*, ex quibus unus iste esse omnino conuincitur, qui sanctam et ueritati conuenientem Scytharum, immo uniuersae ecclesiae, professionem, uirus noxium arbitratur...

(8.) Adhuc odii sui ueneno turbatus, sequitur, et: (XXV.) „Numquam caritatem nouo praecepto commendatam, numquam pacem dominico discessu relictam” apud Scytharum monachos esse conqueritur, quia eos prospicit pro zelo catholicae fidei non fidelium, sed infidelium uigilanter per dei gratia<m> declinare consortia; eosdemque : <in> „una pertinacis propositi cura” deditos, „rationi uelle imperare, non cedere” impudenter accusat, cum eos ueritas suis penitus approbat rationibus subiectos. An forte illos rationi cedere, non imperare, iudicat: qui Christum, unam personam quidem ex trinitate, non autem unum ex trinitate, esse fatentur? ... (XXVII.) Qui autem, non dei uerbi personam Christum habere, fatentur, sed ipsum deum uerbum Christum credunt et confitentur: sicut unam personam ex trinitate, ita et unum ex trinitate praedicant Christum – quia, si deus uerbum est Christus, et Christus deus uerbum, sicut catholica sanitas credit: quomodo non est

ticii – el ar decide că această predică este contrarie credinței Bisericii universale; chiar el [episcopul Romei – n.n.], ca să se spele de greșala propriului său delegat¹⁰, fiind de față mulți bărbați de seamă, a cerut stăruitor ca Romanus, bărbat foarte glorios, *magister militum*¹¹, întrucât el ar putea să-i strecoare preaevlaviosului împărat¹² vorbele sale, să i le spună așa cum au fost: „Dacă Dioscorus n-a mărturisit că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Care a pățimit pentru noi în Trup, este Unul din Sfânta și nedespărțita Treime, să fie scufundat în mare”... (XXIII.) De aceea, nu este de mirare, sănătatea dreptei-credințe este socotită rană de către eretici, precum și de către acesta [autorul scrisorii – n.n.], care se laudă că el și-a însușit deprinderea răbdării vindecătoare cu măsură, pentru ca să-i însănătoșească pe călugării sciților, alungându-le propria lor rană.

(7.) ... (XXIV.) ... pentru aceasta, Fericitul Apostol spune că *el este mireasmă a vieții, spre viață, pentru unii, iar pentru alții, mireasmă a morții, spre moarte*¹³. Dintre aceștia, unul este arătat că este vinovat, cel care este socotit otravă vătămătoare, și anume cel care face sfântă mărturisire de credință, care se potrivește adevărului de credință al sciților, mai bine zis al întregii Biserici ...

(8.) Încă tulburat de veninul urii sale, el continuă (XXV.) și se plânge că la monahii sciților „niciodată nu există iubirea lăsată de Domnul ca poruncă nouă, niciodată nu există pacea lăsată de Domnul la despărțire”¹⁴, fiindcă el observă că ei, din zel față de credința Bisericii universale, se îndepărtează, nu de tovărășia credincioșilor, ci, cu grijă, prin harul lui Dumnezeu, se îndepărtează de tovărășia necredincioșilor; el îi mai acuză, cu nerușinare, „că aceiași călugări sunt copleșiți de o singură grijă, a unui plan încăpățânat, că voiesc să poruncească rațiunii, iar nu să i se supună ei”¹⁵, atunci când adevărul dovedește că ei sunt supuși întru totul rațiunilor lor proprii. Sau, poate, că el crede că ei cedează rațiunii, iar nu-i poruncesc, atunci când mărturisesc că Hristos este, într-adevăr, o Persoană din Treime, nu însă Unul din Treime? ... (XXVII.) Aceștia, însă [monahii sciți – n.n.], nu mărturisesc că Hristos posedă Persoana lui Dumnezeu-Cuvântul, dar cred și mărturisesc că Hristos este Însuși Dumnezeu-Cuvântul; ei precum predică [că] Hristos este o Persoană din Treime, tot așa predică [că] Hristos este Unul din Treime, fiindcă, dacă Dumnezeu-Cuvântul este Hristos și Hristos este Dumnezeu-Cuvântul, precum crede dreapta învățătură a Bisericii universale, cum nu este Hristos Unul din Treime, dacă o Persoană naturală este

¹⁰ Este vorba despre diaconul Dioscorus (?-530), unul dintre legații papali la *Constantinopolis* (vezi imediat *infra*) – Horm., *Ep.* 216, 217, 224 (*FHDR*, II, p. 328-333); *PIB*, I, p. 363-366 (*Dioscorus*); *PCBE*, 2/1, p. 571-579 (*Dioscorus*), în special p. 574.

¹¹ *Magister utriusque militiae* în 520, prezent la *Constantinopolis*, menționat și într-o altă epistolă a papei Hormisdas din 15 iulie 520, unde i se reamintea promisiunea făcută de a ajuta întoarcerea delegaților papali din Capitală – *PLRE*, II, p. 948 (*Romanus* 8), 1293.

¹² Iustinus I (518-527).

¹³ *2Co* 2,16.

¹⁴ *In* 13,34; 14,27.

¹⁵ Cf. Horm., *Ep.* 231, 8 (*FHDR*, II, p. 334-335).

Christus unus ex trinitate, si una persona est deus uerbum ex trinitate? ... (XXVIII.) ... Sed iam quod sequitur, uideamus: „Contemptores” inquit auctoritatum ueterum, nouarum cupidi quaestionum; solam putantes <scientiae> rectam uiam, qualibet susceptam facilitate sententiam”. (XXIX.) O impudens et stulta haereticorum temeritas, quae, sub specie pietatis, impietatem conatur astruere! non enim putant – ut ais, o infelix perfidia –, sed omnino rectam credunt esse scientiae uiam, qui Christum deum uerbum et ob hoc unum fatentur ex trinitate; nec contemptores, sed potius ueneratores auctoritatum ueterum comprobantur, qui hanc sanctam et totius ecclesiae sententiam non – sicut tu temere insultas – qualibet facilitate susceptam, sed iuxta diuinorum eloquiorum et sanctorum patrum traditionem fideliter confitentur ... (XXX.) ... Exaggeras sane adhuc, et dicis: eosdem monachos „eo usque tumoris elatos, ut ad arbitrium suum utr*que* orbis putent inclinandum iudicium, nec in numero fidelium deputent sequacem traditionis paternae, quem suae uiderint c[r]edere nolle sententiae” – cum hoc uere de eis assereres, si eorum sententiam contrariam catholicis posses dogmatibus approbare. (XXXI.) At uero, cum hoc nulla ualeas ratione edocere, inique omnino tantopere contra eos inueheris, qui, iuxta sanctorum patrum traditionem, *Christum*, quem *super omnia deum* testatur apostolus, unum confitentur ex sancta et unius essentiae trinitate – quorum sentiis non sequaces paternae traditionis, sed illi a numero fidelium excluduntur, qui eorum, immo totius ecclesiae, confessioni exsistunt contrarii.

(XXXII.) Iam uero, in consequentibus, quis non uideat quanta eos repletus dementia laceres? „Docto” inquis „crimina serere, obtrectionum uenena componere, integrum ecclesiae corpus odisse, seditiones [in]struere, inuidiam concitare, et, pro oboedientia, quae in coenobiis principatum regularis obtinet disciplinae, obstinationem pertinacis amare superbiae” – cum haec omnia nonnisi de illis uero et certo asseuerentur iudicio, qui, tenebris nefandi erroris caecati, catholicae ueritati resistunt. (XXXIII.) ... quod te et omnes qui tibi consentiunt, implere uelle non dubium est, qui, callida tergiuersatione, Christum filium dei unum non esse ex trinitate, praedicare contenditis. Monachi autem, quos inique laceras, in tantum ab hoc

același Hristos din Treime? ... (XXVIII.) ... Dar să vedem ce mai urmează: „Ei sunt disprețuitori – zice el – ai autorităților vechi, pofticioși de teme noi; ei socotesc că numai calea științei este dreaptă, ca părere acceptată cu oricâtă ușurință”¹⁶. (XXIX.) O, nesocotință nerușinată și nemintoasă a ereticilor, care, sub înfățișarea pietății, încearcă și se străduiește să adauge impietate! Căci ei nu socotesc – cum afirmi tu, o, nefericită perfidie –, dar cred într-un tot că drumul cunoștinței este drept, fiindcă ei mărturisesc că Hristos este Dumnezeu-Cuvântul și pentru aceasta El este Unul din Treime; ei sunt dovediți nu disprețuitori, ci mai degrabă veneratori ai autorităților vechi, pentru că ei mărturisesc cu fidelitate că această sfântă învățătură a întregii Biserici este acceptată nu cu oarecare ușurință – cum îi insulti tu cu nesocotință –, ci este acceptată potrivit cu tradiția învățăturilor divine și a sfinților Părinți ... (XXX.) ... Tu încă exagerezi și zici „că aceiași monahi sunt umflați de mândrie până într-adevăr, încât socotesc că judecata fiecărui ciclu de teme trebuie să fie înclinată spre hotărârea de arbitru a lor și nici nu-l socotesc în rândurile credincioșilor pe cel ce urmează tradiția Părinților, dacă ar vedea că acesta nu voiește să creadă părerii lor”¹⁷; (XXXI.) acest lucru l-ai putea spune, pe drept, despre ei, dacă ai putea să dovedești că părerea lor este contrarie învățăturilor Bisericii universale. Dar, de îndată ce nu poți să arăți acest lucru sub nici un motiv, tu te năpustești împotriva lor atât de mult, absolut pe nedrept, fiindcă ei mărturisesc, conform tradiției sfinților Părinți, că *Hristos, Care este Dumnezeu peste toate*, cum spune Apostolul¹⁸, este Unul din Sfânta și nedespărțita Treime; nu sunt excluși dintre ei cei care sunt următori ai învățăturilor tradiției sfinților Părinți, ci aceia sunt excluși din numărul credincioșilor care sunt potrivnici mărturisirii lor sau, mai bine zis, sunt potrivnici mărturisirii întregii Biserici.

(XXXII.) Dar, în cele ce urmează, cine nu vede că tu, plin de atât de mare sminteală, vrei să-i prăpădești pe acești călugări când zici? „Ei sunt învățați să urzească acuzații, să alcătuiască vorbe veninoase de ponegriri, să urască întregul trup al Bisericii, să făurească răzvrătiri, să ațâțe invidie și, în loc de supunere, care în chinovie are întâietatea disciplinei canonice, sunt învățați să iubească încăpățânarea mândriei înverșunate”¹⁹, când toate acestea n-ar trebui să fie afirmate de un om cu judecată dreaptă și nepărtinitoare decât despre cei care, fiind orbiți de întunericul erorii de nespus, se opun adevărului Bisericii universale. (XXXIII.) ... Nu încape nici o îndoială că tu și toți cei care sunt de aceeași părere cu tine vreți să vă împliniți gândul, voi care, printr-o șireată tergiversare, vă luptați să predicați că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu este Unul din Treime, însă monahii pe care tu îi izbești

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Rom 9,5.*

¹⁹ Cf. Horm., *Ep. 231*, 8 (*FHDR*, II, p. 334-335).

crimine alieni sunt, ut numquam per dei gratiam catholica communione disceserint, licet ad tempus, ob nonnulla scandala in Orientis partibus orta, Occidentalibus ecclesiis communicauerint...

(9.) ... (XXXV) ... Nunc iam sequentia considerata sunt, ubi peruerso ordine ea, quae Romae contra ipsis acta sunt monachis, digerens, cuncta mentitus es. „In publicum” inquis „usque prodire conuentum, [et] ad concussionem quietis circa regum etiam statuas inclamantes, et, nisi fidelis populi constantia restitisset, per diabolicae semina nefanda zizaniae apud eos dissipationem et discordiam commouissent, per quos adiutorio dei de regionibus eorum est pulsa dissensio”. (XXXV.) O mira furiosorum caecitas, et a ueritate alienatarum mentium criminosa fallacia! – neque enim fas est, tam aperte posse mentiri Romanum episcopum. Bene certum est omnibus Romae degentibus, quod ipsi monachi de his, quae circa se acta sunt, tam memorato episcopo quam etiam senatoribus necnon uniuersae ecclesiae, scriptis contestati sunt. Humana namque tentatione praeuentus, idem Romanus episcopus, utpote mortalitatis adhuc sarcina prae grauat, postquam comperit reuerti Dioscorum, uolens ei praestare hoc beneficium, ne in publico ab eisdem monachis argueretur haereticus, missis defensoribus cum ingenti uiolentia eos ab urbe Roma subito exire compulit, quamquam saepius, publice et priuatim: < tam > in conuentu ecclesiastico quam etiam omnium senatorum, eis, ueniente Dioscoro, audientiam dare esset pollicitus. Qui, cum ab istis defensoribus egredi urgerentur, compulsi sunt, in locis publicis, populo contestari, ne, post suum discessum clam eos recessisse, fautores Dioscuri apud ecclesiam diffamarent; unde factum est, ut saltem eis parua dilatio praestaretur, quamdiu se exinde egredi prae pararent: sub quo tempore, scriptis omnia, quae in se gesta sunt, facultas data est contestandi – quod tamen numquam facere potuissent, nisi hoc eis Romanus populus praestitisset, qui, licet pro eis aperte minime proclamaret, ipsa tamen sua tacita murmuratione, defensores, qui eos exinde egredi compellebant, deterrens, fecit, ut eorum uiolentia expulsio uniuersae ecclesiae innotesceret. (XXXVI.) Non ergo – ut iste mentitur – populus, sed defensores ecclesiae, eos exinde egredi compulerunt. Neque enim sponte sua in publico prodierunt – ut merito, ad concussionem quietis siue ad dissipationem et discordiam commouendam hoc eos fecisse, quilibet recte diiudicaret –, sed uiolenter ad hoc sunt uenire compulsi. Nam ita haec se habere etiam ex ipsius istius uerbis facile edocemur, quibus eos circa regum statuas asserit

crud, pe nedrept, cu ajutorul harului divin, ei nu s-ar despărți de obștea drept-credincioasă, deși, la timp, cu privire la unele sminteli într-ale credinței în părțile orientale, ei au trimis înștiințări Bisericilor apusene²⁰.

(9.) ... (XXXIV.) ... Acum trebuie să fie luate în considerare și cele ce urmează, în care, expunând într-o ordine sucită cele ce au fost săvârșite de monahii înșiși în Roma, ai mințit cu privire la toate. Tu spui că „ei au ieșit înainte până în adunarea publică și strigând în gura mare, pentru tulburarea liniștii publice, chiar în jurul statuilor regilor, și dacă statornicia poporului credincios n-ar fi rezistat, ei, prin semințele ticăloase ale zăniei diabolice, ar fi provocat discordie și dezmembrare la cei la care, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost înlăturată dezbinarea”²¹. (XXXV.) O, ciudată orbire a celor furioși și falsitate a minților înstrăinate de adevăr! Căci nu este permis ca un episcop al Romei să poată minți atât de vizibil. Este binecunoscut tuturor celor care trăiesc în Roma că înșiși monahii au mărturisit despre cele scrise, în legătură cu cele ce s-au săvârșit față de ei, atât amintitului episcop, cât și senatorilor, cât și Bisericii universale. Căci, fiind prevenit, prin ispita omenească, același episcop al Romei, întrucât era copleșit încă de povara soartei de muritor, după ce a aflat că Dioscorus s-a înapoiat, voind ca să-i facă această binefacere, ca nu cumva, în public, să fie dovedit ca eretic, fiind trimiși *defensores*²², i-a împins [pe monahi – n.n.] cu foarte mare violență să iasă, pe neașteptate, din orașul Roma, deși, de multe ori, și în public, și în particular, le-a făgăduit că le va acorda audiență la venirea lui Dioscorus atât în adunarea bisericească, cât și în adunarea tuturor senatorilor. Aceștia, fiindcă erau presați de acești *defensores* să iasă din oraș, au fost împinși în locurile publice, ca să mărturisească poporului, ca nu cumva partizanii lui Dioscorus să-i defăimeze la biserică, spunând că ei s-au retras în ascuns; din această pricină, s-a întâmplat ca, cel puțin lor, să li se dea o scurtă amânare, în care timp ei să se pregătească să iasă de aici; în acest timp, li s-a dat puțința să mărturisească prin acte scrise toate câte s-au săvârșit împotriva lor – lucru pe care niciodată ei n-ar fi putut să-l facă dacă poporul Romei nu le-ar fi oferit această posibilitate; deși poporul acesta prea puțin, pe față, striga pentru ei, totuși, prin murmurul său tacit, îndepărtând pe *defensores*, care se înfricoșară, care îi sileau să iasă de acolo, a făcut în așa fel, încât expulzarea violentă a lor să fie cunoscută întregii Biserici. (XXXVI.) Așadar, nu poporul – cum minte acest autor –, ci *defensores* i-au silit pe ei să iasă din oraș. Căci nici de voia lor ei n-au ieșit în public, ci au fost împinși în mod violent să vină aici; oricine ar judeca drept ar spune, cu bună dreptate, că ei au făcut acest lucru pentru zguduirea liniștii sau spre discordie și dezmembrare. Că așa stau lucrurile, suntem informați cu ușurință chiar din cuvintele autorului însuși, prin care el afirmă că ei au strigat chiar în jurul statuilor regilor, lucru pe care nimeni nu este constrâns să-l facă, decât cel care este chinat foarte violent; deși, uneori, monahii amintiți au strigat în jurul statuilor regilor,

²⁰ Vezi *infra*.

²¹ Cf. Horm., *Ep. 231*, 9 (*FHDR*, II, p. 334-335).

²² *Defensores* – apărători ai legii.

inclamasse, quod nullus, nisi qui uiolentissime molestatur, facere compellitur: quamuis non quasi regiae potestatis auxilium flagitantes – sicut haeretici iactitant – saepe dicti monachi circa regum statuas inclamauerint, sed, postquam a loco, quod ad manendum acceperant, pro mandato eiusdem Romani episcopi fuerant expulsi, in publico consistentes, ubi casu regum imagines fuerant, cum petitioni suae audientia deneg<ar>etur, populo contestati sunt. Cur ergo eis fidelis populi constantia – ut iste dicit – resisteret, quos uidebat pro sibi ingesta uiolentia progressos ad publicum? Sed neque eis aliqua fuit in publico disceptatio, ut merito exasperatus populus eos a suis expelleret regionibus. (XXXVII.) Verum, si diligentius haec istius uerba consideres, inuenies eum etiam, Romanum populum, quem fidelem asserit, non solum uiolentum, uerum etiam haereticum accusare. Nam si de illa sententia, quam uniuersa dei tenet et defendit ecclesia, monachis in publico disputantibus – hoc est: quia Christus filius dei unus esse creditur ex sancta et ineffabili trinitate –, Romanus populus restitit: iam non tantum iste, qui, erroris sui tenebris excaecatus, diabolicae semina nefanda zizaniae, hanc sanctam sententiam, asserit, uerum etiam omnis antedictus populus haereticus (quod absit) esse conuincitur; si autem usque ad aemuli sui praesentiam eisdem monachis ibidem remorari uolentibus, quo, ipso praesente, causa eorum aequ<ar>e<tur>, populus restitit: stultus et iniquus idem populus, qui audientiam regionibus. Huc attendant et confundantur hi, qui exinde eos fu<g>isse iactitant ... (XXXVIII.) ...

(10.) Post haec tandem satiat, nec habens, credo, quod aduersus eosdem monachos sua sibi fallacia suggerat, adiungit et dicit: „Haec ideo dilectioni uestrae indicanda sub occasione credi<di>mus, ne, si illuc fuerit forte delati, ignorantes quemadmodum se <in> Romana urbe tractauerint, sub aliqua uerborum simulatione aliquos possint decipere”. (XXXIX.) Qualiter ipsi monachi se <in> Romana urbe tractauerint, qui uere scire desiderat: ex eorum contestationibus, quas in eadem urbe locis publicis defixerunt, magis agnoscet quam ex istius scriptis, qui non eorum tantum, sed et totius ecclesiae inimicus agnoscitur. Nam et ipsius Romanae ecclesiae, cuius se quasi defensorem simulat, in tantum aduersarius denotatur, ut, si memorati monachi, quos quasi eiusdem ecclesiae contrarios aestimat, inique aduersus eam in his partibus aliqua fingere uoluissent, numquam, credo, ita

nu ca și cum ar cere stăruitor ajutorul puterii regale, precum pălăvrăgesc mereu ereticii, dar, după ce fuseseră expulzați din locul pe care-l primiseră, ca să rămână acolo, din dispoziția aceluiași episcop al Romei, stând în public, unde, din întâmplare, fuseseră chipurile regilor, fiindcă li s-ar fi refuzat audiența pentru cererea lor, ei au dat mărturie poporului. Așadar, pentru ce le-ar rezista statornicia poporului – precum spune acesta – acelora, pe care-i vedea că au ieșit în public, din cauza violenței desfășurate împotriva lor? Dar nici ei n-au avut vreo dezbateră în public, așa încât poporul să fie iritat și să-i expulzeze din regiunile sale. (XXXVII.) Dar, dacă iei seamă mai cu atenție la vorbele acestuia, vei afla că el acuză poporul Romei, pe care-l numește credincios, că este nu numai violent, dar că este chiar eretic. Căci, dacă poporul Romei nu se îndepărtează de învățătura aceea pe care o ține și o apără Biserica universală a lui Dumnezeu, fiindcă înșiși monahii sciți o dispută în public, și anume că se crede că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Unul din Sfânta și nespusa Treime, atunci nu numai acesta care, orbit de întunericul răătăcirii sale, afirmă că sfânta învățătură constituie semințele ticăloase ale zăzaniei diabolice, dar chiar întreg poporul mai sus amintit este dovedit (ferească Dumnezeu!) eretic; dacă, însă, poporul rămâne acolo, în aceeași dreaptă-credință, până la înfățișarea rivalului său, fiindcă aceiași monahi voiesc să mai întârzie acolo, pentru ca, chiar în prezența rivalului însuși, cauza lor să fie tratată în mod echitabil, atunci același popor, care a refuzat să-i asculte pe cei care încercau o astfel de audiență pe drept și pe care i-a expulzat cu violență din locurile lor, este nemintos și nedrept. La această concluzie își îndreaptă atenția și pentru aceasta se luptă aceștia, care aruncă vorbe, încoace și încolo, că ei au fugit de acolo, din Roma ... (XXXVIII.) ...

(10.) În fine, după acestea, nemaiaivând, cred, pe ce să-și sprijine minciunile sale contra aceluiași monahi, zice: „Cu acest prilej, am crezut că aceste lucruri trebuie să fie arătate iubirii voastre, ca nu cumva, dacă ei vor fi aduși acolo, necunoscând cum s-au purtat ei în orașul Romei, să poată să amăgească pe alții, printr-o prefăcătorie în vorbire”²³. (XXXIX.) Cine dorește să știe cu adevărat cum s-au purtat monahii înșiși în orașul Roma, să cunoască mai mult din mărturiile lor, pe care le-au fixat în același oraș în locurile publice, decât din cele scrise ale acestuia, care este recunoscut nu numai ca dușman al lor, dar și al întregii Biserici. Căci el este cunoscut în așa măsură ca adversar al Bisericii romane însăși, el, care simulează că este apărător al ei, încât, dacă amintiții monahi, pe care îi socotește ca pe niște potrivnici ai aceleiași Biserici, ar fi voit să plăsmuiască unele învățături împotriva ei în aceste părți, eu cred că ar fi avut puțința să abată, alături, credința aceleiași Biserici, așa precum acesta, care, tocmai de aceea îi ponegrește și-i izbește pe nedrept

²³ Cf. Horm., *Ep. 231*, 10 (*FHDR*, II, p. 334-335).

eiusdem ecclesiae fidem derogare praeualuissent, quemadmodum iste, qui, ex persona ipsius ecclesiae, ideo inique eos obtrectat et lacerat, quia, iuxta diuinorum eloquiorum et sanctorum patrum traditionem, <unum ex trinitate> Christum filium dei, quem in duabus naturis essentialiter siue iuxta compositionem unitis et inconfusis docet fides catholica, confitentur.

Ediția folosită: Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanae urbis episcopi *Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholt, 1978 (CCSL LXXXV A), p. 123-125, 130-141.

2. <EPISTVLA SCYTHARVM MONACHORVM AD EPISCOPOS>

Dominis sanctissimis, et cum omni veneratione nomibandis, Datiano, Fortunato, Ianuario, Albano, Orontio, Boetho, Fulgentio et ceteris episcopis et in Christi

pe ei că ar avea acest rol, din partea Bisericii însăși, fiindcă, după tradiția spuselor divine și a sfinților Părinți, ei mărturisesc că Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Unul din Treime, despre care Biserica universală învață că este în două naturi, în mod esențial, sau unite și neamestecate, după alcătuire.

Ediția folosită: *Scrieri ale «călugărilor sciți» daco-romani din secolul al VI-lea*, introducere de Dumitru Stăniloae, traducere de Nic. Petrescu și David Popescu, Craiova, 2006, p. 197-223.

2. <EPISTOLA MONAHIILOR SCIȚI CĂTRE EPISCOPI>

Preasfinților episcopi²⁴ și celor care trebuie să fie pomeniți cu toată venerația Datianus²⁵, Fortunatus²⁶, Ianuarius²⁷, Albanus²⁸, Orontius²⁹, Boethus³⁰, Fulgentius³¹ și celorlalți episcopi și celor distinși în mărturisirea lui Hristos smeriții Petrus

²⁴ Episcopii menționați mai jos se găseau în *Sardinia*, exilați de regele vandal arian Thrasamundus I (496-523) – O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2001, p. 445-447.

²⁵ Episcop catolic al unui scaun necunoscut, probabil din *Byzacaena* (--- 508/9? – 519/20 – 541 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 266-267 (*Datianus* 4).

²⁶ Episcop catolic al unui *thronos* necunoscut, poate Fortunatus, *episcopus plebis Pupputanae* (*Pupput*, în *Africa Proconsularis*, astăzi, Souk el Abiod, Tunisia), semnat al actelor conciliului de la *Carthago* din 525 – cf. *PCBE*, 1, p. 499 (*Fortunatus* 15).

²⁷ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 596 (*Ianuarius* 38).

²⁸ Episcop catolic al unui scaun necunoscut, probabil din *Byzacaena* – cf. *PCBE*, 1, p. 100 (*Albanus*).

²⁹ *Infra*, Horontius, episcop catolic al unui scaun nementionat (--- 508/9? – 519/20 – 523) – *PCBE*, 1, p. 575 (*Horontius*).

³⁰ Episcop catolic al unui scaun necunoscut, probabil din *Byzacaena* (--- 508/9? – 519/20 – 541 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 146 (*Boethos*).

³¹ Episcop de *Ruspae*, în *Byzacaena* (astăzi, Rosfa, în Tunisia), între 468-533, autor, printre altele, al unor lucrări privitoare la erezia pelagiană, printre care și *Contra Faustum Reiensem libri VII*, pierdută – Isid., *Vir. ill.*, XIV; *PLRE*, II, p. 487-488 (*Fulgentius* 2); *PCBE*, 1, p. 507-513 (*Fulgentius* 1); M. Simonetti, *Fulgenzio di Ruspe*, în *NDPAC*, II, col. 2021-2023; *DELCL*, p. 286-287 (*Fulgentius de Ruspe*); C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 123-128.

confessione decoratis, exigui Petrus diaconus, Ioannes, Leontius, alius Ioannes, et ceteri fratres in causa fidei Romam directi.

(I.) 1. Vtile et pernecessarium, sanctisque dei ecclesiis specialiter credimus profuturum, ea quae de incarnatione et dispensatione diuina nobiscum uniuersae sanctae Orientalium ecclesiae contra haereticos defendunt (qui prauis et inquis argumentis antiquam ecclesiae fidem inquietare non cessant), sanctitati uestrae suggerere atque de his consensum uestrae beatitudinis suppliciter promereri. Quia in nullo sanctam gloriosamque confessionem uestram credimus dissentire, praesertim cum uno ubique spiritu sanctam dei ecclesiam uegetari minime dubitemus. Non enim parua, immo potius magna laetitia uniuersi replebuntur Orientales, si sanctitatem uestram suis, immo magis catholicis nouerint in omnibus consentire dogmatibus.

2. Vnde suppliciter petimus et obsecramus beatitudinem uestram, quatenus diligenti examinatione ea quae inferius continentur discutientes (ut decet uerissimos et intrepidus Christi praedicatores), scriptis sententiam uestram nobis pateuacere iubeatis; ut si, deo praestante, catholicae fidei conueniens et apostolicis traditionibus, nostra apud uos (sicut non diffidimus) fuerit expositio comprobata, per facile tantorum uirorum probatissimorumque sacerdotum auctoritate muniti, iniqua loquentium ora obstruere ualeamus et in fide sanctorum patrum perseuerantes, deo, qui uos sanctimonii sui confessione glorificauit, gratias referamus, domini sanctissimi et deo dignissimi.

...

diaconul, Ioannes³², Leontius³³, alt Ioannes și ceilalți frați trimiși la Roma pentru cele ale credinței.

(I) 1. Noi credem că va fi folositor și foarte necesar pentru sfintele lui Dumnezeu Biserici ca aceste teme, despre Întrupare și despre iconomia divină, pe care, împreună cu noi, le apără sfintele Biserici ale orientalilor împotriva ereticilor (care nu încetează să tulbure credința veche a Bisericii cu argumente strâmbe și nedrepte), să le supunem Sanctității Voastre în mod rugător și să dobândim părerea Fericirii Voastre despre aceste teme. Aceasta, pentru că noi credem că sfânta și slăvita mărturisire a voastră nu se deosebește în nici un fel, mai ales că, întru nimic, nu ne îndoim că sfânta Biserică este însuflețită de unul și același Duh universal. Căci toți orientalii se vor umple, nu de puțină, dar, mai bine zis, de o mare bucurie, dacă vor afla că Sanctitatea Voastră are aceeași părere în toate învățăturile, ba, ceva mai mult, în toate învățăturile Bisericii universale.

2. De aceea, în mod rugător, noi cerem și stăruim ca Fericirea Voastră, cercetând cu de-amănuntul, printr-o examinare cât se poate de atentă, cele ce se cuprind mai jos (că se cade să fie cei mai de seamă și mai calmi predicatori ai lui Hristos), să porunciți să ne arătați părerea voastră pentru cele scrise de noi; așa încât, dacă, Dumnezeu fiind de față, expunerea noastră va fi fost dovedită, la voi, că este potrivită cu credința universală și cu tradiția apostolică (precum nu ne îndoim), noi, întăriți cu autoritatea atâtor bărbați și preoți foarte încercați, foarte ușor am putea să astupăm gurile celor ce vorbesc nedreptăți și, stăruind în credința sfinților Părinți, să aducem mulțumiri lui Dumnezeu Care V-a făcut să vă mândriți cu mărturisirea Sfințeniei Lui, preasfinților episcopi și preavrednicilor lui Dumnezeu.

...

³² Lui sau celuilalt Ioannes (identificat de unii cercetători cu Ioannes Maxentius) menționat după Leontius i-a dedicat Dionisius Exiguus, aflat atunci la Roma, traducerea celor două scrisori ale lui Cyrillus de Alexandria adresate episcopului Succesus de Diocaesarea – cf. Dion. Ex., *Praefatio in sancti Cyrilli Alexandrini episcopi duarum epistularum translatione*, în *CCSL*, LXXXV, p. 55-56 = *FHDRCh*, LXXII.2; *PCBE*, 2/1, p. 567 (*Dionysius Exiguus* 4). Vezi și *Studiul introductiv*.

³³ Identificat de unii istorici români cu teologul origenist Leontius de Bizanț († către 543), deși cel care a avut o contribuție hotărâtoare la acceptarea formulei theopaschite ca ortodoxă a fost teologul chalcedonian Leontius de Hierosolyma (*DELC*, p. 498-499 (*Leonțiu de Bizanț*), 500 (*Leonțiu de Ierusalim*); N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999, p. 113, nota 503; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 235, 278-285). În orice caz, și el este unul dintre cei căruia Dionisius Exiguus, aflat atunci la Roma, i-a dedicat traducerea celor două scrisori ale lui Cyrillus de Alexandria adresate episcopului Succesus de Diocaesarea – *FHDRCh*, LXXII.2; *PCBE*, 2/1, p. 567 (*Dionysius Exiguus* 4). Vezi și *Studiul introductiv*.

(DE INCARNATIONE DOMINICA)

...

(IV.) **8.** Hac de causa trinitas etiam post incarnationis mysterium trinitas mansit, quia idem deus uerbum, etiam cum propria carne unus est ex trinitate; non quod caro eius sit de substantia trinitatis, seq quia caro dei uerbi est, qui est unus ex trinitate. *Ipse enim omnio, et non alius ascendit in caelum, qui descendit de caelo, filius hominis qui est in caelo.* Quapropter et deum uerbum passum carne et crucifixum carne et sepultum carne, secundum beatum Cyrillum profiteamur dicentem: *Si quis non confitetur deum uerbum passum carne, crucifixum carne, et mortem carne gustasse, factumque primogenitum ex mortuis, secundum quod est uita et uiuificator tamquam deus, anathema sit.*

...

(V.) **11** ... Qui enim naturalis est filius uirginis, idem naturalis est filius dei. Propterea et duas natiuitates dei uerbi credimus et confitemur, id est, unam *ante saecula a patre secundum diuinitatem*, alteram *in nouissimis diebus a uirgine sancta secundum carnem*; execrantes eos, qui negant secundum carnem uerbi dei natiuitatem, qui etiam refugiunt unius eiusdemque filii dei fateri mirabilia et passionem, quod omnis dei ecclesia confitetur.

12. Accipimus autem et quattuor concilia secundum hunc expositionis nostrae sensum, id est trecentorum decem et octo et centum quinquaginta, qui damnauerunt impios pneumatomachos; necnon etiam Ephesenum primum, cui praefuerunt beatissimi

*(DESPRE ÎNTRUPAREA DOMNULUI)*³⁴

...

(IV) 8. Din această cauză, Treimea, chiar după Întrupare, a rămas Treime-mister, fiindcă Același Dumnezeu-Cuvântul, chiar cu propriul Său Trup, este Unul din Treime, nu pentru că Trupul Său este din substanța Treimii, ci pentru că este Trupul lui Dumnezeu-Cuvântul, Care este Unul din Treime. Căci *El însuși*, întru totul, nu altul, *S-a suit la cer Cel ce S-a coborât din cer, Fiul Omului, Care este în Cer*³⁵. De aceea, și noi mărturisim că Dumnezeu-Cuvântul a pățimit în Trup, S-a răstignit în trup, s-a îngropat cu Trupul, după fericitul Cyrillus, care zice: *Dacă cineva nu mărturisește că Dumnezeu-Cuvântul a pățimit cu Trupul, S-a răstignit cu Trupul și a purtat moartea cu Trupul și că S-a făcut Primul născut din morți, potrivit adevărului, că El este Viață și Dătător de viață, ca un Dumnezeu, anatema să fie!*³⁶

...

(V) 11 ... Căci Cel Care este fiu natural al Fecioarei, Același este și Fiu natural al lui Dumnezeu. De aceea, noi credem și mărturisim că sunt două nașteri ale lui Dumnezeu-Cuvântul, adică una *mai înainte de veci, din Tatăl, după Dumnezeire, alta, în zilele cele din urmă, din Sfânta Fecioară, după Trup*³⁷, blestemând pe cei care tăgăduiesc nașterea lui Dumnezeu-Cuvântul după Trup, care chiar refuză să mărturisească minunile și Patimile Unuia și Aceluiași Fiu al lui Dumnezeu, ceea ce mărturisește Biserica lui Dumnezeu.

12. Noi primim însă și cele patru sinoade, potrivit cu acest înțeles al expunerii noastre, adică al celor 318 și al celor 150 care au condamnat impioșii pneumatomi³⁸, precum și pe primul sinod de la Ephesus³⁹ în fruntea căruia au fost Fe-

³⁴ Concepție expusă în II, 3 – IV, 13.

³⁵ *In* 3,13.

³⁶ Cyrill. Alex., *Epist. XVII (ad Nestorium)* (PG 77, col. 121 D).

³⁷ *Concil. Chalced., Actio V, Definitio fidei*, 34 (COD).

³⁸ La al II-lea conciliu ecumenic de la Constantinopol din 381; pentru numărul de 150 de participanți, cf. Mansi, 3, col. 567; Evagr., *HE*, II, 18.

³⁹ Din anul 431, care a combătut erezia nestoriană; vezi *FHDRCh*, XLV.

Caelestinus Romanus et Cyrillus Alexandrinus antistites; et sanctum ac uenerabile quod apud Chalcedonem celebratum est.

13. Epistulas quoque beati Leonis amplectimus anathematizantes uniuersos contraria dogmatibus ecclesiae sentientes, simul et omnia scripta Theodori Mopsuesteni et Nestorii discipuli eius, omnesque qui illis similia sapiunt cum eodem

riciții întâistătători Caelestinus romanul⁴⁰ și Cyrillus alexandrinul⁴¹; primim și sfântul și venerabilul sinod care s-a ținut la Chalcedon⁴².

13. Noi îmbrățișăm și epistolele Fericitului Leon⁴³, care anatemizează pe toți cei care cred cele contrarii învățăturilor Bisericii împreună cu toate scrierile lui Theodorus de Mopsuestia⁴⁴ și ale lui Nestorius și ale discipolilor lui și pe toți cei

⁴⁰ Papă între 10 septembrie 422 și 27 iulie 432, dar care n-a participat la conciliul de la *Ephesus*, ci a fost reprezentat de trei legați. În schimb, la un sinod roman din 30 august 430, a acceptat tezele lui Cyrillus de *Alexandria* – LP, XLV; Socr., HE, VII, 11; Evagr., HE, I, 4; II, 18; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 428; Theod., HE, V, 38, 1; 40, 4; Genn., *Vir. ill.*, LIV; Anast. Bibl., *Hist.VPR*, XLV; B. Studer, *Célestin Ier* (422-432), în DECA, I, p. 443; idem, *Celestino I*, în NDPAC, I, col. 973-974; PCBE, 2/1, p. 355 (*Caelestinus* 2); DELC, p. 128-129 (*Celestin*); A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 61-62.

⁴¹ Episcop al Alexandriei între 15 octombrie 412 și 27 iunie 444, principalul combatant al monofizitismului și artizan al conciliului de la *Ephesus* din 431 – Socr., HE, VII, 7; Prosper Tiro, *Chron.*, a. 428; Genn., *Vir. ill.*, LVII; M. Simonetti, *Cyrille d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 609-612; idem, *Cirillo di Alessandria*, în NDPAC, I, col. 1044-1049; DELC, p. 131-135 (*Chiril al Alexandriei*); HEO, II, p. 582.

⁴² În 451, care a combătut monofizitismul (eutihianismul) – **FHDRCh, LIII**.

⁴³ Papa Leon I cel Mare (29 septembrie 440 – 10 noiembrie 461), care prin *Epistola ad Flavianum ep. Constantinopolitanum de Eutyche* din 13 iunie 449 a condamnat monofizitismul și a expus învățătura celor două naturi – divină și umană – ale lui Hristos, „neamestecate și nedespărțite”, într-o singură Persoană a Fiului lui Dumnezeu – COD, p. 77-82; LP, XLVII; Evagr., HE, I, 10; II, 2; 4; 18; Genn., *Vir. ill.*, LXX; VRP, XLVII; Anast. Bibl., *Hist.VPR*, XLVII; B. Studer, *Léon Ier. Pape* (440-461), în DECA, II, p. 1423-1424; idem, *Leone I papa*, în NDPAC, II, col. 2768-2772; PCBE, 2/2, p. 1271 (*Leo* 7); A. Kazhdan, *Leo I the Great*, în ODB, 2, p. 1207; DELC, p. 493-495 (*Leon cel Mare*); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 67-68; P. Maraval, *La réception de Chalcédoine dans l'empire d'Orient*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident* (432-610), sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 49-50; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 229-230.

⁴⁴ Theodorus, episcop de Mopsuestia (*Cilicia II*) (392-428), reprezentant al școlii teologice antiohiene, care evidențiază unirea – începută în sânul Mariei – a celor două naturi – divină și umană – ale lui Hristos, insistând pe realitatea umană a acestuia, apropiindu-se de nestorianism; reabilitat de conciliul de la Chalcedon din 451, a fost condamnat de conciliul universal din 553 – Theod., HE, V, 27, 3; 40, 1-3; M. Simonetti, *Théodore de Mopsueste*, în DECA, II, p. 2407-2410; idem, *Teodoro di Mopsuestia*, în NDPAC, III, col. 5252-5257; DELC, p. 809-812 (*Teodor de Mopsuestia*); HEO, II, p. 771; Ch. Fraisse-Coué, *D'Éphèse à Chalcédoine: «la paix trompeuse»* (433-451), în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, III, p. 29-34; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 156-161; *ibidem*, II/2, p. 53, 197, 209, 230, 231, 236, 274-275. Vezi și cap. *Facundus de Hermiane* (**FHDRCh, LXXXI**).

Nestorio, necnon etiam cuncta scripta duodecim capitulis aduersantia beati Cyrilli, quae contra eundem Nestorium edidit; his adicientes Eutychem et Dioscorum cum sociis eorum, omnesque quos iuste ac regulariter sedes apostolica condemnauit.

(DE GRATIA CHRISTI)

(VI.) **14.** Post haec consequens est etiam qualiter de Christi gratia sentiamus, qua nos eruit de potestate satanae, secundum quod nobis est traditum, uestrae beatitudini declarare; quia etiam in hac parte auctoritas uestra nobis ualde est necessaria.

...

(EPILOGVS)

(VIII.) **28.** Quorum omnium sanctorum patrum imbuti doctrinis, anathematizamus Pelagium et Caelestium, simul etiam Iulianum Aeclanensem et qui illis similia sapiunt; praecipue libros Fausti Galliarum episcopi, qui de monasterio Lerinensi prouectus est, quos contra praedestinationis sententiam scriptos esse non dubium est...

care cred cele asemenea lor, împreună cu Nestorius, precum și toate cele scrise împotriva celor doisprezece capitole ale fericitului Cyrillus, capitole pe care le-a scris împotriva aceluiași Nestorius; la aceștia adăugăm și pe Eutyches și pe Dioscorus⁴⁵, împreună cu tovarășii lor, și pe toți pe care, pe drept și în mod legal, i-a osândit scaunul apostolic.

(DESPRE HARUL LUI HRISTOS)⁴⁶

(VI) 14. După aceasta, conform cu rațiunea, este că declarăm Fericirii Voastre ce credem noi despre Harul lui Hristos, potrivit cu ceea ce ni s-a transmis nouă despre Harul prin care Hristos ne-a smuls de sub puterea satanei, fiindcă, chiar în această parte, autoritatea voastră ne este foarte necesară.

...

(EPILOG)

28. Noi, îmbibați de învățăturile sfinților Părinți, anatemizăm pe Pelagius⁴⁷ și pe Caelestius⁴⁸ împreună și pe Iulianus de Aeclanum⁴⁹ și pe cei care gândesc împreună cu ei, mai ales cărțile lui Faustus, episcop al galilor, care a fost înlăturat din mănăstirea Lerini, cărți care, nu încapă nici o îndoială, au fost scrise contra învățăturii despre predestinație⁵⁰...

⁴⁵ Episcopul de *Alexandria* (444-454), violentul președinte al „conciliului tâlhăresc” de la *Ephesus* din august 449, care l-a reabilitat pe Eutyches, depus la conciliul de la *Chalcedon* și exilat la *Gangra*, în *Paphlagonia*, unde a și murit la 4 septembrie 454 – Evagr., *HE*, I, 10; II, 4-5; 18; D. Stiernon, *Dioscore d'Alexandrie*, în *DECA*, I, p. 697; idem, *Dioscoro di Alessandria*, în *NDPAC*, I, col. 1446-1447; *DELIC*, p. 190 (*Dioscor de Alexandria*); *HEO*, II, p. 582; Ch. Fraise-Coué, *op. cit.*, p. 51-65; C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 229-230; vezi și *FHDRCh*, **LI** (*Conciliul tâlhăresc de la Ephesus*).

⁴⁶ Concepție expusă între VI, 14 – VIII, 27.

⁴⁷ Pelagius (cca 354-434), autorul vestitei erezii care-i poartă numele (pelagianism), conform căreia mântuirea este posibilă fără ajutorul harului divin; teologia sa a fost combătută mai ales de către Aurelius Augustinus (354-430) și condamnată la conciliul de la *Ephesus* din 431 – Vinc. Ler., *Comm.*, II; IX; XXIV; Genn., *Vir. ill.*, XLII; V. Grossi, *Pélage-Pélagiens-Pélagianisme*, în *DECA*, II, p. 1976-1980; idem, *Pelagio-Pelagiani-Pelagianesimo*, în *NDPAC*, III, col. 3996-4005; *DELIC*, p. 675-677 (*Pelagianism*), 677-680 (*Pelagiu*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 48-55.

⁴⁸ Ucenic radical al lui Pelagius (sec. V), ale cărui idei despre lipsa de legătură a omenirii cu păcatul lui Adam au fost difuzate la *Roma*, în *Italia*, *Africa* și *Orient*, condamnat de mai multe concilii din prima jumătate a secolului al V-lea – Vinc. Ler., *Comm.*, II; XXIV; V. Grossi, *Celestio*, în *NDPAC*, I, col. 974-976; *DELIC*, p. 120 (*Caelestius*), 675-677 (*Pelagianism*), 678-679 (*Pelagiu*); *PCBE*, 2/1, p. 357-375 (*Caelestius*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 48-50.

⁴⁹ Iulianus (386-454), episcop de *Aeclanum* (astăzi, Mirabella-Eclano, Italia) între aprox. 416-454, adept al pelagianismului propovăduit de Caelestius, combătut în mai multe lucrări de Augustinus (354-430) și de Marius Mercator (sec. V) – *PCBE*, 2/1, p. 1175-1186 (*Iulianus* 9); V. Grossi, *Giuliano d'Eclano*, în *NDPAC*, II, col. 2309-2311; *DELIC*, p. 472-473 (*Julian de Eclanum*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 52-54, 67-68.

⁵⁰ Faustus (cca 400 – cca 490/5), episcop de *Rhegium* (Riez) între 457-490/5, autor, printre altele, al unui tratat intitulat *De gratia Dei et humanae mentis libero arbitrio*, în care adoptă o poziție mediană între pelagianism și predestinaționism – Genn., *Vir. ill.*, LXXXVI; M. Simonetti, *Fauste de Riez*, în *DECA*, I, p. 963-964; idem, *Fausto di Riez*, în *NDPAC*, II, col. 1914-1916; *DELIC*, p. 263-264 (*Faustus de Riez*); C. Moreschini, E. Norelli, *op. cit.*, p. 97-100.

Petru misericordia dei diaconus subscripsit.
Ioannes misericordia dei monachus subscripsit.
Leontius misericordia dei monachus subscripsit.
Ioannes lector misericordia dei subscripsit.

Ediția folosită: Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanae urbis episcopi *Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholt, 1978 (CCSL LXXXV A), p. 157-158, 164-165, 172.

Ediția consultată: Sancti Fulgentii episcopi Ruspensis *Opera*, cura et studio J. Fraipont, Turnholt, 1968 (CCSL XCI A), p. 551-562.

3. <RESRIPTVM EPISCOPORVM AD SCYTHAS MONACHOS>

Dilectissimis et in Christi fide atque gratia plurimum amplexendis sanctis fratribus Petro diacono, Ioanni, Leontio et alii Ioanni, ceterisque fratribus, quos una vobiscum in causa fidei Romam directos litteris intimastis, Datianus, Fortunatus, Boethos, Victor, Scholasticus, Horontius, Vindicianus, Victor, Ianuarius, Victorianus, Fontius, Quodvultdeus, Fulgentius, Felix et Ianuarius, in Domino salutem.

Petrus, din mila lui Dumnezeu, diacon, a iscălit.
 Ioannes, din mila lui Dumnezeu, monah, a iscălit.
 Leontius, din mila lui Dumnezeu, monah, a iscălit.
 Ioannes, lector, din mila lui Dumnezeu, a iscălit.

Ediția folosită: *Scrieri ale «călugărilor sciți» daco-romani din secolul al VI-lea*, introducere de Dumitru Stăniloae, traducere de Nic. Petrescu și David Popescu, Craiova, 2006, p. 224-239.

3. <RĂSPUNSUL EPISCOPILOR CĂTRE CĂLUGĂRII SCIȚI>⁵¹

Preaibușilor și sfinților frați, preavrednici de cuprindere în credința și mila lui Hristos Petrus diaconul, Ioannes, Leontius, alt Ioannes și celorlalți frați pe care ne-ați informat în scrisoare că au fost trimiși la Roma împreună cu voi în problema credinței, Dacianus⁵², Fortunatus, Boethus, Victor⁵³, Scholasticus⁵⁴, Horontius⁵⁵, Vindicianus⁵⁶, Victor⁵⁷, Ianuarius⁵⁸, Victorianus⁵⁹, Fontius⁶⁰, Quodvultdeus⁶¹, Fulgentius⁶², Felix⁶³ și Ianuarius⁶⁴, sănătate întru Domnul.

⁵¹ Răspunsul a fost primit între 523-526.

⁵² Vezi *supra*, Datianus.

⁵³ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 1182 (*Victor* 88).

⁵⁴ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 1044 (*Scholasticus*).

⁵⁵ Vezi *supra*.

⁵⁶ Episcop catolic al unui scaun necunoscut, poate totuna cu episcopul Vindicianus *Marazennensis*, care în 484 ocupă poziția 49 în ierarhia episcopilor din *Byzacaena* – cf. *PCBE*, 1, p. 1217 (*Vindicianus* 1).

⁵⁷ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 1182 (*Victor* 89).

⁵⁸ Vezi *supra*.

⁵⁹ Nu este exclusă identificarea lui cu Victorianus *Quaestorianensis* (scaun neidentificat), care la 484 ocupa locul 87 în ierarhia episcopală din *Byzacaena* – cf. *PCBE*, 1, p. 1192 (*Victorianus* 12).

⁶⁰ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 480 (*Fontius*).

⁶¹ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---), poate același cu episcopul mort la 68 de ani, al cărui epitaf în mozaic a fost găsit la *Iunci*, *Macomades Minores* – cf. *PCBE*, 1, p. 955 (*Quodvultdeus* 23).

⁶² Vezi *supra*.

⁶³ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 442 (*Felix* 93).

⁶⁴ Episcop catolic al unui scaun necunoscut (--- 508/9? – 519/20 – 523 ---) – cf. *PCBE*, 1, p. 596 (*Ianuarius* 39).

(PROLOGVS)

(I) 1. Beatus frater noster Ioannes diaconus a uestra societate directus, literas nobis quas misistis exhibuit, quibus recensitis, uestram simul alacres et fidem cognouimus et salutem; immo in agnitione fidei uestra nobis salus innotuit.

...

(EPILOGVS)

67. Habetis, dilectissimi fratres, tam de incarnatione dominis nostri Iesu Christi quam de gratia paucis expressam fidei nostrae confessionisque sententiam...

Ediția folosită: Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanae urbis episcopi *Opuscula*, cura et studio Fr. Glorie, Turnholt, 1978 (CCSL LXXXV A), p. 173, 177.

Ediția consultată: Sancti Fulgentii episcopi Ruspensis *Opera*, cura et studio J. Fraipont, Turnholt, 1968 (CCSL XCI A), p. 563, 567.

(PROLOG)

(I) 1. Fericitul frate al nostru, diaconul Ioannes, trimis de comunitatea voastră, ne-a prezentat scrisoarea pe care ne-ați trimis-o, din a cărei examinare am aflat cu bucurie, deopotrivă, credința și urarea voastră; mai mult, urarea voastră de bine ne-a lămurit în privința recunoașterii credinței.

...

(EPILOG)

67. Voi, preaiubiților frați, ați exprimat în câteva <cuvinte> ideea credinței și a mărturisirii noastre atât cu privire la Întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, cât și cu privire la mila sa.

Traducere: Mihaela Paraschiv

LXXVIII. TRIFOLI**EPISTVLA TRIFOLII PRESBYTERI AD BEATVM FAVSTVM
SENATOREM CONTRA IOANNEM SCYTHAM MONACHVM**

(1.) Mandare mihi dignatus es, monachos Scythas a Constantinopolim aduenisse, qui ‘unum de trinitate’ praedicant ‘crucifixum’; sperans a paruitate mea, si tale aliquid in doctrina patrum reppererim.

Ista doctrina de fonte Arrii prodiuit, et est conueniens omnibus heredibus [bona].

(2.) Quidquid quattuor synodi in definitione fidei non posuerunt – id est Nicaenus, Constantinopolitanus, Ephesenus primus, et Chalcedonensis –, et quod in epistolis sanctorum patrum quas quattuor sancti synodi in auctoritate fidei esse uoluerunt – id est Athanasii episcopi Alexandrini ad Epictetum episcopum, et Cyrilli ad Nestorium una et ad Ioannem Antiochenum altera, <et> epistola papae Leonis – : si quis addere aut minuere aut aliter interpretari uoluerit, quam patres in supra scriptis, aut in definitione sua non posuerunt synodi, quiuis ille sit, qui superponit, haereticus est.

LXXVIII. TRIFOLIUS

(prima jumătate a secolului al VI-lea)

Autorul și opera. Despre acest autor se știe doar că a făcut parte din clerul roman în prima jumătate a secolului al VI-lea. De la el s-a păstrat o scrisoare adresată senatorului Faustus, care conține răspunsul la întrebarea acestuia privitor la formula theopaschită *unus de Trinitate crucifixus* propusă de un călugăr scit pe nume Ioannes aflat la Roma în 520 (*FHDRCh*, LXXVII). El respinge sintagma respectivă, considerând-o ca descinzând din arianism și contrară hotărârilor celor patru concilii ecumenice.

Bibliografie: P. Marone, *Trifolio presbitero*, în *NDPAC*, III, col. 5467; *PCBE*, 2/2, p. 2213-2214 (*Trifolius*); *DELC*, p. 858 (*Tripholius*).

SCRISOAREA PREOTULUI TRIFOLIUS CĂTRE FERICITUL SENATOR FAUSTUS¹ ÎMPOTRIVA CĂLUGĂRULUI SCIT IOANNES

(1.) Ai binevoit să mă încunoștiințezi că au venit de la Constantinopol călugări sciți care predică că „*unul din Treime a fost răstignit*”, sperând de la micimea mea să găsească ceva de acest fel în învățătura Părinților <Bisericii>.

Această învățătură a purces din sursa lui Arrius și este acceptată de toți urmașii lui.

(2.) Orice nu au prevăzut în definiția credinței cele patru sinoade, anume cel de la Nicaea, cel de la Constantinopol, cel dintâi de la Ephesus și cel de la Chalcedon, și ceea ce <nu e prevăzut> în scrisorile sfinților Părinți pe care cele patru sfinte sinoade i-au desemnat să hotărască în privința credinței, anume scrisoarea episcopului Athanasius din Alexandria către episcopul Epictetus², o scrisoare a lui Cyrillus către Nestorius și o alta către Ioannes din Antiochia, <și> scrisoarea papei Leon³: dacă cineva ar voi să adauge sau să suprimă <ceva> sau să interpreteze altfel decât <au făcut> Părinții în scrierile de mai sus, sau nu au prevăzut sinoadele în definiția lor, oricine ar fi cel care preferă altceva, este eretic.

¹ Este vorba despre Flavius Anicius Probus Faustus iunior Niger, consul în 490, *praefectus praetorio Italiae* în 509-512 – *PLRE*, II, p. 454-456 (*Flavius Anicius Probus Faustus iunior Niger* 9); *PCBE*, 2/1, p. 756-759 (*Fl. Anicius Probus Faustus iunior Niger* 4).

² Epictetus, episcop de *Corinthus* după 370, contemporan cu Athanasius de *Alexandria* și apărător al doctrinei ortodoxe împotriva arianismului – Ch. Kannengiesser, *Epitteto di Corinto*, în *NDPAC*, I, col. 1709.

³ Referire la scrisoarea dogmatică trimisă la 13 iunie 449 de papa Leon I (440-461) lui Flavianus, arhiepiscop de *Constantinopolis* (446-449), cunoscută ca *Tomus ad Flavianum*, care a devenit documentul de bază al hristologiei chalcedoniene – *LP*, XLVII, 5; M. Simonetti, *Flaviano di Costantinopoli*, în *NDPAC*, II, col. 1981; B. Studer, *Leone I papa*, în *NDPAC*, II, col. 2769; *FHDRCh*, LXXVII.2.

(3.) Nam pater et filius et spiritus sanctus, tres personae, unus deus: uox et uerbum et flatus; uox pater est, uerbum filius, flatus e<s>t spiritus sanctus. Persona patris, et persona sancti spiritus, sine carne; persona uero filii, quae semper cum patre et spiritu sancto fuit, in trinitate est, id est uerbum dei.

Deus, ingressus in utero uirginis Mariae, assumpsit de ea natura<m> carnis, non persona<m>; ideoque dominus noster Iesus Christus duae naturae, una persona. Verbum, id est filius dei, deus immortalis, inuisibilis, impassibilis; ca<ro> uero ipsius uerbi, mortalis, uisibilis, passibilis.

Pater non est pater trinitatis, sed filii; et filius <filius> non est trinitatis, sed patris; et spiritus sanctus non procedit de trinitate, sed de patre et filio.

Non sunt tres dii, neque tres patres neque tres filii neque tres [et] spiritus sancti.

(4.) Qui ‘unum de trinitate’ dicunt ‘passum’, si Arriani non sunt, dicant de quibus tribus unus passus est: de tres patres aut de tres filios aut de tres spiritus sanctos, aut certe de tres deos.

Sicut dicit Arrius ‘unus deus creator, impassibilis, immortalis; alter uero deus creatus, passibilis, et mortalis’. Aut sicut Sabellius [dicit], quia tres personas esse negat sed tantum dici putat, ideo ‘unum de trinitate patrem’ dixit ‘incarnatum et passum’. Apollinaris uero negat Christum animam et intellectum habuisse, et ‘pro animam et intellectum’ inquit ‘deus ei fuit’, ideo dicit ‘unum de trinitate passum in carne’.

Si unus de trinitate passus est in carne, caro mansit impassibilis.

(5.) Qui ‘unum de trinitate filium’ dicunt ‘passum’, duo aut tres filios colunt, ex quibus unus passus est, duo manent impassibiles. Si uero de trinitate est filius, non est de patre secundum deitatem neque de matre secundum carnem sed de trinitate: trinitas, et unus de trinitate, quattuor fiunt.

Sicut dicit Nestorius ‘filius Mariae associatus est filio dei, et factus est communis trinitati, et passus est unus de trinitate’. Iam et Arrius unum deum diuidit in duos deos; Nestorius, addendo alterum filium secundum carnem trinitati, facit quattuor personas. Eutyches duas naturas unici filii dei commiscet; sicut pistor farinam et aquam, iam nec farinam nec aquam, sed tertium id est panem: sic[ut] et Eutyches commiscet naturas dei et hominis, et iam nec deus nec homo, nec pater nec filius nec spiritus sanctus est, sed est ille ‘unus de trinitate’.

(3.) Căci Tatăl și Fiul și Sfântul Duh <sunt> trei persoane și un singur Dumnezeu: vocea, și cuvântul și suflarea; vocea este Tatăl, cuvântul este Fiul, suflarea este Sfântul Duh. Persoana Tatălui și persoana Sfântului Duh sunt fără de trup, însă persoana Fiului, care a fost mereu împreună cu Tatăl și Sfântul Duh, ființează în Treime, adică este cuvântul lui Dumnezeu.

Dumnezeu, intrând în pântecul Mariei, a luat de la ea natură trupească, nu persoană; de aceea Domnul nostru Iisus Hristos <este de> două naturi, <fiind> o singură persoană. Cuvântul, adică fiul lui Dumnezeu, este un Dumnezeu fără de moarte, nevăzut și fără de pătimire.

Tatăl nu este părintele Treimii, ci al Fiului; și Fiul nu este <fiul> Treimii, ci al Tatălui; și Sfântul Duh nu porcede din Treime, ci din Tatăl și Fiul.

Nu sunt trei Dumnezei, nici trei Tați, nici trei Fii și nici Trei Duhuri Sfinte.

(4.) Cei care spun că „*unul din Treime a pătimit*”, dacă nu sunt arieni, să spună din care trei unul a pătimit: din trei Tați, ori din trei Fii, ori din trei Duhuri Sfinte, ori desigur din trei Dumnezei.

Așa cum spune Arrius, „*singur, Dumnezeul creator este fără de pătimire și fără de moarte; celălalt însă, Dumnezeul creat, este supus pătimirii și muritor*”. Sau, după cum spune Sabellius⁴, fiindcă el nu recunoaște că există trei persoane, ci doar crede că se spune <că sunt>, de aceea a afirmat că „*singur Tatăl din Treime s-a întrupat și a pătimit*”. Apollinaris⁵ însă nu admite că Hristos a avut suflet și rațiune și spune că „*Dumnezeu i-a fost acestuia drept suflet și rațiune*” și de aceea afirmă că „*unul din Treime a pătimit în trup*”.

Dacă unul din Treime a pătimit în trup, trupul a rămas fără de pătimire.

(5.) Cei care afirmă că „*din Treime singur Fiul a pătimit*” venerează doi sau trei fii, dintre care unul a pătimit, iar doi rămân fără de pătimire. Dacă însă Fiul face parte din Treime, nu este din Tată după dumnezeire, nici din mamă după trup, ci din Treime. Treimea și unul din Treime devin patru.

Așa cum spune Nestorius, „*fiul Mariei s-a unit cu Fiul lui Dumnezeu și a devenit parte din Treime și a pătimit ca unul din Treime*”. Și Arrius îl împarte pe unul Dumnezeu în doi Dumnezei; Nestorius, adăugându-l Treimii pe cel de-al doilea Fiul după trup, face <să fie> patru persoane. Eutyches contopește două naturi în unul Fiul lui Dumnezeu; precum buturul <amestecă> făina și apa și <ceea ce rezultă> nu mai este nici făină, nici apă, ci un al treilea lucru, adică pâinea, tot așa și Eutyches amestecă naturile Dumnezeului și omului și nu mai este nici Dumnezeu, nici om, nici Tată, nici Fiul, nici Duh Sfânt, ci acela „*este unul din Treime*”.

⁴ M. Simonetti, *Sabellio-Sabelliani*, în *NDPAC*, III, col. 4631-4632.

⁵ Vezi *FHDRCh*, XLIX.

(6.) Quomodo isti ‘synodum Chalcedonensem se’ dicunt ‘sequi’, et praedicant quae illi non receperunt?

Nam in quarto secretario synodi Chalcedonensis ad finem requisiti sunt a iudicibus Carosus et Dorotheus archimandritae taliter: *Eutyches ‘corpus domini nostri Iesu Christi’ dixit ‘non esse nostrae substantiae’; uos de hoc quomodo confitemini? Dorotheus archimandrites dixit: ‘In nomine patris <et filii> et spiritus sancti baptizati sumus, confitentes saluatorem nostrum Iesum Christum, qui descendit et incarnatus est a sancta uirgine Maria et hominem indutus est et crucifixus, unum de trinitate esse passum’*. Talia dicentes supra scripti archimandritae acceperunt damnationem cum Eutychete, et omnes haeretici.

(7.) ‘In epistola’ inquirunt ‘Procli scriptum est: unus de trinitate passus est’.

Si epistolas patrum Athanasii, Cyrilli et Leonis, quae per uniuersales sanctas synodos relectae et confirmatae sunt, haeretici fraudauerunt: quanto magis epistolam Procli, quae nec in unius synodi definitione posita est!

Semper haeretici, male interpretando dicta patrum, in haereses suas confirmari conantur. Sicut dicit sanctus Cyrillus episcopus Alexandrinus ad Ioannem Antiochenum inter alia: *Quando autem quidam eorum, qui recta peruertere solent, meas uoces in sibimet placitum mutant, non admiretur hoc tua sanctitas, sciens quoniam omnes haeretici de scriptura diuinitus inspirata sui colligunt erroris occasiones; et post pauca: Quoniam uero a<d>di<dis>culus quod <et> epistola<m> opinabilis patris nostri Athanasii ad beatissimum Epictetum destinata recte habentem corrumpentes quidam ediderunt, ut per hoc plurimi nocerentur; iter papa Leo ad Marcianum imperatorem inter alia: Quia uero quorundam haereticorum uersuta nequitia, ad conturbandam nostrorum simplicitatem, epistolam meam, quam ad beatae memoriae Flauianum dedi, falsas<s>e perhibentur, <ut> commutatis quibusdam uerbis uel syllabis, receptorem me Nestorii erroris asser<er>ent.*

(8.) Si quid tale, in dictis sanctorum patrum, inuenitur, quod non conuenit sanctis epistolis aut definitioni synodi Chalcedonensis, appareret illud ab haeticis fraudatum esse. Iniquitas semper deicitur, et numquam cedit.

(6.) Cum spun ăștia că „*ei urmează sinodul din Chalcedon*” și predică ceea ce nu au primit <de la sinod>?

Căci în al patrulea tribunal al sinodului de la Chalcedon, la sfârșit, arhimandriții Carosus⁶ și Dorotheus au fost întrebați așa de către judecători: Eutyches a afirmat că „*trupul Domnului nostru Iisus Hristos nu este din materia noastră*”; voi cum mărturișiți despre aceasta? Arhimandritul Dorotheus a spus: „*Am fost botezați în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, mărturisind că Mântuitorul nostru Iisus Hristos, care a purces și s-a întrupat din Sfânta Fecioară Maria și a devenit om și a fost răstignit, singur din Treime a pățimit*”. Spunând acestea mai sus numiții arhimandriți, au primit condamnarea împreună cu Eutyches și toți ereticii.

(7.) „În scrisoarea lui Proclus, spun ei, stă scris: *unul din Treime a pățimit*”. Dacă ereticii au denaturat scrisorile Părinților Athanasius, Cyrillus și Leon, care au fost recitate și aprobate în toate sfintele sinoade, cu cât mai mult <au făcut-o cu> scrisoarea lui Proclus⁷, care nu a contat în definiția vreunui sinod!

Ereticii încearcă mereu să fie demni de crezare în ereziile lor, interpretând greșit spusele Părinților. Așa spune, între altele, Sfântul Cyrillus, episcop de Alexandria, către Ioannes de Antiochia: „*Iar când unii dintre aceștia, care obișnuiesc să strâmbe cele drepte, îmi preschimbă vorbele după bunul lor plac, să nu se mire Sfinția Ta, știind că toți ereticii își adună din Scriptura inspirată de dumnezeire pretextele rătăcirii lor*”; și puțin mai apoi: „*Fiindcă aflăm că unii au editat, corupând-o, și scrisoarea drept întocmită a ilustrului nostru Părinte Athanasius către Preafericitul Epictetus, pentru ca prin aceasta foarte mulți să fie vătămați*”; la fel, papa Leon <îi scrie>, între altele, împăratului Marcianus: „*Data fiind ticăloșia abilă a unor eretici întru tulburarea curățeniei alor noștri, scrisoarea pe care am trimis-o lui Flavianus, cel de fericită aducere aminte, se spune că au falsificat-o, <pentru ca>, schimbând câteva cuvinte sau silabe, să mă declare tăinuitor al rătăcirii lui Nestorius*.”⁸

(8.) Dacă ceva de acest fel se află în spusele sfinților Părinți, care nu se potrivește sfintelor scrisori sau definiției sinodului de la Chalcedon, s-ar putea vedea că acel lucru a fost ticluit de eretici. Nedreptatea se arată totdeauna și niciodată nu dispăre.

⁶ Menționat și de papa Leon Magnus (440-461) în *Ep. CXXXVI*, 4 (*PL* 54, col. 1100); vezi și **FHDRCh**, **LIII.2** (*Conciliul ecumenic de la Chalcedon (451)*).

⁷ Este vorba despre scrisoarea trimisă în 435 de Proclus, arhiepiscop de Constantinopolis (434-446), episcopilor din Armenia cunoscută ca *Tomus ad Armenios*, în care făcea referire la hristologia lui Theodorus de Mopsuestia, afirmând, printre altele, pe urmele lui Cyrillus de Alexandria, că „Dumnezeu Cuvântul, unul din Treime, s-a întrupat”; această formulă s-a dezvoltat în *Unus de Trinitate passus est* – M. Simonetti, *Proclo di Costantinopoli*, în *NDPAC*, III, col. 4341-4342.

⁸ Referire la scrisoarea din 10 martie 454 adresată de papa Leon I (440-461) lui Marcianus (450-457), în care laudă credința lui Proterius de Alexandria – *Ep. CXXX* (*PL* 54, col. 1078-1080; fragmentul citat se află la col. 1080).

Quid est, dicere ‘unum de trinitate passum’? nisi ostender<e> et alterum de trinitate impassibilem, sicut Arrius. Aut quid est, dicere ‘unum filium de trinitate passum <in> carne’? nisi oste<nde>r<e> et alterum impassibilem, sicut Nestorius.

(9.) Sedes uero apostolica Romana, super fidem synodi Chalcedonensis numquam permisit unam syllabam aut unum apicem addi aut minui.

Videte ne quis uos decipiat per philosophiam et inanem falaciam!

Supra scriptae fides synodi, ipsa est quae conuenit euangelio et apostolis – dicente saluatore: *Sic oportebat Christum pati, et resurgere, secundum scripturas*; ait Petrus apostolus: *Christo igitur passo carne, et uos [igitur] eadem cogitatione armamini*; Paulus apostolus dicit: *Nos Christum praedicamus et hunc crucifixum*; et iterum dicit: *Quicumque uobis aliud praedicauerit praeter quod a nobis praedicatum est, anathema sit*.

Ediția folosită: *Scriptores ‘Illyrici’ minores. Asterius. Dionisius Exiguus. «Exempla sanctorum patrum». Trifolius. «Confessio» sive «Formula libelli fidei», Turnholti, 1972 (CCSL LXXXV), p. 137-141.*

Ce înseamnă să spui că „*unul din Treime a pătimit*” decât să arăți că și al doilea din Treime este fără de pătimire, după Arrius. Sau ce înseamnă să spui că „*singur Fiul din Treime a pătimit în trup*” decât să arăți că și celălalt este fără de pătimire, după Nestorius.

(9.) Însă Scaunul Apostolic de la Roma nu a îngăduit niciodată ca în <definiția> credinței din sinodul de la Chalcedon să se adauge sau să se suprimă vreo silabă sau vreun semn.

*Luați seama să nu vă înșele cineva cu ajutorul filosofiei și al unei deșarte prefăcătorii!*⁹

Credința sinodului mai sus menționat este aceea care se potrivește Evangheliei și Apostolilor – cum spune Mântuitorul: *Așa se cuvenea ca Hristos să pătimească și să învie, după scripturi*¹⁰; Apostolul Petru spune: *Prin urmare, pătimind Hristos în trup, și voi să vă înarmați cu această cugetare*¹¹; Apostolul Paul spune: *Noi îl predicăm pe Hristos și că El a fost răstignit*¹²; și mai spune iară: *Oricine v-ar predica altceva decât ceea ce v-am predicat noi, să fie anatema*¹³.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁹ Col 2,8.

¹⁰ Lc 24,46.

¹¹ IPt 4,1.

¹² ICor 1,23.

¹³ Gal 1,9.

LXXIX. FLAVII CRESCONII CORIPPI**IN LAUDEM IUSTINI**

- <Praef.> 1 <...> Deus omnia regna
sub pedibus dedit esse tuis regesque superbos
subdidit hostilesque manus descrescere fecit.
Illa colubrimodis Auarum gens dura capillis,
5 horribilis uisu crudisque asperrima bellis,
imperio subiecta tuo, seruire parata,
in media supplex diffusis crinibus aula
exorat pacem nec fidere milibus audet
tot numerosa suis Romana lacessere signa.
10 Quis totiens uictos numeret per proelia Francos
edomitosque Getas, captos stratosque tyrannos,
Langobardorum populos Gepidumque feroces
mutua per latos inter se uulnera campos

LXXIX. FLAVIUS CRESCONIUS CORIPPUS

(prima jumătate a secolului al VI-lea)

Autorul. Flavius Cresconius Corippus s-a născut în Africa în ultima decadă a secolului al V-lea sau în primul deceniu al celui următor. A funcționat ca *grammaticus* într-o localitate din apropiere de *Carthago*. Către 549-550, a compus și a citit la *Carthago* o epopee în cinstea lui Ioannes Troglita, *magister militum* care între 546-548 duse o campanie victorioasă împotriva maurilor revoltați. În 565, se găsea la *Constantinopolis*, unde ocupa o funcție subalternă în Palatul imperial, foarte probabil în serviciul cvestorului palatului sacru. A murit înainte de aprilie 568.

Opera. Corippus este autorul unei epopei intitulate *Iohannis seu De bellis Lybicus*. Între 21 noiembrie 565 (funeraliile lui Iustinianus I) și anterior lunii aprilie 568, a compus poemul *In laudem Iustini*. Cum aprecia Serge Antès, aceasta este o operă de propagandă, menită să exalte imaginea împăratului Iustinus II (565-578). Ea se înscrie în tradiția panegiristă imperială, dovedind o dependență exagerată a autorului față de elementele clasice ale literaturii encomiastice. Cu toate acestea, editorul amintit apreciază că poemul nu e lipsit de o anume valoare istorică.

Bibliografie: S. Antès, *Introduction*, în Corippe (Flavius Cresconius Corippus), *Éloge de l'empereur Justin II*, texte établi et traduit par S. Antès, Paris, 1981, p. XI-LXXXIV; *PLRE*, III A, p. 354-355 (*Fl. Cresconius Corippus*); S. Costanza, *Corippo, Flavio Cresconio*, în *NDPAC*, I, col. 1187-1189; *DELCL*, p. 153-154 (*Corippus, Flavius Cresconius*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 354-355.

ÎNTRU LAUDA LUI IUSTINUS

- <Praef.> 1 Dumnezeu toate regatele
la picioarele tale a dat ca să fie și pe trufașii regi
i-a supus și forțele militare ostile a făcut să descrească.
Acel neam al avarilor crud, cu pletele ca șerpilor,
5 îngrozitor la vedere¹ și foarte aspru în crunte războaie,
puterii tale supus, gata să trăiască în sclavie,
în mijlocul palatului prosternându-se cu părul desfăcut,
imploră pacea² și nici să creadă nu îndrăznește că, cu cele o mie
ale sale, a hărțuit atât de numeroase stindarde romane.
10 Cine de atâtea ori ar număra pe francii învinși în lupte
și pe îmblânziții geți³, prinși și doborâți la pământ tirani,
ale longobarzilor popoare sălbatice și ale gepizilor,
care pe câmpiile întinse se rănesc reciproc

¹ Despre înfățișarea avarilor vezi și Theoph. Conf., *Chron.*, a. 6050 (558).

² Pentru solicitările de pace făcute de avari lui Iustinus II vezi Theoph. Byz., *Frg.*; Men. Prot., frg. 14, frg. 24.

³ De fapt, goți.

- miscentes feritate sua, cum milite tuto
15 alternas gentes domini fortuna necaret?
 ...
- I 254 «En Auares Francique truces Gepidesque Getaeque
 totque aliae gentes commotis undique signis
 bella mouent»
 ...
- II 123 gemmae quas Getici felix uictoria belli
 praebuit atque fauens dominis Rauenna reuexit
 125 quasque a Vandalica Belisarius attulit aula.
 ...
- III 258 Tergazis suspexit Auar, ter poplite flexo
 pronus adorauit terraeque affixus inhaesit.
 260 Hunc Auares alii simili terrore secuti
 in facies cecidere suas stratosque tapetas
 fronte terunt longisque implent spatiosa capillis
 atria et augustam membris immanibus aulam.
 ...
- 270 crudus et asper Auar dictis sic coepit acerbis:
 «Rex Auarum Cagan, debellans intima mundi,
 famosos strauit magna uirtute tyrannos,
 innumeros populos et fortia regna subegit.

- înfruntându-se cu aceeași sălbăticie⁴, pe când, cu ostași teferi,
pe rând popoarele a stăpânului bună soartă le duce la pieire.
- ...
I⁵ 254⁶ „Iată avarii și francii fioroși și gepizii și geții
și atâtea alte neamuri, cu trupe puse în mișcare de peste tot,
războaie pornesc.”
- ...
II⁷ 123⁸ Podoabe pe care fericita victorie a războiului getic
le-a oferit și binevoitor stăpânilor de la Ravenna le-a adus înapoi
125 și cele pe care de la curtea vandalică Belisarius le-a adus⁹.
- ...
III¹⁰ 258¹¹ Tergazis avarul a privit în sus, îndoindu-și genunchii de trei ori
prosternat l-a adorat și la pământ ținut a rămas.
260 Pe acesta alți avari cu aceeași spaimă l-au urmat,
în fața lui s-au prăbușit și așternutele covoare
cu fruntea le șterg și umplu cu lungile plete spațioasele
încăperi și curtea imperială cu trupurile lor uriașe.
- ...
270 Crud și aspru, avarul cu dure cuvinte astfel a început:
„Regele avarilor, Cagan¹², biruind cele dinăuntrul lumii,
Faimoși tirani a doborât cu mare curaj,
nenumărate popoare și puternice regate a supus¹³.

⁴ Pentru conflictele dintre longobarzi și gepizi, cf. Men. Prot., frg. 24; vezi și *FHDRCh*, LXXXIV (Iohannes de Biclaro).

⁵ Cartea I are ca subiect evenimentele petrecute în noaptea de 14 spre 15 noiembrie 565, când a murit împăratul Iustinianus I (527-565) – Evagr., *HE*, IV, 41.

⁶ Versurile 248-271 descriu durerea și neliniștile politice ale lui Iustinus II, desemnat succesor.

⁷ Subiectul acestei cărți îl constituie evenimentele din dimineața zilei de 15 noiembrie 565.

⁸ Versurile 84-129 descriu costumația imperială de la ceremonia încoronării.

⁹ Versurile 123-124 se referă la tezaurul ostrogot capturat de Belisarius în 540 la *Ravenna*, pe care l-a trimis la *Constantinopolis*, unde a fost expus în Marele Palat; v. 125 face aluzie la tezaurul vandal capturat în 534 la *Hippona*, trimis, de asemenea, în Capitala Imperiului – cf. Proc., *BV*, II, 9, 1; *BG*, III, 1, 1-3; Vict. Tonn., *Chron.*, a. 534; Evagr., *HE*, IV, 17; 21; Iord., *Get.*, XXXIII, 171-172; *LX*, 313; *PLRE*, III A, p. 192, 207 (*Fl. Belisarius I*); *PIB*, I, p. 212, 218 (*Belisarius*); S. Antès, *Notes complémentaires*, în Corippe (Flavius Cresconius Corippus), *Éloge de l'empereur Justin II*, texte établi et traduit par S. Antès, Paris, 1981, p. 108.

¹⁰ Cartea a III-a descrie evenimentele din după-amiaza zilei de 15 noiembrie 565 (funeraliile lui Iustinianus I) și din dimineața zilei de 21 noiembrie (primirea ambasadorilor avari).

¹¹ Versurile 231-307 se referă la delegația avară și la solicitările sale făcute pe un ton arrogant.

¹² Pentru semnificația termenului, vezi S. Antès, *op. cit.*, p. 122; S. Vryonis, *Khagan*, în *ODB*, 2, p. 1126.

¹³ Aluzie la înfrângerea și supunerea utrigurilor, zalilor și sabirilor în 558 – Men. Prot., frg. 5; S. Antès, *op. cit.*

- Cuius Threicium potis est exercitus Hebrum
275 exhausto siccare lacu fluuiumque bibendo
nudare et nondum plene satiatum abire.
...
300 Nunc ripas Scythici uictor rex contigit Istri...»
...
383 «... Quid noster senior potuit pater, inscie, disce,
sub qua Vandalici ceciderunt strage tyranni
385 Edomitique Getae, pubes Alamannica, Franci
totque alias gentes, famosaque regna per orbem
ardua sub nostris flectantia colla triumphis
suscepere iugum, mentes animosque dedere
seruitio nobisque manent ex hoste fideles... »

Ediția folosită: Corippe (Flavius Cresconius Corippus), *Éloge de l'empereur Justin II*, texte établi et traduit par Serge Antès, Paris, 1981, p. 13, 27, 38, 54, 63-64, 66, 70.

- Armata acestuia este în stare Hebrul tragic
275 să-l sece sorbind din hârdău și, bând, un fluviu
să secătuiască și încă nesăturată pe deplin să plece.
...
300 Acum regele victorios a atins malurile Istrului scitic.”
...
383¹⁴ „Ce al nostru bătrân tată a reușit, neștiutorule, învață,
Sub care nimicire căzut-au tiranii vandali¹⁵
385 și îmblânziții geți¹⁶, tineretu-alamanic, francii¹⁷
și atâtea alte neamuri și faimoase regate în lume,
mândrele grumazuri sub ale noastre triumfuri încovoindu-le,
au primit jugul, spiritele și sufletele și le-au dat
în robie și nouă ne rămân din dușmani credincioși.”

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹⁴ Versurile 308-401 cuprind răspunsul dat de noul împărat soliei barbare.

¹⁵ Trimitere la cucerirea regatului vandal condus de Gelimer (530-534) de către Belisarius în urma războiului din 533-534 – Proc., *BV*; Iord., *Get.*, XXXIII, 171; Evagr., *HE*, IV, 16; Marc. Comes, *Chron.*, a. 534 (*PL* 51, col. 942); *PLRE*, III A, p. 187-192 (*Fl. Belisarius I*), 506-508 (*Gelimer*); *PIB*, I, p. 212-213 (*Belisarius*); W. E. Kaegi, *Gelimer*, în *ODB*, 2, p. 827-828; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 128-143; W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, I (285-1025), traducere de M.-E. Avădanei, ediție îngrijită de V. Spinei și B.-P. Maleon, prefată de V. Spinei, Iași, 2004, p. 191-192; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 397-399.

¹⁶ Aluzie la războiul cu goții, respectiv ostrogoții din Italia (535-554) și vizigoții din *Hispania* (552-555) – Proc., *BG*; Evagr., *HE*, IV, 19; 21; Iord., *Get.*, XIV, 81; LX, 307-313; Marc. Comes, *Chron.*, a. 535-555 (*PL* 51, col. 942-947); *PLRE*, III A, p. 194-208, 211-216 (*Fl. Belisarius I*); III B, p. 914-922 (*Narses I*); *PIB*, I, p. 213-222 (*Belisarius*); O. Mazal, *op. cit.*, p. 144-181; W. Treadgold, *op. cit.*, p. 194-199, 206-207, 208-218; A. Husar, *op. cit.*, p. 357, 413-422.

¹⁷ În 553/4, o coaliție franco-alamană a invadat Italia; în 562, Narses a luptat în nordul peninsulei împotriva unui *dux* franc pe nume Amingus, aliat cu un grup de ostrogoți care rezista încă bizantinilor – *PLRE*, III A, p. 55 (*Amingus*); III B, p. 924 (*Narses I*); A. Husar, *op. cit.*, p. 422.

LXXX. VERECUNDI IUCENSIS**COMMENTARII SUPER CANTICA ECCLESIAICA**

II <*Canticum*> *Deuteronomii*, 22 *Et ego zelabo eos in non gente*. Non gentem posuit christianos, qui non sicut ceterae gentium nationes uno in loco habitant congregati, sicut gens uidelicet Iudaeorum (ibi sexcenta milia fuerunt adunata) uel sicut quaelibet, Gothica uel Parthica uel Herula. Sed nos dispersi per totum diffusae latitudinis orbem, pauci sumus in diuersis locis distributi, in medio schismatum, haeresum, Iudaeorum, infidelium commorantes, et merito non gens appellamur.

Ediția folosită: *Verecundi Iucensis Opera*, cura et studio R. Demeulenaere, Brepols, 1976 (CCSL XCIII).

LXXX. VERECUNDUS DE IUNCA

(? – 552)

Autorul. Nu sunt cunoscute locul și data nașterii sau alte aspecte mai detaliate din viața lui Verecundus. Se știe că în anii 551-552 era deja *episcopus ecclesiae Iuncensis* (Iunca, Iunci, Macomades Minores, în Byzacaena – astăzi, Bordj Younga, Tunisia). Opu-nându-se condamnării „Celor Trei Capitoale” de către Iustinianus (527-565)¹, în 551, a fost convocat la *Constantinopolis* împreună cu alți episcopi nord-africani, pentru a se justifica. Ca să evite condamnarea, s-a refugiat împreună cu papa Vigilius (537-555) la *Chalcedon*, unde a și murit un an mai târziu.

Opera. A scris *Carmina*, *Orationes in Psalmos*, *Excerptiones de gestis Chalcedonensis Concilii* ș.a. *Commentarii super cantica ecclesiastica* (Comentarii ale cântărilor bisericești) este o operă exegetică, în care sunt analizate într-o manieră alegorică, ce amintește de Origen, nouă „cântări” din *Vechiul Testament*.

Bibliografie: R. Demeulenaere, în *Verecundi Iucensis Opera*, cura et studio R. Demeulenaere, Brepols, 1976 (CCSL XCIII), p. V-XVI; S. Costanza, *Verecundus de Iunca*, în *DECA*, II, p. 2520; *PCBE*, I, p. 1145 (*Verecundus*); *DELCL*, p. 877-878 (*Verecundus de Iunca*); O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 448-449; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria letteratura creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 131-132.

COMENTARII ALE CÂNTURILOR BISERICESTI

II <Cântul> *Deuteronomului*, 22 *Și eu îi voi întărâta printr-un popor care nu e popor*². Popor care nu e popor i-a socotit pe creștini, care nu locuiesc adunați într-un singur loc, precum celelalte neamuri de păgâni, ca neamul iudeilor adică (acolo au fost adunate șase sute de mii <de seminții>) sau precum oricare <norod>, al goșilor, al parților sau al herulilor. Dar noi, răspândiți pe întregul pământ de o largă întindere, suntem puțini, împărțiți în diverse locuri, rămânând în mijlocul schismelor, al ereziilor, al evreilor, al necredincioșilor, și pe bună dreptate suntem numiți „cei care nu sunt popor”.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Vezi *FHDRCh*, LXXXI și *Studiul introductiv*.

² *Ps* 36.

LXXXI. FACUNDI HERMIANENSIS**PRO DEFENSIONE TRIUM CAPITULARUM LIBRI XII**

VII, 3, 11. Nouem quippe prouinciarum eis adiuncti erant episcopi, id est Bithyniae, Pisidiae, Cappadociae secundae, Pelagoniae, Europae, Mysie secundae, Rhodopae, Daciae atque Thessaliae. Quid autem attinebat ad synodum Chalcedonensem, quo duci arroganter, uel iniuriarum dolore, uel ex alia quacumque causa,

LXXXI. FACUNDUS DE HERMIANE

(? – puțin după 571)

Authorul. Data nașterii sale nu se cunoaște. A fost episcop de *Hermiane*, în provincia *Byzacaena*. S-a remarcat ca unul dintre apărătorii „Celor Trei Capitoale”¹, intrând în contradicție cu împăratul Iustinianus I (527-565) și papa Vigilius (537-555), care prin edictul din 544-545, respectiv prin *Judicatum*-ul din 11 aprilie 548 le condamnaseră. Faptul i-a atras antipatia suveranului, care l-a exilat împreună cu mai mulți episcopi din nordul Africii. A murit puțin după 571.

Opera. În apărarea „celor Trei Capitoale”, el a scris înainte de publicarea *Judicatum*-ului papal, respectiv între 29 iunie 547 și 11 aprilie 548 (după alții, în 550), o lucrare de mare întindere adresată *Ad Justinianum*, cunoscută sub titlul *Pro defensione trium capitularum*, iar mai târziu, în 568-569, o *Epistula fidei catholicae in defensione trium capitularum*.

Bibliografie: Isid., *Vir. ill.*, XIX; M. Simonetti, *Facondo di Ermiane*, în *NDPAC*, II, col. 1901-1902; T. E. Gregory, *Facundus*, în *ODB*, 2, p. 775; *DELC*, p. 259-260 (*Facundus*); J.-M. Clément et R. Vander Plaetse, în *Facundi episcopi ecclesiae Hermianensis Opera Omnia* ediderunt Iohanes-Marin Clément et Rolandus Vander Plaetse, Turnholt, 1974 (*CCSL* XC A), p. VII-XIII; M. Simonetti, *Facundus d'Hermiane*, în *DECA*, I, p. 958-959; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 447-448; A. Fraïsse-Bétoulières, *Introduction*, în *Facundus d'Hermiane, Défence des Trois Chapitres (À Justinien)*, I (*Livres I-II*), texte critique (*CCL*) par J.-M. Clément et R. Vander Plaetse, introduction, traduction et notes par A. Fraïsse-Bétoulières, Paris, 2002 (*SC* 471), p. 9-138; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 129-131.

DOUĂSPREZECE CĂRȚI ÎNTRU APĂRAREA CELOR TREI CAPITOLE

VII, 3, 11. Într-adevăr, au fost reuniți pentru acestea episcopi a nouă provincii, adică ai Bithyniei, Pisidiei, Cappadociei Secunda, Pelagoniei, Europei, Mysiei Secunda, Rhodopei, Daciei și Thessaliei. Însă ce privea sinodul din Chalcedon,

¹ Despre această controversă vezi F. W. Norris, *Three Chapters*, în *EEC*, p. 1129-1130; G. Chediath, *La controverse des Trois Chapitres. Histoire de la controverse*, în *Istina*, 43, 1998, p. 75-89; V. Poggi, *La controverse des Trois Chapitres*, în *Istina*, 43, 1998, p. 99-110; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 217-229; G. Fedalto, *Lo scisma tricapitolina e la politica giustiniana*, în *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprile 2003, I, Spoleto, 2004, p. 623-629. Vezi și *Studiul introductiv*.

uenerabilis Ibas dixerat, cum de Christiana fide pro qua conuenerant, nihil profanum fuerit in epistula sua locutus?

VIII, 7, 7. Nectarius quoque et Iohannes et Atticus Constantinopolitani, Amphilocheius etiam Iconiensis, Epiphanius Cyprius, Basilius Caesariensis Cappadociae et eius frater Gregorius Nyssenus, Gregorius Nazianzenus, Gelasius Caesa-

la care venerabilul Ibas² spusese că este adus în mod insultător, fie de durerea insultelor, fie din oricare altă cauză, din moment ce, în ce privește credința creștină, pentru care se întâlniseră, nu fusese spus nimic profan în scrisoarea sa?

VIII, 7, 7. Și Nectarius³, și Iohannes⁴, și Atticus⁵ din Constantinopolis, și Amphilochius din Iconium⁶, Epiphanius din Cypros⁷, Vasile din Caesarea Cappadociei⁸ și fratele acestuia, Gregorius de Nyssa⁹, Gregorius de Nazianzus¹⁰, Gela-

² Ibas, episcop de Edessa între 435-457 (cu întrerupere între 449-451). Scrisoarea adresată de el în 433 episcopului Maris de Hardaschir, în Persia, a fost considerată favorabilă ereticului Nestorius. Depus de „conciliul tâlhăresc” de la Ephesus din 449, a fost repus în scaun de conciliul de la Chalcedon din 451; aici a condamnat monofizitismul. Scrisoarea sa, împreună cu scrierile suspecte de nestorianism ale lui Theodoretos de Cyros și Theodoros de Mopsuestia, au fost anatemizate de împăratul Iustinianus I (527-565) printr-un edict din 544-545 și altul din 551 și apoi de al V-lea conciliu ecumenic de la Constantinopolis din 553 – J.-M. Sauget, *Ibas. Evêque d'Edesse*, în *DECA*, I, p. 1205; idem, *Ibas di Edessa*, în *NDPAC*, II, col. 2501-2502; T. E. Gregory, *Ibas*, în *ODB*, 2, p. 970-971; *DELIC*, p. 374-376 (*Ibas de Edessa*); *HEO*, II, p. 803; C. Moersch, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 230-231, 274-275. Vezi și nota anterioară.

³ Vezi *FHDRCh*, XLVI.

⁴ Io(h)annes Chrysostomos – vezi *FHDRCh*, XXX.

⁵ Arhiepiscop de Constantinopol între martie 406 și 10 octombrie 425; autor al mai multor scrieri teologice, în care a combătut diferitele erezii ale timpului (pelagianismul, nestorianismul ș.a.) – Socr., *HE*, VI, 20; VII, 2; 4; 25; Sozom., *HE*, VIII, 27; Cassiod., *HE*, X, 22; XI, 2; 19; XII, 2; D. Stiennon, *Atticus*, în *DECA*, I, p. 295; idem, *Attico*, în *NDPAC*, I, col. 648; A. Kazhdan, *Attikos*, în *ODB*, 1, p. 230; *DELIC*, p. 90 (*Atticus (Atic)*); *HEO*, I, p. 3.

⁶ Vezi *FHDRCh*, XLVI.

⁷ Vezi *FHDRCh*, XXIX.

⁸ Vezi *FHDRCh*, XX.

⁹ Vezi *FHDRCh*, XLVI.

¹⁰ Vezi *FHDRCh*, XXI.

riensis Palaestinae, Theotimus Tomitianus Scythiae, quorum nemo Diodorum uel Theodorum aliquando haereticum iudicasse monstratur; quin potius una cum eis ab

sus din Caesarea Palaestinei¹¹, Theotimus din Tomisul Scythiei¹², dintre aceștia nimeni nu se arată că i-a socotit vreodată pe Diodorus¹³ sau Theodorus¹⁴ eretici; ba,

¹¹ Gelasius – episcop de *Caesarea Palaestinae Primae* între cca 367-395, opozant al împăratului arian Valens (364-378) și autor, printre altele, al unor tratate dogmatice; participant la cel de-al II-lea conciliu universal de la *Constantinopolis* din 381 – Hier., *Vir. ill.*, CXXX; Theod., *HE*, V, 8, 5; C. Curti, *Gélase de Césarée*, în *DECA*, I, p. 1022-1023; idem, *Gelasio di Cesarea*, în *NDPAC*, II, col. 2062-2064; *DELIC*, p. 301 (*Ghelasie de Cezareea*); *HEO*, II, p. 1014.

¹² Theotimus I de *Tomis* (cca 390 – cca 407) – prelat vestit pentru credința sa și pentru scrierile sale; apropiat al lui patriarhului Ioannes Chrysostomos – Hier., *Vir. ill.*, CXXXI; Sozom., *HE*, VII, 26, 6-9; VIII, 14, 8; *ASS*, *Apr.*, 2, 753; G. Ladocsi, *Théotime*, în *DECA*, II, p. 2431; G. Ladocsi, S. Samulowitz, *Teotimo di Tomi*, în *NDPAC*, III, col. 5296; *DELIC*, p. 832-833 (*Teotim sau Theotim de Tomis*); *HEO*, I, p. 340; *PSB*, 11, p. 342-351; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 2004, p. 118-123, 203, 214, 228; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 241-243. Vezi, de asemenea, *FHDRCh*, **XL**, **XLVII**, **XLVIII**, **LIII.2**, **CXX** și *Studiul introductiv*.

¹³ Diodorus, preot în *Antiochia*, apoi episcop de *Tarsus (Cilicia I)* între cca 378 – cca 394. Autor al numeroase scrieri proortodoxe, luat de împăratul Theodosius I (379-395) drept garant al adevăratei credințe în Orient (*CTh*, XVI, 1, 3) (*FHDRCh*, **XLVI**). Cu toate acestea, unele opinii privitoare la problema Întrupării l-au determinat pe Cyrillus de *Alexandria* să-l califice un precursor al nestorianismului – Hier., *Vir. ill.*, CXIX; Phot., *Bibl.*, cod. 223; M. Simonetti, *Diodore de Tars.*, în *DECA*, I, p. 694-695; idem, *Diodoro di Tarso*, în *NDPAC*, I, col. 1426-1427; *DELIC*, p. 178-181 (*Diodor de Tars*); *HEO*, II, p. 754; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 154-156; *ibidem*, II/2, p. 197, 209.

¹⁴ Theodorus, episcop de *Mopsuestia (Cilicia II)* între 392-428, reprezentant de frunte al școlii teologice antiohiene, ucenic al lui Diodorus de *Tarsus*. Deși în scrierile sale a combătut numeroase erezii (apolinarismul, arianismul, macedonismul), concepția sa cristologică a fost considerată ca precedând pe cea a lui Nestorius și, de aceea, a fost condamnat la conciliul universal de la *Ephesus* din 451, de edictele din 544 și 551 ale lui Iustinianus I (527-565) și de sinodul universal de la *Constantinopolis* din 553 – Theod., *HE*, V, 40, 1-2; Cassiod., *HE*, X, 34; M. Simonetti, *Théodore de Mopsueste*, în *DECA*, II, p. 2407-2410; idem, *Teodoro di Mopsuestia*, în *NDPAC*, III, col. 5252-5257; *DELIC*, p. 809-812 (*Teodor de Mopsuestia*); *HEO*, II, p. 771; L. Abramowski, *Formula and Context: Studies in Early Christian Thought*, Variorum, 1992, nr. II (*The Theology of Theodore of Mopsuestia*); Ch. Fraisse-Coué, *D'Éphèse à Chalcédoine: «la paix trompeuse» (433-451)*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 29-34; C. Moreschini, *op. cit.*, II/1, p. 156-161; *ibidem*, II/2, p. 53, 197, 209, 230, 231, 236, 274-275.

haereticis Apollinaristis sustinerunt inuidiam, tamquam duos praedicarent filios, duas Christi perfectas asserendo naturas.

Ediția folosită: Facundi episcopi ecclesiae Hermianensis *Opera Omnia* ediderunt Iohanes-Marin Clément et Rolandus Vander Plaetse, Turnholt, 1974 (CCSL XC A), p. 200, 255.

mai degrabă, au îndurat laolaltă cu ei ura din partea ereticilor apolinariști¹⁵, ca și cum ar predica doi fii, susținând două naturi desăvârșite ale lui Hristos.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹⁵ Numele acestoreretici vine de la fondatorul ereziei – Apollinarius din *Laodicaea* (*Syria I*) (cca 310 – cca 390), pentru care vezi *FHDRCh*, **XLIX**.

LXXXII. MARTINI BRACARENSIS**IN BASILICA**

Immanes variasque pio sub foedere Christi
Adsciscis gentes. Alamannus, Saxo, Toringus,
Pannonius, Rugus, Sclavus, Nara, Sarmata, Datus,
Ostrogothus, Francus, Burgundio, Dacus, Alanus,
Te duce, nosse Deum gaudent.

Ediția folosită: <http://www.thelatinlibrary.com/martinbraga/poems.shtml>

LXXXII. MARTINUS DE BRACARA

(cca 515/20 – 580)

Autorul. Martinus s-a născut în *Pannonia* cândva în primele două decenii ale secolului al VI-lea. A călătorit în Țara Sfântă, unde a aprofundat teologia greacă, după care, prin 550, din motive necunoscute, s-a stabilit în provincia hispanică *Gallaecia*. A fondat o mănăstire la *Dumnio*, în apropiere de *Bracara* (astăzi, Braga, Portugalia), reședința regilor suebi. A fost ales episcop de *Dumnio*, apoi de *Bracara*, calitate în care s-a străduit să convertească pe suebi de la arianism la catolicism. A fost apreciat pentru marea sa cultură de către Gregorius Turonensis, Venantius Fortunatus și Isidorus de *Hispalis*. A murit la 20 martie 580.

Opera. Opera lui Martinus reflectă un interes special al acestuia pentru problemele morale, pe care le-a tratat în lucrări de inspirație senecană – *De ira* (*Despre mânie*), *De superbia* (*Despre trufie*), *Formula vitae honestae* (*Regula vieții cinstitute*), *Exhortatio humilitatis* (*Îndemn la smerenie*) ș.a. Un loc aparte îl ocupă opusculul *De correctione rusticorum* (*Despre îndreptarea celor de la țară*), foarte citit în Evul Mediu, redactat după conciliul din 572 de la *Bracara*, prezidat de Martinus, care hotărâse combaterea idolatriei persistente încă în mediul rural. Printre lucrările lui Martinus se numără și poezia hexametrică *In basilica* (*Pentru biserică*), dedicată lui Martinus Turonensis și care fusese expusă în biserica acestui sfânt din *Bracara*.

Bibliografie: Greg. Tur., *HF*, V, 37; Isid., *Vir. ill.*, XXII; M. Díaz y Díaz, P. Marone, *Martino di Braga*, în *NDPAC*, II, col. 3072-3074; *DELC*, p. 551-552 (*Martin de Braga*); M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 352-353; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 181-182; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 193-196, 287.

PENTRU BISERICĂ

Chemi neamurile barbare și diferite sub pioasa lege a lui Hristos. Alamanul, saxonul, toringul, panonul, rugul, sclavul¹, narul, sarmatul, datul², ostrogotul, francul, burgundul, dacul, alanul se bucură că l-au cunoscut pe Dumnezeu sub conducerea ta.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Formă întâlnită adesea în izvoarele vremii pentru *slav*.

² Formă eronată de la *Dahus* – vezi Prud., *Contra Symm.*, II, 808 (*FHDRCh*, XXVII).

LXXXIII. VENANTII FORTUNATI

LXXXIII. VENANTIUS FORTUNATUS

(530 – puțin după 600)

Autorul. Venantius Honorius Clementianus Fortunatus s-a născut în 530 la *Duplavis* (Valdobiaddene, Italia) într-o familie de condiție socială înaltă, care i-a asigurat însușirea unei solide educații clasice, biblice și creștine în *Ravenna* bizantină. Vindecat de o suferință de ochi după ce s-a uns cu uleiul din candela ce ardea în fața imaginii sfântului Martinus Turonensis din biserica „Sf. Paul și Ioan” din *Ravenna*, în 565 a plecat într-un pelerinaj la mormântul sfântului, unde a ajuns după lungi peregrinări prin *Noricum*, *Germania* și *Gallia*. În 566, se afla la *Mogontiacum* (Mainz), la curtea regelui Sigebert I al Austrasiei (561-575), un an mai târziu stabilindu-se la *Pictavium* (Poitiers), în anturajul lui Radegundis (530/5-587), fostă regină și soție a regelui Chlothar I (511-561), acum călugărită. Un timp, a rămas la curtea lui Chilperic al Neustriei (561-593), aflându-se în bune raporturi cu mai marii regatului, printre care episcopul Gregorius Turonensis. Prezența sa în regatele france i-a făcut pe unii istorici să se întrebe dacă nu a fost agent bizantin. A intrat în viața religioasă, în 597 fiind consacrat episcop de *Pictavium* (Poitiers). A murit puțin după anul 600.

Opera. Venantius Fortunatus este poet, cele mai multe dintre creațiile sale – aproximativ 300 de compoziții cu subiect sacru sau profan – fiind reunite în unsprezece cărți purtând titlul *Miscellanea* (*Opere diverse*). Tot în versuri a cântat *Distrugerea Thuringiei* (*De excidio Thuringiae*) și viețile unor sfinți, printre care cea a lui Martinus, compusă în hexametri în iarna anului 575. În proză, a scris în genul panegiricului, cu accente pe dimensiunea taumaturgică, biografia unor sfinți locali (Hilarius, Germanus, Albinus, Paternus, Radegundis, Marcellus, Amantius ș.a.), ca și trei *Explicații* – una a rugăciunii domnești (*Expositio orationis dominicae*), alta a Crezului (*Expositio Symboli*) și alta a credinței catolice (*Expositio fidei catholicae*).

Bibliografie: PLRE, IIIA, p. 491-492 (*Venantius Honorius Clementianus Fortunatus* 2); L. Navvara, *Venance Fortunat*, în DECA, II, p. 2518-2519; DELC, p. 280-281 (*Fortunatus, Venantius Honorius Clementianus*); J. W. George, *Venantius Fortunatus: a Latin poet in Merovingian Gaul*, Oxford, 1992; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 346-347; B. Brennan, *Venantius Fortunatus: Byzantine Agent?*, în *Byzantion*, 65, 1995, 1, p. 7-16; S. Quesnel, *Introduction*, în *Venance Fortunat, Oeuvres*, IV, *Vie de Saint Martin*, texte établi et traduit par S. Quesnel, Paris, 1996, p. VII-LXXXVIII; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 173-176; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 166-170, 281-282.

VITA S. MARTINI

- I 45 Ergone dignus ero Martini gesta beati,
 Pannoniae geniti qua clara Sabaria uernat,
 adtrectare manu trepida uel pangere lingua?
- 108 Dogmaque sacrilego quod fuderat Arrius ore
 tempestate graui totum populauerat orbem.
 Per magis Illyricum male naufraga lingua natabat
- ...
- II 72 Augusti obsequiis fremit undique concitus orbis,
 diuitias pariter produciens deliciasque
 Quas habet Indus, Arabs, Geta, Thrax, Persa, Afer, Hiberus
- ...
- 78 Rhenus, Atax, Rhodanus, Tiberis, Padus, Hister, Orontes

Ediția folosită: Venance Fortunat, *Oeuvres*, IV, *Vie de Saint Martin*, texte établi et traduit par Solange Quesnel, Paris, 1996, p. 8, 11, 32.

VIAȚA SFÂNTULUI MARTINUS¹

I, 45-47: Așadar, voi fi oare demn să tratez cu mâna tremurândă sau să fixez în cuvinte cele săvârșite de fericitul Martinus, născut în Pannonia, pe unde înflorește vestita Sabaria?

108-110: Și dogma pe care Arrius o răspândise cu nelegiuirea-i gură cu o furtună violentă pustiise întreaga lume. Prin Illyricum mai curând înota fără șanse naufragiata limbă².

II, 72-74: Lumea freamătă, stârnită de peste tot de semnele favorabile ale împăratului, scoțând în față totodată bogățiile și plăcerile pe care le au inzii, arabii, geții, tracii, perșii, africanii, iberii...

78: Rinul, Ataxul³, Ronul, Tibrul, Padul, Istrul, Orontul.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Martinus, născut în Pannonia, la Sabaria, în 316/7, ajuns episcop de Turonum (Tours) la 4 iulie 370/1 și mort în noiembrie 397. Cultul său a cunoscut o largă răspândire în secolele IV-VI, la fel ca și literatura și iconografia ce i-au fost dedicate – vezi J. Fontaine, *Martino di Tours*, în *NDPAC*, II, col. 3074-3075; S. Quesnel, *Introduction*, în Venance Fortunat, *Oeuvres*, IV, *Vie de Saint Martin*, texte établi et traduit par S. Quesnel, Paris, 1996, p. XIX-XXXI.

² Erezia ariană a avut, într-adevăr, o mare aderență în eparhiile panonice, moesice și dacice din prefectura Illyricum, unde, de altfel, Arius și adepții săi au fost exilați între 325-335 – vezi, cu izvoare și bibliografie, R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur les concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (SC 267), p. 101-172; Y.-M. Duval, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325-400)*, în *Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico*, II, Udine, 1985, p. 331-379; N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999, p. 54-60. Vezi și *Studiul introductiv*.

³ Râu în Gallia Narbonensis – astăzi, Aude.

LXXXIV. IOHANNIS BICLARENSIS**CHRONICON**

11. ANNO IV IUSTINI IMPERATORIS, QUI EST LEOVIGILDI REGIS
SECUNDUS ANNUS

...

13. Iustinus imperator per Tiberium scubitorum (sic!) comitem in Tracias

LXXXIV. IOHANNES DIN BICLARA

(cca 550/6 – înainte de 631)

Autorul. S-a născut cândva între 550 și 556 la *Scallabis* (azi, Santarem), în *Lusitania*, într-o familie gotică de confesiune catolică. Timp de șapte ani, a învățat greaca și latina la *Constantinopolis*. Revenit în *Hispania* pe la cca 567, a fost exilat de regele vizigot arian Leovigildus (568-586) la *Barcinona* (azi, Barcelona) pentru o perioadă de 10 ani (până pe la 587 sau 588). A intrat în mănăstirea de la *Biclaro* (*Biclara*, *Biclarum*) (astăzi, Vallclara, în Catalonia), fiind apoi ales în 592 episcop de *Gerona*, calitate în care a participat la mai multe concilii locale. A murit înainte de 631.

Opera. Isidorus din *Hispalis* ne informează că a scris un *Chronicon*, ce înfățișă istoria *ab anno primo Iustini iunioris principatus usque in annum octavum Mauricii principis Romanorum, et quartum Recharedi regis annum*, așadar evenimentele dintre 567 și 590, dar și *multa alia*. *Cronica* a fost redactată în anul 602, fiind o continuare a celei a lui Victor de *Tunnuna* (cca. 500–după 575); conține numeroase greșeli de datare.

Bibliografie: Isid., *Vir. ill.*, XXXI; M. Simonetti, *Jean de Biclar*, în *DECA*, II, p. 1294-1295; B. Baldwin, *John of Biclar*, în *ODB*, 2, p. 1062; *DELCL*, p. 394 (*Joan de Biclar*); O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Wiemar-Wien, 2001, p. 453; *Victoris Tunnunensis Chronico cum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis et Iohannis Biclarensis Chronicon* edidit Carmen Cardelle de Hartmann, *Commentaria historica ad Consularia Caesaraugustana et ad Iohannis Biclarensis Chronicon* edidit Roger Collins, Turnhout, 2001 (*CCSL CLXXIII A*), p. 124-143; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănciulescu, Iași, 2004, p. 183.

CRONICĂ

11. ÎN AL IV-LEA AN DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI IUSTINUS¹,
CARE ESTE AL II-LEA AN DE DOMNIE A REGELUI LEOVIGILDUS² [569]

...

13. Împăratul Iustinus poartă război în Tracia împotriva neamului abarilor prin

¹ Iustinus II, împărat între 565-578 (efectiv până în 574) – *PLRE*, III A, p. 754-756 (*Iustinus* 5); S. B. Daškov, *Dicționar de împărați bizantini*, traducere de V. Onofrei, D. Onofrei, București, 1999, p. 99-103.

² Leovigildus (Leovegildus), rege al vizigoților din *Hispania* între 568-586; a reușit să restaureze regatul sfâșiat de rebeliuni, a stabilit capitala la *Toletum* (Toledo) și a revizuit legislația (*Codex revisus*) – *PLRE*, III B, p. 782-785 (*Leovigildus*); M. Todd, *I Germani. Dalla tarda Repubblica romana all'epoca carolingia*, traduzione di E. Siccardi e C. Ghibellini, Genova, 2004, p. 162-164; M. Guidetti, *Vivere tra i barbari. Vivere con i romani. Germani e arabi nella società tardoantica IV-VI secolo d.C.*, Milano, 2007, p. 270-271.

bellum in genti Abarorum ingerit et uictor Tiberius Constantinopolim redit.

...

19. ANNO VI IUSTINI IMPERATORIS, QUI EST LEOVEGILDI REGIS IV ANNUS, Gepidarum regnum finem accepit, qui a Longobardis prelio superati. Cuniemundus rex campo occubuit et thesauri eius per Trasaricum Arriane secte episcopum et Reptilanem Cuniemundi nepotem Iustino imperatori Constantino-polim ad integrum perducti sunt.

...

37. ANNO X IUSTINI IMPERATORIS, QUI EST LEOVEGILDI REGIS VIII ANNUS

...

40. Sclauini in Trathias multas urbes Romanorum peruadunt, quas depopulatas uacuas reliquere.

41. Abares littora maris captiose obsident et nauibus littora Thraciae nauigantibus satis infesti sunt.

...

45. ANNO ERGO I IMPERII TIBERII, QUI EST LEOVEGILDI IX REGIS ANNUS, Abares Thratias uastant et regiam urbem a muro longe obsident.

Tiberius, comitele scubiților (sic!)³, și Tiberius se întoarce victorios la Constantinopolis.⁴

...

19. ÎN AL VI-LEA AN DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI IUSTINUS, CARE ESTE AL IV-LEA AN DE DOMNIE A REGELUI LEOVEGILDUS [571 – n.n.], s-a pus capăt regatului gepizilor, care au fost învinși în luptă de longobarzi. Regele Cunimundus a căzut pe câmpul de luptă și bunurile lui au fost duse în întregime la Constantinopolis împăratului Iustinus de către Trasaricus, episcopul sectei ariene, și Reptila, nepotul lui Cunimundus.⁵

...

37. ÎN AL X-LEA AN DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI IUSTINUS, CARE ESTE AL VIII-LEA AN DE DOMNIE A REGELUI LEOVEGILDUS [575]

...

40. Sclavinii străbat în Tracia numeroase orașe ale romanilor, pe care le-au lăsat pustii, după ce le-au devastat.⁶

41. Abarii împresoară cu viclenie țărmurile mării și devin un pericol pentru navele care navighează pe lângă țărmurile Thraciei.⁷

...

45. ÎN PRIMUL AN DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI TIBERIUS, CARE ESTE AL IX-LEA AN DE DOMNIE A REGELUI LEOVEGILDUS [576 – n.n.], abarii pustiesc Thracia și poartă un îndelungat asediu la zidul cetății regale.⁸

³ ἑξκούβιτοι, ἑξκούβιτωρες – garda palatului; comitele excubiților – comandantul gărzii palatului. Tiberius a fost *comes excubitorum* între 565-574 – *PLRE*, III B, p. 1324 (*Tiberius Constantinus I*).

⁴ Războiul cu avarii (abarii, la autorul nostru) condus de Tiberius a avut loc în 569-570, după tratative eșuate purtate anterior – Men. Prot., frg. 28, 33; Evagr., *HE*, V, 11; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 6066 (574); Leo Gramm., *Chron.*; *PLRE*, III B, p. 1324-1325 (*Tiberius Constantinus I*); S. B. Daškov, *op. cit.*, p. 105; W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, I (285-1025), traducere de M.-E. Avădanei, ediție îngrijită de V. Spinei și B.-P. Maleon, prefată de V. Spinei, Iași, 2004, p. 227.

⁵ Conflictele dintre gepizii conduși de regele Cunimundus (Cunimundus, la Iohannes) al gepizilor (560-567) și longobarzii lui Alboin au izbucnit în 566, sfârșind un an mai târziu, în urma înfrângerii celor dintâi de o coaliție avaro-longobardă. Sprijinit inițial de romani, Cunimundus a rămas singur în confruntarea finală, deși promisese că va ceda cetatea *Sirmium*, găsindu-și sfârșitul pe câmpul de luptă. Tezaurul regatului a fost dus la *Constantinopolis* de episcopul arian Trasaricus și de Reptila, nepotul regelui defunct – Theoph. Sim., VI, 10, 8-12; Men. Prot., frg. 24-25; Paul. Diac., *HL*, I, 27; *PLRE*, III A, p. 364 (*Cunimundus*); III B, p. 1083 (*Reptila*); W. E. Kaegi, *Alboin*, în *ODB*, I, p. 54; W. Treadgold, *op. cit.*; M. Todd, *op. cit.*, p. 224; M. Guidetti, *op. cit.*, p. 278.

⁶ Cronologia lui Iohannes nu este exactă; probabil că el se referă la raidurile din 578 ale sclavinilor (vezi *infra*); F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie*, traducere: E. S. Teodor, Târgoviște, 2006, p. 79-80.

⁷ Cum a remarcat Florin Curta, Iohannes trebuie să fi făcut o confuzie între avari și sclavini, cei dintâi neavând abilități de navigatori – *ibidem*, p. 80.

⁸ Un atac al avarilor în Thracia, până la zidurile lungi ale Capitalei, este datat de Theophanes Confessor în 584 – Theoph. Conf., *Chron.*, a. 6076 (584).

...

52. ANNO III THIBERII IMPERATORIS, QUI EST LEOVEGILDI REGIS XI ANNUS, Abares a finibus Thraties pelluntur et partes Grece atque Pannonie occupant.

...

58. ANNO V TIBERII, QUI EST LEOVEGILDI XIII ANNUS

59. Sclauinorum gens Illiricum et Thracias uastat.

Ediția folosită: Victoris Tunnunensis *Chronico cum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis* et Iohannis Biclarenis *Chronicon* edidit Carmen Cardelle de Hartmann, Commentaria historica ad *Consularia Caesaraugustana* et ad Iohannis Biclarenis *Chronicon* edidit Roger Collins, Turnhout, 2001 (CCSL CLXXIII A), p. 62, 63, 67, 68, 69, 70, 72.

...
52. ÎN AN III-LEA AN DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI THIBERIUS, CARE ESTE AL XI-LEA AN DE DOMNIE A REGELUI LEOVEGILDUS [578 – n.n.], abarii sunt izgoniți din hotarele tracilor și ocupă părți ale Greciei și Pannoniei.⁹

...
58. ÎN AL V-LEA AN DE DOMNIE A LUI TIBERIUS, CARE ESTE AL XIII-LEA AN DE DOMNIE A LUI LEOVEGILDUS [580]

59. Neamul sclavinilor pustiește Illyricum și Thracia.¹⁰

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁹ Iohannes trebuie să fi făcut iarăși o confuzie, fiind vorba, de fapt, de sclavini, căci în 578 avarii au fost aliați cu romanii; transportați de corăbiile imperiale din *Pannonia* în *Scythia Minor*, au incendiat așezările sclavine din stânga Dunării – Men. Prot., frg. 48; F. Curta, *op. cit.*, p. 80, 103.

¹⁰ Vezi și *supra*; alte surse plasează expediția devastatoare a sclavinilor în al IV-lea an al domniei lui Tiberius, respectiv 578-579 – Men. Prot., frg. 47-48; F. Curta, *op. cit.*, p. 79-80, 103.

LXXXV. ISIDORI HISPALENSIS**ETYLOMOGIARUM SIVE ORIGINUM LIBRI XX**

XIV, 4, 6 Thraciae Thiras Iaphet filius veniens nomen dedisse perhibetur: alii a saevitia incolarum Thraciam appellatam dixerunt. Huic ab oriente Propontis et urbs Constantinopolis opposita est, a septentrione vero Ister obtenditur, a meridie vero Aegeo mari adhaeret, ab occasu Macedonia illi subiacet. Cuius regionem olim Bessorum populus Massagetae, Sarmatae, Scythae et aliae plurimae nationes inco-

LXXXV. ISIDORUS DE HISPALIS

(cca 560/70 – 636)

Autorul. Isidorus s-a născut pe la aprox. 560/70 într-o familie hispano-romană exilată de regii vizigoți la *Carthago* din cauza opoziției față de arianism. Până la sfârșitul veacului al VI-lea a trăit într-o Hispanie măcinată de luptele dintre vizigoți și bizantini și de conflictele interne din regat. În 599, succede fratelui său Leandrus în scaunul episcopal de *Hispalis* (Sevilla), devenind cea mai influentă personalitate religioasă și politică a regatului, contribuind în plan ecleziastic, misionar și cultural la transformarea definitivă a locuitorilor peninsulei într-un *populus* conștient că aparține unui regat unit; din acest punct de vedere, el a folosit primul expresia *Mater Spania*. A murit în 636

Opera. Isidorus de *Hispalis* a fost un erudit, nu un scriitor original, întreaga sa operă – scrieri de gramatică, exegetice, polemice, istorice, morale, „științifice” ș.a. – fiind pusă în slujba „educării” poporului. Menționăm aici galeria de microbiografii de scriitori bisericești *De viris illustribus* (*Despre bărbații iluștri*), redactată între 615-618, o *Cronică* de la originea lumii până la 615, istoriile unor popoare (*Historia Gothorum Vandalorum Sueborum – Istoria goților, vandalilor și suebilor*) și vasta enciclopedie *Etymologiae* (*Etimologii*), intitulată și *Origines* (*Originile*), finalizată cu puțin timp înainte de a muri.

Bibliografie: Ildef., *Vir. ill.*, VIII; J. Fontaine, *Isidore de Séville*, în *DECA*, I, p. 1253-1256; *DELIC*, p. 459-461 (*Isidor 'Hispalensis' sau Isidor de Sevilla*); C. Codoñer Merino, *El „De viris illustribus” de Isidoro de Sevilla*, estudio y edicion crítica, Salamanca, 1964; M. Reydellet, *La royauté dans la littérature latine de Sidoine Apollinaire à Isidore de Séville*, Roma, 1981, p. 505-597; J. Fontaine, *Isidore de Séville. Genèse et originalité de la culture hispanique au temps de Wisigoths*, Turnhout, 2000; P. Cazier, *Isidore de Séville et la naissance de l'Espagne catholique*, Paris, 1994; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 117, 353-354; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/2, *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de H. Stănculescu, Iași, 2004, p. 183-190; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 197-206, 287-288.

1. DOUĂZECI DE CĂRȚI DE ETIMOLOGII SAU ORIGINI

XIV, 4, 6 Thraciei se spune că i-a dat numele, când a venit, Thiras, fiul lui Iaphet¹; alții zic că a fost numită Thracia de la asprimea locuitorilor. Acesteia i se opun la est Propontida și orașul Constantinopolis, iar la nord i se întinde în față Istrul; la miazăzi, se învecinează însă cu marea Egee, la apus, sub ea se află Macedonia². Poporul besilor, masageții, sarmații, sciții și multe alte populații locuiau ținutul

¹ Vezi, de asemenea, *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (*FHDR*, II, p. 572-573); de asemenea, Hipp., *Chron.*, 63 (7) (*FHDRCh*, II); *Liber Generationis* (*FHDRCh*, VIII); *Origo humani generis* (*FHDRCh*, XLI); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, LXXXVIII); *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (*FHDR*, II, p. 582-583); Anonymus, *Or. contra Ioud.*, XI (*FHDRCh*, CXII).

² Informația îmbunătățită după Sol., 10, 23.

luerunt; ampla est enim, ideoque plurimas continuit gentes. Ebrum fluvium Thracia fundit, qui etiam gentes barbarorum plurimas tangit.

Ediția folosită: Isidori Hispalensis episcopi *Etymologiarum sive originum libri XX*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. M. Lindsay, II, *Libros XI-XX continens*, Oxford, 1911, p. 9.

acesteia, căci era mare și de aceea cuprindea foarte multe neamuri. Prin Thracia curge râul Hebrus, care trece și pe la foarte multe neamuri de barbari.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

LXXXVI. GREGORII MAGNI PAPAE

LXXXVI. PAPA GREGORIUS MAGNUS

(590 – 604)

Authorul. Născut pe la cca 540 într-o bogată familie senatorială din branșa *Anicii*-ilor, Gregorius a primit o educație aleasă, excelând în studiul dreptului, gramaticii, retoricii. În 572-3, a îndeplinit *urbana praetura* sau *urbana praefectura*, puțin mai târziu abandonând viața publică și convertindu-se la viața monastică. Ordonat *diaconus*, a fost trimis de papa Pelagius II (579-590) ca apocrisiar la *Constantinopolis*, post pe care l-a îndeplinit până în 584. A fost ales episcop de *Roma* la 3 septembrie 590, rămânând pe scaunul lui Petru până la moartea sa din 12 martie 604. Ca pontif, a întărit dimensiunea politică a autorității papale prin controlul orașelor din peninsula și tratarea cu longobarzii invadatori, a reafirmat supremația papală în spațiul ecleziastic occidental, intervenind în afacerile Bisericii din *Hispania*, *Gallia*, *Italia* și implicându-se direct în evanghelizarea i-lei britanice, dar și în întreaga arie creștină, refuzând recunoașterea titlului de „patriarh ecumenic” însușit în 595 de arhiepiscopul Ioannes Ieiunator de *Constantinopolis* (582-595). În context, și-a manifestat preocuparea pentru comunitățile din *Illyricum*, întreținând o vie corespondență cu prelații din cele două vicariate papale din Balcani – cel de *Thessalonica* și cel de *Prima Iustiniana*¹.

Opera. Opera sa cuprinde lucrări liturgice, exegetice, morale, pastorale, epistolare.

Bibliografie: Isid., *Vir. ill.*, XXVII; V. Recchia, *Grégoire le Grand*, în *DECA*, I, p. 1101-1107; C. Ricci, *Gregorio Magno*, în *NDPAC*, II, col. 2439-2453; *PLRE*, III A, p. 549-551; *PCBE*, 2/1, p. 945-949 (*Gregorius* 9); A. Kazhdan, *Gregory I the Great*, în *ODB*, 2, p. 875-876; *DELCL*, p. 314-317 (*Grigorie cel Mare*); Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 48-59; Ch. Frazee, *The Papes and the Balkan Churches from Justinian to Gregory the Great, 525-604*, în *ByzF*, 20, 1994, p. 49-54; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 85-92; R. A. Markus, *Gregory the Great and his World*, Cambridge, 1997; L. Pietri, *Grégoire et l'Occident latin*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 863-865; M. Cojoc, *Papa Grigorie cel Mare și Illyricul Oriental*, în *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 255-271.

¹ În afară de scrisorile selecționate mai jos, vezi *Ep.* III, 7 (oct. 592; adresată lui Iohannes de *Larissa*), 8 (oct. 592; adresată lui Natalis de *Salona*); V, 8 (oct. 594; adresată lui Felix de *Sardica*), 10 (oct. 594; adresată *universis episcopis per Illyricum*); VIII, 10 (nov. 597; adresată lui Eusebius de *Thessalonica*, Vurbicus de *Dyrrachium*, Iohannes de *Corinthos*, Iohannes de *Prima Iustiniana*, <Iohannes> de *Scodra*, Iohannes de *Larissa*), 11 (dec. 597; adresată lui Sabinianus de *Iader*); IX, 157 (mai 599; adresată lui Eusebius de *Thessalonica*, Vurbicus de *Dyrrachium*, Andrei de *Nicopolis*, Iohannes de *Corinthos*, Iohannes de *Prima Iustiniana*, Iohannes de *Creta*, Iohannes de *Larissa*, Iohannes de *Scodra*); XI, 55 (iulie 601; adresată lui Eusebius de *Thessalonica*); XII, 11 (mart. 602; adresată lui Constantinus de *Scodra*) – S. Gregorii Magni *Registrum epistularum libri I-VII* edidit Dag Norberg, Brepols, 1982 (CCSL CXL), p. 153-155, 156, 274-275; *Registrum epistularum libri VIII-XIV. Appendix*, edidit Dag Norberg, Brepols, 1982 (CCSL CXL A), p. 527-528, 528-529, 714-716, 959-960, 984-985.

EPISTULAE**1. II, 20 (Gregorius Iobino (sic!), praefecto praetorio Illyrici)**

Gaudemus itaque, quod eminentiae uestrae regimine afflictae Dominus uoluit prouinciae consulere, ut, quam ex una parte flagello barbaricae uastationis ulcerat, hanc ex alia per erminetiam uestram quasi per superductam salutem curet.

2. V, 16 (Gregorius Iohanni episcopo Primae Iustinianae Illyrici)

Pallium uero ex more transmisimus et uices uos apostolicae sedis agere

SCRISORI

1. II, 20 (Gregorius, lui Iobinus, prefectul pretoriului Illyricumului²)³

Ne bucurăm, prin urmare, că Domnul a binevoit să se îngrijească de provincia năpăstuită în timpul guvernării Eminenței Voastre, pentru ca pe această <provincie> pe care, pe de o parte o rănește cu biciul pustiirii barbare, pe de altă <altă> parte să o vindece prin Eminența Voastră, ca printr-un mijloc de salvare în plus.⁴

2. V, 16 (Gregorius, episcopului Iohannes al Primei Iustiniana din Illyricum⁵)⁶

Desigur, după obicei, <vă> încredințăm *pallium*-ul⁷ și hotărâm ca voi, la

² PLRE, III/A, p. 716 (Iovinus 2).

³ Din martie 592.

⁴ Scrisoarea papei se referă la situația dramatică a populației din *Illyricum*, cauzată de invaziile avaro-slave; îl îndeamnă să apeleze la *rector*-ul său în *Illyricum* – subdiaconul Antoninus, care administra patrimoniul papal în *Dalmatia*, iar nu la episcopul *Natalis* de *Salona* (Ep. II, 20, 16-17; III, 8, 21).

⁵ Arhiepiscopia autocefală *Prima Iustiniana* a fost înființată printr-un decret din 14 aprilie 535 al împăratului Iustinianus (527-565) și avea sub jurisdicție eparhiile *Praevalis*, *Macedonia II*, *Dardania*, *Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis*, *Moesia I* și „partea din *Pannonia Secunda* care se află în *civitas Bacensis*” (Novella XI, în *FHDR*, II, p. 376-377). Puterile înaltului prelat au fost sporite prin *Novella CXXXI* din 545 (*FHDR*, II, p. 368-379), dar, fiind subordonată scaunului roman, arhiepiscopia a devenit un al doilea vicar papal în *Illyricum* – vezi Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, 12-14 mai 1983*, Roma, 1984, p. 48-59; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 421-422, 442 (bibliografia); idem, *op. cit.*, în *SAI*, 67, 2002, p. 90 (cu bibliografie); B. Flusin, *Évêque et patriarches. Les structures de l'Église impériale*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de J.-M. Mayeur, Ch. et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, III, *Les Églises d'Orient et d'Occident (432-610)*, sous la responsabilité de L. Pietri, Deschée, 1998, p. 539.

Prima Iustiniana a fost identificată de către arheologi cu actuala localitate Caričin Grad – V. Kondić, V. Popović, *Caričin Grad. Site fortifié dans l'Illyricum byzantin*, Beograd, 1977 (în sârbă și franceză); B. Bavant, *La ville dans le Nord de l'Illyricum (Pannonie, Mésie I, Dacie et Dardanie)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin...*, p. 272-285; N. Duval, *L'architecture religieuse de Tsaritchin Grad dans le cadre de l'Illyricum oriental au VIe siècle*, în *ibidem*, p. 399-480; I. Nikolajević, *Recherches nouvelles sur les monuments chrétiens de Serbie et du Monténégre*, în *Actes du XIe Congrès d'archéologie chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986)*, III, Roma, 1989, p. 2443-2446; M. Sâmpetru, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994, p. 94-95; B. Aleksova, *Early christian and Slav religious centres in Macedonia*, în *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae. Split-Poreč (25.9. – 1.10.1994)*, III, editorem curaverunt N. Cambi et E. Marin, Città del Vaticano-Split, 1998, p. 22-23; F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, traducere: E. S. Teodor, Târgoviște, 2006, p. 106, 113-116.

⁶ Din noiembrie 594.

⁷ Mantia papală trimisă de episcopii Romei în semn de recunoaștere a alegerii în scaunul episcopal. Astfel, Iohannes, care fusese ales fără acordul pontifului, primea *pallium* și devenea în mod oficial primat și vicar al părții orientale a *Illyricum*-ului: *Proinde iuxta postulationis uestrae desiderium praedictum fratrem et coepiscopum nostrum in eo quo est sacerdotii ordine constitutus nostri*

iterata innouatione decernimus, admonentes ut ita uos circa subiectos debeatis exhibere placabiles, ut rectitudinem uestram diligere prouocentur potius quam timere.

Ediția folosită: S. Gregorii Magni *Registrum epistularum libri I-VII* edidit Dag Norberg, Brepols, 1982 (CCSL CXL), p. 107, 276.

assensus auctoritate firmamus ratamque nos eius consecrationem habere, dirigentes pallium, indicamus (Ep. V, 10, 10-13); vezi și Ep. XII, 11, 9-12.

rându-vă, să acționați printr-o nouă renovare a scaunului apostolic⁸, atrăgându-vă atenția că trebuie să vă dovediți îngăduitori față de supuși, astfel încât să fie îndemnați mai degrabă să prețuiască dreptatea voastră decât să se teamă.⁹

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁸ Scrisoarea dă glas intențiilor papei de a reface sistemul ecleziastic din *Illyricum*, bulversat de invazii, și de a reanima vicariatul ca semn al reinstaurării autorității scaunului apostolic în regiune. Oportunitatea i-a fost oferită chiar de arhiepiscopul Iohannes, care, depășindu-și aria jurisdicțională, a intervenit în disputele dintre doi clerici din *Thessalia*, Hadrianus de *Theba* și Iohannes de *Larisa* (*Ep.* III, 6, 1-58).

⁹ Iohannes mai este amintit și în alte scrisori ale lui Gregorius, care l-a confirmat în funcție și l-a apărut împotriva împăratului Mauricius (582-602), care dorea să-l depună, ca fiind prea bătrân (*Ep.* III, 6; V, 8; V, 10; VIII, 10; IX, 157; XI, 29; XII, 11) – Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 57; M. Cojoc, *Papa Grigorie cel Mare și Illyricul Oriental*, în *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 256, 257-258.

LXXXVII. PSEUDO-ABDIAE**DE HISTORIA CERTAMINIS APOSTOLICI LIBRI DECEM
X. De rebus a beato Philippo Apostolo feliciter gestis¹**

Philippus Petri et Andreae conterraneus, ex vico Galileae Bethsaida originem duxit: vocatusque mox post Petrum, demum ad Apostolatus honorem pervenit... Post ascensionem vero Salvatoris, beatus Philippus per annos viginti, instanter praedicavit gentibus per Scythiam Evangelium. Ubi cum tentus esset a gentibus, et ductus ad statuam Martis, et compelleretur ad sacrificandum, exiit desubtus basim, in qua statua Martis stabat, draco ingens, et percussit filium sacerdotis qui ministrabat ignem sacrificii. Percussit etiam duos tribunos, qui praeerant

¹ *Codex Vindobonensis Latinus 534 (BHL 6814) (sec. IX).*

LXXXVII. PSEUDO-ABDIAS

(după sfârșitul secolului al VI-lea)

Autorul și opera. În ediția din anul 1552 (prima apăruse în 1531) a unei culegeri de texte relatând viețile celor doisprezece apostoli, editorul acesteia, Wolfgang Lazius, pe lângă alte intervenții editoriale (prefață, ordonarea textelor – I. *Petrus*; II. *Paulus*; III. *Andreas*; IV. *Iacobus Magnus*; V. *Iohannes*; VI. *Iacobus frater Domini, Simon, Iudas*; VII. *Mathaeus*; VIII. *Bartholomeus*; IX. *Thomas*; X. *Philippus*), pornind de la elemente autentice din text, a pus-o sub numele lui Abdias, considerat primul episcop de *Babylon – Abdiae Babyloniae episcopi et apostolorum discipuli de historia certaminis apostolici libri decem* (Bâle, 1552). Astăzi, este cunoscută drept „colecția Pseudo-Abdias”. Reunirea primară a celor douăsprezece *vitae apostolorum* a fost făcută, după aprecierile specialiștilor, în mediul creștin irlandez sau franc după anul 592, dar cele mai vechi manuscrise datează din veacurile IX-X. De altfel, întreaga compilație conține numeroase elemente specifice societății și culturii medievale din perioada amintită.

Bibliografie: P. Bruns, G. Röwekamp, *Ps.-Abdias (von Babylon)*, în *LACL*, p. 1; S. J. Voicu, *Abdia di Babilonia*, în *NDPAC*, I, col. 7; *DELC*, p. 3 (*Abdias de Babilon*); N. Dănilă, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S. N., 3, 1997, 1, p. 33-34; G. Besson, *La collection dite du Pseudo-Abdias. Un essai de définition à partir de l'étude des manuscrits*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 181-194; M. Brossard-Dandré, *La collection du Pseudo-Abdias. Approche narrative et cohérence interne*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 195-205; D. Alibert, *Vision du monde et imaginaire dans quelques textes de la collection dite du Pseudo-Abdias*, în *Apocrypha*, 11, 2000, p. 207-226; E. Popescu, *Sfântul Apostol Filip – misionar pe pământul românesc*, în *Logos. Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Cluj-Napoca, 2001, p. 390-394; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 243, 244, 245.

DESPRE ISTORIA NEVOINȚEI APOSTOLICE ÎN ZECE CĂRȚI

X. Despre faptele fericitului apostol Filip

Filip, consătean al lui Petru și Andrei, era orginiar din satul Bethsaida Galileii: chemat (la apostolat) imediat după Petru, a ajuns la onoarea apostolatului, în cele din urmă... Într-adevăr, după Înălțarea Domnului, fericitul Filip a predicat cu ardoare, timp de douăzeci de ani, Evanghelia păgânilor² din Scythia. Pe când era dus de către păgâni³ la statuia lui Marte și forțat să sacrifice, de sub baza pe care stătea statuia lui Marte a ieșit un demon⁴ și l-a ucis pe fiul preotului care servea la focul sacrificiului. A ucis, de asemenea, și pe doi tribuni care se aflau în fruntea

² Am înlocuit expresia „neamurilor (păgâne)” cu „păgânilor”, mai adecvat semnificației termenului latin în acest context.

³ Vezi nota anterioară.

⁴ *Dracus* – „dragon”, „șarpe”, „drac”.

Provinciae, cuius officiales tenebant in vinculo Apostolum. Porro de statu draconis omnes morbi redditi, vehementer aegrotare coeperunt. Quod videns Apostolus, dixit illis: Audite consilium meum, et recuperabitis sanitatem: sed et hi qui exinde erant mortui, resuscitabuntur omnes: draco quoque qui noxius vobis erat, in Dei nomine fugabitur. Dicunt ei aegroti: Quid facimus? Quibus respondit Apostolus: Deicite hunc Martem, et confringite, et in loco in quo fixus videtur stare, crucem Domini mei Iesu Christi affigite, et hanc adorete. Tunc illi qui cruciabantur, coeperunt clamare: Recuperetur in nobis virtus, et deiicimus Martem. Facto itaque silentio, Apostolus dixit: Praecipio tibi draco in nomine Domini Iesu Christi, exi de loco isto, et vade et morare in loco deserto, ubi non est accessus hominum, et nulla utilitas humanis commodis ministratur, ita ut vadens nemini noceas. Tum draco ille saevissimus exiens coepit abire festinanter, et ultra nusquam comparuit. Philippus autem Pontificis filium, qui ignem ministrabat, et duos tribunos qui mortui fuerant, suscitavit, omnesque turbam quae mortis erat affecta de draconis flatu, sanitati restituit. Unde factum est, et universi Philippum Apostolum qui persequabantur, poenitentiam agerent, Deumque hunc aestimantes adorarent: ipse autem per unum annum iugiter doceret eos, quomodo mundo periclitanti adventus Domini subvenisset, quomodo natus ex virgine, quomodo passus, quomodo sepultus die tertia resurrexit: quomodo post resurrectionem, eadem quae ante passionem suam, docuerat: quomodo videntibus Apostolis ascendisset in coelos quomodo denique misisset Spiritum sanctum, quem promiserat: qui veniens quasi ignis, sedisset super Apostolos duodecim, et omnium linguas ac sermocinationes mentibus Apostolorum suorum inseruisset. Ex quorum ipse numero hunc missus, scire vos facio, idola vana esse, et cultoribus suis inimica. Haec et his similia dicente Apostolo, crediderunt universi populi. Et eliso Martis simulachro, multa milia hominum baptizata sunt. Ipse vero Apostolus ordinatis presbyteris et diaconibus, ordinato etiam episcopo, et ecclesiis multis constructis⁵, per revelationem in Asiam reversus est, et in civitate Hieropoli exinde commorabatur...

⁵ În *Codex einsidelnensis* 247 (379) (BHL 6817), informația e ușor diferită: *Ordinatis autem clericis, episcopis, presbyteris et diaconibus. atque ecclesiis multis instructis* – „Hirotonind chiar clerici, adică episcopi, preoți și diaconi, și întemeind multe Biserici...” – cf. N. Dănilă, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 43, 44.

provinciei și ai căror ofițeri îl țineau pe apostol în lanț(uri). Apoi, din cauza suflării (otrăvite) a demonului, toți lânzeau și au început să bolească cumplit. Văzând aceasta, apostolul le-a zis: «Ascultați sfatul meu și vă veți recăpăta sănătatea și chiar aceștia, care sunt morți, vor învia, căci demonul care vă vatămă va fi alungat în numele lui Dumnezeu». Toți i-au zis lui: «Ce să facem?». Apostolul le-a răspuns: «Răsturnați-l pe acest Marte și distrugeți-l, iar în locul pe care stătea fixat așezați crucea Domnului meu Isus Cristos și s-o adorați». Atunci, aceia care se chinuiau au început să strige: «Să ne redobândim puterea și să-l răsturnăm pe Marte». Făcându-se liniște, apostolul a zis: «Îți poruncesc ție, demone, în numele Domnului Isus Cristos, să ieși din acest loc și să te duci în loc deșert, unde nu umblă oameni și unde să nu te mai poți folosi de ei, astfel încât, plecând, să nu mai faci rău nimănui». Atunci demonul cel rău, ieșind, a început s-o ia repede la fugă și n-a mai apărut niciodată. Atunci Filip a înviat pe fiul preotului care servea la foc și pe cei doi tribuni care fuseseră morți; și toată mulțimea care era bolnavă din cauza suflării demonului s-a însănătoșit. S-a întâmplat că toți aceia care-l persecutaseră pe apostolul Filip să facă penitență și să-l adore, considerându-l un Dumnezeu. Iar acesta, timp de un an, i-a învățat cum venirea Domnului a salvat lumea care urma să piară, cum s-a născut din fecioară, cum a pățimit, cum a fost înmormântat și a înviat a treia zi, cum, după Înviere, ceea ce a învățat înainte de patimă s-a împlinit, cum, în văzul apostolilor, s-a înălțat la ceruri, cum a trimis pe Spiritul Sfânt pe care l-a promis și care, venind ca un foc, a șezut deasupra celor doisprezece apostoli și a inserat în mintea tuturor limbi și vorbiri. Dintre care eu însumi, trimis din acel număr, v-am făcut să știți că acești idoli sunt deșerți și sunt dușmanii celor ce se închină lui Dumnezeu. Acestea și altele asemenea zicându-le apostolul, au crezut cu toții. Și distrugând statuia lui Marte, s-au botezat multe mii de oameni. Iar apostolul, după ce a hirotonit preoți și diaconi și le-a consacrat chiar un episcop, întemeindu-le multe Biserici, prin revelație, s-a reîntors în Asia și s-a stabilit în cetatea Hierapolis...

Ediția folosită: Nicolae Dănilă, *Addenda et corrigenda la predica Apostolului Filip în Scythia*, în „Unirea”, Publicație editată de Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, cu sediul la Blaj, S. N., anul VII, nr. 10 (63), octombrie 1996, p. 5.

LXXXVIII. EXCERPTA LATINA BARBARI

et Tiras, a quo Thraci...

Haec sunt autem gentes Iafet tertio filio Noe a Media usque ad Speriam a parte oceani adtendens ad aquilonem sic: ... Sarmati, Saurobati, Moeti, Scythi, Taurinii, Thraci, Bastarni... Istrii, Hunni, Dauni...

Prouintiae autem eorum sunt haec:... Sarmatia, Tauriannia, Bastarnia, Scythia, Thracia, Machedonia...

Gentes autem, quas dispersit dominus deus super faciem omnis terrae secundum linguas eorum in diebus Falec et Ectam fratrem eius in turris aedificatione quando confusas sunt linguae eorum, sunt autem haec: ... XLVIII. Traces; L. Mysi; LI. Bessi; LII. Dardani; LIII. Sarmati; LIII. Germani; LV. Pannonii...

καὶ Θιράς, ἀφ' οὗ Θρᾷκες...

Ταῦτα δέ ἐστι τὰ ἔθνη Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε ἀπὸ Μηδίας μέχρι τῆς Ἑσπερίας ἀπὸ μέρους Ὠκεανοῦ παρεκτείνοντα πρὸς βορρᾶν οὕτως... Σαρμάται, Σαυρομάται, Μαιῶται, Σκύθαι, Ταῦροι, Θρᾷκες, Βασταρνοί... Ἴστροι, Οὐεννοί, Δαυνεῖς...

Αἱ δὲ χῶραι αὐτῶν εἰσιν αὗται... Σαρματία, Ταυριαννίς, Βασταρνίς, Σκυθία, Θράκη, Μακεδονία...

Τὰ δὲ ἔθνη, ἃ διέσπειρε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς κατὰ τὰς γλώσσας αὐτῶν, ἐν ταῖς ἡμέραις Φαλὲκ καὶ Ἰεκτάν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐν τῇ πυργοποιΐᾳ ἠνίκα συνεχύθησαν αἱ γλῶσσαι αὐτῶν, ἐστὶν ταῦτα... μδ'. Θρᾷκες; ν'. Μυσοί; να'. Βέσσοι; νβ'. Δάρδανοι; νγ'. Σαρμάται; νδ'. Γερμανοί; νε'. Παννώνιοι...

LXXXVIII. EXCERPTA LATINA BARBARI

(secolele VI-VII)

Autorul și opera. Această *culegere* de texte datează din secolele VI-VII și reprezintă o traducere anonimă a *Cronicei* lui Hippolytus.

Bibliografie: *Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, Accedunt Hippolyti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1893, p. LXXXIII; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, I, *De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, traducere de H. Stănculescu și G. Sauciu, ediție îngrijită de I.-F. Florescu, Iași, 2001, p. 268.

Și Thiras, din care <se trag> tracii.¹

Iar acestea sunt neamurile lui Iapheth, cel de-al treilea fiu al lui Noe, <neamuri> care se întind din Media până în Hesperia către nord, astfel: ... sarmații, sau-romații, maiotii, sciții, taurii, tracii, bastarnii ... istrii, hunii, daunii...²

Ținuturile lor sunt acestea: ... Sarmatia, Tauriannia, Bastarnia, Scythia, Thracia, Macedonia...³

Iar acestea sunt neamurile pe care Domnul Dumnezeu le-a răspândit pe fața întregului pământ după limbile lor, în zilele lui Phalec și ale lui Iectan, fratele său, în timpul construirii turnului, când au fost amestecate limbile acestora, sunt acestea: ... 49 tracii; 50 misii; 51 besii; 52 dardanii; 53 sarmații; 54 germanii; 55 panonii...⁴

¹ Vezi și Hipp., *Chron.*, 63 (7) (**FHDRCh, II**); *Liber Generationis* (**FHDRCh, VIII**); *Filastrus de Brixia* (**FHDRCh, XXXIII**); *Origo humani generis* (**FHDRCh, XLI**); Isid., *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (**FHDR, II**, p. 572-573); XIV, 4, 6 (**FHDRCh, LXXXV**); Anonymus, *Or. contra Ioud.*, XI (**FHDRCh, CXII**).

² Vezi și Hipp., *Chron.*, 79 (**FHDRCh, II**); *Liber Generationis* (**FHDRCh, VIII**); Epiph., *Ank.*, 113 (**FHDRCh, XXIX**); *Chron. Pasch.*, I, 47, 13-18 (**FHDR, II**, p. 582-583).

³ Vezi și Hipp., *Chron.*, 84 (**FHDRCh, II**); *Liber Generationis* (**FHDRCh, VIII**); *Chron. Pasch.*, I, 48, 1-8 (**FHDR, II**, p. 582-583).

⁴ Vezi și Hipp., *Chron.*, 131 (**FHDRCh, II**); *Liber Generationis* (**FHDRCh, VIII**); *Chron. Pasch.*, I, 56, 12-27 – 57, 1-9 (**FHDR, II**, p. 582-583).

Fluuii autem sunt nominati quadraginta:	Ποταμοὶ δὲ εἰσιν ὀνομαστὰ τεσσαρά-
Indus qui uocatus Fison, et Nilus qui	κοντα· Ἰνδὸς ὁ καλούμενος Φισὼν καὶ
uocatur Geon... Danubius... Istrus	Νεῖλος ὁ καλούμενος Γεών... Δανού- βιος... Ἰστρὸς

Ediția folosită: *Chronica minora* collegit et emendavit Carolus Frick, I, Accedunt Hypoliti Romani praeter canonem paschalem Fragmenta chronologica (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1893, p. 194-199, 208-211, 218-219.

Însă sunt amintite 40 de fluvii: Indus, cel numit <și> Fison, și Nil, cel numit <și> Geon... Danubius <cel numit și> Istros...⁵

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁵ Dezvoltare a paragrafului despre fluviile Paradisului din *Gen* 2,11-14; vezi și Hipp., *Chron.*, 237 (**FHDRCh**, II); *Liber Generationis* (**FHDRCh**, VIII); *Chron. Pasch.*, I, 61, 16-21 – 62, 1-4 (**FHDR**, II, p. 582-583).

LXXXIX. MIRACULA SANCTI DEMETRII**Π 2**

**Ἐκ τῶν τοῦ πανενδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου
Περὶ τοῦ πολέμου τοῦ Χαγάνου**

[197] ... καὶ αὐτὴν ὑποδέχεσθαι πάντας τοὺς ἀποφύγους τῶν ἐκ τοῦ
Δανουβίου μερῶν, Παννονίας τε καὶ Δακίας καὶ Δαρδανίας καὶ τῶν λοιπῶν
ἐπαρχιῶν τε καὶ πόλεων ...

LXXXIX. MIRACOLELE SFÂNTULUI DIMITRIE (secolul al VII-lea)

Autorul și opera. Cele două *miracula* din care am reprodus fragmentele de mai jos fac parte dintr-o culegere de fapte miraculoase ale sfântului Dimitrie întocmită de un autor anonim la cca șaptezeci de ani după cea realizată de arhiepiscopul Ioannes de *Thessalonica* († cca 630 sau cca 649) în primii ani ai domniei împăratului Heraclius (610-641), prin 615-620 – așadar, pe la cca 685-690. Cele mai multe miracole s-au produs în timpul atacurilor săvârșite asupra Thessalonicei de către sclavini și avari începând de la jumătatea penultimului deceniu al secolului al VI-lea și continuate pe parcursul veacului următor de către sclavini și bulgari. Așa cum a demonstrat Paul Lemerle, ale cărui observații le urmăm în această notiță, cele selecționate de noi datează astfel: *II 2* – din timpul asediului avaro-sclaven de treizeci și trei de zile desfășurat în 618, când orașul a primit între zidurile sale numeroși refugiați capturați anterior de avari și instalați în regiunea dunăreană; *II 5* – cu prilejul revenirii deportaților luați de avari în *Pannonia* între 614 și 619 (Σεραμειάνοι) și a evenimentelor conexe petrecute cu acest prilej – secesiunea bulgarului Kouber de sub autoritatea avarilor, trecerea sa în Imperiu și așezarea în Câmpia *Keramisos*, intenția sa, sprijinită de un anume Mauros, de a cuceri orașul, instalarea celui din urmă cu ajutorul flotei de *kara-bisianoî* în *Thracia* ca arhonte al sermesianilor și bulgarilor – toate petrecute în jurul anului 680, foarte probabil prin 682-684.

Bibliografie: P. Lemerle, *Commentaire*, în *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, II, *Commentaire*, Paris, 1981, p. 43-85, 94-103, 137-162, 171-193; A. Kazhdan, *John I*, în *ODB*, 2, p. 1044; F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, traducere: E. S. Teodor, Târgoviște, 2006, p. 45-47, 53-54, 93-94, 97-98.

II 2

Dintre <minunile> întru tot slăvitului mare martir Dimitrie¹. Despre războiul Haganului²

[197] ... aceasta /cetatea Thessalonicei – n.n./ îi primea pe toți cei fugiți din părțile <fluviului> Dunăre, din Pannonia, Dacia și Dardania și din celelalte provincii și cetăți ...

¹ Sfântul Dimitrie provenea de la *Sirmium*, dar în al treilea sfert al secolului al V-lea cultul său a fost transferat la *Thessalonica*, unde s-a ridicat o biserică, devenită imediat un important loc de pelerinaj; martirul este numit *myroblitos* („dătătorul de mir”); moaștele sale nu s-au aflat niciodată – T. E. Gregory, N. Patterson Ševčenko, *Demetrios, Church of*, în *ODB*, 1, p. 604-606.

² *Hagan* (χαγάνος) – titlu folosit de populațiile din Asia Centrală pentru a desemna conducătorul suprem; în cazul de față, este vorba despre cel al avarilor; vezi S. Vryonis, *Khagan*, în *ODB*, 2, p. 1126.

II 5

Περὶ τοῦ μελετηθέντος κρυπτῶς ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τῆς πόλεως παρὰ τοῦ Μαύρου καὶ Κούβερ τῶν Βουλγάρων

[284] Ὡς ἴστε, φιλόχριστοι, ἐν τοῖς προτέροις τὴν τῶν Σκλαβίνων, ἡγουν τοῦ κληθέντος Χάτζονος, καὶ τῶν Ἀβάρων καὶ ἐν μέρει ἔκθουσιν ἐποισάμεθα, καὶ ὅτιπερ τὸ Ἰλλυρικὸν σχεδὸν ἅπαν, ἡγουν τὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, λέγω δὴ Παννονίας δύο, Δακίας ὡσαύτως δύο, Δαρδανίας, Μυσίας, Πρεβάλεως, Ῥοδόπης τῶν πασῶν ἐπαρχιῶν, ἔτι μὴν καὶ Θράκης καὶ τοῦ πρὸς Βυζαντίου μακροῦ τείχους, καὶ λοιπὰς πόλεις τε καὶ πολιτείας ἐκπορεύσαντες, ἅπαντα τὸν αὐτὸν λαὸν εἰς τὸ ἐκεῖθεν πρὸς Παννονίαν μέρος τὸ πρὸς τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ, ἥστινος ἐπαρχίας πάσαι μητρόπολεις ὑπῆρχε τὸ λεχθὲν Σερμεῖον, ἐκεῖσε οὖν, ὡς εἴρηται, τὸν ἅπαντα λαὸν τῆς αἰχμαλωσίας κατέστησεν ὁ λεχθεὶς χαγάνος, ὡς αὐτῷ λοιπὸν ὑποκειμένους. [285] Ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγνέτες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν, καὶ παιδοποιησάντων ἅπ' ἀλλήλων, καὶ λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος, παῖς δὲ παρὰ πατρὸς ἕκαστος τὰς ἐνεγκαμένας παρειληφότων καὶ τὴν ὁρμὴν τοῦ γένους κατὰ τῶν ἡθῶν τῶν Ῥωμαίων · καὶ καθάπερ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Φαραὼ ἠϋζάνετο τὸ τῶν Ἑβραίων γένος, οὕτω καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον, διὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιῦ βαπτίσματος, ἠϋζέτο τὸ τῶν χριστιανῶν φύλον · καὶ θάτερος θατέρῳ περὶ τῶν πατρίων τοποθεσιῶν ἀφηγούμενος, ἀλλήλοις πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑφῆπτον.

Ediția folosită: *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I, *Le texte*, par Paul Lemerle, Paris, 1979, p. 185, 227-228.

II 5

Despre războiul civil pus la cale în secret împotriva cetății de Mauros și de Kouber al bulgarilor³

[284] După cum știți, iubitori ai lui Hristos, în cele de mai înainte am făcut rând pe rând o prezentare a sclavinilor, adică pe amintitul Chatzon⁴, și a avarilor; <am înfățișat> și cum au distrus aproape întregul Illyricum, adică toate provinciile acestuia, vorbesc, desigur, de cele două Pannonii, la fel, de cele două Dacii, Dardania, Mysia, Prevalis, Rhodope, în plus și Thracia și zona Marelui Zid de lângă Byzantion și, întregind numărul provinciilor, restul orașelor și comunităților; <haganul a mutat> întreaga populație din acel loc peste fluviul Dunăre, într-o regiune din apropierea Pannoniei – provincie a cărei metropolă era odinioară numitul Sermeion⁵; acolo, așadar, după cum s-a spus, numitul hagan a dus în captivitate toată populația, pentru a deveni de atunci înainte supusă lui. [285] De atunci, așadar, s-au amestecat cu bulgarii și cu avarii și cu neamurile rămase și, deoarece au făcut copii unii cu ceilalți, iar populația a devenit foarte numeroasă, fiecare copil a primit de la tată <datinile> aduse <cu el> și înclinația neamului <său> înspre obiceiurile romanilor⁶. Și, cum a crescut neamul evreilor în Egipt, în timpul faraonului, tot așa și la aceștia, într-un mod asemănător, prin credința ortodoxă și prin sfântul botez dătător de viață, s-a mărit neamul creștinilor. Și, de asemenea, fiecare vorbind celuilalt despre locurile părintești, și-au aprins în inimi unul celuilalt dorința arzătoare de a fugi de acolo.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu, Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, ediție îngrijită și prefată de I. Opreașan, București, 2007, p. 309-310.

³ Pentru problema identificării acestui personaj (după unii, același cu șeful bulgar Kubrat, tatăl lui Asparuch; după alții, fratele acestuia din urmă), vezi P. Lemerle, *Commentaire*, în *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, II, *Commentaire*, Paris, 1981, p. 143-145.

⁴ Chatzon este amintit în *II 1*, unde autorul descrie asaltul maritim al sclavinilor asupra insulelor și coastelor continentale grecești din cca 614 și asaltul asupra Thessaloniceii din cca 615 – cf. *ibidem*, p. 85-94.

⁵ *Sirmium* (Sremska Mitrovica, Serbia), fostă capitală a provinciei *Pannonia Secunda* și a diocezei *Pannonia*.

⁶ Despre acest *ethnos* nou (*Sermesianoî*) aflat sub dominație avară, cf. P. Lemerle, *op. cit.*, p. 141-143.

**XC. NOTITIAE EPISCOPATUUM ECCLESIAE
CONSTANTINOPOLITANAE**

1. NOTITIA 1

Ἐπιφανίου ἀρχιεπισκόπου Κύπρου ἑκθειςς πρωτοκλησιῶν πατριαρχῶν
τε καὶ μητροπολιτῶν

Κλησις μητροπολιτῶν

37 λβ' ἐπαρχία τῆς αὐτῆς ὁ Μαρκιανουπόλεως

Περὶ τῶν αὐτοκεφάλων ἀρχιεπισκόπων

39 α' ἐπαρχία Μυσίας ὁ Ὀδησοῦ

40 β' ἐπαρχία Σκυθίας ὁ Τόμης

Περὶ τῶν ἐπεχομένων

32. ἐπαρχία <τῆς αὐτῆς>

444 μητροπόλεις Μαρκανον (πόλεως) ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἦτοι ἐπισκοπὰς
ε', οἷον·

445 τὸν Ῥοδοστόλου

446 τὸν Τραμαρίσκων

447 τὸν Νόβων

² Titlul nu este autentic – *ibidem*, p. 5.

448 τὸν Ζεκεδέπων

448 τὸν Σκαρίας

2. NOTITIA 2

Τάξις προκαθέδρας³ μητροπολιτῶν

Καὶ οἱ λοιποὶ

36 λβ' ἐπαρχία τῆς αὐτῆς ὁ Μαρκιανουπόλεως

Τῶν αὐτοκεφάλων ἀρχιεπισκόπων

42 α' ἐπαρχία Μυσίας ὁ Ὀδησσοῦ ἣτις λέγεται καὶ Βάρνα

43 β' ἐπαρχία Σκυθίας ὁ Τόμης

...

74 λγ' ἐπαρχία Αἰμμόντου ὁ Μεσημβρίας

Καὶ ὅσοι ἐπισκόπων ὑπὸ μητροπολίτας

32

512 ΛΒ' ἐπαρχία Αἰμμόντου
ὁ Μαρκιανουπόλεως

513 ὁ Ῥοδοστόλου

514 ὁ Τραπεζισκῶν

515 ὁ Νόβων

516 ὁ Ζεκεδέπων

517 ὁ Σκαρίας

³ *Hapax* sau neologism introdus de redactor – J. Darrouzès, în *op. cit.*, p. 13.

448 cel de Zekedepoi⁴

448 cel de Scaria⁵

2. LISTA A 2-A

Redactată în primul sfert al secolului al IX-lea, dar înregistrează o evoluție databilă în secolul al VIII-lea; nu este un document oficial, ci o compilație livrescă⁶.

Rânduiala scaunelor mitropoliților

Și ceilalți

36 32 aceeași eparhie <cel de> Marcianopolis

<Rânduiala> arhiepiscopilor autocefali

42 1 eparhia Mysia <cel de> Odessos, care se numește și Varna

43 2 eparhia Scythia <cel de> Tomis

...

74 33 eparhia Haemimontos <cel de> Mesembria

Și câți dintre episcopi <sunt> sub mitropoliți

32

512 32 eparhia Haemimontos
cel de Marcianopolis

513 cel de Rodostolos

514 cel de Trasmariscai

515 cel de Novoi

516 cel de Zekedepoi

517 cel de Scaria

⁴ *Zekedepa*: identificată de cei mai mulți istorici cu *Sucidava* (Pârjoaia-Izvoarele, jud. Constanța) (N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 366, 389 (nota 49, bibliografia)), dar, de curând, s-a propus localizarea ei mai spre sud de malul Dunării, în apropiere de *Nicopolis ad Istrum* (Nikjup, Bulgaria) și *Iatrus* (Krivina, Bulgaria), în preajma orașului bulgar modern Popovo, poate la Kovačevac – S. Olteanu, *Toponime procopiene*, în *SCIVA*, 58, 2007, 1-2, p. 67-89.

⁵ Unii istorici au presupus că este o coruptelă de la *Appiaria*, dar recent, s-a opinat că toponimul desemnează o localitate veche, necunoscută până la acest izvor – *ibidem*, p. 78-79.

⁶ J. Darrouzès, în *op. cit.*, p. 11-19, în special p. 19.

3. NOTITIA 3

Τάξις προκαθηδρίας τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν καὶ
αὐτοκεφάλων

Μητροπολιτῶν ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως

47	μβ'	ἐπαρχία τῆς αὐτῆς	ὁ Μαρκιανουπόλεως
...			
50	με	ἐπαρχία Αἰμιμόντου	ὁ Μαρκιανουπόλεως

Οἱ ὑπὸ μητροπολίτας

36

603	ΛΖ'	ἐπαρχία Μυσίας α'
	α'	Ὁδησσὸς μητρόπολις
604	β'	ὁ Νόβων
605	γ'	ὁ Ἀππαρίας
606	δ'	ὁ Δοροστόλου
607	ε'	ὁ Μαρκιανουπόλεως
608	ς'	ὁ Ἀβρίτου
609	ζ'	ὁ Νικοπόλεως
610	η'	ὁ [Παλαιστήνης]

3. LISTA A 3-A

Notitia neoficială, redactată în secolul al IX-lea prin reunirea unor informații din surse disparate – ecleziastice (de exemplu, listele de participanți la conciliul din 787) și civile (de exemplu, *Ghidul de călătorie* al lui Hierocles redactat în 528-529) – care au un anumit grad de originalitate și noutate, dar dezordinea, numeroasele dublete, adăugirile anacronice nu permit, după Jean Darrouzès, ca această *notitia* să fie considerată un „act autentic de secol VIII” și o „sursă istorică de primă mână pentru această perioadă”⁷.

Rânduiala scaunelor preasfinților patriarhi, ale mitropoliților și autocefalilor

Ale mitropoliților de sub <jurisdicția> Constantinopolisului

47	42	aceeași eparhie	cel de Marcianopolis
...			
50	45	eparhia Haeminontos	cel de Marcianopolis

Cei aflați sub mitropoliți

36

603	307	eparhia Moesia prima
	1	mitropolia Odessos
604	2	cel de Novoi
605	3	cel de Appiaria
606	4	cel de Dorostolos
607	5	cel de Marcianopolis
608	6	cel de Abritos
609	7	cel de Nicopolis
610	8	cel de [Palaestina]

⁷ *Ibidem*, p. 32.

40

642	MA'	ἐπαρχία Σκυθίας παραθαλασσία τοῦ Πόντου
	α'	Τόμη μητρόπολις
643	β'	ὁ Ἀναξιουπόλεως
644	γ'	ὁ Καπηδάου
645	δ'	ὁ Βιπαίνου
646	ε'	ὁ Κούπρου
647	ς'	ὁ Νικομηδέου
648	ζ'	ὁ Δέσου
649	η'	ὁ Σαλσοβίας
650	θ'	ὁ Ἀλμυρίου
651	ι'	ὁ Τροπαίου
652	ια'	ὁ Ζελδίπας
653	ιβ'	ὁ Διονυσουπόλεως
654	ιγ'	ὁ Καλάτου
655	ιδ'	ὁ Ἰστρίου
656	ιε'	ὁ Κωνσταντιάνων

40⁸

642	41	eparhia Scythia de pe țărmul Mării Negre
	1	Mitropolia Tomis
643	2	cel de Anaxioupolis
644	3	cel de Capidaos
645	4	cel de Bipainos ⁹
646	5	cel de Couprios ¹⁰
647	6	cel de Nicomedeos ¹¹
648	7	cel de Desos ¹²
649	8	cel de Salsobia
650	9	cel de Almyrios
651	10	cel de Tropaios
652	11	cel de Zeldipa
653	12	cel de Dionysoupolis
654	13	cel de Calatos
655	14	cel de Istrios
656	15	cel de Constantiano ¹³

⁸ După J. Darrouzès, prezența în *notitia* a acestei eparhii, ca și a altora „exterioare” (*Hellada, Macedonia, Thessalia II* ș.a.), este rezultatul utilizării de către compilator a unor liste civile, în principal *Synekdemos* al lui Hierocles (527-528), iar nu eclesiastice, pe care nu a avut posibilitatea să le verifice – *ibidem*, p. 28-29. Despre contextul istoric și importanța acestei *notitia* pentru reorganizarea eclesiastică a *Scythiei Minor*, vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 366-367; V. Dintchev, *Sur les limites de la forme de vie urbaine dans les diocèses de Thracia et de Dacia au Basse Antiquité: les centres surestimés*, *APXEOΛΟΓΙΑ*, 40, 1999, 1-2, 13-31 (în bulgară, cu rezumat francez).

⁹ Localitate necunoscută din alte surse; s-a propus identificarea cu *Beroe* (Piatra Frecăței, jud. Tulcea), (*L*)*Ibida* (Slava Rusă, jud. Tulcea) sau *Troesmis* (Iglița, jud. Tulcea) – N. Zugravu, *op. cit.*, p. 366, 388 (nota 37, bibliografia).

¹⁰ Pentru unii istorici este vechiul *Carsium* (Hârșova, jud. Constanța), pentru alții – *Troesmis* – *ibidem*, p. 366, 388 (nota 38, bibliografia).

¹¹ Nici această localitate nu apare în alte surse; s-a propus identitatea cu *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea) – *ibidem*, p. 366, 388 (nota 39, bibliografia).

¹² Probabil vechil *Aegyssos* (Tulcea) – *ibidem*, p. 366, 388 (nota 40, bibliografia).

¹³ *Constantiana*: s-au propus mai multe variante pentru identificarea acestei localități, care apare și într-un „ghid de călătorie” al lui Hierocles întocmit prin 527-528 (*Synek.*, 637, 6); după unii, este vechiul *Tomis* cu un nou nume, după alții – o așezare din apropiere de Enisala – E. Popescu, *Christianitas...*, p. 264-284; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 366, 389 (nota 48, bibliografia).

44

727	ΜΕ΄	ἐπαρχία Αἰμιμόντου β΄
	α΄	Μαρκιανούπολις μητρόπολις
728	β΄	ὁ Τραμαρίσκων
729	γ΄	ὁ Νόβων
730	δ΄	ὁ <Ζεκεδέπων>
731	ε΄	ὁ Σκαρί<α>ς

4. NOTITIA 4

Τάξις προκαθεδρίας μητροπολιτῶν καὶ αὐτοκεφάλων καὶ ἐπισκόπων
τελούντων ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν θρόνον ταύτης τῆς θεοφυλάκτου καὶ
βασιλίδος πόλεως

37 ἐπαρχία τῆς αὐτῆς λβ΄ ὁ Μαρκιανουπόλεως

Μέχρι τούτων οἱ μητροπολιταὶ καὶ λοιπὸν ἐντεῦθεν ἄρχονται οἱ
αὐτοκέφαλοι

40	ἐπαρχία Μυσίας	α΄	ὁ Ὁδησσοῦ
41	ἐπαρχία Σκυθίας	β΄	ὁ Τόμης

31

462	<Λ΄> ἐπαρχία τῆς αὐτῆς
	ὁ Μαρκιανουπόλεως
463	ὁ Ῥοδοστόλου
464	ὁ Τραμαρίσκων
465	ὁ Νόβων
466	ὁ Ζεκεδέπων
467	ὁ Σκαρίας

44

727	45	eparhia Haemimontos secunda
	1	mitropolia Marcianopolis ¹⁴
728	2	cel de Tramariscoi
729	3	cel de Novoi
730	4	cel de <Zekedepoi>
731	5	cel de Scari<a>

4. LISTA A 4-A

Notitia „înrudită” cu nr. 2, alături de care apare în manuscrise. S-a păstrat în două variante – una scurtă și alta dezvoltată, „arhetipul” fiind compus cândva foarte aproape de conciliul de la *Constantinopolis* din 869. Ea conține puține erori, reflectând modificările suferite în structura patriarhatului constantinopolitan în secolul al IX-lea¹⁵.

Ordinea scaunelor mitropoliților și ale autocefalilor și ale episcopilor care sunt rânduți sub scaunul apostolic al acestui oraș ocrotit de Dumnezeu și împărătesc

37	aceeași eparhie	32	cel de Marcianopolis
----	-----------------	----	----------------------

Până la aceștia, mitropoliții, și în rest, de aici încolo, întâistătorii autocefali

40	eparhia Mysia	1	cel de Odessos
41	eparhia Scythia	2	cel de Tomis

31

462	<30> aceeași eparhie
	cel de Marcianopolis
463	cel de Rodostolos
464	cel de Tramariscoi
465	cel de Novoi
466	cel de Zekedepoi
467	cel de Scaria

¹⁴ Dubletul cu **36**, **607** se explică prin faptul că, aici, *Haemimontus* este provincie ecleziastică, pe când *Mysia* din **36** este preluată din Hier., *Synek.*, 636, 2 – J. Darrouzès, în *op. cit.*, p. 31.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34-45, în special p. 38, 44-45.

5. NOTITIA 5

Τάξις τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς
θεοφυλάκτου πόλεως

32 ἐπαρχία τῆς αὐτῆς λβ' ὁ Μαρκιανουπόλεως

Περὶ τῶν αὐτοκεφάλων ἀρχιεπισκόπων

44 ἐπαρχία Μυσίας α' ὁ Ὁδησσοῦ

45 ἐπαρχία Σκυθίας β' ὁ Τόμης

6. NOTITIA 6

Τάξις ὀνομάτων τῶν ὁσίων μητροπολιτῶν
< Τάξις προκαθε>δρίας ... μητροπολιτῶν

32 λβ' ἐπαρχία τῆς αὐτῆς' ὁ Μαρκιανουπόλεως

7. NOTITIA 11

Αἱ μητροπόλεις

73 οα' ἡ Δρίστρα (71) ὁ Δρίστρας

74 (72) ὁ Μαυροκάστρου ἦτοι νέας Ῥωσίας

5. LISTA A 5-A

Notitia abreviată (redă doar lista scaunelor metropolitane și arhiepiscopale), derivată din nr. 4, datând, deci, din secolul al IX-lea¹⁶.

Rânduiala mitropoliilor aflate sub scaunul patriarhal al orașului ocrotit de Dumnezeu

32	aceeași eparhie	32	cel de Marcianopolis
----	-----------------	----	----------------------

Cu privire la arhiepiscopii autocefali

44	eparhia Mysia	1	cel de Odessos
45	eparhia Scythia	2	cel de Tomis

6. LISTA A 6-A

Notitia care conține numai lista mitropoliilor; datează foarte aproape de conciliul din 879¹⁷.

Rânduiala numelor sfinților mitropoliți
<Rânduiala scaunului> ... mitropoliților

32	32	aceeași eparhie	cel de Marcianopolis
----	----	-----------------	----------------------

7. LISTA A 11-A

Datează din secolele XI-XII¹⁸.

Mitropolii

73	71	Dristra	(71)	cel de Dristra
74			(72)	cel de Maurocastros, anume din Noua Rusie

¹⁶ *Ibidem*, p. 46-48.

¹⁷ *Ibidem*, p. 48-51.

¹⁸ *Ibidem*, p. 118-127.

8. NOTITIA 12

Αἱ ἁγιώταται μητροπόλεις εἰσὶν αὗται

71 οα΄ ἡ Δρίστρα ὁ Δρίστρας

Ediția folosită: *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, texte critique, introduction et notes par Jean Darrouzès, Paris, 1981 (*Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin* 1), p. 205, 213, 217, 227, 231, 241, 242, 245, 249, 250, 260, 265, 268, 344, 350.

Ediția consultată: *Hierocles Synecdemus et Notitia graecae episcopatum*. Accedunt Nili Doxapatii *Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata*, ex recognitione Gustavi Partey, Amsterdam, 1967.

8. LISTA A 12-A

Datează din a doua jumătate a secolului al XII-lea¹⁹.

Cele mai binecuvântate mitropolii sunt acestea

71	71	Drista	cel de Dristra
----	----	--------	----------------

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹⁹ *Ibidem*, p. 128-134.

XCI. BEDAE VENERABILIS**1. NOMINA REGIONUM ATQUE LOCORUM DE ACTIBUS
APOSTOLORUM**

II, 9. Pontus: regio multarum gentium iuxta mare Ponticum quod Asia et Europam disternat et propter plurimam ostiorum Danubii infusionem dulcius ceteris esse cognoscitur...

XVI, 7. Mysia: provincia Asiae, nunc Aeolis dicta; est et altera eiusdem nomini iuxta flumen Danubium, suntque auctores transisse ex Europa Moesos et Brygos et Thynos, a quibus appellantur in Asia Mysi, Fruges, et Bithyni.

Ediția folosită: Bedae Venerabilis *Opera*, II/4, Brepols, 1983 (CCSL CXXI), p. 174.

XCI. BEDA VENERABILIS

(672/3 – 735)

Autorul. Născut în 672/3 lângă Wearmouth, în Northumbria, intră la 7 ani în mănăstirea benedictină din Wearmouth, apoi se transferă la cea din Jarrow, unde a primit o educație clasică și religioasă deosebită; aici și-a petrecut 55 de ani de viață. S-a dedicat preocupărilor intelectuale, fiind recunoscut de către contemporani ca un mare erudit. A murit la 25/6 mai 735. În 836, conciliul de la Aix-la-Chapelle l-a proclamat *doctor admirabilis*, iar în 1899, papa Leon XIII l-a declarat „Doctor al Bisericii”.

Opera. Beda a scris lucrări diverse (didactice, științifice, teologice, hagiografice etc.), cea mai cunoscută fiind *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, încheiată în 731. A compus și un *Martyrologium*, compilat după *Martyrologium hieronymianum*. Este considerat, împreună cu Alcuin, „unul dintre pedagogii civilizației medievale”.

Bibliografie: I. Cecchetti, *Beda*, în *BS*, 2, *Ans-Bern*, 1962, col. 1006-1072; R. Grègoire, *Bède le Vénérable*, în *DECA*, I, p. 362-364; idem, *Beda il Venerabile*, în *NDPAC*, I, col. 756-759; V. Saxer, S. Heid, *Martirologio*, în *NDPAC*, II, col. 3100; C. Brown Tkacz, M. McCormick, *Bede*, în *ODB*, 1, p. 276; *DELC*, p. 110-111 (*Beda Venerabilul*); G. Spitzbart, *Einleitung*, în *Venerabilis Bedae Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, Beda der Erhwürdige, *Kirchengeschichte des englischen Volkes*, I, übersetzt von G. Spitzbart, Darmstadt, 1982, p. 1-8; M. Fuhrmann, *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, München-Zürich, 1994, p. 364-365; M. Simonetti, *Romani e barbari. Le lettere latine alle origini dell'Europa (secoli V-VIII)*, a cura di G. Maria Vian, Roma, 2007, p. 255-264, 292-293.

1. NUMELE ȚINUTURILOR ȘI LOCURILOR DIN FAPTELE APOSTOLILOR

II, 9. Pontus: ținut al multor neamuri de lângă Marea Neagră, <mare> care separă Europa de Asia¹ și, datorită vărsării masive a Gurilor Dunării în ea, se știe că este mai dulce decât celelalte <mări> ...

XVI, 7. Mysia: provincie a Asiei, acum numită Aeolis; există și o alta, cu același nume, lângă fluviul Dunărea, și sunt autori <care spun> că moesii, brigii și tinii, de la care sunt numiți misii, frigii și bitinii în Asia, au trecut din Europa².

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Cf. Plin., VI, 1.

² Cf. Str., VII, 3, 2; Plin., V, 145; vezi și A. M. Kempniński, *Etnos frygijski*, în *BP*, 5, 1990, p. 53-56.

2. MARTYROLOGIUM³

IANUARIUS

IV Nonas Ianuarii [2 ian.]

Editio Coloniensis: et in Ponto civitate Thomis trium fratrum: Argei, Narcissi, et Marcellini pueri, qui sub Licinio inter tyranos comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem, et diu in carcere maceratus, in mare mersus martyrium consummavit. Corpus eius ad litus delatum, et a religiosiis viris depositum, magnis coruscat virtutibus.

Editio Bollandiana: Et in Ponto civitate Tomis trium fratrum, Argei, Narcissi, et Marcellini pueri: qui sub Licinio principe inter tirones comprehensus, mer-sione maris martyrizatus est.

II Nonas Ianuarii [4 ian.]

Editio Bollandiana: [A. T. L.] In Oriente Bononia civitate, Hermetis, Aggæi, Gagii. [C. V.] In Bononia civitate Hermetis, Aggæi.

VI Idus Ianuarii [8 ian.]

Editio Bollandiana: In Graecia ... Anastasiæ.

FEBRUARIUS

VIII Kal. Martii [22 febr.]

Editio Bollandiana: In Sirmio natale S. Serenæ: quæ tempore Maximini plexione capitis suscepit martyrium.

VII Kal. Martii [23 febr.]

Editio Coloniensis: In Pannoniis natale sanctorum Seroneti, Antigoni, Rutuli, Libi... Apud Sirmium natale sancti Syreni monachi, qui tempore Maximiani imperatoris, cum unus ex domesticis eius uxorem, hora incongrua in horto, quem ipse sibi excolebat, deambulanti, acrius increpando repulisset, iubente Maximiano tentus, et Christianum se esse confessus, capite caesus est. Item aliorum 62, qui ibidem passi sunt.

Editio Bollandiana: Apud Sirmium Sinerii monachi, et sexaginta duorum martyrum.

³ Siglele se referă la diferite colecții menționate în *PL*: A – *Atrebatense*, B – *Barbarinianum*, C – *Sancti Cyrici*, D – *Divionense*, L – *Laetiense*, R – *Reginae Sueciae*, T – *Tornacense*, V – *Vaticanum*.

2. MARTIROLOGIU

IANUARIE

Cu patru zile înainte de none [2 ianuarie]

Editio Coloniensis: Și la Marea Neagră, în orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a celor trei frați Argeus, Narcissus și tânărul Marcellinus, care, sub Licinius, fiind prins între recruți, fiindcă nu voia să slujească la oaste, a fost lovit până la moarte și, putrezind multă vreme în temniță, și-a încheiat martiriul scufundat în mare. Trupul lui, adus la țarm și îngropat de oameni credincioși, scapără de mari virtuți.

Editio Bollandiana: Și în orașul Tomis de la Marea Neagră, <ziua de prăznuire> a celor trei frați Argeus, Narcissus și tânărul Marcellinus, care, sub domnia împăratului Licinius, fiind prins între recruți, a fost martirizat prin înecarea în mare.

Cu două zile înainte de nonele lui ianuarie [4 ianuarie]

Editio Bollandiana: [A. T. L.] În Orient, în orașul Bononia⁴, <ziua de prăznuire> a <sfinților> Hermes, Aggaeus, Gagijs. [C. V.] În orașul Bononia, <ziua de prăznuire> a lui Hermes și Aggaeus.

Cu șase zile înainte de idele lui ianuarie [8 ianuarie]

Editio Bollandiana: În Grecia, <ziua de prăznuire> a Anastasiei.⁵

FEBRUARIE

Cu opt zile înainte de calendele lui martie [22 februarie]

Editio Bollandiana: În Sirmium, ziua de prăznuire a sfintei Serena, care, în vremea lui Maximinus, a îndurat martiriul prin tăierea capului.

Cu șapte zile înainte de calendele lui martie [23 februarie]

Editio Coloniensis: În Pannonii, ziua de prăznuire a sfinților Seronetus, Antigonus, Rutulus, Libus... La Sirmium, ziua de prăznuire a sfântului călugăr Syrenus, care, în vremea împăratului Maximianus, după ce unul dintre slujitori a alungat-o, ocărând-o aprig, pe soția acestuia care se plimba la o oră nepotrivită în grădina pe care el însuși și-o îngrijea, prins din porunca lui Maximianus și mărturisind că este creștin, a fost decapitat. De asemenea, <ziua de prăznuire> a altor 62, care au pătimit tot acolo.

Editio Bollandiana: La Sirmium, <ziua de prăznuire> a călugărului Sinerius și a celor șaizecișidoi de martiri.

⁴ Vidin, Bulgaria.

⁵ Anastasia de la Sirmium.

APRILIS

VIII Idus April. [6 apr.]

Editio Coloniensis: In Sirmio natale Irenaei episcopi eiusdem loci.

Editio Bollandiana: vacat Baeda. [Florus in *A. T.*] In Sirmiensium civitate passio S. Irenaei episcopi: qui gladio est percussus tempore Diocletiani imperatoris [*V.*] ... Irenaei episcopi ... [*T. L. B.*] In Sirmia Rufinæ, Moderatæ, Romanæ, Secundi, cum aliis septem.

V Idus April. [9 apr.]

Editio Coloniensis: Apud Sirmium natale septem virginum quae in unum meruerunt coronari.

Editio Bollandiana: In Sirmio natale septem virginum, quae in unum meruerunt coronari.

IV Idus April. [10 apr.]

Editio Bollandiana: In Thracia natale Gaiani.

MAIUS

Kalendis [1 mai]

Editio Coloniensis: Et natale sanctorum apostolorum Philipi et Jacobi, filii Mariae, quae fuit soror Matris Domini. Ex quibus Philippus, cum pene Scythiam ad fidem Christi convertisset, diaconibus, presbyteris et episcopis ibi constitutis, reversus est ad Asiam, et apud Hierapolim dormivit in pace.

Idibus [15 mai]

Editio Bollandiana: In Sirmio Timothei, et alibi septem virginum.

XVI Kal. Iunii [17 mai]

Editio Bollandiana: [*B. A. T. L.*] Nividuno natale Eracli et Paulini [*B.*, Pauli], [*B.*] Minerii, Aquilini, Arthemii.

X Kal. Iunii [23 mai]

Editio Bollandiana: In Hispaniis nat. SS. Epictiti, Aptoni ...

APRILIE

Cu opt zile înainte de idele lui aprilie [6 aprilie]

Editio Coloniensis: La Sirmium, ziua de prăznuire a lui Irenaeus, episcopul aceluiași loc.

Editio Bollandiana: *vacat Beda*. [Florus în *A. T.*] În orașul sirmienilor, <se prăznuiește> pătımirea sfântului episcop Ireneus, care a fost străpuns cu sabia în vremea împăratului Diocletianus. [V.] ... <Ziua de prăznuire> a episcopului Irenaeus... [T. L. B.] În Sirmia, <ziua de prăznuire> a <sfînților> Rufina, Moderata, Romana, Secundus, împreună cu alți șapte.

Cu cinci zile înainte de idele lui aprilie [9 aprilie]

Editio Coloniensis: La Sirmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare care au binemeritat să fie încununate împreună.

Editio Bollandiana: La Sirmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare care au binemeritat să fie încununate împreună.

Cu patru zile înainte de idele lui aprilie [10 aprilie]

Editio Bollandiana: În Thracia, ziua de prăznuire a lui Gaianus.

MAI

La calende [1 mai]

Editio Coloniensis: Și ziua de prăznuire a sfînților apostoli Filip și Iacob, fiul Mariei, care a fost sora Maicii Domnului. Dintre ei, Filip, după ce aproape convertise Scythia la credința în Hristos prin diaconii, preoții și episcopii orânduți acolo, s-a întors în Asia și a adormit în pace la Hierapolis.

La ide [15 mai]

Editio Bollandiana: În Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Timotheus și, altundeva, a celor șapte fecioare.

Cu șaisprezece zile înainte de calendele lui iunie [17 mai]

Editio Bollandiana: [B. A. T L.] La Nividunum, <ziua de prăznuire> a lui Eraclius și Paulinus [B. Paulus], Minerius, Aquilinus, Arthemius.

Cu zece zile înainte de calendele lui iunie [23 mai]

Editio Bollandiana: În Hispanii, ziua de prăznuire a sfînților Epictitus, Aptonus...⁶

⁶ De fapt, Epictetus și Astion de la *Halmyris*, în *Scythia Minor* – vezi *FHDRCh*, LII, CXXI.

VI Kal. Iunii [27 mai]

Editio Coloniensis: Apud Mesiam civitatem Dorostorensem natale sancti Iulii, qui tempore persecutionis cum esset veteranus emeritae militiae comprehensus ab officialibus, et Maximo praesidi oblatus, nolens sacrificare idolis, capitali sententia punitus est. Cumque duceretur ad locum caedis implendae, Esicius quidam miles cum et ipse ob fidem Christi comprehensus detineretur, rogabat eum, dicens: „Memor esto mei, nam et ego subsequar te, primum etiam saluta Passicratem et Valentionem, qui nos iam per bonam confessionem praecesserunt ad Dominum”. Iulius vero osculans Esicium dixit: „Frater, festina venire; mandata enim tua iam audierunt quos salutasti”. Sic accepto orario ligans sibi oculos, martyrii palmam gladio caedente percepit.

Editio Bollandiana: In Tomis Heliæ, Luciani, Eutrici episcopi. Mœsia civitate Dorostorensi Iulii martyris.

IUNIUS

II Nonas [4 iun.]

Editio Bollandiana: Nividuno natale S. Saturninæ, Zotici et Euticii.

VIII Idus [6 iun.]

Editio Bollandiana: Nividuno natale SS. Amantii, Lucii, Gratianopoli [A. T. L. om. Gratianopoli], Alexandri.

XV Kal. Iulii [17 iun.]

Editio Bollandiana: SS. Nicandri et Alexandri, Dorostoli, Alexandri, Dioscori et Marini Martyrum.

XII Kal. Iulii [20 iun.]

Editio Bollandiana: [B.] In civitate Tomis natale SS. Pauli, Cyriaci, Felicianæ, Felicis, Emilii ... [V. C.] In Tomis civitate Pauli, Cyriaci, Paulæ, Feliciæ, Vitalis, Crispini. ... [A. T.] In civitate Tomis passio S. Crispini martyris Emili et S. Felicis. [L.] In civitate Tomis passio Cyriaci, Feliciani, Emili, et Felicis.

Cu șase zile înainte de calendele lui iunie [27 mai]

Editio Coloniensis: În Mesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului Iulius, care, în timpul persecuției, când era veteran, prins de funcționari și adus în fața guvernatorului Maximus⁷, fiindcă nu voia să aducă sacrificii idolilor, a fost condamnat la moarte. Pe când era dus la locul împlinirii osândeii, un soldat, Esicius, fiindcă era și el ținut în captivitate din pricina credinței în Hristos, se ruga de el spunând: „Amintește-ți de mine, căci și eu te voi urma; de asemenea, salută-i în primul rând pe Passicrates și pe Valentio, care au ajuns deja înaintea noastră la Domnul pentru bună mărturisire”. Iar Iulius, sărutându-l pe Esicius, i-a zis: „Frate, grăbește-te să vii, căci cei pe care i-ai salutat ți-au auzit recomandările”. Așa că, legându-și ochii cu basmaua primită, a dobândit victoria martiriului străpuns de sabie.

Editio Bollandiana: La Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Helia, Lucianus și a episcopului Eutricus. În Moesia, în orașul Dorostorum, <ziua de prăznuire> a martirului Iulius.

IUNIE

Cu două zile înainte de none [4 iunie]

Editio Bollandiana: La Nividunum, ziua de prăznuire a sfintei Saturnina, a lui Zoticus și Euticius.

Cu opt zile înainte de ide [6 iunie]

Editio Bollandiana: La Nividunum, ziua de prăznuire a sfinților Amantius, Lucius, Gratianopolus [A. T. L. omis Gratianopolus]⁸, Alexander.

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui iulie [17 iunie]

Editio Bollandiana: <Ziua de prăznuire> a sfinților martiri Nicandrus și Alexander, Dorostolus⁹, Alexander, Dioscorus și Marinus.

Cu douăsprezece zile înainte de calendele lui iulie [20 iunie]

Editio Bollandiana: [B.] În orașul Tomis, ziua de prăznuire a sfinților Paulus, Cyriacus, Felicianus, Felix, Emilius... [V. C.] În orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Paulus, Cyriacus, Paula, Felicia, Vitalis, Crispinus... [A. T.] În orașul Tomis, <se prăznuiește> pătımirea sfântului Crispinus, a martirului Emilius și a sfântului Felix. [L.] În orașul Tomis, pătımirea lui Cyriacus, Felicianus, Emilius și Felix.

⁷ Este singura informație despre acest *praeses* – PLRE, I, p. 580 (*!Maximus!* 4).

⁸ Pe *limes*-ul scitic se afla o cetate *Gratiana* (Not. Dign. Or., XXXIX, 27; Proc., De aed., IV, 11), care poartă numele împăratului Gratianus I (367-383), dar ale cărei începuturi datează din perioada Principatului – A. Barnea, *Gratiana*, în *EAIIVR*, II, p. 202.

⁹ Aici este vorba, evident, de așezarea cu același nume, nu de un martir.

IULIUS

IV Nonas Iulii [4 iul.]

Editio Bollandiana: In Sirmia Sabbatiae Innocens cum aliis triginta.

III Nonas Iulii [5 iul.]

Editio Coloniensis: Et in Thomis, Marini, Theodoti et Sodophae.

Editio Bollandiana: [A. T. L.] In Tomis civitate natale SS. Theodoti et Secundini ... [B.] In Tomis Stratoris, Theodori, Rodofiae, Secundini.

Idus Iulii [15 iulie]

Editio Coloniensis: et in Sirmio Agrippini, Secundini, Maximini Martialis et Iacobi episcopi.

X Kal. August. [23 iul.]

Editio Coloniensis: Apud Ravennam sancti Apollinaris episcopi. Hic Romae ordinatus a beato Petro apostolo, Ravennam directus est. Qui etiam in Aemilia praedicavit, et partibus Corinthiorum, et in Mysia, et in ripa Danubii, et in partibus Thraciae, in quibus locis exsilio relegatus est...

Editio Bollandiana: Natale S. Apollinaris episcopi in Ravenna: qui Romae ordinatus est ab apostolo Petro et illuc missus est: qui etiam in Aemilia praedicavit, et in partibus Corinthiorum [D., Thoritiorum], et in Mysia et in ripa Danubii et in partibus Tarachiae [T. L., Thraciae]: in quibus locis exilio relegatus est. Et ubicunque potuit innumeras virtutes fecit, et passiones sustinuit: nam nimia cum caede mactatus est, et rursus diutius fustibus caesus, ac nudis pedibus super prunas impositus, et eculeo appensus tensus est, et saxo os ejus contusum est, et cum gravissimo ferri pondere inclusus carcere horribili atque in ligno extensus est, ubi hominibus quidem neglectus sed ab angelo publice pastus est. Deinde catenatus et in exilium directus est, in quo rursus diutius fustibus caesus, et rursus in Ravenna ligatus a paganis caesus et vulneratus, et rursus in carcere missus et caesus, sic martirium consummavit, sub Vespasiano Caesare, Demosthene patricio. Rexit ecclesiam annis viginti dies octo.

IULIE

Cu patru zile înainte de nonele lui iulie [4 iulie]

Editio Bollandiana: În Sirmia, <ziua de prăznuire> a Sabbatiei, a lui Innocens, împreună cu alți treizeci.

Cu trei zile înainte de nonele lui iulie [5 iulie]

Editio Coloniensis: Și la Thomis, <ziua de prăznuire> a lui Marinus, Theodotus și Sodopha.

Editio Bollandiana: [A. T. L.] În orașul Tomis, ziua de prăznuire a sfinților Theodotus și Secundinus... [B.] La Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Strator, Theodorus, Rodofia, Secundinus.

La idele lui iulie [15 iulie]

Editio Coloniensis: și la Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Agrippinus, Secundinus, Maximinus, Martialis și a episcopului Iacobus.

Cu zece zile înainte de calendele lui august [23 iulie]

Editio Coloniensis: La Ravenna, <ziua de prăznuire> a sfântului episcop Apollinaris. Acesta, după ce a fost hirotonit la Roma de fericitul apostol Petru, a fost trimis la Ravenna. El a predicat și în Aemilia și în părțile corintienilor și în Mysia și pe malul Dunării și în părțile Thraciei, locuri în care a fost trimis în exil...

Editio Bollandiana: Ziua de prăznuire a sfântului Apollinaris, episcop de Ravenna, care a fost hirotonit la Roma de apostolul Petru și a fost trimis într-acolo; el a predicat și în Aemilia, și în părțile corintienilor, și în Mysia, și pe malul Dunării, și în părțile Tarachiei [T. L., Thraciei], locuri în care a fost trimis în exil. Și, oriunde a putut, a făcut nenumărate fapte bune și a îndurat pătimiri; căci a fost pedepsit cu lovire peste măsură, și apoi din nou a fost lovit și mai multă vreme cu bețe, și a fost pus cu picioarele goale pe cărbuni aprinși și, atârnat pe un instrument de tortură, a fost întins; și fața i-a fost zdrobită cu o piatră și a fost vârât într-o temniță cumplită cu o foarte mare greutate de fier <la picioare> și a fost întins pe lemn, unde a fost neluat în seamă de oameni, dar a fost hrănit, în văzul tuturor, de un înger. Mai apoi, a fost legat în lanțuri și trimis în exil, unde din nou a fost lovit vreme îndelungată cu bețe, și, din nou, la Ravenna, legat de păgâni, a fost lovit și rănit, și din nou a fost trimis în temniță și lovit și astfel și-a ispășit martiriul sub împăratul Vespasianus, în timpul patriciului Demosthenes. A condus Biserica vreme de 20 de ani și 8 zile.

AUGUSTUS

Nonis [5 aug.]

Editio Bollandiana: In civitate Anxiopoli natale S. Eraclii et Erentii.

VI Kal. Septemb. [27 aug.]

Editio Coloniensis: Thomis sanctorum martyrum Marcellini tribuni, et uxoris eius Manneae, et filii ipsius Ioannis et Serapionis clerici, et Petri militis.

V Kal. Septemb. [28 aug.]

Editio Coloniensis: Natale beati Hermeti martyris.

Editio Bollandiana: Natale S. Hermetis martyris.

IV Kal. Septemb. [29 aug.]

Editio Bollandiana: In Sirmia natale S. Basillæ virginis.

OCTOBER

Kalendis [1 oct.]

Editio Coloniensis: Thomis civitate natale sanctorum Prisci, Crescentii et Evagri.

Editio Bollandiana: In civitate Tumis natale SS. Prisci, Crescenti, Evagri.

IV Nonas [4 oct.]

Editio Bollandiana: In Anxiopoli natale S. Clasi¹⁰.

XV Kal. Novemb. [18 oct.]

Editio Bollandiana: In Anxiopoli natale SS. Hermetis et Taxi¹¹.

NOVEMBER

VI Idus Novemb. [8 nov.]

Editio Coloniensis: Romae natale sanctorum martyrum, Claudii, Nicostrati, Symphorini, Castorii et Simplicii, qui tempore Diocletiani Augusti pro Christi

¹⁰ Eroare de la *Dasii*.¹¹ Eroare de la *Dasii*.

AUGUST

La none [5 august]

Editio Bollandiana: În orașul Anxiopolis, ziua de prăznuire a sfântului Eraclius și a lui Erentius.

Cu șase zile înainte de calendele lui septembrie [27 august]

Editio Coloniensis: La Thomis, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Marcellinus tribunul și a soției lui Mannea, și a fiului lui Ioannes, și a preotului Serapio și a soldatului Petrus.

Cu cinci zile înainte de calendele lui septembrie [28 august]

Editio Coloniensis: Ziua de prăznuire a fericitului martir Hermetus.

Editio Bollandiana: Ziua de prăznuire a sfântului martir Hermes.

Cu patru zile înainte de calendele lui septembrie [29 august]

Editio Bollandiana: În Sirmia, ziua de prăznuire a sfintei fecioare Basilla.

OCTOMBRIE

La calende [1 octombrie]

Editio Coloniensis: În orașul Thomis, ziua de prăznuire a sfinților Priscus, Crescentius și Evagrus.

Editio Bollandiana: În orașul Tumis, ziua de prăznuire a sfinților Priscus, Crescentus, Evagrus.

Cu patru zile înainte de none [4 octombrie]

Editio Bollandiana: La Anxiopolis, ziua de prăznuire a sfântului Clasius¹².

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui noiembrie [18 octombrie]

Editio Bollandiana: La Anxiopolis, ziua de prăznuire a sfinților Hermes și Taxi¹³.

NOIEMBRIE

Cu șase zile înainte de idele lui noiembrie [8 noiembrie]

Editio Coloniensis: La Roma, ziua de prăznuire a sfinților martiri Claudius, Nicostratus, Symphorinus, Castorius și Simplicius, care, în vremea lui Diocletianus

¹² Dasius.

¹³ Dasius.

nomine passi sunt, eo quod nollet deos paganorum colere. Nam cum essent insignis artifices, et in lapidibus marmoreis imagines sculpere super omnes artifices regios nossent, et artis eorum peritia multum imperatori placuisset, tamen accusantibus eos philosophis, eo quod falsos deos adorare renuerant, iussit eos Diocletianus loculis plumbeis inclusos omnes praecipitare in fluvium. Passus est autem cum eis et Simplicius, quem a gentilitatis ritu converterunt ad fidem Christi. Post dies autem quadraginta duos, venit quidam Nicodemus Christianus, et levavit cum ipsis loculis corpora martyrum, et in domo sua honorifice posuit. Passi sunt autem sexta Idus Novembris. Ipso die natale sanctorum Quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini. Hi cum impellerentur ad sacrificandum, reluctantes, nec omnino consensum impiis praebentes, perstiterunt in fide. Nuntiatum est hoc imperatori Diocletiano: quos illico iussit ut ante simulacrum Asclepii ictibus plumbatarum caesi deficerent; quorum corpora iussit in platea canibus jactari, quae iacuerunt ibi diebus quinque illaesa. Tunc Christiani venerunt, et collecta corpora sepelierunt. Via Lavicana, milliario ab urbe tertio, in arenario iuxta corpora sanctorum martyrum Claudii, Nicostrati, Simphoriani, Castorii et Simplicii. Post duos tamen annos passionis horum quinque martyrum, cum nomina eorum minime reperirentur, statuit beatus Melchiades episcopus ut anniversarius Quatuor Coronatorum dies sub nomine sanctorum quinque martyrum recoleretur. Intercurrentibus tamen annis, ciudam sancto viro etiam nomina eorum revelata sunt. Festivitas vero, ut fuerat statuta, celebris in aliorum martyrum festivitate permansit, ac locus Quatuor Coronaroeum nomine insignis.

Editio Bollandiana: Romæ sanctorum quatuor coronatorum: Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii, et Simplicii.

II Kal. Decem. [29 nov.]

Editio Bollandiana: Natale S. Andreae apostoli.

Prid. Kal. Decemb. [30 nov.]

Editio Coloniensis: In civitate Patras provinciae Achaiae, natale beati Andreae Apostoli, qui interpretatur *virilis*, vel *decorus*, frater Petri. Hic praedicavit in Scythia, qui ab Egeo proconsule comprehens, cum perseveranter in fide Christi et Evangelio duraret, carcere clausus primum, inde coram proconsule gravissime caesus, ad ultimum cruce ligatis manibus et pedibus, funibusque toto corpore tenus, ut longius cruciaretur, biduo inibi supervixit, non cessans ea quae Dei sunt, populum docere.

Augustus, au pătimit în numele lui Hristos pentru aceea că nu voiau să-i cinstească pe zeii păgânilor. Căci, măcar că erau meșteri vestiți și se pricepeau să sculpteze în marmură mai bine decât toți meșterii imperiali și iscusința artei lor îi plăcuse nepus împăratului, totuși, fiind acuzați de filosofi pe motiv că refuzaseră să se închine la zeii falși, Diocletianus a poruncit ca toți să fie aruncați în fluviu închiși în lădițe de plumb. A pătimit însă împreună cu ei Simplicius, pe care l-au convertit de la cultul păgânimii la credința în Hristos. Iar după patruzeci și două de zile a venit un creștin, Nicodemus, și a ridicat trupurile martirilor dimpreună cu lădițele și le-a așezat cu cinste în casa sa. Ei au pătimit în a șasea zi dinaintea idelor lui noiembrie. În aceea zi este prăznuirea celor patru sfinți încoronați, anume Severus, Severianus, Carpophorus și Victorinus. Aceștia, în timp ce erau îndemnați să aducă sacrificii <zeilor>, împotrivindu-se și nedându-și nicidecum învoirea pentru lucruri nelegiuite, au rămas neclintiți în credință. I s-a vestit aceasta împăratului Diocletianus: el a poruncit ca ei să moară în fața statuii lui Asclepius, uciși cu lovituri de bile de plumb; a mai poruncit să fie aruncate la câini, în piață, trupurile lor, care au zăcut acolo nevătămate timp de cinci zile. Doar atunci au venit creștinii și, adunând trupurile, le-au îngropat pe Via Lavicana, la al treilea miliar de Roma, în arenă, lângă trupurile sfinților martiri Claudius, Nicostratus, Simphorianus, Castorius și Simplicius. Totuși, după doi ani de la pătimirea acestor cinci martiri, întrucât numele lor nu erau de găsit, fericitul episcop Melchiades¹⁴ a hotărât ca ziua de prăznuire a celor patru încoronați să fie sărbătorită și în numele celor cinci sfinți martiri. Totuși, scurgându-se anii, i s-au revelat unui om cucernic tocmai numele acestora. Însă sărbătoarea, așa cum fusese ea hotărâtă, a rămas vestită pentru prăznuirea altor martiri și locul e cunoscut ca al celor patru încoronați.

Editio Bollandiana: La Roma, <ziua de prăznuire> a celor patru sfinți încoronați, Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius, și a lui Simplicius.

Cu două zile înainte de calendele lui decembrie [29 noiembrie]

Editio Bollandiana: Ziua de prăznuire a sfântului apostol Andrei.

În ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie]

Editio Coloniensis: În orașul Patras din provincia Achaia, ziua de prăznuire a fericitului apostol Andrei, al cărui nume înseamnă *bărbătescul* sau *arătosul*, frațele lui Petru. Acesta a predicat în Scythia; prins de proconsulul Egeus, fiindcă persista cu încăpățănare în credința în Hristos și în Evanghelie, mai întâi a fost închis în temniță, apoi a fost lovit cu cruzime de față cu proconsulul, în cele din urmă, pe cruce, cu mâinile și picioarele legate, fiind cetluit cu funii pe tot corpul, ca să se chinuie mai îndelung, a supraviețuit acolo vreme de două zile, neconținând să-i învețe pe oameni cele dumnezeiești.

¹⁴ Melchiades (Miltiades), episcop al Romei între 310/1-314 – B. Studer, *Milziade papa*, în *NDPAC*, II, col. 3282-3283; *DELIC*, p. 573 (*Miltiade*).

DECEMBER

VIII Kal. Ian. [25 dec.]

Editio Bollandiana: [A. T. L.] In Sirmio [B., Constantinopolim] S. Anastasii.

Ediția folosită: PL 94, col. 801, 803, 807, 847-848, 873, 874, 876, 895-896, 916, 918, 924, 927, 928, 935, 938, 949, 951-952, 966, 967, 976, 998, 1020-1021, 1022, 1023, 1060, 1063, 1076, 1097-1098, 1109, 1119-1120, 1142.

Ediția consultată: Dom Jacques Dubois et Geneviève Renaud, *Edition pratique des martyrologes de Bede, de l'Anonyme lyonnais et de Florus*, Paris, 1976

DECEMBRIE

Cu opt zile înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]

Editio Bollandiana: [A. T. L.] La Sirmium [B., Constantinopolis], <ziua de prăznuire> a sfântului Anastasius.¹⁵

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹⁵ De fapt, e vorba de sfânta Anastasia de la *Sirmium*.

XCII. DESCRIPTIO TERRARVM

(*EVROPAE FINES*)

19. ...⁽⁵³⁾ Ab oriente Alania est, in medio Datia ubi et Gothya, deinde Germania est...⁽⁵⁴⁾ Nunc quid Danubius a Barbarico ad mare Nostrum secludit expeditiam.

(*Moesia*)

20. ⁽⁵⁵⁾ Moesia ab oriente abet hostia fluminis Danubii, ab euro Traciam, ab africo Dalmatiam, a meridie Macedoniam, ab occasu Hystria, a cercio Pannoniam, a septentrione Danubium.

Ediția folosită: *Itineraria et alia geographica*, Turnholt, 1965 (CCSL CLXXV), p. 479.

XCII. DESCRIEREA PĂMÂNTURILOR

(secolul al VIII-lea)

Autorul și opera. *Descriptio* realizată de un anonim din *Gallia* meridională sau *Hispania* și aflată în *Codex Albigensis* 29 din secolul al VIII-lea.

(*HOTARELE EUROPEI*)

19. ...⁽⁵³⁾ La Răsărit se află Alania, la mijloc Datia, unde <este> și Gothya, apoi se află Germania...^{1 (54)} Acum voi arăta ce desparte Dunărea de la Marea Barbarică la Marea Mediterană.²

(*Moesia*)

20. ⁽⁵⁵⁾ Moesia are <ca hotare> la răsărit Gurile fluviului Dunăre, dinspre <unde suflă vântul> Eur³, Tracia, dinspre <unde suflă vântul> Africus⁴, Dalmatia, la miazăzi, Macedonia, la apus, Hystria, dinspre <unde suflă vântul> Cercius⁵, Pannonia, la miazănoapte, Dunărea.⁶

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 4, 3: *Huius par prima Alania est... post hanc Dacia, ubi et Gothia: deinde Germania.* („Prima parte a ei /Scythia – n.n./ este Alania... După aceasta, Dacia, unde (este) și Gothia, apoi Germania.”) (*FHDR*, II, p. 576-577).

² Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 4, 5: *Provincias autem quas Danubius a Barbarico ad Mediterraneum mare secludit...* („Dintre provinciile pe care le-a despărțit Dunărea de la Marea Barbarică la Marea Mediterană...”) (*FHDR*, II, p. 576-577).

³ Sud-est.

⁴ Sud-vest.

⁵ Nord-vest.

⁶ Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 5: *prima est Moesia... ab Euro vero Thraciae, a meridie Macedoniae, ab occasu Histriae copulatur. Post Moesiam autem Pannonia est.* („prima este Moesia... în partea de unde suflă vântul Eur³ este vecină cu Thracia, la miazăzi cu Macedonia, la apus cu Histria. După Moesia, este Pannonia.”) (*FHDR*, II, p. 576-577).

XCIII. LIBER SACRAMENTORUM GELLONENSIS

1. BREVIARIUM APOSTOLORUM

[f°263^r]

3027: Andreas, qui interpretatur uirilis uel decorus, frater petri; hic predicauit scythiam et achaiam ibique in ciuitatem patras cruce suspensus obcubuit prid. kl. decbr. celebratur.

3031: Philippus , qui interpretur os lampadis, a bethsaida ciuitate ortus, unde et petrus, gallis predicauit chirstum, deinde in hierapuli frigiae prouinciae crucifixus et lapis obiit, ibique cum filiabus suis quiescit, cuius natalicium kl. mai. celebratur.

Ediția folosită: *Liber Sacramentorum Gellonensis. Textus* cura A. Dumas editus, Brepols, 1981 (CCSL CLIX), p. 489.

2. MARTYROLOGIUM

[f°264^r]

3038 F: *VII k. ian. ... Roma ... helie, dorostoli, iuliani, neandri*

Ediția folosită: *Liber Sacramentorum Gellonensis. Textus*, cura A. Dumas editus, Brepols, 1981 (CCSL CLIX), p. 490.

XIII. LIBER SACRAMENTORUM GELLONENSIS

(secolul al VIII-lea)

Opera. Acest sacramentariu se găsește într-un manuscris latin cu nr. 12048 din Biblioteca Națională din Paris, care datează din ultimul deceniu al secolului al VIII-lea, fiind scris, foarte probabil, în Franța nordică.

Bibliografie: J. Deshusses, *Introductio*, în *Liber Sacramentorum Gellonensis. Introductio, tabulae et indices* cura J. Deshusses, Brepols, 1981 (CCSL CLIX A); C. Vogel, *Liturgie*, IX. *Livres liturgiques occidentaux*, în *DECA*, II, p. 1474-1475.

1. BREVIARUL APOSTOLILOR[f°263^r]

3027: Andrei, care se traduce „bărbătescul” sau „arătosul”, fratele lui Petru; acesta a predicat în Scythia și Achaia și acolo a murit în orașul Patras atârnat pe cruce; este sărbătorit în ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie].

3031: Filip, care se traduce „gura luminii”, născut la Bethsaida, de unde era și Petru, a propovăduit pe Hristos la gali¹. Apoi a murit crucificat și lovit cu pietre în Hierapolis din provincia Frigia și acolo odihnește împreună cu fiicele sale; ziua de prăznuire a acestuia se celebrează la calendele lui mai [1 mai].

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

2. MARTIROLOGIU[f°264^r]

3038 F: Cu șapte zile înainte de calendele lui ianuarie [23 decembrie] ... Roma ... Helie, Dorostolus, Iulianus, Neandrus

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Citește „galati”.

XCIV. MARTYRIUM ANDREAE PRIUS

2 ... μετὰ τοὺς πάντας ἔλαχεν καὶ τὸν Ἀνδρέαν ἡ Βιθυνία καὶ ἡ Λακεδαιμονία καὶ ἡ Ἀχαΐα.

Ediția folosită: *Acta apostolorum apocrypha*, II/2, edidit Maximilianus Bonnet, Hildesheim, 1972, p. 47.

Ediția consultată: *Acta Andreae. Textus*, cura Jean-Marc Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 6), p. 685.

XCIV. MARTYRIUM ANDREAE PRIUS

(secolul al VIII-lea)

Autorul și opera. Scriere apocrifă cu titlu dat de editor datând din secolul al VIII-lea; cel mai vechi manuscris care o conține (*V Vaticanus gr 807*) datează din secolul al IX-lea sau al X-lea.

Bibliografie: BHG 96; J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les texte apparentés*, Namur, 1911, p. 57-62; *Acta apostolorum apocrypha*, II/2 edidit Maximilianus Bonnet, Hildesheim, 1972, p. 46-57; J.-M. Prieur, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André. Présentation des diverse traditions apocryphes et état de la question*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4399; idem, *Acta Andreae. Praefatio – Commentarius*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (*CCSA* 5), p. 14-17; II, *Acta Andreae. Textus*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (*CCSA* 6), p. 675-685; *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation based on M. R. James*, edited by J. K. Elliot, Oxford University Press, 1993, p. 233.

2 ... după toți aceștia¹, și pe Andrei l-au primit Bithynia, Lacedaemonia și Achaia.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Este vorba despre ceilalți apostoli, care au primit alte teritorii – *MAp*, 2 (*Acta apostolorum apocrypha*, II/2, edidit Maximilianus Bonnet, Hildesheim, 1972, p. 46-47).

XCV. MAPPA MVNDI*(EVROPA)*

Gotia	<i>B/C.6</i>
Renus	<i>B/C.9</i>
Barbari	<i>C.4</i>
Italia	<i>C/D.7/8</i>
Tracia	<i>D.6</i>

Ediția folosită: *Itineraria et alia geographica*, Turnholt, 1965 (CCSL CLXXV), p. 469.

XCV. HARTA LUMII (secolul al VIII-lea)

Autorul și opera. Hartă a lumii desenată în *Codex Albigensis* 29 din secolul al VIII-lea; ea a fost realizată de un anonim în *Gallia* meridională sau în *Hispania*.

Bibliografie: *Itineraria et alia geographica* (CCSL CLXXV), Turnholt, 1965, p. 468.

(*EVROPA*)

Gotia	<i>B/C.6</i>
Rinul	<i>B/C.9</i>
Barbarii	<i>C.4</i>
Italia	<i>C/D.7/8</i>
Tracia	<i>D.6</i>

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

XCVI. RABANI MAURI**MARTYROLOGIUM**

III Non. Ian. <3 Ian.>

In Tomis ciuitate natale Fili¹ episcopi, qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem carcere mancipatus, missus in cyppo est, donec relatione esset responsum; dimersoque in mare, dilato corpore eius in litore, a religiosissimis uiris depositum est in uilla Amantii religiosi uiri, ubi fiunt orationes magnae.

VII Kal. Mar. <23 Feb.>

In Pannoniis natale sanctorum Seneroti, Antigonii, Rotuli, Libi.

VII Kal. April. <26 Mart.>

In Syrmio Montani presbyteri, Maximae uxoris eius.

VIII Idus Apr. <6 Apr.>

In Sirmio natale Hyrenei episcopi eiusdem loci.

¹ În unele variante, *Phili (Filii, Titi) episcopi*.

XCVI. RABANUS MAURUS

(cca 780 – 856)

Autorul. Rabanus (Hrabanus) s-a născut pe la 780 la Mainz, într-o familie de origine franceză. A fost educat în mănăstirea Fulda, dar în 790 a studiat la școala palatuală de la Aachen, unde Alcuin i-a dat numele Maurus. S-a călugărit la Fulda, unde în 819 a devenit conducătorul școlii abațiale, iar în 822 – abate, funcție pe care o va deține până în 842. La 24 iunie 847 a fost ales episcop de Mainz, din acel moment fiind un sfetnic apropiat al regelui Ludovic Germanicul (843-876) și un participant activ la conciliile organizate în epocă. A murit la 4 februarie 856.

Opera. Rabanus a compus mai multe lucrări (*De laudibus sanctae crucis*, *De rerum naturis*, *De sacris ordinibus, sacramentis divinis et vestimentis sacerdotalibus* ș.a.), printre care și un *Martyrologium*. Cum arăta John McCulloh, ale cărui opinii le urmăm în această notiță biobibliografică, martirologiul a fost realizat între cca 840/3 și 854, fiind inspirat din cel al lui Beda și alte texte martirologice, din diferite variante ale *Martyrologium*-ului hieronimian, din variate *Passiones* și *Vitae*, *Liber pontificalis*, *Dialogurile* papei Gregorius Magnus, *Historia Francorum*, *In gloria martyrum* și *Liber vitae patrum* ale lui Gregorius Turonensis ș.a.

Bibliografie: J. McCulloh, *Introduction*, în Rabani Mauri *Martyrologium* editat de John McCulloh, Brepols, 1978 (CCCM XLIV), p. XI-XXXIX; vezi și G. Mollat, *Rabano*, în *EC*, X, col. 439; *DELIC*, p. 736 (*Rabanus Maurus*).

MARTIROLOGIU

Cu trei zile înainte de nonele lui ianuarie <3 Ianuarie>

În orașul Tomis, ziua de prăznuire a episcopului Filus², care, luat între recruți sub Licinius, deoarece nu voia să servească în armată, bătut de moarte, chinuit în temniță, a fost pus în lanțuri până să se răspundă la raport; după ce a fost aruncat în mare <și> trupul acestuia, adus la mal, a fost înmormântat de oameni foarte evlavioși în proprietatea de la țară a lui Amantus, bărbat cucernic, unde s-au ținut mari cuvântări.

Cu șapte zile înainte de calendele lui martie <23 Februarie>

În Pannonii, ziua de prăznuire a sfinților Senerotus, Antigonus, Rotulus, Libus.

Cu șapte zile înainte de calendele lui aprilie <26 Martie>

În Syrmium, <ziua de prăznuire> a preotului Montanus <și> a soției lui, Maxima.

Cu opt zile înainte de idele lui aprilie <6 Aprilie>

În Sirmium, ziua de prăznuire a lui Hyreneus, episcopul acelui loc.

² *Fili episcopi*; corect, ar fi trebuit *filii episcopi* – „fiul episcopului”, fiind vorba despre tânărul Marcellinus – vezi *FHDRCh*, LII (*Martyrologium Hieronymianum*). Vezi și *Studiul introductiv*.

V Idus Apr. <9 Apr.>

In Syrmio natale VII virginum, quae in unum meruerunt coronari.

VII Idus Mai <9 Mai>

In Axiopoli natale Quirilli, Gindei et Genosis³.

Idus Mai <15 Mai>

In Sirmio natale Timothei et VI uirginum.

III Non. Iul. <5 Iul.>

Et in Thomis Marini, Theodoti⁴ et Sodephae.

Idus Iul. <15 Iul.>

Et in Sirmio Agrippini⁵, Secundi, Maximini⁶, Marcialis et Iacobi episcopi.

X Kal. Aug. <23 Iul.>

Depositio sancti Apollinaris episcopi in Rauenna, qui Romae ordinatus ab apostolo Petro et illuc missus est. Qui etiam in Aemilia praedicauit et in partibus Corinthiorum et in Missia et in ripa Danubii et in partibus Thraciae, in quibus locis exilio relegatus est ...

XVII Kal. Oct. <15 Sept.>

Et in Tomis Stratonis et Macrobi⁷.

VI Idus Nov. <8 Nov.>

Rome iiii coronatorum, id est Claudii, Castorii, Simphroniani et Nicostrati, qui tempore Diocletiani uigusti pro nomine Christi passi sunt ...

II Kal. Dec. <30 Nov.>

Natale sancti Andreae apostoli, qui interpretatur „uirilis” uel „decorus”, frater Petri. Hic praedicauit Scythiam et Achaïam, ibique in ciuitate Patras cruci suspensus occubuit.

Ediția folosită: Rabani Mauri *Martyrologium* edidit John McCulloh, Brepols, 1978 (CCCM XLIV), p. 6, 7, 24, 34, 35, 43, 47, 64, 68, 72, 93, 113, 122-123.

³ Coruptelă de la *Zenonis* – vezi **FHDRCh**, **LII** (*Martirologium Hieronymianum*).

⁴ Se întâlnește și varianta *Theoti*.

⁵ Apare și varianta *Agripini*.

⁶ Și varianta *Maximiani*.

⁷ Cu varianta *Macrobi*.

Cu cinci zile înainte de idele lui aprilie <9 Aprilie>

În Syrmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare, care au meritat să fie încununate laolaltă.

Cu șapte zile înainte de idele lui mai <9 Mai>

În Axiopolis, ziua de prăznuire a lui Quirillus, Gindeus și Genos⁸.

La idele lui mai <15 Mai>

În Sirmium, ziua de prăznuire a lui Timotheus și a celor șase fecioare.

Cu trei zile înainte de nonele lui iulie <5 Iulie>

Și în Thomis, <ziua de prăznuire> lui Marinus, Theodotus și Sodopha.

La idele lui iulie <15 Iulie>

Și în Sirmium, <ziua de prăznuire> lui Agrippinus, Secundus, Maximinus, Marcialis și Iacobus episcopul.

Cu zece zile înainte de calendele lui august <23 Iulie>

În Ravenna, prăznuirea sfântului Apollinaris episcopul, care, la Roma, a fost numit episcop de către apostolul Petru și trimis în acel loc; acesta a predicat chiar și în Aemilia, și prin părțile corintienilor, și în Missia, și pe malul Dunării și prin părțile Thraciei, în locurile în care a fost trimis în exil ...

Cu șaptesprezece zile înainte de calendele lui octombrie <15 Septembrie>

Și în Tomis, <ziua de prăznuire> lui Stratonis și a lui Macrobius.

Cu șase zile înainte de idele lui noiembrie <8 Noiembrie>

La Roma, <ziua de prăznuire> a celor patru <sfînți încoronați>, anume Claudius, Castorius, Simphronianus și Nicostratus, care în timpul lui Diocletianus Augustus au pățit pentru numele lui Hristos...

Cu două zile înainte de calendele lui decembrie <30 Noiembrie>

Ziua de prăznuire a sfântului apostol Andrei, care se traduce „bărbătosul” sau „arătosul”⁹, fratele lui Petru. Acesta a predicat în Scythia și Achaia și acolo, în orașul Patras, a murit ridicat pe cruce.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁸ Corect, Zenon.

⁹ Vezi *FHDRCh*, **LII** (*Martirologium Hieronymianum*).

XCVII. NARRATIO

Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ πᾶσαν τὴν παραλίαν τῆς Βιθυνίας τε καὶ Πόντου, Θράκης τε καὶ Σκύθας διῆλθεν εὐαγγελιζόμενος τὸν κύριον. Μετέπειτα δὲ ἐπορεύθη ἐν Σεβαστοπόλει τῇ μεγάλῃ, ὅπου ἡ παρεμβολὴ Ἰσάριος καὶ ὁ Φᾶσις ποταμός, ἔνθα οἱ ἐσώτεροι Αἰθίοπες κατοικοῦσιν. Ἐτάφη ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας σταυρωθεὶς ὑπὸ Αἰγεάτου.

Ediția folosită: J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les texte apparentés*, Namur, 1911, p. 63-64.

XCVII. NARRATIO

(către mijlocul secolului al VIII-lea sau începutul secolului al IX-lea)

Authorul și opera. Compilație anonimă, inspirată dintr-o versiune trunchiată (partea finală) a apocrifei *Acta Andreae* (a doua jumătate a secolului al II-lea) și, foarte probabil, din catalogul de apostoli alcătuit de Pseudo-Dorotheos.

Bibliografie: BHG 99; J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les textes apparentés*, Namur, 1911, p. 62-69; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge (Massachusetts), 1958, cap. IV (*The Birth of the Andrew Tradition Concerning Byzantium*); J.-M. Prieur, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André. Présentation des diverses traditions apocryphes et état de la question*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4399-4401; idem, *Acta Andreae. Praefatio – Commentarius*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 5), p. 17-18, 121; *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation based on M. R. James*, edited by J. K. Elliot, Oxford University Press, 1993, p. 233.

Andrei, fratele acestuia /al lui Petru – n.n./, străbătu țărmul Bithyniei și al Pontului, al Thraciei și al Scythiei, propovăduindu-l pe Domnul. Mai apoi însă, plecă în marele <oraș> Sebastopolis¹, în care se află fortăreața Apsaros² și fluviul Phasis³, acolo unde, mai în interior, locuiesc etiopii. A fost îngropat în <orașul> Patras din Achaia, după ce a fost crucificat de către Aegeates.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Vechiul *Dioskurias*, devenit în epoca romană târzie *Sebastopolis*, pe coasta de est a Mării Negre (Str., I, 3, 2; II, 5, 22; XI, 2, 14; 2, 16; 2, 19; 5, 6); Iustinianus I a refăcut-o (Proc., *De aed.*, III, 7, 8); astăzi, Soçumi/Suhumi, în Georgia; N. G. Garsaïan, *Abasgia*, în *ODB*, I, p. 3; R. W. Thomson, *Sebastopolis*, în *ODB*, 3, p. 1862.

² Plinius o numește *Absarrus*, fortăreață de la gura râului cu același nume – Plin., VI, 12.

³ Râu care trecea prin „țara colchilor” (Str., XI, 2, 17; 3, 4; 14, 7; XII, 3, 17; Plin., VI, 12-13; Amm., XXII, 8, 24); astăzi, Rioni, în sud-vestul Caucazului; R. W. Thomson, *Iberians*, în *ODB*, 3, p. 1647.

XCVIII. PSEUDO-SOPHRONII

DE VITIS APOSTOLORUM

I. Andreas frater huius /Simonis Petri – n.n./, ut maiores nostri prodiderent, Scythis, et Sogdianis, et Saccis praedicavit Evangelium Domini nostri Jesu Christi, et in Sebastopoli praedicavit, quae cognominatur magna, ubi est irruptio Ap-sari, et Phasis fluvius, illic incolunt Aethiopes interiores. Sepultus est autem Patris civitate Achaiae, cruci suffixus sub Aegaea Praefecto Edessenorum.

A. Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὡς οἱ πρὸ ἡμῶν παραδεδώκασιν, Σκύθαις καὶ Σογδιανοῖς καὶ Σάκκαις ἐπήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν Σεβαστοπόλει ἐπήρυξε τῇ μεγάλῃ, ὅπου ἐστὶν ἡ παρεμβολὴ Ἀψάρου, καὶ Φᾶσις ὁ ποταμὸς, ἐνθα οἰκοῦσιν Αἰθίοπες οἱ ἐσώτεροι. Θάπτεται δὲ ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας, σταυρῷ παραδοθεὶς ὑπὸ Αἰγέα τοῦ βασιλέως Ἐδεσσηνῶν.

XCVIII. PSEUDO-SOPHRONIUS

(secolul al IX-lea)

Autorul și opera. Unii exegeți au pus acest catalog de apostoli pe seama lui Hieronymus (cca 347-419/20) sau a unui apropiat și traducător al operei acestuia – Sophronius (*Vir. ill.*, CXXXIV)¹, dar, așa cum a arătat, printre alții, Francisc Dvornik, scrierea respectivă este posterioară listei de apostoli cunoscute sub titlul *Narratio* (către mijlocul secolului al VIII-lea sau începutul celui următor) (*FHDRCh*, XCVII) și celei redactate de Pseudo-Epiphanius (prima jumătate a secolului al IX-lea) (*FHDRCh*, CIV).

Bibliografie: DELC, p. 785 (*Sofronie*); F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge (Massachusetts), 1958, p. 171-173; J.-M. Prieur, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André. Présentation des diverses traditions apocryphes et état de la question*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4400-4401; D. Negrescu, în Sfântul Ieronim, *Despre bărbații iluștri. Despre viețile Apostolilor. Despre cei doisprezece învățători*, introduceri, traduceri și note de D. Negrescu, București, 1997, p. 125, nota 318.

DESPRE VIEȚILE APOSTOLILOR

I. Andrei, fratele acestuia /al lui Simon Petru – n.n./, cum ne-au transmis înaintașii noștri, a predicat Evanghelia Domnului nostru Iisus Hristos la sciți, sogdiani² și saci³; a propovăduit și în <cetatea> Sebastopolis, supranumită „cea mare”⁴, unde dă năvală fluviul Apsaros⁵ și fluviul Phasis⁶; acolo locuiesc etiopii cei dinăuntru.

A fost înmormântat însă în orașul Patras din Achaia, după ce fusese răstignit pe cruce de Aegaea, regele edesenilor⁷.

¹ Acest fapt explică punerea în paralel a textului latin și a celui grecesc.

² *Sogdiano* – populație din provincia persană *Sogdiana* situată între râurile *Oxus* și *Iaxartes* – Str., XI, 8, 2; 8, 8; 11, 2-6; Plin., VI, 49; Amm., XXIII, 6, 59.

³ Populație de origine scitică situată în extremitatea sud-estică a Persiei, apropiată de seri (chinezi) – Str., XI, 6, 2; 8, 2; 8, 4-5; Plin., VI, 50; Amm., XXIII, 6, 60.

⁴ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁵ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁶ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁷ *Edessa*, vechea *Aigai*, capitala Macedoniei.

III. Philippus apostolus in Phrygia praedicavit Evangelium Domini Jesu. Sepe-
latur Hierapoli, cum filiabus, honorifice.

Γ. Φίλιππος ὁ ἀπόστολος ἐν Φρυγίᾳ
κυρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου
Ἰησοῦ, θάπτεται ἐν Ἱεραπόλει μετὰ
τῶν θυγατέρων ἐνδόξως.

Ediția folosită: S. Eusebii Hieronymi *De vitis apostolorum* quam versioni Graecae
Libri *de viris illustribus* sub Sophronii nomine in ms. Codice suo intextam... Erasmus re-
perit, în *PL* 23/2, col. 719-722.

III. Filip apostolul a predicat Evanghelia Domnului Iisus în Phrygia. Este înmormântat cu cinste la Hierapolis împreună cu fiicele.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Ediția consultată: Sfântul Ieronim, *Despre bărbații iluștri. Despre vieților Apostolilor. Despre cei doisprezece învățători*, introduceri, traduceri și note de Dan Negrescu, București, 1997, p. 84.

XCIX. MAPPA MVNDI

	(terrae et gentes)	(a) ¹	(b) ²	(c) ³	(d) ⁴
90	Scithia inferior. hucusque Scithia	P/Q.8/10	XIV, 4, 3	-	--
	Alania	P.9	XIV, 4, 3	53	--
	Dacia	P.9	XIV, 4, 3	53	--
	Gothia	P.8	XIV, 4, 3	53	--

Ediția folosită: *Itineraria et alia geographica*, Turnholt, 1965 (CCSL CLXXV), p. 460.

¹ *Litterae et numeri marginalis Mappae Vat. Lat. 6018.*

² *Isid., Orig.*

³ *Oros., I, 2*

⁴ *Cod. Albig. 29 (sec. VIII).*

XCIX. HARTA LUMII

(secolul al VIII-lea)

Autorul și opera. Hartă realizată de un anonim în 776 prin fructificarea mai ales a informațiilor din *Origines* ale lui Isidorus de *Hispalis* (590-636), dar și din *Historiae* ale lui Orosius (sec. V) și *Mappa mundi* din *Codex Albigensis* 29 (sec. VIII) (**FHDRCh, XCV**). Ea se găsește în *Codex Varicanus Latinus* 6018.

Bibliografie: *Itineraria et alia geographica* (CCSL CLXXV), Turnholt, 1965, p. 456.

(ținuturi și neamuri)		(a)	(b)	(c)	(d)
90	Scithia inferior. Până aici este Scithia	P/Q.8/10	XIV, 4, 3	-	--
	Alania	P.9	XIV, 4, 3	53	--
	Dacia	P.9	XIV, 4, 3	53	--
	Gothia	P.8	XIV, 4, 3	53	--

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

C. VERSVS DE ASIA ET DE VNIVERSI MVNDI ROTA

16.	Scitia uocata prima
Moetidis paludes iuncta
Vertitur exinde locus,	Euruppe prouincia,
sistitque Alania;
nuncupatur Dacia.	(16.)
17.	Vnde Gotia emanat
Pannonia, a Penninis
Cispitem uberem ferens	aduersus Dalmatia,
nomen que conglomerat,
*iumentis ad pabula	(17.)

Ediția folosită: *Itineraria et alia geographica*, Turnholt, 1965 (CCSL CLXXV), p. 446.

C. VERSURI DESPRE ASIA ȘI DESPRE ROATA ÎNTREGII LUMI (secolele VIII-IX)

Autorul și opera: Cosmografie în versuri, datorată unui anonim, compilată în special după *Origines* [*Etymologiarum siue Originum libri XX*] ale lui Isidorus de Hispalis (590-636). Cel mai vechi manuscris în care se găsește acest text este anterior anului 800.

Bibliografie: *Itineraria et alia geographica* (CCSL CLXXV), Turnholt, 1965, p. 435-440.

16. Prima provincie a Europei s-a numit Scitia, (16.)
Și Alania învecinată pune capăt mlaștinilor Meotice
După aceea se întinde un ținut, Dacia este numit.¹
17. De unde începe Gotia, către Dalmatia,² este (17.)
Pannonia, care își trage numele de la <Alpii> Penini,³
care produce iarbă bogată pentru vite la pășunat.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 4, 3: *Prima Europae regio Scythia inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danubium et Oceanum septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur ... Huius par prima Alania est, quae ad Maeotidis paludes pertingit; post hanc Dacia ...* („Prima regiune a Europei este Scythia inferioară, care începe de la mlaștina Meotică și se întinde între Dunăre și Oceanul nordic până în Germania ... Prima parte a ei este Alania, care ajunge până la lacurile Meotice. După aceasta, Dacia ...”) (*FHDR*, II, p. 576-577).

² Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 4, 3-8: (... *Dacia*) *ubi et Gothia ... Dalmatia* ((„Dacia), unde (este) și Gothia ... Dalmatia”) (*FHDR*, II, p. 576-577).

³ Cf. Isid., *Orig.*, XIV, 4, 16: *Pannonia ab Alpibus Poeninis est nuncupata, quibus ab Italia secernitur* (*FHDRCh*, LXXXIV).

CI. LIBER SACRAMENTORUM AUGUSTODUNENSIS**BREVIARIUM APOSTOLORUM**

Incipit breuiarium Apostolorum ex nomine uel locis ubi predicauerunt orti uel obiti sunt...

2031 e: Andreas qui interpretaetur uirilis uel decorus frater Petri hic predicauit Scythiam et Achaïam ibique in ciuitatem Patras cruci suspensus occubuit. Pridie Kalendas Decembris

2031 i: Philippus qui interpretaetur hos lampadas a Bethsaida ciuitate [h]ortus unde et Petrus Gallis praedicauit Christum. Deinde in Iherapoli Frigie prouincitiae crucifixus et lapidus obiit. Ibique cum filiabus suis quiescit cuius natalitium. Kalendas Madii celebrantur.

Ediția folosită: *Liber Sacramentorum Augustodunensis*, cura O. Heiming editus, Brepols, 1984 (CCSL CLIX B), p. 260, 261.

CI. LIBER SACRAMENTORUM AUGUSTODUNENSIS¹ (cca 800)

Opera. După editorul său, acest *sacramentarium* datează din jurul anului 800.

Bibliografie: O. Heiming, în *Liber Sacramentorum Augustodunensis*, cura O. Heiming editus, Brepols, 1984 (CCSL CLIX B); C. Vogel, *Liturgie*, IX. *Livres liturgiques occidentaux*, în *DECA*, II, p. 1474-1475.

BREVIARUL APOSTOLILOR

Începe breviarul apostolilor, după nume sau după locurile unde au predicat, s-au născut sau au murit...

2031 e: Andrei, care se traduce „bărbătosul” sau „arătosul”, fratele lui Petru; acesta a predicat în Scythia și Achaia și acolo, ridicat pe cruce în orașul Patras, a murit în ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie].

2031 i: Filip, care se traduce „gura luminii”, născut la Bethsaida, de unde era și Petru, a propovăduit pe Hristos la gali². Apoi a murit crucificat și lovit cu pietre în Iheropolis din provincia Frigia și acolo se odihnește împreună cu fiicele sale; ziua de prăznuire a acestuia se celebrează la calendele lui mai [1 mai].

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Astăzi, Autum, Franța.

² Citește „galati”

CH. PSEUDO-HIPPOLYTI

1. DE DUODECIM APOSTOLIS

Ἀνδρέας, Σκύθαις, Θράκαις κηρύξας, ἐσταυρώθη ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας ἐπὶ ἐλαίας ὄρθιος, καὶ θάπτεται ἐκεῖ...

Φίλιππος ἐν Φρυγίᾳ κηρύξας, ἐν Ἱεραπόλει ἐσταυρώθη κατὰ κεφαλῆς.

Ediția folosită: PG 10, col. 952¹.

Ediția consultată: *Propheten- und Apostollegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwander Texte*, bearbeitet von Theodor Schermann, Leipzig, 1907 (TU 31/3), p. 247.

2. DE LXX APOSTOLIS

20. Ἀνρόνικος ἐπίσκοπος Παννονίας

21. Ἀμπλίας ἐπίσκοπος Ὀδύσσου

...

23. Στάχυς

Ediția folosită: PG 10, col. 956².

¹ Text latin: PG 10, col. 951: *Andreas, cum Scythis ac Thracis praedicasset, cruci affixus est Patris in Achaia, rectus in olea arbore, ibique sepelitur... Philippus praedicans in Phrygia, Hierapoli crucifixus est capite deorsum verso, sub Domitiano principe, eodemque loco sepelitur.*

² Text latin: PG 10, col. 955: 20. *Andronicus, episcopus Pannoniae.* 21. *Amplias, episcopus Odyssi...* 23. *Stachys, episcopus Byzantii.*

CII. PSEUDO-HIPPOLYTUS

(cca 800)

Autorul și opera. Catalog de apostoli și discipoli ai acestora întocmit pe la cca 800 de un anonim bizantin, atribuit în mod forțat de unii istorici români ai Bisericii lui Hippolytus de Roma (cca 170–236).

Bibliografie: E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 201; idem, *Sources concernat la mission du Saint Apôtre sur le territoire de la Roumanie*, în *Études byzantines et post-byzantines*, III, Bucurest, 1997, p. 15-16; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 146, cu bibliografie.

1. DESPRE CEI DOISPREZECE APOSTOLI

Andrei, după ce a predicat la sciți și la traci, a fost crucificat în <orașul> Patras din Achaia, <fiind> ridicat pe un măslin și este îngropat acolo...

Filip, după ce a predicat în Phrygia, a fost crucificat la Hierapolis cu capul în jos.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: *FHDR*, I, p. 713.

2. DESPRE CEI ȘAPTEZECI DE APOSTOLI

20. Andronicos, episcop de Pannonia

21. Amplias, episcop de Odyssos

...

23. Stachys

Traducere: Mihaela Paraschiv

CIII. PSEUDO-PROCOPII

EIUSDEM DOROTHEI DE XII APOSTOLIS BREVIS MEMORIA

<II.> Andreas autem frater eius omnem <oram> Bithynie et Ponti Thracieque et Scythie perambulauit Christum euangelizans; postea autem processit in Sauastopolim magna, ubi fluunt Apsarus et Fasis fluuii; ubi interiores Ethiopes inhabitant; post hoc in Patris Achaie, ubi cruci sub Egea traditus sepultus fuit.

<V.> Filippus autem apostolus in Frigia predicans euangelium, in Gera-polim cum septem filiabus suis sepultus est, quem Lucas euangelista in actibus apostolorum meminit.

Ediția folosită: François Dolbeau, *Une liste latine de disciples et d'apôtres traduite sur la recension grecque du Pseudo-Dorothee*, în *AB*, 108, 1990, p. 68, 69.

CHII. PSEUDO-PROCOPIUS

(cca 800)

Autorul și opera. În *BHG*, 151-152b se găsește un index de apostoli și discipoli ai lui Hristos, care, către sfârșitul secolului al VIII-lea sau la începutul celui de-al IX-lea, a fost tradus în latină. Traducătorul este indicat ca fiind un preot pe nume Procopius, care ar fi efectuat tălmăcirea sub consulatul lui Philoxenos și Probus, așadar în 525, atunci când papa Ioannes I (523-526) ar fi vizitat *Constantinopolis*, pentru a demonstra că scaunul de pe malurile Bosforului este mai vechi decât cel al Romei. Dar, așa cum a arătat François Dolbeau, compilatorul (traducătorul) este un Pseudo-Procopius, care a mixat în lista sa date din „Dorotheus” (sec. IV), „Procopius” (sec. VI) și alte scrieri din secolele VIII-IX, având „un capacité d’invention étonnante”. Scopul urmărit era acela de a convinge pe cititorii săi de apostolicitatea Bizanțului¹. Titlul complet al acestei liste este *Dorothei episcopi Tyri et antiqui uiri spiritualis et martyris in temporibus Licinii et Constantini imperatorum de septuaginta duobus² et duodecim Christi discipulis brevis memoria*. Manuscrisul latin editat de cercetătorul amintit datează din secolele XI-XII.

Bibliografie: F. Dolbeau, *Une liste latine de disciples et d’apôtres traduites sur la recension grecque du Pseudo-Dorothee*, în *AB*, 108, 1990, p. 51-60.

SCURTĂ RELATARE A ACELUIAȘI DOROTHEUS DESPRE CEI DOISPREZECE APOSTOLI

<II.> Însă Andrei, fratele acestuia /Petru – n.n./, a străbătut toată <coasta> Bithyniei, Pontului și Thraciei, propovăduindu-l pe Hristos, apoi a mers mai departe în Sevastopolis cea Mare³, unde curg fluviile Apsarus⁴ și Fasis⁵, unde locuiesc, în interior, etiopii; după aceea, <a mers> în Patras a Achaiei, unde, pus pe cruce sub guvernarea lui Egea, a fost îngropat.

<V.> Apostolul Filip, care a predicat Evanghelia în Frigia și pe care evanghelistul Luca l-a amintit în *Faptele apostolilor*⁶, a fost îngropat în Gerapolis cu cele șapte fiice ale sale.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Cf. XXII. *Stachy, quem idem ad Romanos meminit* [Rom 16,9 – n.n.] *et quem apostolus Andreas per pontificum more Argyropolim Tracie nauigauit, Bisantii statutus est episcopus* – cf. F. Dolbeau, *Une liste latine de disciples et d’apôtres traduites sur la recension grecque du Pseudo-Dorothee*, în *AB*, 108, 1990, p. 64.

² Cum a observat editorul, cifra 72 aparține copistului sau traducătorului, întrucât Pseudo-Dorotheus grec indică doar 70 de discipoli – cf. *ibidem*, p. 61, nota 29.

³ Vezi *FHDRCh*, XC VII.

⁴ Vezi *FHDRCh*, XC VII.

⁵ Vezi *FHDRCh*, XC VII.

⁶ *Fap* 21,9.

CIY. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ**ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΥΦΗΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΚΛΗΤΟΥ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ**

(3-4) ... κατήλθον εἰς Σινώπην, πόλιν τοῦ Πόντου ἐν τοῖς λεγομένοις Σκύθαις, ὡς καὶ αὐτὸς Πέτρος ἐν τῇ καθολικῇ Ἐπιστολῇ λέγει Πόντον καὶ Γαλατίαν. Ἦν δὲ Ἰουδαίων πλῆθος πολὺ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἔχοντες καθ' ἑαυτοὺς αἵρέσεις πολλὰς, ἄνδρες τὰ ἥθη βάρβαροι καὶ ἀνήμεροι, οἳ ἔνεκεν τούτου λέγονται ἀνθρωποφάγοι...

(7) ... Τοῦ δὲ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου λέγοντος ὡς ἐκ παραδόσεως ἔχειν, τὸν μακάριον ἀποστολὸν Ἀνδρέαν διδάξαι Σκύθας, Κοσογδιανούς καὶ Γορσινούς (8), ἐν Σεβαστοπόλει τῇ μεγάλῃ, ἃπου ἐστὶν ἡ

CIV. EPIPHANIOS MONACHOS

(prima jumătate a secolului al IX-lea)

Autorul și opera. Epiphanius a fost călugăr și preot la mănăstirea Callistratos din *Constantinopolis* după anul 815. În redactarea biografiei apostolului Andrei s-a inspirat, după propria-i mărturie, din scrierile lui Clement de *Roma* (sfârșitul secolului I), Evagrius din *Sicilia* și Epiphanius din *Cypros* (315-403).

Bibliografie: BHG 102; M. Starowieyski, *Epifanio monaco*, în *NDPAC*, I, col. 1673; J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les textes apparentés*, Namur, 1911, p. 70-78; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge (Massachusetts), 1958, p. cap. IV (*The Birth of the Andrew Tradition Concerning Byzantium*); J.-M. Prieur, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André. Présentation des diverse traditions apocryphes et état de la question*, în *ANRW*, II/25.6, 1988, p. 4401-4402; idem, *Acta Andreae. Praefatio – Commentarius*, cura J.-M. Prieur, Brepols-Turnhout, 1989 (CCSA 5), p. 18-20, 121-122; idem, *Introduction*, în *Actes de l'apôtre André*, introduction, traduction et notes par J.-M. Prieur, Brepols, 1995, p. 24-25; I. Holubeanu, *Despre aria misionară a Sfântului Episcop Mucenic Ephraim*, în *Pontica*, 40, 2007, p. 420-421.

DESPRE VIAȚA ȘI FAPTELE ȘI MOARTEA SFÂNTULUI ȘI PREASLĂVITULUI ȘI PRIMULUI CHEMAT ÎNTRE APOSTOLI ANDREI

(3) ... veniră /Petru și Andrei – n.n./ în orașul Sinope din Pontus la așa-numiții sciți¹, după cum însuși Petru în scrisoarea ecumenică menționează Pontus și Galatia². (4) Iar în acel oraș se afla o mare mulțime de iudei, care aveau între ei înșiși numeroase neînțelegeri, oameni cu obiceiuri barbare și sălbatici, din care pricină sunt numiți antropofagi...

(7) ... Sfântul Epiphanius, episcop de Cypros³, spunând că deține din tradiție faptul că fericitul apostol Andrei i-a creștinat pe sciți, pe cosogdiani⁴ și pe gorsini⁵ (8), în marele <oraș> Sebastopolis⁶, în care se află fortăreața Apsaros⁷

¹ Astăzi, Sinup (Sinop Ili), Turcia; orașul se găsea pe țărmul sudic al Mării Negre, în provincia *Pontus et Bithynia* (apoi în *Galatia*), nu în spațiul scitic (Str., XI, 2, 14; 2, 17; XII, 1, 3; 3, 10-11; 3, 14; 3, 26; 3, 40; XIV, 3, 1; 5, 22; 5, 24); așadar, localizarea lui Epiphanius este greșită.

² *IPt*, 1, 1.

³ Despre el, vezi în volum (*FHDRCh*, XXIX).

⁴ *Sogdianoii* – populație din provincia persană *Sogdiana* situată între râurile *Oxus* și *Iaxartes* – Str., XI, 8, 2; 8, 8; 11, 2-6; Plin., VI, 49; Amm., XXIII, 6, 59. Dar localizarea lui Epiphanius e greșită, întrucât o plasează în țara alanilor, pe coasta estică a Mării de Azov – O. Pritsak, *Sougdaia*, în *ODB*, 3, p. 1931.

⁵ Forma corectă este *gordiani*, adică locuitori ai regiunii *Gordyaia* sau *Gordylene*, situată la granița dintre *Armenia*, *Assyria* și *Mesopotamia* – Str., XI, 14, 2; 14, 8; 14, 14; XVI, 1, 1; 1, 8; 1, 21; 1, 24-25; 2, 5; Plin., VI, 118.

⁶ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁷ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

παρεμβολή Ἀψάρου καὶ Ὑσσου λιμὴν καὶ Φάσις ποταμός· ἔνθα οἰκοῦσιν Ἰβηρες καὶ Σοῦσοι καὶ Φοῦστοι καὶ Ἀλανοί.⁸

Ediția folosită: PG 120, col. 217-218, 221.

Ediții consultate: *Propheten- und Apostollegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwander Texte*, bearbeitet von Theodor Schermann, Leipzig, 1907 (TU 31/3), p. 247; J. Flamion, *Les Actes Apocryphes de l'Apôtre André. Les Actes d'André et de Mathias, de Pierre et d'André et les texte apparentés*, Namur, 1911, p. 70-78.

⁸ Lat. ... venerunt Sinopem civitatem Ponti inter vocatos Scythas, sicut ait et ipse Petrus in Epistola catholica Pontum et Galatiam. Erat autem Judaeorum multitudo magna in civitate illa, habentes inter se dissensiones multas, viri moribus barbari et efferi, qui propter hoc vocantur anthropophagi... Dicente autem sancto Epiphania Cypri episcopo quasi ex traditione tenere, quod beatus apostolus Andreas docuerit Scythas et Sogdianos et Gorsinos, in Sebastopoli magna, in qua est Apsari castrum, et Hyssi portus, et Phasis fluvius, ubi commorantur Iberi et Susi et Phusti, et Alani. – cf. PG 120, col. 218-219, 222.

și portul Hyssos⁹ și fluviul Phasis¹⁰; acolo locuiesc iberii¹¹ și susii¹², fustii și alanii¹³.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁹ E posibil să fie o deformare de la *Hippos*, care era un afluent al *Phasis*-ului – Str., XI, 2, 17; 3, 4; Plin., VI, 13.

¹⁰ Vezi *FHDRCh*, **XC VII**.

¹¹ Locuitori ai Iberiei, regiune caucaziană, astăzi în Georgia – Str., XI, 2, 18; 3, 3; 3, 6; 4, 1-8; 14, 5; Plin., VI, 29-39; R. W. Thomson, *Iberians*, în *ODB*, 2, p. 971.

¹² Locuitorii din *Susa* (τὰ Σοῦσα) (astăzi, Šuš), oraș în Podișul iranian din provincia *Susiana* – Str., XI, 13, 5; 13, 9; XV, 3, 2-4; 3, 12; XVI, 1, 8; 1, 18; 3, 2; Plin., VI, 133-135; Amm., XXIII, 6, 26. Ar putea fi o eroare a autorului, fiind vorba de *suani*, locuitori ai Suaniei (Σουανία), ținut de pe coastă estică extremă a Mării Negre (Str., XI, 2, 19), mai apropiată de *Sebastopolis* – R. W. Thomson, *Souania*, în *ODB*, 3, p. 1972.

¹³ Populație de stepă de origine iraniană situată în nordul Caucazului – Plin., IV, 80; Amm., XXII, 8, 31; 8, 38; XXIII, 6, 61; XXXI, 2, 12; 2, 15-24; O. Pritsak, *Alans*, în *ODB*, 1, p. 51-52.

CV. ADONIS VIENNENSIS**1. LIBELLUS DE FESTIVITATIBUS SANCTORUM APOSTOLORUM ET
RELIQUORUM QUI DISCIPULI AUT VICINI SUCCESSORESQUE
IPSORUM APOSTOLORUM FUERUNT**

Kal. Maii (1 Maii)

Natalis beatorum apostolorum Philippi et Iacobi, ex quibus Philippus cum paene Scythiam ad fidem Christi convertisset, diaconibus, presbyteris et episcopis ibi constitutis, reversus est ad Asiam, ubi continua praedicatione per aliquot annos insistens, multitudinem populorum Christo laboris piis semper inserviens lucratus est. Quique apud Hieropolim Asiae civitatem dormivit, cum patribus suis beato fine sepultus.

II Kal. Decembrii (30 Nov.)

In civitate Patras provinciae Achaiae, natalis beati Andreae apostoli, qui etiam apud Scythiam praedicavit.

Ediția folosită: *PL* 123, col. 183, 184.

CV. ADON DE VIENNE

(799 – 875)

Authorul. Adon s-a născut în dioceza de Sens, intrând de mic în abația Ferrières-en-Gâtinais. Către 840 sau 842, a intrat în mănăstirea Prüm din Lorena, unde a rămas mai puțin de un deceniu, conducând școala monastică de aici. După 853, a ajuns la Lyon. La 6 iulie 859, la propunerea contelui Gérard de Vienne, a fost consacrat episcop de Vienne, iar un an mai târziu, arhiepiscop de Vienne. A fost un prelat cu deosebită influență în viața politică și ecleziastică a Franței. A murit la 16 decembrie 875.

Opera. Opera cea mai cunoscută a lui Adon este un *Martyrologium* compus către 855, inspirat după un vechi martirologiu roman, care a stat la baza martirologiilor medievale ulterioare, ca și din cel realizat de către Florus (790-860), diacon la Lyon, la care a adăugat extrase din *Biblie*, Eusebius de *Caesarea*, Hieronymus, Gregorius Turonensis, Beda. Cu unele adăugiri, l-a republicat în 859. De asemenea, a redactat o cronică a evenimentelor ce au urmat domniei împăratului occidental Carol cel Mare până în 869 și lucrări hagiografice (*Vita sancti Theudarii*, *Passio sancti Desiderii* etc.).

Bibliografie: I. Cecchetti, *Adone*, în *Bibliotheca Sanctorum*, 1, A-Ans, 1962, col. 258-265; C. Leonardi, *Adone di Vienne*, în *GLS*, I, p. 22; V. Saxer, S. Heid, *Martirologio*, în *NDPAC*, II, col. 3100; *DELC*, p. 13 (*Ado*).

1. OPUSCUL DESPRE SĂRBĂTORILE SFINȚILOR APOSTOLI ȘI ALE CELORLALȚI CARE AU FOST DISCIPOLI SAU APROPIAȚI ȘI URMAȘI AI APOSTOLILOR ÎNȘIȘI

La calendele lui mai (1 mai)

Ziua de prăznuire a fericiților apostoli Filip și Iacob, dintre care Filip, după ce aproape a convertit Scythia la credința lui Hristos, orânduind acolo diaconi, preoți și episcopi, s-a întors în Asia, unde, deoarece a perseverat într-o neîntreruptă predicare <a Evangheliei> pe parcursul câtorva ani, dedicându-se unor munci pioase, a câștigat pentru Hristos o mulțime de popoare. Și acesta a murit în cetatea Hieropolis din Asia, la fericitul sfârșit fiind înmormântat laolaltă cu părinții săi.

Cu două zile înainte de calendele lui decembrie (30 noiembrie)

În orașul Patras din provincia Achaia, ziua de prăznuire a apostolului Andrei care a predicat chiar și în Scythia.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

Ediții consultate: Nicolae Dănilă, *Izvoarele apostolice ale creștinismului la români: Sfântul Apostol Filip și Scythia Minor (II)*, în „Credința străbună”, Foaie religioasă editată de Episcopia Ortodoxă Română a Albei Iulia, anul VII, nr. 11 (128), noiembrie 1996, p. 5; idem, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, anul III, nr. 1, 1997, p. 36 (text românesc), 47-48 (text latinesc).

2. MARTYROLOGIUM

IV Nonas Ianuarii (2 ian.)

Et in Ponto civitate Tomis, trium fratrum, Argaei, Narcissi, et Marcellini pueri, qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, cum nollet militare caesus ad mortem et diu in carcere maceratus, in mare mersus, martyrium consummavit. Corpus eius ad litus delatum, et a religiosis viris depositum, magnis coruscat virtutibus

VII Kal. Martii (23 febr.)

Apud Syrmium, B. Syreni [al. Syneri] monachi, qui cum tempore Maximiani imperatoris, unius ex domesticis eius uxorem, hora incongrua in horto, quem ipse sibi excolebat, deambulantem, acrius increpando repulisset, iubente Maximiano tentus, et Christianum se esse confessus, capite caesus est.

VIII Kal. Aprilis (25 mart.)

Et apud Syrmium, natale sancti Irenaei episcopi, qui tempore Maximiani imperatoris, sub praeside Probo, primo tormentis acerrimis vexatus, deinde diebus plurimis in carcere cruciatus, novissime abscisso capite consummatus est.

VII Kal. Aprilis (26 mart.)

Et apud Syrmium, natale sancti Montani presbyteri, qui cum Maxima uxore sua tentus, et in fluvium praecipitatus est; corpora eorum nono ab urbe lapide inventa et sepulta sunt.

III Nonas Aprilis (3 apr.)

Apud Sirmium, natalis septem virginum, quae in unum meruerunt coronari quinto Idus Aprilis.

VIII Kal. Iunii (25 mai)

Eodem die apud Moesiam, civitate Dorostoro, natalis sanctorum martyrum Passicratis, Valentionis, et aliorum duorum coronatorum.

VI Kal. Iunii (27 mai)

Apud Moesiam, civitate Dorostorensi, natale sancti Iulii qui tempore persecutionis cum esset veteranus et emeritae militiae, comprehensus ab officialibus, et

2. MARTIROLOGIU

Cu patru zile înainte de nonele lui ianuarie (2 ianuarie)

Și în orașul Tomis de la Marea Neagră, s-a săvârșit martiriul celor trei frați, Argeus, Narcissus și tânărul Marcellinus, care, luat printre recruți sub Licinius, cum nu voia să slujescă la oaste, bătut de moarte și schingiuit mult timp în închisoare, a fost înecat în mare. Trupul acestuia, adus la țărm și îngropat de oameni credincioși, devine renumit prin calități deosebite.

Cu șapte zile înainte de calendele lui martie (23 februarie)

La Syrmium, <ziua de prăznuire> a fericitului monah Syrenus [Synerus], care, deoarece, în timpul împăratului Maximianus, a alungat-o, ocărând-o mai aspru, pe soția unuia dintre oamenii de casă ai acestuia, care se plimba la o oră nepotrivită în grădina pe care el însuși și-o cultiva cu grijă, arestat din porunca lui Maximianus și mărturisind că este creștin, a fost decapitat.

Cu opt zile înainte de calendele lui aprilie (25 martie)

Și la Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului Ireneus episcopul, care, pe timpul împăratului Maximianus, sub guvernatorul Probus¹, schingiuit mai întâi cu cele mai crunte cazne, apoi chinuit mai multe zile în închisoare, a fost ucis în cele din urmă, tăindu-i-se capul.

Cu șapte zile înainte de calendele lui aprilie (26 martie)

Și la Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului Montanus preotul, care a fost arestat împreună cu soția sa, Maxima, și aruncat în fluviu; corpurile acestora au fost găsite la a noua milă de cetate și înmormântate.

Cu nouă zile înainte de nonele lui aprilie (3 aprilie)

La Sirmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare care au meritat să fie încununate laolaltă în a cincea zi înainte de idele lui aprilie.

Cu opt zile înainte de calendele lui iunie (25 mai)

În aceeași zi, în Moesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfinților martiri Passicrates, Valentio și a altor doi încununați.

Cu șase zile înainte de calendele lui iunie (27 mai)

În Moesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului Iulius care, pe vremea persecuției, deși era veteran, arestat de autorități și înfățișat guvernatorului

¹ Nu există alte informații despre acest *praeses* – PLRE, I, p. 736 (*!Probus!* 2).

Maximo praesidi oblatus, nolens sacrificare idolis, et nomen Domini Jesu Christi constantissime confessus, capitali sententia punitus est. Cumque duceretur ad locum caedis implendae, Esychius quidam miles, cum et ipse ob fidem Christi comprehensus detineretur, rogabat eum dicens: Memor esto mei, nam et ego subsequor te. Plurimum etiam saluta Passicratem et Valentionem famulos Dei, qui nos iam per bonam confessionem praecesserunt ad Dominum. Iulius vero osculatus Esychium dixit: Frater, festina venire; mandata enim tua iam audierunt quos salutasti. Sic accepto orario, ligans sibi oculos, martyrii palmam gladio caedente percepit.

XVII Kalend. Iulii (15 iun.)

Eodem die apud Moesiam civitate Dorostoro, sancti Esychii militaris, qui cum beato Iulio comprehensus, sub praeside Maximiano, postea martyrio coronatus est.

IV Nonas Iulii (4 iul.)

Apud Syrmium, SS. Martyrum Innocentii et Sabbatiae, cum aliis triginta.

VI Kal. Septembris (27 aug.)

Tomis, natalis sanctorum martyrum, Marcellini tribuni, et uxoris eius Manneae, et filii ipsius Joannis, et Serapionis clerici, et Petri militis

XV Kal. Octobris (17 sept.)

Nividuno, natalis sanctorum martyrum Valeriani, Macrini, et Gordiani

Kal. Octobris (1 oct.)

Tomis civitate, sanctorum Prisci, Crescentii et Evagrii

VI Idus Novembris (8 nov.)

Eodem die, natale sanctorum quatuor Coronatorum, id est Severi, Severiani, Carpophori et Victorini. Hi cum impellerentur ad sacrificandum, reluctantes, nec consensum impiis praebentes, perstiterunt in fide. Nuntiatum est autem Diocletiano imperatori, qui illico iussit ut ante simulacrum Aesculapii ictibus

Maximus², nevrând să aducă sacrificii idolilor și mărturisind cu mare statornicie numele Domnului Iisus Hristos, a fost pedepsit cu condamnarea la moarte. Pe când era dus la locul de săvârșire a execuției, un oarecare oștean, Esychius, cum era și el reținut, arestat din cauza credinței în Hristos, îl ruga zicând: „Amintește-ți de mine, căci te urmez și eu. Mai mult chiar, salută-i pe Passicrates și Valentio, servitorii lui Dumnezeu, care au mers deja înaintea noastră la Dumnezeu prin dreaptă mărturisire”. Iulius însă, sărutându-l pe Esychius, i-a zis: „Frate, grăbește-te să vii; căci cei pe care i-ai salutat au auzit deja mesajele tale”. Astfel, după ce a primit ștergarul, legându-se la ochi, a căpătat răsplata martiriului când sabia l-a ucis.

Cu șaptesprezece zile înainte de calendele lui iulie (15 iunie)

În aceeași zi, în Moesia, în orașul Dorostorum, <prăznuirea> sfântului Esychius soldatul care, arestat împreună cu fericitul Iulius sub guvernatorul Maximus³, a fost încununat apoi printr-o moarte de martir.

Cu șase zile înainte de nonele lui iulie (4 iulie)

La Syrmium, <ziua de prăznuire a> sfinților Innocentius și Sabbatia împreună cu alți treizeci.

Cu șase zile înainte de calendele lui septembrie (27 august)

La Tomis, ziua de prăznuire a sfinților martiri Marcellinus tribunul și soția lui, a fiului acestuia, Ioannes, a clericului Serapio și ostașului Petrus.

Cu cincisprezece zile înainte de calendele lui octombrie (17 septembrie)

La Nividunum, ziua de prăznuire a sfinților martiri Valerianus, Macrinus și Gordianus.

La calendele lui octombrie (1 octombrie)

În orașul Tomis, <în ziua> sfinților Priscus, Crescentius și Evagrius.

Cu șase zile înainte de idele lui noiembrie (8 noiembrie)

În aceeași zi, prăznuirea celor patru sfinți încununați, adică Severus, Severianus, Carpophorus și Victorinus. Aceștia, deși erau forțați să aducă sacrificii, împotrivindu-se și nearătând înțelegere celor nepioși, au rămas în credință. S-a dat de veste însă împăratului Diocletianus care pe loc a poruncit ca, în fața statuii lui Aesculapius, să sfârșească uciși cu lovituri de bice cu plumb. A ordonat să fie arun-

² Vezi *FHDRCh*, XCI.

³ Vezi nota anterioară.

plumbatarum caesi deficerent. Quorum corpora iussit in platea canibus iactari, et iacuerunt ibi diebus quinque. Tunc pii Christiani venerunt, et collecta corpora sepelierunt in via Lavicana, milliario ab urbe tertio, in arenario, iuxta corpora sanctorum martyrum Claudii, Nicostrati, Symphroniani, Castorii et Simplicii. Passi sunt autem sexto Idus Novembris, post duos tamen annos passionis horum quinque martyrum. Cum autem nomina eorum minime reperirentur, statuit beatus Melchiades episcopus ut anniversaria quatuor Coronatorum dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur. Intercurrentibus tamen annis, cuidam sancto viro etiam nomina eorum revelata sunt. Festivitas vero ut fuerat statuta, celebris in aliorum martyrum festivitate permansit, ac locus quatuor Coronatorum nomine insignis.

Ediția folosită: *PL* 123, col. 209-210, 231-232, 242, 245, 246, 270-271, 287, 297, 338, 359, 373, 391-391.

cați câinilor în piață și au zăcut acolo cinci zile. Atunci creștinii pioși au venit și, adunând corpurile, le-au îngropat pe Via Lavicana, la trei mile de oraș, în cariera de nisip, lângă trupurile sfinților martiri Claudius, Nicostratus, Symphronianus, Castorius și Simplicius. Au pățimit însă în a șasea zi înainte de idele lui noiembrie, la doi ani totuși după supliciul acestor cinci martiri. Deoarece numele lor nu se aflaseră nicidecum, fericitul Melchiades episcopul a stabilit ca ziua de prăznuire a celor patru încununați să fie celebrată sub numele celor cinci sfinți martiri. Totuși, trecând <câțiva> ani, chiar și numele acestora i-au fost dezvăluite unui om credincios. Sărbătoarea, în realitate, a rămas celebrată în timpul festivității altor martiri, după cum fusese stabilită, și locul însemnat cu numele celor patru încununați.⁴

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁴ Despre ei vezi *FHDRCh*, **LII** și **XCI**.

3. VETUS ROMANUM MARTYROLOGIUM

Mensis Ianuarius

IV Non. Et Tomis, martyrum Argei, Narcissi et Marcellini.

Mensis Februarius

VII Kal. Apud Sirmium, Sinerii monachi

Mensis Martius

VIII Kal. Apud Sirmium, Irenaei episcopi et martyris.

Mensis Aprilis

III Non. Tomis, Evagrii et Benigni.

V Id. Apud Sirmium, VII virginum, quae in unum coronatae sunt.

Mensis Maius

Kal. Mai. Et Apostolorum Philippi, et Jacobi fratris Domini.

VI Kal. In Moesia civitate Dorostorensi, Iulii martyris.

Mensis Iunius

XVII Kal. Dorostori, Erychii militaris.

Mensis Iulius

IV Non. Apud Sirmium, Innocentii, Sabbatii, cum aliis XXX.

3. VECHIUL MARTIROLOGIU ROMAN⁵

Luna ianuarie

Cu șase zile înainte de none [4 ianuarie]

Și la Tomis, <ziua de prăznuire> a martirilor Argeus, Narcissus și Marcelinus.

Luna februarie

Cu șapte zile înainte de calende [23 februarie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a monahului Sinerius

Luna martie

Cu opt zile înainte de calende [25 martie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Irenaeus, episcop și martir.

Luna aprilie

Cu trei zile înainte de none [3 aprilie]

La Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Evagrius și Benignus.

Cu cinci zile înainte de ide [9 aprilie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a celor șapte fecioare care au fost încununate împreună.

Luna mai

La calendele lui mai [1 mai]

Și <ziua de prăznuire> a apostolilor Filip și Iacob, fratele Domnului.

Cu șase zile înainte de calende [10 aprilie]

În Moesia, în orașul Dorostorum, <ziua de prăznuire> a lui Iulius martirul.

Luna iunie

Cu șaptesprezece zile înainte de calende [15 iunie]

În Dorostorum, <ziua de prăznuire> a lui Esychius ostașul.

Luna iulie

Cu patru zile înainte de none [4 iulie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Innocentius, Sabbatius împreună cu alți treizeci.

⁵ Includerea aici a *Vechiului calendar roman* (cca 850-860) se datorează atribuirii lui Adon de Vienne – V. Saxer, S. Heid, *Martirologio*, în *NDPAC*, II, col. 3100.

Nonae. Romae, martyris Nicostrati primiscrinii, Claudii, Castorii, Victorini, Symphroniani.

Mensis Augustus

VI Kal. Tomis, Marcellini et Manneae.

Mensis October

Kal. Octob. Tomis civitate, Prisci, Crescentii et Evagrii.

Mensis November

VI Id. Romae, martyrum Claudii, Nicostrati, Symphroniani, Castorii, Simplicii, artificum insignissimorum. Et ipso die, IV Coronatorum Severi, Severiani, Carpophori, Victorini, quorum festivitatem statuit Melchiades papa sub nominibus quinque martyrum celebrari, quia nomina eorum non reperiabantur; sed intercurrentibus annis cuidam sancto viro revelata sunt.

III Id. In Scythia, Mennae martyris, Constantinopolim translati.

II Kal. Andreae apostoli.

Mensis December

VIII Kal. Romae, Anastasiae.

Ediția folosită: PL 123, col. 145-146, 149, 153-154, 157-158, 161-163, 167-168, 169-170, 173-175, 177.

Ediția consultată: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0850-0874_Ado_Viennensis_Archiepiscopus,_Vetus_Romanum_Martyrologium,_MLT.pdf

La none [7 iulie].

În Roma, <ziua de prăznuire> a martirilor Nicostratus *primiscrinus*⁶, Claudius, Castorius, Victorinus, Symphronianus.

Luna august

Cu șase zile înainte de calende [27 august]

La Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Marcellinus și a Manneei.

Luna octombrie

La calendele lui octombrie [1 octombrie]

În cetatea Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Priscus, Crescentius și Evagrius.

Luna noiembrie

Cu șase zile înainte de ide [8 noiembrie]

La Roma, <ziua de prăznuire> a martirilor Claudius, Nicostratus, Symphronianus, Castorius, Simplicius, meșteri foarte însemnați. Și în aceeași zi, cea a celor patru încununăți, Severus, Severianus, Carpophorus, Victorinus, a căror sărbătoare a stabilit papa Melchiades să fie celebrată sub numele celor cinci martiri, deoarece numele acestora nu erau aflate; dar, trecând <câțiva> ani, au fost dezvăluite unui bărbat sfânt.

Cu trei zile înainte de ide [11 noiembrie]

În Scythia, <ziua de prăznuire> a lui Mennas martirul, transferat la Constantinopolis.

Cu două zile înainte de calendele lui decembrie [30 noiembrie]

<Ziua de prăznuire> a apostolului Andrei.

Luna decembrie

Cu opt zile înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]

În Roma, <ziua de prăznuire> a Anastasiei.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ *Primiscrinus* – șef de birou, de secretariat.

CVI. USUARDI**MARTYROLOGIUM**

III Non. Ian. [2 ian.]

F(lorus) 2 Et in Ponto, civitate Tomis, trium fratrum Argei, Narcissi et Marcellini¹ pueri, qui sub Licinio *principe* inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortum et diu in carcere maceratus atque in mare mersus, martyrium consummavit.

VIII Kl. Aprl. [25 martie]

F(lorus) 2 In Syrmio, passio beati Hirenei episcopi, tempore Maximiani imperatoris, qui primo tormentis acerrimis vexatus, deinde diebus plurimis in carcere cruciatus, novissime absciso capite consummatus est.

¹ Cum arată Jacques Dubois, în unele manuscrise apare *Marcelli*, dar aceasta este o greșeală de copist.

CVI. USUARDUS

(cca 800 – cca 877)

Autorul. Usuardus s-a născut pe la începutul secolului al IX-lea, petrecându-și toată viața la abația Saint-Germain-des-Prés din Paris. În 857-858, a călătorit în Spania, cu scopul de a aduna relicve sfinte. A murit probabil la 13 ianuarie 877.

Opera. Usuardus a fost gramatician, compunând *Ysagoge* sau *Artis grammaticae introductiones*, și autorul unui martirologiu, dedicat lui Carol cel Pleșuv (840-877), încoronat ca împărat la 25 decembrie 875. *Martyrologium*-ul a fost început către 850 și finalizat către 865, dar în anii următori a făcut numeroase retușuri; către 865-870, el a compus prefața. După cum a arătat Jacques Dubois, Usuardus s-a inspirat din mai multe martirologii anterioare – cele ale lui Beda (672/3-735), Florus (790-860), Adon (799-875), cel în versuri al lui Wandelbert de Prüm scris în 848, cel al lui Henric d'Auxerre (841-876), cel hieronimian (sec. V), din adăugiri galice ale acestuia din urmă și din diferite surse literare și hagiografice. Usuardus a făcut numeroase omisiuni, abrevieri, erori, apropieri forțate, a inventat nume ș.a. Prin urmare, din punct de vedere al valorii istorice, așa cum arăta același istoric amintit mai sus, compilația lui Usuardus nu poate fi superioară surselor sale – ea poate fi chiar inferioară.

Bibliografie: V. Saxer, S. Heid, *Martirologio*, în *NDPAC*, II, col. 3100; *DELIC*, p. 861-862 (*Usuard*); J. Dubois, *Le martyrologie métrique de Wandelbert. Ses sources. Son originalité. Son influence sur le martyrologie d'Usuard*, în *AB*, 79, 1961, 2, p. 257-293; idem, *Le martyrologe d'Usuard, texte et commentaire*, Bruxelles, 1965 (*Subsidia hagiographica* 40), p. 10-141.

MARTIROLOGIU

În ziua a patra înainte de nonele lui ianuarie [2 ianuarie]

F(lorus) 2 Și în orașul Tomis de la Marea Neagră, <ziua de prăznuire> a celor
A(don) trei frați, Argeus, Narcissus și tânărul Marcellinus, care, luat printre
recruți pe vremea împăratului Licinius, bătut de moarte și chinuit mult
timp în închisoare deoarece nu voia să slujescă la oaste, aruncat în
mare, și-a încheiat martiriul.

În a opta zi înainte de calendele lui aprilie [25 martie]

F(lorus) 2 În Syrmium, pătimirea fericitului Hireneus episcopul, care, pe vre-
A(don) mea împăratului Maximianus, schingiuit mai întâi cu cele mai crunte
cazne, apoi chinuit mai multe zile în închisoare, a fost ucis în cele
din urmă, tăindu-i-se capul.

VII Kl. Aprl. [26 martie]

F(lorus) 3 In Syrmio, sanctorum Montani presbiteri et Maxime *in mare* merso-
A(don) rum².

III Non. Aprl. [3 aprilie]

F(lorus) 1 In Scithia, civitate Thomis, natalis sanctorum Evagrii et Benigni.
A(don)

IV Id. Aprl. [6 aprilie]

F(lorus) 2 In Syrmio, passio sanctarum septem virginum, [*quae dato simul*
A(don) *pretio sanguinis, vitam mercatae sunt aeternam*]³.

Kl. Mai [1 mai]

F(lorus) 2 Item, natalis beatorum apostolorum Philipi et Iacobi, ex quibus
A(don) Philippus, postquam paene Scythiam ad fidem Christi convertisset,
apud Ierapolim, Asiae civitatem, gloriosso fine quievit.

XVI Kl. Iun. [17 mai]

M(artyrologium) 2 Civitate Niveduno, sanctorum Eraclii, Pauli, Aquilini cum
H(ieronymianum) aliis duobus.

VIII Kl. Iun. [25 mai]

F(lorus) 3 Apud Moesiam, civitate Dorostoro, sanctorum martyrum Passe-
A(don) cratis, Valentionis, et aliorum duum simul coronatorum.

VI Kl. Iun. [27 mai]

- 1 Apud Moesiam, civitate Dorostorensi, natalis beati Iulii, qui tempore perse-
cutionis, cum esset veteranus et emeritae militiae, comprehensus ab officia-
libus, iudici est oblatus, quo praesente cum idola execraretur et nomem
Christi constantissime confiteretur, capitali sententia punitus est.

II Non. Iun. [4 iunie]

M(artyrologium) 2 Civitate Niveduno, sanctorum Zotici, Attali et Eutici.
H(ieronymianum)

VIII Id. Iun. [6 iunie]

M(artyrologium) 4 Civitate Niveduno, sanctorum Amanti et Alexandri⁴.
H(ieronymianum)

² După același editor, contrar altor martirologii, *in fluvio* este înlocuit cu *in mare*.

³ După Jacques Dubois, formula dintre paranteze este introdusă de Usuardus.

⁴ Cum remarca Jacques Dubois, Usuardus omite *Luci* între *Amanti* și *Alexandri*.

În a șaptea zi înainte de calendele lui aprilie [26 martie]

F(lorus) 3 În Syrmium, <ziua de prăznuire> a sfinților celor aruncați în mare,
A(don) Montanus preotul și Maxima.

În a treia zi înainte de nonele lui aprilie [3 aprilie]

F(lorus) 1 În Scithia, în orașul Thomis, ziua de prăznuire a sfinților Evagrius
A(don) și Benignus.

În a patra zi înainte de idele lui aprilie [6 aprilie]

F(lorus) 2 În Syrmium, pătimirea celor șapte sfinte fecioare [care și-au dobân-
A(don) dit viața veșnică plătind împreună prețul sângelui].

La calendele lui mai [1 mai]

F(lorus) 2 De asemenea, ziua de prăznuire a apostolilor Filip și Iacob, dintre
A(don) care Filip, după ce aproape a convertit Scythia la credința lui Hris-
tos, și-a găsit gloriosul sfârșit la Ierapolis, oraș din Asia.

În a șaisprezecea zi înainte de calendele lui iunie [17 mai]

M(artyrologium) 2 În orașul Nivedunum, <ziua de prăznuire> a sfinților
H(ieronymianum) Eraclius, Paulus, Aquilinus împreună cu alți doi.

În ziua a opta înainte de calendele lui iunie [25 mai]

F(lorus) 3 În Moesia, în orașul Dorostorum, <ziua de prăznuire> a sfinților
A(don) martiri Passecrates, Valentio și a altor doi încununați în același timp.

În a șasea zi înainte de calendele lui iunie [27 mai]

1 În Moesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a fericitului Iulius care,
pe vremea persecuției, când era veteran, arestat de autorități, a fost adus în
fața judecătorului <și>, deoarece în prezența acestuia blestema idolii și mă-
turisea cu statornicie numele lui Hristos, a fost pedepsit cu condamnarea la
moarte.

În a doua zi înainte de nonele lui iunie [4 iunie]

M(artyrologium) 2 În orașul Nivedunum, <ziua de prăznuire> a sfinților Zoti-
H(ieronymianum) cus, Attalus și Euticus.

În a opta zi înainte de idele lui iunie [6 iunie]

M(artyrologium) 4 În orașul Nivedunum, <ziua de prăznuire> a sfinților
H(ieronymianum) Amantus și Alexander.

XII Kl. Iul. [20 iunie]

M(artyrologium) 2 Civitate Thomis, sanctorum Pauli et Cyriaci⁵.

H(ieronymianum)

III Non. Iul. [4 iulie]

F(lorus) 4 Apud Sirmium, sanctorum martyrum Innocentii et Sabastiae cum

A(don) aliis triginta.

XV Kl. Aug. [18 iulie]

M(artyrologium) 2 Civitate Dorostoro, sancti Emiliani.

H(ieronymianum)

VI Kl. Sept. [27 august]

F(lorus) 2 Thomis civitate, sanctorum martyrum Marcellini tribuni et uxoris

A(don) eius Manneae, Iohannis, Serapionis et Petri.

XV Kl. Oct. [17 sept.]

F(lorus) 5 Niveduno, sanctorum martyrum Valeriani, Macrini et Gordiani.

A(don)

VI Id. Nov. [8 nov.]

F(lorus) 1 Romae, via Lavicana, passio sanctorum Claudii, Nicostrati, Simproniani, Castorii et Simplicii, qui primo in carcerem trusi, deinde scorpionibus gravissime sunt caesi, sed cum a fide Christi mutari non possent, iussi sunt a Diocletiano in medio mari praecipites dari.

F(lorus) 2 Item, via Lavicana, natalis quattuor coronatorum Severi, Severiani, Carpori et Victorini, qui iubente Diocletiano ictibus plumbatarum usque ad mortem caesi sunt. Horum nomina cum minime potuissent repperiri, quae Domino revelante interiectis annis postea ostensa sunt, statutum est ut anniversaria dies ipsorum sub nominibus supradictorum quinque martyrum recoleretur.

⁵ Conform observațiilor aceluiași editor, informația respectivă apare pe o foaie recopiată în sec. al XI-lea.

În a douăsprezecea zi înainte de calendele lui iulie [20 iunie]

M(artyrologium) 2 În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a sfinților Paulus și
H(ieronymianum) Cyriacus.

În a patra zi înainte de nonele lui iulie [4 iulie]

F(lorus) 4 La Sirmium, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Innocentius și
A(don) Sabastiae împreună cu alți treizeci.

În a cincisprezecea zi înainte de calendele lui august [18 iulie]

M(artyrologium) 2 În orașul Dorostorum, <ziua de prăznuire> a Sfântului
H(ieronymianum) Emilianus.

În a șasea zi înainte de calendele lui septembrie [27 august]

F(lorus) 2 În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Marcelli-
A(don) nus tribunul și soția lui, Mannea, Ioannes, Serapio și Petrus.

În a cincisprezecea zi a calendelor lui octombrie [17 septembrie]

F(lorus) 5 La Nivedunum, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Valerianus,
A(don) Macrinus și Gordianus.

În a șasea zi înainte de idele lui noiembrie [8 noiembrie]

F(lorus) 1 La Roma, pe Via Lavicana, martiriul sfinților Claudius, Nicostratus,
Simpronianus, Castorius și Simplicius, care mai întâi au fost arun-
cați în închisoare, apoi au fost loviți cumplit cu bicele cu țepi, dar,
cum nu puteau fi schimbați de la credința lui Hristos, Diocletianus a
poruncit să fie aruncați în mijlocul mării.

F(lorus) 2 De asemenea, pe Via Lavicana, <ziua de prăznuire> a celor patru
încununați Severus, Severianus, Carpoforus și Victorinus, care, la
porunca lui Diocletianus, au fost bătuți până la moarte cu lovituri de
bici cu plumb. Din moment ce nu au putut fi nicidecum aflate nu-
mele lor, care au fost cunoscute <câțiva> ani după aceea, dezvăluin-
du-le Dumnezeu, s-a stabilit ca și ziua lor de sărbătoare să fie cele-
brată sub numele celor cinci martiri mai sus menționați.⁶

⁶ Despre ei vezi *FHDRCh*, LII.

II Kl. Dec. [30 nov.]

F(lorus) 1 In civitate Patras, provinciae Achaiae, natalis sancti Andreae apostoli, qui etiam Scythiam praedicavit. Hic beatissimus ab Egea proconsule comprehensus, primo in carcere est clausus, ac deinde gravissime caesus, ad ultimum vero in cruce appensus, biduo inibi supervixit.

Ediția folosită: Jacques Dubois, *Le martyrologe d'Usuard*, texte et commentaire, Bruxelles, 1965 (*Subsidia hagiographica* 40), p. 153, 160, 200, 201, 206, 209, 221, 231, 234, 235, 241, 242, 250, 262, 269, 291, 304, 337, 338, 351.

În a doua zi înainte de calendele lui decembrie [30 noiembrie]

F(lorus) 1 În orașul Patras, din provincia Achaia, ziua de prăznuire a sfântului
A(don) Andrei apostolul, care a evanghelizat chiar și Scythia. Acest preafec-
ricit, arestat de proconsulul Egea, mai întâi a fost închis în temniță
și apoi bătut groaznic, atârnat în cele din urmă pe cruce, a supravie-
țuit tot acolo timp de două zile.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

CVII. WALAFRIDI STRABI**POEMATA****Item de Philippo Apostolo Christi**

Hic quoque commemorat metrorum comma Philippum,
Quem pius aethrali ditavit gratia Christus,
Barbara qui docuit dotrinis agmina sacris,
Credere per Scythiam salvantem saecula Christum,
Qui dudum tetra torpebant mortis in umbra,
Auctorem lucis tenebroso corde negantes
Atque creaturae famulantes ordine verso,
Donec Apostolicam hauserunt ore loquelam,
Limpida perpetui cernentes lumina Phoebi,
Omnes certatim merguntur gurgite sacro,
Flagitium sceleris purgantes fonte lavacri,
Inde Asiam properat...

CVII. WALAFRIDUS STRABUS

(808 – 849)

Autorul. Walafrius Strabus s-a născut în anul 808 în Suebia, fiind educat la mănăstirea benedictină de la Reichenau, după care la cea de la Fulda împreună cu Rabanus Maurus. Din 829, s-a aflat la curtea regelui Ludovic cel Pios (814-840) ca profesor al fiului acestuia, viitorul rege și împărat Carol cel Pleșuv (823-877). Cu sprijinul regelui, în 838, a devenit abate al mănăstirii Reichenau. La moartea suveranului, în 840, l-a sprijinit pe fiul acestuia, Lothar, fapt care, în 841, după înfrângerea acestuia de către ceilalți doi frați, i-a atras exilul, fiind rechemat de către Ludovic Germanicul în 842. A murit la 18 august 849, fiind înmormântat la Reichenau; epitaful a fost scris de fostul său profesor, Rabanus Maurus.

Opera. Walafrius este autorul unor lucrări teologice, istorice și poetice.

Bibliografie: Nicolae Dănilă, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc: Sfântul Apostol Filip în Scythia (II)*, în „Credința străbună”, Foaie religioasă editată de Episcopia Ortodoxă Română a Albei Iulia, anul VII, nr. 10 (127), octombrie 1996, p. 3; *DELIC*, p. 892 (*Walafrius Strabo*) K.-G. Wesseling, *Walafrius Strabo*, în *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, XIII, 1998, col. 169-187 (<http://www.bautz.de/bbkl/w/walafrius.shtml>).

POEZII**La fel despre Filip, apostolul lui Hristos**

Chiar și aici îl comemorează versurile pe Filip,
Pe care bunul Hristos l-a îmbogățit prin har curat,
Acesta a învățat mulțimile barbare din Scythia dogmele sfinte,
Ca să creadă în Hristos, Mântuitorul lumii,
(Mulțimi) care până nu demult lăncezeau în umbra morții,
Negând cu inima întunecată pe Făcătorul luminii
Și slujind creaturii, inversând astfel ordinea (firească),
Până când au sorbit cuvântarea apostolică rostită oral,
Deslușind luminile clare ale Soarelui veșnic,
Curățindu-li-se nelegiuirea prin apa botezului.
De acolo se grăbește spre Asia...

Ediția folosită: Nicolae Dănilă, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc: Sfântul Apostol Filip în Scythia (II)*, în „Credința străbună”, Foaie religioasă editată de Episcopia Ortodoxă Română a Albei Iulia, anul VII, nr. 10 (127), octombrie 1996, p. 3.

Ediția consultată: Nicolae Dănilă, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 35 (text românesc), 47 (nota 32) (text latin).

CVIII. NICOLAI PAPAE**1. EPISTOLA II AD MICHAELEM IMPERATOREM**

Nicolaus episcopus servus servorum Dei dilecto filio Michaeli glorioso imperatori Graecorum

... Haec brevi stylo transcurrentes, cum multa dicere quivissemus, vestrae serenitati transcripsimus; quia Hadrianus sanctissimus praesul antecessor noster multa de his epistolis, quae hactenus apud Constantinopolitanam habentur ecclesiam, scribens contradidit, in quibus quidquid huius rei necessitas coegerit, invenire poteritis. Oportet enim vestrum imperiale decus, quod in omnibus ecclesiasticis utilitatibus vigere audivimus, ut antiquum morem, quem nostra ecclesia habuit, vestris temporibus restaurare dignemini, quatenus vicem, quam nostra sedes per episcopos vestris in partibus constitutos habuit, videlicet Thessalonicensem, qui Romanae sedis vicem per Epirum veterem, Epirumque novam, atque Illyricum, Macedoniam, Thessaliam, Achaïam, Daciam ripensem, Daciamque mediterraneam, Moesiam, Dardaniam, Praevalim, B. Petro apostolorum principi contra dicere nullus praesumat;

CVIII. PAPA NICOLAE I (858 – 867)

Authorul. Nicolae I este considerat „cel mai de seamă papă al Evului Mediu timpuriu” datorită afirmării prin orice mijloace a supremației papale în Biserică universală. În context, n-a ezitat să intervină în afacerile patriarhiei constantinopolitane, detronând, reîntronând și excomunicând pe patriarhii Ignatius (prima oară, 847-858) și Photius (prima oară, 858-867), corespondând în termeni duri cu împăratul Mihail al III-lea (842-867) și urmărind convertirea bulgarilor. A fost excomunicat de sinodul constantinopolitan din 867 convocat de suveran.

Bibliografie: A. Kazhdan, *Nicolas I*, în *ODB*, 2, p. 1466; idem, *Responsa Nicolai Papae*, în *ODB*, 3, p. 1785; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 132-135; J. Herrin, *The Pentarchy: Theory and Reality in the Ninth Century*, în *Cristianită d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprilie 2003, I, Spoleto, 2004, p. 616-618.

1. SCRISOAREA A II-A ADRESATĂ ÎMPĂRATULUI MIHAIL¹

Episcopul Nicolae, slujitor al slujitorilor Domnului, iubitului fiu Mihail, gloriosul împărat al grecilor

... Trecând pe scurt în revistă acestea, cu toate că am fi voit a spune multe, le-am transpus în scris Luminăției Voastre, întrucât Hadrianus, preasfântul episcop dinaintea noastră², a relatat în scris multe despre acestea, în scrisorile care se află până acum la Biserica din Constantinopolis, <scrisori> în care veți putea găsi ceea ce nevoia acestei situații a impus. Căci se cuvine ca Demnitatea Voastră imperială, despre care am aflat că are putere în privința tuturor intereselor bisericești, să binevoiți a reînnoi, în vremea voastră, vechea tradiție pe care Biserica noastră a avut-o, pentru ca nimeni să nu cuteze a-l contrazice pe Preafericitul Petru, cel dintâi dintre apostoli, în privința ordinii alternative pe care Scaunul nostru a avut-o prin episcopii rânduiți în părțile voastre, anume cel din Thessalonica, care a reprezentat alternativ scaunul de la Roma în cuprinsul Epirului vechi, al Epirului nou, al Illyricumului, Macedoniei, Thessaliei, Achaiei, Daciei ripensis, Daciei mediterranea, Moesiei, Dardaniei, Praevalisului;

¹ Scrisoarea datează din 860, fiind citită în cea de-a IV-a ședință a conciliului de la *Constantinopolis* din 869-870. Destinatarul este împăratul Mihail III Bețivul (842-867).

² Papa Hadrianus I (772-795).

quae antecessorum nostrorum temporibus, scilicet Damasi, Siricii, Innocentii, Bonifacii, Caelestini, Sixti, Leonis, Hilari, Simplicii, Felicis atque Hormisdæ

această ordine era stabilită strict, prin sacre orânduiri, în vremurile predecesorilor noștri, anume ale sfinților pontifi Damasus³, Siricius⁴, Bonifacius⁵, Caelestinus⁶, Sixtus⁷, Leon⁸,

³ Damasus a fost episcop al Romei între 1 octombrie 366 și 11 decembrie 384. A fost unul dintre campionii impunerii supremației scaunului petrin în Biserica universală. Astfel, a protestat împotriva canonului 3 II *Constantinopolis* din 381, prin care se acorda întâietatea de onoare, după cel roman, *thronos*-ului de pe malurile Bosforului invocând primatul papal pe temei apostolic, afirmat și la sinodul local de la *Roma* din 382 pe baza lui *Mt* 16,17. Totodată, prin scrisorile sale către episcopul Acholius de *Thessalonica* († 383) (*Ep.* V și VI din 381) (*PL* 13, col. 365-370 = C. Silva-Tarouca, *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos. Collectio Thessalonicensis ad fidem codicis Vat. Lat. 5751*, Roma, 1937, nr. II, p. 18-19), deși insuficient de explicite, se pun bazele juridice ale vicariatului papal în *Illyricum* – Hier., *Vir. ill.*, CIII; Ruf., *HE*, II, 10; *LP*, XXXIX; Ch. Pietri, M. Ghilardi, *Damaso*, în *NDPAC*, I, col. 1325-1329; F. Monfrin, *Damase Ier*, în *DHP*, p. 535-539; *PBCE*, 2/1, p. 530 (*Damasus*); *DEL*C, p. 161-162 (*Damasus*); J. Gaudemet, *Vicariat apostolique. Le vicariat de Thessalonique*, în *DHP*, p. 1718; A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 51-53. Vezi și **FHDRCh**, **XLV**, **I.3.c** și **CIX**.

⁴ Papa Siricius (384-399) i-a încredințat, cu titlu „strict personal”, episcopului Anysius de *Thessalonica* († către 430), privilegiul de a-și da asentimentul pentru consacrarea episcopilor ilirici și pentru problemele disciplinare din *Illyricum* (*Ep.* IV, în *PL* 13, col. 1148-1149 = C. Silva-Tarouca, *Epistularum Eomanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos. Collectio Thessalonicensis ad fidem codicis Vat. Lat. 5751*, Roma, 1937, nr. III, p. 19) – cf. *LP*, **XL**; B. Studer, *Sirice. Pape* (384-399), în *DECA*, II, p. 2299; *PCBE*, 2/2, p. 2086 (*Siricius* 1); *DEL*C, p. 783 (*Siricius*); J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 1719; A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 57.

⁵ Vezi **FHDRCh**, **XLIII**.

⁶ Papă între 10 septembrie 422 și 27 iulie 432. A reconfirmat vicarului de *Thessalonica* drepturile sale ecleziastice în *Illyricum* (*Ep.* III, în *PL* 50, col. 427-429) și și-a afirmat autoritatea în Orient la conciliul de la *Ephesus* din 431 prin intermediul lui Cyrillus de *Alexandria*, a lui Flavianus de *Philippi* și Rufus de *Thessalonica* – B. Studer, *Célestin Ier* (422-432), în *DECA*, I, p. 443; idem, *Celestino I*, în *NDPAC*, I, col. 973-974; *PCBE*, 2/1, p. 355 (*Caelestinus* 2); *DEL*C, p. 128-129 (*Celestin*); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 61-62. Vezi și **FHDRCh**, **XLIX** și **LXXVII.2**.

⁷ Sixtus III, episcop de *Roma* între 432-440, își reafirmă drepturile în *Illyricum*, acordând demnitatea de vicar apostolic episcopului Anastasius de *Thessalonica* (*Ep.* VII din 435?; *Ep.* VIII din 8.07.435; *Ep.* X din 18.12.437) (*PL* 50, col. 610-611, 611-612, 617-618 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. XI-XII, XIV, p. 36-38, 41-43) sau adresându-se *Constantinopolisului*, care încerca să-și extindă jurisdicția (*Ep.* IX din 18.12.437) (*PL* 50, col. 612-613 = C. Silva-Tarouca, *op. cit.*, nr. XIII, p. 39-40) – A. di Bernardino, *Sixtus III Pape* (432-440), în *DECA*, II, p. 2303-2304; *PCBE*, 2/2, p. 2090 (*Sixtus* I); J. Gaudemet, *op. cit.*; A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 63.

⁸ Leon I cel Mare, episcop de *Roma* între 29 septembrie 440 și 10 noiembrie 461, a afirmat cu tărie primatul scaunului pontifical în întreaga Biserică în virtutea pasajului din *Mt* 16,18. Beneficiind și de sprijinul împăratului Valentinianus III (425-455), a statornicit jurisdicția papală în Apus. De asemenea, a consolidat vicariatul de *Thessalonica*, așa cum o arată mai multe scrisori (*Ep.* V, VI, XIII, XIV, în *PL* 54, col. 614-620, 663-677) – Genn., *Vir. ill.*, LXX; *LP*, **XLVII**; A. Kazhdan, *Leo I the Great*, în *ODB*, 2, p. 1207; B. Studer, *Leone I papa*, în *NDPAC*, II, col. 2768-2772; *DEL*C, p. 493-495 (*Leon cel Mare*); J. Gaudemet, *op. cit.*; A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 64-70; *PCBE*, 2/2, p. 1271 (*Leo* 7); M. Cojoc, *Teritoriile illyro-danubiene după Sinodul IV ecumenic până la reformele lui Justinian*, în *MO*, 54, 2002, 9-12, p. 65-72. Vezi și **FHDRCh**, **LVII.2** și **LXXVII.2**.

sanctorum pontificum, sacris dispositionibus angebatur. Quorum denique institutiones ab eis illis in partibus destinatas per nostros missos, ut rei veritatem cognoscere queatis, vestrae Augustali potentiae dirigere curavimus.

Ediția folosită: Mansi, 15, col. 162, 167.

2. EPISTOLA VIII AD MICHAELEM IMPERATOREM

In tantam vero furoris abundantiam prorupistis, ut linguae Latinae iniuriam irrogaretis, hanc in epistola vestra barbaram, Scythicam appellantes ad iniuriam eius qui fecit eam: omnis enim operis derogatio ad opificis redundat iniuriam... Ne corrumpas tituli inscriptionem, vel quia Christiani sunt, quorum linguam barbaram, vel Scythicam appellatis, gloriam vestram, quare non pudeat, obstupescimus. Cum enim barbari omnes et Scythae, ut insensata animalia vivant, Deum verum nesciant, ligna autem et lapides adorent, in eo ipso quo verum Deum colit lingua Latina, quantum barbaram, vel Scythicam linguam antecedit, agnoscitur. Iam vero si ideo linguam barbaram dicitis, quoniam illam non intellegitis, vos considerate quia ridiculum est vos appellari Romanorum imperatores, et tamen linguam non noste Romanam... Ecce enim in principio epistolae vestrae imperatorem vos nuncupastis Romanorum, et tamen Romanam linguam barbaram appellare non vereamini. Ecce quotidie, immo vero in praecipuis festivitibus inter Graecam linguam veluti quiddam pretiosum hanc, quam barbaram et Scythicam linguam appellatis, miscentes, quasi minus decori vestro facitis, si hac etiam non bene, ac ex toto intellectu in vestris obsequiis, ac officiis non utamini...

Romani quippe hac lingua, quam barbaram vos et Scythicam vocatis utuntur.

Ediția folosită: Mansi, 15, col. 191.

Hilarus⁹, Simplicius¹⁰, Felix¹¹ și Hormisdas¹². Mai apoi, noi am purtat de grijă să îndreptăm către Puterea Voastră augustă orânduielele lor, stabilite de ei pentru acele părți, prin intermediul trimișilor noștri, ca să puteți cunoaște realitatea situației.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. SCRISOAREA A VIII-A CĂTRE ÎMPĂRATUL MIHAIL¹³

V-ați dezlănțuit într-o atât de mare revărsare de furie, încât să aduceți o ofensă limbii latine, numind-o barbară și scitică, în scrisoarea voastră, spre înjosirea celui care a comis această <ofensă>: căci orice prejudiciu al unei făptuiri se răsfânge asupra înjosirii făptuitorului... Să nu denaturezi scrierea inscripției, tocmai pentru că sunt creștini, a căror limbă o numiți barbară sau scitică; suntem încremeșiți de uimire că Slava Voastră nu se rușinează. Căci deși toți barbarii și sciții nu-l cunosc pe adevăratul Dumnezeu, astfel că trăiesc ca niște ființe nesimțitoare, însă adoră lemnele și pietrele, prin însuși faptul că în limba latină <barbarul> îl cinstește pe adevăratul Dumnezeu, se recunoaște cât este ea mai presus de limba barbară sau scitică. Dacă însă de aceea numiți o limbă barbară, fiindcă nu o înțelegeți, gândiți-vă că e ridicol să vă numiți împărați ai romanilor și totuși să nu știți limba romană... Căci iată că la începutul scrisorii voastre vă intitulați împărat al romanilor și totuși nu vă rușinați să numiți barbară limba romană. Iată că zi de zi, chiar la ceremonii de seamă, amestecând-o în limba greacă, ca pe ceva de preț, pe cea pe care o numiți barbară și scitică, e ca și cum v-ar scădea din prestigiu dacă nu vă folosiți de ea bine și în deplină cunoaștere, în îndatoririle și treburile voastre.

Negreșit, romanii se folosesc de această limbă pe care voi o numiți barbară și scitică.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁹ Episcop de Roma între 461-468; a intervenit pe lângă episcopul Euxitheus de *Thessalonica*, exprimându-și nemulțumirea pentru alegerea nu tocmai corectă a unui episcop din *Epirus Vetus* – *LP*, XLVIII; A. Di Berardino, *Ilaro papa*, în *NDPAC*, II, col. 2528-2529; *PCBE*, 2/1, p. 989-992 (*Hilarius* 2); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 71; M. Cojoc, *op. cit.*, p. 72-74.

¹⁰ Papă între 468-483, care a respins edictele promonofizite ale împăraților Basiliscus (475-476) și Zenon (a doua oară, 476-491) – Evagr., *HE*, II, 15; *LP*, XLIX; A. Di Berardino, *Simplicio papa*, în *NDPAC*, III, col. 4967-4968; *PCBE*, 2/2, p. 2081 (*Simplicius* 4); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 71-72; M. Cojoc, *op. cit.*, p. 74-75.

¹¹ Episcop al Romei între 483-492, ale cărui pretenții de supremație, exprimate în termeni lipsiți de eleganță, au încordat relațiile cu Orientul, ducând în cele din urmă la ruperea uniunii dintre cele două Biserici prin așa-numita „schismă a lui Acacius” (484-519) – Evagr., *HE*, II, 18-21; *LP*, L; M. Spinelli, *Felice III (II) papa*, în *NDPAC*, II, col. 1928; *PCBE*, 1, p. 426 (*Felix* 46); *PCBE*, 2/1, p. 777 (*Felix* 28); A. Franzen, R. Bäumer, *op. cit.*, p. 71; M. Cojoc, *op. cit.*, p. 75-76.

¹² Papă între 20 iulie 514 și 6 aprilie 523 – vezi *FHDRCh*, LXXVI (*Papa Hormisdas*).

¹³ Anul 862.

CIX. HADRIANI PAPAE**<EPISTOLA>**

Domino sancto et coangelico patri patrum Hadriano summo pontifici et universali papae, ego famulus Anastasius peccator abbas, et summae vestrae apostolicae sedis bibliotecarius.

... Nam tota Dardania, Thessalia, Dacia, et utraque Epirus, atque ceterae regiones iuxta Istrum fluvium sitae, apostolicae sedis vestrae moderamine antiquitus praecipue regebantur et disponebantur. Sed postquam imperatores Romanorum, qui nunc Graecorum appellantur, variorum fautores vel incentores effecti errorum, sanctam Christi ecclesiam diversis haeresibus scindere minime formidaverunt.

... excepta quod datum est missis Vulgarorum quoddam scriptum Graecis verbis et literis exaratum, continens quasi loci servatores orientis inter loci servatores Romanos et patriarcham Ignatium arbitros existentes, iudicaverint, Vulgarorum

CIX. PAPA HADRIANUS II

(867 – 872)

Autorul: Pontificatul lui Hadrianus II a fost dominat de problemele cu Orientul. El a aprobat misiunea fraților tesalonicani Cyrillus și Methodius printre moravi și folosirea limbii slavone în Biserică (868-869). Totodată, l-a sfințit pe Methodius ca arhiepiscop de *Pannonia* (869), cu centrul la *Sirmium*, dependent de *Roma*. În sfârșit, în ciuda detronării patriarhului Photius (prima dată, noiembrie/decembrie 858–25 septembrie 867), dușman declarat al misiunilor latine printre bulgari, a pierdut definitiv posibilitatea de a controla tânara Biserică bulgară, aceasta intrând sub jurisdicția patriarhiei de *Constantinopolis* în urma conciliului de la *Constantinopolis* dintre 5 octombrie 869 și 28 februarie 870.

Bibliografia: N. Noyon, *Adrien II (867-872)*, în *DHGE*, I, col. 619-624; P. Riché, *Adrien II*, în *DHP*, p. 52-53; A. Kazhdan, *Hadrian II*, în *ODB*, 2, p. 892; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 135; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 490, 515; *Thessaloniki. Magna Moravia. Proceedings of the International Conference, Thessaloniki, 16-19 october 1997*, Thessaloniki, 1999; J. Herrin, *The Pentarchy: Theory and Reality in the Ninth Century*, în *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI-XI)*, 24-30 aprilie 2003, I, Spoleto, 2004, p. 618-622.

<SCRISOARE>

Sfântului stăpân și împreunăîngerescului părinte între părinți, preamăritului pontif și papă universal Hadrianus, eu, slujitorul vostru Anastasius, abate păcătos și bibliotecar al preamăritului vostru scaun apostolic¹.

... Căci toată Dardania, Thessalia, Dacia și cele două Epirus, precum și celelalte ținuturi aflate lângă fluviul Istru erau din vechime conduse și administrate mai cu seamă prin cârmuirea scaunului vostru apostolic. Dar, după ce împărații romanilor, care acum sunt numiți ai grecilor, au devenit protegutorii sau instigatorii unor felurite greșeli, nu s-au temut cătuși de puțin să dezbine sfânta Biserică a lui Hristos prin diverse erezii².

... Reține că a fost dat trimișilor vulgarilor /bulgarilor – n.n./ un înscris întocmit cu cuvinte și litere grecești, conținând <dispoziția> că patria vulgarilor,

¹ Scrisoare trimisă în 869, după deschiderea conciliului universal de la *Constantinopolis*, desfășurat între 5 octombrie 869 și 28 februarie 870, care va hotărî, în cele din urmă, atașarea Bisericii bulgare scaunului constantinopolitan (A. Papadakis, *Constantinople, Concils of*, în *ODB*, 1, p. 513; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 449, 451-452, nota 28). Expeditorul era Anastasius (cca 817 – cca 879), cleric cu o carieră sinuoasă, ajuns în cele din urmă secretarul privat al papei Nicolae (858-867) și bibliotecar al curiei papale; a fost „expertul” (M. McCormick) Bisericii romane în problemele Bizanțului – A. Noyon, *Anastase le bibliothécaire (vers 817 – vers 879)*, în *DHGE*, II, *Alcaini – Aneurin*, Paris, 1914; M. McCormick, *Anastasius bibliothecarius*, în *ODB*, 1, p. 88-89.

² Aluzie la iconoclasmul sprijinit de împărații din dinastia isauriană.

patriam quae in Illyrico constituta est, dioecesi Constantinopolitanae subiiciendam, cum ab olim in utraque Epiro, Dardania, Dacia, Thessalia, et ceteris in Illyrico sitis provinciis semper sedis apostolicae dispositio facta clareat, sicut diversae pontificum Romanorum a Damaso papa per easdem provincias missae testantur epistolae, et has Graecorum principes sola vi, faventibus sibi Constantinopolitanis praesulibus, caussa dumtaxat, quam superius annotavimus, exhortans, ab apostolica sede subegerunt...

Ediția folosită: Mansi, 16, col. 1, 10, 12.

care a fost stabilită în Illyricum, trebuie afiliată diocezei constantinopolitane, ca și cum păzitorii ținutului oriental s-ar considera arbitri între Romanii păzitori ai locului și patriarhul Ignatius³, deși, de demult, în cele două Epirus, în Dardania, Dacia, Thessalia și în celelalte provincii aflate în Illyricum hotărârea scaunului apostolic luminează mereu înfăptuirile, așa cum stau mărturie feluritele scrisori ale pontifilor romani trimise de papa Damasus în cuprinsul acestor provincii⁴, și pe aceste <provincii>, împărații grecilor, doar prin forță, fiind sprijiniți de capii din Constantinopolis, pricina pe care am menționat-o mai sus încurajându-i, le-au înturnat de la scaunul apostolic.

Traducere: Mihaela Paraschiv

³ Patriarh în două rânduri: 4 iulie 847 – 23 octombrie 858 și 23 noiembrie 867 – 23 octombrie 877 – A. Kazhdan, *Ignatios*, în *ODB*, 2, p. 983-984; *HEO*, I, p. 6.

⁴ Vezi *FHDRCh*, **XLV**, **I.3.c** (*Conciliul ecumenic de la Ephesus (431)*) și **CVIII** (*Papa Nicolae I*).

CX. NOTKERI BALBULI**MATRYROLOGIUM****IANUARIUS**

IV Non. Ian.

Et in Ponto civitate Tomis, trium fratrum, Argei, Narcissi et Marcellini pueri. Item Tomis Phili episcopi. Qui sub Licinio Caesare inter tirones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem, et diu in carcere maceratus, et in cippo missus, deinde in mare demersus, martyrium consumavit. Cuius corpus ad littus delatum, et a religiosis viris depositum, magnis coruscat virtutibus.

FEBRUARIUS

Non. Febr.

In civitate Patris ordinatio episcopatus S. Andreae apostoli.

VII Kal. Martii

Apud Smyrnam sancti Synerii monachi, qui tempore Maximiani imperatoris, cum unus ex domesticis eius uxorem hora incongrua in horto quem ipse sibi excolebat deambulanti acrius increpando repulisset, iubente Maximiano tentus, et Christianum se esse confessus, capite caesus est. Item aliorum septuaginta duorum,

CX. NOTKERIUS BALBULUS

(840 – 912)

Autorul: Notkerius s-a născut într-o familie elvețiană, fiind crescut de copil în mănăstirea St. Gallen. Cognomenul *Balbulus* („Bâlbâitul”) i-a fost dat din cauza unei deficiențe de vorbire. Întreaga viață și-a petrecut-o în mănăstirea amintită, remarcându-se prin contribuția adusă în domeniul prozei secvențiale liturgice, al epistolografiei și al istoriografiei. A murit în 912.

Opera: Dintre scrierile lui Notkerius amintim *Gesta Caroli* (840) și *Breviarium regnum Francorum* (cca 881). *Martyrologium*-ul, păstrat incomplet, a fost realizat preluând informații din *Martirologium hieronymianum*, din cel al lui Rabanus Maurus (cca 780-856) și din cel al lui Adon de Vienne (795-875).

Bibliografie: PL 131, col. 983-994; DELC, p. 610 (*Notker Balbulus*); N. Dănilă, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 36.

MARTIROLOGIU**IANUARIE**

În a patra zi înainte de nonele lui ianuarie [2 ianuarie]

Și la Marea Neagră, în orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a celor trei frați, Argeus, Narcissus și tânărul Marcellinus. Tot la Tomis, <ziua de prăznuire> a episcopului Philus. Acesta¹, sub împăratul Licinius, fiind prins între recruți, fiindcă nu voia să slujească la oaste, a fost bătut până aproape de moarte și, putrezind multă vreme în temniță, pus într-un par ascuțit, apoi scufundat în mare, și-a încheiat martiriul. Trupul lui, dus la țarm și îngropat de oameni credincioși, scapără de mari virtuți.

FEBRUARIE

La nonele lui februarie [5 februarie]

În orașul Patras, <se prăznuiește> rânduirea în episcopat a sfântului apostol Andrei.

În a șaptea zi înainte de calendele lui martie [23 februarie]

La Smyrna², <ziua de prăznuire> a sfântului călugăr Synerius, care, în vremea împăratului Maximianus, fiindcă unul dintre slujitori a alungat-o, ocărând-o mai aprig, pe soția acestuia, care se plimba la o oră nepotrivită în grădina pe care și-o îngrijise el însuși, la porunca lui Maximianus, fiind prins și mărturisind că este creștin, a fost decapitat. La fel, <ziua de prăznuire> a altor șaptezecișidoi care au

¹ Se referă la Marcellinus.

² De fapt, *Sirmium*.

qui ibidem passi sunt ... In Pannoniis, sanctorum Seneroti, Antigoni, Rutuli, Libii.

MARTIUS

VIII Kal. April.

Apud Smyrnum nativitatis S. Irenaei episcopi: qui tempore Maximiani imperatoris sub praeside Probo primo tormentis accerimis vexatus, deinde diebus plurimis in carcere maceratus; novissime abscisso capite consummatus est.

VII Kal. April.

Item apud Smyrnum nativitatis S. Montani presbyteri, qui cum Maxima uxore tentus et in fluvium praecipitatus est. Quorum corpora nono ab urbe lapide inventa sunt.

APRILIS

III Non. April.

In Scythia, civitate Tomis, nativitas sanctorum Evagrii et Benigni.

VIII Id. April.

In Syrmio, S. Irenaei episcopi eiusdem loci.

V Id. April.

Apud Syrmium nativitatis septem virginum, quae in unum coronari meruerunt.

MAIUS

Kal. Maii

Natale apostolorum Philippi et Iacobi. Ex quibus Philippus cum totam pene Scythiam ad fidem Christi convertisset, diaconibus, presbyteris et episcopis ibi constitutis, reversus est ad Asiam. Ubi continuae praedicationi per aliquot annos insistens, multitudinem populorum Christo, laboribus piis semper inserviens, lucratus est. Quique apud Hierapolim Asiae civitatem dormivit cum patribus suis, exstincta

pățimit tot acolo ... În Pannonii, <ziua de prăznuire> a sfinților Senerotus, Antigonus, Rutulus, Libius.

MARTIE

În a opta zi înainte de calendele lui aprilie [25 martie]

La Smyrnum³, ziua de prăznuire a sfântului episcop Irenaeus care, în vremea împăratului Maximianus, sub guvernatorul Probus⁴, a fost chinuit cu cele mai cumplite torturi, apoi putrezind mai multe zile în temniță, în cele din urmă a sfârșit prin tăierea capului.

În a șaptea zi înainte de calendele lui aprilie [26 martie]

La fel, la Smyrnum⁵, ziua de prăznuire a sfântului preot Montanus, care a fost prins împreună cu soția Maxima și a fost aruncat în fluviu. Trupurile lor au fost găsite la a noua piatră <miliară> distanță de oraș.

APRILIE

În a treia zi înainte de nonele lui aprilie [3 aprilie]

În Scythia, în orașul Tomis, ziua de prăznuire a sfinților Evagrius și Benignus.

În a opta zi înainte de idele lui aprilie [6 aprilie]

La Syrmium, <ziua de prăznuire> a sfântului Irenaeus, episcop al aceluiași oraș.

În a cincea zi înainte de idele lui aprilie [9 aprilie]

La Syrmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare care au binemeritat să fie încununată împreună.

MAI

La calendele lui mai [1 mai]

Ziua de prăznuire a apostolilor Filip și Iacob. Dintre aceștia, Filip, după ce convertise aproape toată Scythia la credința în Hristos prin diaconii, preoții și episcopii rânduți acolo, s-a întors în Asia. Acolo, stăruind vreme de câțiva ani în neosită predică, i-a câștigat lui Hristos o mulțime de noroadă, dedicându-se fără întrerupere unor devotate slujiri. El a adormit la Hierapolis, oraș din Asia, alături de

³ Corect, *Sirmium*.

⁴ Vezi **FHDRCh**, CV (*Adon de Vienne*).

⁵ Corect, *Sirmium*.

haeresi Ebionitarum, qui Christum Iesum ante incarnationis tempus fuisse negabant, et sepultus est in pace.

XVI Kal. Iun.

Leviduno⁶, Heraclii, Pauli et aliorum.

X Kal. Iun.

Eodem die, in Hispaniis, Epictii ...

VIII Kal. Iun.

Eodem die apud Moesiam, civitate Doroscoro⁷, nativitas sanctorum martyrum Pasicratis, Valentionis et aliorum duorum simul coronatorum.

VI Kal. Iun.

In Tomis, Heliae, Luciani, Zotici, Martialis, Victoris et Maurini...

In Moesia, civitate Dorostorensi, nativitas sancti Iulii. Qui tempore persecutionis cum esset veteranus emeritae militiae, comprehensus ab officialibus, ex Maximo praesidi oblatus, nolens sacrificare idolis, et nomen Domini Iesu Christi constantissime confessus, capitali sententia punitus est. Cumque duceretur ad locum caedis implendae, Hesychius quidam miles cum et ipse ob fidem Christi comprehensus detineretur, rogabat eum dicens: „Memor esto mei, nam et ego subsequor te. Plurimum etiam saluta Pasicratem et Valentionem famulos Dei, qui nos per confessionem bonam iam praecesserunt ad Dominum.” Iulius vero osculans Hesychium dixit: „Frater, festina venire: mandata tua iam audierunt quos salutasti.” Sic accepto orario, ligans sibi oculos, martyrii palmam gladio caedente percepit.

IUNIUS

II Non. Iun.

Noviduno civitate, Zotici, Attali, Eutychii, cum aliis multis...

In Pannonia, civitate Sabaria, Rutuli cum aliis duobus.

VIII Id. Iun.

Noviduno Amantii, Lucii et beati Alexandri.

⁶ Corect, *Neviduno* (*Novioduno*).

⁷ Corect, *Dorostoro* (*Durostoro*).

strămoșii săi, după ce a fost curmată erezia ebioniților, care nu recunoșteau că Iisus Hristos a existat înainte de momentul Întrupării, și a fost înmormântat în pace.

În a șaisprezecea zi înainte de calendele lui iunie [17 mai]

În Levidunum⁸, <ziua de prăznuire> a lui Heraclius, Paulus și a altora.

În a zecea zi înainte de calendele lui iunie [23 mai]

În aceeași zi, în Hispanii, <ziua de prăznuire> a lui Epictius ...

În a opta zi înainte de calendele lui iunie [25 mai]

În aceeași zi, în Moesia, în orașul Doroscorum⁹, ziua de prăznuire a sfinților martiri Pasirates, Valentio și a altor doi încununați în același timp.

În a șasea zi înainte de calendele lui iunie [27 mai]

La Tomis, <ziua de prăznuire> a Heliei, a lui Lucianus, Zoticus, Martialis, Victor și Maurinus ...

În Moesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului Iulius. Acesta, în vremea persecuției, când era veteran, fiind prins de funcționari și adus în fața guvernatorului Maximus, fiindcă nu voia să aducă sacrificii idolilor și mărturisirea fără întrerupere numele Domnului Iisus Hristos, a fost condamnat la pedeapsa capitală. Pe când era dus la locul împlinirii osândeii, un soldat, Hesychius, fiindcă și el era ținut în captivitate din pricina credinței în Hristos, se ruga de el spunând: „Amintește-ți de mine, căci și eu te urmez. Salută-i de asemenea mai cu seamă pe Pasirates și pe Valentio, slujitorii lui Dumnezeu, care au ajuns deja înaintea noastră la Domnul prin bună-mărturisire”. Iar Iulius, sărutându-l pe Hesychius, i-a spus: „Frate, grăbește-te să vii: cei pe care i-ai salutat ți-au auzit recomandările”. Așa că, legându-și ochii cu basmau primită, a dobândit cununa martiriului străpuns de sabie.

IUNIE

În a doua zi înainte de nonele lui iunie [4 iunie]

În orașul Novidunum, <ziua de prăznuire> a lui Zoticus, Attalus, Euty-chius, împreună cu mulți alții.

În Pannonia, în orașul Sabaria, <ziua de prăznuire> a lui Rutulus împreună cu alți doi.

În a opta zi înainte de idele lui iunie [6 iunie]

La Novidunum, <ziua de prăznuire> a lui Amantius, Lucius și a fericitului Alexandrus.

⁸ Corect, *Noviodunum*.

⁹ Corect, *Durostorum*.

VI Id. Iun.

In civitate Doroscoro¹⁰ nativitas sancti Marci.

XII Kal. Iul.

In Tomis civitate Pauli, Cyriaci, Paulae, Felicianae, Felicis, Aemilii, Vitalis, Crispinae, Martyriae.

IULIUS

Non. Iul.

Romae passio beatorum martyrum Nicostrati primi scrinii, Claudii commentariensis, Castorii sive Castuli, Victorini, Symphoriani, vel, sicut in libro Sacramentorum continetur, Semproniani...

Id. Iul.

In Sirmio Agrippini, Secundi, Maximi, Fortunati, Martialis.

AUGUSTUS

XIV Kal. Septem.

Tomis sanctorum martyrum Marcellini tribuni, et uxoris eius Manneae, et filii ipsius Ioannis, et Serapionis clerici, et Petri militis.

SEPTEMBER

XV Kal. Octob.

Novioduno, Valeriani, Macrini et Gordiani.

OCTOBER

Kal. Octob.

Tomis civitate sanctorum Prisci, Crescentii, Evagrii.

Ediția folosită: PL 131, col. 1031, 1043, 1048, 1058, 1059, 1061, 1062, 1063, 1073-1074, 1085, 1088, 1089, 1090, 1098, 1100, 1106, 1116, 1120, 1144, 1152, 1156.

¹⁰ Corect, *Dorostoro*.

În a șasea zi înainte de idele lui iunie [8 iunie]

În orașul Doroscorum¹¹, ziua de prăznuire a sfântului Marcus.

În a douăsprezecea zi înainte de calendele lui iulie [20 iunie]

În orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a lui Paulus, Cyriacus, Paula, Felicia-na, Felix, Aemilius, Vitalis, Crispina, Martyria.

IULIE

La nonele lui iulie [7 iulie]

La Roma, pătımirea fericitilor martiri Nicostratus *primiscrinus*, Claudius, secretar, Castorius sau Castulus, Victorinus, Symphorianus sau, cum apare în *Liber sacramentorum*, Sempronianus...

La iudele lui iulie [15 iulie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a lui Agrippinus, Secundus, Maximus, Fortunatus, Martialis.

AUGUST

În a paisprezecea zi înainte de calendele lui septembrie [18 august]

La Tomis, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Marcellinus tribunul și a soției sale Mannea, și a fiului lui Ioannes, și a preotului Serapio și a soldatului Petrus.

SEPTEMBRIE

În a cincisprezecea zi înainte de calendele lui octombrie [17 septembrie]

La Noviodunum, <ziua de prăznuire> a lui Valerianus, Macrinus și Gordianus.

OCTOMBRIE

La calendele lui octombrie [1 octombrie]

În orașul Tomis, <ziua de prăznuire> a sfinților Priscus, Crescentius, Evagrius.

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹¹ Corect, *Durostorum*.

CXI. SYNODICON VETUS

45. Κώνστας δὲ ὁ θειότατος Κωνστάντιον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ θεασά-
μενος εὐριπόφρονα καὶ τοῖς Ἀρειανοῖς χαριζόμενον, δηλαποιεῖ σύνοδον

CXI. SYNODICON VETUS

(secolul al IX-lea)

Autorul și opera. *Synodicon Vetus* (titlu convențional) este opera unui anonim bizantin și reprezintă o scurtă istorie a Bisericii privită din perspectiva sinoadelor – ortodoxe și eretice – desfășurate de la cel al apostolilor de la *Hierosolyma* până la al VIII-lea ecumenic din 869-870. Este împărțită în 166 de capitole: **1-32** descriu conciliile din primele trei secole, **33-82** – cele din secolul al IV-lea, **83-126** – cele din secolele V-VI, **127-146** – controversa provocată de erezia monothelită, **147-156** – disputele iconoclaste, **157-162** – sinoadele din timpul patriarhatelor lui Ignatius (847-858, 867-877) și Photius (858-867, 877-886), **163-166** – cariera patriarhului Photius de la 870 la 886. A fost redactată puțin după 887. A fost editat pentru prima dată în 1601 de către Johannes Pappus la Strasburg sub titlul *Libellus Synodicus*.

Bibliografie: A. Kazhdan, *Synodicon Vetus*, în *ODB*, 3, p. 1994; J. Duffy and J. Parker, *Introduction*, în *The Synodicon Vetus*, text, translation, and notes by J. Duffy and J. Parker, Washington, D. C., 1979 (*CFHB* XV), p. XIII-XV.

45. Preadivinu Constans¹, observând că fratele lui, Constantius, era de o fire nestatornică și le făcea pe plac arienilor², face cunoscut că sfântul sinod adunat

¹ Constans, cel de-al treilea fiu al lui Constantinus I și al Faustei, împărat între 9 septembrie 337 și 350, avea spre administrare, conform înțelegerii cu frații săi Constantinus II și Constantius II din iunie 338 de la *Viminacium*, prefecturile *Italia et Africa* și *Illyricum*, dar, după uciderea celui dintâi în martie-aprilie 340, a luat în stăpânire întregul Occident. Era adept al catolicismului, sprijinindu-l adesea pe Athanasius de *Alexandria* – Ruf., *HE*, I, 15; Sozom., *HE*, II, 34, 1; III, 2, 10; 10, 3-6; 11, 3; 18, 1; 20, 1; 21, 5; IV, 8, 4; Philostorg., *HE*, III, 1; Cassiod., *HE*, IV, 1; 4; 7; 14; 21; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5849 (357); *PLRE*, I, p. 220 (*Fl. Iul. Constans* 3); H. Leppin, *Von Constantin dem Großen zu Theodosius II. Das christliche Kaisertum bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret*, Göttingen, 1996, p. 69.

² Constantius II, cel de-al doilea fiu al lui Constantinus I și al Faustei, împărat între 9 septembrie 337 și 3 noiembrie 361, avea spre administrare, conform înțelegerii cu frații săi din iunie 338 de la *Viminacium*, *praefectura Oriens*. A fost un sprijinitor al arianismului încă de la începutul domniei, deși istoricii bisericești consideră că îmbrățișarea ereziei s-a produs mai târziu. I-a exilat pe ortodocșii Athanasius de *Alexandria* în 346 și 359, pe Paulus de *Constantinopolis* în 338/9 și 349 și pe Liberius de *Roma* în 355. A convocat mai multe sinoade, sprijinind partida ariană – *Antiochia* (341), *Sardica* (343), *Sirmium* (351, 357, 358/9), *Mediolanum* (355), *Bitterae* (Béziers) (356), *Ariminium* (359), *Seleucia* (359). Faustinus îl numește *patronus haereticorum* (*De confessione verae fidei*, 87). Pentru toate acestea, vezi Athan., *Apol. contra Arrianos*, 89; Hilar., *In Constantium*; Socr., *HE*, II-III, *passim*; Greg. Naz., *Or.* 21, 21-26; Ruf., *HE*, I, 15; 19; Sozom., *HE*, II-IV, *passim*; Theod., *HE*, II, *passim*; Oros., VII, 29, 2-4; Cassiod., *HE*, IV-V, *passim*; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 261; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5849 (357); *PLRE*, I, p. 224 (*Fl. Iul. Constantius* 8); M. Michaels-Mudd, *The Arian Policy of Constantius II and its Impact on Church-State Relations in the Fourth Century Roman Empire*, în *Byzantine Studies*, Pittsburg, 6, 1979, 1-2, p. 95-111; H. Leppin, *op. cit.*, p. 62-66; Ch. Pietri, *La politique de Constance II: un premier 'césaropapisme' ou l'imitatio Constantini?*, în idem, *Christiana Respublica. Éléments d'une enquête sur le christianisme antique*, I, Rome, 1997, p. 281-340; V. Saxer, *L'Église et l'empire chrétien au IVe siècle. La difficile séparation des compétences devant les problèmes doctrinaux et ecclésiologiques*, în *RSR*, 72, 2003, 1, p. 23-25.

ἀγίαν ἐν Σαρδικῇ τῇ μητροπόλει τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Δακῶν ἀθροισθεῖσαν ἐξετάσαι τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον ἐν ᾗ συνῆλθον ἀπὸ τε Ῥώμης καὶ τῶν Σπανιῶν, Γαλλίας, Ἰταλίας, Καμπανίας, Ἀφρικῆς, Σαρδανίας, Δαρδανίας, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Παννονίας, Μυσίας, Ἀχαΐας, Ἠπείρου, Θράκης, Εὐρώπης, Ἀσίας, Καρίας, Βιθυνίας, Ἑλλησπόντου, Φρυγίας, Πισσιδίας, Καππαδοκίας, Εὐξείνου Πόντου, Κιλικίας, Φρυγίας ἄλλης, Παμφυλίας, Λυδίας, νήσων Κυκλάδων, Αἰγύπτου, Θηβαΐδος, Λιβύης, Γαλατίας, Παλαιστίνης, Ἀραβίας, τριακόσιοι ἐβδομήκοντα καὶ ἕξ λογάδες ἐπίσκοποι, ὧν ἐξῆρχον Ὅσιος ὁ Κουρδούβης ἐπίσκοπος Ἀβραμιάος καὶ Πρωτογένης ὁ ταύτης ἀρχιεπίσκοπος. Ἦ τὸ ὑγιὲς τρανώσασα μάθημα προσεδέξατο Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον, εἰς παντελεῖα καθαίρεσιν Γρηγόριον τὸν Ἀλεξανδρείας ἀποκη-

în Sardica³, metropola ilirilor și a dacilor, examinează cele cu privire la Paulus⁴ și Athanasius⁵. În această <mitropolie> s-au întâlnit din Roma și din Hispanii, Gallia, Italia, Campania, Africa, Sardinia, Dardania, Macedonia, Thessalia, Pannonia, Moesia, Achaia, Epirus, Thracia, Europa, Asia, Caria, Bithynia, Hellespontus, Phrygia, Pisidia, Cappadocia, Pontos Euxeinos⁶, Cilicia, cealaltă Phrygie, Pamphylia, Lydia, insulele Cyclade, Egipt, Thebais, Libya, Galatia, Palaestina, Arabia 376 de aleși episcopi, pe care îi conduceau Hosios de Corduba⁷, episcop asemenea lui Avraam, și Protogenes, arhiepiscopul acesteia⁸. Acest <sinod>, lămurind înțeleapta învățătură, i-a admis pe Paulus și pe Athanasius, înlăturând cu totul pe Gregorius

³ Conciliul de la Sardica din 343 (**FHDRCh, IX**).

⁴ Paulus, născut la Thessalonica, a devenit episcop de Constantinopolis în 337, fiind contracandidatul partidei niceene în fața celei ariene. La sfârșitul anului 338 sau începutul celui următor, acuzat de arianul Macedonius, a fost destituit de Constantius II, înlocuit de Eusebius de Nicomedia și trimis în exil la Thessalonica. În 339/40, se afla la curtea împăratului Constantinus II (337-340) de la Treveri. În 341, la moartea lui Eusebius, a revenit la Constantinopolis, unde rivalitatea cu episcopul arian Macedonius a degenerat în violențe. A fost reabilitat de conciliul de la Sardica (343). În 349, a fost arestat și trimis în exil la Singara, apoi la Emesa, pentru ca în 350 să fie încarcerat la Kukusos, în Armenia Secunda, unde a murit din cauza bolilor sau a violenței – Athan., *Apol. de fuga*, 3, 6; Socr., *HE*, II, 6-7; 12-13; 15, 2; 16; 20, 2; 20, 7-8; 20, 12; 22, 3-4; 23, 39; 26, 6; 27, 1; Sozom., *HE*, III, 3, 1-5; IV, 2, 2; Theod., *HE*, II, 5; Cassiod., *HE*, IV, 8-9; 12-13; 15; 18; 21-22; 30; 39; Theoph. Conf., *Chron.*, a. 5849 (357); M. Simonetti, *Paul de Constantinople*, în *DECA*, II, p. 1954; A. Kazhdan, *Paul I*, în *ODB*, 3, p. 1605; G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, préface par P. Lemerle, 2e édition, Paris, 1984, 425-442; *HEO*, I, p. 3.

⁵ Athanasius de Alexandria – vezi în volum (**FHDRCh, XV**).

⁶ O unitate teritorială cu acest nume n-a existat; este vorba de Pontos.

⁷ Hosios (Hosius, Osius) de Corduba (257-357), apropiat al împăratului Constantinus I (306-337), participant și conducător al conciliului de la Nicaea (325) și al conciliului de la Sardica (343). Exilat (?) de către Constantius II (337-361), a fost forțat să semneze cea de-a treia formulă, semiariană, propusă la Sirmium, în 357, de Ursacius de Singidunum, Valens de Mursa și Germinius de Sirmium – Eus., *VC*, II, 63; III, 7, 1; Hilar., *In Constantium*, 23; Athan., *Apol. de fuga*, 5; Socr., *HE*, I, 7, 1; 8, 6; 13, 12; II, 20, 8; 29, 3; 31, 1-4; Sozom., *HE*, I, 10, 1; 16, 5; III, 11, 7; 12, 1; 12, 6; IV, 6, 4; 6, 13; 12, 6-7; 15, 3; Philostorg., *HE*, I, 7; IV, 3; Theod., *HE*, II, 8, 8; 15, 5; 15, 9; Sulp. Sev., *Chron.*, II, 40, 2; Cassiod., *HE*, I, 10; 20; II, 1; V, 6; 9; M. Simonetti, *Ossius*, în *DECA*, II, p. 1845-1846; *DELCS*, p. 631-632 (*Osie sau Osiu de Cordova*); J. Ulrich, *Einige Bemerkungen zum angeblichen Exil des Osius*, în *ZKG*, 105, 1994, p. 143-155; J. Fernández-Ubiña, *Osius de Córdoba, el Imperio e la Iglesia del Siglo IV*, în *Gerión*, 18, 2000, p. 439-473. Vezi, de asemenea, **FHDRCh, V.3** (Eusebius de Caesarea) și **XVI** (Hilarius de Pictavium).

⁸ Protogenes, episcop nicean de Sardica (315-351); participant la conciliul de la Nicaea; depus de partida orientalilor retrași de la Sardica la Philippopolis, în Thracia – Athan., *Apol. contra Arianos*; Socr., *HE*, II, 20, 8; Sozom., *HE*, III, 11, 8; 12, 6; A. Di Berardino, *Protogene di Serdica*, în *NDPAC*, III, col. 4378-4379; *HEO*, I, p. 554; S. Stoytcheva, *Bishop Protogenos de Serdica. His life and theological views (315-351)*, în *ByzSl*, 60, 1999, p. 308-314; vezi și **FHDRCh, VI** (Conciliul ecumenic de la Nicaea (325)).

ρύξασα, Κυντιανὸν Γάζης καὶ τὸν Ἀγκύρας Βασίλειον μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς καὶ ἐπισκόπους οὐκ ὀνομάζεσθαι παρὰ παντὸς πιστοῦ κατακρίνασα, ὡς τυραννικῶς τῶν θρόνων κρατήσαντας. Θεόδωρον δὲ τὸν Ἡρακλείας καὶ Παλαιστίνης Ἀκάκιον, Στέφανον Ἀντιοχείας καὶ τὸν Σιγδούνου Ἰσαάκιον, Μηνοφάντην Ἐφέσου καὶ τὸν Μυσίας Οὐάλεντα, ἀπεκήρυξε μόνον, καὶ τὸν Κιλικίας Γεώργιον οὔστινας μετὰ θάνατον ἀπεβάλετο, παρὰ τοῦ Κωνσταντι-

de Alexandria prin decăderea din rândul clerului⁹; pe Quintianus de Gaza¹⁰ și pe Vasile de Ancyra¹¹, condamându-i că nu s-au asociat cu ei și că nu i-au numit episcopi cu toată credința când și-au luat scaunele în stăpânire în mod tiranic. Pe Theodoros de Heraclea¹², pe Acacius de Palaestina¹³, pe Stephanus de Antiochia¹⁴ și pe Isacius de Singidunum¹⁵, pe Minophantes de Ephesus¹⁶, pe Valens de Mysia¹⁷ și pe Georgius de Cilicia¹⁸ i-a alungat doar. Pe unii i-a excomunicat după moarte,

⁹ Gregorius, originar din *Cappadocia*, a fost numit ca episcop de *Alexandria* de către conciliul de la *Antiochia* din 338/9, care l-a depus pe Athanasius la 18 martie 339; și-a preluat efectiv scaunul la 22 martie 339; a murit bolnav la 26 iunie 345 – Greg. Naz., *Or.* 21, 15-17; Socr., *HE*, II, 14; Sozom., *HE*, III, 4; Philostorg., *HE*, II, 11; Theod., *HE*, II, 4; Cassiod., *HE*, IV, 11; 14; M. Siminetti, *Gregorio il Cappadoce*, în *NDPAC*, II, col. 2458; *HEO*, II, p. 586.

¹⁰ Acesta fusese impus pe scaunul din *Gaza* de către arieni prin 326, înlocuindu-l pe ortodoxul Asclepas; destituit de conciliul de la *Sardica*, care l-a repus pe *thronos* pe Asclepas – Socr., *HE*, II, 23, 39; 23, 42; Sozom., *HE*, III, 8, 1; 12, 2; Theod., *HE*, II, 8, 32; *HEO*, II, p. 1023.

¹¹ Vasile fusese medic și s-a remarcat în lupta împotriva arianismului, propunând însă o formulă nu curat ortodoxă, numită homeusiană – Fiul este „asemănător cu Tatăl după substanță”. Prin hotărârea conciliului de la *Constantinopolis* din 336 a fost numit episcop de *Ancyra (Galatia I)* în locul niceanului Marcellus de *Ancyra*, depus. Înlăturat de conciliul de la *Sardica*, revine pe *thronos* în 350 – Athan., *Apol. de fuga*, 3; Hier., *Vir. ill.*, LXXXIX; Socr., *HE*, I, 36; II, 23, 42; 26, 6; Sozom., *HE*, II, 33, 1; III, 12, 2; 14, 42; 24, 4; IV, *passim*; Theod., *HE*, II, 8, 32; 25, 3; 27, 6 (9); 28 (27), 4-5; 30 (29), 1; Philostorg., *HE*, III, 16; 27; IV, 6; 8-12; V, 1; Cassiod., *HE*, III, 11; V, 6; M. Simonetti, *Basilio di Ancira*, în *NDPAC*, II, col. 723-724; B. Baldwin, *Basil of Ankyra*, în *ODB*, I, p. 268; *DELIC*, p. 535-536 (*Marcel de Ancyra*); *HEO*, I, p. 55; C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, II/1, *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Iași, 2004, p. 98-99.

¹² Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹³ Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹⁴ Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹⁵ Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹⁶ Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹⁷ Vezi *FHDRCh*, IX (*Conciliul de la Sardica (343)*).

¹⁸ S-ar putea să fie o confuzie a autorului, fiind, de fapt, vorba despre Georgius, preot de *Alexandria*, devenit arian și partizan al lui Eusebius de *Nicomedia*, excomunicat de episcopul Alexandru de *Alexandria*; propus de Constantin I (306-337) drept candidat pentru scaunul de *Antiochia* în 328, dar, respins, ajunge în 335 episcop de *Laodicea Syriae*. Inițial, adversar violent al lui Athanasius, devine, cu timpul, mai moderat – Eus., *VC*, III, 62; Athan., *De synod.*, 17; Greg. Naz., *Or.* 21, 18-26; Ruf., *HE*, I, 23; Socr., *HE*, I, 24, 2; II, 9, 10; 26, 9; 39, 7; Sozom., *HE*, III, 5, 10; 6, 5-6, 12, 3; IV, 12, 4; 13, 1-2; 13, 4; 22, 7; 25, 1; Theod., *HE*, II, 8, 28; 8, 33; 32 (31), 7; Cassiod., *HE*, IV, 24; M. Simonetti, *Georges de Laodicée*, în *DECA*, I, p. 1034; *DELIC*, p. 295 (*George de Laodicea*); *HEO*, II, p. 704.

νουπόλεως Ἀλεξάνδρου καταδίκους τὸ πρὶν ἐξιχνεύσασα.

76. Γρατιανοῦ τοίνυν κατὰ Γότθων στρατοπεδεύσαντος καὶ Θεοδόσιον τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν αὐτοῦ στρατηγὸν ἀναδείξαντοξ, εἰρήνευον οἱ πολέμοι καὶ τροπαιοφόρος πρὸς τὸν κρατοῦντα ὁ στρατηγέτης ἐπάνεισι. Διὸ Γρατιανὸς ὁ θειότατος ἀμοιβῇ πρεπούση τιμήσας τὸν μέγιστον Θεοδόσιον τοῦ οἰκείου αὐτοῦ πατραδέλφου τὴν ἡγεμονίαν διέπειν ἐκέλευσεν (ἦνπερ Κωνστάντιος καὶ Οὐάλης Ἀρειανοῖς χαριζόμενοι ἐλυμήναντο) καὶ

descoperind că au fost condamnați odinioară de către Alexandru de Constantinopolis¹⁹.

76. După ce Gratianus a pornit război împotriva goților și l-a desemnat general pe Theodosius, cumnatul lui după soră, dușmanii au făcut pace și comandantul s-a întors, aducând trofee la cel care domnea. Prin urmare, divinul Gratianus, cinstindu-l pe preamarele Theodosius cu o recompensă care se cuvenea, l-a îndemnat să ia în mâini domnia propriului său unchi din partea tatălui (<domnie> pe care au corupt-o Constantius și Valens, cei care le făceau pe plac arienilor²⁰) și l-a

¹⁹ Autorul trebuie să fi făcut o confuzie între Alexandru de *Alexandria* și Alexandru, episcop de *Constantinopolis* între 314 și august 337. Acesta a fost primul căruia episcopul Alexandru de *Alexandria* i-a scris, informându-l despre erezia lui Arius. În consecință, pe când ereziarhul din urmă se afla în 335 la *Constantinopolis*, a refuzat să-l primească în comuniune, la rugăciunile sale găsindu-și sfârșitul într-o latrină. N-a avut un rol major la conciliul de la *Nicaea* din 325. Nu există informații că ar fi excomunicat pe cineva – Greg. Naz., *Or.* 21, 13; Socr., *HE*, I, 37, 3-9; 38, 1; 38, 5; II, 6, 2; 6, 5; Sozom., *HE*, I, 18, 5-7; II, 29, 1-3; 30, 4; III, 3, 1-3; 4, 1; Theod., *HE*, I, 3, 3; 3, 4; 4, 1; 14, 5-10; 19, 1; Ruf., *HE*, X, 14; Cassiod., *HE*, I, 13-14; II, 4; 22; III, 10; IV, 8; Ch. Kannengieser, *Alessandro di Costantinopoli*, în *NDPAC*, I, col. 205-206; *HEO*, I, p. 3; G. Dagron, *op. cit.*, p. 420-421; G. Fedalto, *op. cit.*; A. Martin, *Le Fil d'Arius: 325-335*, în *RHE*, 84, 1989, p. 297-333; G. Marasco, *La preghiera di Alessandro di Costantinopoli e la morte di Ario*, în *Studi sull'Oriente Cristiano*, 3, 1999, 2, p. 201-209. Pentru Alexandru de *Alexandria*, vezi **FHDRCh**, IX (*Conciliul de la Sardica* (343)).

²⁰ Ca și Constantius II (337-361), Valens (364-378) era arian, persecutând sub diverse forme prelații, monahii și comunitățile ortodoxe – Vasile cel Mare, *Ep.* 59, 3; 70; 90, 2; 242, 2; Geg. Naz., *Or.* 42, 9; Socr., *HE*, III-IV, *passim*; Sozom., *HE*, VI, 6, 10 - 40; Theod., *HE*, IV, *passim*; Oros., VII, 33, 1-4; 9; Cassiod., *HE*, VII-VIII, *passim*; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 274, 278; M. G. Mara, *Valens. Empereur*, în *DECA*, II, p. 2506; H. Leppin, *op. cit.*, p. 95-102; R. Malcolm Errington, *Valens, în Împărați romani*. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian editate de M. Clauss, traducere din limba germană și note de A. Armbruster, București, 2001, p. 405; N. Lenski, *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley-Los Angeles-London, 2002, p. 211-263; A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III, *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Cluj-Napoca, 2007, p. 117-124.

βασιλέα τῶν ἐφῶν Ῥωμαίων προεχειρίσατο, Δαμάσφ προστάξας τῷ πάπᾳ ἐν Ἀκυλίᾳ συστήσασθαι σύνοδον· ἧς ἐξῆρχον ὁ Μεδιολάνου Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Ἀχόλιος. Ἦτις ἁγία σύνοδος ἐκθεμένη τόμον παραινέσεως γέμοντα ὡς ἂν οἰκουμενικὴ γένοιτο σύνοδος, πρὸς Θεοδόσιον τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα σὺν ἀξιοπίστοις ἀνδράσιν ἀπέστειλε· Ῥωμαῖοι γὰρ καὶ οἱ τῆς Σπανικῆς Γαλλίας τῆς αἰρετικῆς λύμης ὑπῆρχον ἀλώβητοι, (Σπανογαλλίας, Ἰταλίας, Καμπανίας, Δαλματίας, Καλαβρίας, Σαρδανίας, Ἀφρικῆς, ἄλλης Σαρδανίας, Μακεδονίας, Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, Εὐρώπης, Ἡπείρου, Σκυθίας, Πανονίας, Μυσίας, Βρεττανίας, Δακίας, Δαρδανίας, Ἀχαΐας, καὶ ὅσοι τῶν ἐσπερίων τῇ Γρατιανοῦ βασιλείᾳ ὑπέκειντο.)

Ediția folosită: *The Synodicon Vetus*, text, translation, and notes by John Duffy and John Parker, Washington, D. C., 1979 (CFHB XV), p. 41, 69.

desemnat împărat al <ținuturilor> romane de la răsărit²¹, impunându-i papei Damasus²² să întrunească un sinod în Aquileia. Pe acesta îl conduceau Ambrosius de Mediolanum și Acholius de Thessalonica²³. Acest sfânt sinod, făcând cunoscut un înscris plin de îndemnuri ca să existe un sinod ecumenic, l-a trimis, împreună cu bărbați demni de încredere, la Theodosius, preapiosul împărat. Căci romanii și cei din Gallia Hispanică erau neatinși de stricăciunea eretică (<cei> din Hispanogallia, Italia, Campania, Dalmatia, Calabria, Sardinia, Africa, cealaltă Sardinie, Macedonia, Grecia, Thessalia, Europa, Epirus, Scythia, Pannonia, Moesia, Britannia, Dacia, Dardania, Achaia și cei destul de numeroși din Apus erau supuși autorității lui Gratianus²⁴).

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

²¹ Theodosius a fost desemnat împărat de către Gratianus la 19 ianuarie 379, după succesele obținute de acesta împotriva goților în calitate de *magister equitum*. În momentul ridicării la tron, Theodosius nu era cumnatul după soră al lui Gratianus, căci era căsătorit cu Aelia Flavia Flaccilla din Hispania, care a murit în 386. Abia în 387 s-a căsătorit cu Galla, fiica lui Valentinianus I și a Iustinei, deci sora vitregă a lui Gratianus (Philostorg., *HE*, X, 7; Ioann. Antioch., *Hist. chron.*, frg. 280). *Chronicon Paschale* (1, 561, 1-4, a. 378) menționează, de asemenea în mod greșit, că, în momentul desemnării ca Augustus, Gratianus era „fratele soției sale” (*FHDR*, II, p. 585) – *PLRE*, II, p. 341-342 (Aelia Flavia Flaccilla), 382 (Galla 2), 904 (Flavius Theodosius 4), 1131 (*Stemmata* 5. *Family of Theodosius I*); M. Clauss, *Die Frauen der Theodosianischen Familie*, în *Die Kaiserinnen Roms. Von Livia bis Theodora*, Herausgegeben von H. Temporini-Gräfin Vitzthum, München, 2002, p. 370-374. Vezi, de asemenea, **FHDRCh**, **LXI** (Prosper Tiro) și **LXVI** (*Consularia Constantinopolitana*).

²² Damasus a fost episcop al Romei între 1 octombrie 366 și 11 decembrie 384 – Hier., *Vir. ill.*, CIII; *LP*, XXXIV; Ch. Pietri, M. Ghilardi, *Damaso*, în *NDPAC*, I, col. 1325-1329; F. Monfrin, *Damase Ier*, în *DHP*, p. 535-539; *PBCE*, 2/1, p. 530 (*Damasus*); *DELCL*, p. 161-162 (*Damasus*); A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 51-53.

²³ Conciliul de la Aquileia, convocat la sfârșitul verii anului 381, la care au participat doar episcopi din Vest și cei din *Illyricum* occidental, cei orientali fiind convocați în același timp de către Theodosius I la *Constantinopolis*. Conciliul s-a reunit în septembrie 381, condamnând definitiv arianismul în *Illyricum*. Rolul decisiv în conducerea dezbaterilor l-a avut Ambrosius de *Mediolanum*. Printr-o scrisoare adresată lui Gratianus episcopii au solicitat punerea în execuție a deciziilor conciliului – Ambr., *Ep.* VIII-XII; Theod., *HE*, V, 8; 9, 9; Mansi, 4, col. 599-618; G. Cuscito, *Aquileia*, II. *Concilio*, în *NDPAC*, I, col. 455-457; R. Gryson, *Introduction*, în *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (*SC* 267), p. 121-143; Y.-M. Duval, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325-400)*, în *Aquileia, la Dalmazia e l'Illyrico*, II, Udine, 1985, p. 372-377; V. Saxer, *op. cit.*, p. 26-27. Vezi și *Studiul introductiv*.

²⁴ *Scythia* și *Europa* nu erau supuse autorității lui Gratianus, ci făceau parte din Imperiul oriental.

CXII. ANONYMI

Διάλεξις κατὰ Ἰουδαίων

Π ... καὶ Σαυρομάται καὶ Γέται, καὶ Σκύθαι καὶ Ἰβηρες καὶ Λαζοί, καὶ πάντα τ' ἄλλα βάρβαρα ἔθνη

ΙΧ. καὶ νῦν ἐπὶ τῶν Οὔννων καὶ τῶν νομάδων Σκυθῶν...

ΧΙ. Διεγνώκαμεν οὖν κανταῦθα πάλιν ἐξ ὧν ἡ θεία γραφή φησὶν ὡς υἱοὶ τοῦ Ἰάφεθ πεφύκασι Γομαρεῖς οἱ Κελτογαλάται ἔχοντες πατέρα Γομέρ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰάφεθ, Μαγωγεῖς οἱ καὶ Σκύθαι ἔχοντες πατέρα Μαγὼγ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰάφεθ... Θρᾶκες ἔχοντες πατέρα Θήραν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰάφεθ...

Ediția folosită: Anonymi Auctoris Theognosiae (saec. IX/X), *Dissertatio contra Iudaeos*, cuius editionem principem curavit Michiel Hostens, Turnhout-Leuven, 1986 (CCSG 14), p. 37, 198, 246-247.

CXII. ANONYMUS

(începutul secolului al X-lea)

Autorul este un anonim de la începutul secolului al X-lea.

Opera. Scrierea (lat. *Dissertatio contra Iudaeos*) are ca scop, asemenea altor lucrări de acest gen, convingerea iudeilor să se convertească la creștinism.

Bibliografie: M. Hostens, în *Anonymi Auctoris Theognosiae* (saec. IX/X), *Dissertatio contra Iudaeos*, cuius editionem principem curavit Michiel Hostens, Turnhout-Leuven, 1986 (CCSG 14), p. XXII-XXXII.

DISCURS ÎMPOTRIVA IUDEILOR

II.... și sauromații, și geții, și sciții, și iberii, și lazii și toate celelalte neamuri barbare.

IX. și acum despre huni și despre nomazii sciți...

XI. Așadar, străbătând din nou pe acolo, i-am cunoscut <pe cei> despre care Sfânta Scriptură zicea că s-au născut urmașii lui Iaphet: gomareii, cei <numiți> celtogali, care au ca părinte pe Gomer, fiul lui Iaphet, magogii, cei <numiți> și sciți, care au ca părinte pe Magog, fiul lui Iapheth ..., tracii, care au ca părinte pe Theras, fiul lui Iapheth ...¹

Traducere: Claudia Tărânceanu

¹ Extindere a informațiilor din *Gen* 10,2-3; vezi și Hipp., *Chron.*, 63 (7) (*FHDRCh*, II); *Liber Generationis* (*FHDRCh*, VIII); *Filastrius de Brixia* (*FHDRCh*, XXXIII); *Origo humani generis* (*FHDRCh*, XLI); *Excerpta Latina Barbari* (*FHDRCh*, LXXXVIII); Isid., *Orig.*, IX, 2, 31; 2, 82 (*FHDR*, II, p. 572-573); XIV, 4, 6 (*FHDRCh*, LXXXV).

CXIII. CALENDAR PALESTINIANO-GEORGIAN*Ianuarie*

14 ... et Hermyli [*ermolos*] (et) Stratonici [*stratonika*] martyris.

August

Martyrium sanctorum Quintiliani [*gunantiane*] et Adari [*adare*]¹.

Septembrie

10 In Sancto Stephano [*step'ane*], memoria Eudociae [*eudukia*] puellae, et Andreae [*andria*] apostoli, et Zotici [*zotiko*].

15 Chrysostomi [*ok'ropiri*] decessus, et Nicetae [*anikita*] et Mariani [*mari-
anos*] martyrum.

¹ După editor, *adarēsi* este o coruptelă de la *dadēsi* (Δάδα).

CXIII. CALENDAR PALESTINIANO-GEORGIAN

(secolul al X-lea)

Autorul și opera. După cum a arătat Gérard Garitte, ale cărui concluzii le urmăm aici, acest calendar, păstrat într-un manuscris din mănăstirea Sf. Caterina din Sinai, a fost scris de Ioan Zosimos, scrib georgian care a lucrat în așezământul amintit între anii 973-986. Acesta l-a transcris, foarte probabil, în al treilea sfert al secolului al X-lea la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. Preluând informații din surse orientale și occidentale, calendarul înregistrează sărbători de sfinți și alte sărbători fixe celebrate în fiecare an între 1 ianuarie și 31 decembrie.

Bibliografie: G. Garitte, în *Le calendrier palestinien-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*, édité, traduit et commenté par Gérard Garitte, Bruxelles, 1958 (*Subsidia hagiographica* 30), p. 13-36.

Ianuarie

14 <Ziua de prăznuire a> lui Hermylus și a martirului Stratonice².

August

Martiriul sfinților Quintilianus și Adarus³.

Septembrie

10 La sfântul Stephanus, pomenirea copilei Eudokia, a lui Andrei apostolul și a lui Zoticus⁴.

15 Moartea lui [Ioannes] Chrysostomos și a martirilor Nicetas⁵ și Marianus.

² După editor, Hermylus și Stratonice sunt martiri din *Singidunum*, în *Moesia Prima*, căzuți, după unii istorici, în 303, iar, după alții, sub Licinius (308-324), în 319-323. În alte martirologii, ei sunt aniversați la 13 ianuarie – cf. T. Bodogae, *Sfinții mucenici Ermil diaconul și Stratonice temnicerul*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987, p. 201-204; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, 2003, p. 16, 79.

³ Martirii Quintilianus și Dadas de la *Durostorum*, martirizați la 28 aprilie 307, erau aniversați în mai multe momente ale anului, inclusiv la 2 august – cf. *ibidem*, p. 47-48, 77; G. Atanasov, *The Christian Durostorum-Drastar*, Varna, 2007, p. 23-27, 394 (în bulgară și engleză).

⁴ După editor, Zoticus este, „probabil”, martirul de la *Tomis*, în *Scythia*, căzut împreună cu Macrobius, Gordianus ș.a. El era pomenit la 27 mai și 13 septembrie – cf. N. Dănilă, *op. cit.*, p. 35, 52, 65.

⁵ După Gérard Garitte, este vorba de Niceta Gotul, aniversat în sinaxarele grecești la 15 septembrie. Vezi și *FHDR*, II, p. 720-721, 722-725; I. Ionescu, *Sfântul Mare Mucenic Nichita. Pătımirea Sfântului Mare Mucenic Nichita*, în *ST*, 41, 1989, 5-6, p. 87-98; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 53, 74-75.

Octombrie

22 ... Anastasiae [*stasia*] martyris et sociorum...

23... et Anastasiai [*anast(a)sia*] martyris eiusdem.

Ediția folosită: *Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*, édité, traduit et commenté par Gérard Garitte, Bruxelles, 1958 (*Subsidia hagiographica* 30), p. 14, 82, 88, 89, 90, 99, 131, 292, 326, 331, 364, 365-366.

Octombrie

22 <Ziua de pomenire a > Anastasiei martira și a altora...

23 Tot <ziua de pomenire> și a Anastasiei martira⁶.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Editorul consideră că este vorba despre martira de la *Sirmium*, trecută în sinaxar la 25 decembrie și amintită și de alte surse georgiene. Vezi și *ibidem*, p. 62, 79.

CXIV. SYNAXARIUM ECCLESIAE CONSTANTINOPOLITANAE

1. ΜΗΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

ΜΗΝΙ ΤΩ ΑΥΤΩ Α΄

1. Ἀθλησις τοῦ ἁγίου καὶ πανευφήμου ἀποστόλου Ἀνδρέου ἀδελφοῦ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Οὗτος ἐκήρυξεν εἰς πᾶσαν τὴν παραλίαν Βιθυνίας τε καὶ Πόντου, Θράκης καὶ Σκυθίας, ἔπειτα ἐπορεύθη ἐν Σεβαστουπόλει τῇ μεγάλῃ, ὅπου παρεμβάλλει Ψάρος καὶ Φασίς ὁ ποταμός, οὗ ἐσώτερον οἱ Αἰθίοπες οἰκοῦσιν. Ἐσταυρώθη δὲ ὑπὸ Αἰγεάτου ἀνθυπάτου καὶ ἐνετέθη ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας. Μετετέθη δὲ ὕστερον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατετέθη μετὰ Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ Τιμοθέου ἐν τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις, ἔνθα καὶ τελεῖται ἡ αὐτοῦ σύναξις.

2. ΜΗΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

ΜΗΝΙ ΤΩ ΑΥΤΩ Κ΄

4. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἰνᾶ, Πινᾶ καὶ Ῥιμᾶ. Οὗτοι χώρας τινὸς τῆς κατὰ ἄρκτον ὑπάρχοντες καὶ χριστιανοὶ ὄντες, παρὰ τῶν εἰδωλομανούντων βαρβάρων συσχεθέντες, τῷ τῆς χώρας παρέστησαν ἄρχοντι· οὓς ὁμολογήσαντας τὸν Χριστὸν κατεδίκησε διὰ κρύους τελειωθῆναι. Δεσμοῦνται οὖν ξύλοις ὀρθίοις μεσον παγεῖσι τοῦ ποταμοῦ, ὥρᾳ χειμῶνος, ὅτε τῷ ψύχει οὐδέν τι διαφέρων ἦν τῶν ἀκινήτων σωμάτων καὶ πεπηγόντων τὸ ὀλισθηρὸν τοῦ ὕδατος καὶ εὐκίνητον· καὶ τούτῳ τὸ τοῦ βίου δέχονται πέρας.

CXIV. SINAXARUL BISERICII DIN CONSTANTINOPOLIS (secolul al X-lea?)

În Bisericile răsăritene, sinaxarul este echivalentul martirologiilor din Biserica occidentală, înfățișându-se ca o culegere de vieți de sfinți repartizați pe lunile anului. Data realizării celui constantinopolitan este controversată; după unii, nu poate fi mai timpuriu de secolul al X-lea.

Bibliografie: R. F. Taft, N. Patterson Ševčenko, *Sinaxarion*, în *ODB*, 3, p. 1991; *DELIC*, p. 552 (*Martirologiu*).

1. LUNA NOIEMBRIE

ÎN ACEEAȘI LUNĂ, PE 30

1. Pătimirea sfântului și preatotevrednicului de laudă apostol Andrei, fratele lui Petru, conducătorul apostolilor. Acesta a predicat pe toată coasta Bithyniei și a Pontului, a Thraciei și a Scythiei, apoi a mers în cetatea Sebastopolis cea Mare¹, unde curg Psarosul² și fluviul Phasis³, unde, în interior, locuiesc etiopii. A fost martirizat sub proconsulul Aigeatos și îngropat în Patrasul Achaiei. A fost mutat mai apoi în Constantinopolis și așezat cu evanghelistul Luca și cu Timotei în <Biserica> Sfinții Apostoli, săvârșindu-se acolo aducerea împreună <a acestora>⁴.

2. LUNA IANUARIE

ÎN ACEEAȘI LUNĂ, PE 20

4. În aceeași zi, pătimirea sfinților martiri Ina, Pinna și Rima. Aceștia, care proveneau dintr-o regiune din nord și erau creștini, fiind prinși de barbarii idolatri, au fost aduși în fața guvernatorului ținutului. <Guvernatorul> a hotărât ca aceia, care îl mărturiseau pe Hristos, să fie uciși prin îngheț. Sunt legați așadar de stâlpi dreapți, înfiți în mijlocul fluviului, pe timp de iarnă, când, din cauza gerului, curgera și mobilitatea apei nu erau întru nimic deosebite de corpurile imobile și înghețate. Și prin aceasta își găsesc sfârșitul vieții.

¹ Vezi *FHDRCh*, **XC VII**.

² Fluviu în sud-estul peninsulei microasiatice (Str., XII, 2, 3) – astăzi, Seyhan Nehri.

³ Vezi *FHDRCh*, **XC VII**.

⁴ Vezi trimerite la *FHDRCh*, **LXVI** (*Consularia Constantinopolitana*).

3. ΜΗΝ ΜΑΡΤΙΟΣ

ΜΗΝΙ ΤΩ ΑΥΤΩ Ζ'

Ἄθλησις τῶν ἐν Χερσῶν ἐπισκοπησάντων ἁγίων πατέρων Βασιλέως, Εὐγενίου Ἀγαθοδώρου, Καπίτωνος, Ἐλπιδίου, Αἰθερίου καὶ Ἐφραῖμ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Διοκλητιανοῦ⁵, Ἐρμών, ὁ Ἱεροσολύμων ἐπισκοπος, ἀπέστειλεν ἐπισκόπους, εἰς μὲν Σκυθίαν Ἐφραῖμ, εἰς δὲ Χερσῶνα Βασιλέα ...

Ediția folosită: *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano*, opera et studio Hippolyti Delahaye, Bruxelles, 1902, col. 265-266, 407, 517.

Ediția consultată: *Propheten- und Apostollegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwander Texte*, bearbeitet von Theodor Schermann, Leipzig, 1907 (TU 31/3), p. 248.

4. APPENDIX

Ἄθλησις ἐν ἐπιτόμῳ τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἰννᾶ, Ῥημᾶ, Πινᾶ, παθόντων ἐν Γοτθία

Οὗτοι οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς ἀρκτῶν γῆς τῶν βαρβάρων ὑπάρχοντες βάρων ἐπέστρεψαν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ἐκ τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης. Παραστάντες τοιγαροῦν τῷ ἄρχοντι τῶν βαρβάρων καὶ πολλαῖς θωπεῖαις καὶ ἀπειλαῖς βουληθέντος <τούτου> δελεάσαι αὐτούς, οὐκ εἶξαν τῇ ἀσεβείᾳ αὐτοῦ ὅθεν διὰ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ τύπτονται ἀφειδῶς ἑκατέρωθεν καὶ χειμῶνος ὄντος βαρυτάτου καὶ τῶν ποταμῶν κρυσταλλωθέντων καὶ ἱππηλάτων πεδίων γεγυγνόντων, στάντες εἰς ἓνα τούτων ὄρθια ξύλα ὡς αὐτόριζα, ἐκεῖ τοὺς ἁγίους ἐδέσμευσαν ἑκατέρωθεν τοῦ δὲ ὕδατος ἕως τοῦ ἀγένοιο αὐτῶν φθάσαντος, οὕτως ἀπέδωκαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν τῷ κυρίῳ ὃν τὰ λείψανα τότε μὲν τινες πιστοὶ ἐκήδευσαν. Ὑστερον δὲ Γοτθᾶς ὁ ἐπίσκοπος ἀναλεξάμενος καὶ ἐπὶ τὸν ἴδιον ὄμον βαστάξας κατέθετο ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ μετὰ ἑπτὰ ἔτη τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα δι' ἀποκαλύψεως οἱ ἅγιοι ἔπεισαν τὸν αὐτὸν Γοτθᾶν τὸν ἐπίσκοπον μετενέγκαι αὐτοὺς εἰς χωρίον λεγόμενον Ἄλυσκον, λιμένα ὄντα ὃν οὐκ καιρὸν τῆς τελειώσεως ἀγνοήσαντες τὴν τῆς καταθέσεως τῶν λειψάνων ἐορτάζομεν ἐορτὴν εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τιμὴν τῶν ἁγίων μαρτύρων αὐτοῦ, ὅτι ὑψόγηται τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

Ediția folosită: J. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *AB*, 31, 1912, p. 215-216.

⁵ Într-un *Codex* păstrat la Biblioteca Națională din Paris este indicat cel de-al șaisprezecelea an al domniei – cf. ediția citată *infra*, col. 513.

3. LUNA MARTIE

ÎN ACEEAȘI LUNĂ, PE 7

În Chersones, pătimirea sfinților Părinți cei care au fost episcopi, Basileus, Eugenios, Agathodoros, Capiton, Elpidios, Aitherios și Ephraim. În timpul domniei lui Diocletianus, Hermon, episcop de Hierosolyma, i-a trimis ca episcopi în Scythia pe Ephraim, iar în Chersones pe Basileus...

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

4. APPENDIX⁶

PĂTIMIREA, PE SCURT, A SFINȚILOR MARTIRI INNA, RIMA, PINA, CARE AU SUFERIT ÎN GOTHIA

Acești sfinți, care erau dintr-o regiune din nord a barbarilor și au devenit discipolii apostolului Andrei, au convertit mulți barbari de la rătăcirea idolilor la credința lui Hristos. Așadar, când au fost aduși în fața căpeteniei barbarilor și acesta a vrut să-i ispitească cu lingușiri și amenințări, nu au cedat impietății lui. De aceea, din cauza credinței în Hristos, au fost loviți fără milă. Cum era o iarnă foarte grea și râurile înghețaseră și deveniseră suprafețe ușor accesibile, i-au înlănțuit pe sfinți acolo, fixându-i pe fiecare din ei de pari drepecți, ca și cum <ar avea> rădăcini. Deoarece apa le-a ajuns până la gât, și-au încredințat în acest fel sufletele Domnului. De rămășițele lor au avut atunci grijă niște credincioși. Mai apoi, episcopul Goddas, adunându-le și ridicându-le pe propriul umăr, le-a depus în acest ținut, la șapte ani de la pătimirea lor. Și, după acestea, printr-o revelație, sfinții l-au convins pe același episcop Goddas să îi transfere într-o regiune numită Haliskon, care era un port. Așadar, cei care nu cunosc momentul martiriului celebrează sărbătoarea depunerii moaștelor în acel loc, întru slava lui Dumnezeu și cinstirea sfinților martiri, căci binecuvântat e numele preasfânt al Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, în vecii vecilor. Amin!

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

⁶ Am considerat util să inserăm aici o variantă a actului de martiraj al credincioșilor goți Inna, Rima și Pina.

CXV. KALENDARIA MARTYROLOGIAQUE ANTIQUA**1. KALENDARIUM FLORIANENSE****APRILIS**

V Idus.

Septem Virginum quae in unum meruerunt coronas.

NOVEMBER

VI Idus.

Natale sanctorum IV Coronatorum.

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1187, 1188.

2. MARTYROLOGIUM ECCLESIAE ANTISSIODORENSIS**IANUARIUS**

IV Nonas Ianuarii

Et in Ponto civitate Thomis trium fratrum Argei, Narcissi, et Marcellini pueri et mart.

FEBRUARIUS

VII Kal. Martii

Apud Smyrnam natale S. Sineri monachi et martiris, et septuaginta duorum martyrum.

CCXV. CALENDARE ȘI MARTIROLOGII STRĂVECHI (901-1000)

Calendare și martirologii întocmite la diferite mănăstiri și biserici medievale; multe dintre ele nu sunt complete.

Bibliografie: J. Frank Henderson, „*Historical*” *Dates in Medieval Liturgical Calendars* (<http://www.jfrankhenderson.com/pdf/HistoricalDatesMedievalLiturgical.pdf>), 2004.

1. CALENDARUL FLORIANCENS¹

APRILIE

În a cincea zi înainte de ide [9 aprilie]

<Ziua de prăznuire> a celor șapte fecioare care au binemeritat împreună cununile.²

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]

Ziua de prăznuire a celor patru sfinți încoronați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. MARTIROLOGIUL BISERICII ANTISSIODORENSE³

IANUARIE

În a patra zi înainte de nonele lui ianuarie [2 ianuarie]

Și în orașul Thomis de la Marea Neagră, <ziua de prăznuire> a celor trei frați Argeus, Narcissus și Marcellinus, tânăr și martir.

FEBRUARIE

În a șaptea zi înainte de calendele lui martie [23 februarie]

La Smyrna⁴, ziua de prăznuire a sfântului călugăr și martir Sinerus și a celor 72 de martiri.

¹ Calendar realizat la mănăstirea Saint-Benoît-sur-Loire, Fluery, Franța.

² Martire de la *Sirmium*.

³ Martirologiu realizat la Biserica din Auxere, Franța.

⁴ Corect, *Sirmium*.

MARTIUS

VIII Kalend. April.

Apud Syrmium natale sancti Herenei episcopi et martyris.

VII Kalend. April.

Apud Syrmium natale sancti Montani presbyteri et Maximae uxoris eius in mare mersorum.

APRILIS

III Nonas April.

In Scithia civitate Thomis, natale sanctorum Evagrii et Benigni.

V Idus Aprilis

Apud Syrmium natale VII virginum, quae in unum meruerunt coronari, quarum nomina Deus novit.

MAIUS

Kalendas Maii

Natale SS. apostolorum Philippi et Iacobi.

V Kalendas Iunii

Mesia civitate Dorostrensi natale S. Iulii martyris.

IUNIUS

VI Idus Iunii

In Dorostoro civitate sancti Marci episcopi.

XVII Kal. Iul.

Eodem die apud civitatem Dorostro natale s. Esitii militaris et martyris.

XII Kal. Iul.

In Thomis civitate sanctorum Pauli, Cyriani, Paulae, Feliciae, Thomae, Felicis.

MARTIE

În a opta zi înainte de calendele lui aprilie [25 martie]

La Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului episcop și martir Hereneus.

În a șaptea zi înainte de calendele lui aprilie [26 martie]

La Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului preot Montanus și a soției acestuia Maxima, care au fost aruncați în mare.

APRILIE

În a treia zi înainte de nonele lui aprilie [3 aprilie]

În Scithia, în orașul Thomis, ziua de prăznuire a sfinților Evagrius și Benignus.

În a cincea zi înainte de idele lui aprilie [9 aprilie]

La Syrmium, ziua de prăznuire a celor șapte fecioare care au binemeritat să fie încununate împreună, ale căror nume le știe Dumnezeu.

MAI

La calendele lui mai [1 mai]

Ziua de prăznuire a sfinților apostoli Filip și Iacob.

În a cincea zi înainte de calendele lui iunie [28 mai]

În Moesia, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului martir Iulius.

IUNIE

În a șasea zi înainte de idele lui iunie [8 iunie]

În orașul Durostorum, <ziua de prăznuire> a sfântului episcop Marcus.

În a șaptesprezecea zi înainte de calendele lui iulie [15 iunie]

În aceeași zi, în orașul Dorostorum, ziua de prăznuire a sfântului soldat și martir Esitius.

În a douăsprezecea zi înainte de calendele lui iulie [20 iunie]

În orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a sfinților Paulus, Cyrianus, Paula, Felicia, Thoma, Felix.

IULIUS

IV Nonas Iulii

In Sirmia natale SS. Innocentii, Sabbatiae cum aliis XXX.

Nonas Iulii

Romae SS. martyrum Nicostrati, Claudii, Castorii, Victorini, Symphoriani, quos beatus Sebastianus credere Christum docuit, et S. Polycarpus presbyter baptizavit.

AUGUSTUS

VI Kalendas Septembris

Thomis natale SS. martyrum Marcellini tribuni, et uxoris eius Manneae, et filii eius Iohannis, et Serapionis clerici, et Petri militis.

NOVEMBER

VI Idus Novembris

Romae natale V martyrum Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii et Simplicii. Ipso die iuxta corpora eorum natale sanctorum quatuor coronatorum Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.

Pridie Kalend. Decemb.

In civitate Patras provinciae Achaiae natale B. Andreae apostoli, qui etiam apud Scythiam predicavit.

DECEMBER

VIII Kal. Ianuarii [25 dec.]

Eodem die natale S. Anastasiae virginis et martyris, quae de Roma secuta est sanctos qui ad martyrium ducebantur.

Ediția folosită: PL 138, col. 1209, 1216, 1220, 1221, 1225, 1229, 1230, 1231, 1233, 1240, 1250, 1253, 1257.

IULIE

În a patra zi înainte de nonele lui iulie [4 iulie]

În Sirmia, ziua de prăznuire a sfinților Innocentius, Sabbatia, împreună cu alți treizeci.

La nonele lui iulie [7 iulie]

La Roma, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Nicostratus, Claudius, Castorius, Victorinus, Symphorianus, pe care fericitul Sebastianus i-a învățat să creadă în Hristos și sfântul preot Polycarpus i-a botezat.

AUGUST

În a șasea zi înainte de calendele lui septembrie [27 august]

La Thomis, ziua de prăznuire a sfinților martiri Marcellinus tribunul și a soției sale Mannea, și a fiului lui Iohannes, și a preotului Serapio și a soldatului Petrus.

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de idele lui noiembrie [8 noiembrie]

La Roma, ziua de prăznuire a celor cinci martiri, Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius și Simplicius. Tot în acea zi, lângă trupurile lor, <se face> prăznuirea celor patru sfinți încoronați, Severus, Severianus, Carpophorus și Victorinus.

În ajunul calendelor lui decembrie [30 noiembrie]

În orașul Patras din provincia Achaia, ziua de prăznuire a fericitului apostol Andrei, care a predicat și în Scythia.

DECEMBRIE

În a opta zi înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]

Tot în acea zi <e> prăznuirea sfintei fecioare și martire Anastasia, care i-a urmat de la Roma pe sfinții care erau duși la martiriu.

Traducere: Mihaela Paraschiv

3. KALENDARIUM MANTUANUM

NOVEMBER

VI Idus

III Coronatorum

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1264.

4. KALENDARIUM VALLUMBROSANUM

NOVEMBER

VI Idus

S. Quatuor Coronat. Mart.

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1286.

**5. FRAGMENTUM ALTERUM MULTO ANTIQUIORIS
VALLUMBROSANI KALENDarii**

OCTOBER

VI Idus

Quatuor Coronatorum.

NOVEMBER

VIII Chal.

et S. Anastasiae.

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1290, 1292.

6. LUCENSIS KALENDarii FRAGMENTUM

NOVEMBER

VI Idus

Sanctorum martyrum quatuor Coronatorum.

3. CALENDARUL MANTUAN⁵

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]
<Ziua de prăznuire> a celor patru încoronați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

4. CALENDARUL VALUMBROSAN⁶

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]
<Ziua de prăznuire> a celor patru sfinți martiri încoronați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

5. UN ALT FRAGMENT DINTR-UN CALENDAR VALUMBROSAN CU MULT MAI VECHI

OCTOMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [10 octombrie]
<Ziua de prăznuire> a celor patru încoronați.

NOIEMBRIE

În ziua a opta înainte de calendele lui decembrie [24 noiembrie]
Și <ziua de prăznuire> a sfintei Anastasia.

Traducere: Mihaela Paraschiv

6. UN FRAGMENT DIN CALENDARUL LUCENS⁷

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]
<Ziua de prăznuire> a celor patru sfinți martiri încoronați.

⁵ Calendar realizat la Mantua, în Italia.

⁶ Vallumbrosa, Italia.

⁷ Calendar realizat la Lucca, Italia.

DECEMBER

VIII Chal.
et S. Anastasie Martyris.

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1291, 1294.

7. KALENDARIUM STABULENSE

APRILIS

V Idus
et in Sirmia VIII virginum.

NOVEMBER

VI Idus
Romae quatuor Coronatorum. Severi, Severiani, Victorini et Carpofori.

DECEMBER

VIII Kal. Ianuarii [25 decembrie]
et passio sanctarum virginum Anastasiae et Eugeniae.

Ediția folosită: *PL* 138, col. 1196, 1202, 1204.

8. KALENDARIUM VERDINENSE

NOVEMBER

VI Idus
SS. quatuor Coronatorum.

Ediția folosită: *PL* 139, col. 1208.

DECEMBRIE

În a opta zi înainte de calendele <lui ianuarie> [25 decembrie]
Și <ziua de prăznuire> a sfintei martire Anastasia.

Traducere: Mihaela Paraschiv

7. CALENDARUL STABULENS⁸

APRILIE

În a cincea zi înainte de ide [9 aprilie]
Și în Sirmia, <ziua de prăznuire> a celor opt fecioare.

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]
La Roma, <ziua de prăznuire> a celor patru încoronați, Severus, Severianus, Victorinus și Carpoforus.

DECEMBRIE

În a opta zi înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]
Și pătımirea sfintelor fecioare Anastasia și Eugenia.

Traducere: Mihaela Paraschiv

8. CALENDARUL VERDINENS

NOIEMBRIE

În a șasea zi înainte de ide [8 noiembrie]
<Ziua de prăznuire> a celor patru sfinți încoronați.

Traducere: Mihaela Paraschiv

⁸ Calendar realizat la Stavelot, în Ardenni, probabil în mănăstirea de aici.

CXVI. MOYSIS

**EPIPHANII EPISCOPI CYPRI DE SANCTIS APOSTOLIS VBI QVISQVE
EORVM PREDICAVIT ET QVOMODO ET VBI OBIERINT ET SANCTA
EORVM CORPORA VBI IACENT ET IN QVIBVS LOCIS**

<II.> Andreas frater eius, sicut priores nostri tradiderunt, predicauit Scithis et Zogdianis et Gorsinis et in Sebastopolim magna, ubi sunt castra Asparis et Issi portus et Phasis fluuius, ubi habitant Ethiopes. Sepelitur autem in partibus Achaie, crucifixus sub Egea rege Patrum.

<V.> Philippus autem apostolus; hic fuit a Bethsaida, ex uilla Petri et Andree; in superiore uero Phrigia predicauit euangelium; moritur autem in Iherapolim et ibi sepelitur.

Ediția folosită: François Dolbeau, *Une liste ancienne d'apôtres et de disciples, traduite du grec par Moïse de Bergame*, în *AB*, 104, 1986, p. 307, 308.

CXVI. MOISE DE BERGAM

(secolul al XII-lea)

Autorul și opera. Moise de Brolo sau Moise de Bergam a trăit în al doilea sfert al secolului al XII-lea la *Constantinopolis*. El a tradus în latină o dublă listă de apostoli și discipoli atribuită lui Epiphanius de *Cypros* (365-403). Manuscrisul editat de François Dolbeau datează de la sfârșitul secolului al XII-lea și se găsește în Biblioteca municipală din Nîmes.

Bibliografie: G. Gorni, *Il «Liber Pergaminus» di Mosè del Brolo*, în *SMed*, 11, 1970, p. 409-460; F. Dolbeau, *Une liste ancienne d'apôtres et de disciples, traduite du grec par Moïse de Bergame*, în *AB*, 104, 1986, p. 299-301.

<CARTEA> EPISCOPULUI EPIPHANIUS DE CYPRUS DESPRE SFINȚII APOSTOLI, UNDE A PREDICAT FIECARE DINTRE ACEȘTIA ȘI ÎN CE FEL ȘI UNDE AU MURIT ȘI UNDE ZAC TRUPURILE SFINTE ALE LOR ȘI ÎN CE LOCURI

<II.> Andrei, fratele acestuia /al lui Simon Petru – n.n./, după cum au povestit înaintașii noștri, a predicat la sciți și zogdiani¹ și gorsini² și în Sebastopolis cea Mare³, unde sunt fortăreața Apsaris⁴ și portul Issus⁵ și fluviul Phasis⁶, unde locuiesc etiopii. Crucificat sub Egea, regele Patrasului, este îngropat însă în părțile Achaiei.

<V.> Apostolul Filip; acesta a fost din Bethsaida, din satul lui Petru și al lui Andrei; însă a predicat Evanghelia în Phrigia Superior; moare însă la Iherapolis și acolo este îngropat.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Vezi *FHDRCh*, CIV.

² Vezi *FHDRCh*, CIV.

³ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁴ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

⁵ Vezi *FHDRCh*, CIV.

⁶ Vezi *FHDRCh*, XCVII.

CXVII. PSEUDO-IERONIMI**EPISTULA SANCTI IERONIMI PRESBITERI AD CHROMATIUM ET
HELIODORUM EPISCOPOS DE SANCTUM APOSTOLORUM ET DE
LXX DISCIPULORUM ORDINATIONE VEL OBITU VEL IN
QUACUMQUE REGIONE VEL CIVITATE REQUIESCUNT**

3. Andreas qui interpretatur virilis uel decorus, frater Petri; hic predicauit Scithie uel Asie, ibique in ciuitate Patras cruce suspensus occubuit II. Kal. decembris.

7. Philippus qui interpretatur os lampadis, ortus unde et Petrus, Galilee predicauit Christum, deinde Gerapolis Frigie prouincie obiit, ibique cum filiabus suis quiescit, cuius natalis kal. madii celebratur.

Ediția folosită: François Dolbeau, *Une liste latine d'apôtres et de disciples compilée en Italie du Nord*, în *AB*, 116, 1998, p. 18.

CXVII. PSEUDO-IERONIMUS (către mijlocul secolului al XII-lea)

Autorul și opera. *Epistula* din care am selectat fragmentele de mai jos a fost editată de François Dolbeau. Ea se găsește într-un manuscris databil către mijlocul secolului al XII-lea aflat în Biblioteca Universității din Barcelona. Textul respectiv avea menirea de a justifica originile apostolice ale Milanului prin Barnaba.

Bibliografie: F. Dolbeau, *Une liste latine d'apôtres et de disciples compilée en Italie du Nord*, în *AB*, 116, 1998, p. 5-16.

SCRISOAREA SFÂNTULUI PREOT IERONIMUS¹ CĂTRE EPISCOPII CHROMATIUS² ȘI HELIODORUS CU PRIVIRE LA NUMIREA SFÎNȚILOR APOSTOLI ȘI A CELOR 70 DE DISCIPOLI, ORI DESPRE SFÂRȘITUL <LOR>, ORI ÎN CE ȚINUT SAU CETATE SE ODIHNESC

3. Andrei, care se traduce „bărbătosul” sau „arătosul”³, fratele lui Petru; acesta a predicat în Scythia sau Asia și acolo, în orașul Patras, a murit ridicat pe cruce, cu două zile înainte de calendele lui decembrie [30 noiembrie].

7. Filip, care se traduce „gură de lumină”⁴, născut <în locul> de unde <era> și Petru, l-a propovăduit pe Hristos în Galileea, a murit apoi în Gerapolis din provincia Frigia și acolo se odihnește împreună cu fiicele sale; ziua de prăznuire a acestuia se celebrează la calendele lui mai [1 mai].

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹ Vezi *FHDRCh*, XXXII.

² Vezi *FHDRCh*, XXVI.

³ Vezi *FHDRCh*, CXX (*Martyrologium Romanum*).

⁴ Vezi *FHDRCh*, XCI (*Beda Venerabilis*).

CXVIII. IACOBI VORAGINENSIS**LEGENDA SANCTORUM****DE SANCTO ANDREA APOSTOLO**

Post ascensionem Domini, divisis apostolis, Andreas apud Scythiam, Matthaeus vero apud Margundiam praedicavit... Andrea vero Margundia remanente irati illi de evasione Sancti Matthaei Andream apprehendunt et per plateas ligatis manibus pertrahunt; cumque eius sanguis efflueret, pro iis oravit et ad Christum eos sua oratione convertit. Inde in Achaïam proficiscitur.

Ediția folosită: <http://www.thelatinlibrary.com/voragine/andrea.shtml>

CXVIII. IACOBUS DE VORAGINE (1230 – 1298)

Autorul. Iacobus s-a născut în 1230 în localitatea Viraggio (lat. *Voragine*) – astăzi, Varazze, lângă Genova. În 1244, a intrat în ordinul dominicanilor, devenind apoi provincial al acestora în Lombardia (1267-1286). În 1288, deși a refuzat, a fost ales arhiepiscop de Genova, preluându-și scaunul abia în 1292, la insistențele papei Nicolae IV (1288-1292). A murit în noaptea de 13 spre 14 iulie 1298.

Opera. Iacobus a compus între 1263-1270 un ciclu de *Legende ale sfinților* (*Legenda sanctorum*), numit și *Legenda Aurea*, bazat pe vechile martirologii ale Evului Mediu, acte martirice, vieți de sfinți. A fost tipărit pentru prima dată la Basel, în 1470, având o largă circulație în țările catolice.

Bibliografie: M. Sticco, *Giacomo da Varazze*, în *EC*, VI, col. 332-333

LEGENDELE SFINȚILOR

DESPRE SFÂNTUL APOSTOL ANDREI

După Înălțarea Domnului, apostolii despărțindu-se, Andrei a predicat în Scythia, iar Matei la Margundia... Însă, când Andrei rămâne o vreme la Margundia, aceia /păgânii – n.n./, mâniați că le scăpase plecarea sfântului Matei, îl prind pe Andrei și îl târăsc prin piețe cu mâinile legate; pe când sângele îi curgea șiroaie, el s-a rugat pentru ei și, prin rugăciunea sa, i-a convertit întru Hristos. Mai apoi pleacă în Grecia¹.

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Jacques de Voragine, *Legenda de aur*, I, traducere, îngrijire și prefață de Livia Titieni, Cluj-Napoca, 1998, p. 26.

¹ Iacobus de Voragine reia aici tema unei scrieri apocrife intitulate, convențional, *Acta Andreae et Matthaei apud antropophagos* (*Faptele lui Andrei și Matei la antropofagi*) (cca 400), în care se vorbește despre prezența celor doi apostoli la o populație legendară situată undeva în nordul Mării Negre – vezi *Studiul introductiv*.

DE SANCTO PHILIPPO APOSTOLO

Philippus apostolus cum viginti annis per sithiam predicasset a paganis tenetur... sicque uniuersis credentibus per annum unum eis adhuc predicauit et in eis presbiteros et dyacones ordinans in asiam ciuitatem ierapolim uenit...

Ediția folosită: Nicolae Dănilă, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc. Sfântul Apostol Filip și Scythia Minor (V)*, în „Credința străbună”, Foaie religioasă editată de Episcopia Ortodoxă Română a Albei Iulia, anul VIII, nr. 1 (130), ianuarie 1997, p. 7; idem, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 49, notele 49-50 (text latin).

DESPRE SFÂNTUL APOSTOL FILIP

Apostolul Filip, după ce predicase² timp de douăzeci de ani în Sithia³, este prins⁴ de păgâni... Și astfel, tuturor celor care credeau <în Hristos>, le-a predicat timp de un an și, hirotonindu-le preoți și diaconi, a venit în Asia, în orașul Hierapolis ...⁵

Traducere: Mihaela Paraschiv

Ediția consultată: Nicolae Dănilă, *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc. Sfântul Apostol Filip și Scythia Minor (V)*, în „Credința străbună”, Feoie religioasă editată de Episcopia Ortodoxă Română a Albei Iulia, anul VIII, nr. 1 (130), ianuarie 1997, p. 7; idem, *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S.N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 38.

² În traducerea lui Nicolae Dănilă, „pe când predica”.

³ Desigur, „Scythia”.

⁴ În traducerea lui Nicolae Dănilă, „deținut”.

⁵ Originea acestei legende este scrierea lui Pseudo-Abdias, pentru care vezi în volum. Vezi și *Studiul introductiv*.

CXIX. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΗΣΤΟΥ ΧΑΝΤΗΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Π, 39. Ἐπὶ δὴ τούτῳ καὶ Ἀνδρέας ὁ τοῦ κορυφαίου Πέτρου κασίγνητος, πρῶτον μὲν παρὰ Ἰωάννου τὸν Κύριον ἐπαγνοῦς, καὶ τὸν σύγγονον πρῶτος εἰς αὐτὸν ἐλκύσας, καλῶς τε καὶ ὡς χρεὼν γε ἦν τῷ πρωτοκλήτῳ, ἄχρι δὴ καὶ τῆς εἰς οὐρανὸν ἀνόδου Χριστῷ κατ' ἔχνος πολιτευσάμενος, καὶ τὴν ἄνωθεν ἐν εἵδει πυρίνων γλωσσῶν χάριν τοῦ Πνεύματος εἰσδεξάμενος, κλήρω καὶ οὗτος τὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐστέλλετο. Καππαδοκία μὲν οὖν αὐτῷ καὶ Γαλατία καὶ ἡ τῶν Βιθυνῶν διελάγχανον. Ἐπὶ γὰρ μὴν καὶ τὴν, ἣ ὦν Ἀνθρωποφάγων ὠνόμασται, ἥ τε Σκυθῶν ἐρημία, Εὐξεινός τε πόντος ἐκάτερος· τὰ τε πρὸς Βορρᾶν καὶ Νότον αὐτοῦ κλίματα, τό τε Βύζαντος πέδον· ἐφ' ᾧ καὶ πρῶτον ἐπίσκοπον τὸν θεῖον Στάχυν καταστήσας ἐν Ἐκκλησίᾳ ἦν ἐκεῖστε πρῶτος οὗτος ἐπήξατο· εἶτα διὰ Θράκης καὶ Μακεδονίας, Θεσσαλίας τε καὶ Ἀχαΐας ἐλθὼν·

Ediția folosită: PG 145, col. 860.

CXIX. NIKEPHOROS KALLISTOS XANTHOPOULOS

(înainte de 1256 – cca 1335)

Autorul. Se știu foarte puține lucruri despre Nikephoros Kallistos Xanthopoulos: s-a născut, foarte probabil, la *Constantinopolis* înainte de 1256; a devenit preot la catedrala Sfânta Sofia; în timpul domniei împăratului Andronikos II Palaiologos (1282-1328), s-a implicat în afacerile bisericești, opunându-se unirii cu Roma; înainte de a muri, s-a călugărit sub numele Neilos.

Opera. Nikephoros Kallistos Xanthopoulos este autorul unor lucrări liturgice, exegetice și hagiografice, dar și al unor poeme didactice care s-au bucurat de mare popularitate. Totodată, el a scris o masivă *Istorie bisericească*, ce înfățișa istoria lumii de la Nașterea lui Hristos la anul 912, dar din ea s-au păstrat doar optsprezece cărți, care ajung cu narairea evenimentelor până la anul 610. Această lucrare este o compilație de informații preluate mai ales din istoricii veacurilor IV-VI – Eusebius de *Caesarea*, Sozomenos, Theodoretos de *Cyros*, Evagrius Scholastikos.

Bibliografie: H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur in Byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 705–706; A.-M. Taylor, *Xanthopoulos, Nikephoros Kallistos*, în *ODB*, 3, p. 2207.

ISTORIA BISERICEASCĂ

II, 39. După aceasta și Andrei, fratele conducătorului Petru, cel care l-a cunoscut mai întâi pe Domnul alături de Ioan și care l-a atras primul la El pe frate, era în mod cinstit și cum se cuvine Celui dintâi chemat, până la Înălțarea la cer pentru Hristos, făcându-și datoria pe urmele <acestuia> și primind de sus harul <Sfântului> Duh la vederea limbilor de foc, prin tragere la sorți acesta a fost trimis la neamuri. Așadar, Cappadocia și Galatia și ținutul bitinienilor i-au căzut la sorți acestuia. Într-adevăr, a traversat acea <țară> care se numea a antropofagilor sau pustiul sciților, fiecare din cele două <țarmuri> al Mării Negre, regiunile dinspre nordul și dinspre sudul acestuia, până pe pământul Bizanțului. Și în acest <loc> a desemnat pe Stachys primul sfânt episcop în Biserica pe care el a întemeiat-o primul acolo. Apoi a mers prin Thracia, Macedonia, Thessalia și Achaia.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

CXX. MARTYROLOGIUM ROMANUM

2 Ianuarii [Quarto Nonas Ianuarii]

Tomis, in Ponto, sanctorum fratrum Argei, Narcissi et Marcellini pueri. Hic, sub Licinio Principe, cum inter tirones esset comprehensus et nollet militare, hinc, caesus ad mortem ac diu maceratus in carcere, demum, in mare demersus, martyrinm consummavit; eius autem fratres gladio perempti sunt.

7 Ianuarii [Septimo Idus Ianuarii]

In Dacia sancti Nicetae Episcopi, qui feras et barbaras gentes, Evangelii praedicatione, mites reddidit ac mansuetas.

25 Ianuarii [Octavo Kalendas Februarii]

Tomis, in Scythia, sancti Bretannionis Episcopi, qui mira sanctitate et catholicae fidei zelo, sub Ariano Imperatore Valente, cui fortiter restitit, in Ecclesia floruit.

25 Martii [Octavo Kalendas Aprilis]

Sirmii passio sancti Irenaei, Episcopi et Martyris; qui, tempore Maximiani Imperatoris, sub Praeside Probo, primum tormentis acerrimis vexatus, deinde diebus plurimis cruciatus in carcere, novissime, abscisso capite, consummatus est.

26 Martii [Septimo Kalendas Aprilis]

Sirmii sanctorum Martyrum Montani Presbyteri, et Maximae, qui, ob Christi fidem, in flumen demersi sunt.

3 Aprilis [Tertio Nonas Aprilis]

Tomis, in Scythia, natalis sanctorum Martyrum Evagrii et Benigni.

CXX. MARTIROLOGIUL ROMAN

(secolul al XVI-lea)

Opera: Publicat inițial în 1583, acest martirologiu a fost aprobat de papa Gregorius XIII (1572-1585) un an mai târziu, în contextul reformei calendarului iulian înfăptuite de el. A fost apoi confirmat de papii Urbanus VIII (1623-1644) și Clement X (1670-1676) și revizuit de Benedictus XIV în 1749.

Bibliografie: V. Saxer, S. Heid, *Martirologio*, în *NDPAC*, II, col. 3100; A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de R. Pop, București, 1996, p. 320.

2 ianuarie [în ziua a patra înainte de nonele lui ianuarie]

La Tomis, în Pontus, <ziua de prăznuire> a sfinților frați Argeus, Narcissus și Marcellinus tânărul. Acesta, deoarece a fost luat printre recruți, sub principele Licinius, și cum nu voia să servească în armată, dintr-asta, bătut de moarte și torturat mult timp în închisoare, în cele din urmă, scufundat în mare, și-a încheiat martiriul; iar frații lui au fost omorâți cu sabia.

7 ianuarie [în ziua a șaptea înainte de idele lui ianuarie]

În Dacia, <ziua de prăznuire> a sfântului Niceta episcopul, care, prin predicarea Evangheliei, a făcut neamurile sălbatice și barbare blânde și liniștite.

25 ianuarie [în ziua a opta înainte de calendele lui februarie]

La Tomis, în Scythia, <ziua de prăznuire> a sfântului Britannio episcopul, care, prin pietatea uimitoare și zelul în credința catolică, sub arianul împărat Valens, căruia i-a opus rezistență cu curaj, a fost la mare cinste în Biserică.

25 martie [în ziua a opta înainte de calendele lui aprilie]

La Sirmium, pămîntirea sfântului Irenaeus, episcop și martir; care, pe vremea împăratului Maximianus, sub guvernatorul Probus¹, chinuit mai întâi cu cele mai violente torturi, apoi schingiuit în închisoare foarte multe zile, în cele din urmă s-a sfârșit, fiindu-i tăiat capul.

26 martie [în ziua a șaptea înainte de calendele lui aprilie]

La Sirmium, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Montanus preotul și Maxima, care, din pricina credinței în Hristos, au fost înecați într-un râu.

3 aprilie [în ziua a treia înainte de nonele lui aprilie]

La Tomis, în Scythia, ziua de prăznuire a sfinților martiri Evagrius și Benignus.

¹ Vezi *FHDRCh*, CV.

9 Aprilis [Quinto Idus Aprilis]

Sirmii passio sanctarum septem Virginum et Martyrum, quae, dato simul pretio sanguinis, vitam mercatae sunt aeternam.

13 Aprilis [Idibus Aprilis]

Dorostori, in Mysia inferiore, passio sanctorum Maximi, Quinctiliani et Dadae, in persecutione Diocletiani.

20 Aprilis [Duodecimo Kalendas Maii]

Tomis, in Scythia, sancti Theotimi Episcopi, quem, ob insignem ipsius sanctitatem atque miracula, etiam infideles barbari venerati sunt.

11 Maii [Quinto Idus Maii]

Natalis beatorum Philippi et Iacobi Apostolorum. Ex his Philippus, cum omnem fere Scythiam ad Christi fidem convertisset, tandem apud Hierapolim, Asiae civitatem, cruci affixus et lapidibus obrutus, glorioso fine quievit.

25 Maii [Octavo Kalendas Iunii]

Dorostori, in Mysia inferiore, item natalis sanctorum Martyrum Pasicratis, Valentionis et aliorum duorum, simul coronatorum.

27 Maii [Sexto Kalendas Iunii]

Dorostori, in Mysia inferiore, passio beati Iulii, qui, tempore Alexandri Imperatoris, cum esset veteranus et emeritae militiae, comprehensus est ab officialibus, et Maximo Praesidi oblatus; quo praesente, cum exsecraretur idola, et Christi nomen constantissime confiteretur, capitali sententia punitus est.

15 Iunii [Decimo septima Kalendas Iunii]

Dorostori, in Mysia inferiore, sancti Hesychii militis, qui, cum beato Iulio comprehensus, post eum, sub Maximo Praeside, martyrio coronatus est.

20 Iunii [Duodecimo Kalendas Iunii]

Tomis, in Ponto, sanctorum Martyrum Pauli et Cyriaci.

9 aprilie [în ziua a cincea înainte de idele lui aprilie]

La Sirmium, pătimirea celor șapte fecioare și martire, care, plătind laolaltă prețul sângelui, au dobândit viața eternă.

13 aprilie [la idele lui aprilie]

În Dorostorum, în Mysia Inferior, pătimirea sfinților Maximus, Quintilianus și Dada, în timpul persecuției lui Diocletianus.

20 aprilie [în ziua a douăsprezecea înainte de calendele lui mai]

La Tomis, în Scythia, <ziua de prăznuire> a sfântului Theotimus episcopul, pe care, datorită pietății lui fără seamăn și miracolelor acestuia, l-au venerat chiar și necredincioșii barbari.

11 mai [în ziua a cincea înainte de idele lui Mai]

Ziua de prăznuire a fericitorilor apostoli Filip și Iacob. Dintre ei, Filip, după ce a convertit aproape toată Scythia la credința lui Hristos, în cele din urmă, ținut pe cruce și strivit cu pietre la Hierapolis, cetate din Asia, a murit cu un sfârșit glorios.

25 mai [în a opta zi înainte de calendele lui iunie]

În Dorostorum, în Mysia Inferior, de asemenea, ziua de prăznuire a sfinților martiri Pasirates, Valentio și a altor doi, încununați în același timp.

27 mai [în ziua a șasea înainte de calendele lui iunie]

În Dorostorum, în Mysia Inferior, pătimirea fericitului Iulius, care, în timpul împăratului Alexander, când era veteran și disponibilizat din armată, a fost prins de autorități și înfățișat guvernatorului Maximus; în prezența acestuia, deoarece a blestemat idolii și a mărturisit cu cea mai mare statornicie numele lui Hristos, a fost pedepsit prin condamnarea la moarte.

15 iunie [în ziua a șaptesprezecea înainte de clendele lui iunie]

În Dorostorum, în Mysia Inferior, <ziua de prăznuire> a sfântului Hesychius ostașul, care, prins împreună cu fericitul Iulius, a fost încununat cu martiriul după acesta, sub guvernatorul Maximus.²

20 iunie [în ziua a douăsprezecea înainte de calendele lui iunie]

La Tomis, în Pontus, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Paulus și Cyriacus.

² Vezi *FHDRCh*, XCI.

22 Iunii [Decimo Kalendas Iulii]

Eodem die sancti Nicetae, Romatianae civitatis Episcopi, doctrina sanctisque moribus clari.

4 Iulii [Quarto Nonas Iulii]

Sirmii sanctorum Martyrum Innocentii et Sebastiae, cum aliis triginta.

5 Iulii [Tertio Nonas Iulii]

Tomis, in Scythia, sanctorum Martyrum Marini, Theodoti et Sedophae.

7 Iulii [Nonis Iulii]

Romae sanctorum Martyrum Claudii Commentariensis, Nicostrati primiscrinii, qui fuit vir beatae Martyris Zoeae, Castorii, Victorini et Symphoriani; quos omnes sanctus Sebastianus ad fidem Christi perduxit, et beatus Polycarpus Presbyter baptizavit. Eosdem, in perquirendis sanctorum Martyrum corporibus occupatos, Fabianus Iudex comprehendi iussit, et, cum eos, per decem dies minis et blanditiis exagitans, in nullo penitus posset commovere, iussit tertio torqueri, ac postea in mare praecipites dari.

18 Iulii [Quintodecimo Kalendas Augusti]

Dorostori, in Mysia inferiore, sancti Aemiliani Martyris, qui, tempore Iuliani Apostatae, sub Capitolino Praeside, in fornacem iniectus, martyrii palmam accepit.

27 Augusti [Sexto Kalendas Septembris]

Tomis, in Ponto, sanctorum Martyrum Marcellini Tribuni, et uxoris Manneae, ac filiorum Ioannis, Serapionis et Petri.

29 Augusti [Quarto Kalendas Septembris]

Apud Sirmium natalis sanctae Basillae Virginis.

22 iunie [în ziua a zecea înainte de calendele lui iulie]

În aceeași zi, <prăznuirea> sfântului Niceta, episcopul orașului Romatiana³, cel vestist prin învățătura și obiceiurile sfinte.

4 iulie [în ziua a patra înainte de nonele lui iulie]

În Sirmium, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Innocentius și Sebastia, cu alți treizeci.

5 iulie [în ziua a treia înainte de nonele lui iulie]

La Tomis, în Scythia, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Marinus, Theodotus și Sedopha.

7 iulie (la nonele lui iulie)

La Roma, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Claudius notarul, Nicos-tratus, *primiscrinus*⁴, care a fost soțul fericitei martire Zoa; <ziua de prăznuire> a lui Castorius, Victorinus și Symphorianus; pe aceștia toți sfântul Sebastianus i-a adus la credința lui Hristos și fericitul Polycarpus preotul i-a botezat. Judecătorul Fabianus a poruncit să fie prinși aceștia, care erau ocupați cu căutarea corpurilor sfinților martiri, și, deoarece nu a putut să-i tulbure cu totul în nici un <chip>, hărțuindu-i timp de zece zile cu amenințări și cu momeli, a poruncit în al treilea rând să fie torturați și apoi aruncați în mare.⁵

18 iulie [în ziua a cincisprezecea înainte de calendele lui august]

La Dorostorum, în Mysia Inferior, <ziua de prăznuire> a sfântului martir Aemilianus, care, aruncat în cuptor pe timpul lui Iulianus Apostatul, sub guvernatorul Capitolinus, a primit ramura de palmier a martiriului.

27 august [în ziua a șasea înainte de calendele lui septembrie]

La Tomis, în Pontus, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Marcellinus tribunul și a soției Mannea și a fiilor Ioannes, Serapio și Petrus.

29 august [în ziua a patra înainte de calendele lui septembrie]

La Sirmium, ziua de prăznuire a sfintei Basilla Fecioara.

³ *Remesiana* – Bela Palanka, Serbia.

⁴ *Primiscrinus* – șef de birou, de secretariat.

⁵ Vezi *infra* și **FHDRCh**, **LII** și **XCI**.

13 Septembris [Idibus Septembris]

Item sanctorum Martyrum Macrobiani et Juliani, qui sub Licinio passi sunt.

15 Septembris [Decimo septimo Kalendas Octobris]

Eodem die sancti Nicetae Gothi, qui ab Athanarico Rege, ob catholicam fidem, iussus est igne comburi.

Marcianopoli, in Thracia, sanctae Melitinae Martyris, quae, sub Antonino Imperatore et Antiocho Preside, cum ad gentilium fana semel et iterum ducta esset, atque idola semper corruerent, ideo suspensa et laniata est, ac demum capite plexa est.

17 Septembris [Quintodecimo Kalendas Octobris]

Novioduni, in Galliis, sanctorum Martyrum Valeriani, Macrini et Gordiani.

21 Octobris [Duodecimo Kalendas Novembris]

Nicomediae natalis sanctorum Dasii, Zotici, Caii et aliorum duodecim militum; qui, post diversa tormenta, in mare demersi sunt.

8 Novembris [Sexto Idus Novembris]

Romae, via Lavicana, tertio ab Urbe milliario, passio sanctorum Martyrum Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii et Simplicii, qui, primo in carcerem missi, deinde scorpionibus gravissime caesi, tandem, cum ex fide Christi dimoveri non possent, a Diocletiano iussi sunt in fluvium praecipites dari.

Ibidem, via Lavicana, natalis sanctorum Quatuor Coronatorum fratrum, id est Severi, Severiani, Carpophori et Victorini; qui, sub eodem Imperatore, ictibus plumbatarum usque ad mortem caesi sunt. Horum autem nomina, quae postea, interiectis annis, Domino revelante, ostensa sunt, cum minime reperiri tunc potuissent, statutum fuit ut anniversaria dies ipsorum, una cum illis quinque, sub nomine sanctorum Quatuor Coronatorum recoleretur; qui mos, etiam postquam revelata sunt, in Ecclesia perseveravit.

13 septembrie [la idele lui septembrie]

De asemenea, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Macrobius și Iulianus, care au pățit sub Licinius.

15 septembrie [în ziua a zecea înainte de calendele lui octombrie]

În aceeași zi <este prăznuirea> sfântului Niceta Gotul, care, din porunca regelui Athanaricus, a fost ars în foc din cauza credinței catolice.⁶

La Marcianopolis, în Thracia, <ziua de prăznuire> a martirei Melitina, care, sub împăratul Antoninus și sub guvernatorul Antiochus, fiindcă a fost dusă la templele păgânilor de două ori și idolii s-au prăbușit mereu, de aceea a fost spânzurată și sfâșiată și, în cele din urmă, decapitată.⁷

17 septembrie [în ziua a optsprezecea înainte de calendele lui octombrie]

La Noviodunum, în Gallii, <ziua de prăznuire> a sfinților martiri Valerianus, Macrinus și Gordianus⁸.

21 octombrie [în ziua a douăsprezecea înainte de calendele lui noiembrie]

La Nicomedia, ziua de prăznuire a sfinților Dasius, Zoticus, Caius și a altor doisprezece ostași, care, după diferite schingiuri, au fost aruncați în mare.⁹

8 noiembrie [în ziua a șasea înainte de idele lui noiembrie]

La Roma, pe Via Lavicana, la a treia piatră miliară depărtare de oraș, pătirea sfinților martiri Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius și Simplicius, care, aruncați mai întâi în închisoare, apoi loviți foarte tare cu bicele cu țepi de metal, în cele din urmă, cum nu au putut fi îndepărtați de credința lui Hristos, au fost aruncați în fluviu din porunca lui Diocletianus.

În același loc, pe Via Lavicana, ziua de prăznuire a celor patru sfinți frați încununați, adică Severus, Severianus, Carpophorus și Victorinus, care, sub același împărat, au fost bătuți până la moarte cu lovituri de bici cu plumbi. Însă, în legătură cu numele acestora, care, cu trecerea anilor, dezvăluindu-le Domnul, au fost cunoscute, deși atunci n-au putut fi nicidecum descoperite, s-a hotărât ca ziua de sărbătorire a acestora să fie celebrată din nou, împreună cu aceia cinci, sub numele celor patru sfinți încununați; care obicei a rămas în Biserică chiar și după ce au fost dezvăluite <numele>.

⁶ Despre el, vezi trimerterile în *FHDRCh*, CXIII (*Calendar palestiniano-georgian*).

⁷ Vezi și *FHDR*, II, p. 719.

⁸ Localizarea în *Gallia* se datorează faptului că și aici existau mai multe așezări cu numele *Noviodunum*, astăzi, Soissons, Nevers, Jublains, Noyon; martirii sunt însă din *Scythia Minor*, fiind atestați și la *Tomis* – vezi *ASS*, Sept. IV, 55 (*FHDR*, II, p. 718-719); *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, *Prop. Nov.*, *ASS*, Sept. 13, p. 40, 7-24 (*FHDR*, II, p. 720-721) și în volum.

⁹ Dasius era de la *Axiopolis*, iar Zoticus e etestat la *Noviodunum* și *Tomis* – vezi în volum.

20 Novembris [Duodecimo Kalendas Decembris]

Dorostori, in Mysia inferiore, sancti Dasii Martyris, qui, cum in festo Saturni nollet impudicitiiis eius consentire, sub Basso Praeside caesus est.

30 Novembris [Pridie Kalendas Decembris]

Apud Patras, in Achaia, natalis sancti Andreae Apostoli, qui in Thracia et Scythia sacrum Christi Evangelium praedicavit. Is, ab Aegea Proconsule comprehensus, primum in carcere clausus est, deinde gravissime caesus, ad ultimum suspensus in cruce, in ea populum docens biduo supervixit; et, rogato Domino ne eum sineret de cruce deponi, circumdatus est magno splendore de caelo, et, abscedente postmodum lumine, emisit spiritum.

Ediția folosită: <http://members.aol.com/liturgialatina/martyrologium/35.htm>

20 noiembrie [în ziua a douăsprezecea înainte de calendele lui decembrie]

La Dorostorum, în Mysia Inferior, <ziua de prăznuire> a sfântului Dasius martirul, care, deoarece la sărbătoarea lui Saturnus nu a vrut să fie de acord cu nerușinările acesteia, a fost ucis sub guvernatorul Bassus¹⁰.

30 noiembrie [în ajunul calendelor lui decembrie]

În Patras, în Achaia, ziua de prăznuire a sfântului Andrei apostolul, care a predicat Sfânta Evanghelie a lui Hristos în Thracia și în Scythia. Acesta, prins de proconsulul Aegea, mai întâi a fost închis în temniță, apoi bătut foarte rău <și> până la urmă răstignit pe cruce; pe aceasta a supraviețuit două zile, învățând mulțimea; și, rugându-se Domnului să nu îngăduie să fie dat jos de pe cruce, a fost înconjurat de o mare strălucire din cer și, când, după aceea, lumina a dispărut, și-a dat sufletul.

Traducere: Claudia Tărnăuceanu

¹⁰ Nu mai există alte date despre acest *legatus* – *PLRE*, I, p. 151 (*!Bassus!* 3).

CXXI. PASSIO EPICTETI ET ASTIONIS**DE SS. EPISCTETO PRESB. ET ASTIONE MONACHO MARTYRIBUS
ALMIRIDENSIBUS IN SCYTHIA**

I, 1. Temporibus Diocletiani, profanissimi imperatoris, erat quidem presbyter in partibus Orientis, nomine Epictetus, religiosam vitam agens, et castus in omni sua conversatione existens ...

3 ... diabolus ad eum vociferari et dicere: ... Quam bene mihi semper in Phrygiae partibus erat!

5. Una itaque e diebus dum quidam adolescens nimium decorus vultu, et pulcher aspectu, Astion nomine, visitationis gratia ad eum devenisset, atque juxta se eum sedere Presbyter rogasset: ponens manum super caput ejus, coepit eum blandis sermonibus taliter ad fidem Domini cohortari, dicens: Quis, inquit, es tu, o dulcissime fili, et unde venis, aut quo vadis? Aut cujus filius seu generis sis, indica

CXXI. PĂTIMIREA LUI EPICTETUS ȘI ASTION

Autorul și opera: Autorul acestei *Pătimiri* nu se cunoaște, deși Nestor Vornicescu a încercat să acrediteze ideea că nucleul ei datează de la cumpăna secolelor III-IV, așadar din timpul persecuțiilor declanșate de edictele dioclețiene, fiind redactat de unul dintre participanții la ancheta celor doi credincioși – judecătorul Vigilantius. Cert este că martirii Epictetus și Astion apar în martirologii latine din Antichitatea târzie (*FHDRCh*, **LII**) și Evul Mediu (*FHDRCh*, **XCI, CX**), prima ediție a textului hagiografic fiind tipărită în 1615. Ca orice producție de acest gen, *passio* este un amestec de elemente reale și fictive, de aspecte contemporane evenimentului și altele adăugate târziu. Descoperirea *martyricon*-ului de la *Halmyris* (Murighiol, jud. Tulcea), care adăpostea cripta inscripționată cu osemintele celor doi martiri¹, ca și anumite detalii topografice din *passio*² dau credibilitate unora dintre faptele expuse în text. Dintre acestea, pătimirea însăși în orașul menționat din *Scythia Minor* a credincioșilor de origine orientală Epictetus și Astion sub Diocletianus. Am selectat mai jos doar câteva fragmente mai semnificative pentru realitățile din provincie.

Bibliografie: H. Delehay, *Les martyrs Épictète et Astion*, în idem, *Mélanges d'hagiographie grecque et latine*, Bruxelles, 1966, p. 326-330; N. Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi «Pătimirea sfinților Epictet și Astion» (de la cumpăna secolelor III-IV)*, Craiova, 1990, p. 5-66; E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 92-99; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, București, 2003, p. 34, 44, 71.

DESPRE SFINȚII EPICTETUS PREOTUL ȘI ASTION MONAHUL MARTIRI ALMIRIDENSI DIN SCYTHIA³

I, 1. Pe vremea lui Diocletianus, împărat păgân foarte rău, era un preot din părțile Răsăritului, pe nume Epictetus, care ducea o viață evlavioasă și trăia neprihănit ...

3 ... Dar diavolul, timp de trei zile astfel țipa și striga: «... Ce bine mă simțeam în părțile Phrygiei!... »

5. Într-una din zile, un tânăr foarte bine îmbrăcat și preafrumos la chip, pe nume Astion, venind la fericitul preot să-l vadă, acesta l-a rugat să șadă lângă el și, punând mâna pe capul lui, a început să-l îndemne, prin cuvinte blânde, să vină la credința Domnului, vorbindu-i astfel: «Cine ești tu, o, preadulce fiu, de unde vii și unde te duci? Spune-mi al cui ești și de ce neam?». Iar el, răspunzând, a zis către

¹ M. Zahariade, O. Bounegru, *The Basilica Episcopalis and the Martyrs' Tombs from Halmyris*, în *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 157-162; idem, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos: Martyrium-ul de la Halmyris*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 115-126; V. H. Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004, p. 48-49, 55-58.

² A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *Halmyris. Monografie arheologică*, I. Cluj-Napoca, 2003, p. 81, 108.

³ Titlul nu este autentic. Statutul de „monah” al lui Astion trebuie să fie o adăugire târzie – vezi și N. Vornicescu, *op. cit.*, p. 51-52.

mihi. At ille respondens, dixit ad eum: ... Pater meus primarius urbis hujus et nimium ditissimus habetur: mater vero de illustrium genere et Juliani senatoris extitit filia...

9. Cumque in prudentissimo juvene, quae disposuerat ipse, consummata fuissent, post dies paucos, oratione ad Christum praemissa, ambo ab urbe egrediuntur: et descendentes navim, in Scytharum fines ingressi sunt, atque in Almiridensium civitatem devenerunt, ubi nullus erat, qui eos vel eorum patriam posset agnoscere...

II, 12. Igitur cum in memorata urbe, sancti Dei homines, mansiones sibi aptas invenissent, in ea gratiarum actiones soli Deo exhibebant. Et quia scriptum est, non potest civitas abscondi super montem posita, neque divina gratia latere sub modio: coepit iterum caelestis virtus per sanctum Epictetum plura signa et prodigia in regione Scytharum, quam ea, quae in Orientis partibus feceret, operari...

15. Non solum igitur sanctus Epictetus, sed et beatissimus Astion plurima miracula in nomine Domini operabatur. Denique collata est eis plurima gratia adversus omnes infirmitates: sed et contra daemones maxima illis potestas tributa est. Una igitur e diebus, dum ad hauriendum aquam pergeret ad Danubium...

17. Alio quoque tempore, dum ad hauriendam aquam ex flumine ipse beatissimus Astion...

18. Ideoque egressus hinc, intrabo in cor Latroniani ducis, et excitabo eum adversum vos celeriter, et per varia suppliciorum genera vos expendent, eo quod ingressi estis, ut quidam latrones, sive malefici in provinciam ipsius, et multos homines a cultura deorum ipsius per beneficia vestra avertentes, Deo vestro sociatis.

III, 19 ... subito advenit Latronianus dux in Almiridensium civitatem. Et cum per triduum opera publica, et imperialia ministeria, quae ibidem erant, pervidisset: quarta die nuntiaverunt ei quidam de officio de beatissimis Viris, dicentes

preot: «... Tatăl meu este foarte bogat și mai-marele acestui oraș, iar mama este de neam vestit, fiică a senatorului Iulianus ...»

9. Apoi, după ce s-au petrecut cu preaînțeleptul tânăr cele ce hotărâse el însuși⁴, la câteva zile după aceea, înălțând rugăciuni către Hristos, amândoi au ieșit din oraș și, urcându-se într-o corabie, au mers în ținuturile sciților⁵ și au ajuns în orașul almiridensilor⁶, unde nu exista nimeni care să-i poată recunoaște pe ei sau patria lor ...

II, 12. Așadar, după ce sfinții oameni ai lui Dumnezeu și-au găsit locuința potrivită în orașul amintit, aduceau acolo mulțumire lui Dumnezeu prin faptele lor. Și fiindcă scris este că o cetate așezată pe munte nu se poate ascunde⁷, nici harul dumnezeiesc nu stă ascuns sub obroc⁸, puterea cerească a început să săvârșească, prin sfântul Epictetus, mai multe semne și minuni în ținutul sciților decât le făcuse în părțile Răsăritului ...

15. Dar nu numai sfântul Epictetus, ci și preafericitul Astion săvârșea foarte multe minuni în numele Domnului. Și li s-au adus cea mai mare mulțumire pentru vindecarea tuturor bolilor. Dar li s-a dăruit mare putere și împotriva duhurilor necurate. Astfel, într-una din zile, pe când se ducea la Dunăre să ia apă⁹ ...

17. Altă dată, pe când însuși preafericitul Astion se ducea să ia apă din fluviu ...

18 ... «... De aceea, ieșind de aici, voi intra în inima comandantului militar al provinciei, Latronianus¹⁰, și-l voi întârâta degrabă împotriva voastră, iar el prin felurite chinuri vă va ucide, pentru că ați intrat ca niște tâlhari și ca niște răufăcători în provincia lui și prin binefacerile voastre, îndepărtând pe mulți oameni de la credința în zei, i-ați adus la Dumnezeul vostru».

III, 19 ... pe neașteptate a sosit în orașul almiridensilor comandantul militar al provinciei, Latronianus. Și, după ce a inspectat timp de trei zile lucrările publice¹¹ și instituțiile împărătești care existau acolo, în a patra zi au venit la el niște lo-

⁴ Catehumenatul, postul și botezul.

⁵ *in Scytharum fines* – expresie care indică o unitate administrativă romană, neîndoielnic provincia *Scythia (Minor)*.

⁶ Este vorba despre *Halmyris*, cunoscută în izvoare și sub forma *Salmorus-Salmorude*, dar și *Thalamonio-Thalamonion-Thalamonium* – A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 79-82.

⁷ *Mt* 5,14.

⁸ *Mt* 5,15.

⁹ În Antichitate, apa Dunării era, foarte probabil, potabilă – A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 17.

¹⁰ Despre acest *dux* nu mai există alte informații.

¹¹ Arheologic, lucrări publice datate în anii martirajului celor doi creștini sunt atestate pe nivelul 6 al așezării (cca 297/8-341/8) – A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 34-35, 112.

ei, et quod malefici sunt et magi, multos per sua veneficia averterent jam a sacrificiis deorum. Haec cum ille audisset, continuo imperat aliquos ex quaestionariis, ut post solis occasum pergerent ad habitaculum Sanctorum: et comprehensos eos, ferro vinctos, perducerent in custodiam carceris ...

20. Igitur alia die, primo diluculo jubet Latronianus dux tribunal praeparari in media civitate: et praeconibus imperat, ut cum nimio clamore ad tam nefandum et horridum spectaculum multitudinem populi invitarent. Et facta jam hora diei tertia, quasi furibunda bestia Latronianus procedit. Et populo undique exspectante, sedens pro tribunali, jubet adduci Sanctos in conspectu suo... Erat siquidem sanctus Epictetus annorum fere sexaginta, statura procerus, barba proluxa, et splendore canitiei decoratus. Similiter et beatissimus Astion monachus, statura et ipse processus existebat: sed et nimium pulcher ac delicatus, et quasi triginta quinque annos aetatis agens ...

22. Unus autem ex quaestionariis, numine Vigilantius, audiens hunc versiculum sanctos Martyres in tormentis positos, frequenter et saepius iterare, id est, Christiani sumus, o tyranne Latroniane: fiat voluntas Dei nostri in nobis: existimans... coepit hunc ipsum versiculum incessabili meditatione ruminare... Et perveniens ad beatissimos Martyres in custodia carceris, signaculum vitae ab eis promeruit percipere: et cum omni domo sua credens in Deum Salvatorem, Beatorum sancta corpora ipse postmodum cum honore maximo sepelivit.

23. Igitur post quintam demum diem sedens iterum Latronianus dux pro tribunali, jussit sanctum Epictetum presbyterum, et Astionem monachum in conspectu suo perducere ...

25. Igitur cum in urbe Almiridensium sancti Martyres haec tormenta pro Christi nomine tolerarent, quidam peregrinus quodam die videns beatissimum Astionem ante tribunal judicis consistentem, et cognoscens, quis cujusque generis haberetur, festinanter navigans in partibus Orientis descendit: et veniens in civitatem, unde erat oriundus, nuntiavit patri ejus et matri haec universa, quae illi acciderant, dicens, eum cum sene quodam Christiano, Epicteto nomine, in martyrio consistere. Similiter nomen civitatis, in qua essent, diligentissime eos edocuit ...

26 ... universam substantiam suam ac divitias sub actoribus et procuratoribus reliquerunt. Et egressi cum tribus pueris de domo sua, navim protinus conscenderunt, et navigare coeperunt, ut in Scytharum terram, atque in Almiridensium civitatem devenirent. Cujus provinciae tunc pontifex et praepositus sanctarum Dei ecclesiarum, beatissimus Euangelicus habebatur.

calnici, care i-au spus despre preafericirii bărbați că sunt niște răufăcători primejdi-oși și vrăjitori, care prin învățăturile lor otrăvite îndepărtează pe mulți de la jertfele datorate zeilor. Când a auzit acestea, comandantul a poruncit îndată câtorva dintre iscoadele lui ca, după apusul soarelui, să se ducă la locuința sfinților, să-i lege, să-i pună în fiare și să-i ducă, sub pază, la închisoare ...

20. În ziua următoare, chiar din zori, comandantul Latronianus poruncește ca locul de judecată să se pregătească în centrul cetății¹² și să dea ordin crainicilor să cheme cu mare strigăt mulțimea poporului la o priveriște atât de blestemată și de înspăimântătoare. Iar când s-a făcut al treilea ceas din zi și poporul aștepta adunat în fața tribunei de judecată, ca o fiară turbată a apărut Latronianus și s-a așezat pe scaunul de judecată, dând poruncă să fie aduși sfinții în fața lui... Sfântul Epictetus, în vârstă de aproape șaiszeci de ani, era înalt de statură, cu barbă bogată și admirabilă în splendoarea ei cărunță. La fel și preafericitul monah Astion, era și el înalt de statură, dar era foarte frumos și plăpând, având și el aproape treizeci și cinci de ani ...

22. Iar unul dintre anchetatori, pe nume Vigilantius, auzindu-i pe acești sfinți martiri cum, puși la chin, repetă mereu aceleași cuvinte: «Suntem creștini, o, tirane Latronianus, facă-se voia Dumnezeului nostru cu noi» ... a început și el să le rostească mereu în gând ... Și, venind Vigilantius la preafericirii martiri în închisoare, a meritat să primească de la ei semnul crucii. Cu toată casa lui, crezând în Dumnezeu Mântuitorul, a îngropat el însuși, când a venit vremea, cu cea mai mare cinste, trupurile sfinte ale fericitorilor.

23 După a cincea zi, venind iarăși comandantul Latronianus și stând pe scaunul de judecată, a poruncit ca preotul Epictetus și monahul Astion să fie aduși în fața sa ...

25. Dar pe când în orașul almiridensilor¹³ sfinții martiri răbdau în numele lui Hristos aceste chinuri, un călător, văzând într-o zi pe preafericitul Astion în fața scaunului de judecată și cunoscând cine este și din ce neam se trage, a plecat în grabă pe mare și a coborât în părțile Răsăritului. Ajungând în orașul de obârșie a lui Astion¹⁴, a spus mamei și tatălui acestuia toate cele ce se întâmplaseră cu fiul lor, istorisind cum el și cu un bătrân creștin, pe nume Epictetus, sunt chinuiți și martirizați ...

26 ... ei¹⁵ au lăsat sub mandat și tutelă toată averea și toate bogățiile. Ieșind din casa lor doar cu trei tineri slujitori, s-au urcat îndată pe o corabie și au început călătoria, ca să ajungă în țara sciților și în orașul almiridensilor. În acea provincie era pe atunci episcop, păzitor al sfintelor lui Dumnezeu Biserici, preafericitul Evangelicus.

¹² Cercetările arheologice au depistat în centrul cetății de la *Halmyris* un mare edificiu („edificiul nr. 1”), considerat, cu probabilitate, un *praetorium* – A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 17, 65-77, 113.

¹³ Expresie inexistentă în traducerea din ediție.

¹⁴ Nu există nici un indiciu care să permită eventuala identificare a acestui „oraș” cu *Nicomedia* bitiniană, cum propunea Nestor Vornicescu – *op. cit.*, p. 37, 51.

¹⁵ Părinții lui Astion.

27. Igitur expleto numero triginta dierum, jussit tyrannus, ut sancti Martyres coram se exhiberentur... videns minister ille diaboli... jussit ministris scelerum duci eos foris civitatem, et capita eorum gladio amputari ...

30 ... Hodie namque decem et septem annos per divinam gratiam munus castum immaculatumque te servavi, et modo vis, ut in puncto unius horae tantorum annorum laborem perdam?

IV, 32 ... Circa solis vero occasum veniens Vigilantius cum omni domo sua et cum aliis Christianis, occulte tulit corpora sanctorum Martyrum: et perfundens ea myrrha et aromatibus pretiosissimis, in loco congruo et aptissimo cum hymnis et psalmis, et cum magna devotione sepelivit. In quo loco multa signa et prodigia ad laudem nominis Christi usque in praesentem diem celebrantur. Latronianus vero superveniente nocte invaditur a pessimo daemone, et surgens primo diluculo, venit in praetorium, atque ibi positus, coepit plurima amentiae inaniaque verba proferre... Qui post biduum suffocatus a daemone, violenter spiritum exhalavit ...

33. Igitur cum dies tertia passionis sanctorum Martyrum illuxisset: et Vigilantius ad sepulcrum eorum orationis gratia devenisset, subito apparuit ei beatus Astion, et dicit ad eum: Genitores mei ad quaerendum me, de patria nostra hodie huc sunt venturi. Rogo igitur te, frater charissime, festina descendere ad portum, et suscipe eos in domum tuam, atque per omnia consolare eos, eo quod propter me valida sunt tristitia macerati ... Haec et plura horum audiens Vigilantius, dedit gloriam Deo: et statim cum festinatione ad fluvium descendit. Et ecce, circa horam tertiam cernit naviculam parvam subito applicuisse ad portum. Cumque egressi de navi epibatae fuissent, coeperunt a circumstantibus ibidem viris sollicite inquirere, si aliquis eorum aliquando audisset ibidem, aut vidisset juvenem, Astion nomen habentem ...

37 ... Tunc Vigilantius assumens eos, in cellam sanctorum Martyrum introduxit: et ostendens eis dominicam Crucem et sacrosanctum Euangelium Christi, ait ad eos: Haec sunt, quae Astion filius vester mihi dereliquit ...

41 ... Nam ante hos paucissimos dies, dux provinciae istius Latronianus, dum compelleret eum, ut abnegaret Jesum Christum... cum alio quodam venerabili sene Christiano, Epicteto nomine, perstitit usque in finem immobilis in sua sancta confessione ...

27. După treizeci de zile¹⁶, tiranul¹⁷ a poruncit ca sfinții martiri să fie aduși iarăși în fața lui ... acel slujitor al diavolului¹⁸ ... a poruncit slugilor nelegiuirii să-i scoată afară din oraș și să le taie capetele cu sabia ...

30 «... Te-am ținut până acum timp de șaptesprezece ani, prin harul dumnezeiesc, ca pe un dar curat și neprihănit și acuma vrei să pierd strădania atâtor ani?»¹⁹

IV, 32 ... Iar către apusul soarelui, venind Vigilantius cu toată casa sa și cu alți creștini, a ridicat pe ascuns trupurile sfinților martiri; stropindu-le cu mirodenii foarte scumpe și cu smirnă, le-a îngropat într-un loc deosebit și de cinste, cu cântări de psalmi și cu mare evlavie. În acel loc se petrec până în ziua de azi multe semne și minuni, spre lauda numelui lui Hristos. Latronianus însă, în timpul nopții, a fost cuprins de un duh necurat din cele mai rele, care l-a făcut ca dimineața devreme să vie la pretoriu... unde a fost două zile chinuit de demon, până ce, zvârcolindu-se, și-a dat duhul.

33. A treia zi în zori, după înmormântarea sfinților martiri, când Vigilantius s-a dus să se roage la mormântul lor, deodată i-a apărut înaintea fericitul Astion și i-a spus: «Părinții mei au să vie astăzi aici, din patria noastră, să mă caute. Te rog, preaiubite frate, coboară repede în port²⁰, primește-i, ia-i la tine acasă și mângâie-i în tot felul, fiindcă din pricina mea sunt stăpâniți de o mare tristețe...». Acestea și multe altele auzind Vigilantius, a dat slavă lui Dumnezeu și îndată s-a coborât la fluviu. Iată că, pe la ceasul al treilea, vede o corabie mică acostând în port²¹. Și după ce au coborât din corabia armatorului, au început să întrebe insistent pe cei ce se găseau în jur dacă au auzit vreunul dintre ei ori au văzut pe un tânăr cu numele de Astion ...

37. Atunci Vigilantius luându-i, i-a dus în chilia sfinților martiri și, arătându-le Crucea Domnului și sfânta Evanghelie a lui Hristos, a zis către ei: «Acestea sunt cele ce mi le-a lăsat fiul vostru Astion...» ...

41 ... Căci, cu câteva zile înainte, comandantul acestei provincii, Latronianus, pe când îl silea /pe Astion – n.n./ să se lepede de Iisus Hristos... Cu un alt venerabil creștin, un bătrân cu numele de Epictetus, a rămas până la sfârșit neclintit în sfânta sa mărturisire ...

¹⁶ Atât stătuseră în închisoare cei doi martiri de la ultima judecată – cf. III, 24.

¹⁷ Latronianus.

¹⁸ Latronianus.

¹⁹ Din cuvântul lui Epictetus către Astion înainte de martiraj.

²⁰ Existența portului orașului *Halmyris* este dovedită și de faptul că aici se găsea o stație a flotei flaviene a Moesiei (*classis Flavia Moesica*) și de atestarea unui *vicus classicorum* – „satul corăbierilor” – A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 15, 91, 95, 98, 108, 111.

²¹ Despre tipurile de ambarcațiuni care circulau în zonă, cf. – O. Bounegru, *Comerț și navigatori la Pontul Sîng și Dunărea de Jos (sec. I-III p. Chr.)*, Iași, 2002, p. 131-163; A. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 93.

43. Igitur cum per unam septimanam inter se disputarent, et Christi mirabilia dicerent ad invicem, et libenter audirent: Dominica die adveniente, ambo pariter crediderunt in Christum. Quos assumes Vigilantius, perduxit ad quemdam presbyterum sanctum, nomine Bonosum, qui persecutionis atrocitatem devitans, in quodam secreto loco occulte degebat. Qui orans pro eis sufficienter, et catechizans eos, eadem hora catechumenos fecit... Et cum sol declinasset, assumens eos Vigilantius, foras civitatem cum illis egreditur.

44. Et pervenientes ad sepulchrum Sanctorum, admonet eos, secum totam noctem in orationibus vigilare ... Tunc sanctus Astion, irruens in amplexibus matris suae, coepit osculari eam, dicens: Bene advenisti ex Orientis partibus, o discipula Christi, et mea mater Marcellina. Similiter et beatissimus Epictetus, apprehenso capite viri ejus, exosculabatur eum, dicens: Laetare in Domino, o dulcissime frater Alexander, eo quod dignus habitus es in numero fidelium deputari ...

47. Igitur cum quadragesima dormitionis eorum dies illuxisset, et Christi pontifex Euangelicus in urbem Almiridensium devenisset: assumenos eos Vigilantius una cum sancto presbytero Bonoso, ad eum perduxerunt, exponentesque illi per ordinem cuncta, quae acta fuissent, rogabant, ut in numero fidelium eos Christo consecraret. At ille nimium gavisus in Domino, assumens eos et orans pro eis sufficienter, sacramentum Baptismi tradidit. Et exultans cum eis per dies octo, in aliam civitatem, quae in proximo habetur, remeavit. Cumque sacerdos Domini inde remeasset, taliter ad Vigilantium Alexander et Marcellina dicere coeperunt ...

48 ... Et haec dicentes, tam eum quam sanctum ac venerabilem presbyterum Bonosum ducentes secum ad propriam civitatem, hilares animo, et perfecti in Domino remearun ...

49. Pertulerunt autem martyrium Sancti atque athletae Christi, Epictetus presbyter et Astion monachus in Almiridensium civitate, octava die mensis Julii, temporibus Diocletiani tyranni, sub duce Latroniano.

43. Astfel, după ce timp de o săptămână au discutat între ei, unul vorbind despre minunile lui Hristos iar ceilalți doi ascultându-l cu plăcere, când a sosit ziua de duminică, ambii părinți se găseau credincioși în Hristos. Vigilantius i-a luat și i-a dus la un sfințit preot pe nume Bonosus care, ferindu-se de cruzimea persecuțiilor, își ducea viața ascuns într-un loc retras. Acesta, rugându-se mult pentru ei, în același ceas i-a făcut catehumeni, catehizându-i ... Soarele era către apus când Vigilantius i-a luat și a ieșit cu ei afară din oraș.

44. Ajungând la mormântul sfinților, i-a rugat pe cei doi să vegheze cu el toată noaptea în rugăciuni ... Atunci sfântul Astion, aruncându-se în brațele mamei sale, a început s-o sărute, zicându-i: «Bine ai venit din părțile Răsăritului, o, ucenică a lui Hristos și mama mea Marcellina!». La fel, preafericitul Epictetus, îmbrățișându-l pe tatăl lui Astion, îl săruta zicând: «Bucură-te întru Domnul, o, preaiubite frate Alexander, pentru că ești vrednic să fii socotit în numărul binecredincioșilor...» ...

47. După ce au trecut patruzeci de zile de ședere a lor²² în acel ținut și Evangelicus, episcopul lui Hristos, a venit în orașul almiridensilor, Vigilantius, luându-i împreună cu sfințitul preot Bonosus, i-a condus la Evangelicus. Expunându-i acestuia în ordine toate câte se petrecuseră, l-a rugat să-i sfințească în rândul credincioșilor lui Hristos. Iar el, foarte bucuros întru Domnul, luându-i și rugându-se mult pentru ei, i-a botezat. Și, tresăltând de bucurie cu ei timp de opt zile, după aceea s-a dus în alt oraș, care era în apropiere²³. După ce episcopul Domnului a plecat, Alexander și Marcellina astfel au început să-i vorbească lui Vigilantius ...

48 ... Acestea zicând, atât pe el²⁴, cât și pe preacinstul preot Bonosus i-au luat cu ei în propriul lor oraș și s-au întors bucuroși sufletește și desăvârșiți în Domnul ...

49. Au primit cununa de martiri sfinții și atleții lui Hristos în orașul almiridensilor, preotul Epictetus și monahul Astion, în a opta zi a lunii iulie, în timpul tiranului Diocletianus, sub comandantul militar al provinciei Latronianus ...

Ediția folosită: Nestor Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi «Pătimirea sfinților Epictet și Astion» (De la cumpăna secolelor III-IV)*, traducere din latină de David Popescu, ediție româno-francezo-engleză, Craiova, 1990, p. 67, 69, 71, 76, 78, 80, 82, 83-84, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 95-96, 99, 103, 105, 106, 108, 109.

²² Este vorba despre părinții lui Astion.

²³ Vezi N. Zugravu, *Itineraria ecclesiastica în Scythia Minor*, în *SUBB. Theol. Cath.*, 52, 2007, 3, p. 11-12. Vezi și *Studiul introductiv*.

²⁴ Pe Vigilantius.

CXXII. ACTA SANCTORUM**1. IANUARI**

XX Ianuarii: De sanctis martyribus Inna, Pinna, Rimma. Fomentum suscipiat athletas frigoris, Innan, Pinnan, Rimmam crystallinos. Fuerunt hi in Septentrionali quadam provincia, a barbaris idolorum cultoribus comprehensi, et ad Praesidem adducti: qui Christum confessos iussit frigore interire. Rectis igitur ac rigidis lignis, amnis medio defixis, alligati, cum is brumali tempore frigidissimus esset, atque aquae lubricum gelu duratum constitisset, nec quidquam ab immobilibus differet, isthic vitae terminum assecuti sunt, beatis suis in Dei manus traditis animabus.

Ediția folosită: *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur quae ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis*, collegit, digessit, notis illustravit Joannes Bollandus, Theologus, editio novissima, curante Joanne Cormanet, Paris, *Januarii*, vol. II, p. 661.

2. MARTII

1. VII Martii: De sanctis Episcopis martyribus Ephraem, Basileo, Eugenio, Agathodoro, Elpidio, Aetherio, Capitone, Chersone in Taurica Chersoneso.

Acta ex menaeis et Maximo episc. Cytheraeo: Anno a sexto decimo Imperii Diocletiani, cum Hermon sanctissimus Hierosolymorum Pontifex, ad varias gentes Episcopos ablegasset, qui Apostolico more verbum Dei praedicarent, et Christum

CXXII. ACTA SANCTORUM

Opera: *Acta Sanctorum* este cunoscută colecție de vieți de sfinți editată începând din secolul al XVII-lea de către Ioannes Bollandus și continuată apoi de călugării ezuiți.

Bibliografie: *FHDR*, II, p. 704-721; *DEL*C, p. 9 (*Acta Sanctorum*); N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, *passim*.

1. IANUARIE

20 ianuarie: Despre sfinții martiri Inna, Pinna, Rimma.¹ Căldura să-i cuprindă pe campionii frigului, Inna, Pinna, Rimma, cei de cristal. Ei au viețuit într-o provincie nordică; au fost prinși de către barbari închinători la idoli și au fost aduși în fața guvernatorului: acesta a poruncit ca cei ce-l mărturisesc pe Hristos să piară de frig. Drept urmare, după ce au fost legați de niște pari de lemn drepti și tari, înfiți în mijlocul râului, cum acesta era foarte rece la vreme de iarnă și curgerea apei se opriese din cauza gerului și nu se deosebea cu nimic de lucrurile nemișcate, ei și-au găsit sfârșitul vieții, încredințându-și sufletele în mâinile lui Dumnezeu.²

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. MARTIE

1. 7 martie: Despre sfinții episcopi martiri Ephraem, Basileus, Eugenius, Agathodorus, Elpidius, Aetherius, Capito, Cherso din Chersonesul Tauric.

Faptele după minee și după Maximus, episcopul Cytherei: În al șaisprezecelea an al domniei lui Diocletianus, întrucât Hermon, preasfințitul episcop al Hierosolymeii, trimisese episcopi la felurite neamuri, care să predice, după obiceiul apostolic, cuvântul lui Dumnezeu și să-l vestească pe Hristos, au fost trimiși de

¹ În afară de 20 ianuarie (vezi și *FHDRCh*, CXIV.2; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediția a 2-a revizuită și adăugită, București, 2003, p. 16), ei mai erau prăznuiți și la 20 iunie (*ibidem*, p. 41).

² Se poate observa similitudinea dintre pătimirea celor trei martiri și cea a lui Sava Gotul, anume omorârea prin înecare (*Martiriul Sfântului Sava Gotul*, VII, 6, în *PSB* 11, p. 327 = *FHDR*, II, p. 710-711); era un sacrificiu dedicat râului – ritual specific germanic (A. Schwarcz, *Cult and Religion among the Tervingi and the Visigoths and their Conversion to Christianity*, în *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective*, Edited by P. Heather, San Marino, 1999, p. 450). Aceasta constituie o dovadă în plus a martirizării celor trei în spațiul germanic, nu în cel roman, cum ar lăsa să se înțeleagă terminologia (*provincia, praeses*).

annuntiarent; misi quoque ab eo sunt Deiferi hi Patres nostri in Tauroscythicam regionem; Ephraem quidem in Scythiam, Basileus vero Chersonem.

Ediția folosită: *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur quae ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis*, collegit, digessit, notis illustravit Joannes Bollandus, Theologus, editio novissima, curante Joanne Cormandet, Paris, *Martii*, vol. I, p. 638-641.

2. XXVI Martii: De ss. martyribus Gotthis Bathusi et Verca presb. cum duob. filiis et filiab. Arpyla, Abera, Costante, Hagna, Rhya, Egathrace, Hescoo, Sylā, Sigetza, Suerila, Suimbla, Therma, Philga, Anna, Allade, Baride, Moico, Mamya, Virgo, Animaide. Hi fuerunt sub Jungericho Gothorum Rege et Valentiniano, Valente ac Gratiano Romanis Imperatoribus a Jungericho autem propter Chrsi confessionem martyrii coronam per ignem susceperunt, cum in Christianam ecclesiam incendisset: simul enim in ea combusti sunt sancti Martyres. Quando etiam contigit hominem quemdam, qui ad eandem ecclesiam suam ferebat oblationem, comprehendi, et Christi nomen confitentem ipsum quoque per ignem holocaustoma effici...

Ediția folosită: *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur quae ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis*, collegit, digessit, notis illustravit Joannes Bollandus, Theologus, editio novissima, curante Joanne Cormandet, Paris, *Martii*, vol. III, p. 617.

către el în regiunea tauroscitică acești părinți ai noștri ca purtători ai <cuvântului> lui Dumnezeu: Ephraem în Scythia, iar Basileus în Chersones.³

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. 26 martie: Despre sfinții martiri ai goților preoții Bathusis și Verca împreună cu cei doi fii și fiice, Arpyla, Abera, Constans, Hagna, Rhya, Egathrax, Hescous, Sylas, Sigetza, Suerila, Suimbla, Therma, Philga, Anna, Allades, Baris, Moicus, Mamycas, Virgo, Animais.⁴ Ei au viețuit în timpul lui Ingerichus, regele goților⁵, și al lui Valentinianus, Valens și Gratianus, împărații romanilor⁶, însă au primit de la Ingerichus cununa martiriului prin foc, din pricina mărturisirii lui Hristos, după ce acesta a incendiat biserica creștină: căci în ea au fost arși totodată și sfinții martiri. Atunci s-a întâmplat ca și un om, care-și ducea la aceeași biserică prinosul, să fie prins și, întrucât mărturisea numele lui Hristos, să ardă și el în incendiu.⁷

Traducere: Mihaela Paraschiv

³ Vezi și **FHDRCh, CXIV.3**. Despre Ephraem, vezi și *Studiul introductiv*.

⁴ A se observa interesanta mixtură de nume de origini diferite, printre care și unele sigur latine (Constans, Therma, Anna, Virgo), dovadă a caracterului polietnic al societății creștine nord-danubiene aflate sub controlul gotic – N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 336. Vezi și *Studiul introductiv*.

⁵ Regatul (*reiks*) lui Ingerichus (Wingurichus) a fost localizat de H. Wolfram undeva în proximitatea țărmului Dunării de Jos (H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, p. 110), pe când I. G. Coman, pornind de la apropierea fonetice dintre numele martirului *Verca* și toponimul românesc *Berca*, a propus zona Buzăului (I. G. Coman, *Elemente de continuitate spirituală geto-daco-romană și creștină în regiunea râului Mousaios-Buzău după mărturii patristice și arheologice*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, sub îngrijirea lui A. Plămădeală, 1, Buzău, 1983, p. 241-242; de asemenea, E. Norocel, *Creștinismul străvechi în eparhia Buzăului*, în idem, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români. Mărturii ale continuității poporului român*, Editura Episcopiei Buzăului, 1986, p. 209).

⁶ Domnia comună a celor trei suverani – Valentinianus I, Valens și Gratianus I – a avut loc între anii 367-375, martirajul credincioșilor fiind datat prin anii 370-372 – N. Dănilă, *op. cit.*, p. 74.

⁷ Martirii respectivi erau comemorați și la 29 octombrie (**FHDRCh, XXXIX**). Vezi și *FHDR*, II, p. 726-727, unde se poate citi continuarea narațiunii; în textul de față, numele martirilor este ușor diferit. Vezi, de asemenea, N. Dănilă, *op. cit.*, p. 24, 57, 72-74.

CXXIII. TRATATUL DESPRE TRANSFERURI**Περὶ μεταθέσεων****53. AXIOUPOLIS**

Τῷ Ἀξιουπόλεως σχολάζοντι ἐδόθη πρότερον ἢ Ἄβυδος, ὕστερον δὲ καὶ ὁ Ἄπρος.

Ediția folosită: J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, în *REByz*, 42, 1984, p. 182.

CXXIII. TRATATUL DESPRE TRANSFERURI (secolele XII-XV)

Autorul și opera. După cum a arătat Jean Darrouzès, ale cărui opinii le urmăm aici, acest opuscul despre transferurile – în variate situații și din motive diverse – ale titularilor unor scaune episcopale, păstrat în mai multe manuscrise, este o „operă de circumstanță”, realizată de compilatori care au compulsat informații din surse ce coboară în secolul al V-lea. Forma de bază a prins contur „către a doua decadă a secolului al XII-lea”, fiind îmbogățită apoi cu date care ajung până în veacul al XV-lea. Scopul tratatului a fost de a oferi exemple care să legitimeze transferurile „împotriva canoniștilor riguroși”; printre ele, cel al episcopului de *Axioupolis* din *Scythia Minor*.

Bibliografie: J. Darrouzès, *Le traité des transferts. Édition critique et commentaire*, în *REByz*, 42, 1984, p. 147-214; idem, *Remarques sur des créations d'évêchés byzantines*, în *REByz*, 47, 1989, p. 233; E. Popescu, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: episcopia de Axiopolis*, în *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 125-147 = în *Byzantina*, Thessaloniki, 15, 1989, p. 237-262 = *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1984, p. 421-438 (în limba engleză).

DESPRE TRANSFERURI

53. AXIOUPOLIS

Celui rezident la Axioupolis i-a fost dat mai întâi <scaunul de> Abydos¹, iar mai apoi <cel de> Apros².

Traducere: Mihaela Paraschiv

¹ Oraș din Asia Mică, situat la 5 km nord de localitatea actuală Çanakkale (Turcia).

² Veche așezare tracică situată pe *via Egnatia*.

INDICE¹

- Abera* (martir) 797
Abnova (munte) 481
Abrytus (*Abrytos*, *Abritos*, *Abrittus*) (Razgrad) 361, 371, 373, 375, 435, 447, 637
Abydos 799
Acacius de Beroea 335
Acacius de Caesarea 193, 739
Acacius (de Constantinopolis) 507
Acaicus (martir la Axiopolis) 407
Aces *Acussapoleos* 175
Achaia 149, 189, 247, 305, 341, 349, 401, 415, 425, 497, 499, 525, 659, 665, 667, 673, 675, 677, 685, 687, 689, 695, 713, 717, 737, 743, 751, 759, 765, 773, 783
Achilles (insula lui) 481
achimiți (călugări) 369
Acholiu de Thessalonica 343, 743
Acincus (*Acincum*) (Buda-
 pestă) 463, 485
Aciprianus (martir) (sic!) 411
Adarus (martir) 747
Adauctus (martir la De-
 necutia (sic!)) 407
Adeodatus (martir la De-
 necutia (sic!)) 407
Ad Nonum (mutatio) 181
Adon 707, 709, 711, 713
Ad Sextum Milliare (mu-
 tatio) 179
Aegea (*Aegeates*, *Aege-
 atos*, *Aegaea*, *Egea*,
Egeus) 659, 675, 677, 689, 713, 751, 765, 783
Aemilia 655, 673
Aemilianus (*Emilianus*)
 (martir la Durostorum) 411, 453, 527, 711, 779
Aesculapius (*Ascle-
 pius*) 659, 699
Aetherius Tersonitanus
 (*Aietherios*) (episcop) 227,
 753, 795
Aethiopia 309
Aetius 467, 475
Aframus (martir de De-
 necutia (sic!)) 407
Africa 165, 189, 409,
 497, 523, 737, 743
africani 145, 219, 497,
 603
Africus (vântul de sud-
 vest) 663
Afrodita 165
agatârși 483
Agathodorus (*Agatho-
 doros*) (episcop în Cher-
 sonesus) 753, 795
Aggeus (martir la Bo-
 nonia) 403, 649
Agricola (consul) 347
Agrippinus (martir la Sir-
 mium) 411, 655, 673, 732
ahei 167, 385, 497
alaman (*alamanî*) 261,
 449, 599
alan (*alani*) 465, 481,
 493, 599, 693
Alania (*Allania*) 165,
 663, 681, 683
Albania 165
Albanus (episcop) 561
Albinus (consul) 461
Alexander (tatăl marti-
 rului Astion) 793
Alexander (martir) 653
Alexander (martir la Di-
 nogetia) 407
Alexander (*Alexandrus*)
 (martir la Noviodunum)
 409, 653, 709, 731
Alexander (martir la
 Tomis) 413
Alexander (Severus
 Alexander) 777
Alexander de Tomis
 397, 419
*Alexander de Thessa-
 lonica* 497, 499
Alexandria 191, 193,
 335, 373, 377, 417, 427,
 435, 515, 517, 519, 521,
 527, 575, 579, 739
*Alexandru de Alexan-
 dria* 193
*Alexandru de Constan-
 tinopolis* 741
alit (popor!) 465
Allades (martir) 797
Almyrios (*Almiridensis
 civitas*) 639, 787, 789,
 793
Alpi 147, 245
<Alpi> Penini 683
Amantus (creștin din
 Tomis) 403, 671
Amantus (*Amantius*) (mar-
 tir la Noviodunum) 409,
 411, 653, 709, 731
amazoane 321
*Ambrosius de Medio-
 lanum* 243, 365, 743
Ammonius Egipteanul
 (episcop) 337
*Amphilochius de Ico-
 nium* 379, 593
Amplias de Odysos 687
Anacharsis 145
Anastasia (martiră la
 Sirmium) 403, 649,
 705, 747, 759, 761, 763
Anastasius (sic!) (mar-
 tir la Sirmium) 661
Anastasius (împărat) 535
Anastasius (episcop) 543
Anastasius (bibliotecar)
 723
*Anatolius de Constan-
 tinopolis* 427, 429, 435
Ancyra (Ankara) 191,
 527, 739
Anreas (martir) 409
Andrei (*Andriins*) (apos-
 tol) 165, 247, 305, 313,
 328, 401, 403, 407, 413,
 415, 425, 489, 621, 659,
 665, 667, 673, 675, 677,
 685, 687, 689, 691, 705,
 713, 727, 747, 751, 753,
 759, 765, 767, 769, 773, 783
*Andronicos de Pan-
 nonia* 687
Animaïs (martiră) 797
Anna 279
Anna (martiră) 797
Anolinus (consul) 487
Antigonus (martir la
 Sirmium) 405, 671, 729
Antiochia (Antakye) 193,
 275, 277, 361, 365, 367,
 373, 379, 575, 579, 739
Antiochianus (consul) 451
Antiochus (guvernator)
 781
Antiochus de Ptolemais
 335
Antoninus (Marcus Au-
 relius) (împărat) 445
Antoninus (Antoninus
 Pius) (împărat) 781
Antonius (prefect de
 legiune) 223

¹ Indicele conține doar date din traducerea românească. Sub aceeași voce am indicat toate formele sub care apare un toponim, antroponim, hidronim sau etnonim, prima mențiune corespunzând celei dintâi atestări în *corpus*. Între paranteze rotunde se găsesc elemente ajutătoare introduse de noi, care să faciliteze identificarea mai rapidă. Indicația de tipul *de Caesarea*, *de Constantinopolis* etc. arată că personajul respectiv a fost episcop *de Caesarea*, episcop *de Constantinopolis* etc.

- Antonius (monachus)* 513
Antonius (consul) 459, 495
antropofagi 483, 691, 773
Anysius (de Thessalonica) 343
Apollinaris (ereziarh) 395, 441, 577
Apollinaris (martir) 655, 673
Apollion 159
Apollo (martir) 409
Apollo Pythianul 149
Appiaria 435, 637
Apronianus (consul) 445
Apros 799
Apsaros (Apsarus, Apsaris, Saros) (Seyhan Nehri) 675, 677, 687, 691, 751, 765
Astion (Aptonus) (martir la Halmyris și în Hispania (sic!)) 407, 651, 785, 787, 789, 791, 793
Aquae (Prahovo) 195
Aquileia 179, 241, 243, 413, 743
Aquilinus (martir la Noviodunum) 407, 651, 709
arabi 167, 323, 385, 497, 603
Arabia 189, 525, 737
Arabianus din Galatia 337
Araxes (Aras, georg. Rakhsi) 465
aremorici 467
Arcadius (împărat) 495
Areios 281
Arestus (martir la Tomis) 405
Argei (munți) 147
Argeus (martir la Tomis) 403, 649, 697, 703, 707, 727, 755, 775
arimaspi (popor) 483
Ariminium (Rimini) 197, 199, 201, 209
Arius (Arrius) 207, 433, 525, 575, 577, 581, 603
armeni 213, 355
Armenia 317, 465
Arpyla (martir) 797
Arteres (martir la Noviodunum) 411
Arthemius (martir la Noviodunum) 651
arvern 467
Asteres (martir) 411
Ascanaz (Aschanath) 151, 183
Asia (Aeolis) 165, 167, 181, 193, 285, 337, 377, 379, 383, 385, 389, 401, 449, 483, 497, 525, 623, 647, 651, 695, 709, 715, 729, 737, 767, 771, 777
Asiana (dioceză) 379
Asclepa de Gaza 527
Atax (Aude) 603
Atena 293
atenini 293
Athanaricus 453, 459, 473, 495, 781
Athanasius de Alexandria 191, 205, 365, 527, 575, 579, 737
Athanasios (Athanasius) de Douletos și Sozopolis 369, 373
Athena 293, 323, 499
Atlas 263
Attalus (martir la Noviodunum) 409, 709, 731
Attica 355
Atticus de Constantinopolis 593
Attila 421, 461, 477
auheți (popor) 481
Aunites (martir la Tomis) 411
Aurea Mons 179
Aurelianus (martir la Tomis) 411
Aurelius (martir la Axio-polis) 405
Ausonius (consul) 457, 493
Auxentius (de Mediolanum) 203, 241
Auxentius (Mercuri-nus) 241
Auxonius (proconsul Asiae) 377
avari (abari) 583, 585, 605, 607, 609, 631
Avitus de Vienna 541, 543
Avraam 291, 737
Axiopolis (Anaxiopolis, Anxiopolis) (Cernavodă) 405, 407, 411, 413, 639, 657, 673, 799
Babylas (martir) 271
bactrieni 355
Bairaujai 328
Baris (martir) 797
Basileus (episcop martir) 753, 795, 797
Basiliscus (episcop) 543
Basilla (martiră la Sirmum) 413, 657, 779
Bassianis (civitas) 179
Bassus (guvernator) 783
bastarn (bastarni) 153, 183, 267, 465, 467, 625
Bastarnia 153, 183, 625
Bathusis (Batwin) (martir) 328, 797
Belisarius 585
belonot (popor) 465, 467
Benignus (martir la Tomis) 405, 703, 709, 729, 757, 775
Beroea (Alep) 335
besi 153, 183, 307, 611, 625
Bethsaida 401, 621, 665, 685, 765
Bipainos (episcopie în Scythia Minor) 639
bisalt (popor) 465
Bithynia (Bithinia) 181, 275, 365, 413, 525, 591, 667, 675, 689, 737, 751, 773
bitini 273, 647
Bleda 461
Boethus (episcop) 561, 571
Bonifacius (de Roma) 349, 719
Bononia (Vidin) 403, 485, 649
Bonosus (preot) 793
boradi 155
Borysthenes (Nipru) 481, 483
Bosporus (Bosphorus, Bosforus, Cosporus) 171, 173, 175, 317, 385
Bretannio de Tomis 775
brigi 647
Britannia 205, 743
bructer (popor) 467
bulgar (bulgari, vulgari) 631, 723
burgund 465, 599
Byzantion (Bizant) 631, (Bizant) 631, 773
Caelestinus de Roma 393, 567, 719
Caelestius (ereziarh) 569
Caesarea Cappadociae 193, 365, 367, 379, 593
Caesarea Palaestinae 595
Cagan (Hagan) 585, 629, 631
Calabria 173, 175, 189, 385, 497, 499, 523, 743
Calatos (episcopie în Scythia Minor) 639
Cales (Calvi) 199
Calvus de Castramartis 195
Camarus (Camas, Camasus) (martir la Noviodunum) 409
Campania 189, 523, 737, 743
capadocieni 271, 279, 285
Capidaos (episcopie în Scythia Minor) 639
Capito (Capiton) (episcop martir) 753, 795
Capitolinus (guvernator) 527, 779
Cappadocia 165, 167, 275, 317, 365, 367, 385, 525, 591, 593, 737, 773
Caria 525, 737
Carinus (împărat) 181,

- 485
Carosus (arhimandrit) 419, 579
carpi 487
Carpophorus (*Carpoforus*) (martir la Roma) 415, 659, 699, 705, 711, 759, 763, 781
Carthagina 339
Carus (împărat) 485
Casius (martir la Nicomedia) 781
Cassianus (*Ioannes Cassianus*) 333, 391, 459, 501
Castorius (*Castulus*, *Custorius*) (martir la Roma) 415, 657, 659, 673, 701, 705, 711, 733, 759, 779, 781
Castramartis 195
Castus (martir la Tomis) 413
Caucaz 465
Câmpiile Catalaunice 475
celtogali 745
Cendis (*Giudeus*) (martir la Axiopolis) 405, 407, 673
Cercius (vântul de nord-vest) 663
Chalcedon (*Chalcedonia*) (Kadıköy) 397, 413, 419, 427, 429, 433, 435, 531, 567, 575, 579, 591
chaldei 213
Charistus (martir la Tomis) 413
Chatain 151
Chatzon (sclavin) 631
Cherso (episcop) 795
Chersones 483, 753, 795, 797
Chottia (*Cotia*) (martiră la Tomis) (sic!) 407, 413
Chrestus (martir la Tomis) 405
Chromatius (episcop) 767
Chryse 165, 319
Chrysippus 147
ciconi 481
Cilicia 193, 275, 317, 525, 737, 739
cilicieni 167, 273, 279, 285, 383, 497
cimbri 355
Claudio (martir la Tomis) 403
Claudius (martir la Roma) 415, 657, 659, 673, 701, 705, 711, 733, 759, 779, 781
Claudius (II Gothicus) 451
colchidieni 465
Coloane 231
Comea 173
Comum (*Como*) 173
Constantinopolis (*Noua Romă*) 225, 287, 289, 291, 333, 337, 347, 363, 393, 397, 403, 423, 427, 429, 433, 459, 473, 489, 493, 501, 517, 543, 575, 593, 607, 611, 633, 637, 661, 705, 717, 725, 739
Constans (împărat) 537, 539, 735
Constans (martir) 797
Constantianoii (episcopie din Scythia Minor) 639
Constantinus (împărat) 167, 383
Constantius (I) (împărat) 485, 735
Constantius (II) (*Kuantein*) (împărat) 197, 219, 328, 489, 741
Corina 469
corinteni 655, 673
Coupros (episcopie în Scythia Minor) 639
Crescentius (martir la Tomis) 657, 699, 705, 733
Crestus (martir la Dorostolum) 409
Creta 305, 341
Crispio (*Crispinus*) (martir la Tomis) 407, 653
Crispina (sic!) (martiră la Tomis) 733
Ctesiphon (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 311
Cunimundus (rege gepid) 607
cvazi 445, 449
Cyclade 525, 737
Cypros (*Cyprus*) 593, 633, 691, 765
Cyriacus (*Cyricus*) (martir la Tomis) 409, 653, 711, 733, 757, 777
Cyrillus (*Quirillus*) (martir la Axiopolis) 407, 411, 673
Cyrillus de Alexandria 361, 367, 373, 375, 515, 517, 519, 521, 565, 567, 569, 575, 579
Cyrus 265
dac (*dah*, *daci*, *dat*) 165, 261, 445, 465, 481, 599, 737
Dacia (*Datia*) (nordică) 663 681, 683
Dacia (sudică) 171, 173, 175, 177, 181, 189, 195, 205, 243, 341, 349, 373, 385, 399, 497, 499, 509, 523, 591, 629, 631, 717, 723, 725, 743, 775
Dada (martir la Durostorum) 777
Dalmatia (*Delmatia*) 153, 663, 683, 743
dalmați (*delmați*) 153, 183
Damascus 363, 367
Damasus de Roma 365, 719, 725, 743
dardani 153, 183, 507, 625
Dardania 189, 341, 497, 499, 509, 523, 541, 629, 631, 717, 723, 725, 737, 743
Darius 265
Dasius (*Dasus*, *Dassus*, *Clasius*, *Taxius*) (martir la Axiopolis) 411, 413, 657, 781, 783
Datianus (*Dacianus*) (episcop) 561, 571
dauni 625
Dauripaius 328
Decius (împărat) 447
Democritus 307
Demosthenes (patriciu) 655
Denecutia (sic!) 407
Denegotia (martiră) (sic!) 413
Desos (episcopie din Scythia Minor) 639
Diana 145, 149, 467
Digna (martiră la Tomis) (sic!) 413
Dignus (martir la Tomis) (sic!) 407
Dimitrie (sfânt) 629
Diocaesarea (Ouzoundja-Bourdj) 521
Diocletianus 181, 649, 657, 659, 673, 699, 711, 753, 785, 793, 795
Diodorus de Tarsus 379, 595
Diogenianus de Remesiana 399
Diomedus (martir la Tomis) 411
Dionisius Exiguus 515, 527
Dionus (martir la Axiopolis) 407
Dionysopolis (Balcic) 639
Dioscorus (de Alexandria) 397, 417, 419, 569
Dioscorus (martir) 653
Dioscorus, v.c. 459
Dioscorus (legat papal) 557
Dizas (*Dizza*) de Odesos 433, 435
Domitianus (împărat) 443
Domnos (*Domnus*) de Pannonia 171, 173, 175
Domnus (martir la Tomis) 411
Donatus (martir la Noviodunum) 409
Donatus (martir la Sirnium) 405
Donatus (martir la To-

- mis) 413
Dorostolum (*Dorostolos*, *Dorostolus*, *Dorostorum*, *Durostorum*, *Dristra*, *Doroscorum*, *Rodostolos*) 361, 371, 373, 375, 403, 407, 409, 411, 435, 453, 527, 633, 635, 637, 641, 643, 645, 653, 665, 697, 699, 703, 709, 711, 731, 733, 757, 777, 779, 783
Dorostolus (martir) (sic!) 653
Dorotheus 689
Dorotheus (*Dorotheos*) *de Marcianopolis* (*Marcianupoleos*, *Marcianupolis*) 357, 361, 363, 367, 369, 371, 373, 375
Dorotheus (arhimandrit) 579
Doueltos (*Diuelum*, *Develtus*) 369, 373, 417, 419
Dunăre (*Danuvius*) 185, 243, 481, 513, 537, 539, 625, 629, 631, 647, 655, 663, 673, 787
Ebustus (martir la Noviodunum) 409
edeseni 677
Egathrax (martir) 797
Egipt 149, 279, 285, 323, 377, 409, 427, 503, 525, 625, 737
egiptean (*egipteni*) 167, 215, 263, 277, 289, 293, 307, 355, 385, 497
Elada (*Ellada*) 293, 425
elen (*eleni*) 271, 289, 291, 293, 295, 355
Elpidius (*Elpidios*) (episcop martir) 753, 795
Emilianus (*Emilius*, *Emilus*, *Aemilius*) (martir la Tomis) 411, 653, 733
Ephesus (*Ephesorum civitas*) 165, 361, 363, 367, 369, 371, 373, 393, 397, 429, 433, 531, 565, 575, 739
Ephraem (*Ephraim*) 753, 795, 797
Epictetus (*Epictitus*, *Epictius*) (martir la Halmyris și în Hispania (sic!)) 407, 651, 731, 785, 787, 789, 791, 793
Epictetus (episcop de Corinthus) 575, 579
Epicurus 147
Epiphanius (*Epiphanius*) *de Cypros* 385, 387, 391, 593, 633, 691, 765
Epiphanius (de Constantinopolis) 543
Epiphanius de Ticinum 513
epiroți 167, 385, 497
Epirus 189, 293, 341, 349, 525, 717, 723, 725, 737, 743
Eraclius (martir la Sirmium) 411
Eraclius (martir la Axio-polis) 411, 657
Eraclius (*Heraclius*) (martir la Noviodunum) 407, 651, 709, 731
Erentius (martir la Axio-polis) 657
Esaias (episcop) 543
etiopi 213, 229, 271, 355, 465, 675, 677, 689, 751, 765
Eucherius (consul) 381, 495
Eudocius din Moesia 367
Eudokia (mariră) 747
Eudoxius (consul) 459
Euftrat 285
Eugenia (martiră) 763
Eugenis (martir la Tomis) 403
Eugenius (*Eugenios*) (episcop martir) 753, 795
Eugipius 527
Eunomios 281
Euphrosynus 155
Euricus 513
Europa 167, 173, 187, 189, 193, 233, 285, 383, 483, 497, 499, 591, 647, 669, 683, 737, 743
Eurus (vântul de sud-est) 663
Eusebius (de Berytus) 189, 193, 325
Eusebius al lui Pamphilos (*Pamphilus*) (de Caesarea) 383, 497
Eustathius (consul) 347
Eustathius (*QSP*) 337
Eustathius de Antiochia 275, 365
Euterius 195
Euticius (*Euticus*, *Euty-chius*) (martir la Noviodunum) 653, 709, 731
Eutricus (martir la Tomis) 653
Eutropius 283
Eutropus (martir la Tomis) 413
Eutyches 393, 397, 417, 433, 569, 577, 579
Euty-chianus 335
Evagrius (*Evagrus*) (martir la Tomis) 405, 413, 657, 699, 703, 705, 709, 729, 733, 757, 775
Evangelicus de Scythia 789, 793
Evangelus (martir la Tomis) 411
Evodius (consul) 495
evrei 355, 589, 631
Fabianus 779
Faustinus (martir la Tomis) 413
Faustus (de Rhegium) 569
Faustus (senator) 575
Feliciania (*Felicia*) (martiră la Tomis) 653, 733, 757
Felicianus (martir la Tomis) 653
Felix (martir la Tomis) 653, 733, 757
Felix (de Roma) 721
Felix, u.c. 509
fenicieni 167, 279, 383, 497
Filip (*Filippaus*) (apostol) 328, 401, 405, 621, 623, 651, 665, 679, 685, 689, 695, 703, 709, 715, 729, 757, 765, 767, 771, 777
Filipus (martir la Axiopolis) 413
Filius (de Tomis) 671
Filologia 481
Firmium (sic!) 407
Fison 185, 625
Flavius (consul) 443
Florus 707, 709, 711, 713
Fontius (episcop) 571
Fortunatus (*Furtunatus*) (martir la Sirmium) 405, 411, 733
Fortunatus (episcop) 561, 571
Fossis 179
franc (*franci*) 467, 585, 587, 599
Fretela (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 307
frigi 647
Fripareikei[kei]s 328
Fulgentius (episcop) 561, 571
Furtunio (martir la Noviodunum) 409
fusti 693
Gabala 335
Gadira 273
Gaggius (martir la Bononia) 649
Gaianus (martir la Bononia) 405, 651
Gaius (martir la Bononia) 403
Gaius (de Sabaria) 199, 201, 203, 209, 211
galati 285
Galatia 165, 167, 191, 337, 385, 527, 691, 737, 773

- galaul* 261
Galdunus (martir la Noviodunum) 409
gal (*gali*) 145, 229, 285, 401, 449, 499, 511, 665, 685
Galilee 621, 767
Gallia (*Galliae*) 189, 205, 299, 523, 737, 743, 781
Gallienus (împărat) 449
Gallus (împărat) 447
Gamer 183
Gange 261, 465
garamant 261
Gaudentius de Naisus 195
Gaza 309, 527, 739
Gelasius de Roma 507
Gelasius de Caesarea Palaestinae 595
gelon (*geloni*) 263, 467, 469, 483
Gennadius de Constantinopolis 423
Genos (sic!) (martir la Axiopolis) 673
Gentianus 449
Geon 185, 625
Georgius de Cilicia 739
gepid (*gepizi*) 467, 583, 585, 607
Ger 465
germani 147, 153, 183, 267, 355, 445, 449, 451, 481, 625
Germania 307, 319, 447, 663
Germanus (preot) 333, 391
Germinius (de Sirmium) 199, 201, 209
Gerontius de Tomis 227
Geruchia (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 309
get (*geți*) 165, 327, 481, 603, 745
Glabrio (consul) 445
Goddas 753
Gog 327
gomarei 745
Gomer 745
Gordianus (*Gaudianus*, *Gurdianus*) (martir la Noviodunum) 413, 699, 711, 733, 781
gorsini 691, 765
Gothia (*Gothya*, *Gotta*, *Guthia*, *Gotthopolis*, *Gutpiuda*) 171, 173, 175, 177, 229, 297, 328, 385, 663, 669, 681, 683, 753
goți (numiți și *geți*) 155, 159, 175, 177, 213, 229, 261, 263, 283, 297, 301, 307, 309, 327, 449, 451, 453, 455, 457, 459, 465, 467, 469, 473, 479, 487, 489, 491, 493, 495, 513, 583, 585, 587, 589, 739, 797
Gratianus (I) 241, 243, 301, 455, 491, 493, 741, 743, 797
Gratianopolis (martir la Noviodunum) 653
grec (*grecii*) 147, 221, 243, 279, 281, 287, 291, 353, 355, 717, 723, 725
Grecia (*Graecia*) 263, 273, 313, 403, 449, 497, 609, 649, 743, 769
Grecinus de Cales 199
Gregorius Magnus 617
Gregorius de Alexandria 737
Gregorius de Nazianzus 593
Gregorius de Nyssa 365, 379, 593
greotingi (*grotungi*) 473, 495
Hadrianopolis 491
Hadrianus (de Roma) 723
Haemimontus (*Emimontus*) 187, 635, 641
Haemus 481
Hagna (martir) 797
Haliskon 753
hamaxobi 481
Hebion 217
Hebrus (Mărița) 261, 263, 481, 587, 611
Hedybia (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 309
Helladius de Caesarea 379
Helenopolis 333
Helespontus 525
Helia (*Helias*, *Helie*, *Helius*) (martir la Durostorum) 403, 407, 409, 665
Helia (martir la Tomis) 731
Heliodorus (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 307, 767
Heliodorus (arian) 209
Hellada 285
Heraclea 193, 381, 525, 739
Hermes (zeu) 165
Hermes (martir în Bononia) 403, 649
Hermes (*Hermetus*) (martir în Axiopolis) 413, 657
Hermilus (*Hermylus*) (martir în Singidunum) 411, 747
Hermon de Hierosolyma 753, 795
herul (*heruli*) 467, 589
Hescous 797
Hesperia 625
Hierapolis (*Ierapolis*, *Iherapolis*, *Gerapolis*, *Jairupulai*) (Pamukkale) 328, 375, 401, 405, 623, 651, 665, 679, 685, 687, 689, 695, 709, 729, 765, 767, 771, 777
Hierosolyma (Ierusalim) 753, 795
Hilarianus (cos.) 453, 487
Hilarius de Pictavium 187, 189, 195, 197, 199, 201, 203, 207, 209
Hilarus (de Roma) 719
Himerius (de Nicomedia) 363
hiperborei 481
Hireneus (*Iraeneus*, *Ire-*

naeus, *Ireneus*, *Hyreneus*, *Hereneus*) (martir la Sirmium) 405, 411, 651, 671, 697, 703, 707, 729, 757, 775
Hispania (*Hispanii*) 167, 189, 205, 229, 385, 451, 523, 651, 731, 737
hispani 229, 323
Hispanogallia 743
hircani 355
Honorius 345, 349, 495
Hormisdas (de Roma) 541, 543, 721
Horontius (episcop) 571
Hristos (*Iisus Hristos*, *Iisus*, *Cristos*, *Isus Cristos*) 163, 167, 215, 219, 221, 241, 243, 253, 257, 263, 273, 281, 283, 287, 307, 321, 341, 359, 389, 393, 401, 431, 441, 515, 521, 541, 551, 553, 555, 557, 559, 561, 569, 571, 573, 577, 579, 581, 597, 599, 623, 631, 651, 653, 659, 665, 673, 677, 679, 685, 687, 695, 699, 709, 711, 715, 723, 729, 731, 753, 759, 767, 769, 773, 775, 777, 779, 783, 785, 787, 789, 791, 793, 795, 797
hun (*huni*) 261, 309, 421, 455, 459, 461, 465, 467, 469, 475, 489, 493, 625, 745
Hypanis 465, 483
Hypatius 535
Hyrcania 213
Hyssos (*Issus*) 693, 765
Hystria 663
Iacob (apostol) 405, 651, 695, 703, 709, 729, 757, 777
Iacobus (*Iacobos*) de *Dorostolum* (*Dorostolos*) 361, 367, 369, 371, 373, 375
Iacobus (martir la Sirmium) 655, 673
Ianuarius (martir la To-

- mis) 413
Ianuarius (episcop) 561, 571
Iapheth (*Iafeth*, *Iafet*) 151, 153, 183, 339, 611, 625, 745
Ibas (de Edessa) 593
iberi 355, 603, 693, 745
Iconium 379, 593
Iectan 153, 625
Ieronimus 767
Ierusalim 167, 169
Ignatius (de Constantinopolis) 725
iliri 151, 153, 183, 267, 737
Illyricum 167, 207, 299, 305, 317, 347, 349, 437, 451, 459, 497, 499, 509, 541, 543, 603, 609, 617, 631, 717, 723
Imperiul roman 245, 303, 487, 489, 495
Ina (*Inna*) (martiră) 751, 753, 795
ind (*inzi*) – 147, 229, 271, 273, 277, 279, 281, 283, 285, 289, 291, 293, 295, 307, 355, 465, 511, 603
India 229, 279, 305, 309
Indos (*Indus*) 185, 625
Ingerichus 797
Innocens (*Innocentius*) (martir la Sirmium) 655, 699, 703, 711, 759
Interamna 449
Innocentius de Roma 297, 341
insulele britanice 273, 277, 295
Ioan (apostol și evanghelist) 165, 257, 287, 315, 407, 413, 415, 773
Ioannes (comes sacramentorum largitionum) 337
Ioannes (episcop oriental) 363
Ioannes (călugăr scit) 519
Ioannes (călugăr scit) 563, 571
Ioannes (călugăr scit) 563, 571
Ioannes (călugăr scit) 575
Ioannes lector (călugăr scit) 571
Ioannes diaconus (călugăr scit) 573
Ioannes Maxentius 549
Ioannes Chrysostomos (*Ioannes Magnus*, *Ioannes*) 287, 289, 291, 297, 333, 365, 501, 593, 747
Ioannes de Antiochia 361, 363, 367, 369, 373, 575, 579
Ioannes de Damascus 363, 367
Ioannes de Tomis 393
Iobinus 617
Iohannes (*Ioannes*) (martir la Tomis) 411, 413, 657, 699, 711, 733, 759, 779
Iohannes de Prima Iustiniana 617
Iovianus Augustus 205
Iovinus (*Iovianus*) *de Develtus* 417, 419
Isauria 521
Iscus (Ghighen) 195
istriani (*istri*) 147, 625
Istros (*Ister*, *Istru*, *Istrios*, *Hister*) 153, 185, 223, 231, 233, 261, 465, 481, 535, 587, 603, 611, 625, 639, 723
Italia 179, 189, 205, 207, 223, 261, 273, 317, 449, 523, 669, 737, 743
italici 285
Italus (martir în Africa (sic!)) 409
Iudaea 263, 277
iudeu (*iudei*) 165, 221, 233, 273, 279, 281, 287, 295, 589
Iulia (martiră la Noviodunum) 409
Iulianus (senator) 787
Iulianus (*Iulianus Caesar*, *Iulianus Apostatul*) 235, 489, 779
Iulianus de Sardica 373, 375
Iulianus de Aeclanum 569
Iulius (*Iulianus*) (martir la Durostorum) 653, 665, 697, 703, 709, 731, 757, 777, 781
Iulius de Roma 189, 195, 325
Iunona 149
Iuppiter 145
Iustinus (episcop arian din Gallia) 203
Iustinus (II) (împărat) 583, 605, 607
Kadmos (*Kadmos*, *Cadmus*, *Cathmus*, *Casimius*) *de Bosporus* (*Bosphorus*, *Cosporus*) 171, 173, 175, 385
Kaisarios 237
Kouber (conducător bulgar) 631
Lacedaemonia 667
Laeta (destinatar al unei scrisori a lui Hieronymus) 309
latini 183
Laodicea 379
Latium 145, 323, 465
Latronianus (dux) 787, 789, 791, 793
Lavicana (*Via*) 659, 701, 711, 781
Lazi 745
Leon (I) (împărat) 427, 429, 433
Leon de Roma 429, 433, 505, 567, 575, 579, 719
Leontius (călugăr scit) 519, 571
Leovegildus (*Leovigildus*) 605, 607, 609
Liberius (de Roma) 539
libieni 167, 229, 319, 385
Libius (*Libus*) (martir la Sirmium) 405, 671, 729
Libya 165, 167, 205, 285, 383, 525, 737
Licinius (împărat) 403, 649, 671, 697, 707, 727, 775, 781
Litorius 467
longobard (*longobarzi*) 583, 605
Luca (apostol) 247, 413, 415, 489, 689, 751
Lucianus (martir la Durostorum) 407, 409, 653
Lucianus (martir la Tomis) 731
Lucius (martir la Noviodunum) 409, 653, 731
Lydia 525, 737
macedoneni 151, 153, 167, 169, 183, 385, 497
Macedonia 153, 183, 189, 273, 449, 451, 497, 499, 523, 611, 625, 663, 717, 737, 743, 773
Macedonius (erezia) 433
Macrinus (martir la Noviodunum) 413, 699, 711, 733, 781
Macrobius (*Macrobius*) (martir la Tomis) 413, 673, 781
Mafrimus (martir la Tomis) 409
Magog 327, 745
magogi 745
Maiorianus (împărat) 465
maioti 625
Mamertinus (consul) 453
Mamyca 797
manichei 313
Manis (*Mannea*) (martiră la Tomis) 413, 657, 705, 711, 733, 759, 779
Marathon 281
Marcella 305
Marcellina (mama martirului Astion) 793
Marcellinus (martir la

- Tomis) 403, 649, 697, 703, 707, 727, 755, 775
Marcellinus (tribun) (martir la Tomis) 413, 655, 699, 705, 711, 733, 759, 779
Marcellus de Ancyra 191, 527
Marcellus de Nicopolis 433, 435
Marcia (martiră la Durostorum) 409
Marcialis (martir la Sirmium) 411, 673
Marcialis (martir la Tomis) 407, 413
Marcianopolis (*Marcianupoleos*, *Marcianupolis*) 171, 173, 175, 225, 361, 363, 367, 369, 371, 373, 375, 379, 385, 397, 423, 429, 499, 633, 635, 637, 641, 643, 781
Marcianus (martir în Egipt (sic!) și la Tomis) 409, 411
Marcianus (*Marcianos*) *de Abrytus* (*Abrytos*) 361, 371, 373, 375, 433, 435
Marcianus (episcop) 543
Marcianus (împărat) 579
Marcion (ereziarh) 147
Marcus (martir la Durostorum) 409, 733, 757
Marcus de Comum (*Comea*) 173
Marea Barbarică 663
Marea Egee 611
Marea Mediterană 663
Marea Roșie 147
Margum 179
Margundia 769
Maria (Sfânta *Fecioară Maria*, *Fecioara Maria*, *Fecioara*, *Maica Domnului*) 217, 219, 393, 395, 441, 565, 577, 579, 651
Maria (sora *Fecioarei Maria*) 651
Marianus (martir) 747
Marinus (martir la Tomis) 653, 655, 673, 779
Maris (de Chalcedon) 189, 525
Markos (*Marcus*) *de Calabria* 173, 175, 385
Marnas 309
Martialis (martir la Sirmium) 655, 733
Martialis (martir la Tomis) 731
Marius Mercator 393
Marte 325, 467, 621, 623
Martialis de Appiaria 433, 435
Martinus 603
Martyria (martiră la Tomis) 733
Martyrius (*Marmarius*) *de Marcianopolis* 225, 381
masageți 327, 355, 611
Massilia 459, 501, 505
Matei 769
mauri 165, 229, 277, 279, 283, 285, 289, 293, 295, 319, 327
Maurinus (martir la Tomis) 731
Maurocastros 643
Mauros 631
Maxima (martiră la Sirmium) 405, 671, 697, 709, 729, 757, 775
Maximianus Augustus 485, 649, 697, 707, 727, 728, 775
Maximinus 649
Maximus (*Maximinus*) (martir la Sirmium) 411, 655, 673, 733
Maximus (martir la Durostorum) 777
Maximus de Cythera 795
Maximus (L. *Valerius Publicola Balbinus Maximus*) (consul) 447
Maximus (*Petronius Maximus*) (consul) 459
Maximus (guvernator) 653, 699, 731, 777
Medadulus (sic!) (martir) 411
Media 153, 183, 625
Mediolanum 199, 365, 407, 415, 507, 743
Megasius 203
Melchides de Roma 659, 701, 705
Meletie de Antiochia 275
Melitene 379
Melitina (martiră la Marcianopolis) 781
Mennas (martir în Scythia) 705
Meotice (mlaștini) 683
Mercur (*Mercurius*) 145, 319, 481
Merobaudes 455, 491
Merona (sic!) (martiră la Tomis) 409
Meronia 193
Mesembria 635
Mesopotamia 167, 285, 385, 451, 497
Mettis (*Metz*) 475
mezi 271
Mihail (împărat) 717, 721
Minerus (*Minerius*) (martir la Noviodunum) 407, 651
Minnia (martiră la Tomis) 411
Minophantus (*Minophantes*) *de Ephesus* 191, 193, 325, 739
μισι (*moesi*, *musi*) 153, 183, 339, 625, 647
Moicus 797
Moise 439
Monophilus de Durostorum 433, 435
Montanus (martir la Sirmium) 405, 407, 671, 697, 709, 729, 757, 775
Mopsuestia 567
mosh 465
Mosoch 151
Mucianus (arian) 209
Mucianus (martir la Durostorum) 409
Murina (martiră la Tomis) 407
Mursa (*Mirsa*) 187, 193, 195
Mysia (*Moesia*, *Missia*, *Mesia*) 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 187, 189, 193, 205, 223, 225, 243, 341, 357, 361, 363, 365, 367, 371, 373, 385, 433, 437, 447, 449, 493, 499, 523, 591, 631, 633, 635, 641, 643, 637, 653, 655, 663, 673, 697, 699, 703, 709, 717, 731, 737, 739, 743, 757, 777, 779, 783
Μυσσία (*Mysia*) (în Asia Mică) – 181, 647
Naisus (Niș) 195
nar 599
Narcissus (martir la Tomis) 403, 649, 697, 703, 707, 727, 755, 775
Narcissus de Maronia (sic!) 193
Naso 469
Nazianzus 593
Nectarius de Constantinopolis 377, 593
Nepos 513
Nepotianus (epitaful lui) 307
Nero 167, 289
nerv 465, 467
Nestor 147
Nestorius de Constantinopolis 359, 361, 369, 373, 393, 395, 433, 441, 505, 515, 515, 567, 569, 575, 577
neuri 483
Nevitta 453
Nicaea 205, 207, 365, 385, 419, 433, 499, 575
Nicander (*Nicandrus*,

- Neandrus* (martir la Durostorum) 409, 653, 665
Niceta de Romatiana 775, 779
Niceta (Nicetas) Gotul (martir) 747, 781
Nicer (Neckar) 467
Nicha (arian) 209
Nicodemus (creștin din Roma) 659
Nicolae (de Roma) 717
Nicomedeos (episcopie în Scythia Minor) 639
Nicomedia 781
Nicopolis (Nikup) 435, 637
Nicostratus (martir la Roma) 415, 657, 659, 701, 705, 711, 733, 759, 673, 779, 781
Nil 185, 261, 625
Ninita (martiră la Noviodunum) 409
Nivodunum (Nivedunum, Nevedunum, Noviodunum, Novidunum, Leviodunum) 407, 409, 411, 413, 651, 653, 699, 709, 711, 731, 733, 781
Noe 151, 625
norici 153, 183
Noricum 179
Noua Rusie 643
Novae (Novoi) (Švištov) 435, 633, 635, 637, 641
Noviciani (mutatio) 179
numizi 165
Nyssa 379, 593

Ocean 153, 165, 183, 243, 245, 285, 295, 311, 319, 481
Odessos (Odysos) 435, 633, 635, 637, 641, 643, 687
Odrysia 481
Olybrius (Olibrius) (consul) 457, 493
Olympiada 297
Optatus (consul) 489
Optimus de Antiochia 379

Origene 167, 385, 391
Oront 603
Orontius (episcop) 561
Orphitus (consul) 451
Osius (Hosius) de Corduba 219, 737
Ostratus (martir) (sic!) 411
ostrogot 465, 599
Otene 165
Otreius de Melitene 379

Pacatianus (consul) 453, 487
Pacianus 323
Pad 603
paioni (peoni) 153, 183, 267
Palaestina (Palestina) 189, 193, 285, 525, 595, 637, 737, 739
palestinieni 167, 285, 385
Palladius de Helenopolis 333
Palladius (de Ratiaria) 209
Pamphyliya 167, 385, 497, 525, 737
Pamphilos (Pamphilus) 383, 497
Pannonia (Pannonii) 169, 171, 173, 175, 177, 179, 187, 189, 193, 195, 219, 317, 439, 449, 463, 523, 543, 603, 609, 629, 631, 649, 663, 671, 683, 687, 729, 731, 737, 743
panon (panoni) 153, 183, 465, 599, 625
Paphlagonia 365
Parthia 165
part (parți) 271, 451, 535, 589
Passicrates (Passecrates, Pasicrates) (martir la Durostorum) 653, 697, 699, 709, 731, 777
Paternus (consul) 451
Paternus de Scythia 543, 545
Patras 247, 401, 403, 415, 659, 673, 675, 677, 685, 687, 689, 695, 713, 727, 751, 759, 765, 767, 783
Patricus (martir la Tomis) 405
Paul (apostol) 167, 271, 277, 289, 315, 551, 581
Paula (martiră la Tomis) 653, 733, 757
Paulinus (consul) 489
Paulus (Paulinus) (martir la Noviodunum) 407, 651, 709, 731
Paulus (martir la Tomis) 409, 653, 711, 733, 757, 777
Paulus (arian) 209, 211
Paulus (de Constanti-nopolis) 737
Paulus de Marcianopolis 423
Pelagius de Laodicea 379
Pelagius (ereziarh) 569
Pelagonia 591
Peregrina (martiră) 409
persan (perși) – 145, 213, 229, 235, 263, 271, 273, 277, 285, 289, 291, 295, 307, 355, 357, 603
Persia 167, 229, 309, 385, 497
Petru (apostol) 165, 305, 315, 401, 581, 621, 655, 659, 665, 673, 675, 685, 691, 717, 751, 765, 767, 773
Petrus (martir la Tomis) 413, 657, 699, 711, 733, 759, 779
Petrus de Novae 433, 435
Petrus (de Tomis) 515
Petrus (diaconus) (călugăr scit) 563, 571
Peuce 465
Pigra (martiră la Tomis) (sic!) 413
Pinna (Pina) (martir) 751, 753, 795
Pirinei 231

Pisidia (Pissidia) 365, 525, 591, 737
Pistos (Pistus) de Marcianopolis 171, 173, 175, 177, 385, 499
Phalec 153, 625
Phasis (Fasis) (Rioni) 465, 675, 677, 689, 693, 751, 765
Philga 797
Philippus (martir la Noviodunum) 409
Philippus (PPI) 347
Philus (sic!) (episcop) 727
Phocas 249
Phoenicia 285
Photinus (Fotinus) 207, 217, 219, 255, 257, 313, 315, 439, 441
Phrygia (Frigia, Phrigia) 167, 385, 401, 405, 497, 525, 665, 679, 685, 687, 689, 737, 765, 767, 785
Platon 147
Polycarpus 759, 779
Pompeianus (consul) 445
Pontica (dioceză) 379
Pontus (Pontus, Marea Neagră) 233, 243, 249, 273, 295, 309, 639, 647, 649, 697, 703, 707, 727, 755, 773, 775, 779
Pontus (provincie) 147, 157, 165, 167, 313, 317, 385, 449, 497, 525, 647, 675, 689, 691, 737
Possessor (de Zabensis) 549
Praevalis (Prevalis) 341, 631, 717
Prima Iustiniana 617
Primus 223
Primus (martir la Tomis) 413
Priscus (martir la Tomis) 413, 657, 699, 705, 733
Probus (împărat) 485
Probus (guvernator) 697, 729, 775
Proclus (de Constanti-

- nopolis) 579
procrust 465
Proculus (martir) 407
Proponitida 611
Proterius de Alexandria 435
Protogenes (*Protogenos*, *Protoneus*) de *Sardica* (*Serdica*) 171, 173, 175, 177, 195, 385, 497, 499, 737
Ptolemais 335
Pyrrhus 175
Pythagoras 307
- Quadratus** (martir) 775
Quintianus de Gaza 739
Quintilianus (*Quinctilianus*) (martir la *Durostorum*) 747, 777
Quintillus 451
Quirina (martir la *Noviodunum*) 409
Quirinus (*Cyrinus*) (martir în *Pannonia*) 409
Quodvultdeus (episcop) 571
- Ravenna** 449, 507, 585, 655, 673
Remesiana (*Romatiana*) (*Bela Palanka*) 399, 779
Reptila (nepotul regelui *Cunimundus*) 607
Respecta (martiră) 411
Rifan 183
Rima (*Rimma*) (martir) 751, 753, 795
Rin 243, 261, 605, 669
Ripei (*Riphaei*) (munți) 233, 483
Rhodope 365, 525, 591, 631
Rhya (martir) 797
Rodopia (*Rodofia*, *Rodivia*) (martiră la *Tomis*) 409, 655
Rodus (martir la *Tomis*) 403
Roma (*Vechea Romă*) 159, 165, 167, 189, 263, 265, 347, 365, 403, 413, 423, 429, 507, 523, 539, 549, 551, 557, 559, 563, 581, 655, 657, 659, 665, 673, 705, 711, 717, 733, 737, 759, 763, 779, 781
roman (*romani*) 183, 229, 243, 261, 271, 285, 289, 355, 453, 455, 473, 491, 493, 607, 625, 721, 723, 725, 743, 797
România 537
Romanus, magister militum 553
Romulus (arian) 209
Ron 603
rug 465, 467, 599
Rufianus (arian) 209
Rufina (martiră) 411
Rufus (martir) 405
Rufus (de *Thessalonica*) 341, 349, 351, 363
Rusticus (martir la *Noviodunum*) 409
Rusticus (martir la *Sirmium*) 411
Rusticus (consul) 447
Rustulum (sic!) 409
Rutilus (*Rutulus*, *Rotulus*) (martir la *Sirmium*) 405, 409, 671, 729, 731
- Sabaria** (*Szombathely*) 409, 603, 731
Sabbatia (*Sabastia*) (martiră la *Sirmium*) 655, 699, 711, 759
Sabbatius (martir la *Sirmium*) 703
Sabellius 207, 315, 577
saci 677
salian (popor) 467
Salona (*Solin*) 529
Salsobia (episcopie în *Scythia Minor*) 639
Sanctulus (*uenerator*) 517
Sandus (sic!) (martir) 411
saraceni 165, 271, 319
Sardica (*Serdica*) (*So-*
- fia*) 171, 187, 189, 195, 219, 373, 375, 385, 497, 499, 523, 737
Sardinia 189, 523, 737, 743
sarzi 283
Sarmatia 153, 183, 481, 483, 485, 625
sarmat (*sarmați*) 147, 151, 153, 183, 261, 319, 445, 449, 453, 465, 481, 487, 489, 599, 611, 625
Sarmatorum (*mutatio*) 181
Saturna (*Saturnina*) (martiră la *Noviodunum*) 409, 653
Saturninus (martir la *Roma*) 403
Saturninus (martir la *Tomis*) 413
Saturninus de Marcianopolis 397
Saturnus 145, 783
Saunia 165
sauromat (*sauromați*) 153, 183, 229, 267, 271, 273, 277, 283, 285, 293, 295, 297, 355, 467, 469, 625, 745
saxon 261, 599
Scaria (episcopie din *Mysia*) 635, 641
Scholasticus (episcop) 571
scir 467
scit (*sciți*) 145, 147, 153, 163, 165, 167, 183, 213, 221, 229, 233, 235, 237, 243, 249, 263, 265, 267, 271, 275, 277, 279, 281, 283, 285, 287, 289, 291, 293, 295, 297, 319, 321, 355, 357, 385, 445, 465, 467, 611, 625, 677, 687, 691, 745, 765, 773, 787
sclav (*sclavini*) 599, 607, 609, 631
Scythia (*Scitia*) (nordică) 145, 149, 153, 165, 183, 233, 279, 309, 465, 483, 497, 499, 625, 682, 685
- Scythia* (*Scithia*, *Sithia*, *Syciana*) (sudică) 227, 241, 337, 359, 363, 369, 371, 373, 375, 379, 385, 391, 393, 397, 401, 405, 419, 429, 435, 437, 493, 497, 499, 519, 541, 545, 591, 633, 635, 639, 641, 643, 651, 659, 705, 729, 743, 757, 771, 775
Scythia (nordică sau sudică?) 621, 665, 673, 675, 685, 695, 709, 713, 715, 751, 753, 759, 767, 769, 783, 797
Sebastianus 759, 779
Sebastopolis (*Sevastopolis*) (*Sozumi* / *Suhumi*) 675, 677, 689, 691, 751, 765
Secundinus (martir la *Tomis*) 409, 655
Secundinus (martir la *Sirmium*) 655
Secundinus (tatăl lui *Antonius monachus*) 513
Secundus (martir la *Sirmium*) 411, 673, 733
Seleucia (*Sifilke*) 201
Sem 267
Senecio (preot) 343
Senecio (consul) 445
Senerus (*Sineros*, *Seronetus*, *Syrenus*, *Sinerius*, *Senerotus*, *Syne-rius*, *Sinerus*) (martir la *Sirmium*) 405, 649, 671, 697, 703, 727, 729, 755
Serapio (martir la *Tomis*) 657, 699, 711, 733, 759, 779
Serapion (episcop) 297
Serapis 309
Serena (martiră la *Sirmium*) 649
seri 355
Severianus (arian) 209
Severianus (martir la *Roma*) 415, 659, 699,

- 711, 759, 763, 781
Severianus de Gabala 335
Severus (martir la Roma) 415, 659, 699, 711, 759, 763, 781
Severus (consul) 445
Sigetza (martir) 797
Silvestrus (de Roma) 539
Simplicius (martir la Roma) 415, 657, 659, 701, 705, 711, 759, 781
Simplicius (de Roma) 719
Simpronianus (clarissimus) 323
Singidunum (*Singedinum*, *Lingidonis*) 179, 209, 405, 739
Sinnidia (martiră la Tomis) 405
Sinope (Sinup (Sinop Ili)) 691
Siricius (de Roma) 719
sirieni 167, 273, 279, 285, 383, 497
Sirmio (sic!) (martir) 405
Sirmium (*Sirmia*, *Syrnium*, *Sirmum*, *Sermion*, *Smyrnum*, *Smyrnum*, *Smyrna*) 179, 219, 257, 313, 403, 405, 407, 411, 413, 439, 451, 465, 485, 493, 507, 631, 649, 651, 655, 657, 661, 671, 673, 697, 703, 707, 709, 711, 727, 729, 733, 755, 757, 759, 775, 777, 779
Sissinus (martir la Tomis) 411
Sixtus (de Roma) 719
Socrates 307
Sodopa (*Sedopha*) (martiră la Tomis) 653, 673, 779
sogdiani (*cosogdiani*, *zogdiani*) 677, 691, 765
Sozopolis 369
Spania 407
Speus (martir la Tomis) 413
Spirus (sic!) (martir la Sirmium) 411
Stachys (episcop legendar de Constantinopolis) 687, 773
Stephanus (sfânt) 747
Stephanus de Antiochia 191, 193, 325, 739
Stephanus de Salona 529
Stercorius (arian) 209
stoici 165
Stratonicus (*Strato*, *Strator*, *Stratonis*) (martir la Tomis) 403, 413, 655, 673
Stratonicus (martir la Singidunum) 747
Studius (*praefectus urbis Constantinopoleos*) 335
Successus de Diocæsarea 519, 521
sueb 465
Suerilla (martir) 797
Suimbla (martir) 797
Sunnias (destinat al unei scrisori a lui Hieronymus) 307
Sura (consul) 445
susi 693
Syagrius (consul) 381, 459, 495
Syla (martir) 797
Symmachus (păgân) 261
Symmachus (de Roma) 509
Symphorinus (*Simforianus*, *Simphorianus*, *Symphronianus*, *Sympronius*, *Simpronianus*, *Symphorianus*, *Sempronianus*) (martir la Roma) 403, 415, 657, 659, 673, 701, 705, 711, 733, 759, 779, 781
Syria 367, 451
Tagus (sp. Tajo, port. Tejo) 261
taieni (popor) 165
Tanais (Don) 465
Tarquinius Superbus 265
Tarraco (Tarragona) 451
Tarsus (Tarsus Çayi) 379
Tartesos (Guadalaquivir) 231
tauri 153, 183, 625
Tauriana (*Tauriannia*) 153, 183, 625
tebani 167, 385, 497
Terennius de Scythia 379
Tergazis (sol avar) 585
Thebais 205, 525, 737
Theodotus (martir la Tomis) 655, 673, 779
Theodoretus (de Cyros) 357, 363
Theodoricus (rege vizigot) 475, 477
Theodoros (diacon) 333
Theodoros (de Perinthos) 189
Theodoros Anagnostes 173
Theodorus (martir la Tomis) 655
Theodorus de Heraclea (*Eraclea*) 193, 525, 739
Theodorus de Mopsuestia 567, 595
Theodosius (I) (împărat) 241, 243, 457, 465, 473, 493, 495, 741, 743
Theodosius (II) (împărat) 345, 349, 367, 373, 459, 461, 505
Theogene (*Theogonius* (sic!)) (de Nicaea) 189, 525
Theophilus (episcop) 543
Theophilus de Alexandria 335, 365
Theophilus (*Teofilus*, *Theophilos*) *de Gothia* (*de Gutthia*, *al Gutthiei*, *Gotiae*, *de Gotthopolis*, *al goților*) 171, 173, 175, 385
Theotimus (*Theotimos*) (I) *de Tomis* (*de Scythia*) 337, 385, 387, 391, 419, 595, 777
Theotimus (II) *de Tomis* (*de Scythia*) 429
Theras (*Thiras*) 151, 183, 339, 611, 625, 745
Therma (martiră) 797
Thessalia 189, 341, 349, 365, 497, 499, 525, 591, 717, 723, 725, 737, 743, 773
Thessalonica 497, 499, 717, 743
Thoma (martir la Tomis) 757
Thracia (*Tracia*, *Tarachia*) 153, 181, 183, 187, 189, 273, 275, 301, 307, 317, 325, 337, 389, 405, 421, 437, 457, 459, 493, 525, 527, 605, 607, 609, 611, 613, 625, 651, 655, 663, 669, 673, 675, 687, 737, 751, 773, 781, 783
Tiberius (*Thiberius*) (II) (împărat) 607, 609
Tibru 465, 603
Ticinum (Pavia) 513
Timotheus (martir la Sirmium) 407, 651, 673
Timotheus de Alexandria 377
Timotheus Elurus 427, 429, 435
Timotheus (*Timotheos*) *de Tomis* (*de Scythia*) 359, 363, 369, 371, 373, 375
Timotei (apostol) 751
tini 647
tirieni 339
Titus 305
Tolosa (Vieille-Toulouse) 513
toring 467, 599
Toma (apostol) 165, 305, 407
Tomis (*Thomis*, *Tumis*, *orașul tomilor*, *orașul tomitanilor*) 227, 393,

- 403, 405, 407, 409, 411,
413, 419, 429, 469, 595,
633, 635, 639, 641, 643,
649, 653, 655, 657, 671,
673, 697, 699, 703, 705,
707, 709, 711, 727, 729,
731, 733, 755, 757, 759,
775, 777, 779
Tomyris (regină) 467
trac (*traci*) 151, 153, 165,
167, 177, 183, 263, 267,
275, 277, 279, 281, 283,
285, 289, 291, 293, 295,
323, 339, 385, 467, 497,
511, 603, 609, 625, 687,
745
Traianus (împărat) 443,
445
Tramariscoi (episcopie
în Haemimontus) 633,
641
Trasaricus (episcop ge-
pid) 607
Treviri (Trier) 507
Tricornia Castra (*mu-
tatio*) 179
Trifolius (preot) 575
troglodiți 481
Tropaios (episcopie în
Scythia Minor) 639
Tuscus (consul) 487

Ulfila 253
Unila (episcop) 297
Uris (martir la Tomis)
411

Ursa Mare 465
Ursacius (*Ursatius*, *Isa-
cius*) de *Singidunum* 191,
193, 195, 197, 199, 201,
203, 207, 209, 211, 219,
525, 739

Valeanius din Moesia
367
Valens Augustus 301,
307, 453, 457, 489, 491,
741, 775, 797
Valens de Iscus 195
Valens de Mursa (*Mir-
sa, de Mysia*) 187, 191,
193, 195, 197, 199, 201,
203, 207, 209, 211, 219,
525, 739
Valentinianus (I) (îm-
părat) 241, 243, 301, 453,
797
Valentinianus (*Valen-
tinianus Iunior Augus-
tus*) 301, 367, 457, 489,
491
Valentinianus (III) (îm-
părat) 505
Valentio (martir la Du-
roscorum) 653, 697, 699,
709, 731, 777
Valeria (*civitas*) (sic!)
513
Valerianus (martir la
Noviodunum) 413, 699,
711, 733, 781

*Valerianus de Marcia-
nopolis* 429
vandal (*vandali*) 261, 587
Varna 635
Vasile de Ancyra 739
Vasile de Caesarea 365,
593
Venus 319, 325
Verca (*Werekă*) 328, 797
Vercellae (*Vercelli*) 243
ves 465
Vespasianus (împărat)
655
Vesta 149
Victor (martir la Novi-
odunum) 407
Victor (*Victurus*) (mar-
tir la Tomis) 407, 731
Victor (legat papal) 543
Victor (episcop african)
571
Victor (episcop african)
571
Victorianus (episcop
african) 571
Victorinus (martir la Ro-
ma) 415, 659, 699, 705,
711, 733, 759, 763, 779,
781
Vigilantius 789, 791, 793
Viminacium (*Kostolac*)
179
Vindicianus (episcop)
571
Vingeium (*mutatio*) 179

Virgo (martiră) 797
*Vitalianus, magister mi-
litum* 543
Vitalis (martir la To-
mis) 411, 653, 733
Vitalis (prefect) 211
Vitalis de Aquae 195
Vittelius (împărat) 223
Volusianus (împărat) 447
Vulcan 325

Ysicus (*Esicius*, *Esy-
chius*, *Esitius*, *Hesy-
chius*) (martir la Duros-
torum) 409, 413, 653,
699, 703, 731, 757, 777

Zekedepoi (episcopie în
Scythia Minor) 635, 641
Zeldipa (episcopie în
Scythia Minor) 639
Zenon (filosof) 147
Zenon (martir la Axio-
polis) 407
Zenon (martir la To-
mis) 411
Zoa (martiră la Roma)
779
Zoticus (martir la No-
viodunum) 407, 409,
411, 653, 709, 731
Zoticus (martir la To-
mis) 731, 747
Zoticus (martir la Ni-
comedia (sic!)) 781

ADDENDA¹

**1. ANONYMUS LYGDUNENSIS, *Martirologium*;
FLORUS (790-860), *Martirologium*²**

VIII Kalendas Januarii [25 dec.]

F ... Passa est autem sancta Anastasia VIII Kal. Januarii, et in conditis habita. Deposita autem est posteaquam basilica fabricata est in domo Apolloniae, VII Iduum Septembrium, in eadem basilica.

IV Nonas Januarii [2 ian.]

F 2. In Ponto, civitate Thomis, trium fratrum Argaei, Narcisi et Marcellini pueri, qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem et diu in carcere maceratus, in mare mersus, martyrium consummavit. Corpus ejus ad litus delatum et a religiosis viris depositum, magnis coruscat virtutibus.

VII Kalendas Martii [23 febr.]

L 2. Apud Syrmium, natale sancti Syreni monachi: qui tempore Maximiani imperatoris, cum unius ex domesticis ejus uxorem, hora incongrua in horto quem ipse sibi excolebat deambulanti acrius increpando repulisset, jubente Maximiano tentus, et christianum se esse confessus, capite caesus est.

VIII Kalendas Aprilis [25 mart.]

L 4. Apud Syrmium, natale sancti Hirenei episcopi: qui tempore Maximiani imperatoris, sub praeside Probo, primo tormentis acerrimis vexatus, deinde, diebus plurimis in carcere cruciatus, novissime abscisso capite consummatus est.

¹ Într-o documentare de ultim moment realizată în Biblioteca de la Pontificia Universităă Gregoriană din Roma (octombrie 2008) am găsit o parte dintre textele pe care nu reușisem le excerptăm anterior. Le adăugăm aici, fără a le prelucra conform criteriilor care au ghidat ediția de față, urmând să revenim asupra lor într-un *Supplementum* la *FHDRCh*.

² Abrevieri: **L** = *Martirologiul* Anonimului din Lyon, realizat anterior anului 806; **F** = *Martirologiul* lui Florus, prima recenzie, anterioară lui 837; **F**² = *Martirologiul* lui Florus, a doua recenzie, posterioară lui 837 – cf. J. Dubois, în Dom J. Dubois et G. Renaud, *Edition pratique des martyrologes de Bede, de l'Anonyme lyonnais et de Florus*, Paris, 1976, p. VI.

**1. ANONYMUS LYGDUNENSIS, *Martirologiu*;
FLORUS (790-860), *Martirologiu***

În ziua a opta înainte de calendele lui ianuarie [25 decembrie]

F ... A suferit <martiriul> sfânta Anastasia în a opta zi înainte de calendele lui noiembrie și a fost ținută în coșciug. Până ce biserica a fost construită, a fost depusă în casa Apolloniei, iar în a șaptea zi înainte de idele lui septembrie a fost îngropată în acea biserică.

În a patra zi înainte de nonele lui ianuarie [2 ianuarie]

F 2. La Pontul <Euxin>, în orașul Thomis, <ziua de prăznuire> a celor trei frați, Argaeus, Narcisus și tânărul Marcellinus, care, fiind prins sub domnia lui Licinius între recruți, întrucât nu voia să slujească la oaste, după ce a fost lovit de moarte și a putrezit multă vreme în temniță, și-a încheiat martiriul înecat în mare. Corpul său, adus la țarm și îngropat de niște oameni credincioși, scapără de mari virtuți.

În a șaptea zi înainte de calendele lui martie [23 februarie]

L 2. La Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului călugăr Syrenus, care, în vremea împăratului Maximianus, după ce pe soția unuia dintre cei din anturajul acestuia, care se plimba la o oră nepotrivită în grădina pe care o îngrijea el însuși, o alungase, ocărând-o mai aspru, la porunca lui Maximianus a fost prins și, mărturisind că este creștin, i s-a tăiat capul.

În a șaptea zi înainte de calendele lui aprilie [25 martie]

L 4. La Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului episcop Hireneus, care, în vremea împăratului Maximianus, sub guvernatorul Probus, mai întâi a fost chinuit cu torturi dintre cele mai cumplite, apoi a fost torturat multe zile în temniță, în cele din urmă a sfârșit prin retezarea capului.

VII Kalendas Aprilis [26 mart.]

L 3 bis. Apud Sirmium, natale sancti Montani presbyteri qui cum Maxima uxore tentus et in fluvio praecipitatus est: corpora eorum nono ab urbe lapide inventa.

III Nonas Aprilis [3 apr.]

F 2. Apud Scythiam, civitate Thomis, natale sanctorum Evagri et Benigni.

Kalendas Maii [1 mai]

F² 3 bis. Natale sanctorum Philippi et Jacobi, ex quibus Philippus apud Hierapolim Asiae civitatem quievit ...

VIII Kalendas Junii [25 mai]

F 3. Apud Moesiam, civitate Dorosthoro, natale sanctorum martyrum Passicratis, Valentionis et aliorum duorum simul coronatorum.

VI Kalendas Junii [27 mai]

F 1. Apud Moesiam, civitate Dorosthorensi, natale sancti Julii: qui tempore persecutionis, cum esset veteranus et eremita militiae, comprehensus ab officialibus et Maximo praesidi oblatus, nolens sacrificare idolis et nomen Domini Jesu Christi constantissime confessus capitali sententia punitus est. Cumque duceretur ad locum caedis implendae, Esycius quidam miles, cum et ipse ob fidem Christi comprehensus detineretur, rogabat eum dicens: Memor esto mei, nam et ergo subsequor te. Plurimum etiam saluta Passicratem et Valentionem famulos Dei qui nos jam per bonam confessionem praecesserunt ad Dominum. Julius vero osculans Esycium dixit: Frater festina venire, mandata enim tua jam audierunt quos salutasti. Sic accepto orario ligans sibi oculos, martyrii palmam gladio caedente percepit.

XVII Kalendas Julii [15 iunie]

F 2. Apud Moesiam, civitate Dorosthoro, natale sancti Esycii militaris: qui cum beato Julio comprehensus, sub praeside Maximo, postea martyrio coronatus est.

X Kalendas Julii [22 iunie]

F 4. Depositio beati Niceae, Romatianae civitatis episcopi.

În a șaptea zi înainte de calendele lui aprilie [26 martie]

L 3 bis. La Syrmium, ziua de prăznuire a sfântului preot Montanus, care a fost prins împreună cu soția Maxima și a fost aruncat în fluviu: trupurile lor au fost găsite la a noua piatră distanță de oraș.

În a treia zi înainte de nonele lui aprilie [3 aprilie]

F 2. În Scythia, în orașul Thomis, ziua de pomenire a sfinților Evagrus și Benignus.

La calendele lui mai [1 mai]

F² 3 bis. Ziua de prăznuire a sfinților Filip și Iacob, dintre care Filip a adormit în pace în Asia, în orașul Hierapolis ...

În a opta zi înainte de calendele lui iunie [25 mai]

F 3. În Moesia, în orașul Dorosthorum, ziua de prăznuire a sfinților martiri Passicrates, Valentio și a altor doi dimpreună încununați.

În a șasea zi înainte de calendele lui iunie [27 mai]

F 1. În Moesia, în orașul Dorosthorum, ziua de prăznuire a sfântului Iulius, care, în vremea persecuției, când fusese lăsat la vatră, a fost prins de funcționari și adus în fața guvernatorului Maximus; nevrând să aducă sacrificii idolilor și mărturisind fără de încetare numele Domnului Iisus Hristos, a fost condamnat la pedeapsa capitală. Pe când era dus la locul împlinirii osândeii, un anume oștean Esycius, fiindcă și el, fiind prins, era întemnițat pentru credința în Hristos, se ruga de el, spunând: „Să-ți amintești de mine, căci și eu te urmez. Mai mult încă, salută-i pe slujitorii Domnului, Passicrates și Valentio, care ne-au luat-o înainte la Dumnezeu pentru bună-mărturisire”. Iar Iulius, sărutându-l pe Esycius, i-a zis: „Frate, grăbește-te să vii, căci recomandările tale le-au și auzit cei pe care i-ai salutat”. Și așa, legându-și ochii cu batista primită, a primit cununa martiriului străpuns de sabie.

În a șaptesprezecea zi înainte de calendele lui iulie [15 iunie]

F 2. În Moesia, în orașul Dorosthorum, ziua de prăznuire a sfântului soldat Esycius, care, fiind prins dimpreună cu fericitul Iulius, sub guvernatorul Maximus, a fost mai apoi încununat cu martiriul.

În a zecea zi înainte de calendele lui iulie [22 iunie]

F 4. Punerea în mormânt a fericitului Niceas, episcopul orașului Romatiana.

IV Nonas Julii [4 iulie]

F 4. Apud Syrmium, natale sanctorum Innocentii et Sabbatiae, cum aliis triginta.

VI Kalendas Septembris [27 aug.]

L 3. Thomis, natale sanctorum martyrum Marcellini tribuni et uxoris ejus Manneae et filii ipsius Johannis et Serapionis clerici et Petri militaris.

XV Kalendas Octobris [17 sept.]

F 3. Nividuno, natale sanctorum Valeriani, Macrini et Gordiani.

Kalendas Octobris [1 oct.]

F 2. Thomis civitate, natale sanctorum Pesci, Crescentii, et Evagrii.

II Kalendas Decembris [30 nov.]

F² 1 bis. In civitate Patras, provinciae Achaiae, natale beati Andreae apostoli, qui etiam apud Scythiam praedicavit. Cujus sacra ossa, vigesimo Constantii imperatoris anno, Constantinopolim translata sunt.

Ediția folosită: Dom Jacques Dubois et Geneviève Renaud, *Edition pratique des martyrologes de Bede, de l'Anonyme lyonnais et de Florus*, Paris, 1976, p. 2, 7, 38, 54, 55, 58, 74, 77, 93, 95, 108, 112, 119, 158, 171, 180, 217.

2. TEXTE SIRIENE DESPRE APOSTOLATUL LUI ANDREI ÎN SCYTHIA

a. Mihail Sirianul, *Chronica*, V, 10: Andrée prêcha à Nicée, à Nicomédie, en Scythie et en Achaïe, le premier il siégea à Constantinople et il y mourut.

b. Salomon din Basrah, *Cartea albinei*, 48: Andreas frater eius, Scythis et Nicomediae et in Achaia praedicavit. Byzantii ecclesiam aedificavit ibique mortuus et sepultus est.

c. Bar-Ebrâjâ, *Chronicon ecclesiasticum*, I: Andreas praedicavit Nicaeae, Nicomediae, in Scythia et in Achaia, ac primus sedem fixit Constantinopoli ibique mortem obiit.

Ediția folosită: *Propheten- und Apostollegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwander Texte*, bearbeitet von Theodor Schermann, Leipzig, 1907 (TU 31/3), p. 249.

În a patra zi înainte de nonele lui iulie [4 iulie]

F 4. La Syrmium, ziua de prăznuire a sfinților Innocentius și Sabbatia, împreună cu alți treizeci.

În a șasea zi înainte de calendele lui septembrie [27 august]

L 3. La Thomis, ziua de prăznuire a sfinților martiri tribunul Marcellinus și soția sa Mannea, și fiul lor Iohannes, preotul Serapio și ostașul Petrus.

În a cincisprezecea zi înainte de calendele lui octombrie [17 septembrie]

F 3. La Nividunum, ziua de prăznuire a sfinților Valerianus, Macrinus și Gordianus.

La calendele lui octombrie [1 octombrie]

F 2. În orașul Thomis, ziua de prăznuire a sfinților Piscus, Crescentius și Evagrus.

Cu două zile înainte înainte de calendele lui decembrie [30 noiembrie]

F² 1 bis. În orașul Patras, în provincia Achaia, ziua de prăznuire a fericitului apostol Andrei, care a predicat și în Scythia. Sfintele lui oseminte au fost mutate la Constantinopolis în al douăzecelea an <al domniei> împăratului Constantius.

Traducere: Mihaela Paraschiv

2. TEXTE SIRIENE DESPRE APOSTOLATUL LUI ANDREI ÎN SCYTHIA³

a. Mihail Sirianul, *Cronica*, V, 10: Andrei a predicat la Nicaea, la Nicomedia, în Scythia și în Achaia, a avut cel dintâi reședința la Constantinopolis și acolo a și murit.

b. Salomon din Basrah, *Cartea albinei*, 48: Andrei, fratele lui /al lui Petru – n.n./, a predicat la sciți, în Nicomedia și în Achaia. A ridicat o biserică la Byzantium și acolo a murit și a fost îngropat.

c. Bar-Ebrâjâ, *Cronica eclesiastică*, I: Andrei a predicat la Nicaea, în Nicomedia, în Scythia și Achaia și cel dintâi și-a stabilit reședința la Constantinopolis și acolo și-a găsit sfârșitul.

Traducere: Mihaela Paraschiv

³ Traduse în franceză sau latină.

3. LIBER DE ORTV ET OBITV PATRARCHARVM⁴

46.2. Andreas enim 'uirilis sed decorus interpretatur'; uere uirilis et uiriliter fecit, quia Christum crucifixum barbaris populis praedicauit et crucem eius mirabiliter laudauit et mirabilius credidit et rogauit. Hic itaque euangelizauit iuxta mare Caspium, Scythiam, Mermedoniam et Achaïam, in quibus populos multos Christo adquesiuit.

50.2. ... Deinde Philippus 'Gallis praedicauit Christum', postea 'in Hierapoli Frigiae prouinciae', ubi 'crucifixus et lapidatus obiit ibique cum filiabus suis quiescit; cuius natalicium Kal. Mai. celebratur'.

57.2. 'Qui dum omnes unum sint, singuli tamen eorum propriis certisque locis in mundo ad praedicandum sortes proprias acciperunt: ...', 'Andreas Achaïam' ... 'Philippus Gallias ...'

Ediția folosită: *Liber de ortu et obitu patriarcharum* quem edidit J. Carracedo Fraga, Turnholt, 1996 (CCSL CVIII E), p. 62, 69, 76.

4. REGINUS PRUMIENSIS (cca 840/2-915), *Chronicon*

Anno Dominicae incarnationis 242 Diocletianus cum Maximiano et Constantio, et post mortem Diocletiani, Maximianus cum Severo, Galerio et Maximiano annos annos 20. Horum temporibus martyrio coronantur ... Apud Sirmium Sirenus

Anno Dominicae incarnationis 327 Valens cum Gratiano et Valentiniano Valentiniani fratris suis filiis regnat annos 4. Gothos propriis sedibus pellunt. Gothi Thraciam depopulantur.

Anno Dominicae incarnationis 459 Iustinianus, Iustini ex sorore nepos, regnavit annos 38 ... Romae Dionisus abba paschales scribit circulos.

Ediția folosită: *PL* 132, col. 21-22, 23-24, 26.

⁴ Scriere a unui autor anonim irlandez din a doua jumătate a secolului al VIII-lea; în *PL* 83 este atribuită lui Isidorus de *Hispalis*.

3. CARTE DESPRE NAȘTEREA ȘI MOARTEA PATRIARHILOR

46.2. Căci <numele> Andrei înseamnă ‘bărbătosul, dar și arătosul’; cu ade-vărat a fost bărbătos și a făcut fapte bărbățești, întrucât l-a propovăduit pe Hristos cel răstignit la popoare barbare și a preamărit în chip minunat crucea acestuia și, lucru mai minunat, a crezut și s-a rugat. Așa că el a propovăduit Evanghelia la Marea Caspică, în Scythia, Mermedonia și Achaia, <locuri> în care i-a câștigat lui Hristos numeroși adepți.

50.2. ... Mai apoi, Filip ‘l-a predicat pe Hristos la gali’, pe urmă ‘la Hierapolis, în provincia Frigia’, unde ‘a murit răstignit și lovit cu pietre și acolo se odihnește dimpreună cu fiicele sale. Nașterea lui întru Domnul se prănuiește la calendele lui mai’.

57.2. ‘Aceștia /apostolii – n.n./, cu toate că toți erau unul, au avut totuși fiecare parte de destinul său propriu, de a predica în lume fiecare într-un anume loc al său ...’, ‘Andrei în Achaia’ ... ‘Filip în Gallia ...’

Traducere: Mihaela Paraschiv

4. REGINUS DE PRŪM (cca 840/2-915), *Cronică*

Din anul 242 al Întrupării Domnului, Diocletianus <domnește> împreună cu Maximianus și Constantius și, după moartea lui Diocletianus, Maximianus <domnește> timp de 20 de ani împreună cu Severus, Galerius și Maximianus. În vremea lor, sunt încununați cu martiriul ... la Sirmium, Sirenius.

Din anul 327 al Întrupării Domnului, domnește Valens împreună cu Gratianus și Valentinianus și cu fiii de la fratele său Valentinianus timp de patru ani. Îi alungă pe goții din ținuturile lor. Goții pustiesc Thracia.

Din anul 459 al Întrupării Domnului, Iustinianus, nepot de soră al lui Iustinus, a domnit 38 de ani ... La Roma, abatele Dionisus scrie enciclicele pascale.

Traducere: Mihaela Paraschiv